

*«Бастағы бағым – келте» демеймін,
Елімнің жырын шерте беремін.
Кіндігім – Сырдан, нәсібім – Қырдан,
Екеуіне де еркелеу ұлмын.*

*Арамдықтарды арбасып, жығып,
Адалдықтардың жолдасы болып,
Халқыма менің бергенім қайсы,
Тағдырдың сыйы – жер басып жүріп?!*

*Осындай ойлар алқымнан алды,
Көрмегім – арман, көргенім – мәңгі.
Газеттің бетін толтырам деумен
Қолдарым ұйып, көздерім талды.*

*Жақсының болдым жаршысы аман,
Жаманды және түйреді қалам.
Оң менен терісті таныта берсін
Ғибратқа толы ғаламат ғалам!*

Абдолла ДАСТАНОВ

ҒИБРАТИЛЫ ҒҰМЫРЛАР

«Кәусар» баспасы
Астана – 2022

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-44
Д 20

*Осы еңбегімді қызықты да қиын журналистік жолдағы
жанымның жалауы болған жан жарым, гибратты ғұмыр иесі
Дариға Үмбетиярқызы Садақбаеваның рухына арнадым.*

Автор

Д 20 **Дастанов Абдолла.**
Гибратты ғұмырлар. – Астана: Кәусар, 2022. – 520 бет.

ISBN 978-601-7921-33-0

Кітапқа журналистің көп жылдар бойғы еңбегінің бір бөлігі – жекелеген тұлғалар, айтулы азаматтар туралы мақала, очерктері, сұхбаттары топтастырылған. Кітап жалпы көпшілікке арналған.

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-44

ISBN 978-601-7921-33-0

© Дастанов А., 2022
© «Кәусар» баспасы, 2022

ОРАСАН ОЛЖА, ҚОМАҚТЫ ҚАЗЫНА

Абдолла Дастановтың журналистік жолы маған жақсы таныс. Екеуміз облыстық «Сарыарқа», одан кейін «Мысты өңір» газеттерінде бірталай жыл бірге қызмет істедік. Ол осы уақыттың ішінде айтар ойы айқын, көтерер тақырыбы өзекті кәсіби журналист ретінде аймаққа кеңінен танылды. Әлбетте біз журналисті қоғамның қозғаушы күші ретінде бағалайтынымыз бар. Өйткені, ол бұқараның сөзін, көкейдегі ой-тілегін билікке жеткізе отырып, әділдіктің үстемдік құруын мақсат тұтады. Бұл саладағы шынайы мамандық иелерін халық пен билік арасындағы елші десек болады. Осы тұрғыдан келгенде, Абдолланың өзінің жүрек қалауымен таңдаған мамандығын адал атқарып, әрдайым халықтың сөзін сөйлеп, ақиқатты жақтап жүретінін көруге болады. Ол өңірдің көптеген әлеуметтік мәселелерін көтерді, тіліміз бен дініміздің мәртебелі орында болуына атсалысты, тартысқа түскен талай дау-дамайға араласып, арашаға түсті, әрдайым әділеттіліктің үстем болуына үлесін қоса білді.

Журналистік кәсіптің беймаза тірлігі көп. Бұл мамандық иесі уақыттан оза шауып, қоғамдық қозғалыстардың алғы шебінде жүреді. Әр мезетте жедел ақпарат тарату үшін «аттың жалы, түйенің қомында» жүргендей асығыс жазуына тура келеді. Асығыс жазса да қарабайырлыққа ұрынбай, келелі мәселе көтеріп, көшелі ой айта білген абзал. Абдолла әріптесіміз міне, осы биік талаптардың барлық үдесінен көрініп, журналистік жолда айшықты қолтаңбасымен дараланған қалам иесіне айналды. Апта сайын жарық көріп жататын газеттің қым-қуыт жұмысымен жүріп ол елімізге танымал тұлғалар, қатар жүрген замандастар арасындағы ерекше жетістік иелері мен абзал жандар туралы ой толғаған очерктер мен сыр-сұхбаттарға да жиі қалам тартып жүретінін жақсы білетінбіз. Жеке адамдар туралы жазу, әр кейіпкердің портреттік бейнесін жасап, болмысын ашу оңай шаруа емес. Мұндай дүниелер қаламгердің шығармашылық шеберлігінің шыңы ретінде бағаланады. Оқырманға бүгінгі ұсынылып отырған «Ғибратты ғұмырлар» атты жинақ Абдолланың осындай әр жылдарда жазылған шығармашылық ізденістерінің, көз майын тауысқан мехнатты еңбегінің жемісі деп бағалаймын.

Кітапқа енгізілген туындылар өзіндік орны мен кейіпкерлерінің сипатына қарай 7 бөлімге іріктелген. Қарап отырсаңыз, қаншама тарихи тұлғалар мен ерен еңбек иелері туралы жазылған иен дүниенің ортасына бойлап ене бересіз. «Тарихи тұлғалар» тарауындағы Ұлытау өңірінен шығып, Қазақ Кеңестік

Социалистік Республикасының алғаш шақырылған Жоғарғы Кеңесі Төралқасының тұңғыш Төрағасы болған Әбдісәмет Қазақбаев, аймақтың айтулы тұлғалары Балмағамбет Балқыбайұлы, Зияда Әбенев, Сейдәзім Қадірбаев, мемлекет қайраткері Дінмұхамед Қонаев, қазақтың қаһарман перзенттері Бауыржан Момышұлы, Рахымжан Қошқарбаев, Сабыр Рахимов, Төлеген Тоқтаров, Мәлік Ғабдуллин, Токтар Әубәкіров, айбынды ақындарымыз Олжас Сүлейменов, Кәкімбек Салықов туралы жазылған дүниелерді оқырман қауымының тұщына оқитынына сенімдімін. Өйткені, тарихи тұлғалардың өмір жолдарындағы беймәлім тұстар мұнда әсерлі әңгімеленеді. «Ардагерлерім, ақсақалдарым» деген бөлімнің кейіпкерлерінің бәрі дерлік өзімізге етене таныс, жанымызға жақын, аймағымызда кешегі күнге дейін саликалы сөзімен, өнегелі ісімен көш бастаған айтулы ағалар. Халық Темірбаев, Василий Штифанов, Қалкен Мәкенбаев, Ғазиз Омаров, Бозтай Аяпбергенов, Мұсылманбек Әйкешев, Шермұханбет Байбосынов және тағы басқалар туралы бас-аяғы отызға жуық мақала, сұхбаттарды шолып шыққанда өңірдің бүкіл өрендері қамтылған ба деп ойладым. Оқи отырып ардагерлердің тағдыр жолы, өнегелі істерімен қайта қауышқандай әсерге бөлендім. «Мәдениет майталмандары» бөліміндегі өнер өрендері мен ақын-жыраулар жайлы жазылған мақалалар арасында өмірден ерте өтіп кеткен Жақсыкелді Сейілов, Мәдина Ералиева, Шынболат Ділдебаев, Есқожа Сартов марқұмдардың өшпейтін мұралары қайта жаңғырып отырғаны да сүйсінерлік іс. Сондай-ақ, кітаптың «Азаматтарым, Ардақтыларым» деген бөліміне Мұхамбет Көпеев, Ерлан Қошанов, Қанат Балмағамбетов, Руслан Юн, Мөрлібек Мұратбаев және т.б. сынды жоғары басшылықта қызмет атқарған азаматтардың елдік іске қосқан елеулі үлестері мен адамгершілік қырлары туралы әсерлі баяндалған шығармалар топтастырылған екен. Кітаптың «Арулар – асыл жандар», «Қаламдастарым, қанаттастарым», «Еңбектерімен елеулі» сияқты бөлімдеріндегі дүниелерді де, аты айтып тұрғандай, автордың өзімен етене араласып жүрген немесе өмір жолында ерекше әсер сыйлаған айтулы жандар туралы көркем образдар жиынтығы десе артық айтқандық емес.

Айтып айтпай не керек, қолыңыздағы кітап өмірден өткені бар, арамызда күліп-ойнап жүргені бар небір айтулы азаматтар мен тарихи тұлғалардың еңбектері мен жетістіктері, өмір жолдары мен талайлы тағдырлары туралы терең толғаныспен сыр шертеді. Жазылған туындылардың тілі жатық, мазмұны бай. Автор тарихи тұлғалардың ерекше қасиеттерін дөп басып, шынайылықпен жеткізе білген. Мені қуантқаны да – осы. Абдолла бауырымның осыған шейін баспасөз беттерінде әр жылдарда жарияланып, біртіндеп көмескілене бастаған туындыларының басын қосып, жинақтап кітапқа айналдыруы өте орынды болған. Мүмкін мұнда оның жазғандарының бар дүниесі қамтылмаған да болар. Бірақ, соған қарамастан, қолымыздағы кітап ел, өңір тарихын түсіну, атпал азаматтарымызды танып-білу үшін орасан олжа іспетті.

Кітап әлемінің жаңа бір қомақты қазынамен толыққаны құтты болсын!

Амандық РАХҰЛЫ,
Қазақстанның Құрметті журналисі

ТАРИХИ ТУЛҒАЛАР

ҰЛТЫНЫҢ ҰЛЫ

Осыдан біршама жыл бұрын Сәтбаев қаласында жақсылар мен жайсаңдар бас қосып қалған бір жиында кен өндірісінің ардагері, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы Қонақбай Сейітмағанбетов ақсақал: «Есімдері көмескіленіп бара жатқан қайраткерлеріміз аз емес. Солардың бірі де, бірегейі де Әбдісәмет ҚАЗАҚБАЕВ. Ол Ұлытауда туғанмен, қазақтың Қазақбаевына айналып кеткен адам. Осы кісінің рухына деген құрмет жоқтың қасы, менің осыған жүрегім ауырады. Егер біз қазір соны айтып, бүгінгі ел басқарып жүрген азаматтардың назарын аударып қоймасак, ертеңгі күндері осындай әңгіме айтатын адам да қалмауы мүмкін» деп тыңнан ой қозғаған еді. Шынымен де, Әбдісәмет Қазақбаев кім болған, оның қайраткерлік тұлғасы туралы не білеміз? Қонақбай ақсақалдың әлгі сөзінен кейін Ә.Қазақбаевтың өміржолы мен еңбегін білмекке деген қызығушылық арта түскен-тін.

Тереңнен ойлап қараған кісіге қазақтың «Қарадан шығып хан болған» дейтін сөзі нақ Әбекеңе қарата айтылғандай екен. Рас, әкесі Қазақбай орта дәулетті кісі болса керек, оның иелігінде төрт жүз гектарға жуық жері, елу шақты жылқысы мен отызға тарта түйесі, 400-ге тарта қойы да болыпты. Бірақ, қазақ «мал дегенің – бір жұттық» деп неге айтқан дейсіз? Көргесін, білгесін, өмірден түйгесін барып қана сондай тұжырымға тоқтаған ғой. Сол айтпақшы, Қазақбайдың қолындағы азын-аулақ қарасы да 1914 жылғы жұтта түгелге жуық қырылып қалады. Еті тірі Қазақбай шаруасын қайта тіктеймін деп жүргенде, 1918 жылы дүниеден озады. Қас қылғанда, 1921 жылы даланы тағы да жұт жайлап, әкеден қалған мал түгелдей таусылып бітеді. Қос өкпеден қысқан тұрмыс тауқыметі Әбдісәметті туған жерінен де айырып тынады. Ол 1922 жылы туып-өскен, кіндік қаны тамған Қаракөңгірдің бойындағы ата қонысын тастап, үдере көшіп, Ақмола маңына қоныс аударады.

Жаңа жер, жаңа орта онсыз да табиғатынан пысық һәм зерек жаратылған жас жігітті тез ширатады. Ол көпшілдігімен және көпке бас бола білетіндей көсемдігімен көзге ілігеді де, жаңадан ұйымдасып жатқан «Қосшы» одағына

басшылыққа сайланады. «Жаңа өмір бастаймыз» деп талаптанып жатқан топқа басшылық жасау әрине, онай емес-ті. Еңбегі босқа кетпей Әбдісәмет басқарған «Қосшы» одағы сол аймақ, сол өңірдегі өзгелерге үлгі-өнеге болады да, ойы өрісті, ісі жемісті жас жігіт Ақайдар ауылдық кеңесінің төрағалығына сайланады.

Ал, 1933 жылы ол «Буденный» колхозының тізгінін қолына алады. Көзін тырнап ашқалы еңбекпен есейіп келе жатқан ол «колхоз бастығы екенмін» деп шіреніп жүрмейді, қайта керісінше, колхозшылармен бірге қолтықтаса еңбек етіп, тер төгеді. Бұл оның ауыл адамдары арасындағы абыройын одан әрі асқақтата түспесе, кемітпейді.

Бірде Әбдісәмет пішен дайындау барысымен таныса келе, шөпті маялап жатқандардың бірінің қолындағы айырын ала салып, әдеттегідей жұмысқа араласып кетеді. Кісі жұмысқа беріле кіріскенде, жан-жағында не болып, не қойып жатқанына соншалықты мән бере қоймайтыны бар емес пе? Әбекеңнің де еті қызып кеткені сондай, қастарына келіп тоқтаған үш-төрт жеңіл көлікті аңғармай қалады. Сөйтсе, бұл келгендер мәскеулік қадірлі қонақ, атақты Сергей Миронович Киров бастаған дөкейлер екен. Шөп маялап жатқан колхоз бастыққа С.М.Киров кереметтей риза болады.

– Жаңа өмірді осы өзің сияқты жанкешті энтузиастар жасайды, – деген Сергей Миронович Әбдісәметтің қолын қысып, арқасынан қағады. С.М.Кировтың Ә.Қазақбаевқа қатты риза болғаны сондай, «Қазақ халқынан қандай тамаша кадрлар түлеп өсіп жатыр! Қазақбаев еліміздегі социализмнің шын мәніндегі мандайалды құрылысшысы» деген жоғары баға береді. Бұл туралы белгілі революционер, Коминтерннің атқару комитетінің мүшесі болған Дмитрий Маниульскийдің куәлікке жүргендей болып айтқан сөзі кезінде тасқа басылып та қалған. Ә.Қазақбаев басқаратын «Буденный» колхозының атағы күллі республикаға кеңінен танымал болады.

1937 жылы ауылдастары оны КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына сайлайды. Бұл – жас Кеңес өкіметіндегі тұңғыш сайлау болатын. Іскерлігімен, ұйымдастырушылық қабілетімен ерекше танымал болған Ә.Қазақбаев аз ғана уақыт Ақмола аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары болып істейді де, іле-шала Қарағанды облыстық Кеңесі атқару комитетінің төрағасы қызметіне жоғарылайды. Қарағандыда өзінің жақсы қолтаңбасын қалдыра білген ол Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі алғашқы шақырылымының депутаты болып сайланады. Өз қолымен толтырылған анкеталардың бірінде Ә.Қазақбаев «тұрғылықты мекен-жай» деген тұсқа «г.Караганда, Новый город, дом № 9» деп көрсеткен екен. Бұл Ә.Қазақбаевтың Қарағандыдағы тұрған ең соңғы мекенжайы. Көп кешікпей ол Алматыға қоныс аударады. Өйткені, 1938 жылғы 19 шілдеде болған алғашқы шақырылған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің бірінші сессиясында Әбдісәмет Қазақбаев Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының тұңғыш Төрағасы болып сайланады. Ол бұл жоғары лауазымды қызметті 1947 жылдың 20 наурызына дейін атқарады. Әбдісәмет Қазақбаевтың республика Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Төрағасы болған он жылдай уақыт ел өміріндегі

аса ауыр жылдарға тұспа-тұс келгені аңғарылады. Әсіресе, Ұлы Отан соғысы жылдарында оның аса зор ұйымдастырушылық қабілеті жан-жақты жарқырап көрінеді. Ол тылдағы еңбек тынысын ұйымдастыру, майданға көмек қолын созу, жаңа фабрикалар мен заводтарды іске қосу, жер аударылып келген босқын халықтарды орналастыру және т. б. қилы-қилы шаруалардың басы-қасынан табылады.

Әбдісәмет Қазақбаев соғыс уақытында алғы шепте оқ пен оттың ортасында жүрген жерлес жауынгерлердің рухын көтеру мақсатында оларға дүркін-дүркін Үндеухат жолдап, дем берумен қатар, қазақ жерінде жасақталып, майданға аттанғалы тұрған әскери бөлімшелерге арнайы барып, жауынгерлермен жүзбе-жүз кездесіп, олармен әңгімелесіп, рухтандырып та отырған. Соғыс кезінде «Қазақстан колхозшысы», «Қарағанды шахтері», «Қазақстан металлургі», «Қазақстан мұнайшысы», «Совхоз қызметкері», «Түрксіб» танк колонналарын және «Қазақстан комсомолы» авиация эскадрилиясын жасақтауда халықты жұмылдыра білген республика басшыларының бірі Әбекең болғанына ешкім дау айта алмаса керек.

Ол әдебиет, өнер, мәдениет қайраткерлерімен де жақсы қарым-қатынаста болған. Бұған Жамбыл Жабаевтың оны еркелетіп «Қазақбайым» деп атауының өзі дәлел. Жасы келіп, денсаулығы сыр берген Жәкенді орталық ауруханалардың біріне жатқызғанда, бірер күн өткеннен кейін ақын шал шатақ шығарыпты дейді. Сондағысы: – Маған Қазақбайымды шақырып әкеліңдер, әйтпесе, емделмеймін – дегенге саятын көрінеді. Демек, Жамбыл Жабаев Үкімет басшыларының арасынан Әбдісәмет Қазақбаевты жоғары бағалаған, жанына жақын тұтқан, өзі толғандырған жәйттерді тек сол кісіге ғана айтып отырған сыңайлы.

Ол қарапайым шаруадан Республика Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Төрағасы лауазымына дейінгі жолдан өтті. Және өте абыройлы басшы болуы арқасында, оның есімі ел арасында аңыздай тарады. 1932 жылы партия қатарына өткен ол кейін бірнеше мәрте Қазақстан Коммунистік (большевниктік) партиясы Ақмола аудандық, Қарағанды облыстық комитеттерінің пленум мүшесі және Қарағанды қалалық партия комитетінің бюро мүшесі, Қазақстан коммунистерінің I, II және III съездерінің делегаты, 1938 жылдан Қазақстан Коммунистік (большевиктік) партиясы ОК-нің және оның бюросының мүшесі және ВКП (б) XVIII съезінің делегаты болады. Ол КСРО Жоғарғы Кеңесі үшінші сессиясында КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасы Төрағасының орынбасары болып сайланады. Сол тұстағы «Бүкілодақтық староста» атанған Михаил Иванович Калининнің Ә.Қазақбаевтың іскерлігін, ұйымдастырушылық қабілетін жоғары бағалап, онымен санасып отырған, өзіне жақын тартқанын айтады тарихшылар.

Оның елге сіңірген еңбегі партия мен үкімет тарапынан лайықты бағаланып, ол екі мәрте Ленин және Еңбек Қызыл Ту орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған. КСРО және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңестерінің алғашқы екі шақырылымында да халық қолдауын иеленіп, депутат болып сайланған

Ә.Қазақбаев 1947 жылғы 20 наурызда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Төрағасы міндетінен босатылған. Бұл кезде Әбдісәмет Қазақбаев бар болғаны 49 жаста болатын. Нағыз кемеліне келіп, алмас қылыштай жарқылдап тұрған шағында биліктен кетуіне не себеп болуы мүмкін? Әрине, сол баяғы талайдың түбіне жеткен домалақ арыз оны да айналып өтпеген. Бәлкім, халық алдындағы абырой, беделінің күн санап шарықтап бара жатқанын көріп, сезініп жүрген бір саусағы бүгулі бақталастарының әдейілеп ұйымдастарған ісі болуы да әбден мүмкін. Қалай болғанда да «Ә.Қазақбаев кезінде шыққан тегін жасырып қалған, оның әкесі бай болған, жалшы ұстаған» деген Орталық Комитетке түскен арыз тексеріліп, «анықталып», ақыры Әбдісәметтің қызметтен кетіріп тынған.

Әрине, жазықсыздан жазықсыз жазалану кімге жеңіл тисін?! Ә.Қазақбаев та тағдырдың мұндай «сыйына» өкініш білдірсе де, оны қайыспай көтеруге ұмтылады. Және бір тамашасы, «он жылдай Төраға болдым ғой, осы Алматының маңынан бір қызмет тауып беріңіздер» демейді. Керісінше, өзін Төрағалықтан босатар кезде сөйлеген сөзінде «Мен ауылда өскен, сонда қызметке араласқан адам едім, мүмкін болса, қажет деп тапсаңыздар, кез-келген ауданның атқару комитетін басқаруға жіберсеңіздер, ризалықпен қабыл алар едім» дейді. Сөйтіп, ол Талдықорған облысындағы Көксу аудандық атқару комитетінің төрағасы қызметіне жіберіледі, бұл оның соңғы қызмет орны болып табылады. Өйткені, Әбекен ауыр науқасқа душар болады да, 1959 жылы дүниеден өтеді. Қысқа ғұмырында елі мен халқы үшін қыруар іс тындыра білген Әбдісәмет Қазақбаев туған топырағына тартып туған, шынайы сүйіспеншілікке бөленген, абырой мен даңқ тұғырына көтерілген біртуар тұлға еді. Өкінішке орай, Қонақбай ақсақалдың алаңдаушылық танытуы тегін емес. Өйткені, Ә.Қазақбаевтың есімін мәңгі есте қалдыру, еңбегін жас ұрпаққа насихаттау бағытында шөп басы сындырылған жоқ десек, ешкім бізге «мұның артық айтылған сөз» дей алмас. Рас, Алматы қаласындағы бір көше Ә.Қазақбаевтың есімімен аталып, кезінде ол тұрған үйге ескерткіш тақта орнатылған. Бар мақтанатын да, ауызға іліп аларымыз да – осы ғана. Ал, Ә.Қазақбаевтың кіші отаны болып саналатын Жезқазған-Ұлытау өңірінде абзал азамат есімін ардақтау қандай дәрежеде деген сұрақ қойыла қалса, көзімізді төмен салатынымыз анық. Өйткені, оның есімі Жезқазғандағы қаланың шеткері жағындағы бір көшеге беріліп, тиісті тақтайшалардың дұрыс орнатылмауы салдарынан арты әжептәуір дау-дамайға ұласқаны да белгілі.

Әбекеннің есімі ұлытаулықтарға өздерінің жерлесі болғандықтан қандай құрметті болса, Ұлытау ауданын құру туралы қабылданған Қаулыда нақ сол Ә.Қазақбаевтың қолы тұрғандығымен де қымбат, қадірлі.

Әрине, ол – Ұлытаудың ұланы, бірақ, ұлтының ұлы. Әбдісәмет Қазақбаев күллі қазаққа ортақ, ол «менікі, сенікі» дегенге көне қоймайды. Бірақ, қанша дегенмен, оның есімін ардақтауда Ұлытау өзгелерге жол көрсетіп жатса, өте сүйінішті-ақ болар еді...

«Сарыарқа» газеті

ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНАЕВЫ

«Мен бүгін зор тұлғамен қауыштым. Ол – терең саясаткер, халықтар даналығын толық меңгерген адам. Дінмұхамед Қонаев – КСРО-ның сирек кездесетін тұлғасы».

*Дуайт Эйзенхауэр,
АҚШ-тың бұрынғы Президенті*

«Мейірім-шуағы мол, пейілі кең халықтың перзенті болудан асқан бақыт жоқ. Сол халық – қазақ халқы. Елінің өткенін ұмытпай, келешегі үшін қалтқысыз еңбек еткен перзенті бар халық та бақытты. Сол перзент – Дінмұхамед Қонаев».

*Джавахарлал Неру,
Үндістанның негізін қалаушы қайраткер*

«Құдай мені жақсы адамдармен құда еткен екен. Димаиш бұйырса, исі қазаққа ортақ ұл болғалы тұр, тек тіл-көзден сақтасын».

Мұхтар Әуезов, жазушы

«Мен Қонаев тәрізді керемет адамды осы жасыма дейін кездестірген емеспін. Ол кісіні біршене мәрте биік мінберден сынағаныма қарамастан мені КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутат етіп сайлатты. Егер оның орнында басқа біреу болса, депутат етпек түгілі ғұмырбақи қастасып кетер еді. Осыншалық кең жүректі, кешірімге бай кісіні осыған дейін көрген жоқпын».

Сәбит Мұқанов, жазушы

«Дінмұхамед Қонаев – қазақ тарихының төрінен табылатын тұлға».

Серікболсын Әбділдин, ғалым-саясаткер

«Мен – бар болғаны тау-кен инженерімін»

«Елу жыл ел ағасы атанған адам кім?» деген сұрақ қойыла қалса, сіз сөз жоқ Дінмұхамед Ахметұлы ҚОНАЕВТЫҢ есімін айтар едіңіз. Шынында да, Қазақ КСР Ғылым Академиясының Президенті, екі мәрте Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы, екі мәрте Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып қызмет атқарған және сол қызметтерді атқарып жүрген кезінде халықтың көңілінен шығатындай еңбегімен көзінің тірісінде-ақ елдің шынайы құрметіне бөлене білген Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев өзінің ел ағасы екендігін айқын дәлелдеп кеткен тұлға болатын. Бірақ...

1986 жылғы желтоқсанда зейнеткерлікке шыққаннан кейінгі өзіне жасатқан визиткасына ол кісі аты-жөнінен басқа, «тау-кен инженері» деген жалғыз ауыз ғана сөз жаздырыпты. Бәлкім, басқа біреу болса, тым болмағанда алдына «бұрынғы» деген анықтауышты қоса отырып, «СОКП Орталық Комитетінің Саяси бюро мүшесі» дегенді жаздыртып қояр ма еді? Егер солай еткен күннің өзінде 21 жыл бойы Саяси бюроның мүшесі болған адам үшін оның еш әбестігі бола да қоймайтын. Әйтпесе, өзінің «техника ғылымының докторы, академик» екендігін де көрсете салса, кім сөгетіндей еді? Дегенмен, Димекен табиғаты сыйлаған қарапайымдылығынан танбайды. Бәлкім, мұның бір

себебі, оның бала жасынан тау-кен инженері болуды аңсап өскендігінен және еңбек жолын нақ осы мамандықтан бастағандығынан да болса керек.

Жастық шағы тау-кен инженері болу қазақ арасында өте сирек кездесетін кезеңге тура келгендіктен, осы мамандықты меңгеруге деген қызығушылық оны ынтықтыра түскендей бір себеп болса, екіншіден, ол кісі тұңғыш қазақ инженері Мұхамеджан Тынышбаевтың есіміне ертерек қанық болған және оны өзіне идеал тұтқан көрінеді. Сондықтан да, Мұхамеджан ағасының жолын қуып, инженерлікті қалап қана қоймай, оның отбасы мүшелерімен де жақын араласқан, ал, Мұхамеджанның ұлы Ескендірмен достасып та кеткен.

Мына бір ғажапқа да таң қалмасқа болмайды. 1993 жылы өзінің өмірлік ұстазына балаған Мұхамеджан Тынышбаевтың 125 жылдығын тойлау салтанатына қатысуға барған Димекеннің сол сапарда көл бетінде қайықпен серуендеп жүргенде жүрегі сыр беріп, ғұмырында екінші мәрте алған инфарктен қайтыс болады.

1936 жылы Мәскеудің Түсті металдар және алтын институтын бітіріп, тау-кен инженері мамандығын алып шыққан ол Балқаш мыс қорыту зауытының Қоңырат кенішіне келіп, бұрғылау станогының машинисі болып еңбекке араласады. Жас та жігерлі, білімді де білікті маман қызмет сатысында тез көтеріледі. Кейін «Алтайполиметалл» комбинаты бас инженерінің орынбасары, сосын Риддер кенішінің және Лениногор кен басқармасының директоры қызметтерін атқарған Дінмұхамед Ахметұлы 1942 жылы Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары болып тағайындалады. Қазақтың «отызында орда бұзған» дейтін сөзі осындайда айтылатын болса керек. Сол сәттен бастап оның күллі еңбегі, бүкіл ғұмыры халықтың көз алдында өтті. Жарты ғасыр бойы биліктің жоғары сатысында жүргенмен, өзін ешқашан халқынан жоғары ұстамаған ол шексіз сүйіспеншілікке ие болды. Қадірлеп, құрметтеген ел оны «Димаш» деп атап кетті. Міне, елінің осыншалық құрметін көрген Димекеннің асып-тасып төгіліп-шашылып жүруіне де болғандай еді, бірақ, Құдай ол кісіге зор абыройға қоса асқан сабырлылық пен ғаламат қарапайымдылықты да қоса бергенге ұқсайды.

Жоғырадағы визиткадағы жазуды оқығандар «Мұныңыз не? Тау-кен инженері» дегеннен өзге ештеңе жазбағаныңыз қалай?» деп сұрағанда ол кісі: «Талай-талай қызметтің тізгінін ұстағаным да, көптеген атақтар иеленгенім де рас. Бірақ, олардың бәрі өтпелі де кетпелі еді, ал, тау-кен инженері екендігім өмірлік нәрсе болды. Менің өмірімнің алтын дінгегі – сол» деп жауап қайтарады екен. Әрине, бұл бір жағынан оның қарапайымдылығын танытса, екіншіден, нағыз кәсіпқой адамның өз мамандығына деген шынайы құрметі жатқандай. Мұның өзі «Аяз би» ертегісіндегі Аяздың хан болып, елге әмір жүргізіп тұрған тұсында өзінің ескі тұмағын босағасына іліп қоятынына ұқсастау секілді сезіле ме, қалай?

«Соңына жеті Қазақстанды тастап кетті»

Кешегі Кеңес Одағын отыз жылдай басқарған Иосиф Виссарионович Сталин туралы тарихшылар әлемдік деңгейдегі саясаткер Уинстон Черчилльдің «Сталин Ресейді соқамен қабылдап алып, атом бомбасымен тастап кетті» дейтін баға бергенін айтады. Сол айтпақшы, Дінмұхамед Қонаевтың ел өміріндегі орны туралы сөз қозғаған зерттеушілердің басым көпшілігі «Ол соңына жеті Қазақстанды тастап кетті» деген пікір білдіреді. Ал, мұндай бағалаудың астарында не жатыр?

Әрине, кез-келген сөздің тектен-тек айтылмасы белгілі. Әлгіндей баға берушілер Д.А.Қонаев республика басшылығына келген жылғы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ахуалы мен ол қызметтен кеткендегі жағдайды салыстыра отырып, осындай байламға табан тірейтіндерін жасырмайды. Бұл орайда, олар көбіне нақты цифрларға сүйене отырып сөйлейді.

Халық саны жөніндегі мәліметтерге сүйенсек, Димекең Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып сайланған 1955 жылмен салыстырғанда 1987 жылы республика халқының саны екі есеге артып, 16 млн 244 мыңға жетіпті. Соның ішінде қазақтың үлесі де көбейген. Егер 1957 жылы республикадағы қазақтың саны 2 млн 787 мыңды құраса, бұл көрсеткіш 1987 жылы 7 млн-ға жеткен екен. Демек, осы кезеңде қазақ саны 2,2 есеге артты деген сөз. Осы жылдар ішіндегі республикадағы өнеркәсіп өндірісінің көлемі 8,9 есеге, ауыл шаруашылығы 6,2 есеге, жалпы ұлттық табыс 7,4 есеге өскенін ескерсек, бұл көрсеткіштер өзінің потенциалы жағынан аталған мерзімде жаңадан жеті бірдей Қазақстан өсіп шықты дегенді айғақтап тұр емес пе? 1916 жылы қазақ жерінде 18 млн 364 мың бас қой-ешкі болып, өкінішке орай, бұл кейін күрт кеміп кетіпті. Ал, 1955 жылы ғана мал басы қайта өсіп 17 млн-ның үстіне шыққан. 1970-жылдардың орта тұсында Қазақстандағы қой санын 50 млн-ға жеткізу міндеті қойылғаны да кешегі күндердің шет жағасын көріп қалғандардың әлі жадында. Қазір өткенді сынай салу оп-оңай. Сол сындардың бірі «қой санын 50 млн-ға жеткізу» туралы болып келеді. Кезінде әріптестерінің бірі Дінмұхамед Ахметұлынан «50 млн қой басын өсіру республикамызға қосымша қиыншылықтар тудырмас

па екен?» деген көңіліндегі күдікті сауалын қойған көрінеді. Сонда Димекен: «Шегірткеден қорыққан егін екпейді» деген бар, қиыншылықтар болады екен деп, республикамызды өсіріп, өркендетуге таптырмайтын мүмкіндік туып тұрғанда одан бас тартуға болмайды. Мал басын межелеген мөлшерге жеткізе алсақ тіпті жақсы, олай болмаған күннің өзінде ауылдарымыздың әлеуметтік-мәдени тұрмысын жақсартып аламыз ғой, жол тартамыз, көптеген объектілер саламыз, телефон, пошта қызметі жақсарады» деп жауап берген екен. Шынында да, шопандардың қыстақтарында Ильич шамдары жарқырап, үйлерінде телефон сыңғырлап тұратындығы кейін елеске айналған ертегідей болып кеткені болмаса, өмірдің нақты шындығына айналғанын кім жоққа шығара алады?! Ал, 1986 жылы Қазақстандағы қой саны 36 млн, сиыр 9 млн-ға жетті. Егер 1955 жылы республикада 530 мың тонна ет өндірілген болса, 1986 жылы бұл көрсеткіш 1 млн 300 мың тоннаны көрсетті.

Д.Қонаевтың уақытында республикада 2 мыңнан аса колхоз-совхоз құрылып, 68 жұмысшы поселкесі мен 43 қала салынды. Сол жылдары еліміздегі жоғары оқу орындарының саны 26-дан 55-ке, студенттер саны 70 мыңнан 275 мыңға өскен, ал, арнаулы орта білім беретін оқу орындарының саны 100-ден 240-қа, сонымен қатар, кәсіптік-техникалық мектептер саны 189-дан 450-ге көбейген. Осының бәрі Қазақстанның өсіп-өркендегенін айғақтайтын нақты дәлелдер емес пе? Атақты ақын Олжас Сүлейменов « Димаш Ахметұлы республиканы Кеңес Одағы көлеміндегі 14-орыннан алдыңғы үштіктің қатарына шығарды» деп жазады. Экономикасы дамыған республикада білім мен ғылымның да, мәдениет пен өнердің де өскенін айтып жатудың тіпті де қажеті шамалы.

«Кеңестік құрсау құлашын кеңге жаздырмады»

Еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Ғасырлар тоғысында» атты кітабында өзінің Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевпен бірге республиканы аралаған сапарының бірінде, ұшақ үстінде келе жатып: «Біздің жеріміз қандай кең, еліміз қандай бай! Шіркін, Тәуелсіз ел болсақ қой!» деген көңілінің түпкіріндегі асқақ арманын айтып қалғанын жазады. Қазақ елін Кеңес Одағынан бөліп алып дербес мемлекетке айналдыруды ол кісі арман етсе де, сол арманына өзі сенбеген де шығар, бірақ, сол жүйеде жүріп-ақ, Қазақстанды басқа одақтас республикалардың алдыңғы қатарына шығару үшін бар күш-жігерін жұмсағаны, оның Жезқазған жеріне келген бір сапарындағы қағазға түспесе де, сол тұстағы ел басқарған ағалардың жадында сақталып қалған «Өттен, халқымыздың саны аздық етіп тұр. Егер республика халқының саны 25 млн-ға жетсе, анау Щербицкийді талтандатып қоймас едім» деген сөзінен-ақ сезіледі. Щербицкий сол кездегі Одақта екінші республика болып саналатын Украинаның басшысы екенін ескерсек, Димекен даму жағынан Қазақстанның алдына тек Ресейдің түсуіне ғана таласа қоймаған секілді.

Тізгіннің Мәскеудің қолында болуы көп реттерде еркін қимылдауға мүмкіндік бермесе де Д.А.Қонаев қазақ ұлтының ұтылысқа емес, ұтысқа жетуіне қызмет еткені жыл өткен сайын айқындала түсуде.

80-жылдары Көкшетау шағында шағын-шағын қазақ ауылдары көптеп саналатын. Біздің «неге бұлай?» дейтінімізге «тың игеру тұсында құрылған совхоздардың орталығы жаңа жерлерден салынды да, бұрынғы колхоздардың орталықтары біртіндеп жойылып, совхоз орталығына көшіріле бастады ғой, бұлар сондай көшкінге ұшырамай қалған ауылдар» деген жауап еститін едік. Тың игеру тұсында негізінен қазақтар шоғырланған ауылдар жойылып, өзге ұлттар өкілдерінің үлесі басым орталықтарға барып қосылып жатыпты. Бұл да қазақты орыстандырудың тамаша айла-шарғысы болатын. Өйткені, қазақ азшылық жерде қазақша мектеп те болмайды, қазақтың салт-дәстүрі де ұмытылады. Әдетте «орыстанып кеткен» делінетін Көкшетаудың өзінде 80-жылдардың соңы мен 90-жылдардың бас кезінде әлгіндей шағын ауылдарда қазақы өмір қайнап жататын. Ауыл ақсақалдарымен әңгімелескенде «әуелі Құдай, сосын Қонаев пен Әуелбеков болмағанда біз де әлдеқашан орыс болып кетер едік» деп отырушы еді. Мұндай сөздің себебін олар былайша түсіндіретін. 1964 жылы республика тізгінін толық қолына алған Д.А.Қонаев Көкшетауға келіп партактив жиынын өткізеді. Ол сонда директорлардың арасында бірде-бір қазақтың жоқтығын байқайды, ал, аудан басшыларының біреуі ғана қазақ азаматы екен. Алматыға бара салысымен Димаш Ахметұлы сол кезде Қазақ КСР Ауылшаруашылығы Министрінің орынбасары қызметінде жүрген Еркін Әуелбековті шақырып алып, «Елің әбден тозып бітіпті, өзің барып жөндемесең болмайтын түрі бар» деп оны Көкшетау облыстық партия комитетіне бірінші хатшы етіп жіберген көрінеді. Еркін Нұржанұлы Димекеңнің толық қолдауына ие болған соң, еркін қимылдаса керек. Ақсақалдардың әлгіндей сөзінің астарында осындай сыр бұғып жатыр екен. Осы жалғыз мысалдың өзі «Өз ұлты үшін Д.А.Қонаевтың жаны ауырмайтын еді, тым орысшыл еді» дейтін пікірлерін санаға сыналап болса да енгізуге ұмтылып қалатындарды ойланып сөйлеуге шақыруы тиіс.

Н.Хрущевтің тұсында Өзбекстанға өтіп кеткен жерлердің біраз бөлігін кері қайтарып алуы, қазіргі Маңғыстау облысын Түркіменстанға қосуға қарсылық танытуы жердің, елдің тұтастығын сақтау мұратынан туындаған әрекеттер екенін танудың қандай қиындығы бар? Мәскеу еліміздің солтүстігінде орналасқан облыстардың басын біріктіріп, Тың өлкесін құрып, оны біртіндеп Ресейге қосып жіберу туралы жымысқы ойы барын сездіріп қойғанда, желдің қалай соға бастағанын аңғарған Д.Қонаев республиканың оңтүстік және батыс аймақтарында да «Оңтүстік» және «Батыс» өлкелерін құрып жіберіп, Мәскеудің алдында «өлке» мәртебесін иеленген өлкелердің Қазақстанда да бола беретіндігін дәлелдеп шыға келген ғой.

Д.Қонаевтың өмір жолын, еңбегін зерттеген американдық ғалымдардың бірі «Одақтас республикалардың екінші хатшылары міндетті түрде Мәскеуден

жіберілетін. Он бес одақтас республикалардың ішінде қалыптасқан осы «дәстүрге бағынбау» тек Дінмұхамед Қонаевтың қолынан ғана келді. Ол кейінгі жылдары екінші хатшылыққа республикада туып-өскен «өзінің орысының» ғана сайлануына қол жеткізіп отырды» деп жазған екен. Осыдан-ақ, Димекеннің Мәскеу қыспағынан шама жеткенше еркін болуға ұмтылғандығын аңғаруға болмай ма?

Семей полигоны мен Арал теңізінің тағдыры жөнінде сөз туындай қалса, міндетті түрде кінәлілердің қатарында Қонаевтың аты аталады. Бірақ, Қонаевтың да шамасы жетпейтін тұстардың болатынын естен шығаруға болмайды. Мәскеудің әміріне қарсы шауып, мерт болған дұрыс па, жоқ, соның ығына жығыла отырып, халқыңның одан әрі тозып кетпеуін қадағалаған жөн бе? Мәселеге осы тұрғыдан қараған жөн болмақ. Кіналағыштардың бірі «егер мен Қонаев болсам, Семейдегі атом полигонын жаппасаңыздар, қызметімнен кетер едім» деген талап қойған болар едім» деп жазғанын кезінде көзіміз шалып қалғаны бар. Жарайды, сондай қадамға барсын-ақ дейік, ал, содан бірдеңе өзгере ме? Мәскеу Қонаевтың отставкасын қабылдайды да, оның орнына басқа біреуді қоя салады. Полигонды салу туралы Бұйрыққа ұлы Сталин қол қойып, оның құрылысы Лаврентий Берияның тікелей басшылығымен жүргізілген болса, республика басшыларын қалай кіналауға болады? «Өтті дәурен осылай» кітабында Димаш Ахметұлы полигонға қатысты сөзін «республика территориясында зардабы атомнан кем түспейтін оның қалдықтарын көметін орын бөлу туралы бірде-бір құжатқа қол қоймағанымды асқан жауапкершілікпен мәлімдеймін» деп аяқтайды. Сондай-ақ, ол Одақ бойынша атом электр станцияларын салу «модаға» айналып жатқанда Мәскеу біршама қыспаққа алғанына карамастан оған рұқсат етпегенін де жазады. Арал теңізіне қатысты да «қайталап айтайын мен бұл проблемамен жиырма жыл бойы айналыстым. Әуелгіде қайда бармайын, кімге бармайын тауым шағылып жүрді. «Арал теңізіне құятын өзендердің суларын молайтудың жолдарын қарайтын мезгіл жетті» деп съезд мінберінен мәлімдегенімде әуелгіде Өзбекстан мен КСРО Су шаруашылығы министрлігі қолдау көрсетті. Бірақ, нақты шешім қабылданбады. Партияның жиырма төртінші съезінде тағы да «Арал теңізі біржола құрып біткелі тұр» деп дабыл қақтым. Содан соң ғана Одақ басшылары бұл проблемаға шындап көңіл бөле бастады» деген жолдарды оқығанда Арал проблемасы бір күнде қалай туындай қалмаса, оны Одақтық деңгейде мәселе етіп көтеру де тек кейінгі жылдары ғана басталмағанын түсінеміз. Бірақ, нақты атқарылған іс болмаған. Демек, құлашы жеткен жерге шейін республика мүддесін, соның ішінде, қазағының ертеңін ойлаған Д.Қонаев әрине, өз дәуірінің перзенті ретінде шамасы келмеген жерде шарасыздық танытуға мәжбүр болған.

Әрине, «Қонаев кезінде Бауыржан Момышұлы, Қасым Қайсенов, Рақымжан Қошқарбаевтарға Кеңес Одағының Батыры атағын алып беруге шындап атсалыспады», «Алаш ардақтыларын ақтап алмады» және т.т. с.с. ұлтымыздың түйінді сұрақтарының оңды шешімі табылмағаны үшін Д.Қонаевтың атына біраз

өкпе айтушылар да бар. Бір қарағанда, мұндай өкпе-реніштің болуы заңды да тәрізді. Өйткені, қарапайым көптің көзімен қарағанда, жиырма жылдан аса Саяси бюро мүшесі болған Қонаевтың қолынан келмейтін ештеңе болуға тиісті емес сияқты байқалуы мүмкін. Бірақ, ол да ет пен сүйектен жаратылған пенде. Сондай-ақ, қоғамның бір бөлігі қолдаған шаруаға екінші жартысы аттандап қарсы шығып жататыны тағы бар. Димекен осы жағын да ескерген тәрізді. Әрине, нақты атсалысты ма, жоқ әлде, бойын сыртқа салды ма, бұл жағы беймәлім, бірақ, айталық, Бауыржан Момышұлына Батыр атағын алып беруге күш салып жатқанын естіген Баукеңнің қарсыластары «Қонаев қайдағы бір қатын жібергішті Кеңес Одағының Батыры» етпекші болып жатыр» деп өзі мүшесі болып табылатын Саяси бюроға хат жолдап жіберсе не болар еді? Бұлай болуы да әбден мүмкін еді. Өйткені, Баукеңнің Фидель Кастроның арнайы шақыртуымен Кубаға барғанын бүгінде бәпріміз мақтанышпен айтып жүрміз. Ал, сол Баукең Кубада жүргенде Қазақстандағы «Қазақ әдебиеті» газетінде ол туралы «Қашқын әке» деген фельетон жарық көріп жатқан ғой. Немесе Мағжан Жұмабаевтың шығармаларын жарыққа шығару жөнінде 70-жылдардың орта тұсында кәдімгідей дайындық жұмыстары жүргізілгенін егде ақын-жазушылар жақсы білуі тиіс. Өйткені, Қазақстанда Башқұрт әдебиетінің онкүндігі өтіп, соңынан делегация мүшелерін Дінмұхамед Қонаев қабылдайды. Кездесу үстінде «қандай бұйымтайларыңыз бар, қысылмай айта отырыңыздар» деген оның сөзін пайдаланып қалғысы келген башқұрттың атақты жазушысы Сайфи Құдаш: «Менің өтінішім, көзімнің тірісінде қазақтың мықты ақыны Мағжан Жұмабаевтың өлеңдерінің кітап болып шыққанын көрсем деймін» деген тілегін жеткізеді. Димаш Ахметұлы Қазақстан Жазушылар Одағының бірінші хатшысы Әнуар Әлімжановқа қарап: «Әнуар, естіп отырсың ба? Ендеше, іске кіріс» деп, көптің көзінше тапсырма береді. Содан Мағжанның кітабын шығаруға дайындық басталады. Бұл әңгіме құлағына жеткен Сәбит Мұқанов Қонаевтың өзіне дейін кіріп, Мағжанның кітабын шығаруға мүлдем болмайтынын «дәлелдеп» шығады. Бұл жөнінде Қонаевты қаралау етек алған жылдары баспасөз бетінде жазушы ағаларымыздың бірі «өзі тапсырма беріп, артынан табансыздық танытты» деп Димаш Ахметұлын айыптаған мақала жазғаны да есімізде. Осы жайларды ой елегінен өткізгенде ұлттық шетін мәселелерге келгенде Димекен Мәскеуден емес, ең алдымен, өз ішіміздегі белсенділерден қаймығып отырған-ау деп қаласың.

«Байқоңыр» космодромы бола тұра, Қонаевтың кезінде қазақтан ғарышкер шықпады» деген айыптау да айтылмай қалмайды. Шын мәнінде, Димекен де қазақ жігітін ғарышқа ұшыруды армандаған. Ғарышкерлер отрядына бір қазақ азаматын енгізген де екен, бірақ, денсаулығы сыр беріп, оған ғарышқа ұшуға рұқсат етілмеген. Ол – кейін Тәуелсіз Қазақстанның Қорғаныс Министрі болған, Халық қаһарманы атанған ұлытаулық Мұхтар Алтынбаев көрінеді. Ал, тұңғыш қазақ ғарышкері Тоқтар Әубәкіров Димаш Ахметұлының тікелей араласуы арқасында сынақшы-ұшқыштар отрядына қабылданғанын үнемі айтып келеді.

Алматыға келген бір сапарында Димекеңе жолығудың сәті түспеген Тоқтар Оңғарбайұлы «мені тек қазақ болғаным үшін ғана сол отрядқа қабылдамай жатыр. Көмектесіңіз» деген өтінішін қалдырып кетеді. Арада көп ұзамай Кеңес Одағының Қорғаныс Министрі А.Гречконың тікелей тапсырмасымен Т.Әубәкіров сынақшы – ұшқыштар отрядына қабылданады. Ал, бұған Димаш Ахметұлының қатысы болмады дей аласыз ба?

«Тәубешілдіктен танбаған, дүние жимаған»

Дінмұхамед Қонаевты халық арасында аса құрметті еткен де оның адалдығы, байлыққа қызықпаған, дүние жинауға ұмтылмай, қарапайым қоңыр тірлік кешкендігі болуы мүмкін. 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісінен кейін Мәскеу Қонаевтан қалайда ілік табу үшін оның соңына шырақ алып түскені мәлім. Мәскеуден келген тергеушілер олай қарап, бұлай тексеріп, ақыры түк таба алмайды. Ақырында, «екі жерден айлық алып келген» деп, кез келген академикке мемлекет белгілеген тәртіп бойынша төленетін ақы жөнінде әңгіме қозғайды. Егер оны Димекең алып келген күннің өзінде бұл заңға қайшы да келмес еді. Бірақ, Ғылым Академиясынан кеткеннен бастап Димекең академиктігі үшін берілетін ақыны ай сайын Алматы қаласындағы бір балабақшаға аудартып отырған екен. Мұның анықтығына көзі жеткен тергеушілердің тауы шағылып қалады да, мерейтойына орай қызметтестері сыйлаған теледидарды «пара алған» дегенге келтірмек ниетпен «сол теледидар қайда?» деп дікендейді. Димекең тергеушілерді бұрынғы кабинетіне ертіп келеді. Сөйтсе, сыйлыққа берілген теледидарды сонда қалдырып кеткен екен. Бұдан соң тергеушілер Димаш Ахметұлының үйіндегі жиһаздардың қайдан, қалай келгеніне шұқшияды. Сол кезде Димекеңнің аяулы жары Зүһра Шәріпқызы «бұл сұрақтың жауабын мен берейін, тек маған үйдің жертөлесіне барып келуге мұрсат беріндер» дейді. Сөйтіп, ол сәлден соң қолына шағын қобдиша алып қайта келеді. Сөйтсе, әлгі қобдишаның ішінде Димаш Ахметұлының Балқашта жүрген кезінен бастап үйге қандай жиһаздар сатып алғандарын анықтайтын сатушылардың аты-жөндері, қолдары қойылған түбіртек қағаздар жинаулы тұрғанын көрген тергеушілер «Кеттік аэропортқа, енді бізге Қазақстанда істейтін жұмыс қалған жоқ» деп, сол күні Мәскеуге ұшып кетіпті. Д.А.Қонаевты тергеу ісімен айналысқан Калиниченко өз кітабында осылайша жазыпты.

Елу жыл ел басқарған Димаш Ахметұлы зейнеткерлікке шыққанда жаяу қалыпты дегенге сенесіз бе, жоқ па? Шындығында да, ол кісінің кәдуілгі тұрғын үйінен басқа саяжайы да, жекеменшік көлігі де болмапты. Кейін осыны естіген екі кәсіпкер жігіт америкалық «Pontiac» жеңіл көлігін сыйға тартады. Машина Димекеңе кереметтей ұнайды, бірақ, сол көлікке ол жарты жылдай ғана мінеді. Өйткені, көп ұзамай мәңгілік сапарға аттанып кетеді. «Ең алғаш жеңгей қайтыс болғанда көңіл айта барғанымда «Қонаевтың үйі кең сарайдай шығар» деп

ойлап жүретінімнің бекер екендігіне көзім жетті. Шағын үй, жұрттан асқан, елден ерекше ештеңесі жоқ. Бірақ, кітапханасы өте бай көрінді» деп еске алады белгілі әнші Бибігүл Төлегенова.

Адал адам батыр келеді, ештеңеден қорқып-үркіп, үрейленіп жүрмейді. Содан болар, Д.А.Қонаев оққағарлардың қызметіне көп сүйене бермеген сыңайлы. Әрине, мемлекеттік тәртіпке байланысты ол кісінің де оққағарлары болған. Бірақ, олар халықтың Димекенге еркін жолығуларына кедергісін тигізбеген. 1971-1986 жылдары Д.А.Қонаевтың жеке күзет қызметін басқарған Антолий Горайнов «Ол кісі қауіпті басқадан күтсе де, халықтан күтпейтін. Бізден ол өзін халықтан алыстатпауды, олардан қорғамауды талап ететін. Бірде бір әйел жол ортасына тұрып алыпты. Қолында қағазы бар. Тоқтамай өтіп кетуімізге де болатын еді. Бірақ, Димекен тоқтауды бұйырды. Машина есігін ашты да, әйелдің шаруасын сұрады. Сөйтсе, әйелдің қолындағы қағазда соғыс мүгедегінің өзіне тиесілі пәтерін ала алмай жүргендігі жазылған өтініш жазылыпты. Мұндай оқиғалар жиі кездесетін, көше бойында жолымызды тосып тұратын халықпен сан рет осылайша бетпе-бет келгенбіз» дейді ол өз естелігінде.

Зейнеткерлікке шыққан соң, Мәскеудің кара бұлтты сөйілгенен кейін Димекен ел аралауға шығады. Оңтүстік жаққа бір сапарының өзінде екі түйе, 29 ат мінеді, шапан дегенде есеп болмайды. Шапанның бәрін «Айналайындар, сендерге менің ақ жолымды берсін!» деп, жас жігіттердің иығына жапса, аттарды елдің қарияларына, көпбалалаы отбасыларының кенжелеріне, жетім балаларға мінгізеді. Жалпы оның қарапайымдылығы мен адалдығы, мейірбандығы ел арасына аңыздай тарап кеткен.

«Қонаев – қазақ емес» деген сөз неге айтылады?

«Білгіштердің» білмейтіні болмайды. «Қонаев – қазақ емес» дейтіндер де, тіпті, «мұны әлдеқашан дәлелдегенмін» деп кеудесін соғатындар да баршылық. Сонда олардың сүйенетіндері не?

Бұрыннан ара-тұра айтылып жүрген осындай әңгімеге кезінде Қазақстанды басқарып, халықтың наласына ұшыраған, ұлты ұйғыр болып келетін И.Юсуповтың кейінгі жылдары жазған бір жазбасындағы «Қонаев – татар, бірақ, лауазым үшін бір күн, бір түннің ішінде құжаттарын ауыстырып алған» деп жазғаны отқа май құя түскендей. Ал, «татар» деген сөздің шығуына Димекеннің әжесі Хадишаның татар қызы екендігі және оның сол кездегі Верный қаласындағы ең ауқатты татар көпесінің жамағайын қарындасы болуы мен олардың татарлар арасында өскендігі де себеп болғандай. Халық арасында «Гаспринский мектебі» деп аталатын мектеп шын мәнінде татар мектебі болған, ал, Димаш Ахметұлы алғаш осы мектептің табалдырығын аттаған. Баласын мектепке берер кезде толтырған анкетаға Меңдіахмет баласының ұлтын «татар» деп жаздырғаны тарихи құжаттардан көрініп тұр. Бірақ, тарихшылар Қонай өмірден өтіп, оның

мұрагері туралы толтырылған құжатта «... надъ имуществомъ умершего киргиза Ниже-Илиского волости Джумабая Кунаева ... учредить опеку и опекуномъ назначить сына покойного – Миндияхмет Кунаева» деп жазылғанын айтады. И.Юсуповтың «лауазым үшін ұлтын ауыстырды» дегені ақиқаттан тіптен аулақ екендігі Димаш Ахметұлының алғаш рет Томск қаласына оқуға барғандағы құжатта ұлтын «қазақ» деп көрсетуінен байқалады. Өзі оқуға енді түскелі жүрген жігіт қайдағы лауазымды ойлап жатты дейсіз? Бұл – біріншіден. Екіншіден, қазақтарға қара қазандай өкпесі бар И.Юсупов әлгіндей әңгіменің айтылып жүретіндігін білгендіктен елді, халықты шатастыру үшін және Димекеннің тұлғасына көлеңке түсіру мақсатында мұндай сөзді әдейі айтуы мүмкін. Әйтпесе, Қонаев ұлтын ауыстырып жатқанда қасында тұрмаған шығар? Немесе Димекен «Исмаил ака, мен осылай жасағалы жатырмын» деп Юсуповтан ақыл сұрамаған болар? Сондықтан бұл орайда, И.Юсуповтың сөзін «ит үредіге» ғана балау керек. Қонайдың баласы Жұмабайдың, одан туған Мендияхметтің татарлар көбірек қоныстанған ортада болып, солармен жақын араласқандығы Д.А.Қонаевтың «татар» екендігін айғақтай алмаса керек. Бұл бері салғанда, Моңғолиядан көшіп келген қазақтарды «моңғол», Қытайдан келгендерді «қытай» деп жүргеніміз сияқты ғана нәрсе. Ал, Жұмабай ақсақал екі мәрте қажылыққа барған, отбасында қазақ пен татардың салтын қатар ұстанған адам болған көрінеді. «Неге татардың?» дейтін сұраққа келер болсақ, әйелі татардың қызы емес пе? Тіпті, Жұмабай қазақтан қыз алмағанына іштей өкінген де секілді, оның қыздарының бәрін қазаққа ұзатқанына қарап осылайша ой түйіндеуге болады.

Ол – қазақтың Қонаевы. Тарихи тұлғалар туралы ұсақ әңгіме айтып керегі жоқ.

«Saryarqa», 19 тамыз, 2022 жыл

АЛАШ АРЫСТАРЫНЫҢ БІРІ

«Сені бір алтынның сынығы, тектінің тұқымы, тұлпардың тұяғымен таныстырайын» деген Болат Бүркітовтің қолқа салуы тектен тек еместігін түсіне қойдым. Бөкең ескілікті әңгімелерді, тарихи деректерді жинастырып, реті келсе ел көзінен тасаланып қалған жәйттерді жұртшылыққа қайыра ұсынуға ұмтылып жүретін жандардың санатынан. Сондықтан да, оның ұсынысына қос қолымды көтеріп, келісе кеттім.

Біз Берікбек Бақытжанұлы Сейдахметовтің отбасында отырмыз. Ол Ө.А.Байқоңыров атындағы Жезқазған университетінде оқытушы болып қызмет істейтін көрінеді. Бөкеңнің оны «алтынның сынығына» балайтындай-ақ жөні бар екен. Өйткені, ол Алаш арыстарының бірі Сейдазым ҚАДІРБАЕВТЫҢ немересі болып шықты.

«Мың өліп, мың тірілген» қазақтың басынан не өтпеген? XIX ғасырдың соңына таман бір шоғыр өсіп шыққан «сен тұр, мен атайын» дейтіндей сөздері де, өздері де замандарынан озық туған арыстардың әуелі патша жендеттері, кейіннен қызылдың белсенділері соңынан түсіп, тоз-тозын шығарып, ақырында көбісінің бастарын жұлып тынды емес пе? Сондағы олардың бар кінәсі – «Ұлтымыз – азат, басымыз – бостан болсын» деген ұлы арманды жүзеге асыру үшін жандарын шүберекке түйіп, ұлы күрес жолына түскендері ғана. Тәуелсіздікке қол жеткен соң ғана олардың есімдері ел жадына қайта оралды. Бірақ, әлі де болса білетіндерімізден гөрі білмейтіндеріміз баршылық тәрізді. Сейдазым Қадірбаевтың өмір жолымен танысып, білісу барысында осындай ойға тірелдік. Өйткені, Берікбектің қолына түскен құжаттардың өзіне қарап-ақ С. Қадірбаевтың «Алаштың» қатардағы мүшесі ғана емес, оның көш бастаған серкелерінің бірі болғаны көрініп-ақ тұр. Сонымен, Сейдазым Қадірбаев кім болған?

Ол 1885 жылы Торғай уезі Наурызым болысындағы Сарықопа бойында дүниеге келген. Оның әкесі дәулетті адамдардың бірі болған. Ол Торғай қаласындағы екі жылдық орыс-қазақ училищесін тәмамдағаны анық, бірақ, бұдан өзге қандай оқу орнында оқығаны туралы айту қиын.

– Нақты құжат болмаған соң бірдеңе деп айтудың жөні жоқ сияқты. Бірақ, үлкендердің кезінде ағамызды Петербордағы Заң институтында оқыған деп айтып отыратындары есімде. Ол кезде бір жағы жастау болдық, екінші жағынан Кеңес заманы еді ғой, – дейді Берікбек.

Петерборда оқысын-оқымасын, қалай болғанда да С. Қадірбаевтың заң саласының жетік маманы болғандығы күмән тудырмайды. Өйткені, ол 1925-1927 жылдары Қазақ АССР Юстиция Халық Комиссариатында белгілі заңгер Ахмет

Бірімжановпен бірге қызметтес болған. Егер, заңға жетік болмаса, кеңес Үкіметі кеше ғана «Алаш» партиясында, «Алашорда» Үкіметінде болған С.Қадірбаевты мемлекеттік жұмысқа тартып, оның білігі мен білімін пайдаланып қалуға ұмтылар ма еді?

Енді, Сейдазым Қадірбаевті «Алаш» партиясындағы көш бастаған серкелердің бірі болды дейтінімізге тоқталайық. Себебі, 1917 жылғы 2-8 сәуірде Орынбор қаласында Торғай облыстық қырғыз, яғни, қазақ съезінің болып өткені мәлім. Аты «Торғай облыстық» делінгенімен бұл съезге Ақмола, Жетісу, Сырдария облыстарынан, Бөкей ордасынан, сондай-ақ, Қазан, Уфа, Ақтөбе қалаларынан да өкілдер қатысады. Съезге жалпы саны 300-ден артық адам жиналғаны оның хаттамасында көрсетілген. Бұл Ресейдегі ақпан төңкерісінен кейінгі алғашқы жиын болатын. Съезді ашып, сөз сөйлеген Ахмет Байтұрсынов елді азаттыққа қол жеткізу үшін жаңа өкіметке қолдау білдіруге шақырады. Съезд төралқасының хатшылығына Омар Алмасов, Шафкат Бекмұхамедов пен Сейдазым Қадірбаев сайланады. Съездің қорытындысында жалпықырғыз, яғни, жалпықазақ съезін шақыру, бұл үшін ұйымдастыру бюросын құру туралы Қаулы қабылданады. Бұл съезді шақыру ұлттың бірлігін нығайту, оның мүдделері мен мақсаттарын анықтап, талқылап, бір арнаға тоғыстыру қажеттігінен туындаған еді. Әлгі аталған ерекше ұйымдастыру бюросының құрамына кімдер енді дегенге келсек, олардың қатарында Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Омар Есенқұлов, Имам Әлімбеков, Есен Тұрмұхамедов, Керей Тұрымовтармен бірге Сейдазым Қадірбаевтың да болғанын аңғарамыз. Осы съезде сондай-ақ, 1-8 мамырда Мәскеу қаласында өтетін жалпымұсылман съезіне қатысу үшін төрт делегатты іссапарға жіберу туралы да шешім қабылданады. Сол төртеудің бірі Сейдазым Қадірбаев еді.

1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында жалпықырғыз, яғни жалпықазақ съезі өтіп, бұл съезде «Алашорда» Үкіметі құрылады. Съезге барлық губерниялардың өкілдері қатысады. Мұнда он мәселе қаралады, олардың ішінде Сібір, Түркістан автономияларына, Оңтүстік Шығыс одағына көзқарас, Қырғыз облыстарының автономиясы туралы, милиция жасақтау, білім, ұлттық қор, мүфтият, халық соты, ауылдық басқару, азық-түлік мәселелерімен қатар, Ұлттық Кеңес құру жайы да сөз болады. «Алашорданың» осы Ұлттық Кеңесінің мүшелігіне үміткерлер қатарына енгендердің бірі Сейдазым Қадірбаев болғандығы тектен-тек болмаса керек. Бұл оның Алаштың алдыңғы қатарлы азаматтарының бірі, айтулы тұлғалардың санатынан болғандығын өз – өзінен-ақ дәлелдейді емес пе?

Сейдазым Қадірбаевтың Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовпен өте жақын қарым-қатынаста болғандығын Міржақыптың қызы Гүлнар Дулатованың естеліктерінен анық байқауға болады. Ол өзінің «Арыстың бірі Сейдазым» деген естелігінде: «Сейдазым аға 1913-1918 жылдары Орынборда заң саласында ірі басшылық қызметте болды. Ол сондағы «Қазақ» газетінің бас редакторы Ахмет Байтұрсыновпен аға-інідей сыйласып тұрды. Ал, менің әкем Міржақыппен

екеуі боса-болмасын жастайынан бірге өскен, бірге оқыған, өмір жолдары бір адамдар еді. Екеуі де Алаш қозғалысының басшылығында болды. Түйдей құрдас әрі бір – бірінің қадіріне қанық олар туыстан бетер сыйласатын» деп жазады. Алашқа арнап «Оян, қазақ!» деп жар салған Міржақып тәрізді марқасқамен «туыстан бетер сыйласа білген» кісінің осал болмайтыны белгілі ғой. Осының өзінен-ақ Сейдазым Қадірбаевтың қандай тұлға болғандығын тануға болатындай.

Енді Сейдазым Қадірбаевтың шыққан жері, ата-тегіне тоқталсақ. Оның атасы Байқозыдан алты ұл, соның ішінде Қадірбай, Әлімбай туған. Қадірбайдан Сейдазым, Сейдахмет, Мейіржан, Асқарбек есімді балалар болған. Сейдазымның әкесі Қадірбай Байқозин ескіше оқыған, орысша сауатты, ел билеген, аса беделді адам болған. Ол Торғайдағы Өтейлерге қарасты төрт болыс елдің жергілікті әкімі қызметін де атқарған. Біз кездесіп, жүздескен, осы мақаланың жазылуына түрткі болған Берікбек – Сейдахметтің Бақытжан есімді баласынан туады. Ал, Сейдазымның өзінен бала болмаған. Оның әйелінің есімі Жаңыл, Ақтөбе жағының Жағалбайлы руының қызы екен. Бойы ортадан сәл төмен болғандықтан дос-жарандары оны Жаңыл демей, «Тәпіл» деп атап кетсе керек. Өзі құрсақ көтермеген Жаңыл туған сіңілісі Жаңақтың Гуля есімді қызын бауырына салып өсіреді.

– Өкінішке орай, атамыздың бәйбішесі Жаңылдың да, олардың тәрбиесінде болған Гуляның да ізінен адасып қалғанбыз. Аласапыран уақытта кімді-кім іздегендей? Атамыз 1938 жылы тұтқындалып, атылып кеткенге дейін Воронеж қаласында тұрған. Елден сырт жерде жүріп, өмірден өткендігі оның отбасымен мұндағы ағайындар арасындағы байланыстың үзілуіне де себеп болғандай. Қазіргі күндері Жаңыл әжеміздің, Гуля тәтеміздің бір дерегін білетіндер, тұма-туысқандары табылып жатса деп армандаймыз, – дейді Берікбек. Ол Сейдазым Қадірбаев «халық жауы» атанып, атылған соң әйелі Жаңылдың ел жаққа оралғандығына сенімді. Алаш арыстарының бірі Ахмет Бірімжановтың бәйбішесі Гүлжауһар Сейдалинаның «Жаңылды Ақтөбе станциясында жолықтырдым» деген бірауыз сөзі Берікбектің көңіліне сондай сенім ұялатады, үміт отын жағады. Өйткені, Гүлжауһар Сейдалина Гүлнар Міржақыпқызына:

– Жаңыл тәтемді поезд тоқтаған кезде перроннан көрдім. Бұрынғыдай емес, жұпыны киінген екен, әзер таныдым. «Баяғыда өз пешімді өзім жақпайтын алтын басым, енді қазынаға жалданып, пеш жағып жүрмін» деп мұңын шақса керек.

– Соған қарағанда Жаңыл анамыз атамыз атылып кеткен соң, еліне оралған тәрізді. Туған-туыстарынан бір дерек білсек қой, шіркін – деген Берікбектің көңіліне тыным бермей жүрген арманын әбден-ақ түсінуге болады.

Сонда Сейдазым Қадірбаев қашан ұсталып, қалай атылып жүр? Әуелгіде кешегі көзқарастарына кешірім жасағандай болған Кеңес өкіметі арада оншақты жыл өтіп, аяғына нық тұра бастаған соң, басқа ойда, өзге мақсаттарда болғандарға біртіндеп ауыз сала бастады. «Алаш» қозғалысын құрғандар,

олардың көсемдері мен белсенділері алдымен тырнаққа ілінді. Солардың бірі болып Сейдазым Қадірбаев та 1929 жылы тұтқынға алынады. Оның соты Алматыда өтіп, Воронеж қаласына 5 жылға жер аударылады. Бұл қалаға жер аударылғандардың арасында Мұхтар Мурзин, Жаһанша Досмұхамедов, Халел Досмұхамедов, Әбдірахман Мұңайтпасов, Қошке Кемеңгеров, Әбдіхамит Ақбаев, Кәрім Тоқтыбаев тәрізді «Алаштың» кешегі маңдайалды азаматтары да болады. Жалпы, 1929-31-жылдары «Алаштың» ардақтылары жаппай тұтқындалғанға ұқсайды. Бұған сол тұста Ахмет Байтұрсынов, Жұмағали Тілеулин, Мұхтар Әуезов, Әлімхан Ермеков, Иса Қашқынбаев, Жақып Ақбаев, Мағжан Жұмабаев және тағы басқа көптеген асылдардың темір торға қамалып, көбісінің итжеккенге жер аударылуы дәлел. Бұл жылдарды Кеңес өкіметінің әлі де болса өзінің азу тісін батырғанымен, жұтқыншақтарын жұмулы күйінде ұстаған кезі еді деуге келетіндей. Өйткені, Алаш арыстары тұтқындалып, жер аударылып жатса да әлі оққа іліге қоймаған-ды.

1937-38 жылдардағы жазалау қаншама жазықсыз жандардың ұзақ мерзімге сотталып, атылып кетуіне себепкер болғандығын бүгінгі ұрпақ енді ғана біліп жатыр. «Халық жауы» дейтін қара таңба жағылған есіл ерлер-ай! Олар «елім, жерім, ұлтым» деген нағыз марқасқалар екенін тарих бәрібір ұмытқан жоқ, ақиқатты елдің жадына қайтарып берді. 1938-дің қанды жазалауына ұшырағандардың бірі Сейдазым Қадірбаев болды. Ол 1938 жылғы 11 қазанда тұтқындалып, «Үштіктің» ұйғарымымен ату жазасына кесілді. Үкім 1938 жылғы 17 қазанда жүзеге асады. Үкімнің бар болғаны алты күннің ішінде орындалысына қарап-ақ жазаланушының өзін ақтайтындай еш мүмкіндігі қалмағанын аңғару қиын емес. С.Қадірбаевтың тұтқынға алынғанға дейін Воронеж қаласында тұрғаны, сондағы «Россовхозснаб» мекемесінде заң кеңесшісі қызметін атқарғаны туралы анықтама қағаз Берікбек Сейдахметовтің қолында сақтаулы тұр.

Сталин дүниеден өтіп, билік басына Н.С.Хрущев келгеннен кейін «Жеке басқа табынушылықтың зардаптарын жою туралы» партия қаулысы қабылданып, көптеген істердің қайта қаралғаны, біршама азаматтардың атына жабылған жала алынып тасталғаны мәлім. Қазақ әдебиетінің С.Сейфуллин, Б.Майлин, І.Жансүгіров тәрізді тарландарының есімдері де сол жылдары халқымен қайта қауышқан еді ғой. Сол тұста, яғни, 1966 жылғы 28 сәуірде С. Қадірбаевтың ісін қайта қараған Воронеж облыстық сотының төралқасы қылмыс құрамы болмауы себепті бұрынғы шығарылған үкімнің күшін жойып, істі тоқтату туралы қаулы қабылдайды.Сөйтіп, С. Қадірбаев заңды негізде ақталып шығады.

Сейдазымның ұсталып, жер аударылуы, кейін ату жазасына ұшырауы елде жүрген ағайын-туыстарына да оңай тимеген, олар да біртіндеп қуғын-сүргінге түскен. Мысалы, оның інісі Асқарбек те ұсталып, жазасын Карлагта өтеуге жіберіледі. Оқу-тоқуы басым Асқарбек заманның желі қалай-қалай соға бастағанын сезінгендіктен, бұлай жалғаса берсе Қадірбаевтар әулетіне жақсылық әкелмейтінін түсінгендіктен де елдегі бауырларына «фамилияла-

рыңды мүмкіндігінше өзгертіп, шама жеткенше жылдамдатып Қарағанды шахталарына жұмысқа тұрып алыңдар» деген ақылын айтып, сәлем жолдайды. Сол себепті те, Сейдазымның інілерінің бірі Сейдахмет немерелес ағайындарының атына көшіп, «Омаров» деген фамилия иеленіп, Қарағандыға келіп шахтер болады. Сөз арасында айта кетер болсақ, Омар – қазақтың белгілі актері Әнуар Боранбаевтың арғы әкелері болып келеді. Негізі Қадірбаевтардың тектілігі бұл әулеттен тасты жарып шыққан шынарлар тәрізденіп, жалпақ жұртшылыққа кеңінен танымал айтулы азаматтар өсіп шыққандығымен де айқындала түседі. Қазақ мемлекеттік университетінің ректоры болған, профессор Асқар Закарин, ҚР Қорғаныс министрі болған Әлібек Қасымовтар да осы Қадірбаевтар әулетінен шыққан азаматтар.

Ақталғанына қырық жылдан аса уақыт өткенімен Сейдазым Қадірбаевтың есімі халыққа әлі де толық таныс емес. Оның өмір жолы, елге сіңірген еңбегі арнайы зерттеуді қажет етеді. Бұл енді әрине, алғы күндердің еншісіндегі іс. Біздікі «ұлтым» деп өткен ұлы тұлғалардың бірі хақында білгенімізді көп жеткізу ғана.

«Сарыарқа», 7 наурыз, 2008 жыл

АТУҒА КЕСІЛГЕН АРУ

Саяси-қуғын сүргін жылдарының құрбандары туралы сөз қозғағанда есімін айтпай кетуге болмайтын бір ардақты жан бар екен. Мұны жақында ғана интернетті ақтарып отырғанда көзім шалып қалды. Сосын мақаланы бас алмай оқып шықтым. Мәриям Әбсаттарова есімді әріптесіміздің «Алаш айнасы» газетінің 2011 жылғы 31 мамыр күнгі шығарылымындағы бұл мақала «Ату жазасына кесілген жалғыз қазақ қызы кім?» деп аталады екен. Тақырыбының өзі-ақ кісіні анадайдан өзіне шақырып тұрған дүние. Сонымен, ол кім?

Еліміздің Батыс өңірінен шыққан атақты Қаратаевтар қазаққа жақсы таныс. Сонау патша заманында Думаға депутат болу бақыты бұйырған санаулы қазақтардың бірі Бақытжан Қаратаевтың есімі де, оның елге сіңірген еңбегі де белгілі. Жалпы Қаратай әулеті туралы толығырақ мағлұмат айта кеткен де дұрыс шығар. Қаратай әулеті – көрнекті саясат, мәдениет қайраткерлері шыққан тұқым. Олардың арғы аталары қарадан шығып хан болған атақты Әбілқайыр хан болып табылады. Әбілқайырұлы Нұралы хан баласы Қаратай сұлтанның бір ұлы Бейсәліден туған Бақытжан Қаратаев 20-ғасырдың басында ірі қоғам қайраткері ретінде танылған. Бақытжанның екі баласы Орал нақты білімдер (реалды) гимназиясын, Орынбор әскери училищесін бітіріп, өзара қарсы екі саяси топта қызмет етті: Мұрат Қаратаев Алаш қозғалысына қатысты. Батыс Алашорда милициясы құрамында шайқасып, азамат соғысы жылдары қаза тапты, ал, Шәміл Қаратаев кеңестік қазақ қосыны құрамында Батыс Қазақстанды ақтардан азат етісіп, көп жылдар Қазақ ұлттық атты әскер полкінің комиссары болды. 1929 жылы осы ұлттық әскери қосынның Қазақстанның ескі астанасынан (Қызылорда) жаңа астанасына (Алматы) дейін жасаған жорығын басқарды. Бірақ, өкінішке орай, қызыл өкімет оның қызметінен де мін тауып, саяси қуғын-сүргін құрбаны етті, «халық жауы» атандырды. Бақытжан Қаратаевтың бір інісі Мағзұм Қаратаев Императорлық Санкт-Петербург университетінің заң факультетін бітіріп, төңкеріске дейін Қазанда, Оралда құқық жүйесінде қызмет еткен. Кеңес дәуірінде ол да қуғын-сүргін құрбаны болды. Ал, тағы бір туған інісі Арон Қаратаев патшалық Ресей тұсында білім алып, жоғары қызмет істеген зиялы азамат еді. Ол Орал қаласының полиция бастығы (обер-полицейстер) лауазымына дейін көтерілген. Ескі тәртіптің құлауына байланысты қызметтен кетіп, жеке меншік шаруашылығымен шұғылданған. Бірақ, атақты бай және бұрынғы патшалықтың қызметкері ретінде 1928 жылы тәркіленіп, Алматы округіне қарасты Ащыбұлақ елді мекеніне жер аударылған. Біз сөз еткелі отырған Шахзада ШОНАНОВА осы Арон Қаратаевтың қызы. Сөз

арасында Қаратай әулетінен бірқатар өнерпаздардың да шыққанын айта кеткен абзал. Мысалы, атақты әнші Мұхит – Қаратай сұлтанның Мерәлі деген ұлының баласы.

Шахзаданың саяси қуғын-сүргін құрбанына айналуына оның шыққан тегіне қоса өмірлік қосағының да Алашорда қайраткерлерінің бірі болғандығы әсер еткенге ұқсайды. Өйткені, оның күйеуі Телжан Шонанов – Алаш Орда Үкіметінің Оқу комиссиясының мүшесі, тілтанушы-түркітанушы болған. Қазіргі Ақтөбе облысы, Ырғыз ауданында 1894 жылы дүниеге келген Телжан Шонанов 1908-1912 жылдары Ырғыздағы орыс-қазақ училищесінде, 1912-1916 жылдары Орынбордағы қазақ мұғалімдер институтында оқыған. Орынборда оқыған кезінде қазақ жастарының мәдени ағарту бағытында құрылған «Игілік» ұйымын ұйымдастыруға белсене араласып, «Қазақ» газетіне халық ағарту мәселелері бойынша мақалалар жариялаған. 1916 жылы Ырғыз уезінде мұғалім болып істеген. Т.Шонановтың әлеумет істеріне белсене араласуы 1916 жылғы қазақ халқының Ұлт-азаттық көтерілісі кезінен басталған. Ол қарулы көтеріліске қарсы болған Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов бастаған демократиялық зиялы азаматтарға қолдау білдірген. 1917 жылғы Ақпан революциясынан кейін Т.Шонанов ұлттық автономия жолында күрес жүргізген алаш қайраткерлерінің қатарында болған. 1917 жылы 5-13 желтоқсанда Орынборда өткен екінші жалпықазақ съезінде Т. Шонанов А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Е.Омаровтармен бірге Алашорда Үкіметі жанынан құрылған оқу комиссиясының құрамына енгізілген.

Қызыл өкімет Т.Шонановты алғаш рет 1921 жылы өзінің қырына алып, Ырғызда жүрген кезінде тұтқындап, Орынбордағы ОГПУ бөлімінде тергеді. 1922 жылы түрмеден босатылады. 1922-1926 жылдары Орынборда Халық ағарту комиссариаты жанындағы Академиялық орталықта қызмет атқарды. Т.Шонанов қазақ бастауыш мектебінің теоретикалық және практикалық негізін қалаушылардың бірі болды. Оның қаламынан емлеге, тіл дамытуға, қазақ тілін оқыту әдістемесіне қатысты көптеген еңбектер мен хрестоматиялар жарық көрді. Т.Шонанов 1923 жылы 15 сәуірде «Қазақ өлкесін зерттеу қоғамына» мүше болып, латын әліпбиін енгізуді жақтаған зиялылар тобында болды. 1924 жылы 12-18 маусымда өткізілген қазақ білімпаздарының тұңғыш съезіне, сол жылы Қазақ АКСР-і ғылым саласы қызметкерлерінің съезіне делегат болып қатысты. Ол 1926-1929 жылдары Қызылордада Қазақ Халық ағарту институтында оқытушы болып жұмыс істеді. Осында жүріп 1926-1928 жылдары «Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының» тарих-этнография секциясының төрағасы болды. 1926 жылы А. Байтұрсыновпен бірлесіп, мектеп оқушыларына арналған «Оқу құралын» (хрестоматия) құрастырды. Сол жылы «Қазақ жер мәселелерінің тарихы» атты еңбегі жарық көрді. Онда қазақтарды қоныстандыру, отырықшыландыру, жер бөлу мәселелері айтылды. 1926 жылы тамызда Бакуде өткізілген Бүкілодақтық түркологтар съезіне А.Байтұрсынов, Н.Төрекұлов, Е.Омаров, Б.Сүлеев, Ә.Байсейітовпен

бірге Т.Шонанов та қатысқан. Съезден кейін Т.Шонанов латын әліпбиін насихаттайтын республикалық комитет құрамына енді. Сол кезеңде ол О.Жандосовпен бірге барлық латын комитеттері мен латыншыларға арнап ашық хат жариялады. 1927 жылы М.Жолдыбаевпен бірге «Жаңа арна» оқулығын шығарды. Т.Шонанов 1929 жылы Алматыға көшіп келіп, Қазақ АКСР-і Халық Ағарту Комиссариатында қызмет атқарды. 1934 жылға дейін ҚазПИ-де оқытушылықпен айналыса жүріп, мектепке арналған оқулықтар мен оқу бағдарламаларын жазды. 1935 жылдан бастап Қазақ мемлекеттік университетінде (қазіргі ҚазҰУ) қазақ тілінің доценті болып еңбек етті. Т.Шонанов 1923-1937 жылдар аралығында 32 оқулық, кітап, 72 мақала жазған. Былай қарағанда ағарту саласында ғана жұмыс атқарған Т.Шонановтың саясаттың белсенді араласушысы болғандығы байқала қоймайды. Бірақ, соған қарамастан, ол Алматы қаласында 1937 жылғы шілденің 20-сы күні тұтқындалып, 1938 ж. ақпанның 27-нде Қазақ КСР Жоғарғы сотының Әскери коллегиясының Үкімімен ату жазасына кесілген. Т.Шонанов тек 1992 жылғы қыркүйектің 18-де ғана ақталған. Ал, осындай азаматтың аяулы жары болған, Қаратаевтар әулетінің тұқымы Шахзаданың өзі қандай қызметтер атқарған?

Ол 1903 жылы Батыс Қазақстан облысының қазіргі Жымпиты ауданында туған. Зерттеушілердің жазғандарына қарағанда, текті тұқымнан шығуы оның жолына әрқашан тұсау болған секілді. Алдымен ол Орта Азия университетінің медицина факультетіне оқуға түскен, бірақ, екінші курс оқып жүргенде оқудан шығарылған. Дегенмен, білімге ынтық өжет қыз Алматы медицина институтына барып оқуға түскен, амал не, тағы да ізін аңдығандар оның оқуын жалғастыруына мүмкіндік бермеген. Оның аз да болса медициналық білімі бар екенін ескерген өкімет медициналық білімін ара-тұра жетілдіріп тұруға ғана рұқсат береді де, өзін 1932 жылы 12 наурызда Қарағанды қаласы маңындағы Прибалхашстройдың Спасск бөлімшесіне яғни, АЛЖИР-дің бір бөлімшесіне, медицина қызметкері ретінде жұмысқа жібереді. Бұл бүкіл Қарағанды, Балқаш маңындағы ел сүзек ауруынан қырылып жатқан тұс болатын. Сонда ол жерден тірі қайтуы екіталай деп, өлім аралына әдейі жіберген болуы да мүмкін. Дегенмен, «қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі «демекші, жас қыз сол өлім жайлаған өлкеден дін аман және абыройлы анықтамамен оралады. Сол анықтаманың арқасында ғана оған 1937 жылдың қаңтар айында Алматыдағы Қазақ мемлекеттік университетінің биология факультетінің 2-курс студенті атану мүмкіндігі туады. Бұрынғы тегін күйеуінің тегіне ауыстырады. Мұндағы ойы өкіметтің түрткілеуінен құтылу еді. Бірақ, оның бұл арманы да іске аспады. Күйеуі Телжан Шонанов тұтқындалғанынан кейін оның өзі де «халық жауы» атанып, түрмеге қамалады.

Шамасы, текіден шыққан өр мінез иесі тергеушілердің қытығына әбден тисе керек. Өйткені, ату жазасына кесілетіндей ірі қызметтер де атқармаған, Кеңес өкіметінің атына қарсы жұмыстарға қатыспаған арудың соншалықты қатал жазаға кесілгенін басқаша түсіндіру еш мүмкін емес.

Және үкімнің соншалықты тез орындалғаны да таңдандырмай қоймайды. Өйткені, 1938 жылы 27 ақпанда ату жазасына кесілсе, араға бір ай да емес, небәрі 10 күн салып, 9 наурыз күні қазақтың маңдайалды мақтанышы дерлік бір қызы – Шахзада Шонанова атылып кете барады. Неге соншалықты тез? Бұл орайда да тергеушілер өздері жасаған қаныпезерлік іс-әрекеттердің жария болып кетуінен сақтанғандықтан ғана Шахзаданың көзін жоюға асыққан деп болжам жасауға болатындай. Ол тек араға жиырма жыл салып, 1958 жылғы 8 наурызда ақталған.

Қазақты қалың ұйқыдан оятып, ілім-білім меңгеруге шақырып, «Оян, қазақ!» деп жар салған атақты Міржақыптың қызы Гүлнар: – 1936 жылы мен студент едім, демалыс үйіне барғанымда бірде Телжан Шонанұлының жұбайы Шахзада апайды көргенім бар. Бір көрмекке керемет сұлу, оқыған, білімді. Сол кезде Халық комиссариатында қызмет істейтін ол кісі де сонда демалып жатса керек. Мені көргеннен жанына жақын тұтқан апай бір күні: «Жүр, екеуміз саяхат жасайық» деді. Сол серуенде екеуміз тау басына шықтық. Әлден уақытта үлкен бір жартастың жанына жете бергенімізде, Шахзада апай жартасқа сүйеніп тұрды да, бір керемет өлеңдерді бірінен соң бірін оқуға көшті. Таңдана қарап қалған маған кенет: «Бұл сенің әкең жазған «Бақытсыз Жамалда» жазылған өлеңдер емес пе?» деді. Сөйтіп, мен «Бақытсыз Жамалды» бірінші рет Шахзада Шонанованың аузынан естідім – деп естелік айтады екен. Демек, бұл естелікке қарап Шахзаданың ой – өрісі кең, таным-түсінігі мол болғанын аңғару қиын емес.

Бірақ, ұлттың қаймақтарын сүзіп әкетуді мақсат тұтқан солақай саясатқа да керегі осындай озық туған жандар емес пе еді? Халқымыздың қыздарының арасынан 37-нің зобалаңында ату жазасына іліккен жалғыз қыз жайлы республикалық басылымда сөз қозғаған Мәриям әріптесімізге ризашылығымызды білдіре келе, Шахзада Шонанова мен оның өскен, өмір сүрген ортасы туралы деректерді толықтыра отырып тарихтың түпкірінде жатқан ақтаңдақтардың бірі жайында сөз қозғауды мақұл санадық. Өйткені, өткенді білмей бүгінді бағалау, ертеңге көз жіберу мүмкін емес.

«Мысты өңір» газеті, 2011 жыл

ХАС БАТЫРЫ ҚАЗАҚТЫҢ

Банкир де болған, бала да оқытқан...

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ 1910 жылы 24 желтоқсанда Жамбыл облысы Жуалы ауданы Мыңбұлақ ауылында туған. Атасы Имаш бала Бауыржанды маңдайынан иіскеп, оған батасын беріп, 1911 жылы 92 жасында өмірден өткен. Ескікөздердің айтуынша, ол орта бойлы, от жанарлы, шымыр, мығым денелі кісі болғанға ұқсайды. Ал, Баукеңнің әкесі Момыш ескіше хат таныған, аздап орысша да білген, ұсталықты, етікшілікті, зергерлікті кәсіп етсе керек. Анасы Рәзия ерте қайтыс

болып, Бауыржан әжесі Қызтумастың тәрбиесінде болып, өскен. Әжесінің ертегілері оны сөз мәніне үңілуге жетелейді. Өлеңге, жалпы өнерге деген сүйіспеншілігін оятады. Сондықтан да бала кезінен-ақ кітап оқуға ерекше құштар болған Бауыржан кейін мұны өзінің дағдысына айналдырады. Тіпті, қан майданның ортасында жүріп те қолы қалт еткенде отыра қалып, ойларын қағаз бетіне түсіріп жүретін болған. Асы интернатында бастауыш сыныпты бітірген ол Шымкент қаласында жетіжылдық мектепті тәмәмдағаннан кейін Қазақстанның сол кездегі астанасы Орынбордағы КазПИ-ге оқуға түседі. Бәлкім, сол институтта оқи берсе, мұғалім болып кетер ме еді, бірақ, отбасы жағдайына байланысты туған ауылына оралып, бастауыш мектепке жұмысқа тұрады. Барша жұртшылық батыр ретінде жақсы білетін Баукеңнің еңбек жолын осылайша мұғалімдіктен бастағанын көпшіліктің біле жүргені де дұрыс. Сондай-ақ, Бауыржан Момышұлы қазақтан шыққан тұңғыш банкирлердің бірі дегенді естігенде сенбеушілік танытуыңыз да мүмкін. Бірақ, өмір шындығы мұның нақ солай екенін растайды. Өйткені, ұлттық кадрларды қалыптастыру саясатының арқасында ешқандай жоғары білімі болмаса да аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы қызметіне дейін көтерілген Баукеңді оның аса жоғары қабілетін таныған Тимофей Дубовик деген қызметтесі Шымкент өнеркәсіп банкісіне экономист етіп тағайындайды. Бұрын қаржы, қаражат саласынан еш хабары болмаса да Баукең жаңа жұмысты дөңгелетіп әкетеді. Банк жүйесінде білгірлігімен танымал болғаны соңшалық, көп кешікпей КСРО өнеркәсіп банкінің республикалық басқармасына аға консультант болып тағайындалады. Осы қызметте жүргенде оны банк төрағасы Б.Бархан Ленинград қаласындағы Қаржы Академиясының жанындағы бір жылдық курсқа оқуға жібереді. Бұл курсті өңкей «бестік» бағаға тәмәмдап, елге

келіп бұрынғы қызметін қайта жалғастырып жүргенде, 1936 жылы жаңадан құрылып жатқан әскери бөлімге взвод командирлігіне шақыртады.

Баукеңнің ішкі істер саласының қызметкері болып кетуі де бек мүмкін еді. Оның Жуалы ауданында алты ай милиция бастығы қызметін атқарғаны осындай ой түзуге негіз болғандай. Бірақ, Баукеңнің ел арасында сол тұста аса жоғары беделі бар милициядағы қызметін тастап кетуі түсініксіздеу. Тарихшы ғалым Дархан Қыдырәлінің пайымдауынша, Баукеңнің милиция бастығы болған уақыты жаппай кәмпеске мен қуғын-сүргіннің бас кезеңіне тура келген. Талайдың жазықсыз қамалып жатқанын көзімен көріп, жанымен сезінген Бауыржан Момышұлының жазықсыздардың талайын босатып жібергенін ол милиция бастығы қызметін атқарған Түлкібас өңірінің көнекөздері бертінге дейін аңыздай әңгімелеп жүреді екен. Әділетсіздіктерге жаны ауырған ол Қиыр Шығыстағы әскери қызметке сол себепті әдейі сұранып кеткен де болуы мүмкін. Бүгіннің биігінен қарағанда оның бұл қадамы өте дұрыс болғандай. Кім біледі, ел ішінде жүрсе, шолақ белсенділер оны да «халық жауы» ретінде ұстатып жіберер ме еді?! «Құдай сақтап қалды» деп осындайда айтатын шығар? Шынында, Аллатағала мың өліп,мың тірілген қазақтың атын әлемге жаятын болашақ батырына шапағат нұрын сеуіп, 37-нің зұлматынан аман сақтап та қалды ма екен?

Төрткүл дүниеге танылған

Взвод командирі болып жүргенде оған аға лейтенант шені беріледі, полк штабы бастығының бірінші көмекшісі лауазымына жоғарылатылып Қиыр Шығыстан Киев әскери округіне жіберіледі. Бірақ, ол 1941 жылдың қантар айында Алматыға қайтып оралады да, республикалық әскери комиссариатта аға нұсқаушы болады. Соғыс басталғаннан кейін 316-атқыштар дивизиясына батальон командирі болып тағайындалады. Атақты генерал Панфилов басқарған бұл дивизия Мәскеуді қорғауда ерекше көзге түскені белгілі. Сол бір жан беріп, жан алысқан шайқастарда жасаған Бауыржан Момышұлының ерліктері орыс жазушысы Александр Бектің «Арпалыс» романы арқылы күллі әлемге жайылды. Жалпы, соғыс кезінде Бауыржан Момышұлы 207 мәрте ұрыс қимылдарына қатысып, 5 рет жау қоршауында қалып, соның бәрінде де негізгі жауынгерлік құрамын сақтай отырып, қоршаудан аман-есен шығып, өз дивизиясына қосылған. Баукең соғыста 2 рет аса ауыр жарақат алып, өлімші болып жараланған адам. Армия генерал-лейтенанты Бақытжан Ертаев жауынгерлік іс-қимылдарға қатысты ұрыстан шығу, шегініс жасау тәсілдерінің арнайы тарау болып әскери Жарғыға енуі, тактикалық тұрғыда «ошақты» және «икемді қорғаныс» ұғымдарының қалыптасуы тікелей Бауыржан Момышұлының тәжірбиесінің арқасында мүмкін болғанын айтады. Баукеңнің «Соғыс психологиясы» атты еңбегінің әлі күнге дейін Ресейдің, Куба, Никарагуа, Польша, Чехия, Венгрия,

Словакия, Испания, Жапония, Израиль, Вьетнам елдерінің әскери оқу орындарында оқытылып келе жатқаны оның соғыс өнерінің мықты стратегіне айналғандығын дәлелдесе керек. Бауыржан Момышұлының әскери даналығын, адами парасатын генерал Панфилов, полковник Серебряков, генерал Чистяков, армия генералы Баграмян, маршалдар Жуков, Василевский, Рокоссовский жоғары бағалаған.

Алаш арыстарын ардақтаған

Баукеңді кейбір замандастары өзара қарым-қатынаста «наш современный Букейханов» деп те атаған екен. Өйткені, Баукең 20-30-жылдардың ойраны тұсында жазықсыз жалаға, қуғын-сүргінге ұшыраған алаш арыстары туралы өте жақсы білген және оларды өзінің құрмет тұтып, ұстаздарына балайтынын жасырмай айтып та жүрген. Мысалы, Міржақыптың елді бірлікті тірлікке шақырған өлеңдерін жатқа айтып жүретін болса, Мағжанның махаббат жырларына еліктей отырып, өзі де өлең жазбаққа ұмтылған. Санжар Асфендияровпен жақын араласқан, Тұрар Рысқұловтың шарапатын сезінген Баукеңнің оларды ұмытуы мүмкін де емес еді. Сол кездері «фашистермен ауыз жаласқан», «сатқын» деп қана сипатталатын Мұстафа Шоқай жөнінде де жоғарғы пікірде болғаны, Мәскеудің қаһарына ұшырап, орталықтан аластатылып, Шымкентке «жер аударылған» Жұмабек Тәшеновті әдейі іздеп барып, сәлем беруі оның болмыс-бітімінің басқалардан бөлектігін айқындай түспей ме?!

Баукең өзі өте жақсы көріп, жанына жақын тұтқан ғалым Мекемтас Мырзахметовке соғыстан кейінгі жылдары Красноярск маңындағы лагерьлердің бірінен алаштың атақты ақыны Мағжан Жұмабаевты кездестіргенін айтқан екен. Қазіргі күні көзі тірі Мекемтас «егер Баукең Горбачевтің қайта құруына жеткенде бұл әңгімені ашық түрде жалпақ елге өзі-ақ айтып берген болар еді» дейтін көрінеді. Ал, әңгіме желісі былай...

Красноярскіде әскери қызметте жүрген кезінде бір күні оған орыс офицерлерінің бірі «осында лагерьде бір қазақ жүр, өзі ақын көрінеді» деп айтып келеді. Мұны естіген Баукең дереу сол қазақ ақының көрмекке ұмтылады. Үстіне ескі-құсқы киім кигенмен отты жанарын, қою қара шашын көрген бойда оның атақты Мағжан Жұмабаев екенін тани кеткен Баукең жанына жетіп барып, «Ассалаумағалейкум» деп қос қолын ұсынады. Бірақ, әлгі қазақ оның берген сәлемін алмайды, есесіне, «менен аулақ» дегендей қолын кері сілкіп тастайды. Мұндайда бір амалын таппаса Баукең Баукең бола ма, ол Мағжанның өзі жатқа білегін өлеңдерін оқи жөнеледі. Бұдан кейін сәл жібіген қазақ «күйем жұғады ғой, менен алыс жүр» дейді. Баукең бәрібір онымен жақын сөйлесіп, қандай көмек керек екендігін сұрайды. Сонда Мағжан «еш көмек қажет емес, тек шамаң келсе, мені елге жеткіз» деген өтініш білдіреді. Баукең тағы да келуге уәде береді. Бірақ, нақ сол күні Баукең «әлдебір шұғыл тапсырмамен» басқа жаққа іссапарға

жіберіле қояды. Сөйтіп, сапардан оралған соң лагерьге қайта барса, ондағылар Мағжанның өзеннен сал ағызу кезінде оқыстан қаза тапқанын айтады. Демек, олардың кездесуін «үндеместер» білгенге ұқсайды. Баукең «Мағжан ақынның өліміне өзін кінәлі санап өтіпті» деген де сөз бар. Әрине, мұндай әңгімеге сене қою да қиын. Ресми деректер Мағжан Жұмабаевтың соғыстан бұрын-ақ атылып кеткенін айтпай ма? Бірақ, бұл сөздің басқа емес нақ Баукеңнің аузынан шығуы ойландырмай қоймайды. Өйткені, Баукеңнің арзан сөзге жоқтығы өз алдына, алаш арысының аруағын ойынға айналдырмайтыны айдан анық қой. Ендеше, бұл жерде алыпқашты әңгімеден гөрі ақиқат шындықтың салмағы басым жатқан сияқты.

Жаулары жағасына жармасқан

Батырлығы соғыстың тұсында дүниеге жария болған Бауыржан Момышұлының Кеңес Одағының Батыры атанбай өмірден өткені мәлім. «Неге солай болды екен?» деген сұраққа әртүрлі жорамал жасауға да, жауап беруге де болады. Бәлкім, барлық пікірлердің де жаны болуы мүмкін. Бірақ, біздіңше, ең басты кедергі Баукеңнің «саяси сенімсіз және ұлтшыл» болғандығы сияқты. Мұндай айыптау кешегі Кеңес заманында кісіні оққа байлап жіберуге әбден жеткілікті. Ал, «Қазақтың Бауыржаны» атты деректі фильм түсірген режиссер Қалила Омаров оған берілген әскери мінездемелердің бірінде нақ осылай жазылғанын айтады.

Баукеңнің жан досы, жазушы Дмитрий Снегин «Бауыржанның екі жауы болды. Олар – орыстың маршалы Гречко мен қазақтың жазушысы Ғабит Мүсірепов» деген екен. Ол Баукеңнің Батыр атанбағанына қоса Әскери Академияны бітіре тұра, оған генерал шенінің берілмеуін және әскери қызметтен де тым ертерек шеттетілген себебін маршал Гречконың қырын қарауынан болған деп санаған. Гречконың кешегі Кеңес Одағының Қорғаныс Министрі болғандығын ескерсек, қолы ұзын адамның кесірі Баукеңнің Қазақстанда да жұмыс істеуіне көлденең тұрған секілді. Ол елге оралған соң бірде-бір мекеме жұмысқа қабылдамайды. Тек сол кездегі КазГУ-дің ректоры Ө. Жолдасбеков Баукеңді университеттің әскери кафедрасына алмақ болады да, артынан «болмайтын болды» дейді. «Бір жамандықтың бір жақсылығы болады» демекші, Баукең осыдан соң жазушылыққа бет бұрады.

Алғашында інісін жақсы сыйлап жүрген Ғабен де кейін пендешілікке ұрынады. Ел арасына бірге шыққанда халықтың Бауыржанға деген аса зор махаббатын көріп, соны көтере алмай қалған Ғабен баспасөз беттерінде Баукеңді ғайбаттайтын, оның атына күйе жағатын мақалалардың жарық көруіне түрткі болады. Сондай-ақ, Баукеңді аяғынан шалғандардың арасында кезінде Қазақстанды басқарған азаматтар да болғанға ұқсайды. Баукең немере інісі Әбділда Момынкұловқа жазған хатындағы сөздерден осындай ой қорытуға

болады. Бұл хатта Баукең өзіне уақытысында Қазақ КСР Министрлер Кеңесі мен Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы болған Нұртас Ондасыновтың келгенін және әңгіме үстінде «баяғыда марқұм Жүмекең (Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болған Жұмабай Шаяхметов) екеуміз саған қастық жасаппыз.»Генерал болсын» деген ұсыныс болып еді, «болмасын» деппіз, «Герой Советского Союза» болсын дегенде,»болмасын» деппіз» дегенін жазады.

Куба халқының көсемі Фидель Кастро қайта-қайта шақырып қоймағасын сол елге барып, қазақтың атын аспандатып жүргенде қызғаныштың қызыл иті іштерін тырналаған ауылдағылар «Қазақ әдебиеті» газетіне Б.Момышұлы туралы «Қашқын әке» деген мақала жариялаған.

Негізі Баукеңе ашып айтылмаса да кеңестік жүйе тарапынан оны тұсаулап ұстау саясаты қолданылғаны күмәнсіз. Әйтпесе, Баукеңдей батыр адамның, аңыз адамның өмірінде тым болмаса бір рет Жоғарғы Кеңес депутаты түгілі аудандық Кеңеске де депутат болмағаны қалай? Билік тарапынан оның ресми мінбеге көтерілуін қаламағаны осыдан-ақ байқалмай ма? Мұндай салқындықты Баукеңнің өзі де жақсы сезген, түсінген. Ол «Докторға» дейтін өлең жазғанда сыйлас інілерінің бірі Мекемтас Мырзахметов «Бауке, мына өлең қай докторға арналған?» деп сұрайды. Сонда Баукең «Дурак, Доктор деп отырғаным дәрігерлер емес, анау төбеде отырғандар. Олар менің қайғымды білмейді» деген жауап қайтарады. Ал, Бауыржан Момышұлының басты қайғысы ұлтының тілі, тарихы, салт-дәстүрінің салтанат құруы еді. Ол соғыс даласында оқ пен оттың ортасында жүріп, Қазақстан басшыларына қазақ тілінің мүшкіл халін түзеу үшін нақты ұсыныстары жазылған хат жолдаған адам. Ал, бұл өз кезегінде оны «ұлтшыл» деп таңбалауға негіз болғаны да күмәнсіз.»Ұлтшылдардан» биліктегілер әрқашан іргесін аулақ салатыны айтпаса да түсінікті. Билік қырын қарағанға төмендегі ошағандар да жабысқақ келетіні ежелгі ауру емес пе? Осының бәрі Баукеңнің жүйкесін жұқартпайды деймісіз?

Өмірінің соңғы сәттерінде ауру қатты айналдырған ағасының көңілін сұрай барған жазушы інісі Әзілхан Нұршайықовқа «Асқазан, өкпе, жүрек, жұтқыншақ дегендерің сап-сау. Мұның өзі жұлын, жүйкеге байланысты ауру...» дегенінің астарында соғыстағы жарақаттар ғана емес бейбіт өмірдегі әділетсіздіктер мен шетқақпайлаудың да сызаты жатқан жоқ па? Сөйтіп, ұлтымыздың ұлы тұлғасы 1982 жылғы 10 маусымда дүниеден өтті.

Отбасы жылуын сезінбеген

Атағы әлем аралап кетсе де, Баукең «Құдай маған бәрін берді, тек отбасы жылуын сезіну бақытын бермеді» деген екен. Жазушы Мағира Қожахметова өз естелігінде «Мен әйелдің көз жасына қалған адаммын, сондықтан да әйелдің зарын тартып жүрмін» дегенін жазады. Содан ба екен, Баукең әлденеше рет үйленген, сол үшін небір өсек-аяңға да таңылған. «Жеңгелерім Баукеңнің жа-

нын түсінбеді, онымен тең дәрежеде сырласып, сыйласа алатындай деңгейде болмады» дейді жазушы інісі Мекемтас Мырзахметов.

Баукең «Әйелдерім туралы» дейтін жазбасында өзіне серік болған жандар жайында жазады. «Өзім батыр, жазушы атағым бар, Көп қатын алды деген шатағым бар» деген өлең де жазғанын айта отырып, Баукең бұл жазбасында бірінші әйелі Бибіжамал Мұқанқызының өзінен екі жас кіші екенін, ақсары, сұлу келіншек болғанына тоқталып, «сол кісіден тұңғыш балам Бақытжан Момышұлы Бауыржанович туды» дейді. Әрі Бибіжамал туралы «байын күте білетін, үйін ұстай білетін, дастарханды кісі еді» деген жылы лебізін білдіреді. Ұлының өмірге келгенін хабарлаған Бибіжамал Баукеңе «Баукетай, көптен бері хабар алыспадық қой. Сен неге хат жазбайсың? Аман-есенсің бе? Үшінші октябрьде ұл таптым. Атын тәтем әрі әкесіне ұқсас болсын, әрі бақытты болсын деп «Бақытжан» қойды. Сен аман қайтсаң ең үлкен бақытымыз сол. Балаңның көтін иіскеп, жалап жатырмын» деген мазмұндағы хат жолдаған көрінеді.

Арада бірнеше жылдар өткен соң зайыбынан көңілі қалған Баукең әрине, Бибіжамалмен ажырасып кетеді. Негізі Баукең «мен әйелдің көз жасына қалған адаммын» дегені осы әйелі жөнінде айтылған сияқты. Өйткені, өз жазбасында жақсы сипатталатын Бибіжамалдан неге көңілі қалғанын да ашып айта қоймайды, соған қарағанда, араларынан әлдебір ала мысық өтіп кетіп, Баукең алғашқы жарын орынсыз кінәлі санап, кейін соған өкінумен өтті ме екен?

Өзінен жеті жас үлкендігі бар «заслуженный деятель искусств» Вера Павловна Строева туралы Баукең «мен десе, жаны қалмай тұғын. Менің сөзімді пайғамбардың сөзіндей көретін. Жазғандарымның бір сөйлемін қалдырмай оқитын. Менің әдебиетке енуіме үлкен себепкер сол кісі. Сол себепті мен «Наша семья» кітабыма «Вере Павловне Строевой, чьи критические замечания и советы мне помогли больше, чем она подозревает» деп эпиграф жаздым» деп еске алады.

Ал, өзіне Елена есімді қыз сыйлаған Клавдия Григорьевна Коркина туралы «Мәскеудің Чайковский атындағы концерт залына бардым. Тал шыбықтай, он сегіз-он тоғыздағы ботакөз, қарашаш, бұрымы тоқпақтай сұлу қыз «Карменді» оңдырмай соқты. Мен дел-сал болып есімнен адаса жаздадым. Концерттен кейін іздеп барып таптым. Екеуміздің көңіліміз жарасып қалды. Бір күн түнеп шыққаннан кейін есімнен шығып кетті» дей келіп, арада біршама уақыт өткеннен соң жазатайым жолығып қалғанын, қыздың өзінен екіқабат екенін білгенін, 1947 жылы 16 қыркүйекте сәби өмірге келгенін жазған Баукең «А Елене Бауыржановне теперь 22 года. Учится в драматическом факультете Московского педагогического института» деп нақтылай түседі.

Өмірінің он үш жылы бірге өткен Бақытжамал Қалыбекқызын Баукең Мәскеудегі профессор Изабэлла Ивановна Великанованың пәтерінде жолықтырады. Бақытжамал Шетел тілдері институтының аспиранты екен. Арада бірнеше ай өткенде Бақытжамалдың өзі телефон шалып, Баукең әскери қызметте жүрген Калинин қаласына оны іздеп барғысы келетінін жеткізеді.

«Я не отказал ее просьбе встретить 1 май в Калининe. Я встретил ее на вокзале, предварительно забронировав ей номер в гостинице. Мы поужинали в ресторане, во время ужина она мне строила глазки. После ужина я ее проводил до ее номера. Осмотрев свой номер, она сказала:

– Я здесь не хочу ночевать...

– Прошу тогда ко мне – дедім мен.

Қысқасы, үйге бардық...

– Болар іс болды ғой. Мен енді сіздің әйеліңізбін – деді ол танертең.

– Иә, сен енді менің қатынымсың – дедім мен. Ол маған 13 жыл қатын болды» деген жолдардан Бақытжамалдың Баукеңді өзі ұнатқанын, оған жар болуға ықыласты болғаны аңғарылады. Тағы бір әйелі жайында Баукең «ол менің өлуімді тілеп жүр» деп жазыпты. «Сондағы мақсаты Момышұлының жесірі болмақшы. 36 сом пенсия алады. Мен өлсем 100 сом пенсия қосылады. Сол маған толығымен жетеді» деп есеп қылып отыр. Сөйтіп, мұның ниеті жаман бұзық қатын екен» деп жазған Баукең жалпы әйелдер туралы: «Порядочный әйелде үш қасиет болу керек. Байын күте білу, үйін ұстай білу, бала-шағасын тәрбиелей білу. Осы үшеуі жоқ әйел – әйел емес» деген ұйғарым жасайды да, әйелінде «осы үшеуінің біреуі де жоқтығына» тоқталады.

Әйелдері хақында осындай жазбаларын Баукең «Я страшно огорчен на старости лет тем, что на своем 60-летие и на старости лет я не разбирался в женщинах» деп аяқтапты. Оның көңіл түпкірінде қатқан мұны осы сөздерінен сезіліп тұр емес пе?

Келешекті көре білген

Ол дүниеден өткенде Ғабит Мүсірепов «Бізден артықшылығы ол жазғанның алтыншы сезімі бар еді ғой» депті. Мұнысы Баукеңнің алдағыны болжай білетін көріпкелдік қасиетке де ие екендігін айтқаны көрінеді. Шынында да, оның бойында өзге де дарындарына қоса көріпкелдік, әулиелік қасиет те болғандығына көзін көргендер талай мәрте куә болыпты.

Баукең бірде түн ортасында жақындарының біріне телефон шалып, «әй, тұрсаңдаршы, түге, өртеніп өлесіңдер ғой» деп айқайлапты. Ертеңіне әлгі кісі келіп, «Бауке, сен түнде телефон соқпағанда бүгін намазымыздың қамына кірісіп жататын едіңдер. Сенің оятқаның дұрыс болды, ас үй енді жана бастаған екен» депті. Сол сияқты, Баукеңнің «Ұшқан ұя» кітабында өзі асқан сүйіспеншілікпен сипаттайтын Музей апа атанып кеткен әпкесі Баукеңдікіне қонақтай келіп, сол күні сонда қонып қалғысы келетін ниетін байқатады. Сонда Баукең «Біреудің есігінде қалайын деп пе едің? Үйіңе жетіп алсай» деп ырқына қоймай, кері қайтарып жіберіпті. Танертең Музей апаның қайтыс болғаны туралы хабар келеді. Өзі де ауру меңдегенмен, темекіні тастамайды екен. Бірақ, қайтыс боларынан бір күн бұрын көңілін сұрағандардың бірі темекі ала

барғанда,»Мен бұдан былай темекі шекпеймін» деп, әлгі темекі қорабын кейін ысырып тастаған екен.

Ол ұлы Бақытжанға басына қойылатын «құлпытастың қарапайым, ескерткіштің аласа болғанын» қалайтынын айтады. «Ескерткіш тым биік болса, басына құс қонып, саңғиды. Егер ол мыстан жасалса, құстың саңғырығынан ескерткіштің басы көгеріп кетеді. Сосын ел сендерді «әкелеріңнің басы көгеріп жатыр, неге дұрыс күтім жасамайсыңдар? деп мазалайтын болады. Әсіресе, біреу-міреу мысқа қызығып ұрлап та кетуі мүмкін» депті. Осы айтқандары кейін айнымай келгені де белгілі.

«Мен өлгенде менімен ақымақтар ғана қоштасады.Ақылдылар менімен ақылдаса бастайды» деген сөзі арқылы өзінің мәңгілік өмірі басталатынын сездірген оның «Мен өлілердің ішінде кетпеймін, тірілердің бірі боламын. Менің рухым халқымның есінде қалады. Менің кітаптарым кейбіреулердің аяқтары жетпеген жерлерге де жетеді» дегені күн санап шындыққа айналып келе жатқанын өмір көрсетіп отырған жоқ па? Алыстаған сайын биіктей түсетін тау тұлғасы асқақтаған үстіне асқақтай түсуде. Көзі тірісінде ескермегендердің өздері енді оны үлгі, өнеге етуде. Ендеше осыдан соң Баукең неге әулие емес?..

«Мысты өңір» газеті, 24 желтоқсан, 2010 жыл

ЖЕТПІС БЕС ЖЫЛ БҰРЫН МОЙЫНДАЛҒАН ЕРЛІК

Әрине, сөз Рахымжан ҚОШҚАРБАЕВ атамыздың ерлігі туралы. «Жоқ, ол кісінің ерлігіне қиянат жасалды, тіпті, бертінге шейін ресми түрде мойындалмады» деген қарсы пікірдің айтылмай қалмайтынын да сезбей отырғаным жоқ. Ерлігіне сәйкес тиісті атағы берілмесе, мұны сол кездегі қолында билігі барлардың ар-ұятына қалдырайық. Олардың да бүгінде арамызда ешқайсысы қалмаған шығар, өздерінің әділетсіздіктеріне бұ дүниеден жауапсыз өтсе де, о дүниеде сұраусыз қалмаған болар. Өз күнеларына өздері жауапты.

Мен неге ерлік нақ сол кезде мойындалды деймін? Өйткені, Рахандардың ерлігін көзімен көрген, соған сүйсіне білген алғы шептегі командирлер ерлікті ең жоғары атаққа лайық деп тапты, тиісті ұсыныс қағазын толтырып жоғары жаққа жолдады. Ерлікті мойындау деген – осы!

Рейхстагқа Жеңіс Туын желбіреткен жауынгерлер аз болмаған, кейбір тарихшылардың айтуынша, 30-ға тарта ту тігілсе керек. Солардың арасында ең бірінші кімдер жетті Рейхстагқа? Міне, Рахымжан Қошқарбаев пен Григорий Булатовтың «тұзы – сор, еңбектері – еш» болатын тұсы осында. Олардың Жеңіс Туын ең бірінші болып қадағандары мойындалмады. Ерлігі емес, ең бірінші Батыр екендігі. Бірақ, бәрібір 2005 жылы ақиқат жеңді.

Ресейлік ОБД сайтындағы Марапаттама қағаздарына көз салсаңыз, Рахымжан Қошқарбаевтың да, Григорий Булатовтың да Кеңес Одағының Батыры атағына жолданған ұсыныстарда олардың ерліктері нақтылы жазылған. Тек Жеңіс Туын қадағандары ғана емес, басқа да ерліктері көрсетілген. Ал, ресми түрде Жеңіс Туын тіккендер саналып келген Егоров пен Кантарияға жазылған ұсынысты оқысаңыз, оның көңілсіздеу, орысшалап айтқанда, «формально» жазыла салғанын аңғару қиын емес. Өйткені, екеуінің де мәтіні бірдей, тек фамилияларын ғана ауыстырып, өзгертіп жазып қоя салған. «Әйтеуір, сондай қағаз керек болғандықтан жазылған» деп ойлайтынымыз сондықтан. Сонымен бірге, Егоров пен Кантарияны Батыр атағына ұсыну туралы хат 1945 жылғы 31 мамырда жазылған. Ал, Рахымжан Қошқарбаев пен Григорий Булатовтың ұсыныс хаттары 6 мамырда жолданған. Енді сол ұсыныстың 27 мамырдан кейін қозғаусыз қалып, ал, 1945 жылғы 31 мамырда Егоров пен Кантарияны Батыр атағына ұсыну қолға алынғанын және сол бір күннің ішінде полк командирінің ұсынысы армияның Әскери Кеңесіне шейін жеткенін ескерсек, жоғары жақтағылардың оларға Батыр атағын беруге соншалықты мүдделі болғанын аңғарудың қандай қиындығы бар? Дегенмен, Жарлық тек 1946 жылғы 8 мамырда шығарылған.

Оларға неге бірден Батыр атағы берілмеді? 1945 жылғы 24 маусымда өткен Жеңіс Парадына Жеңіс Туын тіккендер ретінде кеуделерінде Алтын Жұл-

дыздары жарқырап шықса, жарасымды болмас па еді? Меніңше, Егоров пен Кантарияның Батыр атағына нағыз лайықтылар емес екендігін Басқолбасшы Сталиннің іші сезген. Бәрін әріден ойлайтын И.В.Сталин «Тоқтай тұрындар, Жеңістің қызуы сәл де болса, басылсын. Әйтпесе, Рейхстагқа Ту тіккендердің бәрін марапаттауға тура келеді» деген тәрізді тоқтам салуы мүмкін. Батыр атағының Егоров пен Кантарияға сол жылы берілмей қалуын басқаша болжау мүмкін емес.

31 мамырда Егоров пен Кантария Батыр атағына ұсынылып жатса, «Фронтвик» газетінің 1945 жылғы 17 мамырдағы шығарылымының бірінші бетінде Рахымжан Қошқарбаевтың суреті басылып, оның Рейхстагты бағындырған батыр екені жарияланған. Бұл ерлікті бағалау, оны мақтанышпен мойындау емес пе?

Егоров пен Кантарияға Батыр атағының берілуі бәрібір айқай-шу шығармай қоймаған секілді. Бұлай ойлауымызға себеп қандай? Бұған Алексей Прокофьевич Берестің 1946 жылғы 3 тамызда Батыр атағына ұсынылғаны дәлел. Ол кім еді? А.П.Берес те Рейхстагты шабуылдаушылардың бірі болатын. Ұсыныс хатта *«Под его руководством сержант Егоров и мл. сержант Кантария водрузили над Рейхстагом Знамя Победы»* деп көрсетілген. Яғни, бұл Ұсыныстың астарында «қарауындағылар Батыр атанып жатқанда олардың командирлері неғып Батыр атанбайды?» деген үлкен сұрақ тұр. А.П.Берестке «Осыған да риза бол!» дегендей 1946 жылғы 22 тамызда Қызыл Ту ордені берілген. Сөйтіп, ол да Батыр атағына ұсынылып, бірақ, 1945 жылғы 8 маусымда Қызыл Ту орденімен марапатталған Рахандардың қатарына қосылған.

Бір ғажабы, Жеңіс Туын тіккендердің арасында тек Раханның ғана Марапаттама қағазында *«ворвался в Рейхстаг и водрузил знамя Победы»* деп анық жазылған екен. Және Г.Булатовты ұсынған құжатта *«в 14 час. 25 мин.водрузил над Рейхстагом Красное знамя»* деп, Тудың қай уақытта қадалғаны нақтылы жазылған. Бұл 1945 жылғы 30 сәуір болатын. Ал, Егоров пен Кантарияның құжаттарында олардың Ту тіккен уақыты 1945 жылғы 30 сәуірдегі 22.00 сағатта деп көрсетілген. *Ресми құжаттар олардың бірінші емес екендігін осылайша әйгілеп тұр.*

Жә, өткен өтті, кеткен кетті. Ең бастысы, Ерлік ұмытылмасын! Рахымжан Қошқарбаевтың осыдан 75 жыл бұрын мойындалған ерлігі бүгінгі хәм ертеңгі қазақ жастарының намысын қайрап, жігерін жанып, үлгі, өнеге ретінде аталар рухына адалдыққа тәрбиелей берсін!

«ҰЛЫТАУ және ҰЛТ» журналы, 2020 жыл

МӘЛІК ПЕН ТӨЛЕГЕН

Қазақтың қос батыр ұлы, даңқты перзенттері Мәлік ҒАБДУЛЛИН мен Төлеген ТОҚТАРОВТЫ бәріміз де мақтанышы тұтатынымыз анық. Бірақ, олардың екеуіне Кеңес Одағының Батыры атағы бір күнде, бір Жарлықпен берілгендігін бәріміз бірдей біле бермейтін шығармыз?

1943 жылғы 30 қаңтарда КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Төрағасы М.Калинин мен хатшысы А.Горкин қол қойған Жарлық бойынша сегіз жауынгерге Кеңес Одағының Батыры атағы беріледі. Жарлық бізге, қазақ ұлтына ерекше қуаныш сыйлады. Өйткені, Батыр атағын иеленген сегіз жауынгердің екеуі – қазақ ұлтының өкілдері яғни, Мәлік Ғабдуллин

мен Төлеген Тоқтаров болатын. Мұндай жоғары марапаттамаға бір Жарлықпен бір күнде ие болған олардан өзге қазақтар бола қоймаған шығар деп ойлаймын. Бұл Жарлықтың жанымызға ерекше ыстықтау сезілетіндігі де сондықтан. Осы Жарлықтың көшірмелерімен таныса отырып, Мәлік пен Тоқтар аталарымыздың майданда қандай ерлік көрсеткендерін көз алдымызға елестетуге болады. Сонымен бірге, оларға Кеңес Одағының Батыры атағын беруге кейбіреулер тарапынан іштарлық жасалғандары да байқалмай қалмайды.

Олардың екеуі де даңқты панфиловшылар болды. Соғысқа дейін Риддер қорғасын зауытының жұмыскері болған Төлеген Тоқтаров соғысқа өз өтінішімен аттанған. Бала кезімізде бір шығармадан оқыған «Төлеген небәрі төрт-ақ күн соғысқан, соның өзінде өзінің ерлігімен даңқы жайылған» деген жолдар жадымызда қалып қойыпты. Шынында да, бәлкім, төрт-ақ күн болмас, бірақ, Төлеген Тоқтаровтың майдандағы жорық жолының өте қысқа болғанын оған толтырылған марапаттама қағазынан да байқауға болады. Бұл құжатта оның 1941 жылдан әскер қатарында екені, бірақ, 1942 жылға шейін соғысқа тікелей араласпағаны көрсетілген. Ал, ол 1942 жылғы 10 ақпанда болған ауыр шайқас кезінде ерлікпен қаза тапқан. Марапаттама қағазында да оның 5-10 ақпан аралығындағы ерліктері ғана баяндалған. Яғни, Төлеген атамыз шынымен де небәрі төрт-ақ күн ұрысқа қатысып, ерліктің ерен үлгісін таныта білген секілді. Жоғарыға жолданған ұсыныста Төлеген Тоқтаровтың 5 ақпанда 7 фашистің көзін жойып, екеуін тұтқынға түсіргені, 7 ақпанда тағы да 5 фашисті жер жас-тандырғаны туралы жазылған. 10 ақпан күнгі оның ерлігі аңызға пара-пар. Төлегеннің майдандағы сол ерлігін көзімен көрген, бөлімнің саяси жетекшісі болған Мәлік Ғабдуллин «...Түс кезінде немістер батыл күшпен қайта шабуыл жасады. Бұл жолы немістердің шабуылына бүкіл батальон автоматшылары аттанды. Нағыз күшті соғыс басталды. Шайқас кезінде оқ дәрісі таусылған Төлеген ішінен ауыр жараланды. Төлеген «әу» деп орнынан атып тұрды да, салбырап шыққан жаралы ішегін қарнына қысып, автоматын қолына ала

жүгірген бетімен неміс офицерінің қақ басынан періп жіберді. Офицерді жайратып салып, қайта орала бергенде жаудың қайта атылған пулемет оғы оның кеудесіне тиді. Есіл ер Төлеген осындай ерлік өліммен қаза болды. Төлегеннің сүйегі Бородиноның күн шығыс шетіндегі төбеге жерленді...» деп, естелік жазып қалдырған.

Не деген қайсарлық, не деген қайнаған кек! Ол соңғы сәтіне шейін жаумен айқасты және оны жеңе білді. «Ажалға тура қарасаң өлім сенен қашатын болады» дейді екен ол қасындағы жауынгерлерге. Бұл орайда оның нақты өлім туралы емес, адамның өзі өлсе де ерлігі өлмейтіндігі туралы айтқаны түсінікті. Төлегеннің қазасын естіген жауынгерлер

қатты қайғырады, олардың бойында жауға деген өшпенділік бұрынғыдан да бетер күшейе түседі. Сөйтіп, Төлеген Тоқтаров өлімі, өшпес рухы арқылы да жауынгерлерді кезекті шабуылға жігерлендіріп, қайраттандырып отырады.

Төлегеннің ерлігін лайықты марапаттау мақсатында 1075-полктің командирі полковник Капров пен батальон комисары Мұхамедияров жоғары әскери басшылыққа оған Кеңес Одағының Батыры атағын беру туралы ұсыныспен шығып, хат жолдайды. Бұл ұсынысқа 8-гвардиялық панфилов дивизиясының басшылары Чистяков, Егоров, Серебряковтар толық қолдау білдіреді. 1942 жылғы 23 ақпанда олар Т.Тоқтаровты Кеңес Одағының Батыры атағына лайық деген полк ұсынысына келісім беріп, қолдарын қояды. Бірақ, корпусың командирі Лизюков пен әскери комиссары Туманян 1942 жылғы 27 наурызда осы ұсынысқа байланысты ашық қарсылық та танытпайды, толық қолдау да көрсете қоймайды. Бұл олардың келіп түскен ұсынысқа орай тек қана «Үкіметтік марапаттамаға лайық» деп көрсеткен екіұштылау ұйғарымдарынан анық байқалып тұр. Сөзіміздің бас жағында «Сонымен бірге, оларға Кеңес Одағының Батыры атағын беруге кейбіреулер тарапынан іштарлық жасалғандары да байқалмай қалмайды» дегеніміздің бір ұштығы осында жатыр. Ал, 3-екпінді армияның қолбасшысы Пуркаев пен Әскери кеңестің мүшесі Пономаренко Төлеген Тоқтаровқа Кеңес Одағының Батыры атағын беру туралы жасалған ұсынысты мүлдем қабылдамайды да, Қызыл Ту орденіне ұсынумен шектеледі. Шынында да, Калинин майданы басшысының 1942 жылғы 28 тамыздағы КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының атынан шығарған Марапаттау туралы №306 Бұйрығында Қызыл Ту орденімен марапатталғандардың арасында Төлеген Тоқтаровтың да есімі жазулы тұр. Демек, Т.Тоқтаров соғыс кезінде Қызыл Ту орденімен де марапатталған. Бірақ, неге екені белгісіз бұл туралы айтыла бермейді. Бірақ, бір ғажабы, Т.Тоқтаровты Қызыл Ту орденімен марапаттау туралы арнайы ұсыныс жасалмағанға ұқсайды. Өйткені, Қызыл Ту орденін беру туралы Бұйрыққа да, Кеңес Одағының Батыры атағын беру туралы Жарлыққа да сол алғашқы ұсыныс негіз болған. Марапаттама қағазына қарағанда солай.

Жер айтып бармасын, меніңше, Пуркаев деген кісіңіз тек Төлеген Тоқтаровқа ғана емес, Мәлік Ғабдуллин атамызға да Батыр атағын қимаған секілді. М.Ғабдуллиннің марапаттама қағазына жіті үңілсеңіз, бұл да анық көзге ұрып тұр.

Мәлік атамызға Кеңес Одағының Батыры атағын беру туралы ұсыныс алғаш рет 1942 жылғы 29 сәуірде жазылған. Осы ұсыныстың ең ақырғы ұйғарымында да Пуркаевтің қолы қойылған. Бірақ, ол қол қойған кезде Кеңес Одағының Батыры атағына лайық деген сөздер болмаған, басқа сөздер жазылған, кейін өшірілген. Яғни, Пуркаев М.Ғабдуллинді орденмен марапаттасақ да жеткілікті дегенге ұқсайды. «Достоин награждения» деген жазу мен «званием Героя Советского Союза» деген жазулардың екеуі екі түрлі қолдан шыққаны да, бір мезгілде жазылмағаны да көзге ұрып тұр. Мұның үстіне осы екі сөздің арасындағы алғашқы жазылған жазудың үстінен басып өшірілгенін қосар болсақ, Пуркаевтің «іштарлығына» күмән қалмайды. Абырой болғанда, Пуркаев сол тұста қызмет ауыстырған болса керек, өйткені, марапаттауға қатысты басқа бір құжаттарды қарағанда 28 маусымда 3-екпінді армияның қолбасшысы болып генерал-лейтенант Шарохин қол қойған екен. Шамасы, осы Шарохин жоғары жаққа әлі жөнелтіле қоймаған ұсыныстарды қайта қарап шығып, өзіндік түзетулер енгізген, дұрыстап айтқанда, әділдікті қалпына келтірген болуы мүмкін. Бәлкім, Төлеген Тоқтаровтың да Қызыл Ту орденімен шектеліп қалмай Кеңес Одағының Батыры атағын алуына да осы Шарохиннің шарапаты тиді ме екен? Өйткені, Мәлік Ғабдуллинді Батыр атағына ұсынған құжаттың соңғы сөйлемдерінде *«бұдан бұрын Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылған автоматшы Төлеген Тоқтаров Мәлік Ғабдуллиннің шәкірті болып табылады»* деген сөздер бар. Мұндай сөздерге көзі түскен кісі сол Төлеген Тоқтаровтың өзінің де құжаттарымен танысқысы келуі мүмкін ғой. Ең сүйініштісі сол, қазақтың екі батыр ұлы да әділетсіздік құрбанына айналып кетпеді, өз ерліктеріне лайықты марапаттамаға ие болды. Ал, соғыс тұсында әділетсіздіктертің аз болмағандары да айқын. Мысалды алыстан іздеп керегі жоқ. Мәскеу түбіндегі шайқастарда аты аңызға айналған Бауыржан Момышұлы атамызға Кеңес Одағының Батыр атағы соғыс біткеннен кейін 45 жылдан соң берілді емес пе? Рейхстаг төбесіне алғаш болып Кеңес жалауын желбіреткен Рақымжан Қошқарбаев атамыз ше? Әйтпесе, «Черный Иван» атанып, атының өзі фашистердің зәреқұтын қашырған даңқты партизан Қасым Қайсенов кеудесіне Жұлдыз тақты ма? Бұлар белгілі тұлғалар ғана, белгісіз қалғаны қаншама десеңізші! Мәлік пен Төлеген аталарымыздың да ерліктері өз деңгейінде бағаланбай қалулары әбден-ақ мүмкін екен. Оларды мұндай әділетсіздіктерден қазақылап айтқанда, Құдай сақтап қалғанға ұқсайды. Ерліктің дер кезінде бағаланғанына не жетсін?!

Төлеген атамыз бар болғаны 27 жыл ғана ғұмыр кешті. Мәлік атаның да өмірі келте болды, 58 жасында дүниеден озды. «Адамның ғұмыры жаспен өлшенбейді, еліне, халқына, Отанына сіңірген еңбегімен өлшенеді» дейтін қағиданы басшылыққа алсақ, олардың ғұмыры – МӘҢГІЛІК ғұмыр.

«Мысты өңір» газеті, 30 қаңтар, 2013 жыл

ТЕМІР ТЕГЕУРІНДІ ГЕНЕРАЛ

Қазақтың айтулы ақыны Тұманбай Молдағалиевтің «Өзбек боп кеткен қазақ көп, Қазақ боп кеткен өзбек жоқ» дейтін сөзі бар. Сонау 80-жылдардың орта тұсында студенттік қауым арасында «өзбек болып кеткен қазақтың айтулы тұлғалары» туралы ара-тұра әңгіме өрбіп қалатыны бар еді. Мұндайда бізден гөрі мыйлырақ ағаларымыз суретші Орал Таңсықбаевтың, генерал Сабыр РАХИМОВТЫҢ өзбек болып жазылып жүргендеріне қынжылып отыратын.

Сосын әлгі ағалар «өзбектер бізге қарағанда пәле, олар ыңғайы келсе мықтыларды өздеріне осылайша иемденіп ала қояды» деп сол тұстағы өзбек басшылығына бір жағы қызыға қарайтындарын да жасырмайтын. Сол кездегі әңгіме арқауына айналатын тұлғалардың бірі генерал Сабыр Рахимовтың қазақ ұлтының перзенті екендігіне қазіргі күндері ешкім де талас тудырмайтындай жағдайға жеттік. Бірақ, бұл оңайға түспегені және ақиқат.

Ол 1902 жылы қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысына қарасты Қазығұрт ауданының Көкбел ауылында дүниеге келеді. Кейін ресми құжаттарда әкесінің есімі «Омар» деп қате жазылып кеткені болмаса, шын мәнінде С.Рахимовтың әкесінің шын есімі Омаркүл көрінеді. Руы – Ұлы жүздің ішіндегі Суан. Ол әкесінің жалғыз ұлы болған. Әкесінен жастай жетім қалған Сабыр шешесі Баһырайымға еріп, өзбек жеріне қоныс аударады, анасы өзбек қызы болғандықтан, нағашыларын пана тұтып барған ғой. Обалы нешік, нағашы жұрт жиен баланы жатсынбайды, қайта бауырларына тартып, барынша қамқорлық танытады. Әсіресе, шешесінің ағасы Рахимның шапағаты көп тиеді. Дегенмен, Сабырдың Мәмбетбек датқаның немересі екенін ашық айтуға сол кездегі саясаттан қорыққан олар мектепке берер кезде Сабырдың фамилиясын Рахимов деп жаздырады.

«Жақсыдан жаман туса да, жаманнан жақсы туса да, тартпай қоймас тегіне» демекші, текті тұқымның тұяғы Сабыр жасынан-ақ алғырлығымен, пысықтығымен көзге түседі. Бойшаң да сымбатты жігіт болып өскен ол 1922 жылы әскер қатарына шақырылады да, содан кейінгі өміржолы бірыңғай әскери өмірмен тығыз байланысты болады. Шамасы, әскери адамға өте лайық екендігі аңғарылса керек, басшылық Сабырды Баку қаласындағы әскери училищеге оқуға жібереді. Курсант кезінде-ақ бөлімше командирі, взвод командирінің көмекшісі болып, қолдан құйылған тұлпар мүсінмен марапатталған ол училищені үздік тәмәмдап, Самарқанд қаласындағы атты әскерлер дивизиясында взвод, эскадрон командирі болады. Сабыр Рахимов 1925-1927 жылдары Орта Азияда болған Кеңес өкіметіне қарсы шыққан көтерілісшілерді басып-жаншуда батылдығымен, ерлігімен аса қатты танымал болып, жеке басының

ерлік үлгілерін көрсетеді, үш рет жарақаттанса да майдан шебінен кетпейді. Сауыға салысымен әскери құрамасын қайта басқарып, жауды ығыстыра береді. Ерлігі үшін өз аты бедерленген алмас қылыш және жауынгерлік «Қызыл Ту» орденімен марапатталады. Оның жорықтары, ерліктері аңызға айналады. Осы арада жалпы Сабыр Рахимов Қызыл Ту орденімен 4 мәрте марапатталғанын атап өтудің айрықша маңызы бар. Өйткені, Қызыл Ту ордені – Кеңес Одағының әскери ерліктері үшін берілетін ең басты ордені болып саналған. Бұл орденмен Ұлы Отан соғысына дейін 4 мәрте марапатталған тек қана маршал К.Блюхер көрінеді. Осыдан-ақ Сабыр Рахимовтың қандай батыр болғаны байқалады. 1930 жылы командирлердің білім жетілдіру курсына оқып, әртүрлі әскери округтарда қызмет атқарып жүрген оны 1937 жылы «байдың тұқымы» деген жаламен түрмеге қамап, 19 айдан соң босатады. Екі жылғы үзілістен соң 1940 жылы қайта әскерге алынып, Батыс әскери округына қызметке жіберіледі. Ұлы Отан соғысына 1941 жылы маусымда майор шенінде, мотоатқыштар полкі командирінің орынбасары ретінде кіріскен С.Рахимов Белоруссия жеріндегі ауыр қорғаныс шайқастарына қатысып, жараланып 4-5 ай госпитальда емделеді. Емделіп шыққан соң 56-шы армияның 1149-шы атқыштар полкінің командирі болып ұрысқа қатысады. 1941-1942-жылдары Оңтүстік майданның құрамында Ростов, Таганрог үшін шайқастарға қатысады. 1942 жылдың басында екінші рет жараланып, төрт ай емделеді. Госпитальдан шыққан соң полковник шенінде 56-шы армияның құрамындағы 395-шы атқыштар дивизиясы командирінің орынбасары, кешікпей командирі етіп тағайындалып, 1942-1943 жылдары Оңтүстік өңірдегі, Солтүстік Кавказдағы ұрыстарға қатысады. 1943 жылы көктемде С.Рахимовқа «генерал-майор» атағы беріліп, К.Е.Ворошилов атындағы Бас Штаб академиясына оқуға жіберіледі. Оқуын аяқтаған соң 1944-1945 жылдары 37-шы гвардиялық дивизияның командирі ретінде Шығыс Пруссия, Польша жеріндегі ұрыстарға қатысып, талантты командир ретінде көзге түседі.

Соғыс жылдары ол басқарған дивизия 2 рет Қызыл Ту, Суворов және Кутузов ордендерімен марапатталады. С.Рахимовтің өзі болса Ленин, 4 рет Қызыл Ту, Қызыл Жұлдыз, 2-дәрежелі Суворов ордендері және бірнеше медальдармен марапатталған. 1945 жылы 26 наурызда таңертең дивизияның командалық пунктін жау минаясы соққылайды. Осының салдарынан дивизия командирі Сабыр Рахимов, комиссар А.Смирнов және командалық пункттің басқа офицерлері де қатты жарақаттанады. 26 наурызда сағат 13.00-де генерал-майор С.Рахимов есін жия алмаған күйі қаза табады. 30 наурыз күні генералдың және оның майдандас достарының сүйектері Белоруссиядағы Гродно қаласында жерленеді.

Өзбекстан басшылығының атағы жер жарған жерлестерінің рухына деген шексіз құрметі шынында да адам таңқаларлықтай. Олар «өзбектен шыққан тұңғыш генерал» деп таныған Сабыр Рахимовтың сүйегін соғыс бітісімен яғни, 1945 жылдың 25 мамырында Ташкентке әкеліп, қаралы

митинг ұйымдастырып, қайтадан жерлейді. Қазірге дейін генералдың сүйегі Ташкенттегі бауырластар мазаратында жатыр. Өзбек жағы Сабыр Рахимовты мәңгі есте қалдыру, оның есімі мен ерлігін насихаттау барысында мақсатты түрде ауқымды жұмыстарды қолға алады. Оның есімі ауылдарға, мектептерге, көшелерге, метроға және т.б. орындарға беріліп, Ташкент қаласында аса зор зәулім ескерткіші бой көтереді. Ол жайында өзбек, орыс тілдерінде мақалалар, кітаптар шығарыла бастайды. Соғыс біткен соң, араға жыл түспей жатып, яғни, 1946 жылы «Звезда Востока» журналында Марина Меленовскаяның «Сабыр Рахимов – первый узбекский генерал» атты очеркі жарияланады. Сондай-ақ, 1949 жылдың өзінде-ақ Камил Яшеннің сценарийі бойынша «Генерал Рахимов» атты пьеса жазылып, театр сахналарына қойыла бастаса, 1967 жылы осы аттас көркем фильм түсіріліп, генералдың ерлігі кино тілінде де сөйлейді. Қазақстандық панфиловшы-жауынгер, жазушы Дмитрий Снегиннің «Бауыржанның екі жауы болды, олар орыс Гречко мен қазақ Мүсірепов» деп жазып кеткені бар. Мұны Д.Снегин Баукене не себепті көзі тірісінде Кеңес Одағының Батыры атағы берілмегендігіне байланыстыра айтады. Сол Гречко есесіне Сабыр Рахимовты өте жоғары бағалаған көрінеді. Бәлкім, Сабыр Рахимовқа 1965 жылы Жеңістің 20 жылдығы қарсаңында Кеңес Одағының Батыры атағы берілуіне Кеңес Одағының Қорғаныс Министрі болған А.Гречконың шарапаты тиген де болуы мүмкін. Әрине, генералдың ерліктерін осындай жоғары атаққа лайықты санап, Мәскеуге маза бермеген Өзбекстан басшылығының табандылығына да ризашылық білдірсек еш айыбы болмас. Сөйтіп, көпшілік Сабыр Рахимовты өзбектің ұлттық батыры ретінде тани бастайды. Негізі оның ресми құжатында ұлты «өзбек» деп көрсетілген де болуы керек. Әйтпесе, ол өзінің әйеліне «Арманым – қазақ болып өлу» демес еді ғой. Жас кезінде өзбек нағашысының есімін фамилия етіп алған соң, әрине, ұлты да солай жазылуы бек мүмкін. Дегенмен, өзінің қаны қазақ екенін жақсы білетін генерал құжаттағы жазуды өзгерте алмағандықтан, әйеліне әлгіндей арманы мен мұңын айтып та кеткен шығар?

Бірақ, қазақтар жағының көпке дейін Сабыр Рахимовты «өз ұлымыз» деп іздей қоймағаны ащы да болса шындық. Тек 1971 жылы Шымкент қаласында тұратын ғалым Әсіпхан Оспанұлы ғана Сабыр Рахимовтың өзбек еместігін, қазақтың ұлы екендігін дәлелдеуді бастайды. Өйткені, ол сол жылдың жазында Қазығұрт бауырындағы Жамбыл атындағы бөлімшеде тұратын генералдың шөбере туыстарының үлкені, 92 жастағы Байдар ақсақалдың үйіне барып сұхбаттасады. Сол ауылда тұратын Байдар ақсақалдан бөлек, Шерхан Рысқұлов, Қанат Құрымбаев, Әбу Тілеуханов деген кісілер де генерал Сабыр Рахимовтың өздерінің туысы екенін және батырдың ұлты қазақ екенін растап, ғалымға әрқайсысы жеке-жеке қолхат жазып береді.

Осыдан соң Ә.Оспанұлы Ташкент қаласында тұратын батырдың жарын іздеп барып, ол кісімен де әңгімелеседі. Сол ізденістердің нәтижесінде 1972 жылдың 9 мамыр күні Шымкент облыстық «Оңтүстік Қазақстан» газетінде Әсіпхан

Оспанұлының «Қазығұрт қыраны» атты көлемді мақаласы жарық көріп, мұнда Сабыр Рахимовтың ұлтының қазақ екендігі алғаш рет айтылады. Бұл мақала араға бір айға жетер-жетпесте, нақтырақ айтқанда, 1972 жылдың 6 маусым күні «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінде «Қазығұрт қыраны Генерал Сабыр Рахимов туралы жаңа дерек» деген тақырыппен жарық көреді.

Әрине, бұл жаңалық ашық күнде төбеден жай түсіргендей болғанын көзге елестету қиын емес. Өйткені, өзбек халқының ұлттық батырына айналған адамның аяқ астынан қазақ болып шығуы қабылдауға өте тосын екендігі өз алдына, халықтар достығы деген ұранға да қайшы келетін еді. Сондықтан да, қатардағы көпшілік елең ете қалғанымен, бұған ресми басшылық салқын қабақ танытады. Тіпті, ғалымның тарихи шындықты дәлелдеп жазғанын «халықтар достығына сызат түсірді» деп бағалап, Шымкент облыстық партия комитеті мақала авторынан түсініктеме беруді талап етеді. Бірақ, алған бетінен қайтпаған Ә.Оспанұлы генералдың өмірбаянын зерттеуді, ең бастысы, оның қазақ ұлтынан шыққандығын дәлелдеуге қатысты зерттеулерін тоқтатпайды. Ол 1973 жылдың 7 сәуірінде өзінің «Қазығұрт қыраны» атты мақаласын облыстық радиодан бергізеді. Сол сияқты, генералдың жары Құралай Натуллаеваны және ұл-қыздары Роман мен Дариконы облыстық теледидардан көрсетуге мүмкіндік жасайды. Бұл ретте Әсіпхан Оспанұлының артында аңдушы тұрғанын біле тұра оған көмек қолын созған азаматтардың да батылдығына қайран қалмасқа болмайды.

Ғалым мұнымен шектеліп қалмайды, батырдың анасы Баһырайымның туған бауырларымен, немере қарындасы Лүтпімен жолығып, көптеген тың деректер жинайды. Азамат соғысы жылдары Сабыр Рахимовпен Бакуде бірге оқыған, бірге шайқасқан белгілі кинорежиссер, Социалистік Еңбек Ері Кәміл Ярматовқа барып жолығады. «С.Рахимовтың ұлты кім еді?» деген сұраққа К.Ярматов: «Қайсымыздың қай ұлттан екенімізді біле бермейтінбіз. Әйтеуір, түркістандықпыз деп жүре беретінбіз» деп келте ғана жауап қайырады. Өйткені, Кәміл аканың өзінің де түбінде шикілік бар екен. Ол да өзін «өзбек» деп көрсетіп жүргені болмаса, шын мәнінде тәжік ұлтының өкілі екендігін көптеген жылдардан кейін, 1987 жылы ғана мәлім етіпті. Өзі сондай жағдайда жүрген кинорежиссердің әрине, біле тұрса да «Сабыр Рахимов қазақ еді» деп айта алмайтыны түсінікті. Бірақ, оның «Сабыр Рахимовты не сұрайтыны бар, ол өзбек қой» деп нақтылап айтпағанының өзінен-ақ генералдың өзбек ұлтына жатпайтыны байқалып-ақ тұр емес пе?

Кезінде Сабыр Рахимовты сол 70-жылдары қазаққа қайтаруға әл-Фараби бабамыздың «кесірі» тиді» дейтін әңгімелерді де құлағымыз шалғаны бар-ды. Осы сөздің де жаны жоқ емес секілді. Өйткені, «түбі бір түркіден тарадық» дегенмен өткеннің ұлы тұлғаларын қазіргі түркітілдес ұлттар өзара бөліскесалып, иемденіп жүргендері де жасырын емес қой. 70-жылдары әлемдік қауымдастық әл-Фарабидің 1100 жылдық мерейтойын атап өтуге тиіс болды. Сонда өзбектер жағы «әл-Фараби – біздікі» деп бірталай шу көтергенге ұқсайды. Ақырында,

қазақтар жағына «генерал Сабыр Рахимовқа тиіспендер, әл-Фарабиді сендер-ақ алындар» депті» дейтін де сөз шыққан еді. Бәлкім, шынында да, осындай әңгіме болып, ресми құжатында «өзбек» деп жазулы тұрған Сабыр Рахимовты қазақ етіп шығару қиындық тудыратынын сезген Қазақстан жағы қазанның қақпағын жылы жауып қоя салуды жөн санаған тәрізді.

Жан жарының «қазақ болып өлсем екен» деген арманын көзі тірісінде естіген Құралай Натуллаева өле-өлгенше Сабыр Рахимовтың қазақ екенін дәлелдеу үшін күресіп өткен жан десе болады. Кейбір жазбаларда «Бауыржан Момышұлы бұл кісіні үш мәрте Өзбекстаннан көшіріп алып келіпті» деп те жазылады. Меніңше, бұл ақиқаттан алшақтау. Өйткені, осыдан алты-жеті жыл бұрын «Ақ жол Қазақстан» газетіне Құралай апаның өзі «Мені Димаш аға (Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевты айтып отыр – А.Д.) үш мәрте Қазақстанға көшіріп әкелді, пәтер берді, бірақ, өзбектер жағы үшеуінде де кері алып кетті. Бармасыма болмайтын еді. Өйткені, олар менің балаларымды пайдаланатын» деген мағынада сұхбат бергені есімізге оралады. Сол жақта жұмыс істеп жүрген балаларына әлдебір қысым көрсету арқылы өзбектер «ұлттық батырдың жесірін» кері қайтуға мәжбүрлеген сыңайлы. Сол сұхбаттардан Құралай апаның Сабыр Рахимовты қаншама биікке көтеріп жатса да, өзбектерге іші жылымайтыны аңғарылған еді. Өйткені, ол кісі отағасының ұлтын өзбектердің өзгертіп жібергенін кешіре алмайтын. Тіпті, осы мәселе жөнінде 1996 жылы халықаралық сотқа да шағымданған көрінеді. Ол жұбайын қайта қазақ қылу үшін жарты ғасырдай ізденіп, Сабыр оқыған әскери училищенің, туған жері Қазығұрттың мұрағаттарынан «Сабыр Омарқұлұлы», ұлты «қазақ» деген құжаттар тапқан. Ақыры, ерінің аманатын орындап 2006 жылы өмірден озған Құралай Натуллаева атақты «дала комиссары» атанған Әліби Жангелдиннің туған қызы екен және соғыс кезінде әскери дәрігер ретінде күйеуі басшылық жасаған әскери бөлімдерде бірге болыпты. Негізі С.Рахимов екі рет отбасын құрған адам, оның алғашқы әйелі татар қызы болған, есімі – Макира, бірақ, оны көпшілік «Әмина» деп атап кеткен.

И.В.Сталиннің Солтүстік Кавказды фашист басқыншыларынан азат етудегі ерлігі мен әскери шеберлігіне тәнті болып Сабыр Рахимовке «темір тегеурінді генерал» деп баға берген екен.

Қазір жағдай түбірімен өзгерді. Сабыр Рахимов өзінің қазақ халқымен қайта табысты. Атақты генералдың қазақ халқының даңқты ұлдарының бірі екендігін ешкімнен қысылып-қымтырылмай ашық айтатын күйге жеттік. Бәрі де айналып келгенде Тәуелсіздіктің арқасы. Оның есімі көптеген мектептер мен көшелерге берілді. Жуырда ғана Шымкент қаласындағы «Жеңіс» саябағында Сабыр Рахимовтың еңселі ескерткіші орнатылды. Көптеген жылдар бойы өзбектерге телініп келген батырымыздың рухына деген шынайы құрмет басталды. Енді оған тоқтау болмасы анық.

«Мысты өңір» газеті, 5 қазан, 2012 жыл

ҚАРСАҚБАЙЛЫҚ ҚАҺАРМАН ҚАЗАҚ

2011 жылғы 7 мамырда «Егемен Қазақстан» газетінде «Тағы бір батыр қазақ табылды» деген шағын мақала жарияланды. Осы мақаланың ізін ала сол жылғы 13 мамырда біз де Жезқазған аймақтық «Мысты өңір» газетіне «Қарсақбайлық батыр қазақ Жұмаш РАХМЕТОВТІ білетіндер бар ма екен?» деген шағын мақала жариялап, батырдың туған-туысқандары табылып қалар деген үмітімізді жариялаған едік. Бірақ, редакцияға да, мақала авторына да хабарласа қойған ешкім болмады. Содан соң, 2015 жылғы 20 наурызда тағы да сол «Мысты өңірде» «Қарсақбайлық қаһарман қазақ Жұмаш Рахметовтің есімі қашан жан-жақты дәріптелетін болады?» деген мақала жарияладық. Міне,

содан бері де біршама уақыт өтті. Бірақ, «Жұмаш Рахметовті білетін едік» деген әлі ешкім шыға қойған жоқ. Әрине, өкінішті. Бірақ, ең басты өкініш бұл да емес. Қазақ «Ер – елдікі» дейді. Оның кіндік қаны Қарсақбайға тамғанмен, атағы алаш баласына ортақ. Әрине, негізгі іздеу туған топырақтан болғаны дұрыс. Өкінішке қарай, не туған жерден, не елден батырын індете іздеу қолға алынбай жатыр. Әрине, бұрынғы сөзімізді оқығаны бар, оқымағаны бар оқырманның көңілінде «Жұмаш Рахметов кім? Қандай ерлік жасаған?», т.т. сұрақтардың тұрғаны сөзсіз.

Ресейлік жауынгер-жазушы Фабиан Гарин өткен ғасырдың 60-жылдары Бірінші және 29-танк армиясына қатысты деректер жинайды. Сөйтіп, 1963 жылы «Цветы на танках» деген кітап шығарады. Осы кітапта *«Павел Андреевич долго рассказывал про своих друзей. – А какой золотой человек был цыган Рахметов, – говорил он уже через силу. – Форменный ужас наводил на фашистов. В одном бою ему оторвало ногу. Башнер увез его в госпиталь. «Откуда ты родом?» – спросил он у него – «Из детдома». – «А кто твои родные?» – «Партия» – еле ответил Рахметов и закрыл глаза навсегда»* деген жолдар бар. Мұндағы Павел Андреевич кім? Ол – танк ротасының командирі болған П.А.Засколько. Әрине, «Советская Россия» баспасынан жарық көрген Ф.Гариннің бұл кітабындағы «цыган Рахметов» кім екендігін анықтауға ешкім кезінде ұмтыла қоймаған тәрізді. Егер қызығушылық танытқанда халқымыз өзінің батыр перзентімен ертерек табысар ма еді? Өйткені, П.А.Заскольконың айтқан «цыган Рахметов» деген батыры қазақ перзенті Жұмаш Рахметов екені бүгінде еш күмән тудырмайды. Өйткені, П.А.Засколько өзінің естеліктерінің бірінде Жұмаш Рахметов туралы *«Ночь с 23 на 24 декабря далекого 1942 года мы встретили в лесу вблизи деревни Жерносеково. Сидели в землянке без наката, а вернее просто в яме, посредине которой отчаянно дымила бочка из-под газойля. Трескучий мороз, звездное небо да покрытые снегом ветви развесистой сосны. Лейтенант Рахметов, черноглазый, круглолицый парень, долго смотрел в ночное небо и, наконец, задумчиво произнес: «Вот такие же звезды, яркие и крупные, и у нас над Казахстаном, только Медведица здесь несколько на запад»*

передвинулась». В этот момент раздался голос посыльного: «Командиры машин – к комбату!». Командиром батальона была поставлена задача обходным маневром, зайдя немцам в тыл, внезапно атаковать Кореневку и разорвать кольцо окружения. Для выполнения боевой задачи были определены четыре танковых экипажа. Возглавить группу приказали гвардии лейтенанту Рахметову.» деп жазғанына қарағанда ардагердің майдандас жолдасын аса бір сағынышпен еске алып отырғаны байқалады. «Всегда Рахметов был смелым, веселым, волевым, спокойным. В бою был бесстрашен, никогда не терялся и метко стрелял. Я на него полагался как на себя, а таких людей не забыть». Тағы бір ардагер танкист Николай Тепов өз естелігінде Жұмаш Рахметовті осылайша бағалапты.

1963 жылы жарық көріп, 1973 жылы қайта басылған Ф.Гариннің кітабында П. Засколько Ж.Рахметовті неге «цыган» деп атаған? Өйткені, оны майдандас жолдастары өзара «цыган» деп атап кеткен екен. Өкінішке орай, жауынгер-жазушы да бұған мән бере қоймаған. Қалай естісе солай жаза салған және сәл көркемдеп те жіберген секілді. Өйткені, оның жазуынша, Ж.Рахметов бір аяғынан айрылып госпитальға жіберіледі де, сонда қаза болады. Ал, П.Заскольконың естелігінде жерлесіміз оқ тиген соң, сол жерде көз жұмады. Меніңше, бізге оның нақ қандай жағдайда дүниеден өткені емес, қан майдандағы қаһармандығы, ерлігі маңызды.

Сонау 60-70 жылдары шыққан, аты-жөні толық көрсетіле қоймаған кітап түгілі Давыдов Василий Александрович, Ярошенко Василий Владимирович деген кісілер шығарған *«КНИГА ПАМЯТИ первогвардейцев – танкистов 1941-1945 гг.»* деген кітапта аты – жөні тайға таңба басқандай етіп жазылғанда да арамыздан Ж.Рахметовтің іздеушісі шыға қоймағанға ұқсайды. Егер бұл кітаптың 2007 жылы екінші рет қайта басылып шыққанын ескерсек, одан бұрынырақта да жарық көрген болып тұр ғой. Кітапта Ж.Рахметов туралы барлық дерлік мағлұмат бар. Бұл ретте аруағы риза болғыр, өзі де майданда танкист болған В.В. Ярошенко мұрағаттардан, т.б. тиісті мекемелерден керекті деректерді ыждаһаттылықпен жинастырғаны байқалады. Сол кісінің тапсыруымен берілген «Справкаға» бір көз жүгіртіп өтсеңіз, Жұмаш Рахметовтің кім болғанын да білесіз, ол туралы алдағы уақытта іздестіру жұмыстарын жүргізу қолға алынатын болса, қайда хабарласуға болатыны жөнінде бағыт – бағдар да аласыз. Сондықтан «Справканы» толықтай бере кеткенді жөн санап отырмын. *«РАХМЕТОВ Жумаш Рахметович – гвардии старший лейтенант, командир взвода 2-й роты 1-го танкового батальона, 1919 года рождения, Карагандинская область, Карсахпаевский район, казах, окончил Сызранское танковое училище в 1941 году. Член ВКП(б) с 1942 года (партбилет № 4914116). В Отечественной войне с 25.10.1941 г. Командир танка КВ с 05.08.1942 г. – приказ по л/с 1-ой Гвардейской танковой бригады № 01, командир взвода – приказ № 145 по л/с бригады от 10.10.1942 г. Воинское звание – старший лейтенант присвоено 19.12.1942 г. приказ по 22-й Армии № 080-б. Смертельно ранен в бою 23.12.1942 г. за д. Вереиста Оленинского района Калининской области, похоронен – Вереиста, Оленинский район, перезахоронен в братской могиле д. Гусево Оленинского района. Изродственников: дядя – Исаилов Михатан, Карагандинская область, Есильский район, п/о Ишим, колхоз «Путь Коммунизма».*

(из материалов Центрального архива МО ф.3060, оп.2, Д.13, д.85, 9, л.8). Приказом 1-ой Гвардейской танковой бригады № 073 от 07.05.1943 г. РАХМЕТОВ Ж.Р. зачислен посмертно в списки личного состава 1-го танкового батальона. (ЦА МО, ф.3060, оп.2, д.29, л.111)

Дополнительные сведения: На боевом счету старшего лейтенанта РАХМЕТОВА Ж.Р. лично уничтожено 11 танков противника, много другой техники и живой силы. Награды: Орден «Отечественной войны» I степени и орден Красной Звезды (посмертно был представлен к присвоению звания Героя Советского Союза). Примечание: 1. В штатно-должностной книге офицерского состава бригады (архива)) есть пометка: «извещение о гибели родственникам не послано». 2. На месте гибели имя Героя-танкиста не увековечено. Выяснить это следует также и на его родине. Материалы в Центральном архиве МО СССР исследовал и собрал Ярошенко В.В. 20.08.1983 г. Уточнено состоянием на 01.10.1985 г. подпись».

Міне, Ж.Рахметов туралы анықтама осындай. Енді бұл анықтаманың жазылған уақытына қараңыз. Жаңа ғасырға әлі он бес жыл бар уақыт. Бірақ, өз елі осындай батырының бар екендігінен бейхабар еді. Кеңес құлап, Тәуелсіз елге айналған соң да 2011 жылға шейін ештеңе естіп, білмегеніміз жөнінде сөздің басында айтып өттік. «Егемен Қазақстан» газетінің 2011 жылғы 7 мамырдағы «Тағы бір батыр қазақ табылды» деген шағын хабары жарқ ете қалмағанда, мүмкін осы күнге шейін де батырымыз туралы ештеңе білмеген қалпымызда жүре берер ме едік? Ал, «Егеменнен» бұрын Жұмаш батырды іздестіруді ресейлік азамат Дмитрий Жук бастаған. Ол кім еді? Тверь облысындағы «Орел» іздестірушілер отрядына жетекшілік еткен ол сол облыстың Оленинск аудандық «Книга памяти», яғни «Боздактар» кітабының алғысөзіндегі «Геройской смертью в бою за деревню Вереиста погиб посланец казахстанского комсомола лейтенант Рахметов» дегенді оқыған соң, оның кім болғанын білмекке ұмтылады. Сөйтіп, іздестіру жұмыстарын бастайды. Ресейдің Орталық архивіне хат жолдайды. Тапқан деректерін қазақстандық іздестірушілермен бөліседі. Басқаша айтқанда, Жұмаш Рахметов туралы елімізге алғаш хабар жеткізген азамат – Дмитрий Жук десек, еш артығы жоқ. Негізі орыстардың ілкімділігі кейде тәнті етеді. Біздің «Егеменде» 2011 жылғы мамырдың 7-сінде Ж.Рахметов туралы хабар берілген болса, сол күннің ертесіне Тверь облысы, Оленинск ауданының басшысы Олег Дуб өзінің әкімшілік сайтында «Старший лейтенант Рахметов» деген арнайы жазба жариялап, «Недавно поисковый отряд «Орел» установил обстоятельства гибели старшего лейтенанта-танкиста Жумаши Рахметова, который посмертно был удостоен звания Героя Советского Союза.» деп хабарлайды. Сүйсінесіз бе, жоқ па?

Бізге батырымызды табыстырған Д.Жук тек Ж.Рахметов қана емес, соғыста қаза тапқан, хабарсыз кеткен көптеген қазақстандықтарды, солардың ішінде қазақ азаматтарының да деректерін тапқан, олардың туған елімен, ұрпақтарымен қайта табысуына дәнекер бола білген азамат екен. Осындай өлшеусіз еңбегі үшін ол Елбасы Н.Назарбаевтың 2010 жылғы 30 сәуірдегі Жарлығы бойынша II-дәрежелі Достық орденімен марапатталыпты. Амал не, Д.Жук 2013 жылғы 28 желтоқсанда

кенеттен қайтыс болған. Ол өзінің соңғы жазбаларының бірінде Ж.Рахметовтің есімі Оленинск ауданындағы Бауырластар зиратында жазылмағанына назар аударады. Сөйтсе, сол жердегі оқиғалардың көзі тірі ардагерлерінің айтуынша Ж.Рахметовтің сүйегі алғашқы жерленген жерінде қалған, яғни, қайта жерленбеген. Ардагерлер батырдың жатқан жерін шамамен тауып бере алатындықтарын да айтыпты. Демек, жоғарыдағы «Справкадағы» *«перезахоронен в братской могиле д. Гусево Оленинского района.»* деген жазба күмән тудырады. Шынында, Бауырластар зиратына қайта жерленген болса, оның есімі неғып жазылмай қалған? «Перезахоронен» деген жергілікті шенеуніктің жаппай қайта жерлеу жүргізілгендігіне сүйеніп, жоғарыға жөнелте салған анықтамасы болу керек.

Қалыптасқан тәртіп бойынша шайқас кезінде 5 танк жойған танкист «ас-танкист» атанады екен. Ж.Рахметов 11 танкіні жойған. Оның есімі осындай «ас-танкистердің» тізімінде «82» реттік санымен жазулы тұр.

1943 жылғы 13 қаңтарда Ж.Рахметов Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылады. Алғашқы ұсыныс хатқа қол қойған – подполковник Горелов. Бұл ұсынысқа 1943 жылғы 23 қаңтарда 3-механикаландырылған корпусың командирі, гвардия генерал-лейтенанты Катуков та қолдау білдіреді. Бұдан соң ұсынысты қолдап, Армия командирінің танк әскерлері бойынша орынбасары, полковник Массарыгин де 1943 жылғы 9 ақпанда өзінің келісімін беріп, қолын қойғаны құжатта анық көрініп тұр. Бірақ, өкінішке орай, 22-армияның қолбасшысы, генерал-лейтенант Юшкевич пен Әскери Кеңестің мүшесі Катковтың тараптарынан бұл ұсыныс қолдау таба қоймаған сыңайлы. Өйткені, 1944 жылғы 8 ақпандағы 22-армияның қолбасшысы, генерал-лейтенант Юшкевич пен Әскери Кеңестің мүшесі Катковтың және армия штабының бастығы, генерал-майор Дроновтың қолдары қойылған № 35 Бұйрық бойынша Ж.Рахметовке «І-дәрежелі Отан соғысы» ордені берілген. Бұл орден оған Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылған ұсыныс-хаттың негізінде берілген секілді. Өйткені, Ж.Рахметовті аталмыш орденге ұсыну туралы жеке ұсыныс – хат жоқ. Ал, Ж. Рахметов 1942 жылғы 24 желтоқсанда ерлікпен қаза тапқан болатын.

Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылған хатта басқасын айтпағанда, оның 300 фашистің көзін жойғаны айрықша атап көрсетілген. Ол бұған дейін Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталған болатын.

Осы ретте, батырға «Батыр атағы неге берілмеді?» деген сұрақ туады. Әрине, оның нақты себебін ешкім де білмейді. Бұл тарихтың тылсым жұмбағына айналып мәңгілікке құпия күйінде қалды. Бірақ, біз «Жұмаш Рахметов қазақ болғасын берілмеген ғой» деген ойдан аулақ болуымыз керек. Неге? Өйткені, әлгі ас-танкистердің тізімінің ең ұшар басында бірінші болып Дмитрий Федорович Лавриненконың есімі жазулы тұр. Ол 52 танкіні жойып жіберген. Д.Ф.Лавриненко 1941 жылғы 5 желтоқсанда Батыр атағына ұсынылған. Ұсыныста оның жаудың әртүрлі деңгейдегі 37 танкісін жойып жібергені жазылған. Ұсынысқа Бірінші Гвардиялық танк бригадасының командирі, генерал-майор Катуков қол қойған. Бірақ, Д.Ф. Лавриненкоға Батыр атағы берілмеген. Өйткені, Марапаттама қағазына қарасаңыз, 16-армияның қолбасшысы, генерал-лейтенант Рокоссовскийдің бұл

ұсыныспен келіспей, «*достоин правительственный награды орден Ленина*» деп қол қойғанын көресіз. Сөйтіп, 1941 жылғы 22 желтоқсанда оны Ленин орденімен марапаттау туралы Бұйрық шығады. Амал не, Дмитрий Федорович өзінің бұл марапатын кеудесіне тақпақ түгілі естіп те үлгермеген еді, өйткені, ол 18 желтоқсанда кезекті ұрыс кезінде қаза табады. Д.Ф. Лавриненкоға Кеңес Одағының Батыры атағы тек 1990 жылғы 5 мамырда, Ұлы Жеңістің 45 жылдығы қарсаңында ғана берілген. Жалпы Бірінші Гвардиялық танк бригадасынан Батыр атағына ұсынылғандардың бәріне дерлік бұл атақ берілмегені байқалады. Айталық, осы бригаданың танкистері Кульдин Иван Петрович, Молчанов Пётр Семёнович, Бессарабов Георгий Иванович, Самохин Константин Михайлович те Батыр атағына ұсынылғанмен, оларға да берілмеген. Кеңес Одағының Батыры атанған Духов Алексей Михайлович пен Бурда Александр Фёдоровичке де мәртебелі атақ алғаш ұсынылғанда берілмеген. Олардың екеуіне де екінші рет ұсынылғанда ғана берілген. Тіпті, Ленин орденіне ұсынылған Стороженко Василий Яковлевичке көсемнің орденінің орнына Қызыл Ту ордені берілген. Соған қарағанда, әскери шенеуніктердің арасында да бір – бірін аяқтан шалу жағдаяттары орын алғанға ұқсайды. Мұны басқаша пайымдау мүмкін емес.

Хош, сонымен, ас-танкист, қаһарман қазақ Жұмаш Рахметовтің есімі де, ерлігі де белгілі болғалы он жылға жуықтады. Осы жылдар аралығында оның есімін дәріптейтін, ерлігін елге паш ететін қандай қарекет істедік? Ештеңе де. Тек қана тарихшы Берік Әбдіғалиұлының «Ұмытылған қаһармандар» кітабына есімі енгізіліп, ол туралы дерек берілді. Бар болғаны – осы. Осындайда, ара-тұра естіп қалатын «онтүстіктегілер, батыстағылар есігінің алдындағы итіне шейін төбесіне көтереді» дейтін сөз еске түседі. Мұны өз басым әлдебір қызғанышпен емес, қызығумен айтылған сөз деп түсінемін. Дұрыс қой, қазақта «өзінді өзін зор тұтпасаң...» дейтін де сөз бар. Жоғымыз болса іздейік, түгендейік, барымыз болса әспеттейік, аспандатайық. Кім қой деп жатыр?

2015 жылғы 20 наурыздағы мақаламызда Ж.Рахметов сынды батырдың іздеу-сіз жатқандығына қынжылғандықтан, «*Бізді әсіресе, ресми орындардың, қоғамдық ұйымдардың тарапынан да ешқандай қозғалыстың болмауы таңдандырады*» деп жазған екенбіз, сол сөзді тағы да қайталауға мәжбүрміз. Шынында, «осындай батыр жерлесіміз бар екен, оның жатқан жерін орыс ағайындар анықтау үшін іздестіру жұмыстарын жүргізіп жатқан көрінеді, солармен хабарласайық, «Боздақтар» кітабына есімін енгізген Тверь облысындағы Оленинск ауданында оны мәңгі есте қалдыру бағытында қандай шаралар атқарса болады? Сызрань танк училищесінде оқыған көрінеді, оның архивінде қандай құжаттар болуы мүмкін? және т.т. осындай түйіндерді тарқатуды қолға алса болады ғой. Елдікті танытатын ерлікті дәріптеуге неге ықылас жоқ?

Сонымен, Тәуелсіздіктің арқасында Жұмаш Рахметовтің есімі де, ерлігі де елге жетті. Ендігі мәселе, оны сол ерлігіне сай ел болып дәріптеу және оның тұлғасын бүгінгі һәм ертеңге ұрпаққа үлгі ету. Ерлігі – аян, батырлығы – белгілі қаһарман қазақтың бұдан былай ешқандай құрметсіз қала бергені, айналып келгенде елдігімізге сын емес пе? Көп болып қолға алатын шаруа бұл негізі.

«*Saryarqa*», 8 мамыр, 2020 жыл

ТАЗАЛЫҚҚА ТАБЫНҒАН ТҮЛҒА

Мына бір ғажайыпқа қараңызшы! Азан шақырып қойған аты ел арасына кең таралмай қалған Әбілмансұрды «Абылай» деп таныған халық Құнанбайдың Ибраһимін «Абай» деп атаған. Сол сияқты Шоқан Уәлихановтың шын есімі – Мұхамедханафия, Қаныш Сәтбаевтың – Ғабдулғани, Сәкен Сейфуллиннің – Сәдуақас, Бейімбет Майлиннің – Бимағанбет екенін екінің бірі біле бермеуі мүмкін. Дінмұхамед Қонаевты да елі «Димаш» деп еркелетті емес пе?! Тегі халық «Сүйер ұлың болса сен сүй, Сүйінуге жарар ол» деп Абай айтқандай, ерекше қадір, құрмет тұтқан тұлғаларды өздерінің жүректері қалаған, көңілдері ұнатқан есімдермен атаған ба, қалай?! Осында көзге көрінбейтін, ақыл жете қоймайтындай әлдебір заңдылықтар бар тәрізді. Қалай десек те, Балмағамбет БАЛҚЫБАЙҰЛЫН халықтың «Сарымолда» деп атап кетуі тектен тек еместігі анық.

Ол XIX ғасырдың аяқ шенінде, дәлірек айтқанда 1891 жылы Жыланды өзенінің бойында дүние есігін ашады, 9-10 жасында анасы қайтыс болған соң, нағашы жұрты жағына кетеді. Балмағамбеттің дін жолына түсуіне атақты Ахмет ишанның көп шапағаты тисе керек. Өйткені, ол ишанға қолбала бола жүріп, күндіз жұмысын істесе, кешкілік сауат ашып, оқу оқиды, емшіліктің қыр-сырына қанығады.

Бала Балмағамбеттің алғырлығын, зеректігін аңғарған Ахмет ишан оның келешегіне үлкен үмітпен қарап, ел аралап жүрген қожа-молдаларға ертіп, Түркістанға оқуға жіберген көрінеді.

– Әкем жарықтық «Оңтүстіктен келіп ел ішінде бала сүндеттеп, ем жасап жүрген ишандарға еріп, үйдегілерге айтпастан оқуға кетіп қалдым. Айтсам жібермей қоя ма деп қорықтым. Үш жылдан соң әкем Қарнақта оқып жүргенімде соңымнан іздеп келіп еді» деп айтып отыратын – деген еді Сарымолданың қызы Сәлима апай бізбен ертеректе кездескен бір әңгімесінде. Балмағамбет Балқыбайұлының ілім-білімге ынтығы зор болғанына осының өзі бір дәлел. Негізі Сарымолда Түркістан, Қарнақ, Шаян медреселерінде оқыған. Осылардың арасындағы ең атақтысы Қарнақ медресесі болса керек, өйткені, ол Бұхарадағы Көкілташ медресесінің филиалы саналған, оған күллі Орта Азия елдеріне есімі жайылған Қасым ишанның ұлы Аппақ ишан жетекшілік еткен. Тек дін оқуын ғана емес, түрлі ғылым салаларын да оқытумен ерекшеленген Көкілташ медресесін тәмамдағандардың арасында тәжік әдебиетінің классигі атанған Садриддин Айни, атақты Фирдоусидің «Шаһнамасын» қазақша сөйлеткен Тұрмағамбет Ізтілеуовтың болғаны белгілі. Егер Қарнақ медресесі Көкілташтың филиалы болса, бұлардың өзара тығыз қарым-қатынас жасап

тұрғанына еш күмән жоқ. Бәлкім, Сарымолда С.Айнимен де, Т.Ізтілеуовпен де кездесуі мүмкін. Әрине, бұл болжам ғана.

Аталған медреселерде он жыл білім алған Балмағамбет елге оралған соң Асан-Шұңғыр руының қадірлі адамы, дәулетті кісі Мейрамбайдың ауылында молда болып, балаларды дін оқуына тартқан. Бұл оның 20-дан енді ғана асқан кезі екен. Сол кезде аймаққа аты белгілі Айранбай деген кісі қайтыс болып, соның қазасына жиналған жұртшылықтың алдында Хасен ханның бас мүфтиі Әбдірахман мен жас молда Балмағамбет бие сауымдай уақыт шариғат тәртібі жөнінде пікір таластырып қалады. Ақырында Әбдірахман Балмағамбеттің білімі өзінен зор екенін мойындайды. Сол күннен бастап халық Балмағамбетті «Сарымолда» деп атап кетеді.

Әрине, Сарымолда өзінің бар білімін, мол мүмкіндігін толық пайдаланды деудің реті келіңкіремейді. Өйткені, ақ патшаның аяқ астынан тағынан төңкеріліп түсіп, ақырында биліктің қызыл өкіметтің қолына көшуі және олардың дінге, дінді насихаттаушыларға қарсы майдан ашуы бұ кісінің де адымын тұсап тастаған еді. Ол үнемі бақылауда болғаны өз алдына, ел ішіндегі «жанашырларының» арқасында үстінен түскен домалақ арыздарға байланысты құқық қорғау органдарына ресми түрде шақырылып, жауап та берген. Сондай қысымшылыққа қарамастан Балмағамбет Балқыбайұлы өз ұстанымынан танбаған, соңынан көптеген шәкірттер ерте білген. Олардың арасында елге танымал Жөкей, Әбділда, Ысқақ және т.б. көптеген молдалар болған. Солардың соңғы тұяғындай Кәрімжан Құсайыновты көзімізбен көрдік те. Сол Кәрекенді көпшілік жиналған жерде «бұ кісі Сарымолданың алдын көрген, шәкірті болған» деп құрметтеп, төрге оздырып жататынын көргенде «ұстазы мықты адам болған-ау, тегі» деп топшылайтынбыз. Кейін Сарымолда туралы қалам тартпақ ниетпен оны білетін кісілермен кездесіп, әңгімелесе жүріп, шынында да бұл өңірде Сарымолдамен тендесетін ғұлама болмағанына көзіміз жете түсті. Оның білімдарлығын ұлы Қаныш Сәтбаевтың өзі мойындаған екен. Екеуі сыйлас, сырлас болған. Бұл жөнінде жазушы Медеу Сәрсекеевтің «Сәтбаев» атты кітабында жан-жақты айтылады. М.Сәрсекеев Қаныш Имантайұлы Алматыға аттанар кезде оған Сарымолда ақ батасын жырмен жеткізгенін келтіреді. Бірі ғылымның, бірі діннің ғұламасы болған осы екі адамның арасындағы қарым-қатынас туралы журналист Ибраһим Бекмаханұлы «Ғұлама ғалым және Сарымолда қарт» атты зерттеу мақаласында олардың достығын тамаша суреттей білген еді.

Сол кездегі ел басқарған азаматтардың арасында өздерінің төсқалталарында партбилеттері тұрғандарына қарамастан, Сарымолдамен жақын араласып, тонның ішкі бауындай араласып кеткендері де аз болмаған. Айталық, Кәкімбек Салықов Сарымолдаға «Молдеке, мен – осы қаладағы коммунистердің ғана басшысы болсам, сіз күллі мұсылмандардың молдасы емессіз бе?» деп әзіл-шыны аралас көңілін білдіріп, ізеттілік танытып отырады екен.

Ел аузында мынадай да әңгіме бар. Көп жылдар Жезқазған кен басқармасының бастығы болған Мұхит Бөпежанов кейін республика Түсті металлургия Министрінің орынбасары кезінде әлдебір мәжіліс өткізуге Жезқазғанға келіпті. Бұл оның Сарымолда өмірден озғаннан кейін Жезқазғанға атбасын алғаш бұруы екен. Сонда Мұхит Құлжанұлы: «Мен ең алдымен Сарымолданың орнына барып, Құран оқып келейін, қалған шаруаны сосын істейтін боламыз» деп күннің борандатып тұрғанына қарамастан, Үкіметтің жұмысын жиып тастап, жолға шыққан екен. Бұл – Сарымолданың абыройының асқар, беделінің биік болғандығының тағы бір дәлелі емес пе?

Сарымолданы өзгелерден ерекшелендіріп тұратын тағы бір қасиеті, бұл – оның ақындығы. Оның өлең сөзге шеберлігін білгенмен, былайғы жұрт, ол кісінің Құран хадистерін халыққа өлең тілінде жеткізгісі келгенін біле бермегенге ұқсайды. Өйткені, Сарымолдамен өте жақын сыйлас болған ақын Кәкімбек Салықовтың «Қолыма түскен «Хадис-Назым» атты қомақты жыр жинағын оқығанымда, селт еткендей таң қылдым. Көзі тірісінде өлеңдерін білмегенім өкінішті» деп жазуы осындай ойға жетелейді. Шамасы, ол кісі өкіметтің қыспағынан қаймығып, көп ашыла бермегенге ұқсайды. Онсыз да «молдасың» деп түрткілей беретін өкімет «Бұрынғың аздай, енді Құранды қазақша түсіндіруге көштің бе?» деп ызғарына ызғар қосуы әбден мүмкін еді ғой. Сарымолданың билігі барлардан үнемі сескеніп, сақтанып жүргендігіне оның қызы Рахиманың: «Әкем жазбаларын түн ортасында, ел жатқан кезде, есікті мықтап жауып алған соң ғана жазатын» деген куәлік сөзі де дәлел болғандай. Сондай-ақ, қолжазбаларын, басқа да діни кітаптарды ауыл сыртындағы жартастың үңгіріне апарып тығуға да мәжбүр болғаны – ғұлама адамның мамыражай тірлік кешпегенінен хабар бермей ме?!

Асан Қайғы бабамыздың «Су түбінде жатқан тас, Жел толқытса шығады» деген қасиетті сөзі бар. Сол айтқандай, заманның түтіні түзелгелі Сарымолда мұралары да халқымен қайта қауышып жатыр. Бұл ретте белгілі тележурналист Құсыман Игісіннің еңбегі ерен. Араб, парсы тілдерінде жазылған қолжазбаны қазіргі қолданыстағы қаріпке түсіріп, алғаш рет 1997 жылы «Хадис-Назым» деген атпен жинақ етіп шығарған сол. Көмулі жатқан қазынаны ел игілігіне жаратудың алғашқы қадамы осылай басталған еді. Сарымолда шығармалары кейін «Жұлдыз» журналында, «Азия – транзит», «Наз», «Сарыарқа», «Мысты өңір» газеттерінде жарияланып, халық құм ішінен алтын тауып алғандай қуанышқа кенелді. Өкінішке орай, Сарымолданың қолжазбалары бүгінгі күнге толықтай жетпеген. Ал, барының өзінің нәрі қандай десеңізші?!

Сарымолда дүниеден өткелі де қырық жылға жуықтады. Бірақ, оның өзі көзі тірісінде тұрғызған үйі Жыланды ауылында әлі күнге дейін бар. Осыдан бірер жыл бұрын Сарымолданың кіші келіні Зияш тәтенің шақыруымен киелі шаңырақтан дәм татып, әруақтың орнын көру бақытын да бастан кешкеніміз бар-ды. Сонда жиылған көпшілік алдында Зияш тәте Сарымолданың қолда қалған барлық қолжазбасын Сәтбаев қаласының әкімі Қанат Сұлтанұлына

табыстап: «Осы дүниелерге енді өзіңіз иелік жасаңыз, бәрінің басын қосып, кітап етіп шығару жағына қамқор болыңыз» деген еді. Сол сәтте маған бұл халықтың аманатындай, елдің тілегіндей сезілген болатын.

Қанекең халқының Сарымолда мұраларымен қайта қауышуына дәнекер болыпты. Алматы қаласындағы «Алаш» баспасы Балмағамбет Балқыбайұлының мұраларын 2 томдық жинақ етіп, «Алаш мұрасы» сериясымен басып шығарып, оқырмандарға тарту етті. Көркемдігі жоғары, тағылымдық, тәрбиелік мәні үлкен шығармалар рухани дүниеміздің көкжиегін кеңейте түсетін асыл қазына екені хақ. Ғұмыр бойы адалдықтың ала жібін аттамай, халқын Алланың ақ жолына бастай білген, тазалыққа табынып өткен тұлға Балмағамбет Балқыбайұлының (Сарымолда) рухы бізге енді бұрынғыдан да жақын, бұрынғыдан да жылы. Ол өнегелі өмірінің өзегіне айналған адалдығымен, тазалығымен, ғылым-білімге құштарлығымен, кісілік парасатымен бүгінгі, болашақ ұрпаққа тура жол нұсқап жүру үшін арамызға мәңгілікке қайта оралды.

«Шарайна», 23 қыркүйек, 2005 жыл

ТІКІР МЫРЗА

Ұлылығымен аты шыққан Ұлытаудың ұлы перзенттері қаншама? Біз соның қаншасын білеміз? Білмейтініміз қаншалық? Өз-өзімізге осындай сұрақ қойып оның жауабын іздестірімек болсақ, әрине, білмейтіндеріміздің салмағы басым түсетіндігі айқын.

«Жұмыр жердің бетімен, неше де дүркін ел өткен» демекші, сол өткен елдің ерлерінің қаншама болғанын бағамдаудың өзі қиын. Әнебір жылдары баба тарихты мансұқ етіп, атажолдан адасқан шағымызда білмейтінімізді білмекке ұмтылмақ түгілі, білетініміздің өзінен бас тартып жатпадық па? Білмей де, біліп те істеген күнәларымыз аз емес-ау, тегі. Тәуелсіздіктің таңы атқалы жан-жағымызды жинақтап жатырмыз. Олжасыз емеспіз. Бұрын белгісіз болып келген көптеген арыстарымызбен қайта табыстық. Әлі алда табысатын тұлғаларымыз да аз болмауға тиісті. Біз төменде сөз қозғағалы отырған Тікір мырза да осындай тұлғалардың бірі екендігіне еш күмән жоқ.

Шамамен 1803 жылы дүниеге келген Тікір ТҮНҚАТАРҰЛЫ пайғамбар жасына көтерілгенде өмірден өткен. Былай қарағанда, аз ғана ғұмыр кешкен. Бірақ, соңына жақсы атын қалдырып кеткен. Несімен? Міне, мәселе осында.

Қазақты күні кешеге дейін сауда-саттыққа икемі жоқ халық ретінде бағалағаны жасырын емес. Бәлкім, елдің бәрі бірдей сол салаға жаппай жұмылмағандықтан да болар. Шынында да, сауданың да өз заңы, өзіндік ерекшеліктері жеткілікті. Егер соның ұңғыл-шұңғылын жетік білмесең кім көрінгенге жем болатының анық. Бұл үшін кітап ақтарудың да керегі жоқ, айналада жүрген саудаға араласа жүріп, айлалылардың алдау, арбауына түсіп ақырында саусақтарын тістеп қалған ондаған, жүздеген жандармен әңгімелессең жетіп-ақ жатыр. Тікір мырза қазақтың кешегі даласында сауда-саттықтың тілін білген санаулылардың бірі болған көрінеді.

Оның есімінің өзі де естіген құлаққа ерекшелеу естілетіні рас. «Тікір» арабтың «*ткээр*» деген «тағы да» дейтін мағына беретін сөзіне орай қойылған есім болса керек. Яғни, оның ата-анасы тағы да перзентті болуды қалаған секілді.

Тікір жасынан-ақ зеректігімен танылады. Ауыл маңайындағы ең білімді деген ишан-молдалардан сабақ алған Тікір арабтың тілін жақсы меңгеріп алады. Бірақ, заманның

ыңғайын аңғарған ол орыстың тілін де білу қажеттігін түсінеді. Бұған оның Троицк жәрмеңкесіне баруы себеп болады. Сауда-саттықтың жүрген жері алдау-арбаусыз болмайды екен. Әсіресе, ол елден барған, орыстың тілін білмейтін қазақтар екі арада жүретін делдал тілмәштардың өзіне біраз жем болып жататынын байқайды. Сондықтан, әкесінің батасын алып, сондағы бір татардың үйінде қалып, орысша дәріс алады. Бір жылдың ішінде орыстың тілін тымтәуір меңгеріп алған Тікір келесі жәрмеңкеден бастап малдарын, олардың өнімдерін жәрмеңкеге әкелген қазақ бауырларына бас-көз бола бастайды. Сауданың да сырын біліп алған ол саудагерлермен тең дәрежеде сөйлесіп, қазақтардың бұрынғыдай желініп, жем болып қалуына жол бермейді. Бұрынғыдай әкелген мал-мүліктерін алушы жаққа айырбас түрінде емес, ақшалай өткізудің тиімділігін жерлестеріне де ұғындырады. Сол жердегі билік басындағыларға барып, сауда саласында белгілі бір тәртіп орнату қажеттігін талап етеді және сол сөзінің іске асуына да қол жеткізеді. Троицкіде «Жәрмеңкені ұйымдастыру және оны өткізу» деп аталатын комиссия бар екен, соның жұмысына жиі араласып жүрген Тікір кейін осы комиссияның мүшелігіне сайланады. Бұл қызметі үшін оған тұрақты түрде жалақы да төленген көрінеді. Комиссия жыл бойы жұмыс жасайтындықтан оның жұмысына қатысу үшін Тікір Тұнқатарұлына Троицкіге жиі баруға тура келген. Сондықтан ол Троицкіден өзіне жекеменшік үй сатып алады. Кейін сол үйін Керуен сарайға айналдырады. Жәрмеңкеге жиналған қазақтар алдымен сол керуен сарайға тоқтайтын болған, Тікір саудашылып келгендерге мәселені жан-жақты түсіндіріп, сауданы қалай жасағанда пайдалы да тиімді болатындығын айтып, жөн сілтеп отырған. Ол кісінің азан шақырып қойған есіміне «мырза» деген атаудың қосылатыны да осы кезде болса керек. Ескілікті әңгімелерге қарағанда солай.

Бірде жылпос саудагерлердің бірі қазақтардың әкелген малын, аң терілерін арзанға алдап алып жатқан үстінен шығып қалған Тікір саудаға араласып көрсе, әлгі неме қазақтарды нарықтық құнынан бір жарым есе арзанға алдап түсірген екен. Тікір сауданы бұзып, тиісті бағасының ақшасын алып береді. Бұған риза болып кеткен қазақтар оған түскен ақшаның белгілі бір бөлігін бермек болады. Сонда Тікір «менің алғаным болсын, жарлы-жақыбайларға Құдайы етіп бере қойыңдар» дейді. Бәлкім, басқа біреу болса, «өзімнің еңбегім ғой» деп ұсынған ақшаны қалтасына сүңгітіп жіберер ме еді? Ал, Тікір олай етпейді. Сан мәрте осындай мәрттігімен танылған, қолы ашық, жаны жомарт, дүние-мүлікке көзін сатпаған жан болғандықтан да халық оны «Тікір мырза» атап кеткен сыңайлы. Ел арасында сол кезде Тікірге қатысты «мырзадан ат сұрасаң ақшасын береді», «Тікірдің баласы қайсы, жалшысы қайсы, айырып көр» дейтін сөздер мәтелдей тарап кеткен екен. Мұның бәрі әрине, тектен-тек айтыла салмайтыны белгілі. Осындай сөздерден-ақ оның мінез-құлқы, қызметі, жүріс-тұрысы, бет-бейнесі, тұлғасы анық байқалатындай.

Бірде бір ауылдың тұсынан өтіп бара жатса, алдынан бір кісі кездесіп қалып, сәлем-сауқаттан кейін бір атым насыбай сұрайды. Тікір насыбай атпайтындығын айтады. Сонда әлгі кісі «Қалтасынан бір атым насыбай табылмайтын да мырза болады екен-ау» деп кері бұрылып кетеді. Міне, содан соң Тікір «насыбай деген де кісі құмартатын, іздейтін нәрсе екен ғой» деп өгіздің мүйізінен арнайы әшекейлетіп шақша жасатады. Сөйтіп, оны насыбайға толтырып, үнемі өзімен бірге алып жүретін болған екен. Сол шақшаның бірде мырзаның қарақшылардан

құтылып кетуіне де себі тиіпті. Қараңғы уақытта жолығып қалғандардың кім екенін білмейтін Тікір «мыналар менен насыбай сұрағалы келе жатыр-ау» деп ойлап, олар айнала қоршай тұра қалғанда, ердің басына іліп жүретін шақшасына қол созады. Сонда оны аңғарып қалған қарақшылар «ойбай, мына кісінің нағаны бар екен ғой» деп жан-жаққа тым-тырақай қаша жөнеледі. «Насыбайдан көрген бір пайдам осы» деп отырады екен кейін осы оқиға туралы әңгімелегенде. Оның мырза атануына өзі атпаса да жұртқа насыбай тарататын әдетінің әсері тиген дейтін де сөз бар. Бірақ, бұған бола мырза атанбағаны анық. Тікірді мырза атандырған оның елге жасаған жақсылықтары мен мырзалығы болса керек.

Троицкіде сауда-саттықтың қыр-сырын әбден меңгерген ол кейін Атбасар жәрмеңкесін ұйымдастырушылардың да бірі болады. 1866 жылдың жазында Атбасар жәрмеңкесіне барған Тікір оба ауруына шалдығып, дүниеден өтеді. Оның сүйегін сөрелеп еліне жеткізбек болғанмен, жол қашықтығы қиындық тудырмай қоймайды, түнгі салқынмен ғана жүруге тура келеді. Сөйтіп, қазіргі Қаракөңгір өзенінің Зортүлкі жотасының жанына жақындағанда мырзаның дүниеден өткенін естіген ел жақсылары мен сүйекті алып келе жатқандар жолығып қалады. Сонда сол жердің бас көтерер игі жақсылары «Бұл кісі бізге де бөтен жан емес еді, тірісінде сан мәрте шапағаты тиген болатын. Сондықтан, мына күннің ыстығында сүйекке ауырлық жасамай, осында жерлесеңіздер қайтеді?» деген ой тастайды. «Бұл маңай да Кәрішалдарға жат емес, Сарттың сайы да сендердің жерлерің саналады, анау көрініп тұрған Бозтұмсыққа қоялық, тіпті, басын көтеруді де өз мойнымызға алайық» деген елдің көңілін қимаған Тікірдің туыс-туғандары келісімдерін береді. Кәрішал – Тікірдің руының аты болса, сол маңайдың Сарттың сайы аталуы Кәрішалдың анасы Кепек бәйбіше өзбек қызы болған көрінеді. Сөйтіп, Тікірді сонда жерлейді. Келесі жылы басына бүрмелі там тұрғызады. Қырдың биігіне там салуға қажетті тастар Зортүлкі атанған түйемен тасылғандықтан, кейін жер атауы да солай аталып кетеді. Бейітті тұрғызу кезінде қазылған құдық әлі күнге шейін бар екен. Мұны жергілікті жұртшылық Тікірдің әруақты адам болғандығынан деп те түсіндіреді. Шынында да, бертінге шейін адамдар оның басына түнеп, дұғасын арнайтын болған. Ұрпақтары кезінде Самарқаннан әкеліп басына орнатқан көктас та әліге дейін тұр.

Заман озып, ел жаңарып жатыр. Қазіргі кезде Тікірдің ұрпақтары оның басын жаңалауды, ас беруді ойластыру үстінде. Мырзаның соңында қалған жәдігерлерін жинастыру да ойда бар. Өкінішке орай, оның тұтынған заттарын кезінде көпшілік тәбәрік ретінде талап әкеткенге ұқсайды. Дегенмен, оның кісесінің бір бөлігі сақталып та қалыпты. Ол мырза ұрпақтарының бірінің үйінде сақтаулы тұр.

Алдына мыңғыртып мал бітпесе де, көңілінің кеңдігімен көпшіліктің құрметін иелене білген Тікір мырза «адамда – иман, саудада – нысап, базарда -нарық болсын» деп отырады екен. «Байлар ұры ұстай бастады, елдің беті қайда бұрылар екен?» деп те заманға қарны ашып, налып отыратынын да айтады көнекөздерден жеткен сөздер.

Өткен тарих таңбалы тұлғаларға толы. Соның бәрін танып, білу – қазіргі ұрпақтың парызы. Тікір баба жайлы аз-кем сөзіміз сол мақсаттың үдесін көздеп жазылғанын де айта кеткіміз келеді.

«Мысты өңір» газеті, 2012 жыл

«МЕН ХАЛҚЫМНАН БИІК ЕМЕСПІН»

Сұхбаттасымыз — КСРО халық артисі, «Халық Қаһарманы»
Роза Тәжібайқызы БАҒЛАНОВА

— Жезқазған өңіріне, қош келіңіз, Роза апай! Сапардың мақсаты туралы айтсаңыз...

— Жезқазған жұртшылығымен жүздеспегелі он жылға тақап қалған екен. Осындағы азаматтар қолқалап шақырған соң келіп қалдым. Мүмкіндігі болса, елмен кездесіп, халықтың ортасында болғанға не жетсін? Сондықтан, ел шақырып жатқан соң, шалқақтаудың жөні жоқ. Мен халқымнан биік емеспін ғой.

— Сіздің сахнаға шыққаныңызға алтыс жылға жуықтап қалыпты. Әрине, ең алғаш сахна төрінен ән салғанда аты аңызға айналар әлемге әйгілі әнші боламын деп ойламаған шығарсыз.

— Әрине. Ең алғаш Ташкент сахнасында ән салғам. Өнерімді бағалаған халық кейін алақанына салып, көтеріп әкетті емес пе? Менің «Халқымнан айналайын еркелеткен» дегенім — шын сөзім. Осы кезге дейін 62 шет елде, 100 рет гастрольде болдым. Талай-талай зәулім залдарда, талай-талай патшалардың алдында ән салдым. Бірақ, өз халқымның алдында өзімді әрқашан халқымның перзентімін деп қана сезінемін.

— Роза апай, Сіз уақыттың дегеніне бағынбай, сұлу қалпыңызды жоғалтпай келесіз. Мұның сыры неде?

— Адамның жансарайы жақсылық нұрына толы болсын, көңілі пәк болсын. Үнемі біреуге жақсылық жасауға, жұртқа күлкі сыйлауға асығып тұрсын. Міне, сонда жаны сұлудың тәні де сұлулығын жоғалтпайды. Мен өмірімде кісі баласына жаманшылық жасап көргенім жоқ. Ал, өзіме жаманшылық жасаған бір оңбағанды Димаш ағама айтып, Қазақстаннан қудырып жібергенім болмаса... Сондықтан, адамдар бір-біріне ашық көңілмен, адал ниетпен жақсылық жасап жүрсе, өздеріне де, елімізге де жақсы болады.

— Сіз алғашқы наградаға майдан даласында ие болыпты деп естіп едік...

— Мен екі рет «Ерлігі үшін» медалімен наградталған кісімін. Кешегі Кеңес артистерінің арасында мен ғана осындай құрметке ие болдым. Мұны мақтаныш тұтуға әбден қақылымын. Майдан даласындағы жаралы жауынгерлерге концерт қоя барып, тек қана ән айтпай, медицина қызметкерлеріне көмектескенім бар. Жараланған жауынгерлерді оқтың арасынан шығаруға көмектестім. Алғаш рет «Ерлігі үшін» медалін 1943 жылы маршал Конев, екінші рет 1945 жылы маршал Рокоссовский тапсырған болатын.

— Кейде көпшілікті елдің көз алдындағы кісілердің отбасы, жұмысы қызықтыратыны бар...

– Менің Тәжібай деген ұлым бар. Қазір Алматы қаласы әкімшілігінде қызмет істейді. Акерке атты еркелеу немеремнің қызықтарын айтып тауыса алмаймын. Алматының «Самал» ықшамауданымда жалпы көлемі 220 шаршыметр төрт бөлмелі үйім бар, Елбасы сыйлаған. Жасы құрғыр да сырғанап, сексенге жақындап қалды.

– Халықтың қызы, елдің анасы ретінде газет оқырмандарына айтар тілегіңіз?

– Ең алдымен, осы өңірдің халқына жұмыс тауып беріп, өндірісін өрге сүйреп жүрген азаматтарға алғысымды айтқым келеді. «Күн жаманы кететініне» сенемін. Халқымыздың ауызбірлігі мықты болсын, еңбек етуден ерінбейк. Жарқын шақтарда жолыққанша аман-есен болайық!

«Сарыарқа», 8 желтоқсан, 2000 жыл

САНДУҒАШЫ ХАЛҚЫНЫҢ

Қазақтың маңдайына біткен санаулы әйгілілердің алдыңғы қатарында әнші Роза Бағланованың есімі жазулы тұраы хақ. Біз әдетте оның әншілігін айтамыз, әдемілігін айтамыз, сосын өле-өлгенше еліне еркелеп өткенін айтамыз. Ал, Роза Тәжібайқызының ер мінезді ғұмыр иесі болғаны көбіне айтыла қоймайды.

Елдің басына бұлт төнгенде талдырмаштай қазақ қызының майданның алдыңғы өтінде жүріп ән салғаны өз алдына, ал, жаймашуақ бейбіт өмірде де адами тағдыры күреске толы болған сияқты. Бұл оның көзі тірісінде түрлі бұқаралық ақпарат құралдары өкілдеріне берген сұхбаттарында шым-шымдап болса да айтылып қалады екен.

Сонау 70-жылдардың аяғында ел арасында Роза Бағланованың көзі көрмей қалыпты деген сөз кеңінен тараған болатын. Оның шет жағасын біздің де құлағымыз шалған еді. Сөйтсек, мұндай әңгіменің таралуы тектен-тек емес екен. Оның тамырын сонау соғыс жылдарынан іздеген абзал көрінеді.

Соғыстың кезі. Роза Тәжібайқызы ұрысқа аттанғалы тұрған танкистердің алдында ән салып тұрғанда жаудың шабуылы басталып, бұлар бораған оқтың астында қалады. Сол көзіне ыстық ине сұғып алғандай болған Роза алғашында оған мән бере қоймайды. Мина жарықшақтарының ұшқындарының бірі келіп көзіне тигенін кейін госпитальға барғанда бір-ақ біледі. Бірақ, қаптаған жаралы солдаттардың өмірі үшін арпалысып жатқан дәрігерлер Розаның көзіне операция жасай қоймайды, тек әлдебір дәрі-дәрмек жағып қоя салады. Дегенмен, осыдан біршама уақыт өткенде оның екі көзі бірдей көрмей қалады. Сөйтіп, оған алты мәрте операция жасатуға тура келеді, бірақ, сол жақ көзін қалпына келтіру бәрібір мүмкін болмайды. Тіпті, оң көзінің өзі де суыққа шыққанда сыр беріп қалатын болған екен.

Жалпы Роза Тәжібайқызы сол сұрапыл соғысқа бастан аяқ қатысқан санаулы қазақ қыздарының бірі болғандығын айрықша атап айтқан абзал. 1941 жылы соғыс басталғаннан кейін Өзбекстан Мемлекеттік әйелдер ән-би ансамблінің

құрамында майданға аттанған ол 1945 жылғы 9 мамырда Ұлы Жеңіс құрметіне қойылған концертте Берлинде ән шырқау құрметіне бөленген. Роза Тәжібайқызы алғашқы мемлекеттік марапаттамаларды да соғыс уақытысында иеленген. Айталық, «Ерлігі үшін» медалін 1943 жылы оған Киев қаласыда маршал Конев тапсырса, «1941-1945 жылдардағы фашистік Германияны жеңгені үшін» медалін ол маршал Рокоссовскийдің қолынан алады. Кешегі Кеңес Одағы әншілерінің арасында екі мәрте жауынгерлік марапаттамаға ие болған жалғыз Роза Бағланова ғана екен. Соғыс уақытысында ол тек жауынгерлер алдында ән салып қана қоймайды, сол сияқты, медбикелермен бірге жаралы жауынгерлерге көмектесуге де араласады. Соғыстан кейін бірде гастрольдік сапармен Киев қаласына барғанда сахнаға бір аяғы жоқ әйел көтеріледі де залға қарап: «Сіздер Роза Тәжібайқызын әнші ретінде ғана білесіңдер, ал, мен оны құтқарушы деп танымын» дейді де, соғыс кезіндегі бір оқиғаны айтып береді. Сөйтсе, жараланғандарды кері тасумен айналысатын топтың бір мүшесі өлім аузында жатқан әлгі қызды «көп ұзамай бәрібір өледі» деп госпитальға апарғысы келмейді. Сонда кіп-кішкентай Роза оны иығына салып сүйрелеп, госпитальға жеткізген екен. «Егер сол жолы Роза болмағанда мен шынында да өлетін едім. Осындай қайсар қыз туған қазақ халқынан айналдым» деп әлгі әйел сахнада тұрып ағыл-тегіл жылап жібергенде, бүкіл зал тебіреніп, толқып кеткен көрінеді.

Роза Бағланованың қайсарлығы мен намысшылдығы кешегі 1986 жылғы Желтоқсанның тұсында да айқын байқалды. Сол күндері «Роза Бағланова Жазушылар одағына барып, сонда отырған ақын-жазушылардың бәріне «неғып отырсыңдар, ана жақта ұл-қыздарымыз қырылып жатқанда? Бармайсыңдар ма, араша түспейсіңдер ме?» деп айқай салыпты» деген әңгімені естігенбіз кезінде. Қайсыбір жылы Роза апамыз гастрольдік сапармен Сәтбаев қаласына келді. Концерттен соң ол кісімен аз-маз сұхбаттасудың сәті түсті. Сонда біз Роза Тәжібайқызынан «Желтоқсан кезінде Сіз де алаңға барыпсыз ғой?» деп жұқалатып сыр тартып көрген едік. Сонда апамыз «Бардым, әрине. Соғыста фашистердің оғынан қаймықпағанда, неден қорқушы едім? Көптеген ұл-қыздарымызды солдаттардың, милиционерлердің қолдарынан суырып алдым, жастарға ақылмды айттым. «Бекерге күйіп кетесіңдер» деп сабырға шақырдым. Мені жастар тыңдады. Жазушылар одағына да бардым, айқайға бастым. Өйтпегенде ше? Мұрттары едірейіп-едірейіп кабинеттерінде отыр көбі. «Неғып отырсыңдар, кабинет күзетіп, бармайсыңдар ма алаңға. Онда біздің ұл-қыздарымызды ұрып-соғып, білгендерін жасап жатыр. Ал, сендер мұнда жайбарақат отырсыңдар. Әрқайсың он бес-жиырма балаға араша түссеңдер ғой, қаншама жастарды құтқарасыңдар» дедім. Кейбіреулері содан кейін алаңға беттеді, дегенмен, көпшілігі кабинеттерінде бұғып қалды ғой бәрібір. Маған Нұрекем «Халық қаһарманы» деген атақты бекер берді деймісің, ақпатшам бәрін ескерген ғой. Ол маған жұлдызды тапсырып тұрып «Роза Тәжібайқызы, біз Сізді соғыстың да, бейбіт өмірдің де нағыз қаһарманы ретінде бағалаймыз»

деген болатын. Ол кісі бұл сөзді жайдан жай айта салған жоқ» деп шешіле әңгіме қозғағаны бар-ды.

Әрине, Роза Бағланованың атағын шығарған оның өнері, ешқашан қайталанбайтын дара дарыны. Әлем мойындаған Майя Плесекая «Роза-жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысындағы ең танымал әнші» деп бағаласа, «Ах, Самара городокты» орындағанын тыңдаған атақты Людмила Русланова залдың ортасында тұрып «Жарайсың, Бағланова, енді бұл сенің әнің» деп айқайлап, ризашылығын білдірген екен. Роза Бағланова ән салғанда Мәскеудегі концерт өтетін ғимараттардың маңайына атты әскерден күзет қойылғанын ескікөздердің естіліктерінен жиі кездестіруге болады.

Өкініштісі сол, атағы әлемге жайылған әншінің жеке өмірі соншалықты сәтті бола қоймағанға ұқсайды. Оның алғашқы күйеуі Кеңес Одағының Батыры Садық Әбдужапаров өнер адамының жанын түсіне қоймайды. Бірінен соң бірі жалғасып жататын гастрольдер оның қараптан-қарап қызғанышын тудырып, ақыры ажырасып тынады. «Мен содан кейін қайта тұрмыс құрғым да келмеген, бірақ, шешемнің айтқанынан аса алмадым» деген екен Роза апамыз өзінің бір сұхбатында. Кейінгі күйеуіне барынша көмектесіп бағады. «Ол менің өнерімді бағалайтындай жан көрінген. Сөйтсем, ішкі ойы бөтен болып шықты. Докторлық диссертацияны менің арқамда қорғап алды. Сосын біртіндеп ішкілікке салынды, ажырасуға тура келді. Ақырында ол инфарктен қайтыс болды» дейді кейінгі қосағы жөнінде аса жылылықпен еске ала қоймаған апамыз.

Бірақ, тағдыр оған Тәжібай есімді тамаша перзент сыйлады. Келіні Марал енесінің өзін жақсы көргені соншалық, атымен атамай «Бозторғайым» деумен өмірден өткенін айтады. Қызығы мен қуанышы, сүйініші мен күйініші аралас ғұмырына үңілсеңіз оңы мен терісі, жақсысы мен жаманы алмағайып түсіп жататын әрбір пенде баласына тән өмір Роза Бағланованы да айналып өтпегенін байқайсыз. «Жақсының артынан сөз ереді» демекші, кезінде өзі туралы небір ақылға қонымсыз сөздердің айтылғанын апамыздың өзі де көзі тірісінде айтып кеткен екен. «Жастау кезімде әрбір өсек сөзді естіген сайын отырып алып, жылайтынмын. Кейін етім өліп кетті, құлағым үйренді. «Бағланова, ештеңені елеуші болма» деп жүре беретін болдым» депті ағынан жарылған сәттерінің бірінде. Бірақ, сыпсың сөздің, өсектің жаны сірі болып келетін сыңайлы. Бұл ол өмірден өткесін тіпті үдей түскендей. «Роза Бағланованы жерлеуге қаржы жетіспегендіктен, ұлы әншінің керуетін сатып жатыр екен, Роза Бағланованың қабірі біреудің алып қойған жерінен қазылыпты, сондықтан, оны қайтадан жерлейтін көрінеді» деген ыңғайдағы әңгімелер де аз айтылған жоқ. Шын мәнісінде, кезінде Роза Тәжібайқызының ескі керуетін сатып алғандар енді оның бағасын көтеру мақсатында әдейі әлгіндей хабарландыру беріп елді бір шулатса, Кеңсайдағы қабірі жөнінде «бұл жерді мен отбасылық қорымға айналдыратын едім» деп жар салған тағы біреудің жосықсыз сөзі «әнші мүрдесі қайтадан жерленеді» деген жел сөзге негіз болған. Жақындағы бір газетке берген сұхбатында Роза Тәжібайқызының «Бозторғайы», яғни, келіні Марал

«алдағы уақытта анамыздың мұражайын ашқалы отырмыз. Мұражай бұрынғы тұрған үйінен ашылатын болса, ол үйді босатып беруге, ал, жаңа жерден салынатын болса, оның қаржылық шығынын көтеруге толықтай әзірміз, бұған қаржымыз жетеді» депті. Осы сұхбатты оқығанда «Құдай Роза Бағлановаға адал перзент берген екен» деп қуанып та қалдық. Өйткені, кез келген атақтылардың перзенттері нақ осылайша адалдық таныта қоймайтындығын естіп те, көріп те жүрміз ғой.

Қазақ дейтін халықтың Сандуғашы іспетті болып, ұлтының жүрегінде мәңгілікке қалған Роза Бағланованы таныған үстіне тани түсу бүгінгі де ертеңгі ұрпаққа ауадай қажет. Өйткені, ол ұлт тарихының тұтас бір бөлшегі іспетті.

«Мысты өңір» газеті, 8 ақпан, 2012 жыл

ҚАНАТТЫ ҚЫЗЫ ҚАЗАҚТЫҢ

Қай заман, қай дәуірлерде болсын қазақтың қыздары ел шетіне жау тисе ерлермен бірге тізе қосып, атқа қонып, елді, жерді қорғауға аттанғаны тарихтан мәлім. Түбі Тұмар ханымнан бастау алатын батырлық пен ерліктің ерен үлгісін кешегі Ұлы Отан соғысы тұсында қазақ қыздары тағы бір мәрте дәлелдеп те шықты емес пе?

Шығыстың қос шынары атанған Әлия Молдағұлова мен Мәншүк Мәметова Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Кейінгі кезде зерттеушілер Ресей жерінде туып өскен Алтыншаш Нұрғожина есімді қазақ қызының да осындай жоғары атаққа ұсынылғаны туралы деректердің бар екенін айтуда. Қаһарман қыздарымыздың бірі Хиуаз ДОСПАНОВА болғаны белгілі. Қазақ қыздарының арасынан шыққан тұңғыш әскери ұшқыш болған оны сол соғыстың кезінде-ақ ерлігіне сүйсінгендер «Қазақтың қанатты қызы» деп атаған екен.

Ол Бөкей губерниясында, қазіргі Атырау облысында, балықшы отбасында өмірге келді. 1940 жылы Орал қаласындағы №1 мектепті алтын медальмен бітірді. Мектепті үздік тәмамдаған ол сол кезде қазақ арасына таңсық көрінетін ұшқыш мамандығын меңгеруді қалайды да, Мәскеу қаласындағы Жуковский атындағы әскери-әуе академиясына түспек болып талаптанады. Өйткені, кішкентайынан-ақ ұшқыш болуды армандап, жергілікті аэроклубтың белсенді мүшесі болған еді. Мектеп бітіргенде оған аттестатпен бірге аэроклубтың да куәлігі қоса тапсырылады. Ол оқуға түсіп кететініне сенімді болғанымен, бірақ, сынақтан сүрінеді. Өзі қалаған оқу орнына түсу бақыты бұйырмаса да Хиуазды Мәскеу медицина институты ешқандай емтихан тапсырмастан-ақ оқуға қабылдайды. Осында оқып жүргенде соғыс басталады.

Дегенмен, табиғатынан өжет жаратылған, талдырмаштай нәзік болса да қайсарлығы басым Хиуаз өзінің алдына «түбі ұшқыш боламын» деген талап қояды. Сол мақсаты оны ұшқыштар даярлайтын училищеге жетелеп әкеледі. Осында даярлықтан өткен ол әйгілі ұшқыш Марина Ракова басқарған 46-гвардиялық полктің құрамындағы түнгі бомбылаушы-ұшқыштар отрядына штурман болып қабылданады. Өңкей әйелдер мен қыздардан құралған бұл отрядтың шабуылдарынан әбден қандары бастарына шапшыған немістер жағы оларды «Земные ведьмы» деп атаған көрінеді. Хиуаз тек қазақтан ғана емес, барша Шығыс халықтары арасынан шыққан штурман-ұшқыш болған жалғыз қыз болса керек. Оның майдандағы ерліктері сол кездің өзінде естіген елге аңыздай болып тараған екен. Соғыс уақытында ол ұшақтан 14 мәрте құлаған. Дұрыстап айтқанда, соғыс жағдайы солай жасауға мәжбүр еткен. Бірде Хиуаз екі аяғынан бірдей ауыр жарақат алады. Сөйтсе, екі аяғы да сынып кетіпті. Ол үш ай бойы

госпитальда жатып, ем қабылдайды. Госпитальдан шыға салысымен майданға қайта сұранып, өзінің авиapolкіне оралады. Жалпы соғыс кезінде ол төрт мәрте ауыр жарақаттанған. Өжеттігі мен өрлігінің арқасында әрқашан майданға қайта барып, жаумен шайқасуды жалғастыра берген. 300-ден аса әуе шайқастарына қатысқан Хиуаз Доспанова Жеңісті Берлин қаласының түбінде аға лейтенант шенінде қарсы алып, Жеңіс салтанатын Мәскеудің Қызыл алаңында тамашалау бақытына ие болады.

Бір ғажабы, Хиуаз қазақтан шыққан тағы бір батыр қыз Мәншүк Мәметованы өте жақсы білген екен. Ол екеуі кезінде бір қалада, тіпті бір көшенің бойында бірге тұрыпты. Есімдері тарихта мәңгілікке орын алған қазақтың қос батыр қызының мінездерінде де өзара ұқсастық болғанға ұқсайды. Бұл олардың ерлігі, табандылығы, қайсарлығы, намысшылдығы болса керек. Кезінде қазақтың атақты ақыны Қалижан Бекхожиннің Мәншүк Мәметова туралы «Алматының медицина институтында оқып жүретін Мәншүкті талай көрдік. Кіп-кішкантай ғана қазақтың қызы болатын. Қос бұрымын арқасына өріп тастайтын. Бозбала кезімізғой, сол бұрымдарынан тартқылап ойнағанды ұнататын едік. Әкесі «халық жауы» болып, ұсталып кеткен кісі еді. Соны институттың кейбір басшылары, оқытушылары қит етсе болды, бетіне баса бергесін Мәншүк «бүйтіп елге көзтүрткі болып жүргенше, соғысқа барып өлгенім жақсы» деп, қояр да қоймай жүріп, майданға өзі сұранып кеткен еді» деп айтқан естелігін тыңдаған едік. Хиуаздың да соғыс басталысымен әскери ұшқыштар даярлайтын училищеге барып, кезінде қолы жете алмай қалған арманын іске асыруға кіріскені және Мәншүк Мәметованың өзі сұранып майданға аттануының арасында мінез ұқсастығы жоқ деуге бола ма? Екеуін де намыс оты камшылап тұрғаны айқын аңғарылмай ма? Негізі батырлар біртектес келетін сыңайлы. Майдандағы ерлігі үшін Х.Доспанова «Қызыл Жұлдыз», I -дәрежелі «Отан соғысы» ордендерімен және көптеген медальдармен марапатталды. Соғыстан II-топтағы мүгедек болып оралғанына қарамастан ол Мәскеу медицина институтындағы үзіліп қалған оқуын одан әрі жалғастыруды ойлайды. Бірақ, сол кездегі Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Мінайдар Салин деген кісі оған партиялық жұмысқа араласуды, сөйтіп, халық арасында әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарын жүргізуді ұсынады. Бұл ұсынысты құп көрген Хиуаздың кейінгі еңбек жолы партиялық – саяси жұмыстармен байланысты болады. Батыс Қазақстан обкомының нұсқаушысы болудан бастаған қызметі кейін комсомол жұмыстарында жалғасын табады. Хиуаз Доспанова Қазақстан ЛКСМ Орталық Комитетінің хатшысы қызметіне дейін жоғарылайды. 1951 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланады. Алматы қалалық партия комитетінің хатшысы болып жүргенде ол жасы 40-қа жетпей жатып, зейнеткерлікке шығуға мәжбүр болады. Неге? Соғыс кезіндегі ауыр жарақаттар бәрібір сыр бермей қоймайды, оның денсаулығы одан әрі жұмыс істей беруге мүмкіндік бермейді. Сөйтіп, 1959 жылы еңбек демалысына шығады. Бейбіт өмірде ұзақ жылдар еңбек ету мүмкіндігі болмаса да Хиуаз өзінің адал

еңбегімен соңына тамаша із қалдыра біледі. Оның майдан марапаттамаларына «Еңбек Қызыл Ту» ордені қосылады. Комсомол қызметінде, Алматы қалалық партия комитетінде жүрген кездерінде және республика Жоғарғы Кеңесінің депутаты ретінде Хиуаз Доспанова «Абай» операсы мен «Шоқан Уәлиханов» драмасын сахналауға, «Медеу» спорт кешенін салуға және көптеген тарихи маңызы бар еңселі ғимараттардың құрылысына ер азаматтармен иық тірестіре жүріп араласып, көптеген игі жұмыстардың ортасынан табыла біледі.

Оған тағдыр ұзақ ғұмыр сыйлады, ол 2008 жылғы 21 мамырда, 86 жасында өмірден озды. Мамыр айында дүние есігін ашқан қазақтың батыр қызы сол айда халқымен мәңгілікке қоштасты. Ол көзінің тірісінде елінің өзіне деген құрметін көріп кетті. Елбасының 2004 жылғы 7 желтоқсандағы Жарлығымен Хиуаз Доспановаға Қазақстанның Халық Қаһарманы атағы берілді.

Ұлтының ұлы перзенттерінің біріне айналған Хиуаз Доспановаға деген ел құрметі ол өмірден өткен соң да одан әрі жалғаса түсуде. Айталық, Алматы қаласындағы көшелердің бірі оның есімін иеленсе, Атырау қаласындағы Спорт Сарайы бұдан былай Хиуаз апаның есімімен аталатын болды.

Сол сияқты Атырауда даңқты ұшқыш Хиуаз Доспановаға ескерткіш орнатылды. Жақында ғана еліміздің «ЭЙР АСТАНА» әуе компаниясы өзінің нөмірі бірінші ұшағын Хиуаз Доспанованың есімімен атауды ұйғарғанын мәлімдеді. Бір кезде Хиуаз Доспанова еліміздің аспанының ашықтығы үшін әуе шайқастарында атой салса, енді «Хиуаз Доспанова» бейбіт аспан астында әлемнің кез келген бұрышында ұшу сапарына шығатын болады.

«Ерлік өлмейді, ер есімі өшпейді» деген халық даналығы осы болса керек.

«Мысты өңір» газеті, 11 мамыр, 2012 жыл

КІШІЛІГІ КЕРЕМЕТ КӘКЕҢ

Ол әлемдік демей-ақ қояйын, бірақ, күллі қазаққа танымал тұлға еді. Ақын. Композитор. Мемлекет және қоғам қайраткері. Атын атамай-ақ, «Қазақтың Жезкиігі» десең болды, өзін қазақ санайтын кісі «Е, ол Кәкең ғой» деп басын бір көтеріп қалары хақ. Ол – Кәкімбек аға САЛЫҚОВ. Әдетте, «ұлы тұлғалар қарапайым, кішіпейіл келеді» деп жатады. Шынында да, солай. Бұған Кәкімбек ағамыздың көрсеткен кішілігі дәлел. Мұны көзіммен көріп, басымнан өткергесін айтып отырмын.

Сұлу Көкшеге кіндік қаны тамған Кәкеңнің ат жалын тартып азамат болған, елге, халыққа бар қырымен танылған жері – Жезқазған-Ұлытау өңірі. Мәскеудің Түстіметаллдар институтын тәмамдаған соң 1955 жылы еңбек жолын Жезқазған шахталарының бірінде кен шебері болудан бастаған Кәкімбек Салықов 1975 жылы Жезқазған облыстық партия комитетінің екінші хатшысы болып жүрген кезінде СОКП Орталық Комитетінің инспекторы болып қайтадан Мәскеуге аттанды. Мәскеуден Жезқазғанға келді, Жезқазғаннан Мәскеуге кетті. Қатардағы жас маман болып келіп, партияның тұлғалы қызметкерлерінің біріне айналды. Яғни, ол Жезқазғанда мемлекет және қоғам қайраткері ретінде қалыптасты. Бір ғажабы, қандай қызметте жүрсе де Кәкімбек Салықов қолынан қаламын тастамады, өзінің өнер әлемінің перзенті екендігін ұмытпады. Сондықтан да, халық оны ең алдымен ақын, композитор ретінде білді. К.Салықов есімді қазақтың партия қызметкері бар екенін көп қазақ ол Қарақалпақ обкомының бірінші хатшысы болып сайланған кезде ғана білді.

Қаныш Сәтбаев Баянауылдың тумасы болса да «Жезқазған» деп өмірден өтті. Кәкең де солай. Ол да ешқашан Жезқазғаннан байланысын үзген жоқ. Мүмкіндігінше, Жезқазған жеріндегі іс-шаралардың белортасынан табылатын. Бірақ...

Кәкімбек Салықовтың 80 жылдық мерейтойы Жезқазған жерінде атап өтіле қоймады. Бұған себеп, ағамыздың сол кезде денсаулығы сыр берді ме, әйтеуір, Жезқазған жағына жолы түспеді. Есесіне, көптомдық шығармалары Жезқазған әкімдігі арқылы елге таратылып жатты. Ал, Сәтбаев қаласында ақынның 80 жылдығына байланысты әдеби кеш өтетін болды. Сол кешті өткізу «Шындық» қоғамдық бірлестігінің төрағасы ретінде маған жүктелген еді. Біз Сәтбаев қалалық әкімдігі арқылы Кәкеңе жеделхат жолдап, кешке шақырдық. Бірақ, ол кісі денсаулығы мұрсат бермейтінін жеткізіп, рахметін айтып, ризашылығын білдірді.

Кеш қаладағы №16 мектептің мәжіліс залында өтті. Обалы нешік, кешке үлкендер де, жастар да көп жиналды. Кәкімбек ағаның өзі келмесе де, ұлы Ерлан пен келіні Ракета Мұзарқызы келіп қатысты. Олар сол кезде Жезқазған қаласында тұратын еді.

Әрине, кеш болғасын белгілі ғой, ақынның өлеңдерін оқушылар мәнерлеп оқыды. Міндетті түрде «Жезкіік» әні орындалды. Бұл ән атақты әнші Ғалым Мұхамедин ағамыздың орындауында тіпті құлпырып кетті. Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы Зейнеп Әбілбекова апамыз Мәскеуге, партияның кезекті съезіне барғандағы Кәкімбек ағасының Жезқазғандық делегацияға көрсеткен айрықша құрметін әңгімелейді. Ақындар ақынға арнау жырларын оқыды. Ерлан мен Ракета әкелерінің кітаптарын оқушыларға тарту етті. Қала әкімінің сол кездегі орынбасары Марал Сағнайқызы Мәдиева ақын ағаға деген жүрекжарды лебізіне қоса, естелік сыйлығын жеткізуді Ерлан мен Ракетаға табыстады.

Қайсыбірі жөпелдемеде еске түсе қояды дейсіз, әйтеуір, шын мәнінде бір тамаша кеш өткен еді. Бұл менің өзімнің берген бағам емес. Кеш соңынан Ракета Мұзарқызы «Күшті ұйымдастырылған екен, әттең, әкеміз өзі қатысқанда, тіпті, керемет болатын еді. Денсаулығы мұрша бермей қалды ғой» деп, ризашылығы мен өкінішін қатар жеткізген еді.

Кешті бейнетаспаға түсіру әрине, күнібұрын ойластырылды. Бейнетаспаға түсіруші жігітке «Кеш қанша уақытқа созылса да, соны ықшамдап 80 минутқа сыйдырасың. 80 жылдыққа бұл да өзінше бір ерекше сыйлық болсын» деп тапсырып қойған едім. Неге 80 минут? Кезінде Кеңестер Одағын 30 жыл билеген И. В. Сталин 70 жасқа толғанда Қытайдың сол тұстағы басшысы Мао Цзе Дун бір түйір күрішке 70 сөзден тұратын тілексөз жазып, сыйлаған екен. Соны өрнектеп жазып шыққан қытайдың шебері болу әрине, қолдан келмесе де, 80 жылдыққа арналған кешті 80 минутқа сыйдыру бейнеоператорға салмақ түсіре қоймайтын еді. Сол бейнетаспаны астанаға, Кәкімбек көкемізге беріп жібердік.

Содан арада біршама уақыт өтті. «Мысты өңір» газетінде жұмыс істейтін кезім. Бір шаруалармен сыртта жүріп қалып, басшымыз Амандық Рахұлының кабинетіне кірсем, Кәкімбек аға отыр екен.

– Міне, Сіз іздеген Абдоллаңыздың өзі келді – деп Аужекен мені ағаға таныстырды. Кәкеңнің ғаламатын қараңыз, менімен орнынан тұрып амандасты ғой... Сөйтсем, Жезқазғанға жолы түссе осындағы редакцияларға соқпай кетпейтін ағамыз бұл жолы «Мысты өңірге» арнайы мені іздеп келіпті.

– Сәтбаев қаласында кештің өтетінін естіген соң, біршама алаңдадым. Неге? Мені білетін, кеше жұмыстас, қызметтес болған адамдардың көпшілігі өмірден өтіп кетті. Білетін кісілер болмаған соң кеш қалай өтер екен деп алаң көңілім өзің жіберген бейнетаспаны балалар әкеліп көрсеткенде ғана барып басылды. Сондай риза болдым. Сол кештің төрінде өзім отырсам да одан артық бола қоймас еді. Жезқазған жакқа жолым түссе, сол кешке мұрындық болған азаматтың қолын қысып, рахметімді айтсам деп ойлайтынмын, соның сәті

міне, енді түсіп отыр. Рахмет, айналайын! – деген Кәкімбек ағаның алғаусыз ақ көңілін көріп, іштей масаттанып қалдым. Енді ше? «Қазақтың Жезкиігі» атанған адамның өзі үлкен басымен келіп рахмет, алғысын жаудырып жатса, неге марқаймайсың?! Былай қарасаң, жәй ғана әдеби кеш қой. Соған мән беріп, көңілінің ризашылығын жеткізу үшін арнайы іздеп келуі «Ұлық болсаң кішік бол» дейтін бабалар ұлағатының нақты айғағы емес пе? Соны көрдік, сезіндік. Өмірдің бұл да бір ерен бақытты сәттерінің бірі шығар...

Қызықтың көкесі ертесіне болды. Редакция маңындағы «Көктөбеге» түскі ас ішуге барғанбыз. Қасымда ардагер журналистердің бірі бар болатын. Бір ғажабы, адам аяғы басылған сәтте, біз де орнымыздан тұрып, есікке беттей бастағанда кафеге Кәкең кіріп келсін?! Кім ойлаған мұндайды? Амандасып, қол алысып жатырмыз.

– Кездесіп қалғанымыз оңды болды. Кеше Сәтбаевқа асығып кетіп қалып едің. Міне, сәті енді түсті. Жүріңдер, отырайық, бірге шай ішейік – деген Кәкең біздің «жаңа ғана тамақтанып болдық» дегенімізге қарамастан қайтадан дастарханға отырғызды. «Осындағы кейбір жігіттермен бас қосатын әдетіміз бар еді, олардың бүгін қолдары бос болмай қалды. Біз баратын жер де жабық екен. Құдай сендермен жолықтырайын деп тұрған ғой» деген ағамызбен бір сағаттай дәмдес болып, әңгіме шергістік. Көңіліміздегі кейбір сұрақтардың жауабын алғандай да болдық.

Кәкімбек аға Жезқазғанға соңғы рет 2013 жылдың қарашасында келді. «Жәлелдің 80 жылдығына келіп едім, сол баяғы үйреніп қалған әдетпен сендерге бас сұғып кеткелі келдім» деді. Әрине, сол сәтте арада апта өтер-өтпесте ағамыздан айрылып қаламыз деп ешкім де ойлаған жоқ. «Мысты өңірдің» бас редакторының кабинетінде Амандық аға екеуіміз Кәкеңді ортаға алып суретке түстік. Бұл сурет – меніңше Кәкімбек Салықовтың Жезқазған жеріндегі ең соңғы суреті.

*«Мұнаралы қарасам шахталарға,
Жонда жүрген ұқсайды ат-құнанға.
Әнебіреу алыбын атан дерсің,
Кіріп кеткен өркеші ақ тұманға.*

*Мыс заводы көз алмай мұржесінен,
Кешкі самал лебімен бірлесіп ем.
Күн ұласқан сияқты жарқырады,
Мыс төгілсе конвертор шұңгесінен.*

*Жезкиіктер ойнап жүр шың басында,
Уақыт тап бәрімен сырласуға.
Ей, немерем! Өзің біл өндіруді –
Біз ашқан кен жетеді мың ғасырға!»*

деп жазыпты ағамыз өзінің Жезқазғанға арнаған көп жырларының бірінде. Мұнда ақынның Жезқазғанның бүгініне ғана емес ертеңіне деген зор сенімі тұнып тұр. Осы өлеңінен оның өзінің Жезқазғанымен бірге жасай беретініне де сеніп өткені байқалады.

Биыл Кәкімбек Салықовтың туғанына – 90 жыл. Кеншілер қаласында ақын есімін мәңгі есте қалдыру мақсатында түрлі ұсыныстар бар екендігін білемін. Бәрі сәтімен бола жататындығына күмәнім жоқ. Өйткені, халқына жырын арнап, әнін сыйлаған, еліне маңдай терін төгіп, еңбегін арнаған, кісімшілдігімен емес кішілігімен жұртының жүрегінде қалған тұлғаның есімін тот баспайтыны мен айтпасам да анық қой.

«Saryarka», 29 шілде, 2022 жыл

АЛҒАШҚЫ ӘНҰРАН АВТОРЫ

Ұлт тарихына, оның рухани дамуына өлшеусіз үлес қосқан тұлғалардың алдыңғы қатарында композитор Мұқан ТӨЛЕБАЕВТЫҢ есімі тұратындығы даусыз ақиқат. Оны бейнелеп айтқанда, «Қазақ романсының атасы» деп те атайды. Қазақтың алғашқы опералық шығармасы «Біржан – Сара» операсын жазып, сол арқылы ұлтымызды әлемдік мәдени әлемге жарқ еткізіп, таныта білген де Мұқаң болатын.

Оның азан шақырып қойған есімі Мұхамедсәлім көрінеді, кейін еркелетіп Мұқан атап кетіпті. Қазақ тарихында осындай әу баста қойылған есімдері көлеңкеде қалып, кейінгі есімдерімен танымал болған тұлғалар көп. Бұған ұлы Абайды, Шоқан мен Қанышты, Сәкенді айтсақ та жеткілікті болар. Бір ғажабы, осындай жандар неліктен аса талантты болып келеді екен? Жә, бұл бөлек өңгіменін арқауы.

Мұқанға өнер қайдан, кімнен жұғысты болды екен? Бұл туралы сөз қозғағанда, естелік айтатын ескікөздердің сөздеріне сүйенбеу әрине, мүмкін емес. Ал, олардың айтуынша, анасы Тәжібала Ақшалқызы суырыпсалма ақын әрі әнші болған. Әкесі Төлебай Үйсінбайұлы қарапайым ұсталық қасиеті бар өте еңбеккор, біртоға кісі екен. Бес жасында бала Мұқанды нағашы ағасы, айтыскер ақын, домбырашы болған Апырбай Әуелбайұлы деген кісі өнерге баули бастайды. Мұқан домбырамен қатар сыбызғы тартуды да үйреніп алып, ұзақты күн бойына ауыл іргесіндегі көлдің жанына барып, сыбызғысын тартып жүретін болса керек. Сол үшін де халық әлгі көлді Сыбызғыкөл атап кетіпті. Осылайша, кішкене кезінің өзінде айналасына өзінің атын шығарып, танымал болған Мұқан Төлебаев кейін әлемге қазақ музыка өнерінің ұлылығын паш етіп кетті. Ол қазақтың аса көрнекті композиторына, қоғам қайраткеріне айналып, 1949 жылы КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, ал, 1959 жылы КСРО халық артисі атанды. Таланты жас кезінен байқалған М.Төлебаев 1933 жылы Алматы педагогикалық училищесіне оқуға түсіп, сонда жүргенде аудандық «Жұмысшы жастар» театрын ұйымдастырған. Ал, 1934 жылы Алматыда өткен халық өнерпаздарының Бүкілқазақстандық 1-слетіне қатысып, әнші ретінде көзге түскен ол 1936 жылы Мәскеу консерваториясы жанынан ашылған Қазақ студиясына оқуға түседі. Кәсіби музыкалық білім алған соң 1942-1944 жылдары Қазақтың халық аспаптар оркестрінің дирижері қызметін атқарады да, кейін музыкалық білімін Мәскеудегі консерваторияда одан әрі жетілдіреді. Әрине, табиғи талантқа музыкалық білім қосылғаннан кейін Мұқаңның шығармалары әлемдік деңгейге көтерілгендігіне бір жағы танданудың да қажеті жоқ шығар?!

Өкінішке орай, оның кейбір шығармалары халыққа жетпеген күйі қалып та қойған болуы әбден мүмкін. Бұған композитордың ұлы Айдар Төлебаевтың мына бір естелігі дәлел болғандай.»Мен жас кезімде Тәжібала апамның қолында, ауылда тәрбиелендім. Әкем қайтыс боларының алдында «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» шығармасын «Біржан – Сара» операсынан да көркем екенін айтқан еді. Бірақ, 4 актілі операның жартысы ғана бар. Мүмкіндік болса «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» операсының ноталарын жастарға тапсырып, мәресіне жетсе арманымыздың бірі орындалар еді-ау!». Қазақтың арманда кеткен ғашықтарын опера тілімен сөйлете білген дара дарын иесінің «Қозы Көрпеш – Баян сұлуы» неліктен жартылай ғана сақталып қалды екен ә? Өкінішті-ақ, әрине. Бәлкім, уақыт өте толық нұсқасы да табылып қалар. Солай боларына сенейік, соған үміттенейік. Композитордың «Қозы Көрпеш-Баян сұлуға» бар талантын төге жазғаны аяулы жары Дариға Төлебаеваның естелігінен де байқалып қалады. Олар 1952 жылы алғаш рет кездеседі. Бұл кезде Мұқанның қырықты алқымдап қалған кезі. Бірақ, екеуі түсіністік табады да, көп ұзамай бас қосады.

«Менің ендігі басты жұмысым – «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» операсы болады. Бұл опера «Біржан – Сарадан» да жақсы болады, алтын ноталармен жазылады» деген екен сонда Мұқан жары Дариғаға жазбаққа ниет еткен операсы жөнінде. Мүмкін ол бұл операны өзінің жасы келіп қалғанда жолықтырған махаббатына арнағысы келген де шығар?

Дегенмен, оның белгілі шығармаларының өзі-ақ Мұқан Төлебаевтың, ол арқылы күллі қазақтың даңқын әлемге жайды. Егер бұлай болмаса, биылғы жыл түркі әлемінде Мұқан Төлебаев жылы болып жариялана қоймас еді ғой.

М.Төлебаев еліміздің алғашқы Өнұранының авторы екендігін де мақтанышпен айтуға тиіспіз. 1936 жылы Қазақ Советтік Социалистік Республикасы құрылғанда, оның Өнұранының музыкасын Мұқан Төлебаев, Евгений Брусиловский, Латиф Хамиди жазған деп келген едік. Сол сияқты, Өнұранның сөзінің авторлары ретінде Қайым Мұхамедханов, Әбділда Тәжібаев, Ғабит Мүсіреповтердің есімдері аталатын. Бірақ, мұның бәрі кезіндегі кеңестік саясаттың «ұжымшылдықты» және «халықтар достығын пәш етуді» дәріптеу мақсатында қолдан жасалған авторлық екендігі дәлелденді. Өнұран сөзін Қайым Мұхамедханов, ал, музыкасын Мұқан Төлебаев қана жазған екен. Бір ғажабы, еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекеттік рәміздерімізге байқау жарияланғанда да Өнұранның музыкасынан үміт еткендердің ішінен ешқайсы Мұқан жазған музыкадан асып кете алмаған еді. Сөйтіп, кеңестік Қазақстанның да, Тәуелсіз Қазақстанның да алғашқы Өнұранының музыкасын жазған Мұқан Төлебаев болды. Бұл ешқашан өзгермейтін, мәңгілікке кететін тарих.

«Мысты өңір» газеті, 19 шілде, 2013 жыл

«ПАТШАНЫ БІЛМЕЙТІН НЕҒЫЛҒАН ПАҚЫРСЫҢ?..»

Қазір Шәмші ҚАЛДАЯҚОВ ағамыз туралы әртүрлі естеліктер айтылады, жазбаларды көзіміз шалады. Мұның бәрі әрине, дұрыс. Кейде бір сөздің екіншісімен сәйкеспей жататын тұстары да жоқ емес. Сондықтан, шама жеткенше, әрбір сөзге мән бере қарағанымыз жөн-ау...

Мысалы, Шәкенді Димекеңнің, Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қабылдауы әр жерде әртүрлі айтылады.

Осы жуырда ғана «Қазақстан» телеарнасынан «Жарқын жүздесу» деген хабардың жүргізушісі Ләйла Сұлтанқызының аузымен «1969 жылы Дінмұхамед атамыз Францияға барғанда ол кісіден атақты Шарл де Голь «Сіздің еліңізде Шәмші Қалдаяқов деген керемет композитор бар ғой» деп сұрапты, содан соң елге оралғасын Димекең Шәмшіні іздестірген екен» деп айтылды. Енді осы сөз қаншалықты рас? Соған тоқталайық. Біріншіден, Димекең Шарл де Гольмен француз елінде емес, қазақтың жерінде, 1966 жылғы 24 маусымда, Байқоңыр ғарыш айлағында кездескен. Францияның зымыраны ұшырылуына байланысты келген Франция Президентін Байқоңырда Қазақстанның сол кездегі басшысы Д.А.Қонаев қарсы алған. Екіншіден, олар екеуара әңгімесінде Шәмшіні еске ала қойды дегеннің қисыны жоқ. Егер солай болса Димекең өзінің естелік кітаптарында жазған болар еді ғой. Ал, Димекеңнің өзі Шәмші туралы не дейді?

«...1973 жылы қарашаның 26-сында партия-үкімет делегациясының құрамында Дели қайдасың деп тартып отырдық.

Дели! 1947 жылы тамыздың 15-інде үш түсті ұлттық туды қызыл Фордқа қадаған, сөйтіп, он жеті жыл бойы тәуелсіз Үнді елінің көшін бастаған Нерудің сүйікті қаласы, Үндінің астанасы. Халқының бақыты үшін тер төккен сондай күрескер жанның сүйікті қызы Индира Ганди үнді халқына тән ашық-жарқын көңілмен, сән-салтанатымен, ән-жырымен қарсы алды. Ән-би галереясынан Шәмші Қалдаяқовтың «Бақыт құшағында» деп аталатын әнін естігенімде көзіме еріксіз жас үйірілді. Аэропортқа жиналған елде есеп жоқ. Құшақтары гүлге толған сан мыңдаған үндер толқындай тербетіліп, қазақ әнін қалықтама салғанда менің көзіме олар түгел қазақ болып кеткендей көрінді. Мен үшін бұдан асқан сый, бұдан асқан қуаныш жоқ еді. Дәл осындай рухани ләззатты бұрын-соңды сезінген емен. Рас, Кеңес Одағының атынан он жеті рет шет жұртқа ұлы державаның аманатын арқалап барып қайтыппын. Жүзден астам ұлт пен ұлыстың атынан барып, қазақ деген халықтың кім екенін, қандай ел екенін танытып қайтатыным мені асқақ сезімге бөлейтін. Одан асқан абырой, одан асқан бақыт болмайтын. Қазақ болып туғаным үшін де тәубе дейтін сәттер аз емес еді. Бұл жолы қазақ әні Үндістан аспанында шырқалған тұста үш рет:

«Тәубе! Тәубе! Тәубе!» дедім. Үш рет сол иығымнан түкірдім. Осы сапардан оралысымен Шәмшіні іздестіре бастадым. Ол өз алдына бір әңгіме».

Міне, Димекеннің өзі осылай жазып отыр. Егер 1969 жылы Шарл де Гольмен кездесуден кейін Шәмшіні іздестіре бастаса, солай деп жазбас па еді?! Кейде бір нәрсені шала-пұла естіп аламыз да, соны көпшілікке жеткізгенше асығып тұратынымыз бар. Бұл көбіне – көп абыройсыздыққа ұрындырып жатады.

Ғаламтордан Нұрлы-Хан Жұмахан есімді бауырымыздың «Шәмшінің біз білмеген бір сыры...» атты дүниесінде де сәйкессіздіктер, түсініксіз тұстар баршылық. Ол өз мақаласында Шәкемен 1991 жылдың тамызында кездесіп, әңгіме барысында Димекенмен кездесуі туралы сұрағанын, соған орай Шәмшінің өзінің аузынан естіген әңгімесін естелік ретінде жазыпты. Ендеше, неге біз әлдебір сәйкессіздік, түсініксіз тұстар туралы айтып отырмыз? Сөз түсінікті болу үшін Жұма-Хан бауырымыздың мақаласынан үзінді келтірейік.

« – Шәке, 1960 жылдардың ішінде Қазақстан басшысы Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев сізді қабылдауға шақырып алып, біраз әңгіме айтып, тәрбиеге салып жіберіпті деген сөз естіп едік. Сол жайында айтып берсеңіз қалай болады? – дедім. Шәмші аға оған былай деп жауап берді: – Осы сұрақ әр кез алдымнан шыға береді, енді бәрің де мұқият тыңдап алыңдар, менің осы айтқанымды кейінгі ұрпақтарға жеткізіп жүресіңдер – деп бәрімізді көзбен шолып шықты» деп келеді де, автор одан әрі Шәмші Қалдаяқовтан естігенін негізге ала отырып: «Содан 1966 жылдары Д.А.Қонаев Индияға ресми сапарға барғанда Қазақстан басшысына Үнді елінің адамдары қазақтың ән-күйлерін тыңдап жүріп, Шәмшінің «Менің Қазақстаным» деген әнін радиодан айтқызыпты. Әнді тыңдап отырған Қонаев «Япырмай, мына ән бір керемет екен ғой, мұны кім шығарған екен» деп таңданыс білдіреді де, қасындағы көмекшісі Бекежановқа анықтауды тапсырады. Бекежанов бұл ән туралы да, сазгер туралы да біледі екен: – Димаш Ахметұлы, бұл ән Шәмші Қалдаяқовтың «Менің Қазақстаным» деген әні ғой – дейді. – Олай болса, елге барған соң сол сазгерді маған ертіп келерсің – деп тапсырма береді» деп жазады.

Димекеннің өзі Үндістанға «1973 жылы 26 қарашада» барғанын ай-күніне шейін нақтылап жазып отыр. Ал, мына жерде 1966 жыл делінеді. Димекен «Ән-би галереясынан Шәмші Қалдаяқовтың «Бақыт құшағында» деп аталатын әнін естігенімде көзіме еріксіз жас үйірілді» деп жазады, ал, мұнда «Менің Қазақстаным» әнін радиодан айтқызыпты» дейді. Шәмшінің «Менің Қазақстаным» әні Үндістан радиосынан берілді, содан соң тыңдапты» деген қисынға келе ме? Әлде Димекен Қазақстанда жүргенде радио тыңдамайды ма екен? Кімге сенгеніміз дұрыс? Димекенге, әрине.

Ш.Қалдаяқовты Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауы қалай болғаны жөнінде біздің де естіген әңгіmemіз бар. Бірақ, бұл әңгімені Жұма-Хан бауырымыз секілді Шәкеңнің өз аузынан естідім деп айта алмаймыз. Осыдан екі-үш жыл бұрын дүниеден өткен Сапархан Исахов есімді азамат болды. Ол 90-жылдардың орта тұсындағы қиыншылықтар кезінде Сәтбаев қаласына көшіп келген Оңтүстік Қазақстан өңірінің тумасы еді. Мамандығы – мал дәрігері болатын. Бірде сөзден сөз шығып кетіп, әңгіме ауаны Димекенге ауысқан сәтте сөзге араласқан Сапекен

«Ол кісінің соншама биік қызметте жүріп, өте қарапайым болғанын Шәмші Қалдаяқовтан естіп едім» деп қалды. Содан сол әңгімені біз де тыңдауға ұмтылдық.

– Біздің ауылда Шәмшінің Раушан есімді қарындасы тұрды. Сол қарындасы 9 қыздан кейін ұл туып, үлкен той жасады. Тойға әрине, Шәмші ағамыз да келді – деп бастаған еді Сапекеңнің әңгімесін.

«Совхоздың директоры барлық мамандарды жинап алып, «Ауылға Шәкең келіп жатыр ғой, ол кісіні осында кеңсеге шақырып алайық та, жиенінің көрімдігін осы жерде берейік. Анау-мынау сұрақтарың болса, сөзге тартып, әңгімелесуге де дұрыс қой» дегесін, ведомоська қол қойып бердік. 10 мың сом жиналған екен. Шәкеңмен хабарласқанда, «Сендерге кедергім тимесін, жұмыс аяғына таман барайын» депті. Айтылған уақытта кеңседе, директордың кабинетінде күтіп отырдық. Шәкең келгенде бәріміз жапатармағай орнымыздан тұрып, алдынан шығып сәлемдестік. Осы арада директор бір қателік жіберді. Ол орындығынан бері шықпаған қалпы, үстелдің аржағында тұрып қолын созып, амандасты. Мен ішімнен «мұнысы дұрыс болмады-ау» деп ойладым.

Шәкең директордың алдындағы ұзынша үстелдің жанындағы орындыққа отырды да, қалтасынан «Астра» темекісін алып шықты. Жігіттердің бірі лып етіп, күлсалғыш ұсынды. Шәкең темекісін тұтатып, бір-екі рет тартты да, ақырына шейін шекпей сөндіріп тастады. Сосын бәрімізді көзбен бір шолып өтті де, «Жігіттер, қалайсындар?» деп, сұраулы жүзбен қарады. Біз болсақ, «жақсы, жақсы» деп жатырмыз.

«Егер жағдайларың жақсы болса, үйге, келіндерге асығып отырмаған шығарсындар, мен сендерге бір әңгіме айтып берейін» деп Шәкең сөзін бастады. Бәріміз «не әңгіме екен?» деп тына қалдық.

«Мені Қонаевтың өзі іздеттіріп, қабылдағанын естіп пе едіңдер? Міне, сол туралы айтқым келеді» деген соң, біздің қызығушылығымыз тіпті арта түсті» деген Сапекеңнің әңгімесін тыңдауға біз де қызықтық. Сонда ол кісі Шәкеңнің әңгімесін бізге былайша жеткізген еді.

«Ол кезде Алматының Тастақ деп аталатын шағын ауданында пәтер жалдап тұратынмын. Нақтылы жұмыс болмағасын, қол бос. Қолың бос болғасын досың да көп. Таңертең сыраханаға жакқа барсаң болды, небір ығай мен сығайларды жолықтырасың, солардың құрметіне бөленесің. Кештетіп пәтерге келіп құлайсың. Сондай күндердің бірінде таң атар-атпастан есікті біреу сокқылап әкетіп барады екен, соның тарсылынан оянып кеттім. «Бұл кім екен?» деп барып есік ашсам, Нұрғиса ағам Тілендиев екен. Мені көре сала Құдаймен кездескендей «Таптым ба, жоқ па? Бұл сен бе, басқа ма?» деп құшақтап әкетіп барады. «Нұреке, не болды соншама?» дедім ештеңеге түсінбей тұрғандықтан. «Ойбай-ау, сені іздегелі аптадан асты ғой. Сені патша іздеп жатқан көрінеді. Маған ертіп әкелсін» депті» деген Нұрекеңнің сөзінен ештеңе түсінер емеспін. «Патшасы несі? Қайдағы патша?» дегенім сол еді, Нұрекең «Патшаны білмейтін неғылған пақырсың? Қонаев! Димаш Ахметович! Сол кісі сені қабылдауға шақырып жатыр. Давай, менің соңымнан ер» деген Нұрғиса ағам өктем сөйлей бастады.

«Е, солай демейсіз бе? Патшаға барғасын дұрыстап бару керек қой. Ал, менің жағдайым жоқ... Осы тұрғанда басым сынып барады. Алдымен соны жазып алған

дұрыс-ау...» деп едім, Нүрекең сөзімді жақтырмаса да, «Не айтып тұрсың? Қайдағы бас жазу» демеді. Шамасы, мені аяп кеткен болса керек. «Таң атпай басынды қайдан жазайын? Дүкен болса сағат он бір болмай ашпайды» деп сәл тұрды да, «Кеттік «Қазақконцертке». Солардан бірдеңе табармыз. Сосын үйге барып, қырынып, сыланып аласың ғой» деді де, маған «жүр» деді. Көшеге шықтық та, такси ұстап, «Қазақконцертке» жетіп бардық. Ондағылар жұмысқа енді келіп жатыр екен. Олардың басқалардан өзіндік «ерекшеліктері», арақ-шарапты дүкендерден іздеп жүрмейді екен, таңертең жұмысқа өздерімен бірге ала келеді екен. Нүрекең мені Димекеңнің шақырып жатқанын айтқан соң, жігіттер «жол болсынды» жаудырды. Таңертең отырғаннан түскі үзілістің кезінде бір – ақ тұрдық. Сосын Нүрекең «Үйге жүр, бүгін бара алмаймыз. Бірақ, сені тағы іздеп жүретін жайым жоқ. Бүгін біздің үйде қонасың, сосын ертең Димекеңге кіреміз» деді де, мені үйіне ертіп апарды. Барсақ жеңгеміз «Қайда жүрсіз? Қайта-қайта ЦК-дан збандап жатыр» деп, бетімізге аңтарыла қарады. «Жарайды, қазір» деген Нүрекең телефонды алып тере бастады. «Таба алмай жатырмын ғой. Білемін, қатты ұят болды Димаш Ахметовичтен. Бірақ, бүгін нақты адресін білдім, Құдай қаласа, қазір барамын сол адреске. Сосын түнімен қарауылдасам да оны тауып, ұстап, ертең алып барамын. Сеніңіздер» деп жатты. Мен ағамды өтірік айтуға мәжбүр еткенім үшін қатты ұялдым. Содан не керек, сол күні мені ваннаға шомылдырып, мұнтаздай киіндірді. Ертесіне тап-таза қалпымызда Нұрғиса ағам екеуміз ЦК-ға бардық.

Көмекшілерінің бірі ішке кіріп шықты да, бізге «кіріңіздер» деп ишарат жасады. Дәу емен есікті әзер ашып ішке кірсек, Димаш Ахметович сіздерге – өтірік, маған – шын, есіктің дәл алдында бізді күтіп тұр екен. «О, қазақ өнерінің қырандары, қош келдіңдер! « деп, екеумізбен де қос қолдап амандасты. Сосын «Кәні, төрге өтіңіздер!» деп, екеумізге орындық ұсынды да, біз отырған соң ғана өзі орнына барып отырды. Не деген парасаттылық!

Әрине, ол кісілер бұрыннан таныс адамдар ғой. Ә дегеннен-ақ әңгімелері жарасып сала берді. Сөз – әдебиет, өнер хақында. Мен олардың ғұмыры атын естімеген Сыпыра жырау, Доспамбет жырау және т.б. туралы екеуара ой жарыстыра әңгіме өрбіткендеріне таң тамаша қалып отырдым. Сөйтіп, отырғанымда Димекең маған қарап бұрылды да: – Шәмші қарағым, кітабың шығып па еді? – деген сауал тастады. Мен кітабымның шықпағанын айтып едім, «Ендеше, әндеріңнің ноталарын жинастырып, дайындай бер. Биыл кітабың шығады» деді де, Нүрекеңмен әңгімесін жалғастыра түсті.

Үлкен кісінің аузынан әлгіндей сөз есту, қамқор көңілін сезіну әрине, адамның жанын нұрға бөлейді. Көңілім өсіп, марқайып қалдым. Ал, Димекең мен Нүрекеңнің менде тіпті де шаруасы жоқ секілді. Енді олар кеңес дәуіріне ауысты. Мұхтар, Сәбиттер, және т.б. туралы айтып, бірінің сөзін бірі толықтырып отырды. «Е, мұнда Шәмші бар екен ғой, әңгіме айтамыз деп, ұмытып қалыппыз ғой» дегендей бір кезде Димекең «Шәмшіжан, қайда тұрып жатырсың?» деді. «Тастақта, пәтер жалдап тұрамын» деп жауап беріп едім, алдындағы көп телефонның бірінің тұтқасын көтерді де, «Саттар, өткендегі үй қашан берілгелі жатыр?» деп сұрады. Саттар – ЦК-ның хатшысы Саттар Имашев екенін түсіне қойдым. «Жақсы, дұрыс екен, сол үйден 4 бөл-

мелі пәтердің бірін Шәмшіге деп жазып қой» деді. Шамасы Имашев «Ол кім еді?» дегендей сұраса керек, «Ия, сол Шәмші. Қазақ вальсінің королі Қалдаяқов Шәмшіден басқа Шәмшіміз бар ма?» деп қарсы сұрақ қойды. Хатшы маған 4 бөлмелі пәтерді көпсінген секілді, «Оқасы жоқ, көп болса бір бөлмесіне пианиносын қояды ғой» деді де, осымен сөз бітті дегендей, тұтқаны орнына қойды. Сосын маған қарап «Сәтін салса пәтер мәселесі шешілді» деді. Мұндай қуанбаспын. Ал, ол кісі Нұрекеңмен әңгімесін үзілген тұсынан қайта жалғады.

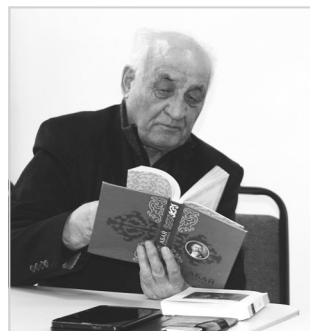
Олар әңгімелесіп отырғанда, менің есіме әкемнің айтқан бір сөзі түсе кетпесі бар ма? Жарықтық әкем, «Балам, егер патшаға өзің сұранып барып, кіретін болсаң, ол әрі кеткенде жалғыз ғана тілегіңді орындайды. Ал, егер өзі шақырса кем дегенде үш мәселені ойлап шақырады, саған деген үш айтатыны болады» деуші еді. «Димаш Ахметович екі мәселемді біліп отыр екен, кітабымды шығаратын, пәтер беретін болды. Яғни, менің екі мәселем шешілді. Енді үшіншісі қандай мәселе екен?» деп, соның ұштығына жете алмай, өзімше ой қуып отырғанда, кездесудің аяқталғаны байқалды. Нұрекең екеуміз кетуге ыңғайлана бастадық. Мен ішімнен «патша үшке жеткізбеді, бір қателік жіберді. Біздің патшамызда бір кемдік бар екен» деп ойлап та үлгердім. Сол ойымды сыртқа шыққасын Нұрекең айтпақшы да болдым. Димекең бізді қалай қарсы алса, солай есік алдына шейін шығарып салды. Есік алдында тұрып, қолымызды алып қоштасты. Нұрекең де, мен де рахметімізді айтып жатырмыз. Сол жерде тұрып Димекең «Шәмші, айналайын, анауыңды тастасай, содан оңған адам көрген жоқпын» деген кезде біреу төбемнен мұздай су құйып жібергендей болды. Патшаның парасаттылығы деген қайда жатыр? Ал, мен өзімше «ол кісіден кемдік кетті» деп іштей болса да мұқатпақ болдым-ау.. Димекеңнің үшінші тілегі менің арақты тастағаным болып шықты. Міне, мен сол күннен бастап арақты татып алған емеспін. Солай жігіттер. Бұл ағаларыңды патшаның өзі шақырып, есігінің алдында тұрып қарсы алған».

«Шәкең әңгімесін осылайша аяқтағанда директорға қарасам, басы салбырап кеткен екен. Енді қайтсін? Шәкең оны мақтамен бауыздап жіберді ғой. Есесіне біз тағылымды әңгіме тыңдап қалдық. Директор да қателігін жуып-шайғандай болып сөйлеп, «Жиеніңіздің көрімдігі» деп, жиған конвертімізді ұсынды. «Міне, осыдан бастау керек еді» деген Шәкең «Жігіттер, сый-құрметтеріңе рахмет. Біле білсеңдер, мен айтқан әңгіменің өзі бір қараға татиды» деп, бәрімізді бір күлдіріп алды да, есікке беттеді» деген Сапекене біз де рахметімізді аянып қалмаған едік. Меніңше, Димекеңнің Шәмшіні қалай қабылдағаны туралы нақ осы әңгіменің жөні бар секілді. Әйтеуір, өзім солай ойлаймын.

«Вечерний Сампаев», 27 қараша, 2020 жыл

«ҚАНАҒАҢДЫ ЕНДІ ҒАНА ТҮСІНЕ БАСТАДЫҚ»

Сәуірдің 11-12 күндері жазушы Медеу СӨРСЕКЕ Жезқазған, Сәтбаев қалаларында болып, өзінің Қаныш Имантайұлы Сәтбаевқа арналған «Дара дарын» атты жаңа кітабының тұсаукесерін жасады. Қазақтың ғұлама ғалымының ғұмырын, өмірдегі, ғылымдағы еңбегін зерттеуге жарты ғасыр тер төгіп келе жатқан жазушының жұртшылықпен жүздесулері өте әсерлі өтті.

«Геолог болуды арман еттім»

1953 жылы Семейдің Абралы ауданында онжылдықты алтын медальмен бітірдім. Мен алдыма «геолог боламын» деп мақсат қойып, соған іштей дайындалып та жүргенмін. Бұл мамандыққа неге қызықты дейсіздер ғой. Өйткені, ол кезде Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың атақ-даңқы дүркіреп тұрған-тын. Әкем ойымды қостады, бірақ, сәл түзету енгізді. «Қарағым, Қаныштың жолын қуамын» дегеніңе қуанып қалдым, бірақ, «геолог» дегендерің өмірі үй көрмей, далада жүретін жандар ғой. Маған сенің көзалдымда жүргенің керек» деген әке сөзін аттай алмадым. Сөйтіп, Алматыдағы тау-кен институтының металлургия факультетіне түстім. Жезқазғаннан да көптеген жігіттер қатар оқыды. 50-жылдар халық арасынан «ұлтшылдарды іздестірудің» жаңа толқыны басталып жатқан тұс еді. Қанағанның да басына бұлт үйірілді. Соның бәрін естіп жүрдік, бірақ, жүрегіміз сенбейтін. Кейін бәрі орнына қайта келді, Мәскеуге кетіп қалуға мәжбүр болған Мұхтар Әуезов, Қаныш Сәтбаевтар елге оралды.

«Тақырыпты ұсынған – Әлкей Марғұлан»

Табиғаттың берген аздаған талантының арқасында әдебиетке де үйірсектігім бар еді. 1962 жылы Жазушылар одағының мүшелігіне қабылдандым. Бір күні Әлкей Марғұлан іздеп жатыр дегесін бардым. Ол кісі әңгімені әріден орағытты, менің шығармаларымды біраз мақтап тастады.

– Сенің «Жетінші толқын», «Көрінбестің көлеңкесі» деген шығармаларыңды өте сүйсініп оқыдым. Түсінігің тым терең екен. Сондықтан, саған бір күшті тақырып ұсынғалы отырмын. Оны жазып шығу тек сенің ғана қолыңнан келеді – деген Әлкей ағам «не дейсің?» дегендей бетіме сынай қарады. Мен болсам ештеңе түсініп отырғаным жоқ.

– Сен бала, Қаныш Сәтбаевты білесің ғой – деді Әлекең.

– Білемін, әрине – дедім мен.

– Ендеше, сол кісі туралы жақсы жазылған көркем дүние керек. Менің ұсынғалы отырған тақырыбым сол – деген Әлекеңе «қолымнан келе қоймас» дегенді сездіріп едім, ол кісі «Неменеге тайсақтайсың? Қазақтың Қанышын сен сияқты қазақтың баласы жазбаса, Мәскеудің орысы немесе еврейі келіп жазуы керек пе?» деп, намысты түрткілеп жіберді. Бір аптадай ойлануға мұрсат сұрадым. Белгілі уақыт өткен соң Әлекеңе барып, тәуекелге бел бұғанымды айттым. Ол кісі «міне, жігіт!» деп арқамнан қағып, алғашқы ақыл-кенестерін бере бастады.

– Қаныш Имантайұлы жас шағында алты жыл Семейде болған. Сен материал жинауды осыдан баста – деді ол. Бұл – 1963 жыл болатын. Мен 27 жаста едім. 1964 жылғы 31 қаңтарда Қанағаң дүниеден өтті. Менінше, Әлкей ағамыз Қанағаңның сырқатының сырын білген болу керек. Сол себепті де мені «көзі тірісінде өзімен сөйлесіп қалсын» деп асықтырған сияқты. Бірақ, өтірік айта алмаймын, Қаныш Имантайұлымен кездесіп, тілдесудің сәті түспеді. Әлкей ағаның түрткі болуымен басталған Қаныш Сәтбаев тақырыбын зерттеп жазуға қырық бес жыл ғұмырымды арнадым. Түпсіз терең мұхитқа түсіп кеткендеймін. Бірін тапсаң, екіншісіне жолығасың. Кезінде аяқтан шалып, таяқтағандар да болды. Бірақ, ұлы адамның аруағы алдындағы қарызымды өтеу үшін бәріне де көнуге, төзуге тура келді. Сол бір ауыр күндер бүгінде келмеске кетті.

«Қаныш Сәтбаевтың жеті ұлы ісі»

Қанағаң аруағының қолдағаны шығар, 1999 жылы ол кісінің 100 жылдығы ЮНЕСКО шеңберінде атап өтілуіне байланысты, Үкіметтік делегация құрамында Париждегі ЮНЕСКО-ның штаб-пәтерінде болып, сондағы өткен іс-шараларға қатысу бақытына бөлендім. ЮНЕСКО-ның Қаныш Сәтбаевқа арналған сессиясында «Қаныш Сәтбаевтың жеті ұлы ісі» деген тақырыпта сөз сөйледім. Қанағаңның халқына қалдырған жеті ұлы ісі қандай?

Біріншіден, бұл – Жезқазған. Осы өңірдегі мол кен байлығын тауып, оны дәлелдей білген Қанағаң. Ол Жезқазғанға 1926 жылы Жосалыдан түйемен келді. Екі-үш жыл зерттеу жүргізген соң, Одақтық Мемлекеттік Жоспарлау Комитетіне хат жазып, зерттеу жұмыстарын одан әрі кең көлемде жүргізу үшін қаражат бөлінуіне қол жеткізді. «Қазақстанда мыс өндіру тек Жезқазғанда жүргізілу керек, өйткені, мұндағы кен құнары жоғары» деп, кеннің молдығын да, оның сапасының жоғары екендігін де жоғары жаққа жеткізе білді. Бірақ, ғылым жолы қашан оңай болған? Қанышқа қарсыластар да табылған. Айталық, Русаков Балқашты өркендету керектігін алға тартқан. Бұған Қаныш Имантайұлы қарсы шыққан. Ол Балқашқа мысты Қоңыраттан тасуға тура келетінін, бұл көп шығынды қажет ететіндігін, ең бастысы, Балқаш көлі – Қазақстандағы суы тұщы жалғыз көл, сондықтан оны бүлдіріп алу қаупі туындайтынын дәлелдеген. Бұл – 1929 жылғы әңгіме. Дегенмен, Қаныштың ұсыныстары өтпеген. Өйткені, ол елге

беймәлім көп геологтардың бірі ғана еді. Мұның ақыры, 1934 жылы Жезқазған барлау партиясының жабылуына әкеліп соқтырып, жоғарыдан қаржы бөлу тоқтатылған. Бірақ, Қанағаң өзінің жақтастарымен бірге барлау жұмыстарын ақысыз-пұлсыз жалғастыра берген. Сол кездегі Одақтық министр Серго Орджоникидзеге кіріп, Жезқазғанның қойнауындағы бұғып жатқан байлықты дәлелдейтін құжаттарын көрсетіп, өз ойларына министрді иландырған. Соның нәтижесінде, Орджоникидзе Сталинге бір жарым бет хат жазып, Қаныш Сәтбаевтың геологиялық барлау жұмыстарын өте ұқыпты жүргізгенін айтады. «Осыншама мол мыс қоры бола тұра, неге оны шетелдерден сатып аламыз?» деген мәселе көтереді. Осының нәтижесінде, Жезқазғанды игеру мақсатында Одақтық бюджеттен 500 млн рубль бөлінеді. Сөйтіп, Жезқазғанның жұлдызы жарқырай бастайды. Ал, бүгінде оның аты әлемге әйгілі.

Екіншіден, «Ғылым – сарай салып кетті Қанекем» деп, Кәкімбек Салықов жырлағандай, Қазақ Ғылым Академиясының тұңғыш президенті болған Қанағаң Ғылым Академиясын қолымен құрып, еліміздегі ғылымның дамуының берік іргетасын қалады.

Үшіншіден, геология институты. Мұны Қаныш ағамыздың төл перзенті десек артықтығы жоқ.

Төртіншіден, Жезді байлығын ел игілігіне айналдыруы. Жалпы Ұлы Отан соғысы кезіндегі Қанағаң еңбегі әлі толық бағасын алған жоқ.

Бесіншіден, Ертіс – Қарағанды каналы. «Орталық Қазақстан қазба байлықтарының он бір бөлігі ғана игерілді, қалғандарын игеру үшін су керек» деп есептеген Қаныш Сәтбаев Ертіс – Қарағанды каналының жобасын өзі жасап шыққан. Одақтың сол кездегі Мемлекеттік жоспарлау комитетінің төрағасы, кейін КСРО Министрлер Кеңесінің Төрағасы болған Косыгинге кіріп, қолдау тапқан. Бұл канал жөнінде Республика Үкіметі тарапынан ешқандай ұсыныс болмаған. Қанағаң дүниеден өткен соң, жобаны толық іске асыруға құлық болмауы себепті, жұмыс тоқтап қалған. Әйтпесе, «Ертіс – Қарағандының» суы Жезқазғанға 1967 жылы жетуі керек еді.

Алтыншыдан, ол кісі жасаған үш бөлімнен тұратын болжам картасы. Мұнда қазақ жеріндегі қазба байлықтардың қашан, қалай пайда болғаны, қаншаға жететіні көрсетілген ғой. 1958 жылы Сәтбаевқа Лениндік сыйлық берілгенде, орыс академиктерінің бірі: – Сәтбаев бізден 50 жыл алға озып кетті – деген екен. Ал, оның болжам картасын көргенде: – Қазақтар бізден тағы да елу жыл алға кетіпті – деп, бастарын шайқап, таңдайларын қаққан. Қанағаң осыдан 600 млн жыл бұрынғы жер қыртысын анықтап берген. «Арманым – осыдан бір жарым миллиард жыл бұрынғыны анықтау» деп жазып кеткенін оқыдым. Бірақ, тағдыр ол кісіні бұл арманына жеткізбеді.

Жетіншіден, Қаныш Сәтбаев еліміздің Батыс өңірінде газ бен мұнайдың мол қоры бар екендігін де алғаш айтқан адам. Кезінде Республиканың Мұнай министрі болған Ержанов деген кісі осы өңірді игеру үшін алғашқы 900 шақырым жолды салдырған да Қанағаң екенін айтады.

Менің ЮНЕСКО-дағы бұл сөзім босқа кетпеді, өйткені, сол жолы аталмыш ұйым Қаныш Сәтбаевтың барлық еңбектерін әлем тілдеріне толықтай аудару туралы қаулы қабылдады.

«Талай мәрте қудалауға да түсті»

«Сәтбаев» кітабы шыққаннан кейін маған бір жігіт «Менің әкем де Сәтбаевпен бірге істеген, стахановшы болған, кітабыңызда неге ол туралы жазылмаған» деп, өкпе айтты. Мен жазбайтынымды айттым. Неге? Өйткені, Қаныш Сәтбаев алғаш рет Еңбек Қызыл Ту орденіне ұсынылғанда, Жезқазған жақтың екі қазағы «Оған награда беруге болмайды» деп арыз жазған. Сол себепті Қанаған алғалы тұрған орденнен айрылған. «Сенің әкең сол екеудің бірі. Нанбасаң КГБ-нің материалдарын көр. Қанағанды қаралаған ол Сейітқазы Қарсақбаевты да құртып жіберген» дедім әлгі жігітке. Ал, Сейітқазы Қарсақбаев кім еді? Оның шыққан тегін біле қоймадым, сірә Қарсақбайдың тұқымы болса керек. Бұрғышы-стахановшы болған. Көре алмайтындар арыз жазған ғой. Қаныш ағамыз оған араша түсіп баққан, бірақ, қорғай алмаған. Ақыры, «халық жауы» атанып, ұсталып кеткен соң, қайта келмеген.

Қаныш Имантайұлының тағдыры да сан мәрте қыл үстінде тұрған, тіпті, оны ұстауға әрекет те жасалған. Бірақ, ОК-тің бірінші хатшысы болған Скворцов деген кісі келісім бермей, ағамызды аман алып қалған. Жалпы, Қанағанды қудалау Шаяхметовтің тұсында да тиылмаған. Алматыдағы бір жиында мінбеге көтерілгендердің бірі Қаныш Сәтбаевты құртуды Шаяхметовтың өзінен тікелей талап еткен. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болған Шаяхметов кезінде ЧК-де қызмет істеген адам ғой. Соны меңзеген әлгібіреу: – Жолдас Шаяхметов, Сіздің чекистік қырағылығыңыз қайда кеткен? Кешегі байдың тұқымы Қаныш Сәтбаевты Ғылым Академиясының төрінде тайраңдатып қойғаныңыз қалай?– деп қақалып-шашалып сөйлей жөнелгенде, оның сөзін жақтырмаған, жиынды басқарып отырған Әбділда Тәжібаев: – Әй, біреуің барып мынаған су әкеп беріндерші. Тамағын тазартсын – деп, мысқылдаған екен. Осындай қудалаулардың салдарынан Қанаған 1952 жылы жұмысын тастап, Алматыдан кетіп қалып, екі айды Жезқазған жерінде өткізген. Бірақ, қарап отырмаған, өзінің зерттеу жұмыстарын жалғастыра берген. Сөйтіп, осы өңірден уран көзін тапқан. Мұны айтып отырғаным, қандай қыспаққа түссе де, қудалауға ұшыраса да Қанаған өзінің ғылымға адалдығынан еш айныған емес.

«Жезқазғанның келешегі – кемел»

Қазір білгіштер көбейіп тұрған заман. Олардың сөзіне илансақ, Жезқазғанның қоры таяу жылдары таусылады. Мұндай сөздерге сенуге болмайды. Бұл орайда,

Қаныш Имантайұлының сөздеріне сүйене сөйлегеніміз абзал болмақ. Ал, ол кісі не деп еді?

1938 жылы Жезқазғанға теміржол келу салтанатында сөйлеген сөзінде Қанаған: – Жезқазған ешқашан «тупик», яғни, тұйық станса болып қалмайды. Мына теміржол келешекте Қияқты арқылы Аралға барып қосылады. Бұл – халық шаруашылығын дамыту үшін қажет. Жезқазғанның асты тұнып жатқан байлық, мұндағы бұрғыланған скважиналардың әрбір үшіншісінен кен шығады – деген. 1940 жылы геологиялық барлау партиясын Штифановқа тапсырып тұрып:

– Мен бұл өңірдің үштен бірін ғана қарап, шыға алдым. Қалғандарын зерттеу сендердің міндеттерің – деп барлау жұмыстарын одан әрі жалғастыра түсуді аманат еткен. Өкінішке орай, кейінгілер Атбасар жағынан кен көздерін таппақ болып, текке әуреленді әрі қыруар қаржыны босқа шығындады. Заманында ағылшындар «мұндағы мыс қоры 62 мың тонна» деп есептесе, кейін «Жезқазғандағы қор осыдан көп болса екі есе ғана артық» деп бой бергісі келмегендер де кездескен. Қанаған болса, Жезқазған кен қоры жөнінен әлемдегі үштіктің қатарына енетінін ғылыми негізде тайға таңба басқандай етіп, анықтап беріп кеткен адам.

«Жезқазған Американың, Африканың мыс көздерімен таласа алады» деген Қаныш ағаның сол болжамы шындыққа айналғанын уақыт дәлелдеп те берді. Ендігі міндет – жаңа кен көздерін іздестіру, сол мақсатқа қаржы бөлу. Іздей білсе Жезқазған жері – жомарт.

«Сіздерге сүйіспеншілігі ерекше болатын»

«Сәтбаев Жезқазғанды көтерсе, Жезқазған Сәтбаевты көтерді» дейтін сөз – дұрыс сөз. Қанағанның Жезқазғанға деген сүйіспеншілігі алабөтен болған. Мен сіздерге тек мынаны айтайын. Алматыда, Ғылым Академиясында жұмыс істеп жүрген кезінде, қан қысымы көтерілсе, ол кісі дереу Минерология институтына барып, сондағы қойылған тастарды тамашалайды екен. Сол кезде көтеріліп кеткен «давлениясі» құрғыр қайта орнына түсетін көрінеді. 1952 жылы Жезқазғанда екі айдай жүргенде үнемі қасында болған Пастухов деген кісінің естелігінде «Қаныш Имантайұлы Жезқазған туралы әрқашан зор сүйіспеншілікпен әңгіме қозғайтын. Екі ай болып, Алматыға қайтып бара жатқанда: – Шіркін, Жезқазған мен үшін жердің жұмағы сияқты ғой. Алматыда күнде дәрі ішпесем, қан қысымым көтеріліп, мазамды алатын еді, ал, екі ай бойы тым болмаса бір рет дәрі ішкенімді көрдің бе? – деп, ерекше мәз болды» дейтін жолдар бар. Бұдан не ұғамыз? Әрине, алып адамның өзін Жезқазғанның перзенті сезінгенін, сол екі айда ана алақанындағы баладай алаңсыз тірлік кешкенін көреміз.

«Кітап неге «Дара дарын» аталды?»

Кешегі Одақтың тұсында қазақ жазушылары арасынан бірінші болып «ЖЗЛ» сериясы бойынша кітап шығарғанымды, Қанағаң аруағының қолдауы деп білемін. Әлгінде айтқанымдай, Қаныш аға таусылмайтын тақырып. «Сәтбаев», «Планета Сатпаева», «Қазақтың Қанышы» және т.б. дүниелерім тек Қанағаңа арналған. Қаныш Имантайұлының сүйікті шәкірттерінің бірі болған Евней Бөкетов туралы жазған шығармам да еліміздегі «Нар тұлға» сериясымен шығарылатын кітаптардың тұңғышы болды. «Дара дарында» бұрын жарияланбаған тың деректер, жарық көрмеген суреттер бар. Қағазы жақсы болғасын суреттерді көбірек жариялағым келді. Сондықтан да жалпы саны 324 сурет бар кітапта. Қанағаңның бұрын біз біле қоймайтын Мәскеуде тұратын қыз баласы бар екен, соны тауып алдым. Сол жөнінде де жазылады. Басқа да қызғылықты, құнды деректер баршылық.

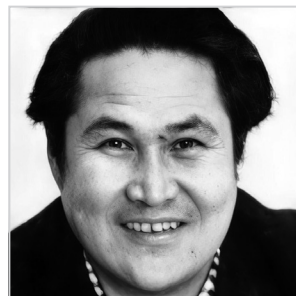
Кітап неге «Дара дарын» аталды? Бұл менің сөзім емес, ұлы Мұхтар Әуезовтің сөзі. Ғылым Академиясының тұңғыш Президентін сайлау кезінде, Мұхтар Әуезов Қанағаң хақында «Қаныш Сәтбаев тек геологияны ғана жақсы білмейді, ол ғылымның бар саласына жетік жан. Биологияны да, астрономияны да, әдебиетті де, тарихты да, бәрі-бәрін білетін дара дарын» деп баға берген екен. Сол сөзді ұстап қалдым.

«Мысты өңір» газеті, 17 сәуір, 2009 жыл

ӨЗІНІҢ МӘҢГІЛІГІН СЕЗІП КЕТКЕН

Жезқазғанның іргесіндегі Кеңгір ауылында Таласбай РАХМЕТОВ деген ақсақал тұрады. Жетісудың тумасы болса да Жезқазған облысының ауылшаруашылығы саласына біркісідей еңбегі сіңген адам. Және Тәкең қазақтың атақты ақыны Мұқағали МАҚАТАЕВТЫҢ жамағайын інісі болып келеді. Бүкіл қазақ жұрты жарыса 80 жылдығын тойлап жатқан Мұқағали ақын хақында інісі, ауылдасы ретінде Таласбай ақсақал қандай сыр шертер екен?

– Сізбен кездесер алдында атақты академик – жазушы Зейнолла Қабдоловтың «Біз сендерге қарағанда бақыттырақ ұрпақпыз. Өйткені, біз – ұлы Мұхтар Әуезовтің көзін көрдік» дейтін сөзі есіме оралды. Зейнолла ағай бұл сөзді аса зор мақтанышпен айтатын. Сол айтпақшы, енді міне, қазақтың ұлы ақыны Мұқағали Мақатаевтың көзін көріп, бірге еңбек еткен өзіңізбен сұхбаттасудың орайы келіп тұр. Сіз де Қарасаздың перзенті боласыз ғой...

– «Ешкім ата-анасын, туған жерін таңдап алмайды, бұл – тағдырдың тартуы» дейтін сөзді білетін боларсың. Мұқағали тәрізді қазақтың ұлы ақынына іні, ауылдас, әріптес болу бақытын сыйлаған тағдырыма мың мәрте рахмет! Біздерді әдетте «Батырдың ұрпақтары» деп атайды. Мұның мәнісі – бәріміз де Райымбек батырдан тараймыз.

Мұқаң менен он жастай үлкен. Ол атжалын тартып мінер жасқа жеткенде, біз әлі ойын баласы болатынбыз. Бірақ, кейін тағдырдың жазуымен бір мектепте бірер жыл бірге жұмыс істедік. Ол кісі орыс және неміс тілдерінен мұғалім болды, ал, мен – пионер вожатый болдым.

– Сөзіңізге қарағанда, Мұқаң орыс, неміс тілдерін жақсы білген ғой, шамасы.

– Өзінің бір өлеңінде «Қысылғанда орысша да, немісше де табылар» демей ме? Ол ешқашан институт, университет бітірген емес. Қазақ университетінің филология факультетіне де, шет ел тілдері институтына да оқуға түскен. Бірақ, жалғастырып әкетпеген. Неге? Білімінің жетімсіздігінен бе? Жоқ, әрине. Отбасының қамы оның оқуына мүмкіндік бермеген. Әке соғыстан оралмаған. Қолға қарап қалған қос анасы, жас отбасы бар. Мұқағали жалпы еңбекке ерте араласқан ғой. Айталық, ол он жеті жасында ауылдық Кеңестің хатшысы болған.

Ол өте білімдар еді. Бұлай болатын да жөні бар. Өйткені, оның қалтасынан кітап түспейтін. Затын білмек түгілі атын естімеген ақындардың жыр жинақтарын, ғалымдардың философиялық, тарихи еңбектерін алғаш рет Мұқағалидың қолынан көретінбіз. Кейін Алматыға көшетін болып, көшірісейік деп барғанда көлікке тиегеніміз кітап қана болды, ал, дүние дегеннен бірер көрпе-жастық қана. Жазушылар Одағының төрағасы Әнуар Әлімжанов арнайы

жолдамамен Мәскеудегі әдебиет институтына жібергенде, бір жылдан соң «Мұнда не бітіремін? Бұлардың оқытып жүргендерін өзім онсыз да білемін» деп қайтып келіпті» дейтін сөз бар ғой. Мен Мұқаңның солай дегеніне сенемін.

– *Жұмыстас бола жүріп, талай рет стакандас та болған шығарсыз?*

– Той-домалақтарда шарапты бірге ішкеніміз рас. Сенің сұрағынның астарын түсініп отырмын. «Ішкіш, маскүнем болған» дейтін Мұқағали қалайша мектепте мұғалім болып жүрді?» дегің келеді ғой. Мұқаңа қаратыла айтылатын әлгіндей сөздерді естігенде, «Осы шындыққа қаншалықты сәйкес келеді?» деп ойланып қаламын. Өйткені, Мұқағали ауылда жүргенде арақты салынып ішкен емес. Анасы Нағыманның естелігін оқығаным бар. Сонда сол кісі «қызы Майгүл қайтыс болғаннан кейін Мұқағалидың мінезі күрт өзгеріп сала берді» деп жазыпты. Әдеби ортада өзінің лайықты бағасын алмауы, тұрмыстық тауқыметтерге қоса, өзі ерекше жақсы көрген перзентінің аяқ астынан жазым болуы бәлкім оны «удың бетін у қайтарады» дегенге итермелеген болар. Ал, мен білетін Мұқағали палуан десең палуан, көкпаршы десең көкпаршы жігіт болатын. Шахматты да керемет ойнаушы еді.

– *Мектепте жүргенде өлең жазатын ба еді?*

– Әрине, оны бәріміз кәдімгідей ақын ретінде мойындайтынбыз. Өлеңдері газет-журналдарға жиі жарияланып жататын. Бірақ, оның ақындық атағын күллі қазаққа ең алғаш танытқан туындысы «Ильич» поэмасы болды. Менің естуімше, Мұқаң бұл поэманы өзі тұстас ақындармен бәстесіп жазған. «Үш күнде жазып шығамын» десе керек. Ал, шын мәнінде бір түнде жазып шыққан. Поэма жазылып біткесін, қолжазбасын портфеліне салып алып, «Әбділдаға апарып көрсетемін» деп Алматыға жол тартқан.

– *Кезінде Мұқағалиға арналған телевизиялық хабардың түсіріліміне келген Әбділда Тәжібаев Мұқаңның «Ильич» поэмасын әкеліп, оқып бергенін айта келіп, поэманы ұнатып, оны республикалық газеттердің бірімен хабарласып, жариялауға келісімдерін алған соң, «сол қуанышты біздің үйде үш күн бойы жақсылап жудық» деп еді. Мұқаңның әдеби ортаға енуіне Әбекеңнің ықпалы көп болған дейді ғой. Бұл жағынан не білесіз?*

– «Тұрғанда ұйқы-тұйқы ақ самайың, О, Әбе, сені қалай жат санайың» деп келетін Әбділда ақынға арнаған өлеңінен-ақ оның ағасына деген көңілі аңғарылып тұрған жоқ па? Мұқағали Әбділда Тәжібаевты «Жырдағы жалғандықпен жағаласқан қара шал» деп сүйсіне бағалады. Жалпы Әбекең де Мұқағалиға үнемі оң көзімен қарап жүрген. Тіпті, Мұқаңның Кеңсайда жерленуіне де Әбділда себепкер болған. Ауылдастары «Мұқаңның сүйегін Алматыда қалдырмаймыз, Қарасазға әкетеміз» дегенде, «Жігіттер, мына арыстай болып жатқан ақын бір ғана Қарасаздың баласы, сол ауылдың ақыны емес. Бұл дегенің – қазақтың маңдайына біткен санаулы жыр жұлдыздарының бірі және бірегейі. Мұқағалиды Кеңсайдағы киелі ағаларының қасына қоямыз. Бала сіздердікі болғанмен, ақын – қазақ халқынікі» деп, өрекіпген елді тоқтатқан Әбділда ақын екен.

– Ауылдан келгендердің бетін қайырғанмен, енді Мұқаңды Кеңсайға жерлеуге Алматы қалалық атқару комитетіндегілер жер бермей қырсығады. Сөйтсе, Мұқаң Мәскеуге оқуға барғандағы жатақханаға тұрған «пропискіден» шықпай жүре берген екен. Әбділда ақын тағы да қалаткомға барып, Мұқағалидың «мәскеулік» емес екендігін дәлелдеп, оны Кеңсайда жерлеуге рұқсат алып берген ғой. Мұны білетін бе едіңіз?

– Е, мен бұл жағын біле қоймаймын.

– Шынында да, Мұқағали қазақтың жұлдызына айналды. Ал, ауылда, мектепте жүргенде «Қазақтың мықты ақындарының бірі жанымызда жүр» деп ойлайтын ба едіңіздер?

– Жоқ, әрине. Ақын ретінде таныдық, білдік. Бірақ, Мұқағалидың осыншалық атақты ақынға айналатынын біле қоймадық. Ал, Мұқанның өзі ертеңіне сеніп кетті. Қазір «Мәңгіліктің Мұқағалиы» деп жатады емес пе? Мұқаң өзінің мәңгілік екендігін өзі білді, сезді. Бұлай дейтінім, сол мектепте жүргенде, ауылға Еркін Ібітанов дейтін ақын келіп, дастархандас болдық. Сол дастархан басында Мұқағали: – Біздің колхоздың аты дұрыс қойылмаған – деп қалды. Колхозымыз «Энгельс» деп аталатын, «мұнысы несі?» дестік. «Уақыт өте келе бұл колхоз «Мұқағали Мақатаев колхозы» деп аталатын болады. Әні, сонда ғана мұның аты дұрысталады» деген Мұқаңның сөзін әзілге балап, бір күлісіп алғанбыз. Енді қазір сол баяғы «Энгельс» колхозы «Мұқағали ауылы» деп аталады. Мұнда Мұқанның мұражайы да, ескерткіші де бар. Осыдан кейін Мұқағали өзінің ертеңін көріп кетті деуге бола ма, жоқ па?

– Негізі Мұқаңның бойында әулиелік, көріпкелдік қасиеттер де болғанға ұқсайды ғой. Айталық, дүниеден өтерінің алдында ғана жарық көрген «Өмірдастан» кітабына қолтаңба жазып «Әбділда Тәжібаевқа апарып бер» деп қызынан беріп жіберіпті. Сонда «1976 жылғы 27 наурыз» деп жазған екен. Мұны көргенде Әбекең «Мұқағалидың мұнысы қалай, 27 наурыз әлі болған жоқ қой» депті. Кейін сол күні дүниеден өткенде «Мұқағали өмірден өтетін күнін білген екен ғой» деген екен.

– Қазақта «тегін адам таз болмайды» деген сөз бар емес пе? Сол секілді, екінің біріне ақындық қасиет қона бермейді. Ақындар да Аллатағаланың ерекше жаратқан құлдары. Оның аруағы басым болатын. Бірде бес-алты жігітке бой бермей, аласұрып жатқан алпамсадай жігітке «Әй, жетті енді, тоқтат! Кәне, тізеңді бүк» деп ақырып қалғанда әлгінің моп-момақан кейіпке түскенін ауылдың үлкендері көпке шейін аңыздай айтып жүрді. Бұл оның он жеті, он сегіздегі, яғни, ауылдық кеңеске хатшы болып жүрген кезінде болған оқиға. Сондықтан, Мұқағалидың бойында әулиелік болды дегенге таң қалуға болмайды. Жоғарыдағыларға қоса, өзім куә болған мына бір оқиғадан да оның сезімпаздығы аңғарылатындай. Студент кезімізде бір жолдасым үйленетін болып, соған азын-аулақ қаражат сұрап, Мұқандікіне бардық. Жөнімізді айтқан соң, Мұқаң зайыбы Лашынға «кешегі әкелген қаламақидан мына жігіттерге сұрағанын бер» деді. Бірақ, жеңгеміз ыңғай бере қоймады. Сонда Мұқаң: –

Мен тірі тұрсам сендерді аштан өлтірмеспін. Ал, өле қалсам көлеңкемнің өзі-ақ сендерді асырай алады. Сондықтан, тартынба – деді. Оның өмірден өткеніне отыз бес жыл толды. Бірақ, әлі күнге дейін соңында қалған ұрпағын көлеңкесімен қорғап келе жатқанын кім теріске шығара алғандай?!

– *Лашын жеңгейдің қолы қаттылау болған тәрізді ме, қалай?*

– Әйел отбасының қамына еркектен гөрі көбірек көңіл бөледі емес пе? Мұқағалидың бір рет алған қаламақысы қаншаға дейін жетеді дейсің? Лашын жеңгей соны ойлаған болу керек. Жалпы Мұқаң жеңгемізді қадірлеп, ардақтап өтті. Лашынның Мұқағалидан 4 жас үлкендігі бар. Соны алға тартып, кейінірек «енді міне, атақты ақынға айналдың, қыз-қырқынға өтімдісің, басқасын алмайсың ба?» деп Мұқаңның қытығына тигендер де кездескен. Сонда ол: – Әй, сендер не білесіңдер? Мен Алматыда сайрандап жүргенде, ауылдағы анамның қас-қабағына қараған, балаларымның қарнын аштырмаған Лашын емес пе? – дейтін. Бұл – оның әйелінің қадіріне жеткендігі, оның адамгершілігін бағалағаны.

– *Мұқаңмен ақырғы кездесу есіңізде ме?*

– 1973 жылы директорлыққа беку үшін Алматыға іссапармен бардым. Киров көшесіндегі дәмханадан тамақтанып отыр едік, қасында үш-төрт жора -жолдасы бар Мұқаң кіріп келді. Құшақтаса амандастық, «бүгінгі түстігіңіз менен болсын» деп сый-сияпат таныттым. Қасындағыларға «Менің Таласым Министр болғалы жатыр» деп мақтана сөйлеп отырды. Содан қайта жолымыз түйіспеді.

Мектепте жүргенде ізеттілікпен «Мұқа, Мұқа» дейміз ғой. Сондайда «Сендер Ғалиды құрттыңдар ғой, ал, Мұқаны кім қашан құртады екен?» деп қоятыны да бар еді. Небәрі 45 жасында өтті де кетті. Бірақ, өлім де өлтіре алмайтын жандар болады екен. Мұқағали – солардың санатынан.

– *Әңгімеңізге рахмет! Аға – сіздікі болғанмен, Мұқағали – елдігі. Ендеше, ортақ тойымыз құтты болсын!*

«Мысты өңір» газеті, 11 ақпан, 2011 жыл

БІРЕГЕЙ

Қаңтардың қытымыр суығы тәнімізді ғана емес жанымызды да тондырып тастады-ау. Фәни жалғаннан Фариза ақын ОҢҒАРСЫНОВА да өтті. Осы аптада қазақ халқы аяулы да ардақты қызын жер қойнына табыстады. Атырауда кіндік қаны тамған ол күллі алаштың ортақ перзентіне айналып кетіп еді. Оны Алатау да, Алтай да, Қаратау да, Ұлытау да, қазақтың қайқиырына жолы түссе де, барған жері жатсынбайтын, «өзімнің қызым» деп тебірене құшағына қысатын. Ол халқына шынайы поэзиясымен, биік адамгершілік парасатымен, шыншылдық қасиетімен қадірлі болды.

Ғасыр алмасып жатқан тұста Фариза ақын Жезқазған, Сәтбаев қалаларында болып, халықпен кездесті. Соған куә болдық. Апамыздың ел, халық тағдыры, қоғамның ащы ақиқатын ашығынан ашынып айтқан сөздерін өз аузынан естіп, мейіріміз қанғанды сонда. Сәтбаев қаласында болған мынадай бір оқиға еске түсіп отыр. Бір кісі сахнаға өзінің немересін ерте шықты. Қыз баланың есімі – Фариза екен. «Сіздің құрметіңізге осылай атадық» деп жатыр әлгі кісі. Залдағы біз бұған Фариза апай қандай жауап қайтарар деп отырғанбыз. Сонда ол кісі: – Немереңізге менің есімімді қойған құрметіңізге ырзамын. Бірақ, бұл балаға «Әй, оңбаған Фариза, қайда жүрсің?» деп ұрыспайтын шығарсыздар» деп үміттенемін – дегенде зал толы халық ду күліп жіберді. Меніңше, сол сөзі арқылы Фариза апай көп нәрсені аңғартып кетті. Балаға белгілі тұлғалардың есімдерін қойғанда оның жауапкершілігі де зор болатындығын ескере жүру керектігін ұғындырғандай болды. Бір сөзіне үлкен мағына сыйдыра сөйлемесе Фариза Фариза болар ма?

Ол көпбалалы отбасында өмірге келіпті. Анасы Халима арабша хат танитын, қазақтың ауыз әдебиетін өте жақсы білген кісі болса керек. Он баланың кенжесі болған Фариза жастайынан-ақ өзгелерден ерекшеленіп тұратын болған. Оның қағылездігі мен бірбеткейлігін көрген анасы «осы қыз түбі бір жерден тесіп шығатын шығар» деп сүйсініп отырады екен. Өкінішке орай, Фариза әке тәрбиесін көре алмаған, сезінбеген. Өйткені, әкесі Оңғарсын оның жас кезінде жүрек ауруынан қайтыс болып кетіпті. Ал, анасы Фариза қызының халыққа танымал болғанын көріп, бертінде, 70-жылдары өмірден озған екен.

Халима босанған соң, өзі де, әйелі де бес уақыт намаздарын қаза қылмайтын жандар болған Оңғарсын сол ауылдағы Нәсимолла есімді молданы шақырып алып, «менің мына қызымның есімін қойып беріңіз» деп қолқа сапыпты. Жаңа туған нәрестенің есімін кітапқа қарап қою дәстүрі қазақта бұрыннан бар емес пе? Молда кітапты ашып жіберіп, «Фариза» деген есімді таңдайды. Бұл сөздің қазақша баламасы «Бірегей» деген мағына береді екен. Бүгіннің биігінен қарағанда Фаризаның есімі қалай тауып қойылған деп ой түюге болмай ма?

Мына қызықты қараңыз, Фариза ақын бала күнінде «кім боламын?» деген шығарма жазғанда «өскенде су маманы боламын» деп жазыпты. Неге? Өйткені, оның өскен ауылында су тапшылығы қатты сезіледі екен. Ішетін су, жағатын отын іздеп, тыным көрмейтін ауылдың мазасыз тірліктерін көре жүріп, соған бала жүрегі ауыратын болғаны ғой. «Тезірек өсіп, ауылдың адамдарын осы бейнетінен құтқаруға көмегім тисе екен» деген іштегі арманын шығармасы арқылы жеткізген болар. Демек, халықтың қамын ойлау, сол үшін ауыру Фариза ақынға бала кезінен тән болғандығы байқалады.

Сырт көзге өте суық көрінетін оның жүрегі сондай нәзік болғандығын әріптес інісі, жазушы Мереке Құлкенұлы былайша әңгімелейді: – Фариза апаны суық, қатал санау – әбестік. Ол кісі өте балажан адам. Ал, балажан кісінің қатал болуы мүмкін емес. Үйіне сан мәрте бара жүріп, апамыздың үйдегі немерелерімен кәдімгі балаша ойнап жатқан сәттерінің үстінен түсетінмін. «Ат» болып, немерелерін арқасына мінгізіп жүргенін де көргенім бар. Міне, осындай әңгімеден соң, Фариза ақынның жүрегінің ұлпадай мамық болғандығына күмандана аласыз ба?

Анасы он құрсақ көтергенмен, олардың кейбірі жастай шетінеп кетсе, кейбірі кейін ес біліп қалған кездерінде өмірден озған Фариза мектепке енді барғалы жүрген кезде, 9-сыныпта оқитын ағасы, көп ұзамай 22 жасар үлкен әпкесі бірінен соң бірі қайтыс болады. Әрине, перзент қайғысы анаға жеңіл тимейтіні белгілі. Халима ана күн-түн қайғы жамылып, көз жасына ерік береді. Сонда анасын қалай жұбатарын білмеген Фариза қолына «Батырлар жыры» кітабын, «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу» жырларын алып, бар дауысымен үйді басына көтеріп оқи жөнеледі екен. Сондағы ойы – мұның дауысына алаңдаған анасы жылағанын қойып, көңілін бөлсін дегендегісі. Шынында да, анасы бір сәт қайғысын ұмытып, Фаризаның оқуындағы жырларды тыңдап, көңілін басады екен. Бұл да қайғы мен қасірет кешкен жандарға араша түсуге Фаризаның жастайынан-ақ даяр тұратын жан болғанын айғақтаса керек. Ол өзінің бір сөзінде: – Менің кітап оқуға, әдебиетке келуіме өз үйіміздегі осындай ауыр сәттер себеп болды-ау деп ойлаймын – деп ағынан жарылғаны да шындық сөзі екені күмәнсіз.

Фариза өзінің бойында ақындық қабілеті барын алғаш рет 5-сыныпта оқып жүргенде байқапты. Бірге оқитын бір балаға сабақ үстінде келемеждеп өлең жазады. Сол-ақ екен, сыныптың балалары «өй, сен ақын екенсің ғой» деп, қолпаштай жөнеледі. Олар үйлеріне де «біздің кластағы Фариза ақын екен, мынандай өлең шығарды» деп айтып барады. Олардың аналары Фаризаның шешесіне: «Сенің кішкентайың өлең жазады екен ғой?!» дейді. Осылайша, оның ақындық «даңқы» ауылға жайыла бастайды. Фариза ақын міне, поэзияға осылай келген!

Әрине, Фариза ақын туралы сөз қозғағанда қазақтың тағы бір дара дауысты ақыны Мұқағали Мақатаевтың есімі де қоса аталатыны жазылмаған заңдылыққа айналып кетті. Бұған әрине, ең басты себеп, Мұқағалидың атақты «Фариза,

Фаризажан, Фариза қыз» деп басталатын өлеңінің халық арасына кең таралуы. Бұл өлең халыққа бертінде, композитор Әбиірбек Тінәлиевтің ән шығарғанынан кейін кеңінен тарап, танымал болғанымен Мұқағали ақынның Фаризаға өлеңмен хат жазғаны әдеби ортада бұрыннан-ақ белгілі-тін. Сексенінші жылдардың бас кезінде Қазақстан телеарнасында Мұқағали ақын туралы хабар түсірілетін болып, оған ақындар Әбділда Тәжібаев пен Фариза Оңғарсынова қатысты. Әбекең сыртынан атын естіген Нарынқолда жүрген Мұқағалиды Алматыға шақырып алғанын, Мұқаң жәй келмей, «Ильич» поэмасын ала келгенін, поэманы оқып шыққан соң, үш күн бойы оны қалай жуғандарын, дереу «Лениншіл жасқа» бастырғанын естелік етіп айтып берді. Фариза апай да Мұқағали ақын туралы жылы лебіздерін білдірді. Бірақ, әлгі өлең туралы сөз қозғамады. Хабарға көрермендер ретінде қатысып отырған көптің арасынан сол кездегі студент, қазіргі таңдағы танымал ақындардың бірі Қасымхан Бегманов Фариза апайға: – Сізге Мұқағали аға өлеңмен хат жазған көрінеді, сол туралы айтыңызшы – деген әрі сұрақ әрі өтініш айтты. «Бұл студенттердің білмейтіні болмайды» деп бір күліп алған Фариза апайдан Мұқағалидың өлеңі туралы сол жолы алғаш рет естіген едік. «Ағамыз қиналғасын мұңын шаққан ғой, мені еркелететін еді» деп сөзді қысқалау ғана қайырды. Кейін бір сұхбатын оқығанымда Фариза апай өмірде орны толмас екі өкініші бар екенін айтыпты. Сондағы сөз дәлме-дәлесімде қалмаса да, «Мені өте қатты сүйген бір жігіт болды. Сөз салып жүретін. Қатысып жүрсек те оған көңілім құлай қоймады. Сол жігіт ауырып ауруханаға түсіп қалғанда, достарынан «Фариза келіп кетсінші» деген өтініш айтыпты. Барсам төсекте жатыр екен, түрі боп-боз болып кеткенін көріп, қорқып кеттім. «Мандайымнан сипашы» деп өтінді, онысын жерге тастамадым. Кетуге ыңғайлана бергенімде, «Фариза, бүгін ешқайда кетпей қасымда болшы» деп, соншалықты жалынды. Бірақ, мен әлдебір сылтаулар айтып шығып кеттім. Ертесіне таңертең оның демі үзілгенін естідім. Бұл – бірінші өкінішім. Екіншісі, Мұқаңа қатысты. Ауруханада жатып, әлгі өлеңді жолдап, «қолы тисе келіп кетсін» деген сәлем айтып жіберіпті. Нақ сол кезде Бакуде жазушылардың басқосуы болатын еді, соған жүргелі жатқандықтан «келгесін бір-ақ барайын» деп, Бакуге ұшып кеткем. Сол жақта жүргенде Мұқағалидың өмірден өткенін естідім. Екінші өкінішім осы» деп келетін еді.

Өзінің Мұқағали ақынмен дос болғанын мақтаныш тұтатындығын айтса да, Фариза апай оның поэзиясы өзіне соншалықты әсер ете қоймағандығын да жасырмай айтқан. «Менің ақындық жолыма қатты әсер еткен – Біржан мен Сараның айтысы және Төлеген Айбергеновтың поэзиясы» дейді ол. Сірә, Фариза ақынды Біржан сал мен Сара қыздың айтысындағы көркемдік пен Төлегеннің поэзиясындағы сұлулық тәнті еткен сыңайлы.

Ақындығы мен қайсарлығы, намысшылдығы, тіпті ұлтшылдығы, қай қырын сөз етсеңіз де биіктің биігінен табылатын Фариза ақынның шетелдік тақаппарларды қалай тәубесіне түсіргені туралы әңгіменің де тағлымы зор. Бірде Фариза ақынға Мәскеуден әлдебір ақын телефон шалып, неміс

аудармашысы өлеңдерін аударғысы келетінін, пәлен күні баратындарын айтады. Мұндайда алыстан келе жатқан қонақтарды құрметтеп күтіп алу керектігі айтпаса да түсінікті. Фариза апай да қой сойдырып, қонақтар келгенде алдына қазақы дәстүрмен бас тартады. Сол-ақ екен, әлгі германиялық қонақ өз-өзінен отырып күле беретін көрінеді. Себебін сұраса, «мына бас маған қарап күліп тұрған секілді, сосын мен де күліп жатырмын» депті. Мұны естігенде ызаға булыққан үй иесі «Сендердің Европада келгендеріңді ұрғаным бар. Келген елдің салт-дәстүрін құрметтеуді білмейсіңдер, еше мазақ еткілерің келеді. Ай, да марш, шығыңдар үйден. Өлеңім немісше шықпаса, шықпай-ақ қойсын» деп әлгі дүмбілез қонақтарды қуып шығыпты. Ұлттық намыс тезге түскенде жеке басынан ұлт мүддесін артық қоюдың бұдан артық қандай жарқын мысалы болуы мүмкін?!

Осы аптаның басында қазақ халқы Фаризасымен мәңгілікке қоштасты. Қаралы сәтте толқи сөйлеген Әбіш Кекілбаев «Біздің Фариза туралы білмейтініміз де, айтпағанымыз да, жазбағанымыз да жетерлік екен. Кейінгі бірер күнде осыған көзім жетіп отыр» деген болатын. Демек, Фариза Оңғарсынова туралы айтылар шетсіз де шексіз әңгіме әлі алда. Қазақтың айтулы тұлғаларының арасында көзі тірісінде қошеметке бөлене білгендері кемде-кем. Фариза ақын еліне қандай қызмет көрсетсе, соншалықты құрметін де сезіну бақытына бөленген санаулылардың бірі.

Қазақстанның халық жазушысы, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды, көптеген орден-медальдармен марапатталды. Көзінің тірісінде өзінің есімі мектепке берілгенін де көрді.

«Таулар алыстаған сайын биіктей түседі» дейтін белгілі сөзді басшылыққа ала отырып айтар болсақ, Фариза шыңы енді биіктеген үстіне биіктей бермесе, төмендемесі хақ. Ұлтымыздың ұлы тұлғалары аз емес, Фариза солардың арасындағы БІРЕГЕЙІ болып бүгінгі һәм келер ұрпақпен бірге мәңгілік жасай беретіні анық. Топырағы – торқа, жатқан жері – пейіш болсын!

«Мысты өңір» газеті, 31 қаңтар, 2014 жыл

ЕҢ БАСТЫ КҮДІКТІ

Осыдан отыз жыл бұрын орын алған Желтоқсан көтерілісінің әлі күнге шейін ашылмаған құпияларының бар екендігі туралы арагідік қана айтылып қалады. Қандай нәрселер, оқиғалар құпия сақталуы мүмкін?

Бұған әрине, Уақыт қана өз жауабын беретіні анық. Ал, әртүрлі себеппен халыққа кең жария етілмеген, құпия ұсталған жағдайлардың болғаны һәм бола беретіні де дау тудырмайды. Бірақ,

уақыт өте келе жамылғылар ашылып, ақтандар ақиқаты ашылып, біртіндеп халыққа жария етіле беретін болады. Айталық, біз көпке шейін Желтоқсан көтерілісінен соң қазақтың атақты ақыны Олжас СҮЛЕЙМЕНОВ ағамыздың жарты жылдан астам уақыт бойы Ресейге барып, бой тасалауға мәжбүр болғанын біле қоймағанымыз рас қой. Бірақ, нақты шындық солай болатын. Бұған Олжас Омарұлының Желтоқсан көтерілісін ұйымдастыруы мүмкін тұлғалар арасындағы ең басты күдікті ретінде танылуы себеп еді.

1985 жылғы ақпан айында К.У.Черненко дүние салған соң алып мемлекеттің тізгіні қолына тиген М.С.Горбачев ә дегеннен-ақ ел басшылығын «ескі гвардия» өкілдерінен тазартуды қолға алды. Халық бұл өзгерістерді зор сүйсініспен қабылдады. Өйткені, бұл жастары әбден шау тартқан шал-шауқандардан елдің әбден шаршаған уақыты еді. Айналасы үш жылдың ішінде мемлекеттің үш бірдей басшысы, яғни, Леонид Ильич Брежнев, Юрий Владимирович Андропов, Константин Устинович Черненко бірінен соң бірі қайтыс болғаны да басшылықта жүрген шалдардан тезірек құтылу керектігін сездіргендей болған еді. Сол тұстағы АҚШ Президенті Р.Рейганның «бұлар бірінен соң бірі өле беретін болса, мен кіммен кездесу өткіземін» деген ащы мысқылын «Америка дауысы» арқылы тыңдағандар көпшілік арасына таратып та жататын. Сондықтан, М.С.Горбачевтің ел басшылығына жастарды әкелу жөніндегі қадамын жалпы жұртшылық жылы қабылдады.

Біршама республикаларда, Орталық Комитеттегі «ақсақалдар» «өз өтініштері» бойынша қызметтерінен босатылып жатқанда, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев өз орынтағында қала берді. Дегенмен, оның позициясының бұрынғыдай емес, әлсіреп қалғаны айқын байқалды. Өйткені, ел арасында оған өте жақын деп саналатын басшылар біртіндеп қызметінен босатыла бастады. Олардың арасында Шымкент облысының басшысы Асанбай Асқаровтың, Қазақ Мемлекеттік университетінің ректоры Өмірбек Жолдасбековтің және т.б. болуы «Қонаевтың күні біте бастағанынан» хабар бергендей еді. Қазақстан Ғылым

Академиясының Президенті болып қызмет істейтін туған інісі Асқар Қонаевтың да қызметінен алынуы бұл болжамның ақиқатқа айналатындығына сендіре түскендей еді. Сол кезде екінің бірі «Алдағы болатын съезде республикаға жаңа басшы сайланатындығы» туралы айтушы еді. Мұндай әңгімелердің өрбуіне М.С.Горбачевтің 1985 жылғы қазан айындағы Қазақстанға жұмыс сапары отқа май құя түскендей болды. Өйткені...

Бұл Михаил Сергеевичтің КСРО басшысы болып сайланғаннан кейінгі Қазақстанға алғаш рет келуі еді. Ал, ол өз сапарында республика астанасы Алматыға келуді қажет санамады. Бұл қазақстандықтар, әсіресе, қазақтар арасында М.С.Горбачев туралы теріс пікір қалыптастырды. Ол Целиноград қаласында республикалық кеңес өткізді. Осы кеңесте Д.А.Қонаевқа тіпті сөз де берілмеді. Сол кездегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы З.Камалиденов кейін өзінің естелігінде «Біз Орталықтың Д.А.Қонаевқа деген көзқарасының бұрынғыдай емес салқындағанын анық байқадық» деп жазды. Міне, осыдан соң, республиканың басшылығына деген жасырын талас күрт белең алды. «Үміткерлер» Мәскеудің көзіне түсуге ұмтылды.

1986 жылғы ақпан айында Қазақстан коммунистерінің XVI съезі болып өтті. Осы съезд барысында республика басшылығына кімдердің «үмітті» екендіктері де байқалды. Олар бұрын бір-бірімен жарыса мақтайтын Дінмұхамед Ахметұлын бұл жолы бір-бірінен асыра сынауға ұмтылды. Бірақ, съезде Д.А.Қонаев өз қызметін сақтап қалды. Дегенмен, ол өз айналасында болып жатқан өзіне деген көзқарастардың өзгергенін аңғармай қалған жоқ. Сондықтан да, съезден соң көп ұзамай өз еркімен қызметтен кету туралы СОКП ОК Саяси Бюросына өтініш жолдады.

1986 жылғы 11 желтоқсанда СОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының мәжілісі болып, мұнда Д.А.Қонаевты қызметтен босату туралы шешім қабылданды. Бұл мәжіліске оның өзі шақырылған жоқ. Арада бес күн өткенде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бар-жоғы 18 минутқа созылған Пленумында Д.А.Қонаев өз өтінішіне сәйкес қызметінен босатылып, республика басшылығына Г.В.Колбин сайланды.

Республика халқына мүлде бейтаныс адамның сайлануы және оның жергілікті ұлт өкілінен болмауы үлкен түсінбеушілік туғызды, бұл ұлттық кемсітушілік ретінде қабылданды. Сөйтіп, 1986 жылғы 17 желтоқсанда әйгілі Желтоқсан көтерілісі бүрк ете қалды. «Мұны кім ұйымдастыру мүмкін?». Әрине, билік басындағылар ең алдымен осы сұраққа жауап іздеді. Күдіктілер соншалықты көп те емес еді. Ақын Олжас Омарұлы Сүлейменов ең басты күдікті болып табылды. Неге?

Біріншіден, Олжас 1970 – жылдардың ортасында орыстың бетке ұстаған жауһары «Игорь полкі туралы» жырды жаңаша көзқараспен зерттеу нәтижесінде жазылған «Аз и Я» кітабы арқылы «ұлтшыл», «пантюкист» атанған ақын. Оны түбегейлі жазалаудан құтқарып қалған – Д.А.Қонаев болатын. «Қонаевты Сүлейменов қорғамағанда кім қорғайды?»

Екіншіден, алаңға жиналған жастар республика басшыларының сөздерін тыңдамады, олардың «Олжас, Олжас» деген дауыстары Алматы аспанында жаңғырып жатты. «Жастарды алаңға олардың арасында соншалықты беделді тұлға алып шықпағанда кім алып шығуы мүмкін?».

Тек осы екі себептің өзі ғана Мемлекеттік қауіпсіздік комитетіндегілердің оны басты күдікті ретінде қарастыруына жеткілікті еді. Әрине, биліктегілердің арасында «Олжастан құтылуды ойластырғандардың» да болғандығын жоққа шығаруға болмайды және олар өз ықпалдарын пайдалану арқылы оған деген сенімсіздіктің бояуын қоюлата түсуі де әбден мүмкін ғой.

Олжас Сүлейменов 1986 жылғы 17-18 желтоқсан күндері қайда болды? Бұл туралы әртүрлі әңгімелер айтылады. Жазушы Сәбит Досанов «Олжас сол күндері ұйқамақта ұсталды, тордағы арыстандай, алаңға жете алмай, аласұрды» десе, сол кезде республика партия комитетінде сектор меңгерушісі болып қызмет істеген тағы бір жазушы Софы Сматаев «ол ешқандайда да ұйқамақта болған жоқ, күнібойы менің кабинетімде бостан-босқа отырды да, кешкілік үйіне кетті» дейді. Ал, Олжас Омарұлы ешқашан өзінің 17-18 желтоқсан күндері қайда болғаны туралы нақты айтқан емес. Бірақ, «Желтоқсанда алаңға өңкей бұзықтар, нашакорлар шықты» деген пікір үстемдік құрып, қоғамдық санаға соны енгізіп жатқан уақытта, ең алғаш рет «алаңға көптеген халық жиналды» деп мәлімдеген Олжас Омарұлы болатын. 1988 жылдың орта шенінде сол кездегі «Известия» газетінде Олжекеңнің сұхбаты жарияланды. Алаңға барған «бұзақылар» емес халық екенін мәлімдеген сол сұхбатында ол «біз әдеттігедей жоғарыдан нұсқау күтіп кабинеттерімізде отырып қалдық, жастардың ортасында бола алмадық, мезгілге сәйкес әрекетке бара алмадық» деп зиялы қауымның көтерілістен тысқары қалғандығына өкінетіндігін де айтқан еді. Меніңше, Олжас Сүлейменовтің сол күндері қайда болғанын КСРО Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті төрағасының бірінші орынбасары Ф.Д. Бобковтың *«Мне запомнилась одна деталь: кто-то настойчиво говорил о том, что едва ли не главным зачинщиком беспорядков был знаменитый казахский поэт Олжас Сулейменов. Действительно, толпа требовала, чтобы он выступил на митинге. Но когда я спросил у казахских товарищей, где Сулейменов, Камалиденов ответил, что он уехал из города и его не нашли. Позже я узнал, что Олжас Сулейменов был в те дни в городе, хотел выступить перед согражданами, но ему не дали этого сделать»* деген естелігінен білуге болады. Егер ол Орталық Комитеттегі кабинеттердің бірінде «күні бойына отырған» болса, оны азуы алты қарыс КСРО «КГБ»-сінің басшылығы қалайша байқамайды? Демек, сол күндері О.Сүлейменов қайда болса да, биліктің құзырлы органдарының қатаң бақылауында болған, тек солардың рұқсатымен ғана жүріп-тұрған деп топшылауға болады. Және мұны Мәскеуге сездірместен өзіміздің республикалық басшылық жасауы да мүмкін. Өйткені, жазушы С.Сматаев О.Сүлейменовтің «жастарға басу айтсам қайтеді» деген өтінішіне З.Камалиденов «тек бюро мүшелері сөйлейді» деп қасарысып, рұқсат бермей

қойғанын да айтады. Қазақ теледидарының қызметкері Е.Найко Олжастың оқиға жайлы ой-толғамдарын жазып алып, көрермендерге ұсынбақ болады. Жазып алынған таспаны қарап шыққан соң, Орталық Партия Комитетінен «көрсетпеңдер» деген тапсырма түседі.

1986 жылғы желтоқсанның 19-ы күні ақын Қазақ Мемлекеттік Университетінде студент жастармен, ұстаздармен кездеседі. Бұл көтерілістен соң, партиялық басшылықтың ұйғарымымен белгілі тұлғалардың жастарға болған жәйтті күстаналап, Пленум шешімінің «дұрыстығын» түсіндіру үшін өткізілген кездесулердің бірі болатын. Сол кездесуде болған жәйтке ақын «партиялық шолақ ойлайтын шенеуніктер кіналы» деп, өзінің атақты «Тексіздер» яғни, «Сволочи» деп аталатын өлеңін оқиды. Және кездесу барысында, Мәскеу тарапынан Орта Азия мен Қазақстан халқын көзге ілмеу, бағаламау тенденциясы бар екендігін де ашық айтады, «Кешегі соғыста Мәскеуді қазақтар, қазақстандықтар қорғап қалды, ал, «Азаттық», яғни, «Освобождение» киноэпопеясында бірде-бір қазақ, тіпті азиялық жоқ» екендігін мысал ретінде келтіреді. Осының бәрі Олжас Сүлейменовтің шын мәнінде де сол бір ар мен намыс сынға түсіп жатқан тұста бұқпантайлап қалмағанын көрсетеді. Әрине, күдікке ілінген соң, оның ізіне түсу де басталады. Бұл әсіресе, 1987 жылғы Қазақстан Компартия ОК-нің ел ішінде «Қонаевты қаралау пленумы» атанып кеткен VIII Пленумынан соң қатты қарқын ала бастайды. Өйткені, осы Пленумда О.Сүлейменов Қонаевты жақтап сөйлеп қана қоймай, республиканың жаңа басшысын «Қазақстан туралы түк түсінігі болмаса да, осындай алып республиканы басқарғысы келетін идеалист» деп сыпаттайды. Кім өзін сынағанды ұната қойсын?! Пленум барысында күн тәртібіне О.Сүлейменовке қатысты екі мәселе енгізіледі, бұлар О.Сүлейменовтің Алматы ет өнімдері комбинатының директоры Д.А.Ковиньконың қызметінен босатылуына байланысты оған араша түскендігі және Д.А.Қонаевтың 70 жылдығына байланысты түсірілген деректі фильмге қатысты еді. Олжастың Пленумдағы сөзінің газеттерде жарияланбай қалуы да халық арасында үлкен түсінбеушілік туғызды. Билік мұны тез аңғара қойды да, республикалық бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамдық пікірді О.Сүлейменовке қарсы бағыттау шараларын қолға алады. Тіпті, Мәскеуден шығатын «Правда» газетінде де ол туралы жағымсыз мақала жарық көреді. Республикалық «Казахстанская правда» газетіне «О.Сүлейменов Орталық Комитеттің басын қашанғы айналдыра береді?» деген редакциялық мақала жарық көрген соң, Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев «Сізді ұстау үшін қоғамдық пікір дайындалып жатыр екен. Тез арада Мәскеуге кетіңіз» деген ақыл айтады. Сөйтіп, ол сол күні Мәскеуге ұшып кетеді. Олжекең өзі сол бір күндерді «1951 жылдың оқиғалары қайталанды. Ол кезде Мұхтар Әуезов пен Қаныш Сәтбаев Мәскеуді паналаған еді. Мәскеуде Қаныш Имантайұлын орыс ғалымдары, Мұхтар Омарханұлын Александр Фадеев сынды орыс жазушысы паналатса, мені досым Юлиан Семенов әуежайдан күтіп алып, саяжайына орналастырды, өзбектің мәнтісімен бағып-қақты» деп еске алады. Ю.Семенов Олжас Сүлейменовті қорғап қалудың

барлық амалдарын қарастырады. Әлемге әйгілі ақын-жазушылар Ш.Айтматов, Е.Евтушенко, А.Вознесенский және т.б. М.Горбачевке «Олжасқа тиіспеу керектігін «түсіндіріп» хат жазады. Олжас досы Ю.Семеновтің арқасында СОКП ОК-нің хатшысы А.Н.Яковлевтің қабылдауында болады. Ол «Сіздің шығармашылығыңызды жоғары бағалаймын» деп бірден-ақ бауырға тарта сөйлеп, үлкен демеу көрсетеді.

Мәскеудегі Олжекең өз басына төнген қатерден қорғанудан бұрын Д.А.Қонаевтың айналасында туындаған проблемалардың онынан шешілуі үшін де қолынан келгенін істейді. Бірде Алматыдан «Қонаевтың мүсінін алып тастау туралы» шешім шығарылғаны жөнінде хабар жетеді. Олжас ОК хатшысы А.Н.Яковлевке барып, әлгіндей шаруаны атқаруға М.С.Горбачевтің батасы беріліп қойылғанын біледі. Сол жерде ашуға булыққан ол: – Александр Николаевич, егер Димаш Ахметұлының мүсініне қол тигізетін болсаңыздар, мен екінші Желтоқсан ұйымдастыруға сөз беремін. Бұл үшін Сіздің кабинетіңізден тура әуежайға, Алматыға жол тартамын – деп, өзінің бұл іске бел шеше кірісетіндігін айтады. А.Н.Яковлев қызбалыққа салынбауды өтініп, өзінің М.С.Горбачевпен бұл тақырып туралы арнайы сөйлесетіндігін айтып, тоқтау салады. Д.А.Қонаевтың Алматыдағы мүсіні әлі сол қалпында тұр.

Әрине, ол Мәскеуде түпкілікті қала алмайтын еді. Мәскеулік достардың ықпалы елдегілердің де екпінін басса керек. Бұрынғыдай емес олардың аяқтарын тарта бастағаны, дауыстарының жұмсарғаны сезілген соң Олжас Алматыға қайта оралады. Бірақ, Юлиан Семенов екеуі телефонмен өзара сөйлескенде «ешкімнің де атын атамай» сөйлеседі. Бұған сол уақыт мәжбүрлеген еді, өйткені, олар телефондардың арнаулы қызмет орындары арқылы тыңдалатындығын білетін.

Бірде телефон шыр етіп, ар жағынан: – Олжас! Жеңіс! Енді бәріне де түкіргенім бар – деген Ю.Семеновтің таныс дауысы саңқ ете қалады. «Олжас, Жеңіс! Енді бәріне де түкіргенім бар! Бұл мен ғой, Юлиан Семенов, оңбағандар тыңдаса, тыңдай берсін! Димаш Ахметұлына да, саған да енді ешкім де тимейді, ешқандай іс қозғалмайды. Орталық Комитетте осындай ұйғарым жасалды» деп хабарлайды ол. Сөйтіп, біржарым жылдан аса уақытқа созылған сергелдеңнің нүктесі де қойылады.

Тәуелсіздікке де көп уақыт қалмаған еді...

«Сарыарқа», 26 тамыз, 2016 жыл

НАМЫСТЫҢ АДАМЫ

Өз сөзімен айтқанда халқымен ғарыш табыстырған тарлан Тоқаң, яғни, Тоқтар Әубәкіровпен қалай мақтансаң да жарасымды екендігі даусыз. Тоқтарды мақтағаннан гөрі онымен мақтанған дұрыс та шығар?! Бірақ, меніңше «біз одан қандай үлгі, өнеге алуымыз керек?» деген сұраққа жауап іздегеніміз абзал. Қанша сұрақ қойсаң сонша жауап алатының да анық. Дегенмен, ең бастысы, Тоқтар ӘУБӘКІРОВ сынды батырымыздың нағыз Намыстың Адамы екенін мойындап, сол кісі тәрізді намысшыл болуға ұмтыла алсақ, кәні?!

Осыдан бірнеше жыл бұрын Тоқтар ағамыз «Астана» телеарнасындағы «Сырласу» бағдарламасына қатысып, сұхбат берді. Журналист сөздің бір ыңғайында «әйелі өзге ұлттан болған азаматтың балалары да анасының ұлтына жақындау болады екен. Сіз балаларыңыздың бойынан сондайды байқайсыз ба?» деген сұрақ қойды. Тоқаң жауапты әріден қайтарды. Батырдың үлкен ұлы Тимур Америкада ұшқыштар даярлайтын оқу орнында оқыған екен. Америкада аса озықтығымен танылып, елдің ертеңі саналатын жастарға «Американың келешегі» деп аталатын медаль берілетін көрінеді. Мұндай медаль тек американдықтарға берілетіндігіне қарамастан, шет ел жастарының ішінен алғаш рет Тимурға беріліпті. «Ұлымның оқу орны бар жол қаражатын өз мойындарына алып, мені Нью-Йоркке шақырғасын бардым. Әуежайдан күтіп алды. «Біз баланы осында алып қалғымыз келеді. Барлық жағдайын жасаймыз. Соған сіздің рұқсатыңыз керек» деген өтінішті естігенде көңілімді қуаныш кернеді. Әлемдегі ең алып елдің назары түсіп тұрса, неге қуанбасқа?! Ұлым үшін мақтандым, масаттандым. Не керек, «Боинг» фирмасының басшылығына келісім бердім. Содан шыққан соң, ұлға хабарласып, өзімнің Америкада жүргенімді айтып, кездесетін жерді белгіледік. Менің неге келгенімді, рұқсат бергенімді естігенде ұлым «Папа, Сіз мені Америкаға қызмет ету үшін оқыттыңыз ба, жоқ әлде, осы елдің білімін өзіміздің Қазақстанның игілігіне жұмсасын» дедіңіз бе?» деген қарсы сұрақ қойды» деген Тоқаң журналистке «сіздің сұрағыңыздың жауабы осы» деген болатын.

Намысты ұл қайдан шығады? Намысты әкенің қанынан жаралып, тәлім-тәрбиесін көріп өспесе, ол талайлардың арман еліне айналған Американың сойылын соғып қала бермес пе еді? Жоқ, басқа басқа Тоқтар батырдың ұрпағы бұлайша ұсақтала алмайды. Өйткені, оның әкесі – Намыстың Адамы.

Оны ғарышқа ұшырған да – Намыс. «Қазақ қашан космосқа ұшады?» деген сұрақ әр қазақтың көңілінде жүретін. «Осы басшылар қайда қарап отыр?» деп, ел ағаларын да кіналап жататын. Сөйтсек, ғарышқа қазақтың бір баласын ұшыруды Дінмұхамед Қонаев та армандаған көрінеді. Тіпті, ол ғарышқа ұшады

деп үміттенген Мұхтар Алтынбаевтың денсаулығы сыр беріп, ғарышкерлер құрамына енбей қалғаны туралы бертінде ғана айтылып жүр. Нұрсұлтан Назарбаев та Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы болып сайланған соң, Т.Әубәкіровке ғарышқа ұшуға екі мәрте ұсыныс жасаған екен. Бірақ, ол әлдебір себептерге байланысты келісімін бере алмаған. Нұрекең оны үшінші мәрте Шымбұлақта шаңғы теуіп жүрген жерінен тауып алып, кабинетіне шақыртқан. «...30 жыл біздің жерімізден ғарышқа басқалар ұшып жатыр, әлі күнге дейін бір қазақ жоқ...» деген. Ендігі жерде қарсы уәждің орынсыз екенін түсінген Тоқтар келісімін берген. Бірақ...

Мәскеудің 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісінен кейін қазаққа алабөтен қырын қарап тұрған шағы ғой, «сендерге қайдағы ғарыш?» дегендей ол жақтағылар әртүрлі құйтырқылықпен елдің үмітін арқалаған азаматты ғарышкерлер отрядына қабылдамай жүріп алады. «Бұл жерде Нұрсұлтан Әбішұлының ұлт намысы үшін басын бәйгеге тіккенін көрдім. «Нұрекеңнің *«Енді қазақ ұшады. Қазақ ұшпаса, «Байқоңыр» жабылады!»* дегенін өз құлағыммен естідім» депті бір сұхбатында Тоқтар ағамыз. Елдің Туын биікке тек намысты ұлдары ғана көтере алады. Осындай Нұрекеңді де кейде «орысшыл» деп кіналап жатамыз-ау...

Күткен сәт те жетті. 1991 жылдың 2 қазаны. Таңғы сағат 7.00. Мемлекеттік комиссияның төрағасы, генерал Иванов Қазақстанның Президентін алға шақырды. Тоқтар Әубәкіров Елбасына «Сапарға дайынмын!» деп, рапорт берді. Қазақ тілінде. Отыз жылғы арман орындалды, қазақ баласы көк жүзіне аттанды. Және аттанғанда қандай?! Ғарышкерлердің Гагариннен бергі қалыптасқан «поехали!» дейтін дәстүрі бар. Тоқтар осы дәстүрге жаңашылдық енгізді. Экипаж командирі «поехали!» дегенде біздің Тоқаң не дегенін білесіз бе? Ол қазақ тілінде «Ал, қазағым, сен үшін жануға да, ұшуға да дайынмын!!!» деген ғой. Қандай ғажап! Егер ол Намыстың Адамы болмаса осылай айта алар ма еді?! Тоқтардың осы сөздері жазылған таспа мұрағатта сақтаулы көрінеді.

Ғарыш арқылы елімен табысты. Жерге аман-есен оралғасын Тоқаң қасына інісі Талғатты ертіп алып, Қазақстанның түпкір-түпкірін аралады. Елмен, халықпен жүздесті. Сонда ақсақалдардың «әттең, келісті-ақ жігіт екен, тек тілінде кемістік бар екен» дегенін де естігенбіз. Орыстың арасында өсіп, орыстың мектебін тауысқан, қаумалаған орыстардың арасында жұмыс істеген азаматының қазақшаға шорқақтығына халқы түсініністікпен де қараған еді. Бірақ, өз қазағымен неге қазақша емін-еркін тілдесе алмайтындығын түсінбеген Батырдың өзі ғана болған. Сөйтіп, ол қазақша үйренуге кіріскен. Бұл туралы бір сұхбатында былай депті.

«Егер менде намыс болмаса өз ана тілім – қазақ тілін үйренбес едім. Үйренемін деп өз-өзіме серт бердім. Мен қазақпын! Өз ана тілімде ойламасам, мен кім болғаным?! Бұрынғыдай басқа тілде сөйлеп, сол тілде ойланып жүре беруді өзіме ар санадым. Біреу менің жеке басымнан сөз асырса, оған намыстанбаймын. Менің намысым басқа. Өз ана тілімде сөйлемегеніме намыстандым! Қазақ

та өзгелер сияқты әскери ұшақты, ғарышты игере алатынына намыспен көз жеткіздім. Қазір қазақтың намысы осындай болуы керек. «Біреу мені бір ұрды, оған намыстанып, оны екі рет ұрдым» деген намыс емес. Адам алдына мақсат қойса, оған жетуге болады. Елге келген соң, қазақша білмейтініме қатты намыстандым. Күнде өз-өзімді тәрбиеледім.

Құпиямды айтайын: мен қазақ тілін өлең арқылы үйрендім. Кейінгі жастарға айтарым, орысша да, ағылшын тілін де үйренсін, бірақ, ең бірінші қазақ тілін – өз ана тілінді біл. Қазақша үйренгісі келмейтін қазақтарды өз-өздеріне қарсы адамдар деп санаймын.

«Маған қазақ тілінің керегі жоқ, орысша сөйлей беремін» деген адамдарды көп кездестірдім. Жарайды, өздері солай істесін. Бірақ, олар ата-бабаларын өзгерте алмайды ғой. Айналайын, сендер ата-бабаларыңды, аналарыңды өзгерте алмайсыңдар. Ал, анасынан қашқан адамнан қандай жақсылық күтуге болады?! Өз тілінен безген жанды мен адам ретінде санай алмаймын. Бұл намыстың арқасы. Біле-білген жанға тіл дегеніміз – намыс. Мен – намысты бірінші орынға қоятын жанмын». Міне, Батыр аға намыс туралы нақ осылайша ой толғапты. Намыс дегеннің не екенін Намысты Адамнан үйренейік!

Ата-баба өсиетіне адалдықтан айнымау да – намыстың белгісі. Намыссыз адам атаның аманатын, ананың ақылын жүре тыңдайды, керек етпейді. Тоқтар ағам ше? Ол кісі: «Ауылда тұрған күндерім әлі көз алдымда. Бүгін шешемнің берген ақылы, көрсеткен үлгісі, тәрбиесін үнемі есіме алып жүремін. Шешем маған ешқашан ұрыспайтын. Ақырын ғана: «Балам, ешкімді ренжітпе, ешкімнің ала жібін аттама!» дейтін, жарықтық! «Түзу жүрсең, ашығын айтсаң, ертең осы мінез саған жақсылық әкеледі!» деуші еді, үнемі.»Таза бол!» деген шешемнің асыл сөзін мен бүгін кім-кімге де айтамын. Осы сөздерді мен өмір бойы ұмытқан емеспін. Сол тазалықпен, Құдайға шүкір, жақсы өмір кешіп келе жатырмын» дейді.

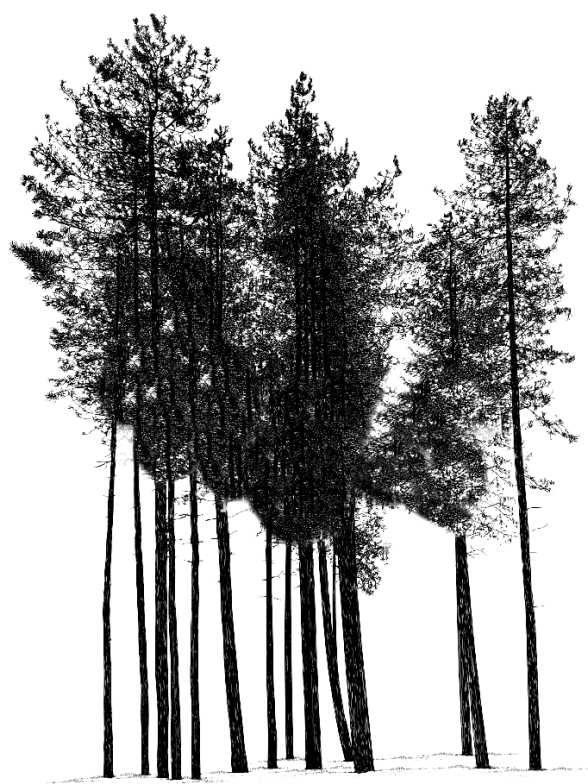
Ана сүтімен бойына дарыған тазалықты сақтамаса ол Намыстың Адамына айнала алмас еді. Бізге Тоқтар Әубәкіров Ерлігін, Өрлігін, Батырлығын, Халықшылдығын айтпағанның өзінде Намыстың Адамы болуымен-ақ қымбат.

«Сарыарқа», 28 шілде, 2021 жыл

АРДАҒЕРЛЕРІМ, АҚСАҚАЛДАРЫМ

ҚАНАҒАҢНЫҢ ХАЛ-АҒАСЫ

Биылқазақтың біртуарұлы, Жезқазған кен байлығын зерделеп, зерттеген білгір геолог, ұлы ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туғанына 110 жыл толғалы отыр. Біздің өңірімізде абзал азаматтың шапағатын көрген және «Үлкен Жезқазғанды» дамыту бағытындағы сансалалы сындарлы істерді жалғастырған жандар аз емес.

«Менің өсіп, өнгенім, бақытымның өрлегені мына отырған Сіздердің, қарапайым еңбек адамдарының арқасы.

Мұны мен үнемі қай жерде болсын, қандай мінберде сөйлесем де айтудан еш жалыққан емеспін» деген екен Қаныш Сәтбаев Жезқазғанға келген бір сапарында жұртшылықпен жүздесу кезінде.

«Ұлылықтың белгісі – кішіпейілділік» деп жатады әдетте. Сол айтпақшы, Қанағанның үлкенге ізетінен, кішіге ілтипатынан жаңылмай кеткендігін ескікөздер әліге дейін тамсана әңгімелеп отырады. Ол өзінің ықыласы ауған жанды оның жасының кішілігіне қарамастан-ақ атын атамай, «пәленшеке, түгеншеке» деп құрметтесе керек. Солардың бірі Халық ТЕМІРБАЕВ болған. Қанағаң одан үш-төрт жас үлкен бола тұра, әрдайым «Хал-Аға» дейді екен. Қаныш Имантайұлының осыншалықты ықыласына бөленген Халық Темірбаев кім болған?

Біз оның ұлы Жүрсін ағаны тауып алып, сөйлесіп отырмыз. Білгіміз келетіні – Қаныш Имантайұлы мен Халық Темірбайұлының арасындағы сыйластықтың сыры. «Ұлы адам хақында әке балаға қандай әңгімелер шертті, нендей естеліктер қалдырды екен?» деген сұрақтар қаншама зор қызығушылық тудырса да, Жүкеңнен ең алдымен әкесі, ол кісінің өсіп-өнген топырағы хақында айтуды өтіндік.

– Біздің әкей оқымаған кісі. Ата-бабаларымыз қазіргі «Спутник» саяжайы орналасқан манды мекендеп, азын-аулақ мал ұстап дегендей, тірлік кешсе керек. Жаңа өкімет орнап, қазақ даласына өндірістің де дабылы жеткен алғашқы сәттерден бастап, әкеміз Қаныш ағаның геологиялық барлау партиясына барып,

жұмысқа орналасады. Содан қашан зейнет демалысына шыққанша сол партияда еңбек етті – дейді ол бізбен әңгімесінде. Демек, Халық Темірбаев қарапайым ғана еңбек адамы. Басқаша айтқанда, ұлы ғалымның жанында жүріп, онымен қоян-қолтық жұмыс жасау бақыты бұйырған көптеген жандардың бірі.

Мал баққан шаруа баласы еңбекқорлығымен таныла білгендей. Ісіне тындырымды жанды кім болса да іштартып тұрады емес пе? Және өзінің жаны адалдықты сүйетін Қаныш қарамағындағы жігіттерден де өзіндей болуды талап еткен де шығар? Кім сол үдеден табылса, соны құрметтеп, қадірлеген де болар?

Тыңнан жол ашу оңайға түспейді. Қ.Сәтбаевқа да Жезқазған өңіріндегі жер астында бұғып, жасырын жатқан табиғи байлықтың молдығын дәлелдеу үшін бейнелі тілмен айтқанда, «басын тауға да, тасқа да ұруға» тура келгені белгілі. Барлау жұмыстарын одан әрі жалғастыруға қаражат бөлу тоқтатылып, жұмыскерлерге айлықтарын тауып беру мүмкін болмай қалған кездер де болған. Өз ісінің дұрыстығына көзі жеткенмен, жылы кабинет, жұмсақ орындықта отырғандарға сөзін өткізе алмай қиналған Қаныш Имантайұлы жұмыскерлерін жинап, жағдайдың өте күрделі сипат алғанын жасырмай, әңгіменің ашығын айтады.

– Әкей Қанағанның қашан болсын өзін қарапайым еңбек адамдарынан бөлектемей, олармен әркез тең жағдайдағы қарым-қатынаста болғанын аса қатты ризашылықпен сөз ететін. «Ол кісі тәрізді шаршап, шалдығуды білмейтін, қаншама қиын күндердің өзінде қажымайтын, ұнжырғасы түспейтін жанды кездестірген емеспін» деп отыратын – дейді бізге әкенің сөзін жеткізуші Жүрсін аға.

Мәскеуге кезекті сапарынан тағы да ойлағаны орнына қойылмай оралған Қанағаң «Ендігі бар үміт сіздерде ғана. Осы ісімізден түбінде жақсы нәтиже шығады» деп сенсеңіздер, бұдан былай біршама уақыт ақысыз жұмыс істеуге тура келеді. Осыған тәуекел ете алатындарыңыз қалыңыздар, ал, басқаларыңызға еш өкпе болмайды» дейді. Әрине, әркімге де отбасын, бала-шағасын асырау керектігі айтпаса да түсінікті. Қанышқа сенсе де, нақты жағдаймен де санаспаса тағы бола ма? Көптеген жұмыскерлер амалсыздан кетуге мәжбүр болады да, Қаныш Сәтбаевтың қасында санаулы жұмыскерлер қалады. Олар «осы істі бірге бастаған екенбіз, енді ақырына дейін де жаныңызда болғымыз келеді» деген өз шешімдерін Қанағаңа жеткізеді. Сол сынақты сәтте сырғақтап кетпегендердің бірі Халық Темірбаев еді.

– «Сонда сіздер неге кетпей қалдыңыздар?» деп әкейден сұрағанымда, ол кісі «өйткені, біз Қанағаңа сендік, өзімізге сендік» деп қысқа ғана қайыратын. «Мен ғана емес, басқалар да сенді ғой» дей келе, сол шақтарда Қаныштың қасынан табыла білген біршама кісілердің есімдерін де атайтын. Өкінішке орай, көбісінің аты-жөндері жадымнан шығып кетіпті. Мырзабек Тұңғышбаев, Тимофей Зверинцев, Павел Прокопьев сияқты есімдер есімде. Бертінде дүниеден өткен Киселев дейтін кісі де қиын уақытты бірге көтерісе білгендердің бірі екен. Ол Қаныш Имантайұлының алғашқы шопыры болған адам – деп әкеден естіген әңгіменің тағы бір тұсын еске түсірген Жүкеңнің

сөзінен Халық Темірбаевтың тағы бір қыры танылғандай. Бұл – алғы күндерге әрқашан үлкен сеніммен қарай білу, қиындықтан жалтармау. Егер сол бір күндері Қанағаң жалғыз қалса не болғандай? Бюрократтардан қалған көңіліне өзімен бірге жүргендердің де сенімсіздігі қосылғанда қандай күйге түсер еді ол? Ұлы адамға сенімді серіктес бола білгендерді де ұлылардың қатарына жатқызған жөн болар бәлкім?!

Халық Темірбаев пен Қаныш Сәтбаев арасындағы сыйластық Қанағаң Алматыға, Ғылым Академиясына ауысып кеткен соң да үзілмейді.

– Әкей бірде Алматы жақтағы санаторийлердің біріне барыш келген соң, осындағы әріптестері үйге жиналды. Сонда олардың алғашқы сұрағы «қалай демалып келдің?» деп емес, «Қаныш Имантайұлын кездестіре алдың ба?» болғанын естігенде таң қалғанмын. Кейін ойлансам, жезқазғандықтар үшін ол кісінің орны алабөтен екен ғой. Не деген ыстық махаббат?! Сонда әкей «Алматыға барып тұрып Қанағаңа сәлем бермей келем бе? Таиса жеңгеміздің қолынан шай іштім. Үйінде киносы бар екен, соны көрдім. Бәріңді де сұрап жатыр, өздері де сағынып қалғанға ұқсайды, «білетіндердің баршасына сәлем айт» деп қалды» деген әңгімесін айтып, сәл марқайыңқырап отырғаны көз алдымнан кетпейді. «Үйінде киносы бар екен» дегені шамасы теледидар болу керек – деп топшылаймын. Қазір әрбір үйдің төрінен табылатын көксандықтың атын естігеніміз болмаса өзін көрмеген кезіміз еді – деген Жүрсін аға әке шарапатының арқасында өзінің де Қаныш ағаның қолын алып, батасын естігенін айтады.

Өткен ғасырдың елуінші жылдарында Жезқазған жұртшылығы Қаныш Имантайұлы Сәтбаевты КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутаттыққа ұсынады. Сайлаушылармен кездесуден соң Қаныш Имантайұлының құрметіне Жезді өзенінің бойына екі киіз үй тігіліп, арнайы дәм беріледі.

– Сонда анам Айсары келген қонақтарға шай құйып, қызмет жасады. Ол кезде ойын баласы болсақ та, «үлкен кісіге сәлем беру керек» деп әке-шешенің құлаққа құйып тастаған тәрбиесі бар, Қанағандардың алдынан жүгіріп шығып, сәлем бердім. Сондағы үлкен кісінің «өркенің өссін» деген бірауыз сөзі жадымда мәңгілікке қалып қойғандай. Егер өмірде әлдеқалай жетістіктерге жетіп, өсіп, өнсем бұл Қаныш әкеміздің батасының қабыл болғандығынан деп білемін – дейді Жүкен.

Қаныш Сәтбаев «Хал-Аға» атап кеткен Халық Темірбаев нағыз еңбек адамы болғаны оның әркез түрлі марапаттамаларға ие болғандығынан да айқын аңғарылғандай. Мысалы, оған велосипед, патефон тәрізді сол тұстағы екінің бірінің қолы жете бермейтін заттардың бағалы сыйлық ретінде берілуі тектен тек болмаса керек.

– Велосипедті Жезқазған поселкесінен Жездіге бара жатқанда алған бойда, жол үстінде сындырып алыпты. Ал, патефоны көпке дейін үйде ойнап тұратын. Жалғыз ғана пластинкасы болатын. Орындаушысының кім екені жадымда жоқ, бірақ, «Майраның әнін» жиі тыңдайтынымыз есте қалыпты. Сол патефонды Мырзабек Тұңғышбаевтың қызы тұрмысқа шыққанда артынан апаратын дү-

ниесіне қосу үшін бергенін де білемін – дейді Жүкең «әкейдің еңбегіне берілген марапаттамалар жайында не білесіз?» деген сауалымызға орай.

Халық Қаныш Имантайұлына адалдығынан ешқашан айнымаған. Ол қадірлі ағасын ақтық сапарға шығарып салушылардың да бірі болған. Бұл туралы ескілікті кісілерден ертеректе «Штифанов бастаған атқамінерлер кеншілерді қалдырып, өздері ғана ұшпақшы болып тұрғанда Халық Темірбаев елді жинап, «Қаныш ағаның намазына біз бармайтын болсақ, сендер де бармайсындар» деп, самолетті ұшырмай қойған» дейтін аңызға бергісіз әңгіме естігеніміз бар-ды. Жүрсін ағадан осы сөздің де анық-қанығын білмек болдық.

– Бұл енді сәл әсірелеңкіреп айтылған сөз. Қаныштың қайтқанын естігенде әкелеріміздің көз жасын тия алмағаны белгілі. Олар «тым болмаса ең соңғы сапарға өз қолымызбен аттандырып салсақ, арманымыз болмас еді» деген оймен дереу жолға жиналды. Бірақ, қас қылғанда әдеттегі рейске бәрі бірден қайдан сыйсын? Содан аэропорттың басында кәдімгідей айқай-шу шыққан. Қатардағы еңбек адамдары билеттері болмай міне алмағандықтан, екінші ұшақ шақыруды талап етіп, рейсті ұшырмай қойған ғой. Сөйтіп, арнайы ұшақ шақырылған. Міне, нақты ақиқат осындай. Қанағанның намазы кезінде әкеме «көзіндей көріп киіп жүріңіз» деп ол кісінің желетқасын берген екен. Әкем соны үстінен тастамайтын. Кейін соның қайда кеткенін білмей қалдық. Шамасы, әкейдің өзі дүниеден өткен кезде әлгі желетқаның жай– жапсарын жақсы білетіндердің бірі ырымдап алып кеткен-ау – деген Жүрсін Халықұлы ұлы адамның сол бір асыл жәдігерінен көз жазып қалғандарына өкінетіндігін де жасырмады. Дегенмен, жазушы Медеу Сәрсекеевтің кітаптарында баяндалған Қаныш Сәтбаев пен Халық Темірбаев арасындағы жақсы сыйластық кешегі өмір ақиқаты. Олардың адами жарастықтары жастарға қалай өмір сүрудің, сыйласа білудің жарқын жолын көрсетіп тұратын бағдаршамға айналмақ.

Х.Темірбаев 1980 жылы өмірден өтті. Бірақ, ізсіз кеткен жоқ. Соңында жақсы аты, еліне сіңірген еңбегі, өзіне тартып, жандарына адалдықты серік еткен ұл-қыздары қалды. Біз әңгімелесіп, сыр шертіскен Жүрсін аға Жезқазған құрылыс-монтаж тресінде еңбек етіп жүрсе, ал, үйдің үлкені Қапиза – зейнеткер, Кеңгір ауылында тұрады, Мәрия да көптеген жылдар бойы денсаулық саласында жемісті еңбек етіп, қазір құрметті еңбек демалысында. Қарағандыда тұратын Жұмакүлдің де мамандығы дәрігер. Кітапханашылықты қалаған Ақмарал Сәтбаев қаласындағы Б.Бұлқышев атындағы қалалық кітапхана директорының орынбасары, Бейсен құрылыс-монтаж тресінде басқарушы, Сәрсен, Әліқожа, Мақсұттардың бірі мыс қорыту зауытында, бірі №65 шахтада, енді бірі Жезқазған шахтапроходқалау тресінде еңбек етіп, әке жолын жалғастыруда. Жүрсін аға «әкеміз оқымаған кісі болған» деп бастап еді әңгімесін. Ал, оның ұл-қыздары заманға сай білім алды, қатарларынан қалмады. Әкелері тәрізді еңбекке адалдығымен танылды. Сондықтан да олар туралы да жүрген орталары тек қана жақсы лебіз білдіреді. Қанағанның өзі «Хал-Аға» деп қадірлеген адамның ұрпақтары басқаша болуы мүмкін де емес қой?!

«Мысты өңір» газеті, 23 қаңтар, 2009 жыл

ҰЛЫ ҒАЛЫМНЫҢ ҮМІТІН АҚТАҒАН

«Тау-кен-металлургия институтының тау-кен факультетінің диплом алушы студенті В.И.ШТИФАНОВ жолдас өзінің үш өндірістік, соның ішінде, диплом қорғау алдындағы тәжірибесін де Жезқазғанда өткізді. Оның дипломдық жұмысының тақырыбы да Жезқазған туралы. Тәжірибеден өту барысында В.И.Штифанов жолдас Жезқазған өңірімен жете танысты. Жезқазған комбинатының бой көтеруіне байланысты 1938 жылдан бастап Жезқазғандағы барлау жұмыстары қарқын ала түспек. Демек, бізге нақты жұмыстар бойынша ең алдымен Жезқазғанды білетін адамдардың арасынан геолог-барлаушылардың жаңа толқынын қалыптастыру қажеттігі туындайды. В.И. Штифанов Жезқазғанды білетін жандардың бірі саналады. Сондықтан да, Сізден В.И.Штифанов жолдасты институт бітірген соң міндетті түрде Жезқазғанға жіберуіңізді өтінемін»...

Бұл жолдар Жезқазған геологиялық барлау кешенінің бастығы Қаныш Сәтбаевтың тау-кен – металлургия институты директорының атына жолдаған өтініш хатынан алынып отыр. Қанекеннің осы хаты аяқсыз қалмағанға ұқсайды, өйткені, Василий Иванович 1938 жылы институт жолдамасымен Жезқазған кен басқармасына келіп, кеніштегі аға геолог болып жұмысқа орналасты.

Ол Ресейдің Алтай өлкесінде туып, өсті. 1932 жылы Семейдегі геологиялық барлау институтына оқуға түскен оның бұдан былайғы бүкіл ғұмыры қазақ жерінде өтті, Жезқазған кен өндірісімен байланысты болды. Аталмыш институт 1934 жылы Алматыға қоныс аударып, Тау-кен-металлургия институтына айналған еді. Өндірістік тәжірибеден өтуге келген студенттерге сын көзімен қарайтын Қаныш Имантайұлы өзі бастаған істі ертеңгі күндері лайықты түрде жалғастырып әкететін жас мамандарды солардың арасынан қарастыра жүргендігі де күмәнсіз. Оның студент В.И.Штифановқа сенім артып, Жезқазғанға шақыруының астарынан оған зор үмітпен қарағаны аңғарылады. Қ.Сәтбаевтың сенімін иеленген шәкірттерінің қатарынан көрінуі Василий Ивановичтің жас кезінен ізденімпаз, еңбекқор, жауапкершілігі жоғары жан болғандығын байқатқандай. Әйтпесе, оған ұлы ғалымның назары түспес еді ғой?!

Шынында да, ол Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың шынайы шәкірті ғана емес, сенімді серігіне де айнала білді. Белгілі ақын Кәкімбек Салықовтың «Қ.Сәтбаев пен В.Штифановтың арасындағы достық олардың бүкіл ғұмырларын қамтыды « деп жазуы тектен-тек болмаса керек. Өткен ғасырдың орта шенінде басына бұлт үйірілген Қанаған туған жерін тастап Мәскеуге кетуге мәжбүр болғаны белгілі. Сол бір сын сағаттарда одан тырнақшаның ішіндегі көптеген достары

теріс айналып та кетіп жатты. Ал Василий Иванович әрі ұстазы, әрі досы Қаныш Имантайұлынан қол үзген жоқ, әрдайым оның жанынан табылды. Бұған олардың хаттары куә. Бір хатында В.И.Штифанов «Қаныш Имантайұлы, ойланыңызшы, Сіз Мәскеуден гөрі бізге көбірек керексіз ғой, республикаға қайта оралғаныңыз жөн болар еді» деп жазыпты. Бұл жүрекжарды сөздерден ұстазға деген адалдық пен досқа деген сағыныш лебі есіп тұрған жоқ па?

Ең бастысы, ол ұлы ұстазының үкілі үмітін ақтады. Ұстазы тәрізді Жезқазған өңірінде айшықты ізін қалдырды. 1941 жылғы 26 маусымда Жезқазған геологиялық барлау партиясының бастығы болып тағайындалған В.И.Штифанов кейін аты өзгергенмен заты сол қалпында қалған осы мекеменің сапында 1986 жылғы 15 қазанға дейін қызмет жасады. Ол құрметті еңбек демалысына шыққанда жетпістің жетеуіне аяқ асқан болатын. Зейнеткерлікке шыққаннан кейін де Василий Иванович Жезқазған кен көздерін барлау, іздестіру, игеру жұмыстарынан сырт қалмады. Оның еңбегі лайықты бағаланды. Василий Иванович Штифановқа 1961 жылы «Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген геолог-барлаушысы» құрметті атағы берілсе, 1963 жылы Социалистік Еңбек Ері атанды. 1970 жылы Жезқазған, 1977 жылы Никольск (қазіргі Сәтбаев) қалаларының Құрметті азаматы атануы оның жерлестерінің шынайы құрметіне бөленгенін айғақтай түскендей.

Ол геологияны ғылым деп есептейтін. «Сондықтан да, кейінгі буынға өз тәжірибең мен біліміңді үйрету аса маңызды» деген ол Жезқазған өңіріндегі көптеген геологтардың ұстазына айналды. Сол себепті де оны көзінің тірісінде-ақ «Жезқазған геологтарының патриархы» деп әспеттеп жататын. Сарыоба кенін ашқаны үшін оған 1969 жылы «Кен қорын алғаш ашушы» атты белгі мен арнайы диплом тапсырылғаны әдетте айтыла бермейді. Ол «Жыландыда мол кен қоры жасырынып жатыр, уақыты келгенде оның бәрі халық игілігіне айналады» дейді екен. Қазіргі таңда Итауыз, Сарыоба, Қыпшақбай, Қарашошақ кен орындарының игеріле бастағанын ескерсек, Василий Ивановичтің айтқаны айна қатесіз ақиқат екендігін өмірдің өзі көрсете бастағанын сезіну қиын емес.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев тәрізді ұлы ғалымның ізіне ерген, сенімді серіктесі, тамаша досы бола білген Василий Иванович Штифановтың өзі де ғибратты ғұмыр иесіне айналды. Ұстазының ұлағатын бойына сіңірген ол да жан-жағына жақсылық сәулесін септі. Еңбегімен де, адами қасиеттерімен де. Сондықтан да, оның есімі жұртшылық жүрегінде қалды.

Ол қазан айында дүниеге келіп, нақ сол айда дүниеден өтті. 1910 жылғы 14 қазанда Алтай өлкесінің Половинкино селосында шыр етіп өмірге келген Вася 1998 жылғы 28 қазанда елге белгілі, әйгілі геолог Василий Иванович Штифанов болып бақиға аттанды. «Жақсының аты, ғалымның хаты өлмейді» дейді халық даналығы. Ал Василий Иванович Штифановтың аты да, хаты да өлмейтіндер санатында мәңгілік қалғаны даусыз.

«Мысты өңір» газеті, 8 қазан, 2010 жыл

«КҮН СӨНГЕНШЕ СӨНБЕЙМІЗ, ЕНДІ ЕШҚАШАН ӨЛМЕЙМІЗ!»

Тәуелсіздікке он жеті жыл енді ғана толғанмен, ата-бабалардың азаттықты, еркіндікті аңсаған күресі ғасырлар бойы жалғасып жатты емес пе? Биыл Алаш қозғалысына 90 жыл толды. Олар ойлап-армандаған, бірақ, көздерімен көріп, қолдарымен ұстауға тағдыр жазбаған Тәуелсіздік бақыты бүгінгі ұрпақтың ба-сына келіп қонды.

Тәуелсіздік күні қарсаңында Алаш қозғалысы қайраткерлерінің кейбірін көзбен көріп, дәмдес қа-на емес, сырлас та болған, Тәуелсіз Қазақстанның мәртебелі наградасы «Отан» орденімен марапаттал-ған, аймағымызға белгілі Қалкен МӘКЕНБАЙҰЛЫ ақсақалды әңгімеге тартқан едік.

— Қалеке, Ақтоғайдың Қызыларайы қазаққа Әлихан Бөкейхановты, Әлімхан Ермековті, Жақып Ақбаевты берді. Алаштың үш бірдей арысының бір жерден шыққанын қалайша түсіндірер едіңіз?

— Шынында да, бұл ғажап нәрсе, Қызыларайдың үш етегінде дүниеге келген үш ұлан Алаштың үш арысына айналды.

Әлихан Бөкейханов 1866 жылы, Жақып Ақбаев 1876 жылы, Әлімхан Ермеков 1891 жылы туған. Қарап отырсаңыз, аралары он-он бес жас болып келеді екен. Інілерінің білімге құштарлықтары мен қоғамға көзқарастары-ның қалыптасуына Әлихан ағаның әсері болған-ау деп шамалаймын. Бұл — бір. Екіншіден, олардың үшеуінің де тектері мықты болған ғой. Айталық, Әлімхан ағаның атасы Ермек атақты Шорманның Мұсасымен Омбыда бірге оқып, Құнанбай қажымен дос болған адам. Ол орыс тіліне қоса француз тілін де білген көрінеді. Демек, аса сауатты болғаны байқалады. Қарқаралыға алғаш жәрмеңке ұйымдастырғандардың да бірі — сол кісі. Ол 20 жасында болыстыққа сайланып, содан отыз жыл бойы үздіксіз болыс болған деседі. Ал, әкесі Әбеу де қырық жылға тақау болыс болса, Әлімхан ағаның қандай ортада, нендей тәрбие көріп өскенін айтпай-ақ аңғаруға болғандай. Болыстар мен аға сұлтандар да патшалық Ресейдің ішке дендеп еніп бара жатқан жұмысқы саясатын сезбеді емес, сезді. Бұған тек оқу-біліммен ғана қарсы тұруға болады деп түсінген олар бала-шағаларына орыстың оқуын оқытуға, мектептер ашуға ұмтылды. Қазақтың Батысындағы Жәңгір ханның қазақ мектебін ашқаны неліктен деп ойлайсыз? Мұның бәрі де ұрпағымыз білімді болып өссін, сол білімдерін еліне, халқына қызмет етуге жұмсасын деген ниеттен туындаған.

– Сол ағалардың рухани жалғасы ғана емес, Әлімхан Ермековке туысқандық жақындығы бар жан ретінде ол кісімен көп кездескен, жиі жүздескен Сізден сұрағым келіп отырғаны сол ағаларымыз өз қозғалыстары мен партияларын не себепті «Алаш» деп атады екен? Әлекең бұл жөнінде не айтатын еді?

– Қазақта «Алаш алаш болғанда, Алаша хан болғанда» деп келетін ескіден қалған сөз бар ғой. Сіз сұрап отырған сұрақты Әлекең кезінде мен де қойғанмын. Сонда ол кісі мұның себебін былайша түсіндіріп берген-ді. «Біз ұлтымызды өрге сүйрейміз, өзгелермен терезесін тең етеміз» деп ұмтылды. Сонда қандай заманды көкседік, еліміздің қандай болғанын қаладық? Ұлттық қозғалыстың, партияның атауына «Алаш» сөзінің тандап алынуы міне, осыған байланысты. Бабаларымыз қалай деуші еді? «Алаш алаш болғанда, Ала тай ат болғанда, Таңбасыз тай, еңсіз қой болғанда, Астың астауы – алтыннан, Иттің итаяғы – күмістен болғанда, Алаша бәрімізге хан болғанда, Біз кім болмадық?» деп, өздерінен бұрынғы алтын заманды аңсайтын. Біз елімізді сондай дәуірге жеткізуді мақсат тұттық. Сол себепті де «Алаш» атауын таңдадық». Әли аға осылайша түріндіретін.

Сіз әлгінде «туысқандық жақындығыңыз да бар» деп қалдыңыз. Шынында да, бір топырақта туылғанымызға қоса, мен Ермековтер әулетіне күйеубала болып та келемін. Ермек атамыздың шөбересі Лиза Аханқызы өмірлік қосағым болды, өкінішке орай, дүниеден өтіп кетті бүгінде. Менің Әлімхан ағаға, біздер ол кісіні «Әли аға» деп атайтынбыз, етене жақын, сыйлас та сырлас болып кеткеніме Лизаның дәнекерлігі көбірек болды. Ахан әкеміз де ұлт серкелерімен досжар кісі болыпты. 1905 жылы Міржақып Дулатов пен Ахмет Байтұрсынов екеуі Қызыларайға келгенде, Ахаңа ат мінгізіп, сый– сияпат жасайды. Өйткені, олар өзара дос болған. 1929 жылы Міржақыпты Тәшкенде ұстағанда, оның дос– жарандары ретінде Ахан атамыз да, оның бауыры Мұқан да ұсталып, атылып кеткен.

– Әлімхан аға үш рет ұсталып, үш рет босатылған ғой...

– Кеңес өкіметі алғашында бәріне кешірім жасап, оларды да өкімет жұмысына тартқанмен, сәл кейін күшіне мініп алған соң, қудалауға сала бастаған. Олардың арасында екі-үш мәрте абақтыға жабылмағаны кемде-кем, Әсіресе, қозғалыстың көшбасшылары. Мұндай тағдырды Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев және т.б. бастарынан өткерген. Сірә, Кеңес өкіметі олардың бірден көзін жойып жіберуге халықтан тайсақтаса керек. Бірақ, 37-нің зобалаңында көбісі атылды, кейбірі итжеккенде жүріп, қаза тапты. Алаш көсемдерінің арасынан елге аман-сау жеткені Әлімхан Ермеков ғана. Неге? Оның жанын сақтап қалуға не себеп? Өйткені, Әли аға мықты математик еді. Айдауда жүргенде әскери инженерлерге сабақ бергені оны оқтың ұшына ілініп кетуден қорғап қалса керек. Көретін жарығы бар шығар, үш рет итжеккенге айдалған адамның елге аман-сау оралуы кісінің ойына келе қоймайтын нәрсе. Ол алғаш рет 1932 жылы ұсталып, үш жылға сотталады. Бұл жазаны өтеп

келген соң бірер жыл бостандықта болып, 1938 жылы он жылға кесіледі де, соғыс басталуы себепті, жаза мерзімі алты жылға төмендетіледі. 1947 жылы босап келгенмен, араға жыл салып, қайтадан итжеккенге айдалады. Бұдан Сталин өлген соң ғана елге оралады. Не керек, Әли ағаның он сегіз жыл ғұмыры айдауда, қудалауда өткен ғой.

– *Сонишама азап, мехнат тартуға ол кісілерді итермелеген қандай күш? Бұл туралы не ойлайсыз?*

– Ұлтқа деген ұлы сүйіспеншілік. Әли аға айтатын: – Біздер «ұлт» деп туған, «ұлт» деп өлетін жандармыз – деп. «Алаш» қозғалысын құрар кезде, Әлихан Бөкейханов «Қозғалысымыздың Әнұранын жазыңдар, ол кейін еліміздің Әнұранына айналады» деп, ақындар арасында бәйге жариялаған ғой. Сонда жиырмадан енді ғана асқан Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Алаш ұраны» атты өлеңі жеңімпаз атанған. Сөздерін қараңызшы, қандай өр рухпен жазылған?! «Алаш туы астында, Күн сөнгенше сөнбейміз! Енді Алашты ешкімнің, Қорлығына бермейміз!» Осылай жалғасып кете береді. Сұлтанмахмұт жазған бұл өлеңге алаштың тағы бір арысы Жүсіпбек Аймауытов музыка жазған. Меніңше, бұл – қазақтың алғашқы Әнұраны ретінде бағалануы тиіс. Өйткені, бұл ән тек қозғалыстың немесе партияның ғана емес, аз уақыт болса да қазақтың ұлттық мемлекетін әйгілеген Алашорда үкіметінің де Әнұраны болған.

Күн сөнгенше сөнбеу – алаш арыстарының мақсат-мұраты еді, олар өле-өлгенше сол сенімге адалдықтарынан айнымай кетті.

Жалпы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары ұлт азаттығына қол жеткізудің жолдарын әрқалай түсінді. Айталық, «Алаш» партиясы ұлттық негіздегі автономия құруды көксесе, енді бір күштер большевиктердің жеңісін қазақтың өркендеуіне пайдалануға ұмтылды, ал, енді біреулері коммунистік идеяның аясында «барлық түркі тектес халықтар бір мемлекетке айналу керек» десті. Мысалы, Тұрар Рысқұловтың Шығыс Түркістан Республикасын құруға ұмтылысы – осының айғағы. Сондықтан, өткенге баға бергенде олардың арман-мүдделерін, ой-мақсаттарын таразыға тарта білген жөн. Өкінішке орай, кейбір асылдарымызды «Кеңес өкіметінің қолшоқпарлары болды» деп айыптағысы келетіндер бар. Өз басым мұндай үзілді-кесілді байлам жасаумен келісе қоймаймын.

– *Дегенмен, олардың арасында әлдебір салқындық, болғаны рас қой...*

– Әрине. Мысалы, Дәмеш тәтеміз «Сәкеннің «Тар жол, тайғақ кешуін» оқымаймын, сендер де оқымаңдар» деп отыратын. Ол кісінің не себепті әлгіндей дейтіні түсінікті. Өйткені, ол – Әлімхан Ермековтің үлкен ағасы Әмірханның қызы. Ал, аталмыш кітапта алашордашылар жақсы жағынан сипатталмайды. Дәмеш тәте – белгілі Халық Комиссары Темірбек Жүргеновтің зайыбы. 1936 жылы Мәскеуде өткен онкүндіктен соң, сол жолы орденмен марапатталған Темкенді құттықтау үшін әкеме еріп, арнайы барғанымыз есімде. Сонда Темірбек ағаның үйінде Сәкен Сейфуллин де болды. Мұны айтып отырғаным,

саяси таңдаулары әрқилы болса да, олар адами қарым-қатынастарын үзген емес. Кейін қазақ елінің шекарасын нақтылау үшін Мәскеуге барған делегация құрамында Әлихан Бөкейханов та, Ахмет Байтұрсынов та, Сәкен Сейфуллин де, Әліби Жанкелдин де, Әлімхан Ермеков те, басқалар да болған. Ел, халық, ұлт мүддесі жолында олар бірлесе қимылдады, «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара білді» десек, әбден жарасымды. Бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанымыздың қазіргі территориясы негізінен жоғарыда аттары аталған ағалардың жан алып, жан беріскен еңбектерінің жемісі.

– *Қазақ шекарасын нақтылаған сол талас-тартыста «Әлімхан Ермековтің дәлелдемелері өте орнықты шыққан» деседі ғой...*

– Әли ағамен шекараны нақтылау мәселесі тақырыбына талай рет әңгіме қозғап, сыр шертістік қой. Ол кісі Владимир Ильич Ленинді өте жоғары бағалайтын. «Өзі теория жасап, оны іс жүзіне асырған әлемдегі бірден-бір қайраткер. Мұндай нәрсе кез келгеннің қолынан келе бермейді» деген баға беретін. Әсіресе, шекара мәселесінде Лениннің тарапынан зор түсіністік болғанын, ерекше бір қанағатпен айтып отыратын. «Егер біздің талаптарымызды Лениннің өзі қолдамағанда, қазақтың көптеген өңірі Ресейдің қарамағында қалушы еді» дейтін. Әсіресе, Крестинский деген ОК-тің хатшысының қатты қарсылық танытқанын айтатын. «Біз Ермековті тыңдай берсек, Тынық мұхитқа барып бір-ақ тірелеміз ғой. Ермеков жолдас Данцит дәлізін құрғысы келіп отыр» деп Лениннің бетін өзіне бұрғысы келді» деуші еді. Сол жолғы айтыс-тартыстың нәтижесінде Каспийдің солтүстік жағалауы, Коростылев даласы, қазіргі Семей, Ақмола облыстары Қазақстанның құрамына беріледі.

– *«Біздің Әлімханмен ой таластыратын орыстан да біреу туыпты ғой» дейтін сөздің айтылуы осы шекараға байланысты тартыс кезінде шыққан емес пе?*

– Дәл солай айтылды ма, жоқ па, нақты біле қоймаймын. Әли ағадан мұны сұраған емеспін. Өйткені, Ахмет Байтұрсынов айтыпты деген бұл сөзді кешірек естідім. Әлгі талас-тартыс біткен соң құрамында жүз қаралы адамы бар Қазақстан делегациясы Ленинмен келіссөзге кеткендерді күтіп тұрады. Соларға істің нәтижесін хабарлау үшін сөз алған Ахмет Байтұрсынов сөзін «Біздің алғыр жас қыранымыз Әлімханмен де ой таластыруға тұрарлық орыстан да біреу туған екен. Сол екеуінің төрт сағатқа созылған арпалысынан оралып тұрған бетіміз» деп бастаса керек. Мұны маған бір әңгіме кезінде белгілі ғалым Ақжан Машанов айтқан болатын. Бәлкім, Ахаң тетелес інісінің қазақтың жерін қызғыштай қорғап және онысына жаңа өкімет басшысының көзін жеткізе білгеніне аса риза болғандықтан да, осындай баға берген шығар?!

– *Әлімхан Ермеков түпкілікті 1954 жылы босанған соң, оқытушылық, ғылыми жұмыстармен айналысты, 1970 жылы дүниеден өтті. Ол кейінгі жылдары жалпы өкіметпен, Қазақстан басшыларымен қандай қарым-қатынаста болды?*

– Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев Әли ағаны өте жоғары бағалады. Еркіндікке шыққан соң, Димекең ағаны ЦК-ға шақыртып алып, ұзақ әңгімелескен, «кез келген өтінішіңізді орындаймын» деген, Алматыда қалуға ұсыныс жасаған. Бірақ, Әлекеңнің өзі «Мұнда шұқылаушылар көп болады, оның салқыны сізге де тиіп кетуі мүмкін» деп бас тартқан. Дінмұхамед Қонаевтың «қандай өтінішіңіз бар?» дегеніне орай, «Әлихан Бөкейхановты толық ақтасақ екен, өйткені, ол – ұлтымыздың көсемі» депті. Сонда Димекең «Әли аға, орынсыз жерге пышақ ұрып тұрсыз. Бөкейхановтар заманын күтіп жата тұрады» деп, ағынан жарылыпты. Әли аға дүниеден өткенде «Қазақ әдебиеті» газетінде Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин бастаған бірнеше ақын– жазушылардың көңіл айтуы берілді. Осы жандарына шаншудай қадалған бір-екі жазушы Димекеңе барып, «алаштың ақырғы арыстанынан айрылды» деп, жылап-еңірегендерді тоқтатуға нұсқау беріңіз» деген талап қойыпты. Димекең дана адам ғой, «Ермеков дүниеден өтті деп, өкініп, еңіреген ел болса, онда ел елдігін танытып жатыр екен» деген бірауыз сөзімен келгендердің меселін қайтарған екен. Осы әңгімені үлкен кісіге көп жыл көмекші болған Дүйсетай Бекежановтан естігенде, Димаш Ахметұлының парасат, пайымына бұрынғыдан бетер тәнті бола түскен едім. Қанша дегенмен, тоталитарлық жүйенің қысымында жүрсе де, ұлтының асылдарын ардақтай білген тұлғасы кесек жан еді ғой.

– *Алаш арыстарының бірі Әлімхандай нар шыққан, Ермековтер әулеті туралы бірер сөз айта кетпейсіз бе?*

– Айтайын. Ермековтер әулетін бір ғана сөзбен «Ғылымның ұясы» деп сипаттауға болады. Әлекеңнің өзі қазақтан шыққан тұңғыш математик– профессор. Ұлы Мағауия да академик атанды. Ермектің басқа балаларынан тараған ұл-қыздары да шетінен ғылым докторы, академик атанып, еліміздің ғылымын, экономикасын дамытуға сүбелі үлес қосты және олар бүгінде де қатарда жүр.

– *Ақтоғайда Әлихан Бөкейханов екен ағаш әлі өсіп тұр дейді ғой.*

– 1961 жылы Әлімхан Ермеков туған жері Қызыларайға атбасын тіреді. Бұл оның кіндік қаны тамған жерге араға отыз бес жыл салып оралуы еді. Халықтың ықыласында шек болмады. Ол кісі алдымен ата-баба қорымына соғып аруақтарға дұға бағыштады. Қазақтың қонақты қалай күтетіні ешкімге де таңсық емес және қандай қонақ десеңізші?! Сондай күндердің бірінде ол кісі мені оңашалап алып шығып, «қазақ емес ұлты бөтен таныстарыңның бірін тап, жеңіл көлігі болсын. Екеуіміз бір жерге барып келуіміз керек» деді. Сөйтсем, Әли аға Ақтүбекке барғысы келген екен. Тоқырауынның бойында сондай бір жер бар. Өзенді жағалай жүріп келіп, тоқтадық. Мына кереметті қараңыз, жалғыз түп ағаш өсіп тұр екен. Сол жерде суға шомылдық. Бір кезде Әли аға «Біздің бала кезімізде «бұл тұсқа Абылайханның өзі шомылған, сендерге де қасиеті жұғысты болсын» деп, әке-шешелеріміз бізді осында әкеліп шомылдыратын» деген естелік айтып, сәл тоқтады да: – Ал, мына ағашты кім еккенін білесің бе?

– деген сауал тастады. Мен, әрине, білмейтіндігімді айтып, басымды шайқадым.
– Білмесең біле жүр, мұны ұлт көсемі Әлихан Бөкейханов отырғызған – деп, оның тарихын шерте жөнелді.

1919 жылы Әлихан Бөкейханов, Жақып Ақбаев, Әлімхан Ермеков үшеуі Қызыларайға келіп, аунап-қунап жатады. Соның алдында ғана Петербордан оралған Бөкейханов сондағы таныстарының «Бразилиядан әкелдік» деген ағаш тұқымдарынан үш түйірін ала келіп, осында еккен көрінеді. Біз саясында тыныстап отырған ағаш соның бірі екен. Әли аға «бұл жәй ғана ағаш емес, ұлт көсемінің көзі, қастерлеп, қарай жүріңдер» деген еді. Өкінішке орай, кейін естуімше, балтаға ілігіпті.

Ал, Әлихан Бөкейхановтың әке-шешесінің зираттарының басына еккен ағашы әлі бар, жайқалып тұр. «Күн сөнгенше сөнбейміз» деп ұрандатқан қайран ғана алаш арыстары-ай... Олардың өздері жоқ болса да, рухтары арамызда жүр.

Ең бастысы, армандары жүзеге асты. Қазақстан Тәуелсіз мемлекетке, дербес елге айналды. Тарих толқындарына шыдас бермей, жер бетінен жойылып кеткен халықтар қаншама?! «Мың өліп, мың тірілген» қазақ енді мәңгі өлмеуге бет түзеді. Бүгінгі, ертеңгі ұрпақтар да Алаш арыстарынан қалған сол бір ұранды одан әрі жалғай беруге тиісті.

«Мысты өңір» газеті, 12 желтоқсан, 2008 жыл

МӘКЕҢ ЖӘНЕ МУЗЕЙ

Аты аймақтан асып, алашқа танылған Мәкен Төрегелдиннің туғанына биыл 100 жыл толады екен. Ол 83 жыл ғұмыр кешіп, өмірден өтті. Осындайда пендешілікпен «Құдай-ай, енді жиырма шақты жыл жүре тұрғанда ғой, Ғасырлық тойын ортамызда отырып тойлайтын еді-ау» дейтін қияли ойға беріледі екенсің.

Бірақ, ұлы Абайдың «Өлді деуге бола ма, айтыңдаршы, Өлмейтұғын артына сөз қалдырған» дейтіні еске түскенде, сол «Өлмейтіндердің» қатарынан о кісінің де есім-сойы менмұңдалап шыға келетініне сенесің. Өйткені...

Ол өзінің соңына теңдесі жоқ музей қалдырып кетті. Атауының өзі қандай?! Тау-кен және балқыту ісі тарихы музейі. Мұндай музей, әлемді қайдам, әйтеуір, біздің елімізде жалғыз ғана. Бұл музейде ықылым замандардан күні бүгінге шейінгі қатпар-қатпар тарихтың шым-шым жәдігерлері топтастырылған. Ал, оны ұйымдастырған Мәкен аға Төрегелдин болатын.

«Менің барлық жиған-тергенім, күш-қуатым, арман-мақсатым – осы музейім» деген екен кезінде Мәкеннің өзі.

Кешегі қанды қырғын – Ұлы Отан соғысын басынан өткерген, одан елге оралып, бейбіт еңбекке араласқанда қоғамның алдында жүрген, ауылды былай қойып, ауданға ондаған жыл басшы болған адам сол жолдардағы төккен тер, еткен еңбегін емес, өмірінің соңына таман қолға алған шаруасын осыншама жоғары бағалағаны қалай? Міне, мұнда бір кілтипан, құпия бұғып жатса керек. Сол қандай кілтипан, нендей құпия екен, шама жеткенше барлап көрейік.

Ол Сарыарқаның даласында, Қарсақбайдың қырында туып-өсті, ержетті. Әрбір тасы тиіп кетсең тарихтан сыр шертетін өлкенің ойы зерек перзенті ойын баласы кезінде-ақ жердің, елдің өткеніне үңілгісі, білгісі келді. Бұл жайдан-жай айтылып отырған сөз емес. Мәкен ағаның «Өмірдегі ұстазым» деген академик Қаныш Сәтбаев туралы естелігінде «коллектордың үйренушісі» болып жүрген кезінде айналадан көріп-білгенін көңілінде пісіре келе «Атқарып жүрген жұмысымның маңыздылығын, әр түйір таста, егер үңіле білсең құпия, тіпті, *қазына барын түсіне бастадым*» деп жазған екен.

Демек, Мәкен Төрегелдиннің тарих сырларын ұғынуға деген қызығушылығы сонау балаң жасынан басталған. Яғни, біздің «Музей ісін өмірінің ақырғы жылдарында қолға алды» дегеніміз ақиқатқа қайшылау келетін секілді.

Ол басшы болып жүрген кездерінде де тарихқа қатысы бар жәдігер көзіне ілінсе болды жинай бергенге де ұқсайды. Өйткені, бір сөзінде «Осы музейді ұйымдастыруға отыз жыл ғұмырымды арнадым» деген екен. Егер музей ұйымдастыруға 1988 жылы рұқсат берілгенін ескерсек, бұл Мәкеннің алпыстың

бесеуіне келген шағы екен. Ал, музей ресми түрде ашылған 1994 жылы Мәкең эне-міне жетпістің желкесіне шыққалы тұрды. Ол қаншама жылдар бойғы арманын жүзеге асырды, тірнектеп жинаған жәдігерлерін жұртының алдына жайып салып, мәңгіліктің қазынасына айналдырды.

Музей қандай болу керек? Мәкең бұл ретте көптеген ғалымдармен, тарихшылармен ақылдасып, кеңескені анық. Әсіресе, Өзбекәлі Жәнібековтен алған кеңесі ісін барынша дұрыс ұйымдастыруға зор септігін тигізгені сөзсіз. Өзағаң музейдің әдеттегіден айрықша, тақырыбы елдің басқа өңірлерінде кездеспейтін музей болғанын қалады.

– Талабыңыз дұрыс екен, Аға! Бірақ, музейіңіз әдеттегі өлкетану музейлерін қайталап кетпесін. Өз өлкеңіздің, аймағыңыздың ерекшелігін танытып тұратындай болсын, – деген Өзбекәлі інісінің кеңесі өзінің ой-арманымен ұштаса кеткеніне қуанған Мәкең оған музейдің тақырыбын тереңірек таныстыра түсті.

– Мен бала кезімде Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың қарамағында жұмыс істеген адаммын. Ұлы адамның шапағатын сезінген кісімін. Ол менің тындырымдылығыма тәнті болатын. Қаныш ағаның аузынан көптің көзінше талай мәрте «Осы ұзын-сирағым мықты» деген мақтау естігенмін. Ал, Қаныш Сәтбаев еліміздегі барлық ғылымның білгірі десек те, Жезқазған-Ұлытау аймағы үшін ол – металлург, ол – шахтер, ол – балқытушы. Сондықтан, музейді Қанекемнің құрметіне Тау-кен және балқыту ісі тарихы деп атасам деймін. Ал, біздің өңірімізде ықылым замандардан ақ мыс балқытылғанын Қаныш аға өз зерттеулерімен дәлелдеп кетті емес пе? – деген Мәкең ағаның сөзін естіген Өзбекәлі інісі:

– Дұрыс айтасыз, Аға! Тақырыпты тамаша тапқан екенсіз. Музейіңізге сонау бағзы замандарда мыс балқытқан пеш орнатыңыз, сосын Ұлытау даласында шашылып жатқан қаптаған зымырандардың бірінің қаңқасын әкеліп қойсаңыз, осының өзі-ақ музейіңіздің айрықша екенін айғақтап тұрады. Халық өткеннің бүгінмен байланысын байқайды, – деп қолдау танытты.

Өзбекәлі Жәнібеков – Қазақстандағы музей ісінің бірден-бір білгірі еді. Мәкең екеуінің ойының бір нүктеде түйіскеніне қуанды.

1994 жылғы 3 қараша. Бұл – музей тарихындағы аса айшықты күн. Сол күні еліміздің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев музейге арнайы ат басын тіреп, аралап көрді. Ең бастысы, Нұрекең сол сапарында музей ауласында орналасқан мыс балқыту пешінің шынымен де жұмыс істейтінін көріп таң-тамаша болды. Бұл пеш көне заманғы Милықұдық мыс балқыту пешінің үлгісінде жасалған еді.

– Мұнда кәдімгідей мыс балқытуға бола ма? – деген Елбасына музей басшылығы:

– Әрине, әрине. Шынайылығын көзіңізбен көріп, қолыңызбен мыс балқытып көріңіз, – деген ұсыныс жасады. Сөйтіп, сол жолы Нұрсұлтан Әбішұлы қола балқымадан кескіш-балға құйып, өз қолымен музейге тапсырды. Еліміздің алғашқы Президентінің қолынан шыққан сол дүние қазір музейде сақтаулы тұр. Керемет емес пе?!

Музейдегі экспонаттар саны 20 мыңнан асады. Ал, осының бәрі дерлік М. Төрегелдиннің жылдар бойы өзі жинақтаған жәдігерлері екен. «Отыз жыл ғұмырымды арнадым» дегенде Мәкең музей ашылғанға дейінгі уақытты айтқан секілді. Обком хатшысы бола жүріп айдаладағы қойшының итінің итаяғына көзі түсіп, сұрап алған Өзбекәлі інісі секілді Мәкең де ел аралап жүргенде тарихқа қатысы бар-ау деген заттарды жинастыра берген сыңайлы. Әйтпесе, осыншама мол қор қалай жинала қояды?

Осы бір ерекше музейдің ғылыми тұжырымдамасының, яғни тақырыптық-экспозициялық жоспарының да негізгі авторы Мәкен ағаның өзі болды. Әртүрлі ғылыми-көпшілік басылымдар мен жинақтарда ол кісінің музейге қатысты 100-ден астам ғылыми-талдамалық мақалалары, еңбектері жарық көрді. Мәкеннің «Мәңгілік мұра» (1998), «Вечное наследие» (2003), «Кадрлар – алтын қорымыз» (1981), «Мой долг. Менің парызым» (2006) деген кітаптарының да негізгі арқау, өзегі – осы музей, оның тыныс-тіршілігі, мәні мен маңызы. Бұл не үшін керек еді? Әрине, музейді аймақтан тыс алыс өлкелерге насихаттау үшін. Міне, сондай еңбектің арқасында шағын ғана Жезді кентінде орналасқан музейдің атағы еліміз түгілі, алыс шетелдерге де мәлім болды.

1998 жылғы 27 ақпанда ел Президентінің «Жібек жолының тарихи орталықтарын қайта өркендету, түркі тілдес мемлекеттердің мәдени мұрасын сақтау және сабақтастыра дамыту, туризм инфрақұрылымын жасау» жөнінде арнайы Жарлығы шықты. Жарлықта Жездінің іргесіндегі Талдысайдағы «Басқамыр» ескерткішін зерттеу, сақтау, музейге айналдыру туралы да жазылған екен. «Іздегенге – сұраған» деген осы шығар, Мәкең дереу бұған білек сыбана араласып, соның нәтижесінде музей «Басқамырдың» зерттеу жұмыстарына қатысуға мүмкіндік алды. Республика Мәдениет комитетінде музейдің арнайы іс-шарасы бекітілді. Бұл музей республика деңгейінде жұмыс істей бастады деген сөз еді.

Музейдің ғылыми кеңесі Алматыдағы Британ кеңесімен кездесіп, ынтымақтастық туралы келісімге келді. Бұл да Мәкеннің бастамасы. Музей ісін алға апару үшін осындай іргелі ізденістер қажет-ақ. Соның арқасында республикалық «Жібек жолы» қоғамы мен Қазақстан-Ұлыбритания қарым-қатынастары жөніндегі Британ кеңесі Лондонда, Алматы мен Астанада көрмелер өткізгенде, көрменің арнайы каталогында Мәкеннің музейіне екі бет берілді, бес минуттық видеосаяхат фильмі түсірілді. Негізгі экскурсовод Мәкен Төрегелдиннің өзі болды. Ағылшын, орыс тіліндегі бұл фильм Британ кеңесінің көрмесімен дүние жүзін шарлады. Енді осыдан кейін музей атағы әлемге аян демегенде, қайтеміз?

Музей тарихи орындарды сақтау, белгілі тұлғалардың есімдерін мәңгілікке қалдыру бағытында да бірқатар елеулі жұмыстарды еңсерді. Соның бірі ұлт батыры Аманкелді Имановтың туған жері – Балық Қарасуындағы сардар дүниеге келген үйдің іргесіне 13 метрлік гранит тақталы ескерткіш орнатуға мұрындық болды. Сондай-ақ, Дулығалы мешіт-медресесін қалпына келтіруді

колға алуға да М. Төрегелдиннің тікелей өзінің де, музей қызметкерлерінің де қосқан үлестері аз емес.

Музей ауласындағы «Ақ қайындар аллеясы» мен «Тәуелсіздік қарағайлары» да Мәкен ағаның кейінге қалдырып кеткен мәңгілік мұраларының бірі. Ұлы Жеңістің 55 жылдығы құрметіне өзі бас болып Жезді, Ұлытау, Қарсақбай төңірегіндегі көзі тірі ардагерлердің басын қосып, қасиетті Ұлытау баурайынан 55 қайың көшетін әкеліп отырғызған еді. Тәуелсіздіктің 10 жылдығына байланысты, яғни, 2001 жылы Көкшетаудан, Абылай хан орда тіккен алаңнан әкелінген қарағай көшеттері де егілген болатын. Арада өткен уақыт музейдің кіре берісін шағын орманға айналдырып жіберді десе де болғандай. Көкке бой созған қарағайлар, сыңсыған ақ қайындар. Ғажап!

Ұлытау һәм Түркістан. Екеуі де қазақтың ежелгі астансы. Мәкең осы қос астананың бүгінгі өзара байланысына соны серпін берді. Балқаш мыс комбинатында барлық тарихи өлшемдері сақтала отырып Тайқазан көшірмесі жасалды. Бастама көтерген – Мәкен Төрегелдин. Тайқазанның бұл көшірмесі 2002 жылы Дүние жүзі қазақтарының II Құрылтайы қарсаңында Түркістандағы Есім хан алаңына орнатылды.

Сарыарқа халқының атынан тарту етілген бұл ғасырлық ескерткішті дайындауға қосқан жеке үлесі үшін М. Төрегелдинге 2004 жылы «Түркістан қаласының Құрметті азаматы» атағы берілді. Еліміздегі музей ісін дамытуға қосқан үлесі үшін «Қазақстан Республикасының Мәдениет қайраткері» атанғанын айрықша атап өткіміз келеді. Өйткені, көпшілік ол кісінің Жезді, Ұлытау аудандарының, Түркістан қаласының Құрметті азаматы, Жезқазған университетінің Құрметті профессоры атанғанын, сонымен қатар, I, II дәрежелі Отан соғысы, Еңбек Қызыл Ту, Құрмет Белгісі ордендерімен, 18 медальмен және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет грамотасымен екі мәрте марапатталғанын біз айтпасақ та білетін шығар деп ойлаймыз.

Өз тарихын өзі жасап кететін адамдар болады. Мәкең де солардың қатарынан. Оның есімі де елімен бірге жасай бермек. Өзі болмағанмен соңында елдік ісі қалғандардың екінші өмірі Мәңгілік болатыны тарихтан белгілі ғой.

Айтпақшы, өз қолымен ұйымдастырған музейі 2015 жылдан бері Мәкеңнің өзінің есімін иеленеді. Бұл – халықтың шынайы құрметінің ғана емес, Мәңгілік ғұмырдың да бір белгісі.

«Saryarqa», 20 қаңтар, 2023 жыл

ЖАҚСЫЛАРДЫҢ ЖОЛЫН ЖАЛҒАҒАН

«Жақсыға жолыққанның жолы ашылады» деген ежелден келе жатқан сөз бар. Ал, жақсының жақсысы жолықса ше? Ендеше, «жұлдызым биіктен жарқырады» дей беріңіз. Кенді өлкенің, мысты өңірдің мақтанышына айналған Ғазиз аға ОМАРОВТЫҢ өмір жолына көз салғанда осындай ойға тірелдім. Неге?

Ол кісі алғашында өз келешегін «кен өндірісімен байланыстырамын» деп еш ойламаған. Заң маманы болғысы келген. Бұл туралы өзінің «Қаныш ағаның қос жолдамасы» атты естелігінде жан-жақты баян еткен.

Ғазекеннің аса зеректігі мектеп қабырғасында жүргенде-ақ байқалған. Болашақ Социалистік Еңбек Ері, өндірістің ірі жетекшісі мектепте қазіргі кей қазақтар қырын қарайтын қазақ тілінде оқыды. Оқуда үздіктердің үздігі еді. Мектеп бітіретін жылы әкесі жұмыс бабымен Жезқазғанға жақындау Жиделісай деген жерге қоныс аударып, сондағы фермаға бастық болады. Ауылда мектеп жоқ, балалар Жезқазғанда оқиды екен. Қас қылғанда, Жезқазғандағы мектептерде қазақша оқытатын кластар жоқ болып шықты. Бұрынғылары бала санының жетіспеушілігінен жабылып қалыпты. «Бес балаға бола қазақша класс аша алмаймын, оқимын десе, орыс класына барсын» деген білім басшысының айтқанына көнбеске амалы қалмады. Қасындағы ере келгендердің төртеуі «орысшасы құрсын, үйге қайтып, жұмысқа кірісейік» деді де, кері қайтып кетті. Алғашында орысша оқығысы келмесе де, намысы қысып кетті ме, «Тәуекел, оқиын» деді. «Бір жағы тоғыз жыл бойы сабақты тек «5»-ке оқып келіп, мектеп бітірмей кететінім қалай болады?» деген ойға келдім» – деп еске алатын еді Ғазекен осы бір жағдай туралы. Қиналды, бірақ, бөрілігі ғой, «арықтығын сыртқа сездірмеді». Арада алты ай өткенде бірге оқитын орыстың ұл-қыздары одан орыс тілінің тапсырмасын орындауға көмек сұрайтын болды. 1942 жылы мектепті үздік бағамен бітіріп шықты. Қазіргідей кең заман емес. Жоғары оқу орнына бару туралы ойланған да жоқ. Бар арманы – шахтаға жұмысқа тұрып, ақша табу, үй – ішін асырау ғана еді.

Ғазекенге кейін қазақтың нағыз маркасқа мықтыларына, елдің бетіне шыққан қаймақтарына айналған таутұлғалардың арасынан ең алғаш жолыққаны академик Өмірхан Аймағанбетұлы Байқоңыров болды. Ол сол кезде №31–шахтаның бастығы еді. Өмекең оның құжатын қарап отырды да: – Айналайын – ай, осы біздің Жезқазған өлкесінен орыс орта мектебін бітіріп отырған тұңғыш қазақ баласы екенсің әрі үздік бітіріпсің. Оқуды жалғастыру керек қой. Әрине, уақыттың қиындығын түсінемін. Бірақ, мен сені жер астына жібермеймін. Біріншіден, жасың әлі 18-ге толмапты, екіншіден, сауатты нормировщиктер

жетіспейді. Осында нормировщик боласың – деді. Сөйтіп, Ғазекеннің еңбек жолы «нормировщик» болудан басталды. Жұмысқа қабылдаған кім екенін айттық!

1944 жылы Кеңес елі жаудан толық азат етілді. Осы кезде жоғары оқу орындарына шақырған жарнамалар да көбейе бастады. Қасында жүрген жігіттердің «Бәріміз де сонда барып оқиық» деген дүрмегіне ілесіп, Ғазиз де заң мамандығына оқытатын институттың біріне пошта арқылы өтінішін жіберіп, жауабын күтіп жүрді. Поштаның баяулығы ма, жауап қайтарушылардың жалқаулығы ма, әйтеуір, сондай бір жағымсыз жәйттер ол үшін кейінірек жақсылыққа ұласты. Қалай?

Бір күні шахтаға Алматыдағы политехникалық институттан П.Торский, И.Лысенко деген профессорлар келіп, жастарды оқуға шақырды. Ғазизбен жеке сөйлескен Павел Николаевич Торский:

– Жас жігіт, сен кен инженері болуың керек. Екі жыл шахтада істеген тәжірибең бар екен. Ертең осында сендер инженер болмағанда, мамандарды қайдан табамыз? Мен құжаттарыңды қарап шықтым, мектепті үздік бітіріпсің – деп, «ия» десе болды өзімен бірге Алматыға ала кететіндей болып отырды. Барғысы келмеді. Сылтауын да айтып бақты. «Заң маманы болғым келеді, құжаттарымды өткізіп қойдым». «Сол да сөз бе екен? Өзіміз сұратып аламыз» деген профессорды «Ауылда әкем бар, сонымен ақылдасайын» деп әзер дегенде тоқтатты.

Шынында да, ертесіне ауылдағы әкесімен барып ақылдасты. «Бір орыс профессор жабысып отыр. Не істеймін? Өзім заң жағында оқысам деймін» деген ұлының сөзін тыңдаған әкесі «Кен оқуына шақырып жатыр» дейсің бе? Кеше «Жезқазғанға Қаныш Сәтбаев келді» дегенді естіп едім, барып іздестіріп, тауып, сол кісінің өзімен ақылдасып көрейінші. Мыналардың өздері келіп, оқуға шақырып жүргендері біртүрлі күдікті екен. Егер мықты оқу болса, жұрттың өзі-ақ бармай ма?» деп, енді шаруаға әкесі араласты. Бұрын айта қоймайтын еді, әкесінің Қаныш Имантайұлын өте жақсы білетінін, талай дәмдес, дастархандас болғанын да ол сол жолы алғаш рет естіді.

Ертесіне Қаныш Сәтбаевпен кездесуге әкесі ұлын да ертіп барды. Бұларды көрген Қанекен орнынан көтеріліп, құшағын жая қарсы жүрді. Екеуі құшақтасып, мәре-сәре болды да қалды. Бала Ғазиздің көңілінде Қаныш ағаның әкесіне деген ерекше ілтипатын көру мақтаныш сезімін ұялатып жатты. Орындыққа жайғасқан соң әкесі: – Қанеке, мынау қара – балаларымның үлкені. Екі жыл шахтада істеді. Мектепті жақсы бітірді. Әрі қарай оқуға талаптанып жүр. Қандай мамандық лайық? Өзіңмен соны ақылдасуға келдім. Өзі Заң институтына құжаттарын өткізіп қойыпты. Осында Алматыдан келген бір кісілер мұны кен инженерінің оқуына шақырыпты. Туу Алматыдан мұнда олар неғып келіп жүр? Егер оқулары мықты болса, елдің өзі-ақ іздеп бармай ма? Соған күдіктеніп қалдым. Осында келе қалғаның қандай жақсы болды. Ақылыңды айт. Сен қайда жібер десен, сонда жіберемін – деді. Бұл сөзді ықыластана тыңдаған Қаныш аға: – Өмеке,

мен өзім кен өндірісінде жүріп сіздің балаңызды заң оқуына жібер деймін бе? – деп, рахаттана күліп алды да: – Мамандықтың бәрі де жақсы. Дегенмен, Жезқазған – кен байлығының таусылмайтын көзі. Осы байлықты халқымыздың игілігіне айналдыруға, молынан өндіруге мамандар жетіспейді. Қазақтан шыққан инженерлер аз, жоқтың қасы. Халқымыз бұл оқудың маңыздылығын әлі толық түсінбей жатыр. Бір жағы бұл оқуға екінің бірі шыдай да бермейді, сондықтан, бұдан қашқақтайды. Әрі қазіргі елдің – жағдайы мынау. Оқуды ойлап жүргеннен гөрі күнделікті тамақтың қамын ойлау жағы басым. Өйткені, уақыт – солай. Бірақ, біз әрқашан ертеңді ойлауымыз керек. Соғыс енді әрі кетсе бір жылға жетер-жетпес уақытта бітеді. Герман тек жанталасып жатыр, қарсылық көрсететін қауқары қалмады. Алматының Политехнының мұғалімдері осындай өндіріс орындарына барып, жастарды оқуға шақырып жүргені өте дұрыс. Сондықтан, Өмеке, баланы кен инженерінің оқуына беріңіз – деді де, Ғазиздің өзіне қарап, бірнеше сұрақ берді. Ол білгенінше жауап берді. Содан соң Қаныш аға сол жерде: – Ал, қалқам, қолыңды жай – деді де: – Талабың оңғарылсын! Туған жеріңе кен инженері болып орал! – деген батасын берді. Кейін «кеншілік жолға қалай келдіңіз?» деген сұрақ қойылғанда Ғазиз Омарұлы үнемі жауабын «Маған мамандықты мен емес, Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың өзі тандап берген!» деп бастайтын болған. Әрине, көпшілік алғашында мұны түсінбей қалады да, Ғазиздің әңгімесін толық тыңдаған соң ғана әсерленіп, «қандай керемет!» десіп, тандайларын қағысып жататын. Міне, бұл Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың Ғазиз Омаровқа берген алғашқы жолдамасы болатын. Екіншісі оқу бітіріп, диплом алып, жұмысқа жіберілетін шақта болды. Ал, бұған шейін Ғазизке қазақтың тағы бір алып тұлғасының шапағатын сезіну бақыты бұйырды.

Диплом қорғайтын күн. «Оқу үздігі ретінде диплом қорғауға бірінші болып кіресіз» деген тапсырма күнібұрын беріліп қойылғасын, барынша дайындалды. Бәрібір жүрек алабұртып тұр. Аудиторияның төрінде өңкей оқымыстылар, басшылар жайғасыпты. Ең төрінде Мемлекеттік емтихан комиссиясының төрағасы, сол кездегі Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев отыр екен. Қасындағылардан анағұрлым еңселі көрінеді.

Мұның имене кіргенін байқаған Димаш Ахметұлы: – Ешқандай қысылма. Бар ойынды барынша ашып көрсетуге ұмтыл. Бәріміз де жас болғанбыз, қобалжып тұрғаныңды түсінеміз. Аспа да саспа. Ал, енді баста – деген ол кісінің сөзіндегі жылылық жанына шуақ сепкендей жанын жадыратып жіберді. Өлгі қобалжудың, қысылудың қайда кеткенін қайдам, еркін тұрып, көсіле сөйледі. Қосымша қойылған сұрақтарға да нақтылы жауап қайтарды.

Диплом қорғау біткен соң, бәрін қайтадан аудиторияға жинап, әркімге алған бағасын жариялады. «Диплом қорғауға бірінші болып кірген Ғазиз Омаровтың еңбегі айрықша бағаланды» деген Димаш Ахметұлы оны қасына шақырды. «Қарағым, оқуды жақсы бітірдің. Енді сол білімнің игілігін өзің де көр, еліңе де

көрсет! Адал жұмыс істеуге ұмтыл. Еңбегің сонда жемісті болады» деп қолын қысып, келешек еңбегіне сәттілік тіледі.

«Енді бәрі бітті, елге қайтамын, өндіріске араласамын» деп жүргенде, жас мамандарға жолдама бөлінетін комиссия мәжілісінде институт директоры Ғазиз Омаровты аспирантурада алып қалатынын жариялады. Рахмет айтып, алғысын білдірген Ғазекең өзін Жезқазғанға, өндіріске жіберуін сұрады. Бірақ, комиссиядағылар институт басшысының сөзін жақтап, «ғылыммен де айналысу» керектігін алға тартты. Сол сәтте комиссия мәжілісіне қатысып отырған Қазақ КСР Ғылым Академиясының Президенті Қаныш Имантайұлы Сәтбаев орнынан көтерілді.

«Бізге аспиранттар табылады. Жезқазғандай алып өндіріс білімді инженерлерге зәруліктен көз аша алмай отыр. Мен бұл жігітті өте жақсы білемін. Оқуға дейін де шахтада жұмыс істеген азамат. Өзі Жезқазғаннан болса, сол жердің өндірісіне сұранып тұрса, неге жолына көлденең тұрамыз? Жолдастар, бұлай жасауға болмайды. Талабы дұрыс екен. Жібереік Жезқазғанға» деді. Әрине, Президенттің сөзіне ешкім де қарсы келген жоқ. Сөйтіп, Ғ.Омаровқа Жезқазғанға жолдама берілді. Бұл ұлы адамның тарапынан Ғазекеңе берілген екінші жолдама еді.

Институттан жолдама арқылы келген жас маман Жезқазған кен басқармасына ауысым бастығы болып орналасты. Білімді, білікті маман өзін мойындатпай қоймады. Ол тез көзге ілікті де, қызмет баспалдағын да жылдамдатып биіктетті. Шахтаның бас маманы, Оңтүстік Жезқазған кеніші директоры қызметтерін атқарды. 1956-1960 жылдар аралығында кен басқармасының партком хатшысы, 1960-1965 жылдары шахтақұрылыс басқармасының бастығы, кен басқармасының директоры болды. 1966 жылы жаңадан құрылған Шахтопроходка тресінің бастығы болып тағайындалып, сол қызметінен 1987 жылы құрметті еңбек демалысына шықты.

Оның өндірістегі мол тәжірибесі ескеріліп, зейнеткерлікке шыққан соң да облыстық экология комитетіне қызметке шақырылды. 1995-2002 жылдары «Қазақмыс» корпорациясы Президентінің кеңесшісі болып, аймақтағы ірі өндірістің жаңа жағдайдағы қалыптасуына, аяғынан нық тұрып кетуіне бар күш-жігерін жұмсады.

Өндірістегі өлшеусіз еңбегі лайықты бағасын алды. Ол КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Қазақстанның еңбек сіңірген кеншісі, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атанды. 1981 жылы оған Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Ғазекең деген құрмет ол дүниеден өткен соң да тоқтаған жоқ. Қазір Жезқазған қаласының бір көшесі мен Жезқазған шахтапроходкалау тресі Ғазиз Омаров есімін иеленеді.

Өзі жақсылардың шапағатына бөленіп, шарапатын сезінген Ғазиз Омарұлы кейінгі жас буынға жол көрсеткен қамқоршы ағаға айнала білді. Белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Мұхамбет Жұманазарұлы Көпеев бір әңгіме барысында Ғазекең туралы асқан жылылықпен пікір білдіргені еске түсіп

отыр. Институтты енді ғана бітіріп келген Мұханды жұмыстағылар шеттеткісі келіп, қырына ала бастайды. Ол кезде өндірістегі қазақ басшылары жоқтың қасы. Шпурларды толықтай бұрғыламай, жарылғышпен аттырғысы келген бригадирдің дегеніне көнбеген М.Көпеевтің кесірінен жұмыс барысында атқарылуға тиісті екі циклдың біреуі де орындалмай, мұның соңы үлкен айқай-шуға ұласады. Сол кезде телефонға трест басқарушысы шығып, мән-жайды түсіндіруді талап етеді. Үңгу паспортының бұзылғанын, соның салдарынан 1,7-1,8 кума метрдің орнына 1 метр тереңдіктен тасжыныс қопарылатынын және тәртіптің төмендігін айтқан жас маманның сөзін тыңдаған Ғазиз Омарұлы басқарма бастығын телефонға қайта шақырып «Все вы, вместе взятые, этого молодого человека не стоите! Он прав! Его надо поощрять!» дейді. Әлгінде ғана жалдары күжірейіп тұрғандардың жүндері жығылып сала береді. Бұл басшының нағыз әділеттілігін танытатын бір ғана мысал.

Ресми түрде бекітілмесе де Ғазиз Омаровты білетіндердің бәрі оны «тау-кен металлургия саласының профессоры» деп атайтын. Көнекөз кеншілердің қайсысынан сұрасаңыз да, кешегі Кеңестер Одағында 46 жыл Түсті металлургия министрі болып, Гиннесс кітабына енген Петр Фадеевич Ломаконың Ғазекен деген құрметінің айрықша болғанын айтқанда, таңдайларын қағып, көздерін жұмып отырады. «Осында бір жиынға келген Ломако келгеннен бастап кеткенге шейін аузынан Ғазекенді тастамады ғой. Сонда біз ағамыздың Мәскеулік министрдің алдында аса зор абыройлы екенін біліп, марқайып қалғанбыз» дейді олар.

Еңбегін еліне арнаса, қандай лауазымда жүрсе де әділдіктен таймаса, үлкенге іні, кішіге аға бола білсе, ең бастысы алдындағы жақсылардың жолын жалғастырып, кейінгі жастарды да сол жолға түсіріп кеткен болса, неге ондай тұлғаны мақтан етпеске? Ал, Ғазиз Омарұлы Омаровтың нақ сондай тұлға болғанын айтып жатудың өзі артық.

«Saryarqa», 15 мамыр, 2020 жыл

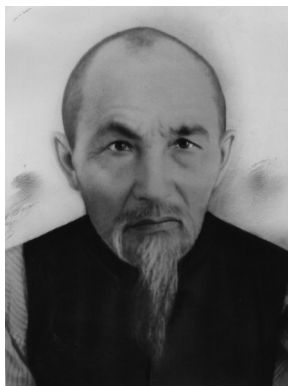

БАЙМАН ҰСТА

«Байман ұста АЛТАЯҚҰЛЫНА!

Құрметті Байеке!

Сіздің Аманкелді батырдың өзі және сарбаздары ұстаған қаруларының түпнұсқасын жаңадан жасап жібергеніңізге Қазақ ССР Ғылым Академиясы зор алғыс айтады. Бұл қару-жарақтар белгілі бір дәуірдегі қазақ халқының жауынгерлік мәдениет үлгісін бейнелейді. Мұның қазіргі, Ұлы Отан соғысы кезіндегі маңызы да үлкен. Осы іске Сіз бұдан былай да атсалысады деп сенеміз. Академия Сізбен байланыс жасап тұрады. Сәлеммен – Қ.И.Сәтбаев».

1944 жылдың 28 маусымында жазылған бұл хаттың мәтінінен-ақ хат жолданған адамның қатардағы көп ұсталардың бірі емес, Аманкелді Иманов бастаған ұлт-азаттық көтерілісіне қатысқан сарбаздардың қаруларын жасауға атсалысқан ұста болғандығы анық аңғарылады. Және бір атап өтерлігі, ол сол сарбаздар жолданған қарулардың түпнұсқасын қайта жасап, Қазақстанның Ғылым Академиясына өткізген. Ұстаның қолынан шыққан дүниелердің көңілінен шыққаны соншалық Қанекен ризашылығын осылайша хатпен жеткізгені дау тудырмас ақиқат. Бұл хат 1998 жылы «Атамұра» баспасынан шыққан «Академик К.И.Сәтбаев. Из писем и заметок» деп аталатын жинақта жарық көрген.

Жазушы Медеу Сәрсек 1950 жылғы 25 наурызда Қаныш Имантайұлының сол кездегі республика Әлеуметтік қамсыздандыру Министріне «қарт жұмыскер, азаттық жолындағы күрескер Б. Алтаяқұлына тиісті деңгейде зейнетақы тағайындау туралы» өтініш білдірген хат жолдағанын айтады. Өкінішке орай, бұл хаттың мәтіні қолға іліге қоймағанмен, мұндай хаттың жазылуына Байман ұстаның зейнетақы туралы Қанекен айтқан ауызша немесе жазбаша өтініші негіз болған деп топшылауға болады. Өйткені, КСРО және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңестерінің депутаты ретінде Қаныш Имантайұлына сайлаушылар тарапынан өте көптеген өтініштер түсіп жататын болған. Ал, Қанекен сол өтініштердің ешқайсысын да аяқасты қалдырмағанға ұқсайды.

Ұлы ғалымның ілтипатына бөленген Байман Алтаяқұлы кім болған? Ол ұсталықты кімнен үйренді екен? Аманкелді батырдың әскеріне қалай қосылып жүр?

Сәтбаев қаласында ұстаның туған немересі, нақтылап айтқанда, қызы Ақжібектен туған Зейнеп Әбілбекова тұрады. Ол Байман ұстаның тәрбиесінде өскен. Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы, партияның XXVI съезінің делегаты болған тәтемізбен бұрыннан-ақ аралас-құралас жүрсек те, Аманкелді батырдың ұстасы болған атасы туралы әңгімелесе қоймаған екенбіз. Бұл жолы әңгіме тек Байман ұста төңірегінде өрбіді. Сонымен...

Зейнеп тәтей нағашы атасын «көке» деп атайды екен. Ол кісінің айтуынша, көкесіне ұсталық Тәңірдің сыйы іспетті.

– Өйткені, көкем ұсталықты ешкімнен үйренбегенін айтатын. Бала кезінен бастап қолының әлденеге икемі бары байқалыпты. «Шиден, қамыстан, талдың шыбықтарынан өріп, тоқып әртүрлі заттар жасай беретінмін» деп отыратын жарықтық. Сөйтіп жүргенде ол үлкендерге еріп Ұлытауға, Ақмешіт әулиенің басына тәу етіп, түнеуге барады. Сол жолы адам айтса нанғысыз бір кереметке тап болады – деген Зейнеп тәтей көкесінің айтқан әңгімесін былайша әңгімеледі.

Қазақта әулиелердің басына түнеу әлімсақтан бар. Әсіресе, бір перзентке зар болып жүретін жандардың әулие кісілердің зираттарының басына барып, мал шалып, түнеп, тілек тілейтіні әлі күнге шейін жалғасып келеді. Байекеңмен аталас Әбу деген кісінің де перзенті болмағандықтан, осындай қадамға барады. Әулиенің басына баратын топқа сол кезде он үш-он төртке келіп қалған Байман да қосылады.

Бір жеңгесі мұның шаршағанын байқап, үстіндегі күпісін шешіп беріп, «мынаны жамылып, сәл көз шырымыңды ал» деп ұйықтауға кеңес береді. Ұйықтап жатқанда түс көреді. Бір ақсақалды кісінің алдына барып, етегін жайып тұр екен дейді. Әлгі ақсақал алғашында етегіне етік тастайды да, содан соң бір қысқаш пен балға тастайды. Ауылға қайтып келгенде әкесі «Неғылдың, түс көрдің бе?» деп сұрайды, көкем көрген түсін айтып бергенде, «Балам алдымен етікші, кейін ұста болады екенсің» деп жорыпты.

Шынында да, Байман көп кешікпей ауыл-үйдің арасында танымал етікшіге айналады. Сөйтіп жүріп, бірте-бірте білезік, сақина, балдақ және т.б. зергерлік бұйымдар жасап көзге түседі. Содан бірде ол нағашылары сол жақта тұрғандықтан ба екен, Қостанай жағында өтетін бір жәрмеңкеге барады.

– Көкем жасында өте көрікті, сымбатты, тұлғалы жігіт болып, айналасының назарын өзіне аударатын болған ғой – деген Зейнеп тәтеміз көкесіне төтеннен келген бір кеселдің оның ұсталығына, шеберлігіне байланысты болғандығын айтады.

Жәрмеңкеге барғанда Байманның қолынан келмейтіні жоқтығын көзі шалып қалған бір орыс кісісі одан «сен менің әйелімнің сүт машинасын көріп берші» дейді. Байман «сеператордың» иненің көзіндей тесіліп қалған тұсын тауып, жөндеп береді. «Мұны көрген орыстың әйелі «молодец, сынок, молодец» деп арқамнан қағып қалғанда, жотам мұздап сала берді. Тіпті, бір қазан сүтті ысытып, соған шомылдырып та ем жасап көрдім. Бірақ, бәрібір жазылмадым» – деп отыратын көкесінің содан соң құныс болып қалғанын айтқан тәтеміз «бұл ол кісіге көз тигенін айғақтайды» дейді.

Байман сол жолы өзінің атамекен, туып-өскен жері Ұлытауға оралмай нағашы жағында қалып қояды, сонда жүріп Әлиман есімді қызға үйленеді.

Патшаның атақты «Июнь Жарлығы» шыққанда Байманның жасы 50-ге тақап қалған кезі болса керек. Бірақ, соған қарамастан қолы ұзындардың бірі оны өз баласының атынан әскерге жібермекші болғанға ұқсайды. Жезқазғандық

өлкетанушы, марқұм Сүтемген Бүкіровтің «Аманкелдінің ұстасы» атты мақаласынан осындай ой түюге болады. Мұнда Байманның көтерілісшілердің қатарына қалай қосылғаны туралы мынандай жолдар бар.

«1916 жылдың июнь Жарлығы келді. Патша өкіметі 19 бен 31 жас аралығындағы қазақтарды майданға жіберетін болды. Жібергенде, әскер етіп, қару-жарақ асындырса бірсәрі ғой, қару-жарақ беруге сенбеді, қара жұмысқа айдады. Бұдан өткен қорлық болады ма? Мен болсам жасымның келген-келмегеніне қарамай, «Алтаяқов» деген фамилияны тастауым керек те, үстемдігі жүріп тұрған бай ұлдарының бірінің фамилиясын алып, майданға кетуім керек. Бұған қалай шыдарсың? Сондай күндерде Сарғалдақ руының жгігі Жылқайдардың Иманжаны «бұл қорлыққа көнгенше, Аманкелдіге қосыл» деп кеңес берді» дейді Сүтекеңмен әңгімелескен Байман ақсақал. Осы жерде Сүтемген ағамыздың осы мақаласынан біршама құнды деректер табуға болатындығын атап өткен жөн. Айталық, мақалада Б.Алтаяқовтың Жезқазған қаласы, Красноармейская көшесі, 82-үйде тұрғаны айтылады. Сондай-ақ, оның Аманкелді әскеріне ең алғашқылардың бірі болып, яғни, 1916 жылдың шілде айында барып қосылғаны туралы мәлімет бар. Ұсталардың бастығы ауызекі тілде Бекет аталып кеткен, бесатар жасаудың шебері Бектепберген ұста болғандығы да осы мақалада анық жазылған. Байман ұста найза, қылыш, сүңгі, айбалта жасаумен айналысады. Ол осында жүріп, Аманкелді Иманов қана емес, атақты революционер Әліби Жангелдинмен де кездеседі.

Алғашқы ұрыстан соң, Аманкелді ұсталарды жинап алып, «сендердің жасаған қаруларың сынақтан сәтті өтті. Осылайша жалғастыра түсіндер, жетілдіре беріңдер» дейді. Бас сардардың сөзінен қанаттанған ұсталар орыстың әскерінен тартып алынған пулеметтің нобайымен енді өздері де пулемет құя бастайды. Осы мақалада Байман ақсақал Аманкелдінің зор ұйымдастырушылық қабылеті туралы да сөз етеді. Батырдың Қарсақбай, Байқоңыр, Жезқазған кеніштеріне барып, жұмыскерлермен тіл табысқанын, соның нәтижесінде, олардың темір, қорғасын, болат, мыс, көмір және т.б. үздіксіз жеткізіп тұрғанын да әңгімелейді.

Қазақ қуанса да, мұнайса да ішкі сырын, шерін әнмен жеткізген ғой. С.Бүкіровтің мақаласындағы Байман ұстаның ұсталардың қару-жарақ жасап отырғанда:

*Патша салып ылаңды,
Шулады кедей баласы.
Күңіренді зарлаумен,
Жер менен көктің арасы.*

*Бас көрікті, ұсталар!
Патшаны оққа көмейік.
Аманкелді батырға
Екі болды сөз демейік.*

*Күндіз демей, түн демей,
Жасайық қару – сайманды.
Біз жасаған қарумен,
Сарбаздар әні, сайланды! –*

деген әнге салатындарын білгенде, көздері шоқтай жайнаған, азаттықты армандаған, кеуделерін кек кернеген, намыстары оттай лаулаған, жасындай жарқылдаған қазақтың жігіттері көз алдыңызға келе қалмай ма? Қандарында сондай қайсарлық, намыс атойлап тұрмаса, Азаттық жолындағы ұлы жорықта бастары қосылар ма еді олардың?

– Көкемдердің Қарсақбайға келуі ашарлық тұсында екен. «Елді аштық алқымнан алып бара жатқанда, Қарсақбайдағы зауытты паналап келдік» деп отыратын. Қанша дегенмен, темірден түйін түйген адам далада қала ма? Көкем зауытқа жұмысқа тұрып, бір жағы қолынан келетін өнерін жалғастырып, әйтеуір, өзінің ортасында абыройы жоғары болады. Бұл уақытта Қаныш Имантайұлымен жақын араласады – дейді Зейнеп тәтей атасы туралы естеліктің бір тұсында.

Кешегі уақытта Аманкелді батырға қару-жарақ соғумен айналысқан Байман ұста бейбіт уақытта қыз-келіншектерге сырға, білезік, жүзік және т.б. бұйымдар, ерлерге шақша, таяқ жасап беретін болған. Және ол әрбір затын өте бір әдемілікпен және шеберлікпен жасаған. Мысалы, қолға ұстап жүретін таяқтың өн бойына әлдебір түймелер орнатқан. Солардың бірін басып қалсаңыз – тісшұқығыш, енді бірінен – тарақ, т.т. адамның тұтынуына керекті заттар шыға келеді екен. Тіпті, Байман ұстаның шақшасын Қаныш Имантайұлы ағылшындарға көрсетіп мақтаныпты. Сүйектен жасалған шақшаның жиегін түрлі тастармен әшекейлеп, бір бетіне айна орнатып, т.т. әбден көздің жауын алардай етіп жасаған ғой. Мұны көрген ағылшындар «Сіздің елде мұндай шеберлерді қайда оқытады?» деп сұрапты. «Сонда мен Сіздің оқымағаныңызды айтып, ағылшындарды сендіре алмадым» деген екен Қанекен ұстаға.

– Маған арнайы жасап берген құйма сақинасы болатын. «Николайдың 5 сомдық алтын ақшасынан жасадым» дейтін. Көкемнің көзіндей көріп, саусағымнан шешпейтінмін, отыз жылдай тағып жүрдім. Қанша дегенмен, сабын, сода деген жеп, жұқартып тастады. Кейін кір жуғанда шешіп қоятын болып едім, сөйтіп жүріп, жоғалтып алдым – деп көкесінің қолынан шыққан дүниелердің қалмағанына өкінген Зекең ұстадан қалған бір төс пен шағын қобдишаны көздің қарашығындай сақтап келетінін айтты.

Б. Алтаяқовтың қолынан шыққан дүниелер Қазақстанның Орталық музейіне қойылған көрінеді. Бірақ, ол кісінің есімі жазылмаған, тек «Аманкелді Иманов әскерінің қолданған қару-жарақтары» екендігі ғана айтылған. Ал, оларды 1946 жылы түпнұсқасын сақтай отырып, Байман ұста қайтадан жасап шыққан.

Көтерілістің 30 жылдығы қарсаңында Аманкелді әскері пайдаланған қару-жарақтарын қалпына келтіру туралы арнайы іссапармен ғалым Әлкей Марғұлан Қарсақбайға келіп, Байман ұстамен кездеседі. Ұста ғалымның

өтінішін орындап, нәтижесінде сөзіміздің басында айтылғандай, Қаныш Имантайұлынан ризашылыққа толы хат алады. Кейін Қанекен Байман ұстаның мүгедектігін ескеріп, «мотоарба» алуына да ықпал жасайды.

Байман ұстаның есімі «Қаныш Сәтбаев» энциклопедиясына да енгізілген. Бірақ, «туған-өлген жылдары белгісіз» деп жазылыпты. Ал, қазақы жыл қайыру арқылы есептеп, ол кісі өзінің туған жылын 1870 жыл деп санайды екен. Ал, өмірден озған уақыты – 1958 жыл.

– Ол кісінің 13 перзенті болған, бірақ, көпшілігі жастай шетінеген. Құсайын деген баласы 21 жасында көкпар тартып жүргенде мерт болған. Ұлдан қалған жалғызы Базарбай 17 жасында соғысқа сұранып, содан елге оралмады, оған топырақ Ресейдің Смоленск облысынан бұйырыпты. Көкем өзі де жақсы адам болды, соған орай жүрген ортасы да өңкей жақсылар еді. Академик Төрекелдінің әкесі Шарман, ел «Соқыр ақын» деп атаған Нияз ақын, Жылқайдардың Иманжаны, Тынымбайдың Тұрсыны және т.б. талай-талай жайсаңдар көкемнің дос-жар адамдары еді – деген Зейнеп Әбдіғамиқызының сөз саптасынан атаны аңсау, сағыну сарыны да байқалмай қалмады. Қанша уақыт өтсе де қадірін жоғалтпайтын, кейінгілер әрдайым әлдебір ыстық ілтипатпен еске алатын тұлғалар болады. Байман ұста да – солардың бірі. Өйткені, ол Қаныш Сәтбаевтың бағалауымен айтқанда, «азаттық жолындағы күрескер».

«Сарыарқа», 22 сәуір, 2016 жыл

БАТЫР

Майданға ерлік жасау үшін емес, елін қорғау үшін аттанды. Батыр атану үшін емес бостандығын бөтен біреудің табанында таптатпау үшін аттанды. Майданда ерлік те, батылдық та таныта білді. Майданнан Ер атанып, Батыр атанып оралды. Даңқ орденінің толық иегері, даңқты жерлесіміз Жақсымбек Тілеуұлы ҮНШІБАЕВТЫҢ атына осылай ғана қысқаша мінездеме берер болсақ та, оның тұлғасын танығандай болар едік. Дегенмен, Ердің ерлігінен, Батырдың батырлығынан ел-жұртына шамамыз жеткенше, ептеп болса да, сөз қозғамасақ, аруақ алдында ұятқа да қалар едік. Елдің атын ер шығарса, ерінің атын елі неге әспеттемесін?!

Соғысқа бармауына да болатын еді. Кейбіреулердің қолына түсіре алмай жүрген «бронь» мұның қалтасында-тын. Бірақ, Жақсымбек майданға барғысы келіп тұрды. Қобыланды, Алпамыс, Қамбар, Ер Тарғын батырлар туралы халық жырларын, басқа да хиссаларды тыңдап өскен қазақтың баласы емес пе? Кішкенесінен-ақ солардың ерлік рухы жүрегін баурап алушы еді-ау... Кейде өзін «қорамсаққа қол салған, қол салғанда мол салған» батырлардың біріндей сезінетін. Ауылдың бар баласы талдан істеген «найзаларын» қолға алып, «қылыштарын» асынып, талай-талай екі жақ болып «соғысатын». Бала кездің сол ойыны өмір шындығына айналған шақта, өзі құралпас жігіттер әскерге аттанып жатқанда, мұның елде қалғысы келмеді. «Ел басына күн туған шақта, ел қорғаушылардың қатарында жүргенім дұрыс. Кен қопарушылар менсіз де табылар» деген берік байламға келген Жақсымбек әскери комиссариаттың табалдырығын тоздырғандай болды. Ағайын-туыстың арасында да «Өкіметтің өзі беріп тұрған бронь-қағазың тұрғанда, соғысқа сұранып не көрінді» деушілер де болмай қалған жоқ. «Батыр – бір оқтық» деген, қайдағы бір қаңғыған жалғыз оқтың құрбаны боласың да қаласың. Тым болмаса, сүйегің де арулап көмілмес. Броньді пайдаланып, кенішінде жүре бермейсің бе?» деген ақыл айтушыларға Жақсымбектің жауабы келте болды. «Қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі» деген. Өлермін, өлмеспін. Келермін, келмеспін. Бірақ, майданға бармай, мұнда жүрмеспін». Бірнеше рет жазылған арызы қанағаттандырылып, Ж.Үншібаев 1941-жылдың желтоқсан айында әскерге алынды-ау, ақыры... Ер жігіт осылайша, елін қорғауға аттанды.

Ия, «соғыс – ойын емес». Жақсымбекті әуелгіде әскери училищеге жібергенді. Бірақ, әскер өнеріне машықтанып болар-болмастан бұларды алдыңғы шепке аттандырды. Өйткені, жаудың беті-жаман, екпіні-қатаң еді. Анығын айтқанда, дұшпанның сұсы ғана емес, күші де басым түсіп жатқан шақ болатын.

Жаудың жолын бөгейтін, бөгеп қана қоймай келген ізіне қайыра түсіріп, кері қуатындай жаңа күштер керек-тін. Жақсымбектердің шұғыл түрде майданға аттандырылуының себебі осында еді.

Ол майданға бөлімше командирі ретінде кірді. Қазақылап айтқанда, қолбасылардың бірі. Қазақ баласына деген мұндай сенімнің көрсетілуі оның әскери оқу-жаттығу кезінде ерекше көзге түсіп, назарға ілінуінің нәтижесі еді. Бойында қайрат-күш тасып тұрған жас жігіт әскери өнердің қыр-сырын тез-ақ меңгеріп алған-ды. Әсіресе, оның жылдам шешім қабылдай білетін шалттығы мен ептілігі командирлерін тәнті ететін. Бұлай болмауы мүмкін емес-ті.

Жақсымбек көп балалы отбасынан шықты. Әкесі шаруа баққан кісі еді. Қарсақбайдың кең жазығында мал өсірген ол балаларын да жасынан еңбекке тәрбиеледі. Мұндайда жеті жасар Жақсымбекке де жұмыс табылып жататын. Ағаларымен бірге мал бағып, шөп орып дегендей бұғанасы еңбекпен қатайған дала баласы кен өндірісіне араласқанда да алдына жан салмайтындардың бірі еді. Шыныққан да шымыр денелі жігіттің табиғат сыйлаған өжеттілігіне ептілігі қосылса, оған көрсетілген сенімге таңдануға да болмайтындай емес пе? Ер болып туған ел баласы елін қорғауда өзгелерді соңына ерте білсе, несі айып?

Жақсымбек Үншібаев соғысты Ресей, Украин, Белорусь, Балтық жағалауы елдерін, Европаның мемлекеттерін фашизм шеңгелінен азат ету операцияларына қатыса отырып, алыстағы Австрия жерінде аяқтады. Ал, оған дейін әлі мыңдаған шақырым қашықтық, от пен оқтың арасында жан алысып, жан беріскен кескілескен шайқастарға толы үш-төрт жыл бар болатын. Сондай шайқастардың бірі – Кривой Рог қаласы маңында болған шайқас. Қала жау қолында. Тас-түйін бекіністі талқандау әрине, оңай емес. 1943-тің желтоқсанында Жоғарғы Командование Кривой Рогты қайткенде де жаудан азат ету міндетін қойды.

Жақсымбектерге жүктелген тапсырма – «147,2» деп аталған биіктіктегі жаудың нүктесін жою. Жақсымбек бастаған минометшілер жаяу әскерлердің жолын ашуды қамтамасыз ету керек-тін. Фашистердің от бүріккен қос пулеметінің көзін жоймай болмайды. Ал, бұған дәл есеп, дөп түсу қажет. Минометшілерге тапсырма айқын. Енді оны орындау міндет. Командир ретінде Жақсымбекке жүктелер міндет салмағы тіпті, ауыр. Минометшілердің оқтары жау позициясының төбесіне үстін-үстін жауды-ай келіп... Не керек, үні өшті фашистердің. Қос пулеметімен екі взводқа жуық солдаттарынан айрылған жау бекіністі тастап шықты. Бірақ, жан беру оңай ма? Әні-міні дегенше болған жоқ, бекініске қайта бекінбек болған екі машина жау солдаттары көзге шалынды. Жақсымбек оларды бекініске таянбай тұрғанда жойғанды жөн санады. Дереву бұйрық берді. Минометтен атылған бес мина өрекіген фашистердің күлін көкке ұшырды. Осы бекіністі алудағы батылдығы мен ерлігі үшін Ж.Үншібаев ІІІ дәрежелі Даңқ орденімен марапатталды. Ал, Жақсымбектің Ингулец өзенінің жағалауында болған шайқастағы ерлігі ІІ дәрежелі Даңқ орденімен атап өтілді. Бұл былай болған еді. Жау жағы жойқын шабуылға шықты. Бәлкім, ақырғы рет бір ышқынып қалғылары келген болуы керек. Дұшпанның

бұл шабуылға жан-жақты, терең әрі мұқият дайындалғандары байқалып-ақ тұр. Тіпті, олар алдыңғы шепті кейін қарай ысыра түсіп, қорғаныс шебіне де жақындап қалды. Аз-кем алға жылжығандары масаттандырды ма екен, автоматшылары бұқпантайлауды да қойғандай ма, қалай?... Бірақ, олардың тұмсығын көтерген тәкаппарлықтарына Кеңес жауынгерлерінің «сыйы» әзір тұрған-тын. Минометтерге тіл біте бастады. Жау октың астында қалды. Дүние астан-кестен... Жаудың құтын қашырған бұл шайқаста өзге минометшілермен бірге Жақсымбектің жауынгерлері де ерліктерімен ерекшелене білді. Ал, оның өзі II дәрежелі Даңқ орденін иеленді. Бұл – 1944 жылдың 27-ақпаны болатын. Енді бұлар шабуылға шықты. Қашқан жауда құт қала ма? Көпке ұзамай-ақ өлгені өліп, тірісі тұтқынға түсіп дегендей жау жеңіліс тапты. Бір өкініштісі, сол шабуылдар кезінде Ж.Үншібаев ауыр жарақаттанып, госпитальда емделуге мәжбүр болды. Госпитальдан шыққан соң Жақсымбек Үншібаев бұрынғы бөлімшесіне қайта орала алмады. Оны 36-гвардиялық танк дивизиясының барлаушылар взводына командирдің көмекшісі етіп жіберді.

Барлаудың аты – барлау. Ең алдыңғы шеп – осы. Жаудың қайдан шыға келерін, бір Құдайым білсін! Көзге көрініп тұрған арыстанмен айқасу байқамай құйрығын басып қалған жыланмен арбасудан әлдеқайда жеңіл.

45-тің ақпаны. Бұл кезде Жақсымбектер Венгрия жеріне жеткен-ді. Жаудың күні бітуге тақалғаны аян болса да, берілер емес. Қайта өршелене қарсы ұмтыла түседі. Грон өзенінің маңында гитлершілдер өздерінің жаяу әскері мен танктерін мықтап шоғырландырыпты. Мұны барлаушылар анықтаған-ды. Тіпті, олар қарсы шабуыл ұйымдастыруы мүмкін деген ақпар жеткен. Солай болды да. Жаудың отызға жуық танкті алдыға салған екі батальон жаяу әскері барлаушылар позициясын бетке алып келеді. Бұл кезде старшина Ж.Үншібаев барлаушылар командирі еді.

«Жақындай түссін иттер. Сосын әкелерін танытамыз». Осындай шешімге келген Жақсымбектер жауды күтіп жатты. Ал, олар болса автоматтарынан оқ жаудыра алға жылжып келеді.

– Атыңдар!

Сол-ақ екен зеңбіректер зіркілдей жөнелді. Оларға автоматшылар қосылды бір тұстан. Неміс фашистері мұндай қарсылыққа қауқарсыз болып шықты. Тегі, дәл осындай күш бар, дәл осындай қарсылық таныта қояды деп ойламаса керек. Барлаушылардың бір бармақтарын іштеріне бүгіп жатқандарын қайдан білсін! Жау бұл тұстан өте алмады. Кейін шешінген дұшпан кешке қарай тағы бір шабуыл ұйымдастыруға әрекет жасап көрді. Бұл жолы Ж.Үншібаевтың взводы оларды оқпен қарсы алып, отқа орады. Жаудың он жеті солдаты мен офицері тұтқынға алынды. Осы жолғы ерлігі үшін Ж.Үншібаев I дәрежелі Даңқ орденіне ұсынылды.

Кезекті тапсырманы орындап, сәл мызғып алуға ниеттенгендері сол-ақ еді: – Жігіттер, Жеңіс! Соғыс бітті! – деген дауыс естілді. Бұдан соң қайдағы ұйқы...

Ол туған еліне Батыр атанып оралды. Біз төрт жылда талай-талай шайқасқа түсіп, талай-талай ерлік жасаған ердің майдан даласындағы шайқастарының тек екі-үшеуін ғана тілімізге тие еттік. Бәрін тізбелеуге тіліміз жете қоймасы және анық.

Батыр аға елге оралған соң да қол қусырып қарап отырмады. Келе еңбекке араласты, қоғамдық-шаруашылық жұмыстардың бел ортасынан табылды. Ұзақ жылдар бойы «Жезқазғантүстіметалл» ғылыми-өндірістік бірлестігінде (қазіргі «Қазақмыс» корпорациясы) адал да абыройлы еңбек етті. Еліне сіңірген ерен еңбегі де елеусіз қалған жоқ. Майдан наградаларына еңбек майданындағы наградалар қосылды. Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталуы Батыр ағаның бейбіт еңбектің де алғы шебінде болғандығының айғағы емес пе?

Халқы да қан майданда кеудесін оққа тосып, елін қорғаған Батыр ұлын бағалай білді, қадірлеп, құрмет тұтты. Ол бірнеше мәрте Жезқазған поселкелік Кеңесінің депутаттығына сайланды. Сәтбаев қаласының Құрметті Азаматы атанды. 1954-1964 жылдары, яғни, он жыл бойы халық депутаттары Жезқазған поселкелік Кеңесінің төрағасы ретінде әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге белсене араласты. Жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу ісінде Жақсымбек аға Үншібаевтың өмірі үлгі-өнеге еді.

Ол өмірден аттанғалы он жылға жуықталды. Тірісінде «Батырымыз» деп мақтан тұтқан елі оған деген құрметін дүниеден өткен соң да ұмытқан жоқ. Сәтбаев қаласындағы бір көшеге есімі берілді. Өзі талай жыл жемісті еңбек еткен қалалық тұрғын үй коммуналды шаруашылық мекемесінің ғимаратына ескерткіш тақта орнатылды. Бірақ, Батырға деген құрмет осымен ғана шектеліп қалмаса керек-ті. Оның өмірін, ерлігін одан әрі насихаттай білу – бүгінгі, ертеңгі ұрпақтың парызы болып қала бермек.

Өткенді құрметтеу арқылы біз өзімізді құрметтейміз. Өткенді тану арқылы біз өзімізді тани түсеміз.

Ал, Батырды білмеу, танымау, қадірлемеу – кінә ғана емес, күнә. Батырдың бағасын білмесек, кімнің бағасына жеткендейміз?!

«Шарайна», 8 мамыр, 2002 жыл

ҚАРАТАУДЫҢ ҚЫРАНЫ

Осыдан бірер жыл бұрын, нақтырақ айтқанда, 2018 жылы Сәтбаев қаласының әкімі Асқар Абылайұлы Ыдырысов «Келесі жылы Қаныш Имантайұлының туғанына 120 жыл толады. Соған орай ол кісі туралы естеліктер кітабын шығарсақ» деген ойымен бөлісіп, сол жұмысты маған міндеттеді. Мұны неге айтып отырмын? Өйткені, сол кітапты әзірлеу барысында Әлкен ЖЫЛҚАЙДАРОВ есімін алғаш рет жолықтырдым.

«Қазақмыс» корпорациясының Қ.Сәтбаев атындағы тарихи-өндірістік мұражайының қызметкері Жансұлу Ильясова есімді қарындасым жинастырған материалдардың арасында Әлкен Жылқайдаровтың да естелігі болды. Естелік жергілікті газеттердің бірінде жарияланған екен, сірә, кезінде көзімізге шалынбай қалса керек. Естелік авторы туралы берілген шағын анықтамада оның қай өңірдің тумасы екені айтылмапты. Ғаламторды ақтарып көргенде де анау айтқандай дерек кездестіре алмадық. Суреті де шықпады.

Естеліктер жинағы 2019 жылы «Жүректерде жанған жұлдыз» деген атаумен кітап болып жарық көрді. Бертінде сол кітапты қайта парақтап отырғанда Әлкен Жылқайдаровтың өмірбаянындағы «Соғыс ардагері. Майдандағы ерліктері үшін Жоғарғы Бас қолбасшының Алғыс хатына 14 мәрте ие болған» деген сөздер назар аудармасыма қоймады. «Соғыста Басқолбасшыдан осыншама мәрте Алғыс хат алған адам бір-екі орден, медаль да иеленген болар» деген оймен «Память народа» сайтына кіріп, Ә.Жылқайдаров туралы қарастыра бастадым. Міне, ғажап! Әлкен Жылқайдаров бірнеше орден-медальмен де марапатталыпты. Ең бастысы ол өзіміздің Аралтөбенің азаматы болып шықты. Оның Қаратау өңірінде партком хатшысы, совхоз директоры, мектеп директоры, Талас ауданы оқу бөлімінің бастығы болғаны кітапта жарияланған естелігінде жазылған еді. Сол жақтың адамы деп те ойлап жүретінмін. Енді, мына деректі көрген соң, Талас аудандық газетінің бас редакторы Дүйсен Молдақұловқа телефон шалып, Әлкен Жылқайдаров туралы не білетінін сұрадым. «Ой, ол кісінің есімі біздің жақта зор құрметпен аталады. Екінің бірі біледі. Ірі-ірі қызметтерде болған адам. Халық өзін өте жақсы көрген» деген оның сөзі кеудеде мақтаныш сезімін тудырды. Енді ше? Ұлытаудың ұланы Қаратаудың қыранына айналып, қалың қазағының құрметіне бөленген тұлға болғанын есту сондай ғанибет емес пе? Содан соң Дүйсен Әлекеңнің Қаныш Имантайұлы естелігін шағын түсіндірмемен өз газетіне жолдауды өтінді. «Осындағы ел білсін, ұрпақтары оқысын» деді. Достың, әріптестің тілегін екі сөзге келмей орындадық. Сөйтіп, Әлкен Жылқайдаровтың Қ.И.Сәтбаев туралы естелігі «Талас тынысы» газетінде «Тұла бойы тұнған тәлім» деген тақырыппен, 2020 жылғы 24 қарашада жарық

көрдi. Арада бiр-екi күн өткенде маған Әлкен ағамыздың Тараз қаласында тұратын қызы Светлана тәтеміз хабарласты. Сөйлесе келе, кезінде Солтүстік Жезқазған кенішінің директоры болған Ерлан Әлкеновтің өзіміз сөз етіп отырған Ә. Жылқайдаровтың немересі екені белгілі болды. Бұл азаматты, Ерланды айтамын, әлі күнге шейін көрген де, кездестірген де емеспін. Бірақ, атына сырттай жақсы қанықпын. Ол туралы кеншілер «Тамаша жігіт. Директор сондай болу керек. Әрқашан хал-жағдайымызды сұрап тұрады, жәрдем, көмегін аямайды, кездесе қалса, қол беріп амандасады» деген секілді сан түрлі мақтау, мадақ сөз ғана айтатын. Оның Қаратау халқы төбесіне көтерген Әлкен Жылқайдаровтың немересі екенін білген соң «тегінде бар тартпай қоймайды» дейтін халық даналығы еріксіз еске түсті. Ерлан туралы елдің жылы лебізінен оның атасы Әлкен Жылқайдаровты көріп, біліп отырғандай күйге түстім.

Жазылған жазбаларға, өмірбаян жолдарына қарағанда Әлкен Жақыпбекұлы Жылқайдаров әке-шешеден жастай жетім қалған. Әкесі «Жетіқоңыр» колхозының қарапайым шаруасы көрінеді. 1919 жылы анасы өмірден озған соң, шамасы бағып-қағу әкесіне қиындық тудырған болу керек, кетіп бара жатқан керуенмен оны Түркістандағы Балалар үйіне жібереді. Әкесін 30-жылдардағы ашаршылық араны жалмаған. 1924 жылғы ақпанда Әлкен Тәшкендегі Балалар үйіне ауыстырылады. Қатал заман оны Балалар үйінде өсіп, жетілуге мәжбүр етеді. Қатал ортада алысқанмен алысып, жұлысқанмен жұлысып жүріп, жігерін жаныды, намысын шыңдады. Ол өмірдің енді ғана басталғанын, бүкіл ғұмырдың Балалар үйінде өтпейтінін бала болса да, ерте түсінді. Өмірден өзіне лайық орын табуға ұмтылды. Жеңіске жетудің, қиялдағы арманды колға түсірудің тура жолы «Білім» деп білді. Сондықтан да, білімге бас ұрды.

Балалар үйінен соң Тәшкендегі Су шаруашылығы техникумына оқуға түсті. Осында жүріп қазақтың марғасқаларының біразын көзі көрді. Ал, Сәкен Сейфуллинмен тіпті, көзбе көз отырып сөйлескені де бар. Әлдебір сөздің құрдастар арасында түсінбестік тудырғанына байланысты соның төрелігін сұрау үшін олар Сәкенге барған еді. Сонда ел алдында жүрген ағалары бұларды баласынбай қабылдап, әлгі сөздің мәнін түсіндіріп, ақыл-кеңесін айтып, шығарып салып еді-ау.. Кейінірек Сәкен Сейфуллинмен Қарсақбайға келгенде тағы да кездесіп қалды. Сонда жадының мықтылығы сондай Сәкен ағасы мұны бірден таныды. Танығаны сондай «Бұ жігіт Тәшкенде жүргенде аздап етжеңділеу еді, мұнда келгесін біраз ысылып қалыпты» деп күлген де болатын. Осындай керемет кездесулер туралы Әлкен ағаның жоғарыда айтылған естелігінде әдемі жазылған.

Өз қолымен жазған өмірбаянына қарағанда Әлекең Тәшкендегі техникумды денсаулық жағдайына байланысты аяқтай алмаған. Сөйтіп, туған өлкеге қайта оралған оны Бөріойнақ ауылындағы мектепке әрі мұғалім, әрі меңгеруші етіп жұмысқа қабылдаған. Қазіргідей емес маманның қат кезі ғой, әйтпесе, су шаруашылығы маманына оқып жүрген баланы мектепке мұғалім етіп қабылдай ма? Дегенмен, Әлкен мектепте өзін жақсы қырынан танытса керек, 1930 жылғы

мамырда оны Қарсақбай аудандық оқу бөліміне нұсқаушы етіп, ал, арада шамалы уақыт өткен соң, нақтырақ айтқанда, 1931 жылдың тамызында аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі етіп тағайындайды. Ол кісі Сәкен Сейфуллинмен Қарсақбайда осы жылдары кездескен сыңайлы. Ә.Жылқайдаров бұл қызметті 1932 жылдың қыркүйегіне дейін атқарады. Өйткені, оны Оңтүстік Қазақстан облыстық комсомол комитеті өзіне жұмысқа шақыртып алады. *(Осы арада «Неге Оңтүстік Қазақстан облысы?» деген сұрақ туындауы мүмкін. Өйткені, сол тұста қазіргі Жезқазған-Ұлытау аймағы сол облыстың қарамағында болған – Автор).*

Бір қызығы, Қарсақбайдан Шымкентке комсомол ұйымының шақыртуымен барса да, оны мүлдем басқа салаға қызметке жібереді. Ол Орта Азия және Оңтүстік Қазақстан селекциялық орталығы директорының әкімшілік – шаруашылық жұмыстар жөніндегі орынбасары қызметіне тағайындалады. Былай қарасаң, кеше білім саласында жүрген азаматты енді мүлдем басқа жаққа жіберу ешқандай ақылға сия да қоймайды. Бұл жерде тек бір ғана мақсат – оның ұйымдастырушылық қабылетін байқап көру мақсаты ғана болған секілді. Шынында да, сол кезден бастап Әлкен ағаның ұйымдастырушылық қабылеті шыңдала түскен тәрізді.

Бұған оның 1933 жылғы маусымда Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің ұйғарымымен облыстық білім басқармасының балалар үйлері жөніндегі инспекторы болып тағайындалуы дәлел. Балалар үйінің кешегі түлегінің сол саланың жұмысын реттеуге жіберілуі оған деген зор сенім әрі үлкен сынақ еді. Ол сол сынақтан сүрінбей өткені анық. Өйткені, содан кейін қашан соғысқа аттанғанша Ә.Жылқайдаров облыстың Арыс, Қорғалы, Андреев, Талдықорған аудандарында мектеп директоры, аудандық оқу бөлімінің басшысы қызметтерін атқарады.

Осы орайда оқырмандар көңілінде «Су шаруашылығы техникумын да аяқтамаған бұ кісі қалайша жоғары қызметтер атқарған?» дейтін орынды сұрақ туындауы мүмкін. Ағамыздың өзі толтырған өмірбаянында *«облыстық білім басқармасының балалар үйлері жөніндегі инспекторы болып тағайындалғаннан кейін әскерге кеткенше тек өз мамандығым бойынша жұмыс істедім»* деген жолдар бар. Сол сияқты, «Жамбыл облысы педагогтарының антологиясы» деген кітаптың Ә.Жылқайдаровқа арналған бөлігінде оны «Тәшкен педогогикалық институтын үздік бітірген» деп сипаттайды. Қойылған сұрақтың жауабы осындай.

1942 жылдың сәуірінде ол соғысқа аттанады. Содан елге 1946 жылғы тамызда оралады. Майданда жүріп 1943 жылы партия қатарына қабылданады. Тағы бір кереметі, ол соғысқа қатардағы жауынгер болып аттанғанмен, елге аға лейтенант шенінде оралған. Мұндай болуы мүмкін бе? Соғысқа аттанғанда Талдықорған аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі қызметінде жүрген оның жоғары білімді азамат екендігі ескеріліп, арнайы әскери курстан өткен болу керек.

Жорық жолдарына үңілгенде оның 93-дивизия құрамында Сталинград шайқасына қатысқаны, Украина, Белоруссия, Польша, Румыния елдерін азат етуге қатысқаны көрініп тұр. Жеңісті ол Прага қаласында қарсы алғанға ұқсайды. Басқолбасшының атынан 14 мәрте Алғыс хатпен марапатталғаны 1946 жылғы 22 маусымда 10-механикаландырылған полк командирі, полковник Коваленконың қолы қойылған анықтамада көрсетілген. Соғыстан соң Әлкен Жақыпбекұлы осы полкте қызмет еткен тәрізді. Бұл Алғыс хаттардан бөлек Әлекең «Ерлігі үшін» медалімен, II-дәрежелі және I-дәрежелі «Отан соғысы» орденімен де марапатталған. Кейде ұсынылған марапат жоғары жақтан мүлдем берілмей қалатын әйтпесе, дәрежесі төмендеу марапатпен алмастырылатын «ауру» соғыс кезінде аз болмағаны бұрыннан – ақ белгілі. Әлекеңнің бір марапаттамасы да осындай «аурудың» кесірінен алғашқы ұсыныстағыдай емес, кейін өзгеріп кетіпті. 1944 жылғы 10 қыркүйекте 278-гвардиялық атқыштар полкінің командирі, майор Жиженков пен командирдің орынбасары, капитан Павлий қол қойған Марапаттау қағазында оның Қызыл Жұлдыз орденіне ұсынылғаны көрсетілген. Бірақ, бұл Ұсыныс армияның Саяси бөліміне жеткен кезде, қолдау таппай «II-дәрежелі Отан соғысы орденіне лайық» деп өзгертіледі. Сөйтіп, 1944 жылғы 5 қазанда Ә.Жылқайдаров осы орденмен марапатталады. 1945 жылғы 24 мамырда I-дәрежелі «Отан соғысы» орденімен марапаттау туралы Бұйрық шығады. Бұдан кейін марапатталған «Праганы азат еткені үшін», «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдары да Ә.Жылқайдаровтың майдандағы ерліктерінің жәдігері іспетті кеудесінде жарқырап жүрді.

Соғыстан соң ол бір жылдан аса Прага қаласында әскери қызметте болды. Елге 1946-ның тамызында оралатындығы да содан. Атың өшкір соғыс қаншама шаңырақты ортасына түсірді. Қаншама жас қыршын кетті. Әлекеңнің өзі соғыстан оралғанына қуанышты болған да шығар, бірақ, сол соғыстан оралмаған үш бірдей бауыры есіне түскенде жүрегі езіліп кетердей күй кешкеніне күмән бар ма? Тағы бір бауырының мүгедек болса да елге оралғанын шүкір көріп, дөтке – қуат санаған да болар?

Бейбіт өмірдегі еңбек жолы сол кездегі Одақтық деңгейде назарда ұсталған Қаратау өндірісіне қарасты Шолақтау кенішінің партия ұйымының хатшылығынан басталды. Әскерден босатылған офицерге партияның жолдамасы осылай болды. Жеті жыл сол ұйымға басшылық жасаған ол бұдан соң аудандық Кеңес атқару комитетінің төрағасының орынбасары, совхоз директоры, 1953-1955 жылдары Талас ауданындағы қазіргі Д.Қонаев, бұрынғы И.Сталин атындағы мектептің, ал, 1962-1964 жылдары қазіргі Бөлтірік шешен ауылындағы мектептің директоры болды. Осы мектептің Шоқан Уәлихановтың есімін иеленуіне Әлкен Жылқайдаровтың тікелей қатысы бар. Ол кейінірек Жамбыл мәдени-ағарту училищесінің тұңғыш директоры болып тағайындалды. Бұдан соң Шу, Жамбыл аудандарының оқу бөлімдеріне басшылық етті. Жамбыл облыстық мәдениет басқармасының бастығы болып аймақтың мәдени өміріне

үлкен үлесін қоса білді. Жамбыл аудандық көмекші мектеп-интернаттың директоры қызметін құрметті еңбек демалысына шыққанша абыроймен атқарды.

Әлекең Құдай қосқан қосағы, өзінің аяулы жары Ақылтаймен бірге сегіз бала тәрбиелеп, өсірді. Бала болғанда қандай?! Бәрі шетінен жоғары білімді. Үлкендері Мария агроном болуды қаласа, одан кейінгі Шәмшия – педагогтық жолды қалады. Талас ауданында отыз жылдан артық мектеп директоры болған ол қазір Алматы қаласында тұрады. Жомарт, Абай, Абылай, Қайраттардың таңдағаны инженер мамандығы болды. Қазір Жезқазғанда тұратын Бүркіт көптеген жылдар бойы «Қазақмыс» корпорациясында металлург болып еңбек етті. Ал, Светлана дәрігер болуды ұнатты, сол мамандықты игеріп, халқына жәрдемін тигізді.

Жапырақ жайған бәйтерек сынды Әлкен – Ақылтай Жылқайдаровтардан өрбіген немере, шөберелердің жалпы саны 60-қа жуықтап қалды. Олардың кейбірі қазір ата-баба мекенінде еңбек етуде. Мысалы, Гүлсара немересі Жезқазған қаласындағы мүмкіндігі шектеулі балалар орталығының басшысы болса, Сәкен – шахталардың бірінде бас энергетик. Олжас та Жезқазғанда тұрады, өз бизнесі бар. Рашид Жезқазғанда құрылыс компаниясына басшылық етсе, Қарағандыда тұратын Марс та нақ сондай компанияны басқарады. Біз Әлекеңнен тараған барлық немере, шөберелер туралы емес, олардың тек біздің аймақта, өңірде тұратындары туралы ғана сөз етіп отырмыз. Атаның ұлағатты жолын одан әрі қарай жалғай түскен ұрпақтарынан айналып кетсең болмай ма?

Ұлт ұясы Ұлытау өңірінде кіндігі кесілгенмен күллі өмірі қасиетті Қаратау етегінде өткен абыройлы өмір иесі Әлкен Жақыпбекұлы Жылқайдаровтың тұлғасын там-тұмдап таныстырған болдық. Сөз соңында ұлы Абайдан қалған ұлағатқа жүгінгіміз келеді. Ол кісі қалай деп еді?! «Сүйер ұлың болса сен сүй, Сүйінерге жарар ол» демеп пе еді? Ендеше, жүрген жерінде жұртына жақсылық жасаумен, туған жерінің қадірін арттыра білген Әлкен Жылқайдаровтың өміржолы бүгінгілерге де, кейінгілерге де – өнеге жолы болып қала береді. Ұлытау ұланымен, Қаратау қыранымен мақтануға әбден лайықты.

«Saryarqa», 7 мамыр, 2021 жыл

МЫС ӨНДІРІСІНІҢ ТАРЛАНЫ

«Халық сүйіспеншілігіне бөленген азамат. Егер Төлеген ӘБДІРАХМАНОВҚА бір ауыз сөзбен баға беру қажет болса, сол сөзіңіз міне, осы!» депті академик Сұлтанбек Қожахметов. Ал, сол бір ауыз құрметті иеленудің астарында қаншама төгілген тер, адами қарым-қатынастар жатқанына ой жіберсеңіз, Төкеңнің қандай жолдан өткенін бағамдай беруге болады. Өйткені, ешкім де тектен тек халықтың құрметі мен ілтипатын иелене алмайды. Елдің сүйіспеншілігін сатып алу еш мүмкін емес.

Ежелгі Яксарт, кейінгі Сейхун, қазіргі Сырдария атанған дарияның өнбойын жайлаған халық негізінен егін және мал шаруашылығымен айналысса да,

жиырмасыншы ғасырдың бас кезінде-ақ қазақ даласына жаңа кәсіптің келгенін көрді, соны меңгеруге ұмтылды. Бұл – теміржол саласы болатын. Патшалық Ресейдің Орынбор-Тәшкен теміржолы құрылысын қолға алуы сол маңдағы көптеген қазақтар үшін жаңалық қана емес, жаңаша жұмыс көзі болып табылды. Теміржол құрылысына алғашқылардың бірі болып атсалысқан Бұқарбайдың Әбдірахманы еді. Кейін оның жолдарын балалары жалғастырды. Бір ғажабы, олардың бәрі де еңбек екпінділері атанды, Үкімет пен партия тарапынан сан мәрте мақтау, марапатқа ие болды. Мысалы, Мұса Әбдірахманов кеудесіне Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерін, бірнеше медальдар тақты, Құрметті теміржолшы атағын иеленді. Оның ұлы Төлегенді де теміржолшылар өмірі қатты қызықтыратын. «Өскенде мен де теміржолшы боламын» дегеннен басқа бөтен ойы болмайтын. Бірақ, әкесінің ойы басқаша екен. «Балам, бір әулет тұтасымен теміржолда жүрміз ғой, мен сенің заманның ағымына қарай инженер мамандығын меңгергенінді қалар едім» деген әке сөзін басшылыққа алған ол Алматы қаласындағы тау-кен металлургия институтының металлургия факультетіне оқуға түсуге бел байлады. Мектепті күміс медальмен бітірген ол сынақтан сүрінбейтіндігіне сенімді де еді. Солай болды да. Бұл 1950 жыл болатын. Институт қабырғасында жүргенде сол кездегі Кеңес Одағының бірнеше өндіріс орындарында тәжірибе жинақтаудан өтті.

– Сол кездегі болашақ мамандарды даярлауға деген көзқарас өте дұрыс еді. Болашақ мамандарды қайнаған қызу еңбектің ортасына түсіріп, пісіріп шығаратын еді практика деген. Сол күндері көп нәрсеге қанығып қалатын едік және сонымен бірге, аз-маз тиын-тебен табуға да мүмкіндік жасалатын. Соның бәрі қазір қарап отырсам, өндірістік мектеп екен ғой. Өкінішке орай, сол бір тамаша дәстүрді бүгінгі таңда сақтап қалған оқу орындары некен-саяқ. Өндірісті білмей, көзімен көрмей, сайып келгенде өзі де қиналып, өзгені де қиналтып жататын жас мамандар аз емес. Бұл тез арада жөнделуге тиісті олқылық – дейді Төлеген аға жастық шақты, студенттік күндерді еске алған сәттерде.

Өндірістік тәжірибеден өтуге барғанда ертеңгі күнгі жұмыс орнын да тауып қайтуға болатын. Оның көңілі Шымкент қорғасын зауытын қалаған. Ондағылар да өндірістік тәжірибеден өту аяқталар тұста «институт бітірген соң тура осылай қарай тарт» деп қалған. Бірақ, кейде сәл нәрсенің әлденеге себеп болып жататыны бар емес пе? Өзімен бірге оқыған достарының бірінің «Шымкентте не бар, одан да біздің Қарсақбайға жүрсей, бірге оқыдық, бірге жұмыс та істейтін боламыз. Қарсақбайды білесің ғой, қазақ өндірісінің қарашаңырағы. Қазіргі есімі әлемге әйгілі ғалым Қаныш Сәтбаевтың ашқан зауытында еңбек ету дегеннің өзі бөлекше бір бақыт емес пе? Әрі сенің Қармақшыңа да таяқ тастам жер, ауылыңа барып-келіп тұруға да ыңғайлы» дегені мұны ұйытты да тастады. Сөйтіп, министрліктің есігін қағып жүріп, жолдаманы қайтадан Қарсақбайға жаздыртуға тура келді.

Ол кездің талабы шынында да бөлек болатын. Институт бітірген, қолында табақтай дипломы бар жас маман болса да, өндірістегі еңбек жолын ең төменгі сатыдан бастау жазылмаған заң іспетті еді. Төкең де өндірістегі жолын балқытушының көмекшісі болып бастады. «Байырғы балқытушыларға бірдеңе үйретуге ұмтылудың түкке де керегі болмайтын, қайта олардан көп нәрсе үйренуге тура келетін». Алғашқы еңбек жолдары туралы әңгіме қозғала қалса Төкеңнің айтары – осы.

50-жылдардың орта тұсы өндіріске жаңа технологиялардың енгізіле басталуымен ерекшеленетін. Білімді маманның біліктілігі сынға түскен шақтар еді бұл. Бұрынғы көбінесе қолмен атқарылған жұмыстарды енді техниканың иығына артатын шақ туды. Ал, оны өндіріске дұрыстап енгізе білу керек. Қарсақбайдағы №2 шарпу пешін іске қосу аға шебер болып жүрген Төлегенге жүктелді. Жаналыққа жұрттың бәрі ынтық, оның іске қосылуын қызықтап жүрген жұмыскерлердің көңіл-күйлері, бет-бейнелері Төкеңнің жадында ұмытылмастай болып қалып қойды. Жұмысты жеңілдету бағытындағы алғашқы қадам болғандықтан да оны іске қосуға өте зор мән берілген еді. Сонда өзіне жүктелген міндетті абыроймен атқарып шыққанына, сөйтіп, қолынан іс келетіндігін айқын дәлелдегеніне елден бұрын әрине, Төкеңнің тым ерекше қуанғаны шындық. Кейін зауытқа қаншама жаңа технологиялар енгізілді десеңізші! Соның бәрінің дерлік басы-қасында инженер Т.Әбдірахманов жүретін. Әрине, жалғыз емес, өзі тектес мамандармен бірге. Қазақтың атақты перзенті Бауыржан Момышұлының «Мен істедім дегенше, Ер істеді десеіші, Ер істеді дегенше, Ел істеді десеіші!» дейтін сөзі осындайда айтылса керек.

Білімі мен білігіне қоса ұйымдастырушылық қабілетін аңғарған басшылық Төкеңді қызмет бабында әр қиырға салып, сынап көрді. Өндірістің тілін білетіндігін байқағанда «халықпен жұмыс істеуі, олардың мүддесін қорғауы, әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді шешуі қалай болар екен?» дегендей зауыттың кәсіподақ комитетінің төрағалығына ұсынды. Бұрын байқай қоймайды екен, кәсіподақтың араласпайтын, айналыспайтын шаруасы болмайтын көрінеді. Өндірісті өрге бастыру мақсатындағы іс-шараларды былай қойғанда, еңбеккерлердің отын-суына шейін кәсіподақ назарында ұстайды екен. Тө-

кеңнің халыққа жақындай түскені де, адамдардың оны тереңірек танығаны да сол бір жылдар болар, сірә. Шалғайда орналасқан поселкенің шешілмеген проблемалары шаш етектен. Бұл ретте комбинат басшылығының алдына көптеген мәселелерді қоюға тура келді. Зауыт басшылығы да «Кәсіподақ қанша дегенмен қоғамдық ұйым болып саналады, сондықтан сендердің сөздерің өтімді келеді» деп, өздері тартынып қалуға мәжбүр болатын тұстарда кәсіподақтың күшін пайдаланып қалуға ұмтылатын. Әрине, көп нәрсе кәсіподақ төрағасының мәселені жоғары жаққа қалай қоя білуіне байланысты еді. Не керегін білгенмен, соның шешімін табу жолдарын қоса ұсынып отыратын болсаң, сөзің далада қалмайды. Кәсіподақ төрағасы болған кездері біршама оң істердің ұйтқысы бола білген Төкеңнің халық арасындағы абырой, беделі арта түспесе кеміген жоқ. Оның кандидатурасын зауыттың партия ұйымының хатшылығына ұсынғанда коммунистердің біркісідей қолдап, сенім білдіруі де сондықтан еді. Жалпы, өткеннің жақсы жақтарын дәйім еске алып, реті келсе оны жалғастырып отырғаннан ешкім де ұтпаса, ұтылмайды. Партия кадр даярлау мәселесіне қатты көңіл бөлетін. Өндіріс жағдайын білетін халықпен жұмыс істеуде өзін оң жағынан танытқан Төлеген Әбдірахманов 1964 жылдың 1 қаңтарында Қарсақбай мыс қорыту зауытының директоры болып тағайындалды. Бірінші басшы болудың қаншалықты жауапкершілік жүктейтінін айтып жатудың өзі артық.

Қарсақбай қазіргі Жезқазғанның негізін қалағаны сөзсіз. Айталық, Қарсақбай байыту фабрикасында тотыққан мыс кенін байыту үшін профессор Мостовичтің жаңа технологиясы сынақтан өтсе, бұл кейін Жезқазғанда салынатын ірі байыту фабрикасының бір секциясы ретінде негіз қалады. Ал, мыс қорыту зауытында Жезқазғанда салынуға тиісті жаңа зауыттың технологиясына қажет сирек металдар алудың жолдары игерілді. Атқарылған жұмыстардың қайсібірін айтып тауысқандайсың! Қарсақбайда өткен он сегіз жыл нағыз шыңдалу, кемелдену жылдары болды. Ол мұнда жаны жайсаң талай жақсыны жолықтырды. Әрине, ұлы ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевты қара шаңырақ Қарсақбайда қарсы алудың жөні тіпті, ерекше еді. Төлеген аға «Үнінің өзінен-ақ жылылық есіп тұратын кісіні сонда алғаш рет жолықтырған едім» деп еске алады Қанағаңмен кездескен сәтін. Қарсақбайда Қаныш Сәтбаевтың мұражайын ашу Төкеңнің бастамасы болды. Бұл жөнінде аға өзінің «Өмір белестері» атты кітабында «Қарсақбайда Қаныш Сәтбаевтың мұражайын ашу жөніндегі ойым Виктор Васильевич Гурба тарапынан қолдау тапты» деп жазады. Комбинаттың Қанағаңның үш мүсінін жасатуға тапсырма бергенінен хабардар Төкең В.В.Гурбаға «сол мүсіндердің бірін Қарсақбайға беріңіз» деген өтінішін де қоса айтады. Өтініші қабыл алынып, кейін Қанағаңның бір мүсіні Қарсақбайға жеткізіледі. Мұражай ұйымдастыру оңайлықпен жүзеге аса қоймады. Өйткені, Қаныш ағаның кезінде тұрған үйді өзінің тірі кезіндегі тәрізді жабдықтау аса қатты ыждаһаттылықты қажет ететін еді. Бұл істе әсіресе, Ханиса Қанышқызының көп көмегі тиді. Әкесінің мұражайы ашылғалы жатқанын естіген Ханиса апай бар жұмысын кері ысырып тастап, сонау Алматыдан арнайы келіп, «Әкем тұрған қасиетті қарашаңырақ қой» деп үйдің

жыртық-тесігін бүтіндеп, есік-терезесін, еденін өз қолымен жуып шыққанын көргенде қатты толқып кеткенін Төкең еш ұмытпақ емес.

– Әке-шешенің қадір, қасиетін түсінген перзент қана солай жасаса керек-ті. Өйтпесе, Қанағаң мұражайын ашу үшін кез келген қарсақбайлық қолына балға ұстап, шеге қағудан, шелек пен шүберегін алып есік-терезені сүртіп шығудан тартынып қалмас еді ғой, соған әзір де тұрды ғой. Бірақ, Ханиса апайымыздың «өз қолыммен жасайыншы» деп, іске өзі кірісіп кеткені, бәрімізді де тебіренгісіз кеткені рас – деген Төкеңнің сөзінен ұлтының ұлы азаматының перзенттерінің де өзгелерден ерекшелеу жаратылғанын танығандай боласың.

1973 жылдың сәуірі Жезқазған-Ұлытау өңіріне үлкен қуаныш әкелді. Жаңа облыс құрылды. Осыған байланысты партия ұйымдарының жұмысын жандандыра түсу қажеттігі туындады. Облыстық партия комитеті Төлеген Әбдірахмановтың кандидатурасын Жезқазған тау-кен металлургия комбинаты партия ұйымының хатшылығына ұсынды. Партиялық жұмыстағы бұрынғы тәжірибесі еске алынған болу керек. Дегенмен, өндірістік жұмысқа еті өліп кеткен бе, солай қарай тарта берді. Өз мамандығы бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік беруін сұрап, Қазақстан ОК-не шейін арыздануға тура келді. Сонда ғой, комбинат басшысының «Жолдас Әбдірахманов, партия жұмысына кісі арыз беріп жұмысқа тұрмайды және арыз беріп те босамайды» дейтіні. Ол кезде партия ұйымы жұмысты ұйымдастырушы үлкен күш екенін ескерсек, басшының әлгі сөзінің астарында іскерлік қабілеті зор партком хатшысынан айрылғысы келмегені байқалғандай. Бірақ, Төкең өз дегенінде тұра білді, ақыры, 1977 жылы Жезқазған мыс қорыту зауытының бас инжшері болып тағайындалды. Ал, 1989 жылы сол тұстағы дәстүрге сәйкес баламалы негіздегі сайлау жолымен директорлыққа сайланды. Бұл қызметті зейнет демалысына шыққанға дейін атқарған Төкең зауыттағы бұрынғы жақсы істерді жалғастыра отырып, ғылыми жаңалықтардың жаңа жемістерін өндіріске батыл енгізген басшы ретінде ерекшеленді.

Жарты ғасырға жуық мыс өндірісіне араласа жүріп, халқымыздың көптеген ұлы перзенттерімен кездесті. Олардың әрқайсының орны – бөлек, тәлімі – ерекше. Мысалы, Димекен, Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың алғашқы сұрағы «Жұмыскерлердің жалақысы қандай? Пәтермен қамтамасыз етілуі қалай?» деп келетін. Бір келгенде «зауыттағы қаракөздердің қарасы әжептәуір болып қалыпты ғой. Дегенмен, әлде де көбейте түсу жағын қарастыра жүріңдер» деп, ризашылығын ақырын ғана жеткізгенін қалай ұмытсын? Немесе Нұрсұлтан Назарбаевтың мыс ширатпасы зауыты ашылғанда «көптен бері айтып жүргенім осы еді ғой» деп қуанғанына куә болғаны ше?

Елге еткен еңбек ескерусіз қалған жоқ. «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі» ордендері мен бірнеше медальдардың иегері, КСРО-ның Құрметті металлургі, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Төлеген Мұсаұлы Әбдірахманов Жезқазған қаласының Құрметті азаматы да атанды.

«Мысты өңір» газеті, 22 ақпан, 2013 жыл

ДИРЕКТОР ДӘУІТОВ

Өмірден өткенмен соңына жақсы есімін, өнегесі мен ісін мәңгілікке қалдырып кететін алып тұлғалар болады. Рүстем ДӘУІТОВ та осындай алыптардың қатарынан орын алатын тұлға.

Нұра бойында кіндік қаны тамған оның Жезқазған жеріне келуі 1942 жылдың қақаған қысы болатын. Елдің батысында өмір мен өлім айқасқан қанды қырғын болып жатқанда ер жігіт майдан даласынан табылса керек-ті. Ендеше, Рүстемнің Жезқазған жеріне жол тартуына не себеп?

Ол әуелі мұғалім болуды жөн санаған-тын. Өзінің көңілі қалаған мақсатына жету үшін Ақмола мұғалімдер техникумына барып оқуға түсті. Сол уақыттың тәртібіне байланысты жолдама арқылы Үржар жақтағы ауылдардың біріндегі мектепте

ұстаздық қызмет атқарып жүрген кезінде оны басқа мамандық қызықтыра бастады. Бұл – кеншіпер өмірі еді. Қаныш Сәтбаевтың атағы жер жарып тұр. Газеттерден оқығандары мен елден естігендеріне қарағанда Жезқазған жерінде мол кен қоры ашылып, бүкіл Одақтың түпкір-түпкірінен жастар сол жаққа ағылып барып жатқанға ұқсайды. Әрине, кен өндірісіне белсене араласу үшін міндетті түрде мамандық алу қажеттігін ол да бағамдаған. Содан соң түпкілікті шешім қабылдады да, Алматыға тартып отырды. Сөйтіп, сондағы Қазақ тау-кен институтына құжаттарын тапсырды. Жолы болды, түсіп кетті. Уақыттың желі салқындау соғып тұрғанына қарамастан жастар бар зейін-зердесін білімге арнайтын. «Ертеңгі күннің қандай сый-сияпат дайындап отырғанын ешкім де білмейтін, бірақ, адамның үміті ешқашан үзілмейді екен ғой. Қазақтың «үмітсіз – шайтан» дейтін сөзінің мағынасын сол жылдары терең ұғындым» деп отыратын ол кейін өзінің студенттік жылдары туралы сөз қозғай қалса. Ол талайлардың жазықсыз ұсталып кеткендігін құлағымен естіп қана қойған жоқ, көзімен де көрді. Сол бір қатал кезеңнің де жақсылығы болмай қалған жоқ. «Жазықсыздардың өзін жазалап жатқанда сәл нәрседен теріс кеткендердің күні не болмақ?». Оны үнемі осындай ой мазалайтын. Қатал уақыт қатаң тәртіпке үйретті. Ал, бұның баламасына ар тазалығы деген ұғым ғана сай келетін. Жас студент, болашақ маманның өмірге деген толыққанды көзқарасының қалыптасқан кезеңі де сол жылдар еді. Кейін Рүстем Дәуітовтің әділеттігі мен адамгершілігі туралы айтылатын жылы лебіздер мол болса, мұнда сол ауыртпалығы арқаға аяздай батқан ауыр жылдардың жемісі де бар еді.

Ақырғы курсқа келіп қалғанда соғыс өрті тұтанды. Бүкіл халық жаппай зұлым жаудың бетін қайтаруға жұмылды. Үкімет майданға оқ пен дәрі қандай қажет болса, еліміздің өндіріс орындарында шикізат өндіруден бастап оны

дайын өнімге айналдыратын өндіріс ошақтарын тиісті мамандармен қамтамасыз ету мәселесін де ұмыт қалдырмады. Арнайы Қаулы қабылдап, бұл саладағы жұмыскерлер мен мамандарды әскер қатарына шақырмау туралы ұйғарып, оларға арнаулы броньдар бөлді. Рүстемнің де Жезқазған жеріне келіп, кен өндірісіне араласуына аталмыш Қаулының тікелей әсері болды.

– Өзің секілді жас мамандарға анау Жезқазған шахталары зәру болып жатқанда, сені майданға жіберу қылмысқа ұрынумен тең. Айналайын, біздің басымыз екеу емес – деді қартаң офицер мұның өзін соғысқа жіберу туралы жазған өтінішін қарап отырып. Сөйтіп, шын майданға бармаса да Рүстем Дәуітов институт жолдамасы арқылы тыл майданына аттанды.

Мұнда да жағдай майдандағыдан кем емес екен. «Бораған оқтың ортасы емес қой» демесең... Жас маман жұмысты ашық карьерде бастады. Қақаған қыста жұмыскерлердің жан алысып, жан берісіп Отан игілігі үшін бел шешпестен тер төгіп жүргенін көргенде елді сүйген жүректің ешбір қиындыққа қарамайтындығын ол сонда анық байқаған. Бар болғаны үш-төрт сағат қана демалып, жұмысқа қайта кіріседі, бірақ, солардың бірде-бірі қабақ шытып жатпайды ғой. Не деген жанкештілік! Рүстем де әрдайым солармен бірге жүреді. Институтта алған білімін тәжірибелі кеншілердің білігіне сүйене отырып, одан әрі байыта түскен оның іске жанашырлықпен қарайтыны және тындырымдылығы, адамдармен тіл табыса білуі жоғарғы басшылардың да назарына ілінбей қалмады. Сондықтан оны «Покро» шахтасының бастығы етіп тағайындады. «Покро» – талай даңқты кеншілердің тұсауын кескен шахта ретінде кен өндірісінің тарихында қалғаны айтылғанмен, бірақ, нақ осы шахтаның негізгі жұмыскерлері кезінде сотталған адамдар болғаны туралы көбіне еске алына бермейді. Әрине, олардың арасында жазықсыздан жазықсыз жапа шегіп жүргендері де, шын мәніндегі қылмыскерлер де кездесетін. Бірақ, осы екі түрлі топқа жататындай болып көрінетін сол адамдар бір нәрсеге келгенде ортақтасып шыға келетін. Бұл Отан үшін еңбек етуде адалдықтан айнымау. Олар үшін өкімет әділетсіздіктің символы тәрізденетін. «Отан – бөлек, оның өкіметі – бөлек» дейтінді жиі айтатын осындай адамдармен тіл табысу оңайға соқпайтын. Дегенмен, институттан келгелі бері өздерімен бірге қатардағы кеншілікгің қиындығын бірге көтерісіп жүрген жігіттің шахта бастығы қызметіне көтерілгендігін олар жылы қабылдады. «Дәуітов – өзіміздің жігіт» дейтін болды. Рүстем де опардың бұл сенімдерін алдамауға ұмтылды, қолынан келсе жұмыскерлерге жақсылық жасап бақты. Сондықтан болар, оның жұмыскерлер арасындағы абырой, беделі өте жоғары болды. Жанарында жалын ойнап тұрған жас жігіттің ұйымдастырушылық қабілеті зор болып шықты. Ал, мұндай мүмкіншілікті мүлт жібермейтін басшылық Рүстемді ісінің қиюы қашыңқырап тұратын нүктелерге көбірек жұмсауды жөн санады.

Қарсақбай мыс зауытының үзіліссіз жұмыс істеуін қамтамасыз етіп тұрған Байқоңыр көмір шахтасына баратынын білгенде әуелгіде ештеңеге түсінбеген Рүстем мұның себебін сұраудан әрине, тартынып қалмады.

«Осындай да сұрақ бола ма екен? Рас, сен – кен инженерісің. Бірақ, Қарсақбайдың зауытын көмірмен қамтамасыз ете алмайтындай жағдай туындаса, көп нәрсенің кері кеткені дей бер. Өйткені, Қарсақбай қаншама қиырда орналасса да майданды оқ-дәрімен қамтамасыз етіп жатыр емес пе? Ал, соңғы кезде Байқоңыр көмір шахтасында техника қауіпсіздігі жиі сыр бере бастады. Міне, соны жөндеп, жұмысын жолға қою – сенің мойныңа жүктелетін міндет». Осымен сөз біткенін түсінген Рүстем Байқоңырға қарай жолға жиналды. Шахта бас инженерінің техника қауіпсіздігі жөніндегі орынбасары болып тағайындалған ол шындығында да аталған мәселе бойынша жылдамдатып жөндеуге тиісті тұстар баршылық екендігін байқады.

– Әрине, жұмыста іркілістің болмағаны жақсы, бірақ, еңбек қауіпсіздігіне кепілдік болмайынша істеген істің өнімділігі бәрібір көңілдегідей болмайды. Сондықтан, техника қауіпсіздігі дегенге жүрдім-бардым қараушылыққа жол бере алмаймын – деген оның ортаға салған ой-пікірлері нақтылығымен айшықталып тұрды. «Бұл айналып келгенде адамдардың да, өндірістің де табысты еңбегін қамтамасыз етудің кепілі» деген Рүстем қалай дегенде де өзінің айтқанына әріптестерін иландыра білді. Қашан соғыс аяқталғанша ол осы шахтада қызмет атқарды. Соғыстың біткеніне бір жыл өткенде Жезқазған кен басқармасынан шақырту келді. Басқарма бастығы: – Бала, соғыс та бітті, сенің де Жезқазғанға оралатын кезің келді – деп оған «Покроға» бас инженер болып баратынын жеткізгенде қуанып кетті. Бәлкім, басқа біреу болса, «бұрын өзім бастық болған шахтаға одан төмендеу қызметке бармаймын» деп бас тартқан болар ма еді? Р. Дәуітов бұлай етпеді. Ол кеншілер ортасына оралғанына қуанды. Өйткені, кеншілік мұғалімдіктен де артық санаған, жүрегі қалаған мамандығы емес пе еді?

– Мен Рүстемді №45 шахтада бастық болып жүрген кезінде алғаш рет көрдім. Алматыдағы Политехникалық институттан тәжірибеден өтуге келген студент болсам да кәдімгі ересек кісіні қабылдап отырғандай салмақты сөйлесті, уақытты босқа өткізбей өндірістің ұңғыл-шұңғылына көз жіберу керектігін ескертті. «Қазір жақсылап біліп, үйреніп алсаң, кейін өзіңе жақсы болады» деген ақыл-кеңесін айтты. Ағаның сол сөзінің дұрыстығын өмір кейін сан мәрте дәлелдеді – дейді кен өндірісі ардагерлерінің бірі Өмірбек Сартов. Осы шағын ғана лебізден-ақ Рүстем Дәуітов есімді директордың, басшының, азаматтың өзіне тән тұлғасын аңғару қиындық тудырмайтын тәрізді. Бұл – елдің ертеңі болып табылатын жастардың түзу жолмен жүруіне деген мүдделілік таныту, қамқор көңілмен қарау, оларға білгенін үйретуден жалықпау.

«Қырық бесінші» – сол тұстағы ірі шахталардың бірінен саналатын. Және бұл шахтаны «кадрлар ұстаханасы» деп те атайтын. Мұның себебі де жоқ емес-ті. Өйткені, бұл шахтада жұмыс істеген мамандардың арасынан жоғары кеткені болмаса, шегіншектеп төменге түскендері байқалмайтын. Мысалы, осы шахтада бас инженер болған Садық Асатовтың есімі кейін өндірістің ірі ұйымдастырушысы ретінде күллі Одаққа тарады. Ал, партком хатшысы Төлен

Сартов комбинаттың кәсіподақ комитетінің төрағасына дейінгі жолдан өтті. Рүстем Дәуітовтің өзі ше?

«Шахталар ірілендіріліп кеніштерге айналады екен, сөйтіп, жаңа техникалар келеді, қолмен атқарылатын жұмыс азайып, ендігі жерде өздігінен жүретін техникалардың дәуірі басталатын көрінеді» деген әңгімелер жиі айтыла бастағаннан-ақ, кен өндірісінің жаңаша сипат ала бастайтыны белгілі болған. Бірақ, сол жұмыстарға алғашқы болып басшылық жасау кімге жүктелетіндігі жасырын күйінде қала беретін. Дегенмен, кеншілер арасында «жаңадан ашылатын кенішті басқаруға Рүстекеннен лайықты ешкім жоқ» дейтін пікір қалыптасып үлгерген еді. Кімнің басшы болатындығын әрине, шешетін олар емес, басшы жоғарыдан тағайындалады. «Виктор Васильевич қателесе қоймас». Көпшіліктің айтқаны айдай келді, Рүстем Дәуітов жаңадан ашылып жатқан Оңтүстік Жезқазған кенішінің директоры болып тағайындалды. «Болар істің қасына, жақсы келер басына» демекші, Рүстекен жұмысты ә дегеннен-ақ дөңгелетіп әкетті. Бұлай болатын жөні бар еді. Өйткені, бұл оның кен өндірісінде әбден шыңдалған, бүге-шүгесіне дейін бессаусағындай білетін майталман маманға айналған шағы еді. Сондықтан оған аты жаңа дегенмен, бұрынғы үйреншікті жұмысты одан әрі жалғастыру соншалықты қиындық тудыра қойған жоқ. Ол қатарына жас мамандарды көбірек тартуды ойлады. Мұнысын әркім әрқалай түсінді, өздерінше тұспалдап, «Дәуітов өзі ғана дара көрінгісі келеді, айтқанынан шықпайтын жастарды жинап жатқаны да сондықтан» дейтін кереуіздер да табылмай қалмаған. Бірақ, оның ойлағаны тым әріде болатын. Ол күн санап кен өндірісінің ғылымға, техникаға арқа сүйей бастағанын аңғарып жүрді. «Келешек – осы заманғы озық технологиялардың тілін меңгергендерде. Біздің уақытымыз өтіп барады. Қазіргі уақыт та, талап та бөлек. Сондықтан, жастарды өндірісті басқаруға үйрете беруіміз керек». Кім не десе де Рүстем Дәуітұлы өзінің ішкі осындай ұстанымын басшылыққа алатын. Жоғары білімді, істің көзін таба білетін басшысы бар жастардың екпіні тау қопарардай еді. Олар білікті басшыларының берген бағыт-бағдарын өздерінің білімдерімен толықтыра отырып, жаңа кеніштің атын аспанға шығарды. «Оңтүстік – озат кеніш» дейтін тұрақты тіркес пайда болды. Басқа шахталар мен кеніштерден мұнда тәжірибе жинауға мамандар әлсін-әлсін келіп жатты.

Рүстекен де жаңадан басталған істі ірітіп алмай, ұжымды ортақ іске ұйыта білгеніне іштей көңілі ырза болып жүретін. Бірақ, онысын көбіне – көп сыртқа шығара бермейтін. Бүкіл Одақтың назарында болған кеніш пайдалануға берілгеннен кейін ел күткендей нәтижеге қол жеткізе алмай жатса, нағыз масқара сол емес пе? Оны осындай намыс қысатын. Егер сол жылдары кейде әдеттегісінен тыс қаталдау көрінген болса, мұны да өзіне жүктелген жауапкершілік салмағының аса ауыр болғандығымен ғана түсіндіруге болар еді. «Қоянды – қамыс, ерді – намыс» дейтін ер еді гой ол. 1976 жылы құрметті еңбек демалысына шығу туралы өтініш берді. Қашан жоғары жақ емеурін білдіргенше жүре беретіндер де болады. Бірақ, Рүстекен әдемі қартаюды ойлады. «Жастарға

орын босатқан жөн. Қаншама жылдан бері оларды сынақтан өткеріп жүргеніміз бекер ме? Алсын енді жұмысты қолдарына, сосын әрі қарай дамыта түссін. Біздің елге де, халыққа да біршама еңбегіміз сінді, шама-шарқымызша теріміз төгілді. Енді демалған дұрыс». Осындай ұйғарымға келген Рүстем Дәуітовті комбинат басшылығы қаншама қимаса да зейнеткерлікке шығарып салды.

– Жезқазған кен өндірісінде, соның ішінде, Оңтүстік Жезқазған кенішінің тарихында Сіздің есіміңіз алтын әріптермен жазылады. Еліміз үшін маңызы аса зор жаңа кенішті аяғынан нық тұрғызған еңбегіңіз ешқашан ұмытылмақ емес – деген еді сол бір салтанатты сәттерде құттықтау лебізін білдірушілер.

Уақыт сол сөздің растығын дәлелдеп келеді. Рүстем Дәуітовке Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атағы берілді. Оның есімі қала энциклопедиясына енгізілді. Бірақ, құрмет пен ризашылық сезімі әсте де тек осылармен ғана шектеліп қалмаса керек. Кеншілер қаласындағы көшелердің бірі атақты кенші Рүстем Дәуітовтің есімімен аталып жатар болса, несі айып? Бұл енді алдағы күндердің міндетіне жататын шаруа.

Жер-дүниені әсем шаққа бөлеген мамыр айының алғашқы күндерінде Рүстем ағаның кіндігі кесілген екен. Биылғы көктем оның жүзінші көктемі болар еді. Өттен, ол өмірден өткелі де көптеген жылдардың жүзі болды. Бірақ, сүйініштісі де сол, оның есімі өзінің адал да абыройлы қызметінің арқасында халқымен бірге жасап келеді. Алдағы уақытта да солай бола бермек. Директор Рүстем Дәуітовке тағдырынан осындай бақыт бұйырыпты. Мәңгіліктің бақыты деген осы болар, сірә?!

«Мысты өңір» газеті, 4 мамыр, 2012 жыл

«КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ АТАҒЫНА ҰСЫНДЫҚ»

Арамызда аздаған ғана ардагерлер қалды. От пен оқтың ортасынан аман оралып, Ұлы Жеңістің 70 жылдығын тойлау бақыты бұйырғандар өкінішке орай, саусақпен санарлықтай ғана. Солардың бірі – Сәтбаев қалалық ардагерлер Кеңесінің төрағасы Шермұханбет аға Байбосынов. Бірде ол кісімен сөйлесіп отырғанда «кешегі Әбсаматты білесің бе, Тәжбеновті айтам. Жұрт оны «Герой» дейтін еді ғой. Ол кісі «герой» «десе «герой» еді. Бізден жасы сәл үлкенірек Әбекең соғысқа да алғашқылардың бірі болып аттанды. Геологиялық барлау партиясында жұмыс істеп жүрген жап-жас жігіт майданға кіре салысымен ерлігімен аты шықты. Оның даңқы елдегі бізге жетіп жатушы еді. Сол кездері кен басқармасы кеңсесінің алдындағы алаңда Әбекеңнің суреті ілулі тұратын. Суреттің астында оның майданда неміс басқыншыларымен аяусыз күресіп жатқаны туралы мақтанышпен жазылған сөздер болушы еді. Біз әрлі-берлі өткенде Әбекеңнің суретінің жанына сәл аялдап, оған деген ризашылығымызды білдіріп, оны өзімізге үлгі тұтушы едік. Қызыға қарайтынбыз, «ертең соғысқа барсақ, сонда елдегілер бізді де осы Әбекең секілді мақтаныш тұтса екен» деп армандаушы едік» деген болатын. Ерлігі майдан даласынан туған өлкесіне жетіп, халқының мақтанышына айналған сол Әбекең, яғни, Әбсамат ТӘЖБЕНОВ елге Жеңіспен оралды. Оның кеудесінде қос Қызыл Жұлдыз ордені жарқырап тұрды.

Әбсамат өмір ерте есейткен жандардың санатынан еді. «Бай-феодал» десе түрпідей жиырылатын қызыл өкімет бұлардың әулетіне қырғидай қадалды. Себебі, арғы аталары ұранға айналған ер Сандыбай еді ғой. Сандыбайдың Ердені аға сұлтан болды емес пе? Не керек, әкесі ақыры «халық жауы» атанып, айдалып кетті. Қызылдар тым қырағы екен, мұнымен де шектеліп қалмады, ағасы Жүністі де ұстап әкетті. Әкеден, ағадан айрылған баланың ендігі сенері тек қана еңбек болды. Алыптардың тұқымы емес пе, алпамсадай жігіт болып өсті. Кейін соғыста жүргенде салмағы 72 кг тартатын «Максим» пулеметін иығына салып емін-еркін жүре беретін. Сонда мұны көрген қасындағылардың, ал, олардың басым көпшілігі тау халықтарының ұлдары болатын, көздері бақырайып шыға келетін. Ал, ол болса, «Біз ауылда өгізді де иыққа салып жүре береміз, оның қасында бұл бұйым болып па?» «деп бір күліп қоя салатын. Осындай ерекшелігі оны жауынгерлер ортасында тез құрметке бөледі. Бір ғажабы, қасында бір қазақ болмады, өңкей өзге ұлттардың өкілдері. Қазақстаннан екенін біледі, соның қай өңірінен екенін сұрайды. Бұл болса Ұлытауын айтады, Қарсақбайымен

мактанады. Ал, аналар болса иықтарын қиқаң еткізеді. Сөйтіп жүріп-ақ бәрімен достасып кетті, бәріне де сүйкімді, сыйлы болды. Сыйлы еткен – өр мінезі, көзсіз батылдығы мен ерен ерлігі.

Елде оны кешегі еңбектес әріптестері суретін іліп қойып мақтан тұтып жатса, майдандағылар оның ерлігін газет беттерінен оқып жатты. Мысалы, «За Родину» газетіндегі ол туралы мақала *«В первом же наступательном бою Тажбенов отличился»* деп басталып, алғашқы ұрыстың өзінде-ақ Әбекеңнің фашистердің төрт мәрте қарсы шабуылына тойтарыс бергені, гранатамен жаудың оқ-дәрі қоймасын жарып жіберіп, қолма-қол ұрыс кезінде екі фашисті жер жастандырып, тағы біреуін тұтқындап әкелгені жайында жазылады. Және осы ерлігінен соң партия қатарына қабылданады. Ал, коммунистер майданның алғы шебінен табылғаны және мәлім. Ерлік ерлікке жалғасып жатады.

Бір шайқас кезінде ауыр жараланған госпитальға жіберіледі. Ол госпитальға баруға келісе қоймайды. Тек дәрігерлердің қатаң бақылауында болу керектігін түсінгенде ғана, келісуге мәжбүр болады. Бірақ, госпитальға кетіп бара жатып, қаруластарына «Менің «Максимімді» жоғалтып алмаңдар, мен онымен Берлинге шейін баруым керек» деп, әскери серіктерінің біріндей болып кеткен қаруын аманаттап кетеді. Госпитальда ол көп кідірмейді. Мұны да жоғарыдағы мақала жолдарынан анық аңғаруға болады. *«Все наше подразделение ждало от Тажбенова ответного письма. Но на днях неожиданно он сам появился в роте. Горячо обнялся с пулеметчиком Головачевым, бойцом Кравчуком и другими старыми боевыми друзьями.»*

– *Держали меня врачи – смеясь рассказывал Абсамет – я сказал, что Германию с ротой надо идти. Отпустили»* деген жолдарды оқығанда көз алдыңызға аңғал да ақкөңіл, бірақ, намысты, батыл, ержүрек азаматтың тұлғасы тұра қалғандай болмай ма? Әйтпесе, соғыс болса бітуге тақады, жарақат әлі жазылған жоқ, Жеңіс сағатын госпитальда жатып-ақ күтуге тамаша мүмкіндік бар ғой. Сол мүмкіндікті пайдаланып, елге аман-есен оралуды ойласа қайтеді? Жоқ, бабалары батыр болған қазақ дейтін халықтың перзенті бұлай жасай алмайды. Айтпақшы, қасындағылар есімімен атай қоймайтын, араларындағы бір ұлттың жалғыз өкілі болғандықтан, оны «Қазақ» деп атап кеткен еді. Сөйтіп, Абсамат сертінде тұрды, «Максимін» қайтадан қолына алды, Берлинге шейін де жетті. Осылайша, Солтүстік Кавказ тауларынан басталған жорық жолдары Сталинград майдандарымен жалғасып, Европаның бірқатар елдерін азат етуге ұласып, Берлинде өз нүктесіне жеткен еді.

Әбекеңнің соғыстан қос «Қызыл Жұлдыз» орденімен оралғанын сөз басында айтқан едік. Шын мәнінде, ол «Алтын Жұлдыз» тағынып оралуы да ғажап емес еді. Егер ізіне түскенде...

Ескіден келе жатқан жауынгер – дос, ротаның партия ұйымының хатшысы И.Дорофеев Әбекең тағы да жараланып, госпитальға түсіп қалғанда, оған хат жолдайды. И.Дорофеевтің осы хатында *«за последний твой подвиг представлен к званию Героя Советского Союза»* деген жолдар бар. Хат авторы

қатардағы көптің бірі емес, салмағы бар саяси тұлға. Яғни, Ә.Тәжбеновті Кеңес Одағының Батыры атағына лайықты санаған ұсыныс-хаттың жазылғаны күмән тудырмайды. Қолға тиген архивтік құжаттарға қарағанда Әбсамат Тәжбенов екі мәрте үшінші дәрежелі Даңқ орденіне ұсынылған, бірақ, екеуінде де оған Қызыл Жұлдыз ордені берілген. Брест қаласын жаудан азат етудегі ерлігі үшін ол Жоғарғы Басқолбасшы Сталиннің Алғыс хатымен марапатталған.

Соғысты өзі армандаған Берлин қаласының маңында аяқтаған Әбекенді әскери басшылық «осы қаланы әбден араласын, көрсін» дегендей елге қайтармай, Берлинде алып қалған. Ә.Тәжбенов осындағы орамдардың бірінде коменданттық қызмет атқарған. Соғыстан күйреген қалада, аласапыран уақытта, ақ пен қараны ажыратып болмайтын шақта комендаттық қызмет атқарудың қаншалықты салмағы барын түсіну қиын емес. Мұндай жауапты жұмыстың екінің біріне сеніп тапсырыла бермейтіндігі түсінікті. Әбекен бұл міндетін абыроймен атқара білді. Сөйтіп, 1946 жылдың ортасында ғана туған өлкесіне кері оралды. Келе сала бейбіт еңбекке бел шеше араласқан ол еңбек екпінділерінің қатарынан табылды. Заңды еңбек демалысына шыққанша шахтада кенші болды. Кешегі жауынгерлік марапаттамаларға еңбектегі жетістіктері үшін берілген марапаттамалар қосылды. Жадыра есімді аруды жолықтырды, үбірлі-шүбірлі болды. Бүгінде олардың бәрі де өмірден өз орындарын тапқан, бір-бір шаңырақ иелері. Шаттығы шалқыған шаңырақтарында Әбекеннің немере-шөберелері өсіп жатыр. Әрине, олардың бәрі де «Біз батыр атаның ұрпағымыз» деп, аталары Әбсамат Тәжбеновті мақтан тұтады. Бұлары заңды да, жарасымды. Аталары шынында да, БАТЫР еді. «Алтын Жұлдызы» кеудесінде жарқырап тұрмаса да... Өйткені, екінің бірінің Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылмағандығы анық қой.

«Мысты өңір» газеті, 2015 жыл

«ӨТКЕНГЕ ӨКПЕ ЖОҚ, КЕЛЕШЕКТЕН ҮМІТ КӨП»

Сәтбаев қалалық Ардагерлер еңесінің төрағасы, қаланың Құрметті азаматы Шермұханбет БАЙБОСЫНОВ ақсақал ел мен жер, дін мен тіл тақырыбы әңгіме өзегіне айнала қалған жерде әрқашан өзінің көргендері мен көңіліне түйгендерін ортаға салудан тартынып қалған емес. Тоқсанға таянып қалса да, көңілі – сергек, танымы – терең, сөзі – тұщымды ағамен сұхбат құрғанның өзі бір ғанибет.

— Қазақтың атақты ақыны Әбділда Тәжібаевтың «Кешеден келдім бүгінге» дейтін сөзі бар. Меніңше, сексеннің сегізіннің сеңгіріндегі Сіздің де өткеннен көргеніңіз бен көңілге түйгеніңіз бүгінгі Ғам ертеңгі ұрпақ үшін тамаша тарих екеніне күмәнім жоқ. Қос ғасырдың куәсі болдыңыз, бодандағы қазақтың азаттыққа қолы жеткенін көрдіңіз. Ұлтымыздың басынан кешкен ауыртпалықтардың да шет жағасын басыңыздан өткердіңіз. Сондықтан, сөзімізді өзіңіз тумасы болып саналатын Жезқазған-Ұлытау өңірінің бала кезіңіздегі жадыңызда сақталып қалған көріністерін еске түсіруден бастасақ...

— Мен 1926 жылдың көктемінде дүниеге келгенмін. Әкем жарықтық Кеңес өкіметінің кейбір тәртіптеріне мойынсұнбай өткен жан болды. Айталық, ешқашан суретке түспей кетті. «Мұныңыз қалай?» десек, «ертең ана дүниеде қиын болады» дейтін де қоятын. Әрине, мұның діни нанымның әсері екенін бертінде түсіндік қой. Өз басым әкемнің мұнысын дұрыс дей алмас едім. Егер артында бір суреті қалса, қазір үйіміздің төрінде ілулі тұрмас па еді? Ол кісі сондай-ақ, 1947 жылы 11 сом зейнетақы тағайындалғанда, оны алудан да бас тартты. Себебін ашып түсіндірген емес.

Балалық шағым қазақ жерінде Кеңес өкіметі орнап, ұжымдастыру аяқталған кезеңде өтті. Қазіргі Жезқазған, Сәтбаев қалалары орналасқан аумақта көптеген шағын-шағын колхоздар бар болатын. Соның бірі «Қызыл әскер» деп аталатын. Бұл колхоз орналасқан Жыландының Ақшиі деп аталатын жердің табиғаты тым керемет еді, жылан дегеніңіз өріп жүретін. Баламыз ғой, қорқатынбыз. Бірақ, «өздерің тиіспесеңдер, олар да сендерді шақпайды» дейтін әке-шешелеріміз. Шынында да, жыландар көшкен кезде қызықтап, қарап тұратынбыз. Кезінде

«Ақшиді Кенесары бір жылдай мекен етіпті» деген үлкендердің сөзін құлағымыз шалып қалатын. Қазір сол әсем табиғаттың тоз-тозы шықты.

Негізі біздің ата-бабаларымыз Жошыхан мазары тұрған жақтағы Қызылжар деген жерді мекендеген. Үлкендердің айтуынша, бұл жерді Ерден сұлтаннан 100 жылқыға сатып алса керек.

Жә, енді «Қызыл әскерге» оралайық. Оны біздің ағаларымыз болып келетін Баймағанбет Өрбаев деген кісі басқаратын. Біздің үй де сол «Қызыл әскердің» құрамында болды. Колхозда 200-ге тарта сауын сиыр бар еді. Бәрі колмен сауылады. Сол кездегі тәртіп бойынша колхоздар өндіріс орындарын сүтпен қамтасыз етуге міндетті. «Қызыл әскер» өз өнімдерін «Покро», Петрохолм», «Петро-2» және 15,34,12 шахталарға, ал, «Талап» колхозы 39,39-бис, 31, 8, 1 шахталарға, «Екпінді» болса қазіргі Жезқазған қаласының құрылысын жүргізіп жатқан құрылысшыларға таситын. Қарсақбай жақтағылар болса Қарсақбайды қамтамасыз ететін. Сөз арасында айта кетейін, «Талап» колхозы қазіргі Талап ауылының орнында орналасқан болатын. Ал, «Екпінді» болса, бүгінгі Жезқазғанға жақын маңайда еді.

– *«Жезқазғанның бұрынғы атауы Наушабай еді» деп айтылады ғой...*

– Бұл рас, ауқатты кісі болған, біздерге құдандалы болып келеді екен, бала кезімде үлкендерге ере барып, үйінде болғанмын. Екі ұлы бар еді, екеуі де соғыстан оралмады, сөйтіп, ол кісіден тұқым қалмады. Ал, мынау біреулер Досхан, енді біреулер Досхана деп жүрген қазіргі Сәтбаев қаласы орналасқан жерді жаз жайлаған Досхана деген кісінің ұрпақтары баршылық. Руы – Сарғалдақ – Шөлтеке. Бейіті Жезқазғанның жанындағы пионер лагерінің қасындағы қорымда жатыр. Досхананың құдығы ауызекі тілде «БАМ» аталып кеткен Сәтбаев қаласының маңындағы жасанды көлдің астында қалып қойды. Сол құдықтан талай мәрте су іштік қой кезінде. Айналасында тобылғы мен шайыр мол өсетін еді, қазір соны айтсаң кісі сенер ме? Тек осындайда сол көлдің маңына әлдебір тақта орнатып, ескіні еске түсіретін бір белгі орнатып қойса деп те ойлаймын. Өйткені, өскелең ұрпақ өткенді біле жүргені дұрыс қой.

– *Колхозда тұрғаныңызбен сол кезде енді-енді ғана игеріле бастаған шахталардың атауларын жақсы білетіндігіңізге таң қалып отырмын.*

– Бүгінгі «Рудник» деп аталатын поселке біздің алтын ұямыз іспетті. Осында мектеп табалдырығын аттадық, ержеттік, еңбекке араластық. Сондықтан бәрі көзтаныс өмір емес пе?

– *Сол бала кезіңізде Қаныш Сәтбаевты көрдіңіз бе? Ол кісі де сол «Рудникте» тұрған дейді ғой...*

– Әрине, сол кездегі 26-шахтаның түбінде тұрған Қаныш Сәтбаевтың үйін елдің бәрі білетін. 26,1,8-шахталар ағылшындардан қалған шахталар болатын. Шахтаға түскендер қолдарына «керосин-лампа» ұстап түсетін. Соғыстан кейін бұл лампаларды «карбид-лампалар» алмастырды. Тек 1957 жылдан бастап қана жағдай түбегейлі өзгере бастады. Сөзіміз шахталар тарихына ойысып

кетті ме? Қанекен туралы айтсақ... ол кісі поселке маңындағы ауылдармен, ондағы адамдармен жақсы қарым-қатынас орнатып, өзі де қонаққа барып, қонаққа шақырып дегендей араласып тұрған ғой. Атақты Сарымолдамен, яғни, Балмағамбет Балқыбайұлымен өте сыйлас болғандығы жөнінде айтылып та жүр. Сарымолда шахталарға су таситын еді. Бала кезімде бірде Қаныш ағаға колхоз бастық ағамыз Баймағанбет ағайдың хатын апарып бергенім бар. Ол кезде арап қарпімен жазады. Қаныш аға хатты оқыды да, майдалап тұрып жыртып-жыртып тастағаны есімде. Әрине, мен сол сәтте ұлы қазақтың қолын алып, алдында тұрғанымды білгенім жоқ. Ағайға келіп, «хатты бердім, ол кісі майдалап жыртып тастады» деп едім, «дұрыс қой» деді жаймен ғана күбірлеп. Не жазылғанын қайдан білейін?

– *Кәмпеске мен ашаршылықтың қалай болғанын көзіңізбен көріп, басыңыздан өткере қоймасаңыз да, «халық жауларын» ұстау науқанының қалай жүргізілгенін ептеп болса да білетін шығарсыз.*

– Атақты Бұзау болыс – менің туған нағашым. Кеңес өкіметінің бай-манаптарға, молдаларға қалай қарағаны белгілі. Тіпті, сол өкіметті өз қолымен құрған талай марқасқалар да Кеңестік саясаттың құрбандарына айналып кетті емес пе? Бұзау болыстың Ыбырай дейтін баласы Рудникте тұрғын үй-коммуналды шаруашылық мекемесінің бастығы еді. Бір күнде ұстап әкетті, кейін «атылды» деген хабарын естідік. Болыс нағашымыздың тұқымдары тұтқындала бастағанда біздің тұқымға да онай тимегені рас. Ақиқатты адамнан жасырсаң да, Алладан жасыра аласың ба? Біз сол саясаттың салқынынан көптеген жылдар бойы нағашы жұртымызбен араласпақ түгілі, қатыса да алмай қалдық.

Пазыл Өмірбаев деген ағайым болды, молда кісі еді. Кейін ғой молдалық жолға түскені. Шын аты-жөні Базыл Өрбаев болатын. «Халық жауы» атанып, ұсталып кете жаздаған кісінің бірі – сол. Ауданның орталығы Қарсақбайға шақырып, партия қатарынан шығарған жиналыстан шыққан бетте мұның арты жақсылыққа апармайтынын сезген ол дереу Жосалыға қарай қашады. Байман ұста деген халыққа сыйлы кісі болған, соған бір жапырақ қағазға «мен тірімін» деген хат қалдырып кетіпті. Басқалар шынымен де оның қайда кеткенін білмейді, ал, Байекең біле тұрса да, тергеушілерге айтпаған ғой. Адамшылығының мықтылығын қарасаңыз! Кейін Базылдың туысқандарына оның қашып кеткенін сыбырлап қана отырып айтқан. Сол Базыл оңтүстік жақта жүріп, аты-жөнін өзгертіп, соғысқа барып, елге кейін ғана оралды.

Сәкен Сейфуллиннің «халық жауы» атанып, ұсталғанын естігенде Баймағанбет ағамның «ендеше мен де жаумын» дегенін көзіммен көріп, құлағыммен естідім. 1930 жылы Әліби Жанкелдин мен Сәкен Сейфуллин екеуі Қарсақбайға келген ғой, бәлкім, сол кезде көзтаным болып, ауызба-ауыз пікірлескен де болар. Өйткені, Әліби мен Сәкеннің негізгі мақсаты колхоздардың жағдайын жақсарту жолдарын іздестіру болған екен. Сол кезде колхоз бастығы болып жүрген Баймағанбет Өрбаевтың көңілінде Сәкен айрықша із тастап кеткен шығар, бұл

жағын біле қоймадым. Бірақ, әлгіндей хабарды естігенде, қатты қамығып сала бергенін көзіммен көрдім, куә болдым.

– *Кейінгі кезде «Сәкен Сейфуллин 1938 жылы атылған жоқ, кейін Магаданда өлген» дейтін әңгімелер жиі айтылып жүр. Бұл туралы не ойлайсыз?*

– Халқымыздың қаһарман ұлы Бауыржан Момышұлы «Мағжан Жұмабаевты соғыстан кейін орыс ормандарында кездестірдім» депті ғой. Егер ресми мәліметтерге сенер болсақ, Мағжан да, Сәкен де 1938 жылы атылып кеткен. Бірақ, Баукеңнің бостекі сөзге бармайтыны күмәнсіз. Демек, терең зерттеуді қажет етеді. Ал, Сәкенді «Сібірде көрдік» дегендер тіпті көп. Солардың бірі Қожан Шоқтаев деген кісі еді. Руы – Арғын, Қорғалжын жағының тумасы болатын. Ол да «халық жауы» атанып, он жыл бойы, яғни, 1937-1947 жылдары түрмеде болған. 1962 жылдың шілде айында сол кездегі тубдиспансердің бас дәрігерінің орынбасары болып істейтін Зікірия Қожанов маған «демалыста әкейдің үйіне барып келейік» деді. Әкесі Ақшиде киіз тігіп, жайлауға шығып отыратын. Біз барғасын «қонақтар келіп қалыпты ғой, бір қозының еті осыларға бұйырып тұрған шығар» деген Қожакең өрістен қозы алдырды. «Мен мал бауыздамайтын едім, сен соя аласың ба?» деп қолқаны өзіме салды. Қозының терісін ірей бастағанда, қасыма радиоқабылдағышты қосып қойған болатынмын. Түскі уақыт қой, концерт беріп жатты. «Халық әні – «Аққұм» деп хабарлауы мұң екен, Қожекең «Қайдағы халық әні? Бұл деген Ахаңның әні емес пе?» деп бұрқан-тарқан болды. Сосын «Ахметтің ғана емес, Сәкеннің әндерін де әліге шейін халық әндері «деп жүрміз, әділдік қашан орнайды екен?» деп бір күрсініп алды да, өзі әндете жөнелді. Сағынышқа, мұңға толы ән екен. Ел-жұртынан алыс шалғайда жүрген кісінің шығарғаны байқалып тұр. «Бұл кімнің әні?» деп сұрап едім, «Сәкеннің Магаданда жүріп айтқан әні» демесі бар ма? Содан соң ол өзінің Сәкенмен Магаданда кездескенін әңгімелейді. «Біздің зонаға Сәкенді де алып келіпті» деген хабарды естісімен, онымен кездескенше асық болдық. Бір күні екі адам келді, бірінің Сәкен екенін жазбай таныдық. Қасындағысы тапалтақ келген кісі екен. «Мені Сәкен деп кеткен ғой, әйтпесе мен Сәкен емеспін, Сәдуақаспын ғой» деді Сәкен сөз арасында. Қасындағы кісіні жақтыра қоймайтыны байқалып тұрды, өйткені, оның аты-жөнін айтқан жоқ, тек қана «бұл – менің көлеңкем болады» деді де қойды. Шамасы, ізіне салып қойған біреу ме екен, кім білсін? Сәлден соң жаңағы мен айтқан өлеңді айтты, содан дереу жаттап алдық бәріміз. Қыстың күні еді, маңдайынан тері бұрқырап тұрғаны жадымда сақталып қалыпты. Кейін «Сәкен қашпақшы болған екен, атып тастапты» дегенді естідік. «Есіл азамат-ай» деп қайғырдық, қапа болдық, қайтейік. Тек енді ақталғаннан кейін де Сәкеннің әндерін «халық әні» деп айтып жататынын естігенде шыдай алмай кетемін, айыпқа бұйырма» деп, Қожакең ашуының мәнін түсіндірген еді. Өттең, білместік кісіге не істетпейді, сол жерде отыра қалып Сәкеннің әлгі әнінің сөзін қағазға түсіріп алсамшы. Бертінде, яғни, 1985 жылы Алматы жағына құдалыққа барғанда дастархан басындағы әңгіме кезінде бір кісінің де «Сәкенді итжеккенде көрген едім» дегенін естігем.

Бірақ, нақтылы шындығын біліп бола ма? Дегенмен, маған Сәкен өлімінде әлдебір құпия сыр жатқандай болады да тұрады. Қайсыбір жылы ішінде менің кластасым Аппаз Қаражігітов те бар, бір топ адам Магаданға барып та қайтқаны белгілі. Бірақ, бір барғанға бар құпияның кілті ашыла қояр ма екен? Меніңше, іздеу, іздестіру жалғасу керек.

– *Сіздердің оқушылық кезеңдеріңіз де нақ осы 37-38-жылдарға тура келеді екен.. Мектепте Сәкен, Бейімбет, Ілиястарды оқытатын ба еді?*

– Қайдағы?.. Қайта біздерге олардың кітаптарын өртеткен болатын.

– *Қалайша, Құдай-ау...*

– Ащы да болса өмірдің ақиқаты сондай. Алдымен кітаптарды сыртқа шығарып, бір жерге үйдік. Тасып жүріп байқап қалдық, аттарын естігенмен, өздерін қолымызға ұстап көрмеген кітаптар да бар екен ішінде. Атабақ Арыстанов дейтін кластасым екеуміз, екі кітапты ышқырымызға жасырып алып қалдық та, поселке маңындағы жартастардың арасына апарып тығып тастадық. Олар Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешуі» мен Сәбит Мұқановтың «Сұлушаш» деп аталатын кітаптары еді. Шыны керек, «Тар жолдан» гөрі бізге «Сұлушаш» қызықты көрінетін. Өйткені, кітап болып шыққан поэма екен. Махаббат, сүйіспеншілік туралы жазылған. Атабақ екеуміз күн сайын дерлік жасырынып барып, оқып жүрдік. Оқыған сайын оқығымыз келе беретін. «Мұндай кітапты неге өрте» деді екен?» деп бір-бірімізге сауал қойып, жауап таппайтынбыз. Кейін білсек, Сәбең де сол тұста партия қатарынан шығарылып, қуғындауға түскен екен ғой.

– *Бұл кітаптар латын қарпімен басылған болса керек. Солай ма? Өйткені, кириллица кейін келді ғой. Латыннан кириллицаға көшкен кез есіңізде ме?*

– Әрине, біз сауатымызды латын қарпімен ашып, кейін орыс қарпін игеруге мәжбүр болған ұрпақтың өкіліміз. Тәшібай Әлмұханбетов дейтін мұғалім болатын. Бір күні класқа өте көңілсіз кірді. Үн-түнсіз біраз отырып қалды да, «ал, балалар бүгіннен бастап орыстың алфавитіне көшеміз» деді де, тақта алдына барып, 33 әріпті жазып шықты. «Енді осыны жаттап алыңдар» деді де, кластан шығып кетті. Үш-төрт күн солай жүрді. Қазір ойласам, жақтырмағаны екен ғой. Тегі, әліпбиді ауыстыруды орыс отаршылдығының бір белгісі ретінде қабылдаса керек. Былайғы көпшіліктің әрине, бұған мән бере қойғаны шамалы. Тәшекең әрі ақын, әрі жазушы кісі еді. Кейін соғысқа кетіп, содан оралмады. «Жезқазған» дейтін роман жазып жүрмін» деп отыратын сабақ арасында. Сол романын аяқтай алды ма, жоқ па? Бұл жағы беймәлім. Ол кісінің барлық құжаттары Сүтемген Бүкіровтің қолына берілгенін білемін. Бәлкім, соның ішінде қолжазбасы да бар болар?

– *Көп жасаған, көпті көрген кісі ретінде қалай ойлайсыз, адамды заман билей ме, әлде адам заманды билей ме? Мұны сұрап отырғаным, кейде өз қатесін айтпесе, кінасын «заман солай болды немесе заман солай болғасын қайтейік» деген тәрізді сөздермен заманға аудару да әдетімізде жоқ емес. Осы қанишалықты дұрыс?*

– Заманның талабынан асып түсу оңай емес, бұған ілуде біреу ғана шыдас бере алса керек. Қазақтың «заманың түлкі болса, тазы боп шал» дейтін бір сөзі бар. Мұны кейде кулық, сұмдыққа қатысты түсіндіргісі келетіндер де бар, бірақ, мүлде олай емес қой. «Заманың ауыртпалық салса, соған шыдастық таныта біл» деген мағына жатыр бұл сөзде. «Айта алмағаныңды астарлап жеткіз, қалай болғанда да қасиетіңді жоғалтпа» дейтін ақыл жатыр деп ойлаймын осы сөздің астарында. Соғыстан соң Алматыда училищеде оқып жүргенімде, кейін генерал болған досым Біләл Омаров екеуміз оның нағашысы болып табылатын, сол тұста Алматы облысының бірінші хатшысы болып дүркіреп тұрған Жанғозин дейтін кісінің үйіне бардық. Үйде қонақтар бар екен. Әсіресе, ішіндегі аса денелі келген кісі назарымды бірден өзіне аударды. Өйткені, оның сөздері әдеттегіден өзгешелеу көрінді маған. Ол «Мынау Мұхтардың кітабы тұнып тұрған өтірік, Құнекең кітаптағыдай адам болмаған» деп отырды. Әлімхан Ермеков айдаудан оралғанда Қаныш Сәтбаев, Мұхтар Әуезов, Әлкей Марғұлан сәлем бере барғанда, Әлекең Мұхтардың берген сәлемін алмай «Әй, Мұхтар, сен кітабыңда Құнанбайды не істеп қойғансың? Құнанбай қажы сондай адам ба еді?» деп ренішін білдірген ғой. Сонда Мұхаң «Егер мен Құнанбайды солай жазбасам, Абай да шықпайтын еді» деп жауап қайтарса керек. Міне, осыдан сенің жаңағы сұрағыңның жауабын табуға болады. Егер Мұхтар жолын таппағанда Абайдың өзін сол заманда жарыққа шығару оңай болмас еді. Ал, шындық бәрібір түбі жеңіп шығады. Айталық, қазір кешегі кездері аттарын айтуға тиым салынған қаншама асылдарымыз ортамызға қайта оралды.

Ұлы Жеңістің 30 жылдығына Мәскеуге шақырылғандардың арасында өзіміз «Сапунгора» деп атап кеткен Құрманғалиев есімді ардагеріміз де болған еді. Оны «сапунгора» дейтініміз ол Кавказдағы «Сапун» дейтін тауды азат етуге қатысқан азамат болатын. Онымен бірге Мәскеуде бірге болған Жаксымбек Үншібаев марқұм «салтанатты жиынның үзілісіне шықсақ, «сапунгора» орыстың бір полковнигін «ей, енеңді ұрайын, Москваны кім қорғады, а? Москваны кім қорғады, а? Соны неге айтпайсыңдар?» деп алқымнан алып жатыр екен, әзер дегенде қойдырдық» деген әңгіме айтып келген еді. Былай қарасаң, бұзықтық сияқты. Бірақ, ақиқаттың ашық айтылмағанына деген қыжылдың сыртқа атой салуы емес пе бұл? Заман солай деп үндемей қойса да оған ешкім ештеңе демес еді. Бірақ, намысы шыдатпай тұр ғой.

– *Соғысқа бармай тұрып, шахтаға жұмысқа тұрғаныңызды білемін. Сол кездерден есте жатталып қалған қандай жағдайларды айрықша атап өтер едіңіз?*

– Соғыс басталғанда он бес жасар бала едім, бірақ, уақыт ерте есейтті. «Покро» шахтасына жұмысқа тұрдым, бастығымыз Әлібай Қуанышев дейтін кісі еді. Ол уақытта жұмыстың бәрі дерлік қолмен атқарылады. Соған қарамастан, жезқазғандық кеншілер КСРО Қорғаныс Комитетінің ауыспалы Қызыл Туын 18 рет жеңіп алды. Ақырында, бұл ту комбинатқа мәңгілік сақтауға қалдырылды. Комбинат басшылығы осы Туды тоқсандық көрсеткіш бойынша ең үздік шыққан

шахтаға табыс ететін. «Покро» шахтасы өзім соғысқа кеткенше сол Туды екі мәрте иеленді. Әлекеңнің тұсында ілулі тұратын, ұстап көргіміз келеді, бірақ, бастығымыз «ұстамаңдар, кірлетіп тастайсыңдар» деп жақындатпайтын. Бұл қызғаныш емес, Туға деген құрмет болатын. Сол «Покрода» жүргенде соғысқа алындым, кейін де сонда оралдым. Социалистік жарысқа, үгіт-насихатқа ерекше мән берілетін. Жоспар бере алмағандарды есекке мінгізіп мазақ етіп, ал, озып шыққандарды самолетпен көкке қарай ұшырып қоятын листоктар шығып тұрушы еді. Артта қалып қойсақ, қашан «есектен түскенше» асығатын едік. Бұл кісіні қорлау емес, есесіне намысын қайрау үшін жасалатын шаралар болатын, соған ықпал ететін амалдар еді. «Покроның» бағын жандырған Кәкімбек Салықов болды. Ол адамдармен жақсы тіл табыса білетін, соның арқасында еңбек өнімділігі де артты.

Соғыс уақытында елде жүргенде майдандағы батырлық жасап жатқан жерлестердің ерліктеріне сүйсінетінбіз. «Қызыл кенші» газетіне бірде Әбсамат Тәжбеновтің бес-алты немісті әкеліп, тізерлетіп, отырғызып қойған суреті басылды. Елдегілерге рух беру үшін жарияланғаны айтпаса да түсінікті. Шынында да, «біздің батыр жігітіміз» деп мақтан тұтып жүрдік. Сонда ұмытпасам, «Ә.Тәжбенов қаза тапқаннан кейін Кеңес Одағының Батыры атағына ұсынылды» деген сөздер жазулы тұратын. Бірақ, Әбекең кейін соғыстан аман-есен елге оралды ғой. Сөйтсек, бір ұрыста қатты жараланған оны өлдіге санаған екен. Меніңше, оның Батыр атағын ала алмай қалғандығына тірі қалғандығы «кесірін» тигізген сияқты. Шамасы, алдымен құжаттарын «посмертно» деп толтырып жіберіп, кейін оның тірі екендігі анықталғанда қайта құжат толтыру керек болған шығар? Әлде де болса, осының анығына жетуге ұмтылсақ, кештік етпес еді. Егер Батыр атағына ұсынылғанын айғақтайтын құжаттар табылса, Тәуелсіз еліміздің марапатына қайта ұсынуға неге болмасқа? Сол газетті жоғалтып алғаным өкінемін, бәлкім, мұрағатта бар болуы да мүмкін.

– *Кешегі күндері партияның солдатты болып жүрген шақтарда «Кеңес Одағы құлайды», «Еліміз Тәуелсіздік алады» деп ойладыңыздар ма?*

– Ешкім де бүкіл әлемді уысында ұстап тұрған Кеңес Одағының көз алдымызда аяғы аспаннан келіп, шаңырағы ортасына түсетінін білген жоқ. Әрине, «аға халықтың» артықшылықтар иеленіп жататынын көргенде, ішімізден әлдебір келіспеушіліктер болып тұратын. Бірақ, «Тәуелсіздікке ұмтылып едік, күресіп едік» деп айта алмаймын. Азаттықты аңсасақ та, тек қана армандаудан әріге бара алмадық. Шындығын айтқанымыз жөн, қазір асыра сөйлейтіндер де, сол кезеңде «батыр» болғандар да табылып жатыр – ақ қой. Ал, Тәуелсіздік таңы атқанда шын жүрегімізбен қуана білдік. Енді кейін қалған жиырма жылды ой сарасына салып көрсек, ұлтымыздың жоғалғаны табылып, жыртығы бүтінделіп жатқанын көріп, көңіліміз өседі. Қазақтық қалпымызға оралып жатырмыз, бұдан артық не керек? Бірақ, бір сөз айтсақ та, бір іс жасасақ та жөнімен болғанын қалар едім. Әйтпесе, артық қыламыз деп жүріп, тыртық қылып алуымыз да мүмкін. Мысалы, жақында теледидардағы бір хабарда «Жеті

қазына» туралы айтып жатыр екен. Құлағымды түрсем, «жеті қазынаға» сұлу әйел, берен мылтық, жүйрік тазы, т.т. жататын көрінеді. Ал, біздің бала кезімізде аталарымыз «Жеті қазынаға» баршаға ортақ нәрселерді ғана жатқызады» деп отыратын. Сонда бір ғана адамға тиесілі болатын сұлу әйелді, берен мылтықты жеті қазынаға қалай жатқыза аламыз? Немесе, ататекті таратқанда «шөпшектен кейін немене» дейді. Бұл енді тіпті ақылға сыйымсыз ғой.

– *Енді осы келіспеушіліктеріңізді тарқата айтсаңыз?*

– Жеті қазынаға аталарымыз қол өнерін, білімді, наубайхананы, асхананы, дәріхананы, диірменді және сосын итті жатқызатын еді. «Ит» бұл тізімге неге кіреді?» деп сұрағанымызда ескілікті бір аңызды айтатын. Аңыз бойынша нан илеп жатқан анамыз баласы кәк етіп қойғанда оның құйрығын сүрте салып, қолын жумай нан илеуді жалғастыра берген көрінеді. Бұған ашуланған Аллатағала жер бетіндегі бидай атаулыны құртуға әмір берсе керек. Сонда ит Аллатағалаға «Егер олар жейтін нанынан айрылса бәрі аштан қырылып қалады, сосын мен де аштан өлемін ғой. Мен тіпті адамдардың нәжісін жеп-ақ күн көруге пейілмін, тек оларды нанынан айыра көрмеңіз» деп жалбарынған дейді. Аңыз түбі – ақиқат секілді, өйткені, ит адамның нәжісін жейді ғой. Қазақтың «боқ жемесе иттің басы ауырады» дейтіні де сондықтан.

Сол сияқты, ататекті таратқанда да айтарымызды абайлап, ақылға салып айтқанымыз жөн. Жеті ата дегеніміз – әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, жекжат, жұрағат. Сегізінші буынды ғана немене атасақ орынды. Оның қандай туыстығы барын анықтау мүмкін бола қоймайды. Сондықтан, жеті атаның сыртында қалғандықтан, «немене» аталады.

– *Қазақтың Тәуелсіздігін Елбасымыздың есімімен байланыстыра айтамыз. Биыл халқымыз алғаш рет Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті күнін мереке ретінде атап өтуге әзірленуде. Сіз Елбасының қолын алып, ауызба-ауыз сөйлесу бақытына бөленген жандардың бірісіз...*

– Нұрсұлтан Назарбаев табиғатынан ерекше жаратылған тұлға екендігі талассыз. Тәуелсіздік алған тұстағы қиыншылықтан халықты алып шықты емес пе? Жан-жағымызда етек-жеңін әліге шейін жинай алмай жатқан жұрт та баршылық. Бір үйдің өзіне иелік ету оңай емес. Мен Нұрекеңнің ел үшін сіңірген еңбегін тарих әділ бағалайды деп ойлаймын.

Сәтбаевқа келген кезінде екі рет кездесіп, аз-кем тілдесудің сәті түсті. Кісіні өзіне тартып тұрады екен, ашық, емін-еркін. Қателіктері де болуы мүмкін, қателеспейтін пенде болмайды. Бірақ, елімізді әлемге танытып, Тәуелсіздігімізді баянды ету жолында жасап келе жатқан орасан зор еңбегін ешкім де ешқашанда жоққа шығара алмасы хақ.

– *Сіз көптеген жылдардан бері қалалық ардагерлер ұйымына басшылық жасап келесіз. Қарт майдангерді, еңбек ардагерін не толғандырып, не ойландырып жүргенін де білгіміз келеді.*

– Келер жылы Кеңеске төрағалыққа келгеніме 15 жыл толады екен. «Покрода» жүрген кезімде маған партия ұйымының хатшысы Грехов деген кісі бірде,

«демалыс күндері базарға барып, сол маңдағы мүгедек жандармен сөйлесіп, кімнің қайда тұратынын біл, жұмыс істей ме, жоқ па, сонысын да анықта» деген партиялық тапсырма жүктеді. Сол кезде көптеген соғыс мүгедектері анықталып, оларға кейін шахтадан азды-көпті, бірақ, тұрақты түрде қамқорлық жасалып тұрған еді. Менің соғыс және еңбек ардагерлерімен байланысым сол жылдардан-ақ басталды десе болғандай.

Кеңес заманында соғыс ардагерлеріне жақсы қарады. Қазірде де жалпы көзқарас дұрыс, дегенмен... Кеңестің атауынан «соғыс және еңбек ардагерлері» деген сөздер алынып тасталып, тек қана «ардагерлер ұйымы» деп аталатын болдық. Мен осыған қарсы болдым. Саны селдіреп қалған соғыс ардагерлерінің көңілдеріне қарау керек еді. Қазір тоқсанға тақаған мен де ардагермін, қырықтан енді асқан балам жастылар да – ардагер. Түсінбеймін осыны. Кеңесті қоғамдық бірлестік ретінде тіркеп тастады да, тікелей қаржыландыру тоқтады. Бұрындары кез-келген дүкенге, банкке, т.т.с.с. халыққа қызмет көрсету орындарына бара қалсаңыз «Ұлы Отан соғысының ардагерлеріне кезектен тыс қызмет көрсетіледі» дейтін жазу ілулі тұратын, қазір мұндайды ілуде бір көресің. Өкінішті-ақ, әрине. Осы жағы қынжылтады. Ал, жекелеген азаматтардың өзімізге деген құрметін сезінгенде көңіліміз өсіп, марқайып-ақ қаламыз. Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетов Сәтбаев қаласында әкім болып тұрған кезінде 6 бірдей ардагеріміздің пәтер мәселесін бір жылда шешіп беріп еді. Қалай ұмытарсың соны?! Риза болмағанда қайтесің?! Осындай оң қабақ танытып жататын іні-қарындастарым, балаларым жетерлік.

Баяғыда бір бабамыз «Токсан көрем деген жасым ба еді, атала ішем деген асым ба еді?» деп өкінген екен. Құдайға шүкір, тоқсанның тұсына еш өкінішсіз жетіп қалдық. Қызыл жалаулы заманды бастан өткерсек те, өткенімізге өкпеміз жоқ. Көк Байрағы желбіреген еліміздің ертеңіне мол үмітпен қараймыз. Ия, қарағым, осылайша, бақытты қарттықты бастан кешіп жатырмыз.

– Құдай көрсетер қызығын көпсінбесін, аға!

«Мысты өңір» газеті, 23 қараша, 2012 жыл

ДҮНИЕГЕ ҚЫЗЫҚПАЙТЫН ДЕМБЕРГЕН

Қостанай өңірінің тумасы Демберген БАЙМАҒАМБЕТОВ «Жезқазғанға барамын, сондағы шахталарда кенші боламын, өмірдің де, еңбектің де бақытын сол жерден жолықтырамын» деп ешқашан ойлаған да емес.

Отан алдындағы азаматтық борышын өтеу үшін әскер қатарына шақырылғанда Жезқазған жеріндегі әскери бөлімшелердің біріне тап келді. Содан осында әскери міндетін өтей жүріп, Кеңгірдің жас аруына жолықты. Екеуі жүрек жарастырды. «Қайда да болса екі қолға бір күрек» деген Демберген шахтаға жұмысқа орналасты. Қаршадайынан ауыр еңбекпен шыныққан оған шахтаның жұмысы соншалықты қорқынышты көріне қоймады. Белді буынып, білекті сыбанып іске кірісті де кетті. Бұл өткен ғасырдың 50-жылдарының бас кезі болатын.

Ердің атын еңбек шығарды. Шахтада Дембергеннің есімі тек жақсы жағынан аталатын болды. Еңбекке әуелгіде қарапайым кенші болып араласқан оны басшылар көп кешікпей-ақ кеншілер бригадасының бригадирі етіп тағайындады. Д. Баймағамбетовтің бригадасы «Мыңшылар» қозғалысының бастамашысына айналды. Мұның мәнісі – бір ауысымда 1000 тонна кен өндіруге қол жеткізу болып табылатын. Әрине, қазіргідей техниканың дамыған заманында «сол да сөз болып па?» дейтіндер де табылмай қалмас. Ал, сол уақытта жұмыстың басым бөлігі білектің күшіне түсетін. «Апатсыз және жарақатсыз жоғары өнімділікпен еңбек ету» және «Айына бір күн үнемделген материалдармен жұмыс істеу» деген бастамалар да Демберген Баймағамбетовтің бригадасынан бастау алды. Бұл бастамалардың қндылығы сонша, бұларды кешегі Одақ республикаларындағы кен өндірісімен айналысатын барлық кәсіпорындар түгелдей қостады. Осылайша бүкіл Одақтың назарында болған бригада бұрынғыдан да бетер жұмысқа асқан жауапкершілікпен қарады және уақытпен санаспай еңбек етті.

Олардың жанқиярлықпен еткен еңбектері, төккен терлері жеміссіз болмады. Бригада тиісті жоспарды үнемі асыра орындауды өз дәстүріне айналдырды. Әрине, соған орай атақ пен құрметке бөленді. Айталық, Демберген Баймағамбетов 1966 жылы Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталса, араға он жыл салып, 1976 жылы Социалистік Еңбек Ері атанып, кеудесіне Ленин ордені мен «Алтын жұлдыз» тақты.

Өндірісте еселі еңбектің ерен үлгісін көрсеткен Дембергеннің әріптестері арасында құрметке бөленуінің бір сыры – оның өте қарапайым жаратылысында екендігі күмәнсіз. Ол ешқашан өзін өзгелерден биік қойып көрген жоқ.

Өзіне айрықша құрметті де қажетсінген емес. «Еңбекте жетістіктерге жеткен болсам, бұл бірге жұмыстас болған жігіттердің арқасы» дегенді қайталаудан әсте жаңылмады. Бұрын да солай дейтін, қазір де айтары – сол. Оның қарапайымдылығы туралы әріптестері айтатын аңызға бергісіз әңгімелерді тыңдағанда ертегі тыңдап отырғандай күйге түсуіңіз де ғажап емес. Кешегі Кеңес Одағында Социалистік Еңбек Ері атанған адамның түкірігі жерге түспейтін. Егер оның тарапынан жоғарыдағы басшылар алдына әлдеқандай өтініш түсе қалса, дереу орындалатын.

«Үкіметтің белгіленген тәртібі солай, ешкімнің алажібін аттап жатқаным жоқ» деп, ауызды кеңінен ашып сол тұстағы екінің бірінің қолы жете бермейтін жеңіл көліктердің сан түрін мінуіне де болатын еді, жыл сайын санаторий, курортқа барамын десе де, ешкім қолынан қаға алмайтын. Бірақ, ол мұндай жеңілдіктерді пайдаланып қалуға ұмтылмады.

Бірде кеншілер мерекесі қарсаңында оны КСРО Түсті металлургия министрі Ломако Мәскеудегі салтанатқа шақырады. «Министрден не сұрасаң, соны аласың» деген жор-жолдастары «Волга» автомашинасын сұра» дегенді Дәкеңнің құлағына әбден құйып бағады. Ол болса «Соның қажеті қанша? Одан да өндіріске қажетті бірдеңе сұрамаймын ба?» деумен Мәскеуге аттанады. Арада екі-үш күн өткенде аталмыш Министрліктен «Жезқазғантүстімет» ғылыми-өндірістік бірлестігі басшылығына «Д.Баймағамбетовтің бригадасына эксковаторға қажетті 100 метр жұқа кабель кезектен тыс берілсін» деген жеделхат келіп түседі. Өзімен бірге барған басқалар Мәскеуден бір – бір жеңіл машина мініп оралғанда Дәкең бригадасының қалыпты жұмыс істеуіне қажетті кабельге қол жеткізгеніне қуанған екен.

Ал, енді бір жылы Оңтүстік Жезқазған кенішінің басшылығы мен кәсіподақ комитеті социалистік жарыста озып шыққаны үшін оған «Москвич» жеңіл көлігін сыйлауға шешім шығарады. Басқа біреу болса, рахметін айтып, кілтті қалтасына салып алар еді ғой.

– Бұл машинаны Николай Яковлевич Сидоренкоға берсеңіздер, әділетті болар еді. Өйткені, ол менің еңбектегі ұстазым, оның алдын орап кеткенім жарамайды – деп, машинаны алудан үзілді-кесілді бас тартқан Дембергеннің дегені болып, «Москвич» Н.Я.Сидоренкоға беріледі.

Демберген ақсақал 70 жасқа толар кезде, корпорацияның сол кездегі басшыларының бірі «Ол кісіге қандай сыйлық жасасақ та көптік етпейді. Дегенмен, өзі қандай көлікті қалайды екен, барып сыр тартып көріңдер» деп екі-үш жігітті жұмсайды. Сөйтсе, Дәкең «Мендей шалға көліктің керегі не? Тіптен, машина сыйламасаңдар болмайды десеңдер, «Жигули» жетеді ғой» депті. Жіберген жігіттер осыны айтып келгенде жаңағы басшы «Заман өзгеріп жатса да, Баймағамбетов баяғы қарапайымдылығын жоғалтпаған екен. Кәні, дереу Германияға арнайы тапсырыс беріңдер. Ақсақалдың «Джип» мінетін уақыты болды» депті.

Ия, ол дүние қумады. Есесіне өмір бақытын балаларының болашағынан іздеді. Ол зайыбы Анаркүлмен бірге Құдай берген 5 ұл, 5 қыздың бәріне де жақсы тәлім-тәрбие беріп, адалдыққа баули білді.

– Балалардың жаман аты шығып жүрген жоқ. Мен үшін ең басты бақыт та сол – дейді ақсақал.

Қазіргі таңда оның ұл-қыздары «Қазақмыс» корпорациясының өндірістік ошақтарында түрлі жауапты қызметтер атқарып, әке жолын одан әрі жалғастыра білуде. Айталық, еңбек жолын 1976 жылы Оңтүстік Жезқазған кенішінде электрик болып бастаған Жеделбайы қазір сервистік орталықта энергетик болса, Жәлелі компрессор цехында – бас энергетик. 1982 жылы әкесі жұмыс істеген №65 шахтаның забойына түсіп, оның жолын жалғастырған Жеңіс көптеген жылдар бойы үздік еңбегімен озаттар сапынан көріне білді. Бірақ, денсаулығына байланысты бүгінгі таңда кеншіліктен сырттаса да, корпорациядан қол үзген жоқ. Ол қазір корпорацияның оқу-өндірістік орталығында оқу шебері, келешек кеншілердің ұстазы болып еңбек етуде. Аннеск кенішінде проходкашы бола жүріп алдыңғы шептен табылатын Жомарт оқыс оқиғаға тап болып, денсаулығына байланысты зейнеткерлікке шығып кеткені болмаса, өзін әлі кеншілер сапында сезінеді. Дәкеңнің қыздары Ләззат – кен басқармасында аға маркшейдер, Гүлнәр – №73/75 шахтада өндірістік бөлім бастығының орынбасары, ал, Айгүлі электр жүйелері кәсіпорнында – заңгер. – Ендігі кезек немерелерге келгендей. Қазір Динара атты немерем Қарағанды Мемлекеттік Университетінде дәріс береді, яғни, келешек кен мамандарын даярлауға атсалысып жүр – дейді Демберген ақсақал бізбен әңгімесінде. «Адал еңбек абыройға бөлейді» дегенді ұрпағының санасына сіңірген әулеттің бәйтерегі Демберген Баймағамбетовті өзі Құрметті азаматы болып саналатын қаланың қым-қуыт тірлігінің арасында жиі кездестіруге болады. Ұрпағы үмітін ақтаған ақсақалдың арманы жоқ тәрізді. Өйткені, оның өмірдегі ең басты арманы да – балаларының өмірден өз орындарын табуы еді ғой.

«Мысты өңір» газеті, 27 тамыз, 2010 жыл

КӨҢІЛІНІҢ БҰЛТЫ ЖОҚ ЕДІ...

*«Көктемде туған жандардың
Көңілінің бұлты болмайды».*

Тұманбай Молдағалиев

Өмір қанша қызық, керемет болса, қаһары да, ызғары да сондай қатты. Мұны жаныңа жақын жайсаң жандардан, жақсылардан мәңгілікке көз жазып қалғанда тіпті, ерекше сезіне түседі екенсің. Көңіл қоңылтақсып, жүрек жетімсіреп қалады мұндайда. Өмекең, яғни, Өмірбек Махатұлы САРТОВ ағам өмірден өткенде сондай сәтті бастан өткердім.

Былтырғы жаз. Индеттің үдеп тұрған шағы. Ол кісінің де ауруханаға түсіп қалғанын есітіп боламын дегенше, сумандаған суық хабар да тарады.

«Телефонмен сөйлескенде «жақсы» дегеннен басқа ештеңе айтпады. Бірде телефонын қасындағы жігіттердің бірі көтеріп қалды. «Мұнда біреуді біреу

танып болмайды, орын жоқ, адам көп. Дәлізде жатырмыз. Шама келсе, үйден емделген дұрыс екен. Бәрібір мұнда да емделіп қарық болып жатқанымыз шамалы» деген оның сөзін естіген соң, үйге шығарып алуға әрекеттендік. Танертең барамыз, үйге алып шығамыз» деп отырған адамбыз ғой. Таң алдында «үзілді» деген хабары жетті. Үлгермедік.» Бұл – Өмекеңнің зайыбы Зейнеп тәтеміздің көңіл айта барғандағы жылап отырып, сыртқа шығарған көңіліндегі ащы өксігі, өкініші еді. Әрине, «егер үлгеріп үйге шығарып алғанда әлде қайтер еді?» деген пендешілік ой ғана. Әйтпесе, аты өшкір неменің туралап келген адамын айналып өтпейтіні анық қой. Сол жолғы назарының Өмекеңдей асыл ағаға түскенін қарасаңызшы?!

Сартовтар әулеті десеңіз болды, ескікөздер «Е, олар бір жақсы тұқым еді ғой» деп еске алатыны сөзсіз. Абырой, атағын ақ тер, көк терге малшынып жүріп еңбектен тапқан олардың кең көңілдері, даладай дархандық пен баладай аңғалдықтары айналасына қадірлерін арттырған. Өмекең сондай әулеттің ішінен шыққан тұлғалы перзенттерінің бірі еді. Ол екі сөзінің бірінде «Төлен көкем» деп отыратын. Мұның себебі де жоқ емес. Ағайынды бауырлардың бірі Төленнің баласы тоқтамағасын ол ағасы Махаттың баласы Өмірбекті бауырына салады. Міне, ғажап! Осыдан соң шаңырақтағы бала шегінеуі сап тиылады. «Осы Өмірбегім келгесін өмірім оңынан өзгерді» деп, Төлен көкем мені тіпті өз балаларынан да артық көрді. Ол кісі озат кеншілердің бірі еді. Бізді де жасымыздан осы жолға бағыттады. Менің кен инженері болуыма сол өзімнің Төлен көкем әсер етті» дейтін Өмекең кеншілік өмір жолы туралы әңгіме қозғала қалса. Мектеп бітіре салысымен шахтаға жұмысқа орналасуы

да сол Төлен көкенің ақылы болыпты. «Кен инженері болу ешқайда қашпайды. Алдымен бірер жыл жұмыс істеп, кеншіліктің қыр – сырымен таныс, басыңнан өткер, жаныңмен түсін» деген сөзге тоқтаған ол 1959 жылы он сегізге толар – толмастан сол кезде атағы дүркіреп тұрған «Петро-Центр» шахтасына келіп, экскаватор машинісінің көмекшісі болып еңбек жолын бастады. Бір емес, бірнеше жыл жұмыс істеген соң ғана, яғни, 1962 жылы Алматыға аттанды. Келешегін кен өндірісімен байланыстырғысы келетіндер үшін киелі орда – Қазақ политехникалық институтына барып оқуға түсті. Бес жыл бес күндей болмай өте шықты. 1967 жылы қазіргі Оңтүстік Жезқазған кенішіне жас маман ретінде тау-кен шебері болып жұмысқа кірген Өмірбек Сартов 2015 жылға шейін, яғни, қашан құрметті еңбек демалысына шыққанға шейін өндірістің белортасында жүрді. Учаске де басқарды, шахтаның бас инженері де болды. Еңбегі еленіп иеленген марапаттамаларын тізбелеп керегі де жоқ шығар?! «Қандай қызмет атқарсам да ешкімді негізсіз жазалаған емеспін. Сондықтан да, кеншілердің көзіне тура қарай аламын. Өзіме сол үшін де ризамын» деп сөзіне әзіл қоса шерткен сырын да тыңдағанбыз. Өмекеңнің бұл сөзін ол туралы сұрағанымызда талай әріптестері де тірілтіп тастайтын. Сол кезде «өзіне риза болатын» ағамызға біз де риза болатынбыз. Кісі қайда жүрсе де, қандай деңгейде жүрсе де ең бастысы қасындағыларға қадірін жоғалтпаса, құрметін көрсе, бақыт деген сол емес пе?

«Мен өзім орден алғаным жоқ, бірақ, менің учаскемнен үш бірдей Герой шыққан» дегенді де мақтанышпен айтып отыратыны бар еді. Үш бірдей Социалистік Еңбек Ері шыққан учаскені басқарған ағаны ендеше неге өндірістің нағыз көшбасшысы деп мақтап-мадақтамасқа?

Еңбек демалысына шыққан соң да қоғамдық жұмыстан қол үзбеді. «Қазақмыс» корпорациясы» ЖШС жанындағы Ардагерлер кеңесінің Сәтбаев филиалының төрағасы болды. Зейнеткер кеншілердің мұң-мұқтажын шешуге атсалысты.

Басқа ешбір жерде айтылмайтын, тек Жезқазған-Сәтбаев аймағына ғана тән «Кенші ақын» дейтін қалыптасқан ұғым, түсінік бар. «Бір қолынан – қайласы, бір қолынан – қаламы» түспеген ақындар осылайша әспеттеледі. Бұл шоғырдың ұшар басында Кәкімбек көкеміз, Шынболат ағаларымыз тұрады. Өмекең де әрі кенші, әрі ақын еді. Кеншілдер қауымына жақсы таныс, кен өндірісі басшыларының бірі болған Рысдәулет Есімовтің Өмекең туралы: – Мен институттан кейін шахтаға түскендегі алғашқы ұстазым осы кісі болды. Жұмыс барысында нақтылықты сүйетін. Тапсырмасы мығым, бақылауы да нық. Артық сөз жоқ. «Бір айқайы жоқ, осындай да бастық болады екен-ау» деп таң қалатынмын. Сөйтсем, табиғи жаратылысы солай екен ғой бұл кісінің. Сосын басқаларға ұқсамайтын өзіндік ерекшелігі, қалтасында жұмысқа арналған блокноттан бөлек қағаз, қаламы жүреді. Шахтаның астында, қазақылап айтқанда, жеті қабат жер астында жүріп келе жатып та «бірдеңе келіп қалды, түртіп қояйыншы» деп қағаз, қаламына жармасып жатқанына сан мәрте куә

болдым. Алғашында «бірдеңесі не екен?» деп жүретінмін, сөйтсем, өлең шумақтары екен ғой – деген еді. Сол ара-тұра түртіп -түртіп қойғандарының басын біріктіріп 2003 жылы «Жыр – Шашу» атты кітабын жарыққа шығарды. Кейін көптеген өлеңдері «Сәтбаев – достықтың қаласы», «Жүректерде жанған жұлдыз» кітаптарына енді. Оның өлеңдерінен жүрегінің лүпілі сезіліп тұрады. Туған елге, жерге деген махаббаты, сүйіспеншілігі, перзенттік парызын сезінуі «Шабытым шарықтайды жырға қоссам, Көңілім көк қаршыға самғап ұшқан. Сабырлы сары алтындай сар даламның, Ұлымын өле-өлгенше сүйіп құшқан!» деген жалғыз шумақтың өзіне сыйып кетіп тұр емес пе? Құдай шебер! Қазақ бұл сөзді көбіне сүйсінгенде айтады. Құдайдың шеберлігі сол, Өмекең өмірден шаршаңқырап жүрген кезінде Тәңір оны өзі тәрізді налакөңілдеу Зейнепке жолықтырды. Олар бір-бірімен өте жақсы ұғысты, түсіністі, бас қосты. Кешегі күнге шейін бір-бірінен ажырамады, бірге жүрді. Жастау кезінде қол ұстасып жүре қоймаған шығар, бірақ, біз білгелі үнемі қолтықтасып алып, бірге жүретінін көріп, оларға қызыға қарайтынбыз.

Бір-біріне деген құрметі айрықша мұндай жұп сирек кездесетін шығар. Негізі Өмірбек ағамыз жыл сайын Зәкенді туған күнінде бірер шумақ өлеңмен құттықтап отыруды әдетке айналдырған екен. Мұнысын осы мақаланы жазу барысында байқадық. Ағамыздың жазуы да тасқа басқандай. Бірнеше ашықхатқа жазған ақ тілектерін оқыдық. Егер солардың бірінде: – Ақкөңіл жаның, Жанарың жарқын. Ұнатпай қалсаң, Қабағың салқын. Күніңді туған, Бөлейін жырға! Жауқазын гүлден, Тағайын сырға! – десе, енді бірінде: – Нешебір жасқа келсең де, Бетіңнен әжім көрсең де, «Қартайып қалдың» – дегенге, Жаным-ау, әсте еш сенбе. Махаббат қызық жылдарым, Жоғалтқан емес ырғағын, Аман – сау жүрші қасымда, Адуын мінез, ардағым! – депті. Осылай кете береді. Бірақ, бәрінің тоғысар тұсы-жарға деген ақпейіл көңіл, аппақ сезім.»Адуын мінез» дегеннің өзі қалай әдемі естіледі бұл жерде. Өмекең Зәкенді «Бақыт құсына» балаған, мұнысын ешкімнен жасырмаған, жалпақ жұртқа, айдай әлемге жар салып тұрып, жария еткен. Бұған «Жыр – Шашу» кітабындағы «Іздедім өткен күндер арайларын...» деген тақырыппен берілген топтамадағы тылсым сырлар, тұнық сезімдер дәлел.

Өз басым Өмекеңнің аузынан ешқашан «Зейнеп» деген сөз естіген емеспін. Үнемі «Зәкең, біздің Зәкең» деп отыратын. Ал, тәтеміз болса «Өмекең» дегеннен жаңылған емес. Ара-тұра «әлгі шал» деп қалатыны бар. Соның өзі құлаққа сондай жағымды естілетін. «Әлгі шал сөйлеп жатыр, «биыл соғымнан жігіттерге ауыз тигізбедің» деп. Пәлені күні біздің үйге келе қалындаршы» дейтін Зәкең Кеншілер қаласындағы мәдениет пен өнердің о жақ, бұ жағында жүргендер үшін жыл сайын арнайы бір мәрте қазан көтеретін. Сөйтіп, жолдарынан жаңылмай, үлкендік танытып отыратын. Мұның өзі тамаша сәттерімен көңіл сарайымызды көріктендіріп жіберетін. Өйткені...

Кешегі Кеңес заманында шахтада еселі еңбегімен көзге түскен, құрметке бөленген Зейнеп Әбілбекова тәтеміз СОКП XXVI съезінің делегаты болды,

«Құрмет Белгісі» орденімен марапатталды, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атанды. Сонымен қатар, Зәкең де ақын. Жыр кітабы жоқ демесеңіз, көңіліндегісін көркем кестелі сөзбен өлеңге айналдырады. Өзіл-шыны аралас «Біздің арамыздағы бірден-бір кенші-ақын қыз» дейтініміз де сондықтан тәтемізді. Айтпақшы, Өмекең де, Зәкең де кезінде Ардагерлер хорының құрамында сахналарда ән салды. Міне, осындай өнерлі жандардың шаңырағындағы басқосуларда әрине, ән-жыр салтанат құрады. Біреу ән салса, енді бірі өлең оқиды. Ал, Өмекеңе міндетті түрде «Шапибай-ау»-ды айтқызатынбыз. Нәшіне келтіре орындайтын еді. Өмірбек аға өмірден өтті дегенді естігенде:

*Сан дауыл, сан бораннан өткен едің,
Сексеннің сеңгіріне беттеп едің.
Суық тиіп Құдай – ай аяқ асты,
Қарашы, ғұмырыңды шектегенін.*

*Жаны таза ағаның бірі едің ғой,
Жақсылардың жалғасы – ірі едің ғой.
Жүзіңнен төгіліп нұр, жүректен жыр,
Бәрімізге үлгі боп жүр едің ғой.*

*Кен де қаздың өмірде жыр да жаздың,
Көргенде сүйінетін тұлғаңа әркім.
Көңіліңнің кеңдігі керемет -тін,
Қолда барын бөлісіп, бұлдамайтын.*

*Бақиға сапар шектің көз көрмейтін,
Бұл өмірдің заңы ғой өзгермейтін.
Бас қосқанда ортаға шығып алып,
«Шапибай-ау»-ды шырқайды бізге енді кім? –*

деп жазыппыз. Бәлкім, кешегі күндердің енді сағынышқа айналатынын сезінгендіктен аузымызға осындай сөздер түскен болар.

Өмірбек ағамыз тек бізге ғана емес, оны білетіндердің бәріне де сағынышқа айналды. Бірақ, өзі кеткенмен, елінде сөзі қалды. Соңында сөзі қалған адам арамызданалыстаса да, санамыздан жоғалмайды. Сосын ғой, ағамызды сексеннің сеңгіріне шығатын сәтінде еске алып, бірер ауыз лебізімізді білдіріп жатқанымыз. «Көктемде туған жандардың, Көңілінде бұлты болмайды» деген Тұманбай ағамыздың эпиграфқа алынған сөзі нақ Өмірбек аға Сартовқа арналғандай еді. Көңілінің бұлты жоқ жан еді... Біз де ағаға деген сағынышымызды көңілдегі бұлтты серпіп тастап жеткізуге ұмтылдық. Қолымыздан келді ме, келмеді ме?... Өлдебір тәтті мұңлы сағыныш бәрібір басым тәрізді ме, қалай?!

«Saryarka», 2 сәуір, 2021 жыл

ЕРЛІГІ ДЕ, ЕҢБЕГІ ДЕ ЕЛЕУЛІ

Жеңістің Жалауы желбірегенде жиырма үш жасар жігіт еді, енді міне, тоқсанның төріне де шығып қалыпты. Бәрі де Жаратқанның жеткергені ғой, әйтпесе, майдан даласынан оралмаған қыршындардан қандай артықшылығы бар еді, елге келгеннен кейін көз жұмған жеңімпаздар қаншама?! Соғысқа барып, оқ пен оттың ортасынан аман оралғандардың өздері де кәрі саулықтың тісіндей сиреп, қатарлары селдіреп қалды емес пе?

Жетпіс жылға жуық бейбіт аспан астында елімен бірге тірлік кешіп келе жатса, мұны қалай көңіліне қанағат тұтпасын, тағдырына неге тәубасын айтпасын?! Табиғатынан қанағатшыл жаратылған жанның өткеніне өкпесі жоқ. Мейлі, он тоғыз жасында соғыс

дейтін алапаттың ортасына түсіп, етігімен су кешіп, кеудесін оққа төсесе де. Өйткені, талайлы тағдырынан ешкім де аттап кете алмайды. Бұл майданға аттанса елін, туған жерін, Отанын қорғау үшін аттанды. Бабасы батыр болған халықтың ұрпағы ел басына қауіп төнгенде бұғынып қалмаса керек-ті.

Ол Отан алдындағы перзенттік парызына адалдықтан айнымады, елдің іргесін тілгілемек болған зұлым жаумен бетпе-бет айкасты. Мұны өзі ешқашан мақтаныш та, міндет те еткен емес. Бірақ, оны бүгінгі һәм ертеңгі ұрпақ әрқашан мақтан тұтатын болады. Өйткені, жазмыштың жазуымен маңдайына Ұлы Отанды басқыншы жаудың тырнағынан азат ету бақыты кез келгенге бұйыра да бермеген. Әбдірахман ЕРБОСЫНОВ – осындай бірегей тұлғалардың бірі.

Шаруа баққан Ербосын ақсақал Кішітаудың баурайындағы Сарытау төңірегіндегі алғашқы колхоздардың бірі «Большевиктің» мүшесі болды. Мал да бақты, егін де екті. Бәйбішесі Сарыалтын екеуі біреуден ілгері, біреуден кейін дегендей күн кешіп жатқан. Үлкендері Әбдірахман өздеріне көмекші болып, колхоздың шаруашылығына араласатын жасқа жеткенін көріп, көңілдері өсе түскен. «Баланың нанын жейтін күнге де жеттік-ау» деп қуанған. Бірақ, сол қуаныштарының ұзаққа бармайтынын қайдан білсін?!

Батыстан ел шегіне жау тиіп, Отанға қауіп төнген күндерді бастан өткеріп жатқан олар ұлдарының да әскерге шақырылатындай жасқа жетіп қалғанын байқамай да қалыпты. Мұны олар Қарсақбай әскери комиссариатынан шақырту қағаз келгенде ғана түсінді. Сөйтіп, 1944 жылдың күзінде Әбдірахман әскерге алынды. Рас бұл кезде майданнан елді қуантатын да хабарлар келіп жататын. «Жаудың күні бітуге тақау. Қызыл Армия фашистерді өзінің ұясында талқандау үшін жойқын шабуылдар ұйымдастырып, күннен күнге тықсырып барады» деген сөздерді естігенде елдегілер соғыс бітіп те қалғандай көңілдері көтеріліп, еңселерін тіктеп алған-тын. Сондай көңіл-күйде жүрген Ербосын мен Сарыалтын

Әбдірахманның әскерге алынатынын білгенде бүк түсіп жатып қалмаса да, әжептәуір мұңайып қалды. «Соғыстың жақын күндері аяқталатыны туралы хабар бекер болды ғой, әйтпесе, өрімдей баланы әскерге шақырта ма?» деген олар қалай болғанда да аман-есен қауышуды тілеп, ұлдарын әскерге шығарып салды. Шынында да, олардың жүректері әлдебір жаманшылықты күнілгері сезген де екен ғой, Әбдірахманға тағдыр әкесімен қайтадан қауышуды жазған жоқ.

Ә.Ербосынов №259-атқыштар полкінің құрамында Молдавия, Румыния, Чехословакия елдерін фашист басқыншыларынан азат ету жорықтарының алдыңғы шебінен табылды. Сол шайқастарда көрсеткен ерліктері үшін бірнеше мәрте дивизия басшылығының Алғыс хатын арқалады. Будапешт қаласын жаудан азат еткенде Жеңістің хабары да келіп жетті. «Енді елге ораламыз!». Жауынгер біткеннің бәрінің де көңілдеріндегі ортақ үміт осындай болатын. Бірақ, әскери тәртіп өз дегенін жасады. Соғыс біткенмен Әбекең елге қайтпайтын болды, әскери қызметте одан әрі қала берді. Ол туған ауылына Жеңістен соң бес жылдан кейін ғана оралды.

Үйелмелі-сүйелмелі інілері Қазі, Нәби, Өмірбекті асырап, өсіру, ел қатарына жеткізу тек анасына ғана міндет болып қалған екен, әке дүние салыпты. Сол кезде Әбдірахман әкесіне бір уыс топырақ сала алмағанына қатты налыған. «Отан қорғау қызметінде жүріп, ақырғы сапарға өз қолыңмен шығарып сала алмағаныңа көп нали берме. Бұл сенің кінәң емес, жазмыштың жазуы солай. Енді есесіне мына анаң мен кішкентай бауырларыңа бас-көз болып, қамқорлық таныта білсең, әке рухы алдындағы парызыңды ақтағаның» деп ақыл қосқан ағайынның сөзіне тоқтаған ол тез арада еңбекке араласып кеткен-ді.

Жанып тұрған, жайнап тұрған шағы ғой, әрі жеті-сегіз жыл бойы қатал әскери мектептен өтіп келгені бар, оны Қарсақбай ішкі істер бөлімі сөзге келместен жұмысқа қабылдады. Кеше соғыста, одан кейінгі әскери қызметте жүргенінде болсын, әрқашан ұятқа қалмауды, атына кір түсірмеуді ғана ойлап, намысын қайрап жүретін Әбдірахман бейбіт өмірдің сақшысы болу міндетін де адалдықпен атқаруға ұмтылды. Солай болды да. Ол тез арада әріптестер арасында үлкен абырой иесі болды, құрметке бөленді, қоғамдық тәртіпті сақтау қызметінің үздігі атанды.

Адамды кейде тұрмыс билейтіні белгілі. Ол да тіршіліктің ауанына қарай жығылуға мәжбүр болды. Аяулы анасы мен бауырларының қамын ойлаған ол бір күнде милиция формасын шешіп, Қарсақбай мыс зауытына слесарь болып жұмысқа орналасты. Дегенмен, еңбекке деген адалдық пен жауаптылық, тындырымдылық және ұйымдастырушылық қабілет бәрібір оны жүрген ортасының тағы да қадірлісі етті. Әбекең көп ұзамай ауысым шебері, механик болып, кейін зауыттың тұрғын үй-коммуналды шаруашылық бөлімінің бастығына көтерілді. Не керек, 1985 жылы осы зауыттан зейнеткерлікке шықты.

Бірнеше мәрте Қарсақбай поселкелік Кеңесінің депутаты атанып, халық аманатын арқалады. Көп жылғы жемісті еңбегін бағалаған ұлытаулықтар оған Ұлытау ауданының Құрметті азаматы атағын берді.

Ол Құдай қосқан қосағы Қабира екеуі он екі перзент сүйді. Екеуі 43 жыл қол ұстасып қатар жүрді, бәлкім, әлі де болса, өмірдің қызық-қуаныштарын бірге бөлісе берер еді— ау...Әттең, Қабирасынан оны ажал айырып әкетті ғой. Бірақ, анасының ақ сүтін, әкесінің өнегелі өмір жолын ұл-қыздары лайықты түрде жалғастырып келеді. Айталық, Бәтима мен Сәния «Қазақмыс» корпорациясының белді қызметкерлері болса, Әлиясы Жезді поселкелік халыққа қызмет көрсету орталығында еңбек етеді. Шынары Алматы қаласында кәсіпкерлікпен айналысуда. Рәшид жөндеу-механикалық басқармасында слесарь, ал, Еркін Оңтүстік Жезқазған кенішіндегі мақтаулы кеншілердің бірі, III-дәрежелі «Кенші даңқы» төсбелгісінің иегері, Болаты да өз өмірін кен өндірісімен байланыстыра білген азамат. Ол ұзақ жылдардан бері Батыс Жезқазған кенішінде механик. Қарашаңырақ Қарсақбайда қалған Боран әулеттің де қарашаңырағын ұстап қалды. Сондағы зауытта формалаушы болып еңбек ететін Боран келіншегі Айгүл екеуі Әбекеңнің қас-қабағына қарап, үлкен кісіні жас баладай мәпелеп, күтіп, бағып-қағып отыр.

Қуанта білетін өмірдің кейде кісіні мұңайтып қоятыны да бар емес пе? Тағдырдың мұндай тауқыметі де Әбекеңді айналып өтпеді. Үлкені Аманкелді Оңтүстік Жезқазған кенішінің маңдайалды еңбек озаты, үздік бұрғылаушысы болатын. Өз ортасында абырой, беделі биік азамат еді. Не керек, ғұмыры келте болды, 2000 жылы ол өндірістік апаттың құрбанына айналды. «Орнында бар оңалар» деген оның үлкені Дулат қазір «Қарағандытүстімет» өндірістік бірлестігінде еңбек және жалақы департаментінің бастығы, ал, Ерболаты күллі қазақтың мақтанышына айналып, еркін күрестен Азия чемпионы атанды. Ерболат та «Қазақмыс» корпорациясында еңбек етеді. Сондай-ақ, бір кездегі әке жолымен Ішкі істер бөлімінде қызмет атқарып жүрген қос перзенті Дүйсен мен Есенбегі де өмірден ерте кетті. Бұл әрине, жүрекке ауыр салмақ түсірді. Бірақ, не көрмеген, нені өткермеген, неге шыдамаған жүрек бұл?! Шыдады, майысса да сынбады. Ұл-қыздарынан өрбіген 30-дан аса немере-шөбере «ата көрген оқ жонатынын, ана көрген тон пішетінін» айғақтап, өнегелі де үлгілі болып, өркен жаюда. Кәрі көңілге бұдан артық қандай қуаныш керек?! Кезінде өзі қолдарынан жетелеп жүріп дегенге келетіндей өсірген бауырлары да, олардың ұрпақтары да өзгелер қызыға да қызғана қарайтындай азаматтарға айналды. Ол қуанса сол үшін де қуанады.

Мысалы, Қазі Ербосынов Ұлытау-Жезқазған өңірінен шыққан алғашқы жоғары білімді дене тәрбиесінің мұғалімі болды, мектептен бастап институт, университетте сабақ беріп, шәкірттер тәрбиеледі. Ол ҚР білім беру ісінің үздігі атанып, «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталды. Мұның сыртында «ҚР дене тәрбиесі мен спортты дамытуға сіңірген еңбегі үшін» атты арнайы төсбелгісі тағы бар. Қазір ол да ұлын – ұяға ұшырып, қызын – қияға қондырып отырған абзал ата.

Нәбидің атақ-даңқы металлургия саласында кеңінен жайылды. Ол Еңбек Қызыл Ту орденінің иегері, Қазақ КСР-іне еңбегі сіңген металлург. 1973 жылы

тұңғыш сайланған Жезқазған облыстық Кеңесінің депутаты болды. Әбекеннің кіші інісі Өмірбек Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін Жезқазған аймағынан алғаш рет қажылыққа сапарға аттанғандардың бірі болды.

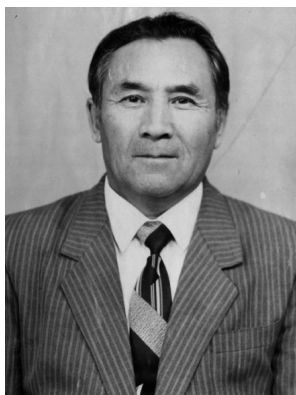
Әбекен Қарсақбайда, сонау жетпісінші жылдары алған ескі үйінде тұрып жатыр. Обалы нешік, аудан басшылығы «Ұлытаудың басынан қазіргі заманғы жайлы пәтердің бірін берейік» деп ұсыныс та жасаған көрінеді. Олардың мұнысына шын ықыласты алғысын білдірген ақсақал жайлы пәтерден бас тартыпты. Мұнысын және өзі былайша түсіндіріпті де: «Менің барлық ғұмырым осы үйде өтіп келеді. Бұл өзі құтты шаңырақ болды маған. Барлық балаларымның кіндігі осында кесілді. Апаларыңды да осы үйдің босағасынан аттандырып салғам ақырғы сапарына. Соның бәрін ұмытып, жайлы пәтер іздеп кетер болсам, кім болғаным? Көзіме ыстық көрінетін, өзіме қадірі артық үйімнен ешқайда да қоныс аударғым келмейді».

Жеңістің алпыс жетінші таңы атқанда ол тоқсаныншы көктемімен қауышты. Бір кезде өзі кеудесін оққа төсей жүріп, қорғаған бейбіт күннің тоқсаныншы таңы.

«Мысты өңір» газеті, 11 мамыр, 2012 жыл

БІТІМІ БӨЛЕК БОЗЕКЕҢ

Осыдан елу жеті жыл бұрын... Жезқазған кен басқармасының директоры Мұхит Құлжанұлы Бөпежановтың кабинетін ағайынды екі жігіт имене аттады. Олар ағайынды Бозтай және оны Жақсылық АЯПБЕРГЕНОВТЕР болатын.

Келген мақсаттары кен өндірісіне араласып, жұмысқа тұру екенін айтқан жастарды тыңдаған директор олардан қандай мамандықтары бар екенін сұрады. Екі жас бір-біріне қарады. Не айта қойсын? Ауыл баласында қайдағы мамандық? Бірақ, тосылып тұра беретін уақыт па?

— Аға, біз колхоздың қара жұмысынан басқа ештеңе де білмейміз, сондықтан, осында мамандық игеруге келдік — деді олардың бірі. Ересектеу екені көрініп тұр. Батылдау сөйлейді екен. Оның сөзі директорға ұнап қалды.

— Ендеше, беттеріңнен қақпайын. Сырдың бойынан әдейілеп келген екенсіңдер, сендерді кері қайтарғанымыз мұндағы бізге де сын болар. Ауылдарына қайтып барсаңдар, өздеріңе де ыңғайсыз болар әрі ел арасындағы сөзуарлар «Құдайдың қара жұмысы да жоқ па екен, атағы дүркіреп жатқан Жезқазғанда» деген әңгімені бықсытып, еліміздің әр қиырынан осында жұмыс істеуге ниет білдіріп жатқан жастардың жолын кесіп тастар. Сондықтан, сендерді жұмысқа қабылдауға мәжбүрмін — деп жылы жымып қойды. Директордың түсіністік танытқанына бұлар шын жүректерімен қуанды. Сөйтіп, «Покро» шахтасына жұмысқа кірісті. «Дәрі аттырушы» дейтін мамандық бар екен, соған үйренуші етіп қабылданды. Кен басқармасы жанынан кен өндірушілерді оқытатын курс ашылды, екеуі де соған жазылды. Ықылас пен ынта болса, бәрін де үйренуге, барлығын да меңгеруге болады екен. Көпке бармай-ақ ағайынды Аяпбергеновтердің атағы жақсы жағынан шыға бастады. Мақтайтындар олардың еңбекқорлығын, адалдығын баса айтатын және олардың сонысына сүйсініспен қарайтын. Шахта бастығы өзі құралпас жігіт екен, есімі — Кәкімбек Салықов көрінеді. Алматыдан институт бітіріпті. Өлең жазатын ақындығы бар ма, қалай? Бозтай ақын болмаса да, Сырдың сүлейлерін көзі көрген, олардың терме, толғауларын, ғибратты сөздерін жаттап өскен жігіт емес пе? Шахта бастығы екеуінің тез тіл табысып кетуіне мұның да әсері тимей қалған жоқ.

Сондай бір жадыраңқы шақтардың бірінде Кәкімбек Бозтайға оқудың ешқашан кеш болмайтынын айтты. Сол ақылға ден қойған Бозтай Жезқазған кен техникумына оқуға түсті. Жұмыс та істейді, оқу да оқиды. Қиын соққаны рас. Бірақ, қиындықта шындалмаса жігіттің жігіттігі байқала ма? Кейін Қазақ Мемлекеттік Университетін сырттай оқып бітірді.

Еңбекке берілген, көппен сыйласа білетін жігіттің күн санап жүрген ортасында абырой, беделі өсіп келе жатты. Қоғамдық жұмыстардың да бел ортасында жүреді. Қатты сөзге жоқ болса да, өздерін толғандырған мәселені басшылық алдына жеткізе біледі. Міне, көпшіліктің Бозтайды кәсіподаққа да, партия ұйымына да «тықпалай» беретіндігі сондықтан еді. Кеншілер «басшылықтың санасатын ұйымдарының арасында өзің жүрсең, біздің көңіліміз тоқ болады» дейтін әзілді-шынды сөздерінде өзіне үлкен сенім артылып тұрғанын жақсы түсінген Бозтай сол сенімнің үдесінен шығуды жадынан еш шығармайтын. Кейін кеншілер оған сенім білдіріп шахта кәсіподақ комитетінің тізгінін тапсырды. Осы қызметті атқара жүріп, шахта маңын көгалдандыру дейтін бұрын ешкімнің қолы тимеген шаруаны қолға алды. Алғашында «мынау бұл жерге гүл еккелі жүр, шамасы парк пен шахтаны ауыстырып алса керек» деп күңкілдегендер де табылмай қалмаған. Бірақ, көпшілік Бозтайдың бекер шаруаны бастамайтындығын білген. Солай болып шықты да.

Бойында ұйымдастырушылық қабылеттің бұғып жатқанын аңғарған басшылық оның халықтың мұң-мұқтажына шын жүрегімен алаңдайтындығын байқаған соң, Жезқазған поселкелік тұрғын үй-коммуналды шаруашылық мекемесінің бастығы қызметіне тағайындады. Бұл адамдардың айтар алғысынан гөрі айқайы көбірек естілетін сала екені жасырын емес. Барғысы да келмеген. Коммунист екенін есіне салған соң, тартына алмады. Бұл – 1972 жыл болатын. Араға бір жыл салып Никольск поселкесіне қала мәртебесі берілді. Қаланың аты – қала. Және енді ғана өмір айдына бет түзеген қала болғандықтан, алғашқы сәттерден бастап-ақ шаруаның оң болғаны абзал. «Қаланың коммуналды қызмет саласын кімге тапсырамыз?» дегенде бәрінің де таңдауы Б. Аяпбергеновке келіп тірелді. Жезқазған поселкесі, яғни Рудник Никольск қаласының құрамында қалғандықтан қала мен поселкені бір-бірінен бөле қарастыруға болмайтын. Бозкең поселкенің де коммуналды қызмет саласына көз қырын сала жүрді. Бір бесжылдық бойына коммуналды қызметті мінсіз атқарған Бозтайды алда одан да жауапты қызмет күтіп тұр екен.

Жезқазған поселкелік Кеңесі атқару комитетінің төрағалығына ұсынғанда ашық бас тартты. Бірақ, Иван Васильевич Резник есімді көнекөздердің бірі оны тәубесіне тез түсірді.

– Әрине, тұтас поселкенің тағдырын мойынға алудың ауыр екенін білеміз. Сондықтан да, бас тартып тұрғаныңды түсінуге болатын да сияқты. Егер мұнда сырттан келсең сөз басқа?! Ау, Бозтай Аяпбергенұлы, сен онсыз да бес жыл бойы осы поселкені басқарып келе жатқан жоқсың ба? Біз бүгін тек соны ресми түрде бекіткелі ғана отырымыз – деген И.Резниктің сөзі астарлы шықты. Депутаттардың көпшілігі бірақ, оның нені меңзеп тұрғандығын бірден түсінді. Ұлы ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың тәрбиесін көрген Иван Резник терең кісі еді. Сөзін де тереңнен тартып тұрғаны сондықтан болатын. Ол Бозтайдың тұрғын үй-коммуналды шаруашылық мекемесін басқарған кезеңде халық арасында үлкен құрметке бөленгенін, ел ағасына айналғанын,

поселкедегі кез келген шаруаның басы-қасында жүргенін меңзеп тұр еді. Тағы да тартынудың реті келмеді. Әрине, Кеңес жұмысының аясы кең. Бұрын тек коммуналды қызметке ғана жауапты болсаң, енді күллі поселкенің тіршілігіне қарайсың. Жеті жыл поселкелік Кеңесті басқарды. Нақ осы жылдары ол Бозтайдан Бозекеңе айналды. Тіпті, үлкендердің өздері атын атамай «Бозеке» «деп жатқанда қысылып қалатын. «Аға, сіздің жасыңыз үлкен ғой, Бозтай дей беріңіз» деп кішілік танытатын. Бірде солай айтамын деп, қариялардың бірінен сөз естіп қалды.

– Қарағым, жасымыздың үлкен екенін сен айтпасаң да білеміз ғой. Кісінің көңіліне қарамайды екенсің, біздің қартайып қалғанымызды бетімізге басқың келе ме? – деген сөзді естігенде кәдімгідей сасып қалсын. «Сасқан үйрек артымен жүзедінің» кебін киді де қалды. Оның қысылып қалғанын байқаған әлгі кісі:

– Жә, абдырама! Өзілдеп жатқаным ғой. Біз сені атыңмен айтқымыз келсе, ешкім тілімізден қағып жүрген жоқ. «Бозеке» десек, жақсы көргесін, ісіңе, кісілігіңе риза болғандықтан айтамыз. Адамның адамшылығы, кісілік келбеті оның жасының үлкендігімен өлшенбейді. Сенің бітімің бөлек екен. Дәйім елдің көңілінен шығасың. Біз соған ризамыз. Сондықтан, құрметтеп, қадірлеп «Бозеке» дейміз, оған қысылып-қымтырылудың еш жөні жоқ. Қайта мұны поселке халқының өзіне берген құрметті атағы ретінде қабылда да, жүре бер – деген сол қарияның сөзінен өзіне деген ел құрметін ұққандай болған оның көңілі шуақтанып сала берген еді.

Халықтың ыстық құрметіне бөленгеннен артық ештеңе жоқ екендігі ақиқат. Ел қадірлеп, төрінен орын ұсынып, төбесіне көтеріп жатса, адами бақыт деген сол. Бозтай Аяпбергенов осындай бақытты көзімен көріп, жанымен сезініп келе жатыр. Сонау жылдары Сыр бойынан Арқаға жұмыс іздеп келіп еді, енді міне, адал қызметінің арқасында ел іздейтін тұлғаға айналды. Бәрі де еңбектің, адалдықтың арқасында.

Бозекеңнің басқалардан өзіндік бір ерекшелігі бар. Әдетте бұл жайында көп айтыла да бермейді. Бұл – Бозтай Аяпбергеновтің 1959 жылдан бастап елу жылға тарта халық сенімін арқалап, депутат болғандығы. Егер халық қаламаса, осыншама жыл депутат атанып, елдің сөзін сөйлеп, мәселелерін шешуге атсалысар ма еді? Бұл тұрғыдан Бозекеңді Гиннесстің кітабына енгізсе болатындай-ақ.

Ол 1984 жылдан 1995-тің күзіне дейін Никольск, қазіргі Сәтбаев қаласының тұрғын үй-коммуналды шаруашылық мекемесіне басшылық жасады. Қызметі халқының көз алдында болды. Бұл жылдар аса ауыр кезеңге тура келді. Қайта құру саясаты басталғанда үлкен үмітпен қарсы алған халық көп ұзамай-ақ мұның соңы жақсылыққа жеткізбейтінін түсіне бастады. Өйткені, бұрынғы қалыптасқан жүйелі жұмысқа жарықшақ түсті. Істен гөрі сөз белең алды. Бұрын кім жақсы жұмыс істесе сол дәріптелетін болса, енді кім екпіндеп сөйлеп, қолын көбірек сермесе соның айдарынан жел есті. Қолы бос болғасын

әрлі-берлі сермеменде қайтеді? Осындай жағдайда жұмыс істеу өте қатты қиыншылықтар тудырғанына қарамастан Бозекең өзі басшылық жасап отырған мекеменің жұмысын ақсатып алмауды қатты ойлады. Осы мақсатта «Жезқазғантүстімет» ғылыми-өндірістік бірлестігінің мүмкіндіктерін қала шаруашылығына барынша мол пайдалана білудің жолдарын қарастырды. Қосалқы шаруашылық ұйымдастыруды қолға алды. Бұның керектігі сөзсіз еді. Өйткені, дүкен сөрелері жұтаң тарта бастаған шақта өз қотырынды өзің қаситын күннің жақындап келе жатқанын аңғарғандықтан да сондай қадамға баруға тура келген. Әйтпесе, қосымша жұмысты, қаржыны талап ететін істің ауырлығы айқын еді, салмағы күшке түсетіні анық-тын. Қарамағындағы жұмыскерлерді азық-түлікпен, көкөніспен қамтамасыз етудің бір жолы табылғанына қуанған еді сонда ол. Егер уақыт талап етсе, қандай іске бармайсың? Әрине, халыққа пайдасы тиетіндігін сезінсең.

1995 жылы қалаға жаңадан келген басшы Бозекеңнің қызметтен кеткенін қалады. Жұмысынан мін таба алмаса да, жоқты сылтау етіп, ақыры «өз өтінішімен» қызметінен кетіріп тынды. Өзінше «дұрыс жасадым» деп ойлағаны күмәнсіз. Бірақ, дұрыс жасамағанын оның көзіне айтқан кісі де болды. Ол ақын Сайлаухан Нәкенов еді. Турашыл, әр нәрсеге ар көзімен қарайтын Сәкеңнің Сәтбаевта өткен бір жиында қала басшысына «Талабың оң болсын, қызмегіңе сәттілік тілеймін. Бірақ, жұмысты қателесуден бастапсың, мұныға ішімді тартып қалдым. Келе сала Бозекеңді ысырғаның дұрыс болмады, інім. Бозекең – деген осы қаланың берекесін енгізіп, бірлігін нығайтып отырған ырысы ғой. Ырысыңды өз қолыңмен төгіп алғаның қалай? Өзіңе сүйеу болатын адамды алыстатып жібергеннен ертең өзің таяқ жеп, опынып жүрме» дегеніне куә болып едік. Сайлаухан ағаның бұл лебізінен Бозтай Аяпбергеновтің тұлғасын тануға болатындай. Өйткені, ақын көзі қырағы – аңғарғыш келеді, ақын жүрегі сезімтал – болжағыш келеді. Ақыры, Сәкеңнің айтқаны келді. Қаланы екі-үш жыл басқарған әлгі басшы артына бір жақсы із қалдырмастан кеткенін көзіміз көрді.

Қазақта тектілік дейтін тамаша ұғым бар. Бозекең текті топырақтың тумасы. Әкесі Аяпберген дүниеден өтерінде қасына бала-шағасын жинап алып: – Менің кетер күнім жетті білем. Сендерден сұрайтын жалғыз өтінішім бар, бұл – адалдық пен қайырымдылық әрқашан жандарыңа серік болсын – деп кеткен екен. Әке аманаты Бозекеңнің өмірлік ұстанымына айналған тәрізді. Сол ұстаным оны абырой мен беделдің биігіне көтерді. Баяғыда Жақсылық екеуі бұрын-сонды көрмеген, білмеген жерге қалай қорықпай келгеніне кейін ара-тұра іштей таң қалатын. Шіркін, жастықтың күші-ай... Сол жер бақытының бесігіне айналды. Сәтбаев қаласы көзінің алдында қанатын кеңге жайды. Соны көріп қуанады. Өйткені, бұл бір кісідей еңбегі сіңген, тері төгілген қаласы емес пе? Жүрегі қаланың ертеңінің қазіргіден де жарқын бола түсеріне сенеді. Өйткені, бұдан да қиын уақыттарды бастан өткеріп, соларды өз қолдарымен жеңіп шыққан ұрпақтың өкілі ғой ол!

«Шарайна», 13 қыркүйек, 2013 жыл

ШЫҒЫС ШЕКАРАСЫНЫҢ АРДАГЕРІ

Ол Ұлы Отан соғысы басталған тұста әскер қатарына шақырылғанда әрине, шекарашы болатынын білген жоқ. Елде жүргенде «Шығыс шептегі қауіп те осал емес» дегенді еститін. Бірақ, соны қорғаушылардың қатарында өзінің де боларын қайдан білсін?! Сұрапыл ұрыстар жүріп жатқан тұста бұлар майдан даласында емес, шекарада тұрды. Қиыр Шығыстағы 63-шекаралық кавалерия отрядының құрамында өткерген 8 жыл оны әбден шыңдап тастағаны әліге дейін байқалады. Өйткені, тоқсанның төріне беттесе де тың көрінеді, шалт қимылдайды, бойын тік ұстайды, ойы сергек. Сөзіміздің арқауына айналып отырған ақсақалымыз – соғыс жене еңбек ардагері Қойшыбек аға ТОҚТАМЫСҰЛЫ.

Ұлытаудың баурайында туып-өскен жігітке аттың құлағында ойнау қиынға соға қоймастай көрінген. Бірақ, шекарашының атты дегеніне көндіруі, онымен ұрысқа түсуі өзіндік бір өнер екен. Мысалы, қолындағы қылышпен ат үстінде шауып келе жатып, көздеген нысанды қалай қағып түсіруге болады?

– Қасына жақындағанда ғана қылышты сермеймін десең, ұтылғаның, сол нысанға елу метрдей қалғанда сілтесең дәл тиесің. Немесе, ат үстінде келе жатқанда алдындағы дұшпаннан жасырыну үшін не істеу керек? Әрине, мұндайда астындағы атың жер бауырлап жата қалуы керек, бұл үшін оны күнілгері үйретіп қоймаса болмайды. Сондай-ақ, шекарашының сенімді серігі – ит. Сондықтан шекарашы иттің тілін бессаусақтай білуге міндетті – деген қарт шекарашы өзінің осы мектептерден қалай өткенін әңгімелей жөнелгенде тыңдап отырып, шекарашылар өміріне біржағы қызығып кетесің.

Дегенмен, «шекарашының үнемі шайқас үстінде жүретінін» ойлағанда, сақшы болудың қаншалықты салмақтылығы сезіле түседі. Сезімталдық, аңғарымпаздық, байқағыштық, батылдық, мықтылық, айлакерлік және т.б. қаптаған қасиеттердің бірі кемшін түсіп жатса, шекарашының шалағай болғаны. Міне, осының бәрін меңгеру керек. Сен сонда ғана дұшпаныңнан басым түсесің. Оны шекарашылық өмір осыған үйреткен.

– Сегіз жыл Қиыр Шығыстағы шептің күзетінде тұрдық. Тып-тыныш тұрғанымыз жоқ. Әр күн қатерге толы болды. Елдің іргесін бұзбақшы болғандармен ашық айқасқа түскен сәттеріміз де жетерлік – деген Қойшыбек «Ерлігі үшін» медаліне қалай ие болғанын сөз арасында әңгімелеп өтті.

1945-тің тамызы. Фашистік Германия тізе бүккен. Бүкіл әлем фашизмнің талқандалғанын көрген. Халық Жеңіс тойын тойлап жатыр. Ал, бұлар болса...

Амур өзенінің арғы бетінде орналасқан жапондардың заставасын жою туралы бұйрық берілді. Бұл міндет старшина Қ.Тоқтамысұлы басқаратын бөлімшеге

жүктелді. Старшина бастаған шекарашылар өзеннен жымдарын білдірмей жүзіп өтіп, жауды жатқан жерлерінен басты. Сол күні олар 27 жапонды қолға түсіріп, тапсырманы тап-тұйнақтай етіп орындап, жеңімпаз болып оралды. «Ерлігі үшін» медалі – сондағы ерліктің куәсі.

Елге оралғандағы қуанышты сөзбен айтып жеткізе алмайды, әрине. Арада қаншама жылдар өтсе де, сол күнгі жүректің қалай тебіренгені, көңілдің қалайша толқығаны, бәрі-бәрі есінде. «Жалықтырса ұзақ жүріс, жат мекен, Туған жердің түтіні де тәтті екен» депті бір ақын. Сол сөздің растығын сұрасаң, осы Қойшыекең секілді туған топырақтан соншама жыл бойы жырақта жүрген жандардан сұрау керек шығар? Бәлкім, оның атамекенге, туған елге, өзінің ұлтына, оның тарихы мен тіліне, салт-дәстүріне асқан жанашырлықпен қарайтындығының бір ұшы туып-өскен жерді, елді аңсаумен шекарада өткен жылдарда қалыптасқан сағыныш пен аңсаудың жемісі болар?

Ол шекарашы кезінің өзінде саяси жұмыстардың бел ортасында жүрген еді. Отрядтың комсомал ұйымының хатшысы болды, партия қатарына қабылданып, кейін партия ұйымына басшылық жасады. Әскер қатарынан босап келген жас жігіттің осындай тәжірибесін бейбіт өмірде қалайша пайдаланбасқа? Жезқазған кен комбинатының комсомол комитетінің хатшысы болып сайланды. Бұл оған деген зор сенім болатын. Ол сенім үдесінен шыға білді, сөйтіп, оны басшылық партиялық жұмыстарға тартуды ұйғарды. Қарсақбай аудандық партия комитетінде қызмет атқарған жылдары өзінің ұйымдастырушылық қабілетін жан-жақты таныта білген Қ.Тоқтамысұлы 1954 жылы қазіргі Сәтбаев қаласындағы №1 кәсіптік-техникалық училищенің директоры қызметіне тағайындалды. Бұл училище сол тұстағы өңірдегі кен өндірісіне қажетті мамандар даярлайтын бірден-бір оқу орны екенін ескерсек, оның тізгінінің кез келгеннің қолына беріле салмайтыны өз-өзінен-ақ түсінікті болса керек. Демек, осыған қарап-ақ Қойшыекеңнің тұлғасын тани түсуге болмай ма? Еңбек зейнетіне де осы қызметінен шықты. Бірақ, жасы жеткенмен, қайрат-күші қайтпаған ол бұдан соң да әртүрлі жауапты қызметтер атқарды.

80-жылдардың орта тұсында жылымық лебі есті. Кеңес Одағының құрамындағы әрбір ұлт өзінің жоғалтқанын түгендеуге кірісті. Жер-жерде өз руханияттарын дәріптеуге бағытталған халық майдандары мен қозғалыстар құрылып жатты. Сол кезде 70-ке таянып қалғанына қарамастан Қойшыекең ұлттың тілі мен дәстүрін жаңғырту жолындағы күреске білек сыбана кірісіп, атқа мінді. Тіл жанашырлары сенім көрсетіп оны Сәтбаев қалалық «Қазақ тілі» қоғамының төрағасы етіп сайлады.

Халықтың ұмтылысы ерен еді. Олар тілді дамытып, өркендету ісіне тау төңкеріп тастайтындай ынта-жігермен кіріскені аян. Ал, нәтижесі қандай болды? Сәтбаев қаласының тарихында алғаш рет қазақтілді балабақшалар ашыла бастады. Қазіргі таңда қазақша балабақша ашу соншалықты «сенсация» емес. Ал, 90-жылдардың бас кезінде бұл дегеніңіз ат шаптырып, той жасайтындай оқиға ретінде қабылданатын. Соныға із салушылардың көшба-

сында жүргенін бір ғажабы Қойшыбек ақсақал ешқашан мақтаныш етіп, айтып көрген емес. Өйткені, оның айтуынша, «ол солай болуға тиісті, бұлар тек жіберілген қателіктің түзетілуіне ықпал ғана жасады». Балабақшадан басталған жаңғыртулар мектептердегі қазақтілді сыныптардың ашылуына ұласты, одан әрі қала көшелеріне қазақтың айтулы азаматтарының есімдерінің берілуіне жалғасты.

– Наурыз тойын тойлау Мұхтар Шаханов ініміздің түрткілеп қоймағандығының арқасында сол кездегі республика басшылығын иліктіру арқылы қайта жанданып, қазір енді мемлекеттік мерекеге айналды. Алғашында өзге ұлттар өкілдерінің Наурызға тосырқай қарағандығын да көзіміз көрді. Әрине, түсіндіруге тура келгені де жасырын емес. Сонымен бірге, қазақтың ұлттық төл мейрамдарының тек Наурызбен шектеліп қалмайтынын нығарлау мақсатында мамыр айында «Қымызмұрындық» өткізуді қолға алдық. Осының бәрі айналып келгенде, өз ұлтымыздың рухын көтеру ғана емес, өзгелерге өзімізді танытуды, мойындатуды мақсат тұтқан шаралар болатын.

Ашаршылық құрбандарын еске алуға байланысты арнайы ескерткіш – белгі орнатып, халықты жинап ас беру арқылы ата-бабаларымыздың рухын еске алдық. Сырттай қарағанда бәрі оп-оңай жүріп жатқандай көрінген де шығар, бірақ, ашық айтпаса да, іштерінен жақтырмай тұратындардың да аз болмағанын байқайтынмын. Олардың кейбірімен тістесуге, кейбірімен тілге келуге тура келгенін былайғы көпшілік біле де бермеуі мүмкін – дейді өткенге ой жіберген ақсақал Сәтбаев қаласындағы «Қазақ тілі» қоғамына басшылық жасаған тұстардағы атқарылған шаруалардың кейбірі туралы.

Сөз өтімді болу үшін қай жерде қалай сөйлеу керек? Мұны да білген дұрыс. Әйтпесе, құрғақ сөзге көпшілікті иліктіре қою қиын. Қойшыбек бірде өзге ұлт өкілдері басым ұжыммен кездесуге барды. Мақсаты – «Қазақ тілі» қоғамының бастауыш ұйымын құру. Залға жиналғандардың көңіл ауанын кәнігі шекарашы бірден аңғарды. Олардың «отпор» беруге дайындалып-ақ келгені көрініп тұр.

– Қазақ тілі – қазақ ұлтының тілі десеңіздер, қателесесіздер – деді де арғы жағын айтпай сәл тоқтап қалды. Байқайды, залдағыларда әлдебір таңырқаушылық пен қызығушылық бар сияқты. Шынында да, қазақтың тілі қазақ ұлтының тілі болмаса кімнің тілі? Отырғандардың санасында осы сұрақ тұрғанын дөп басқан ол: – Қазақ тілі – қазақ ұлтының тілі емес – деді тағы да. Жұртшылық одан бетер таңырқай түскен.

– Қазақ тілі – Сіздер мен біздердің мемлекетіміздің мемлекеттің тілі. Президенттің өзі осы тілде сөйлейді – деді де, одан әрі мемлекеттік тілді меңгерудің қажеттілігі туралы тереңдеп айта жөнелді. Сөзін аяқтағанда бағанағы қарсы болып келгендердің жүні жығылып-ақ қалған екен. Тіпті, араларынан сөз алған кейбірі қазақ тілін оқып-үйренудің қажеттілігі туралы өздері-ақ сөз қозғай бастады.

«Басқа салаларды кім басқарса да, бұрынғы түсінікпен айтқанда, идеологиялық жұмыстарға басшылық тізгінін қазақ азаматтары ұстау керек».

Қ.Тоқтамысұлының ұстанымы осындай. Өйткені, оның түсінігінде қазіргі таңдағы идеология қазақ ұлтының мүддесі тұрғысынан жүргізілуі тиіс.

Көп қағажушылыққа ұшыраған қазақтың тілі мен салт-дәстүрі, өнері мен мәдениеті Тәуелсіздік тұсында жаңа биікке көтерілуге әбден қақылы ғой, ал, мұны өз ішімізден шыққан ұлтжанды азаматтар ғана атқара алмақ. Енді ғана Тәуелсіздік алып жатқан кезде Кеншілер қаласы әкімінің идеология саласына басшылық жасайтын орынбасары басқа ұлттың өкілі еді. Ол қызмет лауазымына байланысты «Қазақ тілі» қоғамының кезекті жиналысына келіп қатысты. Қойшыекең оның жиналысқа қатысуына әрине, қарсылық танытқан жоқ, бірақ, «егер қазақ тілінде сөйлемейтін болсаңыз, сізге сөз берілмейді» деп күнілгері ескертіп қойды. Солай істеді де. Ал әлгі шенеунік кабинетіне қайтып барғасын «уақыт өзгеріпті, қазіргі заманда бұл жұмысты атқару менің қолымнан келмейтініне көзім жетті» деп өтініш жазып, қызметінен кеткен көрінеді. Кейін кездесе қалғанда ол Қойшыекеңе «Аға, сізге рахмет, менің көзімді ашып бердіңіз» деп алғысын айтқан екен. Шенеуніктің санасына сәуле түсіру де қазақтың қамын ойлап жасалған көп қадамдардың бірі болатын.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевқа 1991 жылы Жезқазған – Ұлытау халқының атынан бата беру құрметіне бөленгенін Қойшыбек ақсақал өмірінің бақытты сәтіне балайды. Сол кездегі Нұрекеңнің «Аға, сізге де бақыт тілеймін!» деген лебізін қалай ұмытсын?! Өткен жылы сол оқиғаны есіне алған ақсақалдың Елбасының «Қазақстан – 2050» Стратегиялық жоспарын жариялағандағы қолдауы «Тоқсанның төрінен төгілген тілек» деген тақырыппен еліміздің бас газеті «Егемен Қазақстан» газетінде жарық көрді. Бұл оның қарттыққа мойынсұнбай әлі де болса, қоғамдық-саяси өмірдің белортасында келе жатқандығын айқындай түседі. Сондай-ақ, өткен жылы Қойшыбек Тоқтамысұлының ұлт пен оның рухы хақындағы ой-толғамдары топтастырылған «Осы жұрт қазақты біле ме екен?» атты кітабы «Ұлытау кітапханасы» сериясы бойынша жарық көріп, көпшілік қауымның қолына тиді.

Ол әлі де сапта. Ұлтының құндылықтарына аса ықыласпен зер салып отырады. Бейнебір шекара күзетінде жүргендей сезінеді өзін. 80 жасқа толғанына орай Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы Әбіш Кекілбаевтың арнайы Алғыс хат жіберуі Қойшыбек Тоқтамысұлының қазақ тілі мен салт-дәстүрін жаңғыртуға сіңірген еңбегінің лайықты бағалағандығының бір айғағы десек болады. Немесе халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының құрылтайында «Тіл жанашыры» төсбелгісімен марапатталғаны ше? Бұл марапаттардың дәрежесі сонау жас жігіт кезінде, шекараны қорғаған шағында алған «Ерлігі үшін» медалінен бір мысқал да кем емес.

«Мысты өңір» газеті, 9 мамыр, 2013 жыл

«АРЫМ – ТАЗА, ЖҮЗІМ – АҚ»

Мұсылманбек ӘЙКЕШОВ 70-ке толып отыр. 70 жыл! Осының отыз жылдан астамы мемлекет қауіпсіздігі комитетімен байланысты болған екен. Оңай емесі анық. Былайғы ел қайдан білсін, оттың аузында жүргенін білсе өзі ғана білер. Темірдей тәртіп, қылтың-сылтыңға салына алмайсың... Әрі жүктелген жауапкершіліктің салмағы қандай десеңізші! Қия бассаң құзға өзің құлайтынынды да ішің сезбейді емес, сезеді. Заң жолымен жүріп, тапсырманы тап-тұйнақтай орындау – ең басты міндет. Ал, отыз жылдан аса өмірін осы арнаға арнаған Мұсекең әу баста бірден «чекист» болғысы келді деймісіз?

Ақсу-Аюлы төңірегінде туған оның балалық шағы «Ұлы кәмпеске», «Қызыл қырғындарға» тұспа-тұс келсе, тағдырына не шара?! «Ашаршылықтан қайтсек жан сақтаймыз» деп жанталасқан қалың ел өндіріс ошақтары орналасқан өңірлерді жағалап, атажұрт, атамекендерінен үдере көшкен кез. Оның әулеттері де Балқаш жағына барып табан тіреді.

– Бала болсам да білемін. Сол уақытта қазіргі Балқаш мыс комбинаты орналасқан жерде мындаған киіз үйлер қаз-қатар тігіліп тұратын. Аяғын ақсаңдай басқан комбинаттың елдің бәрін қанатына ала қоятындай қауқары жоқ-тын. Алапат ашаршылық болды. Ел малша қырылып жатты ғой – деп бала күннің бедерсіз шақтарын көз алдына елестеткендей Мұсекең бір күрсініп қойды.

Оның да беті қайтып, ел түтінін түзетіп, тірлігін ондай бастап еді. Сегізіншіні бітірген бойда соғыс басталды да кетті. Мектепте тек бастауышта оқитындар қалдырылды да, жасы жеткендері майданға аттанып, қалғандары ФЗУ-ларға жөңкіліп жатты. Көппен бірге ол да онжылдықты бітіруге жете алмай, мектебімен қош айтысты.

Жұмыс істегісі келеді, бірақ, ешкімнің алғысы жоқ. Ал, комбинаттың күзеті мықты. Мықты болатын да реті бар. Өйткені, бір жағы – соғыс, бір жағы комбинаттың құрамында молибден өндірісімен айналысып жатқан шағын фабрика болатын. Ал, молибден дегеніңіз – танк шығаруға таптырмайтын металл екен. Кейін білгеніндей, Гитлер елдің Батысындағы өндіріс ошақтарын басып алған соң: «Енді орыстың танкілерін сіріңкедей шағамыз» деп масаттанса керек. Оның сорына, біздің елдің бағына молибден Қоңырат төңірегінен табылып, тікелей Мәскеудің бақылауына алынған.

Бойы аласа болған соң ешкімнің бұған назары түспеді ме, әлде бақыты ма, мүмкін есік күзетінде тұрғандардың кінәсі ме, әйтеуір, жақын ағайынның шапанының шалғайына жасырынып жүріп ішке еніп кетті.

Ол кісі мұны фабриканың бастығы Шайденко деген кісіге апарып, әуірімдеп жүріп, жұмысқа қабылдатты-ау... Әйтеуір, «Мынаның несін жұмысқа аламыз»

деп әуелгіде менсінбей қарағандардың бірте-бірте іштарта бастағандарына қарағанда, еңбегіне ризашылық бар секілді. Өзі де жанын салатын, обалы кәні!

1944 жылдың 1 қазаны күні әлдеқалай жағдайда әлдебір газеттің қиындысы қолына тиіп, одан «Балқаш тау-кен техникумы оқуға шақырады» деген хабарландыруға көзі түсе кетті. Әттең, оқу 1-қыркүйектен басталады екен, бір ай өтіп кеткенін қарашы. «Неде болса оқимын» деген байламға келді бұл. Сол байламына қатты да қалды. Жүгіріп барып бригадиріне келді. «Осылай да осылай». Ол күледі:

– Ақымағым-ау, оқу бір ай бұрын басталып кеткен жоқ па? Енді сені онда кім қабылдайды?

Жүгіріп отырып цех бастығына барды. Ниетін айтты, ол болса басын шайқады. Арада жарты сағат өткенде фабрика директорына кірді. Қасындағы әріптес орыс жігітіне өтініш жаздырып алған еді, сонысын көрсеткен болып еді, директор онысын әрі-бері ұстап отырды да, «Жұмысыңа бара бер» деп меселін қайтарды да тастады. Енді шегінетін жер қалмады. Бұл болса тұп-тура комбинат директорына баратынын айтты. Бір кулығы комбинат басшысының атын айтып, фабрика басшысын иіп алмақ-ты. Мұнысынан да түк шықпады. «Сен ол кісіге кірмек түгілі есігіне таянып алшы әуелі» деген фабрика бастығы сөз біткенін байқатты. Ал, мұның комбинат директорының атын атап арқалануы да тектен-тек емес-ті.

Бірде комбинат директоры Самохвалов мұның еңбегіне ризашылық білдіріп, жұмыс басында аз-кем әңгімелесіп, қасындағы көмекшісіне: «Мына жігіттің аты-жөнін жазып ал. Және ол сол жолы: «Қазір барынша екпінді еңбек етуіміз керек. Сендердің болашақтарың алда. Ертең соғыс бітсе, міндетті түрде оқу керек» деп, ақылын да айтқан еді. «Ақыл берген өзі көмегін де аямас» деп тастүйін бекінген бұл директордың қабылдау бөлмесіне де жетті-ау. Директор кабинетінде әлдебір кеңес өткізіп жатыр екен, соның бітісін күтіп, босағада бірді-екілі мықтылар отыр екен. Хатшы әйел – ханнан бетер. Маңайлатқысы жоқ. Ақырында, «Менің сізге кедергім жоқ қой, орындықта отыра тұруға да болмай ма?» деп бос тұрған орындықтардың біріне конжиып отыра кетті. Сәтін салайын десе қиын емес екен, әлдебір шаруамен хатшы әйел басқа жаққа шығып кетуі мұң екен, бұл директордың кабинетіне сүңгіді де кетті.

Бәрі жалт қарады. Директор шырамытып тұр. Бұл рұқсатсыз кіргеніне кешірім сұрап, «Өтінішіме қол қойып берсеңіз ғана болды» деп жұқалатты. Директор өтініш қағазды бір шолып өтті де, жанындағыларды «пять минут перекур» деп сыртқа шығарып жіберді.

Директор: «Әй-әй-әй» деп басын шайқап, теңселиңкіреп кетті. «Оқимын дегенің – дұрыс. Соғыстың да сирағы көрініп қалды. Енді өндірісті өрге сүйрететін мамандар керек. Бірақ, бір ай кешігіп қалыпсың-ау» деген кезде, оған бұл техникумның комбинатқа бағынышты екенін есіне салып жіберіп еді, директор телефон тұтқасын бұрай бастады. Осылайша ол директор кабинетінен студент атанатынына деген нық сеніммен шықты.

Осы өжеттік, қайсарлық Мұсылманбек Әйкешевтің өмірлік серігіне айналды. Орысшаға шорқақтау болғанымен қатарынан қалмауды ойлаған ол оқуға жан-

тәнімен кірісті. Сөйтіп, 1948 жылғы 22 маусымда диплом қорғап, 8 тамызда Жезқазған өңіріндегі «Покро» шахтасына жұмысқа түсті. Мұнда ол ауысым, учаске бастығы, комсомол комитетінің хатшысы болды.

Бір күні, 1949 жылдық қазан айында, ол жергілікті мемлекет қауіпсіздігі комитетіне шақырылды. «Не бүлдіріп қойдым?» Ә дегенде ойына түскені сол. Бірақ, ондағылар мұны жылы қабылдады. Жүрек орнына түсті. Жағдайды жайлап түсіндіргендегі ұққаны: «Сені көптен назарда ұстап келеміз. Мінездемең жақсы. Бізге сендей жігіттер керек» дегенге сайды. Қашқалақтап көріп еді, болмады.

– Біздің салада сыннан өткендер ғана жұмыс істейді. Ал, оқу жайы кейін болады. Әлде сенің мемлекет қауіпсіздігі жолында жұмыс істегің келмей отырма? Ондай ойың болса, оны да жасырмай айт, ойланып көрейік – деген сөздің салмағын саңылауы бардың бәрі түсінетіндей шақ еді. Не керек, көп кешікпей Мүсекең өзіне мүлде бейтаныс құпия әлемнің ішіне енді де кетті.

Шынын айтқанда, чекист болу екінің бірінің қолынан келмейтін шаруа. Қырағылық, аңғарымпаздық, тіпті, сәл нәрсенің өзіне секемдене қарау, сыр іздеу – бұл саланың қызметкерлеріне тән қасиеттер болса керек.

50-жылдардың іші. Одақтық комитеттен «Бүкілодақтық іздеу жарияланған» 20-21-лердегі Степановский дегеннің суреті келіп түсті. Бірақ, не қылмыс жасағаны ашық көрсетілмеген. Сурет көбейтіліп әр қызметкерге берілді. Жұмыстан соң әдеттегідей Жезқазған поселкесіндегі үйіне қайтқан.

– Енді айта берсем ештеңе етпес, үйге қайтарда жолай сондағы Мәдениет үйінің буфетінен бір-екі бокал сыра ішетінім бар еді – дейді Мүсекең сол бір оқиғаны еске алып. – Сол әдетімше екінші қабатқа көтеріліп, темекі шегіп тұрғанмын. Төменде біреу сырнай тартып, біреу саксафонда ойнап дегендей көркемөнерпаздардың әдеттегі өмірі өтіп жатқан. Бәрін танитынмын, бірақ, көзіме біреу бейтаныс көрінді. Дегенмен, бір жерде көрген сияқтымын. Әрі ойланып, бері ойланып есіме түсіре алсамшы. «Қайдан көрдім мұны, ә?» О, есіме түсті. Бағанағы суреттегі осы ғой. Ақырындап, Мәдениет үйінің директорына келдім. Ол да әлгінің кім екенін білмейтін болып шықты.

Бекер күдіктенбеген екен. Түрі, түсі ғана емес, аты-жөні де дәл келіп тұр. Дереву тиісті жерлерге қоңырау шалды. Күдікті әп-сәтте ұсталды. Сөйтсе...

Оның әкесі Германния Батыс Европа елдерін бағындыра бастағаннан-ақ «Құдай тілеуімізді берді, көп кешікпей Германия бізге де жетеді, Совет өкіметін құлатады» деп листовка таратып жүрген жерінен ұсталған екен. Кейін шешесі де сол тақылеттес листовка таратып, ұсталып, сотталса керек. Сол кезде жазасын Жезқазған жеріндегі лагерлерлердің бірінде өтеп жүр екен. Ал, әлгінің өзі болса, алғашында фашистердің қолбаласы бола жүріп, кейін оларға қызмет істепті. Тіпті, ол фашистердің «Шығысты бағындырғаны үшін» медалімен марапатталған болып шықты. Фашистерде адамдарды өлім халіне жеткізетін, орысшалап айтқанда, «душегубка» атанып кеткен арнаулы машина болған. Әлгі Степановский сондай машинамен 200-дей рейс жасаған, шалажансар адамдарды көміп тастауға қатысқан екен. Оның бұл қылмыстарын өздері де соғыс кезінде

жазалаушылар (карательдер) болған Чумак, Чайка дегендер жақсы біледі екен. Өздері ұсталған соң Степановский туралы солар айтыпты.

Содан Степановскийді Чумак, Чайкалармен көзбе-көз жолықтыруды ойладық. Өлгілер Жезқазғанда жазаларын өтеп жүр еді. Казармаға Степановскийді алып кірген бетте, оны көздері шалып қалған Чумак, Чайкалар: «Ех, гад! Ты тоже догнал нас?» демесі бар ма? Бәрі бірден түсінікті болды – деп еске алады Мүсекең бұл оқиғаның түйінін.

Ия, чекистікке аңғарымпаздық ауадай қажет қасиет. 1972 жыл еді. Бұл кезде Мұсылманбек Әйкешев Абай қалалық мемлекет қауіпсіздігі комитетінің бастығы болатын. Телефон шылдырағасын тұтқасын көтерген. «Бүгін кассадаң айлық алу кезінде Пәленшеев дегеннің әйелі күйеуіне: «Қой терісін жамылған қасқыр неме, мен саған әлі көрсетермін көресіні!» деп қалды. Осы сөз сіздерге күмән тудырмай ма?» деді телефонның аржағындағы дауыс. Содан іздестіріп көрсе 64 жасар қарияның жеке ісінде мақтау, марапаттаудан өзге ештеңе жоқ. Балалары да тәрбиелі, үлгілі жандар. Сонда бұл немене? Кімдермен араласып тұрады екен деп барлап көрсе, көрші – қолаң, дос-жарандардан өзге Шахтинск қаласында тұратын екі інісі бар екен. Міне, ғажап! Екі інісінің фамилиялары бірдей де, мұныкі бөлек. Демек, бірдеңе бар. Байқатпай, саусақ таңбасын түсіріп алып, Мәскеуге Ішкі істер Министрлігінің тиісті бөліміне жіберген. Көп кешікпей жауап та келді. Сөйтсе, саусақ таңбасының иесінің 1928 жылы Гомель облысында жүргенде, 5 жылға сотталып, кейін лагерьден қашып кеткені айтылыпты. Ал, фамилия шалдың өзінің емес, інілерінің фамилияларына сәйкес келіп тұр. Бірақ, ол кісі кереметтей қылмыскер де емес екен. Істі болуы былай көрінеді.

Үш жігіт – өзара жолдас. Бірі ғашық қызына үйлене алмай, бірақ, соның тойына барған жерінде қызғанышпен қалыңдықтың күйеуін балтамен ұрып өлтірген. Қасында екі жолдасы тұрған ғой. Содан нағыз қылмыскер 10 жылға, оның қасындағы екі жолдасын «қылмыс кезінде қарекетсіздік танытқаны үшін» деген статьямен 5 жылға соттаған екен.

– Соның бірі менің «шалым» болып шықты. Лагерьден қашқан соң өйтіп-бүйтіп басқа фамилия алып алған. Бірақ, қылмыс уақыты өткендіктен оны жазаға тартудың жөні жоқ еді. Егер содан кейін де бірдене бұлдіріп қойса бірсәрі. Ол кісі кейін таза жүріп, адал еңбегімен көзге түскендіктен қайтадан жауапқа тартудың еш реті жоқ. Бірақ, не де болса жүзбе-жүз кездескім келіп, өзіме шақырттым. Келді. Өлденеге абыржулы екені ә дегеннен-ақ байқалып тұрды. Қойылған сұрақтарға негізінен нақты жауап беріп отырды. Ал «кімдермен араласып тұрасыз?» дегенімде екі інісін бүгіп қалды. Мен «Сіздің Шахтинск қаласында пәленше, түгенше деген інілеріңіз тұрады ғой» деуім мұң-ақ екен, шалым отырған орындығынан құлап түсіп, талып қалсын. Су бүркіп, өйтіп-бүйтіп тірілтіп алдық. Сондағы айтқаны: «Қырық жыл бойы өз-өзімнен қуыстанып, қашан ұстап кетеді деп жүруші едім. Күнде жатарда Құдайға сыйынушы едім. Тек соңғы үш-төрт жылдың көлемінде ғана «енді орнына келген шығар» деп едім. Ақыры жеткен екенсіздер-ау... Енді қашан айдайсыздар?» деген сөздер

болды. Әрең дегенде сабырға шақырдық. Мұның бәрі оны ұстап, айдатып жіберу үшін емес, істің анық-қанығын білу үшін істелгенін түсіндірдім – деп Мүсекең мемлекеттік қауіпсіздігі комитетіндегі жылдардың жадында сақталып қалған тағы бір оқиғасын есіне алды.

Осының өзі мемлекет қауіпсіздігі комитеті үшін ешқандай да ұсақ-түйектің болмайтынын әрі басталған істі ақырына дейін жеткізіп, нүктесін қоймайтынына бір дәлел емес пе?

– Адамдардың түр-түсі бір біріне ұқсай беруі мүмкін, ал, саусақ таңбалары ешқашанда бір-біріне сәйкес келмейді. Сондықтан, саусақ таңбасы арқылы іздестіру XVII ғасырдан бері қолданылып келеді – деді Мүсекең біздің «саусақ таңбасында соншалықты не құпия бар?» деген сауалымызға.

Отыз жылдан астам уақыт аралығында Мүсекең мұндай-мұндай оқиғалардың талайымен бетпе-бет келген.

Алғаш қызметке кіріскенде бұл саланың әліпбиінен хабары жоқ Мүсекең 1963 жылы Мәскеудегі Мемлекет қауіпсіздігі комитетінің Жоғары мектебін бітірген.

Арнайы оқу оқымаса, қызмет бабында өскенмен, дәреже, атақ беріле бермейтін. Бір жағы бұл да бар, екіншіден, қанша дегенмен, оқудың аты оқу емес пе, көп нәрсеге қанығасың – деген Мүсекең өзінің аға лейтенант дәрежесінде өзінен жоғары шендегілерге қалай бастық болғанын да есіне алып, бір сәт күліп қойды.

1957 жылы Қарағандыға, облыстық басқармаға бөлімше бастығы болып ауысты. Қарамағында 11-12 қызметкер. Соның жеті-сегізі күні кешегі «дөкейлер», облыстық, аудандық, қалалық деңгейде қызмет жасаған адамдар да бар. Өзін біртүрлі ыңғайсыз сезінеді. Бұл болса, бар болғаны аға лейтенант. Обалы нешік, қызметкерлер жалпы тәртіпке бағынып, тәйт демейді. Дегенмен, ыңғайсыз. Салып ұрып облыстық басқарма бастығы Евгений Парфирович Шмойловқа барды. Өзін қатардағы қызметке жіберуін өтінді.

– Біреу-міреу бірдене деп жүр ме? – деді ол.

– Жоқ. Бірақ, өзімнен өзім ыңғайсызданып жүрмін.

– Ендеше, мына уақытқа қызметкерлеріңнің бәрін жина, мәселенді шешемін – деген бастық өзі белгіленген уақытта жетіп келді. Орнынан көтеріліп, орындық ұсынған маған «қозғалма» деді де: – Кәне, кім айтады, сендердің бастықтарың кім? – деп қызметкерлерге қарады. Әрине, олар бұл сұрақтың астарын түсінер-түсінбестен қойылған сұраққа нақты жауап қайтаруға тиісті-тін. Солай болды да.

– Ендеше, ешқайсың бұған үлкендік жасаушы болмаңдар. Ақыл, тәжірибелеріңді үйретіңдер. Бірақ, қиқаңдап жүрмеңдер. Және оның тарапынан шағым түскен екен деп те ойлап қалмаңдар, бұл менің өз тапсырмам. Бітті! – деді де бастық шығып жүре берді. Жалпы Е. П. Шмойлов осал адам емес-ті. Ол кезінде даңқты 18-армияның ерекше бөлімін басқарған, Л. И. Брежневтің майдандас досы-тын.

– Біз оны әзілдеп «Внештатный секретарь обкома» деуші едік. Өйткені, Леонид Ильич Қазақстанға, Қарағандыға жолы түскенде Шмойловпен міндетті

түрде кездесіп жүретін – деп Мүсекең бір кездегі бастығының бір «құпиясын» да ашып тастады әңгіме арасында.

Мәскеудегі Жоғары мектептегі ең алғашқы тыңдаған лекциясы: «Қарсы барлау» туралы болды.

– Лекция оқыған Ким деген кісі еді. Ол Ф.Э. Дзержинскийдің қарамағында қызмет істеген кәрі тарлан екен. «Қарсы барлаудың қашан басталғанынан хабарларың бар ма?» деген сауалмен бастаған лекциясының жауабын да өзі берді. Білмесендер айтайын, «Қарсы барлау» деген нәрсе алғашқы Қауымдық құрылыстан бастап бар.

Мұндайды бұрын-соңды кім естіген? Қимнің лекциясы қызықтырып барады. Ойға қонымды-ақ. Сол бір ерте дәуірлерде «А» және «Б» тайпасы көршілес тұрып жатты делік. «А» тайпасы мамонтты қолға түсіріп, от жағып, етін пісіріп мез-мәйрем той жасап жатты делік. Хош. Мұны байқаған «Б» тайпасының өкілдері қараңғыны пайдаланып, жақын келіп, тың тыңдауы мүмкін. Сонда «А» тайпасының әлдебір ашық ауызы орманның әлдебір жерінен бүгінгіден де мықты мамонт көргенін айтып, мақтануы мүмкін бе? Әбден мүмкін. Бұны біліп қойған «Б» тайпасының қулары оны «А» тайпасының адамдарынан бұрын барып атып әкете ме? Әкетеді. Ертесіне «А»тайпасы бос қайтады. Олар тағы жаңа жорыққа шығады. Олжалы болады да, тағы мез-мәйрем. Тағы бір ашықауыз орманда бұдан да мықты мамонттың жүргенін айта ма? Айтады. Бұны «Б» тайпасы біліп алады да, тағы да «А» тайпасының алдын орап кетеді. Сөйте – сөйте «А» тайпасына да ақыл кіре бастайды. Енді олар олжалы болған күні үңгірлерге тығылып, жан-жағына дыбыс естілмейтіндей етіп, тесіктерін бітеп тастайды. Демек, қарсы барлау деген ең алдымен өз-өзіңе сақ болу деген сөз. Міне, алғашқы тыңдаған лекция осылай болып еді – деген Мүсекең қауіпсіздіктің бастауы тым тереңде жатқанын айтады.

Мұсылманбек Әйкешұлы ақсақал отыз жылдан артық ғұмырын мемлекет қауіпсіздігі үшін сарп етті. Әртүрлі жауапты буындарға басшылық жасады, бірнеше наградалар иеленді. Әуелгіде «әлде қайтеді» деп, қорқақтап босағасын аттаған комитеттің қабырғасынан 1980 жылы полковник дәрежесінде құрметті еңбек демалысына шықты. Қазірде қоғамдық жұмыстан қол үзген жоқ. Ол бүгінде мемлекет қауіпсіздігі комитеті Жезқазған қалалық ардагерлер ұйымының төрағасы. Сонымен бірге, отбасында қадірлі әке, қымбатты ата. Бәйбішесі Шәйкен екеуі балаларының бақытын, немере-шөберелерінің шаттығын көріп, қарттықтың кемесінде, мәрттіктің биігінде шалқып келеді.

– Өмірімнің ең жалынды шақтарын мемлекет қауіпсіздігіне арнағаным еш өкінбеймін. Әрине, кейде сынап-мінеп жататындардың табылып, бой көрсетіп қалатынын көріп жүрмін. Бірақ, әр нәрсенің өз орны бар. Бәзбіреулердің қателігін не қатыгездігін жалпақ жұртқа жапсыра салудың реті жоқ. Өз басымның ел, халық, жұрт алдында арым – таза, жүзім – ақ. Мен елге, халыққа қызмет еттім, – дейді Мүсекең ақсақал.

Оның бәтуаалы өз сөзінен артық біз не айта алғандаймыз?!

«Сарыарқа», 24 қазан, 1998 жыл

КӨДЕЙ БОЛЫП ӨМІРГЕ КЕЛГЕНІМЕН, КӨКЕ АТАНЫП АТТАНҒАН ДҮНИЕДЕН

Қарапайымдылығы мен басқа да жақсы қасиеттерінің арқасында Көдей МАМАХОВ бір кісідей атаққа бөлене білді.

Сыр мен Қырдың ортасындағы Телкөлде өмір есігін ашқан ол он алты-он жеті жасында Қарсақбайдың мыс қорыту зауытында алғаш рет еңбектің ащы дәмін татты. Заманның ат-арбадан техникаға ауысып жатқан тұсы. Жосалыда шоферлар курсының ашылатынын естіген бойда сонда оқуға аттанды. Зымырап жатқан уақыт-ай... Қазір ғой балаңыздың машинаның оқуына кеткенін айтып көріңізші, жұрт қалай қабылдар екен? Ал, сол шақта бұл дегеніңіз үлкен жаңалықты игеруге ұмтылыс болып саналатын. Қазақ баласының қолынан келмейтіні жоқ екенін дәлелдеп, алғаш рет

Сарыарқаның төсінде, Қарсақбайдың төрінде машинаны жүйткіткен еді ғой. Соғысқа дейін шофер болып жүрді де, ел басына ауыр күндер туғанда Отан қорғауға аттанды. 1941-дің тамызында майданға аттанып, содан 1946-ның сәуірінде бір-ақ оралды. Әрине, қанды қырғыннан аман-есен туған топыраққа табан тірегенінің өзі үлкен олжа, өлшеусіз бақыт. Ал, ол қалай оралды дейсіз ғой? Кеуде толы орден-медаль, қалтада партбилет. Бұл нені байқатады? Әрине, ерен ерлік иесі болғандығын, қазақы түсінікпен айтқанда, төсіндегі «темір-терсек» пен төскалтадағы қызыл билет оның жаман соғыспағандығын, нашар солдат болмағандығын айғақтайды.

Елге оралысымен үйреншікті рульге қайта отырды. 1949-дың көктемінде оған мыс қорыту зауытының автомобиль шаруашылығын басқаруға сенім артылды. Ол бұл сенімді қашан зейнет демалысына шыққанша, яғни, 1973-тің көктеміне шейін абыроймен атқара білді.

«Жоқтан бар жасауға болмайды». Мұндай байламмен кейде келісін де келмей кетеді. Неге? Өйткені, Қарсақбайдағы автомобиль шаруашылығын ұйымдастырған және оның жұмысын ширек ғасырға жуық шырқобелек айналдырған кім еді? Ол әрине, осы сөзімізге арқау болып отырған Көдей Мамақұлы болатын. «Өзіңіз бастама көтеріп, жоқтан бар жасағалы тұр екенсіз, ендеше, соның жеңілін де, ауырын да өзіңіз көтеріңіз». Зауыт басшылығының оған автомобиль шаруашылығының басшылық тізгінін сеніп тапсыруының астарында осындай сыр жатқан болатын. Сүйініштісі сол оның сөзі мен ісі қабысып жатты. Айтуға оңай болғанмен, атқарылуы қиын шаруаны өгіздей өрге сүйрей білді. Басқаша айтқанда, кезінде алыстан машинаның гүрілі естілсе болды соны тамашалап қалу үшін арнайылап есігінің алдына шығатын қарсақбайлықтардың көз алдында енді толыққанды автопарк қалыптасты.

Техниканың алуан – алуан түрі келді. Үкімет пен партия Көдей Мамақұлының еңбегін ескерусіз қалдырмады. 1966 жылы ол сол тұстағы Кеңес Одағындағы мәртебесі ең биік саналатын Ленин орденін кеудесіне тақты. Міне, осыдан-ақ ол кісінің елге еңбегі сіңген жан болғандығын айтпай-ақ тануға болғандай. Ал, ақын Шынболат Ділдебаевтың сөзімен айтқанда, «Өмірге Көдей болып келген кісіні» «Қарсақбайдың Көкесі» атандырған қандай қасиеттері?

Бір ғана мысал. Ол кісі жолға шықса екі-үш сөмке тамақ ала шығады екен. «Құдай-ау, мұның бәрін неғыламыз, соншалықты қарнымыз аш қалатын жерге бара жатқанымыз жоқ қой» дейтін жолсеріктеріне «ала беріндер, еш зияны болмайды» дейді де қояды екен. Бұрындары дала төсі толған мал болатын. Әр төбеден бір малшының үйін кезіктіру еш қиын емес-ті. Содан жапан түзде жол жүріп келе жатып, алыста мал соңында жүрген малшыны көзі шалып қалса болды, машинаны соған қарай бұрғызып, жетсе жетті, жетпесе әлгі малшыны қол бұлғап шақырып алады екен. Танысы болса бірсәрі. Мұндайда қасындағылар «Аға, танымайтын кісіні неғыласыз? Текке жолдан қалатын болдық қой» деген өкпесін де білдіріп жататына қарамастан Көдекең айтқанынан қайтпай, жаңағы малшымен жолығып, хал-жағдайын сұрап, сөмкедегі ащы-тұщыны шығарып, дәм ауыз тигізіп жіберетін көрінеді. Өзінің мұнысын жанындағыларға «Сендер не білесіндер, ол қай бір жетісіп жүр дейсіңдер? Күні-түні мал соңында жүреді, сөйлесетін адам да жоқ. Әлгі бірге болған аз ғана уақыт оған үлкен күш береді, жанын сергітеді, өмірге деген құштарлығын арттырады. Мынау әлемде өзін іздейтін, керек ететін адамдардың барын біліп, көңілі марқаяды. Аллатағала «қолыңнан келсе, біреуге жақсылық жаса» дейді екен. Біз оған қолымыздан келген жақсылығымызды жасадық, сауабы алдымыздан шығар. Барар жерімізге сәл кешігерміз әрі кеткенде, бірақ, бір адамның көңіліне қуаныш сыйладық емес пе?» деп түсіндіреді екен. Жаратылысы осындай адам көзінің тірісінде-ақ аңызға айналмағанда қайтеді? Осындай ерекшелігіне тәнті болғандар оны «Көке» дегенде, құрметін қайтіп сездірмек?

Сонау зұлматты жылдары Көдекеңнің көзсіз ерлікке барғаны да адамды ә дегенде сендіре қоюы қиын. Бірақ, ақиқаты солай болса, иланбағанда қайтесің? Қазақтың атақты жазушысы Бейімбет Майлин «халық жауы» атанып, ұсталып кеткенде, оны қаралауға арналған жиналыста ұлтымыздың тағы бір ұлы тұлғасы Ғабит Мүсірепов «егер Бейімбет жау болса, онда менің де жау болғаным» деген екен. Бейімбеттің ақтығына еш күмәнсіз сенген Ғабен оны ақтап алатын амалы, құтқарып қалатын айласы болмағандығынан ызаланған жаралы жолбарыстай осылайша іштегі запыранды сыртқа шығарып төгіп – төгіп жіберген тәрізді. Дүйім көпшіліктің көзалдында мұндай мәлімдеме жасағанда Ғ.Мүсірепов «ерлік жасадым» деп те, «ерлік жасайын» деп те ойламағаны ақиқат. Оның бар ойы азаматтың адалдығына араша түсу ғана еді. Сол секілді Көдей Мамақұлы да бауыры Әбікенмен бірге «халық жауы» атанып, Қарсақбайдың түрмесіне қамауға әкелінген азаматты Жосалыға жүргелі тұрған машинадағы қаптардың арасына жасырып, ебін тауып, құтқарып жібергенін сол азамат

кейін тыныштық орнап, зобалаң басылған шақта елге қайта оралып, өмірден өткенше айтып жүріпті. «Әуелі Алла, сосын осы Мамақтың қос ұлы болмағанда түрменің түбінде шіритін едім» деп, Көдей мен оның інісі Әбікенге ғұмыр бойы ризашылығын айтудан жалықпаса керек. Осындай жақсылығын сезінген, көрген кісі Көдекеңнің жасаған жақсылығын түп-тұқиянына шейін айтып кеткендігі анық қой. Демек, Көдей Мамақұлын «Көке» атандырған қасиетінің бірі оның досқа, бауырға адалдығы, әділетті жақтағандығы, аққа арашаға түсетін батылдығы десек, қателесе қоймаспыз. Адам тағдыры ойыншық құрлы болмаған зұлматты кезең түгілі қазірдің өзінде ақты – ақ, қараны – қара деп айтуға екінің бірінің батылы бара бермейді.

«Қарсақбайдың Қадыры» атанған Қадыр Мәткеновтің «Қарсақбайдың Көкесі» атанған Көдей Мамақұлы туралы «1957 жылы институтты бітіріп, жолдамамен Қарсақбайға келдім. Келісімен танысқаным Көкең болды. Азан шақырып қойған Көдей атымен емес, елдің бәрі Көкең атап кеткен екен ол кісіні. Бұл адам сыйлаған, жұрттың алғысын алған адамға деген халықтың берген құрметті атағы тәрізді сезілетін» деп, естелік айтады екен. Қадыр аға Көдей ағасының ел арасында қадыр-қасиетінің, абырой-беделінің түп тамырын, негізін тап басып тауып көрсеткен сияқты. Шынында да, ресми билік тарапының құрметі – орден-медалдары болса, Көке атауы елдің сүйіспеншілігі екендігіне дау бар ма?

Халық «Көке» атаған адамның ұрпағы да елге өзіндей сыйлы, қадірлі болып жүргені тіпті керемет. «Жаманнан жақсы туады, адам айтса сенгісіз, Жақсыдан жаман туады, бір аяқ асқа бергісіз» демекші, өздерінің аты да, атақтары да дүрдей болып жүргенмен, соңынан ерген ұрпағы нілдей бұзылып жүрген отбасылар қаншама? Бұл ретте де тағдыр Көдей Мамақұлына өзінің ұлағатын бойларына сіңірген ұл-қыз берген екен. Бұған қазіргі таңдағы Серіктің, Амантайдың, Сақыпжамал мен Сараның өміржолдары куә. Олар Көкенің көздері екендігін айғақтап, әке есіміне дақ түсірмей, қоғамнан қадірлі орын алған сыйлы азаматтарға айнала білді.

Көдей Мамақұлы 1984 жылғы 5 мамырда дүниеден өтті. Ертеден келе жатқан мынандай да бір әңгіме бар. Бір дана кісі жолаушылап келе жатса, мәйіт көтеріп қорымға беттеген көпшілікке көзі түсіп кетеді де, қасындағы жолсерігіне «Жүр, біз де барып, дұғада болайық» деседі. Мәйітті жерлеп болған соң, былайырақ шыққаннан кейін әлгі дана кісі «Әлгі адам өтірік өлген адам екен» депті. Қасындағы кісі бұл сөзді түсінбей қалып, «Қалай сонда, адамның өтірік өлетіні де бола ма? «деп сұрапты. Бұл сұраққа дана кісі «Әрине, болады. Жаңағы кісінің соңында оны жоқтайтын, еске алып тұратын, дұғасынан тастамайтын ұрпағы, жұрағаты бар екен, демек, ол – өтірік өлген адам, ал, шын өлген адам – дүниеден өткен соң жоқтаусыз қалатын адам» деп түсіндірген көрінеді. Сол айтпақшы, Көдей Мамақұлы өмірден өткелі қырық жылға тақаса да, оның есімі ұмыт болған жоқ. Есесіне, уақыт өткен сайын ол арамызға жақындай түскен сияқты. Сексенге, тоқсанға келгені тойға айналды. «Қарсақбайдың Көкесі» атты

естеліктер кітабы жарық көрді. Бірақ, жақсы адам туралы айтылар лебіз, жазар сөз таусыла қоймайды екен. Жуырда ғана К.Мамақұлы хақында «Сарыарқа саңлағы» атты тағы бір жинақ жарық көріп, көпшілікке тарады. Кітапты шығаруға «Қазақмыс «корпорациясы» ЖШС «Жезқазғантүстімет» өндірістік бірлестігінің Қ.И.Сәтбаев атындағы тарихи-өндірістік мұражайы сүбелі үлес қосты.

– Біз осындай өнегелі өмір иелері туралы естеліктер топтамасын жинастырып, кітап етіп шығару арқылы олардың қадыр-қасиетін, үлгілі істерін қазіргі һәм ертеңгі ұрпаққа жеткізуді мұрат тұтамыз – дейді аталмыш мұражайдың директоры Кенжал Балкенов. Осыдан бір ай бұрын Жезқазғанда К.Мамақұлының өмірбаянынан алуан-алуан сыр шертетін көрме ұйымдастырған да нақ осы мұражайдың ұжымы болатын. Биыл Қарсақбайдан алғаш қара мыс алынғанына 85 жыл толады. Сол Қарсақбайдың айтулы перзенттерінің бірі Көдей Мамақұлының туғанына 100 жыл. Бірін-бірі толықтыра түсетін қос мерекенің құрметіне өткен сенбіде Жезқазған қаласындағы С.Қожамқұлов атындағы музыкалы драма театрында салтанаты жиын өтті. Көдей-Көкенің көзін көрген көнекөздер саликалы естеліктер айтты, театр артистері Қарсақбайдың тарихынан, Көкенің өмір жолдарынан сыр шертетін театрландырылған көрініс ұсынды. Жезтаңдай әншілер мен саусағынан күй төгілген күйшілер өнерлерін көрсетіп, көпшіліктің көңілін көтеріп тастады. Салтанатты жиын соңынан «Тұран» мейрамханасында арнайы ас беріліп, әруаққа дұға бағышталды. Осы іс-шаралардың бәрі де Көдей Мамақұлының рухын асқақтату арқылы, бүгінгілердің кешегіге деген құрметінің жалғасып жатқанын танытты. Ал, мұндай құрметтің жалғасын таба беретіндігі және күмәнсіз. «Достым, сіз жақсы адамның өлгеніне қайғырдыңыз, оң қолыңызбен оның ашық жатқан көзін жаптыңыз, қамықтыңыз, жыладыңыз. Сіз жыламаңыз, сіз жақсы адамның көзін жапқаныңызбен ол адам өлгеннен кейін де ақыл, парасаты, еңбегімен кейінгі буынның өмірге көзін аша береді, өмір сүруге үйрете береді» дейді екен Шығыстың бір нақылында. Осы нақылда айтылғандай-ақ, Қарсақбайдың Көкесі әрқашан халқымен, елімен бірге жасай бермек. Өйткені, екінің бірі өмірге Көдей болып келіп, дүниеден Көке атанып өткен жоқ.

«Мысты өңір» газеті, 5 шілде, 2013 жыл

ЖАҚСЫЛАРДЫҢ ЖАЛҒАСЫ

Неге екенін қайдам, көңілі металлургия мамандығына ауды да тұрды. Мектепті бірге бітірген қырық бірдің арасынан өзі және Әбжаһан Қосылбаевтан өзге өндірістік мамандықты қалағандар болмады. Бірі – мұғалім, бірі – дәрігер болғысы келді дегендей...

Қонақбай СЕЙІТМАҒАНБЕТОВ 1943-1947 жылдары бала болса да Ақтөбенің ферросплав заводында жұмыс істеген еді. Сол кезде бұл өндірістің қандай болатынын көзімен көріп, жанымен сезінген. Соның әсері ме екен? Әйтеуір, басқаға мойын бұрғысы келмеді.

«Үлкендердің «үйге қайтып келетіндей оқудың біріне барсаң қайтеді?» дегені де алған бетінен қайтара алмады. «Алматы тау-кен институты қайдасың?» деп тартып отырды. Қасында – Әбжаһан. Бұлар Ырғыздан ырғалып-жырғалып жеткенше, мұндағы қабылдау емтихандары басталып та кеткен екен. Қабылдау комиссиясындағылар «Алыстан-ақ келген екенсіңдер. Бірақ, кешігіп қалдыңдар ғой» деп «енді бәрі кеш» дегендей, бұларға «келесі жылы келудің керектігін» тура айтпаса да, жанамалап жеткізгендей болды. Мұның заводта жүргенде үйреніп алған, төселіп қалған жаман орысшасының кәдеге жараған жері осы болды. Ол қасына Әбжаһан досын ертіп, институт директоры Гришинге кірді. Өздерінің алыстан келгенін, кешігіп қалғанын айта отырып, әрине, оқуға нақ биыл түсіп кетулеріне көмектесуін өтінді. Гришин бұларды мұқият тыңдап шықты да, «металлургия бөліміне қабылдау емтихандары бітті, ал егер «тау-кен инженері боламын» десеңдер әлі де көмектесуге болады. Олардың алда бір пәннен емтихандары бар. Егер өткен үш пәнді сәтті тапсыра алсаңдар, төртінші пәнге де үлгересіңдер» деп, сөне бастаған үмітті қайта қаузап жіберді. Мұндай қуанбаған шығар ешқашан. «Тапсырамыз» деді нық сеніммен. Сосын сөздің аяғын «тек қана» деп күмілжіп бітірді. Директор кең кісі екен, «қысылмандар, айтыңдар» деп жатыр. Бұлардың күмілжіп қалғаны – Әбжаһан орысшадан мүлдем мақұрым-тын. «Өзіміз үш пәннің сынағын бірден тапсыратын болсақ әрі емтихан орыс тілінде алынса, мұның аяғы не болар екен?» деген күдік тұр еді көңілде. Мұны білген директор күліп жіберді. Жәрдемшісін шақырып алып, «мына екі бала емтиханды тек қазақ тілінде тапсыратын болсын» деген тапсырма берді. Кеш келгенмен, жолдары оң болып институтқа түсіп кетті олар. Ал, арада төрт-бес жыл өткенде қолдарына дипломдарын алған жас мамандар сол жұптары жазылмаған қалпы Жезқазған өндірісіне жолдама алды.

– Біздің институтқа 1952 жылы Өмірхан Байқоңыров директор болып келді. Жаңа директордың «Жезқазғаннан келіпті, сол жақта шахтаның бастығы болыпты» деген даңқы жер жарады. Біз ол кісінің қолынан диплом алған

алғашқы түлектері едік – деп еске алады өткен күндердің айшықты сәттеріне ойша қайта оралғандай болған Қонекен.

Өмірхан Байқоңыров әрбір түлекті кабинетінде жеке-жеке қабылдады. Ол тау-кен инженері мамандығын алып, енді алдағы уақытта өзінің өмірін осы өндіріске арнағысы келетін әрбір жас маманның Жезқазған кеніштерінде шыңдалу керектігін алға тартты. «Үйде үлкендер бар еді, соларға қарайласу керек еді» деп себеп айтқандарға да Өмекеннің жауабы дайын-тын. «Тіпті, дұрыс. «Адам боламын, ата-анама қарайласамын» дейтін нағыз жігіт Жезқазғанға бару керек» дейтін. Не керек, сол жылы Жезқазған өндірісіне қырық шақты жас маман бірден топ ете қалған-ды. Солардың бірі – Қ.Сейітмағанбетов болатын. Бұл – 1953-тің жадыраған жазы еді.

Жолдама қолға тигенмен Жезқазғанға жету оңайға соқпады. Ырғыздан Жосалыға жетіп, одан қатынап жатқан көліктердің біріне эзер-эзер аяқ іліктіріп, әрең дегенде Жезқазған поселкесіне жетті.

Күннің кешкіріп қалғанына карамастан сондағы Жезқазған кен бас-қармасының кеңсесіне бас сұққан. «Еңсегей бойлы ер Есім» дегенге келіңкірейтін бір кісі қарсы жолықты. Жөн сұрасқан соң әлгі кісі «Бүгін – кеш, ертең соғарсың. Қазір жүр біздің үйге кеттік» деп, жол бастай жөнелді. Сөйтсе, ол кісі «Петро» шахтасының бастығы, сауаты шамалы болса да, өндірісті өрге сүйреп жүрген, «Тасқұдықтың академикгері» атанғандардың бірі Оразбек Дүйсенбаев екен.

– Жарықтық етек-жеңі кең адам еді. Жезқазған жерінен алғашқы жолықтырған кісім болғасын ғана емес, жаны – жомарт, жүрегі – таза болғандықтан, кейін ағалы-інідей сыйласып кеттік. Орекеннің өндірістің қыр – сырын өте терең талдай білетіні сонша «осының бәрін іштен оқып туған ба?» деп таңқалушы едік. Сондай кісілердің тәлім-тәрбиесін көріп өстік қой -дейтін Қонекен өмірде өзі ізінен ерген, шапағатын көрген, жақсылықтарын сезінген ағаларын үнемі әлдебір тәтті мұңға толы сағыныш сезімімен еске алып отырады. Солардың бірі – Темеш Сәдуақасов. Әу баста өзін жұмысқа қабылдаған да сол кісі еді.

– Темекен № 44 шахтаның бастығы екен. Шамасы, жасы сол уақыттарда қырықтың о жақ, бұ жағында болса керек. Жаратылысы бөлек адам бірден– ақ байқалады ғой. Дауысы – жұмсақ, сөзі – мәдениетті. Сол кісінің сынағынан сүрінбей өткен соң ғана өзімізді нағыз кен инженері сезіне бастадық. Темеш аға нағыз алтын адам еді. Кейін партия, Кеңес атқару органдарында еңбек етті. Үлкен жүрек иесі еді. Қала басшыларының бірі болды, Министрлікте жұмыс істеді. Жезқазғанға бір кісідей еңбегі сіңді. Сондай адамның алдын көргенімізді өміріміздің сәулелі шақтарына балаймын – дейді Қонақбай аға өндірістегі алғашқы ұстазы хақында.

«Әзірге бір учаскеге кен шебері болып бара тұр. Қалғанын сәтімен көре жатарсың» деген Темеш ағаның батасын алып, теориялық білімді іс жүзінде көрсету үшін бел шеше еңбекке араласып кете барған Қонақбай Сейітмағанбетов нақ сол сәтте бұл жолдың жарты ғасырға жуық жалғаса түсерін біле қоймаған-ды.

Қонақбай ағаның кен шебері болудан басталған еңбек жолы өндіріс баспалдақтарымен биіктей берді. Участке бастығы, шахтаның бас инженері, шахта бастығы, кеніштің бас инженері, кеніш директоры... Әсіресе, ол үшін Шығыс Жезқазған кенішінің орны тым бөлек. Осы кенішті өз қолымен тұрғызған жандардың бірі Қонақбай Сейітмағанбетов екенін бүгінгілер әрине, біле бермейді. «Кешегінің өзін тарихқа айналдырып жатқан ұшқыр уақыт-ай». Егер аталмыш кеніштің тарихын ақтаратын іздеуші табылатын болса, мұның алғашқы директоры – Далабай Ешпанов, ал, бас инженері Қонақбай Сейітмағанбетов болғаны менмұндалап шыға келер еді. Сондай-ақ, Қонекеннің осы кеніште көптеген жылдар бойы директор болып, өз міндетін адал да абыройлы атқара білгеніне көз жеткізері даусыз.

– Ол кезде еңбек ұжымдары арасында социалистік жарыс өте қарқынды жүретін. Адамдар еңбек көрігін қыздыра түсу мақсатында жаңашылдықтарға барып, әртүрлі бастамалар көтеріп жататын. Шығыс Жезқазған кенішінде бастау алған «Мыңшылар» қозғалысы барлық кеншілер тарапынан зор қолдауға ие болды. Бұл өндіріс қарқынын арттыруға зор ықпал етті. «Мыңшылар» қозғалысы дегеніміз не? Бұл – өздеріне бір ауысымда мың тонна кен өндіруді міндет етіп қойған майталмандардың бастамасы болатын. Оның авторлары Роман Петрович Расновский, Тұрман Танабаев, Шары Атаханов және т.б. тәрізді кен өндірушілер еді. Біздің кенішке олардың тәжірибелерін үйренуге басқа кеніштердің кеншілері үнемі келіп жататын – деген Қонекен осындай игілікті істің, өндірістің қуатын арттырған, көпшілікті еңбекке жұмылдырған тамаша бастамалардың басы-қасында аталмыш кеніштің басшысы ретінде өзінің де жүргенін айтпайды.»Сыпайы сыр сақтайды» деген осы екен ғой деп ойладық біз. Өйткені, қандай бастама болса да басшының қолдауы болмаса жүзеге аспайтыны анық қой.

Негізі кезінде құрдастары «Қонақбайдың жүрген жері орден, медаль, Арасында жарқыраған Жұлдыз да бар» деп әзілдейтін. Мұның себебі де жоқ емес еді. Өйткені, №31 шахтаның бастығы болып жүргенде сондағы бұрғылаушы Леонид Петрович Тузов пен Жезқазғанда көптеген жылдар кен басқармасына басшылық еткен Мұхит Құлжанұлы Бөпежановқа Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Олар Жезқазған кеншілері арасынан кеуделеріне «Алтын Жұлдыз» таққан алғашқы азаматтар болатын. Мұхит Бөпежанов та еңбек жолын №31 шахтадан бастаған екен.

– Сенің шахтаң қос геройдың шыққан шахтасы. Сондықтан, саған көз де көп түседі, көңіл де көбірек бөлінеді – дейтін комбинат басшысы Виктор Васильевич Гурбаның сөзінің астарында «жұмыс қарқынын бәсеңсітіп алма, озаттарыңның қатарын көбейтуге ұмтыл» дейтін мән жатқанын әрине, ол жақсы түсінетін. Шынында да, кейін жұлдызды ерлерге ілесіп, Шығыс Жезқазған кенішінің көптеген еңбек озаттары Үкіметтік наградаларға ие болды. Солардың бірі – өзі. Сол бір екпінді еңбек жылдарының белгісіндей болып «Октябрь революциясы» ордені, «Еңбектегі ерлігі үшін» медальдары жарқырайды оның кеудесінде. Ал

Қонақбай ақсақал Сәтбаев қаласының Құрметті азаматының белгісін үнемі тағып жүргенді ұнатады. Мақтану үшін емес, әрине.

– Бұл төккен тер, еткен еңбекті бағалап, Құрметті азамат атағын берген қала халқына деген құрметімнің белгісі – деп түсіндіреді ол мұның мәнісін.

«Сүйер ұлың болса сен сүй, сүйсінуге жарар ол» демекші, өз топырағында туған ұланының кешегі Қаныштардың ізін қуып, кенші атанып, еңбек абыройына бөленгенін мақтан тұтқан жерлестері оның есімін «Ақтөбе энциклопедиясына» енгізіпті. Осының бәрі әрине, адал еңбектің арқасы. Абырой мен құрмет ешқашан ақшаға сатып алынбайды. Бұған тек адалдықтың ақ жолымен жүргендердің ғана қолы жетеді. Қонақбай аға бүгінде сексеннің сеңгіріне көтерілді. Жалғыз өзі ғана емес. Көптеген жылдар бойы ұстаздық еңбек етіп, мыңдаған шәкірттер тәрбиелеген асыл жары Сәуия Қуанышбайқызымен бірге. Олар үлкен өмір жолдарынан өтіп, еліне адал еңбек жасаған шаңырақтарында береке, бірліктің ұйытқысы бола білген жандар. Қазақ мұндайда «сүйектері асыл ғой» деп жатпаушы ма еді?! Сол айтпақшы, алдындағы асқар таудай ағаларының ізінен еріп, қазір өзі де ақшашты ақсақалды атаға айналған Қонақбай аға Сейітмағанбетов сол бір жақсылардың жалғасындай болып, кейінгі буынға өзінің өрнекті өмір жолымен үлгі-өнеге танытып келеді. Көненің көзіндей, тірі тарихтың өзіндей Қонекеңе өмір ұзақ ғұмырын, шынайы бақытын сыйлай берсін!

«Мысты өңір» газеті, 11 қыркүйек, 2009 жыл

«ЕЛ – БІЗДІКІ, ЖЕР – БІЗДІКІ. БАСҚАЛАР ЕРТЕҢ КЕТЕДІ»

Биыл Бодандық бұғауынан босанып, Көк Байрағымызды көкке көтергелі де 30 жыл болды. Әрине, бұл тарих үшін қас қағым ғана уақыт. Бірақ, біз осы аз ғана уақытта қаншама биікке көтерілдік, жоғалтқанымызды таптық, тарихымызбен табыстық. Айта берсек ауыз толтырып айтатын жетістіктеріміз жетерлік.

Дегенмен, кейде Тәуелсіздіктің қадірін жете түсінбей, тұрмыстық ауыртпашылықтарды алға тартып, Кеңестің кезеңін көксейтіндер де кездеспей қалмайды. Құлаған империяның орнында жаңа Тәуелсіз мемлекет құру оңай болмасы анық. Мемлекет тұрмақ, бұрын қолға алынбаған жай ғана бір іске түрен салып көрінізші, қандай тауқыметке кезігер екенсіз. Сондықтан, анау-мынау қиыншылықтарды, жүйесіздікті уақытша деп қана білуіміз керек. Ең бастысы, өзіміз мақтан тұтатын марқұм Шынболат ақын Ділдебаев жырлағандай, «Қара нан жеп, шекпенмен жүрсектағы, Тәуелсіз ел болғанға не жетеді?».

1970-жылдардың бас кезінде Алматыда Азия – Африка елдері жазушыларының симпозиумы болып өтті. Мұны бүгінде біреу білер, біреу білмес. Мұны неге еске алып отырмын? Өйткені, жақында сол симпозиум туралы жазылған мақалаларды оқып қалдым. Сондағы мені таңқалдырғаны ақын Олжас Омарұлы

Сүлейменовтің сөзі. Сонда ол не деген екен? Биік мінберден сөйлеген сөзінде Олжекең азиялық, африкалық жазушыларға қарап: – Сіздердің елдеріңіздің зор экономикалық қиыншылықтарды бастан кешіп жатқаны да белгілі. Халықтың қарны бірде – тоқ, бірде – аш. Біз мұны жақсы білеміз. Кейбір елдерде оқ атылып жатады, бейбіт өмір сіздер үшін арманға айналып тұр. Бұл да белгілі. Бірақ, Сіздер – өте бақытты жандарсыздар. Өйткені, Сіздердің Азат елдеріңіз, Тәуелсіз мемлекеттеріңіз бар! – деген екен. Енді осы сөздің астарына үңіліп көріңіздер. Не ұғуға болады? Бұл сөздерде Олжас ақынның ұлы арманы жатыр. 70-жылдар Кеңес Одағының нағыз гүлденген шағы. Ешкім ертеңі үшін алаңдамайтын, мамыражай тірлік кешіп жатқан кезең еді. Бірақ, әріден ойлайтын, жүрегі ұлтының келешегіне алаңдаған тұлғалар қарапайым біздерге қарағанда басқаша ойлаған екен ғой. Олжас қаншама қиыншылық, жоқшылық болса да ұлттың Азаттығына, елдің Тәуелсіздігіне ештеңе жетпейтінін білген, солай бағамдаған. Сондықтан да, көңілінің түпкірінде жатқан Ұлы Арманын әлемдік деңгейдегі Ұлы Жиын үстінде жасырып қала алмаған?! Мұны кезінде біреу түсінген, біреу түсінбеген шығар?! Тіпті, «КГБ» тыңшыларының өздері де ақын сөзінің астарында не айтқысы келгенін түсіне алмай қалған секілді. Әйтпесе, ізіне түсетіні анық еді ғой...

Еліміздің Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» деп аталатын кітабында халқымыздың кемеңгер ұлдарының бірі, Кеңестік заманда Қазақстанды ұзақ жылдар бойы басқарған Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев жөнінде айта келіп, екеуінің тікұшақпен республиканы аралаған сәттері туралы жазған әдемі естелігі бар. Сөзбе сөз келтіру міндет емес шығар, Нүрекең тікұшақта екеуі ғана келе жатқанда Димекең «Нұрсұлтан, біздің республикамыз қандай ұлан байтақ, сондай кең. Бізде бәрі де бар. Жеріміздің асты да, үсті де байлыққа толы. Әттең, Тәуелсіз мемлекет болсақ қой...» деп айтып қалып, сосын «ешкімге айтпа» дегендей сұқ саусағымен аузын жапқанын суреттейді. Кеңес Одағындағы үлкен республикалардың бірінің басшысы, үш мәрте Социалистік Еңбек Ері, СОКП Саяси Бюросының мүшесі, қазақылап айтқанда, түкірігі жерге түспейтін, «ақ» дегені «Алғыс», «қара» дегені «Қарғыс» дейтіндей кісінің де көңіл түпкірінде ұлтымыздың еркіндігін көксеген Ұлы Арман жатқанын ұқтырмай ма осы жолдар?! Ал, күнделікті өмірде «осы аққұлақтар қашанғы билеп, төстей береді екен?» деп, жұдырығын түйіп, іштей кіжініп жүргендер қаншама болды десеңізші. 1986 жылғы Желтоқсан сан жылдар бойғы Азаттық аңсаған армандардың бір күнде атойлап алаңға шығуы, бомба болып жарылуы еді.

Тәуелсіздік Туы желбірегелі «Кезінде мен өйткенмін, бүйткенмін. Орыс шовинистерімен айқасқанмын», «Ұлтымыздың Тәуелсіз елге айналуын қалағанмын» деп сөйлеуге ыңғайлы «батырлардың» шығып жатқаны да жасырын емес. Бірақ, сол құрсаулы уақыттың өзінде-ақ есімдерін тырнақшаға алмай -ақ жазуға болатын, ештеңеден қаймықпай батыл қимылдаған, қолынан келгенше ешкімді қонышынан бастырмаған азаматтар да болған! Солардың бірі туралы маған

Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы Сақтаған Атабаев ағамыз әңгімелеп берген еді.

– Қазір бізде «батыр» көп. Солар кешегі уақыттарда қайда болды екен? Мен кейде осындай ойға берілемін. Солар күні кеше ғана партияның сиезінен сиезіне шейін, одан қалды Пленумнан Пленумға шейін ұрандатып жүретін ағаларымыз еді ғой. Олар «Сиездің шешімдерін орындау – міндет», «Пленумның Қаулысын қалтқысыз орындайық!» дегенді әдемілеп жеткізетін еді. Бүгін солар өздерін Тәуелсіздік жолындағы күрескерлер ретінде көрсеткісі келеді. Жә, мұны әркімнің өз ар-ожданына қалдырайық. Менің өзім Кеңестің заманында да «бүйрегімді ұлтыма бұрсам, ертең сөзге ілігіп қаламын-ау» деп қаймықпаған нақты білетін бір кісі болды. Сол туралы айтайын – деген еді Сәкен.

Бұл 1973 жылы болған оқиға екен. Қай жыл екеніне назар салыңыз. Содан бір жыл ғана бұрын КСРО-ның құрылғанына 50 жыл толуы аталып өткен, барлық жетістіктер мен табыстар «ұлы халықтың» арқасында мүмкін болғандығын санаға әбден сіңіріп жатқан уақыт. Сол жылы Сақтаған Атабаев ауылдан келіп, кенші болуға енді талаптанып жатқан еді. Қазіргідей емес, қалтаңда пұлың болса таңдаған пәтерінді сатып алатындай еркіншілік жоқ. «Пәтер кезегіне тұрасың, қашан реті келгенше күтесің, басқаша амал жоқ». Сол уақыттың осындай қатаң тәртібіне бағынбау мүмкін емес. Сақтаған да солай істеді. Жұмысқа тұрды, пәтер кезегіне жазылды. Жас үйленген кезі. Қолында әке – шешесі, бауырлары бар. Шаңырақтың үлкені болғасын бар жауапкершілік осыған жүктелетіні айтпаса да түсінікті. Бір отбасында үлкені бар, жасы бар, барлығы 7 жан еді. Өз баспанасы болмағасын белгілі емес пе, пәтер жалдауға тура келеді. Мұндайда пәтерін жалға берушілер «қанша адамсыңдар?» деп сұрайтын дәстүрлі сұрақтарынан жаңылмайды. «Жетеу едік» дегенді естіген бойда олардың бәрі дерлік теріс айналады. Пәтер алмақ түгілі, соны жалдаудың өзі кәдімгідей қиындық туғызғасын ат үстінде жүрген ағайын, туысқа өтініш те айтып көрген. Ал, олар болса, «Қарағым-ау, мұның бәрін алдын ала, жұмысқа орналаспай, қалаға келмей тұрып ойлану керек еді ғой» деген тегін ақыл айтудан әріге бара қоймаған. Сөйтіп, тығырыққа тірелгендей болып жүргенде...

– Бір күні «жағдайымды директорға неге айтпасқа?» деген ойға келдім. Сол кезде 42, 51-шахталар «кеніш» деп аталатын да, кеніштің директоры Қонақбай Сейітмағанбетов еді. Ол кісіні бір-екі рет дәлізде жолықтырып қалғаным бар. Қарапайым кеншілермен қол беріп амандасатыны ұнап қалған. Сосын қазақ жігіттеріне «Батырларым, қалайсыңдар?» деп сөйлеседі екен. Мұнысы да өзім бұрын көрген бастықтарға ұқсамайтын. Басқа жігіттерден сұрастырып көрсем, «Ол кісі үнемі солай» деп мақтауын асырып тастады. Содан қабылдауына жазылдым. Ойым жағдайымды ауызба-ауыз айтып, түсіндіру – деген Сәкен қабылдауға қорқасоктап кіргенімен, дереу өзін еркін сезініп кеткенін еске алады. Өйткені, директор қабылдағанда өзінің орнында шалжиып отырмайды екен, алдындағы үстелдің екі жағына орындық қойып, біріне өзі отырып, қарсы жағына келген адамды отырғызып, қабылдайды екен. Директордың мұнысы

«екеуміз теңдей отырып сөйлесейік» дегені екенін ұға қойған Сақтаған бірден келген шаруасын іркілместен айта жөнеледі.

Обалы нешік, ол кезде комбинат көп үй салатын және соның көбісін кеншілерге беруге ұмтылатын. Бірақ, бәрібір пәтер мәселесі өткір күйінде қала беретін. Сақтағанды тындап отырған директор «Ауылдан үлкен кісілерді де ала келген екенсің. Әрине, дұрыс қой. Оларды қалай елге қараусыз қалдырасың. Өзің жас мамансың» дейді де, қалтасынан блокнотын шығарады. Бұл «остро-нуждающиеся» деген Тізім екен. Директордың сондай тізімі болатын көрінеді. Сақтаған Атабаевтан бұрын директор бұл тізімге 7 адамды енгізіп қойыпты. «Міне, сені сегізінші етіп, көзіңше жазып қояйын» деген ол «Бірақ, егер кенішке бір пәтер берілетін болса, мына жетеуінің ешқайсына берілмейді, саған ғана беріледі. Бұған нық сенуіңе болады» дейді.

«Мен Қонақбай ағаның «мына жетеуі емес, бір пәтер берілсе, сен аласың» дегеніне түсінбей қалдым. «Аға, сонда қалай? Мен қалай аламын, егер тізімде ана кісілерден кейін тұрсам». «Пәтерлі боласың» дегеніне қуанса да, директордың сөзінің не шын, не өтірік екенін бағамдай алмаған Сақтаған басшыға көңіліндегі күдігін жасырған жоқ.

– Батырым, мұның мәнісі былай. Мына – ел, мына – жер – біздікі. Сенің алдында тұрған жетеу жел қатты соққан күні елдеріне қарай тайып тұрады, олар уақытша жүрген адамдар. Сен – жас мамансың. Комсомол – жастар бригадасына жетекшілік етесің. Сенің бригаданды шахтаның бастығы осында күн сайын мақтап отырады. Саған кезексіз пәтер беру үшін осы жәйттер жеткілікті. Комбинат алдымен пәтер бөлсін, оны саған бергізуді маған қалдыр – деген директор Қонақбай Сейітмағанбетовтің алдынан Сақтаған пәтердің кілтін қолына ұстағандай арқаланып шығады.

Мұндай да ғажап болады екен. Бұл мамыр айының бас кезіндегі әңгіме еді. Сәтін салғанын көрмейсіз бе, сол айдың соңына таман комбинат аталмыш кенішке пәтер бөліпті.

– Кешкі уақыт еді, кезекті ауысымнан сыртқа шықсам, сені «профком» іздеп жатыр» деді. Түкке түсінбедім. Жүгіріп көтерілсем, кәсіподақ төрағасы 42-шахтаға кетіп қалыпты, бірақ «Атабаев келсе, айтындар, сонда келсін» депті. Өзім жұмыстан шаршап шыққан адаммын ғой, енді салпаңдап 42-шахтада баратын болдым-ау деп іштей ренжісем де, амал қайсы, бардым.

Кәсіподақ төрағасы Телібеков деген жігіт еді. Мені көре салысымен: – Саған өзі пәтер керек пе, жоқ па? – деген сұрақ қоймасы бар ма? «Керек қой» дедім ақырын ғана. «Әй, қайдам – деді Телібеков басын шайқап: – Пәтер керек адам мана келетін еді. Таңертең кел кабинетке. Пәтеріңнің кілтін аласың – деді. Сенер, сенбесімді білмедім. Танды ұйқысыз атырдым. Бірақ, үйдегілерге «ертең маған пәтер беретін болды» деп айтуға қорықтым. Өйткені, адам сенбейтін жағдай ғой. Сонымен, таң атар-атпастан жұмысқа тарттым. Кәсіподақтың алдында тұрмын. Төраға мені көріп, күле амандасып: – Пәтер береміз дегесін осында қонып шыққаннан саумысың? – деп әзілдеді. Сөйтіп, сол күні қазіргі Сәтбаев қаласындағы Тәуелсіздік даңғылы

36-үйдің 27-пәтеріне келіп қоныстандым. Бұл 1973 жылғы 27 мамыр болатын – дейді өткенді еске алған Сақтаған аға Атабаев.

– Содан бір апта өткенде Қонекеңмен дәлізде кездесіп қалдық. «Қалай, батырым? Пәтердің кілті қолыңа тиіп, көңілің жайланды ма? Құтты болсын! – деді де сөзін: – Келінге айт, директор «кемпір – шалға дұрыстап қараңдар» деп жатыр деген тапсырма беріп жатыр» деп қорқытып қой «деп сөзін әзілге бұрғандай болды. Бірақ, бұл әзіл емес, бізге берілген зор тапсырма еді. Өйткені, сол кезде жастардың үлкендерге терісқабақ келіп қалатын әрекеттері туралы әңгімелер енді-енді шығып жатқан болатын. Қонақбай ағаның сөзі бізді сондайдан сақтандырып жатқаны еді. Мен ол кісіні жақсы түсіндім – деген Сәкең Қонақбай ағасының тағы бір қырын сөз арасында айта кетуді ұмытпады. Басшы тек өндірістің жайын қаузап қана кетпей тәлім-тәрбиелік жағдайларға да көңіл бөліп отыруы керек. Сәкеңнің сөзінен ұққанымыз – осы.

Міне, содан бері жарты ғасырға жуық уақыт өтіпті. «Елу жылда – ел жаңа» екенін көз көрді. Қонақбай Сейітмағанбетов көп жылғы ерен еңбегі үшін бірнеше, орден, медальдармен марапатталып, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атанды. 2012 жылы дүниеден көшті. Бір кездегі жас маман Сақтаған Атабаев та бүгінде ел ағасы, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы. Ұрпақтар сабақтастығы жалғасып жатыр.

Тәуелсіздік қазаққа аспаннан түсе қалған жоқ. Біз Тәуелсіздікке Кеңестің нағыз күшіне мініп, партияның қылышы төбеде ойнақ салып тұрған заманның өзінде «Ел, жер – біздікі» деп ойлаған, Азаттықты армандаған азаматтардың арқасында қол жеткізгенімізді еш ұмытпауымыз керек.

«Вечерний Сампаев», 11 маусым, 2021 жыл

СЕЙТЕН ҚАЖЫНЫҢ ШӨПШЕГІ

Ол кісімен таныстық кездейсоқтықтан болды. Жезқазған поселкесіне жолымыз түскенде, «Қадірменді қариялардан кімдер бар?» деп іздестіріп көргенімізде Сәкеңнің де аты аталған. «Бірақ, ол кісінің кеудесінде орден-медалдары қаптап тұрған жоқ, сондай-ақ, атқа мініп, елге билік те жасаған жоқ, бірақ, жазуға әбден тұратын адам. Қарапайымдылықты қасиет тұтқан қазақтың қара шалдарының бірі» деген еді сырттай таныстырған адамымыз.

Сөйлесе келе, сырласа түсе білдік, шынында да, Сәкең, яғни, Сатыбалды ЕСКЕНОВ ақсақал қарапайым ғана адам екен. Ондайларды әдетте «көптің бірі ғой» дей салатынымыз да болады емес пе, бірақ, бұл жолы

калыптасқан қасаңдықты бұзып, қалам тартуды жөн көрдік.

Ол Терісаққан, Арғанаты бойында дүниеге келіп, Қоскөлдің суына шомылып өссе керек. Әуелі Қоскөл, кейін Қарсақбай мектептерінде оқып, білімге ұмтылып жүрген шағында соғыс басталып кетті. Елдің кәрі – жасының бар арманы – жаудың бетін қайтарып, Жеңіске жету. Бұғанасы беки қоймаса да, Сатыбалды да таңның атысы, күннің батысы, ертелі-кеш еңбек майданында шынығып жатты.

1942 жылы қазанның 25-інде ересегі бар, жасы бар 100 қаралы кісіні Қарсақбайдан Қарағанды шахталарына, еңбек армиясының қатарына алдырды. Солардың бірі болып Сатыбалды Ескенов те кете барды. Сол тұста ол 16 жаста-тын.

– Қарағанды көмір тресінің № 1 разрезіне жұмысқа қабылданған күнім жадымнан шықпайды. Бұл – 1942 жылдың 7 қарашасы болатын. Кейін ғой бұл күнді талай мәрте мейрамдап мәз болғанымыз, ал, соғыс уақытында... – деп еске алады Сәкең кейін қалған алыс жылдармен ойша тілдесіп: – Механикалық цехқа, Александр Васильевич Долгов деген слесарь кісіге көмекшілікке жіберді. Ол маған әкемдей болып кетті, мені осы мамандықтың қыр-сырына үйретті. Сөйтіп, арада екі ай өтер-өтпестен-ақ мамандықты меңгеріп шықтым.

Бұдан соң Сәкең электрослесарь, дәнекерлеуші мамандықтарына да машықтанып алады. Әншейінде көзге көріне бермейтін, елене қоймайтын осы бір мамандықтар арқылы ол кейін жүрген ортасында сан мәрте абырой мен құрметке бөлене білді.

Бірде Америкада шығарылған алып экскаваторды жөндеуге, дәлірек айтқанда, сынған жерін дәнекерлеп, қатарға қосуға тура келді. Соғыс уақыты... Әр минут санаулы шақ. Бірақ, тексере келгенде экскаваторды қайта жұмысқа қосуға ең кемі 24 сағат уақыт кететіндігі анықталды. Бұл дегеніңіз үлкен «скандал» дей беріңіз! Іс барысымен танысқан трест бастығы Файзолла Серғазин: «Жігіттер,

кайткенде де, 12 сағаттан әріге апармандар» деген талап қойды. Көп іс дәнекерлеушіге байланысты болатын. Сатыбалды да барын салып бақты-ау... Қолының ептілігінің арқасында тапсырма небәрі 8 сағатта атқарылып шықты. Бұған қатты қуанған трест бастығы Сатыбалдыға көптің көзінше Алғыс жариялап, сыйлық ұсынды. Сыйлығы – дәнекерлеушінің су жаңа «спецовкасы» болатын. Ол Жеңіс күнін дәнекерлеуші болып жүріп қарсы алды.

– Жеңіске жеткенімізді 9-мамыр күні естідік. Үлкен салтанатты жиналыс болды. Халық арманы орындалып, ақтүйенің қарны жарылған күні елдің бәрі мәз-мәйрам, көрген халық бір-бірін құшақтап, құттықтап мәз. Үш күн демалыс жарияланды. Соғыстан әбден титықтаған халық қуаныштан бойын тіктесін деген болар тегі – деп еске алады Сәкең өзінің Ұлы Жеңіс күнін қандай әсермен қарсы алғаны туралы тебірене толғанып.

Иә, Сәкең қан майданға толарсақтан қан кешіп қатыспаса да, Жеңісті жақындату үшін бел шешпей тыл майданын бастан өткерген адам. «1941-1945 жылдарғы Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерен еңбегі үшін» медалімен Сатыбалды Ескеновтің сонау 1946 жылдың 11 қыркүйегінде-ақ марапатталуы оның еңбегінің айрықша бағалануы болса керек.

Ол Жезқазған жеріне 1947 жылы қайтып оралып, ФЗО-да аға мастер болып, жасөспірімдерді өндірістік мамандықтарға баули бастады. Бұдан соң 1996 жылы құрметті еңбек демалысына шыққанға дейін өндірістің әр саласында еңбек етті.

– Қай деңгейде жүрсем де, өзім жастан үйренген мамандықтарға үйірсектігім қалған жоқ. Жалпы әр адам белгілі бір мамандық иесі болуы керек. Менің жасы 80-нен асқан орыс көршім бар. Соған қазақтың жап-жас жігіттері келіп, машиналарын жөндетіп жатады. Демек, машина жүргізуді біледі, бірақ, жөндеуді білмейтін болғаны ғой. Ойланатын-ақ жәйт. Тегі «кәсібі бардың нәсібі бар» дегенді атам қазақ біліп айтқан ғой – дейді әңгіменің ендігі бір орайында Сәкең: – Қазақ жастары техникалық мамандықтарды меңгеруге құлықты болуы керек.

Сәкеңнің арғы атасы Сейтен деген кісі 90 жасында қажылыққа барған екен. Демек, мықтылығы ғой. Жарықтық айналасына жарығын түсірген кісі болса керек. Ол қой шаруашылығының жақсы білгірі болыпты. «Мал да баққанға бітеді» демей ме, малды болуы да сондықтан шығар. Сейтен қажының баласы Төрехан да қажы болған. Сондай-ақ, ол кісі ауа райын күнілгері болжай да білген. Төрехан қажының немересі Ескеннен туған Сатыбалды әжесі Тұрсын Айтуарқызының тәрбиесінде өскен. «Әжем жарықтықтың ең қатты сөзі «нанжауғыр» болатын – деп еске алады Сәкең. Бәлкім Сатыбалды ақсақалдың қарапайымдылығы өскен ортадан, әже тәрбиесінен жұғысты болған қасиет шығар. «Өскен ортасы» демекші, Сейтен қажының кіші ұлы Тұрғанбайдың Тасмағанбеті ұсталығымен, ісмерлігімен аты шыққан кісі. Кәсіптің қыр-сырын үйренуге деген талпыныс, қолының табиғат сыйлаған икемділігі бар Сатыбалдыға сол кісіден ауысқан тәрізді.

– Ата-бабамыз мал шаруашылығымен айналысса да, кейінгілердің көбісі ұсталық, ісмерлік, техникалық кәсіптерді қаладық, осылардың жолына түсіп кеттік. Шүкір, абыройсыз болмадық. Ал, ата кәсіпті ұстап қалған Әмірәлі болды. Ол бірталай жыл «Шеңбер» совхозында агроном болып еңбек етіп, енді қазір отбасымен жеке шаруашылығын құрды. Құдайға шүкір, шаруасы жаман емес, бір жазда 10-15-тің үстінде бие байлайды. Содан-ақ аңғара бер -деп Сәкең өзінің шыққан тегі, олардың нәсіп терген кәсіптері туралы да сөз етті. Өз тарапымыздан ақсақалдың бұл әңгімелерін де қағаз бетіне түсіруді дұрыс санадық. Өйткені, кешегі мен бүгінді, ертеңді бағамдап, таразыға тарту үшін де бұлардың артықтығы болмаса керек. Біреу болмаса біреу ғибрат тұтса, несі айып?

Иә, Сейтен қажының шөпшегі Сатыбалды Ескенов туралы көп айтқаннан гөрі, аз да болса, мәз айтқанды орынды санадық. Ең бастысы, кейінгі толқын, жас ұрпақ Сәкең тәрізді қарапайымдылықты бойға сіңіріп, өз ісін Сәкеңдей сүйе білсе болғаны да. Сонда ғана кісінің жүзі жарқын, еңсесі биік болатындай. Сатыбалды ақсақалмен жүздесу маған осыны ұқтырды.

«Сарыарқа», 22 тамыз, 1998 жыл

ТЫЛДА ТӨГІЛГЕН ТЕР

Тура он алты жасқа толған күні еңбек кітапшасын ашыпты. Е, ол кезде кім туған күнді ескеріп, той тойлағандай?! Батыстан ел шетіне жау тиіп, жұрт біткен әбігерге түсіп жатқан. Сатыбалды Ескенов колхоздың қара жұмысына жегілді.

Шөп шабу, егін ору, т.т. одан қалған жоқ. Аппақ армандар адыра қалғандай күндер өтіп жатты. Не дегенмен, үйден шығып, үйге кіріп жүретін колхоздың жұмысы айналайын екенін ол кейін «трудармия» сапында, «Қарағандыкөмір» тресінде еңбек еткенде қатты сезінді.

Донбасс жау қолында қалған соң, бар үміт Қарағандыға ауған-ды. Трест мандайшасында «Адамға нан қандай қажет болса, соғыста жеңіске жету үшін көмір де сондай қажет» дейтін үлкен әріптермен жазылған жазу ілулі тұратын. Осыдан-ақ Қарағанды көміріне қаншалықты сұраныс болғанын бағамдай беруге болады. Ал, жер астындағы көмір өз-өзінен электрстанцияларға, зауыт, фабрикаларға топ ете қалмайтыны түсінікті.

– Күніне 12 сағаттан жұмыс істейміз. Асханаға барып келудің өзіне 2 сағаттан аса уақыт кетеді. Жатақханада қайбір оңған жағдай болсын?! Бүгін әп-әдемі болып шахтаға түскендерді қайта шыққанда танымай қалатынсың. Осындай қиындықтарға шыдамай қашып кеткендер де кездеспей қалмады – деп еске алады сол күндердің ауыртпалығын Сатыбалды ақсақал.

«Араларыңда ұсталыққа икемділерің бар ма?» дегесін ол ұста атасына көмекші болғанын айтып еді, әлгі бастық «Сен енді слесарь боласың» деп механикалық цехқа ауыстырды. Мұндағы орыс шалы Сатыбалдының тындырымдылығына тәнті болып, басшылар келген сайын мақтайтын.

– Ендеше, мұндай мықтыны неге дәнекерлеуші етпеске? – деген басшылар оны бір демде дәнекерлеушілікке ауыстырды да жіберді.

– Сонда әлгі қария «Өзіме де обал жоқ, сені мақтап нем бар еді? Ақырында, көмекшімнен айрылып қалдым» деп күліп жүретін – деген Сәкең сол жылдары осы мамандықты меңгеріп алғаны кейін көп кәдеге жарағанын да айтады.

Берлиндегі Рейхстаг төбесіне Қызыл жалау – Жеңіс жалауы желбірегенін естігенде қуанбаған, шаттанбаған ел қалмады. Қарағанды Жеңісті үш күн тойлады. Бір-бірін құттықтаған халық, көшелерді шаттық әні тербеді.

– Кейінірек есептеп көрсем, еш демалыссыз, күніне 12 сағаттан жұмыс істеген кезіміз 915 күнді құрайды екен. Қанша жанымыз қиналды, теріміз төгілді. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» ұраны жігерімізді жаныды, шаршап, қиналғанымызды ұмыттырды. Өкімет сол еңбекті бағалады. Бас қолбасшы Сталин «Жеңіс – майдандағы солдаттардың өлімнен тайсалмаған ерліктері мен тылдағы уақытпен санаспаған жанқиярлық еңбектерінің нәтижесінде ғана мүмкін болды» деп атап көрсетті. Бұл біле білгенге өте жоғары баға. Сондай-ақ, Жеңіс тойын тойлап, үш күннен соң жұмысқа қайта қосылсақ, жұмыс уақыты 8 сағатқа ауыстырылыпты. Сөйтіп, қиындықтың бәрі бір күнгідей болмай өте шықты – дейді Сәкең тылдағы төгілген тердің босқа кетпегенін үлкен ризашылықпен еске ала отырып.

Ол 1946 жылғы 11 қыркүйектегі КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығымен «1941-1945 жылдарғы Ұлы Отан соғысы кезіндегі тылдағы жанқиярлық еңбегі үшін» медалімен марапатталды, соғысқа қатысқандарға теңестіріліп, оларға көрсетілетін жеңілдіктердің 50 пайызын иеленді.

Кейін туған Ұлытауына, Жезқазғанға қайта оралған Сатыбалды Ескенов әртүрлі жауапты қызметтер атқарды. Оның бәрін тізбелеп шығу шарт емес. Еліне қандай еңбек еткендігін «Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы» атанғанына қарап, біле беріңіз.

Зайыбы Шархия Жандарбекқызы екеуі сегіз бала тәрбиелеп өсірген үлгілі отбасына айналды. Әттең, Шархияның өмірден озғанына да ширек ғасырға жақындап қалды. Үлкен ұлы Айтбек те шахтада жүргенде өмірден озды. Өмірдің осындай сынақтарына сынбаған, мойымаған Сатыбалды ақсақал бүгінде сексеннің бесеуіне көтеріліп, бала-шаға, немере-шөберелердің қызығын қызықтап, кенже ұлы Ғалымбек пен келіні Айнаштың қолында қарттықтың кемесінде еркін жүзіп келеді. Нағыз тыл тарланының бұл кемесі қайырлап қалмай, алға қарай тарта берсін!

«Мысты өңір» газеті, 25 маусым, 2010 жыл

ҚАБЫРҒАСЫ ҚИЫНДЫҚТА ҚАТАЙҒАН

«Кісінің кісілігі келбетінен-ақ көрінеді» дегеннің растығына Аманкелді ЗАМЕКБАЕВ ағамен кездескен сайын көзім жете түскендей болады. Ол кісі жасының үлкендігіне қарамай «сіз» деген сыпайылығынан еш жаңылмайды. Мұндайда кейде өзің ыңғайсызданып қаласың.

Қашан болсын жан-жағыңның аман-саулығын сұрауды да ұмытпайды. Жүзінен нұры төгіліп тұратын, сөзі майда ағаның қолын алып амандасып, аз-кем сөйлескеннің өзі жансарайыңды кеңейтіп-ақ тастайды. Қаталдық билеген әлемде жүрегі жібектей жұмсақ жандардың да бар екендігін сезініп, соның бірімен ағалы-інілі сыйластықпен бауырласып кеткенінді

ойлағанда, көңілің көріктеніп сала береді. Ал, уақытында екінің бірінің қолы жете бермейтін қызмет тізгінін уысында ұстаған Аманкелді Замекбаевтың талайға шекесінен қарап жүруіне болатын еді ғой. Бірақ, мұндай қылық жаратылысынан жұртына, даласына тартып туған ұлдың қолынан келмейтіні өз алдына, ондайды ойына алып көрді ме екен? Қабырғасы қиындықта қатайғанмен жүрегінің жібектей жұмсақтығы мұндайға жол бермейтін тәрізді.

Өмір деген қызық пен қайғыдан, күлкі мен мұңнан тұратыны қандай ғажап? Мұнда қандай тылсым бар?

Елдің бір шетінде басқыншылармен арпалысқан жан алысып, жан беріскен соғыс жүріп жатыр, ал бұдан мыңдаған шақырым қашықтықтағы Ұлытаудың етегіндегі Шолақ өзенінің бойындағы Замекбайдың отбасында шарылдаған сәби дауысы түнгі әлемді жаңғыртып, дүниеге тағы бір өмірдің құлшынып жатқанын айғақтауда. Неткен кереғарлық? Анда – арпалыс, мұнда -қуаныш... Бәлкім, нақ осы сәтте оның ерте көктемде әскерге аттанған әкесіне қайдағы бір қаңғырған оқ тиіп қансырап жатқан шығар? Бәрі де мүмкін...

Аманкелді аға ана тәрбиесінде өсті. Қолдағы бір-екі тұяқты үш баласына талғажау ете білген Тынышбала ана колхоздың қара жұмысынан да қалмайтын. «Анамның еңбекқорлығына таң қалатынымын. Ала таңнан күн қарайғанша бір тыным таппай жүрсе де шаршап, шалдыққанын неге байқатпайтынын өсе келе ұғындым. Сондағысы «балаларым менің қабағымнан кірбің көрсе, жандары жүдеп қалады ғой» деп ойлайтын болса керек. Не деген мейірім, неткен қайсар мінез? Анамыздың осындай тектілігін көріп өскендіктен біздің де жаман болуға қақымыз жоқ еді. Сондықтан да, жасымыздан-ақ еңбекке, білімге ұмтылдық. Егер осы өмірде әлдебір жақсы істердің басы-қасында жүрген болсақ, соның бәрі асыл анамыздың берген тәлім-тәрбиесі, көрсеткен үлгі – өнегесінің жемісі» дейді Аманкелді аға өзіне ақ сүтін берген, өмірдің ақ жолына түсірген аяулы ана аруағын еске ала отырып.

Егер қазіргі таңда тоғыз жасында бірінші сыныпқа барған бала туралы ести қалсаңыз, сене қоймайтыныңыз анық. Ал, ол болса жасы тоғызға жеткенше мектеп табалдырығын аттай алмады. Оқығысы келмегендіктен емес, әрине. Соғыс біткенмен халық өлмешінің күйін кешіп жатқан кез болатын. Жұрттың көбісін оқу-білім емес, күнделікті бір үзім нан табудың қамы көбірек толғандыратын. Нан табу үшін жұмыс істеу керек. Қабырғасы қатая қоймаса да қолынан кетпен – күрегі түспейтін балалардың қатарында бұл да жүретін. «Ол кезде бар ойымыз – анамыздың қасында жүріп, қолымыздан келген жұмысты атқарып, колхоздың еңбеккүнге беретін азды– көпті нәпақасын иелену ғана болды». Аға өткенді, әсіресе, балалық шағын көз алдына елестетсе, ойға алса күрсінбей сөз қозғамайды.

Балалық шақ... соның қандай болатынын ол сезіне де алды ма екен? Бұл да атың өшкір соғыстың салқынының салдары еді. Сол күндері бұлттың артынан жарқырап күн шығатындығын ешкім де ойлап жатпайтын. Мектепте де толықтай оқи алмады. Бар жоғы жеті сыныпты тауысар-тауыспастан еңбекке араласты. Бәрі де сол отбасының жағдайына байланысты болды. «Арқада қыс жайлы болса арқар ауып несі бар?» демей ме? Егер төрт құбыласы сай болып тұрса, басқалармен бірге онжылдықты тәмәмдап, одан әрі білім іздеп үлкен қалаларға бет түземес пе еді?

– Бірақ, еңбекке ерте араласқанның да пайдасы тимей қалған жоқ. Көпшілікпен қалай араласу керектігін ертерек ұғындым, еңбектің дәмінің тәттілігін де сезіне түстім. Жезді марганец кенішіндегі құрылысқа келіп араласу арқылы мен өзімнің келешегімнің негізін қаладым – дейді А.Замекбаев құрылыс саласына қалай келгендігі туралы сұрағымызға.

«Бір жамандықтың да өз жақсылығы бар» деген осы болар? Әйтпесе, кейін Аманкелді Замекбаевтан ірі құрылыс маманы, білікті басшы шығар ма еді, шықпас па еді?

Колхоздың жұмысына қарағанда мұндағы жұмыс та, оған төленетін ақы да бөлекше екен. Аманкелді мұны алғаш рет еңбекақы алғанда түсінді.

Құдайдың қақаған қысында керзі етікпен жүретін. Қаншама шұлғау орасан да етіктің аты – етік, суыққа төзімі болмайтын. «Бірде қазіргі жастардан әдейілеп сұрап білдім, олар алғашқы жалақыларына естелік болсын деп әлдебір қымбат мүлік алғанды ұнататын көрінеді. Ал кезінде өзімнің алғашқы жалақыма пима сатып алғанымда төбем көкке жеткендей қуанғаным есімнен шықпайды. Әр заманның талғамы да өзгеше. Қазіргі жастар бақытты ғой, шіркін!» дейді ол өткенін бүгінмен салыстыра отырып ой толғағанда.

Жиырма үш жасында қатарластары институт бітіріп, белгілі бір мамандық иелері атанып жатқан шақта ол Жезқазған құрылыс техникумының студенті атанды. Күндіз оқиды да, кешке жұмысқа барады. Сол жылдары қазіргі мыс қорыту зауытының құрылысы басталған болатын. Сондағы бетоншы-құрастырушылардың бірі Әбекен еді. Оқу мен еңбекті егіз еткендіктен ұтпаса, ұтылмады. Өйткені, теориялық білімді практикамен ұштастырудың тамаша

мүмкіндігі еді бұл. Мұны обалы нешік, ол жақсы пайдалана білді. Құрылыс дегеннің өзіне тән технологиясы болатындығын ұғынды, соны меңгеруге ұмтылды. Сол ұмтылысының пайдасы көп тиді, «Казмедьстрой» құрылыс тресіне қарасты «Заводстрой» басқармасында құрылыс шебері, прораб, аға прораб, бас инженер болып жүрген кезінде де, механикаландырылған жылжымалы колоннаның бастығы болғанда да, «Жезказгантяжстрой» бірлестігінің өндірістік бөлімін басқарғанда да, «Жайремстроймонтаж» тресінің бас инженері қызметінде де өзінің біліктілігінің арқасында басқалардан бәсі биік тұратын. Өз ісін жетік білетін кісімен пікір таластыруға болар, бірақ, оны ешқашан алдай алмайсың. Жұмыс болғасын ара-тұра болса да көзжұмбайлық жасап жіберуге бейім тұратындар кездеспей қалмайды ғой. Әбекең де ондайлардың талайын кездестірген. Сосын оларды тәртіпке шақырады. Көңгісі келмей бұлталаққа салса білімі мен білігі арқылы өзінің дұрыстығын дәлелдеп шығатын. Сайып келгенде жұмыстың сапасы артады.

– Қазір бақылау нашарлап кетті, технология сақтала бермейді, теледидардан кеше салынған үйлердің немесе ғимараттардың қабырғалары ырсиып тұрғанын көрсетіп жатқанда, қараптан қарап отырып жүрегім ауырады. Халық қаржысының соншалықты тиімсіз пайдаланылып жатқандығы мен ел игілігіне деген шынайы жанашырлықтың жоқтығын сезінгенде шыдай алмай кетесің – деген Әбекеңнің жан дүниесін түсінуге болады. Құрылыс бір күндік мүддеден жоғары тұрғанда ғана сапалы жүргізілмек. Шынайы құрылысшылар «бүгін бетін жылтыратып қойсақ болар, кейінгісінде шаруамыз қанша?» деп ойламайды. «Құрылысшы қолтаңбасы» дейтін ұғым бекерден бекер қалыптаспаған. Өйткені, жоқтан бар жасайтын құрылысшы еңбегі ұрпақтан ұрпаққа қалатын мұра іспетті. Оның игілігін халық көптеген жылдар бойы көруге тиіс.

Әбекең Құдайға шүкір, кезінде өзі құрылысына атсалысқан, басы-қасында жүрген ғимараттарды, үйлерді, басқа нысандарды көргенде көңілі марқайып– ақ қалады. Бәлкім, басқалар қадірін жете түсіне де қоймас, ал, бұл үшін сол нысандар арпалысқа толы сәттер мен маңайдан төгілген ащы тердің жемістері. Әрбір ғимаратты, кешенді іргетасынан бастап қашан пайдалануға бергенше қаншама тынымсыз күндер мен түндерін өткізгені өзіне аян. Құрылыс саласында жүріп, 1973 жылы КСРО Министрлер Кеңесінің сыйлығын иеленді. Қалайша? Электролит цехы сол кезеңдегі озық технологияны игерген болатын яғни, қалдықсыз және жоғары сапалы мыс өндіруге қол жеткізген еді. Осындай озық еңбектері үшін электролит цехының бір топ жобалаушылары мен мамандары, құрылысшылары аталмыш сыйлықпен аталып өткенде олардың қатарында Аманкелді Замекбаев та болған еді. Бұл заңды да болатын, өйткені, ол осы цехтың алғашқы өнім өндіруіне тікелей араласқан жандардың бірі. Электр-химиялық әдіспен өнім өндіру игерілмек екендігін естігенде соның қыр-сырын білуге аса бір құштарлықпен ұмтылған еді. Текке ұмтылмапты, алты жылдың ішінде оның құпиясы бұл үшін ағымдағы көп істің біріндей болды да қалды. Бұл нені көрсетеді? Әрине, оның білмегін білмекке ұмтылып тұратын ізденімпаздығын айғақтайды.

Жезқазған әлемге мысымен әйгілі болса, оны алдымен өндіру, байыту керектігін айтып жату артық та секілді. Демек, алып шахталарсыз, байыту фабрикаларыңыз мыс өздігінен әлемдік нарыққа жол тарта қоймайды. Мұндайда тағы да құрылысшылар еңбегінсіз болмайды. Анненск және №№61,67,65 шахталардың, №3 Сәтбаев байыту фабрикасының құрылыстарын қолымен атқарып шыққанын немесе Жезді кеніші мен Қарсақбайдың мыс зауытын қайтадан жаңғырту жұмыстарына қатысқанын әйтпесе, Балқаштағы «ПЖВ-1» қондырғысы, Ақжалдағы мырыш балқыту фабрикасы, Жамбыл кенішіндегі шахталар мен Ақдала су құбырында да өзінің қолтаңбалары қалғанын мақтан тұтатын болса, ешкім де оның мұнысын айып көрмейтіні анық. Өйткені, құрылысшылар қолымен бой көтерген бұл объектілерде елімізге қажетті өндіріс өркендеп, әлі күнге шейін ел игілігіне қызмет етуде. Жәйремдегі барлық дерлік құрылыс нысандары оның қолынан өтті десе еш артығы бола қоймайды. Өйткені, сол тұста Бүкілодақтық екпінді құрылыс болып жарияланған Жәйремде өндірістік нысандармен қатар тұрғын үйлер, әлеуметтік– мәдени ғимараттар салуды ел басшылығы қатаң назарда ұстаған еді. Жалындаған жастық шақтың тау құлатардай екпіні атой салған сол жылдары Әбекең еңбек ететін құрылысшылар қауымы Жәйремде өшпес іздерін қалдырды. Сол сияқты, құрылысшы А.Замекбаевтың қолтаңбасы тек қалалық өндіріс орындарында ғана емес, ауылдық жерлерде де менмұндалап тұрады. Мұның ақиқатын айғақтап тұратын ғимараттарды Ұлытауға немесе «Терісаққан» мен «Егіндіге» жолыңыз түсіп бара қалсаңыз, көптеп кездестіруге болады.

Халыққа теледидар хабарларын таратуды қамтамасыз ететін РРЛ станциясын Ұлытау-Жезді, Жаңаарқа аудандарына орнатуды да Әбекеңдердің атқарып шыққанын өлкеміздегі байланыстың даму тарихын зерттейтін кісі табылып жатар болса, айтпай кетуі мүмкін емес. Өйткені, ақиқаты солай. Ал, ақиқат пен шындықтың бетін шаң басса да, бірақ, ешқашан жоғалып кетпейді.

Кішкентайынан көзін еңбекпен тырнап ашқан Әбекеңді халық арасында абырой мен құрметке бөлеген де маңдайынан моншақтап төгілген тері, алға ұмтылған өршілдігі десек, оның бұл қасиеттері ұрпағына да жұғысты болғандай. Бүгінде жеке-жеке отбасыларына айналған олар да нандарын адалынан тауып жүргендерін көргенде Әбекең ұрпағы үшін қуанады. «Баласы жаманды түйенің үстінен ит қабады» демекші, олардың жаман аттары шықпаса, әке үшін одан артық не керек? Сәулесі – Алматыдан, Іңкәрі – Семейден күнара дерлік хабарласып жатқандары. Немерелердің алды жоғары оқу орнын тәмәмдап, еңбекке араласса, кейінгілердің бірі – мектепте, бірі – балабақшада.

Жетпістің желкенін керген Әбекең жасында қаншама қиындық көріп өссе, енді міне, соншалықты қызық-қуаныштарға кенелуде. Аманкелді ағаның өмір жолы қиналтатын өмірдің қуанта да білетіндігін айғақтап тұрғандай.

«Мысты өңір» газеті, 30 қараша, 2012 жыл

ТЕКТІ ТҰҚЫМНЫҢ ТҰЯҒЫ

Бар болғаны екі жасында жер аударылатындай Жасағанға не жазығы бар еді? Кіндік кесілген топырақта енді ғана тәй-тәй басқан бұл бала не бүлдіріп қойды екен? «Давай, давай!» дескен дырау қамшылы қызылкөздер. «Болындар, жиналындар. Давай».

Сөйтіп, шалқыған шаңырақтың сәні қашқан. Әжесі Алтын бас болған төрт жан Түркістан даласын тастап, Алтайдың аржағынан бір-ақ шыққан. Себеп Созақ көтерілісі болатын. Сол көтерілістің бел ортасында әкесі Салық, атасы Жанғазы да жүрсе керек. От бүріккен қарулы отряд көтерілісті күшпен басқан соң, көтерілісшілердің ағайын-туысқандарына да ауыз салған емес пе? Бүгінгі Сандыбай БИТАНОВ ақсақалды екі жасында Сібір асырып жіберген де қызылдардың сол «кекшілдігі» болатын.

– Әрине, мен оқиғаның қалай болғанын, қалай біткенін қайдан білейін?! Марқұм әжемнің әңгімесінен ұққаным ғой – дейді Сәкең ақсақал. Ал, әжесі – атақты күйші, күллі қазаққа даңқы жайылған Қазанғаптың қызы Алтын болатын. Демек, ол кісі де асылдың тұқымы, алтынның сынығы.

Әуелгіде Оқты деген жерге табан тіреген бұлар біртіндеп ішке қарай ене түсіп, Хатунь атты елді мекенге орнықты. Кеңестің тәртібі қатал. Белгіленген шектен рұқсатсыз шығуға жол жоқ. Әйтеуір, ес біліп қалған ағасы Анасбай балық аулап, құс атып дегендей, бір үйлі жанға бас-көз болды. Сол тұста елде оба ауруы шығып, анасы Шәмшінің де демі шет жұртта таусылды.

– Әкем 19 жасында, шешем 20 жасында өмірден өткен екен. Қайран қыршындар-ай. Заман тыныш тұрғанда, ел бүлінбегенде өмірлері мұншалық қысқа қайырылмас па еді, кім біледі? – дейді әңгіменің бір орайында Сәкең.

«Салықтан қалған жалғызды өлтіріп алмайық» деген оймен әжесі Сандыбайды сол маңайдағы балалар үйіне тапсырады. Ол мұнда 1939 жылға дейін болды. Сөйтіп, балғын балалық та осылайша, жүріс-тұрысының бәрі кестеге түсірілген темір тәртіптің аясында қалды. Бірақ, қай жердің де бір жақсылығы, бір жылылығы болатыны сөзсіз ғой. Егер Сәкең де бүгіндері балалар үйі туралы айтар болса, ондағы көрген қиындығын емес, тапқан достарын есіне алар еді.

– Балалар үйінде үш-төрт қарадомалақ болдық. Үлкеніміз Ғали Әділов деген бала еді. Бәріміз оны аға тұтатынбыз, өзі бізге үнемі қамқор болып жүретін. Өте өжет еді. 18 жасында әскерге алынып, содан хабарсыз қалғанбыз. Кейін жылдар өте келе оның есімін маршал Якубовскийдің «Земля в огне» атты кітабынан кезіктіріп, көзіме жас алдым. Сөйтсем, Ғали Әділов 1943 жылы подполковник дәрежесіне көтеріліп, полк командирі болыпты. Днепр үшін шайқаста ерлікпен қаза тапқан. Бала кезімде ағамдай болып кеткен Ғалидың

әруағымен осылайша маршалдың кітабы арқылы жолықсам, Тауасар атты дос баламен көзбе-көз кездесіп, мәре-сәре болғанымыз бар. Ол бүгінде Шымкент жағында тұрады, білікті заңгерлердің бірі. «Аштықта жеген құйқаның дәмі ауыздан кетпейді» демекші, олар ағайыннан бетер жанымызға жақын болып кетті ғой». Ақсақалдың бала күнгі достары қақында шертер сырының бір парасы осындай.

«Восток-Алтай» артеліне копарушы болып жұмысқа тұрғанда Сәкең небәрі 15 жаста еді. 12 забойда – бір өзі. Жағдай қиын. Соғыстың уақыты. «Бәрі майдан үшін, бәрі Жеңіс үшін!» деп арпалысып жатқан кез. Шахтаның басында түнеп, жұмыс істейтін. Шаршайды, бірақ, шыдау – міндет. Сондайда әжесі байғұс шахтаға іздеп келіп: – Құлынымды өлтіресіңдер ме? – деп бастықтарға барып, базына айтып жататыны әлі көз алдында. Қайран ана жүрегі-ай, десеңізші! Әйтпесе, өзі әлжуаз санап жүретін Сандыбайының «ерікті түрде соғысқа жіберіңіз» деп әскери комиссариатқа барғанын қайдан білсін?!

– Сытник, Кучмин деген жігіттермен бірге комиссариатқа бардық. «Соғысқа жіберіңіз» дейміз. Сонда Коновалов деген комиссар: «Мына екеуінің жөні бар, саған не жорық, жасың жетпейді ғой. Жеңісті жақындату үшін мұнда да жігіттер керек» деп ақыл айтқан. Сол сөзге әжептәуір ренжіп қалғаны бар. Бұл жөнінде Сәкең: «Біздің кезімізде отаншылдық рух мықты еді ғой. Әйтпесе, отқа ұмтылып неміз бар?» дейді.

Жасай, Сарқытбай деген туыстары да сол кеніштерде еңбек ететін. Жасай кішігірім бастықтардың бірі еді. Оқығаны бар, көзі ашық. Бір күні ол: «Сандыбай, келешек оқыған адамдікі. Сенің де оқуың керек, мамандық иесі болуың керек» деп мұның Лениногор индустриялы техникумына түсуіне түрткі болды, кейін Днепропетровскідегі тау-кен институтына түсті, бірақ, әртүрлі себеппен Алматыдағы тау-кен институтына ауысып, осы институттың алғашқы түлектерінің бірі атанды.

– Мен кен өндірісіне 53 жыл ғұмырымды арнадым. Қарапайым жұмысшы болып та істедім, көп шенеуніктердің бірі де болдым. Өндірістің қай деңгейінде жүрсем де, адалдықтан айнығаным жоқ, еңбегімді сатпадым – дейді ақсақал өзінің өмір жолы, ұстанған қағидасы хақында.

Сандыбай ақсақалдың Жезқазған жеріне келуі де қызық. Бұл – 1956 жыл еді. Ол бұл кезде Шығыс Қазақстандағы «Алтайцветметразведка» тресіне қарасты геологиялық барлау партиясының бастығы болып жүрген. Бірде Барнаулға, аймақтық жиналысқа шақыра қалмасы бар ма? Сөйтсе, жиналыс президиумында Сергей Федорович Почанаев отыр. Одақтық министрдің орынбасары. Тани кетті. Бұрын Алтай жағында жүргенде шахтаның бастығы болған. Үзілісте барып амандасты. Бірақ, ол мұны танымады.

– Әрине, Сіз мені біле қоймассыз. Өйткені, ол кезде мен әрі жас болдым, әрі қатардағы кен копарушы болатынымын – деп жөнін айтып, түсіндірді.

– Ә, э, солай ма еді? Екеуіміз жерлес болып шықтық қой – деген Почанаев: – Сен геологияны қой да, тікелей өндіріске аралас – деп, табан астында республи-

каның Түстіметаллургия Министрі Самохваловқа қатынас жазып берді. Сөйтіп, бұл Алматыға аттанды.

«Казглавмедь» деген басқарма болатын, сонда келді. Басқарма бастығы Пономарев деген кісі жылы жүзді адам екен. – Бізге сендей мамандар өте-мете қажет – деді де: – Балқаштағы №5 шахтаға бастық болып баруға қалайсың? – деп салмақты өзіне салды. Бұл – үлкен сенімнің айғағы еді, бас тартқан жоқ. Сөйтіп, кабинеттен көңілдене шыққан оны өңі қуқыл тартқан, бір орыс тоқтатып, жөн сұрады. Ал, бұл ештеңе жасырған жоқ, шынын айтты.

– Сен ол шахтаға барма – деді әлгі кісі. – Мені көріп тұрсың ба, өлі мен тірінің арасындағы біреумін. Осының бәрі уранның әсері.

Пономаревқа қайта кіріп, Балқашқа бара алмайтынын айтып еді. «Оу, неге бұзылды. Әлгінде ғана келісіп едік қой» деп аң-таң болды. Кабинетте тағы бір жұқалтаң келген орыс азаматы отыр екен. Пономарев соған бұрылды да, «мүмкін Виктор Васильевич, сен өзіңе әктерсің?» деді.

– Біз, сөйтіп Виктор Васильевич Гурба екеуіміз Жезқазғанға бір купеде бірге келдік. Виктор Васильевич Жезқазған тау-кен комбинатының директоры екен – деп еске алады Сәкең өміріне күрт бұрылыс әкелген сол бір күнді.

Жезқазған жерінде еңбек жолын «Покро» шахтасында №5 учаскенің бастығы қызметінен бастаған ол кейін осы шахтада бас инженердің орынбасары, Батыс Жезқазған кеніші кәсіподақ комитетінің төрағасы, Солтүстік Жезқазған кеніші бас инженерінің орынбасары, Батыс Жезқазған кеніші партия ұйымының хатшысы және тағы басқа да іргелі орындарда қызмет атқарды. Әрқашан жұмыста біліктілігімен, принципшілдігімен жүрген ол өз ортасының қадір-құрметіне бөленді. Әрине, аяқтан шалғысы келетіндер де табылмай қалған жоқ...

1975 – жыл. Батыс Жезқазған кенішінде партия ұйымының хатшысы болып жүрген кезі. Бірде бес бірдей қазақ азаматының бірден партия қатарына өтулеріне ықпалы тиді. Әрі олардың бәрі де инженер-техник қызметкерлер санатынан болатын. Алақанын ысқылап жүргендерге сылтау табыла кетті. Қалалық партия комитетінің бюросында «ұлтшылдығы» үшін партиядан шығарылды. Бірінші хатшы: «Партбилетіңізді столға қойыңыз» дегенде, бұл да шыдамады: «Сендерге беретін партбилет жоқ!» деп, кері бұрылып шығып кетті. Бірақ, Қаулының аты – қаулы. Партбилеті төсқалтасында жүрсе де, былайғы жұрт үшін бұл «партиядан шығарылған адам». Содан облысқа, одан әрі республикаға арыздансын. «Қарға қарғаның көзін шұқығысы келмейді». Соңғы үміт Мәскеуде қалды. СОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының мүшесі, Партиялық Бақылау комиссиясының төрағасы А. Я. Пельшенің атына арыз жолдады. Бір күні Мәскеуден шақыру келді. Барды.

– Пельшенің кабинетінің алды толған адам. Қырық қаралы кісі жүр. Бәрі де партиядан шығып қалып, қудаланып жүргендер екен. Арасындағы шені төмені мен екенмін. Қалғандарының бәрі – дөкейлер. Бір уақытта репродуктор арқылы ішке шақырды. Жүрек дүрсілдеп кетті. Өйткені, соңғы нүктеге тіреліп тұрмын

гой. Мәскеудің шешімі – ақырғы шешім. Кабинеттің төрінде А. Я. Пельше отыр екен, менің жүрексініп тұрғанымды байқады ма: – Сіз қысылмаңыз, бері таман жақындаңыз – деп, ортаға қарай шақырды. Сапта тұрған солдаттай сызылып тұрмын. Пельше орнынан көтерілді де: – Жолдас Битанов, сіздің ісіңізбен жеке өзім әбден танысып шықтым. Партия Жарғысына қайшы ештеңе жоқ. Бірақ, партия қатарына жұмысшыларды көбірек тарту керек. Осы есіңізде болсын – деп комиссия мүшелерінің пікірін сұрады. Дауысқа салғанда 12 кісінің 9-сы «партияда қалдырылсын» деп дауыс берді. Сөйтіп, әділдік жеңіп шықты. Мен Мәскеуден жеткенше мұндағы «мықтылар» менен кешірім сұрау үшін үйдің табалдырығын тоздырыпты – деп әрі күрсіне, әрі күле еске алады Сәкең сол бір тұста солақайлардың сойылына қалай тойтарыс бергенін. Сонда Сәкеңді жігерлендірген қандай күш? Бұл – өз арының адалдығына деген сенім еді. Тағдырдың талай тепкісін көріп, шыныққан шымырлығы жазықсыз жалаға шыдамаған.

Қайран өмір өтіп жатыр. Тәттісінен гөрі ащысы басымдау түсіп жатса да, өміріне өкпе артатын қазағың бұл емес. Құдайға шүкір, жетім болса да жетілді. Оқыды, өсті. Өмірден өз орнын тапты. Төрт перзенті жайқалған төрт шаңырақ болып отыр. Бұдан артық пенде баласына не керек? Рас, әнебір жылан жылдардың кесапатынан өз әкесінің атын атай алмай, фамилиясын түпкі аталарына жаздырғаны да жүрекке шым-шым бататын сызат тәрізді. Енді міне, бәрі де кейін қалды. Тәуелсіз ел атандық.

– Ел болашағы жастардың қолында. Солар ата-баба дәстүріне адал болса екен деп тілеймін. Өттең жастардың көпшілігі желөкпе тәрізді сезіледі маған. Сол қинайды. Қазақ жастары араққа үйірсектеу болып барады. Айталық, статистикаға сенсек, арақ ішу мөлшері соғысқа дейін әр адамға – 2,5 литр, соғыс тұсында – 5 литр болыпты. Ал, қазір – 23 литрден айналып тұр – дейді. Сонда біз қайда бара жатырмыз? Осыдан қорқамын – дейді Сандыбай ақсақал елдің бүгіні, болашағы туралы толғай отырып.

Жетімдіктің, аштықтың, қуғын-сүргіннің, яғни, бір сөзбен айтқанда, тағдырдың талай құқайын көрген Сандыбай Битанов ақсақалдың елдің ертеңі үшін алаңдауы да орынды. Өйткені, бұл алаңдаудың астарында ата-бабамыз армандап, жете алмай кеткен Тәуелсіздік жалауын құлатып алмасақ екен деген ізгі ниет жатыр.

Жетпістің желкесіне шыққан Сандыбай Салықұлы Битанов ақсақалдың өмірі тұтас бір дәуір іспетті. Тағдырдың тарам-тарам жолдарынан өткен ақсақал туралы айтылар сөз аз емес. Біз теңіздей тарихтың жағалуынан ғана қайттық.

«Сарыарқа», 31 желтоқсан, 1997 жыл

БӘРІБІР БАҚЫТТЫ БАЙТАҚ

«Танысаң Адайыңмын, Танымасаң Құдайыңмын» дейтін елдің қазағы бұл. Бірақ, өрлігі болса да, өкпелігі жоқ, ерлігі болса да, есерлігі жоқ. Өмірден көргені де, еліне бергені де көп. Сексеннің сеңгіріне шықса да, көңілі – сергек, ойы – ояу бұл қартыңның. «Бала көзбен қарайды болашаққа, Дана көзбен қарайды өткеніне» демекші, кешегісіне ақсақалдық биіктен қарап, ой түйсе, келешегіне үміттің жалауын желбірете қарайтыны рас.

Жезқазғанның жеріне келіп, еліне қосылып кеткеніне де жарты ғасырдан асқан екен. «Сені көлден айырған Лашын құстың тепкіні, Мені жерден айырған Хан Жәңгірдің екпіні» деп мұң шағатын еді ғой қайран Махамбет қызғыш құсқа.

Байтақ ӘБДІРОВ ақсақалдың да Арқаға келуінде кешегі күндердің ызғарлы ізі жатыр.

Бұлардың ата мекені Маңғыстаудағы Бозашы түбегі-тін. Бүгінде байтақ әлем білетін Қаламқас, Қаражамбас тәрізді мұнай мен газдың мол қоры шоғырланған Бозашыны жаз жайлап, қыс қыстап жүретін Адайларға жиырмасыншы ғасырдың жиырмасыншы жылдары оңай тиген жоқ, Петербордағы патша тағынан құлаған соң дүние әлемтапырық болып кеткен-ді. Керенский де көпке шыдамады, билік қызыл комиссарлардың қолына көшті. Ақ пен қызылдың айқасы басталды. Осындай аласапыран шақта дүние есігін ашқан Байтақтың өмірі де аласапырандарға толы болды.

Ең алғашқы байқаған қиыншылығы Қоян жылғы, яғни, 1928 жылғы жұт. Бала болса да, біледі: мыңғыртып мал өсіріп отырған Адай елінде талайлар таяқ ұстап қана қалды. Бір жағы соның өзі де жақсы болғандай, өйткені «Ұлы кәмпеске» келе жатыр екен. Бәрібір тартып әкететін екен малды. Сонда үлкендер жағы: «Қолдан қолға бергенше Құдайдың өзі алғаны дұрыс болды» десіп отыратын. Қайбір сүйінгеннен айтқаны дейсіз, күйінгеннен айтқаны ғой елдің. Бір жағы Құдайдың, бір жағы қызылдың қыспағында қалған қалың ел жақсы жер іздеп боса бастады. Бұлар да ата-бабасының мекенін тастап Бозашыдан бүгінде Форт-Шевченко деп аталатын қалаға келді. Қазақтар оны ежелден-ақ «Кетік» деп атайтын. Малдың саудасы біткен, тіршілігінің жалғыз көзі – балық қана. «Қырсыққанда қымыран іритіні» де рас екен. Құдайдың басқа құқайы аздай – ақ, енді ел ішін шешек ауруы жайлай бастады. Талайдың өмірін әкетті ғой қу шешек. Оның қармағына Байтақ та ілінген-ді, бірақ, көрер жарығы бар екен, тірі қалды. Шешектің беті қайта бастағанда, бүгінде баршаға белгілі ашаршылық жетті аранын ашып. Тағы да босу, тағы да көшу.. Енді бұлар

Әзірбайжан арқылы Түркіменстан асып кетті. Олардың да жетісіп жатқандары шамалы екен. Талай-талай хәулілер қаңырап қалыпты. Қазіргі Түркіменбашы қаласы ол кезде Керкі деп аталатын. Соған таяу Тәжен деген жерде Байтақ алғаш рет мектеп табалдырығын аттап, сауат ашты.

– Мен мектепке 12 жасымда бардым – деп еске алады бүгінде Байтақ ақсақал – Мектеп деген аты ғана. Бірінші класс деген де жоқ. Жартыншы класс дейтін. Сосын кімнің үлгерімі тәуір болса, кластан класқа көшіре беретін.

Осылайша сауатын түрікпен тілінде ашқан ол ешқашан қазақша оқып көрмепті. Бірақ, бұған қарап, «Байтақ ақсақал қазақшаға, қазақы салт–дәстүрге жоқ екен» деп қалмаңыз. Ол ең алдымен өз халқының, сосын өзге халықтардың да әнін салғанда тандайыңызды қағасыз да отырасыз. Егер ол «Тіл – достықтың дәнекері» дер болса, мұнысы – шыны.

Басқа халықтың өкілі, бір-екі ауыз болса да, қазақша сөйлеп жатар болса, сол кісіні әжептәуір іш тартып қалмаймыз ба? Басқалар да солай дейтін болар. Ақсақал орысшаны былай қойғанда түрікпен, әзірбайжан, армян, грузин тілдерінде де, өзі айтпақшы, нан сұрап жейтін қауқары бар. Мұны ол бойына жүрген ортасына сергек сезіммен қарау арқылы жұғыстырған. Жадыраған жаз еді. Дүние аяқ астынан астан-кестен болып кетеді деп кім ойлаған? Шұғыл дабыл суық хабар жеткізді. «Соғыс». Полковник Парфеновтың дауысы жарықшақтанып шықты. Кешегі күлкі ұмыт болды. Бұлар майданға әзірлене бастады. Бұл соғыс Байтақ Әбдіров үшін тым ұзаққа созыларын бір Құдай ғана білетін.

«Қоршауда қалып қойғандары – Отанға опасыздық жасауы» деп таңбаланатыны да әзірге белгісіз еді. Тағдырдың толқыны солай сокса, не шара?! «Кім көнбейді тағдырдың салғанына» демекші, солдат соқпақтары концлагердің керуен көштеріне ұласты. Бастан билік кеткен соң көнбегенде қайтеді? Баяғы ашаршылық, қарның аш болғанмен басың бос болған заман мынау азап, мынау құқайдың қасында ойыншық болып қалғандай. Бірақ, адам баласының жаны сірі келеді екен. Бәрін де көрді, бәріне де шыдады, ақыр аяғында бәрін де жеңіп жетті ғой бүгінге!

«Балқан, Балқан, Балқан тау, Ол да біздің барған тау» деген бабаларының Балқаны беріде қалды. Байтақтар Европаны қойып, Африканың да ауасын жұтып көрді. Байтақ ақсақалдың үйінде әлемнің атлас картасы бар. Осы картадан ол өзі болған жерлерді, өңірлерді қызыл қарындашпен белгілеп қойған. Соған қарап отырып, сонау Бозашыдан басталған жолдың Жезқазғанға жеткенше талай-талай бұралаңға түскенін аңғарылады.

Бұлар Сардина, Сицилия жағалауында тұрғанда ағылшындар қолына өтті. Соғыстың соңғы сәттері-тін. Содан кемеге тиеліп, қанша жүргенін кім білсін, Египет еліне жеткізілді. Ағылшындар «Бізде қалындар, ертең елдеріне барсандар, Сталин бәрібір атып тастайды» деп үгіттейді. Ал, Кеңес Одағының өкілдері болса: «Елге қайтындар. Сталин жолдас соғыстың заңын түсінеді. Тұтқынға түсіп қалғандарыңа сендердің жазықтарың жоқ» дейді. Бұлар болса,

кімге сенерін білмей алек. «Сталин неге атады? Түсініксіз екен мұнысы». Ағылшындарға сенгілері жоқ, Кеңестен келгендердің айтқаны илануға тұрады. Бұл – бір. Екіншіден елге, туған жерге деген сағыныш тағы бар. Сонымен не керек, елге оралатын болды ғой.

Елге оралуын оралды-ау... Бірақ, бұларды заводқа, қара жұмысқа әкеліп салды. Күзет мықты, темір тордың ішінде жүреді, сыртпен байланыс жоқ. Не сотталған емес, не тұтқын емес, түсініксіз бір әлем.

Өнер шіркін қашанда өнер ғой. Байтақтың мандолинде ойнап, ән салатыны мұндай жақсы болар ма? Әлгі жерде үрлемелі аспаптар оркестрі құрылған болатын. Соның бір мүшесі болып шыға келді. Концерттерін қайда барып қояды дейсіз ғой? Өздері сияқты тұтқыннан оралғандарға. Машинамен апарып, машинамен қайта әкеледі. Сөйтіп жүргенде Кеңестің бір «қулығын» байқап қалды. Бұлар темір тордың ішінде, мылтық асынғандардың күзетінде жүргенмен, ғимараттың сыртынан қарасаң тіпті, бөлек. Ешқандай тікенек сым да жоқ, солдаттарың да көрінбейді. «Еңбек адамына – құрмет», «Біздің мақсатымыз – коммунизм» деген тәрізді қызылды-жасылды ұрансөздер көз арбайды. Былайғы жұрт бұның аржағында бұлардың алмағайып күй кешіп жатқандарын қайдан білсін?!

Орыстарда «Земля круглая» деген ұғым бар. Мұның мәнісі «Адам баспаймын деген жерін үш басады» дейтін қазақтың сөзіне ұқсас. Бір күні тағы да составқа тиелген Байтақ баяғыда өзі әскерге шақырылған Түркіменстаннан қайтадан бір-ақ шықты. Нағыз азап енді басталды. «Отанға опасыздық жасадың, фашистерге сатылдың» деген сандырақты осында ести бастады. Жертөледен жасалған камера қандай қараңғы болса, сондай қорқынышты-ақ еді. Қолқаны алған қолаңсы исін айтпағанда, көртышқандарын айтсайшы. Бірақ, солардан басқа «серігі» де жоқ. Ең басты қорқыныш тудыратын бұлар емес, тергеушілер.

– Немістерге қашан, қалай өтіп кеттің? Отанға опасыздық жасағаныңды мойында. Совет Одағына қарсы жасаған әрекеттеріңді айт – деп күйдіреді ғой күйдіргілер. Қайдағы сатқындық? Қайдағы опасыздық? Бұл ештеңе түсінбейді. Қоршауда қалып қойып, қолға түскендері өтірік емес, рас. Соны айтады. Мұндай жауап тергеушілердің тіпті, тынышын кетіреді де бұның өзін төмпештей бастайды.

Немістің тұтқынында аузынан ақ май ағып жүргендей-ақ, бейнебір бұлар тұтқында болмай, сол жақтағы құдаларына қыдырыстап барғандай-ақ, «тұтқында не істедің?» дейтінін қайтерсің? «Айтып айтпай не керек, Құсалықпен өтті ғой Махамбеттің көп күні» дегендей, құсалы күндер өтіп жатты. Күнде бір сұрақ, бір жауап, бір тірлік. Ақыры, 1947 жылғы 27 қазан күні әскери трибунал мұны РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-1 «б»-статьясы бойынша «қылмысты» деп тауып, соттады да жіберді. Сөйтіп, Байтақ Әбдіров тағы да поезға тиелді. Бұл жолы тағдыр оны Сарыарқаға, Жезқазған жеріне жеткізді. Қазақтың қасиетті Сарыарқа даласы түрлі тұтқындар лагеріне толып кеткен шақ еді. Байтаққа солардан «бұйырғаны» – «Степлаг» болды. Салыстырмалы түрде қарағанда

лагерь, әрине, кешегі көртышқандар жайлаған жертөленің жанында жұмақтай көрінетін. «Этаппен жүріп-тұрасың» демесең, «күзеті мықты темір тордың ішінде жүресің» демесең, әйтеуір, жұмыс істейсің ғой. Елмен араласқасын сәл де болса көңілің көтеріледі. Осында ол өзінің ескі таныстарының біразымен қайта жолықты да. Бәрі бір жолмен жүріп өткен жандарды бір статьяның қайта табыстыруын қарасаңшы. Тағдыр дегенге не деп болғандай?!

Байтақ ақсақал үшін 1955 жылғы 17 қыркүйектен артық ерекше, бұл күннен қымбат күн жоқ десе де болғандай. Өйткені, дәл осы күні ол толық ақталып шыққан еді. Бәкең Жезқазғанда қалуды жөн санады. Мұнысы дұрыс та болыпты кейін ойласа. Өйткені, осында өмірлік серігін жолықтырды, еңбек бақытына бөленді. Солтүстік Жезқазған кенішінде, «Казмедьстрой» тресінде түрлі жұмыстар атқарған ол абыройсыз болған жоқ. Соның бір дәлелі, үйінің төрінде тұрған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет Грамотасы. Бұл Қазақстанның бір кездегі ең жоғары наградасы екенін ескерсек, оған екінің бірінің қолы жете бермейтінін тағы ескерер болсақ, Байтақ Әбдіровтің еліне сіңірген еңбегін тізбелеп жатпай-ақ аңғаруға болады. Бүгінде сексеннің сеңгіріне шыққан Бәкең тағдырдың теперішін көп көрсе де, өмірге өкпесі жоқ жандардың бірі. Күркіреп өткен күндерге салауат айта отырып, бүгініне қанағат етеді ол. Бәйбішесі Ақкөпей екеуі немере – шөбере сүйіп, бала-шағасының рахатын көріп отыр. Еңбек еткен ұжымдары әлі күнге ұмытпай «ақсақал» деп ардақ тұтады. Ендеше, адам баласына бұдан артық не керек?

«Тәуелсіз еліміздің таңы жарқырап, аспаны ашық болсын әрдайым!» дейді жаңа ғасырдың табалдырығында, туған жерінде, азат елінде еркін тыныстаған Байтақ ақсақал.

*«Сарыарқа», 15 желтоқсан, 2000 жыл;
«Жаңа өмір», Маңғыстау аудандық газеті, 30 мамыр, 2001 жыл*

НҰРЛЫ ЖОЛДЫ НҰРТІЛЕУ

Атақты композитор Нұрғиса Тілендиев «Кімнің есімі Нұрдан басталса, ондай кісі жаман болмайды» деп мәтелдеп отырады екен. Сол рас та болар? Нұртілеу ЖОНЫСТЕГІ ағаның өмір жолына қарағанда Нұрағаның айтқан сөзінің жаны бар ма деп қаласың.

Нұртілеу Жоныстегі Ақтөбенің Қобда ауданында дүниеге келді. Бірақ, оның бүкіл саналы ғұмыры Арқа төсінде, Жезқазған жерінде өтіп келеді. Неге? Бұған оның әу баста кеншілік жолды қалағаны себеп.

Мектепті жақсы оқыды. Әкесі соғыста қайтқан жетім бала қатарынан қалмауды ойлады. Бар ынтасын білімге салды. Онысы босқа кетпеді. Мектеп бітіретін жылы Нығмет Ілиясов атты сыныптасы екеуін «Сендер

ертең еліміздің Мәскеу, Ленинград секілді ірі қалаларында оқуларың мүмкін. Өйткені, құжаттарыңды Алматыға жөнелттік, егер қабылдау сынақтарынан сүрініп қалмасаңдар, онда жолдарыңның болғаны» дейтін ұстаздары күнілгері талаптандырып, қанаттандырып қоятын. Олардың шәкірттерін бұлайша үміттендіріп тастауларына сол кездегі ел Үкіметінің саясаты негіз болған еді. Өйткені, Кеңес өкіметі жергілікті ұлттық кадрлар даярлау мақсатында оқуы озықтарды Мәскеудің, Ленинградтың жоғары оқу орындарына арнайы жолдама арқылы жіберіп оқытуды, сөйтіп, жер-жерлердегі әртүрлі салаларды жергілікті ұлт өкілдерінен шыққан мамандармен нығайтуды қолға алған. Соғыс қарсаңында тоқтап қалған бұл үрдіс зұлматтың үні өше салысымен қайтадан жанданған болатын.

Ақтөбеден 120 шақырым қашықтағы Қаратал ауылынан облыс орталығына жетудің өзі зор болды. Қазақылап айтқанда, жаяулап-жалбылап жүріп жеткені бар болсын, енді отарбаға отыру мұңға айналды. «Алматыға билет жоқ» деп тақылдайды кассадағы келіншек. Қайтпек керек? Емтихан уақыты таянып қалды. Үлгермесе, бар үміттің желге ұшқаны. Нұртілеу қатты абдырады. «Қалай жетемін Алматыға?». Таяқ тастам жер емес, жаяулатып тартып кететін, Алматы қайда, біреу қайда? Сәтін салайын десе қиын емес екен, вокзал басында не істерін білмей қамығып тұрған оған мектептегі ұстаздарының бірі жолыға кетіп, жөн сұрады. Бұл жағдайын баяндады. Өлгі кісі орыс ұлтының азаматы болатын. «Жоқ, бұлай болмайды, саған қалайда көмектесу керек, жүр обл ОНО-ға кеттік» деген ол өзі жетектеп облыстық оқу-ағарту басқармасына алып барып, ондағыларға жағдайды түсіндірді. Сол жерде бірден – бірге ауысқан тапсырма берушілер мен оны орындаушылардың арқасында Нұртілеудің қолына билет тиді-ау ақыры. Қазіргідей жүрдек поездар жоқ, арада төрт тәулік өткенде барып Алматыға табаны зорға тиген Нұртілеу дереу емтихан тапсыратын институттың ғимаратына бет түзеді. Сөйтсе...

Мәскеудің институтына қабылдау сынақтары тамыздың 1-жұлдызынан басталып, аяқталған екен. «Ештеңе етпес Қазақстандағы жоғары оқу орындарына қабылдау әлі де жалғасып жатыр ғой, біреуіне түсіп кетуге мүмкіндігің бар» деп жұбатқандардың сөзін шынын айтқанда, тыңдағысы да келмеді. Өйткені, ауылдан шыққанда сол кездің тілімен айтқанда, «сәтін салса, еліміздің астанасы Мәскеу қаласында, әйтпесе, революция бесігі Ленинградта оқитын боламын» деп аттанған еді ғой, сонда қалай, елге өтірікші атанбақ па? Жол болайын десе бәрінің ыңғайы келе қалады екен ғой. Мәскеу болмаса да Ленинградқа оқуға түсу мүмкіндігі әлі де бар екен. Соңғы қабылдау емтиханы 18 тамызда екенін білген Нұртілеу бір дорба кітабын ақтарумен болды. Мектепті қазақша бітірген бала оқуға қанша зерек болса да орысшаға келгенде қиналатыны хақ еді. «Емтиханда сүрінбеу керек». Санасын жаулап алған осы ой ғана.

Соғыстан соңғы қиыншылықтарға қарамастан өкімет орындары халықтың әлеуметтік мәселелеріне айрықша көңіл бөліп отыратын. Әкелері соғыстан оралмаған немесе жараланып келген жауынгерлердің отбастарына, балашағаларына барынша қамқорлық жасалатын. Емтихандар арасында сол кездегі республика Халық Комиссарлары Кеңесінің Төрағасы Нұртас Оңдасыновтың қабылдауында болудың сәті түсті. Тек бұл ғана емес, біршама жас жігіттер мен қыздарды қабылдаған Нұртас аға: – Емтихандарыңды сәтті тапсырсандар, баратын жерлеріңе дейінгі жолпұлдарың мен тамақпұлдарыңды Үкімет өз мойнына алады. Сендердің міндеттерің – емтиханнан сүрінбеу – деп сәттілік тіледі. Ел ағасының өздеріне үлкен үмітпен қарап отырғанын түсінген еді сонда Нұртілеу. Емтихан да бітті-ау ақырында. Үміт ақталды, Нұртілеу Ленинградқа аттанатын болды. Республика Үкіметінің басшысы сөзіне беріктігін байқатты. Республиканың Оқу министрлігінен бұған 700 сом шәкіртақы берілді. Бұл ол кезде аста-төк ақша болатын. Бір сәтте оқуға да түсіп, көңілі шарықтап, қалтасы қалыңдап шыға келді.

Әр адамның өмірінде айшықты ізін қалдыратын күндер, кейде цифлар болатыны белгілі. Бұл орайда, Нұрекеңе тамыз айы ерекше көрінетін сияқты. Айталық, ол анасының 562 сом ақшасын қалтасына салып, екі шелек тарысы мен екі бүйен сарымайын және бір дорба бауырсағын арқалап «Алматыға барамын» деп сапарға шыққан күні 1949 жылы 5 тамызы екен. Емтиханды сәтті тапсырған соң 22 тамызда поездға отырып, 26 тамыздың таңы атқанда Нева жағалауындағы қалаға келіп түсіпті. Ал, 1953 жылдың 26 тамызында Жезқазғанға өндірістік тәжірибеден өтуге келеді. Сол күні ол кейін ірі өндіріс басшыларының біріне айналған Ғазиз Омаровпен танысады.

– Ғазиз ағамен кездесуім менің өміріме түпкілікті өзгеріс әкелді деуге әбден болады. Өйткені, ол кісі мені оқуды тәмәмдаған соң Жезқазғанға келуге шақырды. Бір айға келген маған жазғы демалыс бойына шахтада жұмыс істеу керектігін айтты. «Бір ай деген немене, бар болғаны – отыз күн ғана. Қазақ «туған ай тураған етпен бірдей» деп бекер айтпайды, бүгін басталса, ертең айдың аяғы шолтаң ете қалады. Сондықтан да, бірдеңе ұғынып, түсінгің келсе,

жазғы каникулыңды осында өткер. Сонда ғана кен өндіру дегеннің не екенін ұғына түсетін боласың» деді. Мен Ғазекеннің айтқанын екі етпедім, жазғы демалысымды толықтай Жезқазғанда өткердім. Бұл менің тек өндіріс жайымен ғана танысып қоймай, мұндағы адамдармен де неғұрлым жақынырақ танысып-білісуіме септігін тигізді. Сондықтан, институтты бітіргенде еш ойланбастан жолдаманы Жезқазғанға алдым – дейді Нұртілеу аға.

Сөйтіп, 1954 жылдың 26 тамызы күні өзі осыдан бір жыл бұрын ала жаздай еңбек еткен №42 шахтаға кен шебері болып жұмысқа қабылданды. Сол күннен бастап Нұртілеу Жоныстегінің кеншілік өмірі басталды. Әрине, ол сол сәттерде арада көп уақыт өтпей-ақ, өзінің осы шахтаның бүкіл тағдырына ең бірінші болып жауап беретін лауазым иесіне айналатынын білген де жоқты. Ол қызмет сатысының барлық баспалдақтарын басып өтті. Қатардағы кен шеберінен Шығыс Жезқазған кенішінің бас инженері, Ақшатау тау-кен комбинатына қарасты Жамбыл кенішінің директорлығына дейінгі жолдан өтті. Және абыройлы өтті. Талабы – қатал болса да, бірақ, ешкімге қатыгездігі болмады. Ғазиз Омаров, Далабай Ешпанов сияқты марқасқалардың мақтауына ілікті. Олар бұған үлкен сенім арта қарайтын. Бұл сол сенім үдесінен табылуға ұмтылды. Қандай деңгейде қызмет атқарса да, адалынан атқарды. Сонысымен сыйлы болды.

2001 жылдың 23 тамызы. Бұл күн де Нұрекен үшін өте қастерлі. Өйткені, нақ сол күні Сәтбаев қалалық мәслихатының сессиясында Нұртілеу Жоныстегіне «Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы» атағы берілді.

Ол еңбек демалысына да тамыз айында шықты. 2004 жылдың 27 тамыз күні Анненск кенішінің ұжымы Нұрекенді зор салтанатпен құрметті еңбек демалысына шығарып салды. Корпорация басшылығы оның көп жылғы жемісті еңбегін лайықты бағалап, жеңіл автокөліктің кілтін сыйлады.

50 жыл және 1 күн. Бұл – Нұртілеу Жоныстегінің кеншілік өтілі. Тамыз айында басталған кеншілік жол тамыз айында осылайша өзінің бір нүктесіне жетіп жығылды. Бірақ, бұл Нұртілеу Жоныстегі еңбектен қол үзіп кетті деген сөз емес еді. Өйткені...

Ол тек өндірістің білгірлерінің ғана санатынан емес. Нұрекен қоғамдық жұмыстарды жапырып тастайтын тындырымдылығымен де танылған кісі. Сондықтан, корпорация басшылығы оның осы қасиетін пайдалану қажет санағандықтан, Сәтбаев қаласында жаңадан ұйымдастырылып жатқан «Кен өндірісі ардагерлерін қолдау қорының» жұмысын жандандыруға шақырды. Бұл шақыруға ол зор ықыласпен барды. Өйткені, ардагерлердің бәрі өзіне таныс жандар. Ол бәз баяғы қалпынша қос білегін сыбанып кірісті де кетті. «Қор құрылған соң сіздер де, біздер де ұятқа қалмайтындай жағдайда жұмыс жасағанымыз жөн» дегенді жұқалап отырып жеткізді. Әрине, басшылық қарсылық білдірмеді, есесіне орынды ұсыныстарға құптау танытты. Сөйтіп, қор жұмысы аяғынан нық тұрып кетті.

Нүрекеңнің ұлтшылдығы болмаса да, ұлтсүйер қасиеті кеншілер қауымына жақсы таныс. Әсіресе, қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беру, содан соңғы оны нақты іс жүзіне енгізу секілді шаруалардың басы-қасында жүрген Нүрекең бірде Анненск кенішінің маңдайшасына «Туған жер – тұғырың, Туған тіл – қыдырың!» деген үлкен ұран ілдіріп қойғаны бар. Жүрекке жылы тиіп, сананы селт еткізер бұл жазуға сол тұстағы корпорация басшыларының бірінің де көзі түседі. Ол кеніш кәсіподақ комитетінің төрағасы болып жүрген Құдайберген Жаңылбаевтан «Мына жазудағы «туған жер» мен «туған тілдің» мағынасын түсініп тұрмын, ал, «тұғырың» мен «қыдырыңды» түсіне алар емеспін. Сондықтан сен маған ұранның толық мағынасын орысшаға аударып бер» деп қолқалайды. Құдайбергеннің аудармасынан ұрансөзді ұнатып қалғанын жасырмаған басшы «Мұны жаздырып жүрген кім?» деп анықтап сұрайды. Әрине, идея кімдікі екені де айтылмай қалмайды. Сонда әлгі басшы «Көрдіндер ме, ақсақал қалай дұрыс істеген. Әркім өз Отаны мен ана тілін ардақтау керек. Мына сөздер соны жұрттың санасына салып тұрады ғой. Ал, біз қайдағы бір мән-мағынасы шамалы сөздерді жалпылдатып іліп қоюға әуеспіз» деп ризашылығын білдіріпті. Шынында да, өндірістің қайнаған ошағының маңдайшасына әдетте мұндай сөздер ілінбейтіні рас. Анненск кенішіне жолымыз түсе қалса, Нүрекең жаздырып қойған әлгі жазу қақпадан ене бергенде жанарымызды өзіне аударатын. Қазір көзге көріне қоймайды. Нүрекең кеткеннен кейін келгендердің біріне жақпай қалды ма екен, кім білсін?! Бәрібір білетіндер Нүртілеу Хамзаұлының мұндай «қазақшылдығын» әрқашан асқан бір жылылықпен еске алып жүретіндіктері күмәнсіз.

Ресми түрде Нүрекең сексенге биыл ғана келді. Ал, шын мәнісінде олай емес, ол кісінің нақты туған жылы 1929 жыл көрінеді. Сонда, қалай «жасарып» кетіп жүрген? Мұның сырын да қазақ ауылдарындағы құжатқа салғырттықтан іздеу керек. Әуелгіде «ауылсовет» оны 1922 жылы туған деп жазып қояды. Мұны ол әскери комиссариаттан шақыру келгенде бір-ақ білген.»Он бір – он екідегі баланы да әскерге шақыртады екен-ау» деп ауылдың біраз дүрліккені бар сонда. «Қатесін» жөндемек болған баяғы «ауылсовет» көп қиналып жатпастан енді оның туған жылын 1932-ге өзгерте салады. Содан соң, барлық құжаттар осылайша толтырылып кете берген.

– Мұның еш зияны тиген жоқ, қайта пенсияға қатарластарымнан бірер жыл кейіндеу шықтым, яғни, олар қартайғанда, мен әлі жастығымды жоғалтпай жүрдім – деп күледі өмірбаянының осы тұсын әңгімелегенде Нүрекең.

Негізі ол сергек көңілдің адамы. Күні кешеге шейін ойын-тойларда ортаға шығып алып билей жөнелгенде онымен бәстесе алмайтынын іштері сезетін жастар бастарын төмен салатын. Қазір немере-шөбере сүйген ардақты атаға айналса да көңілінің жастығы жоғалмағаны байқалып тұрады. Аузынан әзілі түспейді, үйдің айналасындағы оны-мұны шаруаларды өзі атқарып тастамаса көңілі көншімейді. «Көршілерден ұятты, үйде тыныш отырсаңызшы» деп қалады кейде ұлы Асқар. Бірақ, оны Нүрекең тыңдай қоймайды. «Менің табиғи

физарядкамда жұрттың шаруасы не?» дейді де шаруасын жалғастыра береді. «Үйреніп қалған он саусақ, ұста деп қалам тұрмайды» деген екен Сыр бойының атақты ақындарының бірі Тұрмағанбет Ізтілеуұлы. Нұрекеңнің әлгі тірлігі де соған ұқсас жағдай ғой.

Ол поэзияға да жақын. Әсіресе, Омар Хайямның рубаяттарын жатқа айтқанда таң қаласың. «Өлең адамды өмірге ғашық етеді, жаныңды нұrlандырады» деп түсіндіреді өзінің поэзияға деген іңкәрлігін. Бәлкім, оның өміржолының нұрлы болғандығының бір ұштығы да осында жатқан шығар? Қалай ойласаңыз да қисыны келетін сияқты. Тағы да Нұрғиса ағамыз айтты деген сөзге оралайықшы. Ол кісі «Кімнің есімі Нұрдан басталса, ондай кісі жаман болмайды» деген дей ме?. Меніңше, тауып айтқан, нақ айтқан. Бұның анықтығын, басқаларды айтпағанда, Нұртілеу Хамзаұлы Жоныстегінің тұлғасынан-ақ көріп, сезініп отырған жоқпыз ба?

«Мысты өңір» газеті, 2012 жыл

ЖАҚСЫЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Білеуті бойында кіндігі кесілген ол Қарсақбайда есейді. Осындағы мектепті бітіргенде, мамандық таңдауға түк қиналған жоқ. Өйткені, қазақ өндірісінің қарашаңырағында өскен ұлдың өз келешегін кен өндірісімен байланыстыратындығына еш күмән жоқ-тын. Солай болды да. Жолтай ҚАЙЫРБЕКОВ Қарағанды политехникалық институтың кен инженері мамандығы бойынша оқуға түсті. Бұл 1960 жыл болатын.

Қолдағы диплом сенің сол мамандықтың бүгешүгесіне дейін білетін бесасапап маман екендігіңе кепілдік бере алмайтынын «Покро» шахтасына келгенде анық түсінді. Көкірегінде бәрі сайрап-ақ тұрғандай, бірақ... Бірінің қисынын тапса, екінші бір істің түйінін таба алмай дағдарып отырып қалатын кездері аз болмайтын. Сондайда жас маманға әлі де өндіріске дендеп араласып кету қиынға соғып жүргенін аңғарған ағалары көмек қолын созатын. Олардың былай қарасаң, бұдан оқуы артық емес, бірақ, тәжірибелері мен біліктері мол. Сонда Жолтай алғаш рет теория мен практиканың арасы жер мен көктей екендігін ұғынған еді. Бозтай Аяпбергенов, Шермұхамбет Байбосынов, Мыңбай Ерденов, Мүсілім Дәкібаев тәрізді өзінің алғашқы еңбек тәлімгерлеріне деген Жөкеңнің алғысы шексіз.

—Оқығандары болмаса да тоқығандары көп сол ағалардың ортасына түскеніме әліге шейін қуанамын. Өйткені, олар мен үшін нағыз өмір мектебіне айналды. Білмегенімді үйретті, білгенімді кеңейтті. Кен инженері болудың қаншалықты зор жауапкершілік жүктейтінін маған алғаш ұғындырған осы кісілер — деген Жөкеңнің сөзінен оның ағаларына деген ыстық көңілі көрініп тұрғандай.

Әрине, өзінің талабы, білмекке, үйренбекке деген ұмтылысы болмаса бәрі бекерге айналар еді ғой. Аржағында үйреткенді іліп әкететін қабылет қарымы жеткілікті жас жігіт көп ұзамай-ақ жүрген ортасының көшбасшыларының біріне айналып шыға келді. «Покро» шахтасында бас инженер болып жүрген кезінде мұны сол тұста Жәйрем кенішінің тізгінін қолына алған Садық Асатов өзіне шақырды. Жолтай Қайырбеков Қиыр-Батыс кенішінің бас инженері болып тағайындалды да, арада көп уақыт өтпестен, нақтырақ айтқанда, 1976 жылдың 1-тамызында осы кеніштің директорлығына көтерілді. Өйткені, бұл уақытта Жәйрем кеніші тау-кен комбинаты болып қайта құрылған еді.

Бұрын жер астында жүргенде ашық карьерлерде жұмыс істеу оңайға соғатын шығар деп топшылайтын. Ал, бетпе-бет келгенде бұл ойының мүлде қате екендігіне көзі жетті. Тіпті, ашық карьердің жұмысы жер астындағы шахталарға қарағанда қиындау болып шықты. Өйткені, мұнда өндіріс бір-бірімен тізбектесіп жатады екен. Егер жазатайым, бір трактор тоқтап қалды

дегенше, бар жұмыс тоқтады дей беріңіз. Сондықтан да, жұмысқа асқан жауапкершілікпен қарауға тура келді. Және комбинат басшысы Садық Асатов аса тынымсыз жан болатын. Ол тіпті, Мәскеу, Алматыда жүрсе де, ретін тауып Жәйремдегі жұмыс жайынан хабардар болып отыруды хош көретін. Ашық карьердегі жұмыс алақандағыдай анық көрінетіні тағы бар. Ештеңені жасырып, жаба алмайсың. «Сәкең іссапардан келе жатып, ең алдымен карьер жаққа назар аударатын. Мейлі түн ортасы болсын. Сосын үйге телефон шалатын. Ол кісінің көңілінің разы не наразы екендігін сөз саптасынан ұға қоятынмын. Егер «Жәйремнің шамдары жарқырап тұрғаны алыстан қарағанда сондай керемет көрінеді» десе, ол кісінің жұмыс барысына көңілі толғанын, ал, «Қайырбеков, сенікі не ұйқы түн ортасында?!» десе жұмыстың жүрмей жатқанын сездіргені еді».

Қиыр-Батыс кенішіне он жылдан аса басшылық жасаған тұста Жөкең қатардағы жұмыскерлерден бастап аттары елге әйгілі көптеген адамдармен де таныс, біліс болды. Жәйремге келетін мәртебелі қонақтардың алдында кеніштегі жұмыс жайы мен алдағы жоспарлар туралы талай мәрте баяндама жасауға тура келді. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Қонаев, одақтық Түсті металлургия министрі П.Ф.Ломако және т.б. қонақтардың қолдарын алып, алдарында тұрып кенішке, өндіріске қатысты әңгіме қозғау оңайға соқпағаны анық.

– Қазіргі Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев республика Үкіметін басқарып тұрған шағында Жәйремге келді. Сол кездің өзінде-ақ оның жаңаша ойлайтыны байқалып тұратын. Өндірісті жаңарту жайында айтқан ойлары бізге таңсық көрінген. Кейін бәрі де өзгеріп сала берді емес пе? Қазір кеніштердегі техникалар, жалпы жұмыстың ұйымдастырылуы әлемдегі озық үлгілерді басшылыққа ала отырып жүргізілетіні белгілі. Меніңше, бұл Елбасымыздың ел экономикасын ғана емес, өндіріс мәдениетін де өркениетті елдердің деңгейіне жеткізу жөнінде қойған талаптарының жүзеге асып жатқандығын танытады – дейді кен өндірісінің ардагері.

Кейде басшылар егер сенің үмітті ақтай алатынына сенімді болса, қызмет бабында арнайы мамандығына да қарай бермейді. Жолтай Қайырбековтің геолог болмаса да, «Жайылма» геологиялық барлау партиясының бастығы болып тағайындалуы соның бір айғағы тәрізді. Он жылға тақау геологиялық партияға басшылық еткен жылдар іссіз кеткен жоқ. Қазіргі кездері «Қазақмыс» компаниясы инвестиция тартып, игеруді көздеп отырған «Бозшакөл» кен орнына алғаш барлау жасаған Жөкеңнің геологтары болатын. Демек, геологиялық барлау ісінде де Жолтай жүріп өткен жолдар тек жақсылықтарға ғана жолыққандай.

1994 жылы Сәтбаев қаласына қайта қоныс аударған ол тау-кен инспекциясының бастығы бола жүріп те, жер асты байлығын игерудің тиісті нормативтер шеңберінде жүргізілуіне қатаң назар аударды. Қазіргі таңда Ж.Қайырбеков жасының

ұлғайғанына қарамастан еңбектен қол үзбей, технологиялық колледжде оқытушы болып қызмет атқаруда.

– Егер кезінде өзіміз өзгелерден үйренсек, енді өзгелерге кен өндірудің құпия қатпарларын үйретіп жатырмыз. Өмір деген осылай жалғасын таба береді екен. Әр ұрпақтың өз заманы бар. Кешегінің озығы бүгінге жарамайды. Жаңа техника, жаңарған технология. Десек те, ешқашан өзгермейтін бір ғана нәрсе бар секілді, бұл – іске жанашырлықпен, адалдықпен, жауапкершілікпен қарау. Заманның желі қалай соқса да мұндай талаптар еш өзгеріссіз қала бермек. Әйтпесе, істеген істе береке болмасы анық – дейді Жөкең көп жасағанын ғана емес, көпті көргенін де танытып.

Жөкең – жақсы жар жолыққан жан. Аты ғана емес заты да жақсылықтан құралғандай Жақсылық Бейсенбайқызы көп жылдар бойы ұстаздық қызметпен айналысып, қазір құрметті еңбек демалысында. Демалыста деген аты ғана! Немелер етекке оралып жатқанда қайдағы демалыс! Құдай Жолтай екеуіне бес бала берді, енді олардан өрбіген қарадомалақтар көз қуаныштарына айналуға.

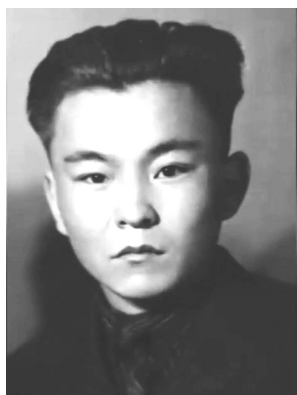
– Немере тәтті болады дегенге кезінде мән бере қоймайтынбыз, сөйтсек, рас сөз екен – дейді Жолтай аға. – Мына кішкентайым маған «Жолтай мырза» деп еркелейді, ал, мен оны «Шынар сұлу» деп арқасынан қағамын. Жұмыстан келгенде осылардың қызығы түздегі шаршағанды бірден баса қояды. Сосын ертесіне еңбекке жаңа жігер, жаңаша күш жинағандай болып аттанамын.

Ия, өмірде қуаныштың көбірек болғанына не жетеді?! Қуанатын, қуандыратын сәттердің мол болғанын қаламайтын кім бар?! Сәтін салғанда, тағдыр Жолтай Қайырбекұлын жақсы жолдармен бастап келеді. Еңбекте де, үйде де, жүрген ортасында да ешқашан абыройсыз болған емес, бұдан артық қандай жақсылық керек адам баласына?!

«Мысты өңір» газеті

АҒЫП ТҮСКЕН БІР ЖҰЛДЫЗ

Қазақтың белгілі жазушысы Мұхамеджан Қаратаевтың «Даладағы дабыл» романы Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі Ұлы Октябрь төңкерісінен кейінгі оң өзгеріс, соның ішінде, өндірістің өркендеуін арқау еткен шығарма екендігі белгілі. Бәлкім, кешегі кеңестік көзқарастарға орай қазіргі түсініктерге кереғар келіп қалатын кейбір тұстары да болуы мүмкін. Бірақ, одан әрине, көркем шығарма болса да, осы өлкеге қатысты көптеген құнды деректер мен мәліметтерге қанығуға болатынына дау жоқ. Әсіресе, өлкедегі өндірістің дамуы жайы, сол өндірісті өрге сүйреген мамандар туралы суреттелген тұстар заман желі қалай соқса да өзгеріссіз қала беретіндігі еш күмәнсіз.

Кітаптың «Болашаққа саясат» деп аталатын тарауында Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың Қарсақбай зауытының директоры Иван Васильевич Деевпен бірге Жезқазған шахталарын аралаған сәттері баяндалады. Қанекенің шамасы сол сапарында кен өндіру шахталарына енді ғана енгізіле бастаған механикаландыру және автоматтандыру тәрізді жаңалықтардың қалай жүзеге асырылып жатқанын өз көзімен көруді негізгі мақсаты санаса керек. Олар №45 шахтаға атбасын бұрады. Жазушы өз шығармасында осы сәтті төмендегіше суреттейді.

«Жарты сағаттан кейін олар «Қырық бесінші» шахтаға түсті. Оларды жас инженер Жәлел АЛТАЕВ қарсы алды. Ол таза қырынған, жинақы, қимылы ширақ, сірә, өндіріс командирі болып істейтін учаскокқа шын ынтамен берілген адам болса керек. Деев оны іштей ұнатып қалды. Ол бір кезде индустрияға қойшының киіз үйінен келген Жанбосыновты, Саусақовты, Бәтешовті, Көпжасаровты жақсы білетін. Олар сауатсыз немесе шала сауатты адамдар еді, қараңғыда қармалап жүргендей, өндіріс дағдысына аса қиындықпен үйренді. Олармен салыстырғанда Алматы кен металлургия институтының түлегі, инженер, ғылыми жағынан принципшіл барлық нәрсе жөнінен өз ойы, өз пікірі бар Алтаев Жәлел мүлде басқа емес пе?! «Олар кешегінің, бұл бүгінгінің, тіпті ертеңгінің өкілі ғой. Бақытымызға қарай бүгін мұндай Жәлелдер жалғыз емес, ал ертең бұдан да көп болмақ. Бұл бүгінгі тұрмысымызға батыл еніп отырған болашақтың нышаны ғой» деген ой Деевті баурап алды».

Ия, сол жолы Қаныш тәрізді аты әлемге жайылған ұлы ғалымға шахтаны аралаған кезде жолбасшылық жасаған жас инженер Жәлел Алтаев кім еді? Оның есімі кен өндірісі ардагерлерінің қатарында айтыла бермейтіні не-ліктен?

Жәлел Алтаев Ұлытаудың тумасы екен, ол 1929 жылы қасиетті таудың етегінде өмір есігін ашыпты. Ол дүниеге келген жылдары Қарсақбай зауыты ашылып, аты дүниеге дүрілдеп шыға бастағанын еске алсақ, Жәлелдің әкесі

Түскей де көп кешікпей қазақ өндірісінің қарашаңырағынан табылғанға ұқсайды. Өйткені, Жәлелдің балалық шағы Қарсақбайда өтеді, ол осындағы орта мектепті тәмәмдап, осы жерден білім іздеп, Алматыға аттанады. Және оның қалағаны қандай мамандық дейсіз ғой? Кен инженері. Қарсақбайдағы өндіріс ошағындағы дуылдаған өмірдің бел ортасында өскен баланың өзінің ертеңгі өмірін нақ кен өндірісімен байланыстырғанына таң қалуға да болмас. Ғылымның соңғы жетістіктері өндірістегі ауыр жұмысты жеңілдетуге бағытталып жатқанын ол жоғары оқу орнында оқып жүрген кезінде-ақ білгені күмәнсіз. 1955 жылы Алматы кен-металлургия институтын тәмәмдап, жолдама арқылы Жезқазған тау-кен комбинатына келген жас маман жұмысқа асқан құлшыныспен араласады. Ол теориялық білімін енді нақты іс жүзінде барынша көрсетуге ұмытылады. Жас инженердің біліміне қоса біліктілігін жоғары бағалаған комбинат басшылығы оны арада небәрі үш жыл өткенде №45 шахтаның бас инженері етіп тағайындайды. Бұл кезде Жәлел бар болғаны 31 жаста ғана еді.

– Ол жанып тұрған от болатын, істің көзін таба қоятын. Жаңашылдыққа ұмтылатын. Шахталарға өздігінен жүретін құралдардың енді келіп жатқан кезі болғандықтан, соларды өндіріске енгізудің басы-қасынан Жәлелді жиі көретінбіз. Әттең, ғұмыры келте болды. Әйтпесе, ол кен өндірісінің ірі басшыларының біріне айналуы әбден-ақ мүмкін еді. Біздер де солай ойлайтынбыз. Өндірісті жетік білуімен қатар бізді оның жоғары адамгершілігі де тәнті ететін. Екеуіміздің достығымыз да жарасымды болды. Бір перзентімнің есімін «Жәлел» деп сол Жәлел Алтаевтың құрметіне атаған болатынмын. Өмірден ертерек өтіп кеткендіктен болар, оның есімі айтыла бермейтіні де рас. Бірақ, ол ұмытуға жатпайтын тұлға – дейді атақты кенші, Социалистік Еңбек Ері Демберген Баймағамбетов.

Шынында, Ж.Алтаевтың өмірбаянына көз жіберген кісі оның институттан кейін кен өндірісінде бар-жоғы он жылға жуық қана еңбек еткенін байқар еді. Бірақ, сол аз уақыт ішінде кеншілердің арасында үлкен абыройға бөленіп, зор беделге ие болуы Жәлел Түскейұлының соңына айшықты ізін қалдырғанын көрсетпей ме?

Қаныш Имантайұлы да шахтада болған кезінде жас инженердің өрісінің озықтығына тәнті болады. Ұлы ғалым шахтаға түскенде бай кен қорларының іріктеп алынып жатқанына қынжылыс білдіреді. Сөйтсе бар кілтипан Түсті Металлургия Министрлігінің Техникалық Басқармасының 1953 жылы берген «құрамындағы мысы жетпіс проценттен аз болмаса ғана руданы тиімді» деп табуға ұйғарым жасаған нұсқауында жатыр екен.

«Кондицияның жоғары екендігі даусыз! – деді Алтаев сеніммен. – Жақында бізге «Казахстанская правданың» тілшілері келіп кетті. Біз оған бұл жайында жасырмай айттық. Сіз мүмкін ол мақаланы оқыған шығарсыз...». Жазушы ұлы ғалым мен жас инженердің арасындағы өзекті мәселеге орай болған әңгіменің осылайша өрбігенін жазады.

Шахталардың бүгініне қоса олардың ертеңін де талқылаған сол бір сәттерде Жәлел Алтаев ұлы ғалым алдында өзінің біліктілігін, терең ойлы маман екендігін дәлелдей біледі. Ол өндірісті дамытуда ғылымға сүйену керектігіне баса көңіл бөледі, сөйтіп, жұмысты жеңілдетуге септігі тиетін бірнеше жаңа технологиялық жобалар енгізуге мұрындық болды. Дегенмен, бергенінен берері көп, әріптестері үлкен үміт арта қараған Жәлелдің ғұмыры кілт үзілді. Ол небәрі 35 жасында өмірден озды.

Оның қазасы кеншілердің қабырғасына ғана емес, әрине, ең алдымен отбасына аса ауыр тигені айтпаса да түсінікті. Өйткені, оның артында үйлемелі-сүйелмелі төрт перзенті қалған еді. Сол балаларды жетілдіру жан жары Мүминаның мойнына түсті. Адал жар тағдырдың ауыртпалығын абыроймен көтере білді. Жәлелінің көзіндей құлындарын ешкімнен кем етпей өсіріп, тамаша тәрбие беріп, бәрінің де жоғары білім алуына қол жеткізді. Қазір олар өздері қалаған мамандық бойынша еңбек етіп, ел құрметіне бөленуде. Айталық, Қыдырбек медицина ғылымының кандидаты, Ақтөбе Мемлекеттік Медицина Академиясының балалар хирургиясы кафедрасының меңгерушісі болса, Айгүл – ана мен бала денсаулығына қатысты ғылыми ізденістерімен ерекшеленіп жүрген дәрігер, ал, Гүлнар – Ақтөбе қаласындағы бактериологиялық зертхананың бас дәрігері. Әкесінің жолын қуып, өз мамандығын кен өндірісімен байланыстырған Ұлан – Жезқазған тау-кен технологиясы институтын тәмамдады. Қазір ол Қарағайлы кен байыту фабрикасы басшыларының бірі. Ұл-қыздары өсіп, жетіліп, «орнында бардың оңалатынын» осылайша айғақтап келеді. Дегенмен, бәрібір олардың көңілдерінің түпкірінде әкеге деген әлдебір сағыныштардың тұнып тұрғаны және анық. Ал, Жәлел Түскейұлын сағынышпен еске алатын тек өзінің ұрпақтары ғана ма? Жоқ, әрине. Кейінгілер білмегенмен, өткен ғасырдың 50-жылдарының ортасында №45 шахтада еңбек еткен ардагер кеншілер жадында Жәлел Алтаевтың жалындаған жас инженер қалпында сақталып қалғаны даусыз.

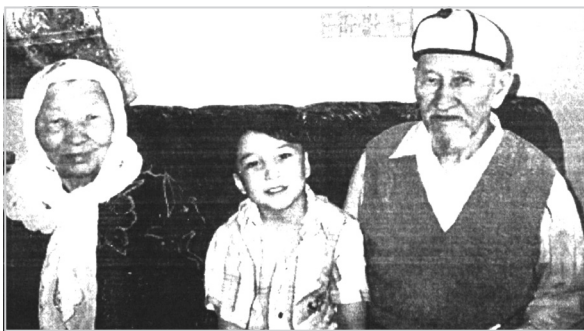
Көк жүзінен жұлдыздар ағып түсіп жатады. Егер байқасаңыз, сол жұлдыздар соңында із қалдырып барып қана сөнеді. Жәлел Алтаевтың өмірдерегімен танысып, оны білетін бірді-екілі кісілермен тілдескен соң, оның ғұмырын да ағып түскен жұлдызға ұқсаттым. Ол туралы айтылатын жылы лебіздер – оның өзінен кейінге қалдырған жақсы іздер десек, артығы бар ма?

«Мысты өңір» газеті

ШУАҚ

Алпыс жылдан аса отасқан отағасының мәңгіліктің кемесіне мініп, мұны мына жалған дүниеге тастап кеткені болмаса, өміріне өкпе айтатындай жөні жоқ. Шалы дүниеден өткенде ағыл-тегіл жылаған. Сонда көңіл айта келген көпшіліктің арасында «Соншама жылайтының не, Құдайға шүкір, пәленбай жыл отастыңдар, балалы-шағалы

болдыңдар, немере-шөберелерің бар, жылама, жасыңды тый» дегендер аз болмаған. Былай қарағанда, олардың сөздерінің де жаны бар. Тату-тәтті тірлік кешті, ғұмыры көңілін қалдырып көрген жоқ. Сексеннің сеңгірінен асты. Бір адамға аз ғұмыр емес. Артында алтын асықтай тұяқтары қалды. Қазақтың «ана дүниеге ақ өліммен аттанды» деп жататыны осындайда айтылатын болар-ақ? Дегенмен, өзгелер сол бір сәттерде мұның жүрек түкпірінде қандай кимастық сезімдердің алас ұрғанын қайдан түсіне алсын? Бала болсын, басқа болсын, бәрібір өзінің «жаман шалына» жетпейді ғой.

Он сегізге енді ғана шыққан кезі. Бойы тіп-тік, сымдай тартылған сымбатты жігітке көзі түскенде жүрегі бүлк ете қалған. Сөйтсе, кейін білді емес пе, бұдан бұрын оның сезімі селк ете қалғанын.

– Біздер қазіргі қыз-жігіттер тәрізді айлап, жылдап сейіл құрып, серуен салып жүрмедік. Ондайға уақыт та жоқ еді. Өйткені, бәріміз де кешегі соғыс салған лаңнан кейін бір-бір үйдің бас көтерер азаматтарына айналған, үлкендердің «осылар тезірек үй болып, аузымызды аққа тигізсе екен» деп жүретін үкілі үміттері едік. Мұстафа екеуіміздің тілегіміз бір арнада тоғысты. Сөйтіп, отау құрдық – деп еске алады бүгінде Ұлтай ана марқұм Мұстафа отағасымен өздерінің ұлы өмірге қол ұстасып бірге аттаған алғашқы қадамдарын.

Ұлтай соғыс басталғанда он үш жаста болатын, 6-7 сыныпта оқып жүрген кезі. Оқушының алды болғаны құрысын, «мектеп бітіреміз, үлкен шаһарлардың біріне барып, студент боламыз» деп жүретін арманның бәрін сұм соғыс қиып кетті емес пе? Буыны бекімеген жасында колхоздың шаруасына араласты. Жетіншіні шала-шарпы оқыды. Елде қалған шал-шауқан, кәрі-құртан, бала-шағаға бас-көз болып шаруашылықты дөңгелетіп жүрген басқарма «Сен колхоздың есепшісі боласың, математикаға жүйрік көрінесін» деп, жұмысқа қабылдады. Ал, аудан орталығы – Қарсақбай бұлардың ауылынан екі жүз шақырымдай қашықта орналасқан-тын.

– Атты ерттеуге бойым да жетпейді. Өлгі кісі, атын ұмытып қалдым, бірақ, фамилиясы Қаратаев болатын, өзі ерттеп беріп, қолтығымнан көтеріп мінізсіп,

«Ал, тура бір жол ғой, олай-бұлай шығып кетіп жүрме. Мына есеп-қисаптар көрсетілген ақпарды аудандағыларға аман-есен табыстап қайтсаң, жарағаның» деп, жолдың біраз жеріне шейін шығарып салатын. Сонда балалықтың әсері ме екен, қорқу дегенді білмейміз. Айдала... жапан түз... ат үстіндегі жалғыз мен... Егер жолда жазатайым оқиғаға ұшырап қалсақ, қайтер едік? Қазір ойласам, біздің қамқорымыз да, қорғанымыз да бір Алланың өзі болған екен ғой – деген кейуананың әңгімесін тыңдағанда ертегі тыңдап отырғандай күйге түсетінінді жасырып керегі не? Әрине, сол заманды бастан кешпеген біздер үшін нанымсыздау естілетін мұндай оқиғалар аға ұрпақты мезгілінен бұрын есейткен өмірдің нағыз ақиқаттары екенін маң далаға тіл бітсе сайрап айта жөнелер еді-ау...

Мұстафа ФЗО-да комсомол хатшысы екен. Пәлендей алып бара жатқан оқуы болмаса да, етінің тірілігінің арқасында, көпшілікті үйіріп әкететін қабылеті бар екенін байқаған басшылық оны осы орынға ұсынған көрінеді. Жастардың жетекшісі жалындап, жайнап тұруы тиіс. Ол сол талаптың биігінен табыла білді. Солардың бірі Мұстафа САУҚЫМБАЕВ болатын. Бірақ...

Оның өзінің көптеген қатарластарына қарағанда «ал, кеттім» дейтіндей жағдайы жоқ еді. Өйткені, отау көтергендері күні кеше ғана. «Келіншегі оның «оқимын» дегенін құп көре қойса жақсы. Ал, «Сен оқу қуалап кетсең, мен ауылда қаламын ба сонда, менің де оқығым, заманға сай білім алғым келеді» дейтін болса ше?! Мұстафаны осындай ойлар қинаған еді. Дес бергенде, Ұлтай азаматының аяғына оралғы болатын жан емес-ті. Ол «тым болмаса, екеуміздің біріміздің оқығанымыз жөн, әрине» деді де, отағасының жол қамын жасауға кірісе бастады. Сөйтіп, Мұстафа Ленинград қаласындағы училищелер мен мектеп директорларының көмекшілерін даярлайтын курсқа оқуға аттанды. Қолына үйірлі жанның қарап қалғанына қарамастан, жолына кедергі болмаған жарының біліктілігін қосағы өмірбақи ризашылықпен айтып өтті.

«Егер осы Ұлтай сол жолы оқуға жібермегенде, елдің арасында қалып қояр ма едім, қазір азды-көпті қызмет атқарып, көптің көз алдында жүрген болсам, бәрі осының арқасы» деген көңілінің түпкіріндегі сөзді жария айтудан жалықпайтын Мұстафаға құрдастары мұндайда «Құдай саған мақтауға тұрарлық әйел берген, көрші үйде сәл кідіріп қалсаң болды, «қайда жүрсіңге» басып шыға келетін біздердікі сияқты емес» деп әзілдейтін. Мұндайда Мұстафа жарықтық та «Маңдайларыңа тәуір әйел бұйырмаған өздеріңнен көріңдер» дейтін құрдастарын қытықтай сөйлеп.

Ленинградтағы курсті үздік тәмәмдап оралғаннан кейін М.Сауқымбаев №22 ФЗО-ға жұмысқа тұрды. Ол осында отыз жылға тарта еңбек етті. Бұрынғы ФЗО-лар кейін кәсіптік училищелерге айналды. Елмен бірге жаңарған жаңалықтардың бел ортасында Мұстафа да жүрді. Бір кездегі сол оқу орны қазір «Қазақмыс» корпорациясы» ЖШС-нің технологиялық колледжіне айналған. Атаулары сан мәрте өзгеріске түскенмен заты, мәні, міндеті өзгермеген қалпында қалды. Бұл – жас жұмыскерлер даярлау. Сайып келгенде, жастардың белгілі бір мамандық

иесі болып шығуларына мол мүмкіндік тудыру. Мұстафа марқұм өзінің осы іске біркісідей үлес қосқанын әрқашан мақтанышпен айтып отырушы еді. Рас, кейін қызмет бабымен басқа салаларға ауысты. Жезқазған ет комбинатының директоры, «Казахвзырвпром» жабдықтау бөлімінің бастығы тәрізді қызметтерде жүрсе де, училищеде өткізген шақтарын жиі әңгімелеп отыратын. Өйткені, оның еңбек жолы сонда басталып, жастық шағы өткен орта да сол училище болатын.

– Ол айналасына бауырмалдығымен жағымды еді. Жоғалтқандарын табуға, айырылғандарды табыстыруға ұмтылатын. Әсіресе, отызыншы жылдардағы ойрандар тұсында бір-бірінен көз жазып қалған бауырларының ізіне түсіп, кейін соларды тауып, елге қайта қосқан еңбегін ұмыту еш мүмкін емес – дейді Мұстафа ағасы хақында қарындастарының бірі Зейнеп Әбілбекова. Ағасы дүниеден өткенде:

«Жетімдігімді білдірмей, Мандайымнан сипаған. Парасатты бекзатым, Өлімге қалай қия алам? Сәулесі едің жасынның, Тектіден еді нәсілің. Масайрам мен де жүруші ем, Қарындасымын деп асылдың» деген жыр жолдарын арнаған ол тек өзінің ғана емес, көптің көңіліндегі ықылас, пейілін жеткізгендей еді.

«Жақсының аты өлмейді» дейтін халық даналығына ешкім де шәк келтіре алмас. Ендеше, Мұстафа Сауқымбаев та оны білетіндер, оның жақсылығын сезінгендер бар кезде ешқашан арамыздан алыстағандардың қатарына қосыла алмайды. Керісінше, ортамыздан табылады. Әсіресе, оның ғұмырын жалғастырушы ұрпақтарының да халыққа адал қызмет атқарып жүргенін білгенде жақсының жолдары жалғас тауып жатқанына көңіл шіркін ішпей-жемей семіргендей күй кешеді екенсің. Қазір Мұстафа мен Ұлтайдың үлкендері Нұртаза Қарағанды қаласында тұрады, жеке фирмада жұмыс істейді. Ал, Әнипалары Мибұлақ ауылында бас дәрігер, Абзалы №55-шахтада еңбек қорғау бөлімінің бастығы, Бейбіткүлі Сәтбаев қаласындағы №3-мектепте мұғалім, мамандығы бухгалтер Бағдат қазір құрылыс-монтаж тресінде қызмет істейді, көптеген жылдар бойы бұрғылаушы болып кен өндірісінің алдыңғы шебінен табылған Сайыпназар бүгінде денсаулығына байланысты жеңілдеу жұмысқа ауысқанымен, кеншілер арасынан мүлдем кетіп қалған жоқ.

– Құдайға шүкір, ұл да, қыз да баршылық. Келіндерім алдымнан кесе өтпейді. Күйеу бала дейтін түсінік жоқ менде. Бәрін де құрсағымнан шыққандай тең көремін. Марқұм шалым да сондай еді. Негізі мұны маған үйретіп кеткен де сол ғой. «Отбасының бірлігі елдің бірлігіне бастайды. Үйде татулық болмай, түзде тыныштық болмайды» деп отыратын соның сөздері кейінгілерге тастап кеткен ақыл, кеңесі, өсиеттері екен ғой – дейді Ұлтай ана отбасындағы тәлім-тәрбие хақында сөз қозғай отырып. 2010 жылы Ұлтай Шалхарбаева «Күміс алқа» медалімен марапатталды. Көп балалы аналарға елімізде жасалып жатқан шексіз құрметтің белгісіндей жарқыраған медалін Ұлтай ана үнемі омырауынан тастамайды. Тек мақтаныш үшін ғана емес... Кешегі көрген қиындықтарының қандай бақытқа жеткізгенін ел, жұртқа әрдайым әйгілеу үшін... Рас, мұндай

құрметке, қазіргідей бақытты шаққа жолығамын деген ойына кіріп шықпаған шақтардың да болғаны рас қой. Сауқымбаевтар шаңырағына шуақты сәулелер үзіліссіз төгіліп тұрғандай. Бұл асыл ананың кең жүрегінен төгілген аналық махаббатының нұры мен әлдеқашан көк жүзіндегі жұлдыздармен араласып кеткен әкенің кейінгі ұрпақтарын желеп-жебеп жүрген мәңгілік рухының шапағаты тәрізді.

«Мысты өңір» газеті, 25 наурыз, 2011 жыл

АЗАМАТТАРЫМ,
АРДАҚТЫЛАРЫМ

ТАУ БАЛАСЫ ТАУҒА ҚАРАП ӨСЕДІ

**Сұхбаттасымыз — Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген энергетигі,
Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы
Яхия Жақыпбекұлы АСАТОВ**

— Аға, Сізді сырттай біршама «зерттеп» көріп едім, сондағы ұққаным өндірісте жүрсеңіз де жүре-гіңіз алдымен өнер деп соғады екен. Бұл атаның қаны, ананың сүтімен дарыған қасиет пе, жоқ, әлде жүре келе бойыңызға сіңісті болған әдет пе?

— Қайдан оқығаным, кімнің сөзі екені есімде жоқ, бірақ, бір дана адамнан қалған делінетін «Адам баласы өзі шыр етіп дүниеге келген, кіндік қаны тамған топыраққа тартпай қоймайды» деген сөзге өз басым сенемін. Өйткені, мен табиғаты тамылжыған Кішітау баурайында туып-өстім. Және біздің бала шағымызда қазіргідей төбемізден темір жауып жатпайтын. Біздер көктің тап-таза нұры іспетті ақ жаңбырдың астында жалаңаяқ, жалаңбас жүгіріп жүріп өстік. Тоғай аралап қарақат, бүлдірген тердік. Таудың биігіне шығуға құмар болдық. Осындай тамылжыған табиғат аясында өскендігімізден болар, әдемілікке, сұлулыққа, рухани тазалыққа, өлеңге, әнге біртабан жақын едік. Өйткені, бізге айналамыздан ескен жел ән салып, тал, терек, қайыңдарыңыз бидің ырғағымен ғана қозғалатындай әсер ететін. Әрине, сонымен бірге, атадан балаға ауысатын қасиеттер тағы бар. Қанда бар нәрсе ешқайда жоғалып кетпейді. Біреуде барынша жарқырап көрінсе, енді бірінде әлсіздеу ғана білінуі мумкін. Әлгінде біреулер «Ол кісі де өлең жазады» деп сыртыңыздан мақтайды» деп қалдың. Мен ақын емеспін, бірақ, көңілге келген толқындарды көк сиямын ақ қағазға түсіріп қоятыным бар.

Біздің Қыдырбек деген атамыздан Қадір, Сәдір, Нөгер туған. Жалпы, Қыдырбек атамыз аса бай кісі болса керек. Бұған атақты Қожабай ақынның «Бір ұйтқы Баданада Қыдырбек-ті, Ол-дағы айдап өтті боз бен көкті» дейтін өлеңмен берген сипаттамасы дәлел. Айтайын дегенім, мені үлкендер жас кезімде «Сен Нөгер атаңа тартқансың ғой» деп отыратын. Өйткені, ол кісі салдық, серілік

құрып, қасына қырық жігіт ертіп жүріп, ел аралайды екен. Сонда бәрінің киімі де, мінген аттары да біртүстес болатын көрінеді. Мен де жасымнан өлеңді жерге, өнерлі ортаға бейім болдым. Үлкендердің «Нөгерге тартқансың» дейтіні сондықтан болар?!
Қазақ бола тұрып өнерден алшақ жүруге болмайды деп есептеймін. Өйткені, орыс ғалымы Радлов дегеннің айтқаны бар емес пе, «Маған күллі қазақ даласы ән салып тұрғандай сезіледі» деп.

Жас ұлғайған сайын туған жерге деген махаббат та зорая түсе ме деп қалдым. Жылдың төрт мезгілінде тым болмаса, бір мәрте Кішітауымды көргім келеді де тұратын әдет пайда болған. «Кішітауым – көңілімнің көркісің!» деп, өлеңдетіп қойып, жүрек сағынышын басуға тура келеді.

Кішітауда ата-бабаларымыз жатыр. Сәдір қыстағы картаға да түскен. Ол атамyzдың тамы әлі бар. Асат, Қасым әкелеріміз де сонда. Қасым әкеміз 87 жасқа келіп, дүниеден өтті. Ол кезінде Қаныш Сәтбаевқа, Әлкей Марғұланға олар Ұлытау өңірін зерттеу мақсатымен аралаған кездері, жолбасшы болған. Парасаты мол, жан-жақты адам еді. «Басына күйкентайдың бақыт қонса, Самұрық қызмет етер панасында» дейтін әкейден естіген сөзді кереметтей жақсы көремін. Өмірдің, тіршіліктің тұнып тұрған пәлсапасына балаймын. «Өмір қандай болса – солай қабылда, аспа да, таспа да» деген өсиет жатыр деп ұғамын бұл сөздерде.

– *Тау баурайында өскен ұл таудың ерекшеліктері туралы тағы не айтар екен?*

– Таулы жердің ауасына жететін таза ауа болмайды. Тауға жақындасаң болды, көкірегіңіз ашылып сала береді. Ең таза су да – тау суы. Су тау басында да қайнайды, аз мөлшердегі температурамен. Сондай кереметті де көрдім. Табиғаттың тылсым сырын түсініп болмайсың ғой. Жердегіні биіктен тамашалағанның өзі көңілді марқайтып жібереді. Таудың басына тіке жүріп шыға алмайсың, оның тәкаппарлығы да сонда.

– *Сіздің белгілі өндіріс қайраткері әрі үлкен ақын Садық Асатовтың інісі екеніңіз белгілі. Осы орайда, ол кісінің, басқа да ағалардың өзіңізге тигізген шапағаты, тәлімді жолы туралы сұрамауға болмас...*

– Бұрынғының ақын-жырауларынан қалған «Алдыңда ақыл айтар аған болса, Болдым деп қуана бер несібелі» деп келетін тамаша сөз бар. Дәл кімдікі екенін білмедім, әйтеуір, Шынболат марқұм жиі айтатын еді. Мен шынында да несібелі адаммын. Құдай маған Садық Қасымұлы Асатовтың інісі болу бақытын беріпті. Ол менің туған ағам болса, халқының ұлы болды. Осындай ағам болғанын әрине, зор мақтаныш тұтамын. Мақтауға сөз, мақтануға шек жетпейтін жан еді. Сол кісінің ізіне еріп, ақылын тыңдай жүре жақсы мен жаманды айыра білдік, өмірді ұғындық. Сәкең ел таныған тұлға болғандықтан халыққа белгілі ұлтымыздың ұлы перзенттерінің Жезқазғанға жолдары түссе, ешқайсы да шаңырағымыздан дәм татпай кетпейтін. Қазақтың батыр ұлы Қасым Қайсенов, ұлы сазгері Нұрғиса Тілендиев, әйгілі әнші Ермек Серкебаев,

бұлбұл қызы Бибігүл Төлегенова, арқалы ақыны Тұманбай Молдағалиев және т.б. көптеген қадірлі ұл-қыздарымен таныстым ағаның арқасында. Олардың өнегелі сөздерін естідім. Аға шарапаты емес пе бұл деген?! Өкінішке орай, Сәкең өмірден ерте кетті. Мен өз міндетімді ол кісінің артында қалған өлең-жырларын тасқа бастырып, жинақтап, кітап етіп халқына табыстау деп білдім және солай істедім де. Қазір толық шығармалар жинағын әзірлеу үстіндемін. Сәкеңнің құрдас-замандастарын да туған ағамдай көремін. Олардың да алдарынан кесіп өткен кезім болған емес.

– *«Үлкенге деген ізеттіліктің белгісі – інілік ілтипаттан жаңылмау» деп түсінсек, қателеспейміз ғой?*

– Әрине, солай. Негізі біз ата жолдан ауытқымай, ұрпағымызға халықтық тәлім-тәрбие бере алсақ, ештеңеден де ұтылмас едік. Өйткені, менің ұғымымдағы, ұлттық тәрбиенің екінші атауы – имандылық. «Түзу жүр, өтірік айтпа, біреудің ала жібін аттама, үлкенге – ізетің, кішіге – ілтипатың үзілмесін, қарындасқа қамқор бол» деп келетін қазақы қағидаларды сақтай білген кісі ешқашан қор болмайды. Ағалардың ақылын тыңдап өскен жігіттің жаман болғанын көргенім жоқ.

Біз бала кезімізде үлкен кісілерге сәлем беруге аса құштарланып тұратынбыз. Неге? Өйткені, «Үлкен жігіт бол!» деген сөздерін есту үшін. Қазіргі балалар үйге қонақ келсе, көрші бөлмеге қарай қаша жөнеледі. Ата-әжесінің тізесінде өскен бала ағалардың алақан жылуын да сезінуі тиіс. Нағыз қазақ жігіті осындай тәрбие көрген ортадан шығады деп ойлаймын.

– *«Сенің кім екеніңді айтайын, досыңды көрсетші» депті ғой бір ғұлама. Сондықтан да, әңгіменің ендігі ауаның достарыңыз төңірегінде өрбітсек...*

– Қазақта дос, жора-жолдас дейтін ұғымдар бар. Жолдастарың көп, достарың аз болуы мүмкін. Өйткені, бірге жүргеннің бәрі дос емес. Бұл орайда да, тағдырыма өкпе арта алмаймын. Жора-жолдастар да баршылық, достар да жетерлік. Басқаларын кейін ысырғаным емес, достарымның арасынан Шынболатымның орны бөлек еді. Алпыстан аса бере ажал тырнағына ілініп кетті. Ол екеуміз талай өнер кештерінде бірге болдық, қатарласа жүріп, көптеген той-томалаққа асабалық жасадық. Жақсыгелді марқұммен де тонның ішкі бауындай араластық. Ол маған «Дядя Яша» деп еркелейтін. Осындай достары болған адамда арман бола ма, айтшы?!

Саған ертеректе болған мына бір оқиғаны айтайын. Мен бірде Алматыда әуежайдан түсіп таксиге отырдым. Жүргізуші қазақ жігіті екен. Жезқазғаннан екенімді білесала, «Аға, Шынболат Ділдебаев, Жақсыгелді Сейілов Жезқазғаннан ғой. Сол кісілерді білесіз бе, көріп тұрасыз ба?» деп сұрасын. Сосын олармен жақын дос екенімді, көріп тұрмақ түгілі, бірге тұрып, бірге жүретінімді мақтанышпен айтпаймын ба? Сол-ақ екен әлгі жігіт, біресе Шынболат, біресе Жақсыгелді туралы сұрақтарды жаудырсын келіп. Жақсыгелдінің зағип екенін білмейді екен, әуелгіде нанбады. «Сонда «Жезкиік» тәрізді әнді қалай жазған?» деп таң қалсын. «Ол әнді жүрегімен жазатын адам» деп, өзімше түсіндіріп

бақтым. «Жезкиіктің» өзім білетін тарихын да қозғадым. Кәкімбек Салықовтың бұл өлеңіне әуелі Нұрғиса Тілендиев ағамыз ән шығарған ғой. Бірақ, Кәкеннің көңілі Жақсыгелдінің сазына сүйсінген. Ал, бұл әнді алғаш домбырамен айтқан – Ғалым Мұхамедин. Содан әлгі жігіт «Сізден жолақы алмаймын» деп қиғылық салсын. «Неге?» десем, «қазақтың Шынболаты мен Жақсыгелдісінің досын тегін тасыдым» деп мақтанып жүрейінші» деп қоймайды. Жақсы достар танымайтын ортада да осылайша мәртебенді көтеріп, сыйлы етіп тастайды.

– *Кісіге дос қай уақытта керек? Жастық шақта ма, үлкейгенде ме? Қуанышта ма, қайғыда ма?*

– Сенің бұл сұрағың жыраулардан қалған тағы бір сөзді еске түсіріп жібергенін қарашы. Бір жыраудың сөзі бар, «Дүние тұрсаң да өтет, жүрсең де өтет, Бақ тайса ержігітті төмендетет. Кеткен соң басыңнан – бақ, астыңнан – тақ, Жаман дос босағанды көрмей кетед» деген. Басыңда бағың өрлеп тұрғанда, маңайыңа кісі үйірсек келеді. Сенімен дос болғысы келіп тұратындардың қарасы көбірек болады. Ал, сәл төменшіктеген сәттеріңде солардың көбісін іздесең, таба алмай қаласың. Достың аты -дос, оның жаманы болмайды, жаман болса дос болмағаны. Дос адамға барлық уақытта, қуанышта да, қайғыда да керек. Қуанышыңа қосылып мерейінді өсіреді, қайғыңа ортақтасып ауырлықты бөліседі. Құдайға шүкір, шынайы достарым көп өмірде. Әлгінде айтқан, күллі қазақ білетін Шынболат, Жақсыгелділерден басқа, Жолдасбек, Қайыркен, Төлеубай, Диханбай, Төлеу, Кеңес... осылай жалғасып кете береді. Өмірдің сан сынақтарынан өткен достарым – туған бауырларым тәрізді. Кейде тіпті, олардан да артық. Өйткені, ағаға не ініге айта алмайтын сырларыңды достарыңмен бөлісесің.

– *Жақа, жақында ғана Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген энергетигі атандыңыз. Еңбегіңіздің лайықты бағасын алғанына біз де өзіңізбен бірге қуандық. Бұл мамандыққа әу баста қалай келіп едіңіз? Сол туралы айтсаңыз?*

– Мектепте жүргенде «Кім болам?» дейтін тақырыпқа шығарма жаза қалсақ, журналист боламын» деп жазатынмын. Шынында да арманым – журналистика еді. Үлкенді-кішілі газеттерге өлендерімді, түрлі хабар-ошар жолдап тұратынмын. Мектеп бітірген соң, бірден шахтаға жұмысқа тұрдым. Кеншілер өмірінен репортаждар жазып, суреттерімен қоса, Жезқазған, Қарағандыны былай қойып, Алматыда шығатын республикалық газеттерді шабуылдай бастадым. Әсіресе, қазіргі «Жас Алаш», бұрынғы «Лениншіл жасқа» жіберген дүниелерім жиі басылып жататын. Өзімді әжептәуір журналист сезініп қалған болуым керек, КазГУ-дің журфагіне барып, оқуға түспекші болдым. Сөйтсем, олардың «екі жыл газетте жұмыс істеу керек» дейтін талабы болады екен. Кәдімгідей тауым шағылып қалды. Айдап отырып «Лениншіл жасқа», оның жұмысшы жастар бөлімінің меңгерушісі Медеу Сәрсекеевке бардым. Жүрісімнің мәнін білген соң, Медеу аға «Құдай талант берсе, түбі тесіп шығасың. Журналист болу үшін журналистикада оқу міндет емес. Мына мен де журфакта оқығаным жоқ, Политехті бітіргенмін. Анау Илияс Есенберлин, Олжас Сүлейменов те

политехтің түлектері. Сен де сонда бар, бір жағы өзің Жезқазғаннан екенсің. Политехта жазқазғандықтар оқымағанда кім оқиды?» деп, мүлде басқаша ақыл берді. Осы сөз қамшы болып, «Политехқа» қарай бұрылдым. Сөйтіп, 1966 жылы тау-кен жұмыстарын кешенді механикаландыру, электрлендіру және автоматтандыру жөніндегі кен инженері-электромеханик мамандығы бойынша бітіріп шықтым. Менің энергетика саласына келуімнің осындай бір себебі бар. Әрине, еш өкінішім жоқ.

– *Бірақ, тілші болу арманынан қол үзе қоймаған да шығарсыз?*

– Мен өзімді әлі күнге дейін сіздердің коллегаларыңыз тәрізді сезінемін. Ал, сұраққа орай байсалды жауап берер болсам, журфакка түсе алмасам да, журналистиканың дәмін біркісідей татып та көрдім. «Жезқазған жұмысшысы», «Жезказганский рабочий» газеттерінің сарытап болған тігіндісін ақтаратын азаматтар болса, менің де мақалаларымды, фоторепортаждарымды көретіні сөзсіз. «Лениншіл жас» туралы әлгінде айттым. Жезқазғанда телестудия ашылғанда оның жұмысына белсене атсалысқандардың қатарында болдым. «Сарыарқа кештері» деп аталатын әдеби-сазды хабардың жиі қонағы болушы едік. Хабардың режиссері Аманжол Үсенов болатын. Шынболат екеуміз «Тікенек» дейтін сатиралық журналды жүргіздік. Менің жүрген ортадағы лақап атым «корреспондент» болатын. Өйткені, ірілі – ұсақты газет-журналдардан, теледидардан тілшілер келе қалса, басшылар оларға жолбасшы болып жүруді маған тапсыратын. «Политехта» оқып жүргенде де «За инженерные кадры» деген институттың газетінде редактордың орынбасары болдым. Институттың газеті дегенмен, оның беделі зор еді. Таралымы 3200 дана болатын. Сол газетте істегенімнің және фотосурет түсірумен айналысуымның арқасында небір белгілі тұлғалармен араластым, көптеген оқиғалардың ортасынан табылдым. Айталық, Қаныш Имантайұлы дүниеден өткенде институттан қаралы қарауылға тұруға лайықты деп табылған 22 адамның бірі болдым. Сондағы түсірген суреттерім институттың архивінде жатқан да болуға тиісті.

– *Қаныш атамызды ақырғы сапарға шығарып салған сәттердің де куәгері екенсіз ғой?*

– Тағдырдың бұл да бір сыйы шығар деген ойдамын. Халқымыздың ұлы перзентін өз қолымен жөнелткен көптің бірі болу да екінің біріне бұйыра берген жоқ қой. Мені өңкей академиктер мен профессорлардың арасына қосқандағы институт басшылығының көздегені де әрбір сәтті фотоға түсіртіп алу. Ол кезде қазіргідей әркімнің қолында бір-бір фотоаппарат бола қоймайтын.

– *Қазақ баласын қызықтыра қоймайтын фотоөнерге қалай, қашаннан бастап ынтық болдыңыз?*

– Бәрі де Садық ағамның бағыт, бағдар беруінен басталды. Төртінші класта жүргенімде Сәкең фотоаппарат әкеп беріп, «Осыны өнер санап жүрген қазақ жоқ, ал, біле білсең мұның кереметі ғажап» дей отырып, фото өнері туралы әңгімелеген-ді. Қызығушылық содан басталды. Фотография дегеннің мағынасы «сәуле арқылы жазу» дегенді білдіреді. Оның құпиясына үңілу үшін 54 кітап

оқыдым. Көптеген тарихи тұлғалар мен оқиғаларды суретке түсірдім, олардың талайы үйдегі қоржында жатыр.

– *Кешегі күндері көшелерімізде Владимир Ильичтің «Коммунизм дегеніміз – совет өкіметі және бүкіл елді электрлендіру» дейтін сөзі ұрандай жазулы тұратын еді ғой. Энергетиканың ел емірінде қаншалықты мәнге ие екендігі осыдан-ақ аңғарылмай ма? Қырық жылдан аса осы салада еңбек етіп келе жатқан Сіз әрине, мұны басқамыздан да жақсы білесіз.*

– Сұрағына жауап қайтармас бұрын әуелі мен саған бір шумақ өлең оқып берейін. «Жақсы адам көрсем шаттанам, Жадырап кетем тоқтамай, От болып жанған жұмыста, Күл болып кету оп-оңай». Энергетика саласында жұмыс істеу жанып тұрған оттың арасында жүргенмен бірдей. Сәл шалыс бассаң күл болып кетесің. Бір ғажабы, өмірдің өзі де солай ғой. Сүрініп кетсең болды табалағысы келіп, жоқ етіп жібергісі келіп тұратындар жеткілікті. Менің энергетика саласынан өмірдің өзін көргендей болатыным сондықтан. Жоғарыдағы шумақтар да көңілге түйген ойлардың қағазға түскен тамшылары.

Бүгін жастарға ақыл айтып, жөн сілтеп жүрсек, кеше өзіміздің де алдыңғы толқын ағалардың тәжірибе мектебінен өткенімізді қалайша ұмытайық? Ұмытпаймыз, әрине. Энергетиканың қыр – сырына қанықтырған Тұрхан Исмағұлов, Самарий Лапан, Юрий Ситник, Юрий Ведерников тәрізді тәлімгерлер алдында әлі күні бас иемін. Бәріне бірдей топырақ шашқандай болмайық дегенмен, қазіргі жастарда жалқаулық жағы басымдау. Бас ауыртып, саусақ қимылдатпай-ақ абырой, атақ иеленсек, сөйтіп, көзге түссек екен деген ой басым оларда. Теорияда бәрі де мүмкін шығар, бірақ, нақты өмірде ізденіссіз, еңбексіз ештеңеге қол жеткізуге болмайды. Кезінде ағаларымыз бізді солай тәрбиелейтін. Енді олардың сол айтқандары өмірден ойып алынғанына көзіміз жеткен соң, біздің де солардың жолымен жүргіміз келеді. Біздің міндетіміздің өзі де солай.

Ал, энергетика саласында жұмыс істеудің қаншалықты қиын әрі аса жауапты екендігін сөзбен айтып жеткізу де оңай емес. Сондықтан менің кейде «О дүниеге барғанда энергетиктерді дозақ отына салмайтын да шығар, өйткені, біз онсыз да сол лаулаған оттың ішінде бар ғұмырымызды өткеріп келеміз емес пе?» деп әзілдейтінім де бар. Әзіл болса да, астарсыз дей алмаймын. Дегенмен, өз еңбегіме ризамын. Өзімді жұмыстан жұлдызы жанған жандардың біріне балаймын Бұл – шыным.

– *Сіздің шахмат клубына бара жатқаныңызды да жиі көреміз...*

– Шахмат әрі өнер әрі спорт. Ой-өрісті дамытады. ЮНЕСКО-нің зерттеуі бойынша, шахматшылар арасынан қылмысқа ұрынушылар шықпайтын көрінеді.

– *Кезінде алпинизммен де айналысқан көрінесіз ғой.*

– Бұның да өтірігі жоқ. Сонау алпысыншы жылдары алпинистік норманы орындағаным туралы алған куәлігім де бар.

– *Аң аулау, балыққа бару жағы қалай?*

– Бұл кез келген еркектің хоббиі болуы тиіс.

– *Ақын-жазушылардан ерекше кімдерді бағалайсыз?*

– Бүгінгілер өкпелемесін. Көбісінің шығармаларын сүйсініп оқимын. Дегенмен, мен үшін, Омар Хайям мен Антон Чеховтың орны бөлек.

– *Сіз сөз басында көп жерлерде болғаныңызды айттыңыз. Айтыңызшы, барған жерлеріңізде не қызықтырушы еді?*

– Біріншіден, мұражайларға бас сұғатынмын. Сол жердің, елдің тарихын білу үшін. Сосын театрларын тамашалайтынмын. Өйткені, өнерінен хабардар болу мақсатында. Әрине, тау іздейтінмін, өзімнің Кішітауыммен салыстырмақ ниетпен. Бірақ, Гималай да маған Кішітауымнан асқақ көрінген жоқ.

– *Үнемі күліп, жайраңдап жүресіз. Өмірде күйзелген кездеріңіз болған жоқ па?*

– Неге болмасын, болды. Әсіресе, жаным жақын жандардан айрылғанда жүрегім талай мәрте қан жылады. Садық ағамнан, Шынболат, Жақсыгелділерден айрылғанда ет-бауырым езіліп кетердей болған. Осыдан бірер жыл бұрын қызым Индира көлік апатынан көз жұмғанда машина емес, дүние төңкеріліп түскендей күй кештім. Мәселе, қайғыға сабыр сақтап, қуанышқа масаттанып кетпеуде.

– *Өзіңізді бақытты санайсыз ба?*

– Әлбетте. «Өмірге келудің өзі – бақыт» дейді философтар. Ел-жұрттың алдында біркісідей абыройым барын ішім сезеді. Зайыбым Хафиза екеуіміздің шаңырақ көтергенімізге жарты ғасырға жуықтап қалды. Балалардың да жаман аты шыққан емес. Лайым естімейін. Үлкен ұлым Мұрат «Қарағандытүстіметте» бас инженер болса, Ерланым бизнеспен шұғылдануда. Немерелер өсіп келеді.

– *Шөбере, шөпшек сүйіңіз, аға!*

– Айтқаның келсін!

«Мысты өңір» газеті, 16 қаңтар, 2009 жыл

«ҚАЗІРГІ УАҚЫТ – ҰЛТТЫҚ ТАМЫРЛАРМЕН ТАБЫСУ КЕЗЕҢІ»

Сұхбаттасуымыз – еңбек ардагері,
Ұлытау ауданы және Жезқазған қаласының Құрметті азаматы
Сағындық Үсенұлы ҚОЖАМСЕЙІТОВ

– Сәке, маған сіздің есіміңіздің өзінде алдебір сыр бұғып жатқандай көрінеді де тұрады...

– Қазақ шыр етіп дүниеге келген нәрестесіне есім беруге де аса қатты мән берген ғой. Арнайы молда шақыртып, Құранға қарап қойылған есімдер де бар. Сондай-ақ, кейде «осы баламыз тіл-көзден аман-есен болсын» деген мақсатта елеусіз, тіпті, естігенде күлкі шақыратын есімдерді де қоятын болған.

Ырымдап қойылған Ұлмекен, Қызбала, Тоқтарбай т.т. есімдерге қарап-ақ олардың ата-аналарының ішкі тілек армандарын айтқызбай-ақ сезуге болады. Менің есімім де осы тұрғыдан қойылған. Өйткені, мен ата-анамның зарығып, сағынып көрген перзенті екенмін. Қорғانتас деген жерде Нүреке дейтін кісі кіндігімді балтамен кесіп, маған «Сағындық» деген ат қойыпты.

– Әдетте «мұндай балалар өз қатарластарынан ерекшеленіп тұрады, озықтау келеді» деген де түсінік бар...

– Әрине, маған «басқалардан ерекше болдым, озық тудым» деп өзім туралы айту қиындау. Егер бірінші сыныпты оқымай-ақ, оқуды бірден екінші сыныптан бастағанымды және оныншы сыныпты бітірместен, қызметке араласып кеткенімді менің өзіндік ерекшелігі деп бағаласаң, өзің білесің.

– Сонда қалай? Шынында да, мынау қызық екен, кеңірек айтыңызшы?

– Бұл былай. Ауылдық жердегі мектепте әр сыныптың балалары бірге оқи беретінбіз. Мұғалімдер кішкентай балалардың қабілетін жоғары сыныптың оқушыларына тексертіп тұратын. Бірде мектепке, кейін халқымыздың белгілі азаматына айналған Камал Смайылов келді. Шамасы, оның сол кезде университетке түскен беті болу керек. Мен мектепке енді барып жатқанмын. Құрманғали Байшұманов дейтін мұғаліміміз болушы еді, сол кісі Камалды ертіп келіп, «мына жүгірмектердің шамасын байқап жіберші» деді. Кәмекең бізге жазулар жазғызды, «Әке», «шеше», «Отан», «ел» т.т. сөздерді айна-қатесіз жазып шыққанымды көрген ол мұғалімге қарап «мына Сағындықты бірінші сыныпта оқытпай-ақ, бірден екінші сыныпқа жіберсе де болады екен» деп еді, мұғалім соны мақұл көрді де, мені екінші сыныптағы балалардың ортасына тығып жіберді.

– Шамасы, оқуға зерек болғансыз ғой, ендеше, мектепті ақырына дейін оқымағаныңыз қалай?

– Құдайдың берген аздаған таланты шығар, бала кезімнен жазуға икемді болдым. Газеттерге мақалалар жазып, «тілші» атанып жүрдік. Алғаш рет газет бетін көрген шығармам «Сужүректің сүрінген жері» деп аталатын шағын әңгіме болатын. Бірге оқитын Советбек Бөлегеновтің де өлең жазатыны бар еді. Бірде ол екеуміз өлең мен әңгіmemізді арқалап аудандық газет редакциясына бардық. Советбектің «Трактордың мұң-зары» деп аталатын өлеңін оқыған редактор бірден «мұны газетке жариялаймыз» деп, оның көңілін көтеріп тастады. Ал, менің әңгіmemді оқып болған соң, «аздап түзету керек» деді де, ақыл-кеңестерін айтып, шығарып салды. Кейін менің әңгіmem де газет бетінде жарияланды. Сөйтіп, бұған қуанып, қанаттанған біз газетпен тығыз байланыс жасайтын болдық.

Ол кезде аудандық газет бір бет болып шығатын. Тоғызыншыны бітірген жылы мені газеттің жауапты хатшысы қызметіне шақырды. Мамандардың тапшылау кезі ғой, соның да әсері болған шығар, әрі жиі-жиі мақала жазып жүретінімізді ескерген болуы керек. Сөйтіп, аяқ астынан «мектепті тастап», он алты жасымда аудандық газеттің жауапты хатшысы болып шыға келдім.

– *Сізді жиырма бір жасында совхоздың парторгы болған дегенді естіп едім...*

– Бұл да рас. Газетте жұмыс істеп жүргенімде мені аудандық комсомол комитетінің екінші хатшысы етіп сайлады. Бір жылдан соң аупарткомдағылар «Аманкелді» совхозына партком хатшысы болып баруға ұсыныс жасады. Әрине, жүрексіндім. Бірақ, аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Ыбыжан Рахымжанов «атаң қазақ «он үште отау иесі» деген, осы сендер жиырмадан асқанда да жаспын десендер, қашан есейесіңдер? Ақылың жетсе, жұмысыңды адал атқарсаң, ісің алға басады, шегіншектеме» деді. Басқаша айтқанда, шегінетін жер қалмады. Туған ауылым обалы нешік, қуана қабылдады. Жабық дауыс беру кезінде совхоздың 42 коммунисті түгелдей кандидатурамды қолдап дауыс беріпті. Бұл мені жігерлендіріп жіберді. Жас кезіміз, жанып тұрған шағымыз, жұмысты талапқа сай атқаруға барымызды салдық. Сол кездегі қалыптасқан тәжірибе бойынша парткомдар әр екі жылда ауыстырылып тұратын. Мен де екі жыл парторг болған соң қайтадан аудандық газетке ауыстым, сосын облыстық «Орталық Қазақстан» газетінің меншікті тілшісі болдым. Редакторымыз Сейфолла Оспанов сын жанрына жақсы қарайтын. Сын жазуға біздер де құлшынып тұратынбыз. Менің де «Құнтталмаған қаулылар», «Басшылар қызылмай» т.т. сын мақалаларым, фельетондарым зор талқылау тудырған дүниелер болды. Тегі, Жезді аупарткомындағылар «осы сынағышты жанымызда ұстайық» деген болу керек, аудандық партия комитетінің үгіт – насихат бөлімінің меңгерушісі етіп шақырып алды.

– *Яғни, партиялық жұмыста жүріп те қолыңыздан қаламыңыз түспеген екен ғой. Әйтпесе, облыстық газетке жұмысқа шақыра қоймаса керек-ті. Сөйтіп, қайтадан тілшілік жолға түстіңіз, журналистке айналдыңыз, солай ғой?*

– Солай десе де болады, бірақ, кейін көбіне комсомол, партия, кеңес органдарында қызмет атқардым. Дегенмен, менің осы салаларда қызметке араласуыма газетте жұмыс істегенімнің тікелей әсері болды. Журналистика факультетін сырттай оқып бітірдім. Партия мектебінде оқыдым. Он жылдан аса облыстық партия комитетінің үгіт және насихат бөлімін басқардым, содан соң облыстық Кеңес атқару комитеті төрағасының орынбасары болдым. Қай деңгейде қызметте жүрсем де өзімнің еңбекжолымның газеттен басталғанын ұмытқан емеспін және қызмет барысында да үнемі бұқаралық ақпарат құралдарымен тығыз байланыста болдым.

– *Газет жұмысында да, партиялық, кеңестік жұмыстарда халықпен жиі араласуға тура келетіні белгілі. Өмірді тану, білу, ұғынуға келгенде айналадағы адамдардың тигізетін әсерін ешкім де жоққа шығара алмас. Осы орайда, өміріңізге жақсы із қалдырған адамдар жөнінде сөз қозғасақ...*

– Дұрыс айтасың, халқымыз «көре – көре көсем боласың, сөйлей – сөйлей шешен боласың» демей ме? Сол айтпақшы, азамат болып қалыптасу үшін кісі өмір мектебінен өту керек. Тіпті, біреудің жаманшылығын сезінсең, соның өзі де саған сабақ болуы тиіс. Сәтін салғанда, тағдыр мені тамаша адамдарға жолықтырды. Егер журналист тұрғысында айтар болсам, марқұм Әбілхасен Әміралин ағамыздың үйреткені көп болды. Ол біреудің басындағы проблемаға өз шаруасындай күйзелетін, соның қашан ретін тапқанша түк тыным таппайтын. Жүрегінің жанашырлығын танытып тұратын. Сосын табаны нық болатын. Аудандық газетті басқара отырып, аупарткомның бөлімдерін, Кеңес органдарының жұмысын сын тезіне ала беретін. Сөзі дәлелді болғасын өтімді де естілетін.

Өлгі Аманкелдіде партком болып жүрген кезімде жұт болып, мал қырылды. Көптеген шопандар құр таяғын ұстап қалды. Сол қиын күндері ауылымызға Қарағанды облыстық ауылшаруашылығы партия комитетінің бірінші хатшысы Бәйкен Әшімов келді. Мал қырылып жатыр. Ал, ол кісі болса, мал туралы бір ауыз сөз айтпай кетті. Сұрайтыны тек халықтың жай-күйі, «олардың отын – суы жеткілікті ме, азық-түліктері бар ма?» деген сұрақтар ғана. Сосын ешқандай дауыс көтермейді және тікелей ескертпе де жасамайды, бәрін емеурінмен ұқтырады. Мектептің әжетханасы болмайтын. Соны меңзеп, «балалар қайда дүзге шығады?» деп қалғанда, совхоз директоры «ана жардың астына барса, болды емес пе?» деген жауап қайтармасы бар ма? «Жуырда саламыз» десе де жетіп жатыр еді, бірақ, Құдай оның аузына әлгіндей сөз салса не істейсің? Бәйкен аға «Сонда олардың үстінен үлкен кісілер шыға қалса, балалар ұялып қалады ғой» дегеннен өзге ештеңе демеді. «Әжетхана салындар» дегенді осылайша жеткізді. Сол жылдары республика Министрлер Кеңесінің Төрағасы болған Мәсімхан Бейсебаев та келді. Ол кісінің Бәйкен ағаға қарата айтқан «Жұт елді жаппай жаулап тұр. Осындай кездері кейбір жігіттер текке күйіп кетеді. Сосын оның орнына лайық кадр таба алмай қаламыз. Осы жағына аса сақ болындар» деген сөзі есімнен шықпайды. Сол кісілердің бойынан сонда мен әр нәрсенің

байыбына үңілу, байыптылық таныту, терең ойлау тәрізді қасиеттерді көрген едім.

Сол сияқты, бірнеше жыл Жезді ауданын басқарған Сұлтан Әменов, Мәкен Төрегелдин, Жезқазған комбинатының директоры Виктор Васильевич Гурба, сондай-ақ, Далабай Ешпанов, Ғазиз Омаров, Қалкен Мәкенбаев және т.б. азаматтардың жақсы жақтарын көрген, сезінген сайын ұлы Абайдың «Болмасаң да ұқсап бақ, Бір жақсыны көрсеңіз» дейтін ұлағаты еске түсетін.

– *Сіз бөлім басқарғанда өзіңіздің тікелей бастығыңыз болған обком хатшысы Жылқыбай Аралбаевтың да есімін жезқазғандықтар жылы лебізбен еске алады...*

– Жықаң туралы сөз бөлек. Ол Ресейдің Астрахань өңірінде туып– өскен, «танысаң Адайыңмын, танымасаң Құдайыңмын» дейтін елден шыққан азамат еді. Қиыншылықты да көп көрген, жүрген ортасы шыңдаған өте намысшыл жан болатын. Жезқазғандағы көптеген ескерткіштердің бой көтеруіне Жықаң тікелей себепші болды және оған мемлекеттің қаржысын шығын етпей, шаруашылық есеп әдісімен салдырды. Партиялық қалыпқа сыймай кететін сәттері де болатын. Айталық, ол сол кездің өзінде «қазақтың қыздары қай замандарда да мықты болған» дегенді алға тарта отырып, Қабанбай батырдың қызы Гауһардың, Кенесары ханның қарындасы Бопай ханымның ерліктері туралы әңгімелеп отыратын. Тарихты терең білетіні байқалатын.

Партия тұсында дінге көзқарастың салқын болғандығы белгілі. Сол тұста қазіргі белгілі саясаткер Әлихан Бәйменовтің әкесі Мұхамедия ақсақал «Жезқазғанда мешіт ашамын, оны заңды тіркеуден өткіземін» деп бірталай қиындықтарды басынан өткерді. Жазылмаған заң, жарияланбаған тәртіп бойынша, сол тұстағы саясат «бұрынғы бар діни орындар жұмыс істей берсін, ал, жаңасын ашуға мүмкіндігінше рұқсат берілмесін» дегенге саятын. Біздер осы «тапсырманы» орындауға тиіс болдық. Мешітті тіркеу КСРО Министрлер Кеңесі жанындағы Дін Істері жөніндегі комиссияның құзырында болатын. Мұхамедия ақсақалдың қағаздарынан әр келген сайын бір қателік «тауып» жіберетінбіз. Ол кісі қазақ, орыс, араб тілдеріне жүйрік және мәдениеті өте жоғары жан еді. Біздің жағдайымызды да жақсы түсінетін. Сондықтан да, қатты сөзге келмейтін. Ақыры, 1982 жылы қазіргі жұмыс істеп тұрған мешітті заңды түрде тіркетіп, өзі соның тұңғыш имамы болды. Айтайын дегенім, аяғынан шалу болса да, ашық қудалау немесе газеттерге дінді, дін жолын ұстанған адамдарды масқаралайтын мақалалар ұйымдастыру болған емес. Жықаңның ұстанымы солай еді. Сондай-ақ, ол кісі қазақ өнерінің шынайы жанашыры да бола білді. Кешегі облыстың тұсындағы рухани әлемге қатысты көптеген игі істер Жықаңның бастамасымен жүзеге асырылды.

– *Облыс демекші, облысты ашатын жиында Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев Жылқыбай Аралбаевты таныстыра келіп, «республикадағы ең үздік деген үш идеологтың бірін сіздерге әкеліп отырмын» депті ғой. Сіз мұның анық – қанығын білетін шығарсыз, сол жиында болып па едіңіз?*

– Мен сол уақытта Алматы Жоғары партия мектебінде оқып жүрген едім. Сондықтан да, әлгі жиынның ішінде болғаным жоқ. Облыстың ашылғанын естіп, біліп қуанышымыз қойнымызға сыймады. Жезқазған облысының ашылуына орай «Жез атасы – Жезқазған» деген мақала жазып, «Лениншіл жасқа», қазіргі «Жас алаш», алып барған едім, редакторы «мақаланың тақырыбы тәуір екен, іші де соған сай болуға тиісті, оқып көрейін» деп алып қалған еді, ертесіне газетке жариялапты. Облыстың ашылуы мен үшін осындай оқиғамен есімде қалды.

– Біршама жылдар биліктің бас жағында болдыңыз. Осыған орай, «қолдағы билікті халық қажетін өтеу мақсатында қалай пайдалана білдіңіз?» дейтін сұрақ қойыла қалса, қалайша жауап берер едіңіз?

– Менің түсінуімше, сен сондай сұрақты қойып та отырсың. Әрине, «осыны мен істедім, жасадым» деу сыпайылыққа жата қоймайды. Бірақ, өткеніңе көз жіберіп қарағанда, өзіңнің қолтаңбаларың қалған істер, шаруалар ойыңа түскенде көңіліңді әлдебір әдемі сезімдер тербей жөнеледі. Құдайға шүкір, мұндайда еске алатын шаруалар жеткілікті. Оларды тізбелеп жатпай-ақ, кейбіріне ғана тоқталып өтейін. Ұлытау ұлттық тарихи-табиғи қорық – мұражайын ашу, отбасылық үлгідегі балалар үйлерін ұйымдастыру, Қарағанды политехника институтының Жезқазғандағы филиалын Жезқазған тау-кен технологиясы институтына айналдыру сияқты жұмыстардың басы-қасында жүрдік. Ең бастысы, біздер барды жоқ ету емес, жоқтан бар жасауға ұмтылдық. Айталық, институтты ашуға қажетті құжаттарды Үкіметке өткізіп бергеннен кейін бәріміз де елеңдеп сол жақтан бір хабар күтіп жүрдік емес пе? Сондай күндердің бірінде Үкімет басшысы Ұзақбай Қарамановтың көмекшісі қоңырау шалып, Премьер – Министрдің сөйлесетінін жеткізді.

Облыстық Кеңес атқару комитетінің төрағасы іссапарға кеткен еді. Ұзақбай Қараманұлы институт ашу жөніндегі ұсыныспен танысып шыққанын, тек оқытушыларды пәтермен қамтамасыз етуді өз міндетіне алатынын, бірақ, институттың оқу базасы мен студенттердің тәжірибеден өтуін іргелі кәсіпорындар өздеріне жүктесін деген талап қойды. Сонда Үкімет Қаулысын қабылдауға ешқандай кедергі жоғын жеткізді. Жезқазған, Балқаш, Ақшатау, Жәйрем, Атасудағы кен өндіретін кәсіпорын басшылары институтқа қаржылай көмек беруге әзір екендерін алдын ала мәлімдеген де болатын. Мен Ұзекеңе олардың оқытушылар үшін тұрғын үйлер салудан да қашқақтамайтынын айтып, сендірдім. Сөйтіп, институт ашу туралы Үкімет Қаулысы шықты.

Кешегі партия, Кеңес қызметкерлерін ұлттық тамырдан ажырап қалған әлгінде өзің айтып өткендей, «тек Компартияның әнін шырқаумен» жүргендей сезінетін, түсінетін жандар шынында да баршылық. Бұл қате түсінік. Бәріміз де кешегі күннің перзентіміз. Сол заманға сай еңбек ете жүріп, ұлтымызға қатысты мәселелерге жанашырлық танытудан іргемізді аулақ салған жоқпыз. Мысалы, бірде бізге Теректідегі гранит тастарға қызыққан әлдекімдер сол жердегі тарихи жәдігерлерге қарамастан эксковатормен қазу жұмыстарын бастап кеткеніне қынжылыс білдірді. Дереу газетке, Сайлаухан Нәкеновке

хабарласып, мәселенің анық-қанығына көз жеткізіп, мақала жазуын өтінуге тура келді. Ұзынқұлақтың хабары рас болып шықты. Сәкендер жазған мақаланы негізге ала отырып облатком төрағасы Шәріпбек Шардарбеков тиісті Қаулы қабылдап, қазу жұмыстарын дереу тоқтатты. Соның арқасында Теректідегі тарихи ескерткіштер сақталып қалды.

– *Кешегі уақыттары ұлттық мәселелер туралы сөз қозғау қиын болса, бүгінгі таңда «біздің қазақ жалтақ, алауыз, рушыл» және осы сияқты кілең ұлтымызды жамандаудан тұратын мақалаларды жиі оқимыз. Біз шынымен де, сондай халықпыз ба?*

– Кейде ашық сөйлеймін деп абыройды шашып сөйлеу белең алып кететіні рас. Қай ұлтты алып қарасаң да, өзіне тән кемшіліктері кездесуі мүмкін. Бірақ, сол кемшіліктердің жалпылай сипаты бар ма? Міне, әлгіндей сөздерді айтпас бұрын алдымен осы жағына мән беріп, ойланып алған абзал.

Сексенінші жылдардың соңы мен тоқсаныншы жылдардың түйіскен шағында Жезқазғанға Мұстафа Өзтүрік келді. Бәлкім, бізге шетелден келген тұңғыш қазақ сол шығар?! Елмен кездесу кезінде Мұстафа бауырымыз ұлтымыздың басты артықшылықтары ретінде қазақтың батырлығы, бауырмалдығы, сабырлылығы туралы айтты. Шынында да, егер қазақ «жалтақ» болса, бұрынғысын айтпағанда, 86-ның Желтоқсанында жалын болып атылар ма еді? Егер қазақ «алауыз, рушыл» болса, осыншама кең байтақ территорияны қалай қорғап қалған? Сондықтан айтар сөзді байқап айтқан жөн. Ауыз біреудікі болғанмен, сөз көпке жетеді. Өз басым Мұстафа бауырымыз айтқан ұлттық артықшылықтарымызға халқымыздың сертке беріктігін де қосар едім. Өлгінде айтып өткен Мәкен Төрегелдин ағамыздың соғыс уақытында Николай Ельцов дейтін қандыкөйлек досы болған. Олар «егер мен өліп, сен тірі қалсаң, ал, сен өліп мен тірі қалсам, әке-шешелерімізге бір-біріміздің дерегімізді, қашан, қалай, қайда өлгенімізді ауызба-ауыз айтып, жеткізетін боламыз» деп серттескен қой. Николай соғыста мерт болып, Мәкен ағамыз елге аман оралған соң досының ата-анасын іздестіруге кіріскен. Сөйтіп, ақыры оларды Ресейдің Краснодар өлкесіндегі бір деревнядан тапқан. Сосын арнайы іздеп барған. Ұлдары туралы нақты деректі айтқан. Қайтатын кезде Ельцовтың әкесі Мәкеңе «жердің түбінен ұлымның соғыста қандай болғанын, қалай қаза тапқанын айту үшін ғана келмеген боларсың, басқа шаруаларың да бар шығар, қысылмай айта отыр» депті. Мәкең бөтен еш шаруасы жоқтығын, тек досына берген сертін орындауға мүмкіндік туғанына қуанышты екендігін айтқанда, әлгі орыс шалы көзіне жас алған көрінеді. «Менің баламмен бірге ойнаған, бірге өскендер осы деревняда тұрып сәлем беруді білмейді, ал, сен «кезінде досыма осындай серт беріп едім» деп сонау Қазақстаннан келіп отырсың. Неткен ғажап халықсындар?! Достыққа мұндай адалдықты, сертке осыншалық беріктікті алғаш рет көруім» деп таң қалған екен. Сондықтан, біз ұлтымызды төмендететін емес, биіктететін әңгімелерді көбірек айтуымыз керек. Мұның жас ұрпақты тәрбиелеуге де тигізетін ықпалы орасан болмақ.

– Биыл Тәуелсіздігіміздің 20 жылдығы. Осы жылдар ішінде түк істелмегендей, бұрынғыдан еш өзгеріс болмағандай ауызды құр шөппен сұртуден жалықпайтындар да, қазіргі ұлттық жаңғырулар Тәуелсіздік тұсында ғана қолға алынып, оған дейін тек Компартияның әнін шырқаумен келгендей тұрғыда әңгіме қозғайтындар да бар. Осындайда не дер едіңіз?

– Өткенді бірыңғай даттауға, бүгінді бірыңғай мақтауға болмайды. Бәлкім, қазіргідей «ұлттық салт-дәстүрімізді жаңғыртайық, мәдениетіміз бен өнерімізді өркендетейік, тарихымызды оқып» деген сияқты ұрандар айтылмаса да, сол кезде де қазақтың мәдениеті мен өнерін өрістетуге бағытында да біршама істер атқарылды. Мысалы, «Ұлытау үні» фестивалін алыңыз. Марқұм Сайлаухан Нәкеновтің ұсынысы бойынша фестивальға осындай атау берілгенін де еске ала кеткім келеді. Осы фестиваль аясында алғаш рет ақындар айтысы өткізілді. Барлық облыстардың ақындарын шақырдық. Қолөнершілер байқауын ұйымдастыру арқылы халық арасындағы шеберлердің, ісмерлердің жаңа тынысын ашуға ұмтылды. Жапонияда «Қолөнер – дүниелік мәдениеттің шыңы» деп бағаланады екен. Өкінішке орай, қолөнер әлі де өз деңгейінде дамып отырған жоқ.

«Тақыр жерге тал өспейді» демекші, Тәуелсіздік аспаннан түсе қалған жоқ, оның негізін қазақтың өткенінен іздеу керек. Шын мәнінде де, ата-бабаларымыз Тәуелсіздікті армандап өтті. «Мұртымыз көкке шаншылып, Мұрындап сөйлер ме екенбіз?» дейтін Ақтамберді жыраудың арманды сөзі бүкіл қазақтың көңіл түкпірінде жатқан болатын. Тәуелсіздіктің таңы атты. Өткен уақыт бізге Тәуелсіздіктің алдымыздан кең мүмкіндер ашқанын көрсетіп берді. Қазір ұлтымызға қатысты кез келген тақырып төңірегінде еркін ой қозғауға болады. Өшкеніміздің жанып, өлгеніміздің тіріліп жатқанына ешқандай дау жоқ. Жиырма жыл ішінде халықтың тұрмысы, күнкөріс деңгейі де кәдімгідей өскенін байқамау мүмкін емес. Тоқсаныншы жылдары қандай қиыншылықтармен бетпе–бет келгенімізді ұмытпағанымыз жөн. Әрине, бәрі бірдей күткендегіміздей болмай жатуы әбден мүмкін. Дегенмен, Тәуелсіздік тұсында жоғалтқанымыздан гөрі тапқанымыздың көп екендігі айдай ақиқат.

– Елбасымыз «әр қазақ баласы Тәуелсіздікті нығайтуға өзінің үлесін қоса білуі керек» дегенді жиі сөз етеді. Сондықтан да, өзіңіздің «Тәуелсіздікке қосқан жекелей үлесіңіз қандай?» деп ойлайсыз?

– Біз коммунизм орнайтындығына шын көңілмен сеніп өскен ұрпақтың өкіліміз. Тәуелсіздіктің таңы атқанда бойымыздағы бар күш, жігер, қуатымызды оны нығайта түсу ісіне жұмсауға кірістік. Біз бүгінімізді өткеннен іздеу жолына түстік. Осы мақсатпен «Кіші Жібек жолы» экспедициясын ұйымдастырдық. Экспедиция Отырардан Ұлытауға дейінгі аралықты керуенмен жүріп өтті. Бір замандарда бұл өңірде қызу тіршілік қайнап жатса керек. Кейін Еуропадан Үндістан мен Қытайға теңіз жолы ашылған соң Жібек Жолы қажет болмай қалған, сөйтіп, мұндағы қалалар тозғыншылыққа ұшыраған. Көрдiңiз бе, экономикалық байланыстардың ел өмірінде қаншалықты маңызды екендігін.

Елбасымыздың көпсалалы экономикалық байланыстар орнату керек дейтінін түпкі мәні де тарихтың осындай сабағынан туындайтын секілді. Экспедиция барысында жинақталған мол материалдар кейін фотоальбомдарға, кітаптарға айналды. Оның құрамында ресейлік журналистің де болуы экспедицияның жұмысына халықаралық деңгейде назар аударылуына түрткі болды.

1999 жылы Бұланты шайқасы өткен өңірге экспедиция ұйымдастырдық. Бұл да тарихымызды тереңнен тани түсу мақсатынан туындаған шара еді. Біз мың жарым шақырымнан артық жерді басып өттік. Біздің даламыз тұнып жатқан тарих екендігіне көзіміз жете түсті. Елбасымыз «Білеуті, Бұланты шайқастарының маңызы қазақтар үшін орыстардың Куликово, Бородино шайқастарынан кем түспейді» деп атап көрсеткені белгілі. Сондықтан, айтулы тарихи орынға арнайы белгі орнаттық. Онда «Ата-бабаларымыздың әруақтары желеп-жебей берсін!» деген сөздер де жазылған. Осы экспедициялардың кезінде жинақталған деректер кейін «Ұлытау» атты энциклопедияда кеңінен пайдаланылды.

«Таңбалы-Нұра» сапары да жоғалған тарихты іздеудің жалғасы болды. Жамбыл облысының Ұланбел ауылының маңында ертеде қазақтар бас қосып, өз таңбаларын тасқа қашап қалдырса керек. Өкінішке орай, бұл тас жоғалып кеткен. Бірақ, 1895 жылы Кузнецов дейтін орыстың әскери шенді адамы мен Бекқожа есімді қазақ «Таңбалы тасты» суретке түсіріп алған екен. Сурет бүгінге дейін жеткен. Сол арқылы өткенді тануға болады. Таңбалыны Қаныш Сәтбаев ағамыз «Қазақтардың бірінші рет бас қосқан жері» десе, академик Манаш Қозыбаев «Таңбалы – қазақтардың тұңғыш қабылдаған Конституциясы» деп бағалаған. Әлкей Марғұлан оның тарихын сонау оғыздардың заманына апарып тіреген. Сол сапарларды ұйымдастыру және олардың қорытындыларын халыққа кітап етіп ұсыну арқылы Тәуелсіздігімізді нығайта түсуге сәл де болса үлес қоса алдым деген ойдамын. Сол сияқты, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне қатысқан жастардың бәрінің суреттерін жинастырып, кітап етіп шығару да ойымда жүр.

– 86-ның Желтоқсаны тұсында оқудан, жұмыстан шығарылған, қудалауға түскендерді айтпағанда, Жезқазған өңірінен де сотталған бір азамат болыпты ғой. Ол кім еді?

– Ол Шекербеков деген азамат болатын. Шахтада жұмыс істеген. Желтоқсанның 20-21-күндері Жезқазған поселкесіндегі дуалдардың біріне: «Смерть Колбину!» және «Да здравствует Казахстан!» деген ұрансөз іліп қойғаны үшін істі болып, 7 жылға бас бостандығынан айрылған еді. Кейін оның жазған сөздерінде «ұлт араздығын қоздыратындай мағына жоқ» деген Қазақ КСР Ғылым Академиясының мемлекет және құқық институтының қорытындысына сәйкес мерзімінен бұрын босатылған.

– Тәуелсіздік қазаққа не берді?

– Жиырма жыл – тарихи өлшеммен қарағанда кірпік қағым ғана сәт. Бірақ, осыншама қысқа мерзім ішінде біз өзіміздің қазақ екенімізді толық сезіне

алдық. Тарихымызды түгендеп жатырмыз. Санамыз жаңғыруда. Айналамызга бажайлап қарайтын болдық. Рухымыз көтерілді. Өзгелер бізбен санаса бастады. Көшіміздің түзеліп келе жатқаны анық. Кешегі күндерге қарағанда көшілгері кеткенімізді кейде өзіміз де аңғара бермейтін секілдіміз. Тұрмыстық қиыншылықтар, бағаның қымбатшылығы есімізге алдымен түседі де, еркін ойлайтын, өткенімен табыса алатын, өзгелермен иық тірестіруге қабілетті ұлтқа айналғанымыз жадымыздан шығып кетіп жатады. Әрине, бәрі бірден бола қалмас. Сананы тұрмыс билейтіні рас, бірақ, өз қолың өз аузыңа жетпей тұрса, бәрібір көршіге көзіңді сүзіп қарауға мәжбүр боласың. Кейде тамағымыз тәтті, кейде қатты болуы мүмкін, бірақ, қалай десек те, өз қазанымызды өзіміз қайнатып жатқанымыздың өзі үлкен бақыт біле білгенге. Бұрын бізге бәрін Мәскеу ғана қайнатып беретін.

Қазір біз ұлттық тамырларға оралу кезеңін басымыздан өткеріп жатырмыз. Ұлттық рух бізді қандай қиындықтардан да алып шығып, ақжарылқап күндерге жеткізетініне еш күмәнім жоқ.

– *Сеніміңіз алдамасын, үмітіңіз ақталсын! Әңгімеңізге рахметтен өзге айтарымыз жоқ. Жетпіс жылдығыңыз құтты болсын! Тәуелсіз Қазақстанымыздың бүгіні мен ертеңі үшін теріңізді төге беріңіз!*

«Мысты өңір» газеті, 11 наурыз, 2011 жыл

НАМЫСКЕР

Көпшілік оның кейінгі көтерілген биігін ғана біледі. Сол биікке ол қалай көтерілді? Мұның астарына үңіле қоятындар некен-саяқ. Ол бейнебір әлдебір көкесінің демеуімен биліктің ең биік тұғырларының біріне дөп ете қалғандай сөз етіп жататынымыз да рас. Егер өткен өміріне, өскен жолына сәл үңіле қараған кісі болса, өз жарасын өзі жалап жазатын Көкбөрінің намыскерлігін оның да бойынан тауып қалатыны күмәнсіз.

Әкесі Жұманазар оқу – сызуы болмаса да, шахтада маркшейдер болып еңбек етті. Бірде 200 метр тереңдікте №42 шахта мен №3 «Кресто-Запад» шахталарының ортасының қосылуы сол Жұмекеңнің басшылығымен іске асады. Бұл сол кездегі кен өндірісіндегі ғаламат ғажайып ретінде қабылданады. Ең қызығы сондай жұмысқа бас-көз болып жүрген маркшейдердің ешқандай ресми білімінің жоқтығы еді. Бұл әңгіме жылжи-жылжи Мәскеуге де жетеді. Содан «бұл не деген керемет? Көзімізбен барып көрмесек болмас» деген комиссия сау ете қалады. «Оқымаған» маркшейдердің мәселесін майшаммен қарап, оның қабылетін әр қырынан сынға салып бағады. Ақырында, еш мін таба алмаған комиссия шахтада арнайы жиналыс жасап, көпшіліктің көзінше «Жұманазар, ты гений, ты молодец! Давай, мы тебе выпишем диплом высшего образования!» деп арқасынан қаққан екен. Біздің сөз етіп отырғанымыз – білімі болмаса да білігінің молдығының арқасында Мәскеудің мықтыларын мойындатқан Жұманазардың баласы Мұхамбет КӨПЕЕВ. Азан шақырып қойған есімі – Мұхамбетшәмші екен. «Шәмшінің» құжатқа неге түспей қалғанын ешкім білмейді.

Өзі оқу оқи алмағандықтан ба екен, әкесі мұның сабағына қатаң талаппен қарады. Жұмыстан қай уақытта келсе де, әкелері ұлдарының сабағын бір қарап шықпайынша демалмайтын еді. Анасының «Қарағым-ау, өзін шаршап келдің ғой. Балалардың да мазасын алмасайшы» дегеніне «Апа, бұлар бүгін дұрыстап білім алмаса, ертең өскенде қайтіп адам болады?» дейтін. Әкенің көңілінде не жатқанын әрине, бұлар сол кезде түсіне қойған жоқ. «Онсыз да «4» пен «5»-ке оқып жүрміз ғой, неге қайта-қайта оқыта береді екен» деп, ағасы Ғазиз екеуі өзара бір күңкілдесіп алатындарын жасырып керегі жоқ.

Мұханның анасы алты кұрсақ көтерді. Ең үлкені Әбділмәлік жастай шетінеп кетті. Содан кейінгі Ғазиз атанып кеткен Әбділғазиз еді. «Екеуіміздің арамыз небәрі екі жас қана. Сөйте тұра Ғазекен маған кейін әке орнына – әке, шеше орнына – шеше бола білді. Өмірдегі жеткен жетістіктерім Ғазекеннің айтқан ақыл-кеңесінің, берген бағыт-бағдарының жемісі» дейді Мұхаң. Ағаға деген ілтипаттың орны бөлек болатын себебі де жоқ емес. 1958 жылы Мұханның әкесі Жұманазар бар болғаны 34 жасында өмірден озды. Ал, арада небәрі алты жыл өткенде анасы Қалидан да айрылды. Ол бар болғаны

38 жаста еді. «Әкесіз жетім – мас жетім, анасыз жетім – тас жетім» дейді қазақ. Жетімдіктің қайсысы болсын жақсы емес. Бірақ, әке кеткенмен ана оның жоқтығын байқатпайды екен. Енді әке де, ана да жоқ... Қаңыраған үйде үйелмелі – сүйелмелі үш бала қалды. 9 – сыныпта оқитын Ғазиздің бір аяғын құшақтап тұрған Мұхамбет «Аға, енді біз қалай күн көреміз, не боламыз?» деп өкіріп жылап жатқанда егілмеген ел қалмады. Ғазиздің екінші аяғынан тағы бір інісі Сахаббадин тас қылып құшақтап алған еді. Сол көріністі көргендердің көкіректері қарс айрылды. Бірақ, тағдырға ешкім де қарсы тұра алмайды. Содан Ғазиз мектепті бітірместен шахтаға жұмысқа тұрды. «Екеуінді жеткізу – менің міндетім» деген ағаның қамқорлығын түсінген інілері де оның айтқанын екі етпеуге, көңілін қалдырмауға ұмтылды. Мұхамбет оқуға бар күшін салды. Өйткені, әкесінің де, ағасының да арманы кен инженері болу еді. Бірақ, тағдыр басқаша өрілді. Ғазиз ағасы «Мен сені қайтсем де оқытамын, ештеңеге алаңдамай мектеп бітіргесін институтқа түсетін бол» деп, бір жағынан қамқор көңілін танытып, екінші жағынан бұған зор міндет жүктегендей болды.

Мектепте оқушының алды болғанмен, білгенінен білмейтіні көп екенін сынақ тапсыру кезінде байқады. Конкурстан өте алмайтыны анық байқалды. «Нартәуекел» деп ректордың атына «емтиханды қайта тапсыру туралы» өтініш жазды. Бірақ, жауап болмады. Сөйтіп, салы суға кетіп, басы салбырап «Төртіншідегі» үйіне жақындағанда алдынан Ғазиз ағасы құшағын жая жүгіріп шықпасы бар ма? «Оқуға түсті» деп ойлаған ғой. Жердің тесігі болса кіріп кетуге дайын еді. Қайран аға қайдан білсін, мұның оқуға түсе алмай қалғанын. Ал, Ғазекең болса... мұның қолына Алматыдан келген телеграмманы ұстата қойды. «Сенің өзіңнен бұрын оқуға түскенің туралы хабарың жетті ғой» деген аға сөзін түсініп көр?! Телеграмма «Уважаемый Мухамбет Копеев!» деп басталыпты.»Вы зачислены студентом первого курса горного факультета Казахского политехнического института имени Ленина. Вам необходимо к 5 сентября прибыть в институт для отправки на сельхозработы. Ректор Есиркегенов Г. М.» деп жазылыпты. Мынаны көргенде қаншама күнгі уайым ащы запыран болып сыртқа атылды, ол ағыл - тегіл жылап тұрды. Сөйтсе, Ұлы Октябрь революциясының 50 жылдығына байланысты институттан қосымша тағы бір топ ашылатын болыпты. Сол топты конкурстан өте алмағандардың арасынан іріктеп толықтырған көрінеді. Бұл ретте ректордың атына емтиханды қайта тапсыруға рұқсат беруге өтініш жазғаны да елеулі роль атқарған тәрізді. Міне, намыскерліктің бір пайдасы!

Ол жасынан спортқа да, өнерге де бейім болды. Мектептегі домбыра оркестріне қатысатын. Бірде Жезқазған кентіне атақты дәулескер күйші Мағауия Хамзин келмесі бар ма? Бұрын тек радио арқылы тыңдап жүретін күйшіні көзбен көру дегеннің әсері мүлдем бөлек екен. «Мына кісінің қасында біз де өзімізді домбырашы санап жүріппіз-ау» деп өзін-өзі қамшылаған Мұхамбет Мағауия ағасынан көргеніне бағып, Огинскийдің «Полонезін» домбырада ойнауды меңгеруге ұмтылды. «Сол үшін бір күн, бір түн отырдым. Ақыры меңгеріп алдым. Жезқазған-Ұлытау аймағында

«Полонезді» ең алғаш домбырада ойнаған кім?» дейтін сұрақ болса ешқандай қысылмастан менің атымды айта беріңдер» деген еді ол Сәтбаев қаласындағы жастармен кездесу кезінде. Намыскерліктің бір қыры ғой бұл дегеніңіз! Институт бітірген соң жолдаманы Жезқазғанға алғаны айтпаса да түсінікті. Ал, мұндағылар «бәріміз де еңбек жолымызды жұмыскерліктен бастағанбыз» деп жұмысшы болуды ұсынсын. Сонда бес жыл бойы не үшін оқыған? Содан екі-үш ай бойы әрлі-берлі шапқылап жүріп, өз талабының дұрыстығын дәлелдеп, кен шебері болып орналасты.

Өндірісте тәртіптің сақтала бермейтіндігін бұрын да еститін, тәжірибеден өту кезінде де ептеп аңғаратын. Енді міне, бетпе-бет белдесуге тура келді.

Шахтапроходкалау тресінде ауысым шебері болатын. Бір бригадирдің бұрғылау паспортына сәйкес тиісті 36 шпурдың орнына 28-ін ғана бұрғылап, енді шпурларды зарядтап ату үшін жарылғыштарды әкелу қажет деген шешіміне шыдай алмай, шарт кетті. Ереже, тәртіп өз жағында екенін жақсы біледі ғой, сондықтан да, ештеңеден қаймықпады. «Слушай, ты, молодой, давай вези взрывчатки» деп дікендеген «дөкейшікке» «За смену несу ответственность я, как сменный мастер!» деп, алған беттен қайтпайтынын сездірді. Текетірес болған жерде жұмыс жүре ме?

Жоғарыға көтерілсе бастық біткен күтіп тұр екен. Енді қайтсін?! Қолдарында – қағаз. Айтатындары – «Арызыңды жаз да, қайқай!». Мұндайға иліге қоятын болса, әуелден ұстасып несі бар? «Алдымен менің әрекетімнің заңсыздығын дәлелдеп беріңіздер» деді бұл. Сол арада трест басқарушысы телефон шалып қалып еді, мұндағы дәулердің бірі мұны жамандай жөнелді. «Түк білмейді. Қырсық. Жоспарды орындауға үлкен кедергі келтірді, зиян тигізді». Басқарушы байыптылық танытты, телефонға жас маманның өзін шақыртты. Ол басқарушыға үңгу паспортының бұзылғанын, соның салдарынан 1,7-1,8 кума метрдің орнына 1 метр тереңдіктен тасжыныс қопарылатынын және тәртіптің төмендігін баяндады. Сол – ақ екен трест басқарушысы басқарма бастығын телефонға қайта шақырып алды да, «Все вы, вместе взятые, этого молодого человека не стоите! Он прав! Его надо поощрять!» деп, айды аспаннан бір – ақ шығарды. Әлгінде ғана жалдары күжірейіп тұрғандардың жүндері жығылып, мұны жайына қалдырып, өзді-өздерімен айқайласып, боқтасып кетті. Содан бастап айналасындағылар мұнымен санаса бастады. Ал, жас маманды шибөрілердің талауына бермей, қорғап қалған сөйтіп, әділдіктен аттамаған атақты Ғазиз аға Омаров болатын. Намыскерлігі болмаса, институттан енді ғана келген жас маман осындай әрекетке барар ма еді?!

Бұл тек өндірістік қақтығыс, келіспеушілік емес-ті. Мұның аржағында «қазақтың қолынан түк келмейді, олар ештеңе де білмейді, бұларға қалай жүр десең солай жүре береді» дейтін астамшыл пиғыл жатқан еді. Қарсылықтың негізгі себебі соған барып тірелетін. Кешегі Кеңес заманында ұлттық намыс үшін көзге көрінбейтін күрестің сан түрі жүргенін бүгінгілер біле қояр ма екен? Ал, Мұхандар соның талайын бастан өткеріп, ортасында жүрді. Кейінірек қазіргі Сәтбаев, бұрынғы Никольск қалалық партия комитетінің бюро мүшесі

болып жүргенде ұлтаралық тартыстың нешебір «көкелерін» көзімен көрді. Бірде қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы бюро мәжілісіне «Солтүстік Жезқазған кенішінде адам төзгісіз жағдай қалыптасты» деп мәлімдегенде, жиналғандар «не болып қалды екен?» деп үрке қарасқан. Сөйтсе... кеніштің директоры да, бас инженері де – қазақ ұлтының өкілдерінен тағайындалыпты. Бар болғаны – осы. Қала басшысы осылай деген кезде бюро мүшесі Мұзараф Аханов орнынан тұрып: «Қазақстанда екі бірдей басшының қазақ болғанына төзе алмасаңыз, қалалық жолаушылар тасымалы автокөлігі кәсіпорнындағы басшылардың Лавриненко, Борисенко, Борейко, Никитенко, Онищенко екеніне қалай төзіп отырсыз? Көзіңіздің тек қазақтарға түсетіні қалай?» деп қарсы сұрақ қойды. «Біз сол ағаларымыздың батылдығына сүйсініп өстік, солардай болуға ұмтылдык» деп сыр бөліскен Мұханның «Тәуелсіз елде туған қазіргі ұрпақ біздің «сыртымыз – бүтін, ішіміз – түтін» дегендей әрбір күніміздің азаттық үшін арпалысқа толы болғанын, бастарынан кешпеген соң біле бермейді. Бірақ, бастарынан кешпесе де, Тәуелсіздіктің оңайлықпен келмегенін олар жан жүректерімен түсінуге тиісті» деген ойларына қосылмау мүмкін бе? Шовинистердің мейманаларының тасығаны соншалық, тіпті, заңды түрде 3-қабаттан берілген пәтерді 5-қабаттағы басқа ұлт өкілімен алмастыруға мәжбүрлегісі келіп, қыспаққа салғаны ше? Мүмкін, намыскерлігі болмаса, көніп те қалар ма еді? Қайсыбірін айтқандайсың...

Әкесі Жұманазар шахтада жүріп аурулы болып, содан өмірден ерте кетті. Ағасы Ғазиз ота жасатып, әзер дегенде аман қалды. Сөзді сәл алға оздырып айтар болсақ, Ғазекен де кейін кеніштегі апаттан қаза тапты. Мұханның өзі де жер астындағы апатқа тап болғандардың бірі. Сәтін салғанда, аман қалды. Бірақ, дәрігерлік комиссия «енді жер астында жұмыс істеуге болмайды» деген қорытынды шығарды. Қоғамдық жұмыстардың белортасында жүретін әрі жастардың ортасында абырой, беделі зор болғандықтан трест басшылығы оның кандидатурасын комсомол комитетінің хатшылығына ұсынды. Жастар қолдады. Кейін елге танымал тұлғаға айналған саясаткер, мемлекет және қоғам қайраткері Мұхамбет Жұманазарұлы Көпеевтің саяси өмірбаяны, қызметтік жолы осылайша басталды. Бастамашыл жас жұртты сөзімен ұйытып, ісімен ізіне ерте білгендіктен көп ұзамай қалалық комсомол комитетінің көшбасшысына айналды. Мұқағали ақынның «Біздер – жетімдерміз! Жылай жүріп жетілгенбіз!» дейтін өлеңі есіңізде ме? М.Көпеев те жетімдіктің ащы зардабын татып өсті, бірақ, ой – өрісінің кеңдігі, парасат-пайымының молдығы арқасында ел қатарына ілігіп қана қоймай, біртіндеп көштің алдынан көріне бастады. Жоғары жақта әлдебір көкесі болса екен, тым болмаса арқа сүйер қайыңжұрты болғанда, бәлкім, ат үстіне ертерек мінген де болар ма еді? Қайыңжұрты сонау Ақтөбенің алыс ауданында. Бұған қол үшін бермек түгілі айында, жылында бір хабарласа қалса, соның өзі зор қуаныш сыйлайтын. Өйткені, қазіргідей емес, байланыс дегеннің жағдайы өте мүшкіл еді ғой.

Біршама қызметтердің тізгінін ұстады. Жезді аудандық партия комитетінің екінші хатшысы, Қаражал аудандық атқару комитетінің төрағасы, Жезқазған

қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы, қалалық Кеңес төрағасы. Тәуелсіздік әлі жете қоймаса да, оның дүбірі естіліп жатқан шақтағы ел өміріндегі айтулы оқиғалардың бірі – Еркін экономикалық аймақтардың құрылуы болды. Солардың бірі – Жәйрем – Атасу Еркін Экономикалық Аймағы еді. 1990 жылы республикада «Еркін-экономикалық аймақтар туралы» Заң қабылданды. Аймақтың мәртебесі орасан зор, оның төрағасын Жоғарғы Кеңес қана тағайындай алады. Мұндайды бұрын кім естіген? 1991 жылғы қарашада Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінде Мұхамбет Жұманазарұлы Жәйрем-Атасу еркін экономикалық аймағы әкімшілігінің Төрағасы болып тағайындалды.

Кеңес Одағы өзінің ақырғы минуттарын күтіп жатқаны анық еді. Елдің ертеңге деген үміті зор. Әсіресе, Еркін Экономикалық Аймақ арқылы экономиканы тез арада дамытып, өркендеу жолына түсеміз деген нық сенім бар еді көңілде. Өйткені, арнайы сапар ұйымдастырылып, Біріккен Араб Әмірліктерінің жеткен жетістіктерін өз көздерімен көріп қайтқандардың бірі Мұхаң болатын. «Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе?» деп қазекем бекер айтпайды екен. Көңілің қанша жүйрік болса да, көп нәрсенің түйінін тарқату көк дөнелге қатысты екен.

Қазақтың мықты экономистерінің бірі Сауық Тәкежанов «Жәйрем – Атасудың» келешегінен көп үміт күтті. Сол кезде ол кісі Жоғарғы Кеңестің экономика және бюджет комитетін басқаратын еді. Қызметін, жалпы беделін пайдаланып, Мұхамбет Көпеевке барынша көмектесіп бақты. Ережені Үкіметте бекіттірді. Қазақстанда бірінші болып Жәйремде Ұлттық банктің, Кеден комитетінің бөлімдері ашылды. Бірақ, сол кездегі облыс басшысы Г.П. Юрченконың кертартпалығы Еркін аймақтың еркін жұмыс істеуіне мүмкіндік бермеді. Мұхаңәліге шейін «Түріктің СТФА атты көпсалалы компаниясы келісім-шарт жасауға келген кезде Жәйрем комбинатының директорының тарапынан болған қыңырлықты кешіру тіпті де мүмкін емес» деп санайды. Өйткені, ол 2,5 миллиард АҚШ доллары көлемінде қаржы құйып, жаңа үйлер салу, байыту фабрикасын, Үшқатын кенішін, Батыс және Шалғай батыс карьерлерін кеңейту туралы жоспар жасамақ болған түріктерге Жәйрем комбинатының қажетті құжаттарын «құпия» деген сылтаумен бермей қояды. Әрине, түріктер атбасын кері бұрды. Ал, негізінде СТФА фирмасы кейін Түркияның Президенті болған Сүлеймен Демирельдің қолдауындағы фирма еді. Біздің елдегі қағазбастылық пен бюрократизм ақыры әп -әдемі бастаманы бесігінде тұншықтырды. Жәйремнің байлығына көз тіккендер бірінен соң бірі келіп жатқанмен, оларда келешек даму жоспары болмады. Тек барды сатып, пайда табу ғана көзделді. Осындайлармен айқасуға тура келді. Ал, олар жоғары жақтан келгендер еді. Сонда да бұқпантайлап қалуға намысы жібермеді. Алматыға барғасын әлгілер «Жәйрем жақта нарықтан түк хабары жоқ М. Көпеев деген бар екен, ісінің бәрі қазіргі уақыттың талаптарына кереғар» деген мағынада мақалалар ұйымдастырды. Солардың әсерінен Жәйремге 9 комиссия келіп тексерді. Бірақ, жеп қойғаны жоқ, қымқырғаны болмағасын Мұхаң ештеңеден қорықпады. Келді, тексерді, ештеңе таба алмай, ақыры жөндеріне кетті.

Мұхамбет Жұманазарұлының ел көлемінде танылған кезі Мәжілістің, кейін Сенаттың депутаты болған уақыты. 1995 жылы Жоғарғы Кеңес таратылды. Жаңадан Конституция қабылданды. Қос палаталы Парламент өмірге келетін болды. Жезқазған облысының әкімі Қажымұрат Ыбырайұлы Нағмановтың кабинетіндегі әңгіме алғашында Мұхаң ұнай қоймады. «Неге сайлауға түсуім керек? Егер мені қызметтен ығыстырғыңыз келсе, ашығынан айтыңыз» деген оның сөзін облыс басшысы күле отырып тыңдады.

– Мұхамбет-ау, мен осында депутат болып жүрген жерімнен келдім ғой. Егер сені қазір аймақтағылар ғана білетін болса, ертең депутат болып сайлансаң, күллі Қазақстан, тіпті шетелдіктер де танып-білетін болады. Бүгін маған күдіктеніп, ренжіңкіреп отырсаң, сол кезде рахмет айтатын боласың. Сосын депутаттың қолында мүмкіншілік көп. Тек мандатты тиімді пайдалана білсең болғаны — деген Қажымұрат Ыбырайұлының алдынан арқаланып шықты. Сайлауға түсті, депутат атанды. Бұрын араласпаған орта. Бәрі де бейтаныс. Бұрыннан депутат болып, тәжірибе жинақтағандар ауыздыға сөз, аттылығы жол беретін түрі жоқ. Бір бұрышта отыра бергеннен ештеңе өнбейтінін түсінген ол бірде оңтайлы сәтті пайдаланып анау-мынау емес арыстандай айбатты Заманбек Нұрқаділовтің өзімен айқаса кетті.

Бір күні Зәкең өзіне тән өткір белсенділікпен әлдебір мәселе туралы сөйлеп жатыр еді, оны елемегендей қалыппен мына шеттен бұл да микрофонды қосып жіберіп, сөйлей бастады. Бұндайға шыдайтын З.Нұрқаділов па? «Ты замолчи, пожалуйста» деп айқай салды. «Көктен іздегені жерден табыла кетті» деген осындайда айтылатын шығар, «іздегенге – сұраған» дегендей бұл да «а что ты тыкаешь?» деген кезде зал сілтідей тына қалсын. «Арыстанмен айқасқа түсетін мынау кім?» деген таңданыс бар жүздерінде.

Таңертең телефон шыр ете қалды. Зәкең екен. «Мен Нұрқаділовпін. Сен маған келесің бе, әлде мен саған барайын ба?» деді. Даусында зіл байқалмайды. «Менің әрлі-берлі жүретін уақытым жоқ» деп, телефон тұтқасын тастай салып еді, арада 5-10 минут өтті ме, өтпеді ме, Зәкеңнің өзі кабинетке кіріп келді. Келді де, «Слушай, Мұхамбет! Мен тентек едім, сен менен де өткен тентек екенсің, әкел қолыңды, дос болайық» деп, қолын ұсынды. Қазекем «ер шекіспей, бекіспейді» демей ме? Ұсынған қолды кері қағуға болмайды. Қолын алып тұрып, «Зәке, біз сізді сыйлаймыз, құрметтейміз. Бірақ, сіздің тарапыңыздан жасалатын орынсыз астамшылыққа, менсінбеушілікке, бассыздыққа көне алмаймыз. Мұныңыз дұрыс емес және әсіресе, бізге бұлай жасамаңыз. Өйткені, Сіз бізге күйеу боласыз» деп еді, Заманбек күліп жіберді. «Бәрің күйеу дегенде жақсысыңдар, бірақ, біреуің шақырып, төс тартуды білмейсіңдер» деп бастырмалата жөнелді. Ол кезде Парламент әлі Алматыда болатын. Ал, Алматы – Зәкеңнің туып – өскен жері, өзінің елі. Соны алға тартып Мұхаң «Зәке, қазақтың салт-дәстүрін жақсы білетіндігіңізге ешқандай шүбәм жоқ. Біз сіздің еліңізге, жеріңізге келіп жатырмыз ғой. Сондықтан, алдымен, бізді шақырып, ерулік жасаңыз, төс туралы сосын айтарсыз» дегенде, ол «Сен бүгін мені екі де нөл есебімен

ұттың. Мен жеңілдім» деп, қапсыра құшақтай алсын. Сол сәттен бастап олар өзара жақсы сыйласып кетті. Ең бастысы, депутаттар да, Үкімет мүшелері де Мұханның намыстың адамы екенін ұқты, онымен санасу керектігін түсінді.

«Депутат кезінде ел үшін, халық үшін не істеді?» деп сұрақты өзі қойып, «түк істеген жоқ» деп жауабын да өздері қайтарып жататын жандар болады. Әрине, көптің аты – көп. Біреу біледі, біреу білмейді. Біле тұра бұра сөйлейтіндер де болады.

Әрине, Мұхамбет Көпеевтің Парламент мінберінен ел Президенті Н.Ә.Назарбаевқа «демократияны өзіңізден бастаңыз!» деп елде міндетті түрде баламалы негізде кезектен тыс Президент сайлауын өткізу туралы бастамасы әлі күнге шейін әртүрлі бағаланып келеді. Соның арасында «Биліктің өзінің нұсқауын орындау» деп бағалайтындардың басым екені де белгілі. Ал, шын мәнісінде сол тұстағы саяси ахуал қандай еді? Қазақстанның жаңа астанаға көшіп, экономикасы қарқынды дамып жатқанын көре алмаған бұрынғы шовинистік күштер «Қазақстанда демократия жоқ, Назарбаевтың диктатурасы бар» деп ши жүгірте бастаған-ды. Ресейде өтетін Президент сайлауында кімнің асығы алшысынан түсетіні тіпті, болжап болмайтын жағдайда еді. Сондықтан, Ресейдегі сайлауға шейін елімізде баламалы негізде Президент сайлауын өткізіп алудың маңызы зор болатын. Мұхаң бұл ойын бірнеше әріптестерімен бөлісіп көріп еді, олар да қолдай кетті. Ақырында, Парламент мінберінен сөйлеуге тура келді. Сөйтіп, елімізде алғаш рет баламалы негіздегі Президент сайлауы өтті. Бұл сайлаудың барынша әділ өткенін Президенттікке үміткер С.Әбділдиннің өзі де мойындады.

Әрине, саясат әлеміндегі шаруаның түйткілдерін шешуден гөрі сайлаушыларды олардың өздеріне тікелей қатысы бар мәселелердің көбірек ойландырып, толғандыратыны анық. Бұл ретте де депутат М.Көпеевтің тындырғаны аз емес.

Нарыққа өту тұсында көптеген келеңсіздіктердің, түсінбестіктердің орын алғаны бүгінде адамға да, Аллаға да аян. Солардың бірі – банк жүйесіндегі былқылдақтық еді. Бұған Жезқазғандағы «Түстіметбанк» дегеннің салымшыларын сан соқтырып кеткені айқын мысал болғандай. Банктің Жезқазған, Сәтбаев қалаларының тұрғындары болып табылатын 22 мың салымшысы бар еді. Еліміздің басқа жақтағы өңірлерінде де салымшылары болатын. Қарыз мөлшері тек таза салым бойынша, берілуге тиісті депозиттік дивидентті есептемегенде, 226 млн. теңгені құрайтын. Салымшылардың мүддесін қорғап, Үкімет пен Ұлттық банктің есігін тоздырған сәттерді ұмыту мүмкін бе? Жезқазған өңірінен сайланған басқа да депутаттармен бірігіп, бірлесе қимылдап, ақыры Үкімет банктің қарызын қайтарды. Мұндай жәйт бұған шейін де, кейін де ел тарихында болған емес. «Депутат кезінде түк бітірген жоқ» дейтіндер сол салымшылардың арасында болмаған-ау, шамасы...

Ұлытау ауданы үшін салықтан түсетін әр тиынның маңызы зор. Өйткені, ауданда ірі өндіріс орны жоқтың қасы. Негізгі түсім жер салығы. Мұнай өндіріліп жатқан Құмкөл осы ауданның территориясында. Бірақ, бұрын аудан

бюджетіне Құмкөлден соқыр тиын да түспейтін. Осы мәселеге барынша қатты араласуға тура келді. Мұнай өндіруші фирмалардың бәрі Қызылорда облысында тіркелген. Бірақ, жер Ұлытау ауданына қарайды. Не істеу керек? Соңына түсіп жүргендіктен ақырында, мәселе оңынан шешілді. Жерді жалға алғаны және фирмалардың мүлік салығы Ұлытау ауданының қазынасын толтыратын болды. 1998 жылы Құмкөлден Ұлытау ауданының бюджетіне алғаш рет 25 млн. теңге салық түсті. «Түк бітірмеді» дейтіндер сол түсімнің арқасында аз-кем жыртығын жамап отырғандардың арасында да жоқ шығар» деп үміттенейік.

1997 жылғы бірқатар облыстарды таратып, аудандарды қысқарту кезінде өзі туып-өскен Сәтбаев қаласы әкімшілік тұрғыдан Жезқазған қаласына бағындырылды. Алайда, Сәтбаев облыстық маңызы бар қалалар қатарында қалдырылды, яғни, өз мәртебесін жойған жоқ. Жарлыққа Елбасы қол қойғанымен, Жарлықты дайындау барысында әлдебір шикілік кеткені бірден-ақ байқалды. Өйткені, Жезқазған да, Сәтбаев та облыстық маңызы бар қалаларға жатады, сөйте тұра, бір қала екіншісіне әкімшілік тұрғыдан бағынышты болуы керек. Бұл қалай? Сәтбаевтық сайлаушылармен кездескенде олар үшін қаланың дербес бюджетін қалпына келтіруден басқа маңызды мәселе жоқ екендігі сезіліп тұратын. Олар «қашан оң шешім қабылданады?» деп дабыл қағып жататын еді. Төменгі сатылардың бәрінен өтіп, заңсыздықтардың орын алып жатқанын дәлелдеп, енді Жарлыққа түзету енгізуге келіп тірелгенде, тағы да қиыншылық алдан шықты. «Президент Жарлығына түзету енгізу» деген бұрын-соңды болмаған нәрсе, бұл мүмкін емес» деген Президент Әкімшілігіндегі заңгерлермен де біршама айтысып, тартысуға тура келді. Ақыры, әділеттілік салтанат құрды, 2003 жылы Сәтбаев қаласына дербес бюджеті қайтарылды. Егер сол жылдары сайлаушылардың аманатын ақтауға өзі бас болып, басқа да депутаттармен бірге белсене араласпағанда Сәтбаев қаласы бұл күнде тарап кетуі де мүмкін еді. Ал, біз еш қиналмастан «түк бітірмеді» дей саламыз.

Жезқазғаннан Қызылордаға қарай жиі жолға шығатындардың бірі ретінде айтарым, титықтап, шаршап-шалдығып келе жатқанда ұзындығы 30 шақырым тақтайтай тегіс жолға барып түскенде жаның бір рахаттанып қалады. Сол кезде «осы 30 шақырымды салдырған Мұхамбет Көпеевке рахмет!» деп айту әдетіме айналған. Өйткені, сайлаушылардың Жезқазған-Қызылорда автокөлік жолы туралы қайта-қайта мәселе көтеруін Үкімет басшылығына айтып, әрең дегенде көндірген Мұхаң екенін білемін ғой. «Иманғали Тасмағамбетов жолды 3-4 жылда бітіруді жоспарлады. Алғашқы бөлігі ретінде 30 шақырымға қаржы бөлгізді. Ол қалай орнынан түсті, жаңадан келгендер жолдың жайын мың сан сылтау-себеп тауып, жылы жауып қойды. Егер жалғастыра бергенде, ендігі бұл мәселе түпкілікті шешімін тапқан болар еді». Мұхаң басталған жол құрылысының орта жолдан үзіліп қалғанына осылайша өкінеді.

Депутаттың қолында мол мүмкіндік болғанмен, оның да шамасы жетпейтін тұстары болады. Кейбір заң баптарының көңіліне ұнамай тұрса да, көпшілік дауыспен қабылданып кеткенін көргенде жаны қиналады, бірақ, қолынан келер қайран болмағандықтан, іштен үнсіз тынады. «Аудит қызметі» туралы

Заңға бастамашылық танытты. Ұсыныс білдірген өзіміздің аудиторлар. Олар «қолданыстағы заңға өзгеріс енгізбесе болмайды, өйткені, аудиторлық тексерістен түскен қаржы бірыңғай шетелдік компанияларға кетіп жатыр» деген соң, заңға өзгерістер мен толықтырулар, түзетулер енгізілді. Мұхаң ол кезде Мәжілісте болатын. Заң Мәжілісте қабылданады да, Сенатқа барса кері қайтады. Бір емес, екі рет солай болды. «Сол кезде бәрін түсіндім. Әлдебір мықтының мүддесіне қайшы келіп қалғанын ұқтым. Содан Президенттің қабылдауына сұранып, әртүрлі мәселелерді сөз етіп отырып, қоштасатын сәттегі «Қандай бұйымтайың бар?» дегенде Заңға қол қойып беруін өтіндім. Президент мұндай бұйымтай болады деп ойламаған тәрізді, сәл бүгеліп тұрды да, маған қолдау білдірді. Кейде сондай да әрекеттерге баруға тура келеді» деп, депутаттық қызметтің де біз ойлағандай бола бермейтінін түсіндірген еді бір әңгіме кезінде.

Ол Мәжілістің, кейін Сенат Төрағаларының орынбасары болды. Қазіргі Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевпен қоян-қолтық жұмыс істеді. «Ол кісінің білімі ұшан-теңіз. Ленин, Сталин еңбектерін түпнұсқадан оқыған адам. Нағыз зиялы қазақ» дейді ол Президентіміз туралы. Қасым – Жомарт Кемелұлының ел үшін жасап жатқан қадамдарын толықтай қолдайтынын да жасырмайды.

Ол Жармахан Тұяқбайға орынбасар болды. Сол тұстағы Мәжіліс депутаттары нағыз «сен тұр, мен атайындардың» өзі еді. Атақты «Жер туралы» Кодексті қарап, көптеген тұстарын өзгертіп, қарсылық танытқан да – солар. Депутаттар тарапынан қатты қарсылыққа ұшыраған Кодексті әзірлеген Үкімет басшысы И.Тасмағанбетов отставкаға кетті. Бірақ, ол жай кетпепті, бір саусағын ішіне бүге кетіпті. Кейінгі Мәжіліс сайлауы енді қыза бастағанда ол Президент Әкімшілігінің басшысы болып тағайындалды. Сол сайлауда «Жер туралы» Кодекске қарсылық білдірген депутаттардың бірде -бірі қайтадан сайланбады. Партиялық тізіммен сайланған Мәжіліс Төрағасы Жармахан Тұяқбай «Сайлау сайлау емес, сайқымазақ болды» деп, өзінің оппозицияға кететінін мәлімдеді. Оның өзінің округтен ұсынған кандидаты да құлап қалды. Сайлаудағы бұрмалаушылықтар туралы Мұхаң Президенттің өзіне тікелей айта алғаны үшін өзінің арының алдында ұялмайды. Сайлаудан соң ҚР Төтенше жағдайлар жөніндегі министр қызметіне тағайындалды. Бірақ, мұнда да көп істемеді. Дұрысын айтқанда, істетпеді. Бұған Қарағанды шахталарында бір мезгілде көптеген адам өліміне жол берген Презент дейтін дәуді жерден алып, жерге салғаны, қауіпсіздік қағидалары сақталмаған шахталардағы жұмысты тоқтатып тастағаны үшін «Қазақмыстың» Президентке жиі қыңқылдауы, сол министрліктегі Президенттің жан досы, кезінде оған «күйеужолдас» болған азаматтың қаржыны тиімсіз пайдаланғаны үшін естіген ескертпесі әсер еткен сыңайлы. Президент шақырып алды да, «Жұмысыңа еш өкпем жоқ, бірақ, түсін, осылай істеуге тура келіп тұр. Жерде қалдырмаймын, Сенатқа Төрағаның орынбасары болып барасың» деді. Мұхаңның Сенатқа баруының себебі осындай.

Ол қандай қызметте жүрсе де адами, азаматтық сыйластықты бәрінен де жоғары қояды. Сонысымен де қадірлі. Жармахан Тұяқбайды оппозицияға кеткен соң, үйіне шақырып, қонақ етті, иығына шапан жапты. Сондағы Жармаханның «Мен өзеннің арғы бетіне өтіп кеттім, сен бергі бетінде қалдың. Менің осында отырғаным жөнінде әлдебір жерде әңгіме болып жатқанын сен де білесің, мен де білемін. Бірақ, соған қарамастан, төрінді ұсынып отырған азаматтығыңа тәнтімін» деген сөзінде үлкен мән жатыр еді. Бұдан артық қандай бағалау керек. «Ақын болу міндет емес, азамат болу міндетің» демей ме, орыстың әйгілі ақындарының бірі.

Көпшілік арасында Мұхамбет Көпеевті бұрынғы Президенттің оң қолы санайтындар аз емес. Бірақ, шын мәнінде олай емес-ау... Рас, еңбегін, парасатын бағалаған шығар, бірақ, «өз адамы» деп санамағаны айқын. Әйтпесе, екі шақырылым бойы Мәжіліс депутаты, кейін Министр, Сенат Төрағасының орынбасары болған Мұхамбет Көпеев зейнеткерлікке шығуға небәрі бір жыл қалғанда жұмыссыз қалар ма еді?! Ия, ия, оған Сенат Төрағасының орынбасары қызметінен 2011-дің күзінде босатылған соң, ешқандай жаңа қызмет ұсынылмады. Сөйтіп, бір жылдай жұмыссыздар қатарында болды да, зейнеткерлер қатарына ілікті.

Қызмет өз алдына, Мұхаң ең алдымен адами бақытын бәрінен жоғары қоятын жан. Жан жары Қаламқас – алғашқы махаббаты. Құдай сәтін салайын десе, қиын емес екен ғой, сонау Ақтөбенің қызы, Рудниктегі әпкесіне бір жыл қолғабыс болуға келіп, сонда көңілдері жарасып, кейін мектепті қайтадан өз ауылында бітірсе де, ұшқындаған сезім оларды мәңгілікке табыстырды. Қазір қадірлі ата – ана ғана емес, ардақты ата – әжеге айналды. «Адам ұрпағымен бақытты», «Баласы жаманды түйенің үстінен ит қабады» деп жатады халық. Екеуі де рас. Бұл ретте Мұхаңа тағдыр ұялмайтын ұл – қыз берді. Бәрі де өмірден орындарын тапты. Есімі жазушы Ғабит Мүсіреповтің құрметіне қойылған Ғабитінің орны ерекше. Ол экономика ғылымының докторы. Оңтүстік Африка Республикасындағы Иоханнесбург қаласында өткен бүкіләлемдік метрологтар құрылтайында дүниежүзі бойынша «Жеті аға офицердің» бірі болып сайланған алғашқы қазақ. Бұның мәні қандай? Сол жеті аға офицер әлемдегі барлық елдердің метрология саласының қызметін бақылап отыруға қақылы. Бұл ауылдағы бармақ басты, көз қысты сайлау емес. Ендеше, неге осындай перзентің болғанын мақтаныш тұтпасқа?!

«Өле берсін күншілдер күйігінде, Өз ғасырым өзімнің иінімде. Ақ жаңбырлар тоздырған тау секілді, Мен өлемін өзімнің биігімде» деген екен акын Төлеген Айбергенов. Пендешіліктен биік тұратын парасат иесі ғана осылай айта алса керек. Біздің кейіпкеріміздің де дәл осылай айтуына толық қақысы бар. Өйткені, ол да жетімдікке жасымай, жігерін жанып, қиындыққа қайсарлығын қарсы қойып қоғамнан өзіне тән орнын ойып тұрып алған, шамырқана шыңдала жүріп өз биігін өзі тапқан тұлға.

«Сарыарқа», 15 қараша, 2019 жыл

«АЗАМАТТЫҚ ТЕЗГЕ ТҮСКЕН КҮНДЕР ЕДІ»

Сұхбаттасуымыз — профессор Ниязғали ЖАЙСАҢБАЕВ

Осыдан 26 жыл бұрын Алматыда және еліміздің бірқатар қалаларында қазақ жастары орталықтың өктемдігіне қарсы бейбіт шеруге шықты. Бұл қозғалыстан Жезқазған жастарының да сырт қалмағанын қазір мақтанышпен айтуға болады. Қазір солай, ал, 1986 жылдың желтоқсанында жағдай мүлде басқаша болатын.

Жуырда менің қолыма өткен жылы баспадан шыққан «Жаралған намыстан қаһарман халықпыз» деп аталатын кітап түскен еді. Мұнда Желтоқсан көтерілісі кезінде Жезқазғанда орын алған жағдайлар, соған байланысты қолданылған шаралар мен бейбіт шеруге қатысқан жастардың одан бергі тағдырлары сөз етілген екен. Осы кітаптағы Н.Жайсаңбаевтың 1992 жылғы «Сарыарқа» газетінде жарияланған мақаласындағы «Егер сол тұста студенттерді жазықсыз жазалаған, оқудан шығарып жіберген болсам олардан кешірім сұраймын» деген сөздерін оқығанда, «азамат-ақ екен» деп бір сүйсініп қалғанымды жасырғым келмейді. Өйткені, кезінде жазалаушылар жағында болғанмен, сонысына ашық кешірім сұрап жатқан кім бар? Сондықтан да, Тәуелсіздік күні қарсаңында Ө.Байқоңыров атындағы Жезқазған университетінің профессоры Ниязғали Жайсаңбаев ағаны өткен күндерді еске түсірумен қатар бүгінді барлап, келешекке көз жіберу мақсатында сұхбаттасуға шақыруға тура келді.

— Ниязғали аға, осыдан 20 жыл бұрын жастардан кешірім сұрап мақала жазған екенсіз. Дегенмен, менің білуімше, Желтоқсан көтерілісіне байланысты оңбай таяқ жегендердің бірі де өзіңіз болдыңыз ғой...

— Әрине, қазір екінің бірі — батыр болып кеткен заман. 1986-ның Желтоқсаны азаматтардың азаматтығы тезге түскен күндер еді, сол кездегі «шабуылдарға» тойтарыс беру, шыдамдылық таныту, сынбай, күйремей қалу оңай емес-ті. Өйткені, менің ертеректегі бір мақаламда атап айтылғанындай, «Желтоқсан — біздің егемендігіміздің алғашқы қарлығашы» болатын. Жер жаһанның жартысын алып жатқан Кеңес Одағында мұндайға жол берілетіні ешкімнің өңі түгілі түсіне кірмеген жағдай ғой. Желтоқсанда қазақ жастары тарапынан Мәскеуге, Орталық өкіметтің шешіміне ашық қарсылық білдірілді. Күллі Одақ, тіпті әлем дүр ете қалғаны да сондықтан.

Мен ол кезде Қарағанды политехникалық институты Жезқазған филиалының директоры болатынмын. Жылдың аяғы болғандықтан, Қарағандыға есеп беруге

барғанбыз. Иссапар 21-желтоқсанға дейін созылуы тиіс еді, бірақ, желтоқсанның 17-і күні институт директоры ертелетіп өзіне шақырып алды да, «Кеше есебінді тыңдадық қой, Жезқазғанға қайта бер» деді. Қуанып кеттім, шынын айтқанда. Есебім өтсе, үйге күнбұрын қайтатын болсам, қуанбағанда қайтем?

Жезқазғанға 18 желтоқсан күні кештетіп жеттім, үйдің табалдырығын аттараттамастан мені облыстық партия комитетінің бөлім меңгерушісі Сағындық Қожамсейітовтің іздеп жатқанын білдім. Көп күттірмей оның өзі де хабарласып, жатақхананы аралап шығу керектігін айтты. Бірақ, себебін түсіндірмеді. Дереве жатақханаға хабарласып, студенттер Кеңесінің төрағасын тауып алдым, «мен жоқта не бүлдіріп қойдыңдар?» деймін оған. Ол ештеңенің де бүлінбегенін, бәрі бірқалыпты екенін айтады. Бірақ, көңілімде әлдебір күдік болды, өйткені, обкомның бөлім меңгерушісі тектен-тек жатақхананы аралай қоймайтыны белгілі ғой.

Сонымен жатақханаға келдік. Сағындықтан «не болып қалды?» деп сұраймын, ол ештеңе айта қоймайды. Күндізгі бөлімде 2 мыңға тарта студент бар-тын. Олардың бәрі дерлік жатақханамен қамтамасыз етілген. Төрт адамдық бөлмеге ара-тұра бес студент жатып жүретіні болушы еді, өзіміз солай рұқсат бергендіктен. Қалада туған-туыстары жоқ балаларды жатақханаға жатқызбағанда қайда жатқызамыз? Ол кезде пәтер жалдау дейтін түсінік кең тарай қоймаған. Мен обкомға осыған байланысты әлдебір шағым түскен шығар деп ойладым. Содан не керек түннің бір уағына шейін жатақхананың барлық бөлмелерін аралап, бәрінің де сабаққа дайындалып жатқандарын көріп, үйге оралдық. Ертесіне сағат сегізден өте телефон шырылдап, «анау митингіге шығып бара жатқан балаларыңды ұста, кейін қайтар» деген бұйрық» бұрқ ете қалғанда ештеңе түсіне алмадым. «Қайдағы митинг, қазір митинг жасайтын уақыт емес қой?» деппін. Сөйтсем, жастар Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшылығына сырттан келген адамның сайлануына қарсылық білдіріп, наразылық митингісіне шыққан екен. Мұны мен обкомға шақырылғанда бір-ақ білейін. Тіпті, ыңғайсыз күйге түсіп қалдым, сөйтсем, мен Дінмұхамед Қонаевтың орнынан алынып, жаңа басшы сайланғанын, соған орай Алматы жастары 17-18 күндері көтеріліске шыққанын да білмейді екенмін. Жолда жүргендіктен болар, бәрінен хабарсыз қалыппын. Обкомның бөлім меңгерушісінің түнделетіп жатақхана аралап жүргенінің себебін кейін білсем, «ақ үйдегілерге» «Жезқазған студенттері де митинг ұйымдастыруы мүмкін» деген хабар түскенге ұқсайды.

Содан сергелдеңге толы күндер басталды да кетті. Обкомда күнде – жиналыс. Талап біреу ғана – митингке қатысушыларды жазалау. Сол кездегі студенттердің жазған түсініктемелері үйде әлі сақтаулы тұр. Олардың бәрі бір-біріне ұқсас. «Сол күні досымның туған күнінде болдым», «Демалысқа ауылға кетіп қалып едім», «Митинг болады дегесін барғаным рас, бірақ, оның не туралы екенін білгенім жоқ», «Сабаққа кешігіп келе жатқанда милиция ұстап алды» деген сияқты болып келеді. Ал, осындай түсініктемелер негізінде кімді жазалайсың, не деп жазалайсың? Бірақ, «жазалаушы отрядтағылар» түсінгісі келмейді.

Маған «сен бұзақыларды жақтап отырсың» деген кінә тағылды. Партиядан шығарып, қызметтен босату туралы мәселе күн тәртібіне қойылды. Обкомның бюросында тек Геннадий Ли ғана мені қорғаштап сөйледі. «Егер өзі сол күндері Жезқазғанда болмаса, студенттері саясатқа қайшы келетін іс-әрекеттерге бармаса Жайсаңбаевты не үшін партиядан шығарып, қызметтен босатуымыз керек? Тиісті бақылау жасамағаны үшін есеп карточкасына жазылған сөгіс берсек те жеткілікті болмай ма?» деген оның сөзі салмақты естілген болу керек, мен осындай партиялық жазаға тартылдым. Бюрода маған «Бұдан былай студенттердің митингке шықпайтындығына кепілдік бересіз бе?» деген де сұрақ қойылды. Сұрақтың жөнсіздігі сондай, «Әрбір студенттің әке-шешесі бар, егер олардың бәрін менің атыма ауыстырып бере алсаңыздар ғана сондай кепілдік беруге болады» деген тұрғыда жауап қайтаруға тура келді. Жиыннан шыққан соң, сол кездегі милиция басшысы Мовчан деген кісі «Рахмет, саған» деп қолымды қысты. «Не үшін?» десем, «Егер жаңа сен «кепілдік беремін» дегеніңде, соның орындалысын «тексеріп, бақылап тұрындар» деп обком бізге қосымша міндет жүктейтін еді» деп күлгені бар.

Филиал бойынша екі студентті бәрібір оқудан шығаруға мәжбүр болдық, бірақ, көп ұзатпай жолын тауып, ретін келтіріп қайта қабылдадық.

– *Сол кездегі студенттеріңізбен кездесіп тұратын шығарсыз, олар Сізге өкпе, наз айтпай ма?*

– Егер студенттерімнің алдында арым таза болмаса мен бүгін сізбен сұхбаттасып отырмаған болар едім. Кейде олармен сол Желтоқсанды еске де алып қоямыз. Олардан «бәріңнің түсініктемелерің ұқсас болып шыққандары қалай, сендерді солай жазуға кім үйретті, енді арада біраз уақыт өтті ғой, айтындаршы?» деп сұрасам, олар «ағай, біз түсініктемелерді өзіңіздің айтуыңызбен жаздық қой» деп күледі. Сөйтсем, әр студентті кабинетке шақырып, «Ал, не дейсің? Митингке неге шықтың?» деп сұрағанымда «туған күнде болдым», «ауылға кеттім», «байқамай барып қалдым» деп жалтаратын оларға «ендеше түсініктемелеріңді солай деп жазбайсындар ма?» дейді екенмін ғой. Егер «өтірікті соқпа, кім үгіттегенін айт, плакатты кім жазғанын айт» деп тықақтап отырып алсам, олар кейін менімен амандаспас та еді.

Мені сол кездегі олардың ұйымшылдығы, ауызбіршілігі, бір-бірлеріне деген адалдықтары таңқалдырады. Митингке шығуды кім бастағаны айқындалмаған күйі айтылмай қалғаны соның бір дәлелі емес пе? Жастарға қарағанда басшылық тізгінін ұстаған азаматтар арасында әлсіздік танытқандар көп болды.

– *Сонымен, сөгіс алып, бірақ, қызметте қалдыңыз ғой...*

– Сол сөгіспен бәрі біте қоймады. Бәрібір қайткенде де қызметтен кетіру әлдекімдердің түпкі мақсаты болғандай, әртүрлі тексерістер көбейді. Баламалы түрде директор тағайындаймыз деген желеумен де ысырмақ болды, бірақ, үш деңгейлі сайлаудың үшеуінде де оқытушылар мен студенттер маған дауыс берді. Алматыға директорлыққа қайта бекуге барғанымда мені тіпті министрліктің алқа мәжілісіне қатыстырмай қойды. Соның бәрі Желтоқсанның салқыны.

Нақтырақ айтқанда, Желтоқсандағы жағдайды пайдаланып қызметтен кетірудің айла-шарғылары екені сезіліп тұратын. Ал, мен әу бастан қызметке қызыққан адам емеспін, бірақ, филиал директорлығына бес рет тағайындалып тұрған жерімнен, орныма басқалар өтіп кетіп, алтыншы рет ұсынылғанда ғана тағайындалған адаммын. Ол кезде филиалдың директорын институт ректоры түгілі Министрлік те обкомның келісімі болмаса тағайындай алмайтын еді. Жезқазған обкомы менің кандидатурама келгенде мың сылтау тауып, бес рет кері қайтарып жібергені бар. Филиалға директор шақ келмеді, директорлар жиі ауысып жатты.

Мені директорлыққа тағайындау мәселесін қараған обкомның бюросына Н.Давыдов басшылық жасап отырды. Біз ертеректе кездескен де болатынбыз. Ол да мені таныды. Содан болар, қарсы болмады. «Егер ертең тамыр-таныстарын оқуға түсірумен айналысып жатыр» деп айыптайтын болсаңыздар мені бұл қызметке тағайындамай-ақ қойыңыздар, өйткені, Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі барлық қазақ та, орыс та, басқа да менің туысқандарым» деген болатынмын. Өйткені, менің алдымдағы бір директорға осындай кіна тағылған еді. Ал, мен болсам осы өлкенің тумасымын, екінің бірін танимын. Н.Давыдов сөздің астарын түсінді білем, «мынау тағайындалмай жатып, бізге өзінің талабын қойып жатыр ғой» деп күлді де қойды. Содан алты жылдан аса директор болдым.

– *Сол Желтоқсанның кесірінен директорлық қызметтен кеткеніңізге өкінбейсіз бе?*

– Неге өкінуге тиіспін? Өмірге директор болып келмеген шығармын. Қызметке тағайындалуға келгенде «Шмель» дейтін сатиралық журнал қолыма түскен еді, қарасам, онда «бұл талайды көрген кресло» дейтін әзіл сурет басылған екен. Мені директорлыққа тағайындауды қараған обком бюросына соны ала барып «Қазақта қызмет – қолдың кірі» деп жатады, ал, мына сурет соның бір айғағы, сондықтан, мен қызметке қызықпаймын, тек өзіме артылған сенімді адал ақтасам болды» дегенмін. Сол сөзімнің үдесінен табылдым деген ойдамын. Менің өкінішім – басқа.

– *Сонда қандай?*

– Сол күндері бізге аса құпия деген белгімен жоғары жақтан хаттар келіп жататын. Соның бірі той-домалаққа салынған тыйым болатын. «Ешқандай да той өткізу болмасын, болған күннің өзінде бес адамнан артық кісі жиналмасын» деген талап қойылғанын әлі күнге шейін көпшілік біле де бермес. Соның алдында ғана үлкен ұлым Манат үйленетін болып, той күнін белгілеп, кафеге тапсырыс беріп қойған едім. Анадай хатты оқып отырып, қайдан кафеге той жасайсың? Қонақтарға қайта хабарласып, ұлдың үйлену тойын өз үйімізде атап өтуге тура келді. Бұдан артық қандай өкініш болуы мүмкін?

– *Қазақтың басына қара бұлт үйірген күндер де кейін қалды, Тәуелсіздікке қолымыз жеткелі де міне, жиырма бірінші жыл. Енді осы жылдарда жеткеніміз бен жетпегенімізді сараптап көрсек?*

– Жеткен жетістігіміз халықтың көз алдында, тоқсаныншы жылдары ел біткен ала дорба арқалап кеткені рас қой. Дастарханымыз жұпыны болатын. Қазір әл-ауқатымыз артты, мұны жоққа шығара алмаймыз. Дегенмен, өз байлығымызға өзіміздің қолымыз әлі де жетпей жатыр. Бұл жағы ойландырмай қоймайды. Тәуелсіздік елге еркіндік берді, кімнің қандай іспен айналысқысы келеді, соған жол ашылды. Ұлтаралық дұрдараздықтарға жол берілмеді. Ел аман, жұрт тыныш. Бізге ендігі міндет – еңбек ету. Елбасының саясатын сөзбен емес, іспен қолдауға ұмтылу. Жұмыс істегісі келген адамға табылмайтын іс жоқ. Сонау мұхиттың аржағынан келіп осындағы мейрамхана, кафелерде аспаз болып жүргендер бар. Осыны өзіміздің қыз-жігіттеріміз неге істемейді? Бізде қара жұмыс істеуге құлшыныс жоқ, елдің бәрі баласының кабинетте отырып жұмыс істегенін қалайды, бұл дұрыс емес. Өзіміз он үш-он төрт жасымыздан бастап еңбекке араластық, істемеген жұмысымыз жоқ. Кірпіш те құйдық, шахтаға да түстік. Ал, содан жаман болдық па?

70-жылдары Украинада болғанымда институттың 4-курсында оқитын Ресейлік студенттің Қарағанды көмір бассейні туралы білмейтінін білгенде, таң қалғанмын. Біз болсақ, Донбасс, Кузбасс және т.б. жақсы білеміз ғой. Сөйтсек, орыс тіліндегі оқулықтарда Қарағанды түгілі Қазақстанның шикізат байлықтары жөнінде бір сөйлем жазылмайды екен ғой. Қазіргі компьютер, ұялы байланыс дегендер сол кездің өзінде Ресейде бар болатын. Ұялы телефонның не екенін білмейміз ғой, сонда сұрасақ та айтпай қоя салатын. Бұл кемсітушілік емес пе? Ал, қазір Қазақстанды күллі әлем біледі. Бұл 1986 жылғы Желтоқсандағы қазақ жастарының азаттық пен Тәуелсіздікке ұмтылған көтерілісінің бүгінгі жемісі.

«Мысты өңір» газеті, 14 желтоқсан, 2012 жыл

ӘМІРШІЛ ЕМЕС, ӘДІЛЕТШІЛ ЕДІ

Ол кісіні екінің бірі «тәртіпке қатал еді» деп сипаттайтыны анық. Бірақ, ешкім де «әділетсіз еді» дей алмайды. Өйткені, ол әділеттің жақтаушысы еді.

Ол өмірден озғалы да қырық күнге тақап қалыпты. «Таулар алыстаған сайын биіктей түседі» демекші, күні кеше ғана арамызда жүрген ағамыздың тұлғасы енді күн өткен санап биіктей түсетіні хақ. Оның рухына деген сағынышымыздың да ұлғая түсетіні және рас. Сөз Әмірбек аға ШЕГІРБАЕВ туралы. Ол өндірісті өлкенің тұтас бір дәуірі іспетті тұлға еді.

2000-жылдары Әбекең Жезқазған шахта-проходкалау тресіне басқарушы болып тағайындалды. Сол тұста қалалық әкімдікте әлдебір салтанат болып, ол кісіге де сөз берілді. Әрине, лауазымы да айтылды.

Сонда мінберге көтерілген Әбекең негізгі сөзін бастамас бұрын «Ия, міне, осылай, шахтапроходкалау тресіне де келіп қалдық. Бұл бұрын көрмеген төбеміз еді, мұны да көріп жатырмыз» деген еді. Көпшіліктің бұл сөзді қол шапалақтап қарсы алғаны есімде. Мұның себебін кейін түсіндім. Жұртшылық өз қуанышын осылайша жеткізген екен. Сонда не үшін қуанады ел? Сөйтсек...Тәртіпке өте қатал қарайтындығы себепті қойылған оның «Сталин» деген лақап атына менің журналист әріптесім Мәди Әлжаппаровтың бірде қарсы дау айтқаны бар. «Әмірбек Шегірбайұлын Сталин емес, Жуков деген дұрыс. Сталин қолбасшы ретінде, Мәскеуде отырып жалпы басшылық жасады да, соғыстың ең қиын тұсына Георгий Жуковты жіберетін. Ал, ол барған жерінде үнемі жеңіске жетіп отырды. Әбекең де сондай, әрдайым жұмысы дұрыс жүрмей жатқан жерлерге барады да, бәрін дұрыстап, табысқа жеткізіп кетеді. Бейнебір Жуков сияқты» деген Мәкеңнің сөзіне келіспеуге болмайды. Жұрттың шапалағы – Әбекеңе деген сенімнің белгісі екен. «Трестің сол тұстағы шатқаяқтап тұрған тірлігін дұрыстаса осы кісі ғана дұрыстайды» деген елдің сол үмітін Әбекең әдеттегідей ақтап шықты. Иен далаға көшті бастап барып, алып кеніш тұрғызып қайтқаны нағыз ерлік емес пе? Бұрынғы «Жаман Айбат», қазіргі «Жомарт» кенішінің қазығын қаққан күннен бастап жұмысын жүргізіп, кен өндірісін жолға қойған Әмірбек Шегірбаев екеніне еш талас жоқ. Бәлкім, оның рухына құрмет белгісі ретінде «Жомарт» кенішін Әбекеңнің есімімен атаса ше? Бұл енді алға күндердің еншісіндегі шаруа.

Қатарласа қызмет атқармасақ та Әбекеңмен отыз жылдан аса ағалы-інідей сыйластықта болдық. Сәтбаев қаласы әкімдігінде болған жиынның бірінде таныстық. Газетте жұмыс істейтінімді айтып едім, «Біздің кеншілерді көбірек

жазып, олардың еңбектерін көрсету керек, әсіресе, қазіргідей ауыр кезеңде нағыз батырлар қалды ғой шахталарда» деді. Шынымды айтсам, бір сөзін түсіндім, бірін түсінбедім. Сондағысы жеті қабат жер астындағы табиғи байлықты ел игілігіне айналдыру жолында аянбай еңбек етіп жүрсе де, жалақыларын уақытылы алмайтын жағдай қалыптасқанына қарамастан шахталарда тер төгіп жүрген кеншілерді Әбекең нағыз батырларға, елдің, жердің шынайы патриоттарына балайды екен ғой. Қарапайым еңбек адамдарына деген құрмет осындай-ақ болсын!

– Талайлар шахтаны тастап кетті. «Қазір нарық келді» деген сылтаумен. Коммерциямен айналыспақшы. Дұрыс та шығар, бірақ, коммерциямен айналысу үшін жалпы жағдай дұрыс болу керек. Сондықтан, неғұрлым жылдамдатып өндірісті жолға қойып алмасақ болмайды. Өндіріс өркендемей оң өзгеріске қол жеткізу мүмкін емес. Егер қаланың негізгі халқы уақытылы жалақысын ала алмай жүрсе, коммерция қайдан пайда табады? – деген еді Әбекең сол 90-жылдардың бас кезіндегі бір әңгімелескенімізде. Ойлап қарасаң, өмірдің ащы ақиқатын айтқан екен ғой сол жолы. Қалай өндіріс жолға қойылды, басқа салаларда да серпіліс бола бастады.

Өзімен әңгімелесіп, сырласқан, ой бөліскен сәттеріміз өз алдына, ол кісі туралы жазу керек болғанда басқа кісілермен де пікірлесесің ғой. Сонда естігенгендерімді ой елегінен өткізгенде ұққаным: Ә.Шегірбаев қатардағы еңбек адамына әрқашан айрықша ілтипатпен қараған. Олардың кейбір теріс әрекеттерін де көрмей қалуға бар Әбекең керісінше инженерлік -техникалық мамандардың қаққанда қанын, соққанда сөлін алып отырған тәрізді. Әрине, егер жұмыстарын дер уақытында мінсіз атқарып отырса несі бар? Қас қылғанда, кеше дайын тұруға тиіс қағаз бүгін іздегенде ертең әзірленетіні белгілі болып қалады. Міне, Әбекең мұндайға кешірімсіз қарайды, мың жерден ақталғысы келсе де, ондайға жол бермейді. «Жып-жылы кабинетте, жұп-жұмсақ орындықта отыруды білесің, ал, өзіңе тиісті міндетінді атқару ойыңа да кіріп шықпайды» деп жекісе, жекитіндей жөні бар емес пе? Мұндайда айтылатын қатты сөзді, айқайды да әміршілдіктің емес, әділетшілдіктің белгісі ретінде қабылдау керек.

Ол – намысшыл һәм айбары бар адам болатын. Қандай жерде қалай сөйлеу керек, қандай әрекетке бару керекін кереметтей білетін.

Жаңылмасам, Оңтүстік Жезқазған кенішін басқарып тұрғанда болса керек, корпорацияда өткен лездеме кезінде Руслан Борисович Юн тарапынан кеніштің жұмысына қатты сын айтылады. Басқа біреу бәлкім, сынды естіп, үнсіз кетіп қалар ма еді, ал, Әбекең болса, Руслан Борисовичтің өзіне ауыз салады.

– Қазір корпорация кеніштерде, шахталарда не болып жатқанын білмейді. Жоспардың жайын сұраудан бұрын жағдайды білу керек. Техника жеткілікті ме, жұмыскерлердің жұмыс орындары талапқа сай ма? Осындай жағдайларға назар аударатын тиісті құрылымдардың басшылары шахталарға, кеніштерге соңғы рет қашан барды екен? – деп мәселенің басқа бір қырын сөз етеді. Сонда Р.Б.Юн айтылған пікірмен келісіп, сол жерде корпорациядағы көп басшының

біріне «ертеңнен бастап кеніштерге барындар, жағдайды тексеріп, сараптама жасандар» деген тапсырма береді.

– Содан ертесіне әдеттегідей ертелетіп жұмысқа келмеймін бе? Кабинетімнің есігі ашық екен, мұнысы қалай деп ішке кірсем, кешегі тапсырма берілген бастықсымақ менің орныма қонжиып алыпты. Мен дереу кері бұрылдым да, шоферға «кеттік корпорацияға» дедім. Руслан Борисовичке барып, оған «Сіз мені қашан жұмыстан босаттыңыз? Мен бұйрықты неғып білмеймін?» деген төте сұрақ қойдым. Ол болса ештеңе түсінетін емес, «Неғыл дейсіз? Жұмыстан босатқаны несі? Мен ешқандай бұйрық берген жоқпын» дейді. «Егер бұйрық бермесеңіз менің орнымда неге басқа адам отыр?» деп едім, Руслан да шытынайын деді «Не айтып тұрсыз? Дұрыстап түсіндіріңізші» дегенде, «Менің жұмыс телефоныма қоңырау шалсаңыз, бәрін өзіңіз түсінесіз» деп қоя қойдым. Руслан Борисович телефон шалды да, аржағындағыны жерден алып жерге салды. «Мен саған Шегірбаевтың орнына отыр деген жоқпын, Шегірбаевтың кенішіне көмектесу жолдарын қарастыр» дедім» деп айқайға басты. Сосын айқайлап болғасын, «Әбеке, осындай дурактармен де жұмыс істеп жүрміз-ау» деп, мұнайғандай болған еді – деп, Әбекең басынан өткен бір оқиғаны айтып бергені бар еді.

Мұндай кесек қадамға бару үшін де мінез керек. Ал, мінез – намыстан.

Жезқазған кен өндірісінде жас маман болып жүрген кезінде әскери қызметке шақыртып алады. «Командирлер барған беттен мені әскерде офицер болып қалуға үгіттей бастады. Қазіргідей емес, ол кезде әрбір дәреженің берілетін белгілікті мерзімі болады. Содан есептеп қарасам, зейнеткерлікке әрі кеткенде, «подполковник» болып шығады екенмін. Ширек ғасыр, яғни, жиырма бес жыл өмірімді сарп етіп, сонда бар болғаны подполковник болып қана жүруім керек пе? Әрине, келіскенім жоқ» деген әңгімесінен де Әбекеңнің намысшыл мінезі танылып тұратын.

Өз ісін жетік білетін адам ешуақытта ештеңеден тайсақтамайды. Өйткені, ол өзінің сол салаға керекті екенін біледі. Бүгін керексіз деп тапқандардың ертеңіне өздері-ақ қайтадан іздейтініне сенімді болғандықтан да өз жолымен жүріп, өз дегенінен қайтпайды. Әділеттікке салғанда солай болуы тиіс қой.

Әбекеңмен көп жылдар бірге қызметтес болған Мұса Тілеуов ағамның мынандай бір әңгімесі еске түсіп отыр.

«Ол кісі планерка өткізгенде шыбынның ызыңы естілмейді. Нақты баяндама, нақты сұрақ, нақты жауап қана болуға тиісті. Артық-ауыс әңгіме, сөзге жол жоқ. Әмірбек ағамыз Оңтүстік Жезқазған кенішіне бір емес екі мәрте директор болды ғой. Соның екіншісінде «Көп ұзамай Әбекең кетеді екен, орнына Александр Борисович Юн директор болады екен» деген сыпсың сөздің шындыққа айналып қалған кезі еді. Өйткені, жұмысты учаскеде ауысым шебері болудан бастаған Александр жылдамдатып өсіп, кеніштің бас инженері қызметіне келген болатын. Планерка кезінде әлдебір мәселеге байланысты

бас инженер директордың тапсырмасына қарсылық білдіріп, орындағысы келмейтінін байқатты. Сол-ақ екен Әбекең:

– Александр, сенікі не қиқаң? Әзірге мен директормын, сондықтан менің айтқанымды істейсің. Ал, кейін директор болып жатсаң, өз дегеніңмен істейсің, бірақ, оған шейін маған мінезіңді көрсетуші болма. Біз өндірісте жүргенде сен ауылда ойнап жүргенсің – деп тыйып тастады. Бәріміз демімізді ішімізге тартып, үнсіз қалғанбыз сонда. Александр Борисович те сөз қайтармай, орнына сылқ етіп отыра кеткен еді. Бірақ, кейін бір үлкен жиында сол Александр Әбекеңнің сондай өршілдігін өзіне үлгі тұтатынын, кейде қызығатынын айтты. Мықтыны мойындау да – мықтылық» деген Мұсекеңнің әңгімесі Әмірбек ағамыздың жаратылысының табиғатынан бөлекше жаратылған жан екендігін тағы бір мәрте айғақтай түскен еді.

Жарты ғасырдан астам өндірісте бел жазбай еңбек етіп, тер төккен аға еңбегі лайықты бағасын алды. Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атанды, «Құрмет» орденімен марапатталды. «Қазақмыс» корпорациясының Құрметті ардагері» атағын иеленді. Әрине, мұның бәрі де дұрыс. Бірақ, оған берілген ең жоғары атақ – қарапайым кеншілердің өзіне деген шексіз құрметі еді. Кеншілер оны әміршіл емес, әділетшіл болғандықтан да жақсы көретін. Бұл сүйіспеншілік енді мәңгілікке ұласатын болады.

«Вечерний Сампаев», 5 қазан, 2018 жыл

ҚҰШАҒЫ КЕҢ ЕДІ ҒОЙ...

1999 жылғы жаздың орта шенінде Сәтбаев қаласының әкімі болып Қанат Сұлтанұлы БАЛМАҒАМБЕТОВ тағайындалды. Соның алдындағы әкім Баттал Мұқышұлы Ұлытауға кетіп, ол кісінің орны бір айдан аса бос тұрған болатын. Содан ба екен, тәртіп әлсіреп, ауа жайылушылық орын алып, босбелбеулікке салынуға бойымыз үйреніп қалғаны рас-ты. Жаңа әкімнің алғашқы аппарат мәжілісінен соң-ақ етек-жеңімізді жинауға кірістік.

Талапшылдығы өз алдына, столды тоқ еткізгенде жүрегің зырк ете қалады. Шынымды айтсам, жақтыра қоймағандардың бірі болдым. Сөйтсем... Сыртқа қаталдау көрінгенмен, оның жүрегі жұмсақ екен. Ол ең алдымен жұмысты әлеуметтік жағынан аз қамтамасыз етілген жандарға жан-жақты көмек көрсетуден бастады. Әкімдіктің төменгі қабатындағы қараусыз қалған асхананы қалпына келтіріп, әлгіндей адамдар тобына тегін түстік ас ұйымдастырды. Мұндай шараны ұйымдастыру сол кезде әлі үрдіске айнала қоймаған еді. Қанекен мұны республиканы қайдам, аймақта алғашқы болып қолға алды. Кейін Қанекен ұмыт болып кеткен «ДНД» дегенді жандандырды. Сол үшін сынға да ілікті. Бәрі де қаладағы қоғамдық тәртіпті қалыпқа келтіру мақсатында қолға алынғандықтан оның бұл бастамасы халық тарапынан қолдау тапса да, «Бұл заңға қайшы әрекет» деген сынға да ілікті. Арада бір-екі жыл өткенде ел Президентінің бастамасымен халық жасақшыларының кезекшілікке шығуы арнайы Заңмен бекітілді. Осыған орай, Қанекен екеуара әңгіме кезінде «Әбеке, сіздің әкіміңіз кейде кейбір мәселелерді Президенттен де бұрын ойлап қояды ғой» деген еді күле отырып. Уақыттың талабын тап баса білу – Қанекеннің басшы ретіндегі өзіндік бір ерекшелігі болатын.

Қанекеннің әкім болып келген кезі қаланың жағдайы өте қиын, тағдыры қыл үстінде тұрған шақ болатын. Өйткені, 1997 жылғы облыстарды таратып, аудандарды бір-біріне қосып жатқан аласапыран уақытта әлдекімдер Сәтбаев қаласын да картадан сызып тастағысы келген сыңайлы. Тек Үкіметтің кабинетінде жүрген бір жанашыр азаматтың арқасында ғана «Жезқазған қаласының әкіміне әкімшілік тұрғыдан бағынышты болады» дейтін түсініксіздеу тұжырыммен өз мәртебесін сақтап қалғанға ұқсайды. Дегенмен, жергілікті шенеуніктер Жарлықтың түсініксіздеу тұсын өздерінше түсініп, қаланы дербес бюджетінен айырып тастады, салық комитеті жабылып, шағын ғана бөлімшесі қалдырылды.»Енді қалалық білім бөлімі де Жезқазғанға қосылады екен» деген суық сөз сумаң-сумаң етіп бойды мұздатып жатқан шақта қалаға әкім болып Қанат Сұлтанұлы келді.

Қаланың дербес бюджеті жоқтығына қарамастан бұрын-соңды болмаған Оқушылар сарайын ашты. Бұл қаланың тамырына қайтадан қан жүгіре бас-

тады, ертеңге деген сенім нығайды деген сөз еді. «Екі-үш жылдай кешігіп қалғанымды қарашы, мәдени-ағарту училищесін жаптырмайтын едім, «Дом культураны бұздырмайтын едім» деп өкініп отыратын ол сол күндері.

Кейін қалада «Қазақмыспен» бірігіп қаншама әлеуметтік-мәдени, спорттық нысандар бой көтерді, бизнес дамыды, бұрын атын естігенмен көзіміз көрмеген супермаркеттер пайда болды.

Қанекеннің сол тұстағы командасына қарап оның кадр таңдаудағы аңғарымпаздығына, байқампаздығына тәнті боласың. Өзі де қырықтың қырқасына енді ғана көтеріліп, сақпандай сартылдап тұрған Қанекеннің қасынан жиырма – отыздың о жақ, бұ жағындағы жай отындай жарқылдаған Төлеутай Сатайұлы Рахымбеков, Арман Алашұлы Тұрлыбек, Әнуар Серікбайұлы Омар сынды бірінен-бірі өткен азаматтар табылды. «Жаңартпай бұлар жұртты қояды ма, Болған соң біреуі – тыс, біреуі – астар» деп Сыр сүлейі Тұрмағамбет Ізтілеуов айтқандай, жаңа команда – жігерлі команда Кеншілер қаласының қай саласын болса да өрге сүйреді. Кешегі тарап кетуге аз-ақ қалған қала облыстық рейтингте көштің алдынан табылды. Әрине, бұл іскер басшының, шебер ұйымдастырушының ерен еңбегінің жемісі еді.

Қанекеннің басшы, әкім ретіндегі қабылеті біздің қалада барынша жарқырап көрінді. Ол әкімдердің арасында алғашқылардың бірі болып мемлекеттік марапаттама иеленді, 2007 жылы «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталды.

Ең бастысы Қанат Сұлтанұлы тамаша адам, биік парасатты тұлға еді. Оның жүрегінде жаманшылыққа орын жоқ еді. Ешкімге жамандық ойламайтын. Зауқайымда қызмет бабымен біреуге таяғы тиіп кеткенін бағамдаса, соны түзеуге ұмтылатын. Алдына көмек сұрай барғанның меселін қайтарғанын естігенім жоқ. «Оказать помощь, и делать добро людям – это богоугодные дело» дегенді жиі айтатын және соған сай қарекет ететін еді. Басқасын қайдам, мәдениет пен өнердің айналасында жүрген үлкен-кішінің Қанат Сұлтанұлының қамқорлығын көрмегені жоқ. Бұған ондаған мысал келтіруге болады.

Қанекеннің жатып қалғанын естігелі «қашан тұрып кетер екен?» деген алаңдаумен болдық, сондай қуанышты сүйіншілеген хабар естісек деп елең-дедік. Біздің тілеуіміз болмады, тағдырдың дегені болды. 15-қазанда, таң ата сағат 4-тің шамасында Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетовтің демі үзіліп, көрер жарығы таусылыпты. Естігенде көзімізден жас парламаса да, көңіліміздің парша-паршасы шықты. Әлемтапырық күйге түстік. Бірге тумасақ та жанымызға туғанымыздан бетер жақын еді.

Жақсылар дүниеден көшкен соң, оның екінші өмірі – Мәңгілік өмірі басталады деп жатады. Меніңше, Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетов те сондай жақсылардың санатынан ойып тұрып орын алатын тұлға. Ол өз өмірін халқына арнап өтті. Ендігі жердегі екінші өмірі халқымен бірге жасай беретін болады.

Айту қаншалықты ауырға соқса да айтпасыңа болмайтын сөздер де болады. Соның бірін айтуға мәжбүрміз: Қош, қайыр қош, Қанекем!

Фейсбук әлеужелісі, 2019 жыл

БІРІ ЕДІ ЖАНЫ СҰЛУ АҒАЛАРДЫҢ...

Жақын араласа қоймадық. Бірақ, сәлеміміз түзу болды. Басқаша айтқанда, сырттай сыйлас едік. Ұлы Еркебұлан «Аға, әкей туралы газетке мақала жазып берсеңіз қайтеді? Тірі болғанда алпыс беске келетін еді ғой» деп телефон соққанда абдырап қалдым. Інішестің өтініштілегін жерде қалдыра алмаймын ғой... Бірақ, Мөрлібек аға МҰРАТБАЕВ туралы білетінім бір қайырмадан аса қоймас. Қолға қаламды қорқасоқтап ұстадым.

90-жылдардың бас кезі. Жезқазған поселкесіндегі қазіргі қирап қалған Мәдениет үйінде ерлі-зайыпты әншілер Мұрат және Ақбөпе Сейтеновтердің шығармашылық кеші өтті. Менің де Жезқазғанға әлі көйлегімнің кірі араласа қоймаған уақыт қой, облыстық мәдениет басқармасын Мөрлібек Мұратбаев есімді азамат басқаратынын сол жолы ғана білдім. Өйткені, Мөрлекең әлгі кешке келіп қатысты, кеш иелерін құттықтап, жылы лебізін білдіріп, сый-сияпатын ұсынды. Мұрат пен Ақбөпенің жұптары жарасымды, әндері әдемі болғанмен, олар бар болғаны халық арасында жүрген қарапайым талант иелері болатын. Алған атақтары да, кеуделеріне таққан орден-медалдары жоқ-тын. Сондықтан да, олардың кешінен облыстық деңгейдегі басшыны кездестіру маған таңсық көрінді. Кеш тәмамдалған соң, Кеңгір ауылына баруым керек еді. Көліктің қат кезі. Өзіне тікелей қолқа салмасам да сөзімді естіп қалған Мөрлекең «Отырыңыз, мен жеткізіп салайын» деп көлігіне қарай бастады. Алдында да байқағам, ашық, жарқын, кісіні бауырына тарта сөйлейді екен. Міне, сол алғашқы кездескен күннен бастап Мөрлекең көңілдің төрінен орын алған жақсы ағалардың біріне айналды.

Ол туралы кеңірек білгіңіз келсе, С.Қожамқұлов атындағы театрдың ұжымынан сұраңыз. «Торғай облысы тарап, театрымыз жабылып, жол Жезқазғанға түскенде алдымыздан құрақ ұшып қарсы алған, бар шаруамызды шешуге қолынан келгенін аянып қалмаған жақсылығын ғұмыры ұмыта алмаспыз» дейді театрдың тарланбоздары.

Көптеген жылдар бойы әртүрлі деңгейдегі басшылық қызметте болған Сабыр Омаров есімді ағамның да бір естелігі ойға оралады.

«Ол Ұлытауда аупарткомда қызмет атқарды. Бюрода қабылданатын қаулы жобасын жазады. Ешкімнің де көңілін қалдырғысы келмейді ғой, ол жазған жоба өгізді де өлтірмейтіндей, арбаны да сындырмайтындай болып жазылатын. Аупарткомның бірінші хатшысы: «Әй, Мұратбаев, мына қаулыны қалай жазғансың?» деп айқайлайды. Мөрлібек ақырын ғана: «Жан-жақты ойлана келе қоңыржайлау етіп жазғанды дұрыс көрдім» дейді. Мұндай сөзден кейін қатты қабақтар қалай жібігенін өздері де байқамай қалады. Мөрлібек келесі жолы да осыған ұқсас сылтау айтып, әйтеуір, жігіттерге қамшының қатты тиіп кетпеуін ойлап жүретін еді. Жүрегінің жұмсақтығы ғой. Бюрода мәселесі қаралатын жігіттердің арасында «Мөрлібектің қоңыржайлау қаулысы тұрғанда құрдымға кете қоймаспыз» деген сөз мәтелге айналып кетіп еді» деп еске алады Сабыр аға інісін.

Көңілінде еш арамдығының жоқтығына бір мысал. Ғалымжан Жақиянов түрмеде жатқан кезде, Жезқазғандағы жездесі қайтыс болып, соның намазына келді. Бұрын қатарласа қызмет атқарғаны бар және келген жұрттың бәрінің назары түсіп мазасын алып жатқанын байқаған Мөрлекең Ғалымжанды «Сіз біздің үйде болыңыз» деп үйіне апарып, күтімін жасап, жайғайды. Міне, оның осы адамгершілігін әлдекімдер жоғары жаққа қарай, «Оппозицияда жүрген адамды үйіне қонақ етті» деп сыбырлай қойса керек. Бізден гөрі Мөрлекеңе жақындау жүрген азаматтардың айтуынша, «сонысы өзіне сор болып тиіген көрінеді», әйтпесе, қызметі көтерілгелі тұр екен. Мүмкін. Қызмет қолға түспесе де, адамгершілігін сақтап қалды ғой. Ең бастысы да сол емес пе?

Ол қандай қызметте жүрсе де абыройлы, құрметті бола білді. Әріптесіміз Аманғали Әбуовтің әлі кәмелетке тола қоймаған қызы өмірден өтіп, дәрігерлер оның денесін бермей қойды. Аманғали «Өлер балам өлді ғой, енді тым болмаса денесін тілгілеткім келмейді» дейді. Тәртіп бойынша, егер жасы кәмелетке толмай қайтыс болса, оның денесіне медициналық сараптама жасалуы тиіс екен. Дәрігерлер ешкімнің айтқанына илікпейтін көрінеді. Бірақ, әйтеуір әупірімдеп жүріп, мәйіт қайшы тимеген қалпында қолға берілді. Сол шаруаның басы-қасында зыр жүгіріп жүрген Әнуар Омардың сондағы айтқан сөзі әлі есімде. «Мөрлібектің беделі деген масқара екен. Әкімге, басқаға көнбей тұрған дәрігерлердің тілін Мөрлекең ғана тапты. Оларға не айтқанын өзі біледі, бірақ, егер ол болмағанда оңтүстіктегі ағайынның «Бәрің жабылып жүріп бір жапырақтай қыздың мәйітін бүтін қалпында алып бере алмадыңдар ма?» деген сөзіне қалатын едік. Бұл және сүйегімізге таңба болатын еді» деп еді ол.

Мөрлекеңнің ауырып қалғанын ести қоймаппыз. «Қарағандыдан келген екен» дегенді естіген бойда Амандық Рахұлы, Ибрагим Бекмаханұлы үшеуміз көңілін сұрай бардық. Үйде Асқар Ермекбайұлы ағамыз отыр екен. Мөрлекең сол бұрынғы жайдары қалпы.

– Қорқатын түк жоқ екен – деді. Бірақ, әлденені жасырғысы келетінін байқатпай сездіріп те алды.

– Мынаның аяғына тұсау түскенін көрсем, немере сүйсем деймін ғой – деп қалды сөз арасында. «Үш қызым үш жүздің жігітіне тұрмысқа шықты» деп қыздарын мақтаныш тұтатындығын да іркіп қалмады.

Бұл біздің Мөрлібек ағаны ең соңғы көруіміз екен. Көпке ұзай қоймады. Кейін дәрігерлердің бірі «Жаратылысы таза адамдар өлгенде де, өңін бермей, керісінше сұлуланып кетеді. Мөрлібек аға өмірден сұлу қалпында кетті» депті. Мөрлекеңді еске алсаңыз, бұл сөздің растығына риясыз сенесіз.

Уақыт алға жылжыды... Еркебұланнның келін түсірген тойын әпкелері дүркіретіп өткізді. Қазақылап айтқанда, «отыз күн ойын, қырық күн тойын» дейтіндей той болды. «Бұл – әкеміздің арманы еді» деген сөзді ел түсінді. Әке рухын әспеттеген балаларға ризашылығын білдірді.

Атасының арманына айналған, маңдайынан иіскеуді тағдыр жазбаған немересі Бекәли атасының суретіне қарап өсіп келеді. «Суретінің өзінен жылылық сезіліп тұрады» дейді ол. Періште жүректің сөзіне қайтіп сенбессің?!

«Saryarqa», 27 қазан, 2017 жыл

ҰЛЫТАУДЫҢ ҰЛАНЫ

Жезқазғанға жаңадан келген уақытым. Жатақханада тұратын редакциядағы әріптестердің бірі Ғазиз Ешта-наевтің жаңа пәтерге қолы жеткен екен, соған қоныс аударатын болып, көшіруге көмектестік. Ғазекеннің жаңа қонысында бейтаныс адамдармен таныстым. Солардың бірінің есімі – Қайырбек СӘДУАҚАСОВ екен. «Екен» дейтінім оның аты-жөнінің «Қайырбек Сәдуақасов» екенін кейінірек білдім. Ал, Ғазекеннің үйінде ол кісіні сол жердегілердің қай-қайсысы да тек «Қайрекелеп» отырды.

Қайрекеннің нағыз сегіз қырлы, бір сырлы азамат екенін жақын араласа бастағанда білдік қой. Ақын, композитор, прозашы, драматург... кете береді осылай. Маған мұның бәрінен де бұрын ол кісі шебер ұйымдастырушы тәрізді сезілді. Өйткені, Жезқазғанда қандай іс-шара өтсе де, соның бас-қасында сол баяғы Қайрекенді көретінбіз! Сонда ол кісінің қандай лауазым иесі екенін де біле қоймайды екенмін. «Культураның» бастығы шығар» деп, сыртынан тон піше салатын едік. Сөйтсек, Қайрекен әлгіндей шаруалардың басы-қасында қызметтік міндетіне байланысты емес, жүрегінің әміріне, көңілінің қалауына, табиғатының талантына қарай табылады екен ғой. Ол «кез келген мәдени, тарихи, рухани іс-шараларға араласуды және олардың жоғары деңгейде өтуін қамтамасыз етуге атсалысуды азаматтық міндетім» деп түсінеді екен. Бәлкім, оның осындай азаматтық биік парасатын білетін, тапсырылған шаруаға асқан жауапкершілікпен қарайтынынан хабардар биліктің басындағылар әлгіндей іс-шаралардың құлағы қылтиғанда, сол шаруаның абыройлы атқарылғанын қалағандықтан Қайрекенді тауып ала қоятын болса керек. Рас, Қайрекеннің негізгі қызметі де мәдениет саласының айналасы болды. Осы жерде ресми өмірбаянынан үзінді келтіре кетсек. «1988-1994 жылдары облыстық тарихи-өлкетану музейінің директоры, облыстық тіл басқармасының бастығы, 1994-1996 жылдары «Байқоңыр» қаржы-өнеркәсіптік инвестициялық компаниясының бірінші вице-президенті, ал, 1996-1997 жылдары Жезқазған облыстық мәдениет басқармасының бастығы болып қызмет атқарды. 1997 жылдың мамыр айында Жезқазған облысының таратылуына байланысты Қарағанды облыстық мәдениет департаменті бастығының орынбасары – мәдениет және өнер бөлімінің бастығы болып ауыстырылды» дейді дереккөз. Мұны бөлекшелеп айтып отырғанымыз, Қайрекенмен танысып, білісе бастаған уақытта, «культураның» бастығы шығар» деп жүрген ағамыз қаржы-өнеркәсіптік инвестициялық компаниясында қызмет істеп жүрген екен ғой!

Қайрекеннің қазақтың тілі, өнері, салт-дәстүрі, тарихы дегенге елеңдеп тұратыны оған кіндік қаны тамған топырағынан дарыған қасиет екендігі

сөзсіз. Өйткені, ол Ақтоғайдың тумасы! Ал, Ақтоғай алаш арыстары – Әлихан Бөкейхановтың, Жақып Ақбаевтың, Әлімхан Ермековтің ақ бесігі! Егер жүрегі «қазақ» деп соғып тұрса, қандай мектепте оқығаны әсер ете қоймайды-ау. Біз кейінгі кездері «бала мектепте қай тілде оқыса сол халықтың мұңын мұндап, жоғын жоқтап кетеді» дегенді жиі айтатын болдық. Мүмкін мұндай сөз қазақ балаларының неғұрлым ана тілінде дәріс беретін мектептерге барғанын қалайтын жақсы ниетпен айтылатын болар? Бірақ, негізі ұлттық құндылықтарға деген көзқарас, жанашырлық әркімнің өзіне байланысты болса керек. Әйтпесе, Ақтоғайдағы №1 орыс орта мектебін анау-мынау емес, алтын медальмен бітірген Қайырбек Изатбекұлы Сәдуақасов «нағыз орысшыл» азамат болып қалыптасуы керек еді ғой. Өмірде мүлдем керісінше болды. Ол өткен ғасырдың 80-жылдарының орта тұсында құрдымға кетіп бара жатқан қазақ тілінің жай-күйіне алаңдаушылық танытып, «қайткенде оның мәртебесін көтереміз, өзге тілдермен терезесін теңестіреміз» деп жанұшыра арпалысқан, қарекетке барған алдыңғы толқынның сапынан табылды. Жезқазған облыстық «Қазақ тілі» қоғамы құрылғанда көпшіліктің төрағалық тізгінді Қайрекеннің қолына ұстатқаны да бекерден бекер емес. Халық өз үмітін ақтайтын азаматты іздеді, таңдаулары Қ.Сәдуақасовқа түсті. Бұл ретте оның орысшаға жүйріктігі де ескерілген тәрізді. Өйткені, бұл әлі де кеңселердегі креслолардың көпшілігінде шегіркөздердің шалқайып отырған уақыты еді ғой! Ұлттық құндылықтарға оскырына қарайтындармен олардың өз тілінде теңдей сөйлесе білу де – уақыт талабы болатын.

Қоғамдық ұйым ықпалы зор, беделді қоғамдық күшке айналды. Облыстың барлық аудан-қалаларында, өндіріс пен оқу орындарында бастауыш ұйымдары белсенді жұмыс атқарды. Көптеген іргелі шараларға ұйтқы болумен қатар, олардың ұсынысымен және тікелей араласуымен қазақ тілін күнделікті айналысқа енгізу үшін үйірмелер ұйымдастырылды, белгіленген шаралардың орындалысына бақылау орнатылды, көптеген елді мекендер мен жүздеген көшелердің атаулары ұлттық тарихты ескере отырып жаңартылды. Ол үшін жергілікті атқару органдарымен тығыз байланыста жұмыс атқарылды. Облыстағы барлық дерлік іргелі шаралар «Қазақ тілі» қоғамының белсене араласуымен өткізіліп тұрды.

Қазіргі кезде де қазақ тілінің жағдайына көңіл толмаушылық бар екені жасырын емес. Бірақ, бұрынғы мен бүгінгіні салыстыруға болмайды. Бүгінгі таңда жұмыс істеп тұрған қазақ балабақшалар мен мектептердің Қайрекендер бастаған «Қазақ тілі» қоғамының мүшелері қалалы жерлердегі қазақтардың тізімі бойынша, олардың әрқайсының есігін қағып, «баламызды, немерешөберемізді қазақ балабақшасына, мектебіне берейік» деп, табандарынан тозып жүріп, төккен тері мен еткен еңбектерінің жемісі екенін біле береміз бе?

Қалай дегенде де, 80-жылдардың орта тұсы ұлттық сананың дүр сілкінісімен ерекшеленетін кезең. Араға қырық жыл салып, Алматыда екінші республикалық айтыстың өткізіліп, мұны сол кездегі Дінмұхамед Қонаев бастаған республика

басшылығының тұтастай келіп тамашалауы ұлтымыздың ұмыт бола бастаған хас өнерінің қайта жандануына зор ықпалын тигізді. Көп ұзамай айтыстың телевизиялық түрі пайда болды. Қ.Сәдуақасов Жезқазған-Ұлытау өңірінде айтыс өнерінің жаңа мектебін қалыптастыруға айрықша құлшыныспен атсалысты. Сол жылдары тек оқушы-жастардың Жезқазған облыстық айтысына қырықтан астам жасөспірім қатысқанда халық айтыстың болашағына үлкен сеніммен қарады. Тек айтыскерлер ғана емес, жыршы-термешілердің де жаңа толқыны қатарға қосылып жатты. Әйгілі ақын, жырау-термеші, Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қызметкері Шынболат Ділдебаев бастаған Жезқазған облысының айтыскер ақындары еліміздегі тұңғыш рет өткізілген республикалық командалық айтыстың жеңімпазы атанды. Сол өнер додаларын ұйымдастыру мен өткізуде, өнерпаздарды ел арасынан іздеп табу және оларға бағыт – бағдар беруге келгенде өзі сахнадан көрінбесе де, Қайырбек Изатбекұлының зыр жүгірген тынымсыз еңбегі, ұшан – теңіз ізденісі айқын сезіліп тұратын еді.

Ұлттық тарихтың тоқайласатын, жәдігерлердің жинақталатын жері – музей. Мұнда ел мен жердің өткені, елім деген ерлердің өміржолдары сыр шертеді. Бірер жыл Жезқазған тарихи-өлкетану музейіне басшылық жасаған Қайрекен музейшілдік сырқатына шалдықты. Әрине, жақсы мағынасында. Ұлытау тарихи-мәдени және табиғат қорығы, Ақтоғай-Қызыларай тарихи-этноархеологиялық ұлттық қорық-паркі, Ортау-Дарат қорығының концепцияларын дайындады. Жездідегі тау-кен және балқыма ісі музейінің ұйымдастырушысы Мәкен Төрегелдин ағасының қасынан шықпады, қолынан келген көмегін аямады. Ақтоғай аудандық тарихи-археологиялық-этнографиялық, Жаңаарқа аудандық С.Сейфуллин атындағы әдеби-мемориалдық музей-кешені, Шортанбай атындағы Шетаудандық тарихи-этнографиялық музейлерінің ұйымдастырылып, ашылуына белсене араласты. Ғұлама ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімін мәңгілікке сақтауға атсалысу мақсатында Жезқазған облысындағы барлық музейлердің ол кісі туралы тақырыптық экспозициялар жасалуына бағыт-бағдар, ақыл-кеңес беріп отырды. Павлодар облысының Баянауыл аудандық музейінің Жезқазған өңірінің минералдары және экспонаттарымен толықтырылуына септесті. Оның Ұлы Жібек жолын түйелі керуенмен өтуді жоспарлаған «Жәдігер» жиһангерлер тобының «Отырар-Ұлытау», «Алтай-Дунай» халықаралық экспедицияларының ұйымдастырылуына да біршама еңбегі сіңді.

Ұлытау-Жезқазған өңіріндегі Алаша хан және Жошы хан кесенелерінің жаңғыртылып, қалпына келтіру жұмыстарының басы-қасында да Қ.Сәдуақасов жүретін еді. Ұлытау, Жезді, Жаңаарқа, Шет, Ағадыр, Ақтоғай аудандары аумағында археологиялық зерттеулер жүргізу, Жезқазған қаласы мен Атасу кентінде С.Сейфуллиннің, Ақтоғайда Алаштың үш арысы – Ө.Бөкейхан, Ж.Ақбаев және Ө.Ермековтің мемориалды ескерткіштерінің орнатылуына да түрткі болып қана қоймай үлкен жанашырлықпен атсалысқанын айтпай кетсек, ақиқаттан аттағанмыз.

Тәуелсіздік Байрағы көтерілген соң, жоғымызды түгендеуге, барымызды әспеттеуге асқан құлшыныспен атсалысқан тұлғалардың қатарында Қайырбек Сәдуақасовтың есімін атап өтпеу тіпті де мүмкін емес. Қаны да, жаны да қазақ Қайрекең ұлтының рухын көтеретін қандай шара болса, соның белортасынан табылды. Енді ғана Егемендік алған ел шет жұрттарға тарыдай шашырап кеткен қазақтың басын қосуға ұмтылды. 1992 жылы Қазақтардың I дүниежүзілік құрылтайы шақырылды. Атамекенге асыққан ағайынның алдымен тәу ететін жері – Ұлытау екені айтпаса да түсінікті болатын. Шынында да, құрылтайға қатысушылардың басым бөлігі Жезқазған облысына, Ұлытауға келетін болды. Талай жылдар бойы ата-бабалары аңсап өткен киелі топыраққа табандары тиген ағайындардың жерді жата қалып сүйіп, бір уыс топырағын орамалдарына түйіп алып жатқанын көргенде жүрегің болса тебіренбей тұра аласың ба? Осындай ұланасыр сағынышпен жеткен ағайынды құрақ ұшып қарсы алып, аяғының ұшымен жүріп қызмет көрсету де оңай емес-тін. Обалына не керек, сол кездегі Жезқазған облыстық Кеңесінің төрағасы Шәріпбек Шардарбеков бастаған ел ағалары тарынып қалған жоқ. Қайрекендер сол күндері Шәкендердің оң қолына айналып кетті. Жезқазған облысын Қажымұрат Ыбырайұлы Нағманов басқарған кезеңде «Жезқазған – театрлар Меккесі» деген ұғым қалыптасты. Өйткені, айналасы үш жылда Жезқазғанда үш мәрте Республикалық театрлар фестивалы жалауын көтерді. Бұл істегі Қайырбек Изатбекұлының қандай орны бар екенін айтпай-ақ қояйын, өзіңіз көз алдыңызға елестетіп көріңіз. Елестете алмайсыз, өйткені, мүмкін емес нәрсе бұл дегеніңіз.

Табиғатынан сан қырлы талант бұйырған Қайрекеңнің қаламынан туындаған шығармалардың жанрлары да әр қилы. Бір топ өлеңдері Қарағанды облысының әкімдігі шығарған 100 томдық «Сарыарқа кітапханасының» жеке томында басылса, 2015 жылы «Уақыт-жебе» өлеңдер жинағы жарық көрді. Ал, 2016 жылы Әлихан Бөкейханның 150 жылдығы аясында Қ.Сәдуақасовтың аударуы және жинақтауымен қазақ және орыс тілдерінде Сырым Бөкейхановтың «Өткен күнде белгі бар – Нельзя о прошлом позабыть» кітабы жарық көрді. Бұл оның аудармашылығын айғақтайды. Ол тек поэзиялық туындыларды ғана туған тілінде сөйлестіріп қойған жоқ, бірнеше драмалық шығармаларды қазақшалады және олардың сәтті аударылғаны соншалық бұлардың бәрі дерлік сахналанды. Оның аудармаларымен С.Сейфуллин атындағы Қарағанды облыстық қазақ драма театрында қойылған Г.Гориннің «Атың шықпаса...», Ғ. және М. Гапаровтардың «Қиямет-қайым Киото» және Жан Ануйдың «Бозторғай» драматургиялық шығармалары әйгілі режиссер, актер Әлімбек Оразбековтің қоюымен республикалық театр фестивальдерінде бас жүлде және бірінші орындарды жеңіп алды. Қ.Сәдуақасов қазақша сөйлестірген Ғ. және М. Гапаровтардың «Қиямет-қайым Киотосы» Каирдегі экспериментальді театрлар фестивалінің үздік қойылымы аталып, арнайы жүлдесіне ие болды. Ол аударған Т.Жүнженоғлудың «Көшкін» пьесасы да Астананың Қ.Қуанышбаев атындағы театрында, Қарағандыдағы С.Сейфуллин атындағы театрда, Көкшетаудың қазақ драма

театрында, Б.Атабаевтың Алматыдағы эксперименталды театрында, М.Әуезов атындағы қазақ мемлекеттік академиялық драма театрында қойылды. Бұл әрине, аударманың сәтті шыққанын дәлелдейді. Орысшаны қазақшалағаннан гөрі қазақшадан орысшаға аударудың қиын екені белгілі. Бұған екінің бірі бара бермейді. Қайрекең қорықпады, сондай қадам жасап көрді. Ол драматург Ә.Оразбековтің «Бір түп алма ағашы» драмасын орыс тіліне аударды. Мына қараңыз, содан кейін аталмыш драма Астанадағы М.Горький атындағы орыс драма театрында, Қарағанды облыстық К.Станиславский атындағы орыс драма театрының сахналарынан қойылып, репертуарларына енгізілді. Қайрекеңнің жазған әндері мен салған суреттерін айтып жату артық, тауып тыңдау, іздеп көру керек.

Ең бастысы, Қайрекең үлкен жүректі азамат. Еңбекке адалдықпен және жанашырлықпен араласады. Сондықтан да, қай жерде жүрсе де сол жердің перзентіне, абыройлы, айдарлы азаматына айналып сала береді. Сондықтан да, оны қазақтың атақты ақыны Кәкімбек Салықов ағамыз «Ұлытаудың ұланы, Сарыарқаның қыраны» деп әспеттеген екен. Жезқазғанның Жезкиігі атанған Кәкімбек аға осылайша бағалаған болса, мұнымен таласудың өзі әбестік. Қазақтың тағы бір марғасқа ұлы, керемет ғалым Тұрсынбек Кәкішев Қайрекеңе «Санадағы жаралар» атты кітабын сыйлап тұрып: *«Ардақты Қайырбек! Қазақ мәдениетін өркендетуге әр қазақ сендей-ақ үлес қосса, өркеніміз баяғыда-ақ шоқтықтана түсер еді. Әрқашан абыройлы болып, қажымай елің үшін еңбек ете беруіңе тілектеспін. Ағаң Тұрсынбек 10.01.94.»* деген қолтаңба қалдырған екен. Тұрсекеңнің Қайрекеңнің еліне еткен еңбегін тап басып, тани білгеніне күмәніңіз болмаса керек. «Тау тауды алыстан таниды» деген осы емес пе!

Ұлытаудың ұланы, Сарыарқаның қыраны, қазақтың қарапайым Қайырбегі, Қайырбек Изатбекұлы Сәдуақасов халық алдында абыройы асқақ азамат. Оның атақ-даңқы да ешкімнен кем емес. Кеудесіндегі орден-медальдары өткен өмірінің белгісіндей сыңғыр-сыңғыр етеді. Қайрекең өмірінің кейбір тұстарына әдейі тоқталмай өттік. Неге? Өйткені, жетпістің бесеуіне енді ғана жеткен ағамыздың сексенінің сеңгірі де менмұндалап тұр жоқ па? Сол кезде де жазатын дүниелер керек қой...

«Saryarqa», 28 ақпан, 2019 жыл

«АНА ТІЛДІ ҮЙРЕНЕ АЛМАУ МҮМКІН ЕМЕС»

Сұхбаттасуымыз — Сәтбаев қаласының әкімі
Асқар Абылайұлы ЫДЫРЫСОВ

СҰХБАТҚА СЕБЕП. Әдетте әкім-қаралармен әңгіме, сұхбат шаруашылық, экономикалық, әлеуметтік мәселелер төңірегінде өрбиді. Сәтбаев қаласының әкімі Асқар Абылайұлы Ыдырысовпен мәдениет, өнер, жалпы руханият қатынаста ой бөлісуді ұйғардық. Неліктен? Себеп қандай?

Әкімдер тағайындалатын кезде елдің арасына өздерінен бұрын олар туралы сөздер тарайды. 2016-ның қаңтарының орта шенінде «қалаға жаңа әкім келе жатыр екен», «өзі қазақшаға шорқақтау, орыснамайлау жігіт көрінеді» деген сөздер гу-гу тарап жатты. Әрине, мұндай «анықтамаларды» құлағың шалғасын «Қасиетті Қаныш атындағы қаланың тізгіні кімнің қолына тиетін болған?» дейтіндей алаңкөңіл күйге түскеніміз рас. Содан бері бірнеше жылдың жүзі ауды. Рас, алғашында аздап кібірткітеп қалатыны байқалатын әкім қазір қазақшаға қамшы салдырмайды. Мәдениет пен өнер саласында атқарылған істер жетерлік, алдағы уақытқа жоспарланған жобалар да баршылық. Ендеше, неге әкімді аталмыш тақырып төңірегінде әңгімеге тартпасқа? Ол ойларын ортаға салсын, өзгелер ойлана жатса тіпті, құба-құп.

— Асқар Абылайұлы, өзіңізбен әңгімені қарапайым сұрақтан бастасақ, мектепте қазақша оқыдыңыз ба?

— Жоқ, орысша оқыдым. 1980-ші жылдардың орта тұсында жалпы еліміздегі секілді Жезқазғанда да орыс тіліне басымдық берілетін. Заман солай болды. Менің қуанатыным, мектеп — орысша болғанмен, үй — қазақша болды. Сондықтан мен өзімді ана тілінен алшақ өстім демеймін. Кейін институтта да орысша оқыдық. Әрине, жүрген ортаның әсері қанша дегенмен тиеді. Бірақ, әлі күнге шейін «мектепте, институтта орысша оқыдық, сосын қазақшаны қайдан білеміз, қалай үйренеміз?» дейтін замандастарды түсіне алмаймын. Ынта, ниет болса еңсерілмейтін қиындық жоқ.

Тіл де солай. Кім болса да өзінің ана тілін үйрене алмауы мүмкін емес. Мен осында әкім болып келген кезде қазақша сөйлегенде кібірткітеп қалатынымын. Мұны жасырғым келмейді. Қатардағы азамат ретінде сөйлеу бар да, басшы ретінде сөйлеу бар. Өйткені, ел қарап отырады. Және жай отырмай, сынап отыратыны белгілі. Сондықтан, қазақша барынша таза сөйлеуді өзімнің алдыма мақсат етіп қойдым. Сол мақсатыма қаншалықты жете алғанымды қайдам, бірақ, мақтанғаным емес, көрші қаланың ақсақалдары «сендердің әкімдерің

қазақшаны қағазға қарамай-ақ әдемі сөйлейді екен» депті. Мұны маған өзіміздің ақсақалдардың бірі айтып келді. Расы керек, естігенде кәдімгідей қуанып қалдым.

– *«Мектеп – орысша, үй – қазақша болды» дегеніңізді кеңірек айтсаңыз...*

– Бұл былай ғой енді... Менің әкем де, анам да облыстық деңгейдегі қызметкерлер еді. Әкем ауылшаруашылығы, анам қаржы саласында қызмет істеді. Бір ғажабы, ол кісінің екеуі де руханиятқа жақын жандар еді. Әкем өлең жазатын. Анам болса, Лермонтов, Пушкин және т.б. шығармаларын мәнеріне келтіріп жатқа оқығанда, таң қалатынбыз. «Мама, мұғалім емессіз ғой, бұларды қайдан білесіз?» дейтінбіз. Сондайда анамыз «Әкелерің өлең жазғанда, мен ақындардың жазғанын жаттай алмаймын ба?» деп күлетін. Сосын әрбір адам өзінің негізгі мамандығы қандай екеніне қарамастан әдебиетті, мәдениетті, өнерді сүйіп әрі бағалай білуі керек деп отыратын. Бізден де соны талап ететін.

Сосын бізге «үлкеннің алдынан кесе өтпеу», «біреудің ала жібін аттамау» керектігін құлағымызға құйып отыратын. Үйге кісі келсе, алдынан шығып сәлем беру – жазылмаған заң болатын. Біз сондай өнегемен, тәрбиемен өстік. Содан жаман болғанымыз жоқ.

– *Бір сөзіңізде «әкем домбыра класына мәжбүрлеп апарды» деп едіңіз...*

– Расы солай. Өзі руханиятқа жақын болғасын ба, әкеміз біздің де мәдениет пен өнерге жақын болғанымызды, заманға сай күшті, жігерлі, қайратты болып өскенімізді қалады. «Боксқа барасың. Чемпион болуың міндет емес. Кейін өзінді қорғауға және жәбірленіп жатқан біреуді көрсең араша түсуге міндеттісің» деді. Қуана келістім. Ал, домбыра класына барасың дегенде, шынымды айтайын, соншалықты жақтыра қоймадым. Неге? Өйткені, домбыра емес гитара тарту сәнге айналған кез еді ғой. Бірақ, әкең айтып тұрғасын, не істейсің, көнесің. Сөйтіп, домбыра класын ықылассыздау аттадым. Дегенмен, тамырда бар нәрсе бүлкілдеп сыртқа тепкен болу керек, көп ұзамай домбыраны жап-жақсы меңгеріп кеттім.

Жезқазғанда міне, отыз жылдан аса уақыттан бері «Ұлытау үні» атты өнер фестивалі өтіп келеді. Мен осы фестивальдің ең алғашқы лауреаттарының бірімін. Қалай дейсіз ғой? Фестивальдің жас өнерпаздар байқауына күй тартып қатысқан едім. Қазылар алқасы мақтады, сыйлыққа сол кезде Жезқазғаннан қытай кәсіпкерлері шығарып жатқан қолсағат сыйлады. Бұл маған үлкен күш берді, домбыраға деген ынтамды арттырып жіберді.

– *Қазір енді Домбыра күнінде қала сахнасына оркестрге қосыла шығып жүрсіз...*

– Есейе келе Қадыр ақынның «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра» деп неге айтқанын түсіндім. Менің ойымша, домбыра әрбір қазақтың төрінде тұруы керек. Домбыраға қосылып салған ән де әдемі, тартқан күй де арынды.

Ия, жыл сайын қаламызда Домбыра күніне орай ұйымдастырылатын іс-шаралардан өзім де сырт қалмаймын. Мұны домбыраны насихаттаудың бір жолы деп білемін.

– *Негізі күй тартасыз ғой...*

– Ия. Дегенмен, былтыр Абай атамyzдың тойында алғаш рет ұлы ақынның әнін домбыраға қосылып айттым. Қала ақсақалдары бас қосқан жиында. Әкімдері ән салып берген соң, ақсақалдар риза болып қалды.

Биыл бізде 1 мамыр күні әдеттегіден ерекшеліу іс-шара өтті. Мен бөлімдегі қызметкерлерге мерекеге орай ұйымдастырылатын дөңгелек үстелге қаладағы тек мемлекет тілін білетін өзге ұлт өкілдерін шақыруды тапсырдым. Мұның екі жағы бар еді. Біріншіден, ешқандай айқай-шусыз өз талаптарымен мемлекет тілін меңгеріп алған азаматтарға деген ризашылық білдіріп, құрметтеу, екіншіден, солар арқылы мемлекет тілін насихаттай түсу. Ең қызығы, олардың арасында домбыра шертетін де жастар бар болып шықты. Шәмші ағамыздың әндерін еркін орындайды екен. Содан кездесу соңына таман мен де қолыма домбыраны алып, орыстың «Коробейники» дейтін халық әнінің сазын шерте жөнелгенімде, кездесуге жиылғандар қол соғып отырды. Міне, осылайша домбыра достықтың дәнекеріне айналды. Кездесу соңынан бір жігіт келіп, «домбыраға орыстың әндерін де салуға болады екен ғой» деп, таңданысын жеткізді.

– *Ұлы Абайдың әнін домбыраға қосылып айтқан кезіңізге өзім де куә болғанмын. Бұл – қалада Абай мүсінін орнатуға байланысты ақсақалдарды ақылдасуға шақырған кезіңіз еді ғой.*

– Дұрыс айтасыз. Жезқазған-Ұлытау аймағында алғаш рет біздің қалада Абай аллеясы ашылды. Біз аллеяның мазмұнды, мәнді болмағы үшін қаланың ақсақалдарымен, зиялы қауымымен бірнеше мәрте кездесіп, жобамызды таныстырып, ескерту, ұсыныстарды ескере отырып, жетілдірдік. Аллеяға дана, абыз бағамыздың 45 нақыл сөзін тақтайшаға жаздырып іліп қойдық. Биыл Домбыра күнін алғаш рет Абай аллеясында өткіздік. Бұл енді қаланың өзіндік бір дәстүріне айналады. Мүмкін алдағы уақытта Абай күні мерекесінде бұл жерде поэзия сағатын өткізерміз. Ұлы тұлғаларға орнатылатын ескерткіш, мүсін оларға емес, бізге керек. Ұлтымыздың ұлы перзенттері арқылы біз өзімізді, ұрпағымызды тәрбиелейтін боламыз. Егер менің фейсбук парақшама көз салсаңыз, Абай атаның мүсіні алдында тұрған суретімді көрер едіңіз. Ұлы ақынға деген құрметімді осылайша да жеткізгім келді. Әрі бір жағы тарихи сәтті еске салып тұрады.

– *Қаланың қалыптасқан өзіндік дәстүрлері бар ма? Бұл туралы не айтар едіңіз?*

– Әрине. Жыл сайын 12 сәуір – біз үшін аса қастерлі күн. Өйткені, бұл күн – Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туған күні. Соған орай әртүрлі іс-шаралар ұйымдастыру біздер үшін бұлжымас заң, қалыптасқан дәстүр. Әр жылы әрқалай. Кейінгі кезде бірде Қ.Сәтбаевқа арналған халықаралық ғылыми– тәжірибелік конференция өткізсек, енді бірде атақты жазушы Медеу Сәрсекке ағаны қонаққа шақырдық. Сол сияқты ақын, жыршы, термеші Шынболат Ділдебаевтың туған күніне орай «Шынболат оқуларын» өткізу, т.б. іс-шаралар қолға алынады. Соңғы

бірі жылда кезінде қалаға еңбегі сіңген, бірақ, дүниеден өткен соң есімдері көмескілене бастаған ардақты азаматтарды еске алу тұрғысында «Жоғалмайтын жұлдыздар» атты жоба тұрақты түрде қолға алына бастады. Меніңше, бұл өте керек. Осы жоба аясында кен өндірісінің майталманы Садық Асатов, хирург-дәрігер Еңбекшіл Орынғалиев, композитор Омархан Несіпханов, ақындар Қуаныш Ахметов, Свет Оразаев, Аманғали Ербозовты, республикада ең бірінші болып отбасылық Балалар үйін ұйымдастырған Мәруа Құлышева апайымызды халыққа қайта таныстырдық. Биыл да жалғасын табатын жоба осылайша қаланың тағы бір өзіндік дәстүріне айналады деп сенемін.

– *Сіз айтпасаңыз да біз айтайық. Мемлекеттік мерекелерге орай өтетін салтанатты жиындарда құттықтау сөзіңізде Сіз жергілікті ақындардың өлең жолдарын, жазушылардың сөздерін кірістіріп отырсыз. Мұны да қаладағы өзіндік ерекшелікке балауға бола ма, болмай ма?*

– Бұл жағын енді көпшілік бағалай жатады ғой. Ал, әлгіндей құттықтау сөз сөйлегенде жергілікті ақындардың, жазушылардың шығармашылығынан мысал келтіру туралы ой қайдан келді? Қалаға басшы болып келген соң аппараттағы жігіттерден жергілікті ақын, жазушылар, өнер адамдары туралы сұрадым. Олар әрине, бірнеше есімдерді атады. «Осы кісілердің қандай өлеңдерін, сөздерін білесіңдер» десем, үндемейді. Әрине, бәрін жатқа білу мүмкін де, міндет те емес. Бірақ, олардың шығармашылығын ең алдымен, біздер, жерлестері білуіміз керек қой. Егер салтанатты жиындарда қала басшысы олардың сөзін мысалға келтіріп айтатын болса, бұл біріншіден, сол авторлардың шығармашылығына деген құрмет, екіншіден, әкім айтып тұрғасын басқалар да сол ақынның, жазушының шығармасына ден қойғысы келеді.

«Қаланың дәстүрі» деген тақырыпты әрі қарай тереңдете түссем, қалаға басшы болып келгенде бұрыннан қалыптасып қалған жақсы нәрсені жоғалтып алмауға ұмтылдым. Мысалы, қалада қобызшылардың Ерден Сандыбайұлы атындағы республикалық байқауы өткізіледі екен. Тамаша ғой! Сол тамашаны одан әрі жалғастырып, ұлттық аспапта орындаушылар байқауына айналдырдық. Яғни, бұрын тек қобызшылар ғана бақ сынайтын болса, енді олардың қатарына сыбызғыда, сазсырнайда, жетігенде ойнайтындар қосылды.

Ақын, композитор Тайжан Қалмағамбетов атамыз кезінде Мәскеуде өткен Қазақстан мәдениеті мен өнерінің онкүндігін сырнаймен ашқан адам. Қалада өткізіліп келген сол кісінің атындағы дәстүрлі әншілердің республикалық байқауы үзіліп қалған жоқ, өз жалғасын тапты. Осы байқауға бас қазы болып келген әнші Қайрат Байбосынов ағамыз құттықтау лебізінде: «Кен өндіретін өнеркәсіптік қалада халқымыздың дәстүрлі өнеріне деген зор құрметті көріп, көңілім толқып тұр» деген болатын. Ағамыздың неге бұлай дегені түсінікті деп ойлаймын.

– *Бұрыннан бар нәрсені жоғалтып алмаған әрине, өте жақсы. Дегенмен, олардың қатары жаңамен толығып жатса тіпті, дұрыс емес пе?*

– Біз ұлттық руханият мәселесі әкімдердің күнделікті айналысатын нақты міндеттерінің бірі екенін ұмытпауымыз керек. Көп нәрсе осыған байланысты. Өзі басшылық жасайтын өңірдің рухани әлемі қандай? Әкімнің ойында осындай сұрақ үнемі жүргені дұрыс.

2018 жылы Шынболат Ділдебаев ағамыздың 80 жылдық мерейтойы өтетін болды. Тойды барынша мәнді, мазмұнды өткізу ойластырылды. Шығармаларының толық жинағын шығару көзделді. Дұрыс. Ол кісінің термеші, жыршы екендігі ескеріліп, республикалық деңгейдегі «Текті сөздің төресі – терме» атты байқауды өткереміз деп ұйғардық. Жүрсін Ерман ағамызбен хабарласып, әрбір қатысушы Шәкеңнің біз ұсынған бір термесін орындауы тиіс деген талабымызды жеткіздік. Ол кісі келісті. Сөйтіп, 14 облыс пен сол кездегі екі бас қаламызға, Шынболат ағамыздың барлығы 16 терме, толғауы бөліп-бөліп жіберілді. Шәкеңнің аты халыққа айтыспен танылды ғой. Айтысты қалай өткізген жөн? Бұл жөнінде есімі елге әйгілі Аманжол Әлтаев ағамызға хабарластым. Ол мерейтойға шейін бірер жыл бар екенін ескеріп, алдын ала дайындықты биылдан бастап жіберейік деген ой айтты. Бұл 2016 жыл болатын. «Қалай?» деген біздің сұрағымызға Әлекең: «Айтысты жастар арасында насихаттау мақсатында жас акындар айтысын өткізіп көрейік. Егер бәрі ойдағыдай болап жатса, Шынболат ағамыздың мерейтойы тұсында бәлкім, республикалық деңгейде өткізуді ойластырармыз» деді. Сөйтіп, Тәуелсіздіктің 25 жылдығына орай 2016 жылы алғаш рет облыстық жас акындар айтысын өткіздік. Айтыс қорытындысында Аманжол ағамыз сахнадан «Елдің ықыласын көріп тұрмыз. Жас айтыскерлердің талабын ұштау мақсатында келесі жылы республикалық деңгейде өткізуге болмас па екен?» деген ой тастап еді, залдағы жұртшылық «дұрыс, дұрыс» деп қолдау танытты. Ойласып көрдік, ақыры, ақынның тілегін жерде қалдырмадық. Ал, 2018 жылы Шынболат Ділдебаевтың 80 жылдығына арналған халықаралық жас айтыскерлер додасындағы қазылар алқасына Жүрсін Ерман төрағалық етті. Пандемия өкінішке орай, осындай дәстүрлерді жалғастыруға кесірін тигізіп жатыр. Егер жағдай дұрысталатын болса, жыл соңына таман қаламызда Жүрсін ағамыздың 70 жылдығын республикалық айтыс жасау арқылы тойлау ойымызда бар.

– *Осындай ірі шаруаларды атқаруға қаланың зиялы қауымының қатысы қалай?*

– Әрине, мұндай ауқымды шаруаларды әкім немесе оның аппараты өздігінен атқара алмайды. Біздің бастамаларымыз жергілікті зиялы қауымнан, жалпы көпшіліктен қолдау тапқанда ғана нәтижелі болмақ.

Біздің қалада өзіңіз жақсы білетін «Шындық» деп аталатын қоғамдық бірлестік бар. Атауына қарасаңыз әлдебір оппозициялық ұйым тәрізді. Өзім де алғашында солай ойлағанмын. Сөйтсем... Шынболат ағамыз өмірден өткен соң қаланың акын-жазушылары, мәдениет, өнер адамдары бас қосып, қоғамдық бірлестік құрып, Шәкеңнің атақты «Шындық» толғауын бірлестік атауына таңдаған екен. Міне, осы «Шындықтың» мүшелері руханият, мәдениет, өнер

мәселелеріндегі менің ақысыз-пұлсыз кеңесшілерім деп айтуға болады. Үнемі сол кісілермен ақылдасып отырамын. Пікір тоғысқан жерде оңды шешім қабылданады. Мен сізге қаланың зиялы қауымымен бірлесе отырып атқарылған бар шаруаны емес, тек «Ұлытау» көшесі бойындағы жаңғыруларды айтсам ғана деймін.

Қасиетті Ұлытауға жол біздің қалада «Ұлытау» көшесі арқылы өтеді. Көшенің атауы – тарихи. Бірақ, осы көше бойында ұлт тарихын бейнелейтін ешқандай нысан, белгі жоқ екен. Зиялы қауыммен ақылдаса келе, көше бойынан «Ұлы Даланың Керуен жолы» композициясын аштық. Бұл композицияны жақсы ырымға балап, келген жолаушының «Жолы оң болсын!», «Олжаға кенелсін!» деген ниетпен орнаттық. Тарихи деректерге сүйенсек, қазіргі Сәтбаев қаласы кезіндегі Ұлытауға баратын керуен жолының үстіне орналасқан екен.

Жезқазған-Ұлытау аймағында «Төрт босаға» ұғымы бар. Бұл кезінде елді ел еткен, оның бірлік, ынтымағын қамтамасыз еткен Сандыбай батыр, Қадір, Шегір, Бабыр билердің есімдеріне байланысты. Қаладағы Бабыр би көшесі Ұлытау көшесімен қиылысады. Биыл Бабыр би ұрпақтары Бабаларына әдемі ескерткіш орнатты. Сөйтіп, «Ұлытау» көшесі тағы бір тарихи тұлғамен толықты. Бабыр би кім болған? Оның елге қандай еңбегі сіңген? Оқырмандар тарапынан осындай сұрақ туындауы мүмкін. Бір ғана мысал келтірейін. Кенесары атамyzдың сарбаздарының қатарында Бабыр бабаның бауырынан өрген 10 баласы, 12 немересі болған! Осыдан-ақ Бабыр бидің қандай тұлға болғаны түсінікті болар!

Енді қазір осы көше бойынан өлке тарихынан сыр шертіп, өткенге саяхат жасауға мүмкіндік беретін Ұлттық тарихи саябақ ұйымдастырылуда. Мұнда аймағымыздағы Алашахан, Жошыхан, Домбауыл, Болған ана кесенелері, Хан ордасы, Аяққамыр секілді тарихи орындардың шағын макеттері орнатылады, әлгінде айтқан «Төрт босаға» атанған төрт тұлғаның барельефі бой көтереді. Саябақта тұрақты түрде экскурсовод жұмыс істейтін болады. Меніңше, бұл жоба қала жастарының тарихты тануға деген ынта-ықыласын арттырады. Тек жастардың ғана емес.

– Сөзді тілмен бастадық... Енді қаладағы мемлекеттік тілдің жай – күйі туралы аяқтасақ...

– Баршаға белгілі мемлекеттік тілде сөйлеуге, сол тілде арыз-шағым жазуға ешқандай кедергі жоқ. Кез келген азамат осы мүмкіндікті пайдалана білсе, тіл туралы артық-кем әңгімелер айтылмас та еді. Жекеменшік құрылымдар тарапынан да түсіністік бар. Біз кәсіпкерлік нысан өкілдерімен халыққа қызмет ету кезіндегі ең көп қолданылатын қарапайым сұрақтарға жауап қайтаратындай сабақтар өткіздік. Мысалы, «Мынау диван қанша тұрады?», «Басқа түрі бар ма?», «Несиеге берсе қалай төлейміз?» т.т. ауызекі әңгімеге ыңғайланған сабақтар нәтижесін беруде. Қазір осы сабақ жалғасып жатыр.

Тәуелсіздік жарияланған 1991 жылы қаламызда 2 қазақ мектебі, қалғаны бірыңғай орыс мектебі болған. Аралас мектеп бола қоймаған. Ал, қазір 13 мек-

тептің екеуі – орыс, бесеуі қазақ, қалғаны аралас тілді мектеп. Барлығы 11700 оқушы болса, осының 8200-ге жуығы қазақша білім алады.

Балабақшалар туралы айтар болсам, 3 балабақша таза қазақша, қалған 11-і аралас. Барлығы 73 қазақша топ бар, мұнда 1800-ге жуық бала тәрбиеленуде. Қазақ топтарына баратын өзге ұлт балалары да бар, бірақ, аздау. Бірақ, бұрын мұндай да болмайтын еді ғой.

Бір байқағаным, өзге ұлт жастары арасында қазақ тіліне деген қызығушылық бар. Менің қабылдау бөлмеде Оксана Кравченко деген келіншек жұмыс істейді. Өзі қазақшаға жүйрік әрі өзіміздің келін. Мен бұл баланы Жезқазғанда бір жиында байқап қалып, өзіме жұмысқа шақырдым. Оксана: «Мені көргендер маған орысша амандасады, ал, мен қазақша жауап қайтарғанда танданып қалады» дейді. Көрдіңіз бе? Көп нәрсе өзімізге байланысты.

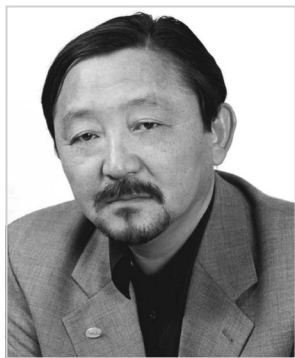
«Мен бұрын мектепте орысша оқыдым» деген сылтау айтуға болмайды. Уақыт өтті, жетті. Әркім өз ана тілін үйренемін десе, ынтасы болса, ешқашан кештік етпейді.

– *Сұхбатыңыз үшін көптен-көп рахмет!*

«QAZAQ UNI», 28 қыркүйек, 2021 жыл

АҒАЙЫНДЫ КОРЕЙ АЗАМАТТАРЫ

Руслан Борисович – «Қазақмыс» корпорациясының Бас басқарушысы, ал Александр Борисович – оның бірінші орынбасары. Еліміздегі іргелі өндіріс ошағының тізгінін ұстаған бұл қос азаматтың ұлты корей болғанымен, олар қазақ топырағының перзенттері, дәлірек айтқанда, Жаңаарқа жерінің жігіттері. Қазақ арасында туып-өскендіктен болар, бәлкім табиғатынан жаратылыстары солай ма, олардың екеуі де Ислам дініне, қазақ тіліне әрқашан оң көзқарас танытып келеді. Оны сөзбен емес, іспен дәлелдеп те жүр.

Қалам тартуымызға қала мешітінің бас имамы Ардақ Абдоллаұлы Жүгініс айтқан мына бір әңгіме түрткі болып, қозғау салған еді. Сәтбаев қаласында 2002 жылғы 5 сәуірде сәулеті мен сәні көрген көзді сүйсіндірген мешіт ашылды. Қазір бұл мешіт қаладағы иманды шаралардың ордасына айналған. Мешіт алаңында «Бұл мешіт «Қазақмыс» корпорациясының қала мұсылмандарына тартуы» деген сөздер тасқа қашалып жазулы тұр. Яғни, мешіт «Қазақмыстың» қаражатына салынған.

– Егер Руслан Борисовичтің «иә» деген бір ауыз сөзі болмаса, қаламызда мұндай сәулетгі мешіттің жуық арада пайдалануға берілуі неғайбыл еді – дейді мешіттің бас имамы: – Қаладағы бұрынғы мешіт 1992 жылы дүкенге арнап салынған ғимаратта ашылған болатын. Әрине, уақыт озған сайын жаңа мешіттің қажеттілігі айқын сезіле түсті. Ал бұған орасан зор қаражат қажеттігі сөзсіз. Тәуекелге басып, Руслан Борисовичке қолқа салып көргім келді. Ол кісімен бұған дейін бетпе-бет келіп, ауызба-ауыз сөйлесіп көрген емес едім. Ертелетіп қабылдау бөлмесіне барып, көппен бірге тосып тұрдым. Менің басымдағы сәлдеме қарап, дін өкілі екенімді аңғарған болуы керек, «Ең алдымен сіздің шаруаңызды білейік» деді де, мені қызмет бөлмесіне өзімен бірге ала кірді. Осының өзінен-ақ оның парасат-пайымының кеңдігі, түсінік-танымының молдығы аңғарылмай ма?

Ішке енген соң: «Көп созбаңыз, шаруаңыздың мәнісін қысқа қайырыңыз» деген Руслан Борисовичке жаңа мешіт қажеттігін айта келіп, сөз арасында шіркеу салып бергеніне риза болған халық Кирсан Илюмжиновке «Бұл шіркеуді Кирсан Илюмжинов салдырған» деп жазып қойған екен. Егер Сіз Сәтбаев қаласында мешіт салуға көмектессеңіз, біз де «Бұл мешітті Руслан Борисович Юн салдырды» деп жазып қояр едік» дедім. Ол ырзалықпен күліп жіберді. Сосын: – Ешқандай жазудың қажеті жоқ. Бірақ, Сәтбаев қаласына мешіт керектігіне дау жоқ. Сіз дұрыс мәселе көтеріп отырсыз. Дегенмен, бір өтінішім бар, мешіт қаланың орталығына, қазақтың қос ұлы перзенті Абай мен Қаныш Сәтбаев көшелерінің қиылысқан тұсына салынса екен. Ел-жұртқа осы сөзімді

жеткізіңіз, ал, біз мешіт қаражатын қарастыратын боламыз – деді Руслан Борисович. Сөйтіп, талайдан бері «амалын қайтіп келтіреміз» деп жүрген осы мәселе айналасы он-он бес минуттің ішінде дөңгеленіп жүре берді. Арада бір жыл өткенде мешіттің салтанатты ашылу рәсімі болды. Оған Әбсаттар қажы Дербісәлі арнайы келіп қатысты.

Халықтың алғыс, рахметін жеткізу үшін Бас басқарушыға бардым. Бәрі елдің көңілінен шыққанын, Бас мүфтиіміз Әбсаттар қажы Дербісәлінің тікелей алғысын жеткіздім. Руслан Борисович салмақтылықпен қабылдап отырды да: – Бас мүфти бәрімізге қонақ

еді ғой. Ал, құрметті қонаққа қандай сый-сияпат жасалды – деп өзіме қарсы сұрақ қойды. Мен болсам, шыны керек, не дерімді білмей қалдым. Сосын сәл үнсіз отырып қалды да: – Ол кісіге жақсы көлік мінгізіп жібергеніміз жөн болатын еді – деп, алдындағы көп кнопкалардың бірін басып қалып, әлдебір лауазым иесін шақырды. Ол келген соң, маған айтқан ойын оған да айтғы. «Оның еш қиындығы жоқ – деді әлгі кісі. – Мінілген «Мерседестердің» бірін...»

– Жоқ, олай болмайды. Шіркеудің басшыларына қараңыз, олар «Лимузин» мініп жүр, ал, сіз Бас мүфтиге мінілген «Мерседесті» ысыра салғыңыз келеді. Болмайды. Дереву Германиямен, зауытпен хабарласып, арнайы тапсырыс беріңіз.

Осы әңгімеден соң, арада біршама уақыт өткенде «Қазақмыс» корпорациясының атынан Бас мүфтиге «Мерседес» автокөлігі сыйға тартылды. Мәселе – машинада емес, мәселе – Руслан Борисовичтің көңілінде. Оның «Шіркеудегілер «Лимузин» мініп жүр» деген сөзінің астарында қандай мән жатыр десеңізші?! Осыны өзіміздің қазақ жігіттері айта алар ма еді?

– Мен сізге тағы бір әңгіме айтайын – деді бас имам сәлден кейін: -Жұмыс бөлмеде отырсам, Руслан Борисович кіріп келді. «Шақырсаң, келтіре алмайсың» дейтіндей кісі ғой. Күнібұрын хабар бермегенін айтамын да. Әйтпесе, мешіт ашылған соң, арнайы келіп, көріп, садақасын беріп кеткен-ді. Оның бұл жолғы келісі...

«Мен биыл 49-ға, яғни мүшел жасқа аяқ бастым. Мүшел адамға ауырлығы мол болатын кезең екенін білем. Сәл де болса осы мүшел жастан қиындықтарға кездеспей, аман-есен өту мақсатында ырымдарын жасап, Құран оқытсам деймін. Соның жолдарын өзіңізбен ақылдасайын деп келдім – деді ол. Мерейтойын тойлап жатқандар жетерлік қой, ал, мүшелге енгенде «Осының ауырлығы аз болсын» деп кәде – қауметін жасайын деп едім» деген кісіні алғаш рет көруім. Тәртібін түсіндірдім. Сөйтіп, қара қой алдырып, «Бисмилла рахман-ар-рахимді» айтқызып, басқа да шарттарын жасап, оның отбасында, қазақы дастархан басында Құран оқып, ол кісінің мүшелден аман-сау өтуін тілеген едік.

Бас имам айтқан бұл әңгімелер шынында да ойланарлық еді. Руслан Борисовичтің Ислам дініне оң көзқарасының тағы бір дәлелі, оның шешіміне

сәйкес Сәтбаев қаласындағы мешіттің коммуналдық қызмет ақысын төлеуді түгелдей корпорация өз мойнына алып отыр. Және жуырда ғана ол Жезқазған қаласының орталығынан да корпорация қаражатына мешіт салынатындығын жария етті. Ал, Жезқазғандағы мешіт қала сыртына орналасқандықтан, көп ыңғайсыздық тудырып жүргені бірталайдан бері айтылып келеді. Енді бұл проблема да шешілетін болды.

Ал, Александр Борисовичтің әлденеге сүйсінгенде айтар сөзі «Слава Аллаху!» болып келетінін екіншісі біледі. «Слава Богу» демейді ол, «Слава Аллаху» дейді. Неге? Өзінің айтуынша, ол Алланың құдіреттілігіне көзі әбден жеткен адам.

Тоқсаныншы жылдардың бас кезінде Александр Борисович бірнеше жыл Приморье өлкесінде еңбек еткен. Ну орман, ми батпақ...

– Бірде батпақтың ұйығына түсіп кеттім. Айналамда тірі жан жоқ. Жан беру оңай ма, Аллаға жалбарындым, «Бар болсаң құтқара гөр» деп. «Енді баттым-ау» деген сәтте аяғым әлдебір ағашқа тіреліп, содан тырмысып-тырбанып жүріп, аман қалдым. Мен сонда Алланың құдіретіне алғаш рет бас иген едім. Кейін де бірнеше мәрте Алланың атын айтып, құлшылық жасап, бастаған ісімнің оңға басқанын көріп, шексіз сенімге ие болдым – дейді ол.

Жезқазған қалалық «Сарыарқа» газетінің бұрынғы редакторы Амандық Рахұлы бірде: «Өзімізден шыққан басшы ағайындарға қарағанда, Александрым мың есе артық екен ғой» деген сүйінішін айтқаны бар еді. Өйткені, баспасөзге жазылу науқаны кезінде кәсіпорын, мекеме, ұйымдарды аралап барғанда қазақ жігіттері: «Қазір демократия, кім қандай газетке жазылады, өзі біледі» деп сырғалақтаса, сол кезде Оңтүстік Жезқазған кенішінде директор болып қызмет істейтін Александр Борисович бүкіл аппаратын жинап алып: «Орыстілді газетке көп қамқорлықтың қажеті жоқ. Өйткені, олардың оқырманы да көп, жарнамасы да жеткілікті. Ал, қазақтілді газетке міндетті түрде көмектесуіміз керек. Кеңестің кезінде елдің бәрі орысшаға бейімделіп кеткеніне қазақ журналистері кінәлі емес. Газет шығарып отырған жігіттердің еңбегін құрметтеуіміз керек. Бірінші болып өзім жазыламын, «Сарыарқаға» деп қамқорлық таныта сөйледі ғой. Бұған кейбір басқа ұлт өкілдері тіксініп: «Оқи алмаймыз, несіне жазыламыз» деп көнбейтін сыңай танытады.

– Оқи алмасаңыз, үйреніңіз. Тіпті, балаларыңыз үшін, немерелеріңіз үшін жаздырып алыңыз. Мектептерде қазақ тілін оқытып жатқан жоқ па, міне, сол балаларға қазақ газеті көмекші құрал болады – деп нығарлай түскен Александр Борисовичтің уәжді сөзіне ешкім қарсылық танытпаған екен.

Сол Оңтүстік Жезқазған кенішінде директор болып жүргенде, өзі мәжіліс өткізетін үлкен залды «Мемлекеттік тіл кабинетіне» айналдырып, кеніш қаражатына арнайы мұғалім ұстап, қазақ тілін оқып-үйренуге үлкен бетбұрыс жасаған осы Александр Борисович болатын. «Сабақ жүріп жатыр» деген жай сөз болып қалмасын деп, қазақ тілін қаншалықты меңгергендерін арнайы сынақ комиссиясынан өткізіп отыратын да еді. «Хабар» телеарнасынан берілетін

«Тілашар» хабарының бейнетаспасын сатып алып, оны үйренемін деп тілек білдіргендерге қайтадан тегін жаздырып берген де осы Александр Борисович еді.

Сол кезде кеніште «Имандылық бөлмелері» де ашылған болатын. Александр Борисовичтің бастамасымен ашылған бұл бөлмелерде мұсылмандар намазын оқып, христиандар мінажат етіп жататын-ды. Кеніштің өз молдасы болатын. Ол жұмыстан қолдары қалт еткен кеншілерге, басқа да қызметкерлерге имандылық, мейірімділік туралы уағыз айтатын, харам нәрселерден сақтандыратын. Тіл мен дінге қатысты осы істердің ар жағынан Александр Борисовичтің шын ниеті, шын көңілі аңғарылып тұратын.

* * *

Корей ұлтының өкілі болып табылатын Руслан және Александр Борисовичтердің Ислам дініне, қазақ тіліне деген шынайы ықылас-пейілдерінің кейбір мысалдары осындай. «Біздің мемлекетіміз басқа ұлт өкілдеріне үлкен дарқандық танытып отыр. Осыны түсіне білуіміз керек. Бүгін болмаса ертең, ертең болмаса бүрсігүні қазақ тілі көпшіліктің тіліне айналады. Ол тілді білмегендер қиналатын күн де туады. Сондықтан мемлекеттік тілді меңгеруге ұмтыла білгеніміз жөн» деген пікірді алғаш рет Александр Борисовичтің аузынан естіген едік. Өкінішке қарай, өзіміздің азаматтар өз ойларын осылай ашық айта алмайды көбінесе. Дінге, тілге қатысты мәселелерде осындай батылдыққа бара алмайды. Ағайынды Руслан мен Александр Борисович Юн туралы қалам тартқандағы мақсат – олардың мерейін тасыта отырып, өз бауырларымызға қамшы басу еді. Сол ойымызға жете алсақ қане?!

«Егемен Қазақстан», 18 қараша, 2003 жыл

«БАЙРАҒЫ БИІК БАЙТАҚ ЕЛ ӘЙГІЛІ БҮГІН ӘЛЕМГЕ»

Сұхбаттасамыздың өмір жолдарынан:

Ол 1952 жылғы 30 қаңтарда туған. Қарағанды педагогикалық институтын, Жезқазған совхоз-техникумын бітірген. Еңбек жолын 1969 жылы «Сарысу» кеңшарында электромонтер болудан бастаған. Орынбаев одан бергі кезеңдерде мұғалім, ауыл клубының көркемдік жетекшісі, облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы жанындағы оқу-курстық комбинаты директорының орынбасары, директоры, облыстық ауыл шаруашылығы тәжірибе станциясы директорының орынбасары,

жетім балалар интернатының директоры, Кеңгір селосының әкімі, Жезқазған қалалық жұмыспен қамту модельдік орталығының директоры және т.б. жауапты қызметтерді абыроймен атқара білген айдарлы азаматтардың бірі. Болат Мұнайтпасұлы ОРЫНБАЕВ 2005 жылғы шілде айынан бері Жезқазған қалалық мәслихатының аппарат жетекшісі болып қызмет атқаруда. Біз жуырда онымен жолығып, соңғы жылдардағы елімізде болып жатқан қоғамдық-саяси өзгерістерге байланысты ой-пікірлерін, мәслихаттың жұмысы, оның ролін көтеру туралы толғамдарын бөлісіп қайтқан едік.

— Бөке, өткен жылы «Қазақстан – 2030 Стратегиялық Даму Бағдарламасының» қабылданғанына 10 жыл толды және осыған орай түрлі іс-шаралар да қолға алынып, атқарылды. Еліміз үшін аса ауыр жылдарда қабылданған осы құжатта белгіленген жоспарлардың, көзделген мақсаттардың орындалысын өз басыңыз қалай бағалар едіңіз?

— Бұл үшін өзіңіз айтып отырған 1997 жыл мен өткен 2007 жылғы жағдайды ой елегінен өткізіп алсаңыз да жетіп жатыр. Тіпті, біз бұл жерде әлдебір цифрларды тізбелемей-ақ, қарапайым адами көңілмен сараптама жасап көрейік. Қысқаша ғана. Елбасы өзінің зор ауқымды бағдарламасын жариялап, Қазақстанды Орталық Азияның Барысына айналдыру мақсатын алдыға қойған кезде жан-жақтан жұмыссыздық пен жоқшылық қысып тұрған жоқ па еді? Қазір «кедейшілікпен күрес» дейтін әңгіме қозғала ма? Жоқ, бүгіндері мұндай проблема жоқ. Ал, 97-ші жылдары бұл күн тәртібінен түспейтін өткір проблемалардың бірі болатын. Осыған қарап-ақ өміріміздің қалайша өзгергенін бағамдауға болады. Сол жылдары жұрт жұмыс іздеп сарсылатын болса, қазіргі «жұмыссыздар» жұмыс таңдап шалқаятын болды ғой. Сөз ыңғайы келіп қалғанда тағы бір мысал айта кетейін. Кеше ғана қаламызда Елбасымыз өзі келіп үлкен форум болып өтті. Форумда «Қазақмыс» корпорациясының әлеуметтік салаға көп көңіл бөліп, атқарып отырған жұмыстары зор ризашылық сезіммен аталып өтілді. Ал, осыдан он жыл бұрын сол «Қазақмыс» әлеуметтік салаға

қазіргідей қыруар қаржы құймақ түгілі, өзінің жұмыскерлерінің жалақысын уақытылы төлей алмай жатпаушы ма еді? Елбасының «алдымен – экономика, саясат – сосын» дейтін ұстанымын өзек еткен, арқауына айналдырған «Қазақстан – 2030 Стратегиялық Даму Бағдарламасының» өндірістің тамырына қан жүгіртіп, аяғынан нық тұрғызғандығының арқасында экономикамыз өсіп қана қоймай, мәдени, әлеуметтік салада да зор жетістіктерге жеткенімізді өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Мұны сезінбеу, байқамау, мойындамау мүмкін емес. Бағдарламада көзделген іс-шаралардың кезең-кезеңмен, кезек-кезегімен жүзеге асуы еліміздің қуатын, халқымыздың әл-ауқатын одан әрі арттыра түсетініне бек сенімдімін.

– *«Алдымен – экономика, саясат – сосын» деген ұстаным өзін-өзі ақтай білгендігін айтып қалдыңыз. Ал, өткен жыл қоғамда төрт-бес жылдай пікірталас тамызығына айналған саяси реформалар туралы әңгімеге нүкте қойылуымен ерекшеленетін тәрізді.*

– Дұрыс айтасыз. Қазақта «ораза, намаз – тоқтықта» дейтін сөз бар ғой. Сол сияқты, экономика аяғынан тұрғанын көрген күштер саяси реформалар қажеттігі туралы мәселені көтерді. Елбасымыз саяси реформалардың қажеттілігін жоққа шығармағанмен, оны қалай жүргізуге «жеті өлшеп» алып қана бару керектігін алға тарта отырып, ең алдымен, түрлі көзқарастарды ортаға салып, талқылаудың тиімді болатындығына тоқталды. Сөйтіп, түрлі-түрлі қоғамдық комиссиялардың құрылып, жұмыс жасағандығы белгілі. Ең соңында, саяси реформаларды жүзеге асыру үшін арнайы мемлекеттік комиссия құрылып, оған Елбасымыздың өзі төрағалық жасады. Комиссия жұмысына мемлекеттік органдар да, партиялық құрылымдар да, қоғамдық бірлестіктер өкілдері де, оппозицияда жүргендер де қатысып, өз пікірлерін, ойларын ортаға салды. Сол айтылған ой-пікірлер, ұсыныстар ортақ қазанда қорытылды да, нәтижесінде Ата Заңымызға елеулі өзгерістер енгізілді. Халық бұл өзгерістерді оң қабылдады. Өйткені, бұл еліміздің демократиялық жолына жасаған ірі қадамдары болатын. Мемлекетті басқару жүйесінің өзіне елеулі өзгерістер жасалып, президенттік басқарудан іс жүзіндегі президенттік-парламенттік жүйеге ауыстық емес пе?

Парламенттің құзырына көп нәрселердің кілті берілді. Жергілікті жерлерде мәслихаттардың да мүмкіндіктері заңды түрде молая түсті. Сол өзгерістерге орай, кезектен тыс Парламент Мәжілісінің сайлауын өткізуге де тура келді. Өйткені, Ата Заңға енгізілге өзгерістерге сәйкес, ендігі жерде Мәжіліс депутаттары тек қана партиялық тізім бойынша сайлануы тиіс еді. Солай болды да.

– *Сайлау да кейінге қалды. Жаңа жүйе қалай ойлайсыз, өзін ақтай алды ма?*

– Әрине. Бұрын жекелеген азаматтар сайлау кезінде бір-бірімен артық–кем сөздерге барып қалушы еді. Өткен сайлауда бұл болған жоқ. Есесіне, саяси партиялар өзара бәсекеге түсті. Әрине, олардың да кейде орынсыз ұрандар көтеріп, шамадан тыс уәделерді үйіп-төуге жол бергендері байқалды. Мұның бәрі партиялық саяси күрестегі тәжірибенің аздығынан деп ойлаймын. Сайлауда

жеңіске жеткен партияға зор жауапкершілік жүктеледі. Ел сенімін иеленіп Парламент төріне өту бар да, халықтың өзіне артқан үмітін ақтау тағы бар.

– *Біздегі Мәжіліс тек «Нұр Отан» партиясының мүшелерінен құралған ғой...*

– Партиялық тізім бойынша барлық орынды «Нұр Отан» иеленді, бірақ, сонымен бірге, Қазақстан халқы ассамблеясынан сайланған депутаттар барын да ұмытпауымыз керек.

Жуырда Елбасымыз «Нұр Отан» партиясының басым жеті бағытын айқындап берді. Партияның алдына зор ауқымды міндеттер қойылды. Неге? Өйткені, «Нұр Отан» өзіне жүктелген жауапкершілікті толық атқарып шығуы тиіс және бұл үшін ең алдымен партияның ішкі тәртібін нығайта білуі керек, сонымен бірге, қоғамды өз соңынан ерте білетін шынайы күшке айналуы тиіс. Елбасының партияның сан қуаламай оның сапасына көп көңіл бөлу қажеттігі, кезінде партия қатарына әлдебір бақайесеппен өткендерді су бетіне шығару, партияның жемқорлыққа, парақорлыққа ұрынған мүшелерінен арылу туралы және тағы басқа қатаң талаптар қоюы «Нұр Отанның» жұмысына жаңа серпін беру ниетінен туындап отыр деп ойлаймын. Шын мәніндегі мықты партия ғана әрқашан халықтың қолдауын сезінетін болады.

– *Еліміздің 2010 жылы Европа Қауіпсіздігі мен ынтымақтастығы Ұйымына төрағалық етуі біздерге, қарапайым қазақстандықтарға, не береді деп ойлайсыз?*

– Басшы болу өзгеге үлгі таныт, жол көрсет, басқаларды ізіңнен ерте біл деген сөз емес пе? Аталмыш халықаралық ұйымға төрағалық ету – мақтаныш, абырой ғана емес, үлкен жауапкершілік.

Бұл елімізде демократиялық үрдістерді орнықтыруға зор ықпалын тигізетіні және күмәнсіз. Зандарымыздың олқы тұстары жетілдіріліп, жаңаратын болады. Бұл байрағы биік еліміздің әлемге әйгілі екендігін айғақтады. Бұл еліміздің халықаралық деңгейдегі абырой, беделінің зор екендігін танытты. Бұл біздің демократиялық даму жолына түскенімізді өркениетті елдердің мойындап отырғандығын көрсетті. Бұл Тәуелсіздік алғаннан бергі экономикалық, саяси, әлеуметтік және тағы басқа салаларда атқарылған жұмыстардың демократия талаптарына сәйкестігін, таңдаған даму жолымыздың дұрыстығын дәлелдеп берді.

Еліміз әлемдік өркениетті елдердің ортасынан ойып тұрып орын алып жатса, қоғамның жүрек бүлкілі соған сәйкес соғып тұратын болса, қарапайым адамдардың көңіл-күйіне де оң әсер ететінін айтып жатудың өзі артық. Біздің санамызда да, тұрмысымызда да зор сілкіністер, оң өзгерістер болуға тиісті.

– *«Қазіргі қалалық мәслихаттың бұрынғы мәслихатқа қарағанда өкілеттігі көп» делінеді. Соның кейбіріне тоқтала кетсек?*

– Бұл орайда қазіргі мәслихаттың Ата Заңымызға өзгерістер енгізілгеннен кейін сайланғандығына айрықша тоқталғым келеді. Демек, бүгінгі мәслихаттар – саяси реформалардың жемісі.

Мәслихат сайлауы өте тартысты өтті. Әрбір округте екіден-үштен үміткерлер тіркеліп, өз бағдарламаларын ұсынды. Өздеріңізге белгілі қалалық мәслихатта 14 депутат бар. Осы соңғы сайлауда соның 8-і жаңадан сайланды. Яғни, мәслихаттағы жаңа адамдардың салмағы басым. Бұл дегеніңіз мәслихат жаңа көзқарастардың, тың ойлардың ордасына айналды деген сөз.

Кейінгі қабылданған конституциялық өзгерістерге сәйкес мәслихаттардың өкілеттігі ұлғая түскені рас. Бір ғана мысал. Айталық, қазір қала әкімін тағайындау үшін облыс әкімі міндетті түрде қалалық мәслихат депутаттарының келісімін алады. Демек, халық өзінің өкілетті органы мәслихат арқылы өз басшысын тағайындауға атсалысатын болады. Бұрынғыдай бәрі жоғары жақта шешіле салмайды. Мәслихат депутаттары болашақ әкімге алдын ала сұрақтар беріп, оның бағдарламасымен танысады. Осының өзінен-ақ мәслихаттың құзыреті ұлғая түскенін байқауға болады. Бәлкім, алдағы уақытта оның өкілеттіктері қазіргіден де көбейе түсер? Ал, мұны уақыт көрсете жатады. Бүгінгі таңда мәслихат – жергілікті өзін-өзі басқарудың негізі болып танылады. Сондықтан, жаңа құрамдағы қалалық мәслихат депутаттарынан халық мүддесі үшін қай кездегіден де белсенді іс-қимыл жасау қажеттігін уақыттың өзі-ақ міндеттеп отыр. Өткен жылы қалалық мәслихаттың барлығы 9 сессиясы өткізілді. Бұл сессияларда қала тынысына байланысты өзекті мәселелер қаралып, тиісті шешімдер қабылданды.

– *Кешіріңіз, осындай алқалы жиындарда көбіне-көп экономикалық, шаруашылық мәселелері қаралады да, руханиятқа, мәдениетке қатысты проблемалар сөз бола қоймайтын сыңайлы?*

– Сіз кателесесіз. Мен сіздің сөзіңізбен келіспеймін. Өйткені, нақ өткен жылы ғана қалалық мәслихат өз сессиясында «2007 жылға арналған тілдерді қолдану мен дамытудың қалалық бағдарламасын» қабылдады. Сол бағдарламаны іске асыру барысында көптеген шаруалардың басы қайырылды. Айталық, мемлекеттік тілді оқып-үйренудің әдістемелік орталығы ашылып, ол тиісті мамандармен, қазіргі заманғы құрал-жабдықтармен, арнаулы оқулықтармен қамтамасыз етілді. Сондай-ақ, қала көшелеріне аймағымызға, қаламызға еңбегі сіңген азаматтардың есімдерін беру, олар тұрған үйлерге, жұмыс істеген жерлерге ескерткіш-тақталар орнату туралы қабылданған шешімдер де – рухани өмірге қатысты емес деп айта аласыз ба?

Сөзден сөз шығып кететіні бар ғой, сіз бен біздің өзара әңгімеміздің ауаны руханият, мәдениет тақырыбына ойысқан соң, мен сізге мынаны айтқым келеді. Бізде мемлекеттік тіл туралы сөз көп, іс те аз емес. Бірақ, оның дамуына сіздің де, біздің де көңіліміз толмайды. Неге? Өйткені, адам көңілі ұшқыр, кейде қанағатсыздау, болған үстіне бола түссе дейміз. Әйтпесе, бұрынғыға қарағанда, Кеңес заманымен салыстырғанда тіліміздің жағдайы көш ілгері. Қазір қазақша сөйлеймін десең де, жазамын десеңіз де еркіңіз, қолыңызды ешкім қақпайды. Бірақ, біздің бойымызда өткеннің сарқыншақтары қалып қойған. Екі қазақ, бір орыс тұрса, көршінің көңіліне қарайтын әдетімізден арыла алмай жүрген

өзіміз. Сондықтан, тіліміздің өз мәнінде дамымай отырғандығына өзімізден өзге ешкімді де кінәлауға болмайды. Өзге ұлт өкілдерінің арасында мемлекеттік тілді үйренуге деген құлшыныс болмаса, қарсылық жоқ. Мен сізге жақында ғана теледидардан көргенімді айтайын. Ұлы Отан соғысына қатысқан бір орыс ақсақалы туралы хабар беріліп жатыр екен. Сол кісі тілші арнайы сұрақ қоймаса да, мемлекеттік тіл туралы ойларын өрбіте келіп, «біз секілді аға буын кезінде қазақша үйренуге құлықты болғанымыз жоқ. Бұл – біздің қателігіміз. Ал, қазіргі жастар сол қателікті қайталамай, мемлекеттік тілді оқып – үйренуі тиіс» деп жатыр. Көрдіңіз бе, үлкендердің түсінігі қандай? Олар өздері білмесе де, ұрпағының мемлекеттік тілді білгенін қалайды. Тек өзге ұлт өкілдерінде ғана емес, өзіміздің қазақтарда да осындай түсінік болуға тиісті. Әйтпесе, арамызда әлі күнге дейін немерелерімен басқа тілде шүлдірлесіп жататын ата-әжелеріміздің бар екендігін көріп жүрміз ғой. Кейде менің «біз мемлекеттік тіл дамымай жатыр» деп бос айқайдан әріге бармай жүргенде, басқа ұлт өкілдері алдымызды орап кете ме деп те ойлайтыным бар.

– Бөке, бәріміз де осындай «қорқыныштарды» сезіне білсек, қанеки! Енді жеке өзіңізге қатысты бір сұрақ, өмірдегі бағалайтын басты қасиетіңіз?

– Әрине, бұл – кісінің адамгершілігі. Әкем жарықтық 96 жасқа келіп дүниеден өтті. Ол кісінің бүкіл тәрбиесі «кісілігіңді жоғалтпа, жүрген ортаңда ұялмайтындай бол» дегенге келіп саятын. Шынында да, әркім арды, ұятты ойласа, көптеген келеңсіздіктер өз-өзінен жойылар еді. Сонда жемқорлық та, парақорлық та, алдау да, арбау да болмас еді. Өкінішке орай, бес саусақтың бірдей еместігі де белгілі. Бірақ, Абай атамыз айтпақшы, «Болмасанда ұқсап бақ, бір жақсыны көрсеніз». Кісі жақсылыққа, адамшылыққа ұмтылып жүруі керек, одан жаман болмайды. Осыған дейінгі ғұмырымда бұған көзім әбден жетті.

«Сарыарқа», 1 ақпан, 2008 жыл

СУРЕТ ШЕРТКЕН СЫР

Қызмет бабымен Теміртау қаласына жолы түскені мұндай жақсы болар ма?! Қаладағы Тұңғыш Президент мұражайын аралауға барғаны ше? Мұражайды аралай жүріп, Елбасының жастық шағынан сыр шертетін фотосуреттер мен құжаттарды тамашалай жүріп, Ермектің көзі 1960 жылы шығарылған суретке түсіп кетуі сол-ақ екен, оның көңілі босап сала берді. Жанарынан төгілген үзік-үзік жас моншақтарын да елемеді. Жанындағы кісілердің бірі оның мұнысын байқап қалып: – Ермек, саған не болды? – деп сұрағанда, ә дегенде тілі ештеңеге келмей қалсын. «Қуанған мен қорыққан бірдей» деген ғой. Тек арада біршама уақыт өткенде ғана: – Әкем, әкем тұр мұнда – дей беріпті.

Ермек Еспаев «ЖезРемШина» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің директоры болып қызмет атқарады. Ол әкесі Доғалбай Тазабекұлы ЕСПАЕВТЫҢ сонау 60-жылдары Днепродзержинск қаласындағы кеншілер техникумында Нұрсұлтан Назарбаевпен бірге оқығанын білетін. Өйткені, әкесі мұны зор мақтанышпен айтып та отыратын. Бірақ, балалық па, шалалық па, бұл соған аса мән бере қоймапты. Енді міне, алдынан тарихи сурет жарқырап шыға келді. Суретке қарағанда, олар аталмыш училищені бітірген бесінші лек көрінеді. Нұрекең топтың старостасы, ал, Доғалбай Еспаевтың комсорг болғаны суреттен айқын да анық көрінеді. Демек, олар Қазақстаннан барған балалардың ішіндегі озықтары, басқаша айтқанда, көшбасшылары болған.

– Әкеміз өзінің Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевпен Украинадағы училищеде бірге оқығанын, кейін Қарағанды политехникалық институтына оқуға қатар түскендерін, жұмыстас болғанын әрқашан мақтаныш етіп айтушы еді. Өзім әкемізден ең алғаш рет Нұрсұлтан ағамыз туралы ол кісі 80-жылдары Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне хатшы болып келгенде естідім. «Бұл – менің досым. Жас кезінен-ақ алғыр, зерек еді. Түбі Қазақстанды басқаратын болады» деп, училищеде оқып жүргенде оның өздерінен ерекшеленіп тұратынын сүйсіне әңгімелейтін. «Ол кітапты көп оқитын. Біз қолымыз қалт етсе қаланы аралауға шыққымыз келетін де тұратын. Мұндайда Нұрсұлтанның: – Көп қыдыра берген жақсы емес, еліміз бізді мұнда оқуға жіберді ғой – дейтіні бар еді. Соны естігенде кәдімгідей қысылып, ойланып қалатын едік» деген әке әңгімесі есімнен шықпайды. Ол бізге «Сендер де сабақты жақсы оқыңдар, білім алуға ұмтылыңдар, сонда менің досым секілді елдің алдында жүресіңдер» деп, Нұрсұлтан Әбішұлын үлгі ететін. Біз балалықтың әсерімен әкеміздің айтқанын жүре тыңдаушы едік. Оның бұл сөздерін «бізді сабақ оқысын» деп, ойлап тауып отырған амалы ретінде қабылдайтын едік – дейді Ермек өзіне бала кезінен-ақ Нұрсұлтан Әбішұлының есімі жақсы таныс болғанын сездіре отырып.

Қайта құру саясатына халық үлкен үмітпен қараған болатын. Бірақ, араға жыл салмай жатып-ақ, бұл саясаттың түбі жақсылыққа соқтырмайтындығы сезіле бастады. Елді біріктіретін емес, бүліншілікке салатын саясат екендігі аңғарылды.

– Кеңестер Одағының келешегі күмәндана бастаған тұстағы әкемнің айтқан бір сөзі есіме түссе, әліге шейін кәдімгідей ойланып қаламын. Өйткені, ол: – Мынау Михаил елді ұшпаққа шығармайтын болды. Бұл – анық. Кеңес Одағын құрап тұрған республикалар жан-жаққа тарап кетудің аз-ақ алдында тұр. «Жаңа Одақтық Шарт» деп жатыр ғой, меніңше, одан да түк шықпайды. Ендігі жерде Горбачевтің елді ұйыстыруға қауқары жоқ. Өйткені, ол халық алдындағы бар беделі мен абыройынан айрылып бітті. Сондай басшы тұрғанда ел оның соңынан ере ме? Егер билікті Нұрсұлтанға берсе, ол кеткен кемшілікті түзетіп, сан миллион халықтың басын біріктіріп, ымыра-бірлікті қайтадан нығайта алар еді – деген болатын. Шынында да, Кеңестер Одағы тарап кетті. Сол жылдардағы қиыншылықты бәріміз де бастан кешірдік. Нұрсұлтан ағамыз халықты қиыншылықтан алып шыққаны бұлтартпас ақиқат қой. Мұны ол кісінің дұшпандары да айқайлап ашық айтпағанмен, іштерінен мойындайтын болар – деген Ермек әңгіменің келесі бір орайында әкесінің еліміздің Тұңғыш Президенті туралы лебізіне өзінің де ой-пікірін жалғай түсті.

Теміртаудағы мұражайдан суреттің көшірмесін алған Ермек оны үйінің төріне үлкейтіп іліп қойды. Сосын... Елбасының атына хат жолдады. Ол хатында өзінің Доғалбай Еспаев пен Зейнеп Әбілбекованың ұлы екендігін айта келіп, Елбасына жүрекжарды лебіздерін арнады. Ермектің анасы Зейнеп Әбілбекова да кезінде кеніштерде еңбек етіп, еңбегі арқылы ел құрметіне бөленген абзал жан. Ол партияның XXVI съезіне делегат болып сайланды. Халқына сіңірген еңбегі ескеріліп Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы атанды. Ермек хатында осының бәрін тізбелеп жазып, Нұрекеннің өзін де, оның замандастары болған ата-анасын да мақтан тұтатындығын айта келіп, «Сіздердің жолдарыңызды өзіме үлгі тұтамын» деп жазды. Ермек хат жазуын жазғанмен, одан әлдебір жауап болады деп еш ойлаған емес. «Өзі туралы ата-анамның, өзімнің қандай ойда екенімізді білсін» деген ғана ойы болған. Содан бір күні ҚР Президентінің Кеңсесінен келген хатты көргенде бейнелеп айтқанда, шалқасынан түсе жаздады. Кеңсе бастығы М.Қасымбеков қол қойған хат Ермекке деген Елбасының ыстық сәлемін жеткізіпті. *«Нұрсұлтан Әбішұлы Сіздің хатыңызды алып, оқып шыққан соң, жастық шағын тебіреніспен еске алды. Сол уақыт тек қана мамандық меңгеру ғана емес, жеке тұлға ретінде қалыптасуға да зор әсерін тигізгенін айрықша атап көрсетті. Елбасы Сізге өзінің ризашылығы мен ыстық сәлемін жолдайды»* деген жолдарды оқығанда Ермек өз көзіне өзі сенбей, хатты қолына алып, қайта-қайта оқи берді. Қым-қуыт шаруаның басы-қасында жүрген, иығына бүкіл елдің тағдыры жүктелген жанның өзіне жолданған хатты оқып және соған жауап қайтаруы «ұлық болсаң – кішік бол» дейтін қазақ даналығын еске салды. Шыны керек, Ермек Елбасының тарапынан нақ осындай жауап

болатынын күтпеген еді. Қазір ол Елбасының ыстық сәлемін жеткізген хатты отбасының қастерлі жәдігерлерінің санатына қосып қойды.

Өткен ғасырдың орта тұсында сонау Украинаға барып, металлург мамандығына машықтанған әрбір баланың тағдыры кейін әрқилы өрбуі – өмір заңдылығы. Доғалбай Еспаев отбасы жағдайына байланысты Қарағанды политехникалық институтын тастап кетуге, Теміртаудан қазіргі Сәтбаев қаласына қоныс аударуға мәжбүр болды. Сөйтіп, ол Жезқазған тау-кен комбинатына қарасты №42 шахтаға электромонтер болып жұмысқа орналасты, Жезқазған кен техникумын тәмамдады. Еңбекте бір кісідей абыройлы болды, өз мамандығының шебері еді.

Ермек те мектеп бітірісімен кеншілік жолды қалады. Жезқазған кен техникумын бітірген соң, сол кездегі қалыптасқан тәртіп бойынша жолдама арқылы Өзбекстанның Алмалық қаласындағы мыс зауытына барып, еңбек жолын бастады. Ол сол жылдары туған жерден жырақта жүру дегеннің қалай болатынын терең түсінді. «Барлық жұрт саған ғана қарап тұратын секілді. Жұмысқа барғанда айналасындағылардың бәрі «қазақтың мына баласы қайтер екен?» деген көзқараспен қарап, сынап тұратындай көрінетін. Сосын бар білімі мен білігін көрсетуге ұмтылатын. Сонда ол қасындағы өзге ұлт өкілдерінің өзіне қарап күллі қазақ халқы туралы пікір түйетінін ұғынған еді. Ойлап отырса, елуінші жылдары Украинада жүргенде әкелері де осындай сезімде болған екен ғой. Әрине, соны ә дегенде түсінгендері де, түсінбегендері де болғаны анық. Әкесінен естіген Нұрсұлтан Әбішұлының замандастарына қарата айтқан «бізді мұнда еліміз оқуға жіберді ғой» дейтін сөзінің астарында қандай терең мағына жатқанына Ермектің көзі сол кездері анық жетті. Сырт көздің сыншы келетіні өз алдына, басқа ұлттардың ортасында жүргенде ұлттық намыс атойлап алдыңғы қатарға шыға келеді екен. Бұл – өзгелердің алдында өзіңнің мықтылығыңды мойындату. Жұдырықпен емес жұмысыңмен, білегіңмен емес білігіңмен. Сонда ғана сенің айдарыңнан жел еседі, басқалар өздері-ақ мойындауға мәжбүр болады. Екі жылдық сондай сынақтан сүрінбей келген Е.Еспаев Жезқазғанға қайта оралып, әкелердің кеншілік жолын жалғастырды. Әкелердің дегенді бекер айтып отырғанымыз жоқ, өйткені, Ермектің екінші әкесі Өмірбек Сартов та кен инженері болатын.

– Тағдыр маған екі әкенің тәрбиесін көруді жазған екен. Өмірге еш өкпем жоқ. Бір әкем маған өмір сыйлады, ал, бір әкем өмірде аяғымнан тұрып кетуіме ықпал етті. Ең бастысы екеуі де елге адалдықпен қызмет ету керектігін бойыма сіңіре білді – дейді Ермек.

90-жылдарғы қиыншылық тұсында әркім өз жолын іздегені жасырын емес. Кеншілердің де ауыр күндерді бастан кешіріп жатқан, жалақыны жарты жылға жуық ала алмай жүретіндей жағдайға жеткен шағы болатын. Ермек те өзінің көптеген әріптестері секілді жұмыссыз қалды. Коммерцияда бағын сынап көрген, сауда-саттық қолы еместігін түсінді де, тартынды. Өмірбек әкенің ақылын тыңдап, өзінің икемі бар салаға қарай ойысты. Қазір Е.Еспаев «ЖезРемШина»

ЖШС-нің директоры. Кеніштер мен карьерлердегі алып техникалардың доңғалақтарына күтім жасап, жөндеуден өткізетін шағын кәсіпорында он бес шақты адам еңбек етеді. Жасаған қызметтері – мінсіз. Бұдан артық не керек?

Ермектің жан жары Сәуле Байғабылова да жоғары білімді маман. Олардың отбасында ата-әжелерінің немерелері өсіп келеді. Ермек қазір сол жеткіншектерге Елбасының өміржолын, оның қиындықтарға мойымаған өрлігін, елінің үмітін ақтау үшін жасап жүрген еңбегін екі күннің бірінде айтып отырады. Түнде жолға шыққан жолаушы Темірқазаққа қарап бағытын анықтап отырады екен. Сол сияқты еліміздің тұңғыш Президентінің тұлғасы да өмірден әрбір адамға өмірден өз орнын табудың жарқын үлгісі іспетті. Ендеше, Елбасының өміржолынан тағлым алып, оның жолын өнеге тұтқан ұрпақтың адаспайтыныдығы айқын. Ермектің балаларына «Нұрсұлтан аталарыңнан үлгі алыңдар» деп жиі айта беретіндігі де сондықтан.

Кезінде әкесі Нұрсұлтан досымен мақтанушы еді...

«Saryarka», 29 қараша, 2019 жыл

«ЖЕЗҚАЗҒАН ТЕМІРЖОЛЫНЫҢ БАЙ ТАРИХЫ БАР»

Сұхбаттастың өміржолынан: Юрий Алексеевич ЧУЙКОВ 1936 жылы Ресейдің Саратов облысында туған. 1958 жылы Новосібірдегі Көлік әскери инженерлері институтын тәмамдаған соң, Жезқазған кен басқармасына жолдама арқылы келіп, еңбек жолын бастаған оның содан бергі бүкіл ғұмыры осындағы теміржол саласымен тікелей байланысты. Ол Весовая станциясының кезекшісі, диспетчері, аға диспетчері болды. 1959 жылдың тамызында Жезқазған теміржол орталығының бас инженері, ал, 1970 жылдан Жезқазған тау-кен комбинатының көлік бөлімінің бастығы қызметтерін атқарды. 1973-1976 жылдары комбинат директорының көлік және жабдықтау жөніндегі орынбасары қызметін абыроймен атқарған Юрий Алексеевич 1976-1981 жылдар қалалық атқару комитетінің төрағасы болды. 1994 жылы зейнеткерлікке шыққанына қарамастан еңбектен қол үзбеген ол Жезқазған теміржол кәсіпорнында өндірісті даярлау жөніндегі инженер болып қызмет істейді. Юрий Алексеевичпен сұхбаттасуға оның өлке теміржолының тарихына қатысты деректерді мол білетіндігі мұрындық болды. Осы сұхбатта келтірілген деректер мен мәліметтер тек теміржол ғана емес, аймағымыздың жалпы тарихын тани түсуге өз септігін тигізеді деп үміттенеміз.

– Юрий Алексеевич, өлкемізде теміржол саласының дамуына зор үлес қосқан жан ғана емес, Сіздің оның тарихына қатысты деректерді де жинастырып жүретінізді естігендіктен, өзіңізбен арнайы сұхбаттасқанды жөн көрдік. Сіздің ойыңызша, Жезқазған аймағындағы теміржол тарихын қай жылдардан бастағанымыз дұрыс?

– Жезқазған кен қоры алғаш рет 1847 жылғы 10 қарашада ресми түрде тіркелгені белгілі. 1906 жылы ағайынды Рязановтар оны ағылшындарға жалға берген. Мен өңіріміздегі теміржол саласының дамуын нақ осы ағылшындардың келуімен байланыстыра қараймын. Алғашында олар Қарсақбайдан өндірген өнімдерін Жосалыға түйеге артып жеткізетін. Әрине, бұл өте тиімсіз еді. Сондықтан, ағылшындар Жосалы – Қарсақбай арасына теміржол тартпайынша, шаруаның шалқымайтынын жақсы түсінді. Сөйтіп, 1914 жылдан бастап теміржол төсеуге кірісті. Нақ осы жылы Жосалыдан Қарсақбайға қарай, ұзындығы 375 шақырымға созылған теміржол керуені жолға шықты. Олар айына 25 шақырымнан артық жүре алмады. Кейінгі қалған жолды алға әкеліп қайта төсеу арқылы жылжып отырғасын жүріс өне ме? Және бір жағынан, сол кезде қазақ даласында басталған ұлт-азаттық көтерілісінің де салқыны тимей қалмады.

Теміржол керуені олардың тарапынан шабуылға ұшырады. Көптеген жұмыскер қазақтар сарбаздарға қосылып кетіп жатты. Бірақ, дегенмен Жосалыдан шыққан теміржол керуені жолда 2 жыл 4 ай жүріп бәрібір Қарсақбайға келіп жетті. Бұл – 1917 жылдың 17 қазаны болатын. Ал, арада 20 күн өткенде Ресейде Қазан төңкерісі орын алғанын тарихтан білесіз. Керуен Қарсақбайға мыс өндірісіне қажетті құрал-жабдықтар жеткізді. Негізі 1913 жылы «Атбасармыскеніқоғамы» Воронеждегі Литвинов құрылыс компаниясымен Жезқазған-Қарсақбай-Байоңыр аралығында, аяқталуы 1916 жылдың қарашасына белгіленген, тар торапты теміржол салу туралы уағдаласқан болатын.

Кеңес өкіметі орнап, өндіріс орындарын национализациялау жүргізілгеннен кейін ағылшындар өз елдеріне кетуге мәжбүр болды. Дегенмен, олар тартқан теміржол тарихта қалды. Сондықтан, аймақтағы теміржол тарихын Жосалыдан Қарсақбайға составтың жеткен күнінен, яғни, 1917 жылдың 17 қазанынан бастасақ қателесе қоймаймыз.

– Кейде *«Жезқазғанға теміржол алғаш рет 1937 жылдың күзінде келді» деген пікірді де естіп қалып жүрміз...*

– Бұл басқа жағдай. Шынында да, 1937 жылдың күзінде, нақтырақ айтқанда, 11 қараша күні Нілді – Жезқазған теміржолы Үлкен Жезқазған станциясына жетіп қана қоймай, батысқа қарай 1300 метрге созыла түсті. Сол арқылы, өлкеде теміржол құрылысының одан әрі жалғас табатыны сездірілді.

Қарсақбайдың кен байлығын игеру өлкені тұтастай дамыту міндетін қойды. Кезінде Одақтың айтулы Халкомы болған Сергей Орджонкидзе: «Жезқазған кен орнын игерудегі ең басты қиыншылық бұл өңірдің басқа жерлермен теміржол байланысының жоқтығы» деп атап көрсеткен болатын. Сөйтіп, ол 1935 жылдың өзінде ұзындығы 414 шақырымдық Өспен кеніші – Жезқазған теміржол құрылысын бастау мәселесін көтерді. Бірақ, бұл ой бірден қолдау таба қоймаса керек. Өйткені, академик Қаныш Имантайұлы Сәтбаев өз жазбаларында 1936 жылы Үлкен Жезқазғанның және Нілді – Жезқазған теміржолының құрылысын бастау жөнінде Кеңес Одағы басшылығының нақты шешімге келгенін атап көрсетеді. Деректер шынында да, 1936 жылғы 9 қаңтарда КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің Қаулысы шығып, онда Нілді – Жезқазған теміржолын салу көзделгенін айғақтайды. 1936 жылғы 1 қарашада «Казахстрой» теміржол тресі құрылысты бастайды. Құрылысқа жергілікті тұрғындар көптеп тартылды. Олардың көпшілігінің арнайы мамандықтары да жоқ еді. Бірақ, олар біртіндеп өз істерінің шеберлеріне айналды. Мұнда тамаша мамандар өсіп шықты. Айталық прораб Отарбаевтың, колонна бастығы Жөгербековтің, бригадир Бершімбаевтың есімдері әріптестері арасында зор құрметпен аталатын. Мені кейде «солардың ұрпақтары қайда екен, аталары туралы біле ме екен?» деген де сұрақтар мазалайды.

Сайын Сарыарқаның төсі қызу еңбектен қыз-қыз қайнап жатты. 1937 жылдың бас кезінде болат магистраль Жаңаарқа стансасына келіп жетті. Бұл – қазақтың

даңқты ақыны, мемлекет қайраткері Сәкен Сейфуллиннің туған жері ғой. Еңбек жеңісі С.Сейфуллиннің шығармашылық еңбегінің 20 жылдығына тұспа-тұс келді. Сол себепті де, «Нілді – Жезқазған» теміржолын «Сәкен – Жезқазған» деп атау туралы шешім қабылданды.

1937 жылғы 7 қарашадағы «За медь!» газетінде «418 шақырымның 410 шақырымына теміржол төселді. Енді екі-үш күнде келешектегі Үлкен Жезқазған алаңына алғашқы поезд да келіп қалады» деп сүйіншілеген хабар басылды. «Жезқазғанға теміржол алғаш рет 1937 жылдың күзінде келді» деп жүргеніміз сондықтан. Әйтпесе, өлкеге теміржол 1917 жылдың 17 қазанында жетсе, кейін одан әрі дамымай, тоқтап қалғандай әсер тумай ма? Кеңес өкіметі жергілікті мәндегі, бірақ, өндірістік қажеттіліктерді қамтамасыз етуге қабылетті теміржолдар салуға көңіл бөліп отырды. Айталық, 1921 жылы Байқоңырға, Қарсақбайға теміржол құрылысы басталды. Сонымен бір мезгілде, Қарсақбайдан паравоз жөндеу депосының құрылысы да қоса жүргізілді. Құрылысқа қажетті материалдар түйемен жеткізілетін. 1926 жылы құрылыс қарқын алды. Қарсақбай комбинаты мен теміржол құрылысына өкімет те, ел де зор ынталылық танытты. 1928 жылдың 1 тамызын Қарсақбай комбинатының тар торапты теміржолының туған күні десе болғандай. Өйткені, бұл күні 120 шақырымға созылған, барлық учаскелерді қамтыған теміржол пайдалануға берілді. Енді Қарсақбайдың кені мен Байқоңырдың көмірі теміржол арқылы тасыла бастады. Осы жолдың пайдалануға берілуі арқасында Қарсақбай зауытында қара мыс өндірудің толық жүйесін іске қосу мүмкіндігі артты. Өйткені, Жезқазған кенін Қарсақбай байыту фабрикасына, Байқоңыр көмірін Қарсақбай мыс зауытына жеткізу жеделдетілді. Осындай бірімен-бірі байланысқан өндірістің жолға қойылуы нәтижесінде 1928 жылғы 19 қазанда Қарсақбайда тұңғыш рет қара мыс алынды.

Байқоңыр мен ауызекі тілде Рудник атап кеткен Жезқазған поселкесінің аралығында сол жылдары бұрын-соңды бұл өлкеде болмаған жаңа жұмысшы табы – теміржолшылар қауымы қалыптасты. Өлкеміздің алғашқы теміржолшылары қатарында А.Тілеубаев, Ш.Мырзатов, К.Қалекенов, В. Жамбаев, Киікбаев, ағайынды Құрманбаевтар және т.б. болды. Уақыт өте келе «Қарсақбай – Байқоңыр» теміржолы өз маңызын жоғалтты, сөйтіп, жабылып қалды. Бірақ, солай екен деп, оның жұмыс істеп тұрған уақытында атқарған қызметін бағаламауға, онда тер төккен жұмыскерлерді, теміржолшыларды еске алмауға қақымыз жоқ. Өкінішке орай, олардың есімдерінің көбісін біле бермейміз. Соларды анықтап, айқындап жинастыра алсақ, өте оңды болыр еді. Бұл ретте сол кісілердің ұрпақтарына үлкен үміт арта қараймын.

– Сіз теміржолдың дамуын өлкедегі өндірістің өркендеуімен байланыстыра қарайтын тәріздісіз?

– Онсыз болмайды ғой. Өлкедегі өндіріс пен теміржол бірін-бірі толықтырып тұрады. Жезқазғанға 1937 жылғы 11 қарашада теміржолдың жет-

кенін, алғашқы поездың келгенін әлгінде айттық. Бірақ, «сонымен бәрі орнына келе қалды» десек, мұнымыз ақиқатқа қайшы келер еді. Керісінше, туындаған проблемалар көбейе түсті. Айталық, 1938 жылғы 23 желтоқсанда Қарсақбай мыс зауытына арналған 110 вагон Жаңаарқа станциясында тұрып қалды. Жаңаарқа мен Жезқазған станцияларының аралығында 125 вагон қаңтарылып және тұрды. Неге? Өйткені, вагондарды қабылдайтын, түсіру-тиеу жұмыстарын атқаратын кірме жолдар мүлде жоқтың қасы болатын. Сондықтан кірме жолдар салуға көңіл аудару қажеттігі туындады. Нілді – Жезқазған теміржолының пайдалануға берілуіне байланысты Қарсақбай мыс зауытына арналған материалдар Жезқазған станциясына дейін теміржолмен жеткізілетін болды. Сосын одан әрі автомашинамен, арбалы көліктермен тасылатын. Керісінше Қарсақбайдың өнімдері де Жезқазған, яғни, Рудник поселкесіне дейін тарторапты теміржолмен жеткізіліп, сосын автомашинамен Жезқазған станциясына әкелініп, кеңтарапты жолдарға арналған вагондарға тиелетін. Кең тарапты жолдар Рудникке дейін жеткізілсе, Үлкен Жезқазғанды жалпы Одақтық теміржол жүйесіне қосу мәселесі түпкілікті шешімін табатын еді. Сондықтан, 1939 жылы ұзындығы 22 шақырымдық Жезқазған – Новорудная жолының құрылысы басталып, 1940 жылы аяқталды. Ал, 1942 жылдан бастап станция тұрақты түрде қызмет көрсетуге кірісті. Новорудная – Петропавловск аралығында жолаушылар поезы қатынап тұрды. Осы жол құрылысымен қатар қазіргі Весовая поселкесінде Қарсақбай мыс зауытының базасы салынды. Бұл база 12 біріктірілген тарторапты теміржол тұйықтарынан тұрды. Сондай-ақ, халық тұтынатын тауарлар түсіретін база да тұрғызылды. Осының бәріне кірме жолдар тартылды. Сонымен бірге, Жезқазған кен басқармасына қарасты шахталарда өндірілген өнімдерді тасымалдау, оны жөнелту міндетін неғұрлым тиімді шешу үшін кірме жолдар салу қарқын алды.

Соғысқа Жезді марганецінің қажеттілігі туындаған шақта, өте қысқа мерзімде, Новорудная станциясынан Жезді марганец кенішінің бункеріне дейінгі 44,5 шақырымдық теміржол тартылды. Оның құрылысын Сталинск – Магнитогорск магистралінің құрылыс басқармасы жүргізді. Бұл жол 1964 жылға дейін «Стройка-110» деген атпен жұмыс істеп, кейін Шахта – Үлкен Жезді теміржол жүйесін күрделі жөндеуден өткізгеннен кейін, соның құрамына енді, 1964 жылғы Қарағанды Совнархозының шешімімен Шахта станциясы Жезқазған тау-кен комбинатының балансына берілді.

– *Өлкедегі өндірістік теміржолдың тарихы туралы бірер сөз айта кетсеңіз?*

– 1949 жылы ел Үкіметінің шешімімен Жезқазған – Новорудная жол құрылысы басталысымен оның сол кезде құрылысы қатар жүріп жатқан Жезқазған тау-кен комбинатының иелігіне берілуінен бастап, өндірістік теміржол тарихында жаңа кезең басталды десе болғандай. Осы жылдардан бастап өндірістік алаңдардағы теміржолды дамыту бірыңғай көлік жүйесіне негізделіп, жоспарланатын болды. Шахталарға, карьерлерге, мыс қорыту,

байыту фабрикаларына тартылған теміржолдарды тізбелеп жатпайын. Ал, қазіргі таңда жер астындағы теміржолдардың ұзындығы қаншама шақырымдарды құрайды десеңізші! 1959 жылы өндірістік алаңдағы жұмыс істеп келген екі теміржол цехы біріктірілді. Міне, сол кезде қазіргі өндірістік теміржол көлігі кәсіпорнының негізі қаланды деуге әбден болады. Қазіргі таңда бұл кәсіпорында мыңнан аса жұмыскер, олардың 200-ден астамы машинистер мен олардың көмекшілері, бар.

Кешегі Одақ ыдырап, көптеген зауыт, фабрикалар жабылып, кәсіпорындар тоқтап қалған уақытта да теміржолда «тыныштық» болған жоқ, еңбек ырғағы еш үзілген емес. Әрине, кейбір қиыншылықтарды бастан өткеруге тура келді. Дегенмен, «көппен көрген – ұлы той». Керісінше, кейінгі жылдары жаңа кен орындарының игерілуіне байланысты, теміржол шақырымдары ұзара түсті. Мысалы, бұрын Итауыз, Сарыоба, Қыпшақбай кеніштеріне теміржол тарту кімнің ойында бар еді? Әйтпесе, Жомарт кенішін алыңыз. Жезқазғаннан 120-130 шақырым қашықтықта игеріліп жатқан кеніштің өнімдерін тасуда теміржол қызметін пайдаланудан басқа тиімді жол жоқ екенін жақсы түсінген «Қазақмыс» корпорациясының басшылығы одан қаржы аянып қалған жоқ. Нәтижесінде сардаланың тағы бір төсі паравоз үніне бөленді.

– Кейінгі кездері жиі сөз болып жүрген Жезқазғанды Батыс аймақпен теміржол арқылы байланыстыру жөніндегі ойларға қалай қарайсыз?

– Қос қолымды көтеріп қолдаймын. Негізінде бұл соңғы кездері жиі айтылып, жазылып, мамандар арасында түрлі пікірталастар тудырып жатқаны болмаса, Жезқазғаннан Батыс өңірлерге қарай теміржол тарту идеясы өткен ғасырдың орта шенінде көтерілген болатын.

1962 жылы 8 мамырда Мәскеуде, Кремльдің Үлкен сарайында теміржол саласы қызметкерлерінің Бүкілодақтық кеңесі болып өткен еді. Осы жиында сол кездегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қандай мәселелер қозғағанына назар салыңыз. Ол кісі өз сөзінде «Орталық Қазақстанда Жезқазған – Арал теңізі теміржол құрылысын бастау пісіп-жетілді, сондай-ақ, Қарағандыдан Ақтоғайға дейін жолдың құрылысын жалғастыру керек. Жетіқара – Айдарлы теміржол жүйесінің құрылысы да сондай өмірлік қажеттілік, ал, Қарағанды – Целиноград – Қарғалы аралығын электрификациялау керек» деген мәселелер көтерген болатын. Мұның кейбірі іске асты, кейбірі әлі күнге шейін нақты шешімін таппай келеді. Айталық, Жезқазғанға жолаушылар поездары электроваздар арқылы жүріп-тұратын уақыт жеткен жоқ па? Сол сияқты, Жезқазған қашанғы «тұйықтағы қала» атанып қала бермек. Сондықтан да, Жезқазғаннан Батысқа қарай теміржол тартудың қандай жобасы қабылданса да, қолдай білгеніміз жөн. Сол күнге тезірек жетсек екен.

– Бүкіл ғұмырыңыз теміржолмен байланысты болғандықтан Сізді оның бүгінгі жағдайы, ертеңгі дамуы ғана емес өткені де қызықтыратын секілді.

Сіздің өлкеміздегі теміржол тарихына қатысты деректерді жинастырып жүретініңіз де сол себепті болар?

– Бұл сұраққа жауап беруді теміржолшы емес, философ сияқты бастап көрейін. Тарих дегеніміз не? Бұл – өткен өмір, кешегі күндер, адамдардың тағдыры. Ал, ол қалай өтті, кімдер қандай із қалдырды? Мұны білуіміз керек қой. «Жалғыз ағаш орман еместігін» де жақсы білесіздер. Бұған көпшілік болып атсалыса білсек... Аталары, әкелері теміржолда істегендер солар туралы деректер жинастырып, мұражайларға тапсырса, баспасөзге мақалалар жазса, «тарихты тірілту» дегеніміз осы емес пе? Қарсақбай теміржолының тұңғыш машинисі Б.Наурызбаев деген қазақ азаматы болғанын бүгінде біреу біліп, біреу білмес. Менде оның суреті де болушы еді...

Аймақтағы теміржол тарихы-терең. Біз бүгінгі әңгімеде тек бетін ғана қалқып өттік. Ал, оны толықтыра түсу – көптің қалауындағы шаруа.

«Мысты өңір» газеті

МӘДЕНИЕТ МАЙТАЛМАНДАРЫ

ПЕРІШТЕ ПӘКТІК, ҒАЛАМАТ ҒАШЫҚТЫҚ

Қазаққа таныстырып жатудың қажеттігі жоқ тұлғалар қатарынан орын алатын аймаңдайлы арыс азаматтардың бірі – Шынболат ДІЛДЕБАЕВ. Оны халық алдымен ақын, жыршы, термеші ретінде таныды. Қазақстан Республикасының еңбегі сіңген мәдениет қызметкері атанды. Айтыс өнері қайта жандана бастаған 80-жылдардың ортасында Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі талантты іні-қарындастарын жа-

нына жинап алып, «Жезқазғанның бас ақыны» атанған ол теледидар арқылы көрген жұртшылықты әсіресе, өзіне ғана тән, басқалар қанша айтқанмен әлі күнге шейін әлденесін жеткізе алмай тұратын мақамдарымен баурап алды. Ал, «Шындық» толғауынан кейін даңқы тіпті, аспандап кетті. Екінші бірі Шынболат болғысы келіп кеткендей, той-томалақтар «Шындық» айтылмаса мәні жоқтай, сәні кірмейтіндей көрініп тұратын болды. Сол жүрек алпыстан енді аса бергенде ойда-жоқта тоқтады. Басқа өңірлерді қайдам, Шәкеңнің қазасын естігенде Жезқазған-Ұлытау аймағында жанарын жасқа шыламаған жан қалмаған шығар. Сол бір қаралы күндері қазақты қойып, басқа ұлт өкілдерінің арасынан да «қандай адам еді, қандай адам еді» деп жылап тұрғандардың талайын көзіміз көргендіктен де солай ойлаймыз.

Жә, мұндайды айтпасак та, қазақ Шынболатты бәрібір біледі. Бірақ, білу бар да, тану бар емес пе? Жарайды ақын, жыршы, термеші ретінде білерміз, ал, адами тұрғыда қаншалықты тани алдық? Ол өмірі ән мен жырдан өрілген салсері ғана ма еді? Оның да жүрегін ауыртқан өзіндік мұңдары болған шығар? Көңіліне ұялаған сырлары қандай еді?

Өзімізді қызықтырған осындай сұрақтарға жауап іздеген біз Шынкеңнің асыл жары, Сәтбаев қаласындағы Ш.Ділдебаев атындағы Кеншілер сарайына

орналасқан «Шынболат Ділдебаев» мұражайының директоры Гүлсара Қоңырбайқызы ЖИЕНӘЛИЕВАҒА барып жолыққан едік. Әңгіме ұзаққа созылды. Сол әңгімелерден түйгеніміз – Шынболат ағамыз сүйсе шын сүйе білетін ғаламат ғашық жүрек иесі де болған екен-ау. Бұған бізді Гүлсараның әрбір сөзін тірілте түсетін, Аралда жүрген оған ағамыздың Арқадан жолдаған хаттары айғақ болғандай. Кей кездері арасына күн түсірмей жолданған хаттарды оқып отырғанда Шынкеңнің Гүлсараға періште пәктікпен ғаламат ғашық болғанын аңғару еш қиындық тудырмайды. Мен сол хаттардың сақтаулы жатқандығына қуандым. Әйтпесе, біз біркісідей білеміз дейтін Шынболат ағамызды толық тани алмай да қалады екенбіз.

Шынболат аға дүниеден көшкелі де жиырма жылға жуықтады. Ол Гүлсарамен бар-жоғы бір жарым жылдай ғана бірге ғұмыр кешті. Біздің қазақ біреуді тіл ұшына салмаса жүре ала ма, бар салмақ өздерінің мойындарына түсіп тұрғандай-ақ, «өлер Шынболат өлді, Гүлсараныкі не, неғып жүр, неге еліне қайтып кетпейді?» дейтін сөздер де айтылмай қалмайды. Мұндай сөзді оның өзі де сан мәрте естігенге ұқсайды. *«Мені осында ұстап қалған менің оған деген емес, керісінше, ол кісінің маған деген керемет махаббаты ғой» деймін әлгіндей сөз айтатындарға. Шынында да, Шынкеңнің маған деген көңілі алабөтен болды. Тілмен айтып жеткізу қиын. Мен ол кісінің маған деген ғашықтығынан алпыстан асқан адамның да сезімі бойды баурағанда балаға айналып кететінін көрдім, өмірге іңкәрлігінің ояматынын сезіндім. Егер ол өмірден өткен соң, мен де чемоданымды жинастырып, Аралға қайтқанымда біріншіден, аруақ аттағаным, екіншіден, Шынкеңнің ағыл-тегіл махаббатын, көрсеткен құрметін таптағаным болар еді»*. Осылайша толқып отырса да толғана сөз тиегін ағытқан сұхбаттаспен әңгімені тереңдете түсу мақсатында қойған алғашқы «Жалпы Шынболат ағамызбен қалай таныстыңыз?» деген жаттандылау сұрағымыздың өзі сырлы сандықтың қақпағын ашып жібергендей болды.

– Осы дүниеде Шынболат есімді адамның бар екендігін және оның арқалы ақын екендігін 1988 жылғы 7 қараша күні алғаш рет естідім. Жоғары партия мектебінде оқып жүретінмін, содан Тәшкеннен ауылға бірер күнге демалысқа келдім. Үйде отырғанда інім «Бүгін «Айтыс» болады, Жезқазған ақындары шығады» деді де, маған қарай бұрылып, «Тәте, олардың ішінде Шынболат дейтін ақын бар, керемет, айтыс болатын кезде ешқайда кетіп қалмаңыз, көріңіз» деді. Ініме қосылып шешем де мақтады. Айтыстың телевизиялық нұсқасының енді шығып жатқан кезі ғой, халық жапатармағай теледидар алдына жиналатын айтыс басталғанда. Содан бір уақытта әлгі інім ішкі бөлмеден «Келіндер, Шынболат шығып жатыр» деп айқайлады. «Бұлардың ауыздарының суы құрып отырған қандай ақын екен, көрейінші» деп мен де теледидарға жақындадым. Сөйтсем, аяқ-қолдарын жерге тигізбей жүрген Шынболат ақын басына жапырайған бөрік киіп шықты, өзіне онша жараспай тұрған секілді көрінді маған, «мыналарың ауылдың жаман шалынан артық емес

кой, соншама дәріптегендерің не?» дедім де, бөлмеден шығып кеттім. Менің Шәкеңмен «таныстығым» міне, осылай басталған еді.

Ал, жүзбе-жүз, бетпе-бет алғаш көруім 1996 жылы, күзге салым уақытта болды. Ол кезде оның атақ, даңқы дүрілдеп тұрған кезі. Мен аудан әкімі орынбасарының міндетін атқарушы болып жүрген едім. Облыстан «Арал жаққа Шынболат Ділдебаев бара жатыр, халықпен кездеседі, жақсылап күтіп алыңдар, жағдайын жасаңдар» деген тапсырма түсті. Қадірлі қонақ келетін болса күтіп алу – парыз, міндет. Әкім ауылда болмай қалды да, Шәкеңді өзім бастаған әкімдіктің қызметкерлері күтіп алдық, жоспарымызды таныстырдық. Ол бәріне келісті де, алдымен «кемелерді көрейікші» деген өтініш білдірді.

Аралдан әжептәуір қашықта, Жалаңаш дейтін жерде теңіз тартылған соң қалып қойған кемелер тұратын. Ал, теңіз өзінің бұрынғы арнасынан жүздеген шақырым жылыстап кеткенін бүкіл ел біледі ғой. Соның алдында Әскербек Еңсебаев ағамыз келіп, ол да сонда бармақ болып, жолға шыққанмен, қашықсынып, жарты жолдан кейін қайтып кеткені бар еді, Шәкең өйтпеді. Құм үстінде тат басып, қайраңда қалған кемелердің ішіне кіріп, бірінен соң бірін аралап көрді. Сосын бір реті келгенде «бұлар да біз секілді Аралды жоқтап, аңсап, сағынып тұр ғой» деп қалды. Толқып тұрғаны дауысынан сезіліп тұрды.

Сол күні кешкілік қызметкерлердің бірінің үйінен Шәкеңе арнап дәм бердік. Сол дәм үстінде жігіттердің бірі «Шәке, неше күнге келдіңіз? Аралдың елін асықпай аралағаныңыз дұрыс қой» деп еді, оған ол кісі «Менің әйелім қайтыс болып кеткен, сондықтан іздеушісі жоқ адамбыз ғой, қанша жүр десендер сонша жүре береміз» деді. Содан отырыстың келесі бір сәтінде «Жолбасшы болып жүрген мына Гүлсара маған ұнап қалды» деп ел күтпеген, менің ойыма да кіріп шықпаған сөздің шетін шығарды. Сол-ақ екен, сол жерде отырған жырау Рысбек «Шәке, көзіңіз менің әлі тұрмысқа шықпаған кластасыма түскен екен, таңдауыңыз дұрыс» деп сөздің соңын әзіл-күлкіге айналдырып жіберді. Қызықтың көкесі ертесіне болды. Мәдениет сарайында концерт беріп жатқан Шәкең бір сәт әңгіме айтуға көшті. Қазір атын ұмыттым, бір ақынның өмірі туралы сөз қозғап, «ол бір қызға ғашық болғанымды өмірбақи айта алмай кеткенмін» деп отыратын еді, мен де арманда кеткім келмейді, осында келгелі мен сіздердің Гүлсара есімді қыздарыңызға ғашық болып қалдым, бұл – шын сөзім. Мен оның жанының сұлу екендігін байқадым, соны айтқым келеді» деді де, «енді сол Гүлсараға шығарған әнімді айтып берейін» деп, кейін «Жылжиды жылдар» кітабына енген «Гүлсараға» дейтін өлеңін әнге қосып айта жөнелді. Оның мұнысы маған өте ерсі көрінді, отырған жерімде «мына кісі мені ел-жұрттың алдында масқара еткені несі? Ертең ел не дейді?» деп жылайын.

Концерттен соң, «Аппақ шашыңыз бар, аталыққа жеткен жасыңыз бар, мынауыңыз не?» деп өкпемді білдіріп едім, Шәкең «Сені шынымен де ұнатып қалдым, ал, оны елден несін жасырамын? Осы Аралдан сені өзіммен бірге еліме алып кеткім келеді» деді. Ал, мұнысы тіптен артық кетушілік еді. Сөйтсем, ол

өзінің сондай ойы барын менен бұрын танитын жігіттерге, іссапардан оралған әкімге де кіріп айтып қойған екен. Ауданның әкімі Алашыбай деген кісі еді, мені өзіне шақырып алды да, «Қазақта «жаманның құшағында жатқанша, жақсының табанында жат» деген сөз бар ғой. Күллі қазақ қадірлейтін Шынболат ағамыз қолқа салып отыр, не дейміз?» деп, менен сыр тартпақ болды. «Көрмеген, білмеген кісінің етегінен ұстап кете бер» деп отырған сіздің сөзіңізді де түсінбей қалдым» деп әкімге ренжідім. Ал, ол «Шәкең ренжіп кететін болды ғой, «дүниеде қатын мен ақынның наласы жаман» деген де сөз бар еді, көңілін қалдырмағанымыз жөн ғой» деп бастырмалатып қоймады. «Қатты қиналып тұрсаңыз, ол кісіні «кейін» деп шығарып салыңыз» деген ақыл берген болдым. Мұндағы ойым «ауылына барғасын бәрі де ұмыт болатын шығар, қыңқылдағанын қоятын болар» деген ой еді. Әкім жол тауып бергеніме қуанып қалды.

Соңғы концертін қойған күні аудан әкімі Шәкең ат мінгізді. Ол ризашылығын білдірді де, «мен осы атты осында келгелі маған жолбасшы болған, өзім ұнатып қалған қыздарыңыз Гүлсараға сыйлаймын» деп тағы да «қызық» жасады. Мен амалсыз сахнаға көтеріліп «атыңызды өзіңіз мініп кетіңіз» дегенді сыпайылап жеткіздім. Сөйтіп, екеуіміз әрі тарт, бері тартқа салып тұрып, ақыры әлгі атты Аралды құтқару қорына аударатын болдық. Содан соң Шәкеңнің мұнысына «кешегісі аздай, бүгінгісі несі?» деп ренжіп, үйге кетіп қалдым. Үйге телефон шалған әкім «қонағымыз ертең кетеді, дастархандас болсайшы» деп шақыртып алды. Әкім Шәкең үйінен дәм беріп жатыр екен. Барсам, көптеген жырау қыз-жігіттер жиналып қалыпты. Қазір елге белгілі жырауға айналған Елмұра Жаңабергенова «Қимаймын» деген әнді орындаған кезде Шәкең орнынан тұрып, «мынау Елмұраның емес, менің айтатын әнім екен» деп, қайтадан айтып шықты. Дәм қайрылған соң әкім «Шәке, елде болдыңыз, халықтың ризашылығын алдыңыз, дегенмен, айта отырыңыз, бұйымтайыңыз бар ма?» деген сауал тастады. Сонда Шәкең «бар ғой бұйымтайым бар ғой, оны өзіңіз де білесіз» деп мен жаққа қарады. Әкім болса «кейін, кейін» деп дауысын соза, жауап қайтарды. «Кейінге де көнеміз, көнбегенде не етеміз» деген Шәкең сол жауаптың өзіне де ризамыз дегендей кейіп танытты. Сөзінің артын әзілге бұрған әкім «Күйеубала деген қайынжұртта көп жүре бермейді, еліңізге қайтыңыз» деп, «шаруа бітті» дегенге келтірді. Сонымен Шәкең аттанып кетті. «Осымен тынышталған шығармын» дегем, сөйтсем қателескен екенмін.

Шәкең күн демей, түн демей телефон соғатын болды. Екі күннің бірінде пошта хат әкеліп тұрады. «Сіз сезімге беріліп жүрсіз, болмайтын нәрсені неге қазбалай бересіз?» деген сайын өршелене түсетіндей. Менен күткен сөзін ести алмаған соң, сосын «Маған Гүлсараның келісімін алып беріңдер» деп құрбыларымның құлағын бұрауды әдетке айналдырып алды. Жұмакүл есімді құрбым пәтері болмағандықтан біздің үйде тұратын. Екеуі сағаттап сөйлеседі. Әңгімелері – мен. «Жұмакүл, маған сенің бақытың қашан бұйырар екен, сен ғой қазір Гүлсараның жанында отырсың, мен Гүлсараны сенен де қызғана

бастадым» дегенін жеткізетін құрбым «ана кісіні осыншама үзілдірмей, келісімінді неге бермейсің?» деп маған ұрсып қоятынды шығарды.

«Алматыда Жезқазған облысының күндері өткелі жатыр екен, соған барып қайт» деген әкімге «біздің оған не қатысымыз бар?» десем, «облыстың тапсырмасы солай, кейін біз де Алматыға баратын болсақ, тәжірибе жинауымыз керек» дейді. Кейін білсем, мұның бәрі Шәкеңнің мені Алматыға алдырту үшін әкімдіктер арқылы ойлап тапқан амалы екен. Алматыдағы Республика сарайының алдында көптен көрмеген құрбымды кездестіріп қалайын. «Сен мұнда неғып жүрсің?» деп жатырмыз бір-бірімізге. Ол Шәкеңнің өнерін көруге келген екен. Қасымызда тұрған Шәкең әлгі құрбыма да жата келіп жабысты. Менің келіспей жүргенімді айтып шағынды. Концерттен кейін болатын банкетке оны да арнайы шақырды. «Маған Гүлсараның келісiмiн алып берсеңiз болды» деді. Сол құрбым буыныма түсіп кетті білем, «Шәке, айтқаныңыз болсын, бірақ, көктем шықсын» дедім. Сондағы оның қуанғанын айтпаңыз. Әлгі құрбыма «Сен әкімнен де, басқадан да артық екенсің, баяғыдан бері сені неге тауып алмағанмын» деп ризашылығын жаудырды оған.

Алпысқа келген адамның бала тәрізді ғашық болғанына біреу айтса сенбес едім, бірақ, соны басымнан өткердім, жаныммен сезіндім, көзіммен көрдім.

Шын ғашық болған адам есінен айрылып қалады дейді ғой, Шәкеңнің де есінен айырылғаны шығар, Алматыдан мені шығарып салып тұрып, вокзал толы халыққа қарамастан, орнынан қозғалған поездбен жарыса «Гүлсара, Аралға барғасын айнып қалмашы сөзіңнен, айнып қалмашы» деп айқайлап, шашы қудай аппақ, өзі тау тұлғалы алпыстан асқан адамның жүгіріп келе жатқанын көз алдыңызға елестетіп көріңізші! Сонда бәрін де түсінесіз.

– Өзіңіздің мұрсатыңызбен қарап шыққан хаттарды оқи отырып, Шәкеңнің баладай ғашық болғанына, Сізбен қосылуға соншама асық болғанына көзім жетті. Әлгіндегі сіздің «жылап едім» дегеніңізге орай Шәкеңнің де қиналғанын байқадым. Әйтпесе:

*«Әттең-ай, бір қателік өтті-ау дедім,
Түбіме асығыстық жетті-ау дедім.
Ағалар қателігі ару қыздың
Жүрегін жарақаттап кетті-ау дедім.*

*Қайтсем де қадіріңе жетермін-ау,
Дайын тұр құтты қоныс, мекен мынау.
Аққуым, қолыма кеп қонар болсаң,
Көзіңнен жас шығармай өтермін-ау», –*

деп Арқада отырып Аралдағы арудан кешірім өтінгендей болып, хат жолдар ма еді? Немесе, «кейін» дейтін сөзді көңіліне тоқ санағанмен, соған жеткенше асыққан көңіл толқындарын жеткізген:

*«Мен сүйген шыныменен болсаң айым,
Өмір бақи өзімнен зор санайын.
Мұзын жарып Арқа мен Аралыңның,
Аспанмен де, жермен де жол салайын.*

*Жол салайын, қасыңнан табылайын,
Жүрегімді қолға алып жалынайын.
Сен келмесең Аралға мен барайын,
Бұдан басқа Құдай-ау, не ғылайын?*

*Зор сағыныш бойымды басып бүгін,
Тұманданып барады ашық күнім.
Төзейін-ақ десем де, амал қанша,
Бара жатыр шыдатпай ғашықтығым», –*

деген жолдарға қарап Жібегіне асыққан Төлегенді көргендей болады екенсің.

*«Өзгереді, бәрі де өзгереді,
Өзгергенді, асықпа, көз көреді.
Барса келмес шын бақыт алыста ғой,
Алыс болса ол қалай тез келеді?*

*Өзгереді, бәрі де өзгереді,
Жазылады ақынның өзге өлеңі.
Шыдаушы ең ғой, Шынболат, шыда, шыда,
Аңсағаның алдыңнан кез келеді...»*

*«Асықтырдың соншама неге мені?
Асықпа деп аруым шегеледі.
Содан мен де асықпай жыр толғаймын,
Одан басқа қолымнан не келеді?» –*

дейтін хатынан Шәкеңнің иліктіре алмаған қыздың алдында өзін дәрменсіз сезінуі мен ақырын сабырмен күтуге мойынсұнғандығы байқалады десем, қателесе қоймаспын. Ал, мына бір хаттардың Сіздің Алматыда кездескен соң, «көктемді күтейік, бірақ, қолыңыздан ұстауға келістім» деген сөзіңізді естіген соң жазылғаны күмәнсіз. Бұларда да ғашық жүректің көктемді асыға күтуі мен алдыңғы әдемі күндерді аңсауы, армандауы өзінің өрімдерін тапқан екен.

*«Сенің шартың менен гөрі өктем кеп,
Қинадың-ау, күн жылынсын, көктем деп.*

*Таң атқанын, күн батқанын есептеп,
Санап жүрмін сол көктемге жетсем деп.*

*Сен ғанасың, сен ғанасың, сен де сен,
Құстай ұшып жетер едім кел десең.
Жер қарайып, күн жылынсын дегенге,
Сенен басқа біреу айтса көнбес ем.*

*Алиһаң басып, аман жүрші елде сен,
Сенің арқаң шабыттансам, өрлесем.
Махаббат па шалдықпаса, шаршатып,
Мықтылығым қайда бәрін жеңбесем», –*

деген хатты 1997 жылдың 24 қаңтарында жолдаған Шәкең қаңтардың 29-ында:

*«Бүгін тағы сағынып көз ілмедім,
Жоқ қиялға беріліп безілдедім.
Мұндай жәйді мен бұрын сезінбедім,
Мен не деген, япырм-ай, төзімді едім.*

*Орындалса екен деп қайран арман,
Осы бір ой бойымды жайлап алған.
Бүткіл қазақ білетін Шын-ақынды
Бұрымымен бір сұлу байлап алған.*

*Хат-хабар жоқ, телефон бар дерегім,
Қажет болса ойланбай жан беремін.
Ұл да, қыз да бар менде, ол бір төбе,
Жаңа білдім жалғызға жар керегін», –*

деп жанын жабырқатқан жалғыздықтың жылдамырақ кейін қалғанын тілейтінін жеткізсе, содан араға екі күн салып, яғни, қаңтардың 31-де жазған өлеңінде жақындап қалған көктемнен көп жақсылық күтетін арманын алаңсыз ақтарыпты.

*«Биыл көктем маған сый көп береді,
Жарылқайды Жасаған, жеткереді.
Жапырағын жая алмай жабырқаған,
Жайқалады көңілдің көк терегі.*

*Қуанышы, қызығы көп болады,
Айдынына аққуым кеп қонады.*

*Қатып қалған төріме қызу келіп,
Ағылады ақының көп қонағы», –*

деп алғашқы жары Әлияның бар кезіндегі думанды шақтар қайта оралатын күнді аңсап жүргенін жайып салған хатына қарап, оның баладай ғашық болатыны он жеті жасында бас қосқан Әлиясының тұлғасын сіздің бойыңыздан тапқандай болғандығынан да шығар кім білсін?

Сонымен көктем де келіп жетті...

– Мен Шәкеңе «иә» дегенмен, оны анама айтуға батылым жетпей жүрді. Шәкең әр телефон шалған сайын той күнін белгілеу қажеттігін еске салуды ұмытпайды. Ақырында, «Наурыз өтсінші» деп құтылдым. Наурыз да өтті. Бірақ, менің тарапымнан нақты күн белгілене қоймады. Наурыз мерекесінен соң бірер күн өткенде Шәкең хабарласып, менің әлі анама айтпағанымды біліп, ренжіп қалды. Сосын ертесіне қайта телефон соғып, «мен ештеңе де білмеймін, сәуірдің 22-сі күні 60 жасқа толамын. Соны отбасымда достарыммен атап өтемін де, ертесіне сені алып келу үшін жолға шығамын. Кеше барып кафемен келісім қойдым, сәуірдің 27-не тойымыз болады» десін. Мен «бұл қалай, бұл қалай?» дей беріппін. «Сен өзі күйеуге шығатын қызсың ба, шықпайтын қызсың ба?» деген Шәкең «тойға дайындал» деп нықтап тастағаннан кейін құрбыларыма «ана кісі солай деп жатыр» деп едім, олар қуанып кетіп, той қамына кірісе бастады. Анама абысын-ажындары келіп «қызыңның қадамы оң болсын» айтқанда барып қана білді. Сөйтіп, сәуірдің 24-не Шәкеңдер Аралға келді. Қасында достарын айтпағанда, ұлы мен келіні, немересі бар екен. Жасы алпыстан асканда, бала-шағасын жанына ертіп алып, күйеу болып қыз алуға барған Шәкеңнен басқа ешкім де болмаған шығар қазақта! Той болғасын белгілі емес пе, ақ та төк тілектер ақтарылып жатыр. Ара-тұра Шәкең де «мен де бір ауыз бірдеңе айтайыншы» деп қояды. Оған асабалар жағы «күйеубала деген тыныш отыру керек» деп сөз бере қоймады. Болмағасын «жарайды, бізге күйеу болғанмен, ел білетін Шынболатты сөзден қаққанымыз жарамас» деп Шәкең де сөз берілді. Сондағы ол кісінің айтқаны «қыздарыңызды жылатпауға, барынша аялап, мәпелеп өтуге уәде беремін» дегенге келіп тірелді. Сосын «сіздер мені күйеубала дей бермеңіздерші, мен бұл елге күйеу емес кәдімгі бала болғым келеді» деп бір тоқтады. Сонымен, сән-салтанатымен Арал жағы шығарып салды, нақ сондай салтанатпен Арқа елі күтіп алған еді.

– Шынболат ағамыз өзін сол күндері кереметтей бақытты сезінгенін тағы да өлеңмен жеткізген екен ғой. Сіздің асүйдегі ас қамымен жүрген сәтіңізді таспаға басып алып, суретіңіздің астына:

*«Біздің үйге, қараңдар, жылу келді,
Армандаған, аңсаған күнім келді.
Қып-қызыл шоқ қыз келді, қызу келді,
Көпсінбеші Құдайым мұнымды енді.*

*Аяулымның күлімдеп от жанары,
Ошағымда алаулап от жанады.
Ет асылып, шәй қайнап, абзал достар
Біздің үйді қайтадан бетке алады», –*

деп жазып қойғанын көзім шалып қалды. Өн бойынан өлең төгілген Шәкем маған сіздің әрбір қадамыңызға жыр арнағандай сезіледі.

– Ия, солай десе де болғандай. «Осыншама өлең қайдан жазыла береді?» дегенімде ол кісі күле отырып «Қатын сүйсе ұл табады, ақын сүйсе жыр жазады» дегенді білмеуші ме едің» деп күлгені бар-тын. Бәлкім, рас шығар?! Шырайлы да шаттықты күндер басталған болатын, әттең, арада бір жарым жыл ғана өткенде қарашаның суығы Шәкемнен айырып кетті.

Бірақ, Шынболат тәрізді адаммен аз күн бірге болғанымды, оның ошағын күзетіп қалғанымды мен әрқашан мақтан етіп жүретін боламын. Өйткені, сол бір азғана уақыт ішінде ол маған қаншама сәулелі шақтар ұсынды. Қасынан бір елі қалдырмады, аялады, еркелетті. Мен сөзге жоқ адаммын ғой, сәл үндемей қалсам, «осы сен маманы сағынып жүрсің-ау, сөйлесіп мауқынды бассай» деп телефонды тере бастайтын. Әйтпесе, «егде тартқан кезде ел ауыстырған оңай емес, әсіресе, жаңа жерден жаныңды ұғатын дос таба алмайсың, саған бұл өте қиынға түседі, ауылдағы құрбыларыңа ешкім де жетпейді, кәні, солармен сөйлесіп алшы» деп тағы да телефонды қолына ала бастайтын. Осындай елгезектік, адам жанын түсіну, қадірлеу Шәкемнен басқа ешкімнің қолынан келмейтін шығар?! Қосылғанша ол маған ғашық болса, өмірден өткеннен кейін жанағыдай мінез-қылықтары, іс-әрекеттері есіме түскенде менің оған деген құрметім арта түспесе, кемімейді.

Ол өзінің өмірінің көп қалмағанын іштей сезіп жүрген де секілді көрінеді маған. Өйткені, ел аралағанда барған жеріндегі атақты тұлғалардың қабірлеріне, мұражайларына барып, Құран оқып, тағзым студен жаңылмайтын. Намазға жығылмағанмен, Құранды жақсы оқитын. Ақырғы рет үйден кетердегісі еске түссе, енді қайтып кездеспейтінімізді біліп аттанғандай болады да тұрады.

– Ауырлау болса да сол соңғы сәтті де қайтадан еске түсірсек...

– Жүрсін Ерманның апасының жылына бару үшін Қарақұмға баратын болды. Соның алдында бірер күн бұрын өз-өзінен отырып «қайтем енді, қайтем енді?» деп күрсінетінін байқап қалып «Шәке, не болды?» десем ашылып ештеңе айтпады. «Сенің обалыңа қалатын болдым-ау» дегенін естігенде «неге олай дейсіз? Маған берген барлық уәдеңізді орындап жатырсыз?» десем, тағы да үндемейді. Арал жақтан менің Жұмакүл деген құрбым қонаққа келіп еді, әдетте ашық-жарқын отыратын Шәкем «ертең жол жүруім керек, өздерің отыра беріңдер» деп жатын бөлмеге барып жатып қалды. Ертесімен тұрып Жұмакүлді Қызылорданың автобусына шығарып салып келді. Жол жүрер алдында тым сабырсызданып кетті. Үйге бір кірді, бір шықты. «Жайнаның метіркесін берші,

ауылдағылар Шынболаттың кішкентай қызының барын біліп жүрсін» деп қызымыз Жайнаның туу туралы куәлігін қалтасына салып алды. Сосын «Сені Қайратқа тапсырдым, бәріңді бір Құдайға тапсырдым. Мен ертең кештетіп келемін» деді де шыға жөнелді. Ертесіне кешкілік қалай жеткені белгілі ғой...

Бәлкім, бақытты болу үшін көп жасаудың да қажеті жоқ шығар. Халқы ұмытпай қадірлеп жатыр емес пе Шәкеңнің рухын? Әрине, қасымызда жүргеніне не жетеді? Тағдырдың жазуы солай болса, оған да көндіге білген абзал шығар деп ойлаймын. Өзі кеткенмен мұрасы қалды артында, аты қалды халқында. Шүкіршілік етуіміз жөн.

– Дұрыс айтасыз. «Шашын күнге ағартатын қарттар бар, Жасы жүзге жеткенмен» деп Мұхтар Шаханов айтпақшы, өмірге бостан-босқа келіп-кетіп жатқандар қаншама? Ал, Шынболат Ділдебаев есімі елі тұрғанда ұмытылмайтындар қатарына жазылып қойылған. Сондай адамды көзіміз көрген біз де, қолыңыздан шай құйып берген Сіз де бақыттысыз, Гүлеке!

«Мысты өңір» газеті, 20 сәуір, 2012 жыл

«АНА ТУРАЛЫ БАЛЛАДА» ҚАЛАЙ ЖАЗЫЛДЫ?

Жезқазған кәсіпкерлерінің бірі, «С-Мұнай» компаниясының президенті Сәлімжан СЕЙІЛОВ – өнерге өте жақын азамат. Ол кезінде атағы дүрілдеген «Қаракөз» ансамблінің белді мүшесі болған. Сәкең белгілі композитор Жақсыкелді СЕЙІЛОВПЕН досжар болған жандардың қатарынан. Оның Жақаң туралы таңды таңға ұрып шертер сырлары да жетерлік. Біз Жақсыкелді Сейіловтің 60 жасқа толу мерейтойы қарсаңында Сәкеңді сөзге тартып, аз-кем сұхбат құрдық.

– Сейілов Сәлімжан Сейілов Жақсыкелдімен алғаш қалай жолығып еді? Сөз осыдан басталса...

– 1969 жылы бірде Жезқазған құрылыс техникумының жатақханасына бас сұқтық. Бір бөлмеден баянға қосылып, ән айтылып жатты. Сол кезде сәнге айналған Мүсілім Магомаевтың айтатын әндері екен. Әлгі бөлменің есігі ашық екен, бірақ, іштегілер бізді аңғара қоймады. Әннің қайырмасына келгенде мен де қосыла жөнелдім. «Ә, бұ қайсың? Бөтен дауыс қой» деген баян тартып отырған әнші мені жанына шақырды. Жақсыкелдімен осылай таныстық. Мен жылумен-сумен жабдықтау кәсіпорнында токарь болып жүрсем де Кеншілердің Мәдениет сарайында көркемөнерпаздар үйірмесіне жетекшілік жасайтынмын. Жақанды да үйірмеге тарттық. Кейін ағалы-інідей сыйласып кеттік, өнер жолында бірге жүрдік.

– «Қаракөз» ансамблін бірге құрдыңыздар ғой...

– Владимир Ильич Лениннің туғанына 100 жыл толуына орай Қарағандыда Жезқазған көркемөнерпаздарының концертті болатын еді. Маған қазақ өнерпаздарын бастап баруға тапсырма берілді. Гитаристердің квартеті болатын. Түрлі әндер бар репертуарымызда. Қарағандыдағы «Заря» қонақүйіне тұрақтадық, күнілгері барғанбыз ғой, репетиция жасаймыз. Сондай күндердің бірінде «сахнаға ешқандай атаусыз шығамыз ба? Бір жақсы атау тауып, ансамбль болып шықсақ қайтеді?» деген ой туды. Мен «Қарлығаш» әнін айтатын едім, солай атағанды қолай көрдім. Болат Есмұқанов «Қаракөз» атауын ұсынды. Жақсыкелді «Қаракөзді» қолдады. Сөйтіп, сол жолғы концертте алғаш рет әлі ресми түрде беки қоймаса да, «Қаракөз» ансамблі деген атпен сахнаға шықтық. Кейін «Қаракөз» республикаға кең танылған өнер ұжымына айналды. Мен ансамбль құрамында 1973 жылға дейін болдым да, тіршіліктің түйткілдеріне байланысты, кетіп қалдым. Өйткені, сол жылы әкем дүниеден өтті, отбасының

шаруасына қарау керек болды. Айтпақшы, Жақсыкелді Сейіловтің «Әке туралы ой» дейтін әні менің әкеме арналып, сол кісі дүниеден өткенде жазылған.

– Сіз Жақаңның көптеген әндерінің жазылу тарихын да білетін боларсыз?

– Әлбетте. Бәрін демесем де біразының қалай дүниеге келгеніне куәгермін. Айталық, «Ана туралы баллада». Бұл әннің мәтіні әуелгіде мүлде басқаша еді.

1969-жылдың күзінде Болат Есмұқановтың інісі Мұхамедия армия қатарына шақырылды. Өзің білесің, о кездері әскерге баратын баланы думандатып, дабылдатып шығарып салатын едік қой. Болат та інісіне арнап «Кешір ана» деген өлең жазды. «Бүгін түсімде анамды көрдім, Ол бесігімді тербетіп отыр» деп келетін тұстары бар. Жақсыкелді сол мәтінге дереу ән шығарды. Мұхамедияны әскерге аттандырып тұрып алғаш рет орындаған сол әнді кейін гитараға қосылып, Болат концерттерде де айтып жүрді.

1970-жылдың көктемінде бір топ қазақстандық делегация құрамында Герман Демократиялық Республикасына баратын болдым. «Еңбек озаты, қоғамдық жұмыстарға белсене араласады» деп Жезқазған қалалық комсомол комитетінің бірінші хатшысы Жібек Әмірханова «Спутник» туристік ұйымы ұсынған жолдаманы маған бергізген екен. Мәскеудің «Алтай» қонақүйінде ақын Аманжол Шамкеновпен бөлмелес болып қалдым. Ол менің өнерге жақындығымды сезген соң «Бала, менің қасымда бол» деп, ГДР-ға барған соң да қасынан тастамады. Мамыр айының кезі ғой, табиғаттың керемет уақыты. Тауға шығып, кешкілік серуен құрған шақтарда Аманжол аға «Кәнеки, бала, бір шырқап жіберші. Мына немістер қазақтың әндерін тыңдасын» деп қояды. Балалықтың басыла қоймаған кезі емес пе, мен де аға өтінішін жерде қалдырмаймын. Сондай сәттердің бірінде сөзін Болат Есмұқанов жазған Жақсыкелдінің әлгі әнін де орындадым. Әнді тыңдаған Аманжол ақын «Әні ғажап екен, бірақ, сөзінің шоқалақтары көп көрінеді» деді де қойды. Елге оралған соң Аманжол Шамкеновтің «Лениншіл жас» газетінің 1970 жылғы 14 тамыздағы нөмірінде «Германия әсерлерінен» дейтін топтама өлеңдері жарияланды. Соның бірінде:

*«Табиғат, нәзік жанды жараладың,
Еске сап туған жерді мазаладың.
Жас токарь, жезқазғандық, ау, Сәлімжан!
Шырқап бір жіберсеңші қазақ әнін!*

*Естісін әнімізді қыздыр, кәні,
Естісін Саксонның тау, шың-құздары.
Естісін сейіл құрып жүрген қарттар,
Естісін немістің жас ұл-қыздары!» –*

дейтін жолдар бар. Мұны неміс жерінде сейіл құрып жүріп қазақ әндерін шырқағанымызға күдіктенетіндер болса оқысын деп әдейі айтып отырмын.

Германиядан оралып, мен – Жезқазғанға, өзі Алматыға қайтар алдында Аманжол ақын «Жазушы» баспасынан шыққан соңғы кітабын тарту етті. Әлгі кітапта күйеуі, екі перзенті соғыстан оралмаған ана тағдырын сөз еткен «Ана» дейтін шағын поэма бар екен.

Жиырма шумақтың арасынан теріп-теріп төрт-бес шумағын белгілеп алдым да, Жақаңа бардым. Біз оны өзара «Жора» дейтінбіз.

– Жора, «Кешір, ананың» сөзін осы сөздермен алмастырсақ қайтеді? Мұнда бүкіл қазақ әйелдерінің образы көрініс тапқан тәрізді ғой – дедім. Ол тыңдап көрді де «мынадай ғажап текст қолыңа қайдан түсті?» деп сұрады. Мен жөнін айттым. Болатты шақырып, оған да оқыттық. Ол да «Мынау керемет әнге айналады» деп қуанып кетіп, әннің мәтінін өзгертуге рұқсатын берді. Бәріміз ойласа отырып, «Ана туралы баллада» деген тақырып қойдық. Бұл туралы Аманжол Шамкеновке хабарладық. Ол кісі келісімін берді. «Ана туралы баллада» осылайша өмірге келді. Ал, бұл әннің барша қазақтың жүрегінің төрінен орын алғаны белгілі. Кейін Жақсыкелді Аманжол Шамкеновтің бірнеше өлендеріне ән жазды. Мысалы, «Неге солай?», «Алматы туралы ән», «Жолдар» және т.б.

1972 жылы Алматыда «Қаракөздің» орындауындағы әндерді қазақ радиосының алтын қорына жаздыруға барғанда Аманжол аға бәрімізді үйіне қонаққа шақырып, өзінің ризашылығын білдірді.

Ақынның 1973 жылғы 25 маусымда «Аяулы інішек, Сәлімжан! Тек қуанышпен кездесейік!» деп қолтаңба жазған кітабы үйімнің төрінде тұр. Әкей қайтқан соң, өзім де қатты ауырып, Алматыда емделіп жатқанда сыйға тартқан кітабы еді, содан ба екен, көзіме тым ыстық көрінеді.

– *Жақсыкелдімен бірге «Қаракөзде» болған кездерді сағынасыз ба?*

– Сағынбағанда ше? Әрине, сағынамын Бірақ, бұл енді қанша дегенмен тарихқа айналған уақыт. Тек Жақсыкелді ғана емес, ағайынды Болат, Ахмедия Есмұқановтарды, марқұм композитор Марат Түсіпбековті және т.б. өнер әлеміне алып шыққан сол «Қаракөз» еді ғой. Оның дабысы уақытысында «Дос-Мұқасанмен» қатар аталатын. Қарағандыға барған бір концертте жұрттың залға сыймай кеткені соншалық, көпшілік концерт өтетін залдың есіктерін сындырып кеткені бар-тын. «Қолтаңба аламыз» деп, қолдарында қағаз болмай қалғандар алақандарын тосып жататын. Бір қыз баланың үстіндегі ақ плащының өңіріне қолтаңба жаздырып алғаны әлі күнге дейін көз алдымда. Осындай ансамбльде қазақтың ірі композитор – әншісі Жақсыкелді Сейіловпен бірге өнер көрсету бақытына бөлену – тағдырдың ерекше сыйы. Көпшілік біздің фамилиямызға қарап, бір үйдің баласы деп ойлайтын. Орыс жігіттер ансамбльдің жарнамалық қағазын шығарғанда «братя С.Сейлов, Ж.Сейлов» деп жазып қоятын. Әйтпесе, ол – Жабай да, мен – Қыпшақпын. Бізді табыстырған өнер еді. Сол өнердің арқасында біздер туыстан да бетер достасып кеттік.

«Мысты өңір» газеті, 25 қыркүйек, 2009 жыл

ЖАЙСАҢДАРДЫҢ ЖҰРНАҒЫ

«Ырғызда туып, Алатау төсінде түлеп, Санкт-Петербургте сабақ алып, дәріс тыңдаған қыран ақынның мәңгілік жыр тұғыры – Жезқазған-Ұлытау өңірінде сомдалды». Бұл қазақтың атақты ақындарының бірі Серік Тұрғынбектің ақын Қуаныш АХМЕТОВ туралы білдірген лебізінің бір үзігі. Мұнда ақын ақын туралы айтады. Ал, шын мәнінде, Жезқазған – Ұлытау жұртшылығына Қуаныш Ахметов есімі тарихшы, өлкетанушы ретінде танылды.

Ол Жезқазған өңіріне Ленинград политехникалық институтын тәмамдаған соң, жолдама арқылы келді.

Еңбек жолын тау-кен комбинатының шахталарында бастады. Ол өндірісте де білікті маман, шебер ұйымдастырушы ретінде танылды. Шахта басқарды, Жезқазған шахтапроходкалау тресінде бас механик болды. 1984 жылы өндірістегі қол жеткен жетістіктері үшін «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен марапатталды. Демек, өндіріске сіңірген еңбегі өзінің лайықты бағасын алды. Басқаша айтқанда, Қ.Ахметовтің есімі Жезқазған кен өндірісіне өз қолтаңбасын қалдыра білген мамандардың санатынан орын алады. Өндіріс саласындағы қызметін жалғастыра бергенде оның бұдан да зор жетістіктерге жетуі де мүмкін еді-ау... Өйткені, бұған білімі де, білігі де жетіп артылатын. Бірақ...

Тәңір әу баста бойына ақындық қуат берді. Өндірісте жүргенде де өлең жазуын еш тоқтатқан емес. Тоқтата да алмайтын. Тума талант сенің күнделікті қым-қуыт тірлігіңнің дегеніне бағынбайды. Шабыт келіп қалғанда өлең деген өз-өзінен төгіле жөнеледі. Ең алғашқы өлеңі 13 жасында тасқа басылыпты. Қазіргі «Ұлан», бұрынғы «Қазақстан пионері» атты газеттің 1959 жылғы тігіндісін парактасаңыз «Біздің ат» деген өлең сөзсіз көзіңізге шалынады, өлеңді оқып, авторына зер салсаңыз «Қуаныш Ахметов» деген есімді көрер едіңіз. Содан бастап қолынан қаламы түспеді. Жазғандары газет-журналдарға басылып қана қойған жоқ, жыр жинақтарына енді, жеке кітап болып басылды. «Қарлығаш», «Жетіген», «Қос арна», «Көзайым» жыр кітаптары осы сөзімізге айғақ.

Ол ақындығымен қоса тамаша аудармашы еді. Бұл орайда замандасы Мақсұтбек Сүлейменовтің «Ол Вьетнам халқынын көсемі Хо Ши Миннің өлеңдерін, неміс жазушысы Вилли Майнктің «Марко Полоның таңғажайып сапары» деректі кітабін, орыс поэзиясының танымал өкілдері К.Ф. Рылеев, В.К. Кюхельбекер, А.И. Одоевскийлердің, сібірлік әйгілі ақын П.П. Ершовтың «Сүзбе сұлу» тарихи дастанын, ресейлік жазушы О.Г. Чистовскийдің Жезқазған өңірі жайлы баяндайтын «Жапан дала жан-жағың...» хикаятын қазақ тілінде сөйлетті» деген пікіріне қосылмасқа болмайды. Тек «қазақ тілінде өте жатық сөйлетті» дейтін болсақ, аудармашының талантына берілген баға нақтылана түсетіндей.

1991 жылы Қуаныш Ахметов өндірісті тастап, бірыңғай шығармашылықпен айналысуға бет бұрды. Оның бойындағы дарынын, қаламының қуатын бұрыннан-ақ жақсы танитын болғандықтан ба екен, елімізде енді ғана жарық көре бастаған «Халық кеңесі» газетінің бас редакторы Сарбас Ақтаев Қуаныш Ахметовті газеттің Жезқазған облысындағы меншікті тілшісі етіп жұмысқа қабылдады. Қуаныш ағаны алғаш рет жүзбе-жүз жолықтырғаным да сол тұста еді. «Сарыарқа» газетіне жиі бас сұғатын. Ақын Сайлаухан Нәкеновке жақындау ма қалай, өйткені, редакцияның екінші қабатына көтерілер-көтерілместен-ақ «Сәкең өзінде ме екен?» деп сұрайтын әдетінен жаңылмайтын. Әңгімешілдігі, ашықтығы адамды өзіне тартып тұрады екен. Көбіне-көп әңгімесі тарихқа, шежіреге қатысты болып келетін. Ал, «Халық кеңесіндегі» дүниелері де Жезқазған-Ұлытау өңірінің жақсылықтарын паш ететін, проблемалары болса, оларды да ортаға салуымен ерекшеленетін. Айталық, «Мәкен ағаның мұражайында» деген мақаласында Жездідегі музейге ресми мәртебе беру туралы мәселе көтергені есімде қалыпты. Сондай-ақ, бір мақаласында Сәтбаев қаласындағы қазір орны да қалмаған Октябрьдің 50 жылдығы атындағы Мәдениет сарайының келешегіне қатты алаңдаушылық білдіргені де жадымда. Жезқазған, Сәтбаев қалаларының сусыз, жылусыз қалған кезіндегі ащы ақиқатты да жасырып қалмаған-ды. Сол тұста көкшетаулық бір әріптесімнің «Қуаныш Ахметов «мақаланы қолымызға қолғап кийіп жазбасақ, қалам ұстай алмаймыз» деп жазыпты ғой, Жезқазғандағы жағдай шынымен де солай ма?» деп телефон соққаны бар-тын. Шындықты жасырмау кез келген журналистің қолынан келе бермейді. Журналист мамандығына адалдығынан айнымай қоғамға жанашырлықпен қарағанда ғана ақиқат айтылады. «Халық кеңесі» газеті ҚР Жоғарғы Кеңесінің тарауына байланысты жабылып қалды. Қ.Ахметовтің журналистік жолы енді республикалық «Ана тілі», «Заң», «Қазақ әдебиеті» газеттерінде жалғасып жатты. Аталған газеттерде ол руханият тақырыбын, әсіресе, тарихқа қатысты мәселелерді қаузады. Бұрыннан да ұлттың өткеніне қатысты ақтаңдақтарды тірілтуге деген қызығушылығы нақ осы жылдары арта түскен де тәрізді. Өйткені, 90 – жылдардың орта тұсынан бастап Қуаныш аға Жезқазған-Ұлытау өңірінің тарихын түгендеуге түбегейлі бет бұрды. Әсіресе, осы аймақтан шыққан тарихи тұлғаларды танып-білуге деген ынтазарлығы тым ерекше болды.

Қ.Ахметов Омбы архивін ақтарды, мол олжаға жолықты. Сол жинақталған материалдары «Ұлы даланың Ұлытауы» атты қос том кітапқа айналды. Бұдан өзге «Кенесарыхан Ұлытау өңірінде», «Замана заңғарынан. С вершины времени» атты кітаптары да тарихты қазбалаудың, зерделеудің жемісі болатын. Қ.Ахметовтің архивтен тапқан деректері бұрынғы қалыптасқан түсініктерге қайта қарауға түрткі болды. Кеңестік кезеңде «Шоқан Уәлиханов халықтың, елдің жағдайын қайтсем жақсартамын» деп аға сұлтан сайлауына түскенде Ерден Сандыбаев есімді бай, патша ұлықтарына пара беріп, сайлауда жеңіс жеткен» деп оқытатын, солай санамызға сіңірілгендіктен де, күні кешеге дейін

осы сөзге иланып жүрдік. Ал, шын мәнінде сайлауда Ш.Уәлиханов жеңіске жеткенмен, денсаулығына байланысты аға сұлтандықтан өз еркімен бас тартқан екен.

Егер Қ.Ахметов *«Утверждается в должности Ерден Сандыбаев – старшим султаном округа, вместо штаб-ротмистра Чокана Валиханова, избранного на эту должность большинством голосов, но отказавшегося от принятия оной по болезни»* деген Бұйрықты Омбыдан тауып әкеліп, жария етпесе, бәлкім, Еркең туралы елдің санасындағы бұрынғы қасаң түсінік сол қалпында қала беруі әбден мүмкін еді ғой... Сондықтан да, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері, ақын Кәкімбек Салықовтың «Ұлы даланың Ұлытауы» атты кітап пен оның авторының еңбегін бағалаудағы «Кітаптың аса құндылығы үш жүзге есімдері белгілі бірталай тарихи ірі тұлғалардың өмірлерінің бұрын дәйекті түрде айқындалмаған жерлерін жаңа табылған деректермен дәлелдеп, ғылыми хәм біліми түрде даулы түйсіктің басын ашып бергені» дейтін пікіріне тәк тұрмауға қақымыз жоқ.

Кейінгі үш-төрт жылдың бедерінде Кетбұқа баба туралы көп айтылатын болды. Арнайы қор құрылды, келешекте ескерткіші бой көтеретін орын белгіленді. «Ұлы даланың Ұлытауы» кітабын ақтарғанда «Кетбұқа – кемеңгер бабамыз» атты мақаласында Қ.Ахметов «Бүкіл саналы ғұмыры Ұлытауда өткен бабамыз – Кетбұқаның есімі ауызекі аңыз бен шежіре шеңберінен шығып, ғұлама Гумилевтің арқасында ғылыми айналысқа түсті» деп атап көрсетеді. Сол мақала «Тәуелсіздік тұғырына қонған кезде халқымыздың кемеңгер ұлы – Кетбұқаның есімін ұрпақ санасына өшпейтіндей етіп сіңіру жағын да тиісті орындар әбден ескеруі қажет деп ойлаймын. Жезқазғандағы әкімшілік үйіне кірер беттегі Ленин ескерткіші алынды. Болашақта оның тұрған тұғырын теп-тегіс қылып тегістеп тастамаса, әйтеуір сол жерге бір ескерткіш қойылатын болса, менің пікірімше, оған ұлы бабамыз Кетбұқадан басқа бейнені орнату орынсыз сияқты» деген ұсыныс-пікірмен аяқталады. Демек, Кетбұқадай әрі ақын, әрі батыр, әрі күйші, әрі жырау, абыз, дананы дәріптеу туралы да алғашқылардың бірі болып ұран тастаған Қуаныш Ахметов екендігі байқалады.

Әрине, оны Жезқазған – Ұлытау өңірінің бар тарихын тізбелеп шықты деуге болмайды. Бұлай айтсақ, артық кеткеніміз. Өлкенің бізге белгісіз құпиясын ішіне жасырған сырлары таусылды, түгесілді деудің қисыны жоқ. Бірақ, өлке тарихына түрен салғаны соншалық, тағы да Кәкімбек ағаның сөзіне сүйене сөйлесек, «Қуаныш Ахметов Ұлытаудың ұлы даңқын көтере түсті, өзіне де мәңгілікке жетер белгі орнатты».

Өмірінің соңғы жылдарында Астанаға қоныс аударып, сондағы ірі баспалардың бірі саналатын «Фолиант» баспасында еңбек еті. Бірақ, Жезқазғанмен байланысын үзбеді. Бір келгенінде «Ырғыздағы ағайындарым өкпелі екен, «Ұлытаудың тарихын зерттейсің, өзіміздің Ырғызға мойын да бұрмайсың» дейді. Бәлкім, енді Ырғызға қатысты тарихты қолға алатын шығармын» деп қалып еді. Бірақ, ол сол арманына жете алмады. Ырғызға оның еңбегі емес,

сүйегі жетті. Кейін бір топ азаматтар Жезқазған жұртшылығының атынан ризашылық белгісі ретінде Ұлытаудың тасынан ескерткіш – белгі апарып орнатты. Бар болғаны – сол.

Ол өмірден өткелі де оншақты жыл болып қалды. Жезқазғанда оның есімін құрметтеу бағытында қандай іс атқарылды? Жарайды, көше көптік етсін дейік, тым болмаса қаладағы тұрған үйіне ескерткіш тақта орнатуға да болмай ма? Нақ осы мәселені бір жиында көтергенімде, заңнан сынық сүйем қиыс кетпейтіндей билік өкілдерінің бірі «ол кісінің өмірден өткеніне әлі бес жыл толған жоқ» деп құтылып кетіп еді. Содан бері де бес-алты жыл зырғып өте шығыпты. Ал, билік болса, сол баяғы қалпы...

Әрине, Қ.Ахметовтің шығармашылығы көзі тірісінде бағаланбай қалған жоқ, бағаланды. Ол 1996 жылы Қазақстан журналистер одағының С.Ерубаев атындағы сыйлығының иегері атанды. «Түркістанға – 1500 жыл» халықаралық әдеби конкурсының жеңімпазы болды. 2002 жылы Кенесары хан атындағы республикалық сыйлықты жеңіп алды. Ұлытау және Ырғыз аудандарының Құрметті азаматы атанды. Бірақ, өмірден өткен соң көңілден де көшкендей еткеніміз азаматтығымызға сын емес пе?

Ол өмірде қандай адам еді? Әріптесі, досы, белгілі журналист Сапарбек Боранбаевтың сөзімен айтқанда, «Қ.Ахметов жайсаңдардың жұрнағы, жақсылардың жалғасы болды». Өз басым ол кісімен етене жақын араласқаным жоқ, бірақ, кездесе қалғанда ағалық мейірмен, бауырына тартатын. Аңқылдаған, ақжарқан, ақкөйлек азамат екендігі айқын аңғарылып тұратын. Бір ғажабы қателесе, сонысын мойындауға да ерік-жігері жеткілікті жан екен. Бірде «Ақтөбе жаққа барғанда бұрын ешқайда жарық көрмеген толғауын таптым» деп, Құлынбайұлы Баспан ақынның аты-жөнін атады. Сөзіне қарасам, аталған жырды білетін секілдімін. Содан бірер шумағын айтып, «Толғаудың ішінде осындай сөздері бар ма? Атақты Алматың Самұратына айтылатын толғау ғой» деп едім, ағам «мұны сен қайдан білесің?» деп, бетіме таңдана қарады. «Білмегенде ше? Ұлжан Байбосынова есімді Сыр бойының жырау қызының ұнтаспасынан күнде тыңдап отырған жоқпын ба?» деп едім, Қақаң «Құдай маған әдейі сені жіберген ғой. Әйтпесе, газетке жариялап жіберсем, ұят болады екен. Жүрші, анда барып, ұятқа ұрынбағанымызды атап өтейік» деп, жол бойындағы дәмханаға қарай жол бастаған еді. Екінің бірі қателескенін жария мойындай бермейді. Қылаудай арамдығы жоқтығына бұл да бір мысал.

«Тірі болғанда» деп сөйлейтініміз бар ғой... Сол айтпақшы, арамызда жүргенде Қуаныш ағаның 70 жасқа толғанын тойлап, думандатып жатар ма едік?! Бірақ...

«Сарыарқа», 2016 жыл

«АЙТЫСТЫ ЕВРОПАҒА ТАНЫТУ АРМАН ЕДІ»

Наурыздың 22-23 күндері Жезқазғанда өткен «Мыс бұлағын ағызған» атты республикалық ақындар айтысы кезінде, Ринат Зайытовша айтсақ, «Айтыстың Наполеонына» айналған ақын Жүрсін ЕРМАН сұхбат беруге де уақыт тапқан еді. Соның алдында ғана Парижден оралған ағамызбен әңгіменің де сол сапардың төңірегінде басталуы заңдылық болатын.

– Жүке, қазақтың бір топ айтыскерлері Европаға, «әлемнің астанасы» атанған Парижге барады екен» дегенді естігенде, менің көз алдыма Сіздің сонау 80-жылдардың орта шенінде, «Жарасым» деп аталатын қыз-жігіттер айтысын ашып тұрып: – Бүгін қазақтың айтысы республикамыздың бас сарайы – Ленин атындағы сарайға келді – дегенді ерекше бір қуанышты леппен мақтана айтқан сәтіңіз елестей қалды. Қазіргі Республика сарайы ол кезде «Ленин атындағы сарай» деп аталушы еді ғой...

– Қайдағыны ұмытпайтын қу екенсің өзің. Ренжіме, жақсы мағынасында айтып жатырмын.

Айтыстың басы-қасында жүргесін білеміз ғой, ата-бабаларымыздың асыл мұрасын, киелі өнерін биікке көтеру оңайға түскен жоқ. Бәлкім, біреулер «Жүрсінге рахат, оншақты ақынды жинап алады да, оларды айтыстырып қойып, қызыққа батып отырады» деп ойлайтын болуы да мүмкін. Шын мәнінде, әуелгіде қазақтың елінде, жерінде жүріп, оның астанасынан айтыс өткізетін ғимарат таба алмай, сан мәрте қиналысқа түскеніміз рас. Ал, 1986-ның Желтоқсанынан кейін репрессияға ұшырап, Алматыдан қуылдық. Мен қазақтың айтысын айтып отырмын. «Өңкей қазақ жиылатын бұл неғылған жиын?» дегендер де табылған. Сөйтіп, Алматыға сыймай, айтысты Павлодар, Қарағанды, Шымкент қалаларына барып, өткізіп жүрдік. Әрине, «аймақтарда айтысты насихаттап, өркендету үшін осындай қадамдар жасап жатырмыз» деп бүркемелеуге тура келді. Шын мәнінде, ұлттық өнерге, ұлттық мәдениетке, «кіші 37» атанған сол жылдардағы солақай шабуылдардан ішіміз қан жылап жататын. Айтысты айтасың, «Тамашаның» да сол кезде ту-талапайын шығарған жоқ па? Интермедияларды орысшаға ілеспе аударма жасатып, теледидардан көрсеткенде жүгіртпе жолдар арқылы орысшасын да қоса жазып беретін. Қазақтың басынан өткермеген құқайы аз болмағанын осы бірер мысалдан-ақ анық аңғаруға болады.

– *Кезінде өз еліміздің үлкен сахнасынан орын алу арманға айналса, енді Европаның төріне барып, ақындарымыз жыр төгіп оралды. Бұл ненің белгісі?*

– Бұл сөздің жауабы сұрағыңның өзінен көрініп тұр. Әрине, бұл – ең алдымен, Тәуелсіздіктің, Егемендіктің арқасы. Ұлтымыздың еркіндігі мен азаттығының айғағы. Сонымен бірге, сөз жоқ, қазақтың киелі өнерінің жаңа сапалық биікке көтерілгендігінің белгісі, өскендігіміздің өлшемі.

– *Айтысты Европаға апаруға бастама көтерген кім?*

– Осыдан үш-төрт жыл бұрын нақ осындай Наурыз мерекесі тұсында Мәскеу қаласында айтыс өткіздік. Өзің білесің, орыс империясы бізді үш жүз жыл бойы емін–еркін билеп, төстеді. Кешегі Кеңес өкіметі тұсында да түрлі айла-шарғымен тағы да қол-аяғымызды матап тастады. 86-ның желтоқсанында көрсеткен зәбірін қазақтың жады, еліміздің тарихы ешқашан ұмытуға тиісті емес. Айтысты Мәскеудің қақ төріне апарып өткізгендегі мақсатымыз – бізге кешеге дейін мұрнының астымен қарап келгендерге «Сендердің озбыр, үстем, шовинистік саясаттарыңның арқасында біздің осындай ұлы өнеріміз өшіп қала жаздады. Мінекей, Тәуелсіздігіміздің арқасында өлгенімізді тірілтіп, өшкенімізді жандырып жатырмыз» дегенді сездіру болатын. Ал, Европаға сапардың мақсаты бұдан бөлектеу. Қазақтың айтысын Европаға таныту арман еді. «Іздегенге – сұраған» дегендей, Ақпарат министрі Ермұханбет Ертісбаевтың «Егемен Қазақстан» газетінде бір мақаласы шыққан екен, оқып отырсам, ол кісі өзінің бұрын айтысқа мән бермегендігін мойындай отырып, көзімен көріп, құлағымен естігеннен кейін керемет әсерге бөленгенін сүйсіне әңгімелей келіп, «ұлтымыздың бұл ғажап өнерін біз енді Европаға танытуымыз керек» депті. Осыны оқи сала, қасыма Аманкелді Ермегияев пен Өмірзақ Сәрсеновті ертіп, Ермұханбет Ертісбаевқа бардым. «Айтысты Европаға апару менің де арманым еді, ойымыз бір жерден шығыпты. Керек десеңіз, Үкіметтің қаражатын да жұмсамаймыз, бар шығынын мына азаматтар көтереді. Тек қайда, қашан өткіземіз, соған бағыт-бағдар беріңіз» дедім. Ерекең «Лондонда өткізейік» деді. Соған бәтуаласқан да едік. Анау Англия «шенгендік аймақ» дегенге енбейді екен, сондықтан Европадағы қазақтардың Лондонға баруы үшін қиындық, кедергі көптігі ескеріліп, Парижге тоқтадық. Өйткені, Лондонға арнайы визасыз кіре алмайсың, ал, Парижге кез келген еуропалық азамат төлқұжатын көрсетеді де, кіре береді. Сөйтіп, наурыздың 1-і, яғни, көктемнің алғашқы күні Европада қазақтың айтысымен басталды. Айтыскерлермен бірге дәстүрлі әндеріміздің шеберлерін, жыршы-термешілерімізді, күйшілерімізді ала бардық. Осылайша, Париждің «Salon de Musique», яғни, өзімізше айтқанда, «Хош сарайында» қазақтың хас өнерін шеттегі қандастарымызға, жалпы еуропалықтарға танытудың сәті түсті. Айтысты Европаның көптеген елдерінде тұратын қандастарымыз ғана емес, Франция Үкіметінің өкілдері, бірнеше елдердің дипломатиялық өкілдіктерінің жетекшілері, ірі компаниялардың басшылары да тамашалады.

– *Еуропадағы қазақтар қалай екен?*

– Бір сөзге сыйдыра айтсақ – мықты. Мұны қайдан білдің дейсің ғой. «Хош» сарайына ертерек барып, «ел жиналар ма екен, қайтер екен» деп жан-жаққа қарағыштаумен болдық қой. Бір уақытта тұс– тұстан ағыла бастаған қазақтарды көргенде ғана көңіл орнына түскендей болды. Ал, олардың қазақтар екенін қайдан білдің десең, оны да айтайын. Бәрі қазақы киініп алған, тіпті, кішкентай бала-шағасына дейін ұлттық дәстүрге сай киіндіріп қойған. Бұл мықтылық емес пе? Өздері Еуропада жүр, бірақ, рухтары күшті екен деген ойға тірелдім сонда. Қазақстанда жұртты айтысқа шақырып келтіре алмайсың, ал, олар Парижге Еуропаның әр елінен арнайы айтыс үшін келді ғой. Бұл да көп нәрсені аңғартады.

– *Парижде өткен айтысты үйде отырып «Қазақстан» арнасынан біз де тамашаладық. Айтысты жүргізіп отырып, Сіз бір сәтте: – Алматыда шақырып келтіре алмайтын айтыс оппоненттерінің бірі Әбдіжәміл Нұрпейісов ағамыз да осы залда отыр. Әбекеңді келтіру үшін айтысты Парижде өткізіп тұру керек екен – деп қалдыңыз. Осыған орай, Сізден сұрағым келгені, Еуропаның төріне дейін жеткен айтысқа ауылдағылардың «оппонент» болатыны қалай?*

– Жақында белгілі айтыскер Балғынбек Имашевтің мақаласы шықты газеттердің біріне. Сол мақаласында Балғынбек «Жүрсінмен жауласамын» деп жүрген кейбір ағаларымыз ақырында айтыстың жағасына жармасып кеткендерін, сөйтіп, ұлттық өнерді балталағысы келіп жүргендерін өздері де аңдамайды» дегендей пікірін білдіріпті. Мен сөзбе сөз айтып отырғаным жоқ, бірақ, мағынасы осыған саяды. Меніңше, Балғынбек мәселені дұрыс аңғарған. Менің осы айтыстың айналасында жүргеніме жиырма бес жылдан асып барады. Қайсыбір жылдары біреулер айтысты қолдарына алып, өрге сүйремеке болған. «Көтере алмас шоқпарды беліңе байлама» демей ме қазақ? Сол айтпақшы, бірекі айтыс өткізген соң олар ат-тондарын ала қашты. Ал, мен жақсы болайын, жаман болайын айтыстың қиындығын да, қызығын да көріп келемін. Өкінішке орай, қиындығын көтергенімді елегісі келмейтіндер, қызығына қызғанышпен қарайды. Менің маңдайыма қонған кішкентай бақты көре алмайды. Сөйтеді де, анау– мынау деген әңгіме айтқысы келеді. Кертартпа пікірлер қай замандарда да болған ғой, бүгін де, ертеңде тиыла қалмас. Маған әсіресе, мәдениет институтының директоры Дулат Исабеков ағамыздың ұстанған позициясы мүлдем түсініксіз. Егер ол айтыстың шын жанашыры болса, оны қандай сапалық биіктерге көтеруге болатындығы хақында ақыл-кеңесін айту орнына, неге айтыстың өзі емес, оның айналасындағы сөздердің көбігіне көбірек үңіледі? «Ер болсаң бопсаға шыда» деген бабаларымыздың ұлағаты бар, айтыс үшін бәріне де шыдауға тура келеді. Бұдан өзге жол жоқ.

– *Кейінгі кезде Сіз «Бір өлең – бір әлем» атты жазба ақындар мүшәйрасын өткізуді қолға алдыңыз. Мұныңызды айтыстан шеттеп, жазба поэзияға беттегеніңіз деп түсінуге бола ма?*

– Жоқ. Айтыс пен мүшәйраны бір-біріне қарсы қоюға болмайды. Әлгінде айтқандай, мені аяқтан шалғысы келгендер «Жүрсін айтыс өткізгелі жазба поэзияға деген елдің ықыласы төмендеп кетті» деген «жаңалық» ашып, соны жұртшылықтың санасына сіндіруге әрекеттеніп жүр. Бұл енді ақылға мүлдем сыймайтын кінәлау. Құрал Тоқмұрзин деген ағаң, тіпті, «айтыс – жазба поэзияның алдына қойылған ақыртас» деп те жазды. Әрине, мұның бәрі еш негізі жоқ сөздер. Егер өлең мықты болып тұрса, жұрт неге оқымасын? Оқиды, әрине.

Менің өзім де жазба поэзияның өкілі емеспін бе? Сондықтан, әлгіндей кінә артушыларды еш түсіне алмаймын. Сонда қалай, мен өз-өзіме жаулық ойлайтын болғаным ба? Бірақ, «сөзде қаңқу жаман» демекші, қанша дегенмен жаңағыдай жәбірлеу қабырғама батқаны рас. Сондықтан, «Бір өлең – бір әлем» жобасын дүниеге әкелдім. Мұның мәні былай. Бұл – республикалық мүшәйра. Авторлардың жасына да, жынысына да шек қойылмайды. Мақсат – қазақ поэзиясының мәртебесін көтеретін жаңа өлеңдердің дүниеге келуіне ықпал жасау.

Мүшәйра ай сайын өткізіліп, бүкіл жыл бойына жалғасады. Әр айда «ең мықты» деген өлеңнің авторына жеңіл көлік беріледі. Яғни, он екі айда – он екі машина. Сонымен бірге, ай сайын үздік он өлеңге де бәйге бар. Жобаға Сағиатолла Сәрсенов пен Мұратбек Ермағияев демеушілік жасайды. Бұл жобаның 180 мың АҚШ доллары мөлшерінде бюджеті бар. Ақындарымыз өлең де жазсын, бәйгесін де алсын, поэзияны да өркендетсін. «Бір өлең – бір әлемнің» ұстанымы – осындай. Бір айда бір өлеңін жолдаған ақын келесі жолы тағы да өлеңін ұсынып жатса, қарсылық жоқ. Мақсатымыз – мықты өлең табу болған соң, неге шек қоюымыз керек?

– «Бір өлең – бір әлемнің» мәнін біршама түсініп қалдық. Ал, «Жүрсіннің жүйріктерінің» жайы не болады? Жалғасын таба ма?

– Табуға тиісті. Бұл өзі шоу-бағдарлама ғой. Бастама көтерген де осы айтыстың айналасында жүрген жігіттердің өздері болатын. «Халық бізді тек айтыскерлер ретінде ғана таниды, бойымыздағы басқа да өнерімізді көпшілікке танытсақ» деген олардың ұсыныстарын жерде қалдырмай, демеушілер тауып өткіздік. Халық жылы қабылдады. Сондықтан да, ол да жалғасуы тиіс деген ойдамын. Елге керек нәрсені неге жалғастырмасқа?

– *Кешегі айтыста Айтақындай ағаларына інілері жағынан «шал болғанша жүре бересің бе, орныңды жастарға беріп, айтысты қоймайсың ба?» дегендей сөздер айтылып қалды. Сол сөздер менің Сізге қоятын келесі сұрағыма түрткі болғандай. Қалай ойлайсыз, айтыскерлерді «жас», «кәрі» деп бөлуге бола ма? Кешегі Манап Көкеновтің басқасы басқа өз ұлымен де айтысқанын көрдік. Ал, бүгінгінің айтыскерлері жастары қырықтан асар-аспаста айтыстан шеттеп шыға келеді. Неге? Елдің арасында «баяғы Баянғали, Әселхандар айтысқа неге шықпайды екен?» дейтін де әлдебір сағыныш бар секілді.*

– Өнер, талант жаспен өлшенбейтіні рас. Жамбыл-Жәкем 90 жасқа келгенде де айтысқан. Атақты Тәушен апамыз айтысқа шыққанда алпыстың үстіндегі кісі еді. Манап Көкенов туралы өзің де жақсы айтып отырсың. Ал, сол Манаптың ұлы Әбдікәрім қазір айтысқа неге шықпайды?

Өткен жылы Астана қаласына сол Баянғали, Әселхан, Абаш және т.б. жинап айтыс өткізгім келді. Бәрімен хабарласып, сөйлестім. «Ел сендерді іздеп жатыр» дедім. Қостанайлық Әсия Беркеновадан басқа бірде-біреуі келісімін берген жоқ. Бірі «денсаулығым болмай жүр» деді, бірі «шаруамның ыңғайы келмейді» деді, енді бірі «таздан тарақ қалғалы қаш-шан, бізді қинап қайтесің?» деді. Сөйтіп, ойлағанымыз болмады. Егер солардың қай-қайсысы болса да, «келесі жолғы айтысқа қатысамын» десе, ешкімді де бетінен қақпаймыз.

Былтыр Қарқаралыда дүркіреген бір айтыс өткен. Сол айтысқа кезінде жарқырап көрініп, кейін көзден таса болып қалған Айгүл Түсіпбекова деген ақын қызымыз келіп қатысты. Бұл оның айтыс сахнасына арада 20 жыл өткен соң қайта шығып тұрғаны екен. Өзін-өзі әбден қамшылап келгенге ұқсайды, айтыстың бас бәйгесін де сол Айгүл әкетті. Сол сияқты, басқалар да келіп, қатысамын деп жатса, біздің тарапымыздан еш тосқауыл жоқ.

– *Ринаттың тілімен айтқанда, «айтыстың Наполеоны» өзінің «батальонын» қалай толықтырып отырады?*

– «Ел іші – өнер кеніші». Халық әрқашан жаңа таланттарды тудыра біледі. Кешегі айтыстың өзінде төрт-бес таланттың тұсауы кесілді. Әні, ертеңгі айтыстың көшін алға сүйрейтіндер де – солар. Сондай-ақ, таланттарды тәрбиелеу де керек. Баяғыда Семей жақтан ақын таба алмай қиналсақ, қазір өңкей жүйріктер сол елден шығып жатыр. Неге? Өйткені, ол жақта ақындар мектебі тұрақты түрде жұмыс істейді. Қызылорда мен Шымкентте де солай. Өкінішке орай, Жезқазғандағы айтыскерлер қарасы сирексіп кеткендей, елдегі азаматтар осыны да ескерсе деймін

– *Сіздің туған жерге жолыңыз Наурыз мерекесімен тұспа-тұс түскен екен. Елге тілегіңіз?*

– Амандық, саулық, бақыт, рух мықтылығын тілеймін!

«Сарыарқа», 4 сәуір, 2008 жыл

АЙҚАРАКӨЗ АҚБАЯН

Әнші Мәдина ЕРАЛИЕВАНЫҢ Сәтбаев қаласында тұратын немере
сіңілісі Бәтима СҮЙКЕМБАЙҚЫЗЫМЕН сұхбат

– Бәтима, әңгімені сенің Мәдинамен туыстық қатынасыңнан бастасақ... Ол саған қалай жақын болып келеді?

– Қарапайым түсінікпен айтқанда, ол – ұлдың, мен – қыздың баласы болып келеміз. Мәдина негізі атасының атына жазылған, халыққа да сол кісінің есімімен белгілі болды. Ералы деген кісінің Қапаш, Бибігүл, Ұлғара, Есмалай деген ұл-қыздары болған. Мәдинаның әкесі – Есмалай, менің шешем – Ұлғара. Енді түсінікті шығар, ә?

– Әрине. Мәдинаның анасының есімі кім еді?

– Дариға болатын. Ол кісі екі құрсақ көтерді. Бірі – Мәдина, екіншісі – Сағира. Сағира Мәдинадан кіші, қазір тұрмыста, Алматыда тұрады.

– «Мәдина әке-шешесінен жастай жетім қалыпты, интернатта жатып оқыпты» дейтін сөздерді ара-тұра естіп қаламыз. Марқұм мұны өзі де сұхбаттарында айтып, еске алатын кездері болатын. Меніңше, осы әңгімені естігенде жұрттың көпшілігі Мәдинаны балалар үйінде өскен екен деп ойлайтыны күмәнсіз. Осының анық-қанығы, дұрысы қалай?

– Ия, Мәдина шын мәнінде де, әкесінен тым ерте айырылды. Үлкендердің айтуынша, ол кісі әдеміше келген, көрікті кісі болған. «Мәдинаның әдемілігі әкесіне тартқан» дейтін ауылдың үлкендері. Ол Мәдинаның екі-үш жасар кезінде дүниеден өткен. Ал, анасы Дариға болса, кейінірек, 1973-жылдары қайтыс болды.

Мәдина мектеп-интернатта жатып оқыды. Бірақ, мектеп-интернат деген балалар үйі емес қой. Олар тұрған жерден қатынап оқу қиын болғандықтан, мектеп жанындағы интернатта жататын. Кешегі уақытта малшылардың балалары интернатта жатып оқымаушы ма еді, сол сияқты ғой. «Интернатта жатып оқыды» деген аты болмаса, көбіне-көп біздің үйде жүретін. Жалпы марқұм Мәдинаның өзі де айтып отыратындай, ол «біздің үйдің бір баласындай болып» өскен ғой. Бәріміздің балалық шағымыз бір шаңырақтың астында өтті деуге әбден болады. Негізі әкем Мәдинаны өте жақсы көруші еді, ал, өз кезегінде Мәдина да ол кісіні ерекше қадірлеп, құрметтейтін.

– Мысалы?..

– Бір ғана мысал айтайын. Әкемнің пенсиясы бар болғаны – 30-ақ сом болатын. Сол отыз сом қолына тиген күні почтаға барып, 20 сомын Мәдинаға салып, қалғанын содан соң ғана үйге әкелетін. Өздеріңіз білесіздер, Мәдина

негізінен елдің, халықтың жүрегіне жақын әндерді орындаушы еді ғой. Әнге де, әннің сөзіне де көп мән беретін. Теледидардан болсын, радиодан болсын Мәдина өлең айтып жатса, әкеміз беріле тыңдайтын. Әсіресе, әлгібір «Өмір шіркін өтіп жатыр, Алма ағаштың гүліндей-ақ» деп келетін халық әнін айтса болды, жанарына жас үйіріле қалатын.

Әкеміз ауырып, қайтыс болды. Төсек тартып біраз жатты. Жағдайы нашарлай бастағанын іштей сезгені шығар, «Алматыға, Мәдинаға хабар беріндер» дегесін, телеграмма салдық. Мәдина дереу жетіп келді. Барлық ағайын-туыс, бала-шағасымен, ішінде Мәдина да бар, бақұлдасқан әкеміз Мәдинаға қарап: – Елге таныла бастадың. Болашағың жарқын болсын. Басқаларға енді өзін бас-көз болатын шаққа келдің— деп бізді оған аманаттап тапсырғандай болды. Мәдинаның әкеміздің сол өсиетін өзі де дүниеден өткенше ұмытпай, адалдығын жоғалтпай өткеніне ризамын.

– *Халықтың алақанына салып, еркелеткен ерке қызына айналса да, өзі ұшып шыққан шаңырақты ұмытқан жоқ дейсің ғой.*

– Ия, дәл солай. Әкеміз қайтқанда да, шешеміз қайтқанда да келді Алматыдан аңырап. Басы-қасында болды. Жылына бір мәрте елге соғып тұрды. Ал, концерттік сапармен Жезқазғанға келетін болса, міндетті түрде үйге соғып, дәм татып кететін. «Сендердің үй болып отырғандарыңды көріп, көңілім өседі» дейтін.

– *Ал, сендер Жезқазған жеріне қалай келіп едіңдер?*

– Бәрі де менің жолдасым – Әмірхан Ідіровтың жұмыс бабына байланысты болды. Ол Жезқазған политехникалық институтын тәмамдаған соң осындағы кеніштердің біріне жолдама алған болатын. Қазір Оңтүстік Жезқазған кенішіне қарасты №65 шахтада учаске бастығы.

– *Мәдинаның сендерді мақтаныш тұтатынын осыдан бес-алты жыл бұрын сол кездегі «Байқоңыр» кинотеатрының сахнасынан айтқанын мен де естігенмін. «Ешкімге салмағын салмай, өздерімен-өздері үй-жай болып кеткендерін көріп, қуанамын. Осылардың әрқашан жақсы болғандарына тілеулеспін» деп еді. Шамасы, Мәдина бауырмашыл болса керек...*

– Кішкентайымыздан құлын-тайдай тебісіп өскендіктен бе екен, әйтеуір, бізге деген ықыласы бөлек-тін. Әлгінде айттым ғой, Жезқазғанға келсе, соқпай кетпейтін деп. Жанына осындағы өнер адамдарын да ерте келетін.

Соңынан ерген жалғыз туған сіңлісі Сағираны оқытқан да, тұрмысқа берген де өзі болды. Өздері бір бөлмелі жатақханада тұрған жылдары да Сағираны бөлектемей, бірге тұрды. Осының өзінен-ақ оның бауырмалдығын тануға болатындай. «Бірге туғанмен, бірге жүрмек жоққа» сайып, «менің өз семьям бар, сен енді басқа жатақханаға шық, әйтпесе, пәтер жалдап тұр» деуіне болатын еді ғой. Солай істесе де, оған ешкім өкпелемес еді. Бірақ, Мәдина олай жасаған жоқ.

– *«Мәдинаның тұрмыста жолы болмапты» деседі...*

– Бұны бағалайтын мен емеспін. Әркімнің жеке өмірі – өз өмірі. Қосылу бар жерде ажырасу да болатыны сияқты, олай-бұлай деп болмайды ғой. Мәдина

70-жылдардың соңына таман Болат Атабаевқа тұрмысқа шықты. Қазірде ол белгілі театр режиссері. 1981 жылы ұлдары Арсен дүниеге келді. Кейін Болат пен Мәдинаның арасынан қандай ала мысық өткенін қайдам, екеуінің жолы екі айырылып кетті. Арсенді Мәдина өзі бағып-қағып өсірді.

– *Бір жағы – жұмыс, бір жағы – бала қиын тиген шығар...*

– Оңай болды дей алмаймын. Бірақ, Мәдина нәзіктігіне қарамастан өршіл болатын. Оны өмір ерте есейткен ғой, әр нәрсенің ебін тауып, жымын таба қоятын пысықтығы бар еді. Қиындықты жеңген сол мінезі, сосын сіңілісі Сағираның қалтқысыз көмегі деп ойлаймын.

– *Біз Мәдинаны әнші ретінде ғана білдік. Сахнадан көргенде еш мұң-қайғысы жоқ, басына қиындық түспеген, әнін айтып қана жүретін, басқа ештеңемен айналыса қоймайтын ақсаусақ әйелдей әсер қалдыратын...*

– Бір қарағанда, әрине, солай көрінуі де мүмкін. Ал, шын мәнінде, Мәдина жасынан-ақ үйдің де, түздің де шаруасына икемді болып өскен еді. Ол мектептің 8-класын бітірген соң Қызылорда қаласындағы педучилищеге документтерін тапсырып, оның музыка бөліміне түсіп қайтты. Ешкім жетектеп жүрген жоқ оны. Өзі талпынды, өзі түсті. Кейін ЖЕНПИ-дің музыка факультетіне түсуі де солай болды. Сол студент кездерінің өзінде ауылға жазда каникулға келгенде қолына орақ алып, шөп орып, шалғысын ұстап, шөп шауып жүре беретін. Міндетті түрде үйді бір мәрте ремонттап шығатын. Сосын оның тағы бір ерекшелігі, ол киім тігудің шебері еді. Басқасын айтпағанда, дүкеннен тауары табылса болды, өзі өлшеп, өзі пішіп дегендей, біздерге мектеп формасын тігіп беріп, сабаққа тап-тұйнақтай әзірлеп кететін. Оның бұл қасиеті анасы Дариғадан дарыса керек. Өйткені, ол кісі өмір бойы тігінші болып өткен адам.

– *Мәдинаның 8-кластан кейін педучилищенің музыка бөліміне түсуіне қарағанда өзін өнерге икемдеуі ертерек басталған екен ғой.*

– Солай болуы керек. Мектептің сахнасынан басталды десек жарасатындай. Ал, халыққа кең танылуы «Ақбаяннан» басталғанын өзіңіз де, ел де білетін болар.

– *Бексұлтан Байкенжеевтің сырнайлатып салатын «Ақбаяны» ғой...*

– Ия, сол. Ауылға келгенде көрші-көлем, қариялар жағы қолқалап, ортаға алып дегендей осы әнді қайта-қайта айтқызып жататыны бар-ды.

– *Демек, Мәдина сол жылдардан-ақ «популярный» әнші бола бастады дейсің ғой. Ал, ол өзі сол «беделін» өзінің жеке басының жағдайын жақсарту үшін пайдаланған жоқ па?*

– «Пайдаланды» деуге де болады. Мысалы, каникул күндері жақын маңдағы колхоз-совхоздарға барып, концерт қоятын. Сондай-ақ, жастардың би кештеріне баратын, ақылы ән салатын. Сөйтіп, ақша табатын, оқуына қаражат жинап қайтатын. Міне, өзінің «атақ-даңқын» солай да пайдаланған кездері болған. Былайша айтқанда, бәрі күнкөрістің қамы, анасына, ағайын-туыстың қалтасына күш түсірмеу ниетінен туған қарекеттер болатын.

– *ЖЕНПИ-ді бітіргесін «Гүлдерге» әнші болып орналасты ма?*

– Жоқ, институттан соң, біршама уақыт Қазақстан Ғылым Академиясында жұмыс істегені бар. Дәл қандай жұмыс екенінен хабарым жоқ, бірақ, өзі «кезінде Академия Наукта да қызметкер болғанмын» дегенді әңгіме арасында күле отырып, еске алатын. Кейін «Адырна» ансамбліне ауысты. Ал, ол «Гүлдерде» вообще болған емес. Алматы облыстық Сүйінбай атындағы филармонияның әншісі еді ғой оның ресми жұмысының аты. Сол филармонияның әншісі болып сахнаға шығатын, сүйегі де сол филармонияның қабырғасынан шығарылды.

– *Ия, Мәдинаның қазасы төбеден жай түскендей болды. Ауылға барғанда, машина апатына ұшыраған ғой. Сол кезде бұқаралық ақпарат құралдарында «әке-шешесінің басына Құран оқытуға барған екен» деп айтылды. Осы жағынан тереңірек айта кетсең...*

– Мәдинаның әкеден екі-үш жасында қалғанын айттым ғой. Сол кісінің жатқан жерін табу, анықтау, басына белгі қою – Мәдинаның арманы болатын. Әсіресе, кейінгі жылдары соған қатты кірісті. Көнекөздерден сұрастырып, әкесінің сүйегі жатқан жерді тапты да. Бұған ол, әрине, керемет қуанды. «Енді басын көтеремін» деуші еді.

Қарашаның 27-і күні, 2000 жылы телефон шыр-шыр еткесін көтерсем, Сағира екен. Жылап тұрып, Мәдинадан айырылып қалғанымызды айтты. Сол күні поезға отырып, Алматыға аттандым. Сүйегіне түсіп, әпкемді ақ жауып, арулап жерлеуіне қатыстым. Пенде баласының қолынан келетіні сол ғана емес пе? Сүйінбай атындағы филармонияда қоштасу рәсімі болды. Халық үш қатар болып тұрса да, көбісі сыртта қалып қойды. Роза Бағланова, Бибігүл Төлегеновалар жоқтау айтып, жылағанда сай-сүйегіміз сырқырап, жүрегіміз жұлынып кеткендей болды. Елдің Мәдинаға деген ықыласында шек жоқ екен, соны сезіндім. Қазағы да, орысы да, басқасы да, өнер адамдарының бәрі жүр, Кеңсайға дейін шұбырып барды ғой. Бірақ, одан Мәдина тірілген жоқ. Сырдың қызына топырақ Алатаудың етегінен, Кеңсайдың қырынан бұйырды. Өнердегі әріптестері Тоқсын Құлыбеков, Мейірман Нүрекеевтер жатқан маңнан Мәдина да мәңгілік жай тапты. Кейін белгілі ақын, талай мәрте тірісінде сыйласып, араласып-құраласып тұрған Жарасқан Әбдірашев та солардың қатарына жерленіпті.

Неге асыққанын қайдам? Алдында ғана хабарласқанда «Жаз шыға бәріміз ауылға барайық. Демалыстарыңды соған орайластыруды ойластыра беріңдер. Әкемнің басын қарайтам» деген. Бәлкім, өмірінің өтіп бара жатқанын сезді ме екен, ауа-райының қолайсыздығына қарамастан жолға шығыпты ғой. Ауылға барып, аруақтарға Құран оқытып, әкесінің жатқан жеріне белгітасын қойып, сөйтіп, көңілін бірлеп дегендей кейін қайтып келе жатқанда Қазалы мен Төретамның арасында апатқа ұшыраған. Соның алдында жауын жауып, жер көктайғақ болып жатса керек. Машинаның рулінде өзі болыпты. Қатты жарақат алғанға ұқсайды.

– *Мәдина ауруханада үзілген бе?*

– Шамасы, ауруханаға жеткенше-ақ жүріп кетсе керек. Мәдинаны қойып, бейсенбілігін жасап, жетісін беріп дегендей өз-өзімізге келгендей болғанда сұрағанымызда білгеніміз – сол. Тілге келуі де қиын болыпты. Тек қасындағы кісіге «Арсенімді Сізге тапсырдым, қарай жүріңіз» депті де, содан соң басқадай тілге келмепті. Ұлын керемет жақсы көретін, соның ел қатарлы азамат болғанын қалайтын, қызығын көрсем деп армандайтын. Бірақ, өмір шіркін адамның айтқанымен жүре ме? «Ұлым» деп өмір сүруші еді, «ұлым» деп өтіпті дүниеден де.

– *Негізі Арсені ақылсыз бала көрінбейді. Жақында Алматыда «Қазақ әнінің Ақбаяны» атты Мәдинаны еске алу кешін ұйымдастырған сол дегенді естіп жатырмыз теледидардан.*

– Адамды тәрбиелейтін өмірдің өзі ғой. Бұрын еркелігі болса анасы көтеретін, енді ол жоқ. Қазір жиырмадан асты. Қазақ Мемлекеттік Университетінің заң факультетінде 4-курста оқиды. Оң мен солын танитындай жасқа келді. Білген ақылымызды біздер де, басқалар да айтып қоямыз. Ал, Арсеннің өзі де салмақты, ойлы азамат болып өсіп келеді. Мәдинаның басына ескерткіш орнату, жылын беруде де оған ошақ иесі ретінде көп жүгіруге тура келді. Жалпы оның анасының есімін мәңгі есте қалдыру мақсатындағы ой-армандары көп. Жуырда өткен Алматыдағы «Қазақ әнінің Ақбаяны» деп аталатын еске алу кеші соның бірі ғана. Ол бұндай кештің жыл сайын дәстүрлі түрде өтіп тұрғанын қалайды. Мәдинаның әнтаспаларын шығару да ойда бар. Сондай-ақ, Арсеннің ең басты армандарының бірі – анасының мұражайын ашу. Қазір ол соның қамында жүр. Осындай – осындай талаптарын көргенде Арсеніміз жаман жігіт болмас, анасының үмітін ақтар азамат болып өсер деген үміттеміз.

– *Өмірінің соңғы кезінде «Күрең күз» деген әнді көбірек айтушы еді...*

– Өмірі де күрең күзде үзіліп, бәрімізді күңіrentіп кетті емес пе? «Құдай сездіреді» деп жатамыз ғой әдетте. Мәдина да әлденені сезіп жүргендей, сосын асыққандай әсерге бөлейді. Жолға шығарда сіңлісі Сағира әлдебір проблемаларын айтып, көмектесуін өтінген екен: – Сағира-ау, ең алдымен, менің осы жолдан аман-сау оралуымды тілесейші. Сонда бәрі болады ғой – депті. Ал, бұл оның соңғы сапары болғаны белгілі.

«Наз», 18 қаңтар, 2002 жыл

«ҚАЗАҚТЫҢ АСПАНЫНДА ЖАРҚЫРАЙТЫН ӨНЕРДІҢ КӨРДІМ ТАЛАЙ МАЙТАЛМАНЫН»

Көптеген жылдар бойы Жезқазған филармониясында еңбек еткен, басшылық жасаған Бақберген аға ДӨРКЕМБАЕВ арагідік кездесіп қалғанда, қазақ өнерінің майталмандары хақында сөз қозғап, олардың өмірлеріне қатысты әлдебір деректерді әңгімелеп қалатыны болушы еді. «Осы кісімен кеңірек сұхбаттаса қайтер еді?» деп ойлап та қоятынмын. Соның сәті жуырда түсті.

Алдын-ала хабарласып, ағаны арнайы іздеп бардым. Биікте тұрады екен. Бесінші қабаттағы пәтерінің түймесін басып едім, есікті өзі ашты.

– Жеңешең жұмыста, балалар сыртта – деді ол. –

Емін-еркін әңгіме-дүкен құруға осындай оңаша отырғанымыз да жақсы емес пе? – деп едім, ағамыз «е, оның да рас» деп қалды. Біздің сұхбатымыз осылайша басталды.

– Бақберген аға, Сізді Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі өнердің айналасында жүрген жандардың жақсы білетіндігі сөзсіз. Бірақ, газетіміздің жалпақ оқырмандары да бар ғой...

– Түсіндім, яғни, алдымен «Сіз кімсіз?» дейтін сұраққа жауап беруім керек қой? Солай ма?

Мен Хантәңірінің етегінде дүниеге келіппін. Алматының бұрынғы Нарынқол, қазіргі Райымбек ауданындағы Текес өзенінің жағасына кіндік қаным тамған. Әкеміздің үш әйелі болған екен, сол үш анамыздан 29 перзент сүйіпті. Мен ең кенжесі боламын.

– Олардың бәрі тірі ме?

– Өкінішке орай, жоқ. Көбісі бұғанасы бекімеген, еңбегі қатпаған кезде шетінеп кеткен. Кезінде қызылша деген пәлекет қазаққа жаудай тиген емес пе? Бауырларымның көпшілігі қызылшаның құрбандарына айналып кетсе керек. Айтып-айтпай не керек, жиырма тоғыздан ат жалын тартып мініп, азамат болғанымыз – 3 ұл, 2 қыз. «Атадан – алтау, анадан – төртеу, Жалғыздық көрер жерім жоқ» деп Абай атамыз айтпақшы, 29-дың бәрі жанымызда жүрмесе де, Құдайға шүкір, менің де «жалғыздық көрер жерім жоқ».

Әкем менің есепші, яғни, бухгалтер болғанымды қалады. Сол кісінің айтқанын істедім, Талғар ауылшаруашылық техникумының бухгалтерлік бөлімін бітірдім. Мамандығыма сай Кеген ауданы, Шырғанақ ауылына барып, бірер жыл бухгалтер болып жұмыс істедім. Бірақ, көңілің қалап тұрмағасын бәрібір болмайды екен. Мен өзімді үнемі өнер ауылы шақырып тұратындай көңіл-күйде жүрдім. Ол кездері көркемөнерпаздар үйірмесі дегендер дүрілдеп

тұратын. Барлық дерлік ауылдарда өздерінің халық театрлары болушы еді. Мұндай нәрселердің болғандығы өте жақсы. Халыққа да керек, сонымен бірге, бойларында өнерге деген ұмтылысы бар жастардың өздерін таныта білуі үшін алыстағы ауылдарда бұдан басқа мүмкіндік те болмайды ғой. Мен әсіресе, көркемсөз оқуға қатты құмарттым. Мақтанды деме, бұл жағына келгенде майын тамызып жіберетінмін. Түрлі байқауларға қатысып, бәйгенің алдынан көрініп жүргенімді көрген нағашым Әріпбай Ысқақов деген кісі өзі басшылық жасайтын аудандық Мәдениет үйіне жұмысқа шақырды. Өнердегі өмірім осылай басталды. «Бухгалтерлік диплом бұған жарамас, кәсіби білім алайын» деген арман жетегімен Тәшкендегі Өнер институтына барып түстім, бірақ, көп оқи алмадым. Бар болғаны бір жарым жыл оқыған соң, институттан шығарып жіберді. Өйткені, менің жүріс-тұрысым, көзқарасым еуропалық «ұстаздарыма» ұнамады. Олардың мұрындары менің бойымнан «ұлтшылдық» иsін сезіп қойыпты.

Ақсу, Алакөл, Кеген халық театрларын құрған Тұрлыбек Иманбаланов деген кісі болды. Баяғы Димекеннің көмекшісі болатын Дүйсетай Бекежанов екеуі жетімханада бірге өскен, дос болатын. Тұрлыкең мені өзіне тартып, екеуміз 1968 жылы Кеген халық театрын құрдық.

70-жылдардың бас кезінде республикалық эстрада-цирк студиясы ашылды. Оны құрған Қазақстанның халық артисі Гүлжаһан Ғалиева еді. Бұл бір керемет адам болатын, оның қазақ өнеріне сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. Бірақ, өкініштісі сол, лайықты бағасын алмай келеді. Әйтпесе, Гүлекең деген эстрада студиясын, атақты «Гүлдер» ансамблін, ең бастысы, қазақ циркін ұйымдастырған адам. Меніңше, қазақ циркіне сол кісінің есімін беру өте орынды болар еді. Гүлжаһан анамыз Мәскеуде жүрген жерінен Серік Елеусізовті студияға шақыртып алды. «Қазақтың тұңғыш эстрада режиссері кім?» дейтін сұрақ қойылатын болса, мұның жауабы біреу-ақ, ол – Серік Елеусізов.

– *Сіздің айтып отырғаныңыз Жезқазған филармониясының тұңғыш директоры болатын Елеусізов пе?*

– Ия, дәл соның өзі. 1975 жылы осы студияны бітіріп шықтым. Коммунист болатынмын. Жезқазған облысының жаңадан құрылып жатқан кезі. Кеше ғана дүниеден озған Қалкен Мәкенбаев ағамыз эстрада студиясына барып, соны бітіргелі тұрған түлектермен кездесіп, бәрімізді Жезқазғанға шақырды. Жиын үстінде белсенділік танытып, «Жезқазғанға барамын»деп бірінші болып сөйледім. Сол жылы студияның 26 түлегі Жезқазғанға келдік. Содан бері міне, 40 жылға жуық уақыт өте шығыпты.

– *Жезқазғанның мәдениеті мен өнері көз алдыңызда өсіп, өркендеді ғой?*

– Солай деуге де болады. Филармонияны өз қолымызбен құрдық. «Жезкиік», «Байқоңыр», «Қаракөз» ансамбльдерінің қалай дүниеге келгендеріне куәгер болдық. «Жезкиік» ансамблінің алғашқы бағдарламасын марқұм, ақын Сайлаухан Нәкенов ағамыз жазып шығып еді. Әлі есімде, сол жылғы тамыздың 4-і күні Серік Елеусізов Кәкімбек Салықов ағамыздың «Жезкиігін» әкеліп,

Жақсыкелді Сейіловтің қолына ұстатты. «Осыған қатырып тұрып бір ән жазып көрші» деп әрі тапсырма берді, әрі өтініш жасады. Жақан көп күттірмеді, атақты «Жезкиік» әні дүниеге келді.

– *Осы сөзге Нұрғиса Тілендиев ағамыз да ән шығарған деседі ғой.*

– Бұл рас. Нұрекеннің де «Жезкиігі» болған. Әрине, ұлылардың өздерінен де кейде сәтсіз дүниелер туып қалуы әбден-ақ мүмкін. Меніңше, Нұрғиса ағамыздың «Жезкиігі» сәтсіздеу жазылса керек. Мұны ол кісінің өзі де кезінде мойындаған болатын. Оның Жақсыкелдінің «Жезкиігін» тыңдаған соң «Сенің «Жезкиігің» менің «Жезкиігімді» үш орап әкетті» деген ризашылықпен айтқан лебізін құлағымызбен естіп, көзімізбен көрдік. Бірді айтып, бірге кетіп жатырмыз. Кеңес заманындағы ең ұлы мереке 7 қараша – Октябрь Революциясының күні болмаушы ма еді? Сол күні «Жезкиік» қазақ эстрада ансамблі ретінде алғаш рет Жезқазған жұртшылығына өзінің концерттік бағдарламасын ұсынды.

Серік Елеусізов те ескерусіз келе жатқан есімдердің бірі. «Жезкиіктен» өзге «Жезді жұлдыздары», «Тоқырауын толқындары» және т.б. ансамбльдер, қазіргі тілмен айтқанда, Серіктің проектілері болатын. Өнерге тым берілгендігі сонша филармонияның шаруашылық істерімен айналысуына уақыты да бола бермейтін. Сондықтан ол 1977 жылы «бірыңғай шығармашылық жұмыспен айналысамын» деген өз өтінішіне орай, қызметінен кетті де, оның орнына Бектұрсын Шортанбаев ағамыз келді. Оның мамандығы физик-математик екен, бірақ, филармонияға дейін Ақтоғай аудандық мәдениет бөлімінің бастығы қызметінде болыпты. Бекең обалы нешік, іскер басшы болып шықты. Филармонияны аяғынан нық тұрғызды. Материалдық база нығайды. Көлік алынды, киім-кешек дегенді төгіп тастады. Жақсыкелді Сейілов үшін сонау Саратовтан арнайы электробаян алдырды. Бекеңнің кезінде республикадағы ірі-ірі өнер ордалары Жезқазғанға жиі келетін. Айталық, Шамғон Қажығалиев жетекшілік жасаған Құрманғазы атындағы оркестр, Бақытжан Байқадамов бастаған Қазақ Мемлекеттік Академиялық хор капелласы, «Қазақконцерттің» ән-би ансамблі, «Отырар сазы» өнерлерін жезқазғандықтарға ұсынып, ел құрметіне бөленді. Мен бірнеше жылдар ол кісіге орынбасар бола жүріп, көп нәрсе үйрендім.

– *Кейін өзіңіз де филармонияға басшылық жасадыңыз емес пе?*

– Ия. Филармонияға екі мәрте директор болдым.

– *Бұл қалай болып жүр?*

– Қазақта «байдың асын байғұс қызғанады» дейтін сөз бар. Көре алмаушылық, етекпен тарту деген болады. Облыстық партия конференциясы өтетін болып, соған филармония концерттік бағдарлама әзірлеген. Сол бағдарламада «байқампаздардың» байқауынша «қазақша нөмірлер шамадан тыс көбейіп кетіпті». Мені аяқтан шалғысы келгендер осыны дереу облыс басшысына жеткізе қойыпты. Обкомның бірінші хатшысы әпербақандау, өзімбілемдігі көбірек кісі еді, менің дәлелдерімді құлағына да қыстырғысы келмеді, директорлықтан босату туралы нұсқау берді. Сондағы кінәсі «орысша әндер

неге аз?» дегенге саяды. «Басқа халықтардың әндері де, билері де бар ғой» дегенге илікпейді. Директорлықтан босаған күннің ертесіне Алматыға бардым. Сәтін салғанда, қазақ өнерінің үлкен жанашыры, ұлы азамат Өзбекәлі Жәнібеков ағамыздың Мәдениет Министрі қызметіне енді ғана кірісіп жатқан кезі еді. Болған жайды баяндап едім, Өзағаң «филармония біздің сфераға қарайды, обкомның өз шаруасы өзіне жетеді» деді де, өзінің орынбасарын шақырып алып, «Жезқазғанға барып, Дәркембаевты орнына қайта отырғызып кел» деген арнайы тапсырма берді. Сөйтіп, қайтадан директор болғаным бар. «Қызмет үшін ақ тер, көк терге түсіп, Алматы асқан екен» деме. Қараптан – қарап күйдіріп жатса, қайтіп шыдайсың?

– Қазақтың маңдайына біткен біратуар өнер жұлдыздарының көпшілігін жақсы білетіндігіңіз филармонияда ұзақ жылдар жұмыс істегендігіңіздің арқасы шығар?

– Әрине, бұл да бар. Дегенмен, эстрада студиясында бізге Жүсіпбек Елебеков, Жамал Омарова, Шара Жиенқұлова, Ғарифолла Құрманғалиев және т.б. мықты-мықтылар сабақ берді. Мен жатақханада «студсоветтің» төрағасы болдым. Көптеген ұстаздар жатақханада тұратын. Мұнда тұрмайтындары да студенттердің жағдайларын білу үшін жатақханаға жиі келетін. Сол сәттерде олармен жақынырақ танысып, сөйлесетінбіз. Ол кезде бұл ағаң өте тәртіпті болатын. Арақ ішпейтінмін, артық әңгіме айтпайтынмын. Содан болар, ұстаздарымның көбісі мені жақсы көретін, үйлеріне шақыратын. Жарықтық Ғарифолла Құрманғалиев неге екені белгісіз маған үнемі «әй, күйеу бала» дейтін. Аузы дуалы екен, шынында да, мен кейін Кіші Жүздің қызына үйлендім. Марқұм Раушан Сабырбаева көркемсөз оқудың шебері еді. Бірде Ғарекең «Әй, күйеу бала, мен саған елде жоқ суретімді сыйлағым келіп отыр. Өзіңмен бірге сақтағайсың» деп соғыс жылдарындағы фотосын ұсынған еді, сол суретті «аманатқа қиянат» болмасын деп, көзімнің қарашығындай сақтап келемін. Ғарекеңнің өзі Жезқазғанға келмесе де ұлы Самат Жезқазған қалалық ет-сүт заводының директоры болды. Жұмысы жемісті болып, осы қызметтен Министрдің орынбасарлығына көтеріліп кетті.

– Нұрғиса ағамызға «Ұлытауға арнап ән жазыңыз» деген өтініш айтылыпты деседі. Бұл жөнінен не білесіз?

– Нұрағаң Жезқазғанға екі мәрте келді, екеуінде де қасында жүрдім. Әлгіндей ұсыныстың айтылғаны рас. Бірақ, Нұр-аға уәде берген жоқ. «Ұлытаудың ұлылығын ұлықтайтын әнді дүниеге әкелу оңай еместігін» алға тартты да қойды. Бұл алғашқы келгендегі әңгіме. Ал, келесі келгенде... Соның алдында Жаксыкелді Сейіловтің «Жезкиік» атты әндер жинағы Нұрғиса ағамыздың алғысөзімен жарық көрген болатын. Жезқазғанға келгесін Нұраға Жаксыкелдіні іздеді. Жаксыкелдіні алдыртып, сырнаймен бірнеше ән айтқызды. Жақаң «Ұлытауды» орындаған соң «Біздің іздеп жүрген Ұлытауымыз осы ғой» деп қуана айқайлап, орнынан атып тұрып, Жақанды бауырына қапсыра құшақтап, бетінен қайта-қайта сүймесі бар ма? Әннің ол кездегі аты «Ұлытау» емес, «Туған

ел» болатын. Сайлаухан Нәкенов ағамыз ән мәтінінің 13 вариантын жазып берді. Соның арасынан Жақсыкелдінің көңілінен шыққаны қазіргі орындалып жүрген мәтіні. Міне, сол күннен бастап ән «Ұлытау» деген атпен айтыла бастады.

Мынандай бір ғажапқа таң қалып, соның түйінін тарқата алмай келемін. Қазақ ән өнерінің нағыз майталмандары, олардың әндерін бүкіл халық болып шырқайтын Шәмші, Әбілахат, Әсеттердің ешқайсы да Композиторлар Одағына мүше бола алмаған. Нұрғиса ағамыз да солай. Бұлардың бар жазығы консерватория бітірмегендері көрінеді. Тегі бұл жай ғана сылтау болса керек, шын мәнінде, композиторлар Одағының тізгінін ұстағандар тарапынан сол баяғы көреалмаушылық, аяқтан шалу болғанға ұқсайды.

«Отырар сазы» Мәскеудің Концерт залында өнер көрсеткенде, оны сол кездегі КСРО Композиторлар Одағының төрағасы Т.Хренников деген кісі келіп тамашалаған екен. Концерттен соң ол Нұраға келіп, жақынырақ танысады. Сонда Нұрғиса Тілендиевтің «консерватория бітірмегендіктен» Композиторлар Одағының мүшелігіне өте алмай жүргенін естіген Т.Хренников «на хрене нужен тебе этот консерватория» депті де, Нұрағаның қолына ертесіне-ақ мүшелік билетті ұстатқан көрінеді. Ал, Шәмшілердің бұған қолы жетпей-ақ өмірден өтті.

– *Бұған Шәмші ағамыз өкінетін бе еді?*

– Бәлкім, іштей өзін-өзі мүжіген болар, бірақ, сыртқа шығарып айта қоймайтын. Шәкең 1975 және 1977 жылдары Жезқазғанға екі мәрте келді, екеуінде де ол кісіге жолбасшы болу бақытына бөлендім. Алғашқы сапарының басты мақсаты Байқоңыр космодромын көзбен көріп, ән жазу болатын. Кеңес Одағының темірдей тәртібі бар, «Байқоңырға кіргізе қоймайтын шығар» деген күдігіміз расқа айналды. Обкомның екінші хатшысы Нұртаза Ыбыраев рұқсат алып беру үшін жанын салды, бірақ, болмады. Сіздердің әріптестеріңіз, «Егемен Қазақстанның» қызметкері Бақыт Балғаринаның жолдасы Ертөстік Балғарин дейтін азамат Ұлттық Қауіпсіздік комитетінде басшылық қызметте еді. Ол да Шәкеңді Байқоңырға кіргізу үшін Мәскеуге дейін шықты. Бәрібір қалыптасқан тәртіпті бұза алмадық. Сосын Шәмші аға «Ендеше, мені тым болмаса Байқоңыр дейтін ауыл болса да апарыңдар. Арнайы келгесін әйтеуір бір Байқоңырға бармай, қайтпаймын» деді. Сөйтіп, Шәкеңді сол кездегі Жезді ауданындағы «Байқоңыр» совхозына апардық. Шәкең сол ауылда бір күн қонақ болды. Кейін «Социалистік Қазақстан» газетіне «Байқоңыр вальсі» нотасымен жарияланды. Әннің шекесіне «Жезқазған облысы, Жезді ауданы «Байқоңыр» совхозының еңбеккерлеріне арнаймын» деп жазылған екен.

Екінші келуінің алдында Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың қабылдауында болып, пәтері кеңейіп, кітабы шыққан, сонымен бірге, «ащы сумен» мүлдем қоштасқан, бірақ, әкесі дүниеден өткен кезі болатын. Димекеңнің «арақты таста» дегенді туралап емес, жанамалай жеткізгеніне ризалығын айта отырып, «Үлкен кісінің тілегін, өтінішін аттап өту де қиын, бірақ, пәленбай жыл үйреніп қалған немені тастап кетуге де көз қимады. Шынын айтқанда, кәдімгідей қиналдым.

Димекеңнің алдынан шыққан бойда Нұрғиса ағам «Димаш Ахметұлы сені арнайы қабылдағанда ең басты не айтқысы келгенін ұқтың ба?» деген еді. Ұқпайтындай соншама санасыз емеспін ғой. Содан Нұрағаның үйіне келгесін, қырлы стаканды толтырып тұрып, бір тартып жібердім де, «Қош бол, қайран дос!» дегенмін. Содан қайтып аузыма арақ алған емеспін» деп әңгіме шерткені де бар.

– «Қазақ әнінің Жезкиігі» атанған Жақсыкелді Сейілов жөнінде не айтар едіңіз?

– Жақсыкелдімен алғаш рет 1971 жылы Алматыда таныстым. Патриоттық әндер байқауы болып, «Қаракөз» ансамблінің құрамында ол да барған екен. Кейін мен Жезқазғанға келдім, сөйтіп, ол өмірден өткенше бірге жүрдік. Жақсыкелді – тума талант, саф алтындай тап-таза өнер иесі. Оның әндері нәзіктігімен, сыршылдығымен күллі қазақтың жүрегінің төрінен орын алды. Әдемі әндерімен әйгілі болса да, ол да тұрмыстың тауқыметін бір адамдай-ақ тартты. Жақсыкелдінің қадіріне жеткен жалғыз-ақ әкімді білемін. Ол – Қажымұрат Ыбрайұлы Нағыманов. 1993-1994 жылдары Жезқазған суықтан қатып қалды ғой, ұмыта қоймаған шығарсың. Сол кезде облыс басшылығына Қажекең келді. Келе салысымен күн демей, түн демей жылудың жайын дұрыстауға кірісті. Содан жаңа жылға таман жағдай біршама дұрысталып, терезеге қатқан мұз-қыраулар ери бастаған шақта, Қажымұрат Ыбрайұлы осы істі атқарып шыққан қарапайым еңбек адамдарына өз алғысын білдіру үшін дастархан жайды. Мәдениет бөлімі концерттік бағдарлама әзірледі. Жақсыкелді де келіп, өзінің «Әлі есімде», «Жезкиік» әндерін орындады. «Жезкиікті» бітіре бергенде Қажекең орнынан атып тұрды да, қолындағы сағатын шешіп алып, Жақсыкелдінің қолына тақты. Қарасақ, алтын сағат екен. Облыстық мәдениет бөлімін Қайырбек Сәдуақасов басқаратын. Жақсыкелді қуықтай екі бөлмеде тұратын. Бірде Қайрекең «Қолындағы алтын сағатын сыйлаған Қажекең Жақсыкелдіге өкіметтің кең бөлмелі үйін бермес пе екен? Әкімдікке жақындау жүресіз ғой, құлаққағыс етіп көрсеңіз қайтеді?» дедім. Бір-екі ай өткен соң, телефон шылдыр ете қалды. Сөйтсем, Қайрекең «Сүйінші де сүйінші» деп әкетіп барады. «Сұрағаныңыз болсын, бірақ, не үшін?» деймін мен мына жақтан. «Жақсыкелдіге төрт бөлмелі пәтер берілді. Кілті менің қолымда тұр. Жылдам жет» дейді Қайрекең. Ұшып отырып, әкімдікке жеттік. Мен барсам біраз жігіттер жиналып қалыпты. Бәрі маз-мәйрам. Мәселе былай болыпты. Қайырбек Сәдуақасов Қажымұрат Ыбрайұлына «Жақсыкелдінің пәтері тар» дегенді жұқалап жеткізеді. Сонда Қ.Ы.Нағыманов «Осыған дейін сондай адамды екі бөлмеге қамап қойғандарың қалай?» дейді де, дереу тиісті бөлімнің басшысына телефон шалып, төрт бөлмелі пәтердің кілтін алдырып, Қайрекеңнің қолына ұстатып жібереді. «Ақ түйенің қарны жарылды» деген сондай-ақ болар. Жақаң қайбір дүние жиған адам, айналасы бірер сағаттың ішінде жаңа пәтерге көшірдік те тастадық. Сол жаңа пәтерінде Қажымұрат Ыбрайұлын қонақ етіп, дәм беру Жақаңның арманы еді. Қажекең «әні-міне» деп жүргенде

Өскеменге кетті. Сөйтіп, орайы келмеді. Жақсыкелдінің өзі де бақиға аттанды. Қажымұрат Нағымановтың адамгершілігінің биіктігі ғой, Жақаң өмірден өткен соң, Жезқазғанға жолы түскенде, арнайы Жақсыкелдінің шаңырағында болып, орнына Құран оқып кетті.

– *Қазіргі өнер деңгейін қалай бағалайсыз?*

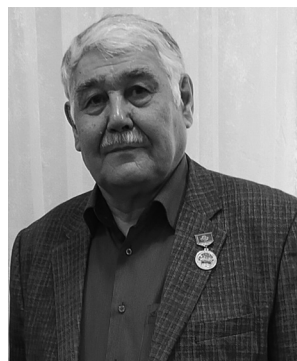
– Жезқазғанның бүгінгі Жақсыкелдісі, Шынболаты жоқтығына қиналамын. Өн жазуға талаптанып жүргендер баршылық, бірақ, солардың қайсысының әнін халық іліп әкетіп жатыр? Жезқазғанның өнері мен мәдениетін бүгінгі таңда ұстап тұрған Серке Қожамқұлов театры ғана. «Су ішкен құдығыңа түкірме» дейді ғой, сонда да болса айтайын, өзімнің талай жыл өмірім өткен филармонияда Ғалым Мұхамедин, Береке Көшеновтің деңгейіндегі кейінгі толқын көзге түсе қоймайды. Бұл ойланатын мәселе емес пе? Кезінде Жезқазған филармониясы Қазақстанды түгел аралап шықты. Түрікменстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Қарақалпақстанға барды. «Жезқазған» дегенді естіген ел елең ете қалатын. Мәселе осында. Ел көлемінде де сылдыр әндер көбейіп кетті. «Хат жазып тұр, хат жазып тұр» деп біреу қылқындырып жатқандай ышқынатын да ән бола ма екен? Өкінішке орай, осындай әндер жастарды еліктіріп барады. Мен қарияларымыздың қасиеттерін жоғалтпағандарын, жастарымыздың жалын атып, жарқылдап тұрғандарын қалаймын.

«Мысты өңір» газеті, 12 қараша, 2019 жыл

«КЕНШІМІН, ЖҮРЕГІМНЕН ЖЫР ТӨГІЛГЕН»

Өндірістің бел ортасында жүріп-ақ өлең өлкесінен өзіндік орнын тапқан ақындар аз емес. Айталық, Кәкімбек Салықов, Садық Асатов, Шынболат Ділдебаевтар. Алдындағы ағалардың ізін басар інілер де баршылық. Солардың бірі де бірегейі Мұса ТІЛЕУОВ екендігі сөзсіз. Оңтүстік Жезқазған кеніші еңбек тәртібін қадағалау бөлімінің бастығы болып қызмет атқаратын Мұсекеңнің кен өндірісіне, кеншілер өміріне араласып келе жатқанына отыз жылдан асып барады. Ақын үшін кеніштегі қат-қабат қауырт та қымқуыт шаруадан қолы сәл босағанда қағазын алдына қойып, қаламын қолға алып, көңілдегі көрікті ойларды өлең өрімдеріне айналдыру – табиғи таланттың тыным бермейтін толассыз толқындарының ырғақтарынан туындап жататын кестелі сөз, көркем тілге толы парасатты поэзияға деген шынайы іңкәрліктің белгісі іспетті. Мұса Тілеуов өлеңге адалдығынан ешқашан айнып көрген емес. «Үркер», «Думаным ұласып ғасырға» атты жыр жинақтары сол бір адалдықтың бағында пісіп-жетілген алма ағашының жемістеріндей тәттілігімен тіл үйіреді, сұлулығымен сүйсіндіреді. Кенші-ақынның жан сарайына үңіліп, оның ішкі дүниесін «ақтарып» көрудің сәті түскен еді.

– Мұсеке, «өлең Сізге ананың сүтімен дарыған» дегенді естіп қаламыз. Білетіндердің айтуынша, ол кісі үлкен ақын болған деседі.

– Анамның есімі – Хапиза еді. Жарықтық дүниеден тым ерте кетті. Небәрі 44 жыл ғана ғұмыр кешті. Біз де анамыздан жастау қалдық. Оң мен солды ажырататындай болған жоқ едік анамыз өмірден өткенде. Дегенмен, бала күнгі көргендерің, естігендерің өмірбақи санада сақталып, көз алдында жатталып қалады екен. Ол кісі отырған жерін думандатып отыратынын ұмыта алмаспын. Сөзге де жүйрік, әнге де шебер еді. Сосын бір-екі шумақпен тақпақтатып, табан астында кез келген нәрсеге, құбылысқа, іс-қимылға қарай өлең құрай қоятын. Өзіл-сықаққа ыңғайлы-тын. Өзі де жайдары мінезді жан еді, соған орай, жүрген ортасын да күлдіріп, жадыратып жіберетін. Анамыздың өмірден ерте кетіп, біздің етек-жеңімізді жинай алмай жас қалуымыз әрине, кезінде ол кісінің сөздерін, өлеңдерін жинастыруға мүмкіндік берген жоқ. Бірақ, кейін есейе келе, үлкендердің аузынан үзіп-жұлып естіген анамыздың Жәмкен дейтін кісімен айтысын арқау ете отырып, «Қарғы» деген поэма жазып шықтым. Біздің қазақ қандай нәрседен де әдемілік іздеген ғой. Керек десеңіз, иттің қарғыбауының өзін әшекей тастармен көмкеріп, әдемілеп жасайды екен. Үйіміздің иті көрші ауылға барғанда ондағылар иттің мойнындағы қарғыбауға көздері түсіп, көңілдері ауып, мойнынан шешіп алады. Кейін бір сүндеттой болып, соның үстінде біздің

шешей мен көрші ауылдың Жәмкен атты ақыны айтысады. Тақырыптары әлгі қарғыбау. Сөйтсе оны алған кісі де «мұны иесі кейін қалай іздейді екен?» деп, сынап жүреді екен. Жаңағы айтыстан соң, қарғыбауды қайтарып, оған қоса атшапан айыбын төлеген көрінеді.

Егер ел алдына шығып, айтысқа түсуден тайсалмаған болса, анамыздың шын мәнінде үлкен ақын болғаны ғой. Жұрттың айтуы да солай, өзімнің шамалауым да сондай. Өттең, сөздерінің толықтай сақталмай қалғаны болмаса...

– *Анаңыздың бойындағы қасиетті өнер Сізге келіп қонақтаған екен ғой...*

– Тек маған ғана емес. Құдайға шүкір, бауырларымның қайсысының болса да өлеңге келгенде бір атарлары жоқ емес. Сәтбаев қаласындағы ОДА-лардың бірінде дәрігер болып еңбек ететін Еңбек інімнің жазғандарына өз басым қызыға қараймын. Біздікі ет пен терінің арасындағы бірдеңке ғой, әншейін. Бірақ, бәрімізден де мықтымыз Мұстафа еді. Ол ерте көрінді де, ертерек сөнді, 33 жасында өмірден өтті. Соңында қалған азғантай дүниелерін оқығанда, соның өзінен-ақ алысқа шабатын тұлпар екендігі аңғарылмай қалмайды. Менің сандығымда 1973 жылғы «Жезқазған туы» газетіне келіп түскен өлеңдерге шолу жасаған белгілі ақын, бүгінде дүниеден өтіп кеткен ағамыз Сайлаухан Нәкеновтің мақаласы сақтаулы тұр. Сол мақаласында Сәкең «Серік Ақсұңқарұлы мен Мұстафа Нақыпбековтің алғашқы өлеңдері соны серпінімен, тосын тапқырлығымен қызықтырады. Екеуі де қай тақырыпқа қалам тербесе де оны жаңа қырынан, басқа бір әсем бояумен жарқыратып жазады» деп бағалаған екен. Сайлаухан ағамыздың өлеңге қоятын талабы өте қатал болғанын бәріміз де білеміз. Талғамы зор Сайлаухан тәрізді ақынның оң көзіне ілігіп, жылы сөзіне бөлену бақыты бұйырған Мұстафаны «мықты еді» демегенде не дейін?! Ол Оңтүстік және Батыс кеніштерінде еңбек етті. Бәлкім, тірі болғанда, нағыз кенші – ақын атанар ма еді?!

– *Отыз жылдан аса кеніштерде еңбек етіп келесіз. Бірақ, Сіздің алғашқы еңбек жолыңыз шопандықтан басталып, тілшілікке жалғасқанын былайғы жұрт біле бермейді...*

– Кім бала кезінде жоғары білім алуды қаламайды дейсің? Бірақ, соған екіншісі бірінің мүмкіндігі келе бере ме? Қазақта «жазымштан озмыш жоқ», «талайыңа не жазылса, соны көресің» деген сөздер бар емес пе? Сол айтпақшы, 1965 жылы мектепті бітірісімен алдымызға бір отар қой салып, қойшы болдық. Ен далада еркін өскен қазақ өз тірлігінде мал шаруашылығымен кіндіктес болған ғой. Ата кәсіп – мені, мен – оны жатсынбадым. Қойды бір қайырып тастап, қойын дәптерді қолға алып, ойға келіп қалған өлең жолдарын қағазға түсіріп тастаған күндерім кешегідей көз алдымда. Одан соң Целиноградтағы автокөлік техникумына оқуға түстім, Отан алдындағы азаматтық әскери парызымды өтедім.

Мектеп қабырғасында жүргенде-ақ, сурет салуға және фото түсіруге керемет құлшынататынымын. Менің сол қызығушылығымды білетін достарымның бірі, мен әскерден келгенде «аман-есен ауылға оралуыңа менің сыйлығым осы

болсын» деп, маған фотоаппарат сыйға тартты. Фотограф болу оңай емес, мұның өзі біле білгенге тұнып тұрған өнер және машақаты көп жұмыс. Қазір ғой нешетүрлі фотоаппараттар бар. Шырт еткізіп басып қаласың да, кез келген фотостудияға барып, суреттеріңді шығара бересің. Ал, бұрын... Пленка сатып аласың, порошоктар тағы керек дегендей қып-қызыл шығынға батып жататын едік. Бірақ, қызығушылық болса, ештеңеге қарамайды екенсің. Менің де мойнымнан фотоаппаратым түспейтін. Осы кәсіптің мені қызықтырғаны соншалық, фотограф болу үшін арнайы курста да оқыдым.

Әлгінде сен «тілші» деп тым дабырайтып жібердің. Рас, Жезді аудандық газетінде алғашында фототілші, кейін әдеби қызметкер болып бірнеше жыл істегенім рас. Бірақ, өзімді «тілші», «журналист» атанатындай деңгейге жеттім деп ойламаймын. Жездідегі «Октябрь Туы» газетінің редакторы Ишанбек Жауыртаев ағамыз «Бала, бізге фототілші керек» деп жұмысқа шақырған еді, кейінірек, «Сенің сөздеріңде де сөл бар екен, кәнеки, хабар, мақала жазып көр» деп, «әдеби қызметкер» дейтін лауазымға ауыстырды. Газетте істеген сол жылдарыма өте ризамын. Өйткені, газеттегі жұмыстың бір кереметі, елдің қақ ортасында жүресің, жақсымен де, жаманмен де жолығасың. Сөйте жүріп, өмірді біле түсесің, тани түсесің. Мен өзің келіп, сұхбаттасып отырған соң айтып жатқаным емес, журналистер қауымын өте қатты құрметтеймін. Өйткені, олардың еңбектерінің қалай болатынын көзіммен көріп, басымнан өткердім.

– *Сурет салу, фотоға түсірудің ақындыққа тигізетін әсері бола ма екен? Осы жағын байқадыңыз ба?*

– Шынымды айтсам, өз басым байқай қоймаппын Бірақ, Сайлаухан ағамның бірде «Мұсаның өлеңдерінде артық-ауыс сөздердің, жеңіл-желпі ұйқастардың болмауы оның дүниеге фотообъектив көзімен қарап үйренгендігінен. Өйткені, фотограф өзінің түсірген суретінің неғұрлым сұлу әрі мазмұнды болып шығуын ойлайды. Кешегі фотограф, бүгінгі ақын Мұса Тілеуовтің өлеңдерінің өрнекті болатындығы сондықтан» деп пікір білдіргені бар. Сәкең жарықтық, бұл сөздерді мені мақтау үшін айта салды ма, жоқ, әлде шынымен де солай ма, бұл жағына мән бере қоймаппын. Шынболат ағамның маған арналған «Басып-басып қыздарды суретке, Жыр жазады содан соң бұрқыратып» деп келетін өлеңін әзілге айналдырып айтып жүретін жігіттер баршылық. Қалай болғанда да, фото өнеріне ден қойып, оны бір кісідей меңгергенімді мақтаныш тұтамын.

– *Меніңше, өлең өз-өзінен жазыла қалмайтын болуы тиіс. «Осындай өлең жаза қояйынышы» деп үстелге отыра қалғанмен, одан түк шықпауы мүмкін. Солай емес пе?*

– Әрине. Көзің көрген, көңілің түйген, өзіңнің жаныңа қатты әсер еткен жағдайлар жазбасыңа қоймай, жаныңды мазалағанда ғана жақсы өлең дүниеге келеді. Пенде баласын толғандырмайтын тақырып жоқ. Жаныңды мұңды сағыныштарға бөлейтін немесе әп-сәтте шаттандырып тастайтын да сезімдер болады. Нағыз өлең осындай сәттерде өз-өзінен құрала бастайды. Менен кейде «күн-түні жұмыста жүріп, өлеңді қай уақытта жазасыз?» деп сұрап жататындар

да болады. Мұндайда мен «өлең «жаз» деген кезде жазамын» деп жауап беремін. Шыным – осы. Кезінде Сәбит Мұқановтан «Сіз көп жазасыз? Сонда қай уақытта демаласыз?» деп сұрапты. Сонда Сәбең «Бір романды бітіріп, келесісін бастағанда демаламын» деген екен. Сол айтпақшы, өлеңнен әмір түскенше мен де демалыста жүремін.

– *Ал, әмір түсті дегенше, қағазға шұқшиямын деңіз? Сонда Сіздің негізгі тақырыбыңыз, кейіпкерлеріңіз кімдер?*

– Туған елім, жерім, Отаным – негізгі тақырыптарым деп айтуға болады. Халқымның тарихы, салт-дәстүрі, өнер, мәдениеті, тілі мен діні, абзал азаматтары, ару қыздары мені толғандырмай қоймайды. Кеншілердің ортасында жүргендіктен кен өндірісі мен кеншілер өмірі де – өлеңдерімнің алтын арқауы.

– *Жеңемізге арналған ғашықтық жырлар да жүректің лүпілін сездіріп тұрады демексіз ғой?!*

– Жеңгең туралы әңгіме тіпті бөлек. Оған арналған өлеңдер ғашықтық сезімдерден гөрі көңілдің ризашылығын, алғысын жеткізіп тұрғандай. Бұлай болатын да жөні бар. Себебі, 70-жылдардың басында, алты-жеті жыл бойы таяқ тастам жерге жету мұң болып, төсек тартып жатқан жайым бар. Мені «адам қатарына қосылмайды» деп тон пішкендер де болған. Сонда менің ертеңге, болашаққа деген үмітімді сөндірмей, жігерімді жаныған осы Гүлсім болды. Ол адал жар ғана болып қоймады, аяулы қамқоршыма айналды. Өзі де бала шағынан қиындықты көріп өскен жан ғой, мені қиындыққа жалғыз тастап кеткен жоқ. Менің «Сендегі сезім» дейтін өлеңім жеңгеңнің сол қайсар мінезіне тәнті болудан, табынудан жазылған.

– *Осы өлеңді оқығанда мен де бірден назар аударып едім. «Үлкен ықыласпен жазылған екен» деп ойлағам. Сөйтсем, оның осындай себебі бар екен ғой. Өзі ұзақ та емес еді ғой, оқып жібересіз бе?*

– Оқиын, неге оқымасқа?

*«Қалмады дәрменім,
Қарманып әуремін.
Айдыны тартылған
Аралдай халдемін.*

*Төрінде ордамның
Тұралап, сорладым.
Шерменде жүрегім,
Шертеді шерлі әнін.*

*Селдетіп нәсерін,
Көзімнен көшер күн...
Қатерден тек сенің
Қайтпады меселің.*

*Мәпелеп балаша,
Әлпештеп анаша.
Қас қақпай тұрдың сен
Дертіме араша.*

*Жаныңмен, арыңмен,
Барыңмен, балыңмен,
Дәріңмен, дәміңмен,
Нәріңмен, бәрімен.*

*Періштем сен бе еді?
Шырағым сөнбеді.
Қуаты шығар сол
Сезімнің сендегі».*

– Сіздің композиторлармен байланысыңыз қалай? Осыдан үш-төрт жыл бұрын филиппиндік бір әнші қыздың сөзін өзіңіз жазған «Ұлар құс» әнін Астанаға келіп орындағанын көргенде төбеміз көкке екі елі жетпей қалғандай-ақ қуанып едік.

– «Ұлар құс» жас композитор Қайрат Баекеновтің ән әлеміндегі тырнақалды туындысы. Ол менімен көрші тұрды. Жезқазғандағы музыкалық колледжде оқитын, ән салатыны бар еді. Бір күні «Аға, мен бір әннің мелодиясын жазып қойдым, соған сөз жазып бересіз бе?» деген өтінішін білдірді. Мелодиясын тыңдап көрсем, әлдебірсағынышсазыескендей. Жастықшақтыкімсағынбайды? Егер сол кезең Ұлытау бөктерінде өтсе ше? Қайраттың әні жүректің қылын қозғап жіберген болу керек, сөзі тез әрі өз ойымша сәтті жазылды. «Ұлар құс» әні дүниеге солай келген еді. Кейін бұл әнді Роза Рымбаева теледидар арқылы күллі халыққа таратты. Әлгі филиппиндік әнші де сол Розаның орындауында естіп, қағып алған ғой деп ойлаймын. Композиторларға, ән шығаратын жігіттерге «осы сөздеріме ән жазып көріңдер» деп тікелей ұсыныс айтқан емеспін. Бірақ, Шәміл Әбілтаев Сәтбаевқа қонаққа келгенде «Сәтбаев – киелі мекенім» деген өлеңіме ән шығарып кетті. Шәмілдің бұл әні көз алдымда дүниеге келді. Ол түнімен ұйықтамай, домбырасын тыңқылдатып, үйдің ішінде әрлі-берлі жүріп алды да, таң алдында «Мүсеке, шегіне жеттім, тыңдап көріңіз» деп, ән сала жөнелді. Сөйтіп, өз сөзіме жазылған әннің алғашқы тыңдарманы да өзім болдым. Марқұм Марат Түсіпбеков те бірнеше сөздеріме ән шығарып, елге жеткізді. Сондай-ақ, Сәтбаев қаласында тұратын Мұрат Сейтенов бауырымның да менің сөздеріме шығарған бірнеше әдемі әндері бар.

– Біздің қазіргі қоғамдағы мәдениетке, өнерге деген көзқарасқа көңіліңіз тола ма?

– 90-жылдардың бас кезіндегі қиыншылықтар тұсындағы жіберілген қателіктер, кездескен кем-кетіктер бүгінде орнына келді деген ойдамын. Ел көлемінде айтпай-ақ қояйын, өз қаламызды, аймағымызды алар болсақ, бұл орайда көптеген шаруалардың басы қайырылып жатқанын көріп, көңіл қуанады. Ақындар мен жазушылардың кітаптары жарық көріп, әншілердің үндері таспаға түсірілуде. Жезқазғандағы «Ұлытау үні», Сәтбаевтағы «Саған арнаймын, әсем қалам!» өнер фестивальдерінің жас таланттардың тұсауын кесуге, өнердің айналасында жүрген жандарды құрметтеп, қадірлеуде үлкен роль атқарып келе жатқанын айтқан жөн. Негізі мәдениет пен өнер адамдарына көп нәрсенің керегі жоқ, жылы сөз бен оң қабақ олардың жанын семіртіп, қанаттандырып тастайды.

Әрине, адам көңілі болған үстіне бола түссін демей ме? Айталық, қазақтың данасы да, дарасы да ұлы Абай ғой. Сол данамыздың туған күнінде тым болмағанда поэзия сағаттарын өткізуді дәстүрге айналдырсақ, несі айып? Мұның Абайға керегі шамалы. Есесіне бізге керек. Неге десеңіз, Абайды түсіну үшін жас ұрпақтың санасына Абай ілімін сіңіру үшін қажет.

– *Мүсеке, соңғы сұрақ. Сіз ақынсыз ба, кеншісіз бе?*

– Мұндай сұраққа беретін жауап біреу: «Мен – кеншімін жүрегінен төгілген жыр».

«Мысты өңір» газеті, 4 қыркүйек, 2009 жыл

«АКТЕР БОЛАМЫН» ДЕП ОЙЛАҒАН ЕМЕСПІН...

**Сұхбаттасымыз — С. Қожамқұлов атындағы Жезқазған
музыкалы-драма театрының актері, Қазақстан Республикасының
Халық артисі Досжан Әбдірәлімұлы ЖАНБОТАЕВ**

– «Бүгінде ел білетін есімі, қазақ театр өнерінде өзіндік орны бар Досжан Жанботаевтың осы жолға түсуіне кімдердің ықпалы тиді екен?» деген сұрақ тек мені ғана емес, көпшілікті де қызықтыратын шығар. Әңгімені осыдан бастасақ...

– Мұндай сұрақ қойылғанда әдетте «әкемнің не шешемнің өнерге икемі бар еді, солардың ықпалы тиді» деген ыңғайда басталатын жауап болатынын білемін. Бірақ, мен бұлай дей алмас едім. Өйткені, өз жұртымда да, нағашы жағымда да қолдарына сырнай түгіл сыбызғы ұстағандар болған жоқ. Сондықтан, өтірік айта алмаймын. «Актер» болуды армандаған да, ойлаған да емеспін. Бұл жол көшедегі әлдебір хабарландыруды көзім шалып қалудан басталды. Дегенмен, бұған қарап, «актерлік көшедегі кез келгеннің қолынан келе береді екен» деген ұғым тұмауға тиісті. Театр оқуын оқу бар да, актерлік мамандықты игеру, меңгеру бар. Ал, енді бұған аздаған талантқа қоса жанталас ізденіс, еңбек керек. Театр институтын тәмәмдап сахнаға бір рет шықпай кеткендер де жетерлік. Өз басым Құдайдың берген сәл ұшқынын сөндіріп алмай, қоламтаға айналдырмай, әлсін-әлсін үрлеп, соның арқасында ғана азды-көпті нәтижеге жетіп келемін. Мұны сыпайыгершілік сақтап, тартына сөйлегені деменіз, шындығында солай. Жалпы, алтынбыз ба, жезбіз бе, оны тарих айта жатар...

Қалибек Қуанышбаев, Елубай Өмірзақов тәрізді тарландар туралы ел арасына аңыздай тарап кеткен әңгімелер көп. «Олар ит болып үріп, қасқырша ұлығанда, қой болып маңырап, сиыр секілді мөңірегінде ешкім ажырата алмай қалады екен», «Бала кездерінде олай істепті, бұлай істепті» деген тәрізді.

Шынында да, әр адам дүниеге келгенде Құдайдың құдіретімен әлденеге икемді, ыңғайлы болып туатын сияқты. Соған орай, әркім өзіне ұнамды, дұрыс, жөн саналатын істерге үйірсектеніп, соларды жасауға ұмтылып тұратындай. Басқаша айтқанда, әлдебір күш өзің де түсініп болмайтын әрекеттерге баруға итермелеп, тынышыңды алатындай.

Анам жарықтық сауыншы болды. Сауын мен ферма орталығының арасында ескілікті қорым бар. Әр сауыншыға ақ халат беріледі. Тәртіп бойынша сауыншы сиырды соны киіп қана сауу керек. Қазақтың қай әйелі қай заманда сиырды ақ халат киіп сауады дейсің? Үлкен жақтан біреулер келіп қалғанда, үстеріне ілген болады, мұндайға үйренбеген сиырлар үркіп, шешелерімізге саудырмай,

әлек-шәлектерін шығаратын. Бірде былайғы уақытта қораның бір шетіндегі шегеге ілулі тұратын халаттардың бір-екеуін киіп алып, әлгі қорымның арасына барып, жасырынып жаттым. Кешкілік сауымнан сауыншылар қараңғы түсе қайтады. Және жай қайтпай, үйлеріне бір шелек, жарты шелек сүт ұрлай кетеді. Сауыншылар, ішінде өз шешем де бар, қорымның тұсынан өте бергенде «Ей, ұятсыз немелер! Күн сайын сүт ұрлап неге күнәһар болып жүрсіндер» деп шыға келдім. Бәрі тым-тырақай қаша жөнелді, сүттері қалды төгіліп. Айтатындары «шайтан, шайтан». Шешемді аяп кеттім. «Апа, бұл мен ғой, Досжан» десем де қарамайды, одан сайын жанұшыра жүгіреді. Сол күнгі оқиға көпке дейін ауылды дүрліктірді. Анам «ешқандай да шайтан емес, менің істеп жүргенім ғой» дегеніме ешқашан сенбеді. Бала кездегі мұндай «артистік» қылықтар толып жатыр. Бірақ, мұны өнер деуге келе қоймас, дегенмен, «тақыр жерге тал өспейді» демекші, өзің айтқандай, «есімімізді ел білетіндей» жағдайға жеткен болсақ, демек, бойымызда о бастан-ақ бірдеменің болғаны.

– *Сіз актерлікке Мәскеуде машықтандыңыз...*

– Мәскеуде, Щепкин атындағы училище оқыдық. Бірақ, студенттік жылдар болашақ мамандыққа машықтандырып, сені бесаспап маман етіп шығарады деудің реті келіңкіремейді. Оқу тек баспалдақ қана. Ол саған өзің тандаған мамандығыңның әліппесін ғана үйретеді, ал қалғаны өзіңе байланысты. Алған білімді, түсінігінді кеңейтіп, шын мәніндегі маман екенінді дәлелдеу үшін одан әрі іздену, еңбектену керек. Соған құлықты болсаң ғана, әуелгі түскен соқпағыңды даңғыл сүрлеуге айналдыра аласың. Әйтпесе, диплом сенің біркезде белгілі бір оқу орнында оқығандығыңның белгісі ретінде сандықтың түбінде сарғайып жата беретін болады.

Кеңестің заманы ғой, аталмыш училищеде, ұлттық театрларға актерлер, актрисалар даярлайтын студиялар болатын. Бізді, он жеті қыз-жігітті сонда жіберді. Мақтанғаным емес, тобымыз күшті болды, сол мықтылығын олар әлі де дәлелдеп келеді. Өйткені, сол он жетінің 15-і күні бүгінге дейін театрда еңбек етуде. Бұл мамандыққа деген адалдықтың айғағы.

Олардың арасынан 1 халық артисі, 13 еңбек сіңірген артист атанғандар шықты. Халқымызға кеңінен танымал режиссер, ҚР еңбек сіңірген қайраткері Жанат Хаджиевтің де біздің арамыздан шыққанын әрқашан зор мақтанышпен айтып жүреміз.

Мәскеу қанша дегенмен ғылымның да, өнердің де ордасы емес пе? Үйренгеніміз, бойымызға ілгеніміз мол болды. Қазақтың небір маркасқаларымен біз Мәскеуде жүргенімізде танысып, табыстық. Мысалы, Мұрат Әуезов. Ол кезде жап-жас жігіт. Ой қандай, өре қандай, білім, білігі қандай? Ақыл-парасатымен баурап алатын. Алдындағы «Алаштың» армандарын алға апаруды мақсат тұтқан «Жас тұлпарды» бекер құрып жүрмегенін түсіндік.

Тағы бір таңқалатыным, Мәскеуге жолы түскен қазақтың өнер тарландары, ақын– жазушылар бізге соқпай кетпейтін. Қазір ойласам, ол кісілер сонда «ертең біздің театрға қандай жастар келеді екен?», «олардың ой-өрісі, талант-

қарымдарын байқап көрейік» деп бізді бақылап, сынап жүреді екен ғой. Жанашырлық жүрек деген осындай болар. Асанәлі Әшімов, Әкім Тарази, Сәкен Жүнісов және т.б. көптеген театр мен киноның майталмандары, қазақтың кереметтей драматургтерімен жүздесіп, пікір алмасу арқылы біз театр әлеміне тереңдеп ене бастадық. «Актер» деген мамандықтың қырық қатпарлы, сан қырлы өнер екендігін бағамдадық.

– Сосын бір үйдің баласындай болып, жұптарыңыз жазылмай, Торғайдың театрына топ өте қалдыңыздар...

– Торғай облысында театр ашылатын болды да, бізді тобымызбен сонда шақырды. Оған да, міне, қырық жылға тақап қалыпты. Сексенінші жылдардың ортасында Торғай облысының таратылуына байланысты, Жезқазғанға қоныс аудардық.

– Ал, Жезқазған облысы жабылғанда, театрды тағы да басқа жаққа көшіру туралы мәселе туындаған жоқ па?

– «Басқа жаққа көшірмек» түгілі «облыс жабылды, енді театрды да жабайық» деген әңгіме көтерілді. «Кезінде бұлар Жезқазғанға қалай келді, енді солай кетсін» деген «ғажайып ұсыныс» айтқандар да болды, аттарын атамай-ақ қояйын, көздері тірі, арамызда жүр.

Облыс жабылғанмен Жезқазған театрының сақталып қалуы ел басқарған екі азаматтың арқасы. Олар – қаланың сол кездегі әкімі Жұмамәди Ибаділдин мен оның бірінші орынбасары болған, қаланың қазіргі әкімі Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетов. Театрдың болу-болмауы күн тәртібіне қойылғанда, оның керектігін тізелесіп отырып, дәлелдеп, жоғарыдағылармен тістесіп баққан осы екеуі сөздерін өткізіп, театрды сақтап қалды. Сол бір сын сағаттарда Жүмекең мен Қанекең қолдау білдірмегенде, жан-жаққа шашырап, турасын айтқанда, қаңғып кететініміз хақ еді.

Жалпы, біздің театр – әкімдерден бағы жанған, шенеуніктерге өкпесі жоқ театр. Арқалықтан осында келгенде тұңғыш директорымыз болған марқұм Мөрлібек Мұратбаев театрдың да, актерлердің де шаруасын оңынан шешу үшін күн-түн демей, жүгірумен жүретін. Ал, театр тізгінін Майра Серкебаева ұстағалы ғимаратымыз ғана жөнделіп, жаңарып қоймай, өз жағдайымыз да жақсара түсті. Қаланың бұрынғы басшыларының бірі, қазіргі ҚР Парламенті Сенаты Төрағасының орынбасары Мұхамбет Жұманазарұлы Көпеев театрға екі күннің бірінде келіп, жай-күйімізді біліп тұратын.

– Сізбен сұхбаттасып отырып, Өзбекәлі Жәнібеков ағамыз туралы сұрамай кетсек, Құдайдан да, адамнан да ұят сияқты.

– О, ол кісі туралы таңды таңға ұрып, әңгіме айтуға болады. Бірақ, оның тұлғасын жан-жақты жеткізіп беруге тіліміз жете қояр ма екен? Торғай облыстық партия комитетінің хатшысы болған Өзағаң сол тұстағы шеңберге сия қоймайтын тұлға еді. Ол ең алдымен ұлттық тұрғыдан ойлап, ұлтқа қызмет ететін. Қазақтың мәдениеті, өнері, тарихы оның жүрегіне маза бермеді. Жаңадан құрылған театрды аяғынан нық тұрғызған да Жәнібеков. Ол кісі

театрдың әрбір қойылымының репетициясына келіп, қатысатын. Бізден басқа да қым-қуыт шаруасы бар емес пе? Соған қарамастан репетицияны көріп, өзінің ақыл-кеңестерін беріп отыратын. Білмейтіні де жоқ еді және аңғармайтыны да болмайтын.

Алматыда Торғай облысының онкүндігі өтіп, біз де спектакльдерімізді қойдық. Сондай бір сәттерде Өзағаң маған «Сен бүгін сахнаға шыққан соң бес минуттай босқа жүріп алдың, содан соң ғана образға еніп кеттің» дегені бар. Аңғарымпаздығы ғой. Бірде репетиция кезінде: – Досжан, бері келші, сенің ышқырбауың қалай байланған өзі? – деді. Қасына барғанымда, баудың бір ұшын тартып қалғанда түйінделсін де қалсын. Қайта шеше алсамшы әлгі шіркінді. – Көрдің бе? – деді Өзағаң – Сен дұрыс байламағансың. Ал, нағыз қазақ бауды былай байлайды -деп, қайтадан байлап берді. Былай қарағанда болмашы нәрсе секілді. Өзбекәлі ағамыз осындай «болмашылардың» өзінің үлкен тәрбиелік мәні болатынын назарда ұстайтын. «Сендерді ел көреді, біреу болмаса біреудің назары түссе, «ышқырбауларын дұрыстап байлай алмай жүріп, актер болмақ түрлерін қара» деп күлмей ме?» дейтін.

Кейбір кісілер «Жәнібековтің мінезі катал еді» дегенді айтады. Рас, артық ауыс сөзге бармайтын, бірақ «катал еді» дей алмаймын. Бәлкім, талабы қатты болған шығар?! Көзі қап-қара, толқынданған бұйра шашы да көмірдей, өңі аққұба, бойшаң, жігіттің нағыз сұлуы еді. Қарап тұрып көзің тоятын. Ешкімге дауыс көтере сөйлегенін көрмедік. Бірде мынадай да оқиға болған. Театрдың Сұңғат Үмекенов, Қапал Жапарғалиев дейтін суретшілері кезекті спектакльдің декорациясына қажетті полотно салып жатады. Ал, Өзағаң болса, жарық беретін жерде бір жағы спектакльдің дайындығын бақылап, әрі алдағы жиналыста жасайтын баяндамасын жазып отырады. Әлгі екеулері боқтық сөздерді араластыра сөйлей жүріп, суреттерін сала береді. Олардың жанына келген театр басшысы: – Жігіттер, байқап сөйлендерші, осында Жәнібеков жүрген көрінеді, естіп қалса ұят болар – деп ескертпе жасайды. Сонда Жәнібеков биікте отырып: – Оларға кедергі жасамаңыз. Суретті ауызбен емес, қолмен салады – деп, дауыстаған екен. Партиялық тәртіппен қатып қалған секретарь болса, «мәдениет қайда, ұят қайда?» деп, біраз ақыл айтып тастар еді ғой. Өзағаң болса творчество адамдарының еркіндігіне киліге қоймайтын. Кейін жылдар өте келе жазған кітабының бір тұсында ол кісі «Маған Жанботаевтың ойынындағы оның сахнада аяқ астынан шешім қабылдай қоятыны қатты ұнайтын» деп жазыпты. Өзбекәлі Жәнібеков тәрізді ағамыздың мұндай бағасына ілігу мен үшін үлкен мәртебе, зор мақтаныш.

– *Елдің бәрі Жәнібеков емес. Театрды түсінбейтін, актерлерді бағаламай- тындар да бар..*

– Дұрыс айтасың және олар азшылық та емес. Жұрттың көбісінің санасында «актер драматург жазып әкелген дүниені жаттап алып, жұртшылыққа жеткізуші ғана» дейтін сарытап стереотип қалыптасып қалған. Театр көптен қалмау, «театры бар қала» атану үшін керек емес. Актер мамандығы өте ерекше. Бұл – адамның тәнін де, жанын да тексеретін мамандық. Өзің сомдайтын образды

көрерменге шынайы калпында жеткізу үшін сен біртіндеп соның кейпіне ене бастайсың. Қолына түскен материал яғни, драматургтің жазып берген шығармасы іргетас қана. Ал, үйдің тек іргетастан ғана тұрғызылмайтыны белгілі. Образ да сол сияқты. Драматургтің жазғанын жаттап алып, судырлатып айтып шыққаннан образ сомдалмайды. Сондықтан не істейсің? Айталық, Кетбұғы дананың ролі берілді делік. Халқымыздың өткен-кеткен даналарын, шешен билерін, жырауларын зерделейсің. Кешегі ел ішінде ақылымен де, айбарымен де бір ауылға сөзін өткізген қарияларды еске түсіресің. Сөйтіп, бәрінен шым-шымдап әкеліп, бір Кетбұғының бойына жинастырасың. Мысал үшін айтып жатқаным ғой, әйтпесе, Кетбұғы тұлғасы ғана емес, театрдағы әрбір образ осылай сомдалады.

Осыған дейін театрда елу шақты рольде ойнадым. Бәлкім, бәрін бірдей кереметтей биік деңгейде шығара да алмаған шығармын. Дегенмен, ойдағыдай шыққан 30 образ бар деп топшылаймын. Өз көңілімнен шығатыны, шықпайтыны бар, қандай роль берілсе де, оны көрерменге ұсыну үшін жан алып, жан берісуге тура келді. Өйткені, сахнаның талабы, көрермен алдындағы адалдық дейтін аттап өте алмайтын биік ұғымдар бар.

Негізі театрды заводқа, ондағы актерлерді станоктарға теңесе де болғандай. Бір деталь жасап шығару үшін станоктар қисық-қисық темірді қашап, түзеп, өңдеп жатпай ма? Әрбір актер де солай.

– *Өзіңіз өңбек ететін Жезқазған музыкалы-драма театрының бүгіні мен болашағы туралы қандай ойдасыз? Үміт көп пе, күдік басым ба?*

– Күдік басым. Неге? Шама жеткенше, түсіндіріп көрейін. Жезқазған театрын кемеге теңесек, ол өз ағынымен жүзіп келеді. Арқалықта жүргенде-ақ, «Шалғайдағы емес, маңдайдағы театр» атанғанбыз. «Бәрінен алдамыз, бізден артық ешкім жоқ» демейміз. Бірақ, республикадағы кез келген театрмен үзеңгі қағыса аламыз. Алдыңғы толқын біз болсақ, бізден кейінгілер үмітімізді ақтап, ізімізді әдемілеп басып келеді. Өкінішке орай, солардың соңын ала ергендер жоқ, кімдерден үміт күтетініміз белгісіз. Осыны ойлағанда кемеміз мұздыққа барып тіреліп қалатындай көрінеді. Осы жағы алаңдатады. Өткен жылы қаламыздағы музыка колледжінің директоры Қуандық Стамбақиев Министрлікке жалынып жүріп, актерлік бөлім ашуға рұқсат алды. «9 мың теңге шәкіртақы төлейміз, жатақханамен қамтамасыз етеміз» деп, хабарландырулар берді. Бірақ, келген ешкім болмады. Бәлкім, жастарымыз үлкендердің «артистің оқуында нең бар?» дейтін ақыл-кеңесінен шыға алмай жүр ме, әлде өздерінің таланттарына сенбей ме? Биыл тағы да талабы бар жастарды іздестіріп көреміз.

Қоғамға, халыққа театр керек пе? Керек екендігі даусыз. Менің қуанатыным қазіргі көрерменнің басым көпшілігі – жастар. Керісінше, аға буын театрға келгенше, тойға барғанын артық санайтын секілді. Бір ғұламаның «қанша жерден экономикасы мықты дамығанмен, рухани жұтандыққа ұшыраған елдің болашағы бұлдыр, күңгірт» дейтін сөзі бар. Рухани қажеттіліктің сұранысын өтейтін қастерлі орындардың бірі – театр.

– *Кешегі және бүгінгі театр арасында айырмашылықтар бар ма?*

– Бар, әрине. Біз бүгін жауыздардың өзін сүйкімді түрде ойнай бастадық. Айталық, кешегінің «жағымсыз кейіпкерлері» де сөзді турасынан ашығынан айтатын. Біреуді өлтіру керек болса, «сені бүгіннен қалдырмай «өлтірем» дейтін. Қазіргілер олай емес. «Өлтірем» деп көзіне айтпайды, екінші біреуді жұмсайды, соның өзінде де, «өлтіріп тастаған дұрыс емес, бірақ, одан құтылатын басқаша жол жоқ. Дегенмен, өзің біл» дей салады. Қулығына құрық бойламайтын бірақ, қаны – қара, жаны – жауыз мұндайлар әлгіндей сөздерімен сүйкімді көрінуі мүмкін. Бізге осындайларға көрермендерді сүйсіндіріп отырып, одан жиіркендіретіндей ойын өрнегі керек. Ал, бұл талаптың өсе түскендігін білдіреді. Әр спектакль актер үшін жаңа сын, жаңа белес. Сахнаға толқымай шығу мүмкін емес. Толқымай шыққан актер де – актер емес. Жаны бар, жүрегі бар адамды «көрермен талғамынан шыға аламын ба?» дейтін сауал мазаламайды дегенге сене алмаймын. Әлгінде Өзбекәлі ағамыздың «бес минуттай босқа жүріп алдың» дегенін айттым ғой. Соның бәрі ішкі толқыныстың әсерінен туындайтын жәйттер. Бірақ, ішкі эмоцияны сыртқы байсалдылықпен жеңе білу керек. Бұл ретте мен өз анамды ұстаз тұтынамын. Ол кісінің есімі Күлсін болатын, бірақ, өзі де күлмейтін, бізді де күлдіре қоймайтын. Алты бала өстік қой, ешқайсымызды өбектеп, айналып – толғанған емес. Ілуде бір қолымыздың сыртынан сүйсе, соған төбеміз көкке жететін. «Діні қатты адам болған ғой» деп те ойламаңыз. Жанарының ұшында әлдебір жылылық тұнып тұратын. Ішкі сезімді сыртқа лақ еткізіп төгіп тастамаса да, әлгі жылылықтың мейіріне бөленетінбіз. Сабырлылық, ұстамдылықтың үлгісі іспетті анамның сол қасиеттері әрбір образды сахнаға алып шығарда ойыма орала кетеді.

– *Кезінде актер болуды ойламаған болсаңыз, бүгінде отбасыңыздың бәрі дерлік сахнада жүр...*

– Райханмен Мәскеуде бірге оқыдым. Содан бері өмірде де, өнерде де жұбымыз жазылған емес. Ұлым Теміржан Т.Жүргенов атындағы өнер Академиясын бітірді. Ол театрда ғана емес, бірнеше кинода да бағын сынады. Қызым Мируана болса, негізгі мамандығы заңгер бола тұра, сахнаны таңдады. Қазір Қырғызстан өнер Академиясында сырттай оқып жүр. Немерем Темірланның талабы да қуантады. Төртінші сыныпта оқитынына қарамастан киноға түсіп те үлгерді. Ялтада өткен кинофестивальда ол ойнаған «Ангелочек» фильміндегі роль «Үздік ер адам ролі» деп бағаланды. Қазір тағы бір киноға түсудің қамында жүр.

Мен өмірге өкпем жоқ адаммын. Бір кісінің алатынындай атақ, марапаттарым да баршылық. Бірақ, бұған да тіреліп тұрған ештеңе жоқ. Ең бастысы, өзімді іздейтін көрерменім бар екенін ішім сезеді. Алматының, Астананың театрлары «бізге келіңіз» деп қолқалаған, бірақ, маған өз театрым ыстық. Қырық жылға тақау осы театрдың қазанында қайнап, ыстық-суығын көппен бірге көтерісіп келемін. Актерлік жолым осы театрдың қабырғасында қалай басталды, солай жалғаса бермек.

«Мысты өңір» газеті, 22 мамыр, 2009 жыл

СЫРЛЫ САЗДЫҢ САҢЛАҒЫ

Ол өмірден өткелі де он бес жыл болып қалыпты. Ал, арамызда жүргенде енді ғана 60 жасқа толады екен. Есқожа САРТОВ Жезқазғанның өнерсүйер қауымына белгілі таныс есім, бірақ, ескеріле бермейтіні болмаса...

Ол композитор еді. Тума талант болатын. Табиғат сыйлаған дарыны консерваториялық біліммен ұшталып, жетілді. Жезқазғанның мәдениеті мен өнеріне біркісідей еңбегі сіңген, ҚР мәдениет қайраткері Бақберген Дәркембаев айтпақшы, «Есқожаның әндерінің кез келген әншінің ыңғайына көне қоймайтын терең иірімдері бар. Сонысы оны өзгелерден ерекшелендіріп тұратын».

Ол ата-анасы армандаған перзент-тін. Рас, анасы Асылыя оған дейін жеті құрсақ көтерген. Бірақ, тағдырға дауа бар ма, олардың бірі өмір есігін ашқан бойда, енді бірі аяғын апыл-тапыл баса бергенде шетінеп кетті. Зайыбының аяғы тағы да ауырлағанын білген Төлен Жыланды ауылындағы халық «Сарымолда» атап кеткен Балмағамбет Балқыбайұлына барды. Сол кісінің шарапаты тиді ме, әлде АллаТағала «осылардың бұған дейінгі жылағаны да жетер» деп, мейірін төкті ме екен, шаңырақтың сегізінші перзенті болып келген сәби күн санап өсе берді, өсе берді...

– Ағамыздың есімін «Есқожа» деп қойған Сарымолда атамыз екен -дейді Есқожаның қарындасы Зәмзәгүл.

Ол талантын ерте байқатты. Мектепте жүргенде-ақ «композитор бала» атанды. Бұған оның 7-сыныптан бастап «Қазақстан пионері» газеті мен «Балдырған» журналына тырнақалды әндерінің жарияланып жататыны себеп болды. Ол білімді композитор болуды армандады.

– Есқожа мектеп бітіргенде мен Алматыда едім. Каникулға келген күні Төлен ағам: – Мына Есқожаны Алматыға апар. Сол қаланың сен білмейтін ұңғыл-шұңғылы жоқ шығар – деді де маған «Балдырғанның» Мұзафар дейтін бастығы бар, соған мына хатты апарып бер» деп, қолыма конверт ұстатты. Сосын және бір сурет ұстатты. Сөйтсем, бұл ағамыздың майданда Мұзафармен бірге түскен суреті екен. Екеуі майданда бірге болыпты.» Осы суретті, хатты бер, қалғанын Мұзафар өзі реттейді» деген ағам Есқожа екеумізге самолетке билет алып берді – деп еске алады Есқожаның немере ағасы Өмірбек Сартов.

«Балдырғанның» редакциясын табу қиындық тудырған жоқ. Суретті көріп, хатты оқыған Мұзағаң «Осыған дейін бізге әндерін жолдап жүретін жігітіміз осы ма?» деп Есқожаға бір қарап қойды. Сосын «Төлен де қызық, бұған шейін бір хат жазып, «Мынау менің балам еді» десе қайтеді? « деді де «Консерваторияға

қабылдау аяқталды, егер қаласаң кез келген гуманитарлық институттардың біріне түсуге көмектесейін» деп сәл отырып қалды. Ал, Есқожаның бар арманы – консерватория, тіпті, музыкалық училищеге де түскісі жоқ.

– Консерваторияға күшім келмейді. Ондағы жындардың Құдайы мынау. Жынды жын ғана тыңдайды – деген Мұзағаң «не істейміз?» дегендей кабинетінде отырған тағы бір азаматқа қарады. Мұзафар ағаның композиторларды «жын» деп атайтын әдеті бар екен. Ал, оның қасында отырған «жын» қазақтың атақты композиторы Әбілахат Еспаев болып шықты. Ол «Балдырғанда» музыка редакциясын басқарады екен.

– Консерваторияға бардық, алыстан келгенімізді айттық.

Мұзағаң мен Әбекеңнің көмегінің арқасында Ахмет Жұбанов, Құдыс Қожамьяров секілді алыптар «баланы тыңдап көрейік» деді. Сөйтіп, сынақтан өткізді. Бірақ, «биылғы қабылдау тоқтады ғой. Қарағандыдағы музыкалық училищеге жіберейік» деп еді, Есқожа «менің тек консерваторияда оқығым келеді» деп отырып алды. Осындай бірбеткейлігі де болушы еді. Оның көңілін қимады білем, консерватория басшылығы Есқожаны сол жылғы дайындық бөліміне қабылдады, ал, келесі жылы өзі-ақ күндізгі бөлімге түсіп кетті. Есқожаның консерваторияға түсуінің осындай бір хикаялары болған – деген Өмекеңнің сөзінен Есқожаның талантын кәсіби деңгейде ұштауына қазақтың аймаңдай азаматтарының шапағаты тигені сезіледі. Мұзафар, Әбілахат ағалар араласпағанда Ахандар емтихан уақытынан кешігіп келген қайдағы бір баланың музыкалық қабылетін тыңдап отыруға уақыт таба қояр ма еді?! Жақсылардың шарапатын көріп, батасын алған Есқожаның жаман композитор болуға құқығы жоқ еді. Солай болды да.

Ол жаны сергек, елгезек азамат-тын. Сәтбаев қаласының тұрғыны, сахнада қырық жылдан аса ән салып, халықтың ыстық ықыласына бөленіп, алғысын арқалаған әнші Зоя Иманбаева Есқожа туралы естелігінде: «Ол өзінің ғана емес, өзгелердің де өнердегі жетістіктеріне шын жүрегімен қуана білетін. Шамасы жеткенше, әріптестерін қолдауға, көмектесуге әзір тұратын. Ертеректе, Сәтбаев қаласындағы Мәдениет Сарайында қызмет істеп жүргенімде, «Жасұлан» атты балалар хорын ұйымдастырып, жетекшілік жасадым. Бір күні Есқожа іздеп келді.

– Зоя, мен Сіздің балалар хорын ұйымдастырып жатқаныңызды есітіп, әдейі іздеп келдім. Менде балаларға арналған, солардың айтуына ыңғайлы бірнеше әндер бар, бәлкім, керегі болып қалар – деген ол үлкен дәптерді қолыма ұстатты. Қарасам, іші толған ән. Ноталары да бар. Сөйтіп, Есқожаның екі-үш әнін балалар хормен айтатын болды. Кейбіреулердің өтініш жасаған күннің өзінде «жарайды» дей салып, жоғалып кететіні болады. Ал, Есқожаның ешкім айтпай-ақ, өзі іздеп келіп, әндерін ұсынуы, оның елгезектігін, досқа адалдығын, өнерге берілгендігін байқатады. Оның сол жолғы берген дәптері үйімде әлі күнге сақтаулы тұр» дейді Зоя Иманбаева.

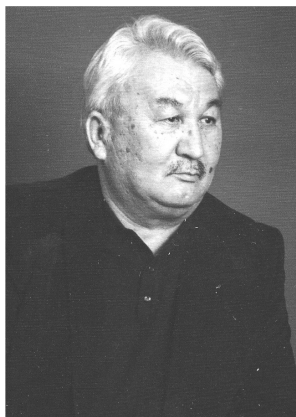
Ол әрбір әні дүниеге келгенде балаша қуанатын. Есқожаның және бір ерекшелігі, бұл оның ән мәтініне өте қатты мән беретіндігі. «Саз бен сөз үйлесім тауып тұруы керек» дейтін. Оның әндерінің басым көпшілігі Мұқағали Мақатаев, Төлеген Айбергенов, Тұманбай Молдағалиев тәріздің қазақ поэзиясының алдыңғы легінен көрінетін жүйріктерінің сөздеріне жазылуы да сол себепті болса керек.

Ол көзінің тірісінде өзін мойындатып кетті, бәлкім, ресми түрде лайықты бағасын алмаған шығар, бірақ, халық оны сырлы саздың саңлағы ретінде таныды, білді. Сол халық оны әлі де ұмытпай келе жатыр. Өкінішке орай, ресми түрде Есқожаның ескеріліп жатқанына сене алмайсың. Оның әндерін орындаушылар байқауын өткізіп тұруға болады ғой. Бірақ, жоқ. Немесе оның есімін көшеге, мектептердің біріне беруге болмай ма? Әбден – ақ болады. Туғанына 60 жыл толуы ағайын-туыскандары ізіне түспегенде мүлдем аталмай қалуы мүмкін еді. Неге бұлай ойлаймыз? С.Сейфуллин атындағы кітапханада өткен «Сазды әуеннің саңлағы» атты Есқожа Сартовты еске алуға арналған кешке қалалық әкімдік, қалалық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінен төбе көрсеткендер кештің ортасына жетпей кетіп қалды. Олар Е.Сартовты еске алу кешіне емес, неге екені белгісіз сол кешке қосақтала қосылған басқа бір шараға байланысты келген сияқты сезілді. Әйтпесе, әруақты арнайы ардақтай келген адам кештің ақырына шейін неге шыдамайды? Ал, обалы нешік екі сағатқа созылған кеш әдемі өтті. Көз көргендер естеліктерімен бөлісті, әншілер Есқожа әндерін жанды дауыспен шырқады. Қазіргі техниканың күші керемет қой, көпшілік экраннан Есқожаның өзін көріп, дауысын естіді. Ол К.Еңсебаевтың сөзіне жазылған «Ғарышкер» әнін өзі орындап беріп, ән біткен соң көпшілікке қарап, иіліп тағзым жасағанда көптеген көңілдер босап сала бергенін көрдік. «Жұмбақ жағдайда өмірден өтпегенде ортамызда отыратын еді-ау» деп те ойладық. Шенеуніктер шапан жауып, арқасынан қағып жатар ма еді?! Бірақ, тағдыр оған мұндай құрметке бөленуді жазбаған екен. Дегенмен, солай екен деп Жезқазғанның өнер әлеміндегі жарық жұлдыздарының бірі, композитор Есқожа Сартовты ұмыт қалдыруға болмайды. Жезқазған қаласы әкімінің орынбасары С.Ғабдулахитов «Есқожа тәрізді ағаларымыздың есімдерін дәріптеу мақсатында ойластырып жүрген жоспарларымыз бар» деп еді бір кездескенде. Ендеше, сол жоспарлардың жүзеге асуын көп күтіп қалмайық деп тілейік. Бұл Есқожа үшін емес, Есқожадай ұлы бар елдің өзі үшін керек.

«Мысты өңір» газеті, 4 маусым, 2010 жыл

«ӨЛЕҢІМНІҢ ЖАНАРЫНДА ӨМІР ТҰР»

Сұхбаттасуымыз — ақын Ғазиз ЕШТАНАЕВ

— Ғазеке, «сәлемнің де сәті бар» дейтін қазақпыз ғой, ең алдымен, мерейтойыңыз құтты болсын! Екіншіден, Ғазиз ақынның шыққан жері, өскен отбасы туралы білгісі келетін оқырмандардың қарасы аз болмаса керек...

— Рахмет! Енді сауалдың жауабына көшсек... Мынау Шет ауданында Кеңшоқы деген жер бар. Ертеректе мұнда кеніш болған, әкем сонда шахтер болып жұмыс істеген. Мен сол Кеңшоқыда дүниеге келгенмін. Сексеннің сеңгіріне шығып барып, дүниеден озған Опи атам (Ақтоғайдың Қараталынан) діндар әрі қисса-дастандарды көп білетін кісі еді. Анам үй шаруасындағы әйел болған. Негізі, мені бауырына салып, мейірімін емізген анамның есімі — Жамал, ол

кісі өкінішке орай, менің алты жасымда өмірден өтіп кеткен. Кейін ес біліп, етек жинағанда шешемнің көзін көргендердің «сенің Жамал шешең ақылы ауылдан асқан жан еді ғой» деген сүйсіністерін сан мәрте естідім. Маған Жамал анам Абайдың Зере әжесіндей елестейді. Ел аузындағы ол кісі туралы айтылған әңгімелерді көңіл қылынан өткізе жүріп, мен Жамал анамның образын жасап алғанмын. Ол — менің Зерем.

— Бүгінгі ел білетін ақынның өнерге, әдебиетке іңкәрлігі алғаш осындай ортада қалыптасты десек, қателеспейміз ғой?

— Қателеспейсіз. Әлгінде айтқанымдай, атам жарықтық қисса-дастандардың білгірі еді. Кешкілік ауыл ақсақалдары біздің үйге жиналып алып, атам қисса-жырды мақамдап отыратын, жұрт ұйып тыңдайтын. Біз сондай шалдардың ортасында өстік, тәлім-тәрбиесін көрдік. Атамның кітаптары көп болатын, кейін көбісінен айрылды, қолды болып кетті ме, әйтеуір, қазір өзімде жалғыз ғана кітабы қалыпты. Әкем туралы айтар болсам, Елеусізбай еді есімі, оның біршама ақындығы бар-тын. Өмірден ол кісі де ертерек өтті. Атаның, әкенің бойындағы өнердің жұрнақтары бізге де аз-кем дарыса керек.

— Бойдағы бар нәрсе сыртқа шықпай қоймайды ғой. Екі сөздің басын құрап, өлең жазған соң, оны газетке жіберіп, елге жариялағың келіп тұратыны тағы бар. Әсіресе, балаң кезде, жастық шақта газетте өлеңің шығып жатса кәдімгідей желкең күжірейіп шыға келетінінен аздаған хабарымыз бар. Өзгелер де сені бірден «ақын» деп атай бастайды емес пе? Сонымен, алғаш қалай «ақын» атанып едіңіз?

— Алғашқы «өлең» деп жазған дүнием «Қара тон» деп аталды, ал, ең алғашқы тасқа басылған, яғни, газетте жарияланған өлеңімнің тақырыбы «Көктем» болатын. Бұл — 1970 жылы Шет аудандық «Ильич туы» газетінде жарық көрген

еді. Менің ақындық жолым, міне, осылайша басталған. Сөз орайы келгенде айта кетейін, 1983 жылы сол кездегі «Лениншіл жас», қазіргі «Жас алаш» газетінде топтама өлеңдерім жарияланды. Қазақ поэзиясы алыптарының бірі Әбділда Тәжібаев ақсақалдың өзі ақ батасын берген екен, Бұл – үлкен мәртебе еді әрі шығармашылық өмірімдегі ең бір сәулелі шақ, ерекше оқиға болатын.

– *Әбділда ақын тәрізді алыптың үлкен үміті ақталғандай. Өйткені, «Өлеңімнің жанарында өмір тұр» деп өзіңіз жырлағандай, өлеңді өмірдің өзегіне айналдыра білдіңіз. Бірақ, мынау әлемде өлеңнен де өзге дүниелер бар емес пе? Мансап, байлық дегендей...*

– Дүние жарысқан заманда солайы солай. Біреу көлігін, біреу коттеджін, тіпті, болмағанда «евроремонтын» мақтаныш көруі әбден-ақ мүмкін. Бірақ, «қызмет қолдың кірі», «байлық – бір жұттық» дегенді бабаларымыз неге айтқан? Абай да бай болған заманында. Бірақ, бізге оның мыңғырған малы жеткен жоқ, сөзі жетті. Демек, мансап та, байлық та уақытша дүниелер. Тек соның ізімен қуалап жүгіре берсек, рухани аштыққа тап боламыз. Жұрт сонда өлеңді, әдебиетті іздейтін болады. Өйткені, адам үшін қажетті дүние, рухани байлық сонда жатыр. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламада» босқан ел неге «Елім-айлап» ән салды? Өйткені, сол арқылы өзінің күш-жігерін шыңдады, ертеңге деген сенімін нығайтты. Өлеңді түсініп, ұғына алмау да мүгедектіктің бір түрі. Өкінішке орай, нарық пен банк билеген заман мұны әзірге ойлатпай тұр ғой.

– *«Өлеңді түсіну, ұғыну» үшін, ең алдымен, сол өлеңнің авторының жай-күйін, көңіл толқыныстарын, проблемаларын қоғамның түсінуі қажет шығар? Сіздің «Сен әперген пәтерде» деген өлеңіңізді оқығанда осындай да ойға келдім.*

– Дұрыс аңғарған екенсің. Қазақтың айқасқа ақыны Қасым Аманжоловтың атакты «Бермесен бермей-ақ қой баспанамды» деп жүрегі жылап жыр төккенін білесің. Мұны барша қазақ біледі.

80-жылдардың аяғы 90-жылдардың бас кезінде айтыс өнері енді-енді қайта қанат жая бастағанда, марқұм Шынболат Ділдебаев ағамызға еріп, бірнеше мәрте айтысқа шыққаным бар. Осы Жезқазғанда «Ұлытау үні» фестивалі аясында Мақсұт Шәкенов, Боранбай Маясаровпен айтысқа шықтым. Олар мені мұқатпақ ниетпен «ақынмын дейсің, басыңда баспанаң жоқ» дегендей сөздер айтты. Шынында да, сол кезде бала-шағаммен жатақхананың бір бөлмесін жалдап тұрып жатқаным рас еді. Айтысты тамашалап отырған сол кездегі Жезқазған облыстық Кеңесінің төрағасы Шәріпбек Шардарбекұлы Шардарбеков ағамыз: – Ана ақын жігіттің бетіне салық болмасын, пәтер алуына көмектесіндер – деп қарамағындағыларға нұсқау беріпті. Бұрын-соңды алдына бармаған кісім ғой Шәкең. Өнерді бағалаудың көрінісі деген осы. Сол кісінің сондағы шапағатының арқасында пәтерлі болдым. Осыған қалай риза болмайсың, өзін айтшы енді?! Жаңағы өлең сол көңіл ризашылығынан туған, жазылған болатын. «Ақын жаутаң қақпас үшін заманға, Жігер құм боп жатпас үшін табанда, Ақ қанатты арман керек, содан соң, Сен секілді аға керек адамға» дейтін жолдар бар сол өлеңде. Өнерді, мәдениетті өрге сүйреу үшін Шәріпбек Шардарбековтер әр уақытта да керек бізге!

– «Қызмет қолдың кірі» деп қалдыңыз. Бірақ, өзіңіз де бір кісідей лауазым иесі емессіз бе? Университеттің проректоры, сонымен бірге, университеттегі «Ұлытау» ғылыми орталығының директоры...

– Қызметті атқару бар да, оны мақсатқа айналдыру бар. Бұл екеуі екі бөлек нәрсе. Мансапқорлықты айтамын, бұл менің табиғатыма келмейді. Бірақ, қызмет тізгінін ұстаған екенсің, онда қолдан келгенше елге, халыққа пайдалы іс тындыру – парыз. «Ұлытау» ғылыми орталығы өлкеміздің тарихына, мәдениеті мен өнеріне қатысты ауқымды шараларды жүзеге асыруды жоспарлаған болатын, соның көбісі арманнан ақиқатқа айналды. Айталық, «Жезқазған» энциклопедиялық анықтамалығын, Қарағанды облыстық энциклопедиясын шығаруға атсалыстық. «Ұлытау-Жезқазған өңіріндегі жер-су атаулары» жинағын шығардық. Өткен жылдың соңына таман «Ұлытау ақындары» атты кітап көпшілік қолына тиді. Мұнда осы өңірдегі 18 ақынның өлеңдері өмірбаяндарымен қоса берілді. Олардың арасында Қожабай, Болман, Тайжан, Иманжан ақындардың, Нияз Ожанұлының, Балмағамбет Балқыбайұлының және т.б. еңбектері бар. Кешегінің көзіндей, алыптардың соңғы тұяғындай болған Шынболат Ділдебаев ағамыздың өлең-жырлары да осы жинақтан орын тепті. Жуырда ғана «Қос арна» атты ән-табақ (компакт-диск) дүниеге келді. Бұған да «Ұлытау» ғылыми орталығы мұрындық болды. Ән-табаққа белгілі әнші Ғалым Мұхамединнің орындауындағы Тайжан ақынның 11 әні, ал, Шынболат Ділдебаевтың 8 термесі жазылған. Шынкеңнің үш термесі өз дауысымен жазылса, қалғандарын сәтбаевтық белгілі жырау Мұханбет Қожахметов және жас талант иелері Райхан Иіпбергенова мен Медет Жаналин орындады. Енді алдағы уақытта осы өңірден шыққан би, шешендердің бізге жеткен мұраларын жинақтап, кітапқа айналдыру міндеті тұр. Мақтанғаным емес, осындай шаруалардың басы қайырылғанын көргенде көңілді қанағат сезімі билейді. Мұндайда әлдебір қызмет құлағын ұстағанның да зияны жоқ деуге әбден болады.

– «Ақын – дәуір жыршысы» деп жатамыз. Сонымен бірге «ақын өзі өмір сүріп жатқан қоғамдағы барлық құбылыстарға әрқашан оппозициялық көзқараста болуы керек» дейтін пікірлер де ара-тұра қылаң беріп қалады. Бұған не дейсіз? Өзіңіздің «Өркениетпен бетпе бет» атты өлеңіңізді оқыған соң осындай да сауал қоймасақ болмайтындай сезілді. Өркениеттің дамуына деген әлдебір қынжылыңыз бар секілді ме, қалай?

– Өркениетке, өркендеуге кім қарсы болсын?! Мәселе «қалай дамып келеміз?» деген сұрақ төңірегінде ғой. Молшылыққа, жеңілдікке қол жеткізу, әрине, дұрыс. Бірақ, біреудің есебінен екіншісінің байып, дамуы дегенді түсінбеймін. Дамудың да, жетілудің де өлшемі, шегі, мөлшері болу керек. Бүгін дән сеуіп, ертең жеміс жинағысы келетін қанағатсыздық қауіпті. Бұл – эволюцияға қайшы келеді, қатер тудырады. Кез келген мемлекеттің басты байлығы – адам. «Бар Жақсылықты адамға жасаймыз» деп жүріп сол адамның өзінен айырылып қаламыз ба деген де қорқыныш бар. Біздің ұлы данамыз Абай «Адам боламын

десең, әділетті сүй» деген ұлағат тастап кетті артына, ал, бүгінгінің ең бай адамдарының бірі Билл Гейтс «Бай боламын десең, өмірден әділдік іздеме» дейді. Өркениеттің өкілінің айтып отырған ақылының түрін қараңыз. Бұл адамды шошындыра ма, жоқ па?

– Ендеше, ақ пен қара айқасқан осынау дүбірлі дүниеде қазақы қалпымызды қалай сақтап қалар екенбіз?

– Өз дегенінен басқаға илікпейтін өктем Уақыт тас үңгірді паналаған адамзат баласының иегін үлде мен бұлдеге оранған үшінші мыңжылдықтың асуына іліктірді. Біреуден ілгері, біреуден кейін жүрсе де осынау керуен сапындағы қазақ баласы да қара тұтқан биігінің іргесіне келіп, қатепті қара нарының басын тіреді. Қисайған жүгі болса қайта қомдап, бар-жоғын түгендеп, кем-кетігін толықтырып, көші-қонының бас-аяғын бір байқастан алды. Өйткені, барар жер алыс, шығар тау биік. Жаһандануыңыз болса жүріп жатыр. «Беталысын байқайық, барған жерін бажайлайық» деген қанғасінді қазақи сақтық пен сабырлықтың жөні бола қояр ма екен енді? Қаласаңыз да, қаламасаңыз да әлгі жойқын ағыстың арнасына түстік. Мыңдаған ғасырлар бойы адам санасына мықтап орнығып алған «Не істеу керек?» деген сауал компьютер жәшігіне телмірген ұрпақтың әке-шешесін де ойландырып тастады.

Зиялы қауым: «Экономикалық, идеологиялық, ақпараттық сайысқа төтеп бере алар ұлттық рухы мықты, болмысы бекем, тегі бұзылмаған ұрпақ керек» дейді. Бәріміздің де көкейімізде тұрған кесімді ой – осы. Ал, сол ұрпақты қалай тәрбиелеп, қалыптастыру керек? Гәп осында.

«Абай жолын» ары ысырып тастап, жарқ-жұрқ еткен жарнаманың ықпалына түскен ұл-қыздың ықыласы не нәрсеге ауып барады? Ұлытауы мен Шыңғыстауының тарихына жүрдім-бардым қараған балаңыздың тандайы Голливуд жұлдыздарына келгенде тақылдай жөнелетінінің сыры неде? Қаламұш, қаламсап, сиясауыт ұстап өскен әке-шешенің тарихи жолы интерактивті тақта алдында өскен ұрпақ үшін мүлде түсініксіз.

Шапшаң жылдамдықпен дамып бара жатқан біздің кезең үшін бүгін ашқан жаңалығыңыздың ғұмыры қып-қысқа, қас-қағым. Осыған сай халықтың да материалдық-техникалық игілікті тұтынушы ретіндегі «тәбеті» адам айтса нанғысыз дәрежеде артып келеді. Уақыт солай. Жылдамдығы жойқын, талғамы ғажап, таразысы дәл. Айналдырған 15-20 жылдың ішіндегі саяси, экономикалық, инновациялық жойқын сілкініс рухани өмірімізге не әкелді, қол жеткіздік дегеніміз қайсы? Батыстың лақ етіп төгілген даңғаза шоу дүниелері Шығыстың ойлы ұл-қызына не берді? Ата-бабамның «Көзіңнің қарашығындай сақта!» деген құндылығын сақтай алып жүрміз бе? Бас қатыратын сауалда шек жоқ. Ақиқаты сол – мына шапшандық шарықтап тұрған уақыт, кезең әке-шеше мен баланың, ата-әже мен немеренің ара байланысын айрықша алшақтатып жіберді. Сөйтіп, тәлім-тәрбие, үлгі-өнегені дарытатын үлкен мектептің ғасырлар бойы жасалып келген дәстүрі үзілді. Мұндай трагедиялық ахуал дәстүрге берік жапон еліне де тән көрінеді. Көне салт-ғұрыптық өнегеден қол үзе қоймаған аға буын

мен американшыл жапондық жастар арасында сызат бары ақиқат. Осындайда француз ақыны Шарль Бодлэрдін: «... дүние бірте-бірте америкалана береді, сөйтіп, баю мен байлықтан басқаның бәрі күлкілі болатын сұмпайы заман келеді» деген сөзі ойға оралады.

Әлгіндегі әңгімемізге қайта оралайық, Иә, ата мен әженің мол өмірлік тәжірибесінен сүзіліп түскен тамшыдай таза ақыл-өсиеті – бүкіл ұрпақ нәр алатын рухани байлық көзі еді ғой. Зере әжесінің тізесіне басын сүйеп, бал сөзін еміп өскен Абай даналығын дәлел ғып тартсақ та жетер бұған. Айтайын дегеніміз, егер рухы биік, қазақи қалпы бұзылмаған, ұлттық бітімі тұтас тұғырлы ұл-қыз тәрбиелегіміз келсе, ата-баба дәстүрі мен ғұмыр тағылымына қайта бас қоюымыз керек-ақ. Ата-әже мектебі – даналықтың, дархандықтың, ар-иманның ордасы. Осы ғибратты ғұмырнаманы тәрк еткен тікбақай ұрпақтан үміт, қайыр күту – қателік. Атасының шапанын, әжесінің ақ кимешегін әспеттеп, солардың ақылды сөзін қанып ішкен ұл-қыздың ғана «ақылы нұрлы, қайраты ыстық, жүрегі жылы» болмағы күмән тудырмайды. Қазақы қалыпты сақтау – қазақы тәрбиені жоғалтпауға байланысты.

– Ғазеке, ер жасы 50-ге келіп, елагасы жасына жеткен шақтағы келелі әңгімелеріңіз үшін көп рахмет! Той құтты болсын!

«Мысты өңір» газеті, 2008 жыл

ҰСТАЗ АЛҒЫСЫН АРҚАЛАҒАН

Сұлу Сырдың Қызылқұмға иек артар тұсында қазір Кеңес Одағының Батыры Тәйімбет Көмекбаевтың есімін иеленген, бұрынғы атауымен айтқанда, «Жаңақала» атты ауыл бар. Атақты жырау Алмас АЛМАТОВТЫҢ балалық шағы осы ауылда өтіп, оның азаматтық жолы осында басталған, өнер адамы ретіндегі қалыптасуы, соның ішінде жыраулық өнердің жолына түсуі де сол ауылдағы ортада қалыптасқан.

Кешегі Кеңес заманында жыршылық өнерге тоқтам салынып, тыйым болған деген де әңгімелер айтылмай қалмайды. Өз басым бұл пікірге қосыла қоймаймын. Өйткені, бала кезімізде той-томалақ түгілі, Оразаның кезінде әжемізге еріп ауызашарға барғанда да жыраулар жыр толғап, термелетіп отырар еді. Ал, бұл партияның бар билікті қолына алып, «ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс» болып тұрған 70-80 жылдар болатын.

Олжабай, Машарап, Әбдіхалық, Орақ есімді жырауларды халық ұйып тыңдайтын еді. Олардың ізін кейін Алмас, Әмзе, Аманбай және т.б. көптеген жас жыраулар жалғастыра түсті. Ал, солардың арасынан озық шыққаны Алмас Алматов болды. Алақандай ауылдан шыққан оның атағы берісі алты алашқа, әрісі әлемге танылды. Оның орындауындағы жыр, термелерді тыңдай жүріп, солардың ішінде менің көңілімді ерекше аударғаны Машарап Әлиұлының «Алмасқа хаты». Неге? Өйткені, Мәшекенді де білемін. Ол жаратылысы бөлекше жан болатын. Оны халық жырау ретінде ғана емес, «молда» деп те мойындайтын. Сол 70-жылдары Қызылорданың облыстық газетіндегі «Кітапты молда теріс оқыр» деген мақалаға «кейіпкер» болғаны да бар. Бірде бір дастархан басында оның өнерін қолпаштаған «Шіркін, біздің Мәкеңнің әні -ай! Ешкім жете алмайды ғой» деп сүйсініп қалған партком хатшысына Мәшекең «Сендер осындайда «жырау» деп мақтайсыңдар да, былай шыға бере «молда» деп кәзитке жамандап жазасыңдар» деп, аз-кем өкпесін сездіргенін де көрген едік. Мінезі молдалыққа келе қоймайтын, бейпілдеу сөйлейтін ол кісінің басқа қырына қарағанда ақындығы, жыраулығы басым түсті. Алмас Алматов өзінің сөздерінде әрқашан «Менің өнердегі ұстазым – Машарап Әлиұлы» дегенді аса бір сүйіспеншілікпен айтып жүреді.

Мәшекеңнің ерекшелігі әлгі айтылған «Алмасқа хат» толғауынан да байқалады. Өйткені, шәкірттердің ұстаздарына шәкірттік лебізін білдіріп, өлең, жыр арнауы таңсық емес. Ал, шәкіртіне «еңбегімді ақтадың» деген мағынада өлеңмен хат жолдауы жоқтың қасы. Бұл толғаудың ерекше әсер етуінің бір себебі осы болса, екінші, оның кейбір сөздерінің түсінбестік тудырғаны.

*«Алмасжан, бес-алты ауыз жолдадым хат,
Әрдауан болғай да деп кеуілің шат.
Бір ауыз үйде естіген сөзім үшін,
Деген сөз, ойға келді «үлгі тарат».
Бау тағып, бала құстай талпындырып,
Жүр едім жәйінді аңдып, сырттан қарап.
Бүгінде дерт зорайып денені алды,
Қызыл тіл болмай қалды жауға жарақ.
Қара жер, қаниша ойласам, тұрағым сол,
Арман сол, арғы жерде болсақ абад.
Ескендір Зұлхарнайын, Рүстем, Дастан,
Нәубатқа мойынсынып кеткен тарап.
Бейәдеп бұл тірліктен кештік өмір,
Дос демей, туған демей иттей талап.
Айырмай «парыз», «сүннет», ақтың жолын,
Мысалы, қатындаймыз өте салақ.
Келгенде жан шығарға аяқ асты,
Қараймыз «қалай болды?» деп, алақ-алақ.
Өткенге ойлап-ойлап өрем жетпей,
Қу дүние-ай, қайырың жоқ, еттің талақ.
Ей, Алла! Өзің оңғар біз пәндеңді,
Зат емес шапағатың алар қалап.
Бір мысқал зор күнәмнан кемігендей,
Алмасжан, келгеніңде бер деп сабақ.
Мен сені Құлыстан шет санамаймын,
Өкпе де жөніне айтса орнын табат.
Атаның ауызда бар әулеті едің,
Қардарға қайыр қылған мол шапағат.
Еңбекке саған еткен ризамын,
Атаң мен анаңызға мың салауат.
Бағасын таза сөздің халық біледі,
Қыдырсын «Шаһ Сұлайман» түрлі уалаят.
Алмасжан, жаза берсе сөз таусылмас,
Ағаңыз ибн – Әли сөзін сарқат», –*

деген өлеңнің «Бір ауыз үйде естіген сөзім үшін», «Мен сені Құлыстан шет санамаймын», «Қыдырсын «Шаһ Сұлайман түрлі уалаят» дейтін тұстарын түсіну қиын еді. «Мұны бір жолыққанда Алмас жыраудың өзінен сұрау керек» деп жүргенде, 2014 жылы А. Алматов Сәтбаев қаласында өткен республикалық ақындар айтысына қазылық еткендердің бірі болып келе қалды. Айтыс соңынан қонақ болып, дастарханымыздан дәм татты. Қаламызға, аймағымызға танымал жыршы Мұханбет, яғни, Мұқаш жырау Қожахметов, ақын, Сәтбаев қаласының

Құрметті азаматы Мұса Тілеуов, қазақ тарихының тамыршысы, шежіре-кеуде Тоңболат Мұханұлы және т.б. азаматтар бас қосқан сол бір тамаша отырыста Әлекеңнен ұстазының хаты туралы сұраудың да сәті түскен еді. Сондағы Әлекең айтқан әңгіменің ұзын-ырғасы былайша өрімін тауып еді.

– Арканың төрінде, өздеріңіздей абзал азаматтардың ортасында отырып әңгіме шерткеннің өзі қандай ғанибет?! Әсіресе, Мәшекең туралы. Ол кісі енді қайталана қоймайтын тұлғалардың қатарынан еді. Ешқандай білімі болмаса да, білігінің арқасында совхоздың тұңғыш бас инженері болды, трактор, машинаға қажетті бөлшектерді темірден жонып сала беретін шеберлігі бар-тын. Сол заманда өзі қолдан құрастырып алған «ГАЗ-53» машина мінген де сол Мәшекең болатын. Әрине, бізге ол кісінің жыраулық өнері қымбат еді. Сондықтан, ауылдың талаптанған бар баласы «жыраулыққа үйретіңіз» деп алдына баратынбыз. Ол әрқайсымызға жеке-жеке тапсырма беретін, біз сол тапсырмаға орай, кәдімгідей емтихан тапсыратын едік. Темірді жонығандай, бізді де бірте-бірте шыңдап отырды ғой жарықтық. Өнерге сол кісінің мектебінен өтіп келгенімізді ешқашан ұмыта алмаймын. Кейін жылдар өте келе, Қызылордада жүргенімде «Мәшекең ауырып, төсек тартып жатып қалыпты» дегенді естіп, арнайы көңілін сұрай бардым. Денелі кісі еді, шынашақтай болып қалыпты, көргенде көңілім босап кетті. Жанында Сәт, Төлеутай, Сыраж молдалар отыр екен.

– Е, қожекем, келдің бе? – деді менің сәлемімді алып жатып. – Мен ауырып қалдым. Біраз шаруаға шама келмейтін болды. Бес уақыт намазды қаза етпейтін едім, сол қалды. Сосын «Времяны» жібермейтін едім, одан да қалдым. Өзі не жаңалық болып жатыр, айта отыр – дегенде аузыма қайдан түскенін қайдам: – Тағы да космонавтар ұшып жатыр – деп қалып едім: – Солардың аспаннан не іздеп жүретінін білесіңдер ме? – деді де, сөзін өзі жалғап әкетті: – Олар көктен Құдайды іздеп жүр. Соны тауып, ұстап әкелмекші ғой, сосын бізге «Табынып жүргендерің осы ма?» демекші ғой – дегенде әлгі молдакеңдер «астапыралла, астапыралла» деп азар да безер болып қалды. Осылайша әңгімелесіп отырғанда Мәшекең: – Қожеке, осы сен «Шаһ Сұлайманды» неғып айтпай жүрсің? – деп сұрады. «Шаһ Сұлайман» – Шорақтың Омарының жазған қиссасы еді. Осы қиссаның жазбасы Мәшекеңде бар екенін білетінмін, кезінде бір сұрағанымда «кейін» деп бермей қойған. Бірақ, соңынан Қуандық Бүрлібаев есімді жырауға беріпті де, сол кісі оны ел арасына таратты. Біздің жыраулар арасындағы қалыптасқан тәртіп, жазылмаған заң бойынша, бір жырау жырлаған қиссаны екінші жырау орындамайды. Қуандықтың руы да Мәшекең тәрізді – Кете болатын.

– Ру шыққан жерден бұру шығады деген, рушылдыққа салып, Қуандыққа беріпсіз ғой – дедім. Мен болсам – қожамын. Мәшекең «е, солай ма еді?» деді де қойды. Сол жолы «егер келіссе, облыс орталығындағы дәрігерлерге көрсетейін» деп екі көлікпен барған едім. Мәшекең ризашылығын білдірді де, кейін хабар беретінін айтып, қалып қойды. Дегенмен, арада екі аптадай

өткенде «Қожа келсін, мені доғдырларына апарсын» деген сәлемі жетті. Азды-көпті беделімді салып, ең білгір деген дәрігерлерге қараттым, жеке бөлмеге жатқызуын өтіндім. «Жаман ауру» екен ғой, дегенмен, асқазанды тазалаған кезде, бетіне қан жүгіріп, әп-әдемі болып шыға келді. Бірақ, дәрігер маған «әрі кеткенде бір ай ғана ғұмыры қалды» деді.

Палатасына кірсем, Мәшекең мені көріп, қуанып: «Қожеке, сен шынымен де әулие екенсің, денем жеңілдеп қалды» деп рахметін айтты. Менің қолымда магнитофон бар болатын, ойым – ол кісінің әңгімелерін ұнтаспаға жазып алу еді. Соны көрді де, «мені өледі деп ойлайсың ғой, мен әзір өлмеймін» деді де, қолын керуетінің бас жағында тұрған үстелге қарай созды. «Бетін беторамалмен жауып қойған бұ не болды екен?» деп ойлағам. Сөйтсем, ішкі бетіне «Алмасқа хат» салынған «Шаһ Сұлайман» екен. «Егер олай-бұлай болып кетсем, басымнан тауып алар» деп едім, өлмей тірі қалдым ғой, енді өз қолымнан берейін» деген Мәшекең қисса жазылған қос дәптерді және осы хатын табыстаған еді. Міне, «Алмасқа хаттың» осындай тарихы бар».

Әлекең әңгімесін аяқтады. Біз бұл әңгімеден ұстаз бен шәкірт арасындағы сыйластықты, адалдықты таныдық. Ал, адалдық абыройға жетелейді. Алмас Алматовтың өнер әлеміндегі, азаматық жолындағы асқақ абыройының негізі қайда жатқаны енді түсінікті болар?! Аллатағала адалдығынан айырмасын! Шынайы шәкірт бола білу бақыты бұйырған, бүгінде алты асқардың биігіне көтерілген Әлекеңе енді ұстаздық бақыт бұйырсын! Көңілдің тілегін жүректің сөзімен өрнектеп жеткізіп көрейік, қабыл алыңыз!

*Әлеке, құтты болсын, алтысыңыз!
Халықтық ұғымдағы тал түсіңіз!
Ініден жазылған хат – сыйланған ат,
Бөз емес, сөзден болсын тартуымыз.
Жалғанның жұмағындай «Жаңақала»,
Ақбесік – туып-өскен ауылымыз.
Ішкен – су, жұтқан ауа бір дегенмен,
Болды ғой бөлекшелеу тәліміңіз.
Олжабай, Машарап пен Орақ жырау,
Соңында жанып тұрған жарығысыз.
Дүниеге қожас болып келгенменен,
Алашқа жырау болып танылдыңыз.
Салғанда алтыс қанар қапқа сыймас,
Еліңнен алған бата, алғысыңыз!
Бағасын білетінге бақ қонады,
Көтеріп жүре алар ме едік жартысын біз?
Қашаннан Сырдың елі – жырдың елі
Дегенді айтпасам да ел біледі.*

Беласар, Алтындыасар, Жетіасардан
Есте жоқ ескі заман гүңгірлейді.
Оғыздар бұл өлкеде қала салып,
Жайлаған кешегі күн гүнның елі.
Қолында қара қобыз, сар далада
Сарнатып дәдәм Қорқыт жүрген дейді.
Сол кезден Сырдың бойы жырға айналып,
Сыралғы сазға бөгіп қалған дейді.
Аңыздың түбі – ақиқат, сенем бұған,
Өнерлі ұрпақ өсіп-өнген еді.
Солардың бірегейі Алмас ағам,
Көрінген қатарынан көші ілгері.
Әлеке, інің де ортақ тойыңызға,
Табамыз жырдан дәру жанымызға.
Алтысқа абыройлы алып келген,
Алтыс жыл жалғас тапсын алдыңызда.
Құйылып көңілден – сыр, көмейден – жыр,
Қызмет ете бергін халқыңызға!
Шәкірттер жүздеп, мыңдап өсе берсін
Сіз жүрген жыраулықтың бақшасында.
Түтіні шаңырақтың түзу шығып,
Шырайлы шаттық болсын отбасында.
Марқайып өзіңізбен біз жүрейік,
Мақтанып ауылдастың аты озғанға.

«Шарайна», 2016 жыл

«ГЕОЛОГТАР КЕН ІЗДЕСЕ, БІЗ ӘН ІЗДЕЙМІЗ»

Сұхбаттасымыз — Қазақстан Республикасының
еңбек сіңірген артисі, әнші Ғалым МҰХАМЕДИН

— Қазақтың дәстүрлі ән өнерін кешегі Жүсіпбек Елебековтерден іліп қалып, алға сүйреп келе жатқан әншілердің бірісіз. Әнді орындау бар да, құм ішіне түсіп кеткен лағылдай, көзден тасаланып қалған әндерді тауып, оны қайтадан халыққа ұсыну да бар ғой. Осы тұрғыдан келгенде сізге атақты Тайжан ақынның аруағы разы шығар?

— Мен Жаңаарқаның тумасы болсам да, бүкіл саналы ғұмырым Жезқазғанда өтіп келеді. Сондықтан маған геологтардың тыныс-тіршілігі өте таныс. Олар үнемі жер қойнауынан кен іздеп

жүреді. Мен де өзімді кейде осы геологтарға ұқсатамын. Өйткені, олардың іздейтіндері кен болса, мен үнемі жаңа ән іздеп жүремін. Олжаға жолықсақ, қанжығасы майланған аңшыдай қуанып қаламыз. Менің репертуарымда ел арасына гастрольге шыққанда, тіпті, құдалыққа барғанда естіп қалып, үйренген әндер баршылық. Өйткені, «ел іші — өнер кеніші» деп бекер айтылмайды. «Жүрген аяққа жөргем ілінеді». Жасырын жатқан қазынаны тауып, халықтың өзіне қайтадан қайыра білген әншіден асқан бақытты әнші болмайды. Бұл жағынан келгенде менің әншілік тағдырыма еш өкпем жоқ.

Сұрағыңа орай алдымен Тайжекең әндерінің ізіне түсуім қалай басталғанын айтайын. Алматыдағы өнер студиясында жүргенде даңғайыр әнші Жүсіпбек Елебековтің шәкірті болдым. Ол кісі бізге «жүрген жерлеріңнен ән қарастыра жүріңдер. Біз білмейтін, көпшілікке танылмай жатқан әндер ел ішінде көп кездеседі, соны теріп алуды ұмытпандар» деп үйретіп отыратын. 1973 жылы студияны тәмәмдап, Жезқазған облыстық филармониясына жолдамамен кетіп бара жатқанда сәттілік тілеп, батасын беріп тұрып Жүсекең «Жезқазған жағында атақты Тайжан ақын Қалмағамбетов ғұмыр кешкен. Кейін «халық жауы» атанып, бертінде ақталған кісі. Соның бай мұрасы мұрты бұзылмаған күйі жатыр. «Ғалым, сол Тайжанның әндерін тірілтуді өзіңе аманаттап тапсырамын» деген еді. Ұстаздың айтқаны мен үшін өмірлік заңға айналды. Жезқазғанға келісімен Тайжан әндерін іздестіре бастадым. Бірақ, оңайға түспеді. Көзге көрініп жатқан масақты теру оңай, ал, кеннің қайдан шығарын табу үшін көп ізденіс керек. Менің ән іздеуді геологтардың кен іздегенімен салыстырып отырғаным да сондықтан. Дес бергенде, сол уақыттары Жезқазғанда Тайжан ақынның немере қарындасы Шаһыбал деген кісі тұрады екен. Ол кісі бұрынырақта Атбасар жағында тұрмыста болып, Жезқазғанға кейінірек келсе керек. Қазір дүниеден

өтіп кеткен сол тәтеміздің арқасында Тайжекеңнің бірсыпыра әндеріне жолықтым.

37-жылдардың халықты қаншалықты үрейлендіріп тастағанын да сол кісімен жолыға жүріп, ұғына түстім. Біздің кездескен кезіміз «кемелденген социализмнің» тұсы болса да, әр барған сайын Шаһыбал тәте «есікті мықтап жаптық па екен, қарап келейінші» деп кілттің салынған-салынбағанын бір мәрте тексеріп алатын. Ақыры не керек, сөйтіп жүріп, Шаһыбал тәте маған Тайжан ағасының «Шалқыма», «Сақ-сақ», «Жомарт Тайжан», «Нартайға», «Гигигай», «Гагагай» дейтін әндерін үйретті.

Ұлытаудың Аманкелді ауылында тұратын Өлен Өлімбетов деген азамат менің Тайжан ақын әндерін іздестіріп жүргенімді естіп қалып, өзі іздеп келді. Ол ақынның «Жігіттер», «Қызыл алма» дейтін әндерін біледі екен. Қызылорда жағына барған гастрольдік сапар кезінде Тайжекеңнің «Сыр еліне» деген әнін үйреніп қайтып, репертуарыма енгіздім.

Ертеректе Дұтбай есімді әнші Тайжекеңнің «Гиги-гай» әнін грампластинкаға «халық әні» деп жаздырыпты. Тегі, бұл Тайжан бабамыздың әлі толық ақтала қоймаған кезі болса керек. Сол грампластинканы Алматыға барғанда қолына түсірген Тайжан ақынға немере іні болып келетін Әбдікәрім Шубайұлы деген кісі үйге әкеліп ойнатқанда, төсек тартып жатқан шешесі басын көтеріп, «Ақын аға қайдан келіп қалды?» деп жан-жағына қараған екен. Сосын мән-жайға қаныққанда, әнді тыңдап отырып, «мұның соңында әдемі бір күлкі қосылатын еді ғой» депті. Атақты Затаевичтің кітабын ақтарғанда Тайжекеңнің «Ұлытау» және «Тайжанның әні» деп аталған әндеріне жолықтым. Осыдан үш-төрт жыл бұрын «Қос арна» атты компакт-диск шығардым, мұндағы әндердің басым көпшілігі – Тайжекең әндері. Ол кісінің өзім білетін әндерінен тек «Сақ-сақ» енбей қалды. Өйткені, қаншама жыл айтып жүрсем де, соның бір қайнауын ішінде қалдырып, иін қандыра алмай жүргендей сезінемін өзімді. Ширықтыратын тұстары бар секілді көрінеді де тұрады.

– *Сөз арасында сұрап қалайын, осы Үкілі Ыбырай, Тайжан, Нартай ақындар арасындағы байланыс қалай өрбіген, осы жағына зер салып көріп пе едіңіз?*

– Шынында да, «Үкілі Ыбырай Көкшені, Тайжан Арқаны, ал, Нартай Сыр бойын мекендеген, сонда олар бір-бірін қалай білген?» дейтін сұрақтың туындауы заңды. Тайжан ақын Үкілі Ыбырайдың Мейіз дейтін апасынан туады, яғни, жиен. Тайжекең нағашысынан үйренген әндерін Сырға жеткізген. Ол тұрған Қарсақбай мен Қармақшының арасы таяқ тастам жер ғой және мұның үстіне Тайжекеңнің он бес жылға жуық ғұмыры Сыр бойында өткен. Неге екенін қайдам бұл туралы айтыла да бермейді. Сол Сыр елінде жүргенде Нартайды өзіне шәкірт етіп ертіп алған.

– *Енді сұхбатымыздың негізгі желісіне оралсақ. Көпшілікке беймәлім әндерді арнайы іздеп жүресіз бе, жоқ әлде кездейсоқ кездестіріп қаласыз ба?*

– Әлгінде айтқанымдай әрине, іздеп жүремін. Бірақ, іздегенде қалай... «Ел аралап, ән іздеп қайтсын» деп сені ешкім де іссапарға жібермейді. Бірақ,

барған, жүрген жерімізде құлағымызды түре жүреміз. Мәселе сонда. Көкшетау жағында ертеректе Ильяш Тақауов деген әнші өтіпті. Сол жаққа жол түскенде Мұхамеджар Қойбағаров деген жігіт «Ілекең айтатын ән еді» деп «Ақшашақ» дейтін әнді тарту етті. Ал, Қостанайға жол түскенде Балжан Жүсіпбеков деген әншіден «Машина-шама» деген ән үйрендім. Кәдімгі Жарылғапбердінің «Шамасына» келіңкірейді. Оны Балжан «Шәкен Аймановтың айтуы бойынша жаттап алып едім» дегенді айтқан. Енді мына қызықты қараңыз, Қарқаралыдағы концерт кезінде осы «Машина-шаманы» орындағанымда Баймұқан деген ақсақал «Бұл әнді кезінде мен де айтып едім, саған да сол бұзылмаған қалпы жеткен екен. Сақтаушысы мықты, өнерге адал болғанға ұқсайды» деп толқып кетті. Көрдіңіз бе, әндер ел ішін осылайша аралап жүре береді екен ғой.

Бірде Көкшетаудың Аманкелді дейтін ауылында Марат деген жігіттің үйінде қонақта болдық. Ол өзі өнерге бір табан жақын азамат екен. «Әкем жарықтық айтып отыратын еді» деп «Естайдың соңғы әні» дейтін тамаша ән орындады. Жата қалып үйрендік. Ақтоғайға барғанда Болатбек Қасымжанов деген азамат «Ер Төлеудің әні» деген зарлы да қасыретті ән айтып, сай-сүйегімізді сырқыратқаны бар. Осы Болатбектен Қасым Аманжоловтың «Өзім туралы» дейтін белгілі әнінің ескі нұсқасын естідім. Сондай-ақ, «Ақбала мен Боздақтың айтысы» дейтін ән де осы Болатбектен үйрену арқылы репертуарыма енген болатын. Мұндай мысалдар көп. Бұл нені аңғартады? Әрине, ел ішінде іздегенге ән көп екендігін айғақтайды. Тек ықылас сала жүрсек болғаны. Кезінде Қаныш Сәтбаев ағамыз Затаевичке қазақтың 25 әнін жаздырған екен. Өнерге қамқорлық міне, осылай болуға тиіс. Арада көптеген жылдар өткен соң сол әндерді қазіргі ұрпақ Затаевичтің кітабынан алып, үйреніп, айтып жүр. Былай ойлап қараған кісіге, Қанекең негізінен геолог адам ғой, әннен, өнерден аулақ тұратындай көрінетіні рас. Бірақ, ол өз ұлтының перзенті ретінде ұлттық мұраның бәріне де жанашырлық таныта білген, рухани жағынан өте зор дамыған адам ретінде ел арасынан ән жинастырып жүрген қайдағы бір зерттеушінің алдында отырып, халықтың бірнеше әндерін орындап бергені осы сөзіміздің айғағы емес пе? Ұлық болса да ұлттық өнер алдында, ұлты алдында кішіліктен танбау – ұлылықтың хас белгісі болса керек. Әйтпесе, Затаевич деген сол кезде біреу біліп, біреу атын да естімеген жәй ғана өнер зерттеушісі еді ғой.

– *Жезқазған – Ұлытау өңірінің осы замандағы өнердегі қос жұлдызы тәрізденген Шынболат Ділдебаевты да, Жақсыкелді Сейіловті де көзіңіз көрді, қатар жүрдіңіз...*

– Шәкең де, Жақаң да өнерде әріптес, өмірде аға болды маған. Шынболат ағамыз «Бұлар деген кешегі Жүсекендерден қалған көз ғой» деп еркелететін. Ара-тұра филармонияға арнайы соғып, «Ғалым, «Қанатталдыны» тыңдауға келдім» дейтіні де бар еді. Мен ағаның көңілін қалдырмайын деген оймен оның өзі ерекше қалап тыңдайтын әндерінің бірнешеуін орындап беретінмін. Бұл меніңше, Шынболат ағамыздың өзіндік ерекшелігі болса керек. Әйтпесе, әдейі ән тыңдау үшін кісі әншіні іздей қоя ма? Тіпті өзі өнер адамы болса да...

Меніңше, бұл ағамыздың өнердегі қанаттас жүрген інілерін қолдауының бір түрі болған сыңайлы. Ағаның рахметін естігенде кәдімгідей қанаттанып қалушы едік. Әрине, ол күндер бүгінде сағынышқа айналып кетті ғой. Ал, Жақсыкелді ағамызбен филормания құрылған күннен бастап ол өмірден өткенше бірге жүрдік.

– *Жақсыкелдінің атақты «Жезкиігін» алғаш орындаған да өзіңіз көрінесіз...*

– Жоқ, әнді шығарған да, оны халық алдына алғаш алып шыққан да Жақсыкелді ағаның өзі болатын. Ән эстрадаға арналып жазылған-тын. Маған бұл ән эстрадаға үйлеспейтін көрінетін де тұратын. Қанша әдемі естілгенімен әлдене жетіспейтін секілді сезімде жүретінмін. Сосын домбыраға салып көрдім. Өзіме ұнады. Жақана тыңдатып көріп едім, ол кісі орнынан тұрды да «бұрын неғып айтпай жүргенсің? Біз «Жезкиікті» эстрадаға байлап, аяқ-қолын матап тастаппыз ғой. Енді домбыраға қосып тынысын ашайық» деп қуанып қалды. Ән авторының ақ батасын алған соң 1978 жылы Алматыдағы қазіргі Республика сарайында тұңғыш рет домбырамен орындадым «Жезкиікті». Сол жолы «Жезкиік» менің орындауымда қазақ радиосының алтын қорына жазылды. Кейде мені осы әннің алғашқы орныдаушысы деп жататын себебі сол. Бірақ, ақиқаттан аттауға болмайды.

– *Ғалым аға, ән әлеміндегі ізденістеріңіз тек қана табысты болсын!*

«Халық сөзі», 9 сәуір, 2012 жыл

«КЕЗІНДЕ МЕНІ АЙТЫСҚА РАЙКОМ ЕДІ ШЫҒАРҒАН»

Сұхбаттасуымыз — айтыс ақыны Мұқаш СЕЙТҚАЗИНОВ

– Мұқа, әңгімені әдеттегі дәстүрлі сұрақтан бастасақ... Айтысқа қалай келіп едіңіз?

– Өлеңге, өнерге бала жастан жақындау болдым. Біз айтыс жанры жайлы қазақ ауыз әдебиетінен аз ғана мағлұмат алып өскен ұрпақпыз. Біздің бала, оқушы кезіміз айтыстың өліп қалған уақытына дөп келді. Кітаптардан там-тұмдап оқитынымыз болмаса, тірі айтысты тамашалау өңіміз түгіл түсімізге де енбейтін.

80-жылдардың орта тұсында «Телевизиялық айтыс» дүниеге келді. Бұл керемет жаңалық болды, халықтың рухын серпілтті. Кейде газеттерде «айтыс енді шыға бастаған кезде тойдың өзін кейінге ысырып тастап, бүкіл халық теледидар алдына

отыра қалып, айтысты тамашалаушы еді» деген естеліктер оқып қаламын. Бәлкім, бұндай жағдайлардың болғанына бүгінгілер сенбейтін шығар, ал, өз басым бұл сөздердің еш өтірігі жоқ деп ойлаймын. Шынында да, «Айтыс», «Тамаша» хабарлары алғаш шыға бастағанда, бұлардың күштілігі сондай, теледидар алдына халықты матап тастады ғой. Қасқылғанда біздің ауылда қазіргі «Қазақстан», ол кезде «Алматы» деп аталатын телеарна көрсетпейтін. Есесіне, совхоз орталығынан 60 шақырым жердегі «Үңгірлі» дейтін ферманың орталығында «Алматыны» көру мүмкіндігі бар-тын. Пошта газет-журналдар әкелгенде, ең алдымен, газеттердегі теледидар бағдарламасын қарай бастаймын. «Айтыс» көрсетілетін күнді қызыл қарындашпен белгілеп, сосын мотоциклді дайындап қоямын. Межелі күні мотоциклге отырып алып, Үңгірліге қарай тартамыз. Теледидардың айтысын сөйтіп жүріп тамашалайтынбыз. Көріп отырып тамсанатынбыз. Сырдан Манап Көкенов, Көкшетаудан Көкен Шәкеев, өзімізден Шынболат Ділдебаев және т.б. ақындар бастаған айтыскерлер «жан алысып, жан берісіп» жататын сөз сайысының ортасына еніп кеткендей сезімдер де болатын кейде. Олармен іштей сөз қағыстырып, ой жарыстырып отыратынмын. «Генерал болуды армандамайтын солдат-солдат емес» демекші, шіркін, «ана жерде мен де отырар ма едім?» дейтін армандар да болмай қалмайтын. Бірақ, әркімнің өз күші өзіне аян емес пе, ой-жүйрік болғанмен, жүрек дауалай қоймайтын. Мен бұл орайда бойымда азғантай талант ұшқыны бар екен деп, «мені де айтысқа шығарыңдар, топқа қосыңдар» деп ешқайда бармағанымды, ешкімнің алдына кірмегенімді

айтқым келіп отыр. Дегенмен, ара-тұра «тренировка» жасап қоятынбыз. Сәтбаев қаласындағы мәдени-ағарту училищесінде оқытушы болған Аманғали Ербозов тамаша талант, дарын иесі еді. Екеуміз жақсы дос болдық. «Сен неге айтысқа шықпайсың?» дегенді маған алғаш айтқан сол – Аманғали. Оны менің «алғашқы жаттықтырушым болды» десе де жарасқандай. Екеуміз өзара сөз қағыстырамыз, жаман шықпайтын сияқты. Бірақ, менің бір кемдігім бар, бұл бүгінде бүкіл қазақ білетін – домбыра тарта алмайтыным. Аманғали маған домбыра үйретемін деп біраз әлекке түсті. Домбыра шерте бастасам бар есіл-дертім саусақтарыма ауып кетеді де, аузыма сөз түспей қалады. Содан соң Аманғали: – Бүйтіп әуреге түсіп, өзінді жоғалтқанша, «дәридайыңмен дүрілте бер» деген ақыл айтты. Кейін сол сөзге соған тоқтадым.

– *Сөйтіп, «дәридай» сіздің «домбыраңызға» айналып кетті ме?*

– Солай десе де болады. Айтыс үстінде шабыт шақыру үшін күй шертіп, арқасын қоздырып алатын ақындарды да білемін. Мысалы, Қуаныш Мақсұтов сондай. Домбыра тарта алмағандықтан таяқ жеген сәттерім де жоқ емес.

– *Бұл жағына сәл кейінірек тоқталайық. Сонымен, айтыстағы тұсауыңыз қашан кесілді?*

– Облыстың дүркіреп тұрған шағы. 1989 жылы «Ұлытау үні» фестивалі өмірге келді. Осы фестиваль аясында ақындар айтысын өткізу көзделіп, обкомдағылар жер-жерлерге «ақындарыңды әкеліндер» деген тапсырма берсе керек. Ол тұста Ұлытау аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Сағадат Жапабайұлы Дүйсебеков деген кісі болатын. «Ұлытауға тез жетсін, Дүйсебеков шақырып жатыр» деген хабар құлаққа тиісімен-ақ жетіп бардым. Бірақ, жол-жөнекей «неге шақырып жатыр екен?» деп ойланумен болдым. Кішкентай болса да қызметіміз бар ғой. Ат үстінде жүргесін біреуге ұнайсың, біреуге жақпайсың дегендей. Алаң көңілмен аттадым біріншінің табалдырығын. Сөйтсем, Сәкең шақырған шаруаның мәні мүлдем басқа болып шықты. «Осылай да осылай, Жезқазғанда айтыс болғалы жатыр. Сол айтыста Ұлытаудың намысын қорғау саған жүктеледі» деді ол. «Аға, бұрын-соңды айтысқа шығып көргенім жоқ, қалай болады?» деймін мен. «Ештеңе етпейді. Сенің қабылетің бар, сыртыңнан сан мәрте көріп жүрмін ғой. Ең бастысы, жүрегінді тоқтат. Басқалардың да сенен асып бара жатқаны шамалы. Давай, дайындықты баста. Бұл саған коммунистік тапсырма» деген Сәкең «шегінуге жер жоқ, артымызда Москва» екенін сездірді. Сөйтсем, ол кісі сол кездері сәнге айналған комсомолдық үйлену тойларында асаба бола жүріп, той үстінде орайлы тұстарда ойдан өлең шығарып жіберетінімді аңғарып жүреді екен. Өзім – коммунистпін. Партияның айтқанына бағынасың. Бірінші хатшы міндет жүктеп тұр. Және өзге шаруаға емес, «айтысқа қатыс» дейді. Қалай бас тартасың? «Тәуекел» деп белді буынуға тура келді. Егер сол жолы райкомнан қорықпағанымда, айтысқа шығар – шықпасым беймағлұм еді. Кейін халық «дәридай» деп таныр ма еді, жоқ па? Партияның «тепкісінен» көрген бір пайдам – осындай.

– Сол алғашқы «Ұлытау үні» туралы айта кетпейсіз бе? Мұның өзі де тарихқа айналып барады ғой...

– «Ауғаннан әскер шыққан жылы мен айтысқа кірдім» деп әзілдейтінім бар. Биыл міне, жиырма жыл болды. «Ұлытау үні» қайсыбір жылдары өтпей қалмағанда, биыл оның да жиырма жылдығын атап өтетін едік. Хош, бұл бөлек әңгіме.

«Ұлытау үні» – Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі ұлттық өнерді дамытуға зор серпін берді. Бейнелі тілмен айтқанда, алақандай Жезқазғаннан айтысқа қырық шақты ақын шықты ғой сол жолы. Керемет емес пе? Тұнып тұрған, бұғып жатқан қаншама таланттың көзі ашылды, жұлдызы жанды десеңізші?!

Мен жаңаарқалық Ермек Омаровпен шықтым. Ол бұрыннан додаға түсіп, ащы тері алынған, арам еті сылынған жүйрік еді. Белгілі Игілік Омаровтың бел баласы осал болсын ба? Домбыраның құлағында ойнайды. Ол қайым айтысқа келгенде алдына кісі түсіре қоймайтын. Екеуміздің айтысымыз елдің көңілінен шықты. Бас бәйге ағадырлық Рамазан Сәттібаев пен жаңаарқалық Дүйсенбай Жұмасейітовке бұйырды. «Ұлытау үнінің» дабысын естіп, Алматыдан Жүрсін Ерманов келген екен. Ол маған «Жақында Алматыда «Наурыз – Думан» деген айтыс болғалы жатыр, соған қатыс» деп қолқа салды. Ауылда жүрген ақын үшін бұдан артық бақыт қайда? Өзім талай теледидардан көріп, аузымның суы құрып жүрген өңкей «сен тұр, мен атайындардың» арасына түсетінімді естігенде төбем көкке екі елі жетпегендей күйге түстім.»Ұлытау үні» менің осылайша жолымды ашты, халыққа танытты.

– Жүрсіннің шақыруымен Алматыға аттандыңыз...

– Жүрегімді ұстап отырып шынымды айтайын, қатты қуандым. Маған «Керекулік бір ақынмен айтысасың» деген, бірақ, Айтақын Бұлғақовпен айтысуға тура келді. Нақтырақ айтқанда, оны өзім қалап алдым. Алматылық Айтуған Шәйімов дейтін мықты айтыскер бар еді. «Айтақын екеуі айтысады» деп белгіленген екен. Сол екі ортада Айтуған әлдебір себептерге байланысты айтыстан шеттетіліп тасталды. Шамасы, әлдекімдер жолын кескен болу керек. Сахнаның сыртында «Менің атым – Айтуған, Заманына сай туған. Арманы бар ма жігіттің, Сарайында көсемнің, Аунап-қунап бір тұрған» деп өкініштен өлең төгіп тұрғанын көзім көрді. Айтақынға да обал, ол жұпсыз қалды. Сосын Жүрсінге бардым да, «Мен Айтақынмен шығайын» деп едім, әуелгіде ол «Айтақынның аруағы басып кетіп жүрмесін, өз кезегінді тос» деп ыңғай бере қоймады. Мен де алған беттен қайтқым келмеді. «Жүке, жығылсам нардан жығылайын» деп тұрып алдым. Жүрсін де «қоймадың ғой. Бірақ, Ұлытауды ұятқа қалдырып жүрме» деді. Сөйтіп, республикалық деңгейдегі ең алғаш айтысқан ақыным Айтақын Бұлғақов болды. Оны таза жеңдім. Сөзге тоқтайтын жігіт қой, қалың көптің көзінше, қолымды алып, «әттең, домбыра тарта алмайды екенсіз» деп, «Мен елді өлеңіммен көрікті етем. Осындай өлең сөзден желіп кетем. Келесі кездескенше үйренерсің, Мен саған домбырамды беріп кетем»

деп, қолындағы домбырасын сыйлады. Одан кейін де сан рет кездестік қой, бірақ, маған оның «тапсырмасын» орындаудың реті келмеді. Домбыра үйрену қолдан келмей-ақ қойды. Ал, Айтақынның сол домбырасы үйімнің төрінде тұр.

– *Домбыра шерте алмаудың салқыны айтыста аз тимеген шығар. Ақынның сөзіне емес өзіне қарайтындар да бар ғой. «Мақамы былай, киімі бұлай» деген сияқты...*

– Мұның рас. Қарсыластар тарапынан да «домбыра тартпайтын айтыскер бола ма?» дегенді көп естідім. «Осал тұсынан ұстадық» дегендері ғой. Кезінде отқа май күйғандай болып, «домбыра тартпайтындар айтысқа шықпасын» деген талап қойған шенеуніктер де болған. Мысалы, Еркеғали Рахмадиев ағамыз Мәдениет министрі болып тұрған кезінде республикалық газеттердің біріне берген сұхбатында осылай деген болатын. Тіпті, менің атымды атап тұрып айтқан екен. Министр солай дегесін басқалар оны тиісті тапсырма, бұлжымас қағидаға айналдырып жіберетіні айтпаса да түсінікті. Кейін Ерекең Қадыр Мырзалиев, Камал Смайловтарға еріп Ұлытауға келді. Сонда «Қара өлеңге баруға Қадыр ағадан қорқамыз, Айтысқа барып едік, Сіз солай дедіңіз. Мұныңыз қалай?» деген тура сұрақ қойдым ол кісінің өзіне. Ағамыз болса «Мен олай айтқан емеспін. Сұхбат алған журналистің ойдан қосып жібергені ғой» деп ақталды.

Домбыраны үйренгім келмеді емес, келді. Бірақ, әлгінде айтқанымдай, ырыққа көнбеді. Сосын «Мұқашқа домбыраны үйренгеннен, Инемен құдық қазған оңай шығар» деп, жеңілгенімді мойындадым. Енді не істейін?!

– *Сізді бір ағамыздың «Кішігірім қызметтің құлағын ұстап жүріп, заманның шындығын жырлаудан жасқанбаған ақын» деп бағалағанын естіп қалып едім. Өзіңіздің де «Алматыда ақиқатты айтамын деп, Ауылда әкімдіктен босап қалғам» дейтін сөзіңіз бар. Бұл тектен-тек айтыла қалмаған шығар? Солай емес пе?*

– «Ақын болу оңай деймісің қарағым, Аузында болу бұл өзі қаптаған барлық жараның» деп Төлеген Айбергенов айтпақшы, ақын әлемге ақиқат көзімен ғана қарайды. Айтыс ақыны тіптен ақиқатты, шындықты жырлау үшін жаратылғандай.

90-жылдардың орта тұсында Алматыда Жезқазған облысының күндері өтті. Сол күндері түрлі мектептерде, институттарда кездесулер ұйымдастырылды. Сол уақыттың қандай болғаны белгілі. Тәуелсіздікке қолымыздың енді ғана жеткен шағы. Аяғымыздан тұрып кете алмай, заманның қатал қыспағы жан-жақтан құрсаулап тұрған кезі. Соған орай, «Мына заман қай заман?» дейтін өлең жазғам. Кездесулерде соны оқыдым ғой. Алматыдан Жезқазғанға ұшқалы тұр едік, аэропорттың басына теледидардың жігіттері жетіп келді. «Аға, Сіздің мықты бір өлеңіңіз бар көрінеді, оқып жіберіңізші» деп, өтініш етті. Ойымда ештеңе жоқ, оқып бердім. Сол күні ауа-райының қолайсыздығынан, ұшақ Жезқазғанға қона алмай Арқалық асып кеттік. Екі-үш күннен кейін келсек,

«өлеңің күшті екен» деп, бүкіл Жезқазған шулап жүр. Өлең халыққа ұнағанмен, басшылар бұртиып қалыпты. Ол кезде мен ауылда әкім болатынымын. «Анау өлең әкім жазатын өлең емес, ақын жазатын өлең» депті. Соның ақыры, әкімдікпен қоштасуға әкеліп тіреді. Сосын бірыңғай ақындыққа бет бұрдык.

– *Бойында өлең жазатын сәл-пәл қабылеті барлардың бәрі дерлік не журфакқа, не филфакқа баруға ұмтылатын еді. Сіздің бітіргеніңіз Жезқазған пединститутының көркемсурет және бейнелеу факультеті көрінеді. Сурет салатын да өнеріңіз бар ма әлде?*

– Жауапты сұрақтың соңынан бастайын. Мақтанғаным емес, бұл жағына келгенде қолымның ептілігі бар. Мектепте жүргенде салған суреттерім «Қазақстан пионеріне» жарияланып тұратын. Тіпті, Мәскеуден шығатын «Мурзилка» дейтін журналға да жібергенмін. Мұның өзіндік қиындығы да болды. Бірде «Найзағай» деген сурет салдым. Бірақ, оның орысшасын білмеймін. Сөздіктерді қарап тауып алып, суретімнің шекесіне «Гроза» деген тақырыбын жазып қойып, енді «суретті салған Мұқанбетқали Сейітқазинов» дегенді орысша жаза алмай тағы қиналайын. Сосын жарияланған суреттерге ұқсатып, суреттің астыңғы жағына «рис. М.Сейтқазинов» деп жолдағаным есімде. «Кеңес өкіметі» деп кейде кейіс білдіріп жатамыз ғой, бірақ, ол кезеңнің де кереметтері жетерлік еді. Айталық, мен әлгі суретім үшін «Мурзилкадан» Алғыс хат алдым. Ойлап көріңізші, Мәскеу қайда, «Шеңбер» қайда? Не деген тәртіп, не деген көңіл бөлушілік? Талантқа деген құрмет, ілтипат қой бұл біле – білгенге.

Журналист болғым келген. Өттең, ауылдан шығарда, «шет тілін оқыған жоқ» дейтін анықтама ала шығуым керек екен, соның кесірінен құжаттарымды тапсыра алмадым. Содан «Нархозға» барғам, оның конкурсынан құладым. Жезқазған пединститутына әскерден келген соң түстім. Қазір осы институттан алған дипломның нанын жеп, ауылдағы мектепте еңбек пәнінің мұғалімі болып жүріп жатқан жайым бар.

– *Мұқа, Сіз айтысқа кештеу келіп, ертелеу кетіп қалған жоқсыз ба?*

– Жоқ, олай ойламаймын. Керісінше, Жезқазған-Ұлытау аймағынан өзіммен қатарлас шыққан лектің арасынан айтыс сахнасынан ең соңғысы болып кеткен мен шығармын. Дегенмен, көпшілік тарапынан «айтысқа неге шықпайсың?» деген сұрақтар жиі қойылады. Мұның әртүрлі себептері бар. Біріншіден, толқынды толқын қуады. Біздердің орнымызды жастар басты. Екіншіден, айтыстың деңгейі де өсті. Біздің тұсымыздағыдай емес, қазіргі айтыскерлерге қараңызшы, екеуінің бірі – ғылым кандидаты, арасында докторлары да жоқ емес. Олардың кесек сөйлейтіні де сондықтан. Үшіншіден, айтысқа бару үшін бап та керек қой. Шығандағы «Шеңберде» жүрген жанға кейде хабардың кеш тиіп қалатыны да өзіндік әсерлерін тигізбей қоймады. Қалай дегенде де, айтыстан ерте кеткенім жоқ. «Ұлытаудың, Жезқазғанның атын шығарамын, намысын қорғаймын» деп талай додаға түстім.

– Қаниша рет айтысқа түскеніңізді айта аласыз ба?

– Соны санамалап көрмеппін. Мұндай статистикаға Баянғали Әлімжанов мығым екен. Ол барлық айтысының бейнетаспасын да жинап қойыпты. Отыз шақты ақынмен аралас-құралас болдым. Солардың бәрімен де айтысқа шықтым. Тіпті, кейбіреулерімен қайталап айтысқан кездеріміз де болды. Бірде жеңдік, бірде жеңілдік дегендей. Маған әзіл – қалжыңға құралған айтыс оңтайлылау көрінетін. Сол себепті де Шорабек Айдаров, Абаш Кәкенов, Айтақын Бұлғақовтармен айтысу жеңілдеу тиетін

– Жезқазғанда өткен бір айтыс кезінде Жүрсін Ерман «Айтыстан машина мінбеген жалғыз ақын, ол – Мұқаши Сейітқазинов» деп қалды. Осы сөздің аржағында «Мұқаши ақынға деген құрмет кемшін соғып жатыр-ау» деген құлаққағыс жатқандай естіліп еді...

– Сенің сұрағың қиын тақырыпқа қарай бастап барады. Өзіме деген халықтың құрмет, ықыласының шексіз екендігін сеземін.

Жазба поэзияның жүйріктерінің бірі Ғалым Жайлыбаев өнердегі ғана емес, өмірдегі де досым. Екеуміз ара-тұра өлеңмен хат жазысып тұрамыз. Сондай хаттардың бірінде «Шаруаға бар ғой шабандылығым, Ақынға кейде адалдығы мін. Қала әкімінен пәтер сұраумен, Тоздырдым әбден табалдырығын» деп жазыпшын. Бауырым, солай, кейде тірліктің таусылмайтын көп күйбеңі осындай жолдардың жазылуына да түрткі болады.

Қазіргі заман әкімі ақынына емес, ақыны әкіміне қараған заман ғой. Өнерді өрге сүйреу үшін өзіндік орта керек. Сонау «Шеңберде» жатып соңыңнан қайдан шәкірт ертесің? «Жезқазғанда үйім болса, ақындар мектебін ашсам» деген оймен ертерекке қаланың бұрынғы әкіміне кірген едім. «Қиын ғой, бірақ, бір бөлмелі пәтердің ретін қарастырамыз» деп шығарып салған. Соның ақыры сиырқұйымшақтанып кетті. Жезқазғанды он жыл басқарған Жұмамәди Ибаділдин ағама өтінішімді өлеңмен жазып, кеңсесіне арнайы тіркеткенім де бар. Егер әкімдіктің архивін ақтарса, бір жерден шығып қалуы да мүмкін.

– Сол өлең есіңізде ме?

– Есте болғанда қандай.

– Оқып жіберіңізші?

– Сізге арналды мына сөз, мына лебіз,

Солай деуге бар шығар сірә, негіз.

Бір бөлмелі бір пәтер берем деген,

Ақынға берген бар еді уәдеңіз.

Сол сөзді сеніміме серік қылдым,

Намысы бір біздерде бөрікті ұлды.

Биылғы Мәдениет қолдау жылы

Тағы да алдыңызға келіп тұрмын.

...Кезінде ақын сыйлап хандарымыз,
Жүзеге асыпты ғой арманымыз.
Жұмеке, жұмыс сізге тіреліп тұр,
Шаруаны созып кетті замдарыңыз.

– Әйгілі Қасым Аманжоловтың «Бермесең бермей-ақ қой баспанаңды» дейтін өлеңімен сарындас екен.

– Өйткені, ақындардың тағдыры да ұқсас, мазмұндас келеді ғой. Кезінде облыстық Кеңестің төрағасы болған Шәріпбек Шардарбеков өнерге өте жана-шыр жан еді. Ақын Ғазиз Ештанаевтың үйсіз жүргенін сырттай естіп қалып, оған қолұшын бергенін жұрт аңыздай етіп әлі айтып жүр емес пе? Ол кісі обалы нешік кезінде мені, Рамазан Сәттібаевты, Дүйсенбай Жұмасейітов үшеумізді арнайы қабылдаған болатын. Жағдайымызды сұраған, «не керек, айтыңдар, сендер үшін қолымнан келгенін жасаймын» деген. Сол Шәкеңнен кейін ақын іздеген әкім болмай қалды. Қайта Ұлытауға Жаңбырбай Дәрібаев келгелі жақсы болып жатыр, сең бұзылғандай әсерде жүрмін. Өзі де кезінде көркемөнерпаздар үйірмесінің белді мүшесі болған еді, сол ортасын ұмытпапты. Өткен жылы Ұлытау ауданының Құрметті азаматы атағы небәрі төрт адамға берілді. Оның екеуі өнер адамы. Біреуі – Жүрсін Ерман, қазақтың айтысын қайта тірілткен Ұлытаудың өз ұлы. Жүрсін Ерманның өзіне жерлестері енді ғана ықылас аударып жатса, біз кімге өкпе артқандаймыз? Осыдан үш жыл бұрын елуге толдым. Оның алдында 2003 жылы «Ақтұма» дейтін кітабым шықты. Бірақ, сол тұстарда «Мұқа, сөйтсек қайтеді?» деген ешкім болмады. Жүрсіннің елуге толғанда жазған бір өлеңінде «Елудеміз. Жас санасақ кеп қалдық елуге біз. Шешек тиген шеткі үйдің баласындай, Шетімізден шетінеп өлудеміз» дейтін жолдар бар. Кеңшілік, Дәуітәлі, Жарасқандардан айрылғанда жазған ғой. Осыны мен өзімше өзгертіп, «Елудеміз. Жүрсін айтқан кеп қалдық елуге біз. Тойдағы жетім қыздың күйін кешіп, Елеусіз, ескерусіз сөнудеміз» деп жазғам. Шыны керек, ақын көңілі «басымыздан алтын төк» деп тұрмаса да, аз-кем қамқорлық іздеп, елеңдеп тұрады екен. Бүгін өмірімде тұңғыш рет шығармашылық кешім өткелі тұр.

– Сол кеш Сізге, сіздің өнеріңізге деген ұлы құрметтің бастау алысы деп білейік. Халық алдында «дәридайлап» жыр төгетін шәкірттеріңіз ізіңізден өріп жүретін заманға да жетейік.

«Мысты өңір» газеті, 13 наурыз, 2009 жыл

«КҮМБІРЛЕЙДІ ҚОЛЫМДА ШЫНКЕҢНЕН ҚАЛҒАН ДОМБЫРА»

Сұхбаттасуымыз — жыршы, термеші Мұханбет ҚОЖАХМЕТОВ

— Мұқа, әр адамның өмірі — өзінше бір тарих. Сізді «Әкесі бір ұлым болса екен» деген арманның үстінде жүргенде дүниеге келген деді. Сұхбатымызды осы жағынан бастасақ...

— Әкем Бекмағанбет екі әйел алған кісі. Бірақ, «қазақ байыса қатын алатын» болғандықтан емес, «Ұл сүйсем, шаңырағымды ұстап қалса екен» деген тілекпен екінші мәрте үйленуге тура келген. Менің үлкен анам, ол кісіні мен «әже» дейтінмін, есімі Ұмсынай болатын, Шұңғыр руының қызы, әкейден

мүшел жас үлкен болған. Әкемнің Қашымбек дейтін ағасы дүниеден өткен соң, оның төрт қызбен қалған жесірін әмеңгерлік жолмен қайнысына, яғни, менің әкеме қосқан ғой. Содан Қамажай әпкем дүниеге келгеннен кейін, Ұмсынай анам әкеме «Менің жасым болса келіп қалды, ал, саған шаңырағыңа ие болатын ұл керек»деп, үш баласымен қалған жесір келіншекке қосады. Ол — менің туған анам Бәтима. Ата-ананың тілегі, Құдайдың бергені шығар, содан мен дүниеге келіппін. Ұмсынай анам мені бауырына салады. Ал, екі жасымда туған анам — Бәтима қайтыс болып, мен үлкен анамның тәрбиесінде өскенмін. Шұңғырларды да, Дәуітбайларды да нағашым санаймын. «Қос ананың болдым жарық-шырағы, Қуанышы, жұбанышы, жыр-әні. Шұңғырлар мен Дәуітбайлар, сендерге Еркелегім келеді де тұрады» деп жазғаным — көңілімнің шын сөзі.

— Былайғы жұрт өзіңізді «Мұқаш» деп атайды, бірақ, азан шақырып қойған атыңыз — Мұханбет қой...

— Бұның мәні былай. Біздің әкей ол кезде қалың Қыпшақтың ортасында отырған емес пе? Сондықтан, атақты Тілеулі батырдың құрметіне «Тілеулібай» деп қояйық, «Қыпшақбай» дейік» деп кәдімгідей талас туындап, бірде олай, бірде бұлай атайтын болса керек. Қазіргідей «роддомнан» шықпай жатып «метірке» беретін заман емес. Сөйтіп жүргенде, әкей түс көріп, түсінде бір ақсақал «Бұл — Құдай тілегінді қабыл етіп, дүниеге келген бала, оған Алла тағаланың елшісі, ақырдың пайғамбарының есімін бер» деген аян берсе керек. Сөйтіп, маған Мұханбет деген ат қойылады. Бірақ, әкей «біреу-міреудің тілі тиер» деп, «Мұқашым», «Мұқажаным» деп еркелетіп, кейін көпшілік те сол ізбен «Мұқаш» атап кетті. Кейбіреулер бертін келе «Мұқаш жырау» дейтін болды. Шынболат марқұм ғана «Мұханбет жырау» дегенінен танбай кетті.

— Терме, жырға әуестік қашан басталып еді? Әкеден жұғысты болды ма, жоқ, әлде нағашы жұрттан ауысқан ба?

– Әкемді айтып мақтансам, мін болмайтын шығар?! Ол – сегіз қырлы, бір сырлы жан болатын. Ұсталықпен, ісмерлікпен аты шыққан әкей домбыраның құлағында ойнайтын, терме, толғау, хисса-дастандарды көп білетін. Өзі жасап алған шағын ғана қара домбырасы бар еді, шертіп қалғанда күмбірлеп тұрушы еді. Өйткені, оған ешкінің ащы ішегінен істелген шек тағылатын. Бірақ, ол көпке шыдамайды екен, оншақты күнде үзіліп қалатын. Күнілгері істеп қойған шектерін әкем қалтасына салып жүретін де, қажет болғанда пайдалана қоятын.

– Біздің бала кезімізде қазіргідей теледидар жоқ, ауыл адамдары үшін кешкілік жиналып алып, хисса, жыр, тыңдау мереке тәрізді еді. Менің 2-3-класс оқып жүрген кезімде кітапханадағы көптеген кітаптарды сыртқа шығарып тастады, өртемек болды. Кейін білсек, елуінші жылдардың соңына таман эпостық жырлардың арасынан «Қамбар батырдан» өзгесін «керексіз» деп санаған саясат болыпты ғой. Әкей солардың арасынан бірнешеуін үйге әкелгенін білемін. Олар негізінен батырлар жыры, ғашықтық дастандар болатын. Сейітбаттал дейтін үлкен әкей болушы еді, алдына кітапты ашып қойып, мақамға салып, хисса-жырларды оқудың шебері-тін. Сол кісі «Әй, Мұқаш, сен де оқы» деп, мені де хисса оқуға тартатын. Мен көбіне-көп «Қыз Жібекті» оқитынмын. Әкемнің мақамы құлағымда жатталып қалды, мен терме, жырды негізінен сол мақаммен айтамын.

– *Әкей ұста болған дейсіз бе? Сол өнерін ұстап қала алмадыңыз ба?*

– Бекмағанбет ұстаның қолынан шыққан жүзік, білезіктерді тағып жүретін кейуаналарды әлі де кездестіруге болады. Әліпбай дейтін поссовет болатын. Сол кісі бірде әкейге келіп, «Сіз Советтің темір ақшасын қорытып, одан сақина, жүзік жасайтын көрінесіз, бір күні тектен-текке күйіп кетпеңіз» деп ескерту жасағанына куә болғаным бар. Содан соң, әкей советтік темір ақшаны «бүлдіруін» қойған. Мұны кешегі Кеңестің солақай саясатының басын сұқпаған жері болмағандығына мысал ретінде айтып жатырмын. Ол сондай-ақ, киіз үйдің кереге, уығын жасаудың да шебері еді. Колхоздың уақытында шығыр жасаған да көрінеді. Әкенің ол қасиетін ұстай алғаным жоқ. Еркелеу болып өскеннің әсері де болар. Үлкен көрігі болатын. Кейін үлкендер «көріктің киесі болады, аяқасты болып қалмасын» дегесін, ақ шүберекке орап, әкейдің басына апарып қойдық. Ал, төсі үйде сақтаулы, біреулер «мұражайға өткіз» деп ақыл қосқан, бірақ, әкемнің көзі ғой, қимаймын.

– *Термешілік, жыршылық өнердің Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі туын биікке көтерген кешегі Шынболат Ділдебаев ағамыз еді ғой. Ал, Сізді «Шынболаттың шәкірті» деп танимыз...*

– Шынкең туралы танды таңға ұрып әңгімелеуге болады. Мен ол кісінің әуелі өзімен емес, атағымен таныстым. Қарсақбайда тұратын кезіміз. Шынболаттың, ол құрған халық театры, «Арман» ансамбілінің аты жер жаратын. Кейін бізге де концерт қойып келіп жүрді. Шынкеңнің ол кезде домбыра тартып, терме, жыр айтатыны жадымда жоқ. Концерттің жүргізушісі болатын, арасында ансамбльге қосылып, күлдіргі әндер айтатын. Әуені жеңіл, сөзі күнделікті

өмірді бейнелейтін. Мысалы, «ай-хай, ай-хай, ай-хай-ай, Бұл не деген пай-пай-пай, Столбының басына, Монтер шықты сайланып, Үйімізде свет жоқ, Счетшік тұр айланып» деген сияқты болып келетін. Шынкең кейінірек бірыңғай терме, жырға ден қойды.

80-жылдардың ортасына таман Қарсақбайдан бүгінгі Сәтбаевқа қоныс аудардым. Шынкең «мұның дұрыс болды» деп, жанына ертіп алды. «Біз халықтың көз алдында жүретін болғандықтан, олпы-солпы киінуге болмайды» деп ақыл айтатын. «Шалбардың қыры сынбау керек» деп қоятын. Қазір ғой түрлі – түрлі шеберлердің қолынан шыққан домбыралар қаптап тұр дүкендерде. Бар да, ішінен таңдағаныңды ал. Ертеректе бұндай емес-ті, фабрикадан шыққан домбыра табыла қойса, соның өзіне қуанатынбыз. Домбыра жасайтын шеберлер бүкіл республикада ілуде біреу-екеу кездесетін. Менің «фабричный» домбырама Шыңкеңнің көнілі тола қоймайды екен. Әлдебір концерттерден шыққасын, «бәрі дұрыс-ау, Мұханбет жырау, бірақ, сенің сайманың нашар» дейтін. Мен оған күлетінмін де қоятынмын, сөздің мәніне жете үңілмегендігім ғой. Сөйтіп жүргенде, бір күні үйге ертелетіп Шынкең жетіп келді, қолында – домбыра.

– Мынаны Қызылорда жақта бір шебер арнайы маған жасап, беріп жіберген екен. Осыны саған сыйлаймын, ана шіңкілдегіңді енді таста – деген Шынкеңнің сондағы домбырасын қолымнан тастаған емеспін. Осыған байланысты «Сал да болдым, сері болдым жасымда, Шынболаттың ердім талай қасына. Күмбірлейді енді менің қолымда Қайран Шынкең сыйлап кеткен домбыра» деп өмірдің шындығын өлеңмен жеткізуге ұмтылғаным бар. Сахнаға шыққанда Шынкеңнің аруағы рух беріп тұратындай сезінем. Ол кісіден қалған мен үшін тағы бір қымбат дүние, мынау – сағат. 1990 жылы Алматыда шығармашылық кеші өтетін болып бірге барғанда «осы сапардан саған естелік болсыншы» деп, ЦУМ-нан сатып әперіп еді. Тық-тық етіп жүріп тұр, ара-тұра тоқтап қалмасын деп бұрып қоямын.

Шынкең – ұстазым. Ол маған көп нәрсе үйретіп кетті, мол шапағаты тиді. Онымен бірге жүріп, ел араладым. Термені, жырды «тұнып тұрған тәлім-тәрбие көзі» деп бағалайтын. «Халықтың асыл қазынасынан артық өнер болмайды екен» деп отыратын.

– *Сол халық қазынасының қазіргі таңдағы насихаты қандай деген ойдасыз?*

– Ертеректе қазақ теледидарынан «Терме», «Халық қазынасы» деген хабарлар берілетін. Шынкеңмен бірге Алматыға барғанда, теледидардағы жігіттер мені де таспаға басып алып, елге танытқан еді. Қазір сол хабарлар жоқ болып кетті. Егер қайта жанданса, жұртшылық тыңдамайды емес, тыңдар еді, жанына рухани нәр жинар еді. Ара-тұра түрлі деңгейде жыршы, термешілер байқаулары өтіп тұрады. Меніңше, бұл аздық етеді.

– *Әлгіндей байқауларға қатысып, бақ сынап жүрсізбе?*

– Әлбетте, орайы келсе, қалмаған дұрыс қой. 1999 жылы Астанада өткен «Алмапыс батыр» жырының 1000 жылдығына арналған, ал, 2007 жылы тағы да сол Астанадағы «Таза мінсіз асыл сөз...» деп аталатын республикалық жыршылар

байқауына қатыстым. Кейінгісінде өнерім – үшінші орынмен бағаланады. Ел ішінде, жастардың арасында терме, жырға деген ықылас баршылық. Тек соны насихаттау жағы олқы соғып жатқандай.

– *Сіздің репертуарыңыздағы «Молла Мұқанның толғауын» тебіренбей тыңдау мүмкін емес, тағдырға деген наза, елге деген сағыныш жан-жүйеңізді шымырлатып жібереді. Бұл толғаудың шығу тарихы қалай? Сіз кімнен үйреніп едіңіз? Мұны сұрап отырғаным – осыны Сізден басқа орындаушы көрген емеспін.*

– Молла Мұқан Бәлтекейұлы Шоштанның Бесбаласынан шыққан өте зор тұлға болған. Түркі тілдес сегіз халықтың, тіпті, үнді, қытай тілдерін меңгерген деседі. Талантының күштілігі сол, қырғыздың атақты Шабдан ханы оны сарайында жыршы етіп ұстап, ырзалықтың белгісі ретінде иығына алтын шапан жапқан. Ақындығы, жыршылығы өз алдына ол кісі керуен шығарып, түрлі елдермен сауда-саттықты да жолға қоя білсе керек. Сондай сапардың бірінде іштерін қызғаныштың қызыл иті жалаған өзбектер оның серіктерін өлтіріп, ал, өзінің тамағына у қосып беріп жазылмайтын дертке душар етсе керек. Менің айтатыным – сондағы жазғаны. Оның алтын шапанын базарға шығарғанда қазақтар танып қалып,»Молла Мұқанның шапанын саудаға салғызбаймыз» деп,»сатамыз» деп өзбектер тартысып жатқанда, шапанның бір жартысы қазақтардың қолына кетеді. Елге әкелгесін қараса, астарын сөккенде соның ішінен әлгі жыр жазылған қағаз шыққан дейді. Аңыз тәрізденіп кеткенмен, ақиқаты да солай шығар деп ойлаймын. Өйткені, қисыны келеді, әйтпесе, өзбек жерінде көз жұмған кісінің сөзі қазақ даласына қалай жетпек?! Мұны маған Тай, Балмұқан деген өнердің жанашырлары болған ақсақалдар айтып берген еді. Әкемнің әуеніне салып, айтамын. Жұрт жаман қабылдамайтын секілді. Өткенде бір концерттен соң,»Молла Мұқанның шөбересі боламын, әкеміздің сөзін елге жеткізіп жүргеніңіз үшін сізге көп рахмет» деп бір жігіт алғысын білдірді.

– *Сіздің қазір «Степной» кенішінде электрослесарь болып еңбек ететіні-ңізді білемін. Ертеректе құрылыста істейтінсіз. Бірыңғай өнер жолын қуу ойыңызда болған жоқпа?*

– Мектеп бітірген жылы «консерваторияға түсемін» деген талаппен Алматыға баруын барғам. Бірақ, реті келмеді. 1968 жылы мектеп бітірдім. Сол жылы әжем, яғни, Ұмсынай анам қайтыс болды, араға жыл салып әкем дүниеден өтті. Сол бір тұстарда дұрыстап жөн-жоба сілтейтін кісі де кездесе қоймады. Бірақ, туа бітті өнер бойдан қашпайды екен. Өнерді – өмірлік серігіме айналдырып келе жатқан жайым бар.

– *Мектепті Қарсақбайда бітіріп пе едіңіз?*

– Ия. Қарсақбайдың дүрілдеп тұрған кезі емес пе? Бір басында-төрт мектеп болатын. Мен Ж.Жабаев атындағы №1 мектептің түлегімін. Қарсақбайға барған сайын жүрегім ауырып, көңілім бұзылып қайтады, Шынболат ағамның «Төртіншім» дейтін толғауы ойыма түседі. «Қайран менің Төртіншім-ай, Төрт

қалаға бергісіз» деген «Төртінші» бүгінде төбешікке айналды да қалды ғой. Құдайға шүкір, Қарсақбай «Төртіншінің» кебін кие қоймас. Кешегі шалқыған күндері, бәлкім, қайта оралып та қалар. Қалай дегенде де, соған үміттенемін. Қарсақбай – қазақ өндірісінің қарашаңырағы ретінде қазаққа қандай қымбат болса, мен үшін жастық дәуреннің, қызықты шақтардың куәсі ретінде де сондай қымбат.

– *Мұқа, әйелдерін мақтайтын еркектер бола қоймаушы еді, байқаймын сіз «біздің Бейсенкүл» деп жеңгейді үнемі көтере сөйлеп жүресіз. Тіпті, «Өстім, өндім азамат боп қадірлі, Екі адамның бірі айтпай-ақ таниды. Би Бидаштың шөбересі-Бейсенкүл, Бақытымның алтын тамыр, қазығы» деп өлеңге де қосып жіберіңіз. Бұл көңілдің шын лебізі ме, жоқ әлде, алпысқа аяқ артқан кездегі шау тарта бастағандықтың белгісі ме?*

– Өзілге бұрғың келсе, бұра бер, бірақ, жеңгеңнің жақсы екенін жасырғым келмейді. Өлгінде айттым ғой, «жалғыз ұл» деп ешкім беттен қақпай, еркелеу өскенімді. Кішкене кезімде әкемнің мойнынан түспейтінмін. Кейін «есім кірді» дегеннің өзінде күндіз жұрттан ұялғанмен, қараңғы түссе болды, әкемнің мойнынан табыла қоятынмын. Он тоғыз жасымда әкеден де, шешеден де айырылып, жетім қалдым. Дәметкен дейтін әпкемді паналадым. Сосын әскерден келісімен үй болудың қамына кірістік. Тағдырдың жолықтырғаны – осы жеңгең. Мектеп бітірген бойда қосылдық. Шүкір жаман болғанымыз жоқ. Бір ұл, екі қыз сүйдік. Енді келін түсіріп, олардан үш-төрт немере сүйіп отырмыз. Осындай бақыт сыйлаған Бейсенкүлді мақтамағанда кімді мақтаймын?! Ол-текті тұқымның тұяғы ғой. Аты аңызға айналған Би Бидаш анамыздың туған шөбересі. Басқаша айтқанда, анаға қарап өскен қыз. Би Бидашты білетін шығарсың, ірі кісі болған ғой. Баласы Сағат нақақ жолмен «халық жауы» атанып, айдалып бара жатқанда, елді, жұртты қимай, көзіне жас алғанда «Әй, Сағат, жұртқа көрсетпе көз жасыңды. «Ат жақсысын кермеден, Ер жақсысын түрмеден көр» деген, басқа түскенді мойныңмен көтер, мойыма» деп тоқтау салған деседі. Бейсенкүл – сол Сағат әкеміздің Әбікенінен туады. Шынболат ағам «Жұртқа сырымды алдырмай, Көңілімді қалдырмай, Бес бала тауып, өсірді, Әлия дейтін алтыным» деп Әлия жеңгемізді жырға қосып, кітапқа басқан жоқпа? Менің де Бейсенкүлге деген көңілімді жария айтудан жалтармайтыным Шынкеңнен жұққан шығар?! Жалпы әйелдерге астамшылықпен қарауға болмайды. Өйткені, әйел-Ана, Әйел-қарындас, Әйел-қыз.

«Мысты өңір» газеті, 2008 жыл

«БІЗ ӨҢІРІМІЗДЕГІ ӨНЕРДІҢ ҰСТАХАНАСЫ ТӘРІЗДІМІЗ»

**Сұхбаттасымыз — Жезқазған музыкалық колледжінің
директоры Қуандық СТАМБАҚИЕВ**

— Жақында ғана елу бес жылдығын тойлаған қаламыздың тарихына қатысты жылнама деректеріне көз жүгіртіп өткенде сіз басқаратын колледждің құрылғанына биыл отыз жыл толатынын байқап қалдым.

— Кешегі Кеңестік заманның күнгейі де, көлеңкелі тұстары да мол болды. Дегенмен, мәдениет пен өнерге келгенде өткен күнге өкпе артудың реті шамалы. Ел ішіндегі сан қилы талант иелерін тәрбиелеп, оларға кәсіби білім беру, шеберліктерін шыңдау мақсатында түрлі оқу орындары ашылды. Біздің колледждің ұйымдастырылуы осындай ізгі ойдың жемісі екендігі даусыз. Колледж 1980 жылы ашылған болса, мен мұнда 1981 жылдан бері еңбек етіп келемін.

— Демек, осы оқу орнының алғашқы аяқ алысынан бастап бүкіл тарихы көз алдыңызда өтіп жатыр екен ғой. Әу баста жолдама арқылы келген шығарсыз?

— Әрине. Бүгінгі жастар біле қоймайды, о кезде жолдама берілген жаққа бару міндет болатын. Жолдасымыз екеуімізге жолдама Жезқазғанға берілді. Колледж дейтін атауға ие болғанымыз кейінірек қой, бұрындары училище деп аталатын. Келіншегім де музыка маманы. Сол кездегі Жезқазған облыстық партия комитетінің хатшысы Жылқыбай Аралбаев ағамыз жаратылысы бөлек адам болатын. Сөз реті келіп қалған соң айта кетейін, кеңестік Қазақстан дәуірінде Компартияның ағымдағы идеологиясын жүргізумен қатар мәдениет пен өнерге өте зор қамқорлық көңілмен қараған, сол еңбектері арқылы халықтың сүйіспеншілігіне бөленген Ілияс Омаров, Өзбекәлі Жәнібеков тәрізді азаматтар болды. Жықаң да осы кісілердің деңгейіндегі адам еді. Жезқазған облысын ашқан алғашқы ұйымдастыру Пленумына қатысқан Димекең, Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев «Жаңа облыстың идеология жөніндегі хатшылығына республикадағы ең мықты идеологтардың бірін әкеліп отырмыз» деген екен жиналғандарға Жылқыбай Аралбаевты таныстыру сәтінде. Республика басшысынан осындай мінездеме алған Жықаң өзінің соған толық сәйкес келетінін іс жүзінде дәлелдеп те шықты. Ол мәдениет пен өнер саласына қатысты барлық шаруаларға тікелей өзі араласып жүретін. Біздің жолдамамен келгенімізді

есітіп, өзіне шақырды. Қандай мамандық иесі екенімізді білгеннен кейін «бір-екі жыл өткен соң Алматыға қайта тайып тұрмайсыңдар ма?» деген жауап қайтару қиынға түсетіндей сауал тастады. Әуелгіде не дерімізді білмей қалдық. Сосын мәселенің шешімін де өзі айтты. «Бұлардың екеуі де училищеге қажетті мамандар екен. Сондықтан бұл екеуін Жезқазғанда ұстап қалуымыз керек» деді қасындағы көмекшісіне қарап. Содан соң бізге бұрылды да, «егер ең кемі бес жыл осында жұмыс істеуге уәде беретін болсаңдар, көп ұзамай пәтер мәселесін шешіп беруді маған қалдырыңдар» деді. Ол кездері адамдар пәтер алу үшін ондаған жылдар бойы кезекке тұрып, сарсыла тосатын. Мен әйелім екеуіміздің атымыздан «егер пәтер мәселесі оңынан шешілетін болса, ең кемі бес жыл жұмыс істеуге» сөз бердім. Жылқыбай Аралбаев ағамыз сөзін жұтқан жоқ, біздің қолымызға үш айдың ішінде екі бөлмелі пәтердің кілтін ұстатты. Ал, біздің бес жылға берген уәдеміз әлі жалғасып келеді. Егер нақ әлгіндей қамқорлық болмаса, бәлкім шынында да, бірер жылдан кейін ару Алматыға қайтар ма едік, кім білсін?!

– Бұған өкінбейсіз бе?

– Неге өкінуім керек? Отыз жылға жуық өмірім осында өтіп келеді. Жезқазғанның бір перзентіне айналып кеттік бүгінде. Көптеген достар таптық. Ең бастысы, өнердің ортасынан шеттеп қалғанымыз жоқ.

– Әу баста қатардағы мұғалім болып келген оқу ордасына көптеген жылдардан бері басшылық жасап та келесіз. Өнер саласының болашақ мамандарын даярлайтын оқу орнына басшылық жасаудың жауапкершілігі әдеттегіден де алабөтен болса керек?

– Қай салада болсын басшы болу оңай емес. Өйткені, бүкіл ұжымның тағдыры соған байланысты. Олар жақсы жұмыс істеу үшін жағдай тудыру керек, еңбектеріне татитын жалақы алғандары жөн. Осының жолын табу, орайын келтіру басшының басты міндеті. Мұны біле тұра қолдың қысқалығынан дәрменсіз күйге түсетінің де жасырын емес. Басқаларға қарағанда, біздің өз ерекшеліктеріміздің бары да ақиқат. Өнер өндіріс емес, нарықтық қатынастарға көне қоймайды. Біздегі бір баланы оқытудың жылдық шығыны 180-200 мың теңгеге жетіп жығылады. Егер оқуды ақылы негізде жүргізетін болсақ, шығынды шығарып тастап, аз кем табыс табуды ойластырсақ, онда оқу құны кем дегенде 250 мың теңгеге шырқап шыға келер еді. Осыншама қаражат қажет ететін орта оқу орнына жұрт баласын ақылы түрде оқыта ма? Әрине, оқытпайды. Мұндай ақша шашып колледжде оқытқанша бірден жоғары оқу орнына оқытпай ма?

Кешегі Кеңес уақытында біз сияқты мәдениет, өнер саласының мамандарын даярлайтын оқу орындары Мәдениет министрлігіне қарайтын. Қазір басқаша. Бүгіндері біз облыстық білім департаментіне қараймыз, қаржыландыру да осы департаменттің құзырында. Ал, білім департаменті болғасын оның ең алдымен мектептердің жай-күйіне көңіл бөлетіндігі өз-өзінен түсінікті. Бұл үшін оларға

өкпе арту да орынсыз. Өйткені, заң көпшіліктің мүддесін көздеп жасалатыны белгілі. Қазіргі таңдағы облыстық білім департаментіне қарасты 28 арнаулы оқу орнының екеуі мәдениет пен өнер мамандарын даярлайды. Біреуі – біздер, екіншісі – Қарағанды қаласындағы Тәттімбет атындағы музыкалық колледж. Осы екеуіміздің де жағдайымыз оңып тұрған жоқ, жиырма сегіздің ішіндегі ең кедейіміз. Неге? Өлгіңде айтқанымдай, біздің ақылы негізде бала оқытатындай кең мүмкіндігіміз жоқ, тек бюджеттің қаржысына қарап отырған жайымыз бар. Соның әсерінен материалдық-техникалық базамыз өте төмен деңгейде. Біздің қайта басыбайлы ғимараттарымыз бар ғой, Тәттімбет атындағы колледж анда бір, мында бір көшумен күн кешіп келеді. Бізге «өздерің демеуші іздендер, «Қазақмыс» корпорациясына шығындар» деген тәрізді талаптар айтылып та қалады. Корпорация бюджетке тиісті салығын төлейді, бізді қаржыландыру олардың тікелей міндетіне жатпайды. Жекелеген кәсіпкерлер аз-маз көмек қолдарын созғанмен, колледждің бүкіл проблемасын шеше алмасы және хақ. Айталық, бір фортопьяноның құны ең арзан дегенде 600-800 мың теңге тұрады. Бұл Қазақстанда да, Ресейде де жасалмайды, алыс шетелдерден алдыру керек. Ал, бізге аз дегенде 25 фортопьяно қажет. Өзімізде жасалады дейтін арнайы домбыралардың құны да 150 мың теңге көлемінде. Осыған қарап материалдық-техникалық базаны жаңалау үшін қаншама қаражат қажеттігін есептей беріңіз.

Осыдан отыз жыл бұрын алынған аспаптарды әліге дейін пайдаланып келеміз. Олардың пайдалану мерзімі әрі кеткенде 25 жылдан аспауы тиіс. Бірақ, жоқтан бар жасамасақтағы болмайды. Жыл сайын өткізіліп тұратын кәсіптік байқауларға қатысып тұруға мүмкіндік болмауы себепті сырт қалып жататынымыз тағы бар. Оркестр құрамында 60 шақты, хорда 40-тан астам адам бар. Осыншама адамды Астанаға алып бару үшін кем дегенде жарты миллион теңгеден аса ақша керек. Мұны кім тауып бере қояды? Екі жылда бір мәрте Ақтөбе қаласында «Жұбановтар көктемі» атты хор орындаушылардың байқауы өткізіледі. Бұған еліміздің ғана емес көршілес Ресейдің де өнерпаздары қатысады. Өткен жылы Жезқазған қаласының әкімі Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетовтің жанашырлық жәрдемі арқасында осы байқауға қатысудың сәті түскен еді. Құйылған қаржыны, артылған сенімді ақтаған біздің хор ұжымы Жезқазғанға дүбірлі додадан бірінші орынды жеңіп алып, үлкен абыроймен оралды. Бұл біздің мүмкіндігіміздің өте мол екендігін айғақтаса керек. Тек нақты қамқорлық, жанды көмек болса, өз тарапымыздан ешқашан ұятқа қалмайтынымызға сенімдіміз.

– *Әдетте, «арық сөйлеп, семіз шық» деп жатушы еді. Сіздің сөзіңіз мұндай ұстанымның аясына сия қоймайтын сияқты ма, қалай өзі? Әлде байқамай асыра сілтеп жіберген жоқсыз ба?*

– Ұжымның осыған дейін қол жеткізген жетістіктері мен біздегі ұстаздардың білікті шеберліктеріне сенгендіктен сәл екпіндете сөйлеп кеткен болсам кешірерсіз. Дегенмен, шын мәнісінде де, біздің колледждің деңгейі өте жо-

ғары. Бұған біздің шәкірттеріміздің бүгінгі таңда өз елімізді былай қойғанда, шет елдерге де кеңінен танымал екендігі айғақ болғандай. Сәтбаев қаласынан шыққан Михаил Шкиль қазір Испанияда тұрады, сондағы мектептердің бірінде флейтадан сабақ береді. Ал, композитор-баянист Олег Попов деген тағы бір шәкіртіміз Австралияда өз мамандығы бойынша жұмыс істеп жүр. Олардың екеуі де біздің колледжден кейін басқа музыкалық оқу орнын бітірген емес. Ресейде қаншама шәкірттеріміз бар. Астанадағы Өнер Академиясы мен Алматыдағы Құрманғазы атындағы консерваторияда ұстаз болып жүрген шәкірттеріміз де жетерлік. Әлемге аттары жайылған «Отырар сазы», Құрманғазы оркестрі сияқты іргелі өнер ұжымдарынан да біздің кешегі оқушыларымызды көптеп кездестіруге болады. Қазақстанның кез келген өңіріндегі өнер ұжымдарынан Жезқазған музыкалық колледжінің түлектері табылады десем, ақиқатқа еш қайшылығы жоқ. Біз тек кешегі шәкірттеріміз арқылы ғана мақтанбаймыз, қазіргі оқушыларымызды да мақтан тұтамыз.

Қаржылық қиыншылықтарға, сондай-ақ, материалдық-техникалық базаның ескіргендігіне қарамастан, біздегі білім сапасы өте жоғары. «Мұны қалай дәлелдейсіз?» дейтін болсаңыз, айтайық. Біздің колледжді жыл сайын қазір 30-35 бала бітіреді десек, осының 70-80 пайызы мемлекеттік грант арқылы өздерінің білімдерін одан әрі жалғастырып әкетеді, яғни, өнер институттарына, Академияға, консерваторияға түседі. Және өте жоғары балл жинайды. «Біздегі білім сапасы жоғары» дейтініміз сондықтан. Егер нақтылап айтар болсам, қазір Астанадағы Өнер Академиясында – 25, ал, Алматыдағы Құрманғазы атындағы консерваторияда – 30 түлегіміз әртүрлі мамандықтар бойынша оқиды. Осының бәрі біздегі ұстаздардың еңбектерінің нәтижесі екендігі сөзсіз. Шынында да, мақтан тұтатын да, мақтауға лайық та ұстаздарымыз жеткілікті. Мысалы, Қазақстан Республикасының Мәдениет қайраткері Байғара Сәдуақасов, ҚР Халық артисі Ғалым Мұхамедин, домбырашы Жалғас Сәдуақасов, фортепьяно шебері Нейла Ханова, флейта аспабынан және музыка тарихынан сабақ беретін Мейраш Мусина, прима-кобызшы Әсия Әкімбаева және т.б. ұстаздардың шәкірттері облыстық, республикалық деңгейдегі байқаулардан ешқашан жүлдесіз қайтып көрген емес.

– *Осындай білім ошағының жабылып қалған кезі де болды ғой...*

– Кеңес Одағы күйреп, он бес отауға бөлінген тұста қандай экономикалық қиыншылықтарды бастан кешкеніміз белгілі. Сол тұста елімізде қолға алынған «оңтайландыру» дейтін саясат мәдениет пен өнерге қырғидай тиді емес пе? Қаншама клубтардың, Мәдениет үйлерінің шаңырақтары ортасына түсті десеңізші?! Жабылып қалған кітапханалар қаншама? Осы саясаттың салқыны бізді де шарпыды. Сөйтіп, бір күнде жабылдық та, гуманитарлық колледждің бөліміне айналып шыға келдік. Барды жоқ ету оп-оңай, ал, жоқты барға айналдыру қиынның қиыны. Жабылған сәттен бастап оны қайта қалпына келтіру әрекетіне кірісуге тура келді. Төрт жыл табан тоздыра жүріп, діттеген

мақсатымызға жеттік. Бұл ретте көмек қолын созған азаматтарға, әсіресе, қазақ өнерінің Роза Бағланова, Бибігүл Төлегенова, Ермек Серкебаев, Базарбай Жұманиязов, Мағауия Хамзин, Дүйсен Қорабаев тәрізді жұлдыздарына, басқа да жанашырлық танытқан жандарға алғысымыз шексіз. Олар жоғары орындарға жабылып қалған музыкалық оқу орнын қайта ашу жөнінде біріккен хат жазып, мәселені төтесінен қойған болатын. Егер сол кісілер араласпағанда музыкалық колледж қайта ашылмайтын да еді. Тіпті, Базарбай Жұманиязов ағамыз осы мәселенің оңынан шешілуін көздеп, Министрдің қабылдауына арнайы сұранып, өзімен бірге мені де ертіп барғанын қалай ұмытармын?! Өнерге, оның келешегіне деген алаңдаушылық аға-апаларымызды мазаландырған болса керек. Бір министрлік келіссе, екіншісі тартыншақтайды. Сөйтіп уақыт өте береді. 1999 жылы барлық сатыдан өтіп, бәрінің келісіміне қол жеткізіп, енді бәрі бітті деген күні жаңадан қабылданған «Білім» туралы Заңның қырсығы тиіп кетпесі бар ма?!

Сөйтсек, жаңа заң талабы бойынша, біз тәрізді орта арнаулы оқу орнының болу-болмауын облыстық әкімдіктердің құзырына беріпті. «Сол облысқа сондай оқу орны керек пе, облыстық бюджет арқылы ұстасын, керек болмаса жауып тастасын» дегендік қой мұның мәнісі. «Шаруа бітті» деп тұрғанда осындай жағдайға тап болып, салым суға кетіп Жезқазғанға оралдым. Келген бетте қаланың сол кездегі әкімі Жұмамәди Ибаділдинге кіріп, қалыптасқан ахуалды түсіндірдім. Обалы нешік, ол кісі терең түсіністік танытты. «Қала бюджетінен қаржыландыруға рұқсат етіңіздер. Жезқазғанға осындай оқу орны қажет» деп, менің облыс басшылығына жазған хатыма қол қойып берді. Жұмекеңнің бұлай дейтіні қағазда қатталмаған, жазылмаған заң бойынша әр облыстың бюджетінен қаржыландырылатын мәдени, өнер мекемелері бір-бірден ғана болуы тиіс. Қазіргі күндері орыс тіліндегісін есепке алмағанда, екі театр, екі филармония, екі музыкалық колледжі бар облыс – тек біздің Қарағанды ғана. «Жезқазған облысы таратылғанмен, халық ешқайда көшіп кеткен жоқ, оларды рухани байлықтарынан айыруға болмайды, бұрынғы облыстық деңгейдегі өнер ошақтары сақталып қалсын» деген зиялы қауымның тілек, өтініштерін табандылықпен қорғай білген Жұмекеңнің еңбегін ұмытпауымыз керек. Бірді айтып бірге кетіп жатырмын ба, содан қала әкімінің қолы қойылған қағазды арқаланып, Қарағандыға жол тарттым. Сол кездегі облыстық қаржы басқармасының бастығы Серік Өтешовпен Жезқазғанда көрші тұрған едік. Соның да пайдасы тиіп кетті. Қағаздарымды қолтықтап барғанымда ол да қарсылық білдірмеді. Сөйтіп, 2000 жылы колледж қайта ашылды. Жабылып қалған төрт жылда жоғалтқанымыз көп болды. Ұстаздарымыздың 40 пайызы басқа жақтарға, өзге салаларға ауысып кетті. Бұрын 180 оқушы оқыса, төрт жылда оның саны 65-ке төмендеді. Ғимараттарымыз да қолды болудың аз-ақ алдында қалып еді, көзін салып жүрген «қасқырлардың» аузына ілінбей аман қалды әйтеуір. Оңтайландыру тұсында пышаққа түскен Тараздағы,

Арқалықтағы музыкалық колледждер гуманитарлық колледждердің бөлімдері ретінде қалып қойды.

Әрең дегенде қайта ашылған колледжде бұрындары тек музыка мамандарын оқытатын болсақ, енді жаңа мамандықтар бойынша да оқытуды қолға алдық. Айталық, 2002 жылдан бастап би, яғни, хореография бөлімі ашылды, сондай-ақ мектептердегі ән сабағының мұғалімдерін де оқыта бастадық. «Шалғайдағы емес, маңдайдағы театр» атанса да шалғайдағы театрға Алматы, Астананың оқу орнын тәмәмдағандар таяна қоя ма, осыны ескере отырып, бюджеттік негізде болашақ актерлерді оқыту ісі де жолға қойылды. Кешегідей емес қазір жағдай анағұрлым жақсарды. Ауыл-ауылдарда есіктеріне құлып түскен клубтар біртіндеп қайтадан ашылып жатыр. Елдің экономикасы жақсарған сайын жоғалған көп нәрсенің орнына келетініне көзіміз жете түсті. Сондықтан қазір Жезқазған, Ұлытау, Жаңаарқа аймақтарына келешекте қандай өнер мамандарына сұраныс болуы мүмкіндігіне сараптама жасап жатқан жайымыз бар. Алдағы уақытта мұны сөзсіз ескеретін боламыз. Біз осы өңірдегі өнер саласына, мәдени мекемелерге қажетті мамандар даярлайтын бірден бір ұстахана тәріздіміз.

– *Әлгінде аттары аталған өнер жұлдыздарына кез келген колледждің директоры барып, мұңын шағып, илiктiре алмасы хақ. Олардың сiздiң сөзiңiздi жерге қалдырмай, көмектесулерiнiң себебi неде?*

– Мұның басты себебі, әрине, өнерге деген ұлы қамқорлық, жанашырлық. Әрине, ескі таныстықтың да оң әсері тигенін жасыруға болмас. Мен Чайковский атындағы музыка училищесінде алты жыл, одан кейін консерваторияда оқыдым. Оқи жүріп, опера театрында, «Қазақконцертте», т.б. өнер ордаларында жұмыс істедім, сол кезде өнер майталмандарының біразымен бірге жұмыс істеп, әріптес жандарға айналып та кеткен едік. Ермек ағамызды, Бибігүл тәтемізді де сол кездерден білемін. Ал, Базарбай ағамыздың музыкалық бір шығармасының ең алғашқы орындаушысы мен болатынымын. Роза Бағланова тәтеміздің жанында екі жылдай концерттерге бірге шығып жүрдік. Ол кісінің сөмкесін талай көтерісіп, қолбаласындай болып кеткенім бар-ды. Осыдан үш-төрт жыл бұрын Роза тәтеміз Жезқазғанға келгенде, сәлем бере барғанымда «О, Қуаша» деп қуанып қалды, концерт үстінде «осы залда менің шәкіртім Қуандық отыр» деп, сахна төріне шақыртып алды. Кезінде жаман шәкірт болмаған сияқтымын, ағалар мен апалардың колледжді қайта ашуға қолдарынан келгенше көмектесулерінің бір ұшы осында жатқан да шығар?! Қалай болғанда да ол кісілерге рахметтен өзге айтарым жоқ.

– *«Нұрғиса Тілендиевті КСРО Халық артисі атанғанда Қазақстаннан бірінші болып құттықтаған Қуандық Стамбақиев екен» дегенді естігенім бар еді. Бұл шындыққа қаншалықты жанасымды?*

– Мұндай әңгімені біздің жігіттердің бірі әсірелеп айтып жүрген шығар. Бірақ, дегенмен, Нұрғиса ағамыздың әлгіндей жоғары атақ алып, оны Кремльде, сол кездегі Одақтың Мәдениет Министрі Демичев деген кісінің қолынан алғаннан

кейінгі жолы түскен жері Алматы да, басқа да емес, Жезқазған болғаны рас. Өйткені, соның алдында ғана «Отырар сазы» Жезқазғанға гастрольдік сапармен келіп, өнер көрсетіп жатқан. Нұрғиса ағамыз Мәскеуден тура Жезқазғанға ұшып келді. Қас қылғанда облыстың басшылары сол күндері Жезқазғанда болмай қалып, ағаны аэропорттан күтіп алуға облыстық мәдениет басқармасының бастығы Қалкен Мәкенбаев аға екеуіміз бардық. Нұраға мен Қалкен аға құрдас болып шықты, екеуі де майдангер. Бір көргеннен-ақ, ежелгі достардай әзіл, қалжыңдары жарасып, шүйіркелесіп кеткендерінің куәсі болдым сонда. Нұрғиса ағамызға «Байқоңыр» мейманханасынан орын бөлгізіп қойған екен, бірақ, ол кісі алдымен оркестр орналасқан «Жезқазған» мейманханасына соғуды жөн санап, аэропорттан сонда келдік. Өнерді бағалау, құрметтеудің жарқын мысалы емес пе бұл? «Отырар сазы» мейманхананың алдында өз ұстаздарын күмбірлеген күймен қарсы алып, құттықтады. Ғажап көрініс болды. Нұрағаның риза болғаны өңінен байқалып тұрды. Ол кісі «бәрі де сендердің арқаларың» дегенді үш-төрт мәрте қайталай айтып, алғысын жеткізіп жатты. Содан соң ғана, «енді емін еркін тойлай беріндер» деп «Байқоңырға» беттеді. Ертесіне Нұраға оркестр мүшелерімен бірге шаңырағымызда болып, дәм татып кетті. Қушыкеш жігіттердің сәл бояу қосып айтып жүргендері осы ғой.

– *Әлгінде музыкалық училищеде алты жыл оқығаныңызды айтып қалдыңыз. Мұны оқыған оқырмандардың көкейіне «соншама көп оқығаны несі екен?» дейтін сұрақтың келуі мүмкін. Таратыңқырап айтып жібермейсіз бе?*

– Мен ауылдың қарадомалақ баласымын. Рас, кішкентайымыздан домбыра тарттық, көркемөнерпаздар үйірмесіне араластық. Бірақ, өміріміз өнермен байланысты бола қояды деп ойлаған емеспіз. Бір күні ауылға Алматыдағы Чайковский атындағы музыкалық училищеден арнайы екі мұғалім келіп, балалардың арасында іріктеу өткізді. Сөздерінің сұлбасына қарағанда, еуропалық аспаптарда ойнауға қабілетті қазақ балаларын іздестіріп жүрген көрінеді. Олардың бұлайша шапқылап жүргендерінің мәнісін кейінірек білдік. Бірде сол кездегі республика басшысы Дінмұхамед Қонаев бастаған басшылар симфониялық оркестрдің концертіне барады. Оркестрдің аты әп-әдемі, яғни, «Қазақ симфониялық оркестрі» деп аталғанмен, заты атына сай еместігін аңғарған Димекең ертесіне Мәдениет Министрін шақырып алып, «құрамында қазақтың бір баласы жоқ қазақ оркестрі де бола ма?» деп қазақтың талантты балаларын тауып, училищеге алдыртып, оқытуды тапсырады. Сол жылы республиканың жер-жерінен келген қырық шақты қазақ баласы училищенің дайындық курсына қабылдандық. Екі жыл осы курста оқыған соң ғана училищеге оқуға түстік, сосын тағы да төрт жыл оқыдық. Сонда алты жыл болмағанда қайтеді? Бұрын қолға ұстап, ойнамақ түгілі атын естімеген қаптаған аспаптарды алғаш осында көрдік, жатырқамай, жатсынбай үйреніп кеттік. Өнер барша халыққа ортақ. Қазақтың күйін тыңдаған еуропалықтар қалай таңдайларын қағар болса, олардың өнерлерін біз де жатсына алмаймыз.

Классикалық, халықтық дүниелерді даңғырлаған даңғазасы басым жеңіл-желпі музыкамен шатастыруға болмайды. 1986-1988 жылдары филармонияның көркемдік жетекшісі бола жүріп, ішекті аспаптар орындаушылары арасынан квартет құрған едім, олардың өнерлерін жұртшылық жылы қабылдаған болатын. Жезқазғанға алғаш келгенде оқушыларға бас қобыздан сабақ бердім, сосын жергілікті жердің өнер әлеміне әсіресе, осындағы шертпе күйдің тарихына қатысты деректер жинастырып, зерттеу мақалалар жарияладым. 1986 жылы Мәскеуде өткен дүниежүзілік фольклор фестиваліне Жезқазған, Ұлытау бөктеріндегі әнші-күйшілердің өмірін арқау еткен «Асыл мұра» атты документальды фильм жасап қатысып, дипломант атандым. Көп оқығанның тигізген кейбір пайдалы жақтары осындай.

– *Шертпе күй туралы айтылып қалған соң, сұрамай кеткеніміз жараса қоймас. «Кезінде шертпе күйге тиым салынған, оны тартатындар қуғынға түскен» дейді. Қуғынға түсетіндей шертпе күйдің қандай кінәсі болған?*

– Қазақтың күйі біреу. «Төкпе», «шертпе» деп жататынымыз күйді ойнау тәсілдері ғана. Ал, шертпе неге 70-жылдарға дейін дұрыс дамымай келді десек, мұның бірнеше себептері бар. Шертпе негізінен Қаратау бөктерінде, Алтай, Жетісу, Арқада дамыған ғой. Ахмет, Сәкен, Мағжан ағаларымыз домбыраның құлағында ойнаған, олардың тартатындары шертпе күйлер болған. Олардың кейінгі тағдырлары қалай болғаны баршаға мәлім. «Отыз жетінің» зобалаңы тұсында Әбікен Хасенов «Боздақтар» дейтін күй шығарып, НКВД-ның қудалауына түскен, оған «бұл күй «халық жауларына» арналған» деген айып тағылған. Ол кісі «менің күйімнің аты «Қоңыр» деп жалтарып кеткен. «Қоңыр» сөзінің мағынасы орыстың «коричневый» дегенінен басқаша. Адамның ішкі күйзелісін, толғанысын, шамырқанысын да қазакем қоңыр сөзімен байланыстыра айтатын болған ғой. Мысалы, «көңіл-күйім қоңырқай тартып тұр» деген тәрізді. Шертпе күй тартатындардың бәрі дерлік қуғын-сүргін құрбандарына айналып кеткесін, оны ел арасына кім таратады? Әрине, ол кісілерді күйді солай тартқаны үшін қудаламағандары да түсінікті. Кейін шертпе күйдің насихаты күшейді, қазір бұл күллі қазаққа толықтай танылды. Оны орындаушылардың халық кеңінен таныған бір шоғыр жұлдыздары қалыптасты. Солардың арасында біздің колледжден қанаттанып ұшып шығып, қазір Астанадағы Өнер Академиясында ұстаздық етіп жүрген Жанғали Жүзбаевтың да бар екенін біз әрдайым мақтанышпен айтамыз.

– *Кешегі Кеңес заманында ұлттық өнердің аяғы тұсаулы болды дегенге қалай қарайсыз?*

– Мұның жаны бар сөз. Мысалы, 70-жылға дейін еліміздегі өнер мамандарын даярлайтын бірде-бір арнаулы оқу орындарында қылқобыз болған емес. Қылқобыздың ең қатты дамыған аймағы біздің Жезқазған-Ұлытау өңірі. Ықыласты білесіздер. Қойлыбай әулие де – қобызшы. Тіпті, кейбір деректер бойынша аға сұлтан болған Ерден Сандыбайұлы да қобыз тартқан деседі. Оның үйінің төрінде

тұрған қобызға көзі түсіп кеткен он бір-он екі жастағы Ықылас «Ерден» күйін шығарған дейді. Қазір еліміздің барлық жерлерінде де қылқобыз кластары бар.

Қазіргі орындаушыларды кешегілермен салыстырғанда бүгінгілердің деңгейі өте биік екендігі байқалып-ақ тұрады. Өйткені, қазіргілердің кәсіби жағынан әзірлігі күшті. Егемендік келгелі ұлттық өнердің қарыштап алға басқаны осыдан да көрінеді.

– *Әңгімелесу барысында сіздің композитор, музыка дегеннің қазақша баламаларын қолданбайтыныңызға түсінбей отырмын. Сіз қазақ тілінің бір кісідей-ақ жанашыры емес пе едіңіз?*

– Алғаш Алматыға келгенде орысшаға мақұрым едім, содан жеген таяғым да аз болмады. Енді қазір бір орысты жаңылдыратындай орысшам бар. Қазақ тілінің шынайы жанашыры болғандықтан да композитор, музыка сөздерін қолданғанды ұнатамын. Өйткені, арагідік айтылып, жазылып жүретін саз, сазгер деген сөздер музыка мен композитордың қазақша баламасы болуға жарамсыз. «Саз» деп музыканың бір иірімін ғана атайды. Сонда бір ғана иірім бүкіл музыканың қалайша баламасы болмақ? Сол себепті де, музыка – саз, композитор – сазгер бола алмайды. Әрине, өзге тілдерден енген сөздердің мағына-мәнін бұзбай жеткізе алатын сөздер болса қазақшалаған дұрыс. Бірақ, дегенмен, арбаның тетігі тракторда, трактордың тетіктері ракеталарда кездеспейтіні де жадымызда болсын. Сондықтан аударма мәселесінде аса сақ болған абзал. Әйтпесе, түзейміз деп жүріп тілімізді күзеп тастауымыз әбден мүмкін.

– *Музыкалық колледждің келешегі қазіргісінен де жарқын бола түссін. Өйткені, сіздер өзіңіз айтқандай осы өңір, осы аймақтағы мәдениет пен өнер мамандарын даярлайтын бірден-бір ұстахана тәрізді екендеріңіз рас. Ұстахананың көрігі басылып қалмасын.*

«Мысты өңір», 26 ақпан, 2010 жыл

«ӘНШІ БАЛАПАНДАРДЫҢ» БАҒБАНЫ

Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы, Ы.Алтынсарин атындағы медальдің иегері Айнагүл КҮЛШІКЕНОВА – Сәтбаев қаласындағы №16 қазақ орта мектебінің музыка пәнінің мұғалімі. Ол көптеген өнерпаз жастардың тұсауын кескен, өнер әлеміне қанаттандырған қадірменді ұстаз.

– Сіздің Ақтоғай топырағынан екеніңізді айтар болсақ, өнерден құлағы түрік жүретін оқырманның «е, бәсе!» деп қалатындығына күмәнім жоқ. Өйткені...

– Алаштың атақты арыстары шыққан Ақтоғай ежелден-ақ ән-жырдың, өнердің киелі ордасы болғаны талассыз. Нарманбет жыраудың, ақын Әсет Найманбаевтың ән шырқаған, жыр толғаған топырағында кешегі күндері «Қазақтың бұлбұлы» атанған Күләш Бәйсейітованың кіндік қаны тамған, Манарбек Ержанов тәрізді қайталанбас өнер иесінің үні қалған. Қазаққа кеңінен тарап кеткен «Созаққа барсаң әншімін деме» дейтін сөзді Ақтоғайға қарата айтса да қиыс кетпес еді. Осындай өңірдің тумасы болғандықтан шығар, кішкентайымнан ән айтуға құмарттым, әнші болуға ұмтылдым.

– Сөзіңіз аузыңызда, сіздің туған жездеңіз болып келетін, Жезқазған жұртышылығына жақсы таныс, айтулы азамат, әрі ақын, әрі композитор Қайырбек Сәдуақасов ағамыздың сізге арнаған өлеңінің бір тұсында:

*Айтылмайды сөз тегін,
Біле білсең бағасын.
Ірі болған өз тегің,
Осал емес нағашың, –*

дейтін жолдар бар екенін оқып қалдым. Демек, өнерге деген жақындық атаның қанымен де, ананың сүтімен де сіңісті болғанға ұқсай ма, қалай?

– Солай десе де болғандай. Әкем жарықтық өзі музыкант болмаса да, біздің өнерлі болғанымызды қалады. Ақтоғайда ең алғашқы фортепьяноны сатып алған да менің әкем еді. Құнының қымбат екеніне қарамады, тіпті, анамыздың «дағарадай етіп мұны қайтесің?» дегеніне де құлақ аспады. Ол кезде бұл аспапта ойнау қолымнан келмейтін, бірақ, соны көріп, қолыммен сыртынан бір сипап қайту үшін арнайы дүкенге баратынмын. Әкем менің осынымды біліп қалса керек, «Айнагүлімнің ықыласы ауып жүр, бәлкім, оның келешегі осыған тіреліп тұрған шығар» деді. Ал, алдында гармошка, баян сатып әперген болатын. Біз отбасында он бала едік, бәріміздің бойымызда да өнердің

ұшқындары байқалатын. Ал, әкеміз маған және інім Амантайға баса көңіл бөлетін. «Осы қызымның сахнадан ән салып, әнші атанып жүргенін көрсем» деп армандайтын. Өкінішке орай, сол арманына жетпей кетті. Мен Қарағандыдағы қазіргі Тәттімбет атындағы музыкалық училищенің 3-курсында оқып жүргенде, ол кісі дүние салды.

Қайрекең жездеміз білгесін жазып отырған ғой, менің нағашыларым да өнерпаз жандар болатын. Шешем Зейненің Ақатай деген інісі домбыраға қосылып ән салғанда, ұшып жүрген шыбынның өзі тоқтап қалатындай еді. Ал, Жамал атты сіңлісінің әсем де әуезді үні талайлардың құлақ құрышын қандырғаны даусыз. Мен көбіне-көп осы кісілердің қасында жүретінмін және олардың айтатын әндерін үйреніп алатынымын да, соны қайталағанды ұнататынымын.

– *Сұхбаттасуға келер алдында дайындап қойған «сценарий» бұзылып барады. Әдетте отбасына қатысты сауалдар сөздің соңына таман қойылып жататын еді. Бірақ, әңгіменің ретіне бағынғанымыз жөн болар, айтыңызшы, отбасындағы он баланың кейінгі өмірлері қалай қалыптасты? Олар да өнер жолына түсті ме, әлде...*

– Әрине, онымыз бірдей ән салып кеткеніміз жоқ, әрқайсымыздың өзіндік өмір жолымыз қалыптасты. Әлгінде айтқанымдай, дегенмен, бәріміздің бойымызда да бірдеңе бар. Қалкен аға – қарапайым жүргізуші болғанмен, әзіл-қалжыңға шебер. Сандуғаш басқаның даусын айнытпай салады. Нұрлан – Ақтоғайдағы аудандық мәдениет бөлімінде директор. Қазкен әпкеміз – ішкі істер органының ардагері, отставкадағы подполковник, «Ерен еңбегі үшін» медалінің иегері. Жәкен – Ақсу-Аюлыда, Зибагүл – Көкшетауда, Нұргүл – Астанада тұрады. Амантай – Астанадағы Қ.Қуанышбаев атындағы қазақ драма театрының бас хормейстері. Өнердегі еңбегінің арқасында ҚР еңбек сіңірген қайраткері атанды. Ол – бауырым болғасын мақтағаным емес, жақсы композитор. Кезінде әкеміз «осы біз неге отбасылық ансамбль құрмаймыз?» деп күліп отыратын. Сөйткен әкем менің ансамбльдің құрамында ән салғанымды да көре алмады.

– *Қандай ансамбльде болдыңыз?*

– 1977-1983 жылдар аралығында аудандық музыка мектебінде мұғалім бола жүріп, Ақтоғайдың атақты «Тоқырауын толқындары» ансамблінің әншісі болдым. Ансамбльге жақсы композитор Дәртай Сәдуақасов ағай жетекшілік жасайтын. 1983-те отбасы жағдайына байланысты Сәтбаев қаласына қоныс аудардым, қала ол кезде Никольск деп аталатын, жолдасым Бекзат осындағы кеніштердің біріне қызметке тұрды, ал, мен мәдени-ағарту училищесіне оқытушы болып орналастым.

– *Тоқсаныншы жылдардағы оңтайландырудың тұсында есігіне қара құлып салынған училище ғой, айтып отырғаныңыз?*

– Ия. Сәтбаев қаласындағы өнердің әдемі бір ұясы тәрізді училище 1998 жылы жабылып қалды. Есіңізде болса, сол жылы Жезқазғандағы музыкалық

және педогогикалық, сондай-ақ, Сәтбаевтағы мәдени-ағарту училищелері біріктіріліп гуманитарлық колледж болып құрылды. Кейін Қуандық Стамбакиев жабылып қалған музыкалық училищені ізіне түсіп жүріп, қайтадан ашты. Өкінішке орай, біздің училищенің Қуандығы болмады. Әйтпесе, бұл керек-ақ оқу орны болатын. Мұнда мәдени қызметкерлер, атап айтқанда, клуб қызметін ұйымдастырушылар, музыканттар, сценаристер, кітапханашылар және т.б. дайындалатын. Айталық, қазір қалада оранжировка жасау кәдімгідей проблема, өйткені, арнайы мамандар жоқ. Училищеде тамаша мамандар қызмет істеді, көптеген талантты жастар сол жерден қанат қақты. Бай кітапханасы, мықты материалдық-техникалық базасы бар еді. Соның бәрі заман ағымының құрбанына айналып кеткеніне жүрегіміз ауырғанмен, қолымыздан келетін ештеңе жоқ, талай күйзелісті күндерді бастан өткердік қой.

– *Мамандардың бәрі жаппай жұмыссыздыққа ұшырады ма?*

– Біз соңғы курстің студенттерін оқыту үшін бір жыл гуманитарлық колледжде оқытушы болдық. Сол студенттерге диплом берген соң, жұмыссыз қалдық. Мен жолдасымның шахтада жұмыс істейтіндігіне шүкіршілік етіп, отбасында болуды ұйғарған едім. Бірде телефон шылдырлағанда, тұтқасын көтерсем, қалалық оқу бөлімінің астығы Шынар Қаппасқызы Жанасылова екен. Ол кісі маған «біз мұнда музыка мамандарын іздестіріп жатырмыз, ал, сіздің үйде отырғаныңыз қалай?» деп, жұмысқа шығу керектігін айтты. Өзіңді іздеп, үйіңе телефон шалып жатса, қалай риза болмайсың? Шынар Қаппасқызына риза болып кеткенім соншалық, «айлығы қанша, қанша сағат бересіз, қай мектепке барамын?» деп жатпай-ақ ертесіне оқу бөліміне келдім және сол күні №25-мектепке музыка пәнінің мұғалімі болып жұмысқа кірістім. Кейін бұл мектептің бірыңғай орыстiлді мектепке айналуына және қалада жаңадан №16-қазақ орта мектебінің ашылуына байланысты, сол мектепке ауыстым. Қазір осы мектептемін.

– *«Бұлақ көрсең көзін аш» демекші, сіздің қаладағы көптеген жас талант иелерін тәрбиелеп, олардың өнер әлеміне қанат қағуына дәнекер болуыңыз мектептегі ұстаздық қызметіңізбен тікелей байланысты десек, қателесе қоймаспыз?*

– Әрине, әрбір ұстаз өзінің соңынан шәкірт ертуге және шәкірттерінің бойындағы талант көздерін аша білуге міндетті. Бұл тек өнерге ғана қатысты емес. Айталық, математик оқушылар арасынан математикаға ыңғайлы баланы тауып, тәрбиесіне алуы тиіс. Әдебиетші де, тарихшы да, т.т. солай.

Мен де әр сыныпқа сабақ бере жүріп, талантты балаларды іздестіремін. Кейбір балалар талантты болғанмен, бойындағы өнерін шындай түсуге құлықты бола қоймайды. Ал, кейбірінің алып бара жатқан таланты болмаса да, ынта – ықыласы керемет болады. Соның бәрін салмақтауға тура келеді. Еңбегіңнің босқа кетпегенін қалайтыныңды жасырып керегі не? Тәрбиеме алған балалардың ішінде өзімді де, оларға үлкен үмітпен қарайтын ата -аналарын, достарын, мектебін ұятқа қалдырған ешқайсысы болмағаны көңілімді марқайтады. Рас,

олардың бәрі де кейін өнер жолын таңдаған жоқ. Бірақ, олар, егер ықыластары болса, кез-келген уақытта өнер ортасына орала қалса, бөтен ортаға түскендей күй кешпейтініне кәміл сенімдімін.

Менің алғашқы шәкірттерімнің бірі болған Дастан Жүнісов қазір қаладағы Абай атындағы №4 мектеп-лицейде музыка пәнінен сабақ беріп, кеше маған шәкірт болса, енді өзі де шәкірттер тәрбиелеуде. Ал, келесі бір шәкіртім Асқар Нұржанов түрлі байқауларда сан мәрте топ жарды. Соның ішінде, Жезқазғанда өткен Жақсыкелді Сейіловтің әндерін орындаушылардың аймақтық байқауының бас жүлдесін иеленді. Ол қазір Сәтбаев қаласы әкімінің көмекшісі. Украинада өткен халықаралық байқаудың бас жүлдесін жеңіп алған Нұрлант Қоныспаев биыл №16 мектепті бітірген соң, жоғары оқу орнының студенті атанды. Айтпақшы, ол болашақта өзіңіздің әріптесіңізге айналуы мүмкін, қазір журналистика мамандығына оқып жүр. Облыстық «Жас есімдер» байқауында жарқырып көрінген, қазір 11-сыныпта оқитын Рәтбек Асхап сахнаның сәні іспетті. Шәкірттерімнің кейбірі міне, осындай.

– «Астана» квартеті туралы айтпайсыз ба?

– Неге айтпаймын, олар туралы сөз тіпті бөлек. Өйткені, «Астана» – менің ұстаздық еңбегімді өз елімізді қойып, шет жұрттарға да кеңінен таныта білді. «Астана» десем болды, бір кісінің өзі тәрбиелеген шәкіртіне ризашылықтан айтқан «Еңбекке саған еткен ризамын» деген сөзі тіл ұшына оралып келе қалады. Думан Рақымов, Әйгерім Арынова, Бауыржан Әлайдаров және Перизат Тоғызбаевадан құралған топ алғашында қаламызда өтіп тұратын ән байқауларында көрермендердің жылы лебіздеріне бөленіп жүрді. «Саған арнаймын, әсем қалам!» атты қалалық өнер фестивалінде бас жүлдені жеңіп алғаннан кейін балалардың өнеріне өте риза болған қаланың сол тұстағы әкімі Қанат Сұлтанұлы Балмағамбетов маған топты арнайы квартетке айналдыру және олардың өнерін жан-жақты насихаттау жөнінде ақыл-кеңес берді. Ол кісі квартетке «Астана» атауын лайық көретінін айтты. Өйткені, біз сахнаға шыққан сайын концертімізді «Астана» әнімен бастайтынбыз. «Астана» осылайша өмірге келді. 2005 жылы Астанада «Балбөбек» байқауы өтіп, бұл өнер додасына біз де қатыстық. Бас жүлдеге – Астана әкімінің кубогы белгіленген екен. Не керек, біз сол кубокты талайлардың көзін қызықтырып тұрып, Сәтбаев қаласына алып кеттік. Сол жеңістің арқасында біз Венгрияда өтетін «Шабыт. Жұлдыз. Талант» деп аталатын халықаралық конкурсқа шақырту алдық. Сөйтіп, 2006 жылдың күзінде Будапешт қаласына аттандық. Бұл жолы бізге тек Сәтбаев қаласының ғана емес, күллі Қазақстанның намысын қорғауға тура келді. Өйткені, елімізден аталмыш конкурсқа шақырылған біз ғана екенбіз.

Конкурсқа 100-ден аса өнер ұжымы қатысты. Сайыс өнердің әртүрлі саласы бойынша өткізілгенімен, тек бір ғана Гран-при беріледі екен. Конкурсқа қатысушылардың жастары да әркілы, жалғыз ғана талап 30-дан аспаса болды екен. Арқамызда үмітпен шығарып салған қабырғалы қалың қазақ тұрғанын балаларға ұғындырумен болдым. Обалы нешік, конкурстың алғашқы

күнінде-ақ қазылар алқасының көңілдері бізге ауғаны байқалып қалды. Қазылар алқасының төрағасы Анатолий Авдиевский деген кісінің атағынан ат үріккендей екен, Украинаның Батыры, КСРО және Украинаның Халық артисі, Украина Педагогикалық академиясының академигі көрінеді. Ол кісі маған «мына балаларды Қазақстанның қанша қаласын аралап жүріп, жинадыңыз?» деген сұрақ қойды. Шамасы, сынағысы келді білем. Мен «олардың төртеуі де бір қалада тұрады, бір мектепте және бір сыныпта оқиды» дегенімде сенер – сенбесін білмей сәл тұрды да, «Егер бір мектептен осындай таланты балалар шығып жатса, бүкіл Қазақстанда қаншама талант тұнып жатқанын түсінуге болады» деді. Қазылар алқасы мүшелерінің бірі біздің балалар Мұқағали Мақатаевтың сөзіне жазылған менің інім Амантайдың «Аққу-дастанын» орындаған соң, «мен сөзін түсінбесем де, мұның реквием екенін түсіндім» деді. Міне, осындай биік бағаларды естігенде төбеңнің көкке екі елі жетпей тұратыны шындық. Осы конкурстан «Астана» гран-при және Әйгерім мен Перизат жеке ән орындауда «Алтын кубок» иеленіп оралды. Сәтбаев қаласында бізді үлкен қошеметпен қарсы алды. Бұл жағын өзіңіз де жақсы білесіз.

– Әншейінде өлең жазбасақ та, сол жолы «Топ жарып келді төрт балаң бүгін!» деп халықтан өлеңдетіп сүйінші сұрағанымызды әрине, мен де ұмыта алмаймын. Сондағы «Тәкаппар Батыс бастарын иді, Кішкентай ғана қазақтарыма» деп құанғанымызға да бес-алты жылдың жүзі болып қалыпты-ау. Төрт дауысты үндестіріп, бір арнада тоғыстыру қиынға түскен жоқ па еді?

– Бұл сұраққа жауап беру үшін аздаған құпияның шетін шығаруға тура келеді. Өйткені, төрт түрлі дауыстың үндестігін тауып, оларды орын орнына қоюға ұлым Дәулеттің көп көмегі тиген болатын. Қанша дегенмен, қазіргі жастардың білім деңгейі де, кәсіби білігі де бізге қарағанда анағұрлым озықтау ғой. Сөйтіп, өнер үшін кейде балаңнан да үйреніп жатасың, ал, мұның ешқандай айыбы жоқ.

– Сіздің кезінде Жаяу Мұсаның «Ақ сисасын» айтып, тыңдаған құлақ, көрген көзді тамсандырып жүретін Дәулет Омашевтің анасы екеніңізді біреу білсе, біреу білмейді. Сондықтан да, сізге «Дәулет қазір қайда?» деген сұрақты қоюға күнілгері дайындалып та келіп едім. Сөздің шетін өзіңіз бастап та жібердіңіз.

– Рас, Дәулет халық арасына тым ерте танылды. Ол үш жасында сахнаға шықты. 1991 жылы Анапе қаласында өткен «Достық» фестивалында «Ақ сисаны» айтып, Останкино телеарнасының «Утренняя звезда» атты хабарына шақырту алды. Әлібек Дінішев Жезқазғанға келгенде Дәулеттің «Ақбақайды» орындағанын көріп, ақ батасын берді. «Тамашада» салған әні сол хабардың алтын қорында сақтаулы тұр. Әлия, Гүлім атты қыздарым музыкалық мектепке барып, берілген тапсырмаларды фортопьянода ойнай алмай қиналып жатқанда, нота түгіл әріп танымайтын Дәулет сол шығармаларды орындай беретін. Мұндайларды табиғи құймақұлақ десе жарасады.

Қайырбек жездемнің маған айтқан сөзі Дәулетке де келеді. Өйткені, «өз тегі де ірі, нағашысы да осал емес». Жолдасым Бекзаттың арғы аталары халыққа танымал қобызшы болған екен. Сол қобыз Алматыдағы ұлттық музыка

аспаптары мұражайында тұр. Ал, анасы, яғни, Зәйпан енемді уақытысында Күләш Бәйсейітова өзімен бірге Алматыға әкетпек болған көрінеді. Бірақ, әкешесі рұқсат етпесе керек. Бекзаттың өзі де мамандығы басқа болғанмен, ән салудың шебері. «Тоқырауын толқындарында» екеуміз қосылып, екі дауыспен дуэт жасайтынбыз. Қайынсіңлім Гүлшараның әншілігі жаңаарқалықтарға жақсы мәлім.

Дәулет Астанадағы Музыка Академиясының эстрада факультетінің композиторлық теория бөлімін тәмамдады. Оның бұл бөлімде оқуы тектен тек емес. Өйткені, ол қазірдің өзінде біршама әндердің авторы. Бірнеше жыл белгілі әнші Қайрат Баскеновтің «Формат» тобында жұмыс істеді. Қазір отбасылық жағдайға байланысты Сәтбаевта тұрып жатыр. Үйленген, әкесі екеумізге немере сүйгізіп отырған жайы бар. Бірақ, үйде қол қусырып қарап отырған жоқ, қазір екеуміз бірігіп қалалық хор құруды қолға алып жатырмыз. Тәуелсіздіктің 20 жылдық торқалы тойына сондай тарту жасамақ мақсатымыз бар.

– *Алға қойған тағы қандай мақсаттарыңыз бар? Шәкірттер тәрбиелеу жағы қалай болып жатыр? Осы төңіректен сөз қозғасақ...*

– «Қазақстан» телеарнасы ұйымдастырған «Айгөлек» байқауына Жансая Керменбаева есімді жас әншімізді үкілеп қосып отырмыз. Ол халық арасында «кап-карашка» атанып кеткен Нұржанның немере қарындасы, қаладағы С.Сейфуллин атындағы гимназияның 6-сыныбында оқиды. Алғашқы талпынысы жаман болмады. Естайдың «Хұсни – Қорланын» орындаған еді, өте ауыр тигені де байқалды. Сонымен бірге, Мұрагер Маратов, Ақбота Қанат деген балаларды ән өнеріне баулып жүрмін.

Орыстың атақты ғалымы Радлов деген кісінің «барша қазақ даласы ән салып тұрғандай» деп тамсанғаны тарихи ақиқат қой. Сол із ешқайда жоғалып кеткен жоқ, әлі де бар. Көптің арасында көрінбей жүретін талант иелері баршылық. Мен жас балаларды айтып отырмын. Міне, соларды тауып, тура жолға жетелей білсек, тек сол бала немесе өзің үшін ғана емес, жалпы ұлтымыз үшін үлкен олжалы іс атқарғандығымыз болар еді. Өйткені, солардың бірі болмаса бірі қазақтың мәдениетіне, өнеріне өз үлесін қосып, ұлтымыздың атын аспандатып жатса, бәріміз үшін зор мерей емес пе? Мен шәкірттер тәрбиелегенде осындай ұлы мақсаттарды көздей жүремін.

– *Өнерлі балаларды баулып, тәрбиелеп жүргендігіңізді меңзегендері болар, кейде сізді сыртыңыздан «Әнші балапандардың» бағбаны» деп әспеттеп жатады екен. Сондай сүйіспеншілікпен айтылған әңгімелердің бірі сізбен сұхбаттасуға да түрткі болғанын айта кеткім келеді. Өзіңіз естіп пе едіңіз?*

– Естімеппін. Бірақ, мақтағанды кім жек көрсін ішім жылып қалды.

– *Мұндай мадақтамалардың сан түрін естуге жазсын!*

«Мысты өңір», 14 қазан, 2011 жыл

АРУЛАР – АСЫЛ ЖАНДАР

ШЕЖІРЕ АНА

«Ұлытау ұлдарымен ғана емес, қыздарымен де даңқты». Кімнің қашан айтқаны есімде жоқ, бірақ, дәл осы сөз Балхия ЖАНТАСОВА апаға қарата айтылғандай сезіледі. Былай қарағанда, өз сөзімен айтқанда, тау копарып, тас құлатып тастамаса да, туған өңірін түлетуге арналған өмір тарихына үңілген кісі тағдыр сыйлаған азды-көпті ғұмырында елі үшін, халқы үшін адал еңбек жасап, көптеген игілікті істер атқарғанын бағамдар еді. Оның өмір жолын осы өңірдің өсіп, өркендеу жолынан әсте де бөле қарауға болмайды. Тіпті, ол кісіні өлке тарихын қолымен жазғандардың қатарына қоссақ, мұның ақиқаттан еш алшақтығы жоқ. Әсіресе, Жезқазған поселкесінің кешегісі мен бүгіні хақында Балхия апаның айтар әңгімесі, шертер сыры – телегей теңіздей.

Ол Ұлытау топырағында дүниеге келді. Ұлтты ұйытқан қастерлі де киелі өңірде кіндік қаны тамған оның мектеп табалдырығын аттап, білім алып, тәрбие емген ортасы да осал болмады. Бұл – қарашаңырақ Қарсақбай-тын.

– Өмірде бір өкінішім болса, бұл мектеп бітіру салтанатын тойлай алмағанымыз болар – деп еске алады тарих қойнауына сүңгіп кеткен жылдар тізбегін оймен қайта тірілтіп, көз алдынан тағы бір мәрте қайта өткерген Балхия апа. – Өйткені, «ертең – соңғы емтихан, сосын мектеп бітіреміз» деп жүрген өректің көңілімізді сұсы суық өктем хабар ойран-топан етті. Соғыс басталғаны туралы жаманат біздің қуанышымызды осылай үзіп әкетіп еді. Сыныптағы 22 оқушының 20-сы ер бала болатын, солардың бәрі дерлік майданға аттанды. Аман оралғаны жоқтың қасы. Бұған өкінбегенде, неге өкінесің?..

Осылайша, оларға ерте есеюге тура келді. Ер азаматтардың орнын кәрі-құртандар, бала-шағалар алмастырды. Балхия Қарсақбай мыс заводына жұмысқа тұрды. Соғыс жағдайына қарай тез арада мұнда да майданға қажетті қару-жарақтардың бөлшектерін жасайтын цех ашылған болатын. Табиғатынан нәзік Балхия осында орналасты. Демек, жауға қарсы қолданылған қару-жарақтардың

арасында мұның да қолынан шыққандары аз болмаған шығар? Осылайша, ұрыс қимылдары жүріп жатқан майдан даласынан мыңдаған шақырым қашықта жүрсе де, Отан қорғау ісінде, Ұлы Жеңісті жақындату жолындағы жан алып, жан беріскен шақтарда Балхия Жантасованың да өзіндік үлесі болғанын тарих жоққа шығара алмайды, халық ұмыта алмайды.

Балауса жастық шағы осындай ел басына күн туған, ер етегімен су кешіп, ат ауыздығымен су ішкен жылдарға тұспа-тұс келген Балхияның кейінгі өмірі де халық шаруашылығын өркендету, елдің әлеуметтік – мәдени, рухани тұрмысын гүлдендіру жолындағы еңбек майданында өтті десе болғандай.

Ол 1950-жылдардың бас кезінде Жезқазған поселкелік Кеңесіне хатшы болып сайланды. Кейін осында төрағаның орынбасары, соңынан төрағасы болып істеді. 50-жылдарда Жезқазған поселкесі өркендеуге енді-енді бетбұрыс жасап жатқан-ды. «Тұрғын үйлер» деп ауыз толтырып айта қоятындай ештеңе жоқты. Баяғыдағы ағылшындардан қалған барактар еді негізінен. Сосын әркімнің өз шамасына қарай тұрғызған, ешбір сәулеттік жобаға сыйыса қоймайтын жатаған үйлер көп болатын. Көше дейтін көше де жоқ. Жолдар салынбаған, көгалдандыру қолға алына қоймаған кез еді.

– Сол уақыттағы поселкенің әлеуметтік жағдайын көзге елестету үшін, қазіргі канализацияның міндетін атарбаға жегілген бөшке атқаратын еді десем, түсінікті болар. Сондай да кезеңдерді көзімізбен көріп, басымыздан өткердік – дейді Балхия апа поселкенің ертеректегі бейнесі туралы айтқан сөзінің бірінде. Поселкені көгалдандыру, көріктендіру ісінде оның сол кездегі төрағасы Жақсымбек Үншібаевтың еңбегі ерен еді. Ағаштар егу, жолдарды асфальттау, кейінгі жобаға сәйкес тұрғын үйлер салу Жәкеңнің тұсында қолға алына бастады. Бір ғажабы, сол кездегі адамдар да бүгінгілерге қарағанда елгезектеу, ұйымшылдау болған ба, қалай? Түн демей, күн демей поселкені көркейту ісінен аянып қалмайтын. Қазіргі демалыс паркінің негізін бүкіл поселке тұрғындары болып, өз қолдарымен қалады. Әсіресе, комсомол-жастар бұл істе өте-мөте белсенділік танытты. Әрбір егілген жас өскінді шелекпен су тасып жүріп суғаратын. Көп ұзамай поселкеде орталық көше – Мұхтар Әуезов атындағы көше пайда болды. Парктен бастау алып «Космос» кинотеатрына келіп тірелетін бұл көше кеншілер демалатын саябақ ретінде ойластырылып еді. Біртіндеп жаңа тұрғын үйлер бой түзеп, поселкедегі әлеуметтік-мәдени объектілер бірінен соң бірі пайдалануға беріліп жатты. Сонымен бірге, поселкеге қанаттас жаңа елдімекендер пайда бола бастады. Айталық, «Төртінші» елді мекенінің орнын белгілеп, мұнда үй саламын деушілердің әрқайсына жер бөліп, орнын өз қолдарымен белгілеп берген Жақан мен осы Балхия Жантасова болғанын көнекөздер жақсы біледі.

Поселкенің жаңа тынысы ашылғандай болды. Мұнда бұрынғы қос мектепке жаңадан №2 және №12 мектептер қосылды. «Төртінші» мекенінен бастауыш мектеп ашылды. Балабақшылар саны 5-ке жетсе де, сұранысты қанағаттандыру өте-мөте күрделі проблема күйінде қала берді. Өйткені, халық өскен үстіне өсе түскен болатын. Егер бір кездері Жезқазған поселкесінде 48 мың халық тұрған

десең, бүгінгілерді иландыра қою қиын. Бірақ, тарихи факт, нақты ақиқат солай. Орталық стадион спорт жастарынан, Кеншілердің Мәдениет Сарайы думанды кештерден босайтын.

Балхия апаның поселкедегі әрбір үйдің, әрбір көшенің тарихын жатқа білетіндігіне еш күмән жоқ. Өйткені, бәрі өзінің көз алдында салынып, пайдалануға берілді. Айталық, Весовая поселкесінде «Кавказская» атты көше бар. Мұның түп тамырын түсінбейтіндер «біздің жақта қайдағы «Кавказская» деп тулап қалады. Ал, бұл кешегі қуғын-сүргін жылдарында Қап тауынан келген ағайындардың неғұрлым көбірек шоғырланған жерінен бой көтерген көше болғандықтан солай аталған еді. Ал, бұл тарих па? Әрине, тарих. Ал, тарихқа құрметпен қараған абзал.

Көше демекші... Бұрынғы Кеңгір поселкесі Жезқазған қаласына айналған соң жаңа қала қарқынды дами бастады. Бірде Балхия апаға Жезқазған қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы Давыдов: – Сіз маған көшеңізді сыйлауыңыз керек – демесі бар ма? Бұл әуелгіде түсінбей қалған. Сөйтсе, бірінші хатшының айтып тұрғаны поселкедегі «Совет» көшесіне басқаша ат беру екен. Өйткені, қаланың бір көшесі «Совет» көшесі деп аталмақшы болыпты.

– Жоқ, мұнымен келісе алмаймын – деді Балхия: – Өйткені, «Совет» көшесі поселкедегі тұңғыш көшенің аты, яғни, тарихи мәні бар атау.

Не керек, кейін Давыдов реті келген жерде «Балхия Жантасовна маған көшесінің атын да қимайды» деп әзілді-шынды айтып жүретін болды.

Жалпы, Жезқазған поселкесіндегі әлеуметтік-мәдени өмірдің жас қалаға қарағанда көптеген артықшылықтарының көзге ұрып тұратыны қала басшыларының кәдімгідей-ақ намысына тиетін.

Бірде поселке басшылығының өтінішіне сәйкес, Жезқазған шахтопроходкалау тресінің басқарушысы Ғазиз Омаров өзі бас болып, түн ішінде, ешбір дабыра шусыз демалыс паркіне самолет пен «Карусель» әкеліп орнатып берді. Мұны естіген Давыдов терісіне сыймай, қатты ашу шақырды. Мәселе тіпті, бюрода қаралуға дейін жетті. Қала басшысының талабы «самолет пен карусельді қалаға әкеліп орнатындар» дегенге сайды. Көп дауласуға тура келді. Балхияның қолындағы көзірі – поселке тұрғындарының кеншілер екендігі болды.

– Отанымызға, елімізге алтындай мыс составтарын жөнелтіп жатқан кім? Кеншілер. Ендеше, олардың демалыс сағаттарын көңілді де қызықты етіп өткізулері үшін жағдай жасауымыз керек пе? Керек. Олай болса, сіздің позицияңызбен келісу қиын – деген мұның сөзі басқа бюро мүшелері тарапынан қолдау тапты. Мұндай – мұндай көзге көрінбейтін айқастар аз болған жоқ. Айналып келгенде, соның бәрі поселкенің, ондағы адамдардың мүддесін қорғаудан туындап жататын. Сондай сындарлы сәттерде өз ұстанымын дәлелді пікірлерімен нақтылай білетін Балхияны поселке тұрғындары да сол табандылығы, қайсарлығы үшін құрмет тұтатын.

«Ең алдымен – халық мүддесі». Бұл – Балхия апа үшін ұранды ұғым емес, өмірлік қағида. Мұның бір мысалы... Жамбыл көшесі, 20-үй. Бұл үй 1955 жылы

пайдалануға берілді. Ол кезде Б.Жантасова поселкелік Кеңес төрағасының орынбасары-тын. Пәтердің кілтін кімге береміз десе, қолдан қағар ешкім жоқ. Сонда өз қамын ойлаған болса, кең пәтердің кілтін өзінде алып қалар еді ғой. Жоқ, олай жасаған жоқ. Жасай да алмайтын. Ар-ожданы мұндайға жібермейтін.

– Өмірімде үш мәрте пәтер ауыстырдым. Бәрі де бір үйдің бір подъезіндегі, тіпті, бір қабатындағы пәтерлер – дейді Балхия апа: – Әуелі бір бөлмелі пәтер алғам, кейін оны екі бөлмелі көршімнің пәтеріне, сосын тағы бір көршінің үш бөлмелі пәтеріне айырбастадым. Сөйтіп, елу жылға жуық бір үйде тұрып келе жатырмын.

Осыдан-ақ Балхия апаның қарапайымдылығы байқалмай ма? Басқа біреу болса, басқашалау қимылдаған болар ма еді?

Ол үшін ең бастысы адалдық, еңбексүйгіштік. Осы қасиеттерінің арқасында елінің, жұртының құрметіне бөленді. Ал, пенде баласына ел ілтипатынан артық қандай бақыт керек?

Құдайға шүкір, балалар өсіп, ержетіп, немере, шөбере сүйгізді. Өзі болса әлі де қатардан қала қойған жоқ. Қоғамдық жұмыстардан тартынып көрген емес. Тіпті, кейде ешкім шақырмаса да поселкелік әкімиятқа бас сұғып кететіні бар. Сонда да өз шаруасымен емес. Мұндайда ол поселкеде бір жақсылық хабар естісе, сол үшін рахмет айтуға, әлденеге көңілі толмай қалса, ақыл-кеңесін айтуға барады. Оның жүрегі ауырса – поселке үшін ауырады. Өйткені, мұндағы әрбір ағаш, әрбір үй оның кешегі алаулы жастық шағының, жалынды күндерінің куәсі. Балхия апа кешегінің келешекке жалғас тапқанын қалайды.

«Шарайна», 16 тамыз, 2002 жыл

«КҮЛЛІ ҚАЗАҚҚА КЕЛІН БОЛДЫМ, ОН БІР ҚАЗАҚҚА ӨМІР БЕРДІМ»

Украинаның түкпіріндегі Нижний Гусный деревнясында туып-өскен Юлия Михайловна ВАГЕРАНЫҢ бүкіл саналы ғұмыры қазақ даласында өтіп келеді. «Ешкім де тағдырынан асып кете алмайды» дейтін даналық бар. Сол айтпақшы, Юлия да «өмірім осылайша өрілер-ау» деп, ойлаған ба еді? Тұлымшағы желбіреген, оң мен солын әлі оңдап ажырата қоймаған он төрт-он бестегі кезі еді. Бұлар тұратын деревняға Қазақстаннан арнайы өкілдер барып, халықпен жүздесіп жатқанын құлақтары шалғасын, олармен кездесіп, сөйлеспекке екі-үш құрбысымен бірге Юлия да ынтыққан, қызыққан. Ақырында, әке-шешеден жасырынып жүріп жолыққан-ды. Әлгілердің сөзіне қарағанда, «Қазақстан – нағыз жұмақтың төрі» іспетті ел көрінеді. «Ерінбей еңбек етсеңдер болғаны, қап-қап бидай аласыңдар, ақшаның астында қаласыңдар» дейді әлгілер. Олардың мақсаттары – жұмыс қолы жетіспегендіктен жұртшылықты жұмысқа шақыру екен. Балалық та болар, енді-енді бүр жарып келе жатқан жастықтың романтикаға құштар көңіл-күйінің де әсері тиді ме, әйтеуір, бұлар әке-шешеге де айтпастан «Қазақстан, қайдасың?» деп тартып отырды.

«Пәлен жерде алтын бар, барсаң бақыр да жоқ» дегеннің кері алдарынан шықты. Иен дала, жапан түзге тап болды.

– Сондағы өкіл болып барған кісімен көптеген жылдар бойы Ұлытауда бірге тұрдық. Кейін аяғынан қалып, төсек тартып жатқанда, көңілін сұрауға бардым. «Баяғыда сонау Украинаға барып, алдап, арбап әкеліп едің бізді, енді аяғыңды баса алмай, пұшайман күйге түсіп жатқаның. Мынау сондағы өтірігіңнің өтеуі» дедім оған. Әзілді түсінбейтін кісі емес қой: – Сол кезде алдасам да, арбасам да осында әкелдім ғой. Соның арқасында, өсіп-өніп отырсың. Маған өкпе артпа, қайта рахметінді айт – деп күліп жатыр ол да – дейді Юлия Михайловна «қазақ жеріне қалай тап болып едіңіз?» деген сауалымызға орай өткен шаққа ойша орала отырып.

Екі колға – бір жұмыс қай жерде де табылады емес пе? Бұлар да келе сала еңбекке араласып кетті. Сөйтіп жүргенде Жанғазыны жолықтырды. Бірді-екілі сөзге тартып, әзілдеп жүретіні болмаса, бөтен ойы барын байқамаған сол жігіттің өмірлік қосағына айналарын да білмепті ғой.

– Күйеуге тигенімді басыма орамал салып, той өткенде бір-ақ түсіндім – дер еді Юлия шешей тұрмысқа қалай шыққаны туралы сұрай қалсаңыз. – Жанғазыныкіне барамыз дегесін, ойымызда ештеңе жоқ, бір топ қыз-жігіттер бардық емес пе? Сөйтсем, ол мені өзінше алып қашқан екен ғой. Қазақ

ауылдарында «қыз алып қашу» дейтін болатынын сонда ғана білдім – деген Юлия Михайловна «Құдайдың маған Жанғазы тәрізді жігіттің жампозын жолықтырғанына шүкір. Басқа біреуге кезіккенде күнім әлдеқалай болар еді. Ал, Жанғазы обалы нешік, өле-өлгенше аялап өтті» деп, тосыннан табыстырса да, жақсыға жолықтырғаны үшін тағдырына деген ризашылығын жасырмайды.

Жанғазы – еңбекқор еді. Ауылдың таусылмайтын қара жұмысының ешқайсысынан қашқақтамайтын. Қолынан бәрі де келетін ол ауыл-аймаққа абыройлы еді. Трактор да, комбайн да айдады, токарь да болды. Әйтеуір, не керек, нанын адалынан жеген азамат-тын. Өттең, ғұмыры келте үзілді. Бар болғаны елу бес жыл өмір сүрді.

– Шалымның ерте кеткені қабырғама қатты батты. Шиеттей бала-шағамен қалдым. Ең кішкентайым емізулі болатын. Он бір баламның үшеуі ғана аяқтанған еді әкелері барда. «Қалғандарын қайтіп жеткізем, қайтсем адам қатарына қосамын бұларды» деп қапа болатынмын. Бірақ, Құдай бәрін жеткереді екен ғой. Алдыңғылары өзіме көмекші болып, соңғыларын сүйрелеп дегендей, бүгінде бәрі де өсті, өнді. Биылғы тамыз айында ұлдың кенжесі Жанболатты үйлендіріп, Нәзира есімді келін түсірдік. Қазір осылардың қолындамын. Енді әкесі кеткенде бесікте қалған Ілмирамды құтты орнына қондыру – бір арманым – дейді Юлия Михайловна. Адам арманшыл келеді. Алғы күндерге үмітпен қараған кісі көздегеніне жетпей тынбаса керек. Қосағынан айрылғанда дүние төңкеріліп түскендей болса, енді міне, соның бәрі көрген түс тәрізді өте шыққандай. Әрине, бұлай айту оп-оңай. Ал, шын мәнінде, балапандарының қауырсындары қатайғанша ол түнде ұйқы, күндіз күлкі көрмеді. Сондағы қиналған күндерінің қайтарымы тәрізді бойдан күш, аяқтан әл кеткенде бала-шағаларының рахатына бөленіп отырғаны үшін де тағдырына мың мәрте тәубе айтады.

– Мен еңбектен қиналып, шаршаған емеспін. Ұлытаудың басында істемеген жұмысым жоқ десе де болады. Алты-жеті жыл атақты Төрегелді Шармановтың қарауында да істедім, аудандық ауруханада санитарка болып. Ол өте зиялы, мінезі биязы кісі ғой. Ешқашан кісіге дауыс көтермейтін. «Юлия, сені Ұлытауға Құдай айдап әкелген ғой, осындағы жалқау қыз-келіншектерге үлгі болсын деп» күліп қоятын. Жұмысыма ризашылығын осылайша сездіріп отыратын. Қиналсам әуелгіде қазақша білмегендіктен ғана қиналдым. Обалы нешік, енем марқұм тілге де, салт-дәстүрге де, бәріне де үйретіп кетті ғой – деп Юлия Михайловна әңгіменің бір сәтінде ата-енесін мақтай жөнелді.

Мырзағали мен Мәкен ұлдары Жанғазы «Юлияны келін етіп түсіремін» дегенде еш қарсылық жасамады. «Елдің сөзіне де, біздің көңілімізге де қарама. Өзің ұнатсаң болды, біздің тілегіміз – сендердің үй болып кеткендерің ғана» дегеннен өзге ештеңе айтпады.

– Келін болып түскен соң, атамның «айналайын» деп мандайымнан сүйгенін өмірбақи ұмытпақ емеспін. Не деген мейірім, неткен көңіл еді?! Атам жарықтық өкіметтің жұмысынан қолы қалт етсе, мәсі тігетін. Ұлытаудың талай-талай

шал-кемпірі сол атамның қолынан шыққан мәсіні киіп жүрді ғой. Ал, негізгі жұмысы бір мекемеде күзетші болып істейтін. Ол кісі кезекшілікте болғанда, артынан ас-суын алып барамын. «Жұмыста жүрген кісі қарны ашып қалмасын» дейтін болуым керек, тамақты үйіп-төгіп апарамын. Сонда атам: – Мұның бәрін кім жейді? Үйде ештеңе қалдырмай, маған тасығанбысың? – деп күлетін.

– Ата, артылғаны болса, алып қайтармын, әуелі өзіңіз тойып алыңызшы – деймін мен. Ол кісі мұныма кереметтей риза кейіппен: – Құдайдың маған сендей келін бергеніне шүкір – деп отыратын. Сол сөзге әжептәуір марқайып қалушы едім. Келесі жолы тамағымды алдыңғысынан да асырып апарғым келіп тұратын. Енем байғұс «келін түсіргендей емес, қызды болғандай» қуанды. «Білмегеніңе қысылма, үйренуден жалықпа» деп отыратын. Менің ол кезде он бес-он алты жастағы шағым. Нені біліп, нені ұққандаймын?! Енемнің қасынан қалмаймын. Ол кісі от жақса – от жағамын, суға барса – суға барамын дегендей, сөйтіп жүріп, бәрін үйреніп алдым. Кісі талаптанса қолынан келмейтіні болмайды. Біздің кездің адамдары қазіргілерден ерекшелеу болатын, біздер үлкендердің айтқанын екі етпейтінбіз. Ал, содан жаман болғанымыз жоқ – деген Юлия Михайловнаның сөзіне қарап, «келін ененің топырағынан жаралады» дейтін мәтел еске түсіп, келінінің осыншама сүйіспеншілігіне бөленген Мәкен ана да үлкен мейірбан жүректі, ғибратты жан болғанына күмәніміз қалмады.

– Сексеннен асып барып, бертінде өтті дүниеден. Өз қолымнан жөнелттім – дейді Юлия Михайловна анасына айналған Мәкен апа хақында. Құдайдың бергені шығар, он үш құрсақ көтерді. Рас, екеуі жастай шетінеп кетті, ал, қалғандары ел қатарлы азаматтарға айналды.

Айтөре, Ұрлығайым, Болат, Алма, Айгүл, Гүлнәр, Болатбек, Нұрболат, Жанболат, Индира, Ілмира... Бұлардың бірі – кенші, бірі – бизнесмен, енді бірі – ішкі істер органының қызметкері дегендей, әрқайсысы өздері қалаған жолға түсіп, таңдаған мамандықтарын меңгеріп, өмірден өз орындарын таба білді. Ана жүрегі қуанса, осыған қуанады.

– Балаларымның алды ата бола бастады. Қазір отызға жуық немере, үш-төрт шөбере сүйіп отырмын ұл-қыздарымнан. Бала деген біле білген адамға әрі байлық, әрі бакыт. Қазіргінің әйелдері құсап, «декретный» алып, шіреніп үйде отырмадық. Үйдің шаруасынан да, түздің жұмысынан да қол үзгенім жоқ. Енем жарықтық «Юлия, Құдай берсе, тоқтатпа, туа бер» дейтін. Мен сол кісінің сөзін жерге тастағаным жоқ. Құдайдың бергеніне пенделікпен кесір жасамадым. Енді келіндеріме де, күйеуге шыққан қыздарыма да «баланы көп туудан қорықпаңдар. Бұдан нашар заманда да сендерді туып, ел қатарына қостым ғой, неден қиналасыңдар» деп қоямын. Бірақ, байқаймын жүре тыңдайды олар мені. Бала деген жақсы ғой. Ұл-қыздарым, немерелерім күн құрғатпай келіп, жағдайымды біліп жатады. Ана бақыты деген сол. Мұндай бақыттан бас тартпау керек – дейді кейуана. Бұған қалай қосылмассың?!

Қазір ол үй шаруасына араласа алмайды. Денсаулығы құрғыр мұрша бермейді оған. Қазан-ошақтың қасына бармағалы да көп болды. Обалы нешік,

келін бәрін тындырып-ақ, тастайды, өзінің де онымен жағаласқысы жоқ. Бірақ...

– Немерелерім «әжемнің пісірген тамағы тәтті болатын» дегенде, соларға өз қолыммен әлденелер пісіріп бере алмай қалғаныма өкінемін – деген Юлия Михайловна кәдімгідей көңілі босап, көзіне жас алды. «Немере – баладан да тәтті» деген рас екен-ау қалдым әжейдің мұнысына қарап отырып. Сағынып «әжелеп» келгенде соларға өз қолымен тамақ істеп бере алмағанының өзін үлкен кемдік көріп отырған қайран ананың жүрегі неткен жұмсақ еді десеңізші?!

«Алла айдаса әрқайда Баратұғын домалап, Адамнан өткен қаңбақ жоқ» депті ертеде өткен жыраулардың бірі. Бұл «кім көнбейді тағдырдың салғанына?» деп келетін халықтық пәлсапаға ұқсас сөз. «Жазмыштан озмыш жоқ» деген тағы бар. Осыдан елу екі жыл бұрын Украинадан Ұлытауға келгенде Юлия Михайловнаның «қазақ жеріне тамырымды жіберемін, жапырағымды жаямын» деп келмегені рас. Онымен бірге келген құрбыластары көп кешікпей елдеріне қайтып та кетті. Ал, бұл болса... Өз сөзімен айтар болсақ, «күллі қазаққа келін болды, он бір қазаққа өмір берді». Кешегі Кеңес заманында «Батыр Ана» атанса, енді тәуелсіз Қазақстанның тұсында «Алтын алқа» тағынды. Елдің, халықтың құрметіне бөленді, алғысын арқалады. Қыздарын құтты орнына қондырғанда, құдағи болып төрде отырды, келін түсірсе құдаларды иіліп қарсы алды. «Шешелері басқа ұлттан» дегізбеді, қазақтың жоралғысынан жаңылған жері жоқ. Өйткені, елу жылдан астам уақыттан бері өзінің де қазақ болмаған несі қалды? Тіпті, кей реттерде кейбір қазақтардан да артықшылығы байқалып тұратынын айтпасаңыз. Қазақтың тілін үйренудің де, салт-дәстүрін ұлықтаудың да, өмірге бала әкелудің де соншалықты қиындық тудыра қоймайтындығына украинның қызы, қазақтың келіні Юлия Михайловна ТҰРМАҒАНБЕТОВАНЫҢ тағдыры, өмір жолы тамаша дәлел болғандай.

«Мысты өңір», 21 қараша, 2008 жыл

АЛТЫН ҰЯНЫҢ АНАСЫ

«Дүниеде оныншы сыныптың баласын оқытқаннан гөрі біріншіге енді келгендерді оқытудың азабы көп». Мұғалімдердің сыртқа шығарып айта қоймайтын, бірақ, нақты өмір тәжірибесінен қорытылған өздерінің осындай ішкі ақиқаты болады. Кешегі ойын баласының мектеп табалдырығын аттап, партаға отырып, қолына дәптер, қаламын ұстап білім дейтін мұхитқа бет алғанында оған қандай бағыт-бағдар беріледі, оның кейінгі оқу-білімге деген зейінділігі де осыған көбірек байланысты. Әліпті таяқ деп білмейтін балалар үшін алғашқы ұстаздың орны бөлек. «Адамның адамдығы – ұстазынан» деп ұлы Абай айтқандай-ақ, баланың болашағы сол бастауыш сыныптарда қалыптаса бастайды. Отыз бес жыл бойы бастауыш сыныптар мұғалімі болған Рухия ДОСМАҒАМБЕТОВА жас өскінді баптаған бағбан тәрізді талай-талай ұл-қыздардың мектеп босағасынан аттаған сәттерінен бастап қарсы алып, тәрбиелеп, оқытып, қанаттарын қатайтып, жоғары сыныптарға қарай кимастықпен шығарып салған ұстаз. Оның суреті көптеген шәкірттерінің үйінде «Менің алғашқы ұстазым» деген атпен сақтаулы тұрғанына күмән жоқ. Осы бір қиын да қызықты ұстаздық жолға бұ кісі әу баста қалай келіп еді?!

Енді ғана он беске қараған шағы. Бірақ, заман бұлардың қатарын ерте есейткен-ді. Елдің бір бүйірінде соғыс жүріп жатыр, ал, мұнда қалғандардың да тірлігі оңып тұрғаны шамалы. Бас көтерердің бәрі майданға аттанған. Бұл – 1943 жыл болатын. Рухияның Қарсақбайдағы мектептің 8-сыныбын бітірген бойы. «Оқу бөліміндегілер шақырып жатыр» дегесін барған. Ондағылардың айтқанынан ұққаны мұны бастауыш сыныпқа мұғалім етіп жібермек екен. Сабақты үздік оқығаны және қатарластарын үйіріп әкететін ұйымдастырушылық қабілетін ескерген көрінеді. «Соғыс болып жатыр екен» деп, «мамандар жетіспейді» деп, қол қусырып отыра алмаймыз. Қаншама бала биыл бірінші сыныпқа бару керек. Солардың тағдыры – сенің қолыңда». Әрі бұйрық, әрі өтініш тәрізденген осы әңгімеден соң Рухия Жезқазған поселкесіндегі № 29 мектепте бастауыш сынып мұғалімі болып, еңбек жолын бастады. Сол жол отыз бес жылға ұласты.

– «Жүрексіндім» деп өтірік айта алмаймын. Керісінше, қызық көрінген алғашқыда. Кешегі оқушымын, енді аяқ астынан мұғалім болып жатсам, қызық емес пе? Жұмысқа құлшына кіріскенім де содан болар? – дейді Рухия апа өзінің ұстаздық жолының алғашқы сәттері хақында. Жауапкершілік. Жастығына қарамай Рухия мұның салмағын терең түсіне білді. Білмегенін сұраудан ұялмады, ізденуден жалықпады.

– Ол кездің балалары да бөлекше болатын. Қазақы тәрбиенің қаймағы бұзыла қоймаған уақыт қой. Олардың «тәтелеп» тұрғанын көргенде, еріксізден еріксіз есейіп кететінсің – дейді ол әңгіменің тағы бір тұсында өткенді ризалықпен еске ала отырып.

Ұстаздық еңбек Рухия Досмағамбетованы абырой мен құрметке бөледі. Әділдікті өмірдегі басты ұстанымына айналдырғанын білетін халық оны қалалық соттың заседательдігіне сайлады. Бір емес бірнеше рет ақиқаттың сөзін сөйлеп, әділдіктің салтанат құруына мұрындық болғанын байқаған көпшіліктің Рухияға деген құрметі арта берді. Сөйтіп, 1959 жылы Жезқазған қалалық Кеңесінің депутаттығына сайланды. Жезқазғанның қала мәртебесін иеленгеніне төрт – бес жылдың ғана жүзі болған кез. Демек, қаланың аяғынан қаз тұрып кетуіне халық аманатын арқалаған депутат ретінде Рухияның да қосқан үлесі мол болғандығы даусыз.

1977 жылы оған «Қазақ КСР-інің халық ағарту ісінің үздік қызметкері» атағы берілді. Көп жылғы педагогтік еңбегінің өтеуіндей болған бұл атақтың Рухия апа үшін орны бөлек. Өйткені, бұл – өмірінің мәніне айналған ұстаздық еңбегінің лайықты бағаланғандығының белгісі.

Бір жыл ұстаздық сынақтан өткен соң ғана, 1944 жылы Рухия Досмағамбетова Қарағанды педучилищесіне сырттай оқуға түсіп, оны 1948 жылы бітіріп шықты. Тәжірибесі теориямен толыға түскен оның өз міндетіне деген ынта-ықыласы бұрынғыдан да арта түсті. Педучилищені бітіріп, дипломды маман атанған жылы тұрмыс құрып, келін атанып, өмірлік жарының қолынан ұстап, оның босағасынан аттады. Сәтін салғанда, Құдай қосқан қосағы да Құдайына қараған жігіт болып шықты. Ол кейін Жезқазған-Ұлытау өңірінің белгілі азаматына, білім саласының майталманына айналған Қабден Шыңғысұлы Шыңғысов еді.

– Қабекенмен елу бір жыл бірге ғұмыр кештік. Қиындықты да, қызық-қуанышты да басымыздан бірге өткердік. Анаға да, жарға да, балаға да, басқаға да мейірімі төгіліп тұратын еді ғой, жарықтық. Қызмет барысында өте талапшыл болатын. «Сұсты, айбатты адам» деп кейбіреулер қарадан-қарап қаймығып тұратын одан. Бірде Нәписа Шенуова: – Рухия, осы Қабекенге қалай шыдайсың? Біз ол кісіні көрсек болды, тіземіз қалтырай бастайды – деп күлдіргені бар. Жұмыстың жайына қарай, қатаң талап қойғаны болмаса, жүрегі жұмсақ еді оның. Бір адам баласына қиянаты тиген жоқ. Ұл-қыздарымыздың өсіп-өніп, өркендеп, өз орталарында абыройлы болып жүргендері Қабекеннің тәлім–тәрбиесі, көрсетіп кеткен өнегесінің арқасы ғой деп ойлаймын – деген Рухия апаның ақтарыла айтқан әңгімесінен оның жартығасырдан аса отасқан отағасын кереметтей қадірлеп, қастерлегені, сол ілтипаттың әлі күнге еш суымағаны байқалады.

Азаматтың абыройын асқақтататын кім? Әрине, әйелі. Бұл ретте Рухия апаның да көпке үлгі боларлық қадамдары толып жатыр. Соның кейбірін сөз етіп көрсек...

Келін болып, босаға аттағанына төрт күн толғанда, бұл қасына қосағын ертіп алып, Қарағандыға жол тартты. «Мен педучилище бітіріп жатырмын, енді сен де осы оқуға түс» деген ақыл қосты жарына. Құдай ондап, Қабден де педучилищеге сырттай оқуға түсті. Рухия апаның өз сөзімен айтқанда, «байды оқыту мұнымен біткен жоқ». Кейін екі бөпелі болған кезінде Қабекенді Алматыға жіберіп, «оның төрт жыл күндізгі бөлімде оқуына да ықпал жасаған өзі еді. Жұмыстан жарты сағат кешігіп келсе, күйеуін «қайда жүрсіңнің?» астына алатын да келіншектер кездесетінін естіп жатады. Ондайларды түсіне алмайды бұл. «Екі баламен үйде қалып, байды төрт жыл бойы «очный» оқыттық қой. Ештеңеміз кеткен жоқ, ешкімнен кем болғанымыз жоқ». Ал, сол кезде білім алмаққа ұмтылған жарының аяғына оралып, етегіне жармасып, жібермей қойғанда кейін Қабден Шыңғысов ел білетін тұлғаға айналар ма еді, жоқ па? Парасат, пайымы биік, түсінігі терең, қазақы тілмен айтқанда, «етек-жеңі кең пішілген» Рухия апаның сондағы ісін ерлікке баласа да болғандай. Бұл біржағы оның тектілігін де танытқандай.

Әкеден төрт жасында, шешеден он үшінде айрылған ол енесін анасындай сыйлап өтті. Марқұм кірпияздау жан еді. «Сүт қатпаған, шоққа қайнамаған шай ішпеймін» деп те шалқаятын. Өзінің сөзін өткізе білетін қайран ғана кейуаналар-ай! Поселкеде, жер үйде тұрғанда байқала қоймайды екен, қызықтың көкесі қалаға қоныс аударғанда алдан шықты ғой. Бұларға пәтер екінші қабаттан бұйырды. Енесі осыған көндіге алмады. «Тоқшәйнектің шайы шай емес» деп көңілі толмай отыратын. Ара-тұра сыртқа самауыр қойғанмен, үнемі мұның реті келе қоймайды. Содан бір күні Қабекең анасы үшін екінші қабатқа пеш салғызды. Көпқабатты үйде тұрса да, есік алдындағы гаражға сиыр ұстады. Осының бәрі анаға деген құрметтің белгісі-тін.

– Енем – үлкен өмір мектебі еді. «Барың болса, алдымен басқамен бөліс» дейтін. Соғыстан соңғы кезең ғой. Қабекеңнің Қаһарман дейтін соғыста хабарсыз кеткен ағасы болды. Сол үйдегі абысын, бәріміз бірге тұрамыз. Адам басы баршылық. Келімді-кетімді қонақ және бар. Сондайда енеміз «бірің – қазанды, бірің – табақты жаласандар да тоясыңдар» деп отыратын. Сөйтсек, мұнысы «көпшіл болыңдар, көңілдерің кең болса, кем болмайсыңдар» деген тәрбиесі екен. Ол кісі 83-ке келіп дүниеден өтті. «Жарықтықтың «бай-балаңның рахатын көр» дейтін батасы есімнен кетпейді – дейді Рухия апа өзінің өмірлік «ұстазы» іспетті енесі Айша ана хақында.

Ана берген бата қабыл болғандай. Құдайға шүкір, құрсағынан өрген ұл-қыздың бәрі өмірден өз орнын тапты. Үлкені Қалампыр есепші мамандығын меңгерді. Оның жолдасы да мың болғыр бала болып кездесті. Бір кісі армандайтындай лауазымы, атағы болса да, асып-тасуды білмейді. Біз бұл жерде қалалық жылумен, сумен жабдықтау кәсіпорнының директоры, облыстық мәслихаттың депутаты, жақында ғана елге, халыққа сіңірген еңбегі лайықты бағаланып, «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталған Әбдіхашим Тоқтыбаевты айтып отырмыз.

Ұлы Мұрат пен келіні Гүлжан заман талабына сай бизнеспен айналысып, шаруаларын дөңгелетіп жүрсе, Жамалхиясы – Сәтбаев қаласындағы «Ақ-бота» балабақшасының меңгерушісі, Қарлығасы болса корпорация профилакториясында бас дәрігер.

Олардың отағасылары Болат пен Қазбек те адал еңбектері арқылы абырой мен құрметке бөленіп жүрген жасампаз жандар. Ал, Бауыржаны – «Қазақмыс» корпорациясының вице-төрағасы әрі басқарма мүшесі. Қайрат – байыту фабрикасында директордың орынбасары. Бұл үйдегі Гүлнұр мен Света келіндер де көргенді жерден шыққан, бойларына тәрбие талбесіктен дарыған, «айналып кетейіндер». Рухия апаның сөз саптамасы осындай. Оның ұл-қыздары мен күйеубала, келіндеріне деген көңілінің айшығын бұзғымыз келмегендіктен де айтқан сөзін нақ сол қалпында жеткізуді жөн санадық. Құдайдың берген осы балаларынан өрбіген немере, шөберелер Рухия апаның көңілін одан әрі өсіріп, мерейін тасыта түседі. Қазірдің өзінде 15-тен аса немере, 10-нан аса шөбересі бар ана өзін бақытты санамағанда, қайтеді?

– Тұңғыш немереміз Сәбирадан көрген тұңғыш шөбереміз Мәдина қазір үшінші сыныпта оқып жүр. Атасы соның қолынан су ішіп кетті – деген Рухия апа отағасының өмірден ертерек кеткеніне налыған көңілін «шөбересін көріп кетті ғой» дейтіндей қанағат сезімімен басатын секілді.

Шыңғысовтар әулетін алтын ұяға теңесе артық емес. Бәрі де өнегелі, үлгілі, жоғары білімді. Ең бастысы, кеуде кермейді. Үлкенге ізеттері, кішіге ілтипаттары үзілмейді. «Мұның негізі неден, тамыры қайдан?» деген сұрақ қойып, індете бастасаң, Қабден аға мен Рухия апаға барып тірелері хақ.

Жана жыл бұл әулет үшін тым ерекше. Жер дүние жаңарып жатқан, күллі әлем алғы күндерден жақсылық қана күткен үмітке толы сәтте Рухия апа шыр етіп дүние есігін іңгәлаған үнімен оятқан екен. Аналарының сол қуанышын бөлісуге Шыңғысовтар жан-жақтан жиылатын дәстүр бар бұл шаңырақта. Жете алмағандары Астана, Алматы, Ақтау, Қарағанды, Қызылжарды былай қойып, Бейжіңнен де жеделхат жолдап жатады. Осының бәрі ана жүрегін нұрға толтырып, көңілсарайын кеңейтіп, бойына-қуат, жасына-жас қосқандай марқайтып тастайды. Биыл ол кісі туған күнін сексенінші мәрте қарсы алғалы отыр...

«Мысты өңір», 26 желтоқсан, 2008 жыл

ТЫЛДАҒЫ ТІРЛІКТІҢ ТАМЫРШЫСЫ

«Жаңақаладағы» інішектердің бірі Нұрғиса бауырым Сәтбаевқа ара-тұра келіп тұрады. Өйткені, інісі марқұм Нұрланның шаңырағы осы қалада. Бір келгенінде ол әжесі туралы деректер жинастырып жүргенін, реті келсе кітап етіп бастыру ойында бар екенін айтып, ой-жоспарымен бөлісті. Әрине, мен оның мұнысын қуана құптадым. Өйткені, Тән апамызды көзіміз көрді, халықтың ол кісіге деген ықыласының айрықша болғанын да білеміз. «Мынауың жақсы, игілікті шаруа екен, талабың дұрыс» дегеніміз сол-ақ еді, Нұрғиса енді «Әбеке, әжемді өзіңіз де біршама білесіз ғой, сіз де бірдеңе жазып берсеңізші» деп, сөзіне салмақ сала сөйледі. Бұл маған ауырлау тиетін тапсырма болатын. Өйткені, Тән апамызды сырттай білгенім болмаса, нақтылы өмірбаяны, еңбегі, т.б. құжаттары маған беймәлім ғой. Дегенмен, ізетті інінің көңілін қайтіп қалдырарсың?!

Ғаламторды ақтарғанда көзге түскені жазушы Тынышбек Дайрабайдың «Қармақшы таңы» газетінде жарияланған «Тәнті еткен Тән еді» деп аталатын мақаласы болды. Шағын мақалада біршама дерек бар екен. Мысалы, мұнда апамыздың «бірнеше рет ауылдық, аудандық, облыстық кеңестердің депутаты болып сайланғаны» және «1949 жылы Қазақстан Компартиясы IV съезінің делегаты» болғаны, 1955 жылы Мәскеудегі Жоғары партия мектебінде білімін жетілдіргені» жазылыпты.

Кезінде өз әжем Рысбикенің сөз реті келгенде «Ол кезде Тән – ауылнай, Алтыншаш – басқарма болатын» деп айтатын әңгімесінен апамыздың ел басқарғанын есітіп, білсек те, ауыл-аймақтан да тысқары жерлерге танымал, белгілі болғанын білмейді екенбіз. Съезге делегат болып, Мәскеуге барып Жоғары партия мектебінде оқығанына қарағанда мықты сауатты ғана емес, ұйымдастырушылық қабылетімен де, іскерлігімен де халықтың да, биліктің де назарында болған сын-ды. Мүмкін, қызмет қуалауды қажет деп тапқанда ең кемі аудандық деңгейдегі партия, кеңес қызметкері шығатын ба еді? Өзім анығын біле қоймайтын бір деректе Тән апаның 1957-1964 жылдары аудандық Халықтық бақылау комитетінің төрағасы болып істегені айтылады. Бәлкім, бұл сол Мәскеуге барып оқып келген оқудың жемісі шығар?

Тән ТҮМЕНБАЕВА 1914 жылы қазіргі Қызылорда облысы Жалағаш ауданы Мәдениет ауылында туған. Еңбекке ерте араласқан. Комсомолға өткен жас қыз етінің тірілігінің арқасында қоғамдық жұмыстарға белсенділікпен араласып, көзге түскен.

1936 жылы ол сол кездегі Қармақшы ауданы Ворошилов колхозының төрағасы Орынбай Түменбаевқа тұрмысқа шығады. Бұл ретте отағасының

оны үйде ұстап қалмай, қоғамдық, шаруашылық жұмыстарға белсенділікпен араласуына тыйым салмағанына риза боласың. Яғни, Орекең жарының отбасында ғана емес, халыққа да қажет екенін жақсы түсініп, сезіне білген секілді. Тән апамыз тұрмысқа шыққан соң да колхозда комсомол ұйымының хатшысы, кітапхана меңгерушісі, салық жинаушы ретінде әртүрлі қызметтер атқарған. Міне, осындай жұмыстар атқара жүріп, тәжірибе жинақтаған, елмен араласып ысылған Тән апамыз кейін ел басына қиындық туған кезде ауылдық Кеңестің төрағасының міндетін абыроймен атқара білген. Ол төрағалық еткен Қосарық ауылдық Кеңесіне үш колхоз, «Ворошилов», «Микоян», Түпбөгет» колхоздары қарайтын. Менің әжемнің сөзімен айтқанда, Тән апа сол ауылдардың «ауылнайы» еді. Осы жерде «Алтыншаш кім?» деген де сұрақ туындауы мүмкін. Ол «Жаңақала» совхозында көптеген жылдар бас мал дәрігері болып істеген, кейін «Қуандария» совхозына директор болған Құснадин Смағұлов ағамыздың үйіндегі Шәрбан тәтеміздің анасы, Молдабай ақсақалдың бәйбішесі болатын. Соғыс жылдарында Алтыншаш апа колхоз басқарған.

Тән апаның күйеуі Орынбай Түменбаев 1942 жылы соғысқа аттанған. Содан қайтып оралмаған. Апамыз сол кезде бар болғаны 28 жаста екен. Орынбай ағамыз болса, 1943 жылғы 30 қыркүйекте қаза тауып, Калинин облысы, Холм ауданы Березовка деревнясында жерленген, сөйтіп, мәңгілік мекен ол кісіге орыстың жерінен бұйырған. Ал, еріне адалдықтың үлгісін танытқан апамыз екінші қайтара тұрмыс құрмай, ұлы Байділданы өсіріп, жеткізген. Сөйте жүріп, елге басшылық жасаған.

Жазушы Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «ауылдағы халықтың жағдайын көрген кезде, соғыстан аман-есен келгеніме өкіндім» дейтін сөзі бар. Бес жылға созылған соғыс тылдағы тіршілікті әбден титықтатып жібергеніне жүрегі ауырғандықтан айтқаны ғой. Майданда да, тылда да оңай болмаған! «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» деп күн-түні тыным таппаған халықты ортақ іске ұйымдастыра білудің жауапкершілігі тіпті, орасан емес пе? Тән апа Түмәнбаева ерге тән қасиет таныта білген аяулы да асыл аналардың бірі еді. Ұлы Жеңіс мерекесі қарсаңында тылдағы тірліктің тамыршысы іспетті болған апамыз туралы білгенімізді ортаға салып, еске алған болдық. Біздің мұнымыз анамыздың еткен еңбегінің бір мысқалына, төккен терінің бір тамшысына татымайтынын да ішіміз сезеді. Дегенмен, әруағы риза болсын! Қолымыздан келгені әзірше – осы!

Фейсбук әлеужелісі, 8 мамыр, 2020 жыл

ЖИЙРМА АЛТЫНШЫ СЪЕЗДІҢ ДЕЛЕГАТЫ

Зейнеп ӘБІЛБЕКОВА. Бұл есім – біреуге таныс, біреуге бейтаныс. Аға ұрпақ оны жақсы білсе, бүгінгілер мүлдем білмейді десе артықтығы жоқ. Өйткені, ол кісіні мәртебелі жиындардан жолықтыра алмайсыз. Отбасында отырған зейнеткер кемпірді кім біле қойсын?! Ал, ол кешегі күндері көптің алдында жүруші еді ғой. Еңбегімен, әділетсүйгіш мінезімен жұртының жалпақ көңілін жылы сезімге бөлеп, алғысын арқалаған, құрметке бөленген жан емес пе еді? Жиырма жасынан зейнет жасына жеткенше, кеніштерде еңбек еткен, қала, облыс партия комитеттері бюросының мүшесі, қалалық Кеңестің бірнеше мәрте депутаты, Қазақстан әйелдерінің бірқатар съездерінің делегаты болғанын былай жиып қойғанда, Кеңес Одағы Коммунистік партиясы XXVI съезінің делегаты болу – кез келген еңбек адамының маңдайына бұйыра бермейтін бақ екендігіне ешкімнің таласы болмас. Бәріміз де бүгінге кешегі күндердің өткелінен өтіп келдік. Әрине, уақыттың, заманның лебі солай екен деп, кешегінің бәрін күйелеп шыға келетін күштер де жоқ емес. Бірақ, әділеттен аттауға болмайды. Көптеген тұстарда Компартияның бастауымен, Кеңестің кезіндегі қол жеткен жетістіктерді жоғалтып алып, соның орнын толтыра алмай жатқанымыз да өтірік емес. Тіпті, қалай болғанда да өткенді ұмытуға болмайды емес пе? Біздің Зейнеп апа Әбілбековаман кездесіп, әңгіме – дүкен құрмаққа ықыласымыздың ауғаны да осы себепті еді.

«Не туралы сұрағың келеді?» – деді апай әдеттегі амандық-саулықтан соң негізгі әңгімеге ауысқан сәтте.

– Ең алдымен Зейнеп Әбілбекованың өзімен жақсылап танысып алғымыз келеді. Қашан, қайда өмірге келген? Қайда оқыған? Осылай бастап әрі қарай сабақтай түссек...

– Мен 5-класқа дейін Байманова болатынмын. Кейін фамилиямды Әбілбекова деп ауыстырдым. Неге? Айтайын...

Байман ұстаны Қарсақбай, Жезді өңірі жақсы біледі. Кезінде Аманкелді батырдың сарбаздарына қару-жарақ жасаған ұстасы болса керек. Иманжан, Ыбырахым, Болман, Нияз және т.б. ел ақындары үйімізге жиі қонақ болып келуші еді. Аты ел аузына іліккен азаматтардың ол кісіге сәлем бермей кетпейтіні болмайтын.

Менің туған шешем – Ақжібек деген кісі сол Байман ұстаның қызы болатын. Ол немере ағасының досы Әбдіғани Әбілбеков деген жігітпен, яғни, менің әкеммен жүрек жарастырып, оңтүстік жаққа тұрмысқа шыққан ғой. Содан әкеміз соғысқа кетіп, әуелі госпитальдан бір хат келген, сосын «қарақағаз» жеткен. Анамыз екі қызымен жесір қалған. Байман ағамыз Қарсақбайға

көшіріп алайын десе, қолдың қысқалығы қолбайлау болады. Ол тұстағы тәртіп бойынша, бір облыстан екінші облысқа қоныс аудару үшін арнайы рұқсат керек екен. Бір күні нағашы әкемнің бізді ойлап қамығып, жылап отырған үстінен түскен Тынымбайдың Тұрсыны деген кісі «бұл болмайды екен, көмектесу керек екен» деп, тиісті орындарды жағалап жүріп, рұқсатын алып, өзі барып анамыз бен бізді Қарсақбайға көшіріп әкеледі. Байманның Базарбай деген жалғыз ұлы соғысқа кетіп, оралмаған. «Өте туымды бала еді» деп отыратын еді ол туралы. «Әншілігі, домбырашылығы керемет еді» десетін. «Комсомолға өтемін» деп жасын үлкейтіп жаздырып, соғысқа да сондықтан ерте аттанған екен. Сол Базарбайдан айрылған нағашы әкем мені бауырына басып, өз атына жаздырады. 5-класқа дейін «Байманова» болғанымның себебі сол. Кейін «әскер жесірі» ретінде анама жәрдемақы алу қажет болып, сондықтан өз әкемнің атына көштім. 1957 жылғы 20 наурызда токарьдің көмекшісі ретінде еңбек жолымды бастадым, содан 1994 жылы зейнет демалысына шыққанша еңбектен қол үзген емеспін. №242, №55 шахталарда кен көтеру машинасының машинисі болдым. Еңбек еленбей қалған жоқ. 1971 жылы «Үздік еңбегі үшін» медалімен, 1977 жылы «Құрмет белгісі» орденімен марапатталдым. 1965 жылы Коммунистік партияның мүшелігіне қабылдандым. 1981 жылы КПСС XXVI съезіне делегат болып сайланғаным – өмірімнің шуақты сәттерінің бірі ретінде жадымда мәңгілікке қалды.

– *Ия, ол кезде еңбек адамы даңқ пен құрметке бөленіп жататын. Сіздің съезд делегаты болғаныңыз соның бір дәлеліндей емес пе? Біздің өңірден қанша делегат сайланып еді?*

– Бұрынғы Жезқазған облысынан 8 делегат сайландық. Олар – облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Лосев, облатком төрағасы Жұмабеков, сондай-ақ, Асатов, Кузик, Колбасин, Сұлтанбаев, Шмелева және мен болатынымын. Біз Жезқазғаннан тура Мәскеуге ұштық, сондағы «Москва» мейманханасына орналастық.

– *Съезге бүкіл Кеңес Одағынан, шетелдерден қонақтар келетіні белгілі. Демек, съезд еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы, саяси ұстанымы туралы пікір алысулармен ғана есіңізде қалмаған шығар...*

– Әрине. Кремльдің Съездер сарайында КПСС Орталық Комитетінің Бас хатшысы Леоинд Ильич Брежневтің баяндамасын ықыластана тыңдадық. Жарыссөзге қатысқандардың саликалы ой-пікірлерін зерделеп отырдық. Леонид Ильичпен бетпе-бет жүздесудің сәті түспеді. Есесіне көптеген даңқты адамдармен жолықтық. Айталық, Расул Гамзатов. Ол кісінің съезд күндерінде қалдырған қолтаңбасын көздің қарашығындай қастерлеп сақтап жүрген жайым бар. Сол сияқты, атақты ғарышкерлер Титов, Шаталов, Николаев, Климук, Валентина Терешковалармен кездескен сәттеріміз сірә да ұмытыла ма?

– *Олар да съезд делегаттары ма еді?*

– Бір топ делегаттарды «Жұлдызды қалашыққа» апарған болатын. Ғарышкерлердің қалай дайындалатынын, қандай киім киетінін, тамақтарын, бәрін

– бәрін көрсеткен, өздерімен кездесу ұйымдастырылған еді. Сондай-ақ, съезд күндерінде сол кезде Отан алдындағы әскери борышын өтеп жүрген ұлым Маратпен телефон арқылы тілдескенім бар. Ал, мұны ұйымдастырып жүрген «На страже Заполярья» деп аталатын газеттің тілшісі еді. Марат– Қызыл Тулы Солтүстік флотта аға матрос-тын. Оператор мені тауып алып, «Сіз өзіңіз делегатсыз, ал балаңыз – үлгілі жауынгер» деп телефонмен тілдестіріп, аталмыш газетке мақала жариялаған болатын. Бұлардан өзге де ұмытылмастай сәттер мол болды ғой, қайсыбірін айта бергендейсің.

– *Менің білуімше, ол кезде депутат, делегат болған кісілерге жергілікті басшылар өздері орайын келтіре алмай жүрген шаруаларын Мәскеу, Алматы арқылы шешіп келуге «тапсырыс» беріп жататын. Сіз Мәскеуге қандай тапсырмалар алып аттанған едіңіз?*

– Алдым, әрине. Сол кездегі қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы Мәскеуге жүрер алдында, кабинетіне шақырып, әңгімелесіп отырғанда, маған екі мәселенің түйінін тарқатып келуді өтінді.

«Зейнеп, Мәскеуде сендерді КСРО Түсті Металлургия Министрі Ломако жолдас қабылдайды. 8-март қарсаңында басқа делегаттардан гөрі әйел-делегаттарға көбірек көңіл бөлінеді және сондықтан олардың сөзі де өтімді болады. Осыны ұмытпа. Министр әрине, «Қандай өтініштеріңіз бар?» деп сұрайтыны және сөзсіз. Соны пайдаланып, қалаға Спорт сарайы мен жаңа моншаның қажеттігін жеткізгейсің» деді. Солай болды да. Министрмен кездесу кезінде аталған мәселелер алға тартылды. Обалы не керек, Ломако жолдас бұл ұсыныстарды түсіністікпен қабыл алып, «Бұл мәселелерді орындауды Тәкежанов пен Урумовқа тапсырамын» деген уәдесін берді. Салық Тәкежанов – Қазақ ССР Түсті металлургия министрі, Тамерлан Урумов – «Жезказғанцветметьдігін» бас директоры болатын. Қазір қаладағы Спорт Сарайы мен «Монша» кешенінің пайдалануға берілу тарихы осылай бастау алған болатын.

– *Урумов демекші, кезінде сіз азуын айға білеген Давыдов, Урумовтарға қарсы әділет майданын ашқандардың бірі болды дегенді де естіп едік...*

– Мүмкін (Зейнеп апай сәл күліп алды). Білмеймін, біреулер оларға жеке бастарының мүддесін қорғап қарсы шыққан болар. Менің қарсылығым – өзіммен қатарласа, қоян-қолтық еңбек етіп жүрген жүздеген, мыңдаған кеншілердің мүдделерін қорғау ниетінен туындады. Әйтпесе, жеке өзімнің бес бересім, алты аласым болған жоқ.

– *Әлгінде сіздің фотоальбомыңызды, басқа да құжаттарыңызды ақтарып отырып, халқымыздың атақты перзенттерінің бірі Олжас Сүлейменовтің қолтаңбасын да көзім шалып қалды...*

– Олжекеңмен кездесуіміздің съезге қатысы жоқ. Бұл – Карлова Барлыдағы демалыстан қалған «белгі». Комбинаттың тегін жолдамасы арқылы қайсыбір жылдары сонда барып демалудың реті түскен еді. Олжекең де әйелімен бірге сонда демалып жатыр екен. Сонда кездесіп, пікірлескенбіз. Менің сәл-пәл өлең жазатынымды біліп, ол кісі кәдімгідей қуанып қалды. Алматыдағы

телефонын, мекенжайын да берді. Бірақ, кейін хабарласудың сәті түспеді. Ал, мынау суретте бүкіл Қазақстаннан барған делегаттар бейнеленген. Ортамызда – Дінмұхамед Қонаев, Бәйкен Әшімов тәрізді ағаларымыз. Мінеки, мынау қазіргі Президентіміз – Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Қамал алар қырыққа енді ғана толып, қылшылдап тұрған шағы. Ол кезде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы болатын. Сөз арасында, Нұрсұлтан Әбішұлын сонау Теміртауда жүрген кезінен білетінімді де айтып қояйыншы.

– *Қалайша? Съезд күндерінде тағы да жолықтыңыздар ма?*

– Әлбетте. Съездер сарайының мәжіліс залына арнайы рұқсат қағазымен кіргізеді. Кезекте тұрғанбыз. Алдымда тұрған кісілердің бірінің қолындағы қағазынан «Нұрсұлтан Назарбаев» деген жазуды көріп қалып, қасына жеткенше асықтым. Ол да арада біршама жылдар өтіп кеткеніне қарамастан бірден таныды. Белгіленген орнымызға жеткенше жағдайымды, үй-жайымды сұрап, өзінің Сара Алпысқызымен бірге келгенін айтып, қонақ үйдегі адрестерін беріп дегендей, ескі достардай қауқылдастық та қалдық. Ал, шын мәнінде бұрын бір ғана мәрте кездескен едік. Онда ол Теміртауда комсомолда істейтін. Отбасыма қатысты бір түйінді мәселенің оң шешімін табуына Нұрекең үлкен еңбек еткен болатын. Сол кездің өзінде-ақ, жора-жолдастары «түбінде ел басқаратын жігіт» деп, сырттай сүйсініс білдіріп жүруші еді. Енді міне, Тәуелсіз еліміздің тыныштығы мен бірлігін сүттей ұйытып, Қазақстанымыздың қарыштап алға басуын барынша қамтамасыз етіп келеді.

– *Кешегі елдің көз алдында жүрген Зейнеп Әбілбекованың бүгінгі салтанатты жиналыстардан көріне бермейтіні қалай?*

– Мен қазір зейнеткермін. Көп жылғы төккен тер, еткен еңбектің азды-көпті рахатын көріп жатқан жайым бар. Ал, салтанаттардың төрінен көріне бермесем, қазақ атам «шақырған жерге бар, шақырмаған жерде нең бар?» демей ме? Солай, қарағым!..

Съезд делегатымен сұхбаттың нүктесі осылайша аяқталды. Зейнеп апай ашып айтпаса да, көңілінің түкпірінде әлдебір өкпе, наздың құлағы қылтиятын тәрізді. Бәлкім, «уақыт алмасқан, заман өзгерген шақта ұмыт қалдым-ау» дей ме екен?! Бірақ, қалай дегенде де, алтынды қолда бар да қадірлей білу керектігі осындайда тағы да еске оралады. Өйткені, екі ауылдың бірінде тарихи сәттердің куәгері, кешегі күндердің ең үлкен форумы саналған – съезд делегаты болған кісіні кезіктіре алмайсыз.

«Шарайна», 16 маусым, 2004 жыл

ДЕПУТАТ ТА, ДЕЛЕГАТ ТА БОЛҒАН «ДОЯРКА»

Бүгінде сексеннің бесеуіне аяқ басқан Жекен СЕЙТЕНОВАНЫ Жезқазған-Ұлытау өңірінің жұртшылығы біршама біледі. Бірақ, білгенде «әлгі дүкенші Жекен бе?» дейтіні күмәнсіз. Өйтпегенде ше? Отыз жылға тарта сауда саласында, соның ішінде бір ғана орында, яғни, Ұлытау селосындағы дүкенде сатушы болғасын елге танымал болатындай-ақ жөні бар. Дегенмен, Жекен ананың жас шағында өзі айтатындай, «колхоздың уақытында» алдына жан салмаған сауыншылардың бірі болғанын әрине, бүгінгілер қайдан білсін?

– Сол «дояркалықтың» арқасында депутат та, делегат та болып, елдің алдында жүрдік қой – дейді Жекен әже осыдан елу-алпыс жылдарға шегініс жасай отырып өткенін еске алғанда.

Жекен Сейтенова 1922 жылы Ұлытау етегіндегі «Үлгілі» колхозында дүниеге келді. Патшаны тағынан тайдырған қызыл өкімет ел арасына енді ғана жетіп жатқан кезі. Жаңа билік «Жаңа тәртіп орнатамыз» деп, бұрынғылар «өліспей беріспейміз» деп, арпалысып, айқасып жатқан жылдардың лаңы басыла бергенде, соның алдында ғана бүкіл елді жайлаған ашаршылықтан аман қалғандар есін жиып, еңсесін тіктей бастағанда соғыс өрті бұрқ ете қалды. Ер азаматтар Отан қорғау жорығына аттанып жатты. Соның бірі – Жекеннің жұбайы Сәлем Торғаев болатын. Ол аудандық элеуметтік қамсыздандыру бөлімінің бастығы еді. Қазір Жекен әжейдің қолында отағасының майданнан жолдаған сағынышты хаттары мен еңбек кітапшасы сақтаулы тұр. Жекен әженің жады мықты.

– Біз Сәлем екеуіміз 1940 жылғы 29 қарашада шаңырақ көтердік, ал, ол 1942-нің маусымында соғысқа аттанғаннан қайтып оралмады. Ең соңғы хаты 1943 жылдың 13 қарашасында келді. Сәлем сол тұстағы санаулы ғана оқыған қазақ жігіттердің бірі еді. Жанып тұрған от тәрізді, өмірге өте құштар болатын – деп өзінің Отан қорғау жорығынан оралмаған азаматын еске алған ананың көңілінің түкпіріндегі сағынышқа толы мұңды сезімін сезінбеу де мүмкін емес-ті. Бұлар тұратын «Үлгілі» колхозын Сәлемнің әкесі Торғай Атабеков басқаратын. Былайғы уақытта да ел басқару оңай емес, ал, қиын кезде халыққа бас-көз болудың жауапкершілігі тіпті, алабөтен. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» деген ортақ ұранға біріккен елдегілердің жанкешті тірлігін сөзбен айтып жеткізу қиын. Таңның атысы, күннің батысы колхоздың сан-сапалақ жұмысында жүріп, түнімен майдандағы жауынгерлерге көмек көрсету мақсатында шұлық, биялай тоқып, тон, тұмақ тігіп, таңды

атыратын. Бүгінгілерге бұл ертегі тәрізді. «Күндіз біз жұмыста жүргенде, үйде кішкентайлар жүн түтіп, оны иіріп қоятын. Ол кезде «оныншы шам» дейтін болатын. Оны жаққан адам бай саналатын, екінің біріне сол да бұйыра бермейтін. Содан амал жоқ, айдың жарығында, оттың сәулесін пайдаланып дегендей тоқу тоқитынбыз. Әркімге берілген тапсырма болады, соны орындап шықпайынша тыныштық жоқ». Соғыс уақытындағы елдің тыныс-тірлігін осылайша көз алдынан қайыра бір өткеріп алған Жекен әже өзінің сол кездегі ресми «қызметі» сауыншы болып есептелсе де, соқамен жер жыртып, орақпен егін орудан да, шөп шабудан да сырт қалмағанын айтады.

– «Сауыншы» деп кейін ғой айтатын болғаны. Біздің кезімізде «доярка» дейтін. Қазіргідей машинамен сауу деген үш ұйықтасаң түсіңе де кірмейді. Білегіңе шелегіңді іліп алып, сиырдың желініне жабысып отырғаның. Жоғарыдан берілетін жоспар бар, ал, ол міндетті түрде орындалуға тиіс. Апаң, обалы нешік, «доярканың» алды болды. Сол еңбектің арқасында депутат та, делегат та болдым – деген Жекен апа «сөзім сөлсіз болмасын» дегендей тиісті құжаттарын да алдыға жайып салды.

Міне, мынау Жекен Сейтеноваға 1950 жылы берілген Қарағанды облыстық Кеңесі депутатының №29 мандаты. Мұнда оның №35 сайлау округінен сайланғаны жазылған.

– Соғыстан кейін күйреген шаруашылықтарды қалпына келтіру күн тәртібінде өткір қойылып жатқан кезең еді бұл. Біздің Ұлытау ауданы негізінен ауылшаруашылығымен айналысатын болғандықтан, көбіне-көп сайлаушылар тарапынан қол еңбегін жеңілдетуге ықпал жасауды аманаттап жататын – дейді Жекен әже облыстық депутат болған жылдарда өзіне жүктелген ел аманаты хақында. Ал, келесі бір құжат Ж. Сейтенованың Қарағанды облыстық XVIII партия конференциясының делегаты болғанын айғақтаса, енді бірі әжеміздің 1961 жылы 29-30 шілдеде өткен Қарағанды облысы әйелдерінің I съезіне делегат болып қатысқанынан сыр шертеді.

Бұл Хрущевтің «80-жылдары коммунизм орнатамыз», «Американы қуып жетіп, басып озамыз» деп, желпініп тұрған кезеңі еді. Күн тәртібіндегі «Жетіжылдықтың үшінші жылының жоспарын орындаудағы облыс әйелдерінің алдында тұрған міндеттер туралы» мәселенің атауынан-ақ сол жылдардың лебі байқалмай ма? Никита Сергеевич «бесжылдықтарды» жетіжылдықтарға айналдырып жіберген еді ғой – деген Жекен апаның сөзінен оның ел өміріндегі тұтас бір кезеңнің куәгері болғаны аңғарылады.

Сондай-ақ, апамыз 1973 жылы 10 қыркүйекте Жезқазған облыстық кооперация тұтынушыларының тұңғыш құрылтай съезіне де делегат ретінде қатысып, жаңадан құрылып жатқан облыста кооперацияны өркендетудің жолдарын белгілеуге атсалысыпты. Жекен апаның елге еткен адал еңбегі өкімет тарапынан лайықты бағаланды. Ол 1948 жылғы 20 желтоқсандағы ҚСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығына сәйкес «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы

кезіндегі жанқиярлық еңбегі үшін», 1976 жылғы 16 наурызда «Ерен еңбегі үшін» медальдарымен марапатталды. Оның еңбегі Тәуелсіз Қазақстан тұсында да ескерусіз қалған жоқ. Ол 2004 жылы 31 тамызда Елбасы Н. Назарбаевтың Жарлығымен «Тыңға-50 жыл» мерекелік медалін иеленді.

– Осының бәрін сонау «доярка» бола жүріп, күндіз күлкі, түнде ұйқы жоқ, уақытпен санаспай еңбек еткен жылдарымның өтеуіне балаймын – дейді қарт ана. 1954 жылдан қашан зейнет демалысына шыққанша сауда саласында да үздік қызметі үшін алған Құрмет грамоталарының өзі «бір сандыққа» жетерлік. Қай кезде де, қай салада жүрсе де адалдығынан айнымаған абырой иесі елінің өркендеуіне өз үлесін қосқанын, әрине, орынды мақтаныш тұтады.

Қазір баласы Ермұханбет пен келіні Батиманың бағылымында немерелерінің өсіп, өркендегенін көріп, көңілі – көктемге, жаны – жазға айналған Жекен ана өткен өмірдің ауырын артқа тастап, шуағының шапағатына бөленіп отырғанын өзінің ең ұлы бақытына балайды. «Қайран біздің аналар, арды ойлаған» демекші, адал еңбек, арлы өмір иесі Жекен Сейтенова – Тәуелсіз елдің ұл-қыздары өздеріне әрқашан үлгі, өнеге тұтуға әбден лайықты тұлға.

«Сарыарқа», 2007 жыл

ҚАЗАНДА ТҰРАТЫН ХАТИРА

Рейхстагтың төбесіне Рақымжан Қошқарбаев атамyzдың Жеңіс Туын қадағанына 70 жыл болса да, сұрапыл соғыстың салқыны әрбір отбасында әлі күнге шейін сезілетіндігіне еш күмәнім жоқ. Соның бірі – біздің әулет. Өйткені, біз күні кешеге дейін атамыз Достан Самырза баласын соғыста «із-түссіз жоғалғандар» қатарында санайтынбыз. Өйткені, ол кісіден «қара қағаз» келмеген, есесіне «без вести пропал» деген хабар жеткенге ұқсайды. Бірақ, «әлдебір нақты хабар-дерегі шығып қалатын шығар» деген үміт те ешқашан үзілген емес. Ақыры таптық. Қашан? Қалай? Жә, басынан бастайын.

Осыдан бес-алты жыл бұрын қарындасым маған интернет арқылы Ресейде WWW.OBD-MEMORIAL.RU – ОБД МЕМОРИАЛ. дейтін сайт бар екенін, содан соғысқа қатысқандардың деректерін білуге болатындығын айтты. Содан әлгі сайтты тауып алып, атамыздың есімін олай жаздық шықпады, бұлай жаздық шықпады. Не де болса ақырына дейін іздестіріп көргіміз келген біз атамыздың аты-жөнінің қате жазылып кету мүмкіндігін ескере отырып, ұқсастырып, әртүрлі фамилиялар жаза бастадық. Сөйтіп отырғанда, «Солмурзаев Достан» деген жазу сопаң етіп шыға келмесі бар ма? Қуанып кеттік. Шақырылған әскери комиссариаты, туған ауылы, қай жылы туғаны жазылыпты. Бірақ, «Без вести пропалдардың» қатарында тұр екен. Бұл онсыз да белгілі еді ғой. Сондықтан да, мұндай деректің көңілімізді соншалықты қуанта қоймағаны рас. Шынымен де, атамыз соғыс кезінде «із-түссіз жоғалған екен» дегенге иланғандай болдық. Бірақ, неге екені белгісіз менің соған мойынсұнғым келмеді.

Шамасы жақсылыққа бастағаны шығар, 2014 жылғы 27 қаңтар күні сайтты тағы да қарап шыққым келді. Сөйтсем, бұрын аңғара қоймаппын, сайттың бас жағында «технология поиска» деген сілтемесі бар екен. Мұнда әртүрлі мәліметтер бойынша іздестіруге болатындығы көрсетілген. Соның ішінде мені «Так же советуем ознакомиться с рекомендациями Хатиры» деген сілтеме өзіне тартты. Бәлкім, нақты адамның есімі жазылғандықтан болар? Енді мен сол Хатираға хат жібердім. Сенесіз бе, жоқ па, арада бес-алты минут өтер-өтпестен элпоштама Хатира жіберген хат келіп түсті. Хатпен қоса 1943 жылғы 10-20 қаңтар аралығында Ленинград облысының Мгинск ауданы маңында 128-атқыштар дивизиясының қаза тапқан жауынгерлерінің тізімі жазылған «Именной список» жіберіліпті. Осындағы «Самарзаев Астан» туралы мәліметті оқып шыққанда өз көзіме өзім сенбейін. Аты-жөнінің қате жазылғаны болмаса, тұп-тура менің атам. Өйткені, әскерге шақырылған жері, ауылының атауы, бәрі-бәрі айна-қатесіз жазулы тұр. Тіпті, «әйелінің аты – Разбике» деп те көрсетіліпті. Менің

марқұм әжемнің есімі – Рысбике болатын. Архивтік құжатта атамыздың 1943 жылғы 14 қаңтарда қаза тапқаны, бөлімше командирі болған сержант екендігі, Мгинск ауданындағы дивизиялық қорымға жерленгені ап-анық жазылған. «Ақ түйенің қарны жарылды» деген осындай-ақ болар!

Көңіл қуанышқа толып кетті. Енді мен өзіме, әулетімізге осыншама көл-көсір қуанышты хабар жеткізген Хатира туралы көбірек білмекке ұмтылдым. Сөйтсем, Хатира Мансурқызы МАРДАНШИНА 1956 жылы туған, 1973 жылы Тәшкендегі № 218 мектепті бітірген, кейін ТашГУ-дің филология факультетін тәмамдаған замандасымыз болып шықты. Қазір Қазан қаласында тұрады екен. Ол анасының айтуымен 2008 жылы «ОБД «Мемориал» сайты арқылы соғыста хабарсыз кеткен екі нағашысын іздестіреді. Сөйтіп, Ахмедкашиф есімді нағашысының дерегін арада 65 жыл өткенде тауып алады. Оның есімі де қате жазылып кетіпті, бірақ, туған жері мен әйелінің есімі арқылы анықтайды. Міне, содан бастап Хатираның өзі де «поисковикке» айналып кетіпті. Ол сол уақыттан бері туған-туыскандары, ұрпақтары бір дерегін білуге зар болып жүрген мыңнан аса жауынгердің деректерін анықтап, олардың ел-жұртымен қайта қауышуларына дәнекер болыпты. Ол қазір kremnik.ru. сайтының кеңесшісі әрі модераторы көрінеді. Хатира Мансурқызының өлшеусіз еңбегі ресми орындар тарапынан лайықты бағаланып жатқанына да сүйсініп қалдық. Ол Ресей Қорғаныс Министрлігінің «За заслуги в увековечивании памяти погибших защитников отечества» медалімен марапатталыпты. Мындаған адамға көл-көсір қуаныш сыйлап жүрген жанға қандай марапат жасаса да артығы болмайды. 2014 жылғы 27 қаңтар. Қандай сәйкестік десеңізші! Нақ осы күні осыдан 70 жыл бұрын 900 күн мен түнге созылған құрсаудан Ленинград қаласы азат етілген екен. «Без вести пропал» деп жүрген атамыз сол Ленинградты жаудан азат ету жолында қаза тауыпты.

Ал, мен нақ осы мерейлі күні туған атамның дерегін анықтап, таптым. Дұрысын айтқанда, kremnik.ru. сайты мен алыстағы бейтаныс Хатира Мансурқызы Марданшина тауып берді. Сол үшін де аталмыш сайттың барша қызметкерлеріне, Хатира Мансурқызының жеке өзіне деген алғысымыз да шексіз.

Соғыс кезінде хабар-ошарсыз кеткендердің әлі қаншамасы белгісіз десеңізші. Осыдан бірер жыл бұрын ресейлік іздестірушілер орман ішінен есімі жазылған қалайы қасығын тауып алған бір жерлес жауынгердің туған -туыстарының қалай қуанғанына куә болғаным бар еді. Қаншама жыл бойы бір хабарын білу мүмкін болмай жүргенде жылт ете қалған әрбір деректің құндылығына сөз жоқ. Осы мақаланы жазарда екі мақсат қойдым алдыма, бірі – қуанышымды көппен бөлісу. Бұл үшін ешкім де кінәлай қоймас. Екіншіден, арамызда соғысқа кеткен аталарының деректерін білгісі келіп жүрген жандар болса, жоғарыдағы сайттарға, Хатира Мансурқызы Марданшинаға хабарласуға болатындығын айтқым келді.

Жоқ іздеген болсаңыз, мен сияқты жоғыңызға жолығыңыз!

«Мысты өңір», 31 қаңтар, 2014 жыл

38 ЖЫЛ КІТАПХАНАШЫ БОЛҒАН

Өмірде кереметтей бір кісілер кездеседі. Олардың мұраты – өзгелерге жақсылық жасау, серігі – адалдық болады. Сондай жандардың бірі – біз сөз еткелі отырған Бәтима СМАҒҰЛҚЫЗЫ. Ол кісі өмірінде біреу-міреуге қатты дауыс көтеріп көрмеген шығар, ешкімнің ала жібін аттамаған шығар, еңбектен ерінбеген болар, өз ісіне деген адалдықтан әсте бір сәт тайып, «жаза» басқан жері жоқ шығар. Сол үшін шығар білетіндердің бәрінің оны қадір, құрмет тұтатыны. Мен Бәтима Смағұлқызы хақында жылы-жылы лебіз айтқандардың сөзіне қарап осылай ойладым.

Мұндай жандар туралы жазу да оңай емес. Мақтай білуге де тіл керек. Өмір тарихына, адами қасиетіне әбден қанығып алмай, жаза жөнелсең, жеріне жеткізіп айттым-ау дегеніммен, әлденесі қалып қою әбден мүмкін. Сондықтан мен Бәтима Смағұлқызы туралы өзім жазғаннан гөрі, ол туралы өзгелердің айтқанын қағазға түсірумен шектелуді жөн санадым. Қанша дегенмен, әріп-тестерінен асырып мен не айта алғандаймын?!

Облыстық С.Сейфуллин атындағы әмбебап кітапханасының директоры Кәріма Кәріева айтады: – Мен Бәтиманы 1969 жылдан бері білемін. Былай қарасаң, ширек ғасырдан астам уақыт өтіпті-ау. Содан бері бір салада еңбектес, әріптес болдық. Қазір мен Жезқазғанда, бұл Сәтбаевта тұрғанмен, арамыз ешбір суыған емес. Қалай суысын?! Кішкентайымыздан кітапханашылықтың ыстық-суығын бірге көтерісіп келеміз емес пе? Мен талай кітапханашыны көріп жүрмін ғой, бірақ, дәл Бәтима секілді кітап десе жүрегі ауыратындары сирек-ау сирек. Жоқ десем де ешкім ренжи қоймас. Бәтиманың ерекшелігі сол, қай кітаптың қай жерде тұрғанын, қай кітапта не жазылғанын жатқа біледі ғой. Ал, бұл өз ісіне жан-тәнімен берілген кісінің бойынан ғана табылады, сондай жанның қолынан ғана келеді.

– Біз Бәтиманы «Бәтен» дейміз – дейді Жезқазған мәдениет училищесі оқу ісінің меңгерушісі Ақжолтай Әлтайқызы Жанасбаева. – Бұл өзі қызық жаратылған жан. Мұның ең алдымен ойлайтыны – жұмыстың жайы, кітапхананың күйі. Талай жыл бірге жұмыс істедік қой. Сонда Бәтиманың жұмыстан не кешіккенін, не ерте кеткенін көрген емеспін. Сағат 9-да басталатын жұмысқа 8.30-да келсе, бұл кәдімгідей кешігіп қалдым деп күні бойы өкінумен жүреді. Жұмыс уақытында «бір жаққа барып келе қояйын» деп сұрану дегенді, әйтпесе, «бүгін қонақ келіп қалып еді немесе қонаққа баратын едік» деп сылтау айту дегенді білмей-ақ, пенсияға шықты. Осыдан-ақ оның өзінің жұмысына деген жауапкершілігі сезіліп тұрады. Ал, жауапкершілік бар жерде – еңбекке деген адалдық бар. Адалдық – абырой анасы.

Белгілі әнші, қалалық мәдениет бөлімінің бас маманы Зоя Құндаққызы Иманбаева: – Мен Бәтима Смағұлқызының қамқорлығын көріп өскен жанмын. Ауылдан келіп, жұмыс таба алмай жүргенде, қолымнан жетелеп кітапханаға әкелген сол кісі. Бітірген оқуым жоқ, кітапхананың жұмысынан мүлде хабарсызбын, қалай болар екен деп қобалжыған жүрегімді «Ештеңеге қам жеме, қасымда жүресің, бәрін өзім үйретемін» деп, мені қоярда қоймай кітапханаға жұмысқа орналастырып еді. Содан үш-төрт жыл жұмыс істедім. Бір күні Бәтима апамыз: – Сен үш-төрт жыл жұмыс істеп, әжептәуір ысылып қалдың. Бірақ, түптің түбінде қолыңда бір жапырақ қағазың болмаса, өзіңе қиын болып жүрер. Мәдени-ағарту училищесіне барып, кітапхана факультетіне оқуға түсіп ал – деп кеңес берді. Сөйтіп, мен училищеге оқуға түспек болдым. Бірақ, кітапхана факультетінде орын болмай, басқасына түсіп кеттім. Өнер жолына түстім. Егер өмірде болсын, өнерде болсын әлдебір жетістіктерге қолым жеткен болса, бұл – менің қамқоршым болған, қанатының астына алып, қамқор қолын созған Бәтима Смағұлқызының арқасы деп білемін – дейді.

– Бәтима Смағұлқызы туралы таңды таңға созып әңгіме айтуға болар еді – деп бастады ол кісі туралы сұрағанымызда Б.Бұлқышев атындағы орталықтандырылған кітапхананың директоры Ақмарал Халыққызы Темірбаева. – Ол табиғатынан кітапханашы болып жаратылған жан. Кітап үшін ішкен асын жерге қоюға бар. Қайсыбір жылы партия тарқап, Совет Одағы сұлап түскен тұста, бұрынғы коммунистік идеологияны, социализмді насихаттайтын кітаптарды өзімізше «списать» етіп тастағанбыз. Ертеңіне қарасак, сол кітаптардың әрқайсының бір-бір данасын Бәтима жинап қойыпты. – Оу, мұның не? – десем: – Кітап деген тарих қой, оны қоқысқа тастауға болмайды. Тым болмаса, бір-бір данасы кітапханада сақталып қалсын – дейді. Қазір сол кітаптар ерекше қорда сақтаулы тұр. Бұл Бәтиманың бір ғана қыры. Айта берсек, Бәтиманың қадыр, қасиеті де, қызығы да таусылмайды.

Бәтима Смағұлқызы биыл құрметті еңбек демалысына шықты. Әріптестері құрмет, қошеметпен шығарып салды. Сол салтанатқа өзім де куәсі болған едім. Сонда бір таңқалғаным, Бәтима Смағұлқызы пенсияға кететін болды деп алақайлап, қуана қойған ешкімді көрмедім. Қайта көбісі көздеріне жас алған тебіреніске толы сәттерді көрдім. Бұл біреуіне әпкесіндей, біреуіне анасындай болып кеткен, қарапайым ғана библиограф Бәтима Смағұлқызына деген қимастықтың жасы болатын. 38 жыл бойы тек қана кітапханада еңбек еткен, тек қана кітаптың қамын ойлап, жан-жүрегін өзі сүйген мамандыққа арнаған адамның, мейлі пенсияға болса да, араларынан кеткені кімнің қабырғасына батпасын?!

– Шамалы демалайын, сосын қайта келем ғой – деген еді сонда Бәтима апай әріптестерін жұбатып.

– Ия, егер сен пенсияға шығып, «бүлініп кетпесең», біз білетін Бәтима болсаң, кітаптарыңды қимай қайтып келерсің-ау – деп әзілдеген-ді әріптестері. 1956

жылдан кітапхана саласында, яғни, 38 жыл кітапханашы болған, әріптестері арасында «ходящая энциклопедия» атанған Бәтима Смағұлқызы ұлын ұяға, қызын қияға қондырған ардақты ана. Құдайға шүкір, немерелері де бар.

Ешкімнен озып кетпеген, ешкімнен қалып көрмеген қалыпты тіршілігіне көңілі ырза оның. Отбасының берекесі бола білген Бәтима апай жұмысқа да шын ниетін арнаған адам.

– Кітаптарымды да қиып кеткім келмейді, немеремді әлдилеп әже болғым да келеді – деп еді зейнет демалысына шығар алдында.

Бәтима апай туралы бір сұрағанымда кітапханадағылар: – Бәкең немересін үйден ойнатуға алып шығады да, кітапханаға келеді – деп күлген.

Тегі, адалдықтан жаратылған, еңбегін сүйіп атқаратын Бәтима Смағұлқызы секілді жандар арамызда көп болса, өмір әлдеқайда жеңіл болар еді-ау...

«Сарыарқа» (қазіргі «Шарайна»), 27 сәуір, 1995 жыл

ЖАЗМЫШЫ ЖАҚСЫЛАРҒА ЖОЛЫҚТЫРҒАН

«Адамның басы – Алланың добы». Пенде шіркіннің тағдырдың жазуымен бармайтын жері, баспайтын тауы болмайтынын қазекем осындай бірауыз сөзбен түйіндесе керек. Күнделікті тіршілікте мұның сан мысалын кезіктіріп жүргеніміз және ақиқат. Ольга Герольдовнаның тағдырымен танысқанда бұған көзіміз жете түскендей болғанын жасырғымыз келмейді.

Оның әке-шешесінің табандары қазақ жеріне бала кездерінде тиген. Өткен ғасырдың 40-жылдарының бас кезінде Ресейден қоныс аударылып келген олардың бұдан кейінгі өмірлері қазақ топырағында жалғасып жатты. Сол кезде олар небәрі екі-үш жаста екен. Осында өсіп, ержеткен оларды тағдыр табыстырып шаңырақ көтереді. Герольд пен Валентинаның жарасты, жарасымды тірліктеріне жұрт қызыққандай еді. Кісіні түлен түртейін десе, тура жолдан адастырайын десе әп-сәтте екен ғой. Шайтанның арбауына іліккен олар ақыры ажырасатын болды. Бұл кезде ес біліп қалған Оля ата – анасының мұндай шешімдеріне түпкілікті қарсылық танытты. Ол әкесін де, шешесін де жақтамады. Екеуін де кінәлі санады, екеуіне де өкпелі болды. «Мен екеуіңе де қосылмаймын» деген ол үйінен кетіп, көршілердің бірінің отбасын паналады. Сонда ол «әкем немесе шешем тым құрығанда менің ертеңімді ойлап, шалыс басқан қадамдарын тоқтатып, сабырға келер, сөйтіп, құлағалы тұрған шаңырақтарын сақтап қалар» деп ойлаған болатын. Бірақ, «үлкендердің» мұның ойымен санасуға мұршалары келмеді, оның арманының күлі көкке ұшты.

Қашанғы кісі есігінде жүрсін?! Жезқазған жақта әкесінің әпкесі тұратынын білетін ол оған хат жазып жағдайын айтып еді, жауап көп күттірмеді. Мая тәтесі келді де, өзімен бірге алып кетті. Жезқазған поселкесінде орналасқан тау – кен техникумына оқушылар қабылдау жүріп жатқанын естіген Оля тәтесіне өзінің оқығысы келетінін айтқанда, қарсылық танытпады. Ал, оқуға зерек, мектепте озат оқушылардың қатарында болған Оляға сынақтардан сүрінбей өту соншалық көп күшке түсе қоймады. Сөйтіп, ол тау – кен техникумының студенті атанды. Жаңа ортада жаңа достар тапты. Мұнда да сабаққа зерек, қоғамдық жұмыстарға елгезектікпен атсалысатын Оляның техникумдағы абырой, беделі жаман болмады. Жүректегі жара біртіндеп жазыла бастаған. Сөйтсе, ол үшін тағдырдың сынағы әлі таусылмаған екен.

Тәтесінің «жатақханаға шықсаң қайтеді?» деген сөзінің астарында «үйді босат» деген мағына жатқанын түсінген Оля ағып-тегіл жылады. «Әкенің, шешенің қызығын көрмей, жаным жүдеп жүргенде қанатының астына алған тәтем бар ғой» деп жүретін еді. Енді бұл да сыртқа теуіп жатса, қайда барып, пана таппақ? Тым болмаса, не кінәсі барын айтса ғой, не жазып қалғанын білсе

ғой. «Үйге өзіміз де сыймай жатырмыз» дегендерін түсіне алмай шарадай басы шақшадай болды. Алыстан «қорған болады» деп келгенде сол «қорғанның» жылға жетер – жетпесте құлағаны қалай? Кеш түсе естіген сөздің шетіне шыға алмай таңды көз ілмей атырған Оляның бет әлпетін көргенде оның әлденеге қатты қапалы екенін бірден байқаған Гүлайым болды. Сабақтың үзілісінде оны шетке алып шыққан Гүлайым болған жағдайды естіген соң, «ештеңеге қамықпа, бір амалын табамыз, тек сабағыңа салқыны тиіп жүрмесін» деп ересек адамдарша мұның көңілін демдеп қойды.

Гүлайымның ата-анасын білетін. Бірер рет қыздарына еріп барғанда көргені бар. Олар екі сөздерінің бірінде «қызым, айналайын» деп отырады екен. Ал, мұндай сөздердің әдетте жандары таза, көңілдері кең келетін жандардың ауыздарынан жиі естілетіні қазақ арасында өсіп келе жатқан Оляға таңсық емес-ті.

Махмұт Сүлейменов пен Бейсенкүл Омарова шынында да, Құдайына қараған жандар еді. Бірі шахтада кен шебері, ал, бірі диспетчер болып еңбек ететін олар қақ-соқпен жұмыстары жоқ, барды қанағат тұтып, аздың өзін көптей көретін, адалдықты серік еткен қарапайым отбасы болатын. Олардың сол көңілдеріне орай Құдайдың бергені шығар, үйлері үйелмелі – сүйелмелі балаға толы еді.

– Мынау бір терісінен түскен шаруа болған екен. Жап-жас балаға «жатақхана шық» дегені несі? Оң-солын тани қоймаған қыз бұзық жолға түсіп кетсе, не болады? Егер өзі келіссе, сендермен бірге, осында менің бесінші қызым болып тұра берсе қайтеді? Бұған шал да қарсы бола қоймас – деген анасының сөзін естігенде Гүлайым кереметтей қуанып кетті. Өзінің де ойы сол болатын, тек анасына ашық айтуға көңілі дауаламай отырған. «Қайдағы бір орыстың қызын баққанша, әуелі сендерді жеткізіп алсам да жарар» дейтін болса да анасына өкпелей алмас еді. Анасына қуанғанын жасырмай жеткізді. Өзінің де солай ойлағанын айтты.

– Құлыным-ау, оған бола несіне қуыстандың? Шай қойсақ, Оля үшін қоймаймыз. Қаршадай қыз ырысымызды тауысып кетпес. Бір-бірлеріңе серік болып жүресіңдер, мұнда тұрған не бар? – деген анасы сөзінің аяғын: – Ол қызды ертең сабақтан шығысымен үйге ертіп кел – деп бітірді.

Құрбысының сөзіне сенер-сенбесін білмей аңтарылып тұрып қалды. Сонда қалай, «қыздарымен бірге оқиды екен» деп үйлеріне паналата бере ме? Туысқандары емес, туғандары емес, тіпті, ұлттары да бір емес. Әрі-бері ойланса да түсіне алмады. «Қазақтар қызық болады екен ғой өзі». Оляның үнсіз қалғанын «айтқаныма сенбей тұр» деп түсінген Гүлайым оған «Оля, сенің бізбен бірге тұрғың келмей ме?» деп сұрақты төтесінен қойды.

– Сонда қалай? Сендерде онсыз да бала көп емес пе? Енді барып мен қосылсам, тіптен қиын болмай ма? – деген Оля «не болғанда да жатақханаға шыға бергенді жөн санайтынын» айтып еді, Гүлайым оған анасының айтқан сөздерін қайталады. «Шай қойсақ, сен үшін қоймаймыз».

Сөйтіп, Оля Махмұт пен Бейсенкүлдің тоғызыншы перзентіне айналды. Адам дегенді түсініп болмайды ғой. Мұның қазақтардың үйінде тұрып

жатқанын естіген тәтесі «Сен неге қазақтардың үйінде тұрып жатырсың?» деп дікендегені де бар. Сонда бұл «Өйткені, қазақтардың үйіне бір емес, тоғыз бала да сыя береді екен» деп жауап қайтарған. Аузына сол сөздің қалай түсіп кеткеніне өзінің де таңы бар. Қасында келе жатқан Гүлайым «қатырдың» деп қолын қысқан сонда.

Бірде техникумға тәтесі іздеп келіп, түнде Арыс жақтан жеделхат жеткенін, анасының қайтыс болғанын жеткізді. Он жетіге енді толған кезі. Жол-пұлдан көмектесуін сұрап еді, тәтесі «жоқтан» өзге ештеңе демеді. Тіпті, «соған бармай – ақ қойсаң да болады» деп шатассын. Оның мұнысы «кезінде әкеңмен ажырасып, тастап кеткен шешен емес пе?» дегенді сездіріп тұрғанын түсінген Оляның жүрегі одан сайын тілімделе түсті.

Бейсенкүл анасы болса Оляның шешесінің қайтқанын естіген бойда жол қаражатын тауып беріп, ұшаққа дейін шығарып салды. «Анаңды ақырғы сапарына ренжітпей аттандыр» деген оның ақылына тәк тұрған Оля жеткенше жерлеу рәсімі өтіп те кетіпті. Анасының денесін жасырған бір шөкім топырақты алақанымен қайта-қайта сипалап, сағынышын басқандай болды. Тағдыры қаншалықты қиын өрілсе де, өмірге әкелген анасы емес пе, оның тірліктегі кемшіліктері мен күнәларын перзенттік жүрекпен кешірген Оля анасының өмірінен өзіне үлкен сабақ алғандай еді. «Қолымнан келгенше анамның жолын қайталамаспын» деп, шеше қабірінің басында отырып өз-өзіне серт бергені де сондықтан. Техникумды қызыл дипломмен тәмамдағанда Махмут пен Бейсенкүл Оля үшін арнайы кішігірім той жасады. Сол жылы ол Гүлайым екеуі білімдерін жалғастырмақ ниетпен Алматыға аттанды. Жолдары болып екеуі де Қазақ Политехника институтына оқуға түсті.

– О кезде қазіргідей ұялы телефон деген жоқ, минут сайын хабарласып отыратын. Негізгі байланыс құралымыз – хат. Ауылдан келген хат «Оля, Гүлайым» деп басталып, менің атым үнемі бірінші тұратын. «Өз қыздарынан да мені бұрын қоятын Махмут әкем мен Бейсенкүл анамның жүректері қандай жүрек?» деп әліге шейін таңданамын. «Көңіліне әлдене алып қалмасын» дейтін болулары керек. Міне, менің тағдырыма осыншалық елгезектікпен қараған жандарды ұмыту мүмкін бе? Олар кездеспегенде өмірім қандай болар еді? Ол кісілердің жақсылықтарын мен қалай өтей аламын? Мұндай ойлар мені жиі мазалайды. Өз әке-шешемнің туысқандарынан көрмеген жақсылықтарды сол кісілерден көрдім – деген Оляның көңілінде өзіне шарапаттары тиген сол жандардың алдында өзінің өтелмеген қарызы бар жандай сезінетіні байқалады. Ол соны ойласа әлденеден қысылатын да тәрізді. Меніңше, бұл жерде қысылатындай ештеңе де жоқ. Өйткені, күні бүгінге дейін әке-шешенің алдындағы перзенттік парызын толық өтеген кім бар?. «Анаңды Меккеге үш мәрте арқалап апарғаныңның өзі оның бір түнгі ұйқысына да татымайды» демей ме, ескілікті ұлағат?! Ендеше, Оляның өзіне «перзентім» деп қараған жандардың жақсылықтарын жадынан шығармай жүргендігінің өзі оның адамгершілігінің

биіктігін айғақтай түскендей. Әйтпесе, аштықта жеген құйқаның дәмі кез келген таңдайда мәңгілік қалып қоймайтынын да уақыт көрсетіп жатқан жоқ па?

1996 жылы ол қазақ жігіті Ерланға тұрмысқа шықты. Оның ата – анасы ұлдарының орыстан қыз алғанын қабылдай алмады. Бұл да адам баласына тән пендешіліктің бір түрі болар? Әйтпесе, ұлтына емес ұғымына қараған жөн еді ғой. Кезінде теріс қараған Қорғанбек қария қазір нақ осы «орыс келіннің» қолында тұрып жатыр екен. Жалпы Оляның құжатында «ұлты – орыс» деп көрсетілгені болмаса, олардың тегі – неміс. Шыққан тегін жасырып, түпкі тамырдан бас тартуға мәжбүрлеген заманның зілін кімге айтып шағынғандайсың? Ақсақалдың мешітке барып, оразада ауыз бекітетінін білген соң, «келініңіз сәресіңізді әзірлеп бере ме?» деп сұрадық. «Әзірлегенде қандай? Жұмысы да ерте басталады ғой. «Әуре болмай-ақ қой» десем де, кетерінде шайымды, тамағымды дайындап, үстел үстіне қойып кетеді» дейді ақсақал келініне деген ризашылығын жасыра алмай. Оляның үлкенге құрметі бойға сіңген тәрбиемен қатар оның ислам дінін қабылдаған мұсылмандығында да жатса керек. Осыдан үш-төрт жыл бұрын дүниеден озған Ұлболсын енесі де Оляның ізеті мен ибасына сүйсініп кеткені анық.

– Ерлан екеуміз алғашында жатақханада тұрдық. Бейсенкүл анам ара-тұра келіп ақылын айтып кететін. «Ертең немересін көтеріп алдарына барсаңдар ата-енен қайда барады дейсің, жүректері жібіп сала береді ғой, әзірге түсінбестік танытып жүргендері болмаса. Мұндайда елдің аузының да кесірі тиетіні болады» дейтін сол кісінің айтқаны ақыры келді. Тұңғышымыз дүниеге келген соң «немерелеріңізді алып келдік» деп едік, үлкендер маңдайымыздан сүйіп, баталарын берді. Содан бері арамызға сызат түскен емес – дейді Оля өмірдің тағы бір сынағын қалай еңсергені хақында. Қазір олардың Қаныш, Камила есімді ұл-қыздары бар. Ерлан жеке фирмасын ашқан, кәсіпкерлікпен айналысады. Ольга Герольдовна Астраханцева болса «Қарағандытүстімет» өндірістік бірлестігінде бас маркшейдер болып қызмет істейді. Ол Махмұт әкесі мен Бейсенкүл шешесінің ұл-қыздарымен қатынасын үзбеген. Әсіресе, Гүлайым, Гүлбиназдармен жиірек араласады. Сондай-ақ, баяғы мұның «жатақханаға шыққанын қалаған» тәтесімен де бүгінгі таңда сәлемдері түзу, ескі өкпе әлдеқашан ұмытылған. Бұған да Бейсенкүл анасы себепкер болыпты.

– Бір кеніште бас маркшейдер болып істейтінімді білген тәтем іздеп келгенде жылы қабақ танытпағанымды Бейсенкүл анама айтып едім, ол кісі «мұның дұрыс болмаған екен» деп мені жақтырмай қалды. «Неге?» десем, «Тіршілікте кім қателеспейді? Қанша дегенмен ол – әкеңнің қарындасы, яғни, бауырың. Сондықтан, өткен – кеткенді ұмытып, онымен қатысып тұрғаның жөн болады, қызым» деген анамның ақылын тыңдағаным қазір еш өкінбеймін. Өйткені, қазақтан да, басқадан да төркінім бар – деп сырын ақтарған Оляның сөзінен өзінің бақытты болуына дәнекерлік жасаған жақсыларға жолықтырған тағдырына деген ризалықтың лебі есіп тұрды.

«Мысты өңір», 13 мамыр, 2011 жыл

ӘЛЕМІ ӘДЕМІ ӘЙГЕРІМ

«Басқа түспей – сезбейсің, көзің көрмей – сенбейсің». Халық дана ғой, шіркін. Бәрін шегелеп, нықтап, нақпа-нақ айтып қойған.

Әдетте сырттан тон пішеміз. Мақтауымыз да, даттауымыз да оңай. Мен сөзімді басқа түскесін сезбеске, көзбен көргесін сенбеске амалым қалмаған жағдайдан бастағым келеді.

Өткен жылдың тамызында қарасы өшкір індеттің ұшқыны тиіп, зайыбым Дариға екеуміз бірдей төсекке таңылдық та қалдық. Алғашында бір аптадан аса Сәтбаев қаласындағы бұрынғы тубдиспансерде емделуге тура келді. Неден екенін қайдам, ем қонбады, егілген дәрінің, берілген дәрмектің шипасы тимеді. Керісінше, дерт дендеп, ауру меңдеп кетті. Сөйтіп, бізді асқынған аурулар емделіп жатқан, пандемия кезінде арнайы ашылған инфекциялық ауруханаға жіберді.

Көңіл-күйдің түсіп кеткені айтпаса да түсінікті. Өлсіздік. Айналаңа жөндеп қарай да алмайсың. Бірер күннен кейін Дариғаны жансақтау бөліміне алып кетті. Бұрынғы бұрынғы ма, енді тіпті, не болғанымызды да, не болатынын да түсініп болмайтын белгісіздікке тап болдық. Мұндайда дәрігерлерден, мейірбикелерден мейірім, жылу іздейді екенсің.

Менің қиналысымды аңғарған мейірбикелердің бірінің «Көке, тәтені уайымдай бермеңіз. Ол кісі де, өзіңіз де әлі-ақ жазылып кетесіздер. Дәрігерлер тәтенің де жағдайын барынша тексеріп, қолдан келгенше ем жасап жатыр. Уайымдай бермеңіз, өзіңізге де, ол кісіге ауыр тиеді» деп жұбату айтқан лебізін естігенде ет – жүрегім езіліп кеткендей болды. Жап-жас баланың адам жанына демеу болатын, бойға күш, қайрат беретін сөз таба білгенінің өзі қандай?! Сондай риза болып қалдым. Есімін сұрасам «Әйгерім» деді. «Жан әлемің сондай әдемі бала екенсің» дедім ішімнен.

Бір күні кешкілік ауысымға келіп, ем-дом жасай бастаған Әйгерім: «Көке, сізге бүгінгі салатын система неғып үстелдің үстінде жатыр? Қыздар салмай кеткен бе?» десін. Мен қайдан білейін? Шынында да, сол күні ертеңгілік келген мейірбике менің тамырымды таба алмай, біресе оң, біресе сол қолыма инесін тыққыштап жүрген. Сөйтсем... сол тамырды таба алмаған күйі системаны салмаған қалпы, үстелдің үстіне тастапты да кетіпті. «Қыздардың мұнысы несі екен? Егер тамырды таба алмаса, басқаға айту керек еді ғой. Егер сіздің орныңызда не әкесі, не ағасы жатса, зыр жүгіріп кетер еді, бұлары несі?» деген Әйгерім әріптесі үшін кешірім сұрай жүріп, кеш болса да белгіленген емді орнына келтірді. Оның қолының ептілігіне риза болғаным соншалық, «Сен келсең еш қиналмай-ақ тамырды таба қоясың, басқа мейірбикелер кәдімгідей

киналып жатады. Тіпті, біреуінен «немене бұрын ешқашан ауырмағансыз ба?» деген ұрыс естідім» деп едім, «Көке, ендеше, сіздің қолыңызға катетер салып қояйыншы» деген Әйгерім мейірбикелердің қайта-қайта тамыр іздеп әуреге түспейтін амалын жасады. «Бірақ, ине саларда да, салып болғасын да жудырып, шайдырып алыңыз» дегенді де ескертіп қойды. Мұнысы бекер емес екен. Кейінгі мейірбикелердің бірі жумай-шаймай ине салмақ болғанда, оған ескерту айтсам, «бәрібір ғой» деп істегісі келмеді. Сондағысы еріншектеніп тұрғаны. Бірақ, оған Әйгерімнің айтқанын мен де орындатпай қоймадым.

Былай қарасаң, қарапайым ғана мейірбике. Бірақ, адамға деген көзқарасы қалай? Жауапкершілікті терең сезінетіндігі байқалып-ақ тұр. Мұндай жандарға неге сүйсінбеске? Оларды неге өзгелерге үлгі етпеске? Сол бір күндері «Осыдан аман-есен жазылып шықсам Әйгерім туралы жазармын-ау» деп өз-өзіме серт берген едім. Соның сәті енді ғана түсіп жатыр.

Әйгерім Сырымқызы АЛТЫНБЕКОВА. Оның толық аты-жөні осылай екен. Астана медициналық колледжінің түлегі көрінеді. Жезқазған көпсалалы ауруханасының инсульт бөлімшесінде мейірбике екен. Елді індет құрсаулағанда инфекциялық ауруханаға уақытша мейірбике болып барған көрінеді. Бұл менің Әйгерім туралы кейінірек білгенім. Ол мейірбике мамандығы өзінің жүрек қалауы екенін айтады. «Неге екенін білмеймін, бірақ, өзім осы мамандықты ұнаттым. Оқыдым, шамам келгенше ұстаздарымның үйреткенін көңілге тоқыдым. Менің түсінігімдегі мейірбике, тек ине салып, дәрі беріп қана қоюмен шектелмеу керек. Науқасқа көңіл бөліп, онымен сөйлесіп, не ойлайтынын, жанының не үшін толқитынын білуі тиіс. Және соған орай жылы сөзін айтып, көңілін демдеу керек. Менің ұғымымдағы емдеу деген сол» дейді Әйгерім. Сөзі мен ісі қабысатын Әйгерім тәрізді мамандар өкінішке қарай көп емес. Ол биылғы жылы қалалық «Үздік мейірбике» байқауына қатысты. Сол байқауда өз мамандығының қыр-сырын толық ашып көрсетуге ұмтылды. Қазылар алқасы оның науқастарға көңіл бөлу туралы ойларын жоғары бағалады. Шынында да, Әбу Сина бабамыздан қалды дейтін: – Емнің ең күштісі – жылы сөз – дейтін тәмсіл бар ғой. Біз көбіне-көп скальпельге, инеге жүгініп жатамыз.

Әрине, кімнің болса да айналамен қарым – қатынаста қалай жүріп-тұратыны оның табиғи жаратылысы пен отбасындағы тәлім-тәрбиесіне де қатысты. Әйгерімнің әкесі Сырым – кеніште жұмыс істесе, анасы Ләйла – кеңсе қызметкері. Қарапайым ғана жандар. Олар балаларын мейірімді, жанашыр болуға тәрбиеледі. «Не ексең, соны орасың» деген. Әйгерім – соның жарқын мысалы. Әлемі қандай әдемі. Айналасына жақсылықтың, мейірімнің шуағы төгіліп тұрады. Мейірбике мамандығына керекті қасиеттер бойынан табылып-ақ тұр. Өз басым солай бағаладым. Әйгерімнің сол бір күндердегі жанашырлығы, көңілге демеу болған мейірімі туралы осыған шейін реті келген жердің бәрінде айтып та жүрмін. Енді сол ризашылықты тасқа басып та таратқым келді. Бізге осындай жастар, мамандар керек-ақ! Тек денсаулық саласында ғана емес.

«Saryarqa», 19 маусым, 2022 жыл

ҚАЛАМДАСТАРЫМ, ҚАНАТТАСТАРЫМ

САЙЛАУХАН АҒА

Ол «Сарыарқаның» тойында төрде отыруға лайықты тұлғаның бірі еді. Бірақ, қазір арамызда жоқ. Сөз Сайлаухан аға НӘКЕНОВ туралы.

1990 жылдың саршатамызында Көкшетаудан Жезқазған жаққа жол түсті. Көршілес қалаға бару керек болса да, ұшақтан түскен соң, автобустағы ел-жұрттан облыстық газетке қалай баруға болатынын сұрадым, жөн сілтегендер табылды. Мұнда ескітаныс Төлеш Асановтың жұмыс істейтінін білетінмін. Редакцияға келіп, Төлешпен табысып, мәре-сәре болып қалдық. Редакцияның фойесінде, яғни, кіреберісінде шағын үстел, арқалығы бар орындық қойылыпты. Бұл жерге көбіне шылымқорлар жиналады екен. Сөз реті келгенде айта кетейін, облыс тарағанша, әлгі үстел, орындығымен тұрған орнынан жылжыған жоқ, «Шылымхана» деген жазуы жоқ демесеңіз, шылым шегетіндердің мұрнының құрышын қандыратын қастерлі орны еді.

Сол жерде шылым шегіп отырғанда Төкең мені орташа бойлы, бидай өңді кісімен таныстырды. Шылымды асықпай, баппен шегеді екен. Сөйлеу мәнері де сондай. Көкшетау жақтағы таныстарын сұрастырды. Өнерге, өлеңге қатыстылар қай жерде болсын тұрақты түрде жұмыс істемесе де, қазақ газетінің бел баласы секілді емес пе, сұрағандарының бәрін білетін болып шықтым. Таныстары таусылды ма екен, әлгі кісі енді менің өзіме ойысты. «Нешедесің?» дегеніне отызға жақындап қалғанымды айтып едім, «үйленгенсің бе?» деген сұрағына қайтарған жауабымнан бойдақ екенімді білді де, «бірталай жүріпсің ғой, енді үйлену керек» деді. Соны айтып қоя салмады, «болмайды» деп басын шайқап, маған көңілі толмайтындай кейіппен қарады. «Әкем емес, ағам емес, туысқан – туғаным емес, бұ кісіге менің бойдақ жүргенімнің не ауырлығы тиді екен?» деп ойлап үлгергенімше болған жоқ, ол сөзін одан әрі сабақтады. Сөйтсем, ағамның маған ақыл айтып тұрғаны ештеңе емес екен... «Анау Пеле ше, Пеле... со неме жүріп-жүріп енді үйленіп жатқан көрінеді ғой.. кеше радиодан естіп қалдым, жасы болса елуден асыпты. Елуден асқанда үйленгеннің несі қызық? Осыған

дейін доп қуалай бергенше үй болуды ойламады ма екен?» деп, атын естігеніміз болмаса, өзін көзіміз көрмеген айдаладағы Пеленің жұлым-жұлымын шығарып тастады. Соны айтқан соң, «енді жүре бермей үйлен» деді де, «осымен шаруа бітті» дегендей кабинетіне қарай беттеді.

Сол жылдың күзінде аяққа тұсау түсті, бір бас екеу болды. Сонымен қоса, «Көкшетаудан» «Сарыарқаға» жұмыс ауыстыратын да болдым. 1991-дің қаңтарында «Сарыарқа» газетіне, партия тұрмысы бөлімінің меңгеруші Амандық Раховтың қарамағына тілші болып келдім. Ол уақытта газетте басшысы бар, қосшысы бар, бәрін қосқанда 30-40 адам жұмыс істейді. Бірін танып, бірін тани қоймаған кезім ғой, бірақ, баяғы «ақылшы ағам» көзіме көріне қоймайды. Есімі де естен шығып кетіпті.

Содан арада бір-бір жарым айдай уақыт өткенде редакцияда машинистка болып жұмыс істейтін Бақыт Еркебұланова келіп, «бізде Сайлаухан деген кісі бар еді, қатты сырқаттанып қалып, ауруханада жатқан болатын, жазылып шығыпты, ертең үйіне дәмге шақырып жатыр екен, барасың ба?» деп, баратын болсам, аз-маз тиын-тебен жинап жатқанын да ескертті. Коллективті шақырып жатса, қалай сырттап қаласың?

Сөйтсем, Сайлаухан аға былтырғы күзде үйленбегенім үшін маған ақылын айтып, кеш үйленгені үшін футболдың короліне кіжінген кісі болып шықты.

Дастархан басында сөз кезегі тигенде «ақылын тыңдағанымды, тіпті, соған көзін жеткізу үшін жұмыс орнымды Көкшеден Жезқазғанға ауыстырғанымды» да айттым. Ағам жылы жымыып, «дұрыс істеген екенсің, бақытты болыңдар» деп ақжарма тілегін жеткізді. Көп кешікпей жұмысқа қосылды. Сөйтсем, өзі редакциядағы басшылардың бірі, яғни, бас редактордың әлеуметтік сала, мәдениет, өнер тақырыптарына басшылық жасайтын орынбасары екен. Партия тұрмысы бөлімінің материалдарын бас редактордың өзі қарайтындықтан Сәкенмен жұмыс барысында тікелей араласа қоймадық.

Сол кезде, неге екенін қайдам, редакцияда жиі-жиі өзгерістер, әлдебір реформа жасау үшін ұмтылыстар болатын да жататын. Алғашында бөлім меңгерушілерін сайлап қоятын болдық. Әрбір үміткер бағдарламасын таныстыратын, сосын ұжым мүшелерінің тарапынан қойылатын сұрақтарға жауап беретін. Қазіргі депутат болып жүргендер де сайлау тұсында мұндай сынақтан өтпеген шығар? Сосын ғана барып дауыс беретін, сайлау комиссиясы нәтижесін хаттап, халыққа хабарлайтын. Бір күні түске шейін «бас редактордың екі орынбасарын да қысқартатын болыпты» деген сөз кабинеттен кабинет аралап кетті. Қарапайым бұқараға бәрі жұмбақ болатын әдеті ғой, біз жүрдік не болғанын түсіне алмай. Түс қайта бәрімізді бас редактор жинады. Ол бұдан былай бас редактордың орынбасарларының лауазымында аздаған өзгеріс болатындығын жеткізді. Яғни, бұрынғы лауазым «бас редактордың орынбасары – бөлім меңгеруші» деген лауазыммен ауыстырылыпты. Сонымен бірге, екі бөлім меңгерушісіне екі орынбасар тағайындалатын болыпты. Мен сол жолы Сайлаухан ағаға орынбасар болып тағайындалдым. Ол кісі

бас редакторға орынбасар, мен Сәкеңе бөлім меңгеруші лауазымы жағынан орынбасармын. Қысқасы, орынбасардың орынбасарымын. Сөйтіп, Сайлаухан ағаның қарамағына көштім.

Бұ кісіде артық сөзге бару, ашу шақыру тәрізді кейбір бастықтардың өздеріне қолдан жапсырып алатын әдеттері атымен болмайды екен. Сәл ренжісе «соны маған айтқызбай-ақ қойсаң қайтер еді» дейді екен. Бірер жыл бірге істегенде естіген ең қатты сөзім сол болды. Ол кезде редакцияға хаттар одан да, бұдан да келіп жататын. Материалдан кекірік атып жүретін кезіміз ғой. Сондайда, кейде жалқауланып келген хаттарды қорытуды ұмытып кетіп, папкіге жинай бересің ғой. Хат артында адам бар, «мақала жіберіп едім, шықпай жатыр» деп бірден нән бастыққа шығады, дәу бастық төменгі бастықтан сұрайды, бәлкім, дауысын қатайтыңқырап сұрайтын шығар. Мен де Сәкеңе бір айтқанын екіншілей қайталата қоймадым.

Содан бір күні Сәтбаев әкімдігі құда түсіп мені сол қаладағы газетке бас редакторлыққа шақырды. Сәкең «Шақырса бару керек, жассың ғой, алып кетесің. Ел жақтағыларға да абырой» деп менің жаңа қызметіме сәттілік тіледі.

Сайлаухан ағаның жаны әділетті сүйетін және жақсының қадірін білетін еді. Сол 90-жылдардың ортасында Сәтбаев қаласында ақын Мұса Тілеуовтің шығармашылық кеші өтіп, соңынан №1-мектептің асханасында дастархан жайылды. Сәтбаев қаласына Серік Төрегелдиннің әкім болып келгеніне соншалықты көп уақыт өте қоймаған болатын. Орыстардың «жаңа сыпырғаш жаңаша сыпырады» дегені секілді, Сәкең де келе сала кадрлық өзгерістер жасай бастаған. Соның ішінде қала халқының арасында беделі зор, қалалық тұрғын үй-коммуналды шаруашылық мекемесінің басшысы Бозтай Аяпбергеновті қызметінен алдыртып тастаған болатын. Мүсекеңнің дастарханына қала әкімі де келіп қатысып отырған еді. Үзіліс кезінде тағы да оңаша дастархан жайылды. Апбаз Қаражігітов, Шынболат Ділдебаев, Ибраһим Бекмаханов және т.б. ақын-жазушылар әкімнің қызметіне құтты болсын айтып жатты. Сәкең де құттықтады. Бірақ, сөзі басқалардан бөлектеу шықты. «Қадамың құтты болсын! Қиын уақытта келіп отырсың, қиындықты еңсеру оңай емес. Бұл үшін ең алдымен халық қолдауы керек. Қасыңа туған -туысқандарың емес, елге, жұртқа сөзі өтімді, беделі басым азаматтарды жинасаң ғана жұмысың алға басады. Келе сала Бозекеңді қызметтен босатқаның асығыстық болған. Бозтай деген осы қаланың тірегі ғой. Сол тіректі өз қолыңмен құлатқаның қалай?» дегенде қала басшысы не айтарын білмей саскалақтады да қалды. Ал, соның алдында бет жыртыспаса да Сайлаухан аға мен Бозтай ағаның арасында әлдебір салқындық бар дегенді естігенмін. Шамасы, Жоғарғы Кеңеске депутат сайлау кезінде туындаса керек. Бірақ, әділетсүйгіш, ақтан аттамайтын, жақсыны жатсынбайтын ақын ағаның көңілі елге абыройлы азаматтың қызметінен орынсыз босатылғанына қоңылтақсып қалған тәрізді. Және сонысын жасырып, бүгіп те қалмады.

Сәкең туралы ауызша айтылып жүргенмен қағазға түсе қоймаған бір әңгіме бар. Мұның егжей-тегжейін қарт қаламгер Қасым Орынбетов жақсы біледі.

Біз де сол кісіден естігенімізді айтамыз. Бірде редакцияға жас қыз бала өлең алып келеді. Өлеңі қандай сұлу болса, өзі де қыз біткеннің шырайлысы екен. Сәкеңнің сыртқа шығарып айтпаса да, әлгі балаға деген көңілінің ерекше ауғаны байқалып тұрады екен. Қаскеңнің айтуынша солай. Редакцияға жұмысқа алдыртады. Бірақ, ол көп жұмыс істемейді, арада 5-6 ай өткенде оқуға түсіп, студент атанып кетеді. Ол кетіп қалған соң, Сәкең кәдімгідей жабырқау тартып қалады. Содан редакциядағы құрдастары пошта арқылы редакцияға әлгі қыздың атынан Сәкеңе хат жолдайды. Өздері журналист болса, қыздың атынан сезімге толы хат жолдап отырса, төгілдіріп жазатындары айтпаса да белгілі ғой.

«Сезімге толы хатты оқығанда Сайлауханның қайтадан құлпырып шыға келгенін көрсендер ғой. Сырттай ырза болып, бір-екі пікірлестерін шақырып алып, студент баладан келген хатты оқытты. «Не деген ақылды бала. Өзі сұлу баланың жаны да сұлу болады екен ғой. Сөздерін қараңдаршы! Әттең, «аға» деуден ол, «қарағым» деуден мен әріге бармадық. Бірақ, енді ол маған «қайта хат жазбаймын» депті. Онысы да дұрыс. Ал, мына хатын тұмардай сақтап қоямын» деген Сайлауханның сөзін естігенде оның баладай пәк көңіліне, сәбидей кіршіксіз сезіміне дақ түсіріп алмауды ойлап, үндемедік. Сол хатты өзіміз жолдағанымызды айтсақ, оның жүрегін мәңгілікке жаралап алар едік қой. Сайлаухан ақыры сол хаттың сырын білмей кетті» дейді Қаскең. Шынында да, өзі таза адам мына дүниенің тек қана адалдық пен тазалықтан тұратындығына иланады. Сәкең осы санаттан еді.

«Жұмаққа жол» деген өлеңдер жинағы шыққанын «Сарыарқадан» оқыдым да, үйіне телефон шалдым. Құттықтадым, қуанышымды жеткіздім. Сөздің соңын «Бір кітабыңызды қалай алсам екен?» деп бітірдім. Құттықтағанымна ризашылығын білдірді де, «Сарыарқаға» апарып тастайын, бір соққанда аларсың» деді. Арада екі-үш ай өтті, «Сарыарқаға» барғанда, ешкім ештеңе дей қоймайды. Бірде өзіміз жүздесіп қалдық. Амандық-саулықтан соң, «кітапты алдың ба?» деді. «Жоқ, сіздің кітап қалдырғаныңыз туралы ешкім ештеңе айтқан жоқ» деп едім, әлдекімге ренжіп қалды. «Сол жігіттер менің кітабымның шыққанына сенің қуанғаныңды да қызғанады» деді. Сәкеңнің «қуанғаныңды да қызғанады» дегенінің мәні жоқ емес екен. Өйткені, кітаптың алғашқы бетіне «Қуанғаныңа – көңілім көлдей» деп қолтаңба қалдырған екен.

Ет пен терісінің арасындағы жел кейде өлең болып шығатыны бар. Газетке шыққан «Дін дегенің ділім-ді...» деген бір өлеңім Сайлаухан ағамның назарына ілігіпті. Жезқазған теміржол вокзалында ұшырасып қалдық. Жаңаарқа жаққа жүргелі тұр екен. «Өлеңіңді оқыдым. Осындағы ақынмын деп жүргендердің кейбірінен сенің жазғаның мықты екен, маған ұнады. Өлеңді жазғасын солай жазу керек. Тоқтап қалмай, жалғастыра бер» деген кезде төбем көкке екі елі жетпей қалғандай болды. Өйткені, жазған өлеңнің, біреу болса да, Сайлауханға ұнағаны деген сөз Абайдың алдына барып, батасын алып қайтқаннан кемге бағаланбайды. Бірақ, табиғатыңнан төгіліп тұрған ақын болып жаратылмағасын өлең деген «жалғастыра бер» дегенге жалғастырып жіберуге бола қоймайтын

нәрсе ғой. Сәкеңнің «үйлену керек» дегенін тап-тұйнақтай орындасам да, мына тапсырмасының ретін келтіре қоймадым.

Бірде «Нұр Отанның» жиналысына асығып бара жатсам, жолай жолыға кеткен Қасым аға Орынбетов «сәл тоқтай тұрсай, шылым шегіп алайық, кішкентай әңгіме бар еді» деп қоймайды. «Шылымды жүре шегейік, әңгімеңізді де айта беріңіз» деймін асығып бара жатқан соң. Қаскеннің бір нәрсені ойына алса шегелеп тастайтыны да бар ғой. «Ай, Абдолла, негізі шылымды жүре шегуге болмайды, бұл денсаулыққа өте зиян екен» деді, сондағысы менімен емін-еркін тұрып сөйлеспекші. «Оны қайдан шығардыңыз? Үнемі жүре шегеміз ғой» деп едім, Қаскен «Мен де жүріп келе жатып шеге беремін. Сайлаухан марқұм ешқашан жүріп келе жатып шеккен емес шылымды. Асығыс болса да, бір орында тұрып шегетін. Сол айтқан» деді. Қаскеннің мұнысы «енді тоқтамағанда қайда барасың?» дегендегісі. «Қаске-ау -дедім – Шылымды бір орында тұрып шеккен сол Сайлаухан қайда қазір, ал, жүріп шегетін Қаскен қайда?» дегенде «өй, саған дауа жоқ екен» деген ағам «жиналыс қалай бітеді, солай хабарлас» деді де кейіндеп қала берді.

Біреуге ерте, біреуге кеш келетін ажал Сәкеңе ертерек жетті. Ауруханада жатқанын да естімеген екенмін, «дүниеден өтіпті» дегенде «неге?» деппін. Шамасы бұлай болатынын мүлдем күтпегендіктен бе екен?.. Жалған дүние жалт ете қалса, неге дерің бар ма? Соңында қалған мұрасы кейін жұртшылықпен кітап болып қауышты. Өлеңдері өз алдына... Сәкеңнің туып – өскен жеріне деген шексіз махаббатын айғақтайтын бір ауыз сөзі бар. Бұл «Жезқазған – стратегиялық маңызы бар қала. Американың да, Қытайдың да бір-бір ракетасы Жезқазғанға бағытталып тұр. Бірақ, бірінікі асып кетіп, бірінікі жетпей қалып Жаңаарқаға құлайды. Айналып келгенде сорлайтын біздің – Жаңаарқа» дейтін, журналистер арасына кең тараған сөзі. Туған жерінің амандық-саулығына алаңдаған азаматтың жүрегінің лүпілі ғой бұл! Сосын Сәкең «мен солай болатынын білгем» дейтін сөзді де жиі айтатын. Әлгі сөзді де Жаңаарқаға ракетаның құлайтынын білгесін айтқан екен ғой. Қайсыбір жылы американың да, қытайдың да емес, ежелгі қоңсымыз Ресейдің ракетасы Атасудың шетіне құлап, халық дір ете қалды емес пе? Ақын адамда әулиелік болады дегенге сенбей көріңіз.

Сайлаухан ағаның намазына қатыса алмадым. Сол күні қайынатамның қайтқаны туралы хабар келіп, Қызылордаға жол жүріп кеттік.

Қайта оралғанда жақсы ағаларымыздың бірі, ақын, журналист Қуаныш Ахметовтің де өмірден өткенін білдім. Сәкең Қақанды өте жоғары бағалайтын, олар бір-бірімен жақсы сыйлас еді. Сайлаухан аға дүниеден қайтқанда Қақан да ауруханада жатқан болатын. Тіршілікте сыйласып, сырласып бірге жүретін, жандары жайсаң жақсылар осылайша мәңгіліктің әлеміне де қатар аттанған еді.

Содан бері де он жылдың жүзі ауыпты. Көзден кетсе де, көңілден кетпейтін адамдар болады. Біз сондай нар тұлғалардың біреуін ғана сөз еттік.

«Сарыарқа», 19 қаңтар, 2018 жыл

ЖҰРТ ЖҮРЕГІН ЖЫРЫМЕНЕН ЖАУЛАҒАН

«Жәй тау емес, Ұлытаудың ұлымын». Әрбір ақынның не жазушының өзіне тән, еліне айтатын, өзін танытатын ең басты сөзі болады десек, осы бір-екі ауыз сөзге ақын Батырбек МЫРЗАБЕКОВТИҢ бүткіл ұстанымы, жүрегінің лүпілі, азаматтық тұлғасы, жырлайтын һәм жазатын мәңгілік тақырыбы сыйып тұрғандай сезіледі.

Өйткені, ол ұлтымыздың ұясы Ұлытаудың ұлы атанудың өзіне қаншалықты зор міндет жүктейтінін бәрімізден де артық біледі. Жүрсе де, жазса да, сөйлесе де өзінің арқасында Ұлытауы тұрғандығын жадынан шығармайды. Тіпті, сүрініп кетер болса да, құлап қалғысы жоқ. Бұл Ұлытаудың ұлына тән емес.

Ұлытаудың сол ұлы, ақын перзенті 70-ке келді. Жәй келген жоқ, поэзиясы да, прозасы да араласқан жиырма шақты кітаптың авторы, көптеген құрметті атақтардың иесі атанып жетті.

Біз әдетте Бәткеннің ақындығын, жазушылығын көп айтамыз, ал, шындығында ол ең алдымен, журналист. Жезқазған-Ұлытау аймағы бойынша ең алғашқы болып Қазақстан Республикасының Құрметті журналисі атанған да Бәткен. Бұл бекерден бекер дейсіз бе? Жок, бұл оның осы аймақ, осы өңірдегі журналистердің арасындағы көштің басында жүрген серкесі екенін айғақтайтын құрмет.

Көпшілігіміз зейнет жасына жетпей жатып-ақ зейнеткерден бетер болып кетеміз. «Мына жұмыс деген пәле қашан таусылар екен?» дейміз. Ал, Батырбек Мырзабеков болса, Қазақстан Жазушылар одағы Жезқазған аймақтық филиалының директоры бола жүріп, жетпіске бірер жыл қалғанда республикалық, яғни, күллі ел көлемінде тарайтын «Ұлытау және Ұлт» деген журнал шығарып, жаңа іс бастады. Қазір журналдың еліміздің әр шалғайындағы танымалдығы артып келеді. Осының бәрі Бәткеннің қайсарлығын, қайратын, жігерін, күрескерлігін танытады. Қайсар да қайратты, жігерлі де күрескер адам шаршамайды. Қалай болғанда да, Бәткен 70-іне шаршамай, әдемі ақсақалдық калпында жетті.

Осының бәрі менің сөзім емес, бұл кешегі Қазақстан Жазушылар және Журналистер одағының мүшесі, ақын, журналист Батырбек Мырзабековтің 70 жасқа толуына арналған Жезқазған қаласындағы Халықтар достығы мен мәдениеті үйінде қалалық әкімдіктің ұйымдастыруымен өткен «Жанымның сөзі – жырларым» атты шығармашылық кешке жиналған жұртшылықтың, мінберден сөз алған шешендердің тоқайласқан ортақ пікірі. Менікі тек сол айтылғандарды қайталау ғана.

Филология ғылымының кандидаты, ақын Ғазиз Ештанаев бұған шейін де сан өнерлінің шығармашылық кештерін өткізіп жүргені белгілі. Дегенмен, «ойдағы кұрдасының» кешіне әдеттегіден тыс әзірленгенге ұқсайды. Сөз саптасы бөлек. Мерейтой иесінің ерекшелігін, еліне еткен еңбегін тізбелегенде сақпандай сақ-сақ етеді. Ақындығын да, азаматтығын да артық мадақсыз, нақпа-нақ шешелеп отырды. Ғазекеннің шабысына қарап, «ендігі сөйлейтіндерге сөз қалмады-ау» деп отырғанымыз бекершілік болып шықты.

Сахна төріне көтерілген Жезқазған қаласының әкімі Қайрат Бегімов өз құттықтауымен бірге мерейтой иесіне облыс әкімі Ерлан Қошановтың және сенатор Рысқали Әбдікеровтың Құттықтау хаттарын да табыстады, сонымен қоса, қазақы жолдан жаңылмаған қала басшысы мерейгердің иығына шапан жауып, астына ат мінгізді. Қашаннан «төскейде малы, төсекте басы қосылған» Сәтбаев қаласын Жезқазғаннан бөле-жара қарауға болмайды. Кеншілер қаласындағы жыр сүйер қауымның ізгі тілегін жеткізген Сәтбаев қаласының әкімі Асқар Ыдырысов шапан мен тұлпардан бөлек, ақынның кеудесіне жарқыраған медаль тақты. Жақында ғана Сәтбаев қаласы өзінің 45 жылдық мерейтойын тойлаған болатын. Сол мерейтойға арнайы «Сәтбаев қаласына – 45 жыл» деген мерейтойлық медаль шығарылған еді.

– Сіз бұл медальмен алғашқылардың бірі болып марапатталып тұрсыз – деді Асқар Абылайұлы медальды тағып жатып. Ұлытау ауданы әкімінің орынбасары Бағдат Байжантаев мерейтой иесінің ұлытаулықтар үшін ерекше тұлға екендігіне тоқталып, тиісті сый-сияпатын көрсетті. «Жұлдыз» журналының бас редакторы Ғалым Жайлыбай өзінің ғана емес, ҚР Жазушылар одағының құттықтау хаты мен арнайы сыйлығын арқалай жетіпті. Өз тілегін өлеңмен жеткізген Ғалекеңнің жолын ақын Жүрсін Ерман одан әрі жалғастырып, мерейтой иесіне деген жүрекжарды лебізін арнау жырымен жеткізді. Тараздың төрінен әріптесінің тойына арнайы келген журналист Мақұлбек Рысдәулетов, ҚР мәдениет қайраткері Серік Тілеубаев, «Ана тілі» газеті бас редакторының орынбасары Нұрперзент Домбай, ақын Мұса Тілеуов, журналист Амандық Рахұлының құттықтау лебіздерінде кеш иесінің сегіз қыры жан-жақты сипатталды.

Кеш барысында жастар ақынның өлеңдерін оқыды, С.Қожамқұлов атындағы театр артистері оның «Дүзен» шығармасынан театрландырылған көріністер қойды. Жұрт жүрегін жырымен жаулаған Ұлытаудың ұлының мерейтойына арналған кеш Ж.Сейіловтің «Ұлытау» әнімен аяқталды.

«Saryarqa», 28 қыркүйек, 2018 жыл

ӨМІРДЕН ӨРШІЛ ӨЛЕҢ ЕНШІЛЕГЕН

Шамасы Шекспир болар, әйтеуір әлемге әйгілердің бірі «Құдай маған титімдей талант берді, мен оны теңізге айналдырдым» депті. Бұл сөздің астарында қазақтың «алтын шыққан жерді белден қаз» дейтін кереметтей нақылымен үндестік жатқаны да аңғарылады. Атаның қанымен, ананың сүтімен бойға дарыған табиғи дарын Тәңірдің мәңгілік сыйлығы да емес. Қадіріне жетпесең, қастерлей білмесең ұшатын да кететін, сосын көлінен үріккен құс тәріздес қайта оралмайтын қасиет. Әдетте «Өнердің киесі» болады деп жатамыз. Бірақ, соны елеп-ескеруге келгенде кежегіміз кейін тарта беретіні де жасырын емес.

Бәлкім, көптеген талант иелерінің жарқ етіп көрініп, әп-сәтте жалп етіп сөніп жататындары да сондықтан болар. Демек, талант та баптағанды, мәпелеп, аялағанды қалайды. Көзі ашылмаған бұлақ бітеледі, бабы болмаса шыбық өспейді, сейісі табылмаған тұлпар бәйгеден келмейді. Тек үздіксіз ізденіс пен ұлан-ғайыр еңбек қана талант арнасын кеңейтіп, тұманы – теңізге, шыбықты – бәйтерекке айналдырады. Мұндайда әрине, Ғабит Мүсіреповтің «Талантты тәрбиелейтін – еңбек» дейтін сөзіне тәк тұрмасқа шараңыз қайсы?! Талант пен еңбек – егіз ұғым.

Талант – Тәңірден, ізденіс – өзіңнен. Өмірдің талабы – осы. Шалқалап жатқанның аузы аққа жарымайды. Қазақ «Жүргенге жөргем ілігеді» деп неге айтқан? Еңбек етсең, тер төксең ғана жеміс тересің. Жалқау барын жоғалтады, ізденген мұратына жолығады.

«Сырдария» кітапханасы сериясымен жарық көрген ақын Ибрагим БЕКМАХАНҰЛЫНЫҢ «Жарық сәуле» атты кітабы әдеттегі жыр жинағына ұқсай қоймайды. Өйткені, жинақ ақынның осыдан қырық жыл бұрын жазылған өлендерімен басталады. Тақырыптарының өзінен-ақ өлең дейтін әлемге енді ғана аяқ басқан жас талаптың талпыныстары байқалады. «Найзағай», «Жаңбыр», «Жадырайды маңдайы», «Алғашқы махаббат», «Менің атам» т.с.с. Дегенмен, «Тұлпардың танылмағы тайдан-дағы» деп Сыр сүлейі Тұрмағамбет атамыз айтқандай, «Ескі дәптерден» берілген сол бір өлендерден-ақ оның ертеңгі күні құлашты кеңге сілтейтін қарым таланты, айналадағы құбылыстан өзіндік ой іздеуге құлшынысы менмұңдалап тұр. Айталық, «Жаңбыр» дейтін жалғыз шумақ өлеңге үңіліп көрейікші. «Құй, жаңбыр, селдей болып ақшы, жаңбыр, Шөліркеген даламның мейірін қандыр. Өр тамшың көңіліме шаттық құйып, Жүректен отты сезім – өлең жаудыр!». «Ақын дүние-әлемге жүректің көзімен қарайды» дейтін сөздің шындығына сену үшін, илану үшін осы бір жалғыз шумақ өлеңнің өзі жетіп жатқандай. Біз болсақ, сырттағы селдетіп жауып тұрған жаңбырды әрі кеткенде «Шелектеп жауып тұр» деген теңеуден әріге

асыра алмас едік. Ал, жаратылысы басқамыздан бөлектеу Ибрагимнің асқақ армандары көктен сауылдаған жаңбырға араласып кете барады. «Жаңбырдың әр тамшысы жүрегімнен жарып шығатын тасқынды өлең-жырға айналса» деп тілейді. Сәл озыңқырап айтар болсақ, оның сол армандары өмір-өлеңде алдаған жоқ. Таланты ақындыққа әкелді.

Ақын-жазушылар арасында Алматыда екі-үш жыл жұмыссыз жүріп қалған Өтежан Нұрғалиевтің ауылына барғанда «Қарағым, қандай жұмыс істеп жүрсің?» деген ақсақалдарға «Ақын болып жұмыс істеймін» дегені әзіл-қалжың ретінде жалпақ елге жайылып кетті. Шын мәнісінде, «Ақын» дейтін арнайы жұмыс, лауазым жоқ. Және ешкім де ақындықты біреуден қалап не сұрап ала алмайды. Сондай-ақ, «арнаулы оқу орнын бітіріп ақын болды» дегенді де естіген емеспіз. Ақын – табиғи талант пен үздіксіз ізденістердің жемісі. Талантың болғанмен ізденісің жетіспесе өрелі аттай алысқа ұзай қоюың қиын. Ал, талант болмаса, қағазды қанша шимайлап, өз – өзіңді қинағанмен қолыңды қажатып, қаламның сиясын тауысқаннан өзге нәтижеге жете қоярма екенсің? Табиғаттың тылсымын, дүниенің дүрсілін сол күйінде көре білу бар да, әр нәрсенің астарына үңілу, сыр іздеу және оны өлеңге айналдырып, өзгелерге жеткізе білу бар. Жырыңды оқыған жұрт сен секілді шаттанып, сен секілді мұңайсын. Заманыңның үніне айнал, оның ащы ақиқатын ақтар, еліңнің еңсесін көтер, ертеңіне жетеле, шөпті де, шөңгені де өлеңге айналдырма, ірі сөйле, кесек ой айта біл. Тілің көркем, жырың кестелі болсын. Оқырман өз-өзіне осындай биік талаптар қоя білген ақыннан ғана өршіл рухты өлеңдер күтуге хақылы. Өйткені, өзіне талабы биіктің жазарының да дәмді шығатынын білетін ел одан осыны дәметпегенде қайтеді? Ибраһим өлеңдеріне ортақ тұтастық қандай дегенде, ең алдымен, оның елдік, ұлттық тұрғыдан ой қозғап, көптің көңіліндегіні дөп баса білетіндігінде дер едік. Сондықтан да, оның қай өлеңін оқығанда да, ашылмай тұрған құлыптың кілті қолыңызға іліккендей, қуанып-ақ қаласыз. Ол бірде:

*«Мен осылай өзімше күйінемін,
Жамандыққа жаныммен түйілемін.
Кәрі анасын өткізген ақылы үйге,
Күні құрсын безбүйрек бүйілердің», –*

деп, ақ сүт берген анасынан іргесін аулақ салған шіріген жұмыртқалардың өресіздігіне күйінсе, ендігі бір тұста:

*«Өмір солай, ырдуан күй кешесің,
Кімдер қармап, жегізген кімге есесін?
Құлық-сұмдық ылғи да жолды бермей,
Жей бере ме адал жан несібесін?!» –*

дей отырып, адалдық пен әділеттің жолын ауырлатып, алаяқтар мен арам-залардың мейманасын тасытып қойған заманның зауалын іздейді. Ақын жүрегі қоғамдық құбылыстарға, айналадағы ағыстарға бей-жай қарай алмайтындықтан да, осылайша өлең тілімен үн қатады, ой салады біздерге. Ия, қашанда болсын ақын халқының алдында жүреді.

Ақ пен қара араласқан дүниенің жамандығына қоса жақсылығы да жетерлік. Қапаланған көңіл қуана да, шаттана да біледі. Ибрагимнің өз сөзімен айтқанда, «Жақсылық пен жамандықтың майданы, Ол – болмыстың, нақты өмірдің айғағы». Ендеше, сәулелі сәттер ақын жырының арқауына неге айналмасын?! Әсіресе, аталар армандаған Азаттыққа қол жеткен, ұлттық негізімен қайта қауышқан халық қуанышы ақын жүрегінен өлең болып төгіліп, ерекше бір шабытпен жырланады.

*«Көктем – Ана жазылып алақаны,
Бусанғандай бүгін бір дала таңы.
Нәркес көзін төңкеріп ару қыздай,
Наурызым тұр аймалап Сарыарқаны», –*

деген жолдардан Кеңестің қиянпұрыс саясатының кесірінен көз жазып қалып, араға алпыс екі жыл салып қайта табысқан әз-Науызды тани қойсаңыз;

*«Қазақстан – байтақ ел, құтты мекен,
Кеңістікке әлемдік шықты бекем.
Өркениет – дамудың сара жолын
Таңдап алған Қазағым мықты неткен», –*

деп жырлағанда өзіңіз де азаттық аясында асқақ көңілмен тербеліп, әлемдік өркениеттің бел ортасынан ойып тұрып орын алып, өз шаңырағын көтерген, «мың өліп, мың тірілген» қазақтың ертеңін бекемдеген бүгініне ақынмен бірге мақтаныш сезіміне бөленесіз. Жалпы ұлттың ұлылығы, дәуірдің шындығы, өмірдің қатпарлы тұстары, кешегі мен бүгіннің сабақтастығы ақын Ибрагим Бекмаханұлының негізгі тақырыптары десек қателесе қоймаспыз.

Ол үшін бар қазақ – бір қазақ. Өз төңірегін ғана шиырлап, шаңдаққа айналдыру оған жат. Кіндік қаны тамған сұлу Сыр, ұлтымыздың рухани астанасы Түркістан, ұлт ұясы – Ұлытау... Қазақтың әр төбесінен қасиет іздеп, ұлағат таныған ол соның бәрі-бәрін өз жырына қосып, әдемілеп суреттеп береді.

*«Сырдария – Ұлытау,
Бірің – өзен, бірің – тау.
Сен екеуің тұрғанда,
Жырым – өзен, жырым – тау.*

*Қос бастауым – қайнарым,
Аттарыңнан айналдым.
Отың-суың ортақ боп,
Бір қазыққа байландым.*

*Табиғаттың егізі,
Көне тарих негізі.
Екеуіңнен көремін
Ұлылықты ең ізгі!*

*Ұлытауым – ұраным,
Сырдария – жыр-әнім.
Жатасыңдар шалқытып
Мөлдір сезім бұлағын.*

*Қос қанатым талмасын,
Қос қырандай самғасын.
Бірлік күші – ұлы көш
Ғасырларды жалғасын», –*

дейді Сыр мен Қырға ортақ ұл «Сырдария – Ұлытау» атты өлеңінде. Осындағы «Бірлік күші – ұлы көш» дейтін жалғыз ауыз сөзде үлкен философиялық ой түйінделіп тұрғанын аңғардыңыз ба? Егер бірлік, ынтымақ болмаса, ең басты ұлттық құндылық – Тәуелсіздігіміздің тағдыры қалай болмақ? Ел болып бірігетін, ұлт ретінде ұйысатын шақта жерге, суға бөлінуді басты мақсаттарына айналдырып алған можантопайлар да танауларын делдитіп жүрген жоқ па? Бұлай жалғаса берсе ұлт бірлігіне сызат түспей ме? Сонда елдің ертеңі не болмақ? Ұлы көшімізді алға жетелейтін жалғыз күш – бірлік, тұтастық қана. Өлең жолдарына сыйып тұрған осы бір сөздердің мән-мағынасының тым тереңде жатқандығын ұғына білсек, ұтарымыз да көп болмақ.

И.Бекмаханұлының елді бірлікке, ынтымаққа үндейтін жүрегiнiң лүпiлi оның дастан, толғауларынан да анық байқалады. Айталық, «Сағымсары» дастаны «Жердi жаратуын Құдай жаратқан, таратуын Ерден таратқан» дейтiн халық сөзiне арқау болған атақты Ерден Сандыбайұлына арналса, «Ер Дулыға» дастаны «Арқаның ақбоз атты батыры» Дулығаның ел үшiн басын бәйгеге байлаған көзсiз ерлiгiн паш етедi. Ал, «Жолбарыс аруақты Төребай би» дастанына Сыр елiнiң атақты биi Пышанның Төребайының әке жолын жалғастырған әдiлеттi iстерi өзек болған. Сондай-ақ, Ибрагимнiң данышпан Абай, батыр Бауыржан, дауылпаз Сәкен, жас жалын Баубек тұлғаларын жаңа қырларынан танытқан татымды дүниелерi оқырманын бей-жай қалдырмайды. Ол осынау тарихи тұлғалардың рухтарын асқақтатып қана қоймайды олардың өнегелi өмiр жолдарын бүгiнгi, һәм кейiнгi ұрпаққа үлгi етедi.

Ибрагимнің еңбекқорлығы мен ізденімпаздығы туралы да сөз бекер айтылған жоқ. Өйткені, талант – Тәңірден десек, өмірде журналистиканы қалаған ол газеттің күнделікті қым-қуыт шаруасының арасында жүріп-ақ, «Шапағат», «Сағымсары», «Сыр мен Арқа саздары» жыр жинақтарын, «Сыр мен Қырдың перзенті», «Дария көңіл, тау мүсін», «Шалғайдағы емес, маңдайдағы театр», «Дария-ғұмыр» атты деректі хикаят, очерктер мен мақалалар жинағын сонымен бірге, «Жалмауызға да жан керек» деген сатиралық әзіл-сықақтар кітабын дүниеге әкеліп, көпшіліктің көзайымына айналдырды. Жоғарыда айтып өткен «Жарық сәуле» Ибрагим Бекмаханұлының көп жылғы ақындық жолының жинақталған таңдамалы томы іспетті. Сөз басында кітаптың балаң шақтағы өлеңдермен басталатынын бекер айтқанымыз жоқ. Өйткені, бұл кітап – ақынның өсу жолдарының да айнасы, «Өлең» деп аталатын құдыретті де киелі орданың табалдырығын имене аптаған жас таланттың хас ақынға айналғанын айғақтайтын құжат.

Мұндай дүниелер еңбекқор жанның ғана қолымен атқарылған істердің нақты нәтижесі. Қалың қауымға осыншама рухани нәр сыйлаған ақынның «Мақтанбаймын» дейтін өлеңінде оның қанағатшыл көңілі мен алдағы күнге деген үміттері де тұнып тұрғандай.

*«Тындырдым деп біраз іс мақтанбаймын,
Талабымнан бақ-мерей тапқандаймын.
Жастықтың бар жалынын бойымдағы
Жақсы жолға шырақ қып жаққандаймын.*

*Мықтымын деп өзімше мақтанбаймын,
Сөзіммен жұртқа бірақ жаққандаймын.
Атақ, мансап жолын еш қуғаным жоқ,
Ақындықтан аз да емес тапқан қайғым...*

*Білем деп бәрін өзім мақтанбадым,
Жүлде алуға жүйріктей баптанбадым.
Адалдық өлеңіме арқау болып,
Арымды қайда жүрсем сақтап қалдым.*

*Орынсыз мақтанбадым, мақтанбаймын,
Келгенде сөз жөніне бап таңдаймын.
Өлеңнің өрісі кең өлкесінде
Инемен құдық қазып жатқандаймын», –*

деген ақынның ағынан жарыла айтқаны адал сөзі екендігіне еріксіз сенесіз. Өйткені, оның өмірі – көз алдымызда, бергені – қолымызда, жетпегінің әлі алда екендігі де күмән тудырмайды. Өз сөзіне сүйенсек, «анасының ақ сүтіне

қоса өлең еміп» өсіп, өмірден өршіл өлең еншілеген Ибрагим Бекмаханұлының толық шығармашылығы хақында толыққанды сөз айта алмағанымызды да ішіміз сезеді. Өйткені, ақын әлемі бір әңгіменің көлеміне сыймайды. Және жадыраған жаздың осы бір күндерінде 60 жасқа толып, талтүсіне енді ғана жеткен ақын ағаның бергенінен берері мол болашағына үміттіміз де, соған сенеміз де. Сондықтан, әріптес ағаға «инемен қазған құдығыңыздан кәусар жырлар атқылай берсін» деген тілекпен сөзімізді түйіндегіміз келеді.

КӨҢІЛІ ҚАНДАЙ – ӨМІРІ СОНДАЙ

Ибрагим аға Бекмаханұлының туғанына – 70 жыл. Желпініп-ақ сөйлейтіндей кезіміз ғой... Бірақ... Сөз өткен шақпен айтылатын болғасын...

Екеуміз бір топырақтанбыз. Сыр бойынан. Қармақшыдан. Кеңес заманындағы аудан айнасы «Коммунизм шамшырағы» деп аталатын жалғыз газет еді. Әріп танығаннан бастап үйге келетін газеттерді оқи бастадық қой, қазіргідей смартфон болмағанның бір жақсылығы да сол шығар... Ыбекеңнің алғашқы өлеңдерін ауылынан, мектебінен жазатын шағын хабарларын сол «Коммунизм шамшырағынан» оқитынмын. Кейінірек ол сол газеттің қызметкеріне айналды. Мұны газеттегі аты-жөніне қоса жазылатын «газеттің арнаулы тілшісі» дейтін нақтыламаға қарап білген едім.

Мына қызықты қараңыз, еліміз, жеріміз бір болса да біздің жолымыз Жезқазғанда, сол тұстағы облыстық «Сарыарқа» газетінің редакциясында тоғысты. Бұл 90-жылдардың бас кезі еді. Мен Көкшетаудан Жезқазғанға келсем, Ыбекең соның алдында бірер жыл бұрын ғана Торғайдан келген екен. Сөйтіп, Сырдың екі перзенті Қырдың төсінде тұрып, танысып, табысқан едік.

Ыбекең еңбекқорлығымен ерекшеленетін. «Күніне пәлен жол беру керек» дейтін талаптың үдесінен шығу оған шекілдеуік шаққанмен бірдей еді. Журналистік міндетінен бөлек, табиғатынан берілген дарынның күш, қуатымен өлеңді де өндірітіп жазып тастайтын. Арасында С.Қожамқұлов атындағы театрға барып келетін. Өйткені, ол сол театрдың әдебиет бөлімінің меңгерушісі еді. Ал, бұған қарап оның бар өмірі таңертеңнен кешке шейін тек жұмыспен ғана өткен екен-ау десеніз, тағы да қателесесіз.

Ол Сыр бойының атақты жырауы Салқынбайдың Тұрымбетінің немересі еді. Ата-баба, әруақ алдындағы парызына адалдықтан айнымаған Ыбекең атасының соңында қалған мұрасын жинақтап, 1993 жылы «Талайды таңдандырған жырау едім» деген кітап шығарды. Ал, 1994 жылы өзінің тұңғыш жыр жинағы «Шапағат» жарық көрді.

Кеңес тарап, Тәуелсіздік аяғынан нық тұра алмай жатқан шақ еді. Әсіресе, сол жылы Жезқазған жарықтан, жылудан, судан қатты зардап шегіп жатқан болатын. Жыл сайын ақпанның соңы – наурыздың басында Жезқазғанда «Ұлытау үні» фестивалі өтетін дәстүр бар. Жағдайдың қиыншылығына қарамастан сол

фестивальға дайындық жүріп жатты. Ыбекең пышақтың жүзіндей кітабын алып келіп, редакцияда мәре-сәре болып отыр едік. Кенет... Батырбек Мырзабеков ағамыз «Бұл кітаптың жарық көргені туралы газетке ақпарат берерміз. Бұл дұрыс. Ал, сонымен бәрі біттіге санаймыз ба? Жоқ, жігіттер, «Ұлытау үні» аясында кітаптың тұсаукесерін неге өткізбеске?» деген ой тастады. Сол жерде «бастама көтерген өзіңіз, ендеше соны ақырына дейін жеткізіңіз» деп, бәріміз жабылып отырып, Бәткене айтылған ұсынысты фестиваль бағдарламасына енгізу туралы тапсырма бердік. Обалы нешік, ол кісі тапсырманы ертесіне-ақ тап-тұйнақтай етіп орындап келді.

Театрда кеш басталды. Жарық жанып тұр. Кеш қалай бітті, жарық та жалп ете қалды. Мен «театрға генератор қойған екен» деп ойлағам. Кеш Ыбекеңнің шаңырағында балауыз шамдардың жарығымен жалғасын тапқан еді. Ертесіне Ыбекең: «Кеше театрда свет сөніп қала ма екен деп қашан кеш біткенше алаң көңілде отырдым» деп сырын бөлісті. Құдайдың қарасқаны, әруақтардың қолдағаны шығар. Бұдан кейін де Ыбекең әлденеше жыр жинақтарын шығарды, бірнеше жыр кештерін де өткізді. Бірақ, айналаны қараңғылық басып тұрғанда көпшілікке жақсылық сәулесін себелегендей «Шапағаттың» тұсаукесерінің орны бөлек болғаны рас. Сондықтан да, еске алып отырмыз.

Оның әккөйлек адалдығы мен қожанасырлау аңқаулығы өзін өзгеден ерекшелендіріп тұратын еді. Бірде редакцияда жұмыс тәртібі қаралып жатты. «Түс қайта қызметкерлердің көбісі жұмысқа кешігіп келеді. Соны түземесе болмайды. Осында менен басқа адам қалмайды кейде» деп бас редактор Сабыр Сауытбаев, тіпті, қараспанды қапылдырып жібергенде қайда барып тығыларыңды білмей қалады екенсің. Әркім сөйлеп, «мәселенің дұрыстығын» айтып, жағдайды түзеу керектігіне қосылатындығын айтып жатты. Кезек И.Бекмаханұлына да жетті.

– Жұмысқа қай уақытта келсек те, осы редакцияның жұмысын біз ғой атқарып жүрген. Газет шықпай қалғандай таусыла сөйлейтіндеріңіз қалай? – деп, бір тоқтаған оған бас редактор:

– Мәселе, жұмысқа уақытылы келу туралы болып жатыр – деп ескерту жасағандай болды. Бұған «ия» дей қоятын Ыбекең бе?

– Ия, естіп отырмын. Бірақ, өз басым түстен кейін тура сағат екіде жұмыста отырамын деп айта алмаймын. Басқалар келеміз деп жатыр ғой, келсе, өздері білер. Ал, мен жылытпамды ішпей келмеймін – деп қойып қалды. Отырғандар ду күлді. Сабыр Сауытбаев «осымен жиналыс жабық, барыңдар» деп жиналысты таратып жіберді. Басқалар секілді, «айтылған уақытта келемін» десе, болмас па еді? Ыбекеңнің «жылытпасы» туралы жігіттер бас қоса қалғанда әлі күнге шейін еске алады.

Ыбекең менің түсінігімде, «Өзі жақсыға бір кісілік орын қайдан болса да табылатындығын» дәлелдеп кетті. Ол Торғай, Жезқазған, Қарағанды, Алматыдан болсын, өзіне қаншама дос, жолдас тапты. Өйткені, ол жаны – таза, жүрегі – адал азамат еді. Көңілі қандай болса, өмірі де сондай болды.

«Биыл Құдай қаласа 70 жылдығымды тойлаймын» дегенді жиі айтатын хабарласа қалғанда. Амал нешік, сол күнге жете алмады. Ақпанда жеткен ажал ағамызды алып кетті... Аға туралы көңілімізді көңілқос арқылы жеткізуге ұмтылдық...

*Бұл ағам да ірілердің бірі еді,
Сыр мен Қырға ортақ өскен ұл еді.
Жетпісіне енді жете бергенде,
Стамбұлда кілт тоқтады жүрегі.*

*Талай сынға төтеп берген ер еді,
Сынақтарға сынған жері жоқ еді.
Көз, жүрекке, бүйрекке ота жасатып,
Арпалысқан сәттері де көп еді.*

*Мұның бәрін... жанып-жанып жігерін,
«Өмір үшін күресу» деп білетін.
Қиналысын айналаға сездірмей,
Уайымсыз жандай болып жүретін.*

*Жаратқанның жазуына шек бар ма,
Атақтылар кетіп жатқан ақпанда,
Оңаламын деп ойлап ед отадан,
Амал нешік, түсірді ажал қақпанға.*

*Биікті аңсап өскен ұл зой әуелден,
Бүгінінен бір сәйкестік көрем мен.
Түркияда демі үзіліп, рухы
Туған жерге ұшып жетті әуемен!*

*Ақын болды жырдан сарай салдырып,
Айналаға жақсы атын қалдырып.
Жақсылардың бірі азайды Жердегі...
Аспан жаққа кетті Ағам мәңгілік!*

«Орталық Қазақстан», 17 маусым, 2021 жыл

ТАРПАҢ ТІРЛІКТІҢ ТЫНЫМСЫЗ ТОРЫСЫ

Журналист – жазушы да, ақын да емес, сондықтан да болар, кітаптары жиі шыға қоймайды. Мүлдем кітап шығармайтындары да кездеседі. Бұл олардың елге ұсынатын дүниесінің жоқтығынан емес, соған мойны жар бере қоймағандығынан, тіпті, одан әрі нақтылай түсетін болсақ, қолы тие бермейтіндігінен. Кейбір оқырманның көкейіне «Неге? Қолы тимейтіні қалай?» дейтін сұрақтар келе қалуы мүмкін. Мұны қалай түсіндірсем екен?

Мысалы, ақын өлеңді шабыты келгенде ғана жазады, жазушы да солай. Ал, журналист ше? Ол күнде жазуға мәжбүр. Жазғанда да ойдан шығарып жаза бермейді, нақты фактіні арқау етеді. Бұл үшін ең алдымен, сол фактіге қол жеткізу керек, сосын

оны ой елегінен өткізіп, пісіріп алмаса болмайды. Әйтпесе, кесек-кесек дүниелер түгілі, шағын ақпараттың өзі дұрыс жазыла қоймайды. Бірде бір кісінің «Сыбайласқан жемқорлардың, сосын газеттің құлқыны өмірі толып болмайды» дегенін естігенімде жағамды ұстағам. Жемқорлар елдің несібесін жымқырып тоймайтыны белгілі ғой, ал, газет байғұстың жазығы не? Сөйтсем, әлгі кісі салыстыруы соншалықты сәтті бола қоймаса да, газеттің бір жазғанын қайталамайтын ерекшелігіне орай, әр нөміріне соны ақпарат, жаңа дүние ұсынатын журналистердің жанкешті жұмыстарын айтып отыр екен.

Құлқынының осындай «тойымсыздығы» бар газет редакциясында еңбек етуді, жұмыс істеуді менің ұстазым Амандық РАХҰЛЫ «Тарпаң тірлік» деп атайды. Осыдан он жыл бұрын шығарған кітабына да осындай атау берді. Кітапты оқымай-ақ, жәй ғана парақтап шықсаңыз, мұның нағыз журналистің дүниесі екендігін байқайсыз. Көкейдегіні тесіп айтқан «Ұрымталдардың» өзі неге тұрады? Елдің, жердің дамуына, өсіп-өркендеуіне қатысты проблемалық мақалалар ше? Жаксылар мен жайсаңдардың портреттері бейнеленген очерктер өз алдына бір төбе. Тіпті, Аужекеңнің ертеректе жазған бірді – екілі өлеңдері де оның журналистикаға кездейсоқ келмегендігін айғақтайды. Өйткені, балаң көңіл, жастық шақ қай журналиске алдымен өлең жаздырмады дейсіз? Аужекең де өлең жазған. Бәлкім, кейін журналистиканың қалың қопасына түсіп кетпегенде, кім біледі, ел аузында жүретін ақындардың біріне айналар ма еді? Бұлай ойлауға сол «Тарпаң тірліктегі» өлеңдері куә.

Кеңестік кезеңнің кереметі, бала біткен институт, техникумға түсуге міндетті саналмайтын. Біреулері «он жыл әзер оқығанда енді қайдағы оқу» деп, ауылдың қара жұмысына бел шеше араласып кететін, ал, енді біреулерінің ынта, ықыласы болғанмен, отбасының жағдайы көтере қоймайтын. Біздің кейіпкер мектеп бітіретін жылдың көктемінде біресе өлең, біресе мақала жазып, бұлары бірінен

соң бірі жарияланып жататын аудандық «Жаңаарқа» газетінің редакциясынан алғаш рет аттады. Бұл оның журналистика әлеміне енуінің басы болатын.

Редакциядағылар қызық екен, нақ бір осыны күтіп отырғандай, бәрі бауырына тарта сөйледі. «Мектепті биыл бітіресің бе? Сәтін салса, Алматыға аттанғалы жүр екенсің ғой. Сен асығыстық жасама, бір жыл болса да, газетте жұмыс істе. Тілші болмай-ақ қой, жұмысты корректорлықтан баста. Сөйтіп жүріп – ақ жазуға машықтанасың» деген ағалардың сөздеріне іші жылып қалса да, «Алматыға барсам, КазГУ-ге оқуға түссем» дейтін ішкі арманы қайда қалмақ? Бір жағынан, жұмыс табылып тұрғанда, анама нанымды жегізгенім де дұрыс емес пе?» деген ол әрі-бері ойланып, ақыры, абитурент болуды келесі жылға қалдырып, соңғы қоңыраудан соң «Жаңаарқа» газетіне корректор болып жұмысқа тұрды. Газетке шығатын барлық материал корректордың қолынан өтеді. Аужекең қаріп қатесін ғана қарамайды, жазылуына да мән береді. Кейде кәдімгідей «осы жері қалай?» деп авторларына көрсетіп те алады. Бірі келіседі, енді бірі «бара берсін, бастықтар қол қойған дүние ғой» дей салады. Міне, жауапкершілік деген қандай? Ол осыларды көріп, көңіліне түйе жүріп, тәжірибе жинақтай бастады. Газеттің бас редакторы «Сен түбі журналист болуға тиіссің, сондықтан, бірыңғай бет оқумен отырып қалма, осындағы ірілі-ұсақты мекемелерге барып, материалдар ұйымдастыр, мақалалар жаз» деп қосымша тапсырма беретін. Бұған ол қуанбаса ренжімейтін. Бір жағы қаламы төселеді, екіншіден, елмен, жұртшылықпен таныс-білісі артады, үшіншіден, корректордың айлығына қосымша қаламақы алады. «Бір жүріспен үш жеп биге шығу» десе де болғандай.

Осылайша бір жыл редакцияның «отымен кіріп, күлімен шыққан» Амандық келесі жылы Алматыға аттанды. Арманы орындалды. КазГУ-дің студенті атанды. Бірақ...

Ауылда қалған анасының жай-күйі ойынан шықпай қойды. Шынын айтқанда, бір жылға әзер шыдады. Курстастары «Күзде кездескенше!» деп жатқанда бұл ішінен өзінің күзде қайта келіп аудиторияға отырмайтынын біліп тұрды. Елге оралысымен салып ұрып «Жаңаарқаға» барды, жағдайды айтты. Редакциядағылар қуанып кетті. «Тек әскерге әкететіні жаман. Дегенмен, ол жақтың да тірлігін көріп қайтқан дұрыс» деген газет басшылығы бұрынғыдай корректорлық емес, мәдениет пен өнер бөлімінен тілшілік жұмыс ұсынды. Жалақысы да тым тәуір, қаламақы жазуына қарай. Жұмысқа жанын сала кірісіп кетті. Хат қорыту керек пе? Мақала дейсіз бе? Бәріне дайын.

«Хат қорыту» демекші, сол уақытта екінің бірі редакцияға өлең, әңгіме жолдап жатады. Қазіргі алты алашқа танымал ақтангер ақын Ғалым Жайлыбайдың алғашқы тырнақалды өлеңдері осы Амандықтың қолынан өткенін бүгінде кім біліп жатыр? Кейбірін газетке жариялайтын, кейбіріне «Өлеңдерге шолу» айдарымен берілетін мақаласында пікірін білдіретін. Ұлының жұмысқа тұрып, аузын аққа тигізгеніне анасы, әрине, қуанышты еді. «Жағдайға қарап, қатарларыңмен бірге дұрыстап оқи да алмадың-ау» деп қоятын ара-тұра.

Сөйтіп жүргенде... әскерге шақырту келді. «Отан қорғау – азаматтық міндет». «Екі жыл екі күндей болмай» өте шықты. Азаматтық парызын өтеп келді де, екі қолға бір жұмыс табылатын заман ғой, көп ойланып жатпастан еңбекке араласты. Нақтырақ айтқанда, трактор руліне отырды. Отбасылық жағдай ғой, әйтпесе, тракторда несі бар? Дегенмен, қолы қалт еткенде қалам ұстауын да қоймады. Өзіне ұнаса да, бұл «жүрісі» редакциядағыларға ұнамады. Олар көз алдарында келешек мықты бір журналистің шаңға көміліп бара жатқанын сезінгендей болды. Редактор өзіне қолқа алғанына көне қоймағасын, араға кеңшардың басшыларын салып жүріп, редакцияға алдырды. «Сен тракторист емес журналист болуың керек» дегенді шегелеп тұрып түсіндірді. Редакцияға орналасқан соң, КазГУ-дегі үзіліп қалған оқуды сырттай бөлімге ауыстырып алды. Сөйтіп, еңбек ете жүріп оқыды. Мұның пайдасы болмаса еш зияны тиген жоқ. Журналист ретінде ысыла түсті. Жауапкершілігі жоғары, жұмысында мүлтігі жоқ ол қызмет баспалдағымен тез көтеріле бастады. Аудандық газеттің бөлім меңгерушісі сол ауданның партия комитетінің бюросында қаралып, бекітілетін. Жас жігітті «райкомдағылар» да жақсы білетін болып шықты, редактордың ұсынысына ол жақтан еш қарсылық болмады. Оның тындырымдылығы, ұйымдастырушылық қабылеті Жаңаарқа ауданының аумағынан асып, көршілес аудандардың да қызығушылығын тудырды. Ақадыр аудандық газетінің редакторы Марал Хасенов жауапты хатшылыққа шақырды. Ол қазақ, орыс тілдеріне жетік журналист, шебер аудармашы еді. Қос тілді қатар меңгерген мамандар сол тұста саусақпен санарлықтай болатын. Сыртынан бұл да оның есіміне жақсы қанық болғандықтан, «құда түсіп» отырғанда бас тартудың жөнін таппады. Барды. Көп ұзамай редактордың орынбасары болып жоғарылады. Жеті-сегіз жыл қолтықтаса қызмет атқара жүріп Мәкеңнен үйренгені көп болды. Әсіресе, орыс тіліне су төгілмес жорғалығы болмаса да, анау-мынау орысынды жаңылдыратындай деңгейге жетті. Сондықтан да, 1983 жылы қос тілде шығатын Приозерный аудандық «Ленин жолы», «Ленинский путь» газеттерінде редактор болуға ұсыныс түскенде бас тартқан жоқ.

Қазақтың «отызында орда бұзбаған» дейтін шағында тұрған кезі ғой, неден тартынсын?! Тәуекел етті. Содан екі жыл қостілді газетке басшылық етті. 1985 жылы бұрынғы Жезқазған облыстық партия комитеті Амандық Рахұлын «Жезқазған туы» газетіне бөлім меңгерушілігіне шақырды. Көшіп – қону да оңай емес, бірақ, коммунист ретінде партияға бағынбасаң тағы болмайды. Партия жарықтықтың кейде әп-әдемі уәде беріп, бірақ, соңын сиырқұйымшақтатып жіберетіні де болушы еді. «Пәтер болады» деген сөздің ұзаққа созылатын түрі байқалды. Обкомдағы көкелерге «Мен қызмет қуып жүрген адам емеспін, шақырған өздеріңіз, болса болды, болмаса келген жеріме қайтайын» дегенге шейін айтуға тура келді. Олар болса «шыдай тұрмен» шығарып салудан шаршамады. Сөйтіп жүргенде республика басшылығы ауысып, жаңадан келген басшы қолында сиқыр таяқшасы бар кісідей «Тұрғын үй-91» деген Бағдарлама қабылдап, 1991 жылға шейін үй, пәтер кезегінде тұрғандардың

бәрін қамтамасыз ету туралы ауқымды шараны бастады да жіберді. Жұрт сенер – сенбесін білмей әуре. Пәтерге қолы жетпей жүргендердің үміт оты жанғандай болды. Сол күндері «ЦК-ға жағдайымызды айтып хат жазайық» деген ой сап ете қалды. Сосын республиканың бірінші басшысының атына «пәтерсіз жүргендігі» жазылған телеграмма жолданды. «Сізге – өтірік, маған – шын» дегендей, айналасы екі күннің ішінде екі жылдай сөзбұлаңға салынып жүрген пәтер мәселесі шешімін тапты да қойды. Егер сол күндері телеграмма жолданбаса, оған шұғыл түрде назар аударылмаса, Амандық Рахұлы облыстық газетті тастап, Приозерскіге қайтып та кетуі мүмкін еді-ау... Егер солай болғанда ше? Мұны ойлаудың өзі қиындау... Басқасын айтпағанда, өз басым Амандық Рахұлымен таныспайтыным, бірге жұмыс істемейтінім, ол кісіні өзіме Ұстаз тұта алмайтыным анық еді.

Мен 1991 жылы Көкшеден Жезқазғанға ауысып келгенде, Аужекең облыстық «Сарыарқа» газетінде партия тұрмысы бөлімін басқарады екен. «Партияның көмекшісі» саналатын комсомолдың жұмысын көрсету жүктелді де, бас редактор Сабыр Сауытбаев ағамыз мені Аужекеңнің қасына отырғызды. Шағын ғана бөлмеде бір-бірімізге қарсы отырамыз. Айналатын жер жоқ. Жаңа жерге кірігіп кету оңай емес екен. Бұрын мақала дегенді шылым шегіп жүріп-ақ жазып тастайтын едік... Обалы нешік, Аужекең берген хатты лезде қағып тастаймын. Бірақ, өз атымнан ештеңе жазыла қоймайды. Егер факт болмаса қайлай жазасың? Мақала – өлең емес қой.. Бір ғажабы, бастығым тықақтай қоймады. Дегенмен, бірде ақырындап қана «Сен бұрын облыстық газетте істеген журналиссің. Көкшедегілердің пікірі жоғары. Кабинеттен шығу керек. Бір отырып қалсаң, соған үйреніп те кетуің мүмкін» деді. Қайда бару керек, кіммен сөйлесу керектігіне шейін алдымен өзі келісіп алып, «Жақында келген жігіт қой, дұрыстап түсіндіріңіз» деп, телефон арқылы арғы жақтағы кісімен келісіп жататын. Сосын «осындай – осындай сұрақтарға мән бергенің дұрыс» дегенді де еске салып жіберетін. Бұл Аужекеңнің мені жаңа ортадағы ахуалды неғұрлым кеңірек түсінуге, қайда бара жатқанымды ұғынуға деген қамқорлығы еді. Ағаның ақылы, кеңесінің арқасында бірте-бірте қазақшалап айтқанда, «адам» болып кеттік қой.

Облыстың тарайтынын кім білген? Соның алдында ғана облыстық әкімдікке қызмет ауыстырған еді. Бір жыл өтер – өтпесте облыс тарады да, кешегі облыстық газеттің ұжымы түгелдей жұмыссыздар қатарына қосылды. Обләкімдік жойылған соң, Аужекең де жұмыссыз қалды. Обалы нешік, Жезқазған, Сәтбаев қалаларының ақсақалдары облыс тарағанмен, халықтың орнында қалғанын алға тартып, бұрынғы облыстық газеттерді қалалық газеттерге айналдыру туралы жаңа облыс басшыларына талап қойды. Ақыры, «Сарыарқа» қалалық газет болып қайта жарық көрді. Амандық Рахұлы газетке редактордың орынбасары болып тағайындалды. Жаңа газеттің алғашқы шығарылымын көрген көпшіліктің көңілі ертесіне су сепкендей басылды. Газеттің нөміріне қол қойған редактор өмірден озыпты. Суық хабар дене түршіктірді. Бар жауапкершілік

енді редактордың орынбасарына ауды. Жағдай болса – анау, аяғынан тұрмаған газетті шығару оңайға түспеді. Бірақ, қаншама жылғы жинақтаған тәжірибе қиын сәтте көмекке келді. Шыдамдылық танытты. Біртіндеп штаттық кесте де ұлғайтылды. Сырт қалып қойған журналистер шақырылды. «Сарыарқа» аты қалалық дегені болмаса, аймақтың басты газетіне айналды.

Бес-алты басшылық жасаған соң, «Сарыарқаның» редакторлығын басқа қолға тапсыруға тура келді. Құрылтайшылардың сондайы болады. Журналистің бір жақсы жері, оның қызметін алғандар, қаламын тартып ала алмайды. Редактор болып жүрген кезінде де қаламы қолынан түспейтін Амандық Рахұлы облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне аймақтың меншікті тілшісі ретінде қызметке кірісті. Не жоғалтты? Ештеңе де. Керісінше, жазуға еркіндік алды. Бұрынғыдай, «газеттің таралымын қаншаға жеткіземін, қаржысын қайдан табамын?» деп бас қатырып жатпайтын болды.

Осылайша, бес-алты жыл «еркіндікке» үйреніп қалып еді, «Қазақмыс» корпорациясы тарапынан «Мысты өңірге» басшылыққа келу туралы ұсыныс айтылды. Бұл сырттай қарағанда, айдарынан жел есіп тұрған газет секілді еді, сөйтсе, сыртқа жүнін қампитқанмен, іші бос болып шықты. Баяғыда облыстан кейінгі «Сарыарқаның» қарызы 5 млн теңге болса, мұндағының берешегі бақандай 10 млн теңге екен. Мұның үстіне ұжымның іші ала – құла. Айналдырған алты – жеті адам бір – бірімен алағөз. Соның бәрінің ретін тауып, жөнге салу Аужекеннің жүйкесіне біраз салмақ салғанын сол жылдары қатар қызмет атқарғандықтан жақсы білемін. Басшы ретінде осындай – осындай қисықтарды түзетумен айналысып, дұрысын айтқанда, адымын аштырғысы келмегендермен арпалысып жүріп те ол газет бетінде аймаққа қатысты ірі – ірі мәселелерді қозғай білді. Мысалы, «Осы Үкімет Жезқазғанды біле ме екен?» дейтін проблемалық мақаласы. Мақалада Жезқазған аймағындағы кен қорының азайып бара жатқаны, ал, не әкімдік, не корпорация тарапынан елдің ертеңіне деген ешқандай алаңдаушылықтың жоқтығына деген күйініш бар еді. Жаңылмасам, мақала сол кездегі Сенат Төрағасының орынбасары М.Көпеевке де жолданды, аймақ халқының арасында зор қозғалыс та туғызды. Ақыры, Жезқазған, Сәтбаев қалалары мен Ұлытау ауданын дамытудың Кешенді бағдарламасы дүниеге келді. Кейін «осы мәселені біз көтердік» дейтін атаққұмар ақсақалдар шығып жатты. Ақиқаттан аттауға болмайды, аймақтың проблемасын айтып, алғаш айқай салған – Амандық Рахұлы.

Зейнетке шығуына небәрі бір жыл қалғанда Аужекен «Мысты өңірдің» редакторлығынан өз еркімен кетті. «Орталық Қазақстан» қуана – қуана жұмысқа алды. Аужекеннен соң тізгін тигенін пайдаланып мен де оны «Мысты өңірге» қосымша жұмыс істеуге шақырдым. Қатарынан қос газет түгілі бес газетте де жұмыс істей алатын қабылеті байқалып тұрса, неге пайдаланбасқа? Тіпті, қазірдің өзінде зейнетке шыққанына жеті жылдан асса да Аужекен әлі сапта. Жезқазғанның қазақша шығатын газеттерінің қайсысы болса да оны өзіне қарай тартқысы келеді де тұрады. Ол болса өзіне сенім артқан әріптестерін ұятқа

қалдырғысы келмейді, сол баяғыша күрделі тақырыпты қозғайды, жақсыны жұртқа танытады, берілген тапсырманы тап -тұйнақтай орындайды.

Жарты ғасырдан аса журналистика саласында тер төгіп келе жатқан Амандық Рахұлы өз мамандығына сай берілуге тиісті марапаттардың бәрін дерлік иеленді. Ол баспасөз саласындағы ұзақ жылғы еңбегіне орай бірнеше рет Қазақстан Журналистер одағының және облыс әкімінің Құрмет грамоталарымен, дипломдарымен марапатталды. Қарағанды облысы әкімінің «Алтын сұңқар» сыйлығының иегері, «ҚР Ақпарат саласының үздігі», «ҚР Құрметті журналисі». Былтыр ғана Жезқазған қаласы әкімінің «Мамандық майталманы» сыйлығының иегері атанды. Ешқайсының да бұрысы жоқ, дұрыс берілген марапаттар.

Оның өзі журналистиканы «Тарпаң тірлік» деп бағалаған болса, біз ол кісінің өзін «Тарпаңтірліктің тынымсыз торысы» дегіміз келеді. Еңбегіне сүйсінгендіктен айтқанымыз... Газетте жұмыс істей жүріп Ұлы Отан соғысында қаза тапқан және хабарсыз кеткен жауынгерлер туралы «Қазақстан энциклопедиясы» бас редакциясынан шыққан екі томдық «Боздақтар» кітабының (1995) облыстық редакциялық алқасының мүшесі, шығарушы авторлардың бірі, «Жезқазған» энциклопедиялық анықтамалығын (2004), «Жезқазған» (2014) деректі кітабын құрастырушы авторлардың қатарында болғанын да айта кетейік. Енді осыдан соң оны қалайша «Тарпаң тірліктің тынымсыз торысы» демейсің?

«Saryarqa», 9 ақпан, 2018 жыл

ЖЕТПІСІНДЕ ЖІГЕРІН ЖОҒАЛТПАҒАН

Аманжол ҮСЕНТЕГІНІҢ негізгі мамандығы – драма артисі. Оның мұндай «құпиясын» өзгелер түгілі әріптестерінің арасында да біле қоятындар некен-саяқ. Сонда ол театр сахнасын журналистикаға қалайша айырбастап жүр? Мұндай сұрақтың түйінін оның өзі былайша тарқатар еді.

«Журналист – менің жүрегім қалаған мамандық, бала күннен арманым болды. Сол кездегі сатиралық «Ара» журналына еліктеп, мектепте жүргенде біз де «Маса» деп аталатын қабырға газетін шығаратын едік. Мектеп бітіріп, журналистика факультетіне оқуға түсуге Алматыға бардық. Қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінен үш емтиханның үшеуін де «5»-

ке тапсырғанымды қайтейін, тарихтан күштеп отырып құлатып жіберді. Содан соң не істеймін? Қазіргі Мұхтар Әуезов атындағы Қазақ академикалық драма театры жанында театр студиясы бар екен, бағымды осында сынап көрмек болдым. Өйткені, мектептегі драма үйірмесіне қатысып жүргенімде, мұғалімдер мақтайтын. Студияға түсіп кеттім. Мұны өзім тағдырдың маған берген сыйына балаймын. Дегенмен, жылдар өте келе журналистикамен табысып, бала күнгі арман орындалды».

Әужекеңнің театр студиясында оқыған жылдарын тағдырының сыйына балауы да бекер емес. Ол қазақ театр өнерінің бастауында тұрған тарландардан тәлім алды, олардың ғибратты сөздерін тыңдап, ұлағатты өмір жолдарын өнеге тұтты. Сондай-ақ, бірге оқыған достарының арасында да кейін жұлдыздарға айналып кеткен қыз-жігіттер жеткілікті еді. Айталық, 1960 жылы театр студиясын тәмәмдап, Қарағанды облыстық драма театрына келген жетедудің арасында кейін елге әйгілі өнер шеберіне айналған Әнуар Молдабеков пен оның зайыбы Баян Имашева, бүгінде танымал театр режиссері Аманжол Сәлімбаев, қазір Астана театрында тер төгіп жүрген Шәміл Жүнісов тәрізді талант иелері бар еді. Бәлкім, Аманжол Үсентегі де бүгінде ел білетін журналист емес, драма актері болып кетер ме еді, егер, кезекті еңбек демалысын алып, ауылға келгенде, ойы басқаға ауып, бұзылып сала бермегенде?! Ол уақыттарда әрбір ауданды қойып, ауылдардың өздерінде драма үйірмелері жұмыс жасайтын, олардың өнерлері түрлі байқауларда сынаққа түсіп жататын. Қарағандыда драма театрында жүргенде жерлестерінің қойған спектакльдеріне көңілі толмаған Әужекең, өнерпаздардың ойынын ширатуға режиссураның жетіспей жататындығын аңғаратын. Сондықтан да, Жаңаарқа аудандық мәдениет үйіне барып, өзінің режиссер болғысы келетін ниетін сездіргенде, ондағылар көктен іздегендері жерден табылғандай қуанып, құшақтарын жая қарсы алды. Ал, өзі

болса ешкімді ұятқа қалдырмайтындығына сенімді болатын. Неге? Өйткені, студияда оқып жүргенде мұның режиссерлық талантын байқап, бағалай білген мамандар оқу бітірген кезде, Ташкенттің режиссерлық институтына берілетін жалғыз жолдаманы басқаға емес, нақ осы Аманжолға ұсынған еді. Бірақ, елдегі ата-анасы ыңғай бермеген соң, жолдамадан бас тартуға тура келген-ді. Өз бойындағы талантқа сенген оның жаңаарқалық өнерпаздардың ащы терін сылып, олардың таланттарын жарқырата танытуға тәуекел етіп, белбуа іске кірісуі сондықтан еді. Талай рет тер төгіп, ізденген шығармашылық еңбегі еш кетпеді. Аманжол Мекебайұлы қойған «Қызыл сұңқарлар», «Бөлтірік бөрік астында», «Қыз Жібек» және т.б. спектакльдер көрермендердің қызыға тамашалайтын дүниелеріне айналды. 1963 жылы «Қыз Жібекті» сахналау арқылы жаңаарқалық театр «Халық театры» атағын жеңіп алды. Бұл сөз жоқ, өнерлі ұл-қызға дұрыс бағыт, ақыл-кеңес беріп, оң шешімдер қабылдай білген режиссер Аманжол Үсенов еңбегінің жемісі болатын.

Биыл Жезқазғанның «Дидар» телеарнасына – 50 жыл. Ал, Әужекең болса, осы арнаны аяғына тік тұрғызған тарландардың тобынан ойып тұрып орын алатын тұлға. «Қалайша?» дейсіз ғой. 1964 жылы Қарағанды облыстық телекомитетінің жолдамасымен ол Жезқазған телестудиясына режиссер болып келді. Құрылғандарына төрт-бес жыл ғана болған, кәсіби мамандарға зәру студияның жұмысы жөндем жүріп кете қоймай жатқан шақ еді. Әужекең мұндағы режиссураның қалыптасуына үлкен үлес қосты, тіпті, өзіндік мектебін қалыптастырды десе де артығы жоқ. Теледидарда біраз жыл аға редактор болып, талай тартымды хабарлардың тұсауын кесті. Ол осында жүріп, көптеген шәкірттер де тәрбиелей білді.

– Қазіргідей техниканың дами қоймаған кезі ғой, бірақ, әр хабарымыздың барынша сапалы шығуына ұмтылушы едік. Теледидар мұрағатын ақтарар кісі болса, көптеген қызғылықты дүниелерге тап болатыны сөзсіз. Айталық, сол жылдары өнер адамдарының басын біріктірген «Құрыш» атты әдеби бірлестік болды. Сол бірлестіктің жұмысын насихаттауға арналған «Құрыш» тынысы» атты хабарымыз болатын. Сол хабарға Иманжан Жылқайдаров, Болман ақындар да қатысқан-тын. Ал, Шынболат, Жаксыкелділер жиі қонағымыз еді – деп еске алады Әужекең теледидар тарихынан сыр шерткен әңгіменің бір тұсында.

Оның қолына қалам ұстаса бітті, су төгілмес жорғадай жосылта жөнелетін қарымдылығы бұрынғы «Жезқазған туы», қазіргі «Сарыарқа» газетінде еңбек еткен жылдарында айқын байқалды. Ол көкейтесті мәселелерді қозғайтын, кесек ой айта алатын журналист ретінде халыққа, қалың оқырман қауымға жаңа қырынан танылды. 1985 жылдан бастап осы газеттің барлық «кухнясының» дәмін татып, үлкен өсу жолдарынан, шындалу мектебінен өтті. Облыстық газет редакциясының бас штабы саналатын секретариаттың жұмысына қанықты, біраз жылдар жауапты хатшының орынбасары болып еңбек етті. Газет шығару технологиясының қыр-сырын қапысыз меңгерген Әужекең, қалалық

«Сарыарқа» газетінің жауапты хатшысы қызметінде де өзінің тиянақтылығымен, еңбекқорлығымен ерекшеленді.

Осыдан жеті жыл бұрын зейнет демалысына шықты. Ресми түрде айтқанда ғана солай. Әйтпесе, қолынан қаламын тастамады, жұмыстан да шеттеп қалмады. Бүгінде де сол қалпы. Аманжол Үсентегі қазір аймақтық «Мысты өңір» газетінің Қарағанды өңіріндегі тілшісі ретіндегі міндетін мүлтіксіз орындап келеді. Сол бұрынғысынша өндірітіп жазады. «Жетпістің желкесіне шықтым, шау тарттым» демейді. Бұл оның еңбекқорлығын одан әрі айғақтай түскендей.

2000 жылы жергілікті баспалардың бірінен оның «Ең ауыр ғасыр» атты кітабы жарық көрді. Ержүрек партизан, батыр барлаушы Қаппас Әлиакпаров туралы жазылған деректі повесть Әужекеңнің талант деңгейінің биіктігін, жазу шеберлігін, тілінің кестелі көркемдігін танытты. Ал, осы кітаптағы «Ескерткіш» дастаны, «Құланның құны» хикаясы, «Сұлулық» новелласы көркем прозаның тамаша үлгілері ретінде бағалауға сұранып, жұтынып тұрған туындылар. Ол сонымен бірге, Жезқазған қаласына ұзақ жылдар басшылық жасаған ардақты ақсақал Ошақбай Асылбековтің «Мыс шаһары», прокуратура саласының ардагері Манат Мұщановтың «Туған елім – тұғырым» атты кітаптарының редакторы болып, олардың көркем өңделуіне өзіндік үлесін қосты. Әужекеңнің мұндай еңбектері аз емес.

Негізі Аманжол Үсентегі тағдыр маңдайынан сипай қоймаған жандардың бірі. Бірақ, өмірдің талай-талай зіл батпан салмағы иығына түссе де, мойымай, ауыртпалықтарды көтере білген азамат. Қиындыққа қайсарлықты қарсы қоя білу – рухы мықты, жігерін намысқа жаныған жандарға ғана тән болады. Біз Әужекеңнің бойынан осыны байқаймыз. Оның үлкенге құрметі, кішіге ізеті үзілмейтін, жақсылыққа үйірсек, жамандықтан түңілгіш қасиеттеріне тәнті боламыз. Ол тыншып қана ағатын терең өзен тәріздес. Бәлкім, Әужекең ағамыздың жетпісінде де жігерін жоғалтпай, әдемі ақсақалға айнала білгендігі оның жанының тазалығына, қоспасы жоқ риясыз көңіліне орай, өмірдің тартқан тамаша тартуы болар?!

«Мысты өңір», 27 наурыз, 2009 жыл

ӘМБЕБАП ӘРІПТЕС

Шерхан ағаның тілімен айтқанда, «Жегені – жантақ, арқалағаны – алтын», «журналист» деп аталатын мамандықтың машақатына екінің бірі көндіге алмайды. Әсіресе, газет редакцияларында қызмет атқаратындарға тіпті, қиын. Бір жазғаныңды газетке қайталап қалай ұсынасың? Жаңасын жазуға тура келеді. Ал, жазу үшін тақырып пен кейіпкер іздейсің. Айналаң анталап тұрған тақырып тәрізденіп тұрса да, оның әрқайсына талғаммен қарамасаң тағы болмайды. «Шөпті де, шөңгені де өлең» етуге шынайы журналистің ары жібере қоймайды. Ар алдындағы жауапкершіліктің кең мағынадағы түсінігі – қарапайым қазақы тілмен айтқанда, қабырғалы қалың оқырманның обалына қалмауды ойлау, яғни, халықтың көңіліндегіні тап басуға ұмтылушылық. Алдына қағазын жайып тастап, қолына қаламын ұстағанда ең алдымен оқырманын ойлап отыратын журналистердің қатарында менің Ізтай БЕЛГІБАЙҰЛЫ бауырым да бар.

Табиғатынан жазу-сызуға икемі бар Ізтай мектеп қабырғасында жүрген кезінен-ақ газет редакцияларын өзінің хабар-ошарларымен «төмпештеп» жататын. Мектепте өткен кештерді, ауылдың жаңалықтарын газетке жазбаса жүре алмайтын ол сол жіберген дүниелерінің тасқа басылғанын көргенде кереметтей қуанып қалатын.

«Қанат ұшса қатаяды» демекші, қалам жарықтық та жазған сайын ұштала түседі екен. Кешегі жазғанына бүгін, бүгінгісіне ертең басқа емес, өз көңілі толмайтындай күйге түсетінді шығарды кейін. Бұл оны ізденімпаздыққа жетеледі. Ал, ізденгеннің мұратына жетпей тынбайтынын атам қазақ баяғыда-ақ айтып кеткен.

Мектепті тәмәмдап, әркім өз жүректері қалаған мамандықтарына таңдау жасап жатқанда Ізтай еш қиналған жоқ. Өйткені, келешегін газетпен әлдеқашан байланыстырып қойған да болатын. Бір жағы, «Ұлытау өңірі» газетінің редакциясындағы ағалары да «тезірек мектебінді бітіріп бізге келсей, ағаларыңды шаршатып жүре бересің бе? Келіп қолымызды ұзартқаның жөн» дегенді айтып қоятын, бұл жолы түсіп редакцияға барған сайын. Сондықтан, «шақырған жерге бар, шақырмаған жерде нең бар?» дейтін сөзге ден қойғанды мақұл көрді.

Әрине, газетке сырттан мақала жазып жүру бір басқа да, оның ішкі жұмыстарына араласу тіпті, бөлек. Бұл да бір тынымсыз майдан іспетті. Қазіргідей емес, ол кезде шаруаның басым бөлігі қолмен атқарылады. Шалғайдағы ауылдан жедел хабар ала қоймақ болсаң, телефоны құрғыр қырылдап, сырылдап әбден жүйкеңе тиетіні тағы бар. Бірақ, газеттің келесі нөмірі

мұндайға қарап тұрмайды ғой. Бұған әрбір нөмірді шығару үшін таңға шейін баспаханада кезекшілік жасаудың қиындығын қосыңыз. Алғашында «Құдай-ау, қайда тап болғанмын?» деп қиналғаны да рас. Мұндайда қамқорлық жасай білген ағаларына рахмет. Солардың ақыл-кеңестері көп қолдау болды. Ол ширыға түсті.

Қазір сол күндердің бәрі де ертегі іспетті. Компьютердің заманы келді. Материалдың терімі, газетті әрлеу, беттеу тәрізді жұмыстар анағұрлым жеңілдеді. Бірақ, журналистік міндет ауырлай түспесе, жеңілдеген жоқ. Жеңілдеуі мүмкін де емес. Өйткені, қозғалысқа толы қоғам күн сайын жаңа тақырыптар ұсынууда. Заманның тілін аңғару үшін, оны оқырманға ойлы мақала етіп ұсыну үшін ұшқырлық та керек, ілкімділік таныту да керек. Әйтпесе, кеткен көштен көз жазып қалуың қиын емес. Міне, біз бүгін талап та, талғам да қатайған заманда оқырманына дер кезінде ойлы дүниелерін ұсына біліп, әр алуан тақырыпқа қалам тартса да, қамшы салдырмайтын шеберлігімен танымал болған әмбебап әріптесіміз Ізтай Белгібайұлының шығармашылық табыстары үшін қуанамыз. Өйткені, бәріміздің илегеніміз бір терінің пұшпағы.

«Танымал» дегенді сөзді реті келгесін айта салып жатқанымыз жоқ. Мұны оқырманның өзі де аңғарып отырған болар, десе де айта кеткеніміз жөн. Шынында да, Жезқазған – Ұлытау аймағына қазіргі қалам ұстап жүрген журналистердің ішінде нақ Ізтай тәрізді танымал тілші бола қоймас. Өйткені, оның жазған дүниелері Жезқазғанның «Сарыарқасы» мен Сәтбаевтың «Шарайнасында», әрине, өзін жолға түсірген Ұлытаудың «Ұлытау өңірінде» апта сайын оқырмандарына жол тартып жатады. Егер, газеттер күн сайын шығатын болса да, Ізтайдың газеттерді керекті материалдармен қамтамасыз етіп отыратындығына өз басымның еш күмәнім жоқ. Өйткені, ол жазуға ерінбейтін жігіт. Кездесе қалсаң, «анда барамын, мұнда барамын, материал алу керек еді» деп жүргені. Ал, тағы да Шерхан ағама сілтеме жасасам, «журналисті асырайтын екі аяғы мен қаламы ғана».

Ізтайды алғаш көзбе-көз кездестіргенім 90-жылдардың орта тұсы. Оның «Ұлытау өңірінде» жазғандарын оқи қоймағаным рас. Бірақ, кейін отбасы жағдайымен Сәтбаев қаласына көшіп келіп, «Мысты өңір» газетіне жұмысқа тұрғандығын білетінмін. Жазғандарын оқып жүрдім. Маған оның ә дегеннен-ақ жазу өзгешелігі ұнады. Үлкен мектептен өткені байқалып тұрды. Тақырып таңдамайтын тәрізді. Сосын «тілінің бізі бар ма» деп қалдым. Ал, журналистер осы тіл жағынан ақсап жатады. Тілшінің тілі болмаса, жазғаны тартымды шыға қоймайтынын айтып жатудың өзі артық.

Осылайша сырттай сүйсініп жүретін Ізтаймен кейін Сәтбаевтың «Шарайнасында» қоян-қолтықтаса бірнеше жылдар бойы қызметтес болдық. Сол кезде ол мені өзіне тән тағы бір ерекшелігімен тәнті етті. Дұрыстап айтқанда, адам баласына өзі білмейтін нәрсені үйренудің ешқашан кештік етпейтіндігін осы Ізтайға қарап түсіндім. «Жылуынан сұлуы» дейтін ұғым бар емес пе? Мұның кейде газетке де қатысы бар. Жазған шығармаң қанша жерден кереметтей болып

тұрса да, суретпен әрлеп жібермесең, әлденесі жетпей тұрғандай болады да қалады. Ертеректе әрбір редакция фототілші ұстайтын. Кейін қаржы үнемдеу керектігі салдарынан қысқартуға кеткендердің арасында сол фототілшілер де болды. Сосын газетті дайындағанда сурет таба алмай, пұшайман күйге түсіп жатқаның. Ізтай осыны сезді, байқады да, дереу фотоға түсірудің қыр-сырын меңгеріп ала қойды. Қолында қаламы жүрсе, мойнына фотоаппарат асынып алатынды шығарды. Мұның пайдасы тек газет жұмысына ғана емес, еріншектігі ұстап қалатын біз сияқтыларға да тиіп жатты. Әлдебір жиналыстарға немесе кештерге барып, репортаж жазудың шеті көріне қалса, «бәрібір сурет керек қой. Ізтай бара салмай ма?» дейтінді әдетке айналдырып алдық. Ал, Ізтай ерінбейді. Қар жауып тұр ма, боран соғып тұр ма, оған бәрібір. «Жарайды» дейді де жолға жинала бастайды. Ізтайдың еңбекқорлығының рахатын кейде осылай да сезініп қалатынымыз бар.

Кейінгілерді қайдам, бұрынғы журналистер жазу-сызуға жүйрік болса да, сол жазған дүниелерін өздерінің машинкаға баса қоятыны бола қоймайтын. Ілуде бір өте асығыс болған жағдайларда ғана болмаса, бұрындары журналист біткеннің жазғандары машинисткалардың алдарында тау-тау болып үйіліп жататын. Кейін компьютер келгенде, соның тілін алғаш меңгергендердің де бірі Ізтай болды. Оның компьютердің алдында шұқшия қалып, материалдарын өзі теріп отырғанын көргенде алғашқыда таң қалатынымын. «Қалай тересің?» деп сұрайтынмын. Қазір есіме түссе күлкім келеді. Сөйтсем, «түк қиындығы жоқ қой» дейтін Ізтайдың сөзі рас екен. Әрине, үйреніп алсаң... Адам жанындағыларға қарап бой түзейді екен. Шама-шарқымыз жеткенше біз де Ізтайдан қалыспауға ұмтылып, компьютерлік терімді үйрендік, интернет жүйесін пайдаланудың жолдарын іздестірдік. Егер жанымызда осындай ізденімпаз, білмегенін білгісі келіп тұрудан арланбайтын әріптесіміз болмағанда, кім біледі әлі күнге шейін компьютерді көрсек анадайдан сырт айналып жүре берер ме едік?

Ол қай газетте қызмет атқарса да әрқашан жұмысын адалымен атқарады. «Жаза салайын, бетті толтыра салайын» дейтін ойдан аулақ. Сосын газеттегі кемдікті көрсе, жүрегімен ауырып тұрғаны. Мен Ізтайдың «Құдай-ау, мынау нағыз жарқыратып беретін материал екен, бір бұрышқа әкеліп тықпалап тастағанын қарашы» деп, немесе «болмашы нәрсені соншама дабырайтып қойғандары қалай?» деп қараптан-қарап күйіп-пісіп қалатын кездерін де білемін. Әріптестерінің сәтті қадамына қуану, жетімсіздігіне налу – бір пұшпағын өзі де илеп жүрген оның жалпы газет жұмысына әрқашан алаң көңілмен қарап жүретіндігін аңғартса керек. «Бір-бірімізден үйренуіміз керек» дегенді әлдебір басқосуларда әдемілеп жеткізетіндердің өздерінен мұндай жанашырлықты аңғара қоймайсың.

Өшейінде сөзуарлығы шамалы Ізтайдың әзіл-оспаққа, сатира-юморға ыңғайы керемет. Оның әзіл әңгімелері, сатиралық туындылары әжептәуір. «Шарайнада» жүрген кезімізде «Қисық қалам» атты арнайы әзіл-сықақ бетін ұйымдастырып, оның «бапкерлігіне» Ізтайдың өзін бекітіп қойғанымыз да бар

еді. Бұдан ұтпасақ, ұтылмағанымызды айрықша атап өткім келеді. Өйткені, кейде сол бетті тек қана Ізтайдың өзінің жазғандары толтырып тұратын. Өйткені, екінің бірінің сатира мен юморға қалам сілтемесі анық, ал, бетке материалдар керек. Мұндайда «Елден-жұрттан ұят болатын болды-ау, мынау бір бетті тек өз жазғандарымен толтырыпты» дейтін болды ғой» деп қысылып қалатын Ізтайға «осы өңірдегі жалғыз сатирик өзің болсаң, енді қайтеміз?» дейтінбіз.

Ізтайдың тек арнаулы беттерді ғана емес, кейде тұтас газетті жалғыз өзі толтырып тастайтынын да көзі қарақты оқырман байқайтын болса керек. Мұның бәрі тектен-тек бола салмайды. Мұның аржағында автордың төгілген маңдай тері, ерен еңбегі жатыр деп ұғынған абзал. «Жүрген аяққа жөргем ілігеді» демекші, сол материалдардың бәрін жазып шығудың өзін былай ысырып қойғанда, соларды жинаудың өзіне оның қаншама уақыты кетеді екен? Осылайша бір ойлап көрсеңіз, журналист Ізтай Белгібайұлының еңбекқорлығына тәнті бола түсер едіңіз.

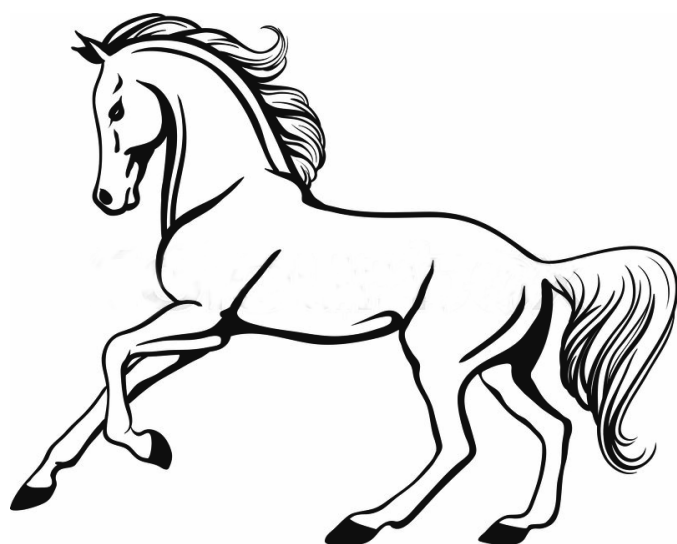
Ол ердің жасы елуге енді ғана толып жатыр. Нағыз кемел шақтың босағасынан аттағаны осы ғана. Ендеше, келер шақтарының берері бүгінге дейін бергендерінен де бедерлі бола түспегіне сенеміз. Өйткені, өмірден көргені көп, көңіліне түйгені мол Ізтай Белгібайұлының ел ағасы атанар ғұмыры басталды. Ал, ағаның айтары аз болмайтыны анық.

«Ұлытау өңірі», 10 қараша, 2012 жыл

ЕҢБЕКТЕРІМЕН ЕЛЕУЛІ

КӘДІМГІ КЕНШІ КӘРБОЗОВ

Жеті қыздың ортасындағы жалғыз ұлдың ауыл маңынан алысқа кетпегенін әке-шеше де іштерінен қалап жүретін. Сондықтан болар, бұл мектеп бітіре салысымен «шахталардың біріне барып жұмысқа тұрамын» дегенде, «заманыңа сай білім алуға үлкен қалалардың біріне бармайсың ба?» деген жоқ, қайта ұлдарының ойын қостап, қуана кетті. Әсіресе, ұлының талабы әкесіне ұнады. Кеншілікпен аты шыққан Кәрбоз «ертең жаныма аламын да, мұның тәлімгері өзім боламын. Талайлар жүрген шахта емес пе, көп ұзамай-ақ үйреніп кетеді. Газеттерде «пәленше деген шопан түгенше дейтін баласына ақ таяғын табыстады» деп мақтайды да жатады ғой, сол сияқты мен де бұған қайламды салтанатпен тапсырамын, сосын әкелі-балалы екеуміз газеттердің бетін бермейтін боламыз» деп күлген. Әрине, мұнысы әзілі-тін. Ал, шын мәнісінде Жақсыбай әкесінің жанына, Батыс Жезқазған кенішінің №55 шахтасына барып еңбек жолын бастады. Содан бері жарты ғасырға жуық уақыт өтіпті. Бірақ, Жақсыбай Кәрбозов өз сөзімен айтқанда, «сол Батысынан, «елу бесінен» басқа ешқайда жұмыс ауыстырған жоқ». Әкесі Кәрбоз Жансейітов кезінде осы кеніштің, №55 шахтаның атағын дүрілдетіп, даңқын қалай асырған болса, бұл да өз ұжымының мақтанышына айнала білді. Жұмысты жанын сала істейтін мұндай кеншілерден бастықтар өлсе айрылар ма?

Жарықтық әкесі Кәрбоз Жансейітов қазақтан шыққан алғашқы кеншілердің шоғырынан еді. Тау қопарып, тас үгіткен төккен теріне қарап әріптестері оны Толағайға теңеп те жататын, «біздің Кәрбоздың келе жатқанын қатпар-қатпар тастардың өзі алыстан сезіп, қараптан қарап үгітіліп түсе береді» дейтін. Осынау әзіл тәрізді естілетін сөздердің астарында оның еңбекқорлығына деген үлкен ризашылық жатқанын аңғару қиын емес-ті. Кәрбоздың еңбегі ресми тұрғыдан да мойындалып, кешегі Кеңес Одағындағы мәртебесі ең жоғары саналатын Ленин орденімен марапатталды. Осы орденді алып келгенде, оны құттықтау салтанатында сөз алғандардың бірі «Енді сенің кеудеңнен күн көсемнің өзі

күлімдеп тұрады» деген екен. Мұнысы «осындай марапатқа лайық едің» дегенге қоса «бұл марапат сенен бұрынғыдан да еселі еңбек етуді талап етеді» деген емеурін таныту еді. Еңбек өз деңгейінде бағасын алып, елдің қошеметіне бөленіп жатар болса, әрине, ғанибет емес пе? Кісінің жанын жадырататын мұндай құрмет оны жігерлендіре түсетіні, сонымен бірге, өзгелерге тамаша үлгі, өнеге екендігі және түсінікті.

«Әкесін көріп ұл өсер» дегенде қазақем кейінгі арбаның алдыңғысының ізімен жүретінін де меңземей ме? Еңбегімен елге әйгілі болып, жақсы аты шыққан Кәрбоз өзін көптің алдында ұятқа қалдырмайтын ұл бергені үшін де тағдырына риза-тын. Әке ізімен шахтаға түскен Жақсыбай көпке бармай-ақ өзін таныта білді, жақсылардың санатына ілінді. Кеншілік еңбек әдеттегі «мақта даңқымен бөз өтеді» дейтін мәтелге келе қоймайды. «Жақсы әке жаман ұлға қырық жыл азық» екенін айтудың да бұл орайда еш қисыны жоқ. Өйткені, кеншілік бармақ басты, көз қыстыға салатын, тамыр-таныстың арқасында опонай абырой иелене қоятын кәсіп емес. Мұндағы басты өлшеуіш, еткен еңбегін, төккен терің. Онсыз да қайрат күші тасқындап бойға сыймай жалын атқан жас жігіт әке атына кір түсірмеуге міндетті перзенттік парызын қоса ойлағанда күнделікті атқаруға тиісті жұмыс ауқымын жоспардағыдан асыра орындауға алғашқы күндерден-ақ ұмтылған болатын. Оның мұнысы кейін әдеттегі дағдысына айналып кеткенін өзі де аңғармай қалды.

– Проходкашыларды қазір кеншілер арасында «ізашарлар» деп қазақшалап алыпты. Аудармасын кім жасаса да оның мағынасын, сол жұмыспен айналысатындардың сипаттамасын өте дәл бере білген. Өйткені, проходка дұрыс жүрмесе, оған тізбектеле келетін барлық жұмыс процесі ақсай бастайды. Бұл – ақиқат. Сондықтан әрқашанда проходкашыларға жүктелетін жауапкершілік жүгі ауыр, мақтанғаным емес, кез келгенді проходкаға жібере де бермейді – деген Жәкеңнің сөзінен өзінің проходкада істегенін іштей әлдебір қанағат сезімімен мақтан тұтатыны аңғарылады. Өйтпегенде ше?! Ол басқаратын проходкашылар бригадасы сол кездің тілімен айтқанда, «социалистік жарыстың» алдын бермей жүрді. Өзі де, жігіттері де үнемі мақтау, марапатқа бөленіп жататын. 1984 жылы Жақсыбай Кәрбозов III-дәрежелі «Шахтер даңқы» төсбелгісімен марапатталды. Отыздың үстіне енді ғана шыққан шағы ғой... «Құтты болсын» дескендердің ағыл-тегіл ақтарылған тілектерінің арасындағы «нағыз жігіт екенінді таныттың. «Отызында орда бұзды» деген осындай болады. Енді қырықта қамалды қалай бұзатынына осы бастан өз-өзінді іштей әзірлей бер» дейтін сөздердің қаншалықты салмағы барын Жақсыбай жақсы түсінді. «Шыққан биігінді төмендетіп алма» деген аманат еді бұл! Көптің тілегін қалай жерге тастайсың? Он бес отаулы Одақтық деңгейде еңбегі бағаланып жатса, демек, шынында да, нашар кенші болмағаны. Осындай ой-түйін Жақсыбайды жігерлендіріп, іске деген ынтаны одан әрі арттыра түсті. 1986 жылы Қазақ КСР Түсті металлургия Министрі С.Тәкежановтың Алғыс хатымен марапатталса, 1989 жылы II-дәрежелі «Шахтер даңқы» төсбелгісін кеудесіне тақты. Әрине,

мұның бәрі тектен-тек келе салмағаны айтпай-ақ түсінікті. Уақытпен санаспай, бейнелеп айтқанда, толарсақтан саз кеше жүріп, төккен тердің жемістері еді. Қуаныштысы сол, марапат, мадақ жөнінен «Құдай берерін тоқтатпады». Ол 1991 жылғы 19 шілдеде Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің сыйлығына ие болып, лауреат атанды.

– Балам, атақ, даңққа келгенде сен менің алдыма шығып барасың. Жұлдызың дәйім осылай жарқырай берсін – деген еді ұлының аты озғанын көрген әкесі де қуанышын жасыра алмай. Халықтық салт-дәстүрді терең білетін, ежелгі ақын-жыраулардың, би, шешендердің ескілікті сөздерінен мол хабары бар Жақсыбай:

– Әке, Сырым деген әрі батыр, әрі шешен кісі «Бір бала әкеге жете туады, бірі әкеден өте туады, енді бірі тіпті, қырын кете туады» депті ғой. Мен сірә, осы айтылғандардың екіншісіне жатып қалармын – деп күле жауап қайтарған. Ұлының тауып кеткеніне риза болса да, сонысын ішінде ұстап қалған Кәрекең:

– Тек масаттанып кетпе – деп, кейде кісінің мақтанға семіріп, абыройдан айрылып жататынын, содан сақ болу керектігін де сездеріп өткен-ді. Жақсыбайының ондайлардың санатынан еместігін біле тұрса да, ақылдың артықтығы болмайтынына бағып, ұлын «болдым, толдым» дейтін тоқмейілсушіліктен сақтандыра айтқаны еді. Өмірден көргені, көңілге түйгені мол әке перзентінің әр қадамына алаң жүрегімен қарап отыруы да табиғи заңдылық болса керек.

– Зейнеткерлікке шықсам да, еңбектен қол үзгенім жоқ. Сол өзім үйренген «Елу бесімде» жүріп жатырмын. Кеше біз үлкендерді ағаласақ, енді өзіміз өзгелерге ақыл айтар жасқа жеттік. Білгенімізді жастарға үйретеміз, ақылымызды айтамыз – дейді Жәкең. Жас келгенмен, жұмыстан қалмаған және бұрынғысынша озаттар тобынан табыла білген ол 2007 жылы кеудесіне І-дәрежелі «Шахтер даңқы» төсбелгісін тақты. Сөйтіп, кеншілердің ең басты марапаттамасының толық иегері атанды.

Өзі кезінде әке ісін қалай ілгері әкеткен болса, бүгінгі таңда Жәкеңнің қос ұлы да кеншілікті кәсіп етіп, ата мен әкенің жолын қуып жүр. Айталық, Базарбай Кәрбозов «Степной» кенішінде «Катерпиллердің» құлағында ойнап жүрсе, Бүркітбайы «Жезқазғаншахтапроходкалау» тресінде қопарушы.

Еңбекте бағы жанған Жақсыбай Кәрбозов отбасында үлгілі әке, ардақты ата. Балалар да өмірден өз орындарын тауып, көңіл көкжиегін кеңейте түсуде. Базарбай мен Бүркітбай өзі тәрізді кеншілікті қаласа, жүргізушілік мамандығын ұнатқан Бөрібайы Сәтбаев жылумен-сумен қамту кәсіпорнында жүргізуші, Айгүлі байыту фабрикасында бөлім бастығы, Айнагүл – №7 мектепте мұғалім. Ал, шаңырақтың кенжесі Мақпал – Қарағанды Мемлекеттік техникалық Университетінің студенті.

Жәкеңе тағдыр жақсы жар да жолықтырды. Ұл-қыздарының анасы Мәриямбүбі Ибрагимқызы да тектінің тұяғы. Оның әкесі Ибрагим Баймолдаұлы өз заманында Жамбыл Жабаевпен сөз қағыстырған халық ақыны. Әдебиетке жақын болып өскен Мәриямбүбі – қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі.

Ұстаздық та шығармашылық жұмыс. Ізденімпаз ұстаз М.Ибрагимқызын Кеншілер қаласында білмейтіндер кемде-кем. Мындаған шәкірттерге білім нәрін еккен ұстаз еңбегі ескерусіз емес. Ол – «ҚР оқу ісінің үздігі», 2008 жылдың қорытындысы бойынша берілген қала әкімі сыйлығының «Үздік тіл маманы» номинациясының жеңімпазы. «Керемет бір кәсіп қой кенші деген, Кеншілікті өмірден еншілегем» деп ақын жырлағандай осынау қызығынан қиындығы басым түсетін кәсіптің жолына түсіп, шыңына шыққан Жақсыбай Кәрбозовты қалай мақтасаң да жарасымды. Бірақ, туа бітті қарапайым қалпынан ешқашан айнымаған Жәкең өзін елден алабөтен ештеңесі жоқ кәдімгі көп кеншінің біріне балайды. Ал, біздіңше, Жақсыбай Кәрбозов өткені өнегемен, бүгіні биіктікпен астасып жатқан, көп кенші бұған қарап көштерін түзейтін, ізімен жүрсе адастырмайтын абырой иесі, атпал азамат. Мұндай кеншілер көптеп кездесе де қоймайды.

«Мысты өңір» газеті

ҚҰРМЕТТІ БАЙЛАНЫСШЫ

Сыр мен Қырдың түйісер тұсындағы Телікөлде дүниеге келген Нағидың кейін жылдар өте келе екі елдің ортақ ұлына айналарын, әрине, әу баста ешкім білген де жоқ.

Ол мектеп бітіре салысымен еңбекке араласты. Онсыз да ауыл баласының ерте қатаятыны белгілі. Екі қолға бір жұмыс жыл мезгілінің кез келген уақытында табыла кетеді ғой ауылда. Шөп шауып немесе қой-қырқымда жүрсе де Нағидың ойынан белгілі бір мамандық иесі атану туралы ой шықпайтын. Әсіресе, ауылға қат мамандықтардың бірін меңгеруді армандайтын. Бірақ, жас бозбала ауылдық жердің қайсысына барса да мамандықтың қандай түріне болса да зәруліктен көз ашпайтынын да аңғарып жүретін. Сөйтіп, ойы сан саққа кетіп жүретін ол өз ойының жауабының кілтін әскер қатарында жүргенде ғана тапқандай болды. Өйткені...

Ол әскери байланысшылардың қатарында жүріп, көп нәрсеге қанықты. Әрине, аса жауапты тұсқа бұларды жолата қоймайды ғой, дегенмен, көмекшінің көзі де көп нәрсені көріп, көңілге тоқыды. «Осыдан елге барғасын байланыстың оқуына бармасам ба? Ауылға нағыз керек мамандық осы екен ғой» деген ойға табан тіреп оралған оның көктен іздегені жерден табылды. Облыс орталығындағы кәсіптік-техникалық училищелердің бірінен байланысшылар даярлайтын жеделдетілген курс ашылып жатыр екен, Нағи еш ойланбастан сонда барып құжаттарын тапсырды. Оқуға зеректігі өз алдына, іске ілкімдігін байқаған училище басшылығы оған курсты тәмәмдағаннан кейін бірден облыстық радиотелехабарларын тарату орталығына жолдама берді. Бұл біле білгенге аса жауапты жұмыс болатын әрі соған орай маманнан үлкен жауапкершілікті де талап ететін. Жас маман дес бергенде осыны терең түсіне білді. Сондықтан да, жүрген жерінен абырой алуға ұмтылды. Бұл не деген сөз? Әрине, белгіленген міндетті мүлтіксіз атқаруға бар білімі мен білігін сарп ете білгенде ғана өзіне жүктелген жұмысты жеріне жеткізіп атқарып шығатынын ол жақсы білді. Міне, ол соған ұмтылды.

Адал еңбек еткеннің көзге ілінбей қалмасы хақ. Нағи да біртіндеп өз ұжымының мақтанышына айнала бастады. Арада бес-алты жыл өткенде оған байланысшы болып еңбек жолын бастаған ұжымды тастап кетуге тура келді. Білікті десең білікті, мақтаулы десең мақтаулы маманға сонда не болып қалды екен,ә? Бар кілтипан жаңадан ашылып жатқан көршілес Жезқазған облысын мамандармен толықтыруға байланысты еді. Екі облыстың арасындағы өзара келісімге сәйкес Нағи ҚҰЛАНБАЕВ арнайы жолдама бойынша Сыр бойынан Арқаға бет түзеді, нақтырақ айтқанда, Жезқазған қалалық телефон станциясына жұмысқа жіберілді. Бұл 1977 жыл болатын.

Жаңа жерді, жаңа органы жатсынбаса да, жаңа жұмыс орнына көндігу оған әуелгіде әжептәуір қиыншылықтар тудырды. Себебі, Қызылордада жүргенде негізінен радио торабында жұмыс істесе, мұнда тікелей телефон байланысының жүйесінде қызмет атқаруға тура келді. Бәрі де «байланыс» деп аталатын бір салаға қарағаны болмаса, екеуінің арасында айтарлықтай айырма да баршылық. Нағидың ең алдымен ұққаны осы болды. Әрине, бұл салаға сырттан келген кісі емес қой, телефонның тетігін де көпке ұзамай меңгеріп алды. Міне, содан бергі Жезқазған өңіріндегі байланыс, соның ішінде, телефон желісінің дамуы Нағи Қаратайұлының көз алдында. Қазіргі таңдағы бар желінің бәрін дерлік өз қолынан өткерді десе де болғандай. Бұл тек сөздің сірағысы солай болсын дегендіктен айтылып жатқан сөз емес. Н.Құланбаевтың осы өңір, осы аймақтағы байланыс саласына бір кісідей еңбегі сіңгенін көпшілік қауым да жақсы біледі, сондай-ақ, оның сан мәрте иеленген марапаттамалары да біздің бұл сөзімізді нықтай түседі.

– Жезқазғандағы телефон байланысын жақсартуда 1983 жылдың орны ерекше болды. Өйткені, нақ сол жылы облыстық Байланыс үйі пайдалануға берілді. Типтік жобамен салынған ғимараттың пайдалануға берілуі тек қаланың сәулетін арттырып, сәнін енгізіп қана қойған жоқ, сонымен бірге, ең бастысы, халықты телефонмен қамтамасыз етудің мүмкіндіктерін кеңейтті. Бір сәтте қалаға жаңадан 10 мың абонент қосу айтуға ғана жеңіл-тін. Сол жұмысты абыроймен атқарып шықтық, елдің қуанышын көрдік, соның ортасында болғанымызды мақтан тұтып жүреміз әліге шейін – дейді Нәкең сөздің бір орайында қаладағы байланыс жүйесінің даму тарихынан сыр шерте отырып.

Байланысшылардың былайғы көпшілік біле бермейтін міндеттері де болатын. Білікті маман ретінде ондай аса жауапты міндеттер көбіне-көп Нәкеңе жүктелетін. Айталық, «ғарыш гаванасы» аталатын Жезқазғанға ғарышкерлер бұрындары жиі қонып жататын еді ғой. Ғарышкерлерді қарсы алудың жердегілерге қандай жауапкершілік жүктейтінін айтып жатудың қажеті жоқ. Барлық деңгейдегі басшылықтың назары ғарышкерлердің аман-есен қонуын қадағалауға ауатын. Мәскеуден бастап барлығы да сәт сайын Жезқазғанмен байланысқа шығатын. Демек, байланыста еш кідіріс, еш ақау болмауы тиіс. Осы аса жауапты шаруаның басы-қасында Нағи Құланбаев жүретін.

– Барлығы оңымен аяқталған соң жақсылап бір демалушы едік, ал, қашан іс біткенше кірпік қақпайтынбыз десем, асыра айтқаны деме. Бейнелеп айтқанда, жанымыз мұрнымыздың ұшында жүретін. Әйтеуір, жігіттердің жауапкершілікті сезіне білуі мен біліктіліктерінің арқасында абыройсыздықтарға ұрынған кезіміз болған емес – дейді байланысшы мамандығының қаншалықты қиын екендігін нақты мысалмен түсіндіруге ұмтылған Нағи Қаратайұлы әңгіменің тағы бір сәтінде. Облыстық деңгейде өткізілетін әртүрлі іс-шаралар кезінде де байланысшыларға жүктелетін міндет әдеттегіден арта түсетін. Өйткені, тікелей байланыс желісімен жан-жақтан келген қонақтарды қамтамасыз ету қалтқысыз қызмет етуді талап ететін. Бұл орайда да, Нәкеңнің мойнына артылатын

салмақ жүгі ауырлай түсетіні бар-ды. Қазір қарап отырса, соның бәрі өткеннің еншісінде қалған тарих іспетті.

Мамандығына байланысты міндетін атқарып қана қойса жақсы ғой, сол кездің адамдары қоғамдық жұмыстарға да молынан жегілуші еді. Әсіресе, Нағи. Неге? Өйткені, кімнің бойынан тапсырылған жұмысқа жауапкершілікпен қарау, адал атқару байқалса, басшылар тарапынан сол адамға деген сенім де зор болатыны белгілі. Сондықтан, ақысыз-пұлсыз атқарылуды талап ететін қоғамдық жұмысқа осындай жандар көбірек тартылатын-ды.

— Кәсіподақ, партия өміріне белсенділікпен араласатынын. Өйткені, адамдар сенім білдіріп жатады, сосын келіспей бас тартуды ыңғайсыз көретінмін. Бірақ, одан жаман да болғаным жоқ. Байланыс саласы қызметкерлерінің республикалық съезіне екі мәрте, облыстық партия конференциясына да екі рет делегат болып сайландым. Бірнеше жыл қатарынан қалалық партия комитетінің, сонымен қатар, республикалық кәсіподақ Кеңесінің де мүшесі болдым. Әрине, осының бәрі әріптестерімнің менің еңбегімді бағалағаны деп білемін. Сондықтан, оларға деген көңілімнің ризашылығын үнемі айтып келемін, айта да бермекпін — деген Нәкең сөзін «жалпы кім болса да жүрген ортасының қолдауынсыз ешқандай абыройға да, атаққа да қол жеткізе алмайды. Адам ең алдымен еңбек ұжымында қадірлі де құрметті болуы тиіс. Бұл үшін не керек? Әрине, адал еңбек істей білген жөн. Қолыңнан келіп тұрса көмектес. Біреу білмей жатса білгенінді бөліс. Сонда ғана сені әріптестерің де, басқалар да сыйлайтын, құрметтеп, қадірлейтін болады» деген ойларын да іркіп қалмады. Несі бар, өте орынды пікір, дұрыс сөз.

90-жылдар Кеңес Одағының тарауымен бірге елімізге көптеген күйзелістер алып келді. Бірақ, заманның жаңара бастағаны да сезілмей қалмайтын. Соның бірі — күнделікті қолданыстағы телефон байланысының жақсара түскендігін адамдар шын мәнінде зор қуанышпен қарсы алған еді. Бәлкім, қазір көпшілігіміз сол сәттерді есімізден шығарып та алған шығармыз. Бірақ, нақ сол өзгерістерді Нәкеңдердің ұмытуы еш мүмкін емес. Өйткені, ол әлгіндей жаңалықты Жезқазғанға өз қолымен жеткізген жандардың бірі. Бұрынғы ескінің орнына жаңадан сандық жүйе енгізілді. Оны орнату үшін Германиядан арнайы 52 контейнерге тиелген құрал-жабдықтар жеткізілгенін былайғы көпшілік қайдан білсін?! Білсе оны тек Нәкеңдер ғана білді. Республикада бірінші болып сандық телефон желісіне көшкен де Жезқазған қаласы болатын. Ал, оны орнатушылардың алдыңғы қатарында Нағи Қаратайұлы Құланбаев та жүрген еді. Осылайша, байланыстың жылдамдығы мен сапасы тез арада бұрын ешкімнің түсіне де кірмегендей өзгеріп шыға келген. Қазір ғой мұның қалыпты құбылысқа айналғаны. Ал, одан бергі бұл салаға енгізіліп жатқан жаңалықтарды санамалап шығудың өзі мүмкін емес. Қазір қаланы қойып далаға да интернет жеткен заман. Өз саласының осыншалық өзгеріп, әлемдік деңгейге көтерілгенін әрине, Нәкең мақтан тұтады. Өйткені, осы өзгерістердің басы-қасында өзі де болды емес пе?

Қарап отырса, байланыс саласында қырық жыл тер төгіп келеді екен. Сәтін салғанда бұрынғыша айтқанда, «өкімет пен партия» еңбегін ескерусіз қалдырған жоқ. Қалалық, облыстық деңгейдегі алған Мақтау қағаздары бір сандыққа әзер сыйғандай. Олардың үстіне Қазақ КСР және КСРО Байланыс Министрліктерінің Құрмет грамоталарын қосыңыз! 1986 жылы Нағи Құланбаев «Құрмет белгісі» орденімен марапатталды. Бұл байланыс саласында еңбек ететін жандар үшін өте жоғары марапаттама еді. Өйткені, байланысшылардың орден-медаль иеленуі өте сирек кездесетін жағдай болатын. Сол сиректердің арасында болғандығы – оның еңбегінің лайықты бағасын алғандығы. «Құрмет белгісін» шынайы құрметтің белгісі деп түсінгеніміз абзал.

Нағи Құланбаевтың еңбегі тәуелсіз Қазақстанның тұсында да бағалаусыз қалмады. Оған 1997 жылы «Құрметті байланысшы» атағы берілді. Осыны естігенде Нәкең кереметтей толқыды. Тіпті, кеудесіне орден таққанда да нақ осылай толқымаған, қуанбаған, тебіренбеген шығар?! Өйткені, бұл атақтың мәртебесі өте үлкен екендігі оның атының өзінен-ақ байқалып тұрғандай. «Құрметті байланысшы». Естіген құлаққа да жағымды естіледі, көңілге де қонымды. Бір кездегі бала арманы әкелген мамандықтың шыңына көтерілгенінің анық айғағы ғой бұл! Қызылорданың кәсіптік-техникалық училищесінің қабырғасындағы жедел курста оқып жүргенде «осыдан бірнеше жылдар өткенде Қазақстанның Құрметті байланысшысы» дейтін атақ иеленемін» деген ой қаперінде болды деймісіз? Әрине, жоқ. Бар күш-жігерін өзіне жүктелген міндетті адалдықпен атқаруға ғана ұмтылатын. Сол еңбек ақталды. Даңққа бөледі, атақ-абыройға жеткізді. Ащы тер тәтті бақытқа айналды. Еңбек бақытына біркісідей бөленген Нағи Қаратайұлы әдемі де ғибратты ғұмыр иесі. Жан жары Райхан қашан болсын жаңа ашылған гүлдей құлпырып, шаңырағының шырайын ендіріп жүргені. Ал, оқудың озаты саналатын Сағынышты тек өзі ғана емес мектеп ұжымы да мақтаныш тұтатынын сезінген сайын көңіл шіркін марқая түседі. Перзентіңнің мақтан тұтуға лайық болғаны қандай керемет! Бұл жағынан келгенде де Нәкеңнің аты озып тұр.

Нағи Қаратайұлы Құланбаев жуырда 60 жасқа толды. Кейінгі жылдары денсаулығына байланысты демалыста отырған оны әріптестері шаңырағына арнайы келіп құттықтап шықты. Нәкеңнің құшағын гүлге толтырып, көңілін марқайтып кетті олар. Бәрі де сол баяғы еңбектің арқасы. Адал еңбектің арқасында. Құрметті байланысшы әрқашан құрмет құшағынан босамаса керекті. Солай болып та жатыр.

«Мысты өңір», 24 ақпан, 2012 жыл

ТАЙЖАНОВТЫҢ ТАЛ ТҮСІ

«Шашын күнге ағартатын қарттар бар, Жасы жүзге келгенмен, Жас кезінде арыны жоқ жігіттің, Жас кезінде жалыны жоқ жігіттің Ертең ерлік жасарына сенбеймін» дейді ақын Мұхтар Шаханов. Жарас Хамитұлы ТАЙЖАНОВ өмірінің талтүсіне жетсе де, өңін бермеген, өңі түгілі жігерлі жастықтың жалыны басыла қоймаған, алысқанын алып жығатындай нағыз дер шағындағы жігіт ағасы. Кешегісі босқа өтпеген оның бүгінгі шыққан биігіне талайлар етекте тұрып көз тастағаннан әріге аса алмайды. Жәкеннің ерекшелігі де сонысында. Ол өзінің талтүсіне жалындаған жастықтың асау жалына жармаса жүріп, ел үшін еткен еңбегімен, адалдықтың жолынан айнымаған абыройымен көтеріліп отыр.

Нұраның бойындағы Байтуған-Жараспай ауылында туып-өскен оның балалығы сонда өткенмен, одан кейінгі бүкіл ғұмыры Жезқазған топырағымен байланысты болып келеді. Бұған әрине, өзі таңдаған мамандықтың тікелей әсері тиді. Қап тауының етегіндегі республикалардың біріне жолдама берілетінін естіген анасы ұлының Қазақстанда қалғанын қалады. Қай ана перзентінің өзінің жанынан алысқа кеткенін қалайды дейсіз? Сөйтіп, ол жолдама арқылы Жезқазған кен комбинатына келді. Бұл 1974 жыл болатын. Қарағанды Политехника институтының жас маманы Жезқазғанға қарай жолға шықты. Комбинат басшылығы оны Оңтүстік Жезқазған кенішіне жіберді.

Қазіргідей емес еді ол кезде. Жолдың шаңы аспанға шығып жатқаны өз алдына аталған кенішке жетудің өзі мұңға түсетін. Өйткені, көлік қатынасы нашар еді. Өуірімдеп жұрт «Рудник» деп атайтын поселкеге жеткен Жарас көпшіліктен сұрастыра жүріп, Оңтүстік кеніштің қайда екенін, оған қалай бару керектігін сұрап білді. «Автобус күтіп әлек болмаңыз, одан да жаяулатсаңыз, тез жетесіз» деген жол сілтеушілердің ақылына ден қойған ол кенішке апаратын жолға түсті. Қолында чемодан, ақ көйлегіне галстук тағынып алған жас жігіт май топырақты шаңдатып келе жатқанын көз алдыңызға елестетіп көріңіз. «Қазақтың иегінің астына бір күн жүресін» демекші, мұнаралары менмұңдалап тұрған шахталар жеткізе қоймады. Үйден шығарда анасы «сол жақта осындай ағаң бар, әуелі соған кіріп, сәлем бер, көмектесіп қалар» деген. Бұл да алдымен соны іздеді. Көмек болғанда жұмысқа тұру қиын емес қой, тым болмаса жатақхана тауып беруге қол ұшын созса екен деген үміті бар еді.

Сөйтіп сеніп келген ағасы «Жас маман болса, кеніштің директорына барсын, оның мәселесін сол шешеді» деген хатшы қыздың сәлемін жеткізді. Тіпті, қабылдаған да жоқ, мұның «әрі інісі едім» дегенін естігісі де келмегендей. Содан

салып ұрып енді кеніш директоры отыратын ғимаратқа қарай бет түзеді. Тамыз айының ыстығы, шаң басқан жолда қара терге түскен ол әжептәуір әбіржіген қалпында кеніш директоры Қайролла Қанафиннің кабинетін аттады.

Директордың көзі бірден оның көйлегінің жағасына түсіпті. «Таза көйлек таппадың ба?» дегендей сөз қозғады ә дегеннен-ақ. «Сіздің алдыңызға өліп-талып жетіп тұрғаным осы. Көйлек ауыстыратын да орным жоқ» деді Жарас баспана мәселесін де қарастырмаса болмайтынын қоса сездіріп. Қайрекен көмекшілерінің бірін шақырып алды да: – Бізге жас маман жұмысқа келіп тұр. Жататын жері, баратын танысы жоқ көрінеді, жатақхана жағын қарастырыңдар – деп тапсырма берді де, №67 шахтаның бастығы Бекен Нұршабаевты шақыртты. Сөйтіп, Жарас Хамитұлы Тайжановтың Жезқазған кен өндірісіндегі еңбек жолы басталды.

Табиғатынан тындырымды ол жұмысқа жан сала кірісіп кетті. Жас кезі – жалын кезі. «Жігіттер, күндіз-түні жұмыс істейміз. Жоспардың үдесінен шығамыз. Біздің учаске комбинат бойынша ең үлкені саналады, сондықтан, бізге назар да көбірек түседі. Сондай кезде ұялып қалмау жағын ойлауымыз керек» дейтін оның сөзін жігіттер де құптайтын.

Жастың алғашқы адымын сынап көргісі келді ме екен, шахта бастығы «түннің қай уақыты болса да, ештеңеден қысылмай, үйге телефон соғып, жұмыстың жайын хабарлап тұр» деп тапсырды. Бастық солай десе, бұл қалай тартынып қалсын, «түннің қай уақыты болса да», телефонның құлағын бұрап жіберіп, істелген шаруаны, көзделген жоспарды баяндады да тұрды. Оның тынымсыз телефондарынан шаршаған болу керек, Бекен Нұршабайұлы кезекті аппарат мәжілісінің бірінде «Тайжановты түнгі ауысымға қалдыруға болмайды екен, бұл келгелі ұйқыны мүлдем ұмыттық» деп, өзінің оған деген ризалығын астарлы әзілмен жеткізгені бар.

«Мыңшылар» қозғалысының дүрілдеп тұрған кезі. Учаскедегі төрт бригаданың бірінен бірі озады. Комбинат директоры Виктор Васильевич Гурба аптасына екі мәрте шахтаға түсіп, жағдайды өз көзімен көріп, жұмыстың жайын саралап кетеді. Жоғарының осындай талапшылдығы Жарастың бойындағы ұйымдастырушылық, іскерлік қабылетті одан әрі шындай түсуге әсерін тигізбей қоймады. Жас жігіт назарға тез ілікті. Көп ұзамай оған құрылысы жүріп жатқан №67 шахтаның тізгіні сеніп тапсырылды. Бұл сол кездегі СОКП Орталық Комитетінің тікелей бақылауында тұрған өндірістік құрылыс еді. Күн сайын не істелді, не істелмеді және неге істелмеді деген үш сұрақты талқыға салатын жиын өтіп тұрады. Баяндамашы – Ж.Х.Тайжанов. Орталық Комитеттің екі бірдей қызметкерін Мәскеу құрылыс барысын бақылау үшін Жезқазғанға арнайы жіберген. Яғни, құрылыс барысынан Мәскеу күн сайын мәлімет алдырып отырады. Сондықтан, ешкім де бармақ басты, көз қыстыға бара алмайды.

Жарас Тайжановтың басшы ретінде алғаш жарқырап көрінген тұсы да осы кез. Одақтық маңызға ие шахта құрылысының дер мезгілінде пайдалануға берілуіне оның қосқан үлесі орасан. Осындағы еңбегі ескеріліп, ол партия

сьезінің делегаттарына көрсетуге арналған деректі фильмнің кейіпкеріне де айналды. Бұл оның мүлдем ойына кірмеген нәрсе болатын. Бұған шынын айтқанда, мұның сол кездегі облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Давыдовпен шекісіп қалғаны себеп болды. Әдетте Давыдовтың бетіне қарсы келгендер кейін қудалауға ұшырайтын. Әрине, онымен ілігісу ойында да жоқтың, тіпті, оның түрін де танымайтын. «Волга» көлігімен тегін адам жүрмейтінін сезсе де, нақ Давыдов екенін қайдан білсін? Жұмысшы қызметкерлермен жұмыс жайын ақылдасып жатқан еді, дәл солардың қасына «Волга» тоқтай қалып, ішінен еңгезердей орыс азаматы шыққаны сол еді, кейбір атқамінерлер жүгіріп барып, әлгінің қолын алып, сәлемдесіп жатты. Ал, бұл болса оған көңіл аударар қоймады, өзінің «мәжілісін» жалғастыра берді. Өз кезегінде «Волгадан» түскен дөкейге мұның осынысы ұнай қоймаған тәрізді. Ол қасындағыларға қарап, «әнебіреу кім?» деп қалды. Сөзі сүйегінен өтіп кетті, үнсіз қалғысы келмеді. «Мен қарапайым совет азаматымын, ал, өзіңіз кім боласыз? Келе сала бәрімізді қырып бара жатырсыз ғой» деп қайыра сұрақ тастады. Әлгі үндемеді, осымен шекісу үшін арнайы ат арылтып келгендей-ақ, көлігіне отырды да кете барды.

Көлік жылжысымен сол жерде тұрған басшылар «бәрін бүлдірдің ғой, Давыдовқа қарсы келіп нең бар?» деп жатыр. Шынында да, ертесіне «кәнеки, түсініктеме жаз» деп алқымнан алатындар да табыла кетті. Бұл болса «Не деп жазамын? Түсініктеме жазатындай не бүлдірдім?» дейді. Ақыры не керек, «обкомға, Давыдовқа шақырып жатыр» деген хабар жетті көпке ұзамай. Жарасты алдарына салған кеніштің екі-үш басшысы Давыдовтың қабылдау бөлмесінде тұрды. Іштен «Тайжановтың өзі кірсін» деп шақыртты. Кірді. Давыдов «Ал, сөйлегішім, сөйле, сен қарсы сөйлеуді қайдан үйреніп жүрсің?» деп нығарланды. Жарас іштей қанша қорқыныш болса да, онысын сыртқа сездірмей, салмақты сөйлеуге ұмтылды. «Мен ұлы Ленин негізін қалаған, сіз де, мен де мүшесі болып табылатын Коммунистік партияның Жарғысына сүйендім. Онда кез келген коммунист бір-біріне өз ойын еркін білдіруге, кемшіліктерін көрсетіп, сынауға дейін қақылы екендігі жазылыпты» деген Жарастың сөзін тыңдаған Давыдов жарылып кете жаздады. «Ендеше, сол Жарғыны көрсете қойшы, әлгі тұсын бірге оқиық» деді ол бұған сынап қарап. Дес бергенде, қалтасына партия Жарғысын сала барғаны мұндай оңды болар ма? Төсқалтасынан Жарғыны суырып алғанда, Давыдов «Мұны қалтаңа қайыра сал, менің өз Жарғым да бар» деп, үстелінің суырмасынан Жарғыны алып шығып, сәл парактап отырды да, «Өзің әрі ақылды әрі қу қазақ екенсің, шынымен де сенің айтқаның Жарғыда жазулы тұр екен» деді де, хатшы қызды шақырып, екі шыныаяқ шай әкелуді бұйырды. Сол кезде Жарастың маңдайынан суық тер бұрқ ете қалды. Ол жағдайдың «бейбіт жолмен» шешілетінін түсіне қойды. Расында да, Давыдовтың сөз саптауы өзгеріп сала берді. Бұдан өндіріске қалай келгенін, тәжірибесін сұрап білді де, «бәлкім, сені обкомның өндірістік бөліміне алдырармыз» деп қалды. Жарас Хамитұлы мәдениетті түрде ғана «өзінің обкомда қызмет істеуге әлі әзір еместігін» айтып бас тартты. Сосын

Давыдов оның кандидатурасын деректі фильмге түсіруге ұсынатынын айтты. Бұл оған қуана келісті. Кейін Сәтбаев қалалық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметіне тағайындалуына да Давыдовпен болған сол әңгіменің ықпалы болғандай.

Өзгелерге ұқсай қоймайтын бір мінез бар Жараста. Атаның қанымен, ананың сүтімен бойына дарыған бірбеткейлігі, айтарын айтып қалудан тартынбайтын турашылдығы осылайша кейде өзіне әлдебір қиыншылықтар тудырғанмен, жаратылысынан қашып қайда барады? Бірде оның жұмыс учаскесін Бүкіл-одақтық кәсіподақ комитетінен келген меймандар аралап жүрді. Оларды сол тұстағы облыс басшысы Лосев бастап жүрген. Қонақтарға жұмыс жайын баяндаған Жарасты қазіргі тілмен айтқанда, оққағарлар деуге келетін жігіттер «айтарыңды айтып болдың, енді басқалар сөйлесін» дегендей қақпайлап кері ысыра бастады. Ал, бұл шыдамай кетті. «Қонақтар менің учаскеме келіп жатыр, ал, сендер мені сыртқа итергілерің келеді, бұлай болмайды» деген оның дауысы қаттырақ шығып кетсе керек, Лосев бұлар жаққа қарай бұрылып, не болып қалғанын сұрады. Мән-жайға қаныққаннан кейін «Оныкі дұрыс, учаскені ол болмаса бізге кім аралатады?» деп мұның сөзін сөйлеп шыға келді.

Негізі Жарас Хамитұлының тәртіпке қатты мән беретіні, артық – ауыс әңгімеге араласпайтыны, алдына қойған мақсатына жету жолында бар күш-жігерін аянбай жұмсайтындығы оның әскери қызметкердің отбасында тәрбиеленгендігінен болуы мүмкін. Өйткені, әкесі Хамит соғысқа дейін ауыл мұғалімі болса да, соғыстан соңғы өмірін әскери қызметпен жалғастырған, Академияда оқыған, подполковник шеніне дейін көтерілген жан болатын. Өттең, өмірі ерте үзілді. Ол Мәскеудегі Новодевичье қорымынан мәңгілікке жай тапты.

Бір қарағанда қатқылдау көрінетін Ж.Тайжановты қатардағы қарапайым кеншілер қауымы өте жақсы көреді. Бұл жәй ғана сөз емес. 80-жылдардың аяқ кезінде №45 шахтада нашар ахуал қалыптасты. Жоспарланған кен өндірілмегесін кеншілердің де көңіл-күйлері төмендеген, еңселері түскен. Жағдайдың одан әрі ушығып кетуі әбден мүмкін еді, егер, кеншілердің өздерінің жазған өтініштеріне құлақ асқан комбинат басшылығы Ж.Тайжановты сол шахтаға қайтадан бастық етіп жібермегенде. Кеншілердің «бізге осындай адамның бастық болғанын хош көреміз» деп жоғарыға хат жолдауы өте сирек кездесетін жағдай. Демек, бұл халықтың оған деген зор сенімін айғақтайды.

– Менің оларға жанымнан бөліп беретін ештеңем де жоқ. Бар болғаны олардың өздерінің жанын шығарып отырып жұмысқа саламын, бірақ, соған лайық жалақысын алуға, басқа да көмектер көрсетуге ұмтыламын. «Қырық бестегі» жағдайды солай жөндегенбіз – дейді Жәкең бүгінде өткен күндердің кейбір сәттерін еске ала отырып.

Жәкең «ешқашан өзіңе жақсылық жасаған, шарапаты тиген жандарды ұмытуға болмайды» деп санайды. Ол сондай жандардың бірі ретінде Сәтбаев қаласының қадірменді ақсақалдарының бірі Мұзараф Ахановтың есімін ерекше сүйіспеншілікпен атайды.

– Ертеректе мен басқаратын шахтада апат болып, әйгілі кеншілердің бірі Курь деген азамат қайтыс болды. Соның себеп-салдарын талқылаған жиында кейбір ағайындар мені тікелей кінәлі санап, қызметтен тайдыруды көздеп бақты. Сонда Мәскеуден келген мықтылардың алдында Мұзағаң менің кінәсіздігіме олардың көзін жеткізіп, қорғап шыққан еді. Сондықтан, мұндай жақсылықтар қалай ұмытылсын – дейтін Жәкеңнің сөзін тыңдағанда, бүгінгі барына асынып-тасынып, кешегісін ұмытып кететіндер еске түсе кетті.

Тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда қиыншылықтар аз болған жоқ. Бұрынғы экономикалық байланыстар үзіліп, жаңасының жолы салынбағандықтан Одаққа қараған республикалардың бәрінің де келешегі бұлыңғырланып тұрған еді ғой сол кездері. Міне, осындай қысылтаяң шақта «Жезқазғантүстімет» уақытша «Самсунгтің» басқаруына көшті. Шетел инвестициясы арқылы тұралап қалған өндіріске жан бітіру көзделді. Соның бірі құрылысы жиырма жылға жуықтап, ақырында тұралап тоқтап қалған Анненск шахтасы болатын. Сол кезде Шығыс Жезқазған кенішінің директоры қызметіне тағайындалған Ж.Тайжановқа осы шахтаны жеделдетіп іске қосу міндеті жүктелді.

Елдің ертеңін өндірісті өркендету деп білетін Елбасы Н.Назарбаев Жезқазғанға, Анненск шахтасының жай-күйімен танысу үшін арнайы келді. Шахтаға түскен Елбасын қарсы алған кеніш директоры жұмыс жайын баяндап қана қоймай, еліміздің кездескен қиындықтардан тез арада шығатындығына сенімді екенін де қоса жеткізді. Нұрсұлтан Әбішұлы Қазақстанның әрбір азаматының бойында осындай берік сенім болу керектігін айта келіп:

– Сонда да неліктен сенімді екеніңізді айтпас па екенсіз? – деп сөзге тартты. Соның алдында ғана теледидардан Ресей Президентінің азық-түлік сақтайтын қойманың ашылуында болғанын көрсеткені есіне түсе кеткен Жарас сөзден іркілмеді.

– Біз өндірістің қамын ойлап жатырмыз. Сіз ұсақ-түйек емес, ірі жобаларды қолға алуды көздеп жүрсіз, сондықтан да, оның қайтарымы да қомақты болатынын бәріміз де түсінеміз ғой – деп қысқа ғана қайырды. Бірақ, оның бұл сөзі Елбасына ұнап қалды.

– Елдің ертеңін ойлаған жігіттер осылайша ойлауы керек – деп сол жерде тұрған кеншілер қауымымен де емен-жарқын әңгімелесіп, өзінің ел болашағы жайындағы ойларын ортаға салды. Бір сағатқа жуық шахтада болған Елбасы кеншілердің ісіне ризашылығын білдіріп, жұмыстарына сәттілік, отбастарына амандық тіледі.

– Қазір Елбасының сондағы айтқандарының көпшілігі жүзеге асты, енді бірі орындалу үстінде. Қазіргі дүние Қазақстанның экономикалық дамуына қызыға да қызғана да қарайтын болды. Еліміздің табысты дамуына өзіміздің титімдей болса да үлесіміз барын мақтаныш етеміз – дейді ол сөздің арасында.

Өндірістің баспалдағынан бастап биігіне дейін көтерілген Жарас Хамитұлы Тайжанов қазіргі таңда «Жезқазғантүстімет» өндірістік бірлестігінде бұрғылау-қопару жұмыстарын басқару бойынша жетекші инженер болып қызмет

атқарады. Қандай жұмыс учаскесінде жүрмесін алдымен абыройды ойлайтын Жәкең мұнда да өзіне тиісті міндетін мүлтіксіз орындауымен ерекшеленіп тұрады.

Уақыт та жылдам екен, әні-міне дегенше, өмірдің тал түсіне де жетіп қалыпты. Тайжанов өзінің талтүсіне биік абыроймен, көптің құрметін иелене жетіп отырғанын ешкім де жоққа шығара алмайды. Кейде кісінің еңбегін оның орден-медальдарымен өлшеп те жататынымыз бар. Әрине, бұл дұрыс та. Дегенмен, осыншама жыл өндірістің бел ортасында жүрген Жарас Хамитұлының кеудесінен бірде-бір жарқыраған теміржұлдызды көре алмас едіңіз.

– Комбинат басшылығы талай рет ұсыныс білдірген, бірақ, мен «алдымен кеншілер, қатардағы жұмыскерлер алсын, өндірісті өрге сүйреп жүрген – солар» деп қарсылық танытатынымын. Әйтпесе, осыған дейін кеудемді толтырып қоюға әбден-ақ мүмкіндігім болғанын несіне жасырайын?! – дейді Жарас Хамитұлы біздің осы орайдағы сауалымызға.

Өзін емес, алдымен өзгені, өндірістің жайын ойлағандықтан да ол көптің құрметі мен сенімін иеленді, абыройлы азаматқа айналды. Сыртта іскер басшы, отбасында қадірменді отағасы Жәкең жан жары Ләйламен де кеншілердің ортасында, яғни, Сәтбаев қаласында табысқан болатын. Зымырып бара жатқан қайран уақыт, шаңырақ көтергендеріне де отыз бес жыл толыпты. Балалардың қанаттары қатайып, өсіп, жетілді. Соның бәрі кісінің көңілін көтеріп, марқайтады, алғы күндерге деген қызығушылықты арттыра түседі. Өмір сонысымен қызық!

«Мысты өңір» газеті

ЕРТЕ ЕСЕЙГЕН ЕРБОСЫНОВ

Негізі Ербосыновтар әулетінің атақ-даңқы Жезқазған-Ұлытау өңірінен де тыс жерлерге жақсы мәлім. Өйткені, бұл әулеттен бірі әлемдік деңгейде, енді бірі Азия құрлығында еліміздің Көк Байрағын көкке желбіреткен чемпиондар шыққан. Бірақ, бүгінгі сөз олар туралы емес, есімдері елге еңбекпен танылған Ербосыновтардың бірі ғана туралы болмақ. Нақтырақ айтқанда, сөзіміздің арқауы – мыс өндірісінің ардагері, Еңбек Қызыл Ту орденінің иегері Нәби ЕРБОСЫНОВ.

Ұлытаудың Аманкелді ауылында дүниеге келген Нәби әрине, бала күнінде ешқашан Қарсақбай туралы ойлана қоймағаны рас. Сондай жердің бар екенін, онда алып зауыттың жұмыс істейтінін үлкендердің әңгімесінен ара-тұра естіп қалатын. Бірақ, ешқашан «кейін өмірім сол Қарсақбаймен, сондағы зауытпен байланысты болар-ау» деп ойлаған емес. Ауылға тән тірлікпен көзін тырнап ашқан ауыл баласы аса арманшыл бола қоймаған. Соғыс басталған жылы туған оның есін жия бергенде көргені колхоздың қара жұмысы болды. Соғыстың болғанын да кейінірек естіді, оның халықтың иығына қаншалықты зардап түсіргенін де есейе келе ұғынды. Бірақ, бала болғанмен сол сұм соғыстың салған лаңының шет жағасын бұл да көрді. Мектепке бармай жатып масақ теруге жегілді, шешесімен бірге шөпке де баратын күндер әліге шейін өткенге ой жібергенде бұлдыраңдап көз алдына келе қалады. «Адамның жадында қуанышты шақтардан гөрі қиналған, қысылған, қысым көрген сәттері ұмытылмастай сақталып қалады» дегенді оқығаны бар бір кітаптан. Әлдебір дана кісінің сөзі болса керек. Төрт жасында әкесінен айрылды. Бар ауыртпашылық үйелмелі-сүйелмелі үш баламен қалған анасы Сарыалтынның иығына түскенін бала жүрегі сезбейді емес, сезетін.

«Уақыт – емші» деп жатады. Сол рас екен. Жетпестің жеткенін, кемнің толғанын көзі көрді. Майданда ерлігімен танылған үлкен ағасы Әбдірахман еңбекте де алдан көрінді. Қарсақбай мыс зауытында көптеген жылдар еңбек етіп, зейнеткерлікке шыққан ол әлі күнге шейін Қарсақбайда тұрып жатыр. Қарсақбайдағы көзі тірі жалғыз соғыс ардагері де – сол. Айтпақшы, Әбекеңнің Амантайынан көрген немересі Ерболат самбодан және қазақ күресінен Азия чемпионы атанды. Тек әттең, әкесі Амантай ұлының осы жетістіктерін көре алмай, өмірден ертерек кетіп қалды. Ал, Нәбидің тағы бір бауыры Қази осы өңірден дене шынықтыру институтын тұңғыш рет бітіріп келген маман ретінде, жастарды спортқа баулып, көптеген спортшылар тәрбиеледі. Інісі Өмірбек болса, мыс қорыту зауытының еңбек ардагерлерінің бірі. Сарыалтын анасы ұлдарының ел қатарына қосылғанын көріп, қызықтарын қызықтап, рахатына кенеліп 90 жасында дүниеден озды.

Мұның бәрі кейінгінің әңгімесі. Ал, соғыс жылдарында... бәрі отыра қалып, Тәңірден соғыста жүрген үйдің үлкені Әбдірахманның ауылға аман-есен оралғанын тілейтін. «Періштенің құлағы бірде ашық, бірде жабық» деп жатады ғой, әдетте. Тәңірге тілектері жетті ме екен, Әбдірахман соғыстан аман оралды. Үй-іші кенен қуанышқа кенелді. Отбасының ауыртпалығы да бұрынғыға қарағанда аз да болса жеңілдей түсті. Бірақ, сол уақыттың ауыртпашылығы бәрібір жеткілікті еді. Сондықтан, ұл ержете, қыз бойжете бере шама келсе еңбекке араласуға ұмтылатын. Әсіресе, ер балалар үй ішіне қолғабыс жасауға құлышынысты болатын. Бәлкім, олардың санасына сол уақыттың лебі «ер азамат отбасының, Отанының қорғаны, қамқоршысы» деген ұғымдарды тереңдетіп сіңдіріп тастады ма екен? Әйтеуір, олар жастары он бес, он алтыға жетер-жетпестен өздерін кәдімгідей жігіт сезініп, еңбекке араласып кете беретін. Нәби де солардың бірі болды.

1957 жыл. «Осыдан елу алты жыл бұрын он алты жасымда зауытқа барып жұмысқа тұрған едім» десе, қазіргі он алтыдағылардың тандана қарайтыны анық. Бірақ, нақты шындық солай болатын. Сол кездегі тұрмыстық қиыншылықтар баланы ерте есейтіп жіберетін. Буыны беки қоймаған баланың «жұмыс істегім келеді» деген талабын зауыт басшылығы да кері қайтармады. Өйткені, зауытқа жұмыс қолы керек-тін. Соғыс тұсында қаншама жұмыскерлер майданға аттанып, содан қайтып оралмады. Ал, олардың орындарын басатын жастардың дені енді-енді ғана жетіліп келе жатқан он бес-он алтыдағылар болатын. Оны алғашында слесарь-үйренуші ретінде қабылдады. Зауытты бұрын сыртынан ғана көретін бозөкпеге бәрі таңсық, бәрі қызық. Жалынмен арпалысып от көсеп жатқан металлургтердің қимылдарына қызықпай тұра алмайды. Бір жағы, жұмысқа бала кезінде араласқаны дұрыс болған сияқты. Ол солай ойлайды. Өйткені, тәтті нанның қаншалықты ащы термен табылатынын ерте түсінді. Және адам бала кезінде бәріне қызығушылықпен қарайды ғой, білмегенді біліп алуға ұмтылғыш келеді. Соның игі әсері тиді ме екен, Нәби жұмысқа тез төселіп кетті. Көп ұзамай-ақ зауыттың белді жұмыскерінің біріне айналып шыға келді. Тек слесарьдың мамандығымен шектеліп қалмады, жұмыс істей жүріп, сол зауытқа қажетті басқа да мамандықтарды игеріп алды. «Мына бала еңбекқор екен, білуге ұмытылып тұрады екен» дейтін басшылардың сыртынан мақтап жатқанын естіп қалса, соған көңілі өсіп, қанаттана түсетін. Алғаш рет Мақтау грамотасын алып келгенде анасының қуанғанын көрсеңіз! «Еңбегің жаныпты ғой, балам! Егер осылайша адал жұмыс істей берсең, «крамыттың» бұдан да зорын беретін болады» деген анасының сүйсінісі көз алдында мәңгілікке қалып қойды. Ол сол сәттен бастап жұмыс істей жүріп, анасын тағы да қуантуды ойлайтын еді.

Ат жалын тартып мінер жасқа жеткенде әскер қатарында азаматтық борышын өтеуге шақырылды. Әрине, Отан қорғау – жігітке міндет. Дегенмен, үйреніп қалған жұмысты қиып кету қиын екен. Қайта келсе, зауыт қайтып қабылдай қоймайтындай сезінген ол директордың алдына барды.

– Аға, мені әскерге шақырып жатыр. Келген соң қайтадан зауытқа жұмысқа аласыздар ма? – деген оның сөзіне директор күліп жіберді.

– Біз сені жігіт болды деп жүрсек, білмейтінің әлі көп екен ғой. Әскерге баруды білгенмен, заңға шорқақ екенсің. Қарағым, өкіметтің заңы бойынша, сен әскерден келгенше жұмыс орның сақталады. Біз қайта қабылдағымыз келмесе де, қабылдауға мәжбүр боламыз. Әскерге барсаң, бәрімізге айтқаныңды істететіндей күшейіп ораласың – деген ол сөзіне әзіл қоса отырып, оң сапар тілеп, шығарып салды.

Араға үш жыл салып қайта оралған Нәби туған зауытында жұмысын одан әрі жалғастырып жатты. Бірақ, ел арасында жағымсыз әңгімелер айтыла бастады. «Қарсақбайдың зауыты жабылады екен, халық түгелдей Жезқазғанға көшірілетін көрінеді. Жоқ, тек қана Жезқазғаннан жаңа зауыт салынады» дейтін әртүрлі сөздердің қайсысы шын, қайсысы жалған екенін ажырата алмай жүргенде, анығы да айтылды. «Жезқазғаннан жаңа мыс қорыту зауыты салынады да, қарсақбайлық металлургтер сонда барып жұмыс істейтін болады. Қарсақбай зауыты басқа өнім өндіруге сәйкестендіріледі».

Жаңа зауыттың құрылысын жүргізуге алдымен электриктер, слесарьлар, дәнекерлеушілер тартылды. Сол алғашқы лектің ішінде Нәби Ербосынов та болды. Басқаша айтқанда, қазіргі Жезқазған мыс қорыту зауытының іргетасы қаланған күннен басталған бүкіл тарихын Нәкең бессаусағындай біледі. Өйткені, бәрін өз қолымен атқарды.

Жаңа зауыт Қарсақбайдың заңды жалғасы болды. Қарсақбайда шыңдалған металлургтер Жезқазған зауытының даңқын тез арада Одаққа, қала берді әлемге таратты. Жаңа қонысқа келген қарсақбайлықтарға басшылық тарапынан барынша қамқорлық көрсетілді, оларға арнап үй салынды. Еңбекте үздік шыққандары үкіметтік марапаттамалар иеленіп жатты. Бір сөзбен айтқанда, Жезқазған Қарсақбайға қырын қараған жоқ. Керісінше, қара шаңырақтың қалыптасқан бай тәжірибесін пайдалана отырып, жылдамдатып өзінің көшін түзеп алды.

– Жезқазған мыс зауытында үш директордың тұсында еңбек еттім. Олар – Евгений Игнатьевич Ли, Төлеген Мұсаұлы Әбдірахманов, Қайсар Телешов. Бұлардың қайсысы болса да істі дұрыс ұйымдастыра алатын және ең бастысы еңбеккерлерге қамқор көңілмен қарайтын жандар болуымен ерекшеленетін. Не бар, не жоқты сұрап жүретін. Сол мінездерімен халыққа жағымды болды. Жақсы басшы жүрген жердің жұмысы да өнімді келеді емес пе? Олар басшылық жасаған кезең мыс зауытының дүрілдеп тұрған уақыты болды. Қазір зейнет демалысында болғандықтан зауыттың ішкі шаруасын біле бермеймін, бірақ, бұрынғы әдемі де тамаша дәстүр жалғастығы, ұрпақ сабақтастығы үзілмейтін шығар? – деген Нәби ағаның лебізінен өткенге – сағыныш сазы, ертеңге – сенім сезілгендей.

Сөз арасында ол «мыс зауыты жабылатын болыпты» деп қорқытып еді әуелгіде, артынан зауыттың тек модернизациялау жұмыстарына байланысты

уақытша тоқтатылғанын біліп, көңіліміз онына түскендей болды» деп қояды. Қайтсін енді, жалынды жастық шағы өткен, атақ пен абырой биігіне көтерілген құтты мекені емес пе? Туған үйіндей ыстық көрінетіні рас. Ол осында еңбек ете жүріп, кеудесіне Еңбек Қызыл Ту орденін тақты, Жезқазған облыстық кеңесінің депутаты болып, халық аманатын арқалады. Еңбек ардагері атанып, осы жерден зейнеткерлікке шықты. Бірақ, зауыттан қол үзіп кеткен жоқ. Зауыт басшылығы мереке – мейрамдарда құрметті қонақ етіп шақырып жатады. Демек, қадірінің жоғалмағаны. Бәрі де сайып келгенде Қарсақбайдан басталған жолдың арқасы. Қазақ өндірісінің атасы саналатын Қарсақбай зауыты мұны да талайлар тәрізді сынаққа салды, шынықтырды. Қарсақбай бұған сонысымен де қымбат. Металлургия саласына елуге бес жылы кем ғұмырын арнапты. Біле білгенге аз уақыт емес. Егер жұмыстың ауырлығын, қиындығын ескерсек, бұл салада осыншама уақыт бойы үзіліссіз еңбек етуге ердің ері ғана шыдас көрсетсе керек. Осы тұрғыдан келгенде Нәби Ербосыновты қалай мақтасаң да сияды.

Ол еңбектен де, өмірден де өз орнын, әдемілеп айтқанда, шынайы бақытын тапқан жан. Айтпақшы, оған бақыт болып жолыққан, Құдай қосқан жарының есімі де – Бақыт. Екеуі төрт ұл, бір қыз тәрбиелеп өсірді. Бүгінде бәрі де үйлі – баранды болып, өмірден өздеріне лайықты орындарын алды. Нұржаны қазақтың атын әлемге жайды, каратэден Италияда өткен әлем чемпионатында жеңіс тұғырынан табылып, еліміздің Туын көкке желбіретіп, күллі дүниеге Әнұранымызды тыңдатты. Жерлестері оның бұл жеңісіне құрмет белгісі ретінде оған Жезқазған қаласының Құрметті азаматы атағын берді. Нұрланы мыс зауытында қызмет істесе, Майрасы байланыс саласында. Кенжесі Нұрхан – заман талабына сай отандық өнім өндіруді мұрат тұтқан азамат.

– Біз ежелгі қазақы дәстүр бойынша осы кенжемізбен бірге тұрамыз. Зазира есімді келінім бар, ол да мыс зауытында жұмыс істейді. Тіпті, Октябрь деген құдамның өзі де сол зауыттың «түлегі» деген Нәкең мыс өндірісінің Жезқазған – Ұлытау халқы үшін қаншалықты қымбат екенін тағы да қайталап айта кетті. Елдің бүгіні де, болашағы да мыс өндірісіне байланысты екендігін ол терең түсінбегенде кім түсінеді?

Қарсақбайға жылына кем дегенде бір-екі мәрте жолы түседі. Әрине, баяғы бала кезгі думан, шаттық байқалмайды бүгінде. Бірақ, қарашаңырақтың ошағы өшіп қалған жоқ, көңіл соны жұбаныш етеді. «Жеріміздің кен байлығы жетерлік қой, бәлкім, күндердің күні Қарсақбайдың аты қайтадан дүркіреп шыға келер, кім біледі?!» деп ойлайды, соған үміттенеді. Көпті көрген көнекөздің үміті – елдің де үміті ғой. Сол үміт ақталса екен...

«Мысты өңір», 27 қыркүйек, 2013 жыл

ӨНДІРІС БАСТАУЫНДАҒЫ АЗАМАТ

Бүгінде қазақ «талтүс» деп бағалайтыналпыс жастың асқарына шығып отырған Серік ҚУАНЫШБАЙҰЛЫ өзінің саналы ғұмырын Жезқазған өңірінің кен орындарын ашу мен оны игеру жұмыстарына жұмсады. 1976 жылы Қазақ политехникалық институтының «Тау-кен инженері» мамандығын қызыл дипломмен бітіріп шыққан Серік алғашқы еңбек жолын Жезқазған тау-кен комбинатында бастады. Тау-кен шеберінен инженерге дейінгі аралықтағы барлық сатылардан өтіп, өзіне мол өмірлік тәжірибе жинақтады. Жанарынан жалын атып тұрған, өзі сыптай жап-жас жігіт өндіріске білек сыбана кірісіп кетті. Қолы қалт еткенде өзінің тың идеяларын, ойға алған ілкімді жобаларын пысықтаумен болды.

Әдетте адамның бір жұлдызды шақтары болады. Сондай кез Серік үшін қырықтың қырқасына енді іліккенде алдынан туғандай еді. Ол жеке ұжымда, қысталаң кезде өзінің бар мүмкіндіктерін пайдалануға, бойындағы қабілет-жігерін танытуға мүмкіндік алды. Білім мен тәжірибенің толысып, ақыл мен парасаттың бойды билей бастаған тұсында оны Жезқазған ғылыми-зерттеу, жобалау институты жұмысқа шақырды. Өндірістің бастауы саналатын ғылыми-зерттеу институтында жұмыс істеу екінің бірінің мандайына жазыла бермейтін бақыт еді. Жас жігіт мұны қуана құптады. Өйткені, өзін жиі мазалайтын тың жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бірден бір жер осы институт екенін жақсы түсінді.

Ілгері буын, айбынды ағалардың қатарына имене қосылған жас қанат Серік ғылыми жұмыстарға білек түре кірісті. Мұнда ең алдымен озық іс-тәжірибелер мен тиімді әдіс-тәсілдерді кеңінен енгізуді қолға алды. Содан кейін өз біліктілігін жан-жақты жетілдіруге күш салды. Жезқазған ғылыми-зерттеу, жобалау институтының зертханаларында жүріп ойға алған істерін дамыта түсті. Тіпті, осы бағытта Одақтық, республикалық деңгейдегі конференцияларға қатысып, өз тұжырымдарын дәлелдей білді. Осындай ізденгіш, өз ісіне берілген, ғылымға адал әрекеттерінің арқасында бүгінде ол 6 жаңа жобаның, жиырмаға жуық ғылыми еңбектердің авторы атанып отыр. 1980-1990 жылдар аралығында осы салада жүріп, Серік Жезқазған өңіріндегі кен орындарын игеруде өзінің сүбелі үлесін де қосты.

Кешегі күндерге көз салып отырса, өндіріс саласындағы көп жайлар көңіліне ыстық болып, көз алдына қайта оралады. №№65, 67, 73/75, 70, 57, 55, «Анненск» шахталарындағы кен горизонттарын ашу ісіне қатысты. Жезқазған өңіріндегі өзге де кен орындарын ашуда оның қолтаңбалары бар. Білікті маман аймағымызға белгілі Жомарт, Саяк, Шатыркөл, Артемьевск кен орындарын

ашу мен игеру жұмыстарының да бел ортасында жүрді. Маман еңбегінің ізі мен ізденісі Нұрқазған, Құсмұрын, Ақбастау кеніштерінде де сайрап жатыр. Ал, жалпы мыс кені бар аймақтың 29 кенішінің игерілуіне Секең өз үлесін қосқан инженер саналады.

Осы жобалардың бірлескен авторы ретінде өз тәжірибелерін жастарға үйретіп, ой-пайымын ортасына жеткізе алды. Ол ұзақ уақыт бойы жобалау институтының бөлімін басқарды. Осылайша Серік Қуанышбайұлы Жезқазған ғылыми-зерттеу, жобалау институтында абыройлы қызмет атқарып, институттың дамуына, жұмысының алға басуына өзінің азды-көпті үлесін қосты. 2007 жылдан бастап институттың тау-кен бөлімін басқарып келеді.

Серік Қуанышбайұлы тау-кен бөліміне қызметке келгенде Тәуелсіз елдің өндіріс саласына жаңаша талаптар қойылып жатқан кезең еді.

«Қазақмыс» корпорациясына қарасты өндірістік көлемде жаңа жүйелер жүргізіліп, кәсіпорындарға батыл енгізіліп жатты. Инновациялық бағыттағы жұмыс істеу кең көлемде жүргізіле бастады. Міне, осы жұмыстарды жіті ұйымдастыруда институттың ғылыми қызметкерлері алдында үлкен-үлкен міндеттер тұрды. Осы жұмыстың көш басында Серік Қуанышбайұлы жүретін. Тәжірибесі толысқан, еңбектері белгілі білікті маман бұл істе өзгелерге үлгі бола білді. Тау-кен саласын жетік білетін, қатардағы шеберден инженерге дейін көтеріліп, кейін ғылым жолына түскен оның ой-тұжырымдары өндірісті дамытудың заманауи тәсілдерімен үндесіп жатты.

Ғылым саласында жетекші инженерден аға ғылыми қызметкерге дейін жетуінің өзі Серіктің ғылыми еңбектерінің өміршендігінің нәтижесі. Осындай ілкімді жоба, өміршең тәжірибелердің арқасында ол жобалаушы-инженерден бөлім бастығына дейін көтерілді.

Секең аялап өсірген екі қыз баласының қамқор әкесі, үш немересінің мейірімді атасы. Гүлмирасы әке жолын қуып, осы жобалау институтында 1-дәрежелі инженер болып еңбек етеді. Ал, Гүлжанар анасының жолымен мұғалім болуды қалады.

Бүгінде алпыс деген белесті бағындырып отырған Серік Қуанышбайұлы жайлы айтар әңгіме көп. Оның ғылыми жұмыстарының әрқайсысы бір газетке жүк болғандай. Ал, тың жобалары мен ілкімді істері өз алдына бір төбе. Біз бүгін мұның бәрін тәптіштемей-ақ, «талтүсіне» талмай жеткен азаматты еліне қысқаша таныстырып, мерейтойына тілек айтуды мақсат етіл отырмыз. Серік аға ертең жеті белесті бағындырғанда да бүгінгі биігінде қалары анық.

...Ғылым жолындағы адам қашан да, қай жерде де сол ұстанған бағытына қызмет етпек. Серік Қуанышбайұлы ұстанған осы қағида қай кезде де мәнін жойған емес. Әсіресе, өндірістің бастауы саналатын жобалау бөлімінің мамандары бұл істен ешқашан алшақ кетпейді. Солардың тың жоба, айрықша идеяларының арқасында өндірістің жаңа тынысы ашылып, одан әрі өрістей түсетін болады.

«Мысты өңір», 13 маусым, 2014 жыл

ЖАҚСЫНЫҢ ЖОЛЫ ЖАРҚЫН

Бүгінгі буынға бұйырған берекелі байлығын бауырына басқан бұл байтақ өңір былайғы бөгде көзге қораштау көрінуі мүмкін. Анда-санда алдыңнан андыздап шыға келетін шашыранды шағын шоқылары болмаса, кербез көсілген көкжиекке жеткенше көз сүрінер қара кездеспейтін мидай жазық жапан даланың жөн-жосығын табаны топырағына күнде тиіп жүргендердің өзі кейде жөнді біле бермейтіні бар. Мықтағанда: «Мұнда кен өндіріледі» деп келте ғана қайырап. Жомарт жер туа бітті тағдыры өзінің тыныстіршілігімен терең тамырласқан тұлғаларға ғана тұнығы шайқалмаған тұма сырын жасырмай жайып салады, бойындағысын береді. Туған топырақтың киелі қасиетін қалтқысыз қастерлеп, тағдырын онымен берік байланыстырған сондай ардақты азаматтардың бірі – Серік ҚОЙШЫБАЕВ.

Еңбекке ерте араласу адамды тез шындайды екен. Жан-жағындағы көпшілікпен тіл табысуға да, олармен бірге жұмыс істеуге де жылдам ыңғайланып кетеді екенсің. Өмірге деген ұстанымың да неғұрлым ерте қалыптасып, келешегінді ертерек ойлай бастайсың. Серік Қойшыбаевтың осы жасына жеткенде өмірден бір ұққаны – осы.

Кеңгір өзенін қапталдай қоныстанған «Қызыл әскер» ұжымшарында колхозшы отбасында өмірге келген ол кеншілік ғұмырлық серігіне айналады деп ойламағаны аян...

Әкесі Смахан табиғатында сабырлы, қақ-соқпен ісі жоқ шаруа баққан адам еді. Қырқыншы жылдардың қанды қырғынын көрді. Майдан даласында ауыр жарақат алып, ауылға қайтты. Жан бағып жайбарақат жататын жағдай қайда, келген бетте ұжымшардың үйреншікті жұмысына жегілді. Бозала таңда бозторғаймен таласа оянып, қараңғылық қоюланғанша қарбаласы бәсеңдемейтін сиыр фермасындағы сан-сапалақ шаруаның бел ортасында жүрді. Отан үшін от кешкен майдангерлерге қаймақ-май жөнелтіп, Жеңісті жақындатуға үлес қосты.

Өмірдің өз заңы бар. «Аттың жалы, атанның қомында» жүріп-ақ жалғаса береді. Қандай қиындық, қабырғаны қайыстырған қысылтаяң болсын оны өзгерте алмайды. Тәні жараланса да жаны жабырқамаған Смахан да өмірдің сол заңына бой ұсынды. Сиыр сауып жүретін киіктің лағындай Зәуреке көзі түсті, көңілі кетті. Жарасқан жүректер жұптасты. Соғыс салған ауыртпалық сағын сындыра алмаған ауылдастары қуанышқа ортақтасып, той өткізді. Ал, 1943 жылдың мамыражай мамырында жас шаңырақта нәрестенің іңгөлаған үні естілді. Ол – Смахан мен Зәуренің тұла бойы тұңғышы Серік еді.

Оның есімінің өзінде де біле білгенге үлкен мән бар еді. Бұл есім от пен оқтың ортасынан жаралы болса да, аман – есен жеткен әкенің «осы ұлым өсіп, ертең өзіме серік болсын» деген аппақ арманын сездіргендей.

Құдайға шүкір, бәйбешесі Зәуре Смаханға тағы да 4 ұл сыйлады. Соғысты бастан бастан кешкен ұрпақ түгілі, сол жылдарда туған ұрпақтың да балалық шағы тәтті бола қойған жоқ. Соғыс салған лаңнан елдің еңсесі әп сәпте қайдан көтеріле қойсын?!

Балалық балдәурені сұрапыл соғыстың зардабын жоюмен тұспа-тұс келген Серік те ерте есейді. Өзі есін білгелі ауыр еңбектен арылмаған ата-анасының иығындағы жүкті жеңілдетуге септігін тигізуді, соңынан ерген бауырларына қамқор болуды ойлады. Тұңғышқа жүктелер жауапкершіліктің қаншалықты салмақты екендігін балаң жігіт жақсы түсінді.

1959 жылы 8 – классты бітірген Серік сол кездегі Жезқазған кен басқармасының Карпиенский карьеріне маркшейдерлік бөліміне жұмыскер болып орналасты. Жұқалтаң келген, ширақ қимылды ол аға буын әріптестерінің сенімінен шыға білді.

1960 жылы ашық әдіспен кен өндіретін карьерлердің басын біріктірген Солтүстік Жезқазған кеніші Кен басқармасынан бөлініп шықты. Солтүстік Жезқазған кенішінің құрамына сол кезде Златоуст-Беловский, Карпиенский, Кресто, Анненский, кейіннен Ақши-Спасский, Итауыз, Сары Оба, Қыпшақбай, Қарашошақ карьерлері қосылып, кеніштің өндірістік қуаты кемелдене түсті.

Еңбекке етене араласқан Серік кешкілік жұмысшы-жастар мектебінде оқып, орта білім алды. Сосын өндірістен қол үзбей жүріп кешкі тау-кен техникумын сырттай оқып жоғары білім алды.

Тірнектеп жинаған тәжірибесін теориямен тығыз ұштастыра білген талапты жас жігіт кеніш басшыларының назарына ілікті. Ауысым шебері етіп тағайындап еді, жүктелген міндетті мінсіз атқарып, шаруаны шыр айналдырды. «Шыр айналдырды» деп айтуға ғана жеңіл, әйтпесе ашық әдіспен кен өндірудің өзіндік қиындығы жетіп артылады. Көп жағдайда табиғатқа тәуелдісің, күн райының қас-қабағына қарайсың.

Арқаның аязы алабөтен, ақтүтек боранының болмысы бөлек. Бірбеткей мінезді адамдай біраз бой бермей буырқанып барып басылады. Сосын түк болмағандай ақұлпаға оранып, бұйығып жатқаны. Алайда, ашық аспан астында кен өндірушілерді әжептәуір әбігерге салып кетеді. Ал, көктем мен күздің лайсаңы тығырыққа тірейтін тұс тіпті, қиын. Жазық дала емес, карьерді ернеулей салынған белдеу жолдарда ауыр салмақты «БелАЗ»-дардың бөгеліссіз жүруін қамтамасыз ету үшін қажыр қайрат қана емес, шыңдалған шеберлік те қажет. Қолайлы саналатын жаз мезгілінің де мазаны алатын кездері бар. Көп шаруа түнгі ауысымда тындырылады. Анненский және Ақши-Спасский карьерлерінде жиырма жыл бас инженер болып, қаптаған қуатты техниканың кідіріссіз жүруін қамтамасыз ететін салаға басшылық жасағанда небір сындарлы сәттен сүрінбей өткен. «Адамдар кен өндіріп жатыр екен» деп Құдайдың күні қарап

тұрсын ба, жылдың төрт мезгілі өзіне тән «қызығы мен шыжығын» ала келеді. Кейде тарпаң мінез танытқан табиғат енді бірде ашық қабақ көрсетіп жатады. Қашанда күтпеген қиындыққа сақадай сай тұруың керек.

Жалпы кенші еңбегінің қиындығы көп. Жердің астында болсын, бетінде болсын кен оңайлықпен алынбайды. Ендеше, құрыш білекті кеншілердің қауіпсіз әрі өнімді еңбек етуіне жағдай жасай білу керек. Бес жыл Ақши-Спасский карьерін басқарғанда қарамағындағы кеншілер үшін колдан келген жағдайдың бәрін жасады. Өзінің мүмкіндігі жетпей бара жатса кеніш пен комбинат басшылығының көмегіне сүйенді. Орынды өтініштің аяқсыз қалмайтынына талай рет көзі жетті.

Қарап отырса, туған жердің құтты қойнауындағы берекелі байлықты ел игілігіне айналдыруға ғұмырының жарты ғасырға жуығын арнаған екен. Соның соңғы он жылында Солтүстік Жезқазған кенішінде өндірістік бөлімге басшылық жасап, құрметті еңбек демалысына шықты.

Ол өткен өміріне дән риза. Жанына жақын кәсіппен шұғылданды. Шаттығы шалқыған шырайлы шаңырақ иесі атанды.

– Біз Шолпан екеуміз 1968 жылы 9 мамырда отау тіктік. Қиындық кезікке бірге көтердік, қуаныш көрсек бірге қызықтадық. Өмір сонысымен де мәнді де сәнді көрінеді. Барға тасымау, жоққа жасымау керек. Балаларымызға осыны ұдайы айтып отырамыз – дейді Серік ақсақал.

Секең зайыбы Шолпан екеуі 4 бала тәрбиелеп, немере-шөберелер сүйіп отыр. Тұңғышы Тыныштық – ағылшын тілінің мұғалімі, кәсіподақ қызметкері, Айгүл – кенші, корпорацияда – маркшейдар, Қалихан – кенші, инженер-механик, Венера -зәңгер, инженер-энергетик. Немерелердің де алды еңбекке араласып, олардың да таңдауы өндіріс болып жатыр. Сабырхан – кенші, ауысым шебері, Нүрилә – автокөлік мекемесінде өндірістік техникалық бөлімінің басшысы, Бауыржан – тау-кен колледжінің студенті, болашақ электромеханик. Серік ағаның бәйбішесі Шолпан апа да кезінде Жезқазған облыстық байланыс автобазасында – бухгалтер, №65 шахтада – бухгалтер, руда көтеру машинисі қызметтерін атқарған еді, қазір еңбек демалысында.

Күйеу балалары мен келіндері де «Қазақмыс» корпорациясының құрылымдарында еңбек етіп жүрсе, ол мұны мақтаныш тұтпағанда қайтеді?

Тұңғышы Тыныштықтың жолдасы Дәулетпек Жанұзақов «Жомарт» кенішінде электромеханик. Айгүлдің жолдасы Қанат Қадырбеков Солтүстік Жезқазған кенішінде өндірістік бөлімді басқарып отыр. Венераның жолдасы Ерлан Оспанов «Батыс» кенішінде №67 шахта бастығы. Келіні Ләззат «Қорғау қызметінде», немере келіні Диана Энергетика басқармасында эконоамист. Немере күйеу баласы Әскербек Малгаждаров Жыланды кенішінде ауысым шебері, немересі Мөлдір Қадырбекова – «Нипицветметте» аудармашы.

Мына қызықты қараңыз. Ескі фотосуреттерге карап отырып, «мынау біздің үйлену тойымыз» деген суреттен қолына домбыра ұстаған Шынболат Ділдебаев ағамыздың келбетін танып қалдым. «Тойымызды жарықтық Шәкең

басқарған еді. Жора-жолдастығымыз, достығымыз ол өмірден өткенше үзілген емес» деді Секең менің суретке шұқшиыңқырап қарап қалғанымды аңғарып. Шәкең отыздың о жақ, бұ жағындағы жап-жас кезі, кейін қарай қайырып қойған толқынды бұйра шашы бейнебір теңіз төсінен көтерілген жалды толқын тәрізді.

Негізі өзі жақсының аралас– құралас жүретін ортасының да жақсы келетін әдеті. Серік ағаның том-том фотоальбомында өңіріміздегі небір игі жақсылармен иық тірестіре түскен суреттері баршылық екен. Ал, оның өзі олардың әрқайсысы туралы талмай сөз қозғауға әзір.

– Мен өмірімде 26 директормен бірге жұмыс істеген екенмін, басқа мамандарды, жұмыскерлерді айтпағанда. Олардың басым көпшілігімен жақсы жолдас болдық, өкініштісі, солардың көпшілігі қазір арамызда жоқ – деп бір сәт асыл достарды еске алып, қабағы сәл тұнжырай бастаған ағаны сырттай естіген бір әңгімеге тарттық.

– Сізді атақты композитор Әсет Бейсеуов үйленгенде сол кісіге күйеу жолдас болған дейді ғой, осының анық-қанығы қалай? – деген сұрағымызды естіген Серік аға күліп жіберді.

– «Күйеу жолдас болды» дегені елдің әсіре сөзі, ал, Әсекеңді өз қолымызбен үйлендіргеніміз рас – деген ол өмірінің бақытты шақтарының бірін әңгімелей жөнелді.

– 1961 жылы тәжірибеден өту үшін Текелі қаласына жолымыз түсті. Шағын қалашық екен. Елдің бос уақытын өткізетін негізгі демалыс орны – Мәдениет үйі ғана. Біз де қолымыз босаса сонда жетіп барамыз. Әсекең осында келіп пианинода ойнап, қосымша жұмыс істейді екен. Негізгі жұмысы сондағы мектепте музыкадан сабақ беретін мұғалім көрінеді. Өнерде жаттық бола ма? Біздер ол кісімен тез тіл табысқанымыз соншалық, ежелгі достарша сыйласып кеттік. Қараша айында Әсекең үйленетін болды. Сол тойдың өз дәрежесінде өтуіне бастан – аяқ араластық. Елге оралған соң да көпке дейін хабарласып тұрдық. Кеудесі әнге толы азаматтың өмірде сондай қарапайымдылығы бізді кереметтей таңдандырушы еді. Осыны білетін кейбір жігіттер «Біздің Серік Әсет Бейсеуовтің өзіне күйеу жолдас болған» деп қылжақтайтыны болушы еді, сондай әңгімелердің бірін естіген боларсыз. Ал, анығы әлгіндей – деген ағамызға «Мынау шынында да мақтанатындай-ақ жағдай екен. Екіншісі біріне атақты Әсеттің үйлену тойында болу бұйыра бермеген шығар» деп, «жақсының жолы қашанда жарқын болады» дейтін халық даналығының астарында ақиқат жатқандай сезіндік. Егер Секеңдер көңілінен шықпаса Әсекеңнің оларды қасына жақындата қоюы екіталай емес пе?

Желкенін жайып сексен де таянды. Адамға ғұмырды Құдай сыйлайды. Ал оны қалай сүру әркімнің өз қолында. Серік Смаханұлы Қойшыбаев кейінге қараса да, бүгінін сараласа да өмірін ризалықпен бағалайды.

Серік аға өндірістен кетсе де өзінің көптеген жылдар бірге еңбектес болған әріптестерінен байланысын үзген жоқ. Ол кезінде өндірістік жұмыстан бөлек қоғамдық жұмыстарға да белсене араласқан еді. Айталық, 1963-1966 жылдары

Аннеск карьерінің комсомол хатшысы, кәсіподақ ұйымының төрағасы болды. 1965 жылы Коммунистік партия қатарына өтті. Содан қашан партия тарағанша Жарғылық міндеттеріне адалдықтан айнымады. 1960 жылдан 1987 жылға шейін Ерікті халық жасақшыларының қатарында болып, қоғамдық тәртіпті бақылауға атсалысты. Енді міне, зейнеткерлікке шыққанда тағы да қоғамдық жұмыстың бел ортасында жүр. Қазір ол – Солтүстік Жезқазған кенішінің Ардагерлер Кеңесінің төрағасы. Ғұмыры ешкімнің ала жібін аттаған жоқ, жүрген ортасында қадірін қашырған емес, абыройы асқақ, жолы жарқын болды. Бір адамға жетерлік бақыт емес пе бұл?!

«Мысты өңір», 24 мамыр, 2013 жыл

ҚОЛЫ ЖЕҢІЛ ХИРУРГ

Оны ел бұрыннан білетін, «қолы жеңіл» деп сүйсінетін. Ал, кейінгі екі-үш жылдың бедерінде халық ОРАЛ Серік Қолданұлын жаңа қырынан да тани бастады.

Өйткені, ол бұрынғы Жезқазған облысында тұңғыш рет, ал, жалпы елімізде төртінші болып «Карл Шторц» лапораскоп аппараты арқылы операция жасауды меңгерді. Бұл дегеніңіз – пышақсыз операция жасау деген сөз. Мұның мәнісі, мағынасы қандай? Енді тіліміз жеткенше осыны түсіндіріп көрелік.

Өт жолы мен соқыршек, әйелдер ауруларын пышақпен қикаламай-ақ операция жасайтын аппараттың барын естісімен-ақ Серік Оралдан маза қашты. Қашанда жылт еткен жаңалықты іліп әкетуге ілкімділік танытатын ол бөлім меңгерушісі Людмила Борисовна Юннің «кұлағын» бұрай бастады. Обалы кәні, ол да Серік Қолданұлының ұсынысын құп алып, «ендеше, бұл аппаратты қолға түсіріп алудың қамына кірісейік» деп жолдарын іздестіруге кірісті. Табылды да. «Қазақмыс» корпорациясының әкімшілігі тарапынан қаржылай қолдау, көмек көрсетілуінің арқасында аппарат қолға тиді. Енді оны іске қосу ғана қалған еді.

«Білмеген жердің ой-шұқыры көп» деген емес пе, Серік Қолданұлы тәжірибе жинақтау мақсатында берісі Алматы, әрісі Мәскеу асты. Мәскеуде атақты хирург Борис Васильевич Петровскийдің класында бір ай арнайы курстан өтті. Қазақстаннан барған жалғыз өзі екен. Академик жөн сұрап, мұның Жезқазғаннан екенін білген соң, «Сіздерде мұндай аппарат бар ма?» деп, әлде танданысы, әлде күдіктенгені беймәлім сауал тастаған. Бұл корпорация көмектескенін айтқанда, «е, олары жөн болған екен» деп сүйінішін білдірді. Алматыда елімізге әйгілі хирург, Қазақстанның Халық қаһарманы Мұхтар Әлиевтің тәжірибесімен танысты. Білгенін байытпа түскен ол кейін Санкт-Петербургтегі дәрігерлер білімін жетілдіру институтында өзі қалаған жолдың ұңғыл-шұңғылын ақтара түсті. Сөйтіп, 1996 жылы 2 тамызда жаңа аппарат арқылы алғаш рет операция жасап шықты. Содан бергі екі жыл көлемінде 120-дан аса кісіні кескілемей-ақ, ауруларынан айықтырып жіберіпті.

Аппараттың ерекшелігі қандай? Ауру адамның ауырған тұсынан төрт тесік жасалады. Тесік болғанда да қаламсаптың ұшы сыярлықтай ғана көлемде. Сол тесіктер арқылы аппараттың үңгілері ішке сүңгітіледі. Ал, аппараттың ұштары ғажайыптай кереметтігімен таңқалдырады. Бір ұшы бейнетаспаға түсіріп, ішкі құрылысты көрсетіп тұрады, яғни, операция теледидарға қарап тұрып жасалады. Бәрі көз алдыңызда ап-айқын көрініп тұрған соң аппараттың қалған ұштарының көмегі арқылы өттегі тасты, әйтпесе, соқыршекті сылып тастаудың түк қиындығы болмай қалады.

– Мұның кереметтігі сол – дейді Сәкең – экономикалық жағынан да, емдік жағынан да өте тиімді. Өзіңіз ойлаңыз, айталық, қазір әлдебір операция жасау

керек болса, құрығанда 10-15 метр дәке алдырады ғой. Ал, бұған оның қажеті жоқ. Операциядан соң аяғынан жүріп кету үшін әрі ең кемі үш күн қажет болса, лапораскоппен жасағанда небәрі 12 сағат жетіп жатыр. Ауруханадан шығу үшін 9-10 күннің орнына 7 күн жетеді. Пышаққа түскен кісі ең аз дегенде 1,5-2 ай көлемінде «больничныйда» жүретіні бар ғой, ал, мына аппараттан соң 10-15 күн ғана демалса жетіп жатыр. Сондай-ақ, операциядан шыққан кісіге 2-3 ай жеңілдеу жұмыста жүруі керек. Дәл осы заманда мұндай мүмкіндікті кім береді? «Істесең істе, істегің келмесе, қикандама» демей ме кез-келген бастық. Ал, лапораскоп аппаратымен жасалған операциядан соң жеңілдеу жұмыс іздеп қиналмай-ақ қоюыңызға болады. Демек, бұл аппаратпен операция жасау қай жағынан да тиімді, әрі жеңіл.

Серік Қолданұлы – біздің өңірімізде лапораскоптың құпиясын меңгерген бірден-бір маман. Операцияны да жалғыз өзі жасап жүр. «Бәлкім, кейін біртіндеп кеңейе түсер, ал, әзірге өзіме бөлінгені 10 орын ғана» дейді ол. Бір ғажабы, екі жылдан асканымен, жұрттың көбісі бұл жаңалықтан бейхабарлау көрінеді. Секеңнің өзі де «осындай жаңалық енгізіп жатырмын» деп жан-жағына жар салмағанға ұқсайды. Мүмкін, өзін-өзі жарнамалап жатыр деген ағайынның сөзінен қашқаны шығар. Біз де кездейсоқ естіп қалғанбыз.

Серік Қолданұлы Орал – жоғары категориялы хирург. 1996 жылы Жезқазған облысында бірінші болып осы дәрежесін қазақ тілінде қорғап шықты. Осының өзі-ақ оның тағы бір қырын танытқан-дай.

– Медициналық терминдердің қазақы баламаларын дәл беру, тап басып түсіндіру оңай болмасын біле тұра осындай қадамға бардым – дейді ол. Мемлекеттік тілдің мүшкіл халі туралы көп айтқаннан ештеңе өнбейді, әрбір қазақ аз да болса өз үлесін қосуы керек.

Отыз жылдан аса медицина саласында еңбек етіп келе жатқан Серік Қолданұлы 1969 жылы Жезқазған медучилищесін, 1979 жылы Қарағанды медицина институтының емдеу факультетін бітірген. Ол 1995 жылдан Сәтбаев қалалық медициналық-санитарлық бөлімшесінің травматология бөлімінде еңбек етеді.

– Менің дәрігер ретіндегі ұстазым – белгілі хирург Еңбекшіл Орынғалиев. Ол кісімен бір ауруханада әріптес бола жүріп, көп нәрсені үйрендім. Негізі осы өңірде ол кісіге жететін хирург жоқ – деп Секең өзіне ақылшы ұстаз бола білген дәрігер ағасы туралы тебірене әңгімелей жөнелді. «Жақсының жақсылығын айт...» деген осы-ау, өзі де ел аузындағы мақтаулы дәрігерлердің бірі бола тұра, ұстазын аузынан тастағысы жоқ.

Емі шипалы дәрігер, қолы жеңіл хирург Серік Қолданұлы Оралдың операция жасаудың ерекше түрін меңгергені оның ізденімпаздығының нәтижесі екеніне дау жоқ. «Ауырмайтын бас, сыздамайтын балтыр болмайды» десек, сол кеселден пышаққа түсіп қиналмай-ақ құлантаза айығып шығудың өзі бір ғанибет емес пе? Ендеше, Секеңнің қолындағы «Карл Шторц» лапораскоп аппараты ауырды жеңілдететін, қаттыны жұмсартатын сиқырлы таяқша іспетті ме, қалай? Не десек те, осы жаңалықтың өлкемізде өмірге енуіне ұйтқы болған Серік Қолданұлы Оралдың еңбегін еліне жасаған жақсылығы деп бағалау жөн.

«Сарыарқа», 12 тамыз, 1998 жыл

БАЙЫРҒЫ БҰРҒЫЛАУШЫ

Ақансері ШАХАЕВ ширек ғасыр бір кеніште, бір учаскеде бір мамандық бойынша еңбек етіп тер төкті.

Бұл айтуға ғана жеңіл. Әйтпесе, жиырма бес жыл бойы жер астында шаң-тозаңның арасында жүріп, кен бұрғылау дегеніңіздің тауқыметі аз болмаса керек. Мұны түсінетін кісі ғана түсіне алмақ. Және ол жылдары қайбір оңған технология бар дейсіз?! Қазір ғой, сәл де болса, жұмыстың жеңілдеңкіреп, жетілген технологиялардың жер астына түсіп жатқаны.

Кенші болу кім көрінгеннің қолынан келе бермейді. Әсіресе, бұрғылаушы болуға жігіттің жігіті ғана шыдас беретіні де боямасыз шындық.

Мұны Ақанның: «Жұмысқа әуелгіде қатар түскен төрт жігіттің үшеуі көп ұзамай шахтаны тастап кетті» деуінен де аңғаруға болатындай. Ендеше, ердің ері ғана шыдайтын жұмыста ширек ғасыр екпінді еңбек етіп, абырой мен құрметке бөленген Ақансері Шахмұратұлы Шахаев кен өндірісі қаһармандарының бірі десек, несі айып?!

Сол кездегі №42 шахтаның бастығы Қонақбай Сейітмағанбетов:

– Жігітім, байқа. Бұрғылаушы болу еріккеннің ермегі емес. Ертең қашқақтап жүруші болма. Өзің білесің, кеншілер арасында қазақтың саны аз. Сол аз қазақтың атына кір келтірмеуді ойла, намысқа тырыс – дегені бар-ды ең алғаш жұмысқа қабылдар тұста. Осы сөз өзін әрқашан қамшылап отыратын. Құдайға шүкір, ешкімді жерге қаратпады, қайта маңдай тері, адал еңбегінің арқасында естігені – мақтау, алғаны – алғыс, көргені – құрмет болды.

Жылдар өте келе өзі де кейінгі жас толқынға тәжірибесін үйретіп, ақылын айтатын болды. Жастардың ақылшы-ұстазы ретінде көптеген жастарға жол көрсетіп, жөн-жобаны үйретті. Солардың арасынан шыққан Алмат Алтаев, Асқар Дәулетбаев, Тұрар Танабаев, Қойшыман Шахманов және басқа да бұрғылаушы жігіттер, қазір әртүрлі кеніштерде жүрсе де, бір кезде өздерін кен бұрғылау ісіне баулыған Ақанды әлі күнге дейін ардақ тұтып «ағалап» жатады. Өздері де бүгінде белді бұрғылаушыларға айналған олардың мұндай құрметі ағаның көңілін марқайтады, жанын жадыратады. Өзі басқарған бригадада бұрғылаушы болған жігіттер түгілі, қазір учаске бастығы болып жүрген Серік Досболов, ауысым мастері Бейбіт Шоланов тәрізді жігіттер де:

– Ақа, кезінде өзіңіз үйреткен жолмен жүріп келеміз – деп қоятыны бар. Зымырап жатқан күндер-ай десеңізші! Сол жігіттер күні кеше ғана буыны бекімеген студенттер еді десе, кім сенер?! Өндірістік тәжірибеден өтуге келгенде Ақанның талай рет ақылын тыңдаған олар енді кен өндірісінің білікті мамандарына айнала бастапты. Бірақ, кезінде өздеріне ақылшы болған

ағаларын ұмытпай жүргендері олардың биік азаматтық парасаттылығын да танытатындай...

Ақансері Шахаев 1997 жылдан құрметті еңбек демалысында.

– Ширек ғасырым жер астында, кенші болумен өтті. Бірақ, оған өкінбеймін. Жұмыс жеңіл тимегені рас, талай-талай қиындықты бастан өткердік те. Дегенмен, «еңбек түбі – зейнет» деген емес пе, енді міне, бейнетті жылдардың зейнетті шақтарын да көріп жатқан жайым бар. Қиындықсыз қызық бола ма? – деп Ақаң әңгімесін бір түйіндеп тастады. Бұл бәлкім байырғы бұрғылаушының жастығы жалындап тұрған екпінді еңбекке толы күндерін сағынғаны ма екен, әлде өз өміріне деген ризашылық сезімдері ме екен? Не десек те, жер байлығын ел игілігіне айналдыру жолында бел жазбай жиырма бес жыл бұрғылаушы болудың өзі ерлік емес пе? Осыдан-ақ Ақансері Шахаевтың азаматтық тұлғасын тануға болатындай.

Еткен еңбектің елеусіз қалмағаны қандай ғанибет! Ақаң талай-талай Алғыс алғаны өз алдына, қалалық, облыстық дәрежедегі Мақтау қағаздарымен бірнеше мәрте марапатталған. 1976 жылы КСРО Түсті Металлургия Министрлігінің Құрмет Грамотасын, 1990 жылғы 18 қазандағы КСРО Жоғарғы кеңесі Президиумының Жарлығымен III-дәрежелі Еңбек Даңқы орденін иеленуін Ақансері Шахаев еңбегінің Одақтық дәрежеде мойындалуы деп ұғыну жөн.

Қазір уақыт күн санап өзгеріп жатыр. Кеніштерде жаңа толқын заманға сай технологияны игеруде. Әрине, әр толқын өзіндік қырымен танылатыны даусыз. Ал, байырғы бұрғылаушы Ақансері Шахмұратұлы Шахаев – бір кеніште, бір учаскеде, бір мамандық бойынша ширек ғасыр еңбек етіп, өзіндік ерекшелігімен танылған жан. Оның осы қасиетінің өзі бүгінгі ұрпақтың үлгі, өнеге тұтуына әбден лайық.

«Сарыарқа» газеті

АЛҒАУСЫЗ АДАЛ ЕДІ АҢҚЫЛДАҒАН

Сәтбаев қалалық газетіне жұмыс істеуге енді ғана барып жатқан 90-жылдардың орта тұсында алғаш танысқан адамдардың бірі Токтар аға ЕРСЕЙІТОВ болды.

Өлең жазатыны бар екен, қағазға түсіргенін редакцияға күн құрғатпай әкеліп тұратын. Мұнысына таң қалатынмын. Кейде ол кісіге «Сіздің жұмысыңыз жоқ па? Үйдің шаруасына араласпайсыз ба?» дегім келіп кететіні де рас-ты. Сөйтсем, ағам шынында да, қолы бос адам болып шықты. Көз-жанарына байланысты мүгедектік жәрдемақы алатын көрінеді. Сосын, әу баста Жаратқанның берген аздаған таланты бар, жастығын шынтақтап алып, өлең жазатынға ұқсайды,

өзінің сөзіне қарағанда, «қорадағы бес-алты ешкі-лақтың күтімі балалардан ауыспайтын» болғасын, соқталдай азамат үйге қайтіп сыяды?

Қазақтан қалған сөз жоқ қой, бабаларымыз бәрін де айтып кеткен емес пе? «Жылқы кісінескенше, кісі сөйлескенше» демекші, Тоқанның көңілінің кіршіксіз тазалығы алғашқы сәттерден-ақ айқын аңғарылды. Не туралы сөз қозғаса да, ақтарылып айтады екен, пікірін жасырып қалуы жоқ. Мұндай мінез екінің бірінде кездесе де бермейді. Және бір өкініштісі, аңқылдаған ақкөңілділікті кейде аңқаулықпен шатастырып алып жататынымыз да бар. Бірақ, Токтар аға аңқау емес, аңғарымпаз болатын. Ол айналасында не болып жатқанын, кімнің қандай екенін жақсы айыра білетін. Кейінірек тонның ішкі бауындай араласып кеткен шақтарда кіммен бірге жүруді, кімге қалай сөйлеу керектігін сездіріп, ақыл-кеңесін айтып отыратыны болушы еді. Айтқанда да тамыршы тәрізді тап басып айтатындығына көз жеткен сәттер аз кездескен жоқ.

Ең алдымен, Тоқанды редакцияға үйірсек еткен – оның ақындығы деп ойлаймын. Өлеңдері газет бетінде жарық көрген күні жас балаша қуанып, мәз-мәйрам күйге бөленетін. Тек өзі ғана қуанып қоймай, сол қуанышына біздерді де ортақтастыра білетін.

Бірде Токтар ағам:

– Алла Тағаланың қанша жыл ғұмыр беретінін біліп болмайды. Жас елуден асып, алпысқа қарады. Азын-аулақ жазғандарымның басын құрап, кітап етіп шығарсам деген ойым бар. Әрине, қазақ поэзиясына сол арқылы өз үлесімді қосамын деп айта алмаймын. Бірақ, кейінгі ұрпаққа ескерткіш болып қалса дегендік қой. Сондықтан, дәптерімді әкеліп берсем, көз жүгіртіп қарап бересің бе? – деп қолқа салды. Ағаның бұл сөзін «кітабыма редакторлық жаса» деген тапсырмасы деп түсіндім. Басқа басқа, нақ Тоқаңа «отказ» беру тіпті де мүмкін емес-ті. «Әкеліңіз» дедім. Қарап шығып, кетігін толтырғандай, қисығын түзегендей болған шақта, «Енді мұны қайдан шығармақсыз? Қазір кітап шығаруға баспалар әкелерінің құнын сұрай бастапты» деп едім, бұл жағына

қиналмайтынын, Оңтүстікте Құдай қосқан құдаларының бар екендігін, солар «қолжазбаны әкеліңіз, өзіміз шығартып береміз» деп, алақандарын ысқылап отырғанын айтты. «Аллатағала Тоқанды жақсы адамдармен құдандалы еткен екен» деп іштей алыстағы бейтаныс құдалар үшін сүйсініп қалдым. Шынында да, солай болды, 2001 жылы Тоқтар Ерсейітовтің «Ұлытаудың ұлымын» атты жыр жинағы жарыққа шықты. Сөйтіп, ағаның ойындағы бір шаруасы орындалды. Соған сәл де болса себепкер болғанымды ойласам, көңілді әлдебір қанағат сезімі шарпиды.

Ол аяң жүрісімен-ақ көп шаруаны тындырып тастағанын қасындағы жүрген біздер де байқамадық, өзі де байқамаған болар? Кітабын шығарып, ұрпағына табыстап кеткенін айттық әлгінде. Сонымен қатар, оның сөздеріне жергілікті композиторлардың біразы ән шығарды. Және бұл әндер жаман да шыққан жоқ. Әйтпесе, атақты Рабиға Аманжолова Тоқтар ағаның сөзіне жазылған Мұрат Сейтеновтің «Әнші балапан» әнін республикалық теледидар арқылы шырқамас еді ғой. Тек бұл ғана емес, Тоқаң сөзін жазып, композиторлар әнге айналдырған «Көктем таңы», «Астана – ару қала» атты әндер көпшіліктің көңіліне жылы ұялап, ағамыздың соңына қалдырған ескерткіш – жәдігеріндей мәңгілікке қалып қойды. Сол сияқты ел ордамыз – Астанаға арналған өлеңдері жүлделі жырлардың арасынан табылғанын көбіміз біле де бермейміз. Қаланың рухани, мәдени өміріне елеулі үлес қосқан, өзіндік орны бар азаматтың 2009 жылы шығарылған «Сәтбаев қаласының энциклопедиясынан» ойып орын алуы өте әділетті болатын.

Осындай ағаның жүрек соғысы осыдан бір жыл бұрын тоқтады. Теледидардан хабарландыру берілмесе, білмей де қалғандай екенбіз. Намазына барып, қол жайып, дұғаның ішінде болуды ойладық. Сол жерде жүрген жігіттердің бірі:

– Аға, келгеніңіз дұрыс болды ғой, әкеміз «егер көзім жұмылып жатар болса, редакциядағы Мәди мен Абдолла естімей қалмасын» деп тапсырып еді, бірақ, жүгіріп жүріп соған қолымыз тимеген еді – деп кешірім өтінгендей болып жатты. Мен әлгі сөзден ағаның ақырғы сәттеріне шейін өзімді іздегендігін сезініп, «туған бауырың да мұндай жақын тарта қоймас» деген ойға берілдім. Міне, сол Тоқаңның ана өмірге аттанғанына да бір жыл зуылдап өте шығыпты. Бірақ, көңілге тоқ санайтынымыз, өзі болмағанмен өлеңдері қалды жұртында, ел сүйсінетіндей ұл-қыздары өсіп келеді. Олардың ұйымшыл, ымырашыл екендіктерін де байқаймын. Бәрі де шетінен адал еңбек етіп, маңдайларынан төгілген тердің жемісін теріп жүрген жандар. Өрісін кенейткен үш қызы мен шаңырағының түтінін түтетіп отырған қос ұлынан тараған оннан астам немере мен оншақты шөбере Тоқтар ағаның ізін одан әрі жалғастыра түспек.

«Тоқаң адам баласына зияны тимеген, арамдық ойламаған, аңқылдаған алғаусыз ақкөңіл жан еді, егер нақ сол кісіге бұйырмаса, өзгелер тіпті, жұмақтың босағасынан да сығалай алмайтын болар» деп те ойлап қаламын кейде. Аяулы ағаның өз рухы жұмақтың төрінен табылатындығына әйтеуір еш күманданғым келмейді.

«Мысты өңір», 12 қазан, 2012 жыл

АДАЛДЫҚ

Аманкелді САҒДЕНОВТИҢ бүкіл болмыс-бітімін айқындауға бұдан артық сөз ойлап табу еш мүмкін емес. Қазақта тектілік дейтін ұғым бар. Тәлім-тәрбиесі оң болған отбасында өсіп-өнген ұрпақ та жақсылыққа үйірсек келеді, туралықтың тура жолымен жүруге ұмтылады. Басқаша айтқанда, адалдықтан айнымайды.

Аманкелдінің атасы Сағден солтүстік өңірден қажылыққа барған алғашқы қазақтардың бірі болатын. Қазіргідей екінің бірінің Мекке-Мәдинеге жолы түсе қоймайтын заманда қажылық сапарға шынайы діндар жандар ғана жолға жиналатын. Олар апталап, айлап жүріп жететін қасиетті мекенге. Мұсылмандық парызына осылайша адалдықтарын танытқандар

елге оралғасын да көпке үлгі болу үшін жақсы істерге бұрынғыдан да бетер жақынырақ болатын. Сөйлеген сөздері, жүрген жүрістері, мінез-құлықтары арқылы айналасына тек қана адалдық пен адамгершілік нұрын шашатын мұндай адамдардан әрине, ең алдымен өзінің отбасы үлгі, өнеге алатын.

Сағден де қажылықтан оралысымен үнемі үстінен ақ киімін тастамаған жан болыпты. Мұны үлкендер жағы бертінге дейін аңыздай әңгімелеп отырады екен. Ол кісінің сыртының ғана емес ішінің де ақ, адал екендігін білетін жұртшылық шамалары жеткенше қажы атаның айтқандарын құп алып, соның сілтеген жолымен жүруге ұмытылып бағады екен. Сонда айналасындағыларға көбіне-көп оқу оқу мен білім алуды өсиет етіп отыратын Сағден қажы «егер адам білімге ұмтылса, оның көкірегі ілімге толып, жейтін нанының адал болмағын ғана ойлайды, теріс әрекеттерден аулақ болады» дегенді құлақтарына құйып отырыпты.

Атадан әкеге ауысқан адалдықтың адал жібін Аманкелді де жоғалтпай ұстап келеді. Кейде мұның өзіне зияны тиіп жататын кездері де кездеспей қалмаған. Әрине, адалдықтың жолы әрқашан ауыр. Әсіресе, жағымпаздық пен жалғандыққа еті үйренген қоғамда адалдардың жолы бола бермейді. әлдебір шаруаның бұрыс екендігін біле тұрып дұрыс десең, істеуге болмайтынды істей салсаң сенен тәуір адам болмайтынын күнделікті тіршілікте күн сайын, сәт санап кездестіріп жүрсе де солай жасай салу Аманкелдінің қолынан келмейді. Өйткені, атадан жұғысты болған текті тәрбие ондай әлсіздік көрсетуге жібере қоймайды оны.

1976 жылы Қазақ политехникалық институтын бітірген жас маман еңбек жолын «Қазақалтын» кен-байыту комбинатына қарасты Бестөбе кенішінде бастағанмен, араға жыл салып Жезқазған өндірісіне жұмыс ауыстырды. Қатардағы кен шеберінен учаске бастығына дейін көтерілді. Егер институт қабырғасында академик Өмірхан Байқоңыров тәрізді ғұлама ғалымдардан

теориялық бай білім алса, өндіріске араласқанда Б.Жүсіпбеков, Қ.Қанафин, Ә.Шегірбаев сияқты білікті басшылардың тәрбиесін көрді. Олар жап-жас жігіттің тындырымдылығын ғана емес, істің көзін таба білетін және өзінің ойын еркін айтып, сонысын нақты дәлелдермен қорғап шыға алатын қабілеттерін де аса жоғары бағалайтын, кейбір жігіттер сияқты «бастық айтты – бітті» деп тұра жүгірмейтінін ұнататын. Өйткені, қай деңгейде жүрсе де әрбір маманның өзіндік ой-пікірі болғаны жөн. Өндірістің жай-күйін жете білетін маман ғана жұмысты қалай жүргізу керектігі жөніндегі өз ойын түйіндей алады. Оны шахта, кеніш басшыларының бағалайтындықтары да сондықтан болатын.

«Білгенінді басқамен бөліс» деген ұстаным оны ендігі бір кезекте Жезқазған тау-кен техникумына жетеледі. Келешек кен өндірісінің мамандарына білімді де білікті ұстаздарды қажетсінген техникум басшылығы оны ұстаздыққа шақырды. Өндірісте ысылып қалған кезі ғой, әуелгіде барғысы да келмеген. Адам баласына үйренген ортасын, өзіне ұнамды жұмысын тастап кету қиын тиеді екен. Біршама бұлталаққа салып та көрді. Дегенмен, «жас мамандарды өзін тәрізді өндірісте шыңдалғандар оқытпағанда кім оқытуы тиіс» деген сөзге қарсы уәж айта алмады. Әрине, ол сол күндерін де еш өкінішсіз ризалықпен еске алады әрдайым. Өйткені, кейін алдынан өткен шәкіртерінің көбісі өндірістің алдыңғы шептерінен табылды. Және олардың «Аманкелді ағай сабақ бергенде тақырыпты шағып тұрып оқытатын» дейтін әңгімелерін естіп қалғанда өзінің жаман ұстаз болмағандығына көзі жете түскендей болып, техникумда өткен жылдарының босқа кетпегеніне көңілі одан әрі өсе түседі.

80-жылдардың соңына таман кені алынған кеңістіктерде қиын ахуал қалыптасты. Бос кеңістіктердің ұлғая түсуі мұндағы радиациялық бүлінушілікті арттырып жіберді. Бұл қоршаған ортаға, адамдар өміріне кәдімгідей қауіп төндіре бастады. Мәселенің ушығып бара жатқанын байқаған комбинат басшылығы оны тұзақтаудың қамына кірісуді жедел қолға алуды ұйғарды. Әрине, бұл үшін арнаулы лабораториялық жұмыстар жүргізілуі керек еді. Сондықтан, комбинат басшылары кеніштердегі желдету және радиациялық қауіпсіздік мәселелерін зерттеумен айналысатын лаборатория ұйымдастыру туралы түпкілікті шешімге келгенде, оған қажетті мамандар тапшылығы алдан шықты. Жаңа істі іліп әкетуге қабылетті деген мамандар жинастырылып, олардың кейбірі республикалық ядролық физика институтына тәжірибе жинақтауға жіберілді. Сол таңдау түскендердің қатарында Аманкелді Қәрібайұлы Сағденов те болды. Ол аталмыш институт қабырғасында алдағы құрылатын лабораторияда атқарылуы тиіс жұмыстарға барынша терең үнілді. Өйткені, ол өзін алдында қандай жауапты шақ күтіп тұрғанын жақсы түсінді. Бұл кешегідей кен өндіру немесе студенттерге лекция оқу емес-тін.

Аманкелді шикізат көздерін дамыту мен игеру ісіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі қағидаларын ұсынуды мақсат ететін лаборатория жұмысын өз деңгейінде жүргізу үшін тек қана табандылық, жұмысқа деген адалдық аздық ететінін ұқты. Сондықтан да, бар күш-жігерін білімін кеңейтуге

бағыштады. Сол талпыныстары кейін өзінің нақты жемістерін бермей де қалған жоқ. Аталмыш лаборатория комбинат құрылымдарына әдістемелік, техникалық және нақтылы түрдегі көптеген көмек көрсетті. Жиырма жылға жуық жұмыс жасаған сол лабораторияның ұсыныстарының кейбірі әлі де өндірісте қолданыс табуда. Мысалы, жерасты мамандарының радиациялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатындағы лаборатория ұсынған, 90-жылдардың бас кезінде өндіріске ендірілген ауа мен радиация деңгейін тұрақты түрде қадағалау әдісі әліге шейін қолданыста жүр. «Жезқазғантүстімет» ӨБ-нің шахталарындағы бұл жұмысқа да Аманкелді Қәрібайұлы жетекшілік жасауда.

Нарықтық қатынастарға көшу өндіріске түбегейлі өзгерістер әкелді. Жаңа техникалар мен алдыңғы қатарлы технологиялардың келуі тосын жаңалықтар болумен қатар көптеген жұмыстарды жаңаша құру қажеттігін де тудырды. Жаңалықты меңгеру түгілі, оған көзінді үйретудің өзі де оңайлыққа түсе қоймайды. Ал, Аманкелді Сағденов болса, белгіленген барлық сызбалар мен жобаларды тәжірибелі өндірістік сынақтардан өткізудің басы-қасында жүрді. Өйткені, бұл шаруалар тікелей соның басқаруымен жүзеге асырылды. ТМД мен еліміздегі көптеген техникалық басылымдарға 20-ға жуық ғылыми негізделген мақалалары жарық көрді. Ол өзінің бірнеше рационализаторлық еңбектері үшін патент алды, оның көбісі өндіріске ендіріліп, тиімділігін танытты. А.Қ.Сағденов басқарған лабораторияның қажеттілігі «Жезқазған НИПИцветмет» институтын қайта құру кезінде толығымен мойындалды. Бұған Жезқазған Бас жобалау институтының құрамына ендірілген бірден-бір ғылыми бөлімшенің Аманкелді басқаратын лаборатория болғандығы айқын дәлел. Әрине, бұл ретте осындай лабораторияның қажеттігін табандылықпен қорғай білген оның басшысының еңбегін жоққа шығаруға болмайды.

Қазір Аманкелді Қәрібайұлы аталмыш институттағы қоршаған орта және кеніштердегі желдету бөлімін басқарады. Әрине, мұны «атауы ғана өзгергені болмаса, атқаратындары – сол бұрынғы жұмыс» дейтіндер болса, қателеседі. Өйткені, жаңа бөлімнің құрылуы жаңаша міндеттерімен ерекшеленеді. Айталық, бұрындары қоршаған орта мен жобаланған жұмыстардың оған тигізетін әсеріне жеткілікті көңіл аударыла қоймайтын болса, енді әрбір жоспарланған істің қоршаған ортаға зиянды-зиянсыздығына мұқият үңілу талап етіледі. Сондай-ақ, кешегі күндері көп жұмыс қолмен атқарылатын болса, қазір техниканың көмегінен ешбір жұмыс жүрмейді. Сондықтан, техника тілін меңгермесе тағы болмайды. Демек, ізденістер жалғасын табуда. Аз ғана уақыт ішінде «Өнеркәсіп қауіпсіздігі Декларациясы» жасалды. Өз ісінің шынайы білгірі ретінде Аманкелді өндірістің түйінді тұстарына қатысты мәселелерді шешуге атсалыса отырып, жүрген ортасының сенімін иеленіп, құрметіне бөленіп жүрген жан. Бәрі де айналып келгенде «адалдық» деп аталатын қасиетті ұғымға адалдықтың арқасы.

Маман ретінде мықтылығын мойындатқан ол қарапайым өмірде де өзіндік ерекшелігімен айналасындағылардың назарын әрқашан өзіне аударып жатады.

Неге? Әдетте өндіріс саласында жүретін жандар көбінесе жұмысбастылыққа салынып, рухани әлемнің де бар екенін ұмыт қалдырып жататыны бар. Ал, Аужекең болса ақынжанды адам. Қазақ әдебиеті өкілдерінің көпшілігінің шығармаларын біркісідей білетіні өз алдына, кейінгі жылдары ислам тарихын, оның жолдарын түсінуге де аса қатты ден қойып жүр. Егер оның орыс орманынан да көп ортада өскенін ескерсек, баяғыда орысша оқығанын алға тартып әлі күнге шейін ана тіліне, салт-дәстүріне шекесінен қарауын қоймай келе жатқан талай қазақ Аманкелдінің алдында жер шұқылап қалатыны хақ.

Тәңір оған жардың да адалын жолықтырды. Жезқазған жерінде жүректері жарасып, жұптары жарасқан Кенжегүл екеуі бүгінде төрт бала тәрбиелеп өсіріп отыр. Олар қазірдің өзінде ата-ана үмітін ақтап, көңілдерінде мақтаныш сезімдерін туғызуда. Өйтпегенде ше? Үлкендері Мәди мен Ғани жоғары білім алып, Жезқазған кен өндірісінде шыңдалып, өсті. Сосын Алматыға жұмыс ауыстырған олар еліміздегі тұңғыш метроның пайдалануға берілуіне өзіндік үлестерін қосты. Өткен жылдың желтоқсанында алғашқы кезегі берілген метро құрылысы одан әрі жалғасуда. Аса маңызды құрылысты алға сүйрегендердің қатарында өз перзентерінің де жүргенін кім мақтан тұтпасын?! Ал, Дария Қ.Сәтбаев атындағы Ұлттық техникалық университетің магистратурасын тәмдауға жақын. Ол бір жағынан Алматы қаласы жер қатынастары басқармасында жұмыс та істеп жүр. Кеншілер қаласындағы С.Сейфуллин атындағы гимназияның 10-сыныбында оқитын Дәуір де аға-әпкелері тәрізді оқу озаты.

Пайғамбарымыз Мұхаммед с.ғ.с. өзінің хадистерінің бірінде «Ынтаға қарай іс болмақ, әркім өзінің ұмтылғанына жолықпақ» деген екен. Осы ұлағат Аманкелдінің өмірлік ұстанымы десе де болғандай. Қандай жұмыс жүктелсе де оған әркез жауапкершілікпен қарағаны – соның нәтижесінен ұятқа қалмауды, ал, адалдықты жанына жолдас еткені – абыройын аласартып алмауды ойлайтыны еді. Енді міне, алпыс дейтін ақсақалдық жасқа жеткенде ой жіберіп өткеніне қараса, өзін өмірдің алдамағанын байқайды. Ол осыған қуанышты!

«Мысты өңір», 2012 жыл

ДАЛА-КӨҢІЛ, БАЛА-ЖҮРЕК

Қазақ біреуге сүйсінгенде «жігіттің төресі» деп жататыны бар. Біздің тақырыбымыз да соған келіңкірейтінін өзіңіз де бағамдап үлгерген шығарсыз. Көңілі даладай азаматтың жүрегі баладай пәк, тап-таза. Оның жүрген ортасындағы қадірін арттыратыны да сол даладай көңілі мен баладай жүрек иесі болғандығы. Табиғат та етең-жеңін кең пішкен азамат ақпанның осынау күндерінде Алпыс деп аталатын асқардың асуына көтеріліпті. Құтты болсын! Сонымен, сөз кім туралы?

Ол Жезқазған-Ұлытау аймағына жақсы танымал. Осында туып-өсті, еңбек етіп келеді. Кезінде бес жыл Алматыдағы малдәрігерлік институтта білім алғаны болмаса, Ұлытау, Жезқазған өңірінен тысқары жаққа аса шыға қойған жоқ. Ұлытаудың Кішітауында дүниеге келген ол кішіпейіл болса да, қоғамдағы кішкентайлар қатарынан емес, Керісінше, елге бас болған тұлғалар санатынан. Бәлкім, қазақы тілмен айтқанда, «колхоз бастық» болмаған шығар, бірақ, қызметі халыққа аса қажетті лауазымдарды иеленді, бірнеше мекемелердің бірінің тізгінін ұстады. Әлі де сол қалпы. Қазірдің өзінде де дүрдей бір ауданның білдей бір мекемесінің басшысы. Осыдан әрі жұмбақтағанымыздың жөні келмес, сөзіміздің арқауына айналған азаматымыздың аты-жөні – Үсенғали АЙТПАЕВ.

Ол ресми қалпын сақтап айтар болсақ, «Қазақстан Республикасы Ауылшаруашылығы Министрлігі Ветеринарлық бақылау және қадағалау комитетінің Ұлытау аумақтық инспекциясы» мемлекеттік мекемесінің басшысы. 2015 жылдан бастап. Неге бұлайша нақтылап отырмыз, өйткені, 1998 жылы сол кездегі Никольск, қазіргі Сәтбаев қаласына қызмет ауыстырып, «қалалыққа» айналған Үсекең өзінің еңбек жолын бастаған туған ауданына араға жылдар салып қайта оралғанын айтқымыз келді. Әрине, Үсенғалидың мектеп бітірісімен еңбекке араласып кеткендігін көпшілік біле бермейді.

Ол еңбек жолын көмекші-шопан болудан бастады. «Өзінің жүрегінің қалауы солай болған еді» деп жазып жіберсек елден де, Құдайдан да ұят болар еді. Үлкен қалалардың біріне барып, жоғары оқу орындарының біріне құжат тапсырып, бағын сынап та көргісі келген. Бірақ, үйдегілердің талабы катал болды. Олар бұған «қой бағуға барасың» деді. Ішінен жақтырмаса да, көнді. Үлкеннің бетіне қалай қарсы келсін?! Солай ұйғарымға келсе, демек, бірдеңе білетін болғаны олардың.

– Шынымды айтайын, бір жыл қой соңында жүргенде эзер шыдадым. Бірақ, үйренгенім көп болды. «Еңбекпен татқан дәм тәтті» дей ме? Соған көзім жетті. Күнұзақ өрісте жүріп, кешке үйге келгенде ішкен шайдың өзінен хош иіс

аңқып тұрғандай сезінетінмін. Кейін мал маманы болып ауылға қайта келгенде, шопандарды аралауға тура келді. Сонда мен ол кісілермен тез тіл табысып кететінмін. Бұл аз уақыт болса да, шопандардың тіршілігін өз басымнан өткергендіктен болар – деп еске алады Үсекең он алты-он жеті жасар кезіне ойша оралып.

Шынында да, үйдегілер мұны бекерден-бекер қой бағуға жекпеген екен. Мұның пайдасы институтқа түсерде де, кейін оқып жүргенде де сезілмей қалған жоқ.

«Өмірінде қой көрмегендер де мал маманы болатын оқуға түскенін көрдік қой. Солардың көбісі институттан соң басқа салаға ауысып кетті. Қанша дегенмен, көңіліңнің қалауы болмаса қиын екен» деген Үсекеңнің сөзінен кезінде қой бағуға барғысы келмесе де, мал маманы болуды өзі таңдағанын ұқтық. Сондықтан да болар, оның осы салада 40 жылға жуық абыроймен еңбек етіп келе жатқандығы. Өзі айтпақшы, «егер көңілі қаламаған болса, әлдеқашан-ақ басқа салаға ауысып кетпес пе еді?!».

Институтты енді ғана бітіріп келген жас маманды бірден кеңшардың бас мал дәрігері етіп бекітті. Бұл мамандардың тапшылығына байланысты емес еді. Шамасы, басшылар кеше ғана шопан болып еңбек еткен, енді жоғары білім алып кері оралған жас жігітті іс үстінде сынап көрмек болған сыңайлы. Обалы не керек, ол өзіне қаншалықты сенім көрсетіліп отырғанын жақсы түсінді. Сосын... бар мүмкіндігінше жақсы мағынасында көзге түсуді ойлады. Яғни, өзіне жүктелген міндетті мінсіз атқаруға ұмтылды. Талабы теріс айналмады, ойлағанына жетті. Жеткені емей немене, бес жылдан аса «Шеңбер» кеңшарында бас мал дәрігері болған оны 1981 жылы аудан басшылығы зор сенім артып «Аманкелді» кеңшарына бас мал дәрігері етіп тағайындады. Ол мұнда да жақсы жұмысымен ауызға ілінді. 1987 жылы Ұлытау ауданың бас мал дәрігері болып тағайындалуы «Шеңбер», «Аманкелді» кеңшарларында еткен еңбек, төккен тердің арқасы.

«Ол кезде дала төсі мыңғырған мал еді ғой. Әрбір кеңшарда, басқасын айтпағанда, 20-30 мыңға дейін қой болды. Жұмыс өте ауқымды еді. Қазақта «отызында ер жігіт орда бұзар» деп жатпай ма? Мен сол кезде нақ отыз жаста екенмін. Шаршау, шалдығу дегенді білмейтін шағымыз ғой»...

Әңгіменің бір ауанында осылайша отыз жылға шегініс жасаған Үсенғали жас болса да өзіне сондай жауапты жұмысты сеніп тапсырған сол тұстағы басшылардың шешімталдығына қайран қалатындығын да жасырмады. Ал, мен «басшылар да екінші біріне сене бермеген шығар, олар да кімге сенім арту керектігін білген болар» деген ойға келдім, бірақ, мұнымды ашық айта қоймадым. Өйткені, егер ойымды ашып айтсам, Үсекең «көзіме мақтап отырғаны ғой» деп ойлап қалуы да мүмкін емес пе?

1988 жылы ол Сәтбаев қаласындағы ветеринарлық бөлімшенің меңгерушісі болып тағайындалды. Осыдан соң бірыңғай Кеншілер қаласындағы ветеринарлық қызметтің басы-қасында жүрді. Уақыт ағымына орай атауын

сан өзгерткенімен, қаладағы ветеринарлық қызметтің міндеті өзгерген жоқ. Бұл міндетті Үсенғали Айтпаев басқарған ветеринария қызметкерлері әрқашан мүлтіксіз атқара білді.

Еткен еңбек еленіп жатса, нұр үстіне нұр. Үсекеңнің де көп жылғы төккен терінің өтеуіндей сан түрлі Құрмет грамоталары, бейнелеп айтқанда, «бір атанға жүк боларлықтай». Мұның сыртында кеудесінде үшінші дәрежелі «Еңбек даңқы» төсбелгісі жарқырайды. 2012 жылы еліміздегі аграрлық салаға қатысты «Кто есть кто?» деген кітап жарық көрді. Мұнда ауылшаруашылығына еңбегі сіңген азаматтар туралы мәліметтер берілген, суреттері басылған. Бүкіл ел бойынша аграрлық саланың майталмандарына орын берілген кітапта Ү. Айтпаев туралы да жазылғаны оның бұл салаға қаншалықты еңбегі сіңгенін айғақтап тұрған жоқ па?

– Қазіргі кезде ауылшаруашылығына қайтадан қатты көңіл бөліне бастады. Қайсыбір жылдары жеткілікті дәрі-дәрмектің болмауы, болған күннің өзінде алдын ала екпе жұмыстарының шалағай жүргізілуі салдарынан мал арасындағы түрлі аурулар көбейіп кеткені белгілі. Қазір мал дәрігерлерінің қызметіне жүгіну күшейіп келеді. Егер әріден ойлайтын болсақ, малдың алдын ала екпесін ектіріп, болуы мүмкін аурулардың алдын кесу сайып келгенде халықтың денсаулығын сақтауға бағытталған шара болып табылады. Сондықтан, ветеринарлық жұмыстарға жүре қарауға болмайды – деген Үсекең ветеринарларға жүктелген жауапкершіліктің аса салмақты екенін де сездірді.

Шынында да, ежелден мал шаруашылығымен айналысқан ата-бабамыз малдың саулығын жанның саулығынан әсте кем санамаған ғой. «Ауру – астан» дейтіні сондықтан емес пе? Бұл сөздің астарында «Қандай ас ішесің, денсаулығың да соған байланысты» деген ұғым жатыр. Егер ауру малдың еті қазанға түсіп кетсе ше? Мұндайды ойлаудың өзі қорқынышты...

Жә, жұмыс жайы белгілі. Үсекеңнің бұл жағынан ешқашан қамшы салдырмағаны біршама айтылған да сияқты. Ал, ол қандай азамат? Осы мақаланы жазар алдында, Үсекеңді өзім қанша білемін десем де, ол туралы басқалардың да пікірлерін білмек болып біршама азаматтармен тілдестім, сыр тартып көрдім. Шынымды айтсам, оларға Үсекең туралы теріс пікір қалыптастыру мақсатында оның атына кір келтіретіндей сөз қозғадым. Мына ғажапты қараңыз, мен ешкімді сөзіме ұйыта алмадым, яғни, маған сенбеді. «Басқа басқа, нақ Үсенғалидан ондай шықпайды», «Мүмкін емес, Үсенғали ондайға бармайды» деген сөздерді естіген сайын іштей қуанып отырдым. Мен ол туралы қателеспеген екенмін: «Үсенғалимен жауға бірге шабуға болады екен».

Ол жан жары Ләззат екеуі үш бала тәрбиелеп, өсірді. Ләззаттың мамандығы мұғалім-тін. Көптеген жылдар бойы білім саласында еңбек еткен ол бүгінде құрметті демалыста. Зейнетақы алғанмен, зейнеткер емес. Немерелердің бағым-күтімі осы әжелерінің мойнында. Ал, атасы болса әлі ат үстінде. Бірақ, оның да қолы қалт еткендегі ермегі – немерелері. Әсіресе, жаздыгүндері Үсекеңді Сәтбаев қаласындағы Кеншілер алаңынан жиі көресің. «Оу, не жүріс?» дейсің

мұндайда, еститін сөзінді күнілгері біліп тұрсаң да. Ол да «мына бір бұзықтар үйде отырғызбайды» дейтін жауабынан жаңылмайды. Сөзінен өзінің сол бұзықтармен бақытты екеніне деген көңіл қуанышы да менмұндалап тұрады.

Адам абырой мен беделді сатып алмайды, бақытты біреуден тартып не сұрап алмайды. Абыройға жету де, бақытты болу да адалдыққа байланысты тәрізді. Адал еңбек етсең, адамдарға арамдық жасамасаң, абырой сен жағыңда. Адал адамға Алла да жақ. Ол сені адалдығың үшін өмірдің бақытына бөлейді, қызығын көрсетеді, жақсылықтарға жолықтырады. Даладай көңіл береді, баладай жүрек сыйлайды. Сөйтіп, жүрген ортасына сүйкімді етеді.

Неге екенін қайдам, өз басым Үсенғали Айтпаевтың тұлғасына қараймын да, осындай ойларға берілемін.

«Вечерний Сампаев», 24 ақпан, 2017 жыл

ҚАЗБЕКОВТІҢ ҚАДІРІ

Кеншілер арасында Қазбековтердің есімі кеңінен таныс. Біздің әңгіме солардың бірі ғана, яғни, Сәдір РАҚЫМҰЛЫ туралы болмақ.

Әкесі жарықтық қазақтан шыққан алғашқы кеншілердің санатынан болатын. 1930 жылы «Байқоңыр» көмір шахтасынан басталған оның кеншілік жолы кейін Жезқазған кен орындарында жалғасын тапқан еді. Еңбекке барынша адал болды. «Жоспар берілді ме, оны орындау керек» дейтін ұстанымынан еш тайып көрмеді. Сол еңбеккештігінің арқасында абырой мен құрметке бөленді, «Құрметті кенші» атанды, «Құрмет белгісі» ордені мен бірнеше медальдарды кеудесіне тақты. Жарты ғасырға жуық, нақтылап айтқанда, 47

жыл еңбектен қол үзбеген ол 1977 жылы зейнет демалысына шықты. Бұл кезде оның жолын ұлы Сәдір жалғастырып жүрген де болатын.

– «Қойшының баласы – қойшы, кеншінің баласы – кенші болсын» деген заң да, талап та жоқ. Бірақ, бала ең алдымен, әкеге қарап бой түзейді емес пе? Менің кен өндірісіне араласуыма әрине, әкем Рақымның мол ықпалы болды -дейді Сәдір Рақымұлы әу бастағы мамандық таңдау кезіндегі өзіне кімнің ықпалы тигенін сұраған сауалға орай. Әкесі болса «жердің байлығын елдің игілігіне айналдыра білу екінің бірінің маңдайына жазылмаған. Мұны дұрыс түсіне білу керек. Жезқазғанның қойнауына Аллатағала байлықты аямастан үйіп-төгіп бере салған, ал, халқына сол байлықты игеру бақытын сыйлаған» деп отырушы еді. Ғұмыры қарапайым кеншілікпен өткен әкесінің кеңінен ойлайтыны тәнті ететін. Қазақтың әрбір шалы оқымаған академик қой, шіркін!» деп әкесіне, оның қатарларына сүйсіне қарайтын. Сөйтіп, ол кен өндірісіне келді.

Жас маман деген аты болмаса, оған шахтаның жұмысы соншалықты бейтаныс емес-тін. Өйткені, алғашқы курстан бастап осында келіп, өндірістік тәжірибеден өтіп тұрды. Үйде әкеден «сабақ» алатыны тағы бар. Тым тәуір дайындығы болғандықтан ба екен, мақтанғаны емес, кеншілермен тез тіл табысып кетті. Мінезінің ашықтығы да, сөзге шешендігі де, өнерге бейімділігі де оң әсерін тигізген болар? Дегенмен, ең бастысы, ол өзіне жүктелген міндеттің үдесінен шыға білді. Егер істің ауанын білмесе, қайтер еді? Әрине, тілі қаншама жосылып тұрса да, ісі тосылып қалған болар еді. Ол өндірістің де тілін жақсы білетіндігін еңбекке араласқан алғашқы сәттерінен бастап-ақ көрсете білді. Соның арқасында қатарластарының құрметін иеленіп, басшылардың назарына ілікті.

Өзінің мамандығының қыр-сырын біліп, бойындағы ұйымдастырушылық қабілеті де менмұндалап байқалып тұрса, ондай маманды неге қызмет баспалдағымен жоғарылатпасқа? Сәдір Қазбеков кен шебері болудан бастап, аға маркшейдер, бас инженердің орынбасары, учаске бастығы тәрізді өндірістің түрлі деңгейіндегі басшылық қызметтерде болды. Бәлкім, кен өндірісіндегі

басшылық қызметтің бұлардан да жоғары сатысына көтеріліп кетер ме еді? Егер...

Бірде оны қалалық партия комитетіне шақырды. Болған әңгімеден ұққаны – «партияға өзі секілді кадрлардың да керектігі».

– Біздің қаламыздың тыныс-тіршілігі кен өндірісімен, кеншілердің тұрмысымен тікелей байланысты. Сондықтан, бізге өндірісті білетін, кездескен проблемаларды шешуге қабылетті, кеншілермен тіл табыса алатын, оларды толғандыратын жәйттерден жақсы хабардар маман керек. Таңдауымыз өзіңе түсіп отыр – деп, бетіне сынай қараған қалалық партия комитеті хатшысының сөзінен өзіне қаншалықты салмақ салып отырғанын түсіне қойды. «Коммунист партия қайда жұмсаса, сол жерден табылуға міндетті» дейтін жазылмаған заң, партиялық Жарғы бар. Бірақ, өндірісті де қимайды. Қайтпек керек? Жұқалап отырып, бас тартып көрмек болды.

– Мен әлі өндірісті толық түсініп те болған жоқпын ғой. Менен де тәжірибелі мамандар баршылық – деп бастай бергені сол еді, хатшы оның сөзін бөліп тастады.

– Сізді осында шақырмас бұрын біз де ойланған шығармыз, толғанған болармыз – деп, сөзді созбақтай берудің жөнсіздігін сездіре қойды.

– Сонымен, аяқ астынан «партработник» болып шыға келдім. Кейбір күтілді жігіттер «жердің астынан қашып, үстіне шығып кеттің және бірден шырқап шыға келдің» деп те жүрді. Бірақ, партиялық жұмыста болуды оңай дегендер қателеседі. Тіпті, қойылатын талап тұрғысынан болсын, атқаратын міндетін алсақ та өндірістен кем түспейді екен. Өйткені, жұртшылықтың көз алдында жүретін жұмыс қой – деген Сәкең партиялық жұмыстың бел ортасында жүрген жылдарын әлі күнге шейін аса бір жылылықпен еске алатынын да бүгіп қалмады.

Сол тұстарда барлық дерлік шахталарда «Мыңшылар қозғалысы» қарқын алды. Мұның мәнісі тәулігіне 1000 тонна кен өндіруге қол жеткізу болатын. Р.Расновскийдің бастамасымен дүниеге келген «мыңшылар» туралы үгіт-насихаттау жұмысын жүргізу, өзгелерді соған үндеу партиялық жұмыстың ажырамас бір бөлігі еді. Сонымен қатар, озаттардың еңбегіне лайық бағалануы, кеншілердің әлеуметтік жағдайы, рухани өмірі, бәрі-бәрі партияның назарынан тыс қалып көрген емес. Соның бәрін қадағалап отыру әрине, көбіне-көп қатардағы «партработниктердің» күнделікті міндеті саналатын. Егер жүктелген міндетке жүрдім-бардым қарап, жауапкершілікке салғырт қарасаң, партияның сенімін жоғалттым дей бер. Ал, мұның ақыры неге апарып соқтыратыны тағы белгілі. Сондықтан, әрбір партия қызметкері өз міндетін барынша жоғары деңгейде атқаруға ұмтылатын. Солардың арасында Сәдір Рақымұлы Қазбеков те жүрді.

– Тағдыр мені тамаша адамдарға жолықтырды. Олардың ақыл-кеңестері мен қолдау-көмектері әрқашан жанға – шуақ, бойға – қуат беріп отыратын еді. Олардың арасында басшы қызметкерлер де, қарапайым еңбек адамдары да болды. Мысалы, С.Асатов, Ж.Сағитов, В.Костюченко, Г.Прохасько, К.Қанафин, К.Дүйсенбаев, Т.Сәдуақасов, С.Бондаренко, Қ.Кентаев, Н.Жандарбеков, В.Маслов және т.б. бар. Қазір өткенге ойлы көзбен қарайтын шаққа жеткенде, «қандай асыл да тамаша адамдармен жұмыстас, қызметтес болғанмын» деген

ойға келемін. Адам өзі араласқан адамдар арқылы өсіп, шыңдалады, өмірдегі орнын табады – дейді Сәкең. Бұл өмірден көргенін көкірек көзінен, ойдың елегінен өткізген жанның көңіліне түйген өмірлік тәжірибесі екендігі талассыз.

Әрине, адам перзентімен бақытты. Дұрысын айтқанда, үмітін ақтаған перзентімен. Бұл орайда да Сәдір Қазбековтің өмірге өкпесі жоқ. Өйткені, оған Тәңір перзенттерін адалынан сыйлапты.

Қазақ политехникалық институтының түлегі Мұхтар Сәдірұлының өндіріске араласқанына жиырма жылға жуықтады. Оның мамандығы – геолог. Нұржаны да, Ержаны да корпорация құрылымдарында еңбек етеді. Олжасы да сондай. Қазір немерелер де ержетіп, бойжетіп жатыр. Демек, Рақым ақсақалдан басталған кеншілік жолды ертеңге апаратын тағы бір жас буын өсіп келеді деген сөз.

Қазбековтер әулетінің жалпы еңбек өтілі қазір 250 жылды құрайды екен. Соның 45 жылы Сәдір Қазбековтің жеке өзіне тиесілі. Сондай-ақ, Қазбековтер әулетінің жалпы еңбек өтіліне Сәкеңнің зайыбы, 1985 жылдан бастап Жезқазған байыту фабрикасында кен құрамын сұрыптаушы болып еңбек еткен Орынбасар Әбдірашқызының да қосқан үлесі қомақты.

– Кейінге көз жіберіп, ой тастағанда халыққа азды-көпті еңбек еткенінді сезінгенде көңіліңді әлдебір мақтаныш кернейді екен. Өйткені, босқа өмір сүрмегенінді түсінесің. Бұрынғылардың бата бергенде «өмірде ізің қалсын» деп неге айтатынын түсіну оңай емес. Мұны тек ұрпақ жалғастығымен ғана байланыстыру, меніңше, дұрыс емес. Бұл сөздің негізгі мағынасы «жақсы іс ет, жүрген ортаңа сүйкімді бол» дегенге келіп тірелетін тәрізді. Сонда ғана өмірде нағыз із қалдыруға болады. Адамдар жақсы ісінді айтып отыратын болса, одан артық бақыт болмас. Мен еңбек демалысына шыққалы біршама уақыт болды. Денсаулықтың кесірінен үйден де алысқа шыға қоймаймын. Бірақ, жора-жолдастар да, кейінгі жастар да өзімді іздеп тұратынын байқаймын. Көңіл соған әжептәуір өсіп қалады – деген ойын бөлісіп, сырын ақтарған Сәкеңнің жүзіне аңтарыла қарап қалыппын. Үлкендер осылай сөйлесе керек-ті. Жетпістің желкесіне шыққан Сәдір Қазбековтің бұл лебізінен ашып айта қоймаса да, көңілінің түпкіріндегі әлдебір мақтанышы, дұрысырақ айтқанда, бір тәубешілігі сезілмей қалмады. Ол өзін білетіндердің арасында қадірінің қашпағанына қуанатын секілді. Адам Аллатағаладан «қадірімді қашыра көрме» деп тілейтін көрінеді ғой. Жаратқан Сәдір Қазбековтің сол тілегін қабыл еткен екен.

Ол жетпістің желкесіне шықты. Бір әулеттің үлкеніне айналды. Өткен жолы, өмір жолы – кейінге үлгі, өнеге. Әрбір немеренің «Ата» деген бір ауыз сөзінен көңілі қалай-қалай шалқиды десеңізші! Сол тәп-тәтті жүгермектердің өзіне деген сүйіспеншіліктері қандай керемет! Ұрпағы өзінен ұлағат алып, үмітін ақтап жатса, оған бұдан басқа не керек? Айналып келгенде, осының бәрі біздің кейіпкерімізге айналған Қазбековтің, Сәдір аға Қазбековтің ұрпақ алдындағы қадірін арттыра түседі. Әке-шеше алдында қадірлі перзент бола білді. Еңбекте адалдығымен танылып, жүрген ортасында қадірі артты. Қадірлі бола білу – адами бақыттың биік шыңы. Сол шыңның биігінен табылған Сәдір Рақымұлының шығар шыңы биіктемесе, төмендемесін.

«Мысты өңір» газеті

«ШТАТТАН ТЫС ЗАМДИРЕКТОР»

Байырғы кенші, №45 шахтаның жұмыс уақытын қадағалау бөлімінің қызметкері Мұса ОСПАНОВТЫ әріптестері өзара бейресми түрде осылайша атайтын көрінеді. Әрине, мұндайда «неліктен?» дейтін сұрақ туындауы да заңды. Бірақ, бұл оның өз ортасында ерекше орны бар екендігін айтқызбай-ақ аңғартып отырады.

Ол шахтаға жұмысқа қабылданғанда жалын атып тұрған жиырма жасар жігіт болатын. Әскерден оралған беті. Үйдегілердің «бір міндеттен құтылып келдің, енді ертеңінді ойла» деген бір ауыз сөзінен соң, көп қыдырыстың жөні жоқтығын түсінді де, Оңтүстік Жезқазған кенішінің директоры Рүстем Дәуітовтің алдына барды. Жұмысқа тұрғызы келетінін айтты. Директор «Мұса қашан әскерден келеді екен» деп, елеңдеп күтіп жүргендей-ақ қуанып қалды. Яғни, басқаша айтқанда, жылы қабылдады.

– Кенші болу қиын, бірақ, өзің тәрізді жігіттердің қолынан келмейтіні болушы ма еді, тәйірі?! Сондықтан, бетіңнен қаға алмаймын, білмегенің болса жүре үйреніп аларсың. Шахтаға академия тауысып барып, келіп жатқандарды әзірге көргенім жоқ – деген директор алдындағы хатшы қызды шақырып алды да, «маған дереу Дембергенді шақыр» деп тапсырды.

Көп күттірмеді, кабинетке қапсағай денелі, қырықтың о жақ, бұ жағындағы жігіт кіріп келді.

– Демберген, сенің бригадан күшейетін болды. Мына жігітті сендердің жандарыңа жібергенді жөн көрдім. Әскерден келгеніне әлі ай толмапты. Яғни, темір тәртіптің қалыбынан шыға қоймаған кезі ғой, енді сен бұған шахтаның тірлігі де әскерилердің өміріне ұқсайтынын айтып түсіндір, қасыңа ал, кен өндірудің қыр-сырын үйрет, тәрбиеле. Бір сөзбен айтқанда, осы баладан өзің сияқты кенші шығару саған міндет – деген директор бұған қарай бұрылды да, «әскерде командирің кім болғанын білмеймін, ал, сенің бұдан былайғы, командирің осы Демберген» деп, «бір-біріңді таныстыру осымен тәмәм» дегендей есік жақты нұсқады.

Мұса Оспанов осылайша сол тұстағы аты ауыздан түспейтін Демберген Баймағамбетовтің бригадасына топ ете қалды. Бәрі де өзі шамалас жігіттер екен. «Мыңшылар» қозғалысы қызып тұрған көрінеді. Бойдағы қайрат-күшті аянып қалудың реті жоқ. Атағы дүрілдеп, аспандап тұрған бригаданың атына кір түсіріп алмау керек. Сондықтан, бұл да жұмысқа жанын сала кірісіп кетті. Бригадирдің еңбекқорлығын сөзбен айтып жеткізе алмайсың. Баяғының батырлары сияқты қимылдайды. Сол кезде кеншілер арасында әзілді-шынды «Осы Демберген шаршамай ма?» дейтін сөз де жүретін.

«Еңбек етсен емерсің» демекші, тамшылап төгілген тер босқа кетпейтін көрінеді, адамды абырой биігіне қарай жетелей жөнеледі екен. Бұған Мұсаның көзі көп ұзамай-ақ жете түсті. Демберген Баймағамбетовке Социалистік Еңбек Ері атағы беріліп, оның кеудесінде Алтын Жұлдыз жарқырады. Басқа жігіттер де түрлі марапаттамаларға ие болып жатты. Еткен еңбек, төккен тердің лайықты бағасын алуынан асқан бақыт та, мерей де болмайды екен. Ол осындай бақыттың дәмін татты, мерей құрметін көрді.

Қазір ғой екі үйдің бірінің ауласында темір тұлпар байлаулы тұр. Ал, кешегі Кеңес заманында машина алу деген құстың сүтін тауып алғанмен бірдей мәртебе саналатын. «Кәсіподақ комитетіне келіп кетсін» дегесін, «тағы қандай қоғамдық жұмыстың тапсырмасы даяр тұр екен» дегенді ойлаумен барған еді, сөйтсе, қателесіпті. Бұл жолғы шақырыстың жөні де, мәні де әдеттегіден тіпті бөлек болып шықты.

– Комбинат басшылығы озат кеншілерді марапаттаудың жаңа жолын ойластырды. Енді еңбегімен көзге түсіп, жоспар үдесінен шығып жүрген озаттарға сыйлыққа жеңіл автокөліктер беріле бастайтын болады – деген кәсіподақ комитетінің төрағасы Ораз Рысбеков осындай марапатқа кеніш әкімшілігі мен кәсіподағының біріккен жиыны М.Оспановты лайық санағанын жеткізді.

Кәсіпком төрағасы:

– Тиісті құжаттарыңның бәрі де дайын тұр. Қоймаға барасың да, атыңды мініп қайтасың – деп, қолына тиісті құжаттарды ұстатты. Бұған дейін де талай мәрте мақтауға ілігіп, тіпті, КСРО Түсті металлургия Министрі Ломаконың атынан жеткен Құрмет Грамотасын да иеленген Мұса үшін бұл шынында да, күтпеген сыйлық еді. Кеншілерге сыйлыққа жеңіл көліктің кілтін сыйлау міне, осылайша басталған болатын. Мұндай құрмет оны одан әрі жігерлендіре түскені айтпаса да түсінікті.

«Жас өспей ме, жарлы байымай ма?» дейді қазақ. Сол айтпақшы, алғашында өзі өзгелерден үйренсе, кейін мұның өзіне өзгелерді үйретуге тура келді. Бірімен бірі сабақтасып жататын өмір көші дегеніңіз де осы болар.

Әрине, Мұса да шахтаға енді ғана түсіп, келешегін кеншілік кәсіппен байланыстыруға бел байлаған жастардың талайына ақылшы-ұстаз бола білді. Ал, олардың арасынан атағы өзінен де асып түскен көптеген шәкірттер өсіп шықты. Айталық, Дүйсен Айдарбеков, Юрий Дружинин, марқұм Жүсіп Сәрсенбаев және т.б. жігіттерге алғаш жөн сілтеген, жол көрсеткен Мұса еді. Олар енді өздері де кейінгілердің көштерінің түзу болмағы үшін білгендерін үйретіп, тәжірибелерін бөлісуде. Бірақ, сөйте тұра, кездесе қалғанда алдынан кесе өтпейді, «ағалап» бәйек болып жатқандары. Мұндай сәттерде әрине, көңіл шіркін өз-өзінен марқайып сала береді. «Әсіресе, алты асқардың биігіне көтеріліп, ақсақалдық жасқа жеткенде ізіңнен ерген інілердің ілтипатын сезіну адам жанына ерекше нұр құйғандай болады екен» дейді Мүсекен.

Әркімнің азаматтағы, адамшылығы жүрген ортасындағы қадір-қасиетімен өлшенеді емес пе? Көптің көңілінен ол өз деңгейін танығандай болып, тағдырына шүкіршілік етіп жатар болса, өткен күндерінің текке өтпегені ғой.

Жалпы Мұса Оспанов тамаша жандармен қоян-қолтықтаса еңбек еткенін және солай жалғасып келе жатқанын өмірдің өзіндік сыйы ретінде бағалайды. Сонау Рүстем Дәуітовтен бастап Бекен Нұршабаев, Қайыркен Табақбаев, Әнуар Аманов, Әбдірашид Қапаров т.т. сынды көптеген азаматтармен араласты, бірге жүрді, олардың бірі оған қиналғанда сүйеу болып, ақыл-кеңестерін аямаған ағалары болса, енді бірі айтса әзілі, сөйлессе сөзі жарасқан замандастары еді. Әсіресе, №45 шахтаның үлкені де, кішісі де, кешегілері де, бүгінгі қатарластары да Мүсекеңнің туған бауырлары іспетті. Бұлай болатын жөні де бар. Өйткені, оның ғұмырының көбісі осында өтіп келеді.

1981 жыл. Кен өндірушілер бригадасының бригадирі Мұса Оспановқа ауыр тиді. Өйткені, дәрігерлік комиссия оның бұдан былай шахтаға түсуіне тыйым салды. «Денсаулығыңды күтінбесең болмайды» деген шешімге мойынсұнуға тура келді. Бірақ, кеніш өмірімен қол үзіп қалмады. Ұйымдастырушылық қабілетін білетін басшылық оны халық тұтынатын товарлар өндіру учаскесінің бастығы етіп тағайындады. Әрине, қазіргілер тарапынан «сонда бұл қандай учаске, оның міндеті қандай болған?» дейтін де сұрақтар туындауы мүмкін. Ендеше, сәл де болса, айта кетейік. Партия мен Үкіметтің арнайы Қаулысына сәйкес әрбір өндірістік мекеме өзінің негізгі қызметіне қоса халық тұтынатын товарлар өндіруге міндеттелген де кезең болған. Айталық, бір кеніш киімлігіштер, енді бірі құлыптар, қалбырлар, қақпақтар т.т. шығарып жататын. Мүсекеңнің учаскесі полиэтилен пакеттер шығарумен айналысты. Қарауында 20-дан аса жұмыскері болды.

– Дайын өнімді мемлекеттік қабылдау комиссиясы келіп, арнайы тексерістен өткізіп барып қана қабылдайтын. Талап қатал еді. Дегенмен, технологиясын меңгеріп алса, адамның қолынан келмейтіні бар ма? Ай сайын жоғарыдан түсетін жоспарды дер мезгілінде әрі сапалы орындау үшін ұмтылатын едік. Ұятқа қалған кезіміз жоқ. Қазір полиэтилен пакеттердің түр-түрін кездестіруге болады ғой. «Осыны да шетелден үйрендік» дейтіндер бар. Ондайларға «мұндай пакеттерді шығаруды кезінде Оңтүстік Жезқазған кеніші бастаған» десем, сенбейді. Кезіндегі көптеген жақсы бастамалардың жалғасын таппай қалғаны әрине, өкінішті – дейді Мүсекең.

Қай жерде тәртіпке баса мән беріледі, сол жердің жұмысы да жүрдек келеді. Сондықтан басшылық та жұмыс тәртібін қадағалау бөлімдеріне елге сөзін өткізе алатын, ұжымға беделі бар кісілерді тартқанды жөн санайды.

– Осы бөлімде жиырма жылға жуық қызмет атқара жүріп, ұлы Абай атамыздың «Адамды қайта тәрбиелеуге болмайды» деген кісінің тілін кесер едім» деген сөзінің растығына да, сондай-ақ, «бүкірді көр ғана түзейді» дегеннің де тектен-тек айтылмайтынына әбден көзім жетті – дейді ол. Ал, мұндай ұйғарымға тек әрбір адамның тағдырына жаңашырлықпен қараған тәртіп бұзып, көзге

түсіп қалғандардың әрқайсымен тікелей сөйлесіп, себептеріне үңілген адам ғана келуі мүмкін. «Тәртіп бұздың екен, өз обалың өзіңе» деп ондайларды директорға қарай сүйрелей жөнелу оның табиғатына жат. Өзі де жеті қабат жер астында кенші болған Мұсекеңнің кеншілерге, мейлі олар әлдебір тәртіп бұзушылықтарға жол беріп жатса да, бүйрегі бұрынқырап тұрады. Сол үшін кейде шахта басшылығының «Мұсеке, тым жұмсақтық таныта беруге болмайды ғой» деп қалатын сәттері кездесіп жатады. Әрине, әр нәрсенің жөн-жобасы болады. Айтқан ақылды құлағына ілмеген, тыңдамағандарға мұның да қатал қарауына тура келетіні рас.

– Кеніштегі, шахтыдағы тәртіп мәселесі тек бір адамға ғана қатысты емес, жалпыға ортақ. Өйткені, біреудің кесірі келесіге тиіп кетуі әбден мүмкін. Тәртіп бұзушылыққа аса қатты мән берілетініде сондықтан – деген Мұсекеңнің сөзінен оның өз міндетіне қаншалықты жауапкершілікпен қарайтыны аңғарылады. Оның «штаттан тыс «замдиректор» атанып жүргені де тапсырылған істі тап-тұйнақтай етіп орындайтын, яғни, жауапкершіліктің салмағын жете түсінетін қасиетіне байланысты екендігі даусыз. Қазіргідей саусағы қимылдаса, ақша сұрайтын заманда қоғамдық жұмыстарды атқаруға жұрттың көбі ықылас таныта қоймайды. Ал, қоғамдық жұмыс дегеніміз – Мұсекеңнің қанына сіңіп кеткен нәрсе. «Елдің бәрі бас тартып жатар болса, сол жұмысты кім атқаруы тиіс?» Ол осылайша ойлайтын адам. Шахта мен кенішті жиып қойғанда, қаланың ірілі-ұсақты шаруаларының бел ортасынан табылады, мәдени іс-шаралардың ебін тауып, орайын келтіре қояды. Мұндай шаруаларды шахта басшылары әрқашан Мұсекеңе тапсырып жатады. Өйткені, оған тапсырылған істің абыроймен атқарылып шығатынына сенеді. Талай жылдардан бері солай болып келген, алдағы уақытта да осылай бола беретіні және күмәнсіз.

Ағалары Мұқан Сансызбаев, Мұстафа Оспановтар да кенші болды. Мұса солардың ізің жалғастырды. Ал, қазір өзінің Нұрланы «Степной» кенішінің бас энергетигі.

Құдай қосқан қосағы Жұмакүл екеуінің отасқанына 40 жылға тақап қалыпты. Мұсекеңнің өмірге өкпесі жоқ. Ұл-қыздары өз орындарын тапты.

Адалдықты, жауапкершілікті жанына серік еткен Мұсекең – халқына өзіндік қадірі бар жан. Оның ең басты бақыты да – осы.

«Мысты өңір», 11 ақпан, 2011 жыл

ЕШҚАШАН МАҚТАЛМАҒАН МАРАТ

«Өзімен – өзі жүреді». «Ешкіммен шатағы да жоқ, ешкімге зияны да жоқ». «Тұнып аққан су да бір, бұл да бір». «Бар-жоғы білінбейді». Кейде кейбір азаматтарға осындай мінездемелер беріліп жатады. Олар туралы бар мақтау – марапат осымен тәмәмдалады. Біз де бүгін сондай азаматтың бірі туралы сөз еткіміз келді.

Оның есімі – Марат Доғалбайұлы ЕСПАЕВ. Сәтбаев қаласында тұрады. Кезінде кенші болған. Қазір денсаулығына байланысты еңбек демалысында. Кенші болғанда...

«Ол әскерден оралысымен Шығыс Жезқазған кенішіне қарасты 57-бис шахтасына кен қопарушы болып орналасты. Ә дегеннен-ақ тиянақтылығымен көзге түсті. Артық-ауыс сөзге жоқ, берілген тапсырманы тап-тұйнақтай етіп орындайтын оған бәріміз де ризашылықпен қарайтынбыз. Әсіресе, забойшылар оның ісіне көп сүйсінетін. Өйткені, ол өзінің жұмыс орнын тап-таза етіп тазалап, забойшыларға дайындап кететін. Қопарушы дегеніміз орысша «взрывник» қой. Қазақша кейде «дәрі аттырушы» деп те атайды. Қопарылған жерді дұрыс жинамай кететін қопарушылар да баршылық. Бұл жағынан келгенде Мараттың мақтау естімеген кезі жоқ-ау...».

Сақтаған Атабаев осылай дейді. Ол кім? Өмірінің елу жылдан астамын кен өндірісіне арнаған ардагер кенші, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы. Шығыс Жезқазған кенішіне қатардағы кен шебері болып келіп, кейін әртүрлі жауапты қызметтер атқарған, шахта бастығы, кеніштің кәсіподақ комитетінің төрағасы болған бұл ағамыз артық сөзге жоқ. Ешкімді орынсыз мақтап не даттап отырғанын көрмейсің. Ретімен, жөнімен сөйлейді. Сондықтан да ғой біздің Марат Еспаев туралы нақ сол кісіден сұрағанымыз.

«Кеншілердің көбісі тек жұмысты ғана біледі. Кітап оқуға көңіл бөле қоймайды. Ал, Марат әңгімелесе қалғанда білімділігін де байқатып қалатын. Онымен әртүрлі тақырыпта ой бөлісуге болатын еді. Өзі сол білетіндігін жария етуге ұмтыла қоймайтын. Адамгершілігі де зор. Ешкімге зияны тигенін, біреуге қиянат жасағанын естімеппін. Денсаулығы сыр берді де, жұмыстан шықты. Өйтпесе, ол маңдайалды мақтаулы кенші болар еді» деген Сақтаған ағамыз осылайша біз «Ешқашан мақталмаған Марат» деп айдарлап отырған азаматтың аяқ-қолын жерге тигізбеді. Білгесін, байқағанын айтқаны.

Марат Еспаевтың әкесі Доғалбай кезінде Нұрсұлтан Назарбаевпен бірге Теміртау Магниткасын дамытуға ұмтылған алғашқы қазақ жастарының бірі еді. Алыстағы украин жерінде оқуға барған Нұрекең топтың старостасы болса, Доғаң комсорг болған екен. Тағы да Сақтаған ағамыздың айтуынша, «Доғалбай

Еспаев та өте білімді, білмейтіні жоқ, бірақ, сөзге араласа бермейтін, өз ісіне маман кісі еді. Әркімнің өміржолы әртүрлі қалыптасады ғой. Ол кісінің тағдыры киындау болды».

Ал, анасы Зейнеп Әбілбекованы аймақ халқы жақсы білуге тиісті. Өлең-жырлары кезінде жергілікті газеттерге жиі жарияланатын. Шахтада машинист болып еңбек етті. Сол еңбегінің арқасында СОКП XXVI съезінің делегаты болды. «Құрмет белгісі» орденінің иегері, Сәтбаев қаласының Құрметті азаматы.

Съезд демекші... КСРО тәрізді әлемдегі алып мемлекеттің алдағы бес жылғы даму, өркендеу жобасы партияның съезінде талқыланып, бекітілетін. СОКП XXVI съезі 1981 жылғы 23 ақпан-3 наурыз аралығында өтті.

Міне, мынау Қызылтулы Солтүстік флоттың «На страже Заполярья» дейтін газетінің 1981 жылғы 28 ақпандағы шығарылымы. Газеттің бірінші бетіне жарияланған «Слово матросской матери» деп аталған мақала біздің бүгінгі кейіпкеріміз туралы. Сол кезде Марат Еспаев Солтүстік флоттың бір кораблінде әскери азаматтық міндетін атқарып жүрген болатын. Газет тілшісінің тапқырлығы сондай, ол делегаттардың арасынан Зейнеп Әбілбекованы тауып алып, Баренцево теңізінде жүзіп жүрген корабльдегі Маратпен телефон арқылы байланысқа шығарады. Өзі Мараттың қасында отырады. Сол мақала авторы да Мараттың әріптестері арасында беделді, абыройлы, командирлерінің оған деген көзқарастарының оң, пікірлерінің жоғары екенін жеткізеді.

«Марат әскери-саяси жағынан өзін өте жақсы көрсете білді. Сондықтан да, оған «аға матрос» атағы берілді» дейді тілші Зейнеп тәтемен әңгімесінде. Ал, ана үшін бұдан артық бақыт бар ма? Мәскеудің төрінде отырып, ашық теңіз үстінде Отан қорғау қызметінде жүрген перзенті туралы осындай сөз есту қандай мәртебе?! Анасының жүрегінің жарылып кетпегеніне шүкір. Мұндай қуанышқа кенелткен ұлдан айналып-ақ кетпейсің бе?

Кеңес дәуірінде әскерге шақырылғандар арасынан теңізшілер қатарына ең мықтылар іріктелетін еді ғой. Демек, Мараттың сол талаптарға сай келгені. Бұлай болатын жөні де бар еді. Ол кішкентайынан күреске қызықты. Секцияға қатысты. Қолы қалт етсе спортзалдан шықпайтын. Қара терге малшынып, жаттығу жасаудан жалықпайтын. Ұстасқанын жықпай қоймады. Облыстық, республикалық құрамаға алынды. Оқушы кезінде сол күрестің арқасында кешегі Кеңес Одағының түпкір-түпкіріне барды. Жеңістің Жалауын желбіретіп оралып жүрді. «Бірыңғай күреспен айналысып кеткенде, әлде қайтер еді...» дейді Зейнеп тәтеміз.

Әскерден оралысымен шахтаға түсіп, кеншілік жолды қалады. Содан денсаулығына кінарат түсіріп алды. Қазір зайыбы Шара екеуі бала – шағаның ардақты ата-аналарына айналып жүріп жатқан жайлары бар. «Баласы өзінен артық болса, ата-ана – бақытты» дейді ғой. Сол айтпақшы, балалар заманға сай білім алған, ешкімді әке, көкелемей-ақ қызметке орнығып, өз істерін дөңгелетіп

жатыр. Бұл әрине, перзентеріне сондай жол көрсете білген әке мен ананың еңбегінің ақталғанын көрсетеді.

Міне, Марат деген азамат туралы қысқаша сөз осы. Ал, тақырыптың қайдан шыққанын айта кетсек, бұл Мараттың анасы Зейнеп тәтеміздің «Менің Маратымның қолынан келмейтіні жоқ. Кез келген шаруаның ебін таба қояды. Шахтада да жаман істеген жоқ. Бірақ, тұзы жеңіл, ешкім мақтамайды өзін» деген сөзінен алынды.

Біз де негізі Маратты мақтағанымыз жоқ, тек ол туралы сөздің анығын ғана айттық.

«Saryarqa», наурыз, 2021 жыл

АҚКӨЙЛЕК АЗАМАТ

«Терісі – кең, етек-жеңі – мол, жаны – жомарт, қолы – ашық». Қазақ әдетте сүйсінген азаматын осылайша әспеттеп жатады. Рахман ӘПЕКҰЛЫ есімді азамат – нақ осы мадақ, мақтауларға лайықты замандастың бірі. Тау құлатып тастағандай ештеңесі болмағанмен, оның былайғы көп жігіттен артықшылығы осындай қасиеттерінде.

Рахманмен таныстығымызға жиырма жылдан асып кетті. Алғашында той үстінде кездескен едік. Асабалық өнердің жолында жүрген жігіттің той басқаруы ұнап қалды. Жақын барып таныстық. «Менің нағашы жұртымнан болдыңыз ғой» деп қалды. Сөйтсем, анасы – Сыр топырағының тумасы екен. Жақсы жиен кездестіргенімді жақсылыққа жорыдым.

«Ұлытау уні» фестивалі талай-талай таланттың тұсауын кескені белгілі. 90-жылдардың орта тұсында бұл фестивальды ел той күтіп жүргендей-ақ күтетін. Себебі, «Ұлытау уні» еліміздің әр шалғайындағы ақындардың, жыраулардың, әнші-бишілердің, яғни, өнердің әр саласының майталмандарының басын қосатын. Ақындар айтысы кемі екі күнге созылатын. Жүйріктермен бірге өнер айдынына енді ғана қанат қаққан жас талаптар да фестиваль аясында халық алдында тұсауын кесіп жатушы еді.

Сахнаға кезекті айтыскерлер жұбын шақырғанда өз көзіме өзім сенбей қалайын. Атақты Әзімбек Жанқұлиев пен Рахман Тілеубергенов айтыспақ. Ал, керек болса! «Жиен баланың мұндай да өнері бар екен-ау» деп таң-тамаша күйге енбесім бар ма? «Кейде бақ, кейде бап шабады» дейді халық даналығы.

Сол күні шашасына шаң жұқтырмай жүретін жүйрік Әзімбек әлсіздік танытты. Бәлкім, ол сахнаға шығар алдында қарсыласын соншалықты елей де қоймаған болар. Әйтеуір, не керек, жеңіліс тапты. Есесіне Рахманның мерейі асты. Тегі, айтысты тамашалауға келген ел де Рахманнан мұндай жеңісті күте қоймаған сияқты. Айтыс тамашалаған халықтың «Мынауың нағыз мықты екен ғой, анау-мынау емес Әзімбектің өзін жықты ғой» деп мәз-мәйрам болып жатқаны әлі күнге шейін көз алдымнан кетер емес. Содан сәл кейінірек, Сәтбаев қаласында «Қазақмыс» корпорациясының 10 жылдығына арналған республикалық айтыс өтіп, оған Рахман да қатысты. Ол мұнда да абыройсыз болмады, «Көрермендер көзайымы» сыйлығын иеленді. Қазылар алқасының төрағасы Кәкімбек Салыков еді. Қорытынды сөзінде Кәкең әрбір ақынның өзіне ұнаған қасиетіне, көңілінен шыққан сөзіне жеке-жеке тоқталып өтті.

– Мынау Рахманның сөзі қарабайырлау естілгенмен, екпінді шықты. Ақынға тән арқасы бар ма деп қалдым. Маған оның елді күлдіртіп, желдіртіп,

желпіндіріп отыруға деген ұмтылысы ұнады – деген Кәкеннің сөзін Рахман бас бәйгені жамбасына басқаннан кем санаған жоқ.

– Күллі қазақ қадірлейтін Кәкімбек ағамның өзінен әлгіндей лебіз есту – зор бақыт. «Жақсы сөз жан семіртеді» демей ме? Атақты ақын ағаның жылы лебізі маған көктен құйылған нұр тәрізді жаныма әдемі шуақ сыйлады. Сол секілді, Ақселеу Сейдімбек ағамның да бірде «Өз анаң да, Жер-Анаң да басқалардан артықтау жаратқан жігіт екенсің» деп арқамнан қаққаны бар еді. Сонда да төбем көкке екі-ақ елі жетпей қалғандай шалқыған едім – деген Рахман сөзінен оның алдыңғы буын ағалардың, айтулы азаматтардың дуалы ауыздарына ілінгені байқалады. Кім біледі, егер ол айтыстың ізіне түскенде танымал айтыскер ақынға айналар ма еді? Бірақ, өмірде әркімнің жолы әрқалай өріледі емес пе? Тым тәуір көзге түскенмен, айтыстың соңына түспеді, тағдырдың бұралаң жолдары оны басқа жақтарға қарай бұрып әкетті. Тәңір берген тағдырынан асып кеткен пенде баласы болмайды.

Кеншілер қаласының газетінде істейтін кезім. Жұмысқа келсем, ондағылардың әңгімесі – Рахман. Бәрі шетінен тек соны сөз етіп, «мұндай да болады екен-ау» деген таңданыстарын бір-бірімен бөлісіп әлек. «Оу, біз де білейік, ол соншама не істеп қойды?» деп мен де әңгімеге араластым.

– Жаңа ғана осында Рахман келіп кетті. Қолында ақшасы бар. Мен 20 адамды сіздердің газеттеріңізге тегін жаздырғым келеді. Өткенде теледидардан қала басшысының кәсіпкерлерге сондай өтініш-тілек айтып жатқанын көріп қалып едім. «Қаланың маңдайындағы жалғыз газеттің таралымы ойдағыдай болмай жатыр» дегесін, соған аз да болса үлесімді қосқым келеді деп, 20 адамды бір жылға газетке жаздыртып кетті. Біздің таңданып отырғанымыз – сол – деп, мән-жайды түсіндірген әріптестердің сөзін естігенде «Сұңқар тапқанын жан-жағына шашып жейді» дейтін халық даналығы санама сарт ете қалды. Жанының жомарттығы, қолының ашықтығы осындай Рахманға қазақтың тағы бір сүйсінісін танытқанда айтатын «ақкөйлек азамат» дейтін теңеуі сай келетіндей. Бұл теңеу, меніңше, азаматтың көңілінің ақтығына, адамгершілігінің молдығына қоса бойында намысы барын да білдіретін болса керек.

Әкесі Әпек кешегі қанды қырғынды бастан өткеріп, елге Жеңіс жалауын желбіретіп оралған жандардың бірі болатын. Ал, анасы Әйімкүлдің құрсағынан он екі перзент өрді. Ащы мен тұщының қадірін білетін отбасында өскен Рахманның айналаға, қоғамға көзқарасы, қарым-қатынасы дұрыс болмағанда қайтеді? Өйткені, тәрбие сондай. Әкеге қарап бой түзеді, анаға қарап ой түзеді. Содан жаман болған жері жоқ. Өзінің де Құдай берген төрт перзенті бар. Жансерік, Байтұрсын, Бақыт бүгінде есейіп кеткен. Тіпті, қызы Бақыт немеренің тәтті болатындығын да сезіну бақытына бөлеп тастады мұны.

– Олардың арасынан әзірге қамшы салдырмай тұрғаны – кенжеміз Біржан – дейді Рахман. Сөзінен аздап кенжесін еркелететіні де байқалмай қалмайды. Әйтпесе, қалған ұл-қыздары да өздері қалаған мамандықтары бойынша тиісті білім алып, өмірден өз орындарын тауып жатыр. Ал, Біржан бар болғаны

3-сыныпта оқиды. Бірақ, соған қарамастан, облыстық деңгейде өзін көпке танытып та үлгерген бала. Оның есімі облыстық «Дарынды балалар» кітабына енгізілген. Өйткені, Біржанның жасаған ғылыми жобасы облыстық байқауда үздіктер қатарынан орын алды. Рахманның оны «қамшы салдырмай тұр» деп мақтайтындығының бір ұштығы осында десек, екіншіден, қолына домбыра алып, шамасы жеткенше ән салғысы келетін талабы да бар. Кім баласының өзінен артық болғанын қаламайды? Кім баласының бойынан байқалған тамшыдай таланттың теңіздей шалқып-тасқанына мүдделілік танытпайды? Рахман да солай. «Тоғыз ұлым бір төбе, Ертөстігім бір төбе» демекші, оның Біржанынан күтері мол. Әу баста есімін де ырымдап қойған еді, сол ырымы қырын кетпейтінге ұқсайды. Ол қуанса соған қуанады.

Ол қазір «Самға» фирмасында еңбек етіп жүр. Ащы тердің жемісі тәтті келетінін де Рахман жақсы біледі. Жаратылысынан адалдық пен адамгершілігі абыройының асығын алшысынан түсірген Рахман Әпекұлы Тілеубергенов бүгінде ел ағасы қатарына ілікті. Өзі үлкендерден «ала жіпті аттама» дейтін ақылды сан мәрте естіген және соны өмірінің ұстанымына айналдырған оның енді ізінен ергендерге ақыл айтып, жол көрсететін шағы келді. Өмірдің жаңа бір белесі басталды. Бірақ, Рахман жаратылысын өзгерте алмайды, ақкөйлек азамат қалпында қала береді.

«Мысты өңір», 18 сәуір, 2014 жыл

ӨЗІНЕ ҒАНА СЕНЕТІН ЖІГІТ

Кішкентайынан ширығып өсті. Таңмен таласа басталып, түн қараңғысына дейін тірлігі тыным таппайтын ауыл баласы жұмысқа тым ерте жегіледі. Бұл – ақиқат. Өзгелердің басындағы «бақыт» мұны да айналып өтпеген. Әрине, баланың аты – бала, қайбір жұмыс істегісі келіп жұлқынып тұрады дейсіз, тек әйтеуір, үлкендердің әмірінен асып кете алмайды. Жаз мезгілінде пішен ору, шөп шабу, ал, қыстыкүндері қорадағы азын-аулақ малдың күтімі негізінен балашағаның міндетіне жататыны неліктен екен?

– Екінші оқып жүргенде қолымызға орақ алып, шөп оратын едік – деп әңгіме айта қалсам, қазір екіншіде оқитын ұлым сене қоймайды. Ол үшін менің сөзім ертегі тәрізді. Қайдан сене қойсын, өзі ондайды бастан өткермесе – дейді Сабыржан өзінің кішкентайынан-ақ еңбекқор болып өскенін айта отырып.

Жұмыс десе жанып тұратын жігіттің нағыз еңбек бақыты Жезқазған кен өндірісінде жанғаны хақ. Сыр бойында туып-өскен ол кейін Жезқазғанға келіп, өндіріске енді ғана араласа бастағанда кейбір жеңіл ауыздылардың «шахтер болу саған күріш егу емес» деп мысқылдағандары рас. Олармен сөз таластырғысы келмеген Сабыржан үндемей құтылатын. Тек ішінен «өздерің әлі менің шаңыма да ілесе алмай қалып жүрмеңдер» дейтін. Шынында да, ол көп ұзамай-ақ өзін таныта білді.

Проходкашыларды кеншілер арасында әдетте «ізашарлар» деп те жатады. Жер астындағы жұмыстың қайсысы болса да жеңіл еместігі белгілі, бірақ, проходканың тым ауырға түсетінін бәрі де мойындайды. Кеше ғана Сыр күрішін баптап жүрген жас жігіт кен өндірісіндегі жолын нақ проходкадан бастауды ұйғарғанда оған «алдымен шахтаның басқа да жұмыстарына араласып, бойынды үйретіп алмайсың ба, ең қиын учаскеге қарай жүгіргенің не?» деп ақыл айтқандар да табылмай қалмаған. «Маған керегі де сол жұмыстың ең қиын тұсы ғой, бәрібір жер астына демалуға түспейміз» деген оның сөзін тыңдаған кеніш басшысы «өзі сұранып тұрса, жолына бөгет болып қайтемін?» десе керек, проходкалаушылар учаскесінің бастығы Әмірхан Ідіровті шақырып алып, «мына жігіттен мықты проходкашы шығуы тиіс. Өйткені, өзі соған сұранып тұр» деді. Сөйтіп, 2000 жылдың бас кезінде Сабыржан Құдайбергенұлы ҚУАНЫШБАЕВТЫҢ кеншілік өмірі басталды.

Жұмысты тез игеріп әкетуге бригадир Ғани Бажыбаевтың көп көмегі тиді. Мұның жұлқынып тұрғанын байқаған ол жанына жақын да тартты. «Сендегі ынтаны басқаларға да берсе ғой, онда біз айлық жоспарды бір аптада-ақ орындап тастаған болар едік» деп күлетін Ғани оны өзгелерге үлгі-өнеге ететін болды.

– Сонау жерден жұмыс істеймін деп келген соң, ештеңеден аянып қалғым келмеді. Егер екінші ауысымға қалу қажеттігі туындап жатса, ешқандай сөзге келместен қала беретінмін. Үйге барғанда не бітіремін? Ол кезде басымның бос кезі, сосын бар күшті жұмысқа салатынымын – дейді Сабыржан.

Еңбекқор жігіттің айы оңынан туа бастады. Ол әріптестерінің құрметіне бөленді. Әліби Қабиев, Бейбіт Жақыпов және т.б. жігіттермен бірге озаттар көшін бастады. Тоқсан сайын еңбек қорытындысы шығарылып, озаттар марапатталып жатқанда солардың арасынан бұлар да міндетті түрде табылатын. Мұның өзі кәдімгі заңдылық тәрізденіп кеткені де бар. «Проходканың бәйгесі Бажыбаевтар тұрғанда басқа ешкімге бұйырмайды» деген сөз мәтелге айналып кетті. Сабыржан бригадасының осылайша озаттар көшінде жүргеніне өзінің де елеулі үлесі барын біліп, іштей масаттанып қалушы еді. Баяғыдағы мысқылдай күлетін жігіттер бұлар жеңімпаздар Туын иеленіп жатқанда жүздерін төмен салып отыратынын да байқайтын.

«Кен өндіру күріш егуден қиын емес» деген байламға келген ол ауыл жаққа бір барғанында жұмыссыз жүрген құрдасы Байдырахман СәуKENOVті кенші болуға үгіттеді. Ол алғашында «Құдай-ау, жердің астына қалай түсесіңдер? Жоқ, оған мен шыдай алмаспын» деп тартыншақтаған. Бірақ, Сабыржан қоймады. «Немене, менен жаның артық па? Біз жүрміз ғой сол жердің астында. Қазір бәрін техника атқарады. Техниканың тілін меңгеріп алып, жұмысыңды дөңгелете берсең болды» деген ол құрдасына жер астының да кәдімгідей қызу еңбекке толы екендігін майын тамыза отырып әңгімелейтін. Ақыры, көндірді. Қазір сол Байдырахман да Оңтүстік Жезқазған кенішіндегі белді проходкашылардың бірі. «Сабыржан, сенің айтқаның дұрыс болып шықты» деп қояды кездескен сайын.

Ұйымдастырушылық қабілетінің де жоғары екенін байқаған кеніш басшылығы 2007 жылы оны проходкашылар бригадасына бригадир етіп бекітті. Бұрынғы бұрынғы ма, Сабыржан енді тіпті, жұмысқа бейнелеп айтқанда, жанын сала кірісті. Өзін де, өзгелерді де аямады. Бірақ, бұған қабақ шытқан ешкім болмайтын. Өйткені, жұмыстың жақсы жүргенін қаламайтын кенші болмайды.

Еңбегінің жанғаны сол емес пе, ел Президенті Н.Назарбаевтың 2008 жылғы желтоқсанның 5-індегі Жарлығымен кеудесіне «Ерен еңбегі үшін» медалін тақты. Бұл жалпы кеніш ұжымына берілген жоғары баға болатын.

Өндірістен қол үзбей жүріп жоғары білім алуды да ойлаған ол Жезқазған университетіне сырттай оқуға түсіп, оны кен инженері мамандығы бойынша бітіріп шықты. Тек, әттең...

Өндірістік қауіпсіздік туралы жиі айтылып, қаптаған шаралар қабылданып жатқанымен, «жазым қайда деме, аяқ астында» демекші, оқыс оқиғалар болмай тұрмайтыны да белгілі. Соның біріне Сабыржан да тап болды. Бұл 2010 жыл еді. Сөйтіп, кеншіліктен қол үзіп қалды. Бірақ, дегенмен, кеншілер арасынан алыстаған жоқ. Бұрынғы әріптестерімен, кенші достарымен үнемі байланыста.

Оны тағдыр әу бастан-ақ ерекшелеу жаратқан тәрізді. Ақпанның 29-ында дүние есігін ашыпты. «Менің туған күнім төрт жылда бір-ақ мәрте

тойланады» дегенді жиі айтып жүретіні де сондықтан. «Достарым ұмытып кетпесін» дегендік. Десе дегендей, достары да ұмытпапты. Биыл оның туған күні тойланатын жыл ғой. Әдейі ешкімге шақыру жібермей, үйінде тыптыныш отырған еді, бірінші болып Қабыл Өміртаев келді. Ол да проходкашы, Сабыржанның жан досы. Сосын басқалар... Жан жары Жайнагүл дастархан жайып, бәйек болып жатыр. Ұлы Ернар келді сабақтан. «Папа, бүгінгі «5» сенің туған күніңе менің «подаркам» деп қояды өзінше.

– Жезқазған жеріне келгеніме еш өкінбеймін. Еңбектен бақыт таптым, осы жерде сүйгеніме жолықтым, әке атандым. Қазақ баласына қазақтың жерінің жаттығы болмайды ғой, тек адал еңбек ете білсең болғаны – деген оның сөзінде терең ойлар жатқандай сезілді маған. «Көп жасағаннан емес, көпті көргеннен сұра» дейді қазақ. «Біреуге сенбе, өзіңе сен» дегенді айтқысы келгені шығар деп топшылады. Өзіне ғана сенетін жігіт басқаша не айтуы мүмкін?!

«Мысты өңір», 2 наурыз, 2012 жыл

ҰСТАЗДЫҚ САПАРДЫҢ СӘТТІЛІГІ

*Егер өмір алтын болса, зергері оның – мұғалім,
Егер өмір теңіз болса, сауһары оның – мұғалім.
Егер өмір жүзік болса, көзі оның – мұғалім,
Егер өмір ақын болса, сөзі оның – мұғалім.*

*Ұстаздардың жанарында жарқырап бір жанады от,
Бір кездері жүрді олар да шәкірт болып, бала боп.
Енді, міне, өзі де тұр шәкірттердің алдында,
Енді оларға сөйлеу керек ұстаз болып, дана боп, –*

дегендей, уақыт ағынымен өмірдің көші алға жылжиды. Кешегі шәкірттер бүгінде өмірден өзіндік орнын тапқан болса, бұл жолды ертең бүгінгілердің жалғайтыны күмәнсіз. Әсіресе, мектептен түлеп ұшып, қанат қаққан соң, ұстаздық жолды өз болашағы санаған шәкірттердің өздері қандай жауапкершілік жүгін арқалайтынын терең түсінетіндігіне еш күмән жоқ. Өйткені, ұстаздық еңбек қаншалықты қызықты болса, соншалықты қиындығы болатындығын олар жақсы біледі. Міне, сөйте тұра ұстаздық жолды таңдау – мамандыққа деген іңкәрлікті айғақтайды. Сол жолда алдына ұлы мақсат қойғандығын да байқатады. Сондықтан, сол мақсат үдесінен табылу жолында әртүрлі ізденістерге барады, жаңашылдыққа

ұмтылады. Ал әрбір ізденіс өз жемісін бермей қоймайды.

Өз еңбегінің арқасында көптің құрметіне бөленіп, абырой биігіне көтеріле білген ұстаздардың бірі – Құрманғали Жүсіпұлы ТӘШЕТОВ. Ол 1959 жылы Қарағанды облысы Ұлытау ауданының Алғабас ауылында туған. 1976 жылы орта мектепті тәмамдаған соң қазіргі Сәтбаев (бұрынғы Никольск) қаласындағы мәдени-ағарту училищесіне оқуға түсіп, мәдениет қызметкері және ұлттық аспаптар оркестрінің жетекшісі мамандығы бойынша бітірді. Музыкалық білім алған жас маманды басшылар Алғабас ауылындағы клубтың көркемөнерпаздар үйірмесінің жетекшісі етіп тағайындады. Ол ұйымдастырған ауыл жастарынан құрылған 4 – «Квинта» вокалдық-аспаптық эстрадалық ансамблі туған ауылына ғана емес, ауданға да танымал болды. Құрманғали Тәшетов ұйымдастырған хор, домбыра оркестрі ауыл жастарының аудандық байқауларында талай мәрте жүлделі орынды иеленді. Туған ауылында клуб меңгерушісі қызметін атқара жүріп, Ұлытау ауданының музыка мектебінің Алғабас бөлімшесінде домбырадан дәріс берді.

Өзі құрған «Квинта» ансамблінің белді мүшесі болып тамылжыта ән салған талдырмаш қыз Зиягүл Құрманғалидың жүрегін жаулап алса керек, көп ұзамай

екеуі шаңырақ көтерді. Алғабас орта мектебінде музыка пәнінің мұғалімі бола жүріп, Қазақтың Абай атындағы педагогикалық университетінің бастауыш оқыту әдістемесі факультетінің музыка бөлімін бітіріп, әдіскер оқытушы, орта мектептің музыка пәнінің мұғалімі мамандығы бойынша білімін жоғарылатты. 1999 жылдан бастап Сәтбаев қаласының №3 орта мектебінде мамандығы бойынша қызмет атқарды. Өзінің іскерлігі, ұйымдастырушылық қабілеті арқасында мектеп ұжымында зор ілтипатқа бөленді.

Музыка пәнінің мұғалімі болумен қатар, табиғи дарынының арқасында ән шығаратын сазгерлік қабілеті бар Құрманғали қала жұртшылығы арасында тез танымал болды. Ол қаладағы ірілі-ұсақты іс-шаралардың бел ортасынан табылып келеді. Сазгерлік талантын, әнге деген сүйіспеншілігін ол заманында айтулы жыршы-термеші, домбырашы болған нағашы атасы Күмісбектен дарыған деп санайды. Сондай-ақ, әжесі Ақкүміс те, анасы Балғын да той-думанның сәнін келтіретін әдемі әншілер болған екен. «Тақыр жерге тал өспейді» деген осы!

Қазіргі кезде оның 30-дан астам әні бар. Әндері «Жезқазған туы», «Сарыарқа», Сәтбаев қалалық «Шарайна» газеттерінде жарияланды. 2014 жылы Қарағанды облыстық мәдениет басқармасының ұйтқы болуымен жарық көрген ұстаз-сазгерлердің ән жинағына Құрманғали Жүсіпұлының «Туған жер – алтын бесігім», «Арғанатым – жер жаннатым» атты әндері енді. Аманғали Ербозовтың сөзіне жазылған «Тереземді қағындаршы, тамшылар!» әні «Қазақстан» ұлттық телеарнасының «Таңшолпан» бағдарламасында әнші Нұрлан Хамзиннің орындауында берілсе, Болат Дәулетияровтың сөзіне жазылған «Бал бөбегім» әні кезінде өте танымал болған «Роксанаки» ансамблінің репертуарына енген еді. Ибраһим Бекмаханұлының сөзіне жазылған «Бауырларды аңсау» әні Ұлы Отан соғысынан оралмаған Сейітмағзұм, Сейтжаппар, Адыр ағаларының рухына арнап шығарылған.

Музыка пәнін оқушыларға үйретуде Құрманғали «Ән орындау барысында ән интонациясын, дикциясы мен темпін, динамикалық белгілерін сақтай отырып орындауға дағдыландыру» проблемасын жолға қойған. Ән шақыру жаттығуларына В. Емельянов пен И. Трифоновтың дауысты дамытудың фонопедикалық әдісін пайдаланып, оқушылардың әнді орындауға деген құштарлығын оятады. Өзіндік ой-өрісі бар ұстаз 1-сынып оқушыларына арнап «Музыка дәптері» атты әдістемелік құрал дайындады. Онда музыка аспаптарының суреттері, әнге, сазға қатысы бар түрлі бейнелер, киіз үй, табиғат көріністері, ою-өрнек, зергерлік бұйымдар, жыл мезгілдері мен жануарлар бейнесі сияқты суреттер штрихпен белгіленген. «Нотасыз домбыра үйрену әліппесі» атты әдістемелік нұсқауы да – шәкірттеріне дәріс беру барысында таптырмайтын құрал.

Құрманғали Тәшетов дарынды оқушылармен жеке жұмыс жүргізеді. Шәкірттерінің жеткен жетістіктері де мақтануға әбден-ақ лайықты. Алматы қаласында 2013 жылы өткен X халықаралық «Күншуақ» фестивалінде «Вокал» номинациясы бойынша Гран-при, Астанада өткен «Ақ көгершін» IV ха-

лықаралық сайысындағы диплом, 2012 жылы Алматыдағы IX халықаралық «Күншуақ» фестиваль сайысындағы I орынға берілген диплом, 2011 жылы Алматыдағы балалар шығармашылығы VIII республикалық сайысындағы диплом, 2009-2010 жылдары Қарағанды қаласында ұйымдастырылған II-III облыстық «Назқоңыр» халық әндерін орындаушылар байқауындағы мадақтама грамоталары – соның айғағы.

Ал қалалық сайыстарда Құрманғали дайындаған шәкірттерінің марапаттарын айтып тауыса алмайсың. Одан дәріс алған шәкірттер өздерінің болашақ мамандықтарын музыкамен байланыстырып, Астанадағы Өнер академиясын, музыкалық колледждерін бітіріп, қазіргі кезде өзі сияқты түрлі мектептерде шәкірттерге дәріс беріп жүр.

Қ. Тәшетовтің жаны жаңалыққа құмар. Ол үнемі өзінің білім деңгейін жоғарылатып отырудан жалыққан емес. Соның айғағы ретінде «Орта білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында музыка пәні мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін дамыту» тақырыбында проблемалық жоба қорғап алған сертификаттары, «Жас композиторды тәрбиелеудің түйінді мәселелері» атты облыстық семинар-практикумға, Электрондық үкімет және 6 – электрондық қызметтер семинарына қатысқаны үшін алған сертификаттары дәлел.

Іскер ұстаздың еңбегінің тағы бір қыры – «Жыл мұғалімі» байқауында дайындаған «Болашақтың мектебі» атты жаңа мектеп үлгілерінің макеті қазылардың назарына ұсынылып, жоғары бағаға ие болды. Өзі еңбек еткен №3, №16 мектеп басшыларының мақтау грамоталары, Сәтбаев қаласы әкімінің, облыстық білім басқармасының мақтау грамоталары, балалар қорының Алғыс хаты – Құрманғалидың ерен еңбегінің нәтижесі.

Ол 2016 жылы Сәтбаев қаласында өткен ұстаздар сайысында қала әкімінің «Тәлімгер ұстаз» номинациясын жеңіп алды. Сонымен бірге, республикалық «Білім шыңы – ғылым сыры» журналы ұйымдастырған «Жылдың үздік 100 мұғалімі» жобасына қатысып, «Жылдың үздік мұғалімі» төсбелгісімен марапатталды. Шығармашылық тұрғыдағы қызметі лайықты бағаланып, Бейбітшілік әлемі халықаралық Қазақ творчествосы бірлестігінің Ыбырай Алтынсарин атындағы төсбелгісін де иеленді. Бір сөзбен айтқанда, ұлағатты ұстаз жас ұрпақты тәрбиелеп, білім беруде қажымай-талмай еңбек етіп, біліктілігін арттыра білуде. Бүгінде төсінде «Алтын белгісі» жарқырап, Батыр ана атанған Зиягүл Қорғанқызы екеуі төрт ұл, үш қызды тәрбиелеп өсіріп, білім беріп, ұлын ұяға, қызын қияға қондырып, немерелерінің қызығына тоймай отырған жайлары бар.

Құрманғали Тәшетов №16 мектеп ашылғаннан бері осы мектепте еңбек етіп келеді. Ол, сондай-ақ, қаладағы мәдениет пен өнер өкілдерінің «Шындық» қоғамдық бірлестігінің белсенді мүшесі. Қоғамдық бірлестіктің атқарған іс-шараларында да Құрманғалидың өзіндік қолтаңбасы бар. Ұстаздық жолында, шығармашылық еңбегінде табыстан табысқа жетіп келе жатқан Құрманғали Тәшетовтің алдағы уақытта да халқына бергенінен берері мол екендігіне сенеміз.

«Көңіл құсы» кітабынан, 2020 жыл

МАЗМҰНЫ

<i>Орасан олжа, қомақты қазына</i>	<i>5</i>

Тарихи тұлғалар

Ұлтының ұлы	9
Қазақтың Қонаевы	13
Алаш арыстарының бірі	23
Атуға кесілген ару	28
Хас батыры қазақтың	32
Жетпіс бес жыл бұрын мойындалған ерлік	40
Мәлік пен Төлеген	42
Темір тегеурінді генерал	45
Қарсақбайлық қаһарман қазақ	50
Тазалыққа табынған тұлға	55
Тікір мырза	59
«Мен халкымнан биік емеспін»	62
Сандуғашы халқының	63
Қанатты қызы қазақтың	67
Кішілігі керемет Кәкең	70
Алғашқы әнұран авторы	74
«Патшаны білмейтін неғылған пақырсың?..»	76
«Қанағанды енді ғана түсіне бастадық»	81
Өзінің мәңгілігін сезіп кеткен	87
Бірегей	91
Ең басты күдікті	95
Намыстың адамы	100

Ардагерлерім, ақсақалдарым

Қанағанның Хал-ағасы	105
Ұлы ғалымның үмітін ақтаған	109
«Күн сөнгенше сөнбейміз, енді ешқашан өлмейміз!»	111
Мәкең және музей	117
Жақсылардың жолын жалғаған	121
Байман ұста	126
Батыр	131
Қаратаудың қыраны	135
Мыс өндірісінің тарланы	140
Директор Дәуітов	144
«Кеңес Одағының Батыры атағына ұсындық»	149
«Өткенге өкпе жоқ, келешектен үміт көп»	152
Дүниеге қызықпайтын Демберген	161
Көңілінің бұлты жоқ еді	164
Ерлігі де, еңбегі де елеулі	168
Бітімі бөлек Бозкең	172
Шығыс шекарасының ардагері	176
«Арым – таза, жүзім – ақ»	180

Көдей болып өмірге келгенімен, көке атанып аттанған дүниеден	186
Жақсылардың жалғасы	190
«Ел – біздікі, жер – біздікі. Басқалар ертең кетеді»	193
Сейтен қажының шөпшегі	198
Тылда төгілген тер	200
Қабырғасы қиындықта қатайған	202
Текті тұқымның тұяғы	206
Бәрібір бақытты Байтақ	210
Нұрлы жолды Нұртілеу	214
Жақсылық жолдары	219
Ағып түскен бір жұлдыз	222
Шуақ	225

Азаматтарым, ардақтыларым

Тау баласы тауға карап өседі	231
«Қазіргі уақыт – Ұлттық тамырлармен табысу кезеңі»	238
Намыскер	247
«Азаматтық тезге түскен күндер еді»	257
Өміршіл емес, әділетшіл еді	262
Құшағы кең еді ғой... ..	266
Бірі еді жаны сұлу ағалардың... ..	268
Ұлытаудың ұланы	270
«Ана тілді үйрене алмау мүмкін емес»	275
Ағайынды корей азаматтары	282
«Байрағы биік байтақ ел әйгілі бүгін әлемге»	286
Сурет шерткен сыр	291
«Жезқазған теміржолының бай тарихы бар»	295

Мәдениет майталмандары

Періште пәктік, ғаламат ғашықтық	303
«Ана туралы баллада» қалай жазылды?	313
Жайсаңдардың жұрнағы	316
«Айтысты Европаға таныту арман еді»	320
Айқаракөз Ақбаян	325
«Қазақтың аспанында жарқырайтын өнердің көрдім талай майталманын»	330
«Кеншімін, жүрегімнен жыр төгілген»	337
«Актер боламын» деп ойлаған емеспін... ..»	343
Сырлы саздың саңлағы	349
«Өлеңімнің жанарында өмір тұр»	352
Ұстаз алғысын арқалаған	357
«Геологтар кен іздесе, біз ән іздейміз»	362
«Кезінде мені айтысқа райком еді шығарған»	366
«Күмбірлейді қолымда Шынкеннен қалған домбыра»	373
«Біз өңіріміздегі өнердің ұстаханасы тәріздіміз»	378
«Әнші балапандардың» бағбаны	387

Арулар – асыл жандар

Шежіре ана	395
«Күллі қазаққа келін болдым, он бір қазаққа өмір бердім»	399
Алтын ұяның анасы	403
Тылдағы тірліктің тамыршысы	407
Жиырма алтыншы съездің делегаты	409
Депутат та, делегат та болған «доярка»	413
Қазанда тұратын Хатира	416
38 жыл кітапханашы болған	418
Жазмышы жақсыларға жолықтырған	421
Әлемі әдемі Әйгерім	425

Қаламдастарым, қанаттастарым

Сайлаухан аға	429
Жұрт жүрегін жырыменен жаулаған	434
Өмірден өршіл өлең еншілеген	436
Көңілі қандай – өмірі сондай	441
Тарпаң тірліктің тынымсыз торысы	444
Жетпісінде жігерін жоғалтпаған	450
Әмбебап әріптес	453

Еңбектерімен елеулі

Кәдімгі кенші Кәрбозов	459
Құрметті байланысшы	463
Тайжановтың тал түсі	467
Ерте есейген Ербосынов	473
Өндіріс бастауындағы азамат	477
Жақсының жолы жарқын	479
Қолы жеңіл хирург	484
Байырғы бұрғылаушы	486
Алғаусыз адал еді аңкылдаған	488
Адалдық	490
Дала-көңіл, бала-жүрек	494
Қазбековтің қадірі	498
«Штаттан тыс замдиректор»	501
Ешқашан мақталмаған Марат	505
Ақкөйлек азамат	508
Өзіне ғана сенетін жігіт	511
Ұстаздық сапардың сәттілігі	514

Абдолла ДАСТАНОВ

Ғибратшы әұмырлар

Басуға 20.12.2022 қол қойылды.
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$, Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 32,5.
Тапсырыс №60. Таралымы 200 дана.

«Кәусар» баспасы
010000, Астана қаласы
Мәскеу көшесі, 40, 409-кеңсе
тел.: 8 776 198 63 51; 8 777 323 25 47; 8 776 191 69 98

Тапсырыс берушінің дайын файлдарынан басылды